

ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFIZ

Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi

SÛDÎ-İ BOSNEVÎ

2. Cilt

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 155

<i>Edebiyat ve Sanat Serisi</i>	: 35
<i>Kitabın Adı</i>	: ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFIZ
<i>Müellifi</i>	Südi'nin Hâfız Dîvâni Şerhi
<i>Özgün Dili</i>	: Südi-i Bosnevî (ö. 1008/1599-1600)
<i>Hazırlayan</i>	Farsça - Osmanlı Türkçesi
<i>Proje Koordinatörü</i>	Prof. Dr. İbrahim Kaya
<i>Son Okuma</i>	Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Türk İslam Edebiyatı)
<i>Arşiv Kayıt</i>	İsmet İpek
<i>Kapak Görseli</i>	Uğur Öztürk
<i>Yapım</i>	Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koğuşlar, nr. 933, 934
<i>Baskı</i>	Millet Yazma Eser Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1641 Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nafiz Paşa, nr. 965 Şerb-i Dîvân-i Hâfiz (3 cilt), İskenderiye Bulak Baskısı, 1250/1834
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye nr. 3813'te kayıtlı <i>Hâfız Dîvâni</i>
<i>Baskı Miktarı</i>	Yüksel Yücel
	Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
	İstanbul 2020
	1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Südi-i Bosnevî,

Südi'nin Hâfız Dîvâni Şerhi, *Şerb-i Dîvân-i Hâfiz*

1. Hâfız, 2. Südi-i Bosnevî, 3. Şerh, 4. Dîvân, 5. Fars Edebiyatı, 6. Türk Edebiyatı

ISBN: 978-975-17-4570-5 (Tk), 978-975-17-4575-0 (2. c)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFIZ

SÛDÎ'NİN HÂFIZ DÎVÂNI ŞERHİ

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

2. CİLT

SÛDÎ-İ BOSNEVÎ
(ö. 1599-1600)

Hazırlayan
İbrahim Kaya

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی ارزد	1003
دلم جز مهر مه رویان طریقی بر نمی گیرد	1009
بئی دارم که گرد گل ز سنبل ساییان دارد	1016
دلی که غیب نماییست و جام جم دارد	1024
هر آن که جانب اهل خدا نگه دارد	1031
شاهد آن نیست که مویی و میانی دارد	1035
از دیده خون دل همه بر روی ما رود	1041
چو دست در سر زلفش زنم بتاب رود	1045
مسلمانان مرا وقته دلی بود	1050
یارم چو قدح بدست گیرد	1054
در هر هوا که جز برق اندر طلب نباشد	1056
ساقی ار باده ازین دست بجام اندازد	1061
مژده ای دل که دگر باد صبا باز آمد	1066
گل بی رخ یار خوش نباشد	1069
دوش آگهی ز یار سفرکردہ داد باد	1072
خسرو اگوی فلک در خم چوگان تو باد	1075
ساقی حدیث سرو و گل و لاله میرود	1079
بر سر آتم که گر ز دست برآید	1085
جمالت آفتاب هر نظر باد	1090
حسن تو همیشه در فزون باد	1094
تنت بناز طبییان نیازمند مباد	1097
آن کس که بدست جام دارد	1101
کسی که حسن خط دوست در نظر دارد	1105
آن که از سنبل او غالیه تابی دارد	1111
دوش از جناب آصف پیک بشارت آمد	1115
برید باد صبا دوشم آگهی آورد	1121
آن که رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد	1126
اگر روم ز پیش فتنها برانگیزد	1130
جان بی جمال جانان میل جهان ندارد	1134
روشنی طلعت تو ماه ندارد	1139
سالها دفتر ما در گرو صهبا بود	1144
دوش در حلقة ما قصه گیسوی تو بود	1151

یاد باد آن که سر کوی توام منزل بود	1155
تا ز میخانه و می نام و نشان خواهد بود	1160
رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند	1164
هر که شد محروم دل در حرم یار بماند	1169
پیش ازینت بیش ازین اندیشه عشاقد بود	1174
عکس روی تو چو در آینه جام افتاد	1179
نقد صوفی نه همه صافی بی غش باشد	1183
نفس برآمد و کام از تو بر نمی آید	1187
ز دل بر آدم و کار بر نمی آید	1190
خوشادلی که مدام از پی نظر نرود	1193
گداخت جان که شود کار دل تمام و نشد	1199
مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد	1205
در ازل پرتو حستت ز تجلی دم زد	1209
یاد باد آن که نهانت نظری با ما بود	1213
باشد ای دل که در میکدها بگشايند	1217
خوشست خلوت اگر یار من باشد	1221
من و انکار شراب این چه حکایت باشد	1224
ترسم که اشک در غم ما پرده در شود	1227
روز هجران و شب فرقت یار آخر شد	1233
گرچه بر واعظ شهر این سخن آسان نشود	1238
گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید	1242
هر کرا با خط سبزت سر سودا باشد	1247
چو آفتاب می از مشرق پیاله برآید	1251
سر و چمان من چرا میل چمن نمی کند	1254
دل ما بدبور رویش ز چمن فراغ دارد	1260
شراب و عیش نهان چیست کار بی بنیاد	1265
در ازل هر کو بفیض دولت ارزانی بود	1271
اگر نه باده غم دل ز یاد ما بیرد	1276
مرا برندی و عشق آن فضول عیب کند	1280
طائر دولت اگر باز گذاری بکند	1284
خوش آمد گل و زان خوشتر نباشد	1289
معاشران ز حریف شبانه یاد آرید	1295
مژده ای دل که مسیحا نفسی می آید	1298
رسید مژده که آمد بهار و سبزه دمید	1302

گرمی فروش حاجت رندان روا کند	1308
نقدها را بود آیا که عیاری گیرند	1311
دیدم بخواب خوش که بدستم پیاله بود	1315
نه هر که چهره برافروخت دلبری داند	1320
بحسن خلق و وفا کس بیار ما نرسد	1326
نفس باد صبا مشک فشان خواهد شد	1330
کلک مشکین تو روزی که ز ما یاد کند	1334
بوی خوش تو هر که ز باد صبا شنید	1337
خستگان را چو طلب باشد و قوت نبود	1342
همای اوج سعادت بدام ما افتاد	1346
دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند	1350
گوهر مخزن اسرار همانست که بود	1355
درخت دوستی بنشان که کام دل بیار آرد	1358
در نظریازئی ما بی بصران حیراند	1363
دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند	1368
یاری اندر کس نمی بینیم یاران را چه شد	1372
راهی بزن که آهی بر ساز آن توان زد	1377
مرا می دگر باره از دست برد	1383
کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد	1387
آن یار کزو خانه ما جای پری بود	1390
بخت از دهان دوست نشانم نمی دهد	1395
سحرم دولت بیدار بیالین آمد	1398
در نمازم خم ابروی تو با یاد آمد	1402
معاشران گره از زلف یار باز کنید	1406
پیرانه سرم عشق جوانی بسر افتاد	1410
گر من از باغ تو یک میوه بچینم چه شود	1415
دلا بسوز که سوز تو کارها بکند	1418
صبا بتنهیت پیر می فروش آمد	1420
ابر آزاری برآمد باد نوروزی وزید	1424
صوفی ار باده باندازه خورد نوشش باد	1428
بکوی میکده یا رب سحر چه مشغله بود	1434
یک دو جامم در سحرگه اتفاق افتاده بود	1438
اگر آن طائر قدسی ز درم باز آید	1441
ستاره بدرخشید و ماه مجلس شد	1444

آن کیست که روی کرم با ما وفا داری کند	1448
اگر بباده مشکین دلم کشد شاید	1452
از سر کوی تو هر کو بملالت برود	1457
صبا وقت سحر بوبی زلف یار می آورد	1461
هر آن کو خاطر مجموع و یار نازنین دارد	1466
دیرست که دلدار پیامی نفرستاد	1470
ای پسته تو خنده زده بر حدیث قند	1473
دست از طلب ندارم تا کام من برا آید	1476
نسبت رویت اگر با ماه پرورین کرده اند	1481
صورت خوبیت نگارا خوش بآیین بسته اند	1486
بوی مشک از ختن باد صبا می آید	1490
روز وصل دوستداران یاد باد	1493
مطرب عشق عجب ساز و نوایی دارد	1496
نیست در شهر نگاری که دل ما ببرد	1501
جهان بر ابروی عید از هلال وسمه کشید	1505
حافظ خلوت نشین دوش بمیخانه شد	1510
هرگز نتش تو از لوح دل و جان نزود	1514
عشق تو نهال حیرت آمد	1517
دوش می آمد و رخساره بر افروخته بود	1519
قتل این خسته بشمشیر تو تقدير نبود	1523
دل شوق لبت مدام دارد	1526
من و صلاح و سلامت کس این گمان نبرد	1529
دی پیر می فروش که ذکر ش بخیر باد	1532
آنرا که جام صافی صهباش می دهند	1535
کارم ز دور چرخ بسامان نمی رسد	1537
زهی خجسته زمانی که یار باز آید	1541
بر سر بازار جانبازان منادا می زند	1545
بنفسه دوش بگل گفت و خوش نشانی داد	1548
عشقت نه سرسریست که از سر بدر شود	1551
اگر خدای کسی را بهر گناه بگیرد	1554
سر سودای تو اندر سر ما می گردد	1557
می زنم هر نفس از دست فراقت فریاد	1561
مرا بوصل تو گر زان که دسترس باشد	1563
هوس باد بهارم بسر صحرا برد	1566

سحر چون خسرو خاور علم بر کوهساران زد	1570
بیا که رایت منصور پادشاه رسید	1578
دادگرا ترا فلک جرعه کش بیاله باد	1582
سپیدهدم که صبا بوی لطف جان گیرد	1587
تم ز رنج فراوان دمی نیاساید	1605
گفتم که خطا کردی و تدبیر نه این بود	1609
[Rā Harfi]	1613
ala ei طوطی گویای اسرار	1613
گر بود عمر و بمیخانه رسم بار دگر	1619
یوسف گم گشته باز آید بکنعان غم مخور	1623
روی بنمای و وجود خودم از یاد ببر	1627
ای صبا نکهتی از خاک ره یار بیار	1631
ای صبا نکهتی از کوی فلاانی بمن آر	1636
ای خرم از فروغ رخت لاله زار عمر	1639
عیدست و آخر گل و یاران در انتظار	1643
صبا ز منزل جانان گذر دریغ مدار	1647
روی بنما و مرا گو که ز جان دل برگیر	1651
دیگر ز شاخ سرو سهی بلبل صبور	1656
شب قدرست و طی شدن نامه هجر	1659
نصیحتی کنمت بشنو و بهانه مگیر	1661
دلا چندم بریزی خون ز دیده شرم دار آخر	1667
ساقیا مایه شباب بیار	1670
سرو بالا بلند خوش رفتار	1673
[Zā Harfi]	1675
منم که دیده بدیدار دوست کردم باز	1675
هزار شکر که دیدم بکام خویشت باز	1679
خوش آن شبی که در آینی بصد گرشمه و ناز	1682
براه میکده عشق راست در تک و تاز	1685
عروس گل دگر آمد بزم گلشن باز	1687
درآ که در دل خسته توان در آید باز	1689
ای سرو ناز حسن که خوش می روی بناز	1692
برنیامد از تمنای لبت کامم هنوز	1695
حال خونین دلان که گوید باز	1698

خیز و در کاسه زر آب طربناک انداز	1701
دلم ربوده لولیوشیست شورانگیز	1705
[Sīn Harfi]	1708
بیا و کشتهٔ ما در شط شراب انداز	1708
ای صبا گر بگذری بر ساحل رود ارس	1712
جانا ترا که گفت که احوال ما مپرس	1716
دارم از زلف سیاهش گله چندان که مپرس	1719
درد عشقی کشیده‌ام که مپرس	1722
دلا رفیق سفر بخت نیکخواهت بس	1724
گلعذاری ز گلستان جهان ما را بس	1727
[Şīn Harfi]	1730
اگر رفیق شفیقی درست پیمان باش	1730
ای همه شکل تو مطبوع و همه جای تو خوش	1733
فکر بلبل همه آنست که گل شد یارش	1735
باز آی و دل تنگ مرا مونس جان باش	1738
بدور لاله قدح گیر و بیریا می‌باش	1741
باغبان گر پنج روزی صحبت گل بایدش	1743
خوشا شیراز و وضع بی‌مثالش	1746
ببرد از من قرار و طاقت و هوش	1749
دلم رمیده شد و غافلم من درویش	1751
دوش با من گفت پنهان کارданی تیزهوش	1755
در عهد پادشاه خطابخشن جرم پوش	1758
سحر ز هاتف غیبم رسید مژده بگوش	1762
شراب تلخ می‌خواهم که مرد افکن بود زورش	1766
صوفی گلی بچین و مرقع بخار بخش	1769
کنار آب و پای بید و طبع شعر و یاری خوش	1773
مجموع خوبی و لطفست عذار چو مهش	1776
ما آزموده‌ایم درین شهر بخت خویش	1778
هاتفی از گوشه میخانه دوش	1781
يا رب آن نوگل خندان که سپردی بمنش	1785
چو برشکست صبا زلف عنبر افشارش	1788
من خرابم ز غم یار خراباتی خویش	1792
چو جام لعل تو نوشم کجا بماند هوش	1794

[Şād Harfi]	1798
نیست کس را ز کمند سر زلف تو خلاص	1798
از رقیبت دلم نیافت خلاص	1801
[Dād Harfi]	1804
حسن و جمال تو جهان جمله گرفت طول و عرض	1804
بیا که می شنوم بوی جان از آن عارض	1806
[Tā Harfi]	1809
گرد عذار یار ما تا بنوشت دور خط	1809
[Zā Harfi]	1812
ز چشم بد رخ خوب ترا خدا حافظ	1812
[‘Ayn Harfi]	1815
قسم بحشمت و جاه و جلال شاه شجاع	1815
بفر دولت گیتی فروز شاه شجاع	1817
بامدادان که ز خلوتگه کاخ ابداع	1820
در وفای عشق تو مشهور خوبانم چو شمع	1824
[Ğayn Harfi]	1829
سحر ببوی گلستان همی شدم در باغ	1829
[Fā Harfi]	1832
طالع اگر مدد دهد دامنش آورم بکف	1832
[Kāf Harfi]	1836
مقام امن و می بی غش و رفیق شفیق	1836
زبان خامه ندارد سر بیان فراق	1839
کسی مباد چو من خسته مبتلای فراق	1844
[Kef Harfi]	1847
ای دل ریشن مرا با لب تو حق نمک	1847
اگر شراب خوری جرعة فشان بر خاک	1850
هزار دشمنم ار می کنند قصد هلاک	1853
[Lām Harfi]	1856
اگر بکوی تو باشد مرا مجال وصول	1856
بعهد گل شدم از توبه شراب خجل	1859
ای رخت چون خلد و لعلت سلسبیل	1863

رهروان را عشق بس باشد دلیل	1865
خوش خبر بادی ای نسیم شمال	1869
ای برده دلم را تو بدین شکل و شماشیل	1874
بسحر چشم تو ای لعبت خجسته خصال	1877
دارای جهان نصرت دین خسرو کامل	1880
شمشت روح وداد و شمشت برق وصال	1884
هر نکته که گفتم در وصف آن شماشیل	1888
[Mīm Harfi]	1893
اگر برخیزد از دستم که با دلدار بشنیم	1893
بگذار تا ز شارع میخانه بگذریم	1897
الم یأن للاحباب ان یترحموا	1901
بعزم توبه سحر گفتم استخاره کنم	1908
بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم	1912
بارها گفتهام و بار دگر می گوییم	1915
بمژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم	1919
بغیر از آن که بشد دین و دانش از دستم	1922
باز آی ساقیا که هوا خواه خدمتم	1924
بشری اذ السلامه حلت بدی سلم	1928
بی تو ای سرو روان با گل و گلشن چه کنم	1933
بتهیغم گر کشد دستش نگیرم	1938
تو همچو صبحی و من شمع خلوت سحرم	1940
تا سایه مبارکت افتاد بر سرم	1943
جوزا سحر نهاد حمامیل برا بریم	1946
چرا نه در پی عزم دیار خود باشم	1956
صلاح از ما چه می جویی که مستان را صلا گفتیم	1959
چل سال رفت و بیش که من لاف می زنم	1961
حاشا که من بموسم گل ترک می کنم	1965
حجاب چهره جان می شود غبار تنم	1968
گر دست دهد خاک کف پای نگارم	1971
حالیا مصلحت وقت در آن می بینم	1975

ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFİZ

SÛDÎ-İ BOSNEVÎ

TENKİTLİ METİN

Ve lehu eyzan

Ez-Bahr-i Hezec-i Müsemmen Sâlim¹
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

دمى با غم بسر بردن جهان يکسر نمى ارزد
 بمى بفروش دلق ما کزین بهتر نمى ارزد

Demî bâ-ğam be-ser burden cihân yekser ne-mî-erzed
 Be-mey bi-frûş delk-ı mâ k'ezîn bihter ne-mî-erzed

(^{S,T+} **Demî; yâ** harf-i vaḥdet, **dem**'den murâd nefesdir, bir sâ'at dimekdir.)
Be-ser; bâ harf-i şila, **ser** bunda ḥadd ü nihâyet ma'nâsına. **Bâ-ğam, be-ser burden**'e müte'allikdir. **Yekser** başdan başa ve bir uğurdan ma'nâsına nadır.
 (^{S+} **Ne-mî-erzed** fi'l-i nefy-i müstâkbel, degmez dimekdir. **Be-mey;**) **bâ** harf-i muķâbele. (^{S,T+} **Bi-furûş** fi'l-i emr-i muhâṭab.) **Delk** dervîşler hırkasına dirler, **mâ**'ya izâfeti lämiyyedir². **K'ezîn; ki** harf-i ta'lîl, **în** ism-i işaretdir **mey**'e.
 (^{S,T+} **Bihter** yegrek dimekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Bir nefesi ya'nî bir sâ'ati evvelden āhîre dek ǵamla (^{M,T+} iletmek ya'nî) ǵamla geçürmek cihâna başdan başa degmez ya'nî tamâm 'âlemîn salşanatına degmez. İmdi göñülden ǵamı çıkışup ǵamdan ḥalâş olmağıçün³ bizim hırkamızı meye şat ki bundan yegrek nesneye degmez. Hâşılı, ǵamdan ḥalâş bulmağıçün hırkayı meye degişmekden eyi bâzâr olmaz.

دیار یار مردم را مقید می کند ور نه
 چه جای فارس کین محنت جهان يکسر نمى ارزد

Diyâr-ı yâr merdum-râ muķayyed mî-koned v'er ne
 Çi cây-ı Fârs k'în miḥnet cihân yekser ne-mî-erzed

Bu beytiñ կâfiyesi beyt-i sâbıkîn կâfiyesiyle bir olup⁴ ve devâvîn-i Hâce'de bulunmadığından ma'lûmdur ki Hâce'niñ degildir. Ammâ şârihler ırad eyle-dügiçün ve tetmîm-i fâ'ide içün terk eylemeyeüp zîkr eyledik, egerçi ki redd-i maṭla'a ḥaml eylemege կâbildir. **Diyâr-ı yâr** izâfeti lämiyyedir. **Merdum-râ,**

1 M: Ez-Bahr-i Hezec.

2 S: beyâniyyedir.

3 M, T: ǵamsız olmağıçün.

4 S: beyt-i sâbıkla bir olup.

mī-koned'ının mef'ül-i evveli ve **mukayyed** mef'ül-i şanısı ve fā'ili tahtında (^{S+} müstetir) **diyār'a rāci'** zamır. V'er ne vu eger ne'den muḥaffefdir, taķdīr-i kelām **vu eger diyār-ı yār merdum-rā mukayyed ne-mī-koned**. Çi cāy-i Fārs; cāy bunuñ gibi yerlerde müstedrekdir ve bu istidrāk Şīrāzilere mahşūsdur (^{S,T+} ve 'ale'l-huşüş) Hâfiż ve Sā'dī'ye. **Fārs** Şīrāz ve nevāhī-i Şīrāz'a ıtlak iderler. Niteki Şeyh Sa'dī hażretleri *Gūlistān*'da

Mısrā': اقلیم فارس را غم از آسیب دهر نیست

İklīm-i Fārs-rā ḡam ez-āsib-i dehr nīst¹

diyü buyurmuş, murād ol memleketedir. **K'ın** aslında **ki īn** idi, **ki** harf-i beyan ve **īn** ism-i işaret-i **mihnet**'dir.

Mahşūl-i Beyt: Yāriñ diyarı ya'nī memleketi dāmen-gīr olup (^{S,T+} halkı) muķayyed eyler ve eger dāmen-gīr olup halkı) muķayyed eylemese ne Fārs memleketi ki (^{M,T+} bu miḥneti) biz edānī-i nāsdan ve esāfil-i ḥussāddan (**149b**) çekeriz, cihāna başdan başa degmez, ya'nī tamām 'ālemiñ pādişāhlığına degmez.

Beyt: دلا گدایی و رندی ز پادشاهی به
دمی فراغت خاطر ز هر چه خواهی به

Dilā gedāyī vu rindī zi-pādişāhī bih
Demī ferāğat-ı ḥāṭır zi-her ci ḥāhī bih²

Hāşıl-ı kelām, egerçi '*Hubbu'l-vātan minel-imān*'dır, ammā bizi bu iklīm-i Fārs'da bağlayān cānānīn muḥabbetidir ancak, ve-illā bunda bir gün durmazdılk

Beyt: سعدیا حب وطن گرچه حدیث است صحیح
نتوان مرد به سختی که من اینجا زادم

Sā'diyā ḥubb-i vātan gerçi ḥadīṣ' est şāhīḥ
Ne-tuvān murd be-saḥtī ki men īn-cā zādem⁴

1 Fars ülkesine (Şiraz vilayetine) zamanın felaketleri uğraması.

2 Ey gönül, yokşulluk ve rıntlik padişahlıktan daha iyidir. Bir an gönül huzuruyla vakit geçirmek, istediğin her seyden daha değerlidir.

3 Vatan sevgisi imandandır.

4 M, T: Ne-tuvān murden-i saḥtī ki men īn-cā zārem. **Anlam:** Ey Sa'dī, gerçi 'Vatan sevgisi imandandır' sözü sahib/sağlam bir hadistir. Ama burada doğдум diye sıkıntılar içerisinde burada ölmən gerekməz.

بکوی می فروشانش بجامی بر نمی گیرند
زهی سجاده تقوا که یک ساغر نمی ارزد

Be-küy-i mey-furūşanę̄ be-čāmī ber ne-mī-girend
Zihî seccâde-i taķvâ ki yek sâğar ne-mî-erzed

Mey-furūşanę̄ (^{S,T+} elif ve nûn'la cem^c oldu zevi'l-'ukûle şifat olduğu için), (^{T+} şarâb şaticilar dimekdir,) **şin**-i žamîr seccâdeye râci'dir iżmâr қâble'z-zikr tarikiyle. **Be-čāmī; bâ** һarf-i muķâbele (^{S,T+} ve **yâ** vahdet içindür.) **Ber ne-mî-girend** kabûl eylemezler ma'nâsına. **Zihî** ne 'aceb dimekdir. **Seccâde-i taķvâ** iżâfeti lâmiyyedir, aslında **seccâde-i ehl-i taķvâ** idi, žarûret-i vezn için taħrif kılındı. **Ki** һarf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Mey-furûşlar mahallesinde anı bir կadeh bâdeye kabûl ey-lemezler, ehl-i taķvâ seccâdesi ne 'acebdir ki bir saqrâk¹ şarâba degmez.

رقیم سرزنشها کرد کزین باب رخ برتاب
چه افتاد این سر ما را که خاک در نمی ارزد

Rakîbem serzenišhâ kerd k'ezin bâb ruh ber-tâb
Çi uftâd in ser-i mâ-râ ki hâk-i der ne-mî-erzed

Rakîbem'de **mîm**-i žamîr ma'nâ cihetinden **kerd**'iñ mef'ûlidir, žamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına. **Rakîb** mübtedâ, **serzenišhâ** kerd haberî. **Serze-niš** başa қâkmakdir, 'Arabça tevbîh dirler, âhirindeki **şin** ism-i maşdar 'alâ-metidir. **K'ez** aslında **ki ez** idi, **ki** һarf-i ta'lîl. **İn bâb**'dan murâd (^{S,T+} bâb-i) cânândır. **Ber-tâb; ber** һarf-i te'kîd, (^{S,T+} **tâb** fi'l-i emr-i muhâṭab, tâbîden'den, döndür dimekdir.) **Ruh** muķaddem mef'ûlidir **tâb**'iñ. **Uftâde** bunda vâki' oldu ma'nâsına nadır. **İn ser-i mâ-râ; in** bunda müstedrekdir, taħsin-i lafz için ve tek-mîl-i vezn için gelmişdir. **Ki** һarf-i beyân. **Hâk-i der** iżâfeti lâmiyyedir ve **ne-mî-erzed**'iñ muķaddem mef'ûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Rakîb baña serzenişler ve ṭâ'nlar eyledi ki bu կapudan yü-zün döndür ya'nî bu կapuda turma (^{M,T+} git) dimekdir. 'Acabâ ne vâki' oldu bu bizim başımıza ki կapı² toprağına degmez. Ya'nî cânâniň կapusı toprağına lâyık olmaması nedendir ki rakîb bizi bu կapudan sürer.

1 M: կadeh. S: sâğar.

2 S, M: կapu.

بشوی این دلق دلتنگی که در بازار یکرنگی
مرقعهای گوناگون می حمرا نمی ارزد

Bi-şûy ìn delk-i dil-tengî ki der-bâzâr-ı yek rengî
Murakka'hâ-yı günâgûn mey-i hamrâ¹ ne-mî-erzed

Ba'zi nûshâda **delk** yerine **nakş** vâki'dir. (^{S,T+} **Bi-şûy** fi'l-i emr-i muhâtab, yu dîmekdir.) **Delk-i dil-tengî** iżâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} **Delk** dervîşler hîrka-sîdîr. **Dil-tengî**; yâ ḥarf-i maşdar. **Dil-teng** vaşf-ı terkîbî aksâmîndandır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl.) **Bâzâr-ı yek-rengî** iżâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} **Yek-rengî**; yâ ḥarf-i maşdar. **Yek-reng** terkîb-i mezci².) (^{M+} **Ki** ḥarf-i ta'lîl.) **Ki der-bâzâr-ı yek-ren-gî** mîşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Murakka'hâ** hâ'yla cem' oldî zevî'l-'ukûlün ġay-rîna şîfat olduğuçün, aslında **hîrakahâ-yı murakka'hâ**'dır. **Murakka'** fuķarânîn pâre pâre ve yama yamadan mecmû' hîrkalâra dirler, **günâgûn** ķaydi anîn-çündür, (^{M,T+} dürlü dürlü dîmekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Bu göñül darlığı hîrkasını yu ya'nî göñül darlığını gider terk eyle. Zîrâ yek-renklik bâzârında ya'nî hîlesizlik ve 'ayyârsızlık³ bâzârında hâşılı, sâde-dillik bâzârında dürlü dürlü murakka'lar kırmızı şarâba degmez, ya'nî bî-renk olanlar katında (^{S,T+} zâhirin bezeyenler) lâ-şey'dir.

بس آسان می نمود اول غم دریا ببوی سود
غلط گفتم که این طوفان بصد گوهر نمی ارزد

Bes âsân mî-numûd evvel ġam-ı deryâ be-bûy-ı sûd
Ğalať goftem ki ìn ټûfân be-şed gevher ne-mî-erzed

(^{S,T+} **Mî-numûd** hîkâyet-i hâl-i mâzî, görünürdü dîmekdir.) **Ğam-ı deryâ** iżâfeti lâmiyyedir. (150a) **Be-bûy; bâ** ḥarf-i sebeb, **bûy** bunda ümîd (^{S,T+} ü recâ) ma'nâsına nadır, **sûd**'a iżâfeti lâmiyyedir.) **Tûfân**'dan murâd **ğam-ı deryâ**'dır.

Mahşûl-i Beyt: Çok kolay görünürdü evvel deryâniň ǵamı ya'nî seferiniň meşakkati ǵamı fâ'ide ümîdiyle. Ğalať söyledim ki bu ټûfân yüz gevhere degmez.

¹ S: ahmer.

² S: vaşf-ı terkibidir.

³ S: 'ayyârlık.

Beyt: به دریا در منافع بی شمار است
اگر خواهی سلامت در کنار است

Be-deryā der menâfi‘ bî-şumâr’ est
Eger hâhî selâmet der-kenâr’ est¹

شکوه تاج سلطانی که بیم جان درو در جست
کلاهی دلکشست اما برک سر نمی ارزد

Şukûh-ı tâc-ı sultânî ki bîm-i cân derû derc’ est
Kulâh-ı dil-keş’ est ammâ be-terk-i ser ne-mî-erzed

Sukûh heybet, **tâc**’a iżâfeti lâmiyye ve **tâc’în sultânî**’ye beyâniyyedir ve **yâ’sı** harf-i nisbet ve yâ’ harf-i maşdarî. **Ki** harf-i râbi‘-î şifat. **Bîm-i cân** iżâfeti lâmiyyedir. **Derû; der** edât-î żarfiye ve **ü** żamîri **tâc-ı sultânî**’ye râci‘-dir. **Derc** bunda münderic ma’nâsinadır, ya’nî maşdar ism-i fâ’il ma’nâsına. (^{S,T+} **Kulâh** börkdür.) **Dil-keş** vaşf-î terkîbîdir, göñül çekici ya’nî göñli cezb idici ve yâ’ göñül aña müncezib olıcı ma’nâsinadır. **Be-terk; bâ** harf-i şila, **ser**’e iżâfeti maşdarîn mef’ûline iżâfetidir. **Be-terk-i ser, ne-mî-erzed**’e müte’allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâha mensüb tâcîn heybeti ve pâdişâhîlik tâcînîn heybeti ki cân şorâusu ol tâcda² mündericdir ya’nî gizlidir, dil-keş külâhdır, ammâ baş terkine degmez. Ya’nî saltanat bir lezîz maşlahatdır, aña göñül meyl ider³, ammâ selâtinîn ‘adûsi çokdur ki baş şorâusundan hâli degillerdir. Cümleden birisi; evvel zamânda pâdişâhlar fedâyiler şâklarladı, kaçan ki bir pâdişâhı helâk eylemek isteseler aña fedâyiler havâle iderlerdi ve anı helâk iderlerdi.

ترا آن به که روی خود ز مشتاقان بپوشانی
که شادئ جهان گیری غم لشکر نمی ارزد

Tu-râ ânbih ki rûy-î hûd zi-muştâkân bi-pûşânî
Ki şâdi-i cihân-gîrî ǵam-î leşker ne-mî-erzed

(^{S,T+} **Bi-pûşânî; bâ** harf-i te’kîd, **pûşânî** fi’l-i mužâri‘ muhâṭab, bunda

1 T, F: ber-kenâr’ est. Anlam: Her ne kadar denizde sayısız faydalar olsa da can selameti istiyorsan kenarda dur.

2 M: ol tâcîn içinde.

3 S, T: mâyildir.

örtesin dimekdir.) **Ki** harf-i ta'lîl. **Şâdî**; ya'sı harf-i maşdarı, **cihân-gîrî**'ye iżâfe-ti lâmiyyedir. (^{S,T+} **Cihân-gîr** vaşf-ı terkibidir, gîrîden'den, cihân tutıcı dimekdir, ya'sı harf-i maşdardır.) **Çam-ı leşker** iżâfeti de lâmiyyedir ve **ne-mî-er-zed**'iñ mukaddem mefûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna hîṭâb idüp buyurur: Saña ol yegdir ki müştâklardan (^{S,T+} ve 'âşıklardan) rûyuñı setr eyleyesin ya'nî hâlk-ı 'âleme yüzünü göstermeyesin. Mîşrâ'-ı şâniyi irsâl-i meşel idüp buyurur: Zîrâ cihân-gîrlik şâdlığı ya'nî cihânı tutup pâdişâh-ı 'âlem olmak 'asker ǵamîn çekmege degmez. Ya'nî 'uşşâk u müştâkları çoğaltmak, belâsına ve ǵavgâsına degmez, zîrâ her mahbûbuñ 'uşşâkı çok olsa ǵavgâsi ve hengâmesi çok olur. Pes, yüzüñ mestûr tut ki seni gören 'âşık olmasun ki hužûr eyleyesin.

چو حافظ در قناعت کوش و از دنی دون بگذر
که يك جو منت دونان دو صد من زر نمی ارزد

Çu Hâfiż der-kanâ'at kûş u ez-dunyî-yi dûn bi-gzer
Ki yek cev minnet-i dûnân du şed men zer ne-mî-erzed

(^{S,T+} **Der-kanâ'at**; **der** bâ-yı şila ma'nâsinadır. **Kûş** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, kanâ'ata dürüş ya'nî sa'y eyle dimekdir.) **Dunyî**; elif bunda ya'ya tebdîl olmak gerek, niteki beyân olmuş idi ki 'Acem âhirinde elif olan elfâzıñ mâ-ķablını meksûr ider, elifi ya'ya ķalb itmekicün. Pes, Mûsâ ve 'Isâ'yı Mûsî ve 'Isî okur. **Dunyî**'niñ **dûn**'a iżâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} **Bi-gzer** fi'l-i emr-i muhâṭabdır, guzerîden'den, geç ya'nî terk eyle dimekdir.) **Ki** harf-i ta'lîl. (^{S,T+} **Cev**, cîm-i 'Arabîniñ fethiyle ve vâv'iñ sükûniyla, arpa dimekdir. **Dûnân** alçaklar dimekdir, elif ve nûn'la cem' oldu, ȝevî'l-'ulkûla şifat olduğuçün.) **Min-net**'iñ **dûnân**'a iżâfeti lâmiyyedir. (^{S,T+} **Men** aşlında nûn'uñ teşdîdiyle, baṭman ma'nâsinadır.)

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı 'amm tarîkiyle buyurur: Hâfiż gibi kanâ'ate dürüş ve alçak dünyayı terk eyle ya'nî tâlib-i dünyâ-yı dûn olma. Zîrâ arpa mikdâri alçaklara minnet iki yüz baṭman altun degmez. Hâşılı, dünyâya tâlib u râgîb olana (**150b**) (^{T+} erbâb-ı dünyâya) tevâzû' u inkiyâd u minnet žarûrîdir, bu ise bir 'azîm müşbetdir ki olmaz. İmdi Hâfiż gibi kanâ'ate sa'y eyle ve hužûr eyle.

Ve lehu eyzan
Bahr-i Hezec Müsemmen Sâlim
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

دلم جز مهر مه رویان طریقى بر نمی گیرد
 ز هر در می دهم پندش ولیکن در نمی گیرد

Dilem cuz mihr-i meh- rûyân tarîkî ber-ne-mî-gîred
 Zi-her der mî-dehem pendeş velîkin der-ne-mî-gîred

(^{S,T+} **Mîhr** muhabbet.) (^{M,T+} **Meh-rûyân** elif ve nûn’la cem’ oldu zevî’l-‘ukûle şîfat olduğuçün, taķdîr-i kelâm) **mâhbûbân-i meh-rûyân** (^{M,T+} idi, ay yüzli mâhbûblar) dimekdir. **Tarîkî; yâ** harf-i vahdet. **Ber-ne-mî-gîred; ber** harf-i te’kîd, **ne-mî-gîred** (^{S,T+} fi'l-i nefy-i müstakbel,) tutmaz dimekdir ya’nî ihtiyâr eylemez dimekdir. (^{T+} **Zi-her** der her bâbdan.) **Pendeş; sîn** zamîri **dil’**e râcîdir. **Der-ne-mî-gîred** te’sîr eylemez dimekdir, zîrâ giriften ve girîden **der** lafziyla terkîb olsa te’sîr ma’nâsını ifâde ider, kabûl eylemez ma’nâsına da müsta’melidir, niteki gelse gerek.

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlüm meh-rûlar muhabbetinden ǵayı̄r tarîk ihyâtiyâr eylemez. Her bâbdan aña naşîhat eylerim ammâ aña naşîhat te’sîr eylemez, (^{S,T+} ya’nî naşîhatla mütte’iz olmaz ve naşîhati kabûl eylemez.)

خدا را اي نصيحتگو حديث از خط ساقى گو
 كه نقشى در خيال ما ازین خوشتر نمی گيرد

Hudâ-râ ey naşîhat-gû hadîş ez-hâtî-sâkî gû
 Ki naşîhi der-hayâl-i mâ ezin hoşter ne-mî-gîred

Hudâ-râ; râ edât-ı taħṣîs, Allâh içün dimekdir. (^{S,T+} **Nâşîhat-gû** vaşf-1 terkibidir,) (^{T+} ögüt söyleyici dimekdir.) **Hadîş** bunda muṭlak sözdür. **Hâtî-sâkî** den murâd rûy-ı sâkîdir, zîkr-i hâll ve irâde-i mahall tarîkiyle¹. (^{S,T+} **Gû** fi'l-i emr-i muhâṭabdır, söyle dimekdir.) **Ki** harf-i ta'lîl. (^{M,T+} **Nâşîhi** de **yâ** harf-i vahdet. **Der-hayâl** kuvvet-i hayâliyyede dimekdir. **Ezîn; in** ism-i işaretdir **hâtî-sâkî** ye.) **Ne-mî-gîred** bunda şabit olmaz² ve şübüt bulmaz dimekdir.

1 S: zîkr-i mahall ve irâde-i hâll tarîkiyle.

2 M: te’sîr olmaz.

Mahşûl-i Beyt: Allâh içün ey vâ‘iz ü nâşih, sözi hâfît-i sâkîden söyle, zîrâ bizim hâyâlimizde bundan hoşrak bir naâkış şabit olmaz ve şübüt bulmaz. Ya‘nî hâfît-i sâkî sözi gönlümüzde karâr idüp şabit olur, bâkisi feşârdır. Ba‘zı nûshada hâfît-i sâğar vâki‘dir (^{M,T+} ve ma‘nâsı kolaydır.)

صراحى مى كشم پنهان و مردم دفتر انگارند
عجى گر آتش اين زرق در دفتر نمى گيرد

Şurâhî mî-keşem pinhân u merdum defter engârend
'Aceb ger âteş-i in zerk der-defter ne-mî-gired'

(^{S,T+} **Engârend** fi‘l-i mužâri‘ cem‘-i gâyib, şanurlar dimekdir. **Der-defter;** **der** bâ-yı şila ma‘nâsına nadır. **Ne-mî-gired**) (^{S+} fi‘l-i nefy-i müstaķbel müfred gâyib, te’sir eylemez dimekdir,) (^{S,T+} bunda alîşmak ma‘nâsına nadır, meşelâ âteş penbeye ve otluğa ve şamana alîşmak gibi.)

Mahşûl-i Beyt: Gizli şurâhî taşırım ve merdüm kitâb u defter şanurlar. 'Acebdir eger bu zerk u riyâniñ âteşi deftere ve kitâba alîşup yakup yandırmazsa. Bu kelâm rüsvâyılıkdan kinâyetdir. (^{S,M+} Ya‘nî 'acebdir ki eyledügüm tezvîr u riyâ yüzüme kir getürüp beni rüsvây eylemezse.) Mîşrâ‘-ı şâñîde edât-ı şartı **k’ez**¹ yazup, nokta ile, ve ma‘nâsını; 'acebdir bu riyâ odından defterde tutmazsa diyen hem lafîzda hâfâ eylemiş ve hem ma‘nâda².

من اين دلق ملمع را بخواهم سوختن روزى
كه پير مى فروشانش بجامى بر نمى گيرد

Men in delk-i mulemmâ‘-râ bi-hâhem sâhîten rûzî
Ki pîr-i mey-furûşâneş be-câmî ber-ne-mî-gired

(^{S,T+} **Delk** hîrka.) **Mulemma‘** günâgûn yamalarla yamanmış hîrka, ba‘zı Hind fuârası giydüğü hîrka gibi. (^{S,T+} **Rûzî**; yâ harf-i vaâdet.) **Ki** harf-i ta‘lîl. **Mey-furûşâneş**; (^{S,T+} şîn-i žamîr) **delk-i mulemma‘**a râ‘cidir. **Be-câmî**; **bâ** harf-i muâkâbele. **Ber-ne-mî-gired** tutmaz ya‘nî almaz dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben bu mülemma‘ hîrkayı bir gün yâksam gerek, zîrâ anı pîr-i mey-furûşân ya‘nî şarâb şatıcılarıñ pîri bir kâdeh şarâba almaz. Hâşılı, bir kâdeh şarâba degmeyen hîrkayı yandırısam.

1 ‘ger’ şart edatını ‘k’ez’ olarak okuyarak.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

نصیحتگوی رندان را که با حکم خدا جنگست
دلش بس تنگ می‌بینم مگر ساغر نمی‌گیرد

Naşihat-gûy-ı rindân-râ ki bâ-hukm-i Hudâ ceng' est
Dileş bes teng mî-bînem meger sâgar ne-mî-gîred

(^{T+} **Nâşihat-gûy** vasf-ı terkibidir, gûyiden'den, naşihat söyleyici ya'nî vâ'iz,) (^{M,T+} **Nâşihat-gûy**'uñ **rindân**'a iżafeti lâmiyyedir, **râ** edât-ı taħış. **Ki** harf-i râ-bit-ı şifat. **Bâ** ma'ā ma'nâsınañdır, **hukm-i Hudâ** iżafeti lâmiyyedir. **Dileş; şîn**-i žamîr **nâşihat-gûy**'a râci'dir. **Bes** be-haseb-i lûgat çok dimekdir, ammâ bunda muħkem ma'nâsınañdır.) **Teng** (^{M,T+} lûgatda dar dimekdir, ammâ böyle yerlerde) mužtarib ma'nâsınañdır. (^{S,T+} **Meger** bunda ke'enne ma'nâsınañdır.) **Sâgar ne-mî-gîred** sâgar tutmaz ya'nî bâde içmez dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Rindler naşihat-gûyinîn, ki Hudâ'nîn ķažâ ve ķaderiyle cengi vardır ya'nî hükm-i ķažâ ve ķadere teslîm ve inkiyâdî yokdur, gönlini ziyâde mužtarib görürüm, meger sâgar tutmaz ya'nî bâde içmez. Hâşılı, eger ķažâ ve ķadere ikrâri olsa bunlarıñ bâde-nûşluğunu hükm-i ezeliye hâvâle idüp zecr ü tevbîh eylemezdi. (^{S,M+} Pes, gönlîniñ kemâl-i mertebe taralması¹ kendîniñ bâde-nûş olmamasıdır,) ya'nî kendüyi ezelde bâde-nûşluğa hâvâle eylemediklerindendir, ve-illâ bâde-nûşlara ṭâ'n eylemezdi.

ازان رو پاکبازان را صفاها با مى لعلست
که غير از راستى نقشى درين جوهرب نمی گيرد

Ezân-rû pâk-bâzân-râ (151a) şefâhâ bâ-mey-i la'l'est
Ki ġayr ez-râstî naķṣî derin cevher ne-mî-gîred

(^{S,T+} **Ezân-rû** ol vecihden ya'nî anîfçün. **Pâk-bâzân** elif ve nûn'la cem' oldu zevi'l-'uķûle şifat olduğuçün,) taķdîr-i kelâm **yârân-ı pâk-bâzân** dimekdir. **Pâk-bâz** vasf-ı terkibidir, (^{M,T+} pâk oynayıcı,) pâk-dâmen 'âşıłkda isti'mâl iderler, hâşılı, ṭâ'b'ında ārzû-yı nefsânî olmayan 'âşıka **pâk-bâz** dirler, **râ** edât-ı taħışşdir. **Şafâhâ** üslüb-ı 'Acem üzre cem' olmuş. **Bâ** ma'ā ma'nâsınañdır, **mey-i la'l** iżafeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. (^{S,T+} **Râstî** ṭogrılık, yâ-yı maşdariyye ile.) **Naķṣî;** yâ harf-i vahdet ve yâ harf-i tenkîrdir. **În cevher**'den murâd (^{M,T+} **mey-i**) la'lîdir. Der bunda edât-ı te'kiddir, ʐarfiyyet ifâde eylemez, aşl-ı kelâm **în cevher der-ne-mî-gîred**. (^{M,T+} **Der-ne-mî-gîred**) kabûl eylemez dîmekdir, fâ'ilî **în cevher**'dir ve mef'ûli **naķş**'dır.

1 M: kemâl-i taralması.

Mahşûl-i Beyt: Anıñçün pâk-bâzlarıñ mey-i la'lile şafâları vardır, zîrâ bu mey-i la'l cevheri istikâmetden ğayri naķşı kabûl eylemez. Ya'nî bâde-i surh bî-renklik ve sâde-dillik iktîzâ eyledüğüçün pâk-bâzlar ve sâde-diller aña mâ'il-lerdir. Hâşılı, bâde hîle ve mekr kabûl eylemediğün tögrîlarıñ ve pâklarıñ tabî'atlari aña mâyildir.

میان گریه می خندم که چون شمع اندرین مجلس
زبان آتشینم هست لیکن در نمی گیرد

Miyân-ı girye mî-handem ki çun şem' enderîn meclis
Zebân-ı âteşînem hest lîkin der-ne-mî-gîred

Miyân-ı girye iżâfeti lämiyyedir. (^{S,T+} **Mî-handem** fi'l-i hâl mütekellim vaḥde, gülerim dimekdir.) **Ki** harf-i ta'lîl. (^{S,T+} **Çun** edât-ı teşbih. **Ender** edât-ı ʐarf.) **În** ism-i işâret-i **meclis**'dır. **În meclis**'den murâd dünyâdır. **Zebân-ı âteşîn** iżâfeti beyâniyyedir, **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** te'kîd içündür. (^{S,T+} Şem'in dili fetîlesine ve âteşine dirler.) **Der ne-mî-gîred** te'sîr eylemez ya'nî yandırıma.

Mahşûl-i Beyt: Girye ortasında gülerim, niteki şem'in hâli budur ki hem yaş döker ve hem parlar, zîrâ şem' gibi bu meclisde âteşli dilim var iken te'sîr eylemez ya'nî sâ'ir âteşler gibi yandırmaz, ve-illâ her tekellüm eyledigimde bir nesneyi iħrâk iderim. Hâşılı, dilimden şâdîr olan kelimât sûz-nâk ü muħrikdir (^{M,T+} dimekdir.)

سر و چشمی بدین خوبی تو گویی چشم ازو بردار
برو کین و عظ بی معنی مرا در سر نمی گیرد

Ser u çeşmî bedîn hübî tu gûyi çeşm ezû berdâr
Bi-rev k'în va'z-ı bî-mâ'nâ merâ der-ser ne-mî-gîred

Çeşmî; **yâ** harf-i tenkîrî. **Bedîn;** **bâ** ma'a ma'nâsına veyâ ʐarfiyedir. (^{S,T+} **Hûbî;** **yâ** harf-i maşdar. **Gûyi** fi'l-i mužâri' muħâṭabdır.) **Çeşm ezû** berdâr makûl-i ɻavl. Ú žamîri dilde merkûz olan cânâna râci'dir. (^{S,T+} **Berdâr** ɻal-der dimekdir.) **Bi-rev** müşrâ'-ı evvelden müstefâd olan nâşîha emirdir¹. **Va'z-ı bî-mâ'nâ** iżâfeti beyâniyyedir. **Merâ** benim dimekdir, **râ** ma'nâ-yı taħsiş ifâde ider. **Der-ser;** **der** bunda bâ-yı şila ma'nâsına. **Ne-mî-gîred** te'sîr eylemez, ya'nî sözün baňa te'sîr eylemez dimekdir.

1 S: müstefâd olan nâzîm murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Ser u çeşm bu hüblukda ve leşafetde ve sen dirsın gözüni andan կaldır ya'nî muhabbeti terk eyle. Hâce buyurur ki; var ki, bu va'z-ı bî-mâ'nâ benim başıma ve 'aklıma te'sîr eylemez, ya'nî bu va'zı kabûl eylemem dimekdir.

سخن در احتیاج ما و استغنای مشوقست
چه سود افسونگری ای دل چو در دلبر نمی‌گیرد

Suhân der-ihtiyâc-ı mâ vu istığnâ-yı ma'sûk' est
Çi süd efsüngerî ey dil çu der-dil-ber ne-mî-gîred

(^{S+} **Efsüngerî; efsûn** bügi ve mekr ü hîledir,) (^{T+} **ger** kâf-1 'Acemîniñ fethiyle, edât-1 fâ'ildir, -ci ma'nâsına, **gâr**'dan muhaffef, sitemgâr ve sitemger gibi, pes, **efsüngeş** efsuncı ya'nî bügici ve mekkâr ve hîle-bâz ma'nâsına nadır.) **Der-dil-ber; der** edât-1' şîla. **Ne-mî-gîred** te'sîr eylemez dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Söz bizim ihtiyâcımız ve ma'sûkuñ istığnâsındañdır, ya'nî biz kemâl-i ihtiyâcda ve ma'sûk kemâl-i istığnâdañdır. Pes, ey göñül, efsuncılığının ve sejhârlığının ne fâ'idesi var dîlbere te'sîr eylemeyeince. Ya'nî cânâñ bir mertebede müstağnîdir ki aña esmâ ve efsûn ve sihriñ hîç te'sîri yokdur.

چه خوش صید دلم کردی بنازم چشم مستت را
که کس مرغان وحشی را ازین بهتر نمی‌گیرد

Çi hoş şayd-ı dilem kerdi bi-nâzem çeşm-i mestet-râ
Ki kes murğan-ı vahşî-râ ezin bihter ne-mî-gîred

Çi bunda mübâlağa ifâde ider. **Şayd-ı dil** iżâfeti maşdarıñ (151b) mefûline (^{S,T+} iżâfetidir) ve **dil**'iñ **mîm**-i mütekellime lâmiyye. **Şayd**, **kerdi**'niñ muâkadem mefûlidir. **Bi-nâzem** kurbân olayım dimekdir. **Çeşm**'iñ **mest**'e iżâfeti beyâniyyedir ve **mest**'iñ **tâ**'ya lâmiyye. **Çeşm-i mestet**, **bi-nâzem**'iñ mefûli. **Ki** harf-i ta'lîl. **Murğan-ı vahşî** iżâfeti (^{T+} beyâniyye ve²) **ne-mî-gîred**'iñ muâkadem mefûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Gönlümi ne hoş şayd eylediñ, kurbân olayım çeşm-i mestine, zîrâ kimse murğan-ı vahşîyi bundan eyirek³ tutmaz (^{S,T+} ya'nî avlamaz.) Ya'nî benim gönlüm kimseye şikâr olmazdı, âferin seniñ mestâne çeşmiñe ki böyle murğ-ı vahşîyi şikâr eyledi.

1 M: bâ-ı.

2 S: lâmiyyedir ve.

3 M: eyürek. S: yigrek.

خدا را رحمی ای منعم که درویش سر کویت
دری دیگر نمی داند رهی دیگر نمی گیرد

Hudâ-râ râhîmî ey mun'im ki dervîş-i ser-i kûyet
Derî dîger ne-mî-dâned rehî dîger ne-mî-gîred

Hudâ-râ; râ edât-ı taħṣîş. **Râhîmî;** **yâ** harf-i vaħdet, taħdîr-i kelām **râhîmî kon'**dur, żarüret için ħażf olmuşdur. **Mun'im** isti'mâllerinde ehl-i ni'metdir, in'ām idici ma'nâsına da gelür mahalline göre, şâniye mahşûş degil (^{T+} ba'zilar żann eyledüğü gibi¹). **Ki** harf-i ta'lîl. **Dervîş-i ser-i kûyet** iżafetleri lâmiyyeleridir. (^{S,T+} **Derî;** **yâ** harf-i vaħdet. **Rehî**'de de **yâ** vaħdet içündür.)

Mahşûl-i Beyt: Hudâ için râhîm eyle ey mün'im, zîrâ ser-i kûyuñ faķîri seniñ ķapuñdan ġayri bir ķapı bilmez ve seniñ ser-i kûyuñ yolından ġayri bir yol tutmaz. Ya'nî seniñ faķîrindir, ġayrınıñ² (^{M,T+} degil).

من از پیر مغان دیدم کرامتهاي مردانه
که آينين ريايى را بجامى بر نمى گيرد

Men ez-pîr-i muğān dîdem kerâmethâ-yı merdâne
Ki âyîn-i riyâyî-râ be-câmî ber-ne-mî-gîred

Kerâmet eylikdir, (^{S,T+} hâ'yla cem' oldu, ȝevî'l-'uk̄luñ ġayri olduğuçün.) **Merdâne;** ba'zilar didiler ki bunuñ gibi elfâzda vâkî' olan elîf ve nûn ve hâ-yı resmî ya'nî hûrûf-ı şelâse (^{S,T+} ma'nâ-an³) (^{M+} ma'nâ-yı) nisbet ve taħṣîş ve liyâkat ifâde ider. Ve ba'zilar didiler ki elîf ve nûn edât-ı cem'dir ve taħṣîş ve nisbet ve liyâkat (^{S,T+} ma'nâsını) ifâde eyleyen hâ-yı resmîdir (^{S,T+} faķat), *Allâhu a'lem*⁴. **Ki** harf-i ta'lîl. **Âyîn** üslüb ve ķanûn ma'nâsinadır, bunda mezheb murâddır. **Be-câmî;** bâ harf-i mułkâbele ve **yâ** (^{M+} harf-i) vaħdet. **Ber-ne-mî-gîred** ķabûl eylemez ve degişmez ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Ben pîr-i muğândan merdâne kerâmetler gördüm ki riyâya mensûb ķanûn u üslüb mezhebinî bir câma ķabûl eylemez ya'nî bir ķadeħe degişmez. Hâsılı, mürâyîlik, ķatunda (^{S,M+} ziŷâde) mezmûmdur.

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 T, F: (شىپنگ).

3 'birlikte, üçü beraber' anlamında.

4 Allah en iyi bilendir.

من آن آیینه را روزی بدست آرم سکندروار
اگر می‌گیرد این آتش زمانی ور نمی‌گیرد

Men ān āyīne-rā rūzī be-dest ārem Sikender-vār
Eger mi-gired īn āteş zemānī v'er ne-mi-gired

Ān āyīne buyurduğu cām-ı pīr-i muğāndır. (^{S,T+} **Rūzī**; **yā** vahdet içündür.) **Be-dest; bā** harf-i şila, (^{T+} **Ārem** fi'l-i mužāri' mütekellim vahde, ārīden'den ki aslında āverīden'dir, vāv taḥfīfen hāzf olunmuşdur. **Be-dest**) (^{S,T+} **ārem** ele getürürüm dimekdir. **Vār** edāt-ı teşbīhdır, gibi ma'násına.) **Mi-gired** te'sir eyler dimekdir. **İn āteş**'den murād kırmızı şarābdır ve te'sirden murād serhoş eylemesidir. (^{S,T+} **Zemānī**; **yā** vahdet içündür. **V'er** vu eger'den muhaffefdir.) **Ne-mi-gired** (^{S,T+} bunda) te'sir eylemez ma'násınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ben bu āyīne-i cām-ı meyi bir gün ele getürürüm Sikender gibi, ya'nī Sikender āyīne-i gīti-nümäßig ele getürdüğü gibi ben ol cām-ı pīr-i muğānı ele getürürüm, gerekse bir zamān beni mest (^{T+} u evkār) eylesün gerekse eylemesün. Hāşlı, cām-ı bādeyi ele getürüp mey-nūş olurum, gerekse bir zamān mest olayım, gerekse olmayayım.

باين شعر تر شيرين ز شاهنشه عجب دارم
كه سر تا پاي حافظ را چرا در زر نمی گيرد

Be-īn şī'r-i ter-i şīrīn zi-şāhenşeh 'aceb dārem
Ki ser-tā-pāy-ı Hāfiż-rā či-rā der-zer ne-mi-gired

Be-īn; bā harf-i sebeb. **Şī'r-i ter** iżāfeti beyāniyye, **ter**'in **şīrīn**'e iżāfeti de böyledir. **Ki ser**, aslında **ki zi-ser** idi, **tā** ƙarīnesiyle **zā** hāzf oldu, zīrā **zā** ibtidā içündür ve **tā** intihā içündür. **Ki** harf-i ta'lil. **Hāfiż-rā, ne-mi-gired**'in muğadem mef'ūlidir. **Çi-rā** edāt-ı ta'lil. **Der-zer;** (152a) **der** harf-i şila. **Der-zer ne-mi-gired;** ma'nā-yı lāzımı altunla kaplamaz ya'nī altuna ḡark eylemez dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bu laṭīf ü şīrīn şī'r¹ sebebiyle pādişāhdan ta'accüb iderim ki Hāfiż'ı ne için başdan ayağa altuna ḡark eylemez. Ya'nī böyle māhir ü kādir şā'iře niçün ƙadrin bilüp tamām rī'āyet eylemez².

1 S: şīrīn ve şerif şī'r.

2 S: niçün rī'āyet idüp ƙadrin bilmez.

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec Müsemmen Sâlim
Mefâ'ılün Mefâ'ılün Mefâ'ılün Mefâ'ılün

بَتِيْ دَارِمَ كَهْ گَرْدَ گَلْ زَ سَنْبَلَ سَايِيَانَ دَارَد
 بَهَارَ عَارِضَشَ خَطَى بَخُونَ ارْغُوَانَ دَارَد

Butî dârem ki gird-i gul zi-sunbul sâyebân dâred
 Bahâr-ı ‘ârežes hâttî be-hûn-ı erğuvân dâred

(^{S,T+} **Butî; yâ** harf-i vahdet. **Dârem** fi‘-i mużâri‘ mütekellim vahde, tutarım dimekdir, dârîden’den, ya‘nî bir bütün vardır dimekdir.) **Ki** harf-i râbi‘-ı şifat. **Gird**, kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle ve râ’nîn süküniyla, lafz-ı müşterekdir degirmi ve çevre beyinde, bunda çevre ma‘nâsına nadir. **Sunbul**’den zâhir bunda tâze şakal murâddır, egerçi zülf de olmaç câ’izdir. (^{S,T+} **Sâyebân** gölgelige dirler, zîrâ sâye gölgelik dimekdir, **bân** edât-ı fâ‘ildir, -ci ma‘nâsına, şuturbân deveci ve derbân kapucu.) **Dâsten** ve **dârîden** aşl-ı lügatta tutmakdir, ammâ ba‘zı yerde varlıktan ‘ibâret olur bundaki gibi ki, ma‘nâsı sâyebâni var dimekdir, sâyebân tutar (^{S,T+} dimek) degildir¹. **Bahâr** aşl-ı lügatde yaprakdir, **nev-bahâr** ve **kohne bahâr** (^{S+} gibi), yeňi yapraç ve eski yapraç dimekdir, ammâ bunda çiçek murâddır, **‘arez** ve **erğuvân** ƙarînesiyle. **‘Arez**, fâ‘il vezni üzere, ‘Arabda şakal kıllarına dirler, şoňra şakal biten yerde istî‘mâl eylediler zikr-i hâll ve irâde-i mahall tarîkiyle². ‘Acem de bu ma‘nâda istî‘mâl eyledi, ammâ râ'yı meftûh okurlar, nitekim kâfirîn fâsını ve Hâtim’în tâsını meftûh okurlar. Ammâ bunda **bahâr-ı ‘arez**den iżâfet-i beyâniyye murâddır ya‘nî ruhsâr. Niteki müşrâ‘-ı evvelde müstefâd olan gülden ruhsâr murâddır. **‘Arezes; žamîri but’** e râci‘dir. **Hattî**’de olan **yâ** vahdet veya tenkîr içindür. **Hat’**dan murâd hâttî-ı hümâyûndur (^{M,T+} ki tâze şakaldır,) niteki **sunbul**’den murâd ol idi. **Be-hûn-ı erğuvân** iżâfeti lämiyyedir, **bâ** harf-i şila. **Hûn-ı erğuvân**’a **hat** tutmakdir makşûd renkde ve şafâda aña ǵâlib olmakdır.

Mahşûl-i Beyt: Bir bütün vardır ki gül çevresinde ya‘nî eṭrâfında sünbülden sâyebâni var, ya‘nî gül gibi ruhsârınıñ eṭrâfında tâze şakalı var. Bahâr-ı

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

2 S: zikr-i mahall ve irâde-i hâll tarîkiyle.

‘ārı̄zı erguvânıñ ķanına haṭ tutar ya‘nī ruhsarı erguvânıñ ‘ırzını kesir ider, zîrā erguvândan renkde ve şafâda ziyâdedir. (S,T+ Minhusinde sünbülden murâd zülfür diyen taħış bilâ-muħâssîs eylemiş¹. Mîşrâ‘-ı şânî, ki râbiṭasından şoñra gelenden bedeldir, ya‘nî sünbüł ve mā-ba‘dinden.)

غبار خط بپوشانيد خورشيد رخش يا رب
حيات جاودانش ده که حسن جاودان دارد

Ğubâr-ı haṭ bi-pûşânîd hûrşîd-i ruheş Yâ Rab
Hayât-ı câvideneş dih ki hûsn-i câvidân dâred

Ğubâr-ı haṭ iżâfet-i beyâniyyedir. (S,T+ **Bi-pûşânîd; bâ** һarf-i te’kîd, **pûşânîd** fi'l-i mâzî müfred gâ‘ib, örtdi dimekdir, zîrâ pûşîden lafz-ı müşterekdir örtmek ve giymek beynde, müte‘addîdir, pes, edât-ı ta‘diye ki elif ve nûndur, żarüret-i vezn için gelmişdir. **Hûrşîd**^{iñ}) **ruh**^a iżâfeti müşebbehun bihiñ (S,T+ müşebbehe) iżâfetidir, hâşılı, beyâniyyedir. Ma'lûm ola ki **hûrşîd** güneşe didikleri gibi **hur** da dirler, başka **şîd** de dirler, bu ġarâyib-i Fârisîden-dir. **Bi-pûşânîd**^{iñ} fâ‘ili tahtında **ğubâr-ı haṭṭ**^a râci‘ (S,T+ żamîrdir) ve mef’ûli **hûrşîd-i ruheş** dir, **şîn**-i żamîr büté râci‘dir. **Yâ Rab** mîşrâ‘-ı şânîye merhûndur. (S,T+ **Hayât-ı câvidân** iżâfeti beyâniyyedir ve **şîn** żamîri ma‘nâ cihetinden şîgâ-i emre muķayyeddir,) taķdîr-i kelâm **hayât-ı câvidân diheş** dir. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Hûsn-i câvidân** iżâfeti gine beyâniyyedir ve **dâred**^{iñ} muķaddem mef’ûl-i şâriħidir, ya‘nî hûsn-i câvidânı var.

Mahşûl-i Beyt: Hâce beyt-i sâbıkda haṭdan sünbülle ta'bîr eyledi ve bu beytde taşriħ idüp buyurur: Ğubâr-ı haṭ ya‘nî tâze şâkal cânâniñ hûrşîd gibi ruhunu ya‘nî yanağını² örtti. Yâ Allâh, aña ebedî hayât vir ki hûsn-i ebedisi var, ya‘nî hûsn-i ebedîye mâlikdir. Ma'lûm ola ki haṭ³ ruhı örtmez, belki (S,T+ ‘izârı ki) şâkal biten yerdir, örter. İmdi ruhunu örtti didüğü mecâzdır, (152b) *’merertu bi-Zeyd’* gibi. (S,T+ Bu ġazeliñ redîfini ya‘nî dâred lafzını tutar dimekle ta'bîr eyleyen iştîlâh-ı ehl-i Fürs’den⁴ âgâh degil imiş⁵.)

1 <T+ Redd-i Sürûri>

2 S: ruhunu ve yañağını.

3 S: hûsn.

4 S: iştîlâh dersinden.

5 <T+ Redd-i Şem‘i>

ز چشمش جان نشاید برد کز هر سو که می بینم
کمین از گوشة کردست و تیر اندر کمان دارد

Zi-çeşməs cān ne-şāyēd burd k'ez-her sū ki mī-bīnem
Kemīn ez-gūše'i kerde'st u tīr ender-kemān dāred

(^{M,T+} Zi-çeşmes;) **şīn-i** žamīr beyt-i evvelde bütē rāci'dir. (^{S,T+} **Ne-şāyēd** nefy-i müstakbel, lāyik degil ma'nası nadır.) **Burd** bunda burden ma'nası nadır, **ne-şāyēd burd** iletmek olmaz dimekdir, lāzımıyla ta'bırdır. (^{M,T+} **Cān**,) **ne-şāyēd burd'uñ** muķaddem mef'ulidir. **K'ez; ki** һarf-i ta'lil ve **ez** ibtidā içündür. **Her sū ki; sū cānib, ki** һarf-i beyān. (^{S,T+} **Mī-bīnem** fī'l-i hāl. **Kemīn** pusı dimekdir. **Gūše'i**de **yā** vahdet ve **hemze** tevessül içündür, bir köşeden dimekdir.) **Tīr**'den murād müjedir ve **kemān**'dan ebrū. **Kemān** ve **kemīn**'de şan'at-ı iştikāk var.

Mahşūl-i Beyt: Ol bütüñ çeşminden cān iletmek ya'nī kurtarmağ olmaz, zīrā her cānibden ki görürüm, bir köşeden puşı կurmuş ve kemānında tīr var ya'nī okını gezleyüp puşı կurmuş. Kemīn ve gūše çeşme nisbet hüb vāki' olmuş. Hāşılı, çeşmi bir tīr-endāzdır ki işi cān şikār eylemekdir. Pes, andan cān kurtarmağ olmaz.

خدا را داد من بستان ازو ای شحنة مجلس
که می با دیگری خوردست و با من سر گران دارد

Hudā-rā dād-ı men bi-stān ezū ey şahne-i meclis
Ki mey bā-digerān ḥorde'st u bā-men ser-girān dāred

Hudā-rā; rā edāt-ı taħħiṣ. **Dād** lügatta 'adldır, ammā böyle yerlerde intiħa¹ ma'násında isti'mál iderler, **men**'e iżafeti lāmiyyedir. (^{S,T+} **Şahne** şubaşı-ya dirler.) (^{M+} **Şahne-i meclis** iżafeti de lāmiyye.) **Şahne-i meclis** ol kimsedir ki cemī'an umūr-ı meclis anıñ re'yine müfevvazdır. **Ki** һarf-i ta'lil. **Bā-men;** **bā** һarf-i şila, baña dimekdir. **Ser-girān dāred** ağır başlılık tutar, ya'nī baña 'ali-cenāblık şatar ve istiġnā gösterir.

Mahşūl-i Beyt: Hudā içün ey şahne-i meclis, benim dādımı ol büt-i bed-kīşden² al, zīrā şarābi ġayrilarla içmişdir ve baña ağır başlılık ider (^{M,T+} ya'nī ağır başlılığı var.) Hāşılı, ağıyārla bāde içüp baña cefāsi var ya'nī cefā ider³.

1 S: insaf.

2 M: dādımı nisbet-i bed-keysden

3 S: baña ağır başlılık ve cefāsi var ve cefā ider.

چو عاشق مى شدم گفتم که بردم گوهر مقصود
ندانستم که این دریا چه موج خون فشان دارد

Çu ‘âşik mî-şudem goftem ki burdem gevher-i makşûd
Ne-dânistem ki ïn deryâ çi mevc-i hûn-feşân dâred

Çu edât-ı ta'lîl, (^{S,T+} **Mî-şudem** hikâyet-i hâl-i mâzî, olurdum dimekdir.) **Ki** harf-i râbiṭ-ı makûl ü ķavl. **Gevher-i makşûd** izâfeti beyâniyye. **Ki** yine harf-i beyân. **În deryâ** (^{S,T+} ya‘nî deryâ-yı ‘îşk. **Ci** bunda mübâlağa ifâde ider, ya‘nî istifhâm-ı ta‘accübîdir. **Mevc-i hûn-feşân**) izâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} **Hûn-feşân** vaşf-ı terkîbîdir, feşânîden’den, kân şâçıci dimekdir, aşlı efşânîden’dir, silkmek ve saçmak ma‘nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Çünkü ‘âşik olurdum ya‘nî ‘âşik olduğumda didim ki gevher-i makşûdu götürdüm ya‘nî cevher-i makşûd şâhibi oldum. Ammâ bilmedim ki bu deryânî ne ‘aceb mevc-i hûn-efşâni var ya‘nî ne ‘aceb belyye ve meşâkkati var. Hâşılı, bu beyt dîvân evvelinde ‘Ki ‘îşk âsân numûd evvel velî uftâd müşkilhâ’ ma‘nâsını mutâzammındır.

ز خوف هجرم ايمن کن اگر اميد آن داري
که از چشم بدانديشان خدایت در امان دارد

Zi-ħavf-i hecrem īmin kon eger ummîd-i ān dârî
Ki ez-çeşm-i bed-endîşân Hudâyet der-emân dâred

Havf-ı hecr izâfeti maşdarîn fâ‘iline (^{S,T+} izâfetidir,) **mîm**-i žamîr ma‘nâ cihetinde **kon** lafzına muķayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşıl ma‘nâsına. (^{S,T+} **İmin** emîn ma‘nâsına nadır.) **Ān** ism-i işâretdir müşrâ‘-ı şânîniñ mažmûnîna. **Ki** harf-i beyân. **Çeşm-i bed-endîşân** izâfeti lâmiyyedir. (^{S,T+} **Bed-endîşân** vaşf-ı terkîbî, elif ve nûn’la cem‘ oldu ȝevî'l-‘ukûle şîfat olduğuçün, taķdîr-i kelâm **merdân-ı bed-endîşân** idi.) **Hudâyet** mübtedadır, **emân dâred** haberî. **Dâred** bunda tûta (^{S,T+} dimekdir), mevkî‘-i du‘âda vâki‘dir

Mahşûl-i Beyt: Hâce cânâna hîṭâb idüp buyurur: Beni hicrân havfindan emîn eyle eger ol ümîdiñ var ise ki yaramaz fikirlilerîñ gözinden Allâh seni emânda¹ tûta, ya‘nî düşmenleriñ yavuz gözinden seni şaklaya.

1 M: emân.

ز سرو قد دلジョيت مكن محروم چشمم را
بدين سرچشمه اش بنشان که خوش آب روان دارد

Zi-serv-i kadd-i dil-cütet me-kon (153a) maḥrūm çeşmem-rā
Bedîn ser-çeşmeeş bi-nşān ki hoş āb-ı revân dâred

Serv'in **kadd**'e ve **kadd**'in **dil-cûy**'a iżafeti beyāniyye ve **tā**'ya iżafeti lä-miyedir. **Dil-cû** vaşf-ı terkibidir gönül isteyici dimekdir, ammā murâd gönül alıcıdır, (^{M,T+} hâşılı,) kadd-i mevzündan kinayetdir. (^{S,T+} **Me-kon** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, eyleme dimekdir, bunda lā-tec'al ma'nâsinadır ki) **çeşm** mef'ül-i evvelidir ve **maḥrūm** mef'ül-i şanīsidir. **Çeşm**'in **mîm**'e iżafeti lä-miyedir, **râ** edât-ı mef'uldür. **Bedîn**; **bâ** harf-i ȝarf. **Ser-çeşme** bîñar başı, bunda murâd gözdür, **şin** žamîri **kadd-i dil-cûy**'ā râci'dir. **Bi-nşān**; **bâ** harf-i te'kîd, (^{S,T+} **nişân** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, dik ya'nî naşb eyle ma'nâsinadır.) **Ki** harf-i ta'lîl. **Āb-ı revân** iżafeti beyāniyyedir¹. **Revân** şifat-ı müşebbehedir, revîden'den, **serv**'e şifat olsa şalınağan ma'nâsinadır ve **āb**'a şifat olsa ağaçan ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Serv gibi dil-cû ȝaddiñden gözümi maḥrûm eyleme ya'nî kâmetini gözümden ayırmaya, seyr ideyin. Bu gözüm bîñarı başına anı dik ki hoş āb-ı revâni var. Hâşılı, serv ȝaddiñi didem çesme-sârından ayırmaya ki dâ'imâ tâze ve ter (^{S,M+} ȝalsun, zîrâ serv ırmaç kenârında olmaç münâsibdir. Ya'nî benim çesm-i giryânımdan ȝâyîb olma ki dâ'imâ tâze ve ter) olasın.

بفتراك ار همي بندى خدا را زود صيدم كن
كه آفتهاست در تأخير و طالب را زيان دارد

Be-fitrâk er hemî-bendî Hudâ-râ zûd şaydem kon
Ki âfethâst der-te'hîr u ȝâlib-râ ziyan dâred

Be-fitrâk; bâ harf-i müşâhabet, **hemî-bendî**'ye müte'allikdir, ya'nî eger beni fitrâk ile bağlarsań. **Hudâ-râ; râ** edât-ı taħış. (^{M,T+} **Zûd** tiz ma'nâsına.) **Şaydem; mîm**-i mütekellim emir sîgasına ya'nî **kon** lafzına muķayyeddir ma'nâ cihetinden, žamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına, takdîr-i kelâm **zûd** şayd konem'dir. **Ki** harf-i ta'lîl. (^{S,T+} **Āfethâ** āfetiñ cem'idir, belâlar dimekdir. **Tâlib-râ**'da **râ** edât-ı mef'ül, ȝâlibe dimekdir. **Ziyan dâred** ziyanı var dimekdir.)

1 S: lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Eger beni fitrâk ile bend iderseñ Hudâ içün beni tîz şayd eyle ve te'ħîr eyleme, zîrâ te'ħîrde āfetler ve belâlar var (^{S,T+} ve ṭâlibe ziyânı var.) (^{S,M+} Ya'nî murâdiñ fitrâk ile bağlamağa¹ ise eglenme tîz şayd eyle ki te'ħîrde baňa ziyân var.) Hâşılı, mebâdâ ki peşmân olup terkiye bend eylemegini terk eyleyesin.

چو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بليل
که بر گل اعتمادی نیست ور حسن جهان دارد

Çu der-rûyet bi-ħanded gul me-șev der-dâmeş ey bulbul
Ki ber-gul i'timâdî nîst v'er hûsn-i cihân dâred

Der-rûyet; der ḥarf-i şila, (^{M,T+} **rûyet** iżafeti lâmiyyedir.) **Me-șev der-dâmeş; me-șev** bunda **me-rev** ma'nâsinadır, **der** bâ-yı şila ma'nâsinadır, bi-ħa-sebi'l-lüga duzağına varma dimekdir, ammâ iştîlâħda mağrûr u firîfte olma ma'nâsinadır. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **i'Timâdî; yâ** ḥarf-i tenkîrdir. **V'er** vu eger'den muhaffefdir, **vâv** ḥarf-i 'atf, **eger** edât-ı şart. **Husn-i cihân** iżafeti lâmiyyedir, ziyyâde hüsnden kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey bülbül, çünkü gül yüzüne güle, anıñ firîftesi ve mağrûrı olma, zîrâ güle i'timâd yokdur eger cihâniñ hüsünü de tutarsa ya'nî kemâl-i hüsne de mâlik olursa. Zîrâ serî'ü'z-zevâldir, 'omri bir iki günlündür, bekâsi yokdur.

بیفشنان جرعه بر خاک و حال اهل شوکت بین
که از جمشید و کیخسرو فراوان داستان دارد

Bi-y-efşân cur'a'i ber-ħâk u ħâl-i ehl-i şevket bîn
Ki ez-Cemşid u Keyħusrev firavân dâstân dâred

(^{S,T+} **Cur'a'i; yâ** ḥarf-i vaħdet,) **cur'a** bir yudum şuveyā şerbet veýā ġayri nesne. (^{S,T+} **Ber-ħâk** yerine **der-ħâk** yazan yaňlış yazdı².) **Şevket**, (^{T+} şîn'iñ ve kâf'iñ fethalariyla,) şiddet ve be's ma'nâsına, ekşer şavaşda isti'mâl olunur. Meşelâ 'Raculun be'isun ya'nî şedidun fi'l-harb³ dirler.

Mahşûl-i Beyt: Toprak üzerine bir cür'a saç ve ehl-i şevket ü şiddetinin hâlini seyr eyle ki Cemşid (**153b**) ü Keyħusrev'den çok hikâyesi var. Ya'nî mülük-i

1 S: eylemek.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 S: Raculun be'isun fi'l-harb ya'nî şedidun. (Şiddetli yani savaşta güçlü bir adam).

hâliye ve selâtin-i mâziye¹ (T+ hâk üzere) yiüp ve içüp ve ‘ayş u ‘işret ve zevk u şafâ eyleyüp ‘akîbet fenâ olup zîr-i zemîne gitmişler. İmdi hâke bir cûr‘a efşân eyle ki cûr‘a-nûş olup mestâne ola ve anlarıñ rûy-ı zemînde neler idüp ve ‘akîbet zîr-i zemîne vardıkların beyân eyleye.

چو دام طره افساند ز گرد خاطر عشاق
بغماز صبا گوید که راز ما نهان دارد

Çu dâm-ı turra efşaned zi-gerd-i hâtîr-ı ‘uşşâk
Be-ğammâz-ı şabâ gûyed ki râz-ı mâ nihân dâred

(S,T+ Çu edât-ı ta‘lîl.) **Dâm-ı turra** iżâfeti beyâniyyedir. (S,T+ **Efşaned** fî'l-i mužâri‘ müfred gâyibdir, efşâniden'den, silmek ma'nâsına.) **Gerd**, (M,T+ kâf-ı ‘Acemîniñ fethîyle,) toz (M,T+ ma'nâsına nadır, kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle degildir) (T+ eṭrâf ma'nâsına, niteki ba'zılar ȝann eylemiş².) **hâtîr**'a iżâfeti beyâniyye ve ‘uşşâk'a iżâfeti lâmiyye. **Be-ğammâz-ı şabâ; bâ** harf-i şila ve **ğammâz-ı şabâ** iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i râbi‘-ı makûl ü կavdır ve mā-ba‘di makûl-i կavl. **Be-ğammâz-ı şabâ, gûyed**'e müte'allikdir. **Râz-ı mâ** iżâfeti lâmiyyedir ve **nihân dâred**'iñ mulkaddem mef'ûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü turra duzağı ȝubârı hâtîr-ı ‘uşşâkdan silke ve pâk eyleye, şabâ ȝammâzına söyle ve tenbîh ider ki râzımızı nihân tuta diyü. Ya‘nî ‘uşşâka hâber virmesün turra-efşânlığımızdan ki turra ȝubârı hâtîrlarına konmasun, hâşılı, ‘uşşâkiñ hâtîri muğberr olmasun diyü³. (M,T+ Ba‘zi kimse; ‘zi-gerd-i hâtîr’iñ zâ'yı yerine bâ yazmış ve ma'nâsını, çünkü turra dâmını ‘uşşâkiñ hâtîri eṭrâfına şaca, ba‘zi nûşhâda ‘zi-gird’ vâkî‘ olmuş yine ol ma'nâya, Sürûrî Efendi gerd i‘tibâr eylemişdir ȝubâr ma'nâsına, egerçi câyizdir, lâkin ma'nâ ȝubârdan hâlî degildir, temme kelâmuhu⁴.) (T+ Ma'lûm ola ki zâ yerine bâ yazması ve ȝubâr ma'nâsına gerd'i eṭrâf ma'nâsına gird aḥz eylemesi kış günde balık bâzârınıñ balçığından dahî murdârdır⁵. Hâşılı, bu şâhîş bu beytden murâdı aşlâ fehm eylememiştir. Mîşrâ‘-ı evveliñ ma'nâsını; cün turra ağını silke ‘uşşâk hâtîri tozından, ya‘nî hâtîr-ı ‘uşşâkı tesliye idüp şâd ide diyen kimse de ȝarîb ma'nâ virmiş⁶.)

1 M, T: mülük-i mâziye ve selâtin-i hâliye.

2 <T+ Redd-i Şem‘î>

3 S: mütegâyyir olmasun.

4 Onun yanı Şem‘î'nin sözü burada tamamlandı.

5 <T+ Redd-i Şem‘î>

6 <T+ Redd-i Sürûrî>

چه افتادست درین ره که هر سلطان معنی را
بدین درگاه می بینم که سر بر آستان دارد

Ci uftâde'st derîn reh ki her sultân-ı ma'nî-râ
Bedîn dergâh mî-bînem ki ser ber-âsitân dâred

(^{S,T+} **Uftâde'st** aslında uftâde-est idi, zarüret-i vezn için tâhfîf kılınmışdır.)
(^{M,T+} **İn reh**'den murâd râh-ı 'îşkîdir.) **Bedîn** **dergâh**'dan da murâd dergâh-ı 'îşkîdir.
Ber-âsitân; muzâfun ileyh mahzûfdur, taâkdir-i kelâm **ber-âsitân-ı dergâh-ı 'îşk'**dir.

Mahşûl-i Beyt: Bu tarîk-ı 'îşkîda 'aceb ne vâki' olmuşdur ki her ma'nâ pâ-disâhîni bu dergâhda görürüm ki başını âsitân-ı dergâh-ı 'îşkîda tutar ya'nî başı âsitân-ı dergâh-ı 'îşkî üzerindedir. Ya'nî her kanda ki bir şâhib-i tab' u idrâk ve ehl-i ma'nâ vü fehm (^{M,T+} ü ferâset) görürüm, 'îşkîdan hâlî görmezem, ya'nî (^{M,T+} başında) bir şâhib-i (^{M,T+} hüsün ü) cemâl hevâsi eksik degil.

چه عذر بخت خود گویم که آن عیار شهر آشوب
بتلخی کشت حافظ را و شکر در دهان دارد

Ci 'ozr-i baht-ı hod gûyem ki in 'ayyâr-ı şehr-âşûb
Be-telhî kuşt Hâfîz-râ vu şekker der-dehân dâred

Ozr-i baht-ı hod izâfetleri lämiyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Ayyâr** ata ya'nî fere se şîfat olur, neşâtından ya'nî şâdlığından¹ gâh şâg ve gâh şol cânibine mâ'il olduğu vaqt. Ve arslanîn da bir adı 'ayyârdır, şayd taleb eylemek için şâga ve şola yilüp yürüdügüçün². Ammâ bunuñ gibi yerlerde **'ayyâr** nükte-dân ma'nâsına nadır. (^{S,T+} **Şehr-âşûb** vaşf-ı terkîbîdir, âşûbîden'den, şehri delürdici³ dîmekdir.) **Be-telhî kuşt; bâ** harf-i sebeb (^{S+} ve **yâ** harf-i maşdar. **Şekker**; kâf'da teş-dîd zarüret-i vezn içindür.)

Mahşûl-i Beyt: Kendi tâli'imiñ ne 'özrini söyleyeyim, ya'nî bed bahtümîñ 'özrini niçe beyân ideyin ki ol şehr-âşûb 'ayyâr ya'nî şehri delürdici nüktedân⁴ açılıyla Hâfîz'ı öldürdi ve ağzında şekeri var. Hâşılı, tâli'imiñ nuhûsetindendir ki ağızı pür-şeker iken beni semm-i helâhille helâk eyledi. Bu beytde tekellümden gaybete iltifât var.

1 S: şâzılığından.

2 M: şâga ve şola yilüp yeldiğiçün. S: şâga ve şola yürüdüğünden ötüri.

3 S: dar idici.

4 S: ol şehr-âşûb 'ayyâr ya'nî dar idici nükte-dân. M: ol şehr-âşûb 'ayyâr ya'nî dar idici şehrî dilber, daňı nükte-dân.

145

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

دلی که غیب نمایست و جام جم دارد
ز خاتمی که دمی گم شود چه غم دارد

Dili ki ġayb-numā' est u cām-ı Cem dāred
Zi-hâtemi ki demī gum şeved ci ġam dāred

(^{S,T+} **Dili**'de **yā** vahdet içündür.) **Ki** harf-i râbiṭ-ı sıfat. (^{S,T+} **Gayb-numā** vaşf-ı terkibî, ġayb gösterici dimekdir.) **Vâv** harf-i 'atf, ba'zı nûşhada **vâv** yokdur, Sürürî de ol nûşhayı ihtiyâr eylemişdir, ikisi de cā'izdir. (^{S,T+} **Câm-ı Cem** sâbikan mufâşsal beyân olunmuşdur, tekrâra ihtiyâc yokdur. **Hâtem** tâ'nîn fethiyle ve kesriyle lügatdir, mühür ma'nâsına.) **Ki** harf-i râbiṭ-ı sıfat. (^{S,T+} **Demî** nefes ve **yā** harf-i vahdet, bir nefes ya'nî bir sâ'at¹ dimekdir.) **Gum** (^{M,T+} kâf-ı 'Acemîniñ žammıyla meşhûrdur, yitik² ma'nâsına) ammâ ba'zı A- câm feth-i kâf-ı 'Arabiyle de tecvîz eyledi, eksik ma'nâsına, *ve'l-ilmu 'indellâh³*. (**154a**) **Şeved** fi'l-i mužâri⁴ müfred ġâyib, **hâtem**'e râci⁵ žamîre müsneddir.

Mahşûl-i Beyt: Bir göñül ki ġayb göstericidir ve câm-ı Cem'i vardır ya'nî câm-ı Cem şâhibidir, murâd câm-ı Cem'den, göñül kendidir, meçâzen aña câm-ı (^{S+} Cem) isnâd ider. Vâv'la olan nûşhalarını ma'nâsı budur, ammâ vâv olmayan nûşhalarını ma'nâsı. Bir göñül ki ġayb-nümâdır câm-ı Cem şâhibidir, ya'nî ġayb-nümâlığı câm-ı Cem şâhibi olduğuundandır. Pes, böyle göñül bir hâtemden ki ol hâtem bir nefes ve bir sâ'at žâyi⁶ ola veýâ yanından bir dem eksik ola, ne ġamı var, ya'nî hâtemiñ bir sâ'at yanında olmadığından mübâlât eylemez. Bu beyt Şâh Manşûr'uñ kıssasına telmīhdir ki ba'zı Terekeme⁷ begleri aña ǵalebe idüp Şehr-i Şîrâz'dan ķaçırup ve Şâh Manşûr 'asker cem' idüp düşmânlarını ķahr idüp yine taht-ı saltanata cûlûs eyledügüne. Niteki nûn ķâfiyesinde bir⁸ ǵazelde bu telmīh vâkı⁹dir:

1 S: bir nefes ve bir sâ'at.

2 M: şekk. S: gum yitik.

3 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

4 S, M: Terâkime.

5 S: bu.

خاتم جم را بشارت ده به حسن خاتمت
کاسم اعظم کرد ازو کوتاه دست اهرمن

Hâtem-i Cem-râ bişâret dih be-husn-i hâtîmet
K’ism-i a’zam kerd ezû kütâh dest-i ehrimen¹

Bu beyt[de] Hâzret-i Süleymân peygamberiñ mühri dîve aldirup ve yine Allâhu Te’âlâ aña müyesser eyledügine de telmîh var, niteki ba’zı kışasda yazılmışlardır. Hâşılı, (^{S,T+} Hâce) bu beytde Şâh Manşûr’ı Cem’e ve Terekeme’yi² dîve teşbih eylemiş.

بخط و خال گدایان مده خزینه دل
بدست شاهو شی ده که محترم دارد

Be-hâṭ u ḥâl-i gedâyân me-dih hazîne-i dil
Be-dest-i şâhvesî dih ki muhterem dâred

(^{S+} **Be-hâṭ;** **bâ** harf-i şila. **Ḥâl-i gedâyân** iżâfeti lâmiyyedir. (^{S,T+} **Me-dih** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, virme dimekdir.) **Hazîne-i dil** iżâfeti beyâniyyedir. **Be-dest;** **bâ** harf-i şila, **dest** iñ şâh'a iżâfeti lâmiyyedir. (^{S,T+} **şâhvesî;** **veş** edât-ı teşbih, **yâ** harf-i vaḥdet. **Dih** fi'l-i emr müfred muhâṭab, vir dimekdir.) **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. (^{S,T+} **Muhterem** ifti‘âl bâbından ism-i mef’ûldür, hürmetli ma’nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Göñül hâzinnesini gedâlar hâṭ u ḥâline virme, bir şâhvesîni eline vir ki hürmetli tuta. Ya‘nî ‘âşik olursañ bir ‘âli-cenâb şâhâne maḥbûba ‘âşik ol ki ķadriñi bilüp saña hürmet ü ri‘âyet eyleye. Hâşılı, olur olmaz nâ-sezâya göñül virüp sevme.

نه هر درخت تحمل کند جفای خزان
غلام همت سروم که این قدم دارد

Ne her dirâḥt taḥammul koned cefâ-yı hâzân
Ğulâm-ı himmet-i servem ki in ķadem dâred

Cefâ-yı hâzân iżâfeti maşdarîñ fâ’iline iżâfetidir. **Ğulâm-ı himmet-i servem** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Ki** harf-i ta’lîl. **İn ķadem**’den murâd cefâ-yı

1 443. gazel 3. beyit

2 S, M: Terâkime.

hazâna taḥammüldür. **Kadem** lügat-i ‘Arabîde ayağıñ ṭabanıdır, gāh olur ki **kadem** zikr idüp ricl murâd iderler, zikr-i cüz’ ve irâde-i küll ṭarîkiyle. Gāh olur ki **kadem** bir eyi işde ileri olmağa da dirler, meşelâ ‘lehu kademü şıdkın’ dirler, ya‘nî bu işde aşâr-ı hasenesi var dimekdir, nitekim bir nesnede kudretten yed-i ṭūlā dimekle ta‘bîr iderler. Ve gāh olur ki ‘Acem edât-ı selb idhâl idüp mûrâyî ve kezzâbdan (^{S,T+} kinâyet ü) ta‘bîr iderler. Hażret-i Mevlânâ Câmî *Subbatu'l-Ebrâr*da na‘t-ı Hażret-i Resûl'de buyurur:

Beyt: منبر از بى قدمان خالى ساز
قدرش از مقدم خود عالي ساز

Minber ez-bî-ķademân hâlî sâz
Ķadreş ez-makdem-i hod ‘âlî’ sâz²

Ve gāh olur ki bî-devlet ü bî-sa‘âdet ma‘nâsına gelür.

Mahşûl-i Beyt: Her dırâht cefâ-yı hazâna taḥammül eylemez. Servîn himmeti ķuliyam ki bunda ķadem-i şıdkı var, ya‘nî hazâna taḥammüldé şâbit-ķademdir. Bu beytden murâd cefâya ve belâya taḥammüli medhîdir. Niteki Necâti buyurur:

Beyt: Cefâya şâbr iden irer vefâya
Ki bîmâr olana tîmâr iderler³

دلم که لاف تجرد زدی کنون صد شغل
ببوی زلف تو با باد صبحدم دارد

Dilem ki lâf-ı tecerrud zedî kunûn şed şuğl
Be-bûy-ı zulf-i tu bâ-bâd-ı şubh-dem dâred

(^{M,T+} **Ki** harf-i râbi‘-ı şîfat. **Lâf-ı tecerrud** iżâfeti lâmiyye.) (^{T+} **Zedî** hikâyet-i hâl-i mâzî ifâde ider.) **Kunûn şed şuğl** müşrâ‘-ı şânîye merhûndur. **Be-bûy;** **bâ** harf-i muşâhabet, **bûy** bunda ümîd ma‘nâsınınadır, ķokı ma‘nâsına olması iħâmîsidir, ol vakıt **bâ** sebebiye olur, **zulf**e iżâfeti lâmiyyedir, **zulf uñ tu**’ya da böyledir. **Be-bûy, dâred**’e müte’allikdir (154b) (^{M,T+} ve **bâ-bâd** da böyledir, **bâd-ı şubh-dem** iżâfeti fi ma‘nâsınaveyâ lâm.)

1 S, M: hâlî.

2 Minberi riyakârlardan boşalt, minberin değerini o riyakârin ayak basma yeri olmasından yüce tut, ayak basmasına müsaade etme.

3 Necati Bey Divanı G. 175/6.

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlüm ki bundan evvel mücerredlik lâfinı ururdu ya'nî dünyâ aşinâlığından külli ferâğât lâfinı ururdu, simdi (^{S,T+} seniñ) zülfün ümidiyle bâd-ı şubhâ-demle yüz şugli var. Ya'nî bâd seniñ zülfün büyünü getüre¹ (^{S+} diyü) bâdla dilimiñ yüz dürlü iştigâli ve ahvâli var. (^{S,T+} Bunda büyî kôkî ma'nâsına alhz idenler işâbet eylememiş².)

رسید موسم آن کز طرب چو نرگس مست
نهد پای قدح هر که شش درم دارد

Resîd mevsim-i ân k'ez-şarab çu nergis-i mest
Nihed be-pây-ı kâdeh her ki şeş direm dâred

Mevsim mecmâ' ma'nâsinadır, mevsim'l-hâcc dirler, mecmâ'u'l-hâcc ma'nâsinadır, ammâ 'Acem zamân ma'nâlarında istî'mâl iderler, mevsim-i gül ve mevsim-i hâzân dirler, zamân-ı gül ve vakıt-i hâzân ma'nâsına. **Tarab**, (^{M,T+} tâniñ ve râ'nîn fethalarıyla, maşdardır,) taribe-yetrebûdan ya'nî 'alime bâbından, sürürden ve hüzünden gelen hiffete dirler, ammâ şu'ara ekşer sürürda istî'mâl iderler. **Nergis-i mest** izâfeti beyâniyyedir, **nergis**'e mestlik isnâdi başın aşağı şalduğucundur. (^{S,T+} **Nihed** fi'l-i mužâri' müfred gâyib, bunda koya dimekdir.) **Be-pây-ı kâdeh; bâ** harf-i şila, **pây-ı kâdeh** izâfeti lâmiyyedir, kâdehiñ dibine dimekdir, zîrâ nergisiñ ortasında bir kâdeh var, kâdehiñ eträfına dibinden çıkışmış akçeye beñzer altı beyâz çiçegi var. Niteki Bushâk-ı Şîrâzî dimiştir.

Rubâ'i: نرگس که چمن از رخ او گشت منور
گویند که دارد طبقی سیم پر از زر
در دیده بسحاق نه زر دارد و نه سیم
شش نان تنگ دارد و یک طاس مزعفر

Nergis ki çemen ez-ruh-ı ū geşt munevver
Güyend ki dâred tabakî sîm pur ez-zer
Der-dîde-i Bushâk³ ne zer dâred u ne sîm
Şeş nân-ı teng dâred u yek tâs-ı muza'fer⁴

1 S: bâd seniñ zülfün büyünü getürmek ümidiyle.

2 <^{T+} Redd-i Sürürü ve Şem'i>

3 Bu metinde geçen iki Bushâk T ve F nüshasında harekeli olarak Bushâk şeklinde yazılmıştır.

4 Çimenliğin onun yanıyla aydınlandığı nergisin içi altınla dolu gümüş bir tabağının olduğunu söyleller. Bushak'ın üzerinde onun ne altını ne de gümüşü var. Belki zaferan renkli bir tas ile altı tane yufka ekmeği vardır.

Pes, gūyā ki nergis ol altı akçeye beñzer altı yaprağı¹ bâdeye virmekiün
ķadeh dibine konılmışdır.

[Mahşûl-i Beyt: Öyle bir mevsim ulaştı ki kimin elinde altı dirhemi varsa
sevinçten dolayı sarhoş nergis gibi kadehin dibine bırakır².] (^{S,T+} Hâşılı, bahâr
zamânıdır, her kim ki beş altı akçesi var, anı ķadeh dibine ķomaķ gerek ya‘nî
bâdeye şarf eylemek gerek, niteki nergis eylemişdir.) Hâşılı, bâde-nûşluğa ve
‘ayş u ‘ışrete iğrâdır.

مراد دل ز که جویم که نیست دلداری
که جلوه نظر و شیوه کرم دارد

Murâd-ı dil zi-ki cûyem ki nîst dil-dâri
Ki cilve-i nažar u şîve-i kerem dâred

Murâd-ı dil izâfeti lâmiyye. **Ki** bunda ismdir kim ma‘nâsına³, ‘Arabîde
men gibi. İlkinci **ki** harf-i ta‘lîl. **Dil-dâr** vaşf-ı terkîbîdir, (^{M,T+} be-haseb-i lügât)
göñül tutıcı dimekdir, ammâ murâd göñli ķabz idicidir, **yâ** harf-i vahdet. **Ki**
harf-i râbi‘-ı şifat. **Cilve-i nažar** izâfeti beyâniyyedir, **şîve-i kerem** de böyledir,
ya‘nî ‘uşşâka nažarı ve iltifatı ve ihsân u keremi ola dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül murâdını kimden isteyeyin ki şehrîmizde bir dil-dâr
ya‘nî bir hâtîr ele alup göñül mütesellî idici (^{S,T+} kimse) yokdur ki ehl-i nažar ve
şâhib-i kerem ola, ki herkesin hâline nažar idüp miķdârına göre kerem ü ihsân
eyleye. Bu beyt câ’izdir ki mekâdîr-i ‘uşşâkî teşhîs eylemez mehâbîbden şikâyet
ola. Ve câ’izdir ki bî-‘akl u temyîz ve bî-kerem u ihsân erbâb-ı devletden ola.

زر از بھاں می اکنون چو گل دریغ مدار
کہ عقل کل بصدت عیب متھم دارد

Zer ez-behâ-yı mey eknûn çu gul dirîğ me-dâr
Ki ‘akl-ı kül be-şedet ‘ayb muttehem dâred

Behâ-yı mey izâfeti lâmiyyedir. **Eknûn** ya‘nî bu faşl-ı bahârda. **Dirîğ**
me-dâr esirgeme dimekdir. **Ki** harf-i ta‘lîl. **‘Akl-ı kül** izâfeti beyâniyyedir,
meşâyîh iştîlâhında rûh-ı a‘zam dirler. Ba‘zılar didiler ki ‘akl-ı evveldir ki

1 S: nergisiñ ol altı yaprağı, beñzer altı akçeye ki.

2 Beytin anlamı nûşhalarda verilmediği için bu anlam tarafımızdan verilmiştir.

3 S: Ki bunda kimdir.

Hudâdan¹ evvel şâdîr olan oldur, *ve'l-'ilmu 'inde'llâh'*². **Be-sedet; tā ma'nâ** cihetinde 'ayb'a muğayyeddir, **be-şed** 'aybet taķdîrinde. **Muttehem** ism-i mefûl-dür ifti'âl bâbından, mü'tell-i vâvîdir, aşlı muvtahem idi, i'lâle **muttehem** oldu.

Mâhsûl-i Beyt: Bu fasl-ı bahârda altunu (155a) bâdeden gül gibi dirîg tutma, ya'nî gülün içinde altuna beñzer şarîca hûrde nesneler vardır, anı şarf idüp eline câm-ı bâde almışdır. Gülün açılıp müşabbağ olduğuñ pûr-bâde kadehe teşbih eylemişler, niteki tâ kâfiyesinde geçdi.

Beyt: كنون که بر کف گل جام باده صاف است
به صد هزار زبان بلبلش در او صاف است

Kunûn ki ber-kef-i gul câm-ı bâde-i şâf' est
Be-şed hezâr zebân bulbulş der-evşaf' est³

Ya'nî gül ki câm-ı bâdeden zerin dirîg eylemeyüp şarf-ı mey-i surh⁴ eyledi, sen dañi anıñ gibi zeriñi câm-ı bâdeden dirîg eylemeyüp mey-nûş⁵ ol. Şâkîn zeriñi (^{M+} meyden) dirîg tutma, zîrâ 'âkl-ı küll⁶ seni yüz 'aybla müttehem tutar. Mîşrâ'-ı şanîniñ taħkîkînde; murâd budur ki gül içinde olan şarîca nesne altun gibidir, gül, yaprağını nişâr ider, ammâ anı ımsâk ider diyen beytiñ murâdına vâşîl olmamış⁷. Zîrâ ımsâki güle isnâd eylememişler, (^{S+} belki ġoncaya isnâd eylemişlerdir,) dürülmüş ve yumulmuş⁸ olduğuñ içün. Ke'enne ki zeri cebindedir⁹. Niteki Hâce buyurur:

Beyt: احوال گنج قارون که ایام داد بر باد
با غنچه باز گویید تا زر نهان ندارد

Aḥvâl-i genc-i Kârûn k'eyyâm dâd ber-bâd
Bâ-ġonçe bâz gûyid tâ zer nihân ne-dâred¹⁰

Mîşrâ'-ı şanîniñ taħkîkînde; zîrâ gülün 'âklî seni yüz 'aybla müttehem tutar diyen 'âkl-ı (^{M,T+} evvel) ġayr-i mesmû' bikr ma'nâ iħtirâ' eylemiş.¹¹

1 S: halâdan.

2 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

3 49. gazel 1. beyit

4 S: mey-i ruh.

5 S: bâde-nûş.

6 S: 'âklî.

7 <^{T+} Redd-i Sûrûri>

8 S: bükülmüş.

9 S, M: içindedir.

10 170. gazel 10. beyit

11 <^{T+} Redd-i Şem'i>

ز سر غیب کس آگاه نیست قصه مخوان
کدام محرم دل ره درین حرم دارد

Zi-sîrr-i gayb kes âgâh nîst kışsa me-hân
Kudâm mahrem-i dil reh derin harem dâred

Sîrr-ı gayb izâfeti lâmiyyedir. **Kışsa, me-hân**'ıñ muğaddem mef'ûlidir. Bu tenbihdir şol kimesnelere ki esrâr u ahvâl-i gaybiyyeye ițtilâ' da'vâsin idüp kışsa-hân gibi meçâlisde başlı-ı kelâm ider. Pes, bunuñ gibileri bu işden nehy idüp buyurur ki Hudâ kimseyi esrâr-ı gaybiyyeyye¹ muştâli' eylemez, illâ vahy ü ilhâm sebebiyle. Niteki enbiyâya ve evliyâya vâkı'ıdır. Pes, istifhâm-ı inkârî târikîyle buyurur: **Kudâm mahrem-i dil; kudâm** edât-ı istifhâmdır, 'Arabîde eyyü gibi. **Mahrem** lügatta hârâm ma'nâsinadır, niteki (^{M,T+} filân kimse) filân hâtunuñ mahremidir dirler, ya'nî nikâhî hârâmdır aña dimekdir, ammâ iştîlâhda **mahrem-i dil** müşrif 'ale'l-kulüb ma'nâsinadır, ya'nî göñüller esrârina muştâli' dimekdir. Mekke'ye Haremu'llâh dirler ve Haremeyn² Mekke ile Medina'ye dirler. **Derîn**'de **der** bâ-yı şila ma'nâsinadır. **Harem**'den bunda murâd 'âlem-i gaybdır.

Mahşûl-i Beyt: 'Âlem-i gayb sırrından kimse âgâh degildir, bu kışsa-hânlığı terk eyle. Kankı mahrem-i diliñ bu hâreme yolu var? Ya'nî kankı ehl-i keşf Allâh'ıñ mahfi işlerine 'âlim u 'ârifdir? Meger ki cânib-i Haç'dan manşûr u muzaffer ola, enbiyâ ve evliyâ gibi.

ز جیب خرقه حافظ چه طرف بتوان بست
که ما صمد طلبیدیم و او صنم دارد

Zi-ceyb-i hîrka-i Hâfiż çi taraf bi-tvân best
Ki mā Şamed talebîdim u ū şanem dâred

Ceyb-i hîrka-i Hâfiż izâfetleri lâmiyyedir. **Tarf** bunda fâ'ide ma'nâsinadır, ümîd ma'nâsinadır diyen indî söylemiş³. **Bi-tvân best;** bunda mâzî maşdar ma'nâsinadır, **bi-tuvân besten** taâdîrinde, bağlamaç mümkündür dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Şamed** Ma'bûd-i bi'l-hâk dimekdir. **Talebîdîm**, fi'l-i mâzî

1 S: gaybına.

2 S, T: Haremân.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

nefs-i mütekellim ma‘al-ğayr, taleb eyledik ma‘nâsına. **Vâv** harf-i ‘atf. **Ū** žamîri **ceyb**’e râci‘dirveyâ **Hâfiż**’a. **Şanem** bunda bütür, ya‘nî şol şekil ki kâfirler aña ‘ibâdet iderler, ol şekil de oğlan şüretinde olur ve kız şüretinde olur ve kelb şüretinde olur ve sâ‘ir hayvânât şeklinde olur.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż’iñ hırkası ya‘nî riyâyla giydüğü hırkasından ne fâ‘ide bağlamak olur? Murâd Hâfiż kendidir, zîkr-i mahall ve irâde-i hâll târikîyle. Hâşılı, Hâfiż’iñ hırka-pûş olup fuşarâ zeyyinde olmasından nesne fa‘idelenmek olmaz, zîrâ biz Şamed istedik, ol ise şanem-perestdir (155b) ya‘nî mahbûb sever. Hâşılı, mahbûb-dostdur, pes, andan vuşûl ile’llâhi taleb eylemek bî-fâ‘idedir.

146

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün**

هر آن که جانب اهل خدا نگه دارد
خداش در همه حال از بلا نگه دارد

Her ân ki cânib-i ehl-i vefâ nigeh dâred
Hudâş der-heme hâl ez-belâ nigeh dâred

Cânib-i ehl-i vefâ iżâfetleri lâmiyyedir. **Nigeh dâred** ri‘âyet eyleye dimekdir. **Hudâş**; žamîri **her ân ki** deki **ki**’ye râci‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Her ol kimse ki ehl-i vefâ cânibini ri‘âyet eyleye, Hudâ ol kimseyi cemî‘ alhvâlde belâdan şâklaya. Bu redîfde Âşafî’niñ bir gâzeli var ki matla‘ı du‘âda vâlkî‘ olmuş, bunuñ gibi.

Matla‘: خدا ز درد دل آن سینه را نگه دارد
 که حق صحبت دیرینه را نگه دارد

Hudâ zi-derd dil-i ân sîne-râ nigeh dâred
Ki hâkk-i şohbet-i dîrîne-râ nigeh dâred¹

¹ Eski arkadaşlığın hukukuna riayet eden kimsenin gönlünü Allah dertten korur, onu sıkıntıya düşürmez (veya dertten korusun, sıkıntıya düşürmesin).

گرت هواست که معشوق نگسلد پیمان
نگاه دار سر رشته تا نگه دارد

Geret hevâst ki ma'sûk ne-gseled peymân
Nigâh dâr ser-i rişte tâ nigeh dâred

Kı harf-i beyân. **Ne-gseled**, fi'l-i nefy-i müstaķbel müfred gâ'ib, kırmaya dimekdir. **Peymân** 'ahd u ķavî ü ķarâr ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Eger hevesiñ var ise ki ma'sûk peymân-i muħabbeti ķat' eylemeye, ser-rişte-i muħabbeti ri'āyet idüp şakla, tâ ol daħi şaklaya. Ya'nî sen muħabbetde şâbit ol ki ol daħi şâbit ola¹.

حدث دوست نگويم مگر بحضرت دوست
که آشنا سخن آشنا نگه دارد

Hadîş-i dôst ne-gûyem meger be-ħażret-i dôst
Ki āşinâ suħan-i āşinâ nigeh dâred

Hadîş bunda ħaber ma'nâsinadır, **dôst**'a iżafeti lâmiyyedir. **Meger** bunda illâ-yi istiħnâ'iye ma'nâsinadır. **Be-ħażret; bâ** harf-i şila, **dôst**'a iżafeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i ta'lil. **Āşinâ** biliş. **Suħan-i āşinâ** iżafeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Dostuñ ħaberin söylemem illâ dostoñ hûzûrinâ ya'nî kendine. Zîrâ āşinâ āşinâniñ sözini şaklar, kimseye ifşâ eylemez.

چو گفتمش که دلم را نگاه دار چه گفت
ز دست بنده چه خیزد خدا نگه دارد

Çu goftemeş ki dilem-râ² nigâh dâr ci goft
Zi-dest-i bende ci hîzed Hûdâ nigeh dâred

Çu harf-i ta'lil. **Goftemeş; şin-i** žamîr dilde merkûz olan cânâna râci'dir. **Ki** harf-i râbiṭ-i makûl ü ķavî, mâ-ba'di makûldür. **Ci goft;** müşrâ'-i şânî bu goft'uñ makûlidir. **Ci hîzed** ne hâşil olur dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü cânâna didim ki benim gönlümi ri'āyet eyle, ne didi ya'nî müşrâ'-i şânîniñ mažmûnunu (^{M,T+} didi.) Kuluñ elinden ne hâşil olur,

1 T: sen muħabbetde şâbit ol ki ol daħi şâbit ola. <^{T+} Ser-rişte-i muħabbet iżafeti beyâniyyedir, ya'nî muħabbet kendi.>

2 M, S: dil-i men.

Hudâ şaklıaya didi. Ya'nî her ne ki isterseñ Hudâdan iste, küllerinden isteme, zîrâ¹ Allâh'ıñ irâdeti olmayınca kul nesneye kâdir degildir dimekdir.

سر و زر و دل و جانم فدای آن محوب
که حق صحبت مهر و وفا نگه دارد

Ser u zer u dil u cānem fedâ-yı ân mahbûb
Ki hakkı-i şohbet-i mihr u vefâ nigeh dâred

Fedâ-yı ân iżâfeti maşdarıñ mefûline iżâfetidir. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat. **Haqq-ı şohbet-i mihr u vefâ** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Başım, dahı mälîm ve dil ü cânım ol mahbûba fedâdır ki mihr ü vefâ şohbeti haqqını ri'ayet eyleye, ya'nî vefâ-dâr u mihr-dâr ola ve ǵaddâr olmaya.

صبا در آن سر زلف ار دل مرا بینی
ز روی لطف بگویش که جا نگه دارد

Şabâ der-ân ser-i zulf er dil-i merâ bînî
Zi-rûy-ı luft bi-gûyeş ki câ nigeh dâred

Şabâ münâdâ, һarf-i nidâsı mahzûfdur. **Ân ser-i zulf** buyurduğu cânâniñ ser-i zülfine işâretdir. **Dil-i merâ** iżâfeti lâmiyyedir. **Bînî** fi'l-i mužâri' müfred muhâtabdır, görürsun dimekdir, fi'l-i şart vâki'dir ve müşrâ'-ı şâni cevâbıdır. **Bi-gûyeş; şîn-i zamîr dil'e râci'dir.** **Ki** һarf-i beyân-ı կavl. **Câ** bunda menzil ü makâm ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, eger benim gönlümi ol ser-i zülfde görürseñ aña luft yüzinden söyle ki yerini şaklıyu tutsun ya'nî yerini beklesün ki zamâne yercügezidir².

دلا معاش چنان کن که گر بلغزد پای
فرشتهات بدو دست دعا نگه دارد

Dilâ ma'âş çunan kon ki ger bi-laǵzed pây
Ferişteet be-du dest-i du'â nigeh dâred

Dilâ münâdâ. **Ki** һarf-i beyân. **Bi-laǵzed; bâ** һarf-i istikbâl, **laǵzed** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, tâyrinur³ dimekdir. **Pây, bi-laǵzed'iñ** fâ'ili. **Ferişteet;**

1 S: ya'nî.

2 M, T, F: yerini beklesün ki zamâne yercügezidir zamâne yercügezi.

3 S: tâyanur. M: sürçer.

(156a) tā žamīr-i hîṭâb. Be-du dest; bā mā‘a ma‘nâsinadır ve du‘â‘ya iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, ancılayın dirlik eyle ki eger ayağıñ tayrinursa¹ melek seni iki du‘â eliyle şaklaya. Ya‘nî ‘âlemde hâlkla şöyle ma‘âş eyle ki senden bir zelle vâkı‘ olursa melekler seniñçün du‘âya meşgûl olalar.

مبارزان و يلان خواجه را نگه دارید
که همچو جان گرامی شما نگه دارد

Mubârizân u yelân hâce-râ nigeh dârid
Ki hemçü cân-ı girâmî şumâ nigeh dâred

Bu beyt dîvânında bulunmadı, ammâ şerhlerde mevcûd olduğuñ için (^{M,T+} tetmîm-i fâ‘ide içün) yazıldı. **Mubârizân** elif ve nûn’la cem oldı zevi’l-‘ukûle şifat olduğuñ, zîrâ **mubâriz** bahâdîra dirler ki Fârisice dilir dirler, lafz-ı ‘Arabîdir. **Yelân** da böyledir, ammâ Fârisidir, ya‘nî ‘âtf-ı tefsîri vâkı‘ olmuş², müfredi **yel**dir. **Hâce** bunda efendi ve velî-nî metden ‘ibâretdir. **Hâce**’den murâd Bârî Te‘âlâ olmak rûşendir diyen hâṭâ-yı fâhiş eylemiş³, zîrâ esmâ'u'llâh tevkîfidir ve Hudâ’ya hâce ıtlâkî Şâri‘den mesmû degildir ve bu kimseniñ bunuñ gibi hâṭâyâsı lâ-yu‘add u lâ-yuhşâdir. **Hâce**’den murâd⁴ Hudâ olıcaç, anı bahâdîrlara⁵ işmarlamaç ziyâde fâsiddir. **Girâmî** kâf-ı ‘Acemîniñ kesri ve zammiyla lügatdır, ‘azîz dimekdir, hâşılı, mu‘azzez ü mükerrem ma‘nâsinadır. **Cân-ı girâmî** iżâfeti beyâniyyedir. **Şumâ** aşlında **şumâ-râ** idi, żarûret-i vezn içün ve kâfiye içün **râ** hâzîf olındı.

Mahşûl-i Beyt: Ey bahâdîrlar, hâcenizi şaklañ ve gözediñ ki sizi cân-ı ‘azîz gibi gözede ve ri‘âyet eyleye. Ya‘nî siz efendiñiziñ hîfzînda ve ri‘âyetinde ihmâl⁶ eylemeñ, tâ ki ol da sizi ri‘âyetde ihmâl eylemeye. Hâşılı, vefâ-dârlığa terğîbdir.

غبار راهگذارت كجاست تا حافظ
بيادگار نسيم صبا نگه دارد

Ğubâr-ı râh-guzâret kucâst tâ Hâfiż
Be-yâdgâr-ı nesîm-ı şabâ nigeh dâred

1 S: tayinursa. M: sürçerse.

2 (^{S+} Mîşrâ‘: Mubâriz u baṭal u bâsil u şucâ‘ dilir).

3 <^{T+} Redd-i Şemî‘i>

4 M: makşad.

5 S: Hudâ’ya. M, T: bahâdîra. F: hûshası tercih edildi.

6 S: kuşûr.

Râh-guzâr geçit ya'nî gececek yer, güzergâh da dirler¹, **tâ** zamîr-i hîtâb. **Ğubâr'**iñ **râh-guzâr'**a iżafeti lâmiyyedir. **Tâ** bunda hattâ ma'nâsinadır. **Hâfiż** müşrâ'-i şanîye merhündür. **Be-yâdgâr;** **bâ** (^{M,T+} bunda) diyü ma'nâsını virür, zâ'id olmak da câ'iz, belki zâ'id olması evlâdîr. **Yâdgâr** afnîlîci ma'nâsinadır, (^{M,T+} ya'nî bir şey ki dünyâda anila,) **nesîm'**e iżafeti lâmiyye ve **nesîm'**iñ **şabâ**'ya beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ yoluñ geçidi tozi ya'nî uğrağı tozi kandadır ki tâ Hâfiż nesîm-i şabâ yâdigârı diyü hîfz eyleye. Ya'nî reh-güzârinî ǵubârını ta'yîn buyur, tâ ki Hâfiż bâd-i şabâ yâdigârı diyü anı tütîyâ gibi şaklayu ḫuta.

147

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**

شاهد آن نیست که موبی و میانی دارد
بنده طلعت آن باش که آنی دارد

Şâhid ân nîst ki mûyî vu miyânî dâred
Bende-i ṭal'at-i ân bâş ki ânî dâred

Ki harf-i beyân. **Mûyî** ve **miyânî** yâ'lari vaḥdet içündür veyâ tenkîr için. **Bende-i ṭal'at-i ân** iżafetleri lâmiyyedir, **ṭal'at** lügat-i 'Arabîde rü'yetdir ya'nî görmek, şofîra 'Acem yüzde isti'mâl eyledi, insânîn evvel gorinen yüzî olduguçün. **Bâş** fi'l-i emr müfred muhâṭab, ol dimekdir. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifat. **Ânî; yâ** harf-i vaḥdet veyâ tenkîr. **Ân** güzellikdir, ya'nî mecmû' esbâb-ı hüsnden şâdir u zâhir olan hey'et.

Mahşûl-i Beyt: Maḥbûb ol degildir ki a'lâ kâkül ü gîsû ve ṭurrası ola ancak, ya'nî maḥbûbda hemân bunlar ile iktifâ eyleme, belki ol maḥbûbuñ yüziniñ bendesi ol ki ânî ola (^{M,T+} ya'nî ânî var). Hâşılı, dilberlik bir iki ķıl güzelliğile² degildir, belki dilberde ân gerekdir. Niteki Necâti buyurmuş:

1 S: güzergâh, memergâh da dirler.

2 S: dilberlik bir iki güzelliğile.

Beyt: Dilberde murâd ān olur endâm degüldür
Keyfiyyet olur meyde ġaraż cām degüldür¹

شیوه حور و پری گرچه لطیفست ولی
خوبی آنس و لطفت که فلانی دارد

Şîve-i hûr u perî gerçi laṭîf' est velî
Hûbî ān'est u leṭâfet ki fulânî dâred

Şîve mahbûblarının nâzı ve şîrîn hareketi. **Hûr** ‘Arabîde aḥver’înî ve ḥavrâ’nîn cem’idir, ammâ ‘Acem müfred makâmında istî’mâl (**156b**) ider ve üslûbları üzere elif ve nûn’la cem’ iderler. Niteki *Gûlistân*’da vâkî‘dir.

Beyt: حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف
از دوزخیان پرس که اعراف بهشت است

Hûrân-ı behîstî-râ dûzaḥ buved A’râf
Ez-dûzaḥiyân purs ki A’râf behîş’est²

Perî lügat-i ‘Acemde cinne dirler. **Hûbi; yâ** harf-i maşdar. **Ki** harf-i beyân. **Fulânî; yâ** harf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Hûr u perîni şîve ve nâzı gerçi laṭîfdır, ammâ güzellik ve leṭâfet oldur ki filân kimseniñ var. (^{S+} Fulân) elfâz-ı kinâyedendir, murâdi kendi cânânimin medhîdir, ya‘nî benim cânânim hûr u perîden güzeldir³.

چشم مرا ای گل خندان دریاب
که بامید تو خوش آب روانی دارد

Çeşme-i çeşm-i merâ ey gul-i ḥandân der-yâb
Ki be-ummîd-i tu hoş âb-ı revânî dâred

Çeşme-i çeşm iżâfeti beyâniyyedir ve **merâ**’ya iżâfeti lâmiyye. **Gul-i han-**
dân iżâfeti de beyâniyyedir, **ḥandân** şîfat-ı müşebbehedir, ḥandîden’den, güle-
gen dimekdir. **Der-yâb** aňla ve tedârük eyle, bul ma‘nâsına nadır, iriş ma‘nâsına
degildir (^{M,T+} ba‘zları zann eylediği gibi⁴). **Ki** harf-i ta’lîl. **Be-ummîd-i tu;**

1 Necati Bey Divanı G. 173/1.

2 Cenneteki huriler için A’râf cehennem gibidir. Bir de cehennemliklerden sor, onlara göre A’râf cennet gibi.

3 S: güzeldir dimekdir.

4 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

bā ma'a ma'nâsına nadır ve iżāfeti lâmiyyedir. (^{M,T+} **Hos** a'lâ ma'nâsında.) **Āb-ı revâni** iżāfeti beyâniyye, **yā** harf-i vaḥdet veyā tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Benim gözüm çeşmesini ey gül-i ḥandân, yokla ve bul ya'nî tedârük eyle, zîrâ seniñ ümîdinle a'lâ āb-ı revâni var. Ya'nî āb-ı revâni kenâri makbûl ü hoş-ayendededir, imdi çeşmim çeşmesine¹ gel ki hoş āb-ı revâni var, tâ ki zevk u şafâ (^{S,T+} kesb) eyleyesin.

خم ابروی تو در صنعت تیر اندازی
بستد از دست هر آن کس که کمانی دارد

Ḩam-ı ebrū-yı tu der-şan'at-ı tîr-endâzî
Bi-sted ez-dest-i her ān kes ki kemânî dâred

Ham-ı ebrū-yı tu iżāfetleri lâmiyyedir. **Tîr-endâzî; yā** harf-i maşdar. **Tîr-endâz** vaşf-ı terkîbîdir, endâziden'den, (^{M,T+} ok atıcı dimekdir.) **Bi-sted; bā** harf-i te'kîd, **sited** fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, siteden'den, aldı dimekdir. **Dest'iñ her ān kes'** e iżāfeti lâmiyyedir. **Ki** râbiṭ-ı sıfat. **Kemânî; yā** vaḥdet veyā tenkîr içündür.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ḥam-ı ebrûñ tîr-endâzlîk şan'atında elinden aldı her kimseniñ ki kemânı var. Ya'nî seniñ kemân ebrûñ² tîr-i müjgânla cemî' kemân-keş ve tîr-endâzlara ḡalebe idüp ellerinden tîr ü kemânların aldı ki size tîr-endâzlîk lâyiķ degil diyü, ya'nî bu şan'atda siz kâmil degilsiz dimekdir.

دل نشان شد سخنم تا تو قبولش کردی
آری آری سخن عشق نشانی دارد

Dil-nişân şud suhanem tâ tu ḫabûleş kerdî
Ārî ārî suhan-ı 'ışık nişânî dâred

Dil-nişân vaşf-ı terkîbîdir, nişânıden'den, dikmek ve dikilmek, lâzımla müte'addî beynde müşterekdir, ya'nî dilde dikilici, hâşılı, dilde te'sîr idici oldu dimekdir, kelâmîn dillerde te'sîrinden 'ibâretdir, ammâ ekser **dil**'den bedel **hâṭır** lafızını īrâd iderler. Niteki Âşâfi İrâd eylemişdir.

Beyt:	می گفت شرح تیز پیکانت آصفی تیر تو کرد آن همه خاطر نشان مرا Mî-goft şerh-i tîzî-i peykânet Âşâfi Tîr-i tu kerd ân heme hâṭır-nişân merâ ³
--------------	--

1 M: çeşme-i hüsne

2 S: ebrûlarıññîf

3 M: nişân-râ. T, F: nişân serâ. **Anlam:** Âşâfi senin temreninin (ok ucunun) keskinliğini şerh ediyordu ki senin okun (yan bakışın) beni hedef yaptı, okun kalbime saplandı.

(^{S,T+}**Bâkî**):

Beyt: Ruḥūn ‘aksiyle şahn-ı dîde bâğ u gûlsitânımdır
Nihâl-i ser-bülendiñ hayilden hâṭır-nişânımdır¹

Āşâfî beytinde tîriñ hâṭır-nişân eyledi dimekden ġaraż eglendi (^{M,T+} dimekdir), ammâ Bâkî’niñ beytinde hayilden hâṭırımda merkûz u şabitdir ya‘nî ezberimdedir dimekdir. **Suhân**, **şud** kelimesiniñ fâ‘ilidir ve **mîm**’e iżâfeti lämiyyedir. **Tâ** bunda ibtidâ-yı gâyet içündür, zamânda münzü gibi. **Kabûles**; žamîri **suhan**’a râci’dir. **Ārî ārî** te’kîd-i lafzîdir. **Suhân-ı ‘îşk** iżâfeti lämiyyedir. **Nişânî**; **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür.

Mahşûl-i Beyt: Benim sözüm dil-nişân oldı ya‘nî hâṭırlarda mü’essîr ü şâbit oldı, hâşılı, hâlk sözümi ezberledi sen sözümi kabûl ideli. Beli beli, ‘îşk söziniñ nişânı ve ‘alâmeti (157a) vardır. Ya‘nî ‘îşk u muħabbetden nâşî olan kelâm sûz-nâk ü mü’essîr olur, anı herkes kabûlle telakkî ider dimekdir.

در ره عشق نشد کس بیقین محروم راز
هر کسی بر حسب فهم گمانی دارد

Der reh-i ‘îşk ne-şud kes be-yâkîn maħrem-i râz
Herkesi ber-haseb-i fehm gumanî dâred

Reh-i ‘îşk iżâfeti lämiyyedir. **Be-yakîn**; **bâ** harf-i muṣâhabet. **Mahrem-i râz** iżâfeti maşdar-ı mîmî’niñ mef’ûline iżâfetidir. **Herkesi**; **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür. **Haseb**, hâ’nîn ve sîn’în fethâlarıyla, miķdâr ve ‘aded ma’nâsına nadır, **fehm**’e iżâfeti lämiyyedir. **Gumânî**; **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür. <^{T,F+}**Gumân**, kâf-ı ‘Acemîniñ žammıyla, ‘Arabîde żann ma’nâsına nadır.>

Mahşûl-i Beyt: ‘îşk tarîkinde kimse yakînen râz-ı ‘îşka maħrem olmadı ya‘nî hâkîkatle ‘îşki bilmedi, gerçi her kimse fehmi miķdârınca bir żann tutar. Ya‘nî her kimseniñ fehmi miķdârınca râz-ı ‘îşka iṭṭilâ’ı var, hâşılı, herkes ben muṭħali’im diyü da’vâsındadır, hîç kimseniñ ‘adem-i ‘ilmîne iķrârı yokdur.

با خرابات نشینان ز کرامات ملاف
هر سخن وقتی و هر نکته مکانی دارد

Bâ-ħarâbât-nişinân zi-kerâmât me-lâf
Her suhan vaqtî vu her nukte mekânî dâred

1 Baki Divanı G. 128/1.

(^{S+} **Bā-harābat-niṣinān;**) **bā** harf-i şila, **harābat-niṣinān** elif ve nūn'la cem' oldu zevi'l-'ukûle şifat olduğu için, taķdīri, **bā-rindān-ı harābat-niṣinān** idi. **Harābat-niṣin** vaşf-ı terkibidir, meyhânedede oturıcı ma'nâsına ya'nî bâde-nûş. **Kerâmât** bunda ħavârik-ı 'âde ma'nâsinadır ki evliyâdan Allâh'în emriyle şâdir olur. **Me-lâf** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, lâf urma dimekdir ya'nî çene çalma, lâfiden'den müştakdır, ögünmek ma'nâsına. **Vâktî;** **yâ** harf-i vahdet. **Mekânî** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Harâbat-niṣin rindlere kerâmât ve velâyatdan lâf urup çene çalma, zîrâ her sözün bir vaştı ve her nükteniñ bir mekânı vardır. Ya'nî meyhâne-niṣin bâde-nûşlara kerâmâtdan müşâhabet eylemek vaâtsiz ve ǵayr-i mahâlinde¹ söz söylemekdir, bu ise mezmûmdur. Zîrâ 'Li-kulli makâmin makâl²'dir.

مرغ زیرک نزند در چمنش نغمه سرای
هر بهاری که ز دنبال خزانی دارد

Murğ-ı zîrek ne-şêved der-çemeneş nağme-serây
Her bahârî ki zi-dunbâl ħazâñî dâred

Çemeneş; **şîn** žamîri müşrâ'-ı sâniđe **bahâr**'a râci'dir iżmâr ķable'z-zikr tarîkiyle. **Nağme-serây;** ba'zı nûşhâda **perde-serây** vâki'dir, ikisiniñ de me'âli birdir, serâyîden'den, (^{M,T+} sîn'iñ fethi ve kesri lügatdir, yirlamaň ma'nâsına, **nağme-serâ** irlayıcı ma'nâsinadır. **Bahârî;** **yâ** vahdet veya tenkîr içündür.) **Ki** râbiť-ı şifat. **Dunbâl** lügatde կuyruk ma'nâsinadır, ammâ bunuñ gibi yerlerde ard ve şoñ ma'nâsinadır. **Ħazâñî;** **yâ** tenkîr içündür

Mahşûl-i Beyt: Zîrek murğ çemende irlamaz ya'nî nağme-serâ olmaz her bahârîni ki ardından ħazâñî ola. Ya'nî 'âkil olan kimse zehârif-i dünyâya muhâbbet idüp meyl eylemez, zîrâ müteğayyir ü fânîdir. Hâşılı, her nesne ki mahall-i zevâlde³ ola, zekiler ve zîrekler aña rağbet eylemezler.

گوی خوبی که برد از تو که خورشید اینجا
نه سواریست که در دست عنانی دارد

Gûy-ı hûbî ki bered ez-tu ki ħursîd īn-câ
Ne suvârîst ki der-dest 'inânî dâred

1 S: mahalsiz.

2 Her makam/yer için ona uygun düşen bir söz vardır.

3 S: dilde.

Gûy-i hûbî iżāfeti beyāniyyedir ve **yâ** maşdariyye. **Kî** ismdir, men-i istifhâmiyye ma'nâsına, ya'nî kim dimekdir. **Bered**, (^{M,T+} bâ'nîn ve râ'nîn fethalarıyla,) fi'l-i mużâri müfred gâyib, iledür dimekdir, ya'nî kim iledür, iletmez dimekdir istifhâm-ı inkârî tarîkiyle. **Kî** haf-i ta'lîl. **İn-câ** (^{M,T+} bunda) dimekdir, ya'nî güzellik meydânında. **Ne** edât-ı nefydir. **Suvâr** atlu dimekdir, **yâ** vahdet-i nev'iyye ve **sîn** ve **tâ** edât-ı haber, bir dürlü atlı degildir dimekdir. **Kî** harf-i râbiṭ-ı şifat. **İnâni**; **yâ** harf-i tenkîr ve **inân** uyan dizgini, bunuñ gibi yerlerde iħtiyârdan kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Güzellik ȳopunu ya'nî güzelligi kim iledebilür senden, ya'nî güzelligi senden kim alabilür ki güneş bu meydân-ı hüsnde bir dürlü atlı degildir ki elinde 'inân-i iħtiyâri ola. Ya'nî güneş bu ȳadar letâfet ü hûbluġila seniñ hûsnüne firifte ve bî-iħtiyârdır. Pes, hüsünde¹ sen cemî' güzellere (157b) ġâlibinsin

مدعى گو لغز و نكته بحافظ مفروش
كلك ما نيز زبانى و بيانى دارد

Mudde'i gû luġaz u nukte be-Hâfiż me-furûş
Kilk-i mā nîz zebâni vu beyâni dâred

Mudde'i bunda da'vâ-yı fažl u kemâl iden kimsedir, gerek da'vâ-yı şâhîh olsun, gerekse olmasun, **râ** muķadderdir, taķdîri, **mudde'i-râ**. **Gû** fi'l-i emr müfred muħâṭabdır, müdde'ye söyle, mā-bâ'di makûl-i ɻâvldır. **Luġaz** ismdir gizli ma'nâsına, (^{M,T+} 'Arab) 'Elġaza fi kelâmihi' dir, ɻâcan bir kimse murâdını ta'miye eylese ya'nî gizlese, cem'i **elġâz** gelür, cem'-i ɻâilletdir. Aşlinda (^{M,T+} **luġaz**) yerbû'uñ deliklerinden birine dirler, ziyâde tafşile muħtâcdır, ammâ bura anîñ makâmî degildir. **Nukte**'den bunda kelâm-ı dakîk murâddır. **Me-furûş** fi'l-i nehy müfred muħâṭab, şatma dimekdir, furûşîden'den. **Kilk** bunda ɻâlemdir. **Nîz** dahî dimekdir. **Zebâni** ve **beyâni** **yâ**'ları tenkîr içündür.

Mahşûl-i Beyt: Hâce iltifât² tarîkiyle buyurur (^{S,T+} ve hîṭâb-ı) 'ämmla. Müdde'ye söyle, luġaz ü nükte Hâfiż'a şatma, ya'nî Hâfiż'a kemâl ü ma'rifet 'arż eyleme, zîrâ bizim de ɻâlemimiziñ zebâni ve beyâni var. Ya'nî luġaz ü mu'ammâya biz de ɻâdiriz, hemâñ ɻâdir sen degilsin ancañ.

1 T: cemende.

2 S: hîṭâb-ı iltifât.

148

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilün**

از دیده خون دل همه بر روی ما رود
بر روی ما ز دیده نبینی چها رود

Ez-dîde hûn-i dil heme ber-rûy-ı mâ reved
Ber-rûy-ı mâ zi-dide ne-bînî çîhâ reved

Hûn-ı dil iżâfeti lâmiyye. **Heme** hep dimekdir, **hûn-ı dil**’e kayd olacak¹ hûn-ı dil cemî an yüzümüz üzre akaar dimek olur, **reved**’e kayd olınca hûn-ı dil yüzümüz (^{M,T+} üzre) dâ’imâ akaar dimek olur, ve *liküllin vichtetun*. **Rûy-ı mâ** iżâfeti de lâmiyyedir. **Reved** gider dimekdir ya’nî akaar. **Ne-bînî** fi'l-i nefy-i istikbâl, mutażammındır ma’nâ-yı istifhâmı, görmez misin dimekdir. **Cihâ ci’niñ** cem’idir üslüb-ı ‘Acem üzre, neler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Dîdeden hûn-ı dil hep yüzümüz üzre gider, ya’nî gözü-müzden yüregimiz² kanı hep yüzümüz üzre akaar ve yâ dâ’imâ yüzümüz üzre akaar dimekdir. Mîşrâ‘-ı şanîde zi-dîde’de zâ-yı müfrede min-i ecliyye ma’nâsına da olmaç câ’izdir, ya’nî dîde ucından yüzümüz üzre neler gider ve yâ yüzümüz üzre neler vâkı‘ olur. Hâşılı, göñüle belâ gözden gelür, her ne çekerse göñül gözden çeker. Niteki dimişler:

Beyt:	Göz ucından dil-i vîrâneye âtes düşdi Raht-ı şabrı dağılup hâli müşevves düşdi ³
--------------	--

Gözden göñül kanı (^{M,T+} dükeli) bizim yüzümüz üzre gider diyenler hâk edâyi eylememişler.

ما در درون سینه هوایی نهفته‌ایم
بر باد اگر رود دل ما زان هوا رود

Mâ der-derûn-ı sine hevâyî nuhfîtem
Ber-bâd eger reved dil-i mâ zân hevâ reved

¹ S: olınca.

² S: küregimiz.

³ Amrî Divânı G. 132/1.

Derûn-ı sîne iżāfeti lämiyyedir. **Hevâ** muħabbet u ārzū ma'ñasınadır. **Nuhufteim** fi'l-i māzī mütekellim ma'a'l-ğayr, gizlemişiz dimekdir. **Dil-i mā** iżāfeti lamiyedir. **Zān hevâ; zā-**yı müfrede bunda ibtidā içündür ve min-i ecliyye ma'ñasına da olmaç cā'izdir.

Mahşûl-i Beyt: (^{M,T+} Biz sînemiz içinde bir hevâ gizlemişiz) ki eger bizim dilimiz bâda giderse ol hevâdan gider. Ya'nî biz sînemiz içinde bir 'ışk u muħabbet gizlemişiz ki eger gönlümüz fenâya varırsa ol 'ışk u muħabbet ucundan varır.

بر خاڭ راه يار نهاديم روی خويش
بر روی ما رواست اگر آشنا رود

Ber-ħak-i rāh-i yār nihādīm rūy-i īħiṣ
Ber-rūy-i mā revāst eger āśinā reved

Hâk-i râh-ı yâr iżāfetleri lämiyyedir. **Rûy-ı hîş** iżāfeti dahi böyledir. **Revâ** cevâz ma'ñasınadır (^{M,T+} ya'nî cā'izdir.) **Āśinâ** lafz-ı müsterekdir, biliş ve şuda yüzgeç beynimde, bu taķdîrce **ber-rûy-ı mā**'da **mā** lafzı īħām tarîkiyle vâki'dir, ya'nî naħnu ve āb ma'ñasına.

Mahşûl-i Beyt: Yâriñ ħâk-i râhına ya'nî yolu toprağına kendi yüzümüzi koduk. Pes, bizim yüzümüz (158a) üzre cā'izdir eger āśinâ yürüürse, iki ma'ñâ ile. Āśinâdan bunda cānân murâd olmak da cā'izdir.

سیلیست آب دیده و بر هر که بگزارد
گرچه دلش ز سنگ بود هم ز جا رود

Seyli'st āb-ı dîde vu ber-her ki bi-gzered
Gerçi dileş zi-seng buved hem zi-câ reved

Seyli'st; yâ ḥarf-i vaħdet ve **sîn** ve **tâ** edât-ı ħaber ve **āb-ı dîde** mu'ahħar mübtedâ. **Vâv** ma'ñâ-yı ħaliyyet ifâde ider. **Ber-her ki** aşlînda **ber-herkes ki** idi, żarūret-i vezn için **kes** ħażf olunup **ki** yerine ikâmet olındı, ħaşılı, ħażf u īšâl Ɂabîlindedir. **Bi-gzered** geçe ya'nî uğraya. **Dileş;** żamîri müşrâ'-i evvelde **ki**'ye râci'dir. **Zi-câ reved** īħām tarîkiyle vâki'dir, ya'nî seyl öñine gelen nesneyi sürer götürür ve isti'mâllerinde 'Dilem zi-câ ref' dirler esircemek ve merħamet eylemek makâmında.

Mahşûl-i Beyt: Gözüm yaşı bir seyldir ki her kimiñ üzerine ki uğraya, (^{S+} egerçi göñli taşdan ise, yerinden gider, iki ma'nâ ile. Ya'nî her kim ki seyl-i dîdem görüp üzerine uğraya,) göñli yumuşayup beni esirger, veyâhud seyl-i dîdem ķuvvetinden ve heybetinden yüregi ķopup yerinden gider.

ما را بآب دیده شب و روز ماجراست
زان رهگذر که بر سر کویش چرا رود

Mā-rā be-āb-ı dîde şeb u rûz mâcerâst
Zân reh-guzer ki ber ser-i kûyeş çi-râ reved

Mâ ve **āb-ı dîde** ve **mâcerâ** zikri şan'at-ı tenâsübdür. **Be-āb-ı dîde; bâ** ma'a ma'nâsına nadır. **Mâcerâ** aşlında iki kimsenin veya bir niçe kimsenin aralarında geçen aḥvâldir, eger hayr u eger şerr¹, ammâ ekşer hûşumetde istî'mâl olunur. Mışra-ı şanî ba'is-i **mâcerâ**'yı beyân ider. **Zân; zâ-yı** müfrede bunda min-i ec-liyye ma'nâsına nadır. **Reh-guzer** bunda vech ü cihet ma'nâsına nadır, ya'nî ol vecih-den ol cihetden ötürü dimekdir. **Ki** ol vechi beyân ider. **Ber-ser-i kûyeş; ber** bunda bâ-yı şila ma'nâsına nadır, ya'nî **be-ser-i kûyeş**. (^{M,T+} **Çi-râ**) edât-ı ta'lildir. **Reved** fi'l-i mužâri' müfred ga'ib, gider dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim āb-ı dîdemiz ile gice ve gündüz mâcerâmız vardır andan ötürü ki cânâniñ ser-i kûyuna niçün gider. Hâce bu beytte keşret-i bükâ ve giryesini 'arz ider. Mışrâ'-ı şanınıñ taħkîkinde; ol yol uğrağından ki yâriñ mahâllesi başındandır, niçün gider diyen kimse beytiñ makşûdına vâsil olma-mış². Bu beyt cânâniñ cevrinden şikâyeti müş'irdir diyen de (^{M,T+} murâdî) bil-memîş³, zîrâ murâd cânâniñ ser-i kûyuna cârî olan eşkine reşkdir. Hâşılı, gözü yaşı ser-i kûyunda sâ'il olduğunu güniler⁴.

خورشید خاوری کند از رشك جامه چاك
گر ماھ مهر پرور من در قبا رود

Hurşid-i hâverî koned ez-reşk câme çâk
Ger mâh-ı mihr-perver-i men der-ķabâ reved

1 M: ammâ hayr ve eger şer.

2 <^{T+} Redd-i Sûrûrl>

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 M: söyler.

Hurşid-i hâverî iżāfeti beyāniyyedir¹ ve **yā** ḥarf-i nisbet. (^{M,T+} **Reşk** günü² ma'ñasınadır.) **Câme, koned'**iñ mef'ül-i evveli ve **çâk** mef'ül-i şanisi. **Mâh-ı mihr-perver** iżāfeti beyāniyye ve **men**'e iżāfeti lâmiyyedir. **Mihr-perver** vaşf-ı terkibidir, perverîden'den, iki ma'ñaya. Birisi, ol cânâñ mihri terbiye idici ki **mihr** kinâyetdir rûyından. Ve birisi, **mihr** anı terbiye idici ya'nî mihr, anasıdır³ dimekdir. Ve câ'izdir ki **mihr** bunda muhabbet ma'ñasına ola, bu taķdîrce (^{M,T+} **mihr-perver**) muhabbetli ve şefkatlı dimek olur. **Der-ķabâ reved; der** bunda bâ-yı şila ma'ñasınadır, ķabâya girer dimekdir, ya'nî libâs-ı fâhîr giyer ma'ñasına⁴.

Mahşûl-i Beyt: Maşrîk günü câmesini reşkden (^{S,T+} ve güniden) çâk ider eger benim mihr-perver mâhim ķabâya dâhil ola ya'nî libâs-ı fâhîr giyine, zîrâ aña libâs ziyâde yaraşur.

حافظ بکوی میکده دائم بصدق دل
چون صوفیان صومعه دار از صفا رود

Hâfiż be-kûy-ı meykede dâ'im be-şîdk-ı dil
Çun şüffîyân-ı şavma'a-dâr ez-sefâ reved

Hâfiż mübtedâ, **ez-şefâ reved** haberî. **Be-kûy'**uñ **bâ'sı** da habere müte'allikdir ve ma'ñâ-yı ʐarfiyyet ifâde ider ve şilaya da taħammüli var. **Kûy-ı meykede** iżāfeti lâmiyye. **Be-şîdk-ı dil;** bu da habere müte'allikdir. **Şîdk-ı dil** iżāfeti maşdarîñ fâ'iline iżāfetidir. **Çun edât-ı (158b)** teşbih. **Şûfiyân-ı şavma'a-dâr** iżāfeti beyāniyyedir. **Şavma'a-dâr** vaşf-ı terkibidir, dâriden'den, şavma'a tutıcı dimekdir⁵.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż meyhâne mahallesine dâ'imâ şîdk-ı dille şavma'a-dâr şûfleri gibi şafâdan gider ya'nî ʐevk u şafâ cihetinden gider, hâşılı, ʐevk u şafâyla gider. Bu ʐîkr olan, bâ-yı şila ma'ñasınındır, ammâ ʐarfiyyet ma'ñası murâd olunca reved geçer ma'ñasına olur, ya'nî kûy-ı meyhânedede şafâdan geçer, ya'nî geçgin mest olur, (^{S, F+} ve *li-kullin vichetun*)

1 M: lâmiyyedir.

2 M: hâsed.

3 S: atasıdır.

4 S: ķabâya girer dimekdir, ya'nî libâs-ı fâhîr ma'ñasınadır.

5 S'de cümle sıralaması kısmen değişik.

149

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

چو دست در سر زلفش زنم بتاب رود
ور آشتی طلبم با سر عتاب رود

Çu dest der-ser-i zulfeş zenem be-tâb reved
V'er âştî talebem bâ-ser-i 'itâb reved

Der bunda bâ-yı şila ma'nâsına ve **ser-i zulf** iżâfeti lämiyye ve **şin-i žamîr** dilde merkûz olan¹ cânâna râci'dir. **Zenem** fi'l-i mužâri' mütekellim vaâde, bunda uram dimekdir. **Be-tâb reved; bâ** harf-i şila, **tâb** bunda iżtîrâb ve incinmek ma'nâsına nadır, ya'nî iżtîrâba varır dimekdir. **V'er** vu eger'den muhaffefdir, **vâv** harf-i 'atfdır. **Âştî**, elif-i memdûde ile, barışmakdir ya'nî şulh eylemek. **Bâ-ser-i 'itâb; bâ** harf-i şila, **ser-i 'itâb** iżâfeti lämiyyedir, **ser** bunda semt ü cihet ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü elimi zülfî ucına uram, iżtîrâba varır, ya'nî zülfî ucına ki yapışam, incinür, bî-hużûr olur. Ve eger barışmak taleb eleyem, semt-i 'itâba varır ya'nî beni âzârlamağ semtine varır. Hâşılı, her cihetden cevr ü cefâdan hâlı degildir.

چو ماه نو ره نظارگان بیچاره
زند بگوشة ابرو و در نقاب رود

Çu mâh-ı nev reh-i nezzâregân-ı bî-çâre
Zened be-gûše-i ebrû vu der-nikâb reved

Nezzâregân nâzırlar dimekdir. **Nezzâre** lafzını gâh müfred gâh cem' makâmında isti'mâl iderler ve gâh ism-i mekân, manzar ma'nâsına. Mîşrâ'-ı evvel müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Zened** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ibdir, fâ'ilî dilde şâbit olan cânâna ve mefûli **reh-i nezzâregân**. **Be-gûše; bâ** zened'e müte'allikdir. **Gûše**'nın **ebrû**'ya iżâfeti lämiyyedir. **Vâv** harf-i 'atf. **Der** harf-i şila, **nikâb** yüz ortüsü.

¹ S: dilde merkûz ve ma'hûd olan.

Mahşûl-i Beyt: Mâh-ı nev gibi bî-çâre nâzırlarıñ yolunu gûše-i ebrûsiyla urur ve niğâba varır, ya'nî gûše-i ebrûsını gösterüp bî-çâre 'uşşâkî fîrifte idüp müstetir olur ya'nî kendüyi gizler. Bu zîkr eylediği evşâf hilâliñ evşâfidir ki gâh zâhir ü bâriz olur ve gâh müstetir. Hâşılı, ebrûsını hilâle teşbîh ider.

شب شراب خرابم كند ببیداری
وگر بروز حکایت کنم بخواب رود

Şeb-i şerâb hârâbem koned be-bîdârî
Vu ger be-rûz hikâyet konem be-hâb reved

Şeb-i şerâb iżâfeti lâmiyyedir, şarâb içilen gice dimekdir. **Hârâbem; mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinden **koned**'e mułkayyeddir, taķdîri (^{S+} **hârâb**) **kone-dem**'dir. **Be-bîdârî; bâ** koned'e müte'allikdir ve **yâ** harf-i maşdar, uyanıklığla dimekdir. **Be-rûz; bâ** harf-i ȝarf.

Mahşûl-i Beyt: Şarâb içilen gice beni uyanıklığla hârâb ider, ya'nî yatup uyumaz ki biz de yatup uyuyavuz. Ve eger gündüz, gice geçen mâcerâyi hikâye eylesem uykuya varır, ya'nî giceki efsâneyi gündüz söylemeli olsam uyurlanur işitmemeck için. Hâşılı, her vechile bize cevr ü cefâ üzredir.

طريق عشق پر آشوب و فتنه است ای دل
بیفتد آن که درین راه با شتاب رود

Târîk-i 'îşk pur-âşûb u fitne-est ey dil
Bi-y-uf ted ân ki derîn râh bâ-şitâb reved

Âşûb ismdir, âşûbîden'den, ƙarışıklık ma'nâsına, ammâ ekşer ȝavgâ ma'nâsında müsta'meldir. **Fitne** lügatta şınamakdir¹, ammâ bunuñ gibi yerlerde 'atf-ı tefsîrî vâki'dir. **Bi-y-uf ted;** hemze yâ'ya ƙalb olmuşdur sâbiķan beyân olunan vecih üzere. **Bâ** müşâhabet içündür, **şitâb** ismdir 'acele ma'nâsına, şitâbîden'den.

Mahşûl-i Beyt: 'Îşk yoli fitne ve ȝavgâdan ȝoptoludur ey göñül, sürçer ve düşer ol ki bu yolda (159a) 'acele ile gider. Ya'nî vuşûl-i cânâna tâlib olan 'âşik 'acele eylememek gerek ki işi ileri gele, belki te'ennî ve te'emmûl gerek ki hâta eylemeye, zîrâ 'acele sey়ândandır dimişler.

1 S: imtiḥândır.

حباب را چو فتد باد نخوت اندر سر
کلاه داریش اندر سر شراب رود

Habâb-râ çu futed bâd-ı naḥvet ender-ser
Kulâh-dâriyêş ender-ser-i şerâb reved

Habâb, hâ'nîn fethiyle, şu ķabarcığına dirler ve hâ'nîn žammiyla, kara yıla-na dirler, **râ** edât-ı taḥṣîş, ҳabâbîn dimekdir. **Çu** harf-i ta'lîl. **Futed** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib. **Bâd-ı naḥvet** iżafeti beyâniyyedir. **Naḥvet** kibr ü ġurûra dirler. **Kulâh-dâr** vasf-ı terkîbî ve **yâ** harf-i maşdar ve **śin** zamîri **habâb**'a râci'dir. Ser bunda hevâ ma'nâsinadır, egerçi ki üst ma'nâsını da īhâm ider.

Mahşûl-i Beyt: Ҳabâbîn başına çünkü kibr ü ġurûr yeli¹ düşe, anîn külâh-dârlığı ve şalṭanatı şarâb hevâsında gider ya'nî tamâm olur. Ya'nî (M,T+ 'ümri) çok degil, hemâñ huşûl ardıcındır fenâsı. İmdi buña sebeb bâd-ı naḥvetdir. Bunda tenbih var terk-i tekebbüre. Ma'lûm ola ki ҳabâb şarâba mahşûs degil, şuda da olur, ammâ Hâce'niň ekser muşâhabeti bâde olduğuçun şarâba taḥṣîş eyledi ve anîn huşûline sebeb yeldir, ya'nî yel şuya tedâhûl ider ve şuyi ķabardır ki ҳabâb hâşîl olur. Ba'dehu yel hâreket itmekle ҳabâb çatlar ve yel taşra çıkar. Ҳabâba nisbet bâd ve külâh-dârlık ve ser mürâ'āt-ı nażîr ķabî-lindendir. Hâce'niň bu beyti muhayyel ebyâtındandır.

دلا چو پير شدی حسن و نازکی مفروش
که این معامله در عالم شباب رود

Dilâ çu pîr şudî ħusn u nâzikî me-furûş
Ki īn mu'âmele der-'âlem-i şebâb reved

Dilâ münâdâ. **Çu** harf-i ta'lîl. **Şudî** fi'l-i mâzî müfred muhâṭab. **Nâzikî** leṭâfet. **Me-furûş** fi'l-i nehy müfred muhâṭab. **Ki** harf-i ta'lîl. **İn mu'âmele ya'nî ħusn u nâzikî**. **Şebâb** bunda yigilik ma'nâsinadır. **Reved** bunda vâki' olur dimekdir.

Mahşûl-Beyt: Ey göñül, çünkü pîr olduñ, ħusn ü leṭâfet şatma, zîrâ ħusn ü nâziklik şebâb u civânlık 'âleminde vâki'dir ya'nî ol zamâna münâsibdir, pîrlik zamânîna (^{S+} münâsib) degildir. Hâşılı, pîrlere penddir ki ra'nâlik şatmayalar.

1 M, T: ġurûrla.

سُواد نَامَة مُوي سِيَاه چون طَى شَد
بِياض كُم نَشود گُر صَد انتخَاب رُود

Sevâd-nâme-i müy-i siyâh çun tây şud
Beyâz kem ne-şevev ger şed intihâb reved

Sevâd-nâme¹, dâl’în sükûniyla, müsvedde ma’nâsına nadır, **mûy**’a ve **mûy**’uñ **siyâh**’a iżâfeti beyâniyyedir. **Çun** edât-ı ta'lîl. **Tay şud** dürüldi ya’nî nâ-pedîd oldu. **Kem ne-şevev** eksik olmaz dimekdir. **İntihâb** ifti’âl bâbından maşdarı, ügürtemek² ma’nâsına. **Reved** bunda vâki‘ olur dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Müy-i siyâh sevâd-nâmesi ya’nî müsveddesi çünkü maṭvî oldu, ya’nî kara saç ağardı, saçının beyâzı eksilmez eger yüz kerre intihâb vâki‘ olursa da. Hâşılı, saç ağarmağa başladıkdan şoñra aklarını yolmağla (^{M,T+} ak) kıl eksilmez, zîrâ yolunan gine biter.

گَدَائِع در جَانَان بِسُلْطَنَت مَفْرُوش
كَسَى ز سَايَه اين در باَفَتَاب رُود

Gedâyî-i der-i cânâن be-salṭanat me-furûş
Kesî zi-sâye-i ìn der be-âftâb reved

Gedâyî; yâ harf-i maşdar, **der**’e iżâfeti ve **der**’în **cânâن**’a lâmiyyedir. **Be-salṭanat;** bâ harf-i muķâbele. **Kesî;** yâ harf-i vahdet. **Sâye-i ìn der**’den murâd der-i cânândır. **Be-âftâb;** bâ harf-i şila. **Reved** fi'l-i mużâri‘ gâ’ib, mutâzammındır ma’nâ-yı istifhâmi.

Mahşûl-i Beyt: Cânâن կâpusunuñ gedâlığını pâdişâhlığa şatma ya’nî degişme. Bir kimse bu կâpunuñ gölgesinden güneşe varır mı? Ya’nî cânâن pâdişâhıdır ve pâdişâh ʐillu’llâhdır, ya’nî sâye-i ilâhdır. Pes, sâye-i ilâhdan bir kimse âfitâba varır mı?

مَرَا بِعَهْد شَكْن خَوَانَدِي وَ هَمِي تَرْسِم
كَهْ باَ تو رُوز قِيَامَت هَمِين خَطَاب رُود

Merâ be-‘ahd-şiken hândî vu hemî-tersem
Ki bâ-tu rûz-i kiyâmet hemîn hîjâb reved

1 S: sevâd.

2 S: ügürtemek.

Merā baña dimekdir, bu taqdîrce **be-‘ahd’iñ bā’**sı zā’id olur, ammā ma’nâsı beni olıcağı **bā** müşâhabet için olur. **‘Ahd-şiken** vaşf-ı terkîbîdir, şikenîden’den, ‘ahd şiyıcı (159b) dimekdir. **Hândî** fîl-i mâzî müfred muhâtab, oğuduñ dîmekdir. **Vâv** harf-i hâl. **Hemî-tersem** müşrâ‘-ı şanîye merhûndur, korkarım dîmekdir. **Ki** harf-i beyân-ı tersem. **Bâ-tu; bâ** harf-i şila. **Rûz-ı kıyâmet** iżâfeti fî ma’nâsına nadır. **Reved** vâkı‘ olur ma’nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Baña ‘ahd-şiken didiñ veýä beni ‘ahd-şikenlikle oğuduñ ya’nî Hâfiż ‘ahd-şikendir didiñ, hâlbuki korkarım ki kıyâmet gününde bu hîtâb saña vâkı‘ ola. Ya’nî kıyâmet gününde herkesi adıyla da‘vet eyledikleri zamânda saña ‘ahd-şiken diyü çağıralar¹, zîrâ bu dünyâda ‘ahd-şiken sensin, hâşılı, bî-vefâ gaddârsın. Garaž bu ki, hâlkâ yaramaz lağab komak yaramazdır.

حِجَاب راه تویی حافظ از میان برخیز
خوشا کسی که درین راه بی حِجَاب رود

Hicâb-ı râh tuyî Hâfiż ez-miyân ber-hîz
Hoşâ kesî ki derîn râh bî-hicâb reved

Hicâb-ı râh iżâfeti lâmiyyedir. **Tuyî; yâ** harf-i hîtâb. **Hâfiż** münâdâ, harf-i nidâ mahzûf. **Hoşâ;** **elif** edât-ı nidâ, bunuñ gibi yerlerde mübâlağa ifâde ider, ziyâde hoşdur dîmek olur. **Kesî;** **yâ** vaહdet-i nev‘iyye. **Ki** harf-i râbi‘-ı şifat. **Derîn râh** ya’nî râh-ı ‘îşkâda.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, râh-ı ‘îşkîñ hicâbı sensin, aradan kalk, ya’nî hicâb-ı râh seniñ enâniyyetiñ veぐururuñdur, bunları kaldır ki cânâna vâşıl olasın. Ne hoşdur bir kimse ki bu yolda bî-hicâb yürür, ya’nî ғaflet ü hicâbı kaldırup pâk ü hâliş gire bu meydân-ı muhâbbete. Hâşılı, râh-ı ‘îşk şafâ-yı zâhir u bâtin iktîzâ ider.

¹ M: çağıralar.

150

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün¹**

مسلمانان مرا وقتی دلی بود
که با وی گفتمی گر مشکلی بود

Muselmânân merâ vaktî dili bûd
Ki bâ-vey goftemî ger müşkîlî bûd

Muselmânân münâdâ, harf-i nidâ mahzûfdur. **Merâ** benim dimekdir, **râ** taħış ifâde ider. **Vaktî** ve **dili**, ya’ları vahdet içündür. **Bûd** bunda var idi dimekdir. **Ki** râbiṭ-ı şifat. **Bâ** harf-i şila, **vey** žamîr-i gâ’ib, **dil**e râci’dir. **Goftemî** hikâyet-i hâl-i mâzîdir, söylerdim dimekdir. **Muşkîlî**; **yâ** harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Ey müslümânlar, benim bir vaqt bir gönlüm var idi ki aña söyleyerdim eger bir müşkilim olaydı. Ya’nî râz-ı işki şol kadar ketm iderdim ki gönlümden gayriya anı iżħâr eylemezdim.

دلی همدرد و یاری مصلحت بین
که استظهار هر اهل دلی بود

Dili hem-derd u yârî maşlahat-bîn
Ki istiżħâr-i her ehl-i dilî bûd

(^{M,T+} **Dili**) ekser nûşħada yâ-yi vahdetle väki’dir ve ba’zında iżâfetle. **Hem-derd** iki vecihle bile **dil**e şifatdır. **Vâv** harf-i ‘atf. **Yâr**’iñ **maşlahat-bîn**’e iżâfe-ti beyâniyyedir. **Maşlahat-bîn** vaşf-ı terkibidir, bînîden’den, maşlahat görıcı dimekdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Istiżħâr** istif’âl bâbından maşdardır, mefûl ma’nâsına ya’nî müstâżhar ma’nâsına, ya’nî her ehl-i dil buña arğalanurdı ve bundan yardım taleb iderdi.

Mahşûl-i Beyt: Bir hem-derd gönlü idi ve maşlahat görıcı bir yâr idi ki her ehl-i diliñ arğalanacağı² idi, ya’nî her ehl-i dil buña arğalanurdı ve bundan mu’âvenet taleb iderdi.

1 S: Mefâ‘il.

2 S: arğalanıcı.

من آشقته را در هر بلاي
رفيقى کارданى قابلی بود

Men-i aşufte-rā der-her belâyī
Refîkî kâr-dânî ķâbilî bûd

Men'in **ashufte**'ye iżāfeti beyāniyyedir, **ashufte** delirmış ve perîşân ma'nâsına-
dır, **râ** edât-ı mef'ül. **Belâyî**'de **yâ** һarf-i vahdet. **Refîkî** ve **kâr-dânî** ve **ķâbilî**
yâ'ları da vahdet içündür.

Mahşûl-i Beyt: Ben aşüfteye her belâda bir (^{S,T+} refîk-i) kâr-dân-ı ķâbil idi,
ya'nî her belâda ki vâki' olsam anîn tedbiriyle һalâş bulurdum.

بگردابی چو می افتادم از چشم
بتدبیرش اميد ساحلی بود

Be-girdâbî çu mî-uftâdem ez-çeşm
Be-tedbires umîd-i sâhili bûd

Be-girdâbî; **yâ** vahdet içündür ve **bâ** һarf-i şila. **Girdâb** şu çevligi ya'nî şu
çigzinecek yer ki ғark olmaқ korkusu ola¹. **Çu** һarf-i ta'lîl. **Mî-uftâdem** hikâ-
yet-i hâl mâzîdir. (160a) **Be-tedbires;** **bâ** һarf-i sebeb, **şin** zamîri **dil**'e râci'dir.
Umîd-i sâhili (^{S,T+} iżāfeti lâmiyyedir ve **yâ** һarf-i tenkîr. **Sâhil** deryâ kenâri.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü esk-i çeşmimden bir girdâba düşeydim,) anîn tedbî-
ri sebebiyle sahîl ümidi olurdu. Ya'nî çünkü deryâ-yı esk-i çeşmîme düşeydim,
ma'hûd diliň mu'âvenetiyle һalâş olmaқ ümidi olurdu.

ز من ضایع شد اندر کوی جانان
چه دامنگیر يا رب منزلی بود

Zi-men zâyi' şud ender kûy-ı cânân
Çi dâmen-gîr yâ Rab menzili bûd

Ci istifhâm-ı ta'accübî. **Dâmen-gîr** vaşf-ı terkîbî, gîrîden'den, etek tutıcı
dimekdir, ya'nî göñül ta'alluk idecek yer. **Menzili;** **yâ** һarf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Benden zâyi' oldu kûy-ı cânânda. Yâ Rab, ne 'aceb dâ-
men-gîr menzil imiş kûy-ı cânâna ki böyle dil anda güm oldu. Mîşrâ'-ı şanîniň
ma'nâsında; 'aceb ne menzilde eglencî oldu diyen 'acebeglence cân imis².

1 M: girdâb şuyuň dönmesi, çevrindisi ki ғark olmaқ korkusu ola. S: Girdâb şu çevligi ya'nî şu çevrilüp
döner, anda varan sefine һalâş olmayup ғark olur.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

سرشکم در طلب درها چکانید
ولی از وصل او بی حاصلی بود

Sırışkem der-taleb durhā çekānīd
Velî ez-vaşl-ı ū bî-hâşılı bûd

Der-taleb; mužāfun ileyh mahzūfdur, žāyi^c olan **dil** olmak var ya‘nī **der-taleb-i dil** dimek ola veya **cānān** ya‘nī **der-taleb-i cānān** dimek ola. **Durhā**dan murâd göz yaşlarıdır. **Çekānid** fi‘l-i māzī müfred gā‘ib, tamzırkı ya‘nī tamlatdı ma‘násınadır. **Vaşl-ı ū** žamīri dile rācī‘dir veya cānāna. **Bî-hâşılı;** yā harf-i tenkīr.

Mahşül-i Beyt: Benim gözüm yaşı diliň veya cānānını talebinde dürler akitdi, ammā anıñ vaşlında bî-fa’ide ve bî-hâşıl oldu. Ya‘nī ne կadar ki dil talebinde veya cānān talebinde giryе ve bükā eyledimse müntic olmadı. **Vaşl-ı ū** žamīrini dile ircā‘ idenler taħħiṣ bilā muħaṣṣiṣ eylediler¹. Mışrā‘-ı şānīniñ ma‘násında; anıñ vaşlından bî-hâşilllik oldu diyü yā-yı maşdariyye i‘tibār eyleyen bî-hâşıl, kāfiyeden bî-hâşıl imiš².

هنر بى عىب حرمان نىست ليكىن
ز من محرومتر كى سائلى بود

Huner bî-‘ayb-ı hîrmân nîst likin
Zi-men maħrūmter key sâ’ili bûd

‘**Ayb-ı hîrmân** iżāfeti beyāniyyedir ve **hîrmân** maşdar-ı semâ‘îdir, maħrūm olmaķ ma‘násına. **Key** қaçan dimekdir. **Sâ’ili;** yā vahdet veya tenkīr içündür.

Mahşül-i Beyt: Hüner maħrūmluk ‘aybından hâlî degildir, ya‘nī ehl-i hüner dünyā murâdâtından maħrūmdur ekser. Ammā benden maħrūmraķ bir sâ’il қaçan oldu? Yā nī benim hünerim çok olduğuçün ben ziyâde maħrūmum. Bu beytden Hâce’ye temedduħ çıkar, ya‘nī kendiye ziyâde (^{M,T+} hüner) iħsbati³.

برين مسٽ پريشان رحّمت آريد
كه روزى کاردانى كاملى بود

Berîn⁴ mest-i perîşân rahmet ārid
Ki rûzî kâr-dânî kâmili bûd

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

2 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

3 S: kendüye ziyâde var.

4 M: bedin.

Mest-i perîşân izâfeti beyâniyye. **Ārîd** fi'l-i emr cem'i muhâṭab, getürün̄ dimekdir, ārîden'den, aslı āverîden'dendir, **rahmet** muâkadem mef'ûlidir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Rûzî; yâ** harf-i vahdet. **Kâr-dânî** ve **kâmili yâ**'ları daхи böyledir. **Kâr-dân** (^{M,T+} vaşf-ı terkîbidir,) iş bilici ma'nâsına.

Mâhsûl-i Beyt: Bu perîşân meste rahmet getürün̄ ya'nî merhamet eyleñ, zîrâ bir gün ve bir zamân bir kâr-dân-ı kâmil idi. Ya'nî bir zamân ayîk ve hüsyâr idi ve şimdi mest-i evkâr¹ oldu, imdi merhamet idüp Allâh inşâf (^{M+} vire) diyüñ. Bunda **berîn** yerine **bedîn** yazan² isti'mâlden gâfil imiş³, zîrâ (^{M,T+} rahmet) 'Arabide ve Fâriside 'alâ ile müsta'meldir.

مرا تا عشق تعلیم سخن کرد
حدیشم نکته هر محفلى بود

Merâ tâ 'îşk ta'lîm-i suhân kerd
Hadîşem nukte-i her mahfilî bûd

Ta'lîm-i suhân izâfeti de maşdarın̄ mef'ûline izâfetidir ve 'îşk fâ'ilidir. **Hâ-dis'**den bunda murâd muâlağ sözdür. **Nukte** kelâm-ı dakîk. **Mâhfîl** meclis, yâ vahdet veyâ tenkîr içündür.

Mâhsûl-i Beyt: 'îşk baña söz ta'lîm eyleyelden beri benim sözüm her meclisiñ nüktesidir, ya'nî söylediğim eş'är 'âşîkâne ve sûznâkdir ki herkes kabûl eyler.

مگو دیگر که حافظ نکته دانست
که ما دیدیم محکم جاهلی بود

Me-gû dîger ki Hâfîz nukte-dân' est
Ki mā dîdîm muhkem câhili bûd

Me-gû fi'l-i nehy müfred (**160b**) muhâṭab. **Dîger** bunda daхи dimekdir, girü ma'nâsına degildir, ba'zıları zann eylediği gibi⁴. **Nukte-dân** vaşf-ı terkîbidir, (^{M,T+} dâniñden'den,) nükte bilici ma'nâsına. **Ki** harf-i ta'lîl. **Câhili; yâ** harf-i tenkîr.

1 T: mest u evkâr.

2 T: berîn yerine, râ'yla, bedîn yazan, dâl'la,

3 M: Bunda bedîn yerine, râ ile berîn yazan, dâl'la isti'mâlden gâfil imiş. <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Dahi dime ki Hâfiẓ nükte-dândır, zîrâ biz gördük muhkem câhil idi. Hâce bu beytde kesr-i nefş idüp tenezzül buyurmuşdur. Mîṣrâ¹-ı şânîniñ ma’nâsında; zîrâ biz gördük muhkem bir câhil idi diyen muhkem câhilâne edâ eylemiş¹.

151

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün**

يَارِمْ چوْ قَدْح بَدْسَتْ گَيْرَدْ
بَازَارْ بَتَانْ شَكْسَتْ گَيْرَدْ

Yârem çu կâdeh be-dest gîred
Bâzâr-ı butân şikest gîred

Bâzâr-ı butân iżâfeti lâmiyyedir. **Şikest** ismdir, şınma ma’nâsına, şınma tutar ya’nî şînur.

Mahşûl-i Beyt: Yârim çünkü կâdehî eliyle տuta veya elinde տuta, bütler bâzârı ya’nî mahbûblar revnâkî şınma tutar ya’nî şînur. Hâşlı, bizim cânânimiz bâde-nûş olıcağ ol kadar maṭbû‘ u makbûl һareket şâdir olur andan ki sâ’ir mahbûblar anîn yanında bütân-ı nâ-tirâşide կâbilindedir ki hiç kimse i’tibâr eylemez.

در بحر فتاده ام چو ماهی
تا یار مرا بشست گیرد

Der-bâhr futâdeem çu mâhî
Tâ yâr merâ be-şest gîred

Der-bâhr; der һarf-i şila. **Tâ** hârf-i tâ’lîl. **Şest** balık ağı ve oltası.

Mahşûl-i Beyt: Mâhî gibi deryâya düşmüşüm ya’nî deryâ-yı eşkime ǵark olmuşum, tâ yâr beni կullâb-ı zülfîle տuta, ya’nî zülf oltasıyla veya zülf şebeke-siyle avlaya dimekdir.

1 ^{T+} Redd-i Şem’î

هر کس که بدید چشم او گفت
کو محتسبی که مست گیرد

Herkes ki bi-did çeşm-i ü goft

Kü muhtesibî ki mest gired

Kū қanı dimektir, edāt-ı istifhāmdir, ‘Arabi’de eyne gibi. **Muhtesibî**’de ya vahdetveyā tenkīr içündür. **Mest, gired**’iñ muğaddem mef’ūlidir.

Mahşûl-i Beyt: Her kimse ki anıñ mestâne çeşmini gördü, didi. Қanı muhtesib ki serhoş tutta? Mestâne bakışlı civâniñ çeşmine mest dirler mecâzen.

در پاش فتاده ام بزاری
تا یار مرا بدست گیرد

Der-pâş futâdeem be-zârî

Tâ yâr merâ be-dest gired

Der-pâş; der bâ-yı şila ma‘nâsına nadır, **şin** žamîri yâre râci‘dir. **Tâ** hârf-i ta‘lîl.

Mahşûl-i Beyt: Yâriñ ayâğına düşmüshüm zârlığla, tâ ki beni kendi eliyle tutta. ‘Âdetdir ki bir kimse kimseniñ ayâğına düşse iki eliyle başına yapışur kâldırmağıçun. İmdi Hâce’niñ tâ yâr beni kendi eliyle tutta dimekden garažı budur.

خرم دل آن که همچو حافظ
جامی ز می الست گیرد

Hurrem dil-i ân ki hemçü Hâfiż

Câmi zi-mey-i elest gired

(^{M,T+} **Hurrem** şâd ma‘nâsına nadır.) **Dil-i ân** iżâfeti lämiyyedir. **Ki** hârf-i beyân. **Câmî; ya** vahdet içündür. **Mey-i elest** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż’iñ göñli gibi ol kimseniñ göñli mesrûrdurveyâ mesrûr olsun, iħbâr ve inṣâ tarîkîyla, mey-i elestden bir câm tutta ya‘nî câm-i mey-i elestden mest ola. Hâşılı, ‘ışķ-ı ezelî keyfiyyetile mütekeyyif ola.

152

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahri-i Mużāri‘
Mef’ülü Fā‘ilâtün Mef’ülü Fā‘ilâtün**

در هر هوا که جز برق اندر طلب نباشد
گر خرمنی بسوزد چندان عجب نباشد

Der-her hevā ki cuz berk ender-taleb ne-bāsed
Ger hirmenī bi-sūzed çendān ‘aceb ne-bāsed

Hevādan bunda ‘ışık u şevk u muhabbet murāddır. **Berk** ‘Arabca şimşekdir. **Hirmenī**; **yā** vahdet içindür.

Mahşūl-i Beyt: Her ‘ışık u muhabbetiň talebinde ki berk ola ve berkden ġayri nesne olmaya, ya‘nī taleb-i vişal-i cānānda āteş-i maḥż ola, (^{M,T+} eger) ol hevā ve muhabbetde ‘aşikinī hirmen-i vücüdü yanarsa ‘aceb degil. Maħud ķažiyyedir ki ba‘zi memleketde şimşek ḥarmanı ve tarayı yakarmış, ol cihet-dendir ki Hāce bu beytede yakmağı berke isnād ider. Ammā insān ḥarmanı yakmağa meşhürdur, huşuşan diyār-i ‘Arabda ki ‘āşī ‘Arab ra‘iyyetiň ḥarmanlarını yakduğu gibi. Hāsılı, her ‘aşık ki taleb-i vişal-i cānānda āteş-i maḥż ola, eger hirmen-i vücüdü āteş-i ‘ışık-ı cānān ile yanup kül olursa ol ķadar ‘aceb degil. Bu beytiň ma‘násında; her hevāda kim ki şimşekden ġayrı taleb içinde olmaya, eger ḥarmanı yakarsa berk ol deñlü (**161a**) ‘aceb olmaya diyen ‘aceb ma‘nā iħ-tirā¹ eylemiş¹. Ve her hevāda ki talebde berkden ġayri olmaya, eger bir ḥarman yana ol ķadar ‘aceb olmaz diyen beytiň ma‘násına netice virmemiş².

مرغى كه با غم دل شد الفتىش حاصل
بر شاخسار عمرش برگ طرب نباشد

Murğī ki bā-ġam-ı dil şud ulfetis hāşıl
Ber-ṣāħsār-ı ‘omreş berg-i tarab ne-bāsed

(^{M,T+} **Murğī**; **yā** harf-i vahdet. **Ki** rābiṭ-ı şifat. **Bā** harf-i müşāħabet, **ġam-ı dil** iż-żejt lāmiyye. **Ulfet**, hemzeniň žammı ve lām’iň sükünüyla ve fā’nıň fethiyile, imtizāc ma‘násınadır, **yā** tenkīr içindür, **śin**-i žamīr **murg**’a rāci‘dir.) **Ṣāħsār**

1 <^{T+} Redd-i Sürürī>

2 <^{T+} Redd-i Şem‘i>

budaklık dímekdir, kûhsâr dağlık ve sengsâr taşlık olduğu gibi, hâşılı, (^{S+} **sâr**) bir şeyiñ keşretinden ta'bîrdir, (^{M,T+} **sâhsâr'ıñ**) ‘omr’ e iżâfeti beyâniyyedir¹ (^{T+} ve ‘omr’ uñ **śin**-i žamîre lâmiyye. **Berg-i tarab** iżâfeti beyâniyye.) **Berg** bunda īhâm târikîyle vâki‘dir, yaprak ve (^{T,M+} yarak, ya‘nî) yol yarağı ve esbâbi. **Tarab** şenlik ve şâdlik² ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Bir murğ ki anıñ göñül ǵamıyla ülfeti hâşıl ola ya‘nî ǵamla me'lûf ola, ‘omri budaklığı üzre berg tarabı olmaz, ya‘nî ‘omri ǵamla geçüp şâdlik³ ve şenlik esbâbin görmez. Bu bir temşîldir, makşûd, ‘âşik ǵam-nâkdır. Berg bunda meyl ma‘nâsına nadir diyen ‘indî söylemiş⁴.

در کارخانه عشق از کفر نا گزیرست
آتش کرا بسوزد گر بو لهب نباشد

Der-kâr-hâne-i ‘ışk ez-kufr nâ-guzîr’ est
Âteş ki-râ bi-sûzed ger Bû-Leheb ne-bâshed

Kâr-hâne sâbîkan mufâşal beyân olunmuştur, ‘ışk’ a iżâfeti beyâniyye. **Nâ-guzîr** Fâriside, ‘Arabîde lâ-büd ma‘nâsına nadir, ya‘nî harf-i selbden evvel nefy ma‘nâsını ifâde ider ve bâ‘dehu işbât. Niteki Hażret-i Mevlânâ Câmî Bahâristân’dâ ikisini bile bir kît‘ada cem‘ eylemiş.

Kît‘a: علمی که ناگزیر تو باشد بدان گرای
وان را کز آن گزیر بود جست و جو مکن

وانگه که حاصل تو شود علم ناگزیر
غیر از عمل به موجب او آرزو مکن

‘Ilmî ki nâ-guzîr-i tu bâshed bedân gerây
V’ân-râ k’ez-ân guzîr buved cust u cû me-kon

V’ân-geh ki hâşıl-ı tu şeved ‘ilm-i nâ-guzîr
Gayr ez-‘amel be-müceb-i û ârzû me-kon

Bu kît‘anıñ icmâlen ma‘nâsı budur ki, bir ‘îlim ki seniñ lâzımıñ ve žarûruñ ola, aña meyl eyle ya‘nî anı taħṣîl eyle. Ammâ ol ‘îlimden ki lâzımıñ ve ve žarûruñ olmaya, anı cüst ü cû eyleme. Andan şoñra ki saña ‘ilm-i žarûrî hâşıl (^{S+} oldı,

1 Bu cümle S’de Mahşûl-i Beyt’ten sonra yazılmış.

2 S: şâzılık.

3 S: şâzılık.

4 <^{T+} Redd-i Şem‘i>

ya‘nī ‘ilm-i žarūrī hāşıl) oldukça şofîra anıñ müktezâsiyla ‘amelden (^{S+}gayrı) nesne ārzū eyleme, ya‘nī (^{M,T+} gayrı) manşıb u cihet taleb eyleme. Pes, ma'lûm oldu ki **guzîr** žarûretsiz ve **nâ-guzîr** žarûretli dîmekdir. Niteki Nîzâmî *Mâhzenü'l-Esrâr*da buyurmuşdur.

Beyt: هست ز یاری همه را ناگزیر
خاصه ز یاری که بود دستگیر

Hest zi-yârî heme-râ nâ-guzîr
Hâşa zi-yârî ki buved dest-gîr¹

İmdi Hâce’niñ **ez-kufr nâ-guzîr** buyurdığı, kûfrden lâzım u žarûrî dîmekdir. Mîsrâ‘-ı şânî hükm-i ta'lîdedir. **Âtes**’den murâd cehennemdir. **Ki-râ** kimi dîmekdir, **râ** edât-ı mef'ûldür, **ki** ism-i istifhâm.

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk kâr-hânesinde ya‘nî ‘âlem-i şun‘-ı ilâhîde ehl-i kûfrden lâzımdır ya‘nî ehl-i kûfr gerekdir². Zîrâ cehennem kimi yağardı eger Ebû Le-heb ve Ebû Cehil ve bunlarıñ emşâli müşrikler olmasa? Ya‘nî Hudâ’niñ ķahri-na ve celâline maz̄har gerekdir, niteki luṭfîna ve cemâline maz̄harlar gerekdir. Hâşılı, eşyâ ezdâdiyla mütebeyyindir, zîrâ lezzet ü şâfâ bundadır ki eger acı olmasa şîrîniñ lezzeti bilinmezdi ve gice olmasa gündüzün ķadri bilinmezdi, (^{M,T+} *ilâ mâ lâ-yetenâhî*³.)

در کیش جانفروشان فضل و ادب ناید
اینجا نسب نگنجد آنچا حسب نباشد

Der-kîş-i cân-furûşan fażl u edeb ne-bâyed
În-câ neseb ne-gunced ân-câ ħaseb ne-bâşed

Ba‘zı nûshâda **ne-bâyed** yerine **ne-zîbed** düşmüş ve ba‘zında **be-rindi’s** ve ba‘zında **edeb** yerine **şeref** düşmiş, ve *li-kullin vîchetun*. Minhusinde **bi-bâyed** gerek bâ ile, **ne-bâyed** gerekmez nûn’la, ya‘nî müşbet gerek, menfi gerekmez diyen beytiñ mažmûnına vâşıl olmamış⁴, zîrâ **ne-zîbed** ve **be-rindi’s** ķarînedir ki menfi gerek, müşbet gerekmez. **Kîş** bunda mezheb ü ‘âdetdir. **Cân-furûşân** vaşf-ı terkîbîdir, furûşîden’den, cân şatıcı ma’nâsına, murâd cân-bâz ‘âşiklâdır, elif ve nûn’la cem ‘oldı ȝevîl-ukûle şîfat olduğuçün, ya‘nî

1 Herkes için zorunlu olarak bir yar/sevgili olması gereklidir. Özellikle de insanın elinden tutan, ona yardımcı olan bir sevgili.

2 S: ya‘nî ehl gerekdir.

3 Sonsuza kadar durum böyle gider.

4 <^{T+} Redd-i Şem‘î

‘âşikân-ı (161b) cân-furûşân dimekdir. **Fažl** lügatta artıklık ma‘nâsına nadır, ammâ bunuñ gibi yererde keşret-i ‘ilimden¹ kinâyetdir. **Edeb** lisân-ı ‘Araba mahşûs olan ‘ulûmda müsta‘meldir ki ol on ikidir. **Be-rindi’sṭ; bā** muşâhabet içündür ve **yā** maşdariyye. Bu nûşha sâ’ir nûşhadan râcîh geldi, zîrâ müşrâ‘-ı şâniye ensebdir. **K’ın-câ** ya‘nî rindlikde. **Neseb** ya‘nî eb ü edebe tefâhüri. **Ān-câ** ya‘nî kîş-i cân-furûşân’dâ

Mahşûl-i Beyt: ‘Uşşâk-ı cân-furûşân mezhebinde fažl u edeb rindlikledir, ya‘nî rindlik fažl u edebdir ve yâ fažl u şerefdir, zîrâ bu rindlikde neseb da‘vâsı şîgmaz ve kîş u mezhîb-i cân-furûşânda hâseb. Ya‘nî mâl ü kemâl ile fâhr olmaz, belki bunda mu‘teber terk-i mâl ü cân u kemâldir, zîrâ bu fenâ-i mahzdan ‘ibâretdir. Ammâ ne-bâyed nûşhası üzre īn-câ ‘âlem-i ‘ışķa ve ān-câ gine kîş-i cân-furûşana maşrûfdur, *v li-kullin vîchetun*. **İn-câ’yi** edebe ve **ān-câ’yi** fažla şarf eyleyen ǵarîb mülâhâzaya mâlik imiş².

در محفلي که خورشيد اندر شمار ذره ست
خود را بزرگ ديدن شرط ادب نباشد

Der-mahfili ki hûşid ender-şumâr-ı zerre’sṭ
Hod-râ buzurg diden şart-ı edeb ne-bâshed

Mahfilî; mahfil meclisdir, zîrâ **hâflî**³ keşrete dirler, **mahfil** mahall-i keşret dimekdir, **yâ** harf-i vahdet. **Ki** râbiṭ-i şifat. **Şumâr** ‘idâd ma‘nâsına nadır. **Zerre’sṭ**, aslında **zerre-est**’dir, hâyla hemze-i müctebileyi žarüret-i vezn için hâzf itdiler. Niteki Niżâmî Leylî vü Mecnûn’da hâzf eylemişdir.

Beyt: در بند گشادن خزینم
ترسم ز کلید آبگینم

Der-bend-i guşâden-i hâzinem
Tersem zi-kilid-i âb-gînem⁴

Aşlında hâzinem ve âbgîneem idi.

Mahşûl-i Beyt: Bir meclisdeki güneş zerre ‘idâdindedir, ol meclisde kendüyi ulu görmek edeb degildir. Ya‘nî cânâñ mahfilinde⁵ ki güneş hesâb-ı zerrede ola, kendüye vücûd virüp ulu yerine կomał terk-i edebdir.

1 S: ‘amelden.

2 <^{T+} Redd-i Şem’î>

3 S, M: fi'l.

4 Hazineyi açmak hususunda sırra/cam kilidimden (onun kırılmasından) korkuyorum.

5 S: meclisinde.

می خور که عمر سرمد گر در جهان توان یافت
جز باده بهشتی هیچش سبب نباشد

Mey hör ki 'omr-i sermed ger der-cihān tuvān yāf
Cuz bāde-i Behiştī hīçş sebeb ne-bāshed

Sermed evveli ve âhiri olmayana dirler, zāt-ı Bārī gibi¹. (M,T+ Aşlı) **serme-**
dī idi, žarüret-i vezn için **yā** hazırl olunmuşdur. Pes, murād ‘ömr-i sermedidir
ya‘nī ‘ömr-i dā’imī, iżāfet-i beyāniyye ile. **Yāft** bunda yāften ma‘násınadır. **Be-**
hiştī; yā harf-i nisbet. **Behişt** Nevâhī-i Şirâz’dan bir köyün ismidir ki Behiştī-şā‘ir ol köydendir (M,T+ ve ‘ilm-i Ferā’iz’de *Sirâcî* metniniň şârihi Behiştī de
ol köydendir. Bunda Behişt’i) cennet ma‘násıyla tefsîr idenler tefsîr eylemişler
ve bu beytiň ma‘násını hîç mülâhaza eylemezler imiş². **Hîçş;** žamīri ‘omr-i
sermed’e rāci‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Bâde iç ki eger dünyâda sermedi ‘ömür bulmak mümkün
ise bâde-i Behiştîden ǵayri aña hîç sebeb olmaz. Hâşılı, ol memleketde kuvvet
u sevretle³ meşhûr ǵarye-i Behişt’iň bâdesidir. Ol cihetden Hâce ‘ömr-i serme-
diyi anı içmege ta’lik ider.

حافظ وصال جانان با چون تو تنگدستی
روزى شود که با آن پیوند شب نباشد

Hâfiẓ vişâl-i cānān bā-çun tu teng-destî
Rûzî şeved ki bā-ān peyvend-i şeb ne-bâshed

Hâfiẓ münâdâ. **Vişâl-i cānān** iżāfeti lâmiyyedir. **Bâ** harf-i şila. **Teng-dest**
faķîr dimekdir, eli yufl̄ka ma‘nâsına, **yā** harf-i vahdet. **Rûzî** de böyledir. **Ki**
harf-i râbiṭ-ı şifat. **Bâ** gine harf-i şila, **ān** ism-i işâretdir **rûz’â**. **Peyvend-i şeb**
iżāfeti lâmiyyedir, ittişâl-i şeb dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiẓ, cānān vişâli seniň gibi faķîre bir gün müyes-
ser olur ki ol güne gice muttaşıl olmaya, ya‘nī âhiretde ki anda gice olmaz.
Veyâħud murâd dünyâ ola, pes, ta’lik-i muhâl bi’l-muhâl⁴ ǵabîlinden olur.
*Vēl-’ilmu indellâh*⁵.

1 S: zāt-ı Bārī gibi *celle şânuhu*.

2 <T+ Redd-i Sürürî ve Şem’î>

3 S: servetle.

4 M, T: ta’lik bi’l-muhâli muhâl.

5 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

ساقی ار باده ازین دست بجام اندازد
عارفان را همه در شرب مدام اندازد

Sâkî er bâde ezîn dest be-câm endâzed
‘Ârifân-râ heme der-şurb-i mudâm endâzed

Ezîn dest ıştılâhlarında buncılayın dimekdir. **Dest** lafzından **ķat'-ı** naâzâr **ezîn** ‘ibâretini maķâm-ı (**162a**) teşbihde istî'mâl iderler. Niteki Hümâyûn'uñ bu beytinde öyledir.

Beyt: خوی کن با داغ او ای دل کزان گلزار حسن
باز خواهد گشت بسیاری ازین گلهها مرا

Hûy kon bâ-dâg-ı ū¹ ey dil k'ezân gulzâr-ı hûsn
Bâz hâhed geşt bisyârî ezîn gulhâ mera²

Be-câm; bâ harf-i şila. **Endâzed** fi'l-i mużâri‘ müfred gâ'ib, bi-hasebi'l-lügât ata dimekdir, ammâ bunda ķoya dimekdir ya'nî doldura. **Bâde**, **endâzed**'in mef'ûl-i şârihi ve **be-câm** mef'ûl-i ǵayr-i şârihi ve fâ'ili **sâkî**. **Heme** bunda ‘ârifân’ in te'kid-i ma'nevîsidir. **Şurb-i mudâm**; eger **mudâm**'dan murâd bâde olursa maşdarîn mef'ûline iżâfeti ķabilinden olur, ammâ **mudâm**'dan devâm murâd olursa iżâfeti beyâniyyedir, be-her hâl **mudâm** bunda īhâm tarîkiyle mezükürdur. **Endâzed** bunda atar dimekdir ya'nî düşürür ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Sâkî eger bâdeyi bunuñ gibi câma doldurursa cemî'an ârifleri şurb-i müdâma düşürür. Ya'nî bu vechile ki sâkî bâdeyi câma töldürür, hep ‘ârifleri bâde-nûş ider. Mîşrâ'-ı evvelînî ma'nâsında; sâkî eger câmı kendi eliyle pür eyleye diyen ‘indî ma'nâ iħtirâ‘ eylemiş³.

1 S: der-bâg-ı ū.

2 Ey gönül, yüregini sevgilinin kanatmasına alış, çünkü sevgilinin güzellik gülbahçesinde benim böyle çok güllerim olacak. Yani aşk sebebiyle kırmızı güle benzeyen çok yaralara müptela olacaksın.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

ور چنین زیر خم زلف نهد دانه خال
ای بسا مرغ خرد را که بدام اندازد

V'er çünin zîr-i ḥam-ı zulf nihed dâne-i ḥâl
Ey besâ murğ-ı ḥired-râ ki be-dâm endâzed

Zîr-i ḥam-ı zulf izâfetleri lâmiyyelerdir. **Dâne-i ḥâl** izâfeti beyâniyye. Ey ḥarf-i nidâ, münâdâsı maḥzûf, taķdîr-i kelâm **ey yâr besâ murğ-ı hired-râ** dimekdir, **besâ** bisyâr ma'ñâsına nadır. **Murğ-ı hired** izâfeti beyâniyyedir, 'akıl ķuşı dimekdir. **Be-dâm; bâ** ḥarf-i şila, (^{M,T+} **dâm** duzak.)¹

Mahşûl-i Beyt: Eger cânâñ ḥam-ı zülfî altına (^{M,T+} bunçlayın) ya'ñî bu vechile ve bu üslûbla dâne-i ḥâli vaż iderse ķatı çok murğ-ı 'aklı ṭuzaǵa düşürür. Ya'ñî zülfûñi dâm u ḥâlini dâne-i dâm iderseñ çok kimseniñ murğ-ı 'aklini şayd idersin ya'ñî esîr-i dâm-ı zülf idersin

ای خوشحالت آن مست که در پای حرف
سر و دستار نداند که کدام اندازد

Ey hoşâ ḥâlet-i ân mest ki der-pây-ı ḥarîf
Ser u destâr ne-dâñed ki kudâm endâzed

Ey ḥarf-i nidâ, münâdâsı maḥzûf, taķdîr-i kelâm **ey yâr. Hoşâ;** bunuñ gibi yerlerde **elif** mübâlaǵa ifâde ider, ne hoşdur dimek olur. **Hâlet-i ân** izâfeti lâmiyyedir. **Ki** ḥarf-i râbiť-ı şifat. **Der** ḥarf-i şila, **pây-ı ḥarîf** izâfeti lâmiyyedir, bunda murâd **ḥarîf**den bâde-nûş cânândır. **Destâr** bunda dülbend ma'ñâsına nadır. (^{M,T+} **Kudâm** bunda ķankışını² ma'ñâsına nadır.)

Mahşûl-i Beyt: Ey yâr, ne hoşdur ol mestiñ ḥâleti ki cânâniñ ayağına ser u destârını (^{M,T+} bilmeye) ķankışını ata. Ya'ñî kemâl-i mestlikden dülbendini ve başını teşhiş eylemeye ve cânâne ayağına ķankışını atduğunu bilmeye.

زاهد خام طمع بر سر انکار بماند
پخته گردد چو نظر بر می خام اندازد

Zâhid-i ḥâm-ṭama' ber-ser-i inkâr bi-mând
Puhte gerded cu nażar ber-mey-i ḥâm endâzed

1 M ve T'de cümle sıralaması bozuk.

2 M: ķankışı.

Zâhid'ının izâfeti beyâniyyedir ve **hâm-tâma**¹ vaşf-ı terkîbîdir, hâm tâma'-lı dîmekdir. **Ser** bunda sevdâ ma'nâsına olmak mümkündür ve muâkham olmak da câ'iz, **ber** lafziyla ya'nî **ber** karânesiyle, **ber-inkâr bi-mând** taâdîriyle. **Gerded**'ının fâ'ili **zâhid**dir. **Hâm** şarâbını kûpdeveyâ fuçda kaynayup köpük atmağıdan evvel olan hâletidir ve **puhîte** bu hâletden şoñra olan vaşfidir. Pes, **şerâb-ı hâm** âtes görmemiş şarâbdır ve **puhîte** anının aksidir diyen bu ma'nâda ziyâde hâm imiş, sâ'îr ma'anîdeki gibi².

Mahşûl-i Beyt: Hâm tâma'lı zâhid, 'âşiklâra ve rîndlere inkâr üzre ķaldi, ammâ puhîte olur çünkü mey-i hâm üzre nazar şala ya'nî nazar idüp iltifât eyleye (^{T+} ya'nî mey-i hâmı nûş eyleye.) (^{S,T+} Hâşılı, zâhid-i münkir eger) mey-i hâma düşüp hâm-perest olaydı, rîndlere ve bâde-nûşlara inkâr eylemeyüp puhîte olurdu.

روز در کسب هنر کوش که می خوردن روز
دل چون آینه در ژنگ ظلام اندازد

Rûz der-kesb-i huner kûş ki mey horden-i rûz
Dil-i çun âyne der-jeng-i ʐalâm endâzed

Rûz bunda gündüz² ma'nâsına nadır. **Der** bâ-yı şila ma'nâsına nadır, **kesb-i huner** izâfeti maşdarının mef'ûline (**162b**) izâfetidir. **Kûş** fi'l-i emr-i muhâṭab, dürûş dîmekdir, sa'y eyle ma'nâsına. **Ki** harf-i ta'lîl. **Horden-i rûz** maşdarının şarfına izâfetidir, gündüzin şarâb (^{M,T+} içmek) dîmekdir. **Mey horden-i rûz** müşrâ'-ı şanîye merhûndur. **Dil-i çun âyne** izâfeti müşebbehîn müşebbehün bihe izâfetidir ya'nî beyâniyyedir. **Zalâm**, zâ'nîn fethiyle, giceniñ evveline dîller, ammâ bunuñ gibi yerlerde muâlak ķarañlıç ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Gündüzin hüner kesbine sa'y idüp bâde içme, zîrâ gündüzin şarâb içmek âyîne gibi şâf (^{M,T+} u pâk) gönlüñi zulmet pasına bîraqur ya'nî gönlüñi paslandırır. Hâşılı, gündüz 'ilm ü ma'rîfete çalış ve şarâb içmek murâd idince gice iç ki (^{S+} giceñ) gündüz ola, ya'nî giceñ կadr u gündüzün bayrâm ola.

آن زمان وقت می صبح فروغست که شب
گرد خرگاه افق پرده شام اندازد

Ân zemân vakıt-i mey-i şübh-furûğ'est ki şeb
Gird-i һîrgâh-ı ufuq perde-i şâm endâzed

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 M: gün.

Vakt’iñ mey’e izāfeti lāmiyyedir. **Şubh-furûğ** vaşf-ı terkibidir, furûğinden’den, yalınlanmaç, lâzımla müte’addî beynde müşterekdir, bunda lâzım murâddır, ya’ñı şübh yalınlanışlu, hâşılı, şübh ziyâlı dîmekdir. **Ki** harf-i beyân. **Ki şeb** müşrâ’-ı şâniye merhündür. **Gird**, (^{M,T+} kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle,) eṭrâf dimekdir. **Hîrgâh**, hâ-yı meksûre ve meftûha lügatdır, ammâ kesre efşâhıdır, zîrâ fethâda iħâm-ı kabîh var. **Ufuł** gök kenâri. **Gird’iñ** izāfeti lâmiyyedir, ammâ **hîrgâh’iñ ufk’**a beyâniyye. **Hîrgâh** yörükler kullandığı derim evidir ki üstini keçe ile örterler. Bu evi (^{S+} şu’arâ) felege teşbih eylemişler, ammâ Hâce һâzretleri derim evini ufka teşbih eylemiş¹. **Perde-i şâm** izāfeti beyâniyyedir. **An zemân** mübtedâ, **vakt-i mey** haberî ve gine **şeb** mübtedâ ve **endâzed** haberî, vemâ-beynehümâ habere müte’allik.

Mahşûl-i Beyt: Şubh ziyâlı meyiñ vaqtı ol zamândır ki gice կarañlığî hîrgâh-ı ufuł eṭrâfına ya’ñı ufk-ı semâya şâm perdesini şala, ya’ñı gök eṭrâfinı կarañlık kaplaya. Hâşılı, Hâce’niñ bu iki beytiniñ fehvâsi ve mažmûni budur ki zînhâr bâde içmek câ’iz olicaç, gice iç gündüz içme dimekdir.

باده با محتسب شهر نوشی زنهار
بخورد بادهات و سنگ بجام اندازد

Bâde bâ-muhtesib-i şehr ne-nûşî zînhâr
Bi-hored bâdeet u seng be-câm endâzed

Muhtesib-i şehr izāfeti lâmiyyedir. **Ne-nûşî** fi'l-i mužâri' müfred muhâṭab, içmeyesin. **Zînhâr** ya’yla ve ya’sız lügatdır, (^{M,T+} bunda ya’sızdır,) ma’nâ-yı tenbîh ifâde ider. **Mîşrâ’-ı** şâni hîküm-i ta’lilde vâki’dir. **Bâdeet;** tâ žamîri hîṭâb ifâde ider, hemze-i müctelibe edât-ı tevessüldür, ya’ñı âhirinde hây-ı resmî olan kelimeye žamâyiriñveyâ ġayri edevâtîni birisi vâşıl olmalı olsa bir hemze-i müctelibe ile tevessül iderler. **Be-câm;** bâ harf-i şila. Mezkûr tâ-yı žamîr ma’nâ cihetinde **câm’**a muķayyeddir, **seng be-câmet endâzed** takdirindedir.

Mahşûl-i Beyt: Hîṭâb-ı ‘âmm ile buyurur: Zînhâr şehir muhtesibiyle bâde içme, zîrâ şarâbîn içer ve կadehiñe taş atar, ya’ñı seniñle yer ve içer ve ihtiṣâb ahlkâmını da icrâ ider. Hâşılı, esbâb-ı tarabî ve ălât-ı bezmini kesr idüp seni rencîde-hâṭır ider.

1 <^{T, F+} Su’arâ hîrgâhi feleke teşbih eylediklerinden añañur ki hîrgâh derim evi ola. Ni’metu’llâh da böyle dimiş. Ammâ һâkîkatde hîrgâh kara evdir ki ‘Arab şâhrâ-nişniñ ve Ekrâd’iñ ve ba’zi şâhrâ-nişniñ Terekeme’niñdir ve derim evine ‘Acem țârum dir, râ’nûñ fethi ve žammîyle.>

حافظا سر ز کله گوشة خورشید بر آر
بخت ار قرعه بدان ماه تمام اندازد

Hâfiżā ser zi-kuleh-gūşe-i hûşid ber-är
Bahtet er ķur'a bedān māh-ı tamām endāzed

Hâfiżā münâdâ. **Ser, ber-är'**ıñ (^{M,T+} muğadem) mef'ûlidir. **Kuleh**'ıñ gûşe ile terkîbi mezcidir, aşlında (^{M,T+} **gûşe-i kuleh** idi, ya'nî terkib-i iżâfî idi, pes, müzâfun ileyhi taķdîm idüp terkib-i mezci eylediler) ve **hûşid**'e iżâfeti beyâniyyedir. **Ber-är** çıkış dimekdir. **Kuleh-gûşe**'den murâd zikr-i cüz' ve irâde-i külldür, ya'nî külâh kendi murâddır ki anı güneşe teşbih eylemişdir iżâfet-i beyâniyye (163a) tarîkiyle. Güneş külâhından baş çıkmakdan murâd anı başa giymekdir. Güneş hod başa giyilmez, belki bu, rifâtden ve 'izzet ü hûrmetden ta'bîrdir, ya'nî hemân pâdişâh ol dimekdir. Mîşrâ'-ı evvel şâniye mer-hündür. **Bahtet; tâ** şamîr-i hîṭâbdır. **Kur'a**, (^{M,T+} ķâf'ıñ şammı ve râ'nıñ sûküniyla meşhûr) remmâlleriñ ķur'asıdır. **Bedân; bâ** harf-i şila. **Mâh-ı tamâm** iżâfeti beyâniyyedir. **Endâzed**'ıñ fâ'ilini **baht**'a râci' şamîr i'tibâr eylemek mecazendir, zîrâ ķur'ayı şalan kendidir. **Mâh-ı tamâm**'a **kur'a** şalmağıdan murâd ol mâh-ı tamâm ya'nî cânân, ķur'asına gelmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, başıñ güneş külâh-gûsesinden çıkış, ya'nî başıñ ululukdan ve 'azametden güneşe irişsün eger tâli'iñ ol mâh-ı tamâm gibi cânâna ķur'a şalarsa. Ya'nî eger saña vişâl-i cânân müyesser olursa şerefden başıñ göge irişsün.

154

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

مژده ای دل که دگر باد صبا باز آمد
هدهد خوش خبر از طرف سبا باز آمد

Mujde ey dil ki diger bâd-ı şabâ bâz âmed
Hudhud-i hoş-haber ez-şarf-ı Sebâ bâz âmed

Ki harf-i ta'lîl veya harf-i beyân. **Diger** yine ma'nâsına nadır (^{M,T+} bunda.) **Bâd-ı şabâ** iżâfeti beyâniyye. **Hudhud-i hoş-haber** iżâfeti de beyâniyye. **Tarf-ı Sebâ** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, muştuluğ ki bâd-ı şabâ girüp geldi, (^{M,T+} eyü haberli hüdhüd şarf-ı Sebâ'dan yine geldi) ya'nî muştuluğ ki kıbel-i cânandan berid-i hoş-haber geldi. Bu ȝazel ve bir iki muştuluğ gazelleri dahî Şâh Manşûr'uñ Şîrâz'a gelüp taht-ı saltanata cülüs eyledüğünü müş'irdir. Şâh Manşûr'uñ Şîrâz'a gelüp taht-ı saltanata cülüs eyledüğünü müş'irdir. **Tarf-ı Sebâ** yerine şehr-i Sebâ yazan Sebâ'dan hoş-haber-dâr degil.

برکش ای مرغ سحر نغمہ داویدی باز
که سلیمان گل از طرف هوا باز آمد

Ber-keş ey murğ-ı şehir nağme-i Dâvûdî bâz
Ki Süleymân-ı gul ez-şarf-ı hevâ bâz âmed

Ber-keş; ber edât-ı te'kiddir. **Keş** fi'l-i emr müfred muhâtabdır, çek dimekdir. **Murğ-ı şehir**'den bunda murâd bülbüldür, **gul** ȝarînesiyle. **Nağme-i Dâvûdî** Hażret-i Dâvûd peygâmbere¹ mensüb âvâz dimekdir. **Nağme-i Dâvûdî** çekmekden murâd terennümdür ki Allâhu Te'âlâ bülbülüñ mîzmârında ya'nî nây-ı gelüsünde ȝâlk eylemişdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Süleymân-ı gul** iżâfeti beyâniyyedir. **Tarf-ı hevâ** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey murğ-ı şehir, gine nağme-i Dâvûdî çek, ya'nî terennümat u nağamâta başla, zîrâ gül Süleymân'ı yine şarf-ı² havâdan geldi, nûzûl

1 M, S: Hażret-i Dâvûd 'aleyi's-selâma.

2 S: bâd-ı.

eyledi. Murğ-ı şehir ve nağme ve gül mürâ‘ât-ı nažır ve Dâvûd ve Süleymân ve hevâ kezâlik. Hâşılı, Şâh Manşûr’ı Haźret-i Süleymân'a teşbih eylemişdir.

لَالَّهُ بُوْيِ مِنْ نُوشِينْ بِشْنِيدِ ازْ دَمْ صِبْحٍ
دَاغْ دَلْ بُودْ بَامِيدْ دَوَا بازْ آمَدْ

Lâle bûy-ı mey-i nûşin bi-şenid ez-dem-i şubh
Dâg-dil bûd be-ummîd-i devâ bâz âmed

Nûşîn; yâ ḥarf-i nisbet ve **nûn** te'kîd içindür. **Bûy'** uñ **mey'** e iżâfeti lâmiyyedir ve **mey'** iñ **nûşîn'** e beyâniyyedir. Ve **dem-i şubh** iżâfeti fi ma'nâsına nadır, bunda **dem** iħâm tarîkiyle zikr olmuş, zîrâ hem vaqt ma'nâsına olmak câ'iz ve hem nefes. **Dâg-dil**, ġayn'în süküniyle, vaşf-ı terkibî aksâmındadır, yüregi dağlı dîmekdir. **Be-ummîd;** bâ ḥarf-i muşâhabet, **devâ**'ya iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Lâle ṭatlu şarâb ḳokısın dem-i şubh'dan işitdi, yüregi dağlı idi, devâ ve dermân ümîdiyle geldi. Lâleyi câm-ı şarâba teşbih eylemişler. Hâşılı, lâle şîrîn şarâb ḳokısın dâg-ı diline dermân aňladı ki şahn-ı cemene dâğına devâ ümîdiyle geldi.

عَارِفٌ كَوْ كَنْدْ فَهْمٌ زَبَانْ سُوسَنْ
تَأْ پَرْسَدْ كَهْ چَرَارْفَتْ وْ چَرَابَازْ آمَدْ

‘Ārifî kû ki koned fehm-i zebân-ı sūsen
Tâ bi-pursed ki ci-râ reft u ci-râ bâz âmed

‘Ārifî; yâ ḥarf-i vahdet. **Ki** ḥarf-i beyân. **Fehm-i zebân** iżâfeti maşdarîn mefûline iżâfetidir ve **zebân'** iñ **sūsen'** e iżâfeti lâmiyyedir. **Tâ** edât-ı ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: (163b) Қanı bir ‘ārif ki sūseniñ dilini fehm eyleye, ya‘nî hâl diliyle sūseni tekellüme getürüp şora ki niçün gitdi ve niçün girü geldi. Hâce’niñ bu beytinden fehm olunur ki zebân sūsen ciòeginiñ yaprağıdır. (^{S,T+} Ve tâ ḳâfiyesinde sâbiķ beytden¹ çemeniñ yaprağıdır.)

Beyt: از زبان سوسن آزاده ام آمد بگوش
کاندرین دیر کهن کار سبکباران خوش است

Ez-zebân-ı sūsen-i azâdeem âmed be-güs
K'enderîn deyr-i kuhen kâr-ı sebuk-bârân hoş' est²

Hâşılı, eş‘är-ı ‘Acemde ikisine de zebân ıtlâkı vâkı‘ olmuşdur.

1 T: tâ ḳâfiyesinde sâbiķ sâbiķ beytinden.

2 52. gazel 5. beyit.

چشم من در پی آن قافله بس آب کشید
تا بگوش دلم آواز درا باز آمد

Çeşm-i men der-pey-i ân կâfile bes âb keşid
Tâ be-gûş-i dilem âvâz-i derâ bâz âmed

Pey-i ân iżāfeti lâmiyye. **Âb keşid** ya‘nî çok ağladı. **Tâ** hattâ ma‘nâsinadır. **Be-gûş-i dilem; bâ** һarf-i şila ve iżāfet lâmiyyedir mecâzen. **Derây ve derâ** ya ile ve ya’sız lügatdır, çanı ma‘nâsına ki deve ve կatırlarıñ boğazına aşarlar.

Mahşûl-i Beyt: Benim çeşmim կâfile-i cânâr ardınca çok su çekdi ya‘nî çok giryे ve bükâ eyledi, tâ ki gönlüm կulağına çanı âvâzı geldi. Ya‘nî կâfile-i cânândan һaber-dâr olunca çok efgân u zâri ve giryे ve bükâ eyledim.

مردمی کرد و کرم بخت خدا داد بمن
کان بت سنگدل از بهر خدا باز آمد

Merdumî kerd u kerem baht-i Hudâ-dâd be-men
K’ân but-i seng-dil ez-behr-i Hudâ bâz âmed

Merdumî; ya һarf-i maşdar. **Baht-i Hudâ-dâd** iżāfeti beyâniyyedir, iştilâh-larında **baht-i Hudâ-dâd** (^{s+} ve **tâli‘-i Hudâ-dâd**) eyü baht u tâli‘de müsta‘-meldir. **Be-men; bâ** һarf-i şila. **K’ân; ki** һarf-i ta‘lîl, **ân** ism-i işâretdir **but’**e. **But-i seng-dil** iżāfeti beyâniyyedir. **Seng-dil** vaşf-i terkîbîdir, taş yürekli dimekdir. **Ez-behr-i Hudâ** Allâh içün dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim baht-i Hudâ-dâdım baña merdümlük ve kerem eyledi ki ol seng-dil büt Allâh içün girü geldi. Ya‘nî tâli‘im müsâ‘ade eyledi ki cânâr baña merhamet idüp gine geldi. Merhamet ma‘nâsı ez-behr-i Hudâ ‘ibâretinden ahz olunur.

گرچه حافظ زد و پیمان بشکست
لطف او بین که بصلاح از در ما باز آمد

Gerçi Hâfiż der-i renciṣ zed u peymân bi-şikest
Lutf-i ü bîn ki be-şulh ez-der-i mâ bâz âmed

Renciṣ ism-i maşdardır, inciniş ma‘nâsına. **Der-i renciṣ** iżāfeti lâmiyyedir mecâzen. **Peymân, bi-şikest’iñ** muķaddem mef’ûlidir. Ü žamîri cânâna râci‘dir veyâ Hâfiż'a, tecrîd tarîkiyle. **Ki** һarf-i beyân. **Be-şulh; bâ** һarf-i sebeb.

Der-i mā iżāfet-i lāmiyyedir. **Bāz** bunda ve ekşer ebyāt-ı sâbiķada te'kīd ifāde ider ancak. Her yerde girü ma'nâsına gelmez ba'zılar ȝann eylediği gibi.

Mahşūl-i Beyt: Gerçi bāb-ı rencisi Hâfiż կակdı ve 'ahd ü peymâni Hâfiż şidi, ol cānâniñ luṭfini gör ki կapumuzdan şulhile geldi. Ya'nî tâlib-i muşâlahâ olmak anıñ važifesi degil iken կapumuza muşâlahâ taleb eylemege geldi. Veyâhud Hâfiż gerçi der-i rencisi çaldı ve 'ahd u peymâni şikest eyledi, ammâ luṭf idüp կapumuzdan şulha geldi ya'nî şulha tâlib oldu. Ba'zı nûşhada müşrâc-ı evvel böyle vâki'dir. 'Gerçi mā 'ahd şikestim u guneh Hâfiż kerd'. Bu taķdîrcé ū zamîri cānâna râci'dir ancak, *te'emmel tedi*.

155

Ve lehu eyzan Mef̄ūlü Mef̄ā'ilün Fe'ülün

گل بى رخ يار خوش نباشد
بى باده بهار خوش نباشد

Gul bī-ruh-ı yār hoş ne-bāshed
Bī-bāde bahār hoş ne-bāshed

Gul mübtedâ, **hos ne-bāshed** һaberi ve **bī-ruh-ı yār** һabere müte'allikdir. **Bahār** gine mübtedâ ve **hos ne-bāshed** һaberi ve **bī-bāde** һabere müte'allikdir.

Mahşūl-i Beyt: Yâriñ ruhınsız gül hoş olmaz, ya'nî tenhâ gülden (^{M,T+} çendân) hazz olunmaz yâriñ dîdâri bile olmayınca. Bahâr dahî bâdesiz çendân hazz¹ virmez, ya'nî bahâriñ şafâsı bâde-nûşluğladır, ansız artuk şafâ (^{M,T+} virmez).

طرف چمن و هوای بستان
بی لاله عذار خوش نباشد

Tarf-ı çemen u hevâ-yı bostân
Bi-lâle-izâr hoş ne-bāshed

Tarf-ı çemen iżāfeti lāmiyyedir. (164a) **Hevâ-yı bostân** da böyledir, **hevâ** bunda ārzū ma'nâsınınadır. **Tarf-ı çemen** mübtedâ ve **hos ne-bāshed** һaberi ve bâkîsi һabere müte'allikdir.

¹ S: şafâ.

Mahşûl-i Beyt: Çemen cânibi ve bostân hevâsı ve seyri yâr-ı lâle-‘izârsız hoş olmaz. Hâşılı, her ne zevk ki dünyâda var ise yâriñ vücûdiyladır, zîrâ yâre ‘âşiklar nîşf-ı dünyâ dimişler, belki ol nîşfîñ da¹ yârsız vücûdi yokdur ki anîn vücûdi yâriñ vücûdiyla meşrûtdur².

بَا يَار شَكْرَلَبْ گُلْ اِنْدَام
بِي بُوسْ وَ كَنَارْ خَوْشْ نَبَاشْد

Bâ-yâr-ı şeker-leb-i gul-endâm
Bî-büs u kenâr hoş ne-bâshed

Bâ harf-i müşâhabet. **Yâr-ı şeker-leb** iżâfeti beyâniyyedir. **Şeker-leb** vaşf-ı terkibî aksâmındandır, şeker dudaaklı dimekdir. **Gul-endâm** da vaşf-ı terkibîdir, gül bedenli (^{M,T+} yañî gül gövdeli) dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Şeker dudaaklı ve gül bedenli yârla olmak bûs u kenârsız hoş degildir, yañî yârla olıcaç bûs u kenârsız olmanın hâzârı yokdur.

رَقْصِيدِنْ سَرْ وَ حَالَتْ گُلْ
بِي صَوتْ هَزَارْ خَوْشْ نَبَاشْد

Rakşîden-i serv u hâlet-i gul
Bî-şavt-ı hezâr hoş ne-bâshed

Rakşîden-i serv iżâfeti maşdarîn fâ‘iline iżâfetidir ve **hâlet-i gul** iżâfeti lâmiyyedir. **Şavt-ı hezâr** da böyledir. **Serv**’în rakşîndan murâd şalınmasıdır ve **hâlet-i gul**’den murâd gülzârdâ kîzarup turmasıdır.

Mahşûl-i Beyt: Servîn rakşâşlığı ve gülüñ leşâfet ü hâleti şavt-ı hezârsız hoş olmaz. Hezâr bûlbûl nev’inden bir gökçek³ âvâzlı kuşdur.

هَرْ نَقْشْ كَهْ دَسْتْ عَقْلْ بَنَدْ
جَزْ نَقْشْ نِغَارْ خَوْشْ نَبَاشْد

Her naşş ki dest-i ‘âkl bended
Cuz naşş-ı nigâr hoş ne-bâshed

Ki harf-i râbi‘-ı şifat. **Dest-i ‘âkl** iżâfeti beyâniyyedirveyâ lâmiyyedir meçâzen. **Nigâr**’dan bunda murâd cânândır. **Nâş**’în **nigâr**’a iżâfeti leşâfetden hâlî degil.

1 S: belki ol sağânlıkda (?) nîşfîñ da.

2 M, T: yârsız vücûdi yokdur ki anîn vücûdi yokdur ki anîn vücûdi yâriñ vücûdiyla meşrûtdur.

3 S: küçük.

Mahşûl-i Beyt: Her nağış ki ‘akıl eli bağlar ya‘nî ‘akıl taşavvur eyler, nigâriñ nağışından gayri hoş (^{M,T+} nağış) olmaz. Hâşılı, ‘akıl taşavvur eylediği nuķuşdan yâriñ nağışından gayri nağış bî-i‘tibârdır.

باغ و گل و مل خوشست لیکن
بی صحبت یار خوش نباشد

Bâg u gul u mul hoş'est likin
Bî-şohbet-i yâr hoş ne-bâshed

Mahşûl-i Beyt: Bâg u gül ü mül hoşdur, ammâ yâriñ şohbetisiz hoş olmaz ya‘nî hoş degil.

جان نقد محقرست حافظ
از بهر نثار خوش نباشد

Cân nağd-i muhaakkar'est Hâfiż
Ez-behr-i nişâr hoş ne-bâshed

(^{M,T+} Nağd-i) muhaakkar iżafeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, cân bir hâkîr ü zelil nağddır ya‘nî bî-i‘tibâr nağdır, cânâniñ yoluna nişâr içün hoş degil. Ya‘nî cânân yoluna nişâr eylemege cân-dan ‘azîz nesne¹ gerekdir, zîrâ cân şey’-i hâkîrdır, nişâr eylemege lâyîk degil.

1 S: cândan gayri ‘azîz nesne.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mužâri‘
Mefûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

دوش آگهی ز یار سفر کرده داد باد
من نیز دل بباد دهم هر چه باد باد

Dûş ägehî zi-yâr-ı sefer-kerde dâd bâd
Men nîz dil be-bâd dehem her-çi bâd bâd

Dûş dün gice dimekdir. **Ägehî**, yâ-yı maşdariyye ile, ägâh'dan muhaffefdir, ägâhlik ya‘nî haber-dârlık ma‘nâsına. **Sefer-kerde** sefer eylemiş ya‘nî sefere gitmiş. **Dâd** fi'l-i mâzî, **bâd** fâ‘ili. **Nîz** dahî dimekdir. **Dehem** fi'l-i mužâri‘ mütekkekkim vağde, virürem dimekdir. **Her-çi bâd** ma‘nâ-yı şartı mütezzammındır ve **bâd-ı şânî** ma‘nâ-yı cezayı. Pes, minhusinde **bâd** emr-i gâ’ibdir ve **bâd-ı şânî** anı te’kiddir diyen şart u cezâ ma‘nâlarını mülâhâza eylememiş¹. İki müşrâ‘da redîf vâki‘ olan iki **bâd** lafzi tecnîs-i tâm vâki‘ olmuş.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice sefere varmış yârdan bâd ägâhlik virdi ya‘nî sefere giden cânândan haber virdi, ben dahî göñlümi bâda müştuluğ virürem, her ne olursa olsun. Hâşılı, göñulsüz de ķalursam bâda dilimi mujdeğâne virürem.

کارم بدان رسید که همراز خود کنم
هر شام برق لامع و هر بامداد باد

Kârem bedân resîd ki hem-râz-ı hod konem
Her şâm berk-i lâmi‘ u her bâmdâd bâd

Bedân; bâ harf-i şila. **Resîd** fi'l-i mâzî müfred gâ’ib, irişdi dimekdir. **Ki** harf-i beyân. (164b) **Hem-râz** râzdaş ma‘nâsınınadır, **hod** lafzına iżafeti lâmiyyedir. **Berk** şimşek. **Lâmi‘** yaldırıcı. **Bâmdâd** irte dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: İslim aña irişdi ki kendüme müşâhib ü hemrâz idem her aħşâm berk-i lâmi‘i ya‘nî āh-ı âteşnâki ve her irte bâd-ı āhi. Hâşılı, te’sîr-i ‘îşk-ı cânâñ bir ḥadde vardı ki şubḥ u şâm işim āh ü nâle ve feryâd u fiġândır.

1 ^{T+} Redd-i Şem‘î

در چین طرہ تو دل بی حفاظ من
هرگز نگفت مسکن مألف یاد باد

Der čin-i ṭurra-i tu dil-i bī-ḥifāz-ı men
Hergiz ne-goft mesken-i me'lūf yād bād

Hifâz, hâ'nîn kesriyle, müfâ'ale bâbından maşdardır, [**bî-hifâz**] ġayretsiz ve hamiyetsiz dimekdir. **Mesken-i me'lûf** kopup büyüdigi meskene dirler, ya'nî vaṭan-ı aşlı.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ čin-i ṭurrañda benim ġayretsiz gönlüm hergiz dime-di vaṭan-ı aşlı yâdimda olsun, ya'nî vaṭan-ı aşlıyi hîc añamadı. Hâşılı, seniñ čin-i ṭurrañda mutavaṭṭin olalı mesken-i me'lûfini ferâmûş eyledi.

امروز قدر پند عزیزان شناختم
با رب روان ناصح ما از تو شاد باد

İmrûz ḥâdr-i pend-i 'azîzan şinâh̄tem
Yâ Rab revân-ı nâşîh̄-i mā ez-tu şâd bâd

Kadr-i pend-i 'azîzân iżâfeti lämiyyedir. **Revân-ı nâşîh̄-ı mā** iżâfeti de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: 'Azîzleriñ pendi ve naşîhatınıñ կadrini bugün bildim ve añaladım. Ya Râb bize naşîhat eyleyeniñ rûhi senden şâd olsun, ya'nî rûhına sen râhmet eyle. Hâşılı, civânlık ve tâzelik zamânında dostlarıñ ve 'azîzleriñ naşîhatı կadrini bilmezdım. Şimdi ki civânlık gidüp pîrlik zamânı geldi, կadrini¹ bildim. Yâ Rab, sen anlarıñ rûhını şâd eyle ki anlar benim һayr-һâhim imişler (M.T+ ki baña pend iderler imiş.)

دلخون شدم بیاد تو هر گه که در چمن
بند قبای غنچه گل می گشاد باد

Dil-ḥûn şudem be-yâd-ı tu her geh ki der-çemen
Bend-i kabâ-yı ḡonçe-i gul mî-guşâd bâd

Dil-ḥûn şudem; taķdîr-i kelâm **dilem ḥûn şud**'dur, žarüret-i vezniçün **mîm** te'ḥîr oldı. **Be-yâd-ı tu** seniñ yâdına ya'nî seni tezekkûr eylemekle. **Ki**

¹ S: կadrin.

der-çemen mışrâ‘-ı şâniye merhûndur. **Bend-i kabâ-yı gonçe-i gul** iżâfetleri lâmiyyedir mecâzen. **Mî-guşâd** hikâyet-i hâl-i mâzî, açardı ma‘nâsına, fâ‘ili bâd’dır.

Mahşûl-i Beyt: Yüregim çan oldu seni aňmaň sebebiyle her vaqt ki çemende gül goncasınıň kabâsı bendini¹ bâd açardı veýä açdı. Ya‘nî her bârî ki gonca-i gül açılıp muňabbâk olurdı veýä oldu, çemende seniň bend-i kabâñı açduğunuň yâdîma gelüp yüregüm çan² olurdı veýä oldu hasretden.

طرف کلاه شاهیست آمد بخاطرم
آنجا که تاج بر سر نرگس نهاد باد

Tarf-ı kulâh-ı şâhî’st âmed be-hâtırem
Ân-câ ki tâc ber-ser-i nergis nihâd bâd

Tarf-ı kulâh-ı şâhî’st iżâfetleri lâmiyyedir ve **yâ** harf-i nisbet veýä maşdâriyyedir, maşdara ķaşr eylemek takşîrdir³.

Mahşûl-i Beyt: Seniň pâdişâhâne külâhıň uci hâtırıma geldi ol yerde ki bâd nergisiň başı üzerine tâc kodı. Bâda isnâd mecâzendir çemen ‘arâyisini tâze ve ter tutduğىçün. Hâşılı, çemende tâc-ı nergisi seyr eyledikde seniň şâhâne tarf-ı külâhıň yâdîma geldi.

از دست رفته بود وجود ضعیف من
صیحہم بیوی زلف تو جان باز داد باد

Ez-dest refte bûd vucûd-ı za‘if-i men
Şubhem be-bûy-ı zulf-i tu cân bâz dâd bâd

Şubh’uň **mîm**-i mütekellime iżâfeti fî ma‘nâsınınadır, şabâh vakıtinde baňa dimekdir. **Be-bûy; bâ** harf-i sebeb, **bûy** ķokı veýä ümîd ma‘nâsınınadır. **Bûy-ı zulf-i tu** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Bâz** bunda girü ma‘nâsınınadır.

Mahşûl-i Beyt: Benim vücûd-ı za‘ifim elden gitmiş idi, şabâh vakıtinde seniň zülfüň büyü sebebiyle bâd girü baňa cân virdi. Ya‘nî za‘f-ı vücûdum kemâle varmış idi, (165a) lâkin seniň bûy-ı zülfüň sebebiyle bâd yine baňa tâze cân virdi, zîrâ dimâga ve meşâmma büyü işâl eyleyen bâddır.

1 M, T: gül goncasınıň kabâsını.

2 T: hûn.

3 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem’î>

حافظ نهاد نیک تو کامت بر آورد
جانها فدای مردم نیکو نهاد باد

Hâfiż nihâd-i nîk-i tu kâmet ber-âvered
Cânħā fedâ-yı merdum-i nikū-nihâd bâd

Hâfiż münâdâ. **Nihâd** ṭab' ile ṭabî'ata dirler, **nîk'**e iżâfeti beyâniyyedir ve **nîk'iñ tu'**ya lämiyyedir. **Kâmet; tâ** žamîr-i hîṭâb. **Ber-âvered** bi-ħasebi'l-lüga yükârı getürür dimekdir, ammâ istî'mâlde hâşîl eyler ma'nâsinadır. **Fedâ-yı merdum** iżâfeti maşdarîn mef'ûline iżâfetidir ve **merdum'uñ nîkû'**ya beyâniyyedir. **Nikû-nihâd** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, hoş-ṭab' ma'nâsına. **Bâd** şîgâ-i emr-i ġâ'ibdir, bunda mevkî'-i du'âda vâkî' olmuş, olsun dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, seniñ nîk nihâdiñ murâdiñ hâşîl ider, ya'nî hoş-ṭab' olmağıñ sebeb-i hûşûl-i murâdiñdir. Cânlar merdüm-i nikû-nihâda fedâ olsun. Hâce ma'nâ cihetinden kendüye du'â eyledi.

157

Ve lehu eyzan¹
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

خسروا گوی فلك در خم چوگان تو باد
ساحت کون و مکان عرصه میدان تو باد

Husrevâ gûy-i felek der-ħam-i čevgân-i tu bâd
Sâhet-i kevn u mekân 'arşa-i meydân-i tu bâd

Hâce bu ġazeli Şâh Manşûr'a buyurmuşdur. **Husrevâ;** **elif** harf-i nidâ. **Gûy-i felek** iżâfet-i beyâniyyedir, felek ṭopı dimekdir. **ħam-i čevgân** iżâfet-i lämiyyedir, **tu'**ya iżâfeti de böyledir. Bu ġazeliñ redîfinde vâkî' olan **bâd** lafzi emr-i ġâ'ib şîgasıdır, mevkî'-i du'âda vâkî' olmuş. **Sâhet** sarây ortasında olan meydâna dirler, **kevn u mekân'**a iżâfeti beyâniyyedir. 'Arşa da sâhet ma'nâsinadır. **Meydân** 'Arabide mîm'iñ kesriyedir, meftûh okumak taşarrufât-ı 'Acemdendir. Hâce'niñ du'âsı ġuluvv üslübiyle vâkî'dir ki 'âklen ve 'âdeten mümteni'dir.

¹ M: Cild-i Şâni. Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm.

Mahşûl-i Beyt: Ey pâdişâh, gûy-¹ felek seniň ham-ı çevgânıñda olsun, ya'ñı Allâhu Te'álâ saña tavr-ı 'akl ü 'adetden hâric ķudret u 'azamet virsün. Kevn u mekân sâheti ya'ñı tamâmen yer yüzi seniň sarâyıñ ortasınıñ meydânı olsun, ya'ñı tamâm-ı küre-i arzıñ pâdişâhı ol. Bunda gûy ve ham ve çevgân ve meydân zikri mürâ'ât-ı naزır ķabilindendir. 'Arşa'ñıñ meydân'a iżâfeti iżâfet-i hâşş ile'l-²amm ķabilindendir. Hâce'niñ bu ǵazeli inşâ tarîkiyle vâkı' olmuş, egerçi ba'žı mužâri'i ihbâr tarîkiyeleridir.

همه آفاق گرفت و همه اطراف گشاد
صیت خلق تو که پیوسته نگهبان تو باد

Heme āfâk girift u heme eṭrâf guşâd
Şiyt-ı hulk-ı tu ki peyveste nigehbân-ı tu bâd

Āfâk ufk cem'idir, eṭrâf dimekdir, egerçi ki² ufuq gök kenârına dirler. **Şiyt** çava ve âvâza dirler³. **Şiyt**'ıñ **hulk**'a ve **hulk**'uñ **tu**'ya iżâfetleri lâmiyyedir. **Peyveste** muttaşıl ya'ñı dâ'im dimekdir. **Nigehbân** gözci (^{M,T+} ve bekçi ma'ñâsına-dır.)

Mahşûl-i Beyt: Cemî' āfâkı tutdu ve taşarruf eyledi ve cemî' eṭrâfi açdı ve feth itdi ya'ñı tamâm-ı 'âlemi ķabza-i taşarrufına aldı seniň hulkunuñ (^{S,T+} çavı ve) âvâzı ki dâ'imâ seniň gözcüñ ve bekçiñ ola. Ya'ñı dâ'imâ bu ahlâk-ı hasene senden ayrılmayup seni beklesün. Bundan şiyti şâdâ ile tefsîr eyleyen 'ilm-i lügatden bî-behre imiş⁴.

زلف خاتون ظفر شیفته پرچم تست
دیده فتح ابد عاشق جولان تو باد

Zulf-i hâtûn-ı zafer şîfte-i perçem-i tu'st
Dîde-i feth-i ebed 'âşık-ı cevlân-ı tu bâd

Zulf-i hâtûn-ı zafer iżâfetleri beyâniyyeveyâ lâmiyyedir mecâzen. **Zafer** fevz u necât (**165b**) ma'ñâsına-dır, hâşılı, düşmene ǵalebe makâmında isti'mâl iderler, **hâtûn** կaydı anıñcındıür, <^{T,F+} ya'ñı ǵalebe mü'ennes olduğuçun **hâtûn-ı zafer** didi, zîrâ **zafer** 'adûya⁵ ǵalebede müsta'meldir.> **Şîfte** dîvâne ve hâyran ma'ñâ-

1 S, M: top-ı.

2 M: ammâ.

3 M: Şiyt âvâza dirler. S: Şiyt çav ve âvâz ma'ñâsına-dır.

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 T: 'aduvvina.

sınadır. **Şîfîte-i perçem-i tu'st** izâfetleri lâmiyyedir. Bunda **perçem**'den murâd **perçem-i tûğ**'dur, ya'nî her ne câniye ki seniñ tûğ-i hümâyûnuñ ھareket ider ise feth u ژafer bilesindedir, andan ayrılmaz¹. **Dîde-i feth-i ebed** izâfetleri de beyâniyyedir veyâ lâmiyyedir meçâzen, mü'ebbed feth dîdesi dimekdir. 'Âşik'în **cevlân**'a izâfeti ism-i fa'iliñ mef'ûline izâfetidir ve **tu**'ya izâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Zülf-i hâtûn-ı ژafer seniñ tûguñ perçeminiñ âşüftesi ve dîvânesidir, ya'nî ژafer tûguña կarîndir ki andan hergiz müfârakat eylemez. Feth-i mü'ebbed dîdesi de seniñ cevlân u ھareketiñe² 'âşik olsun. Ya'nî her ne چarafa ki teveccûh eyleseñ feth seniñ 'âşikîñ olup bir lahza senden münfekk olmasun. Mîşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında; feth-i ebed cevlânı seniñ gözüne 'âşik olsun diyen miskin bu beytiñ ma'nâsını hîç feth eleyememiş³.

ای که انشاء عطارد صفت شوکت تست
عقل کل چاکر طغرا کش دیوان تو باد

Ey ki inşâ-i 'Uṭârid şifat-ı şevket-i tu'st
'Akl-ı küll çâker-i tuğra-keş-i dîvân-ı tu bâd

Ey harf-i nidâ, münâdâ mahzûf, ey pâdişâh dimekdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **İnşâ** bunda ictâd u iħtirâ' ma'nâsinadir, 'Uṭârid'e izâfeti maşdarîñ fâ'iline izâfetidir ve **şifat** mef'ûlidir. **Şifat-ı şevket-i tu'st** izâfetleri lâmiyyelerdir⁴. **Şevket** şifatîñ mef'ûlidir⁵, ya'nî mef'ûline mužâfdır. Her şinifi bir yıldızıa nisbet iderler. Meselâ Zühre'ye sâzendeleri ve Müşteri'ye 'ulemâyi, Mirrîh'e silâhsörleri ve 'Uṭârid'e kâtibleri. Ol cihetden **inşâ**'yı 'Uṭârid'e isnâd eyledi. **'Akl-ı küll** oldur ki ehl-i şer⁶ aña Rûh-ı a'żam dirler. **Çâker** қullukçı. **Tuğra-keş** vaşf-ı terkîbîdir, keşîden'den, tuğra çekici dimekdir. **Tuğra** berâtlarda ve aḥkâmda çekdikleri pâdişâh nişânına dirler, 'Arabça tevkî' dirler ve anı çekene muvaqqî' dirler. **Çâker-i tuğra-keş-i dîvân-ı tu** izâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şol pâdişâh (^{M,T+} ki) 'Uṭârid'în inşâsi seniñ şevketiñ şifa-tidir, (^{M,T+} ya'nî) 'Uṭârid ki kâtib-i felekdir, seniñ şevketiñ evşâfinı inşâ ve ictâd ider, ya'nî seniñ şevket ü 'azametiñ meddâhîdir. 'Akl-ı küll seniñ dîvânîñ nişân-cisiniñ ہizmetkâri olsun. Hâce pâdişâhına ғuluvv tarîkiyle du'a ider. Mîşrâ'-ı evvel mîşrâ'-ı şânîye merhündur.

1 S, M: ژafer berâberce gidüp andan ayrılmaz.

2 M: cevlân-ı her ھareketine. T: cevlân-ı ھareketine.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 S: beyâniyyedir.

5 S, M: Şifat şevket'iñ mef'ûlidir.

طیره جلوه طوبی قد چون سرو تو شد
غیرت خلد برین ساحت ایوان تو باد

Tîre-i cilve-i Tûbâ kâd-i çu serv-i tu şud
Âyaret-i huld-i berîn sâhet-i eyvân-i tu bâd

Tîre tâ ile olunca ǵaǵab ma'naśinadır ve tâ ile olunca bulanık ya'nî mükedder ma'naśına. **Tîre-i cilve-i Tûbâ** iżâfetleri lâmiyyedir mecâzen, bir mužâf taķdîriyle, **sebeb-i tîre-i cilve-i Tûbâ**'dır. **Kâd-i çun serv** iżâfeti beyâniyye ve **tu**'ya iżâfeti lâmiyye. **Tîre** mübtedâ, **kâd-i çun serv** haber. **Âyaret-i huld-i berîn** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir, (^{S+} taķdîri) sebeb-i ǵayret-i huld-i berîndir. Bunuń gibi taķdîrlere mübtedilere sühûlet-i tefhîm içündür, ve-illâ müntehî bu taķdîrlere muhtâc deǵildir, zîrâ bu üslûb-ı terâkîb aralarında ziyâde şâyi'dir. Meşelâ 'ǵayret-i mihr u mâh ve reşk-i mihr u mâh' dirler, *ve kîs 'alâ hâzâ. (M,T+ Sâhet-i eyvân-i tu lâmiyye.)*

Mahşûl-i Beyt: Sebeb-i ǵaǵab-ı cilve-i Tûbâ seniń serv gibi կaddiń oldu, ya'nî seniń serv gibi կaddińiń nâzük hîrâminı görüp һasedinden ǵaǵaba gelür, zîrâ Tûbâ'nîň (166a) cilvesi aña beñzemez. Seniń eyvânîń meydânu Firdevs-i a'lâniń ǵayretine sebeb olsun, ya'nî Firdevs-i a'lâ seniń eyvânîń meydânuńıň letâfet ü şafâsını görüp reşk¹ u ǵayret eylesün. Bu beyt de beyt-i sâbiķ gibi şan'at-ı ǵuluvvi mutâzammındır.

نہ بتنه حیوانات و نباتات و جماد
هر چه در عالم امرست بفرمان تو باد

Ne be-tenhâ hayevânât u nebâtât u cemâd
Her ci der-'âlem-i emr'est be-fermân-i tu bâd

Be-tenhâ bâsı zâ'iddir. **Tenhâ** yalníz dimekdir. **Hayevânât** aşl üzere ya'nîn fethiyle oķunur. Hâce ǵarûret-i vezn için ma'adin yerine yerine **cemâd** ʐikr eylemiş, zîrâ makşûd mevâlid-i selâse ʐikri idi. **'Âlem-i emr** bu 'âlem-i ʐâhire dirler. **Be-fermân; bâ** câ'izdir ki (^{T+} ma'a ma'naśına ola ve câ'izdir ki) ʐarfîyyet ifâde eyleye.

Mahşûl-i Beyt: Yalníz һayvânât u nebâtât u cemâdât degil belki her nesne ki 'âlem-i kün-fekândadır seniń emr ü fermânında olsun. Hâşılı, cemîr eşyâ muñî-i emr u nehyiń olsun. Bu beyt de mübâlaǵada ebyât-ı sâbiķa gibidir.

1 M, T: istek.

حافظ خسته با خلاص ثنا خوان تو شد
لطف عام تو شباهش ثنا خوان تو باد

Hâfız-ı hâste be-ihlâş şenâ-hân-ı tu şud
Luťf-ı ‘âm-ı tu şifâ-bahş-ı şenâ-hân-ı tu bâd

Hâfız-ı hâste iżâfet-i beyâniyyedir. **Şenâ-hân** vaşf-ı terkîbîdir, hânîden’den, şenâ okuyıcı dîmekdir. **Şifâ-bahş** da vaşf-ı terkîbîdir, bahşîden’den, şifâ bağışlayıcı dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hasta Hâfız şafâ-yı hâtîr u ihlâş-ı bâtinla seniñ şenâ-hânınıñ oldı ya‘nî seniñ du‘â ve şenâna meşgûl oldı, hâşılı, Hâfız-ı hasta du‘âcînidir. Pes, seniñ luťf-ı ‘amm u şâmiliñ şenâ-hânınıñ şifâ-bahşı olsun, ya‘nî Hâfız’ıñ fâkrı marâžîna¹ mu‘âlic tabîb² olsun. Hâce’niñ bu müşrâ‘ı hüsn-i taleb kabîlindendir.

158

**Ve lehu eyżan
Ez-Bahr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā‘ilatü Mefā‘ilü Fā‘ilün**

ساقى حديث سرو و گل و لاله ميرود
وين بحث با ثلاثة غساله ميرود

Sâkî hâdîş-i serv u gul u lâle mî-reved
V’în bahş bâ-şelâşe-i ġassâle mî-reved

Sâkî münâdâ. **Hadîş** bunda kelâm ma‘nâsınadır, **serv**’e iżâfeti lâmiyye, **gul u lâle** serv’e ma‘ṭûf³. **Mî-reved** bunda vâki‘ oluyor⁴ ma‘nâsınadır. **V’în-bahş;** vâv harf-i ibtidâ. **Bâ** ma‘a ma‘nâsınadır, **selâşe-i ġassâle** şârib-i hamr katında ba‘de t-ṭâ‘âm ‘ale-t-tevâlî üç kâdeh bâdedir ki mî‘dede olan fużûl-ı ṭâ‘âmî ve ahlât-i⁵ rediyyeyi ġasîl eylemek içîn içérler. **Mî-reved** bunda fi‘l-i emr müfred ġâ‘ibdir, vâki‘ olsun dîmekdir.

1 M: marâž-i fâkrîna.

2 M: mu‘âlece-i tabîb. T: tabîb-i mu‘âlic.

3 M: gül u lâle de ma‘ṭûf.

4 S: olur.

5 S: ahlâk-ı.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, serv ü gül ü lâle müşâhabeti vâkı‘ oluyor, ya‘nî faşl-ı bahârdır. Pes, bu bahş ve bu müşâhabet şelâse-i ǵassâle ile ya‘nî bâde ile vâkı‘ olsun. Çünkü faşl-ı rebî‘dir, bu faşl bâde-nûşluyla vâkı‘ olmak gerek¹, (^{M,T+} Niteki Hâce buyurur:)

Beyt: نگویمت که همه سال می پرستی کن
سه ماه می خور و نه ماه پارسا می باش

Ne-güyemet ki heme sâle mey-perestî kon
Se mâh mey һor u nuh mâh pârsâ mî-bâş²

Se mâh’dan faşl-ı bahâr murâddır dimişler. Mîşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsında; murâd bahâr irişdi lâkin bu hâl şarâbla hâzz olunur dîmekdir diyen kimse bu beytiñ ma‘nâsında hâzz eylememiş³. Ve mîşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsını; bu bahş şelâse-i ǵassâle ile gider, ya‘nî deve ټabani üç կâdeh şarâbla gider yâ aña gider ki nihâ-yeti aña irişür diyen daňı beytiñ ma‘nâsına netice virememiş⁴.

می خور که نوعروس چمن حد حسن یافت
کار زمان ز صنعت دلale میرود

Mey һor ki nev-‘arûs-ı çemen hadd-i hüsn yâft
Kâr-ı zamân zi-şan‘at-ı dellâle mî-reved

Bu beyt beyt-i evveliñ ma‘nâsını te‘kîd ider. **Ki** harf-i ta‘lîl. **‘Arûs-ı çemen** iżâfeti beyâniyyedir. **Nev-‘arûs-ı çemen** tâze çemenden kinâyetdir. **Hadd-i hüsn** iżâfeti beyâniyyedir. **Şan‘at-ı dellâle** iżâfeti lâmiyyedir. **Dellâle** meşşâta ve **(166b)** pezevenk ve zemmâm ma‘nâsınınadır, bunda murâd meşşâdadır. **Mî-reved** bunda gider ma‘nâsınınadır, ya‘nî şan‘at-ı dellâleye ihtiyâc yokdur dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce mezkûr sâkîye hîjâb idüp buyurur: Ey sâkî, mey iç. Ba‘zı nûshada mey dih düşmüş, ya‘nî baña mey vir ki çemen nev-‘arûsi kemâl-i hüsn ü cemâl buldu. Bu zamânda iş ya‘nî zamânî işi meşşâta şan‘atından gider, ya‘nî meşşâta ‘arûsa zîb u zînet viregendir, ammâ şimdi nev-‘arûs-ı çemen faşl-ı rebî‘ muktâzâsiyla kemâl-i hüsn ü cemâl buldu, şan‘at-ı dellâleye ihtiyâc yok. Mîşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsında; işbu zamân dellâle şan‘atından (^{M+} gider)

1 <^{T,F+} hâşılı, faşl-ı bahâr içkiyle geçmek gerek.>

2 320. gazel 3. beyit.

3 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

4 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

ya'nî anıñla hazz olunur ve dellaleden murâd bunda ma'nâ-yı meçâzî i'tibâriyle hamrdır diyen iki yerde bile serhoşluk eylemişdir¹.

شکر شکن شوند همه طوطیان هند
زین قند پارسی که بینگاله میرود

Şekker-şiken şevend heme tütiyân-ı Hind
Zin կand-ı Pârsî ki be-Bengâle mî-reved

Şekker-şiken vaşf-ı terkibidir şikeninden'den. **Şekker**'de teşdîd žarüret-i vezniçündür, ma'nâsı şeker sıyıcı² olurlar ya'nî şeker-hâr olurlar dimekdir, zîrâ tütü şekerî şikest eylemekden murâd ekl eylemesidir³. **Tütiyân-ı Hind** iżâfeti lämiyyedir. Murâd şu'ara-yı Hind'dir, Hüsrev u Hasan ve ǵayrıları. **Kand-ı Pârsî** iżâfeti beyâniyyedir, murâd (^{M,T+} **kand-ı Pârsî**'den), kendiniñ şîrîn eş'ârıdır. **Kî** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Bengâle** Hind memleketinde bir şehrîn ismidir ki pâdişâhlarınıñ⁴ tahtgâhıdır.

Mahşûl-i Beyt: Cemî' Hind tütüleri şeker-şiken ve şeker-hâr olurlar bu kand-ı Fârsiden⁵ ki Bengâle'ye gider, ya'nî füsehâ ve bülegâ ve şu'arâ-yı Hind benim şîrim şehr-i Bengâle'ye varıcaç (^{M,T+} hep) buňa rağbet iderler, belki daňı ǵayrınıñ şîrine i'tibâr eylemezler. Hâşılı, kendi şîrini ziyâde makbûl ü merğüb i'tibâr ider.

طی مکان بین و زمان در سلوك شعر
کین طفل يك شبه ره يك ساله میرود

Tayy-ı mekân bi-bîn u zamân der-sulûk-i şî'r
K'in տիլ-ı yek-šebe reh-i yek-sâle mî-reved

Sülük-ı şî'r iżâfeti maşdarıñ mef'ûlineveyâ fâ'iline iżâfetidir, ya'nî Hâce sülük-ı şî'rde tayy-ı zamân u mekân eyleyeveyâ şî'r kendüsi tayy-ı zamân u mekân eyleye. **K'in; ki** harf-i beyânveyâ harf-i ta'lîl, **İN**, **TİFL-İ YEK-ŞEBE**'ye işâretdir. **Yek-šebe** ve **yek-sâle** âhirinde olan hâ-yı resmîye hâ-yı miķdâr dimişler.

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 M: kıricı.

3 <^{T+} Tütünîñ minkârında bir hâşşa vardır, her ne kadar şeker muhkem olsa ٹokunduğu gibi pâre olur.>

4 M: ismidir ki pâdişâhlarıñ. S: ismidir ki Hind pâdişâhınıñ

5 M: Pârsiden.

Mahşûl-i Beyt: Tayy-ı zamânı ve tayy-ı mekânı gör sülük-ı şîrde ki bu bir gicelik tîfl bir yıllık yola gider, ya'nî bir giccede peydâ eyledügüm eş'âr bir yıllık yola müntesir olur azıcık¹ zamânda. Hâşılı, şîrini ıträ tarîkiyle ta'rîfdır. İträ medîhde mübâlagaya dirler.

آن چشم جادوانه عابد فریب بین
کش کاروان سحر ز دنباله میرود

Ān çeşm-i cādūvâne-i 'âbid-fîrîb bîn
K'êş kârvân-ı sihr zi-dunbâle mî-reved

Çeşm-i cādūvâne-i 'âbid-fîrîb iżâfetleri beyâniyyedir. **K'êş; ki** һarf-i râ-bit-ı şîfat, **şîn**-i žamîr **çeşm**'e râci'dir. **Kârvân-ı sihr** iżâfeti beyâniyyedir. **Dun-bâle** bunda ard ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: O 'âbid aldayıcı câdûvâne çeşm-i cânâni gör² seyr eyle ki sihîr kârvânı ardından gider, ya'nî sihîr kârvânı ol çeşm-i câdûvâneniñ ardına uyup gider. Hâşılı, çeşm-i cânâni ziyâde câdûluğla ve sehîhârlîğla vaşîfdır.

خوی کرده می خرامد و بر عارض سمن
از شرم روی او عرق ڙاله میرود

Hey kerde mî-hîrâmed u ber-'ârež-ı semen
Ez-şerm-i rûy-ı ū 'arak-ı jâle mî-reved

Hey, vâv-ı resmîyle, der, (^{M,T+} 'arak ma'nâsinadır.) (167a) **Kerde;** bu hâ-yı resmîye hâ-yı terettüb dirler. **Hey-kerde** derleyüp³ dimekdir. **Mî-hîrâmed** şâlinur. **Vâv** һarf-i hâl. **'Arež** râ'nîn fethîyle taşarrufât-ı⁴ 'Acemdendir, aslında râ meksûrdur, şâkal biten yere dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde ekşer yüz ma'nâsındadır. **Semen** akl gül. **Şerm-i rûy-ı ū** iżâfetleri lâmiyyedir. **'Arak-ı jâle** iżâfeti beyâniyye, jâle 'arakı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâن derleyüp şalınur, hâlbuki semenîn 'ârızi üzre cânâniñ rûyi hicâbından jâle 'arakı gider, ya'nî semen utandığından derler ve anıñ deri jáledir. Ba'ži nûshâda (^{S,T+} 'arak) ez-jâle⁵ mî-reved vâki'dir. Ol taķdîrce **ez min-i tebyîniyye** ma'nâsına olur.

1 M: azıcık. S: az.

2 M: görüp.

3 M: derlemiş.

4 M: taşrifât-ı.

5 S: ez-lâle.

از ره مرو بعشوءه دني که اين عجوز
مكاره مى نشيند و محتاله ميرود

Ez-reh me-rev be-‘işve-i dunyā ki īn ‘acūz
Mekkâre mî-nişîned muhtâle mî-reved

Be-‘işve; bā ḥarf-i sebeb. ‘İşve göñül aldamak, **dunyī**’ye izâfeti lâmiyyedir. **Ki** ḥarf-i ta‘lîl. ‘Acûz koca çarı. **İn ‘acûz** müşrâ‘-ı şanîye merhûndur ve mübtedâdır, **mekkâre** mübâlağa ile ism-i fâ‘il ve ḥaber-i mübtedâdır mâ-ba‘diyile. **Muhtâle** ma‘tûfdur **mekkâre**’ye ve ism-i fâ‘ildir, ifti‘âl bâbından, hîlekâr ma‘nâsına ya‘nî ehl-i hîle dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Yoldan gitme ya‘nî yoldan çıkış up azma dünyâ firîbi sebebiyle, zîrâ bu ‘acûz dünyâ mekkâre oturur ve muhtâle yürüür, ya‘nî bir sâ‘at hâlî degildir mekr ü hîleden. Zîrâ oturmağ ve yürümek ḥayvânâtda mutâşavverdir. Pes, aña oturmağı ve turmağı ve yürümegi isnâddan murâd istimrâr-ı fi‘l-i mekr u hîledir. Ya‘nî cemî‘ aḥvâlde hîle ve mekrden fâriğ degil¹.

چون سامری مباش که زر دید و از خرى
موسی بهشت و از پی گوساله ميرود

Çun Sâmirî me-bâş ki zer dîd u ez-ḥarî
Mûsâ bi-hîst u ez-pey-i gûsâle mî-reved

Sâmirî buzağıya ṭapmağı ihdâs eyleyen kimsedir Hażret-i Mûsâ münâcata vardıkdan şońra, niteki tefsîrlerde kıssası mufaşaldır. **Ki** ḥarf-i beyân-ı **Sâmirî**dir. **Mûsâ bi-hîst;** taķdır-i kelâm **Mûsâ-râ bi-hîst**’dir, râ žârûret-i vezniçün ḥâzîf olmuşdur. **Bi-hîst; bā ḥarf-i te’kîd, hîst,** hâniñ kesri ve şîn’în sükûniyla, fi‘l-i mâzî müfred gâ‘ib, şalivirdi ya‘nî terk eyledi ma‘nâsinadır. **Pey** bunda işr ve iz ma‘nâsinadır ya‘nî ardınca. **Gûsâle,** kâf-ı ‘Acemîniñ žammî ve vâv’în sükûniyla, buzağı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Sâmirî gibi olma ki altın gördü ve eşekliginden Mûsâ’yi terk etti ve buzağı ardınca yürüür, ya‘nî âhireti կoyup dünyâ ardına düşdi.

باد بهار ميوزد از گلستان شاه
وز ژاله باده در قدح لاله ميرود

Bâd-ı bahâr mî-vezed ez-gulistân-ı şâh
V’ez-jâle bâde der-kâdeh-i lâle mî-reved

1 S: hîle ve mekrden hâlî degil ve fâriğ-dil degil.

Bâd-ı bahâr iżāfeti lämiyyedir. **Mî-vezed** fi'l-i hâl müfred gâ'ib, eser ma'nâsına. **V'ez** aşlında **vu ez** idi. **Jâle** çi ve kıraqıdır. **Der** harf-i şila. **Kadeh-i lâle** iżāfeti beyāniyye. **Mî-reved** gider ya'nî akar dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Şâhîn gûlistânından ya'nî Şâh Gîyâşeddîn'iñ gûlistânından bahâr yeli eseiyor¹. Dahî kâdeh-i lâleye jâleden bâde gideyor ya'nî akyâyor². Hâşılı, faşl-ı bahârdır.

حافظ ز شوق مجلس سلطان غیاث دین
خامش مشو که کار تو از ناله میرود

Hâfiż zi-şevk-i meclis-i Sultân Gîyâş-ı dîn
Hâmuş me-şev ki kâr-ı tu ez-nâle mî-reved

Hâfiż münâdâ. **Şevk-i meclis-i Gîyâşeddîn** iżāfetleri lämiyyelerdir. **Hâmuş** aşlında **hâmûş** idi, **vâv** lügaten hâzf olunmuşdur³. **Me-şev** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, hâmûş olma dimekdir. **Ki** harf-i (167b) ta'lîl. **Kâr-ı tu** iżāfeti lämiyyedir. **Mî-reved** bunda hâşîl olur ve hûşûl bulur ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, Sultân Gîyâşeddîn'iñ meclisi şevkinden hâmûş olma ki seniñ işin nâle vü feryâd u fiğândan hâşîl olur. Ya'nî anıñ meclisiñ iştîyâkından bûlend nağamât eyle ki işidüp seni da'vet idüp dâhil-i meclis eyle-sünler. Hâşılı, seniñ kârîñ ve murâdîñ bûlend nâle ve nağamâtdan hûşûl bulur. İmdi tek durma⁴, nâle vü nağamât eyle.

1 S, M: esiyor.

2 M: gidiyor ya'nî akıyor.

3 S: vâv aşlında lügaten hâzf olunmuşdur, ya'nî vâv'la ve vâv'sız, hâzf olunmuşdur. M: vâv hâzf olunmuşdur. <^{T, F+} lügaten hâzf olunmuşdur dimekden murâd ya'nî vâv'la ve vâv'sız lügatdır, hâşılı, hâmûş ve hâmûş ve hâmûş ve hâmûş lügatdır.>

4 S: tek tur.

Ve lehu eyzan
Müfte‘ilün Fâ‘ilâtü Müfte‘ilün Fa‘

بر سر آنم که گر ز دست برآید
 دست بکاری زنم که غصه سرآید

Ber-ser-i änem ki ger zi-dest ber-āyed
 Dest be-kārī zenem ki ġuṣṣa ser-āyed

Ber-ser-i änem; ser bunda ārzū ve heves ma‘nâsına nadır, **ān** lafzına iżâfeti lä-miyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Ger zi-dest ber-āyed;** taķdîr-i kelâm **ger zi-destem berāyed**’dir, eger elimden gelürse dimekdir (^{M,T+} ya‘nî ķâdir olursam.) **Dest, zenem**’iñ muķaddem mef’ülidir. **Be-kârî; bâ** harf-i şila, **yâ** harf-i vaḥdet. **Zenem** fi'l-i mużâri‘ (^{M,T+} nefs-i) mütekellim (^{S,T+} vahde,) ururum ve uram dimekdir, bunda uram ma‘nâsına nadır. **Ki** harf-i râbiṭ-ı (^{S,T+} şifat.) **Ğuşşa** lügatde yemek yerken boğazda tûran loķmaya dirler, ammâ ‘Acem ġam ma‘nâsında isti‘mâl ider. **Ser-āyed** aşlında **be-ser-āyed**’dir, pâyâna ve nihâyete gele ya‘nî dükene¹. Bu taķdîr teshîl-i fehm-i mübtedî içündür, ammâ müntehî bu ma‘nâ-yı bâsız da aňlar, zîrâ rûz-merrelerde bu edâ çok düşer.

Mahşûl-i Beyt: Ol ārzū üzereyim eger elimden gelürse elimi bir işe uram ki ġuṣṣa ve ġam ġâyete ve pâyâna gele ya‘nî dükene. Hâşılı, niyyetim budur ki bâde-nûş olam ki gönlümde hîç ġamdan ve hemmden eser kalmaya. Mîşrâ‘-ı evveliñ ma‘nâsını; anıñ başı üzereyim ki eger elden gelürse diyen ‘azîz, başıayağı fark ider degilmiş².

منظـر دل نـیـسـت جـای صـحـبـت اـضـدـادـ
 دـیـو چـو بـیـرـون رـوـد فـرـشـتـه درـآـیدـ

Manzâr-ı dil nîst cây-ı şohbet-i eżdâd
 Dîv cu bîrûn reved feriştê der-āyed

Manzâr-ı dil göñül nażargâhı ya‘nî seyrângâhı, iżâfeti beyâniyyedir. **Cây-ı şohbet-i eżdâd** iżâfetleri lä-miyyelerdir. Mîşrâ‘-ı şanî evvelkiye tenvîr vâkî‘ olmuş, ya‘nî evvelkiniñ ma‘nâsını iżâh ider.

1 S: tükene.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Göñül nażargâhı ve seyrangâhı eżdâd şohbet¹ idecek yer degildir ya'nî mecmâ'-ı eżdâd degil. Zîrâ ma'lûmdur, çünkü şeytan taşra çıkar, ferîste içeri girer. (^{S+} Der-āyed içeri girer) (^{M,T+} dimekdir.) Hâşılı, 'Eż-żiddâni lâ-yectemi ān²dir. Pes, muktezâ-yı nefşâniler ki³ tab⁴-ı insândan hâric ola, muktezâ-yı rûhâniler dâhil olur. İmdi dil-i 'âşikâda hayâl-i cânân ķarâr (^{S+} ider, hayâl-i rakîb ķarâr) eylemez, belki firâr eyler.

صحبت حكام ظلمت شب يلداست
نور ز خورشید خواه بو که برآید

Şohbet-i hukkâm ȝulmet-i şeb-i yeldâst
Nûr zi-hurşid hâh bû ki ber-āyed

Bu iki beytiň müşrä'-ı evvelleri mübtedâ ve hâber ma'ñalarını mutâzammındır ve müşrä'-ı şânileri evvelkini tenvîr ü tavzîh ider. **Şohbet-i hukkâm** iżâfeti maşdarîn mef'ûline ve yâ' fâ'iline iżâfetidir. **Zulmet-i şeb** iżâfeti lâmiyyedir ve şeb'iñ yeldâ'ya (^{S+} iżâfeti) beyâniyye. **Zulmet**'iñ iżâfeti yâ-yi bañniyedir, ya'nî tâ'niñ kesri tamâm işbâ'la okunur ki vezne halel gelmeye. **Yeldâ**, (^{M,T+} ya'nîn fethî ve lâm'ıñ sükünıyla,) ol giceye dirler ki güneş ol gice ve yâ' irtesi dönse gerек, hâşılı, kışın andan uzun gicesi olmaz. **Nûr**, **hâh**'iñ muğaddem mef'ûlidir. **Bû** bunda **boved**'den muhaffefdir, ola ki dimekdir, 'Arabîde le'alle ma'ñasına. **Ber-āyed** bunda hâşıl olur dimekdir, egerçi ki **hurşid**'e nisbet hüb vâki' olmuşdur, zîrâ ȝulû'-ı ȝafitâbda da ber-āmed ve ber-āyed isti'mâl iderler.

Mahşûl-i Beyt: Hâkimleriñ müşâhabeti şeb-i yeldâ ķaranlığıdır ya'nî bunnlarla şohbet (**168a**) eylemek ȝalbi ȝarardır, zîrâ ȝulüminden ve 'avânlıkdâñ⁴ hâlî degillerdir. Pes, nûri hûrşiddeden dile, umulur ki hâşıl ola, ya'nî nûr-ı sürür u şafâyı güneş gibi olan cânândan iste, mercûdur ki ȝulû' eyleye. Hâşılı, 'avân-şifat rukâbâ ile şohbet (^{M,T+} eyleme), zîrâ կasvet-i ȝalb hâşıl olur, belki güneş gibi nûrânî cânânlâ şohbet eyle ki ȝalbiñ pür-nûr ola.

بر در ارباب بى مروت دنيا
چند نشينى كه خواجه كى بدر آيد

Ber-der-i erbâb-ı bî-muruvvet-i dunyâ
Çend nişini ki hâce key be-der-āyed

1 S, M: müşâhabet.

2 İki zıt bir araya gelemez.

3 S: belki.

4 M: sitemden.

Mışrā¹-ı evvelde tetâbu¹-ı iżāfât lâmiyyelerdir ve bu dilde¹ muhill-i feşâhat degil. **Erbâb** rabbiñ cem²idir, şâhibler dimekdir. **Muruvvet** lûğatde erlige dirler, **bî-muruvvet** erliksiz, ammâ istî'mâlde hâsîs ve dûn ma'nâsına nadır, müşrâ¹-ı şâniye merhûndur². **Çend** edât-ı istifhâmdir, 'Arabîde kem-i istifhâmiyye ma'nâsına, **nişinî** fi'l-i mužâri^c müfred muhâtab, nice bir oturursun dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Hâce** bunda efendi ma'nâsına nadır, ya'nî oturduğuń ķapunuń şâhibi. **Key** edât-ı istifhâmdir zamândan, 'Arabîde metâ gibi, kaçan dimekdir. **Be-der; bâ** harf-i şila, **der** ķapu, **be-der-âyed** ķapuya gele ya'nî taşra çıkışa. Қapuya gelmek һurûcdan kinâyetdir, niteki bu beytde böyledir.

از دست و زیان که برآید
کز عهده شکرش بدرآید

Ez-dest u zebân-ı ki ber-âyed
K'ez-'uhde-i şukreş be-der-âyed³

Mahşûl-i Beyt: Dünyânîn mürûvvet sîz erbâb-ı devletiniń ķapusunda nice bir oturursun ki hâce ya'nî ol eviń şâhibi kaçan taşra çıkışa diyü. Bu beyt ta'rîzdir⁴ şol 'ulemâ ve meşâyîhe ki 'îlimle 'ameli terk idüp ekâbir-i ehl-i dünyâ⁵ ķapılarına mülâzemet eylerler.

ترک گدایی مکن که گنج بیابی
از نظر رهروی که در نظر آید

Terk-i gedâyî me-kon ki genc bi-yâbî
Ez-nazar-ı reh-revî ki der-nazar âyed

Terk-i gedâyî iżâfeti maşdarîn mefûline iżâfetidir. Gedâlıktan bunda murâd herkesden taleb-i fażl u feyzdir, dilencilik degil ba'zilar ȝann eyledüğü gibi⁶. **Me-kon** fi'l-i nehy müfred muhâtab, eyleme dimekdir, ya'nî gedâlığı, ȝîkr olan ma'nâya, terk eyleme. **Bi-kon**, bâ'yla fi'l-i emr muhâtab yazan ma'nâ-yı beyte vâşıl olmamış⁷. Ba'zi nûshâda **me-kon** yerine **bi-kon** vâki^c olmuşdur ki Sürûrî efendi bunu ihtiyâr eylemişdir. (^{S,T+} ol vaqt) **gedâyî** dilencilik

1 M: bu râh.

2 M'de muruvvet kelimesi murû'et olarak yazılmış.

3 Kimin elinden ve dilinden gelebilir ki onun şükrynü hakkıyla yerine getirebilsin.

4 S: ta'arrûzdur.

5 T: ekâbir ve ehl-i dünyâ.

6 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

7 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

ma'�asına olur ve ma'�a râst gelür diyen gedâ-ṭab^c bu bâbdan müstefiz¹ ol-mamışdır². **Genc** bunda һazîne-i fažl u feyzdir. **Bi-yâbî; bâ** һarf-i te'kîd, **yâbî** fîl-i mužâri^c müfred muhâtabdır, bulasın dîmekdir. **Nazar-ı reh-revî** iżâfeti lâmiyyedir. **Reh-rev** vasf-ı terkîbidir, yolci dîmekdir, revîden'den, (^{M,T+} yola gi-dici ma'�asına,) **yâ** һarf-i valdet. **Ki** һarf-i râbiť-ı şifat. **Der-nażar;** der һarf-i şila, taķdîr-i kelâm **der-nażaret âyed**'dir, żarûret-i kâfiye içün tâ-yi hîṭâb hâzf olunmuşdur³.

Mahşûl-i Beyt: Tâlibligi terk eyleme ki fažl u feyz һazînesini bulasın bir sâlikîn nażarından ki nażarına gelür, ya'�i bir mûrsidiñ iltifâtundan ki talebiñ zamânında nażarına ve güzeriñe gelür. Hâşılı, talebi terk eyleme ve her gördü-günü mûrşid bilüp istifâza ve istirşâd eyle ki feyz-i һâkdan maḥrûm կalmaya-sın. Ba'ži müşhâda **der-nażar** yerine der-guzer vâki^ddir. Pes, müşrâ^c-ı şânîniñ ma'�asını; bir sâlikin nażarından ki uğraķda⁴ gele diyen maķşûduñ yoresine uğramamış⁵. Ve müşrâ^c-ı şânîniñ ma'�asını; şol mûrsidiñ nażarından ki murûr-da gelür ya'�i yolda râst gelürsin diyen de işrince gitmişdir⁶.

صالح و طالح متع خويش نمودند
تا که قبول افتد و که در نظر آید

Şâlih u ṭâlih metâ^c-ı hîş numûdend
Tâ ki կabûl ufted u ki der-nażar-âyed

Tâlih zidd-ı şâlihdir ya'�i fâsık. **Metâ^c-ı hîş** iżâfeti lâmiyyedir. **Metâ^c** kumâş ve esbâb⁷. **Hîş**, vâv-ı resmîyle, bunda kendi dîmekdir. **Tâ** bunda 'acabâ ma'�a-sınadır. **Ki** bunda (^{M,T+} ismdir) iki yerde (168b) bile, kim ma'�asınadır ve iki kâf^cîn kesresini tamâm işbâ^c eylemek gerek ki mevzûn ola. **Der-nażar;** der bâ-yi şila ma'�asınadır. **Der-nażar âyed** nażara gele ya'�i makbûl gele ma'�a-sınadır. Bunda murâd **şâlih**'den 'âşik-ı şâdîk⁸ ve **tâlih**'den mûdde'i-i kâzibdir.

Mahşûl-i Beyt: 'Âşik-ı şâdîk ve mûdde'i-i kâzib cânâna metâ'ını gösterdiler⁹, ya'�i her birisi 'arz-ı muhâbbet idüp izhâr-ı meveddet eylediler. 'Acabâ

1 M: mütefeyyiż.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 S: żarûret-i kâfiye içün tâsi ki tâ-yi hîṭâbdır, hâzf olunmuşdur.

4 M: uğrina.

5 M: burasına uğramış. <^{T+} Redd-i Sûrûrî>

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

7 S: eşvab.

8 M: 'âşik u şâdîk.

9 S: gösterir.

kim kabül vâki‘ olur ya‘nî kabül düşer¹ ve kim nazara gelür. Ya‘nî cânâniñ hayyiz-i kabûlinde kim vâki‘ olur ve manzûr-ı nazarı kim düşer. Bu hüsûşda hemân tâli‘ gerek.

بلبل عاشق تو عمر خواه كه آخر
باغ شود سبز و شاخ گل ببر آيد

Bulbul-i ‘âşik tu ‘omr hâh ki âhir
Bâg şeved sebz u şâh-ı gul be-ber âyed

Bulbul münâdâ, ‘âşik’ a iżâfeti mevşufuñ şifatına iżâfetidir ya‘nî beyâniyye. ‘Omr, hâh’ iñ muķaddem mefûlîdir. **Hâh** fîl-i emr müfred muhâṭab. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Âhir** bunda câ‘izdir ki ‘âkîbet ma‘nâsına ola ve câ‘izdir ki te‘kîd içün gele, nitekim bu dîvânî evvelki gazeliñ ikinci beytiniñ şerhînde mûrûr eylemişdir. **Şâh-ı gul** iżâfeti lâmiyyedir. **Be-ber; bâ** harf-i şila, **ber** bunda hâşıl ma‘nâsına nadır ki andan murâd güldür, egerçi lügatde hâşila **bâr** dirler, niteki *Tuhfe-i Husâmi*‘de ‘Bâr ağaç hâşılıdır, ber yemiş’ dimışdır.

Mahşûl-i Beyt: Ey bülbül, ‘âşiksañ ‘ömr iste ki ‘âkîbet bâg sebz olur ya‘nî yeşerir², (^{S,T+} hâşılı, yaşıl olur) ve şâh-ı gül hâşila gelür (^{S,T+} ya‘nî gül hâşılıñ virür). Ya‘nî hemân sağlık olsun³, elbette bahâr faşlı gelüp tâze güller açılısardır⁴. Mîşrâ‘-ı şâniyi ‘Bâg şeved sebz u surh-gul be-ber-âyed’ yazup ma‘nâsını bâg yeşil ve kıızıl olur, gül çîkar diyen üslüb-ı mütâla‘adan külliyyen hâlî imiş⁵. Pes, bunda üslüb-ı mütâla‘a **bâg** mübtedâ olup **şeved sebz** haber ola, **surh-gul**, ya‘nî gül-i surh taķdîrinde, mübtedâ ola, **be-ber âyed** haber ola. Ve anîn eyle-dügi mütâla‘a surh’la gül’üñ beyninde bir vâv-ı ‘âṭîfa iktiżâ eyler, ol ise hîc bir nûşhâda mevcûd degil.

غفلت حافظ درین سراچه عجب نیست
هر که بمیخانه رفت بی خبر آيد

Gaflet-i Hâfiż derin serâçe ‘aceb nîst
Her ki be-mey-hâne reft bî-haber âyed

1 M: kim kabül vâki‘ olur ya‘nî kim vâki‘ düşer. S: kim kabül vâki‘ olur.

2 S, T: yaşarır. (يَاشِرُ)

3 S: ya‘nî sağlık olsun.

4 S, M: açılır.

5 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Ğaflet-i Hâfız izâfeti lâmiyyedir. **Serâçe** taşgîr-i **serâ**'dır ve **serâ** muhaffef-i **serây**'dır, (^{M,T+} ya'yla). Pes, **serâ**'nın taşgîri **serâçe** (^{S,T+} gelür ve serâyîn serâyçe gelür. **Her ki** aşlında **her kes ki**'dir.) Pes, **kes** hâzf olunup **ki** yerine geldi ve harf iken ism kılındı. **Be-mey-hâne; bâ** harf-i şila, **refî** e müte'allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Bu sarâycıkda Hâfız'ın ǵafleti 'aceb degildir, ya'nî dünyâ evinde Hâfız ǵâfil olduğu 'aceb degildir¹. Mîşrâc-ı sâni hükm-i ta'lîdedir. Zîrâ her kimse ki meyhâneyevardı, elbette bî-haber gelür. Ya'nî dünyâ dâru'l-ǵurûr u ǵafletdir, dünyâya gelen ǵurûr u ǵafletden hâlî olmaz dimekdir.

160

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hezec
Mefâ'ılün Mefâ'ılün Fe'ülün²**

جمالت آفتاب هر نظر باد
ز خوبی روی خوبت خوبتر باد

Cemâlet ǵâtâb-ı her nažar bâd
Zi-ḥübî rûy-ı ḥübter bâd

Cemâl lügatde güzellige dirler. Pes, her güzeliñ cemâli³ yüzde zâhir olduğuñ için yüze **cemâl** didiler⁴, zîkr-i hâll ve irâde-i mahall kabîlindendir. **Áftâb-ı her nažar** izâfeti lâmiyyedir. **Bâd** edât-ı du'âdır. **Hübî; yâ** harf-i maşdar. **Rûy**'uñ **ḥüb**'a izâfeti beyâniyye ve **ḥüb**'uñ **tâ**'ya lâmiyyedir. **Hübter; ḥüb** güzele dirler ve **ter** edât-ı tafđildir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ cemâliñ her nažarıñ güneşi olsun, ya'nî her nâzîriñ nažarına güneş görünsün. Pes, nice ki ǵamer şemsden nûr alur, her nažar seniñ güneş yüzüñden nûr alsun ve seniñ rûy-ı ḥubuñ güzellikden güzelrek⁵ olsun. Ya'nî güzellik rûyuñ vaşfidir. İmdi seniñ rûy-ı ḥubuñ günden güne ziyâde (**169a**) olsun (^{T+} bir mertebe kim ḥubluğ vaşfindan ḥubrak olsun.) Hâşılı, ḥubluğla rûyuñ vaş eylemek tenezzül olsun.

¹ S, M, T: olduğu gibi 'aceb degildir.

² S: mefâ'ıl.

³ M: Her güzellik.

⁴ S: dirler.

⁵ T: güzelirek (metin harekeli).

همای زلف شاهین شهپرت را
دل شاهان عالم زیر پر باد

Humây-ı zulf-i şâhîn-şeh-peret-râ
Dil-i şâhân-ı ‘âlem zîr-i per bâd

Humây bir meşhûr tayyârdır. Her kimsenin ki üstine gölgesi düşse yâ pâdişâh veya ulu bir devletlü olur. Bu bir hâssadır bu tayra mağşûş, dahi nice hâşşaları vardır ki bu mahall istifâsi degil. **Humâ**’nın **zulf**e ve **zulf**uñ **şâhîn-i şeh-per**’e iżâfeti beyâniyyedir ve **şeh-per**’in **tâ**’ya lâmiyyedir. **Şâhîn** ‘Arab’da ve ‘Acem’de ve Rûm’da müsterek ismdir, töğan cinsinden bir nev’dir, gâyetle ķuvvetli ve yügrük bir ķuṣdur¹, (^{S,T+} söyle) [ki] turnayı bî-pervâ alur. Diyâr-ı ‘Arab’da Hâmâ beglerinden birisiyle olurdum. Ol hikâyeye iderdi ki Haleb’den Ma’arra’ya gelürdüm. Bir yarar² şâhînim var idi ve bir ķarakuş bir taşın üzerinde oturur, ve bir pâre mestâne idim, tögancıma buyurdum ki şâhîniñ üsküfin al ve şu ķuṣa şal didim. Üsküfin alup şaldoğu gibi söyle yapışdı ķarakuşa, gûyâ ki ķaz veya ördekdir. Du‘â-gûy eyitdüm ki var ise eceli gelmiş imiş. Beg de eyitdi, cemî‘ avladığımız tuyuruñ eceli gelmişdir. **Şâhîn-şeh-per** vaşf-ı terkibidir, şâhîn çelenkli dimekdir. **Şeh-per** şâh-per’den muhâffefdir, ķusuñ ķanadında baş çelenkdir, **tâ**-yi žamîre iżâfeti lâmiyyedir. **Zîr-i per** iżâfeti de böyledir. **Per** ķanada ve yelege dirler³.

Mahşûl-i Beyt: Senin şâhîn şeh-perli zülfün hümâsunıñ ‘âlem pâdişâhlarınuñ göñli ķanadı altında olsun, ya‘nî ‘âlem pâdişâhları sâye-i himâyetinde olup muṭî‘-i fermânını olsun.

کسی کو بسته زلفت نباشد
چو زلفت درهم و زیر و زبر باد

Kesî k’ü beste-i zulfet ne-bâshed
Çu zulfet derhem u zîr u zeber bâd

K’û aşlında **ki û** idi, terkib sebebiyle hâ-yı resmî ve hemze ҳâzf olunmuşdur, **ki** harf-i râbiṭ-ı şifat, **û** žamîr-i (^{S,T+} gâyet, **kes**’e râci‘dir). **Beste-i zulfet** iżâfetleri⁴ lâmiyye. **Çu** edât-ı teşbîhdır. **Derhem** karış muriş dimekdir. **Zîr u zeber** dahi bu ma‘nâyi ifâde ider iltizâmen⁵.

1 S: cinsinden bir nev’i ķuvvetli ve gâyet yügrük ķuṣdur.

2 M, S: yavuz. (yarar’ kelimesi ‘cesur’ anlamına da gelmektedir.)

3 S: Per ķanada dirler ve yelege de dirler.

4 S: iżâfeti

5 M: ma‘nâyi ifâde ider.

Mahşûl-i Beyt : Her ol kimse ki seniñ zülfüñ bestesi olmaya, seniñ zülfüñ gibi derhem ve zîr ü zeber olsun. Ya‘nî her ol kimse ki muhabbet idüp göñlini saña ‘akđ eylememiştir, perîşân-hâl¹ ü müşevveş-bâl olsun dimekdir.

دلى كو عاشق رويت نباشد
همىشە غرقە در خون جگر باد

Dilî k'ü ‘âşîk-ı rûyet ne-bâshed
Hemîše garķa der-hün-ı ciger bâd

(^{M,T+} **Dili**’de yâ harf-i vahdet. **K’û** aşlında **ki** û idi beyt-i sâbıkдaki gibi.) **‘Âşîk’**’ın **rûy**’a iżâfeti ism-i fâ’iliň mef’ûline iżâfeti ķabîlindendir ve **rûy**’uň **tâ**’ya lâmiyye. **Hemîše** dâ’im dimekdir. **Garķa; hâ** ‘alâmet-i naķldir, ya‘nî² ‘Arabîden ‘Aceme naķliň ‘alâmetidir. **Der-hün-i ciger; der** harf-i şila ve iżâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Şol bir göñül ki ‘âşîk-ı rûyuñ olmaya ya‘nî saña ta‘alluk u ta‘aşşukı olmaya, dâ’imâ hün-ı cigere garķ olsun.

بنا چون غمزهات ناوك فشاند
دل مجروح من پىشىش سپر باد

Butâ çun ǵamzeet nâvek feşaned
Dil-i mecrûh-ı men pîşeq siper bâd

Butâ münâdâ. **Çun** edât-ı ta‘lîl. **Nâvek** zenbûrek okına dirler. (^{S,T+} **Zen-bûrek** Rûm’dâ zenberek didikleri yaydır,) ammâ aşlında zenbûrekiň oluğıdır, (^{M,T+} okına) nâvek ıtlâkı mecâzidir, zîkr-i mahall ve irâde-i hâll ķabîlindendir ve anıñ yayına çarh dirler, niteki bu beytden mefhûmdur.

Beyt: دىدە دوست بە تو روشن باد
سینئە خىصىم پەز ناوك چىخ

Dîde-i dôst be-tu rûşen bâd
Sîne-i haşm pur ez-nâvek-i çarh³

Dil-i mecrûh iżâfeti beyâniyyedir ve **men**’e iżâfeti lâmiyye. **Pîşeq; şîn-i žamîr nâvek-i ǵamze**’ye râci‘dir.

1 S: perîşân

2 S: hâ ‘alâmetidir.

3 Dostun gözü seninle aydınlichkeit olsun, düşmanın göğsü de felek oklarına hedef olsun.

Mahşûl-i Beyt: Ey büt, çünkü seniñ ǵamzeñ nâvek şaca ya'nî oklarını döke (169b) ve ata, benim mecrûh gönlüm, öñinde ǵalğan olsun. Ya'nî seniñ ǵamzeñ okları benim dil-i mecrûhuma mahşûs olsun, aǵyára naşîb olmasun.

چو لعل شکرینت بوسه بخشد
مذاق جان من زو پر شکر باد

Çu la'l-i şekerinet bûse bahşed
Mezâk-ı cân-ı men z'ü pur şeker bâd

Çu edât-ı ta'lîl. **La'l-i şekerin** iżâfeti beyâniyye ve **tâ'**ya iżâfeti lâmiyyedir. **Bahşed** fi'l-i mužâri' müfred ǵâ'ib, bahşış eyleye ya'nî bağışlaya. **Mezâk-ı cân-ı men** iżâfetleri lâmiyyedir. **Z'ü** aşlında **ez-ū** idi, **ū** žamîri **la'l**'e râci'dir ki lebden kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü seniñ şeker gibi la'l-i lebiñ (^{S,T+} bûse¹) bağışlaya, benim cânım mezâkı seniñ şekere mensüb la'linden pür-şeker olsun. Ya'nî şekerli lebiñ) bûse bağışladıkda baña çok bûseleriñ müyesser olsun. Câna mezâk iżâfeti mecâzidir.

مرا از تست هر دم تازه عشقى
ترا هر ساعتى حسنى دگر باد

Merâ ez-tu'st her dem tâze 'îşkî
Tu-râ her sâ'atî hüsni diger bâd

Merâ benim dimekdir. **Ez-tu'st; sîn** ve **tâ** edât-ı haberdir, ma'nâ cihetinden 'îşkî² lafzına muķayyeddir, taķdîr-i kelâm **tâze 'îşkî'st** dir. **Tu-râ** seniñ dimekdir, **râ** bunuñ gibi yerlerde iżâfet ma'nâsını ifâde ider. **'îşkî** ve **sâ'atî** ve **husnî** ya'ları vaҳdet içündür.

Mahşûl-i Beyt: Benim senden her dem ve her nefes bir tâze 'îşkîm var, ya'nî her dem saña 'îşkîm ve muħabbetim tâzelendir. Seniñ her bir sâ'atde bir özge ve gayri hüsnuñ ve güzelligiñ olsun. Ya'nî nice ki benim 'îşk u muħabbetim artar, seniñ de hüsün ü cemâliñ artsun. Meşhûr ķaziyyedir ki 'âşikîn 'îşkî³ kemâl buldukça ma'şûkuñ cemâli kemâl bulur.

1 S: şeker.

2 S, M: tâze.

3 M: muħabbeti.

بـجـان مـشـتـاق رـوـى تـسـت حـافـظ
تـرا بـر حـال مـشـتـاقـان نـظر بـاد

Be-cān muştāk-ı rūy-ı tu'st Hâfiż
Tu-rā ber-hāl-i muştākān naṣar bād

Muştāk'ıñ rūy' a iżāfeti ism-i fā'iliñ mef'üline iżāfetidir. **Rūy'uñ tu'st** lafzi-na (^(*) iżāfeti) lämiyyedir. **Hâfiż** mu'ahħar mübtedā ve mā-ķabli muķaddem haber. **Tu-rā** senin. **Hāl-ı¹ muştākān** iżāfeti lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż cānla seniñ rūyuña müştākdir, (^(M+) müştāklar) hâline² seniñ naṣarıñ olsun, ya'nī **Hâfiż'ıñ hâline** seniñ naṣarıñ olsun. Hâce hażretleri kendi içün du'ā eylemiş.

161

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mef'ülü Mefā'ilün Fe'ülün³

حسن تو همیشه در فزون باد
رویت همه ساله لاله گون باد

Husn-i tu hemiše der-fuzūn bād
Rüyet heme sâle lâle-gün bād

Husn-i tu iżāfeti lämiyyedir. **Der** ḥarf-i te'kīd. **Fuzūn** ismdir ziyāde ma'nāsına, efzūn'dan muḥaffefdir. **Rüyet** iżāfeti lämiyyedir. **Heme** edāt-ı te'kīd. **Gün** gāh edāt-ı teşbīh u gāh levn ma'nāsına gelür, bunda ikisine de taḥammüli var.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ hüsnün dā'imā ziyāde olsun ya'nī günden güne artsun. Rūyuñ tamām yıl lâle-gün ya'nī lâle gibi veyā lâle levnli olsun.

اندر سر من خیال عشقـت
هر روز کـه بـاد در فـزـون بـاد

Ender-ser-i men ḥayāl-i 'ışket
Her rüz ki hest der-fuzūn bād

1 S: Seng-i.

2 T: cānla seniñ rūyuña müştāklar hâline.

3 S: mefa'il.

Ser-i men iżāfeti lämiyyedir. **Hayāl-i ‘ışket** iżāfeti daḥi böyledir. Mışrā‘-ı evvel şāniye merhündur.

Mahşûl-i Beyt: Benim başımda seniñ ‘ışkîn ḥayāli her gün ki vardır, artmada olsun veypartsun. Hâşılı, günden güne saña ‘ışk u muḥabbetim ziyâde olsun.

قد همه دلبران عالم
در خدمت قامت چو نون باد

Kadd-i heme dil-berān-ı ‘âlem
Der-hidmet-i kâmetet çu nûn bâd

Ba‘zı nûshâda **Pîş-i elif-i kâddet¹** çu **nûn bâd** düşmüş ve ba‘zı nûshâda çu **nûn** yerine **nigûn** vâkı‘dir. Şârihler de anı iħtiyâr eylemişler, ammâ bil-memişler². Bunda da mışrâ‘-ı evvel şâniye merhündur. **Kadd’iñ heme**’ye ve **dil-berâñ**’iñ ‘âlem’e iżāfeti lämiyyedir ve **hidmet**’iñ **kâmet**’e iżāfeti maşdarın mef’ûline iżāfetidir ve **kâmet**’iñ **tâ**’ya lämiyyedir. (170a)

Mahşûl-i Beyt: ‘Âlemiñ cemî‘ dilberleriniñ ķaddi seniñ kâmetiñ öñinde nûn gibi olsun, ya‘nî seniñ hidmetinde du-tâ olsun. Hâşılı, saña ta‘zîm için iki ķat olsun.

هر سرو که در چمن بر آید
پیش الف قدت نگون باد

Her serv ki der-çemen ber-āyed
Piş-i elif-i kâddet nigûn bâd

Ki ҳarf-i râbiṭ-ı şifat. **Ber-āyed** peydâ ola ya‘nî bite. **Nigûn** başı aşağı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Her serv ki cemende peydâ ola, seniñ elif gibi ķaddiñ ķatında ve öñinde nigûn olsun ya‘nî ta‘zîmle bükülsün. Niteki zamânımızda selâm virmek makâmında iderler. Ya‘nî her ‘âli-şân seniñ kâmet-i bülendiñ ķatında râki‘ u sâcid olsun.

چشمى کە نە فتنە تو باشد
از گوھر اشک بحر خون باد

Çeşmi ki ne fitne-i tu bâshed
Ez-gevher-i eşk bahîr-i hûn bâd

1 S: pîş-i kâddet elif.

2 <T+ Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

Fitne bunda meftûn ma'nâsına nadır. **Gevher-i eşk** iżāfeti beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bir göz ki seniñ meftûnuñ olmaya, eşk gevherinden ġark-ı ḥün ve bâhr-i ḥün olsun, ya'nî (^{M,T+} seni) sevmeyeniñ gözü nem-nâk ve dili ġam-nâk olsun.

چىشم تو ز بەر دلرباىي
در كردن سحر ذو فنون باد

Çeşm-i tu zi-behr-i dil-rubâyî
Der-kerden-i sihîr zû-funûn bâd

Dil-rubâyî; yâ-yı şâniye ḥarf-i maşdardır¹. **Dil-rubâ** vaşf-ı terkîbîdir, göñül kapıcı dimekdir, rubâyîden müştakîdir. **Kerden-i sihîr** iżāfeti maşdarıñ mef'ûline iżāfetidir. (^{M,T+} **Zû** şâhib ma'nâsına nadır.) **Funûn** fenn'iñ cem'îdir, şan'at dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ çeşmiñ göñül kapmağıçün sihîr eylemede zû-fünûn olsun, ya'nî 'uşşâk dillerini teshîr eylemek için envâ'-ı sihre mâlik ü kâdir olsun.

هر جا كه دليست در غم تو
بى صبر و قرار و بى سكون باد

Her cā ki dili'st der-ġam-ı tu
Bī-şabr u ḫarār u bī-sukûn bâd

Dili'st; yâ ḥarf-i vahdet. **Ġam-ı tu** iżāfeti lâmiyyedir, yâ-yı baṭnîyle.

Mahşûl-i Beyt: Her yerde ki 'ışk u muḥabbete kâbil bir dil vardır, seniñ ġamînda ya'nî 'ışkıñ ġamında bî-şabr u bî-ᜍarâr u bî-sükûn olsun, (^{S+} hâşılı, seniñ hevâ-dâriñ olsun.)

هر دل كه ز هجر تو نسوزد
از حلقة وصل تو برون باد

(^{S+} Her dil ki zi-hecr-i tu ne-sûzed
Ez-ħallka-i vaşl-ı tu birûn bâd

1 S: yâ'sı ḥarf-i maşdardır.

Mahşûl-i Beyt: Her göñül ki) (^{S,T+} seniñ hecriñde yanmaya ya'ñı seniñ firâkınıñ áteşini çekmeye, seniñ vaşlıñ halkasından taşra olsun) ya'ñı seniñ vişâlin aña müyesser olmasun.

لعل تو كه هست جان حافظ
دور از لب هر خسیس و دون باد

La'l-i tu ki hest cān-ı Hâfiż
Dür ez-leb-i her ḥasîs u dūn bād

Mahşûl-i Beyt: Seniñ la'l gibi kırmızı dudağıñ ki Hâfiż'ıñ cānidır, her ḥasîs u dūnuñ lebinden ıraq olsun, ya'ñı hemân Hâfiż'a naşîb olsun, ayruk¹ kimseye (^{S,T+} naşîb) olmasın.

162

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

تنت بناز طبیبان نیازمند مباد
وجود نازکت آزرده گزند مباد

Tenet be-nâz-ı ṭabîbân niyâzmend me-bâd
Vucûd-ı nâziket âzurde-i gezend me-bâd

Hâce'niñ bu şazeli 'iyâde târikiyle vâkı'ıdir ki cānâsına ve yâ erbâb-ı devletden birine ırsâl buyurur. **Tenet** iżâfeti lâmiyyedir, seniñ teniñ dimekdir. **Be-nâz; bâ** harf-i şila. **Nâz** istiğnâ, **ṭabîbân**'a iżâfeti lâmiyyedir. **Niyâz** 'arz-ı hâcete dirler, **mend** Fârisîde edât-ı nisbetdir, Türkide -li² ma'nâsına, niyâzlı dimekdir. **Vucûd-ı nâzik** iżâfeti beyâniyyedir ve tâ'ya iżâfeti lâmiyye. **Âzurde-i gezend** iżâfeti ism-i mefûlüñ fâ'iline iżâfetidir. **Âzurde** incinmiş ve **gezend** zarara dirler, kâf-ı 'Acemîniñ fethiyle³.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ teniñ eṭibbâ nâzına muhtâc olmasun, nâzik vücûdun da şararın âzurdesi olmasun, ya'ñı (^{S,T+} nâzik) vücûduñ marâzdan şarar görmesün.

1 S, M: şayri.

2 S: -lü.

3 M, T, S: şammiyla.

سلامت همه آفاق در سلامت تست
بهیچ عارضه شخص تو در دمند مباد

Selâmet-i heme âfâk der selâmet-i tu'st (170b)
Be-hîç 'âriza şâhş-i tu derdmend me-bâd

Heme âfâk'dan murâd bunda tamâm-ı 'âlemdir. **Āriza**'dan murâd marâz-
dir. **Şâhş**'dan murâd vücûdudur. **Derdmend** derdli dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cemî' 'âlemiñ selâmeti seniñ selâmetiñdedir, ya'nî sen
cân-ı 'âlemsin, seniñ şîhîatiñ (^{S+} cemî') 'âlemiñ şîhîatine sebeddir. Pes, seniñ
vücûd-ı şerîfiñ bir 'âriza ile ve bir marâzla derdli ve zağmetli olmasun.

جمال صورت و معنی زین صحت تست
که ظاهرت دژم و باطن نزند مباد

Cemâl-i şüret u ma'nâ zi-yumn-i şîhîat-i tu'st
Ki zâhiret dijem u bâtinet nejend me-bâd

Cemâl-i şüret u ma'nâ ya'nî zâhirin ve bâtininiñ (^{M,T+} cemâli.) Câ'izdir ki bi-
rer mužâf taķdır oluna, ya'nî **ehl-i şüret** ve **ehl-i ma'nâ** (^{S+} dimek ola.) **Yumn**,
ya'nînî zammi ve mîm'in sükûniyla, hasune bâbından maşdardır, mübâreklik di-
mekdir. **Yumn**'uñ **şîhîat**'e ve **şîhîat**'iñ **tu**'ya iżâfetleri lämiyyelerdir¹. **Ki** bunda
şart-ı maḥzûfuñ cevâbında vâki' olan **fâ** ma'nâsına nadir. Ya'nî vaqtâ ki cemâl-i şüret
u ma'nâ seniñ yümn-i şîhîatiñde oldiysa, pes, zâhirîñ². **Dijem**, dâl'iñ kesriyle
ve zâ-yı 'Acemîniñ fethiyle, bunda buruşmuş ve şolmuş ma'nâsına nadir. **Nejend**,
nûn'uñ ve zâ-yı 'Acemîniñ fethâlarıyla, bunda gûşâlı ma'nâsına nadir.

Mahşûl-i Beyt: Hüsn ü cemâl-i şüret u ma'nâ seniñ mübârek şîhîatiñ-
dendir. Pes, imdi zâhirîñ marâzdan ve kaygûdan şolmuş ve bâtininiñ ķaygûlu
olmasun dimekdir. (^{S,T+} Zi-yumn-i şîhîat yerine zi-emn-i şîhîat yazan ma'nâyi
mülâhaşa eylememiş³.)

درین چمن چو در آید خزان بیغمایی
رهش بسرو سهی قامت بلند مباد

Derin çemen çu der-âyed hâzân be-yağmâyî
Reheş be-serv-i sehî-kâmet-i bulend me-bâd

¹ S: beyâniyyelerdir.

² Burada ikinci misranın başı yazılmış misranın tamamına işaret edilmiştir.

³ <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Derîn çemen; der bā-yı şila ma'nâsına nadır. **Çu** harf-i ta'lîl. **Der-âyed; der** harf-i te'kîd. **Hazân, âyed**'iñ fâ'ili, aşlında faşl-ı hâzândır, güz faşlı dîmekdir. **Be-yağmâyî; bâ** harf-i müşâhabet veyâ harf-i şila, **yâ-yı sâni** harf-i maşdardır, yağmâcılığı¹ dîmekdir. **Reheş; (M+ şîn-i)** žamîr **hazân'a** râci'dir. **Sehî** toğrı dîmekdir. **Be-serv'iñ** bâsı harf-i şila. **Serv-i sehî** iżâfeti beyâniyyedir ve **sehî-kâmet** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır ve **kâmet'iñ bulend'**e iżâfeti beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü bu dünyâ çemenebine hâzân (^{S,T+} yağmâcılıyla veyâ) yağmâcılığa gele ya'nî evrâk-ı eşcâri fenâya vire, ol hâzâna veyâ ol hâzâniñ toğrı bülend kâmetli serv cânibine yol bulmasun² ve yolu olmasun. Hâşılı, çünkü halk-ı 'âleme emrâz u eskâm-ı muhtelife 'âriz u târî ola, saña 'âriz u târî olmaya dîmekdir.

در آن مقام که حسن تو جلوه آغازد
مجال طعنه بد بین و بد پسند مباد

Der-ân maķâm ki ḥusn-i tu cilve āgâzed
Mecâl-i ṭâ'ne-i bed-bîn u bed-pesend me-bâd

Mecâl-i ṭâ'ne-i bed-bîn iżâfetleri lämiyyedir, **bed-pesend** ma'ṭûfdur **bed-bîn**'e. İlkisi de vaşf-ı terkîbîdir, bînîden'den ve pesendîden'den, yaramaz görici ve yaramaz begenici dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol maķâmda ki seniñ cemâliñ cilveye başlaya ya'nî 'arz-ı cemâl eyleye, bed-bîn ve bed-pesend düşmeniñ ṭâ'nîna meçâl olmasun. Ya'nî saña yaramaz baķışlı ve yaramaz begenici³ düşmen ṭâ'n eylemeye kâdir olmasun.

هر آن که روی چو ماهت بچشم بد بیند
بجز بر آتش غم جان او سپند مباد

Her ân ki rûy-ı çu mâhet be-çeşm-i bed bîned
Be-cuz ber-âteş-i ǵam cân-ı ū sipend me-bâd

Be-cuz; bâ harf-i zâ'id, **cuz** ǵayr ma'nâsına nadır. **Âteş-i ǵam** iżâfeti beyâniyyedir, **cân-ı ū** lämiyye. **Sipend** yûzerlik⁴ (^{M+} tohumi) ki yaramaz göz degmek için âteşe yakarlar.

1 M: yağmâcılığa.

2 S, T: olmasun.

3 S, M: baķıcı.

4 S, M: yûzerlik.

Mahşûl-i Beyt: Her ol kimse ki seniñ ay gibi yüzüne yaramaz gözle bakña ya'ñı saña yaramaz (^{S+} nažar ile) nažar eyleye, ġam āteşinden ġayri nesneniñ üzérine anıñ cānı sipend olmasun. Ya'ñı cānı ġam āteşine yansun ve ġamdan ḥalâş bulmasun.

شفا ز گفتة شکر فشان حافظ جو
که حاجت بعلاج گلاب و قند مباد

Şifâ zi-gofte-i şekker- (171a) feşân-ı Hâfiż cū
Ki hâacetet be-'ilâc-ı gulâb u ķand me-bâd

Gofte bunda muṭlaq sözdür. **Şekker-feşân** vaſf-ı terkîbîdir, feşânîden'den, şeker saçıcı dimekdir. **Gofte**'niñ aña iżâfeti beyâniyyedir. **Cû** fi'l-i emr müfred muḥâṭab, iste dimekdir, **şifâ** muķaddem mef'ûlidir. **Ki** ħarf-i ta'lîl. **Hâacetet**; **tâ**'sı žamîr-i hîṭâb. **Be-**'ilâc; **bâ** ħarf-i şila, 'ilâc maşdardır, 'âlece-yu'âlicu bâbîndan, **gulâb**'a iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir. **Kand** şekere dirler.

Mahşûl-i Beyt: Hâce marîz olan dostuna hîṭâb idüp buyurur: Şifâyi Hâfiż'iñ şeker-feşân kelâmından iste, ya'ñı maražînda Hâfiż'iñ şeker gibi şîrîn eş'ârını okı ki 'ilâc-pezir olasın, tâ ki gül-âb u ķandla 'ilâca¹ muhtâc olmayasın. (^{S,T+} Hâşılı, Hâfiż'iñ eş'âr-ı dil-pezîrini maražîna 'ilâc ya'ñi² (^{F+} anı) eglence ideyin ki gül-âb u ķandla 'ilâca muhtâc olmayasın.)

1 S, M: gül-âb ve ķand 'ilâcına.

2 S: ve anı.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mef'ülü Mefâ'ilün Fe'ülün**

آن کس که بدست جام دارد
سلطانیع جم مدام دارد
Ān kes ki be-dest cām dāred
Sultāni-i Cem mudām dāred

Sultānî; yā ḥarf-i maşdar, **Cem'**e iżafeti lāmiyyedir. **Mudām** bunda dā'im ma'nāsınadır, egerçi bāde īhāmından hālī degildir. **Dāred** bunda varlıktan ta'bırdır.

Mahşûl-i Beyt: Ol kimse ki elinde cām tutar ya'nī elinde cām-ı bāde var, dā'imā Cem pâdişâhlığını tutar ya'nī saltanat-ı Cem dā'imā anıñdır, hâşılı, pâdişâh-ı 'âlemdir.

آبی که خضر حیات ازو یافت
در میکده جو که جام دارد
Ābî ki Hızır hayatı ezū yâft
Der-meykede cū ki cām dāred

Ābî; yā ḥarf-i vahdet. **Ki** râbiṭ-ı şifat. **Hızır,** hā'nıñ fethi ve dād'ıñ kesriyle ve hā'nıñ kesri ve dād'ıñ sükünüyle lügatdir¹, ammā evvelki şanıden efşahdır, bunda da öyledir. Murâd Hażret-i Hızır peygamberdir². **Ezū;** şamiri **āb'**a râci'dir. **Cū** fi'l-i emr müfred muḥāṭab, iste dimekdir, **ābî** muķaddem mef'ülidir. **Ki** ḥarf-i beyānveyā ḥarf-i ta'lil.

Mahşûl-i Beyt: Bir şu ki Hażret-i Hızır andan hayatı ebedî buldu, ol şuyı meyhânedede iste ki cām tutar, ya'nī ol (^{M,T+} şu) cām-ı bâdedir.

سررشنئه جان بجام بگذار
کین رشته ازو نظام دارد
Ser-rişte-i cān be-cām bi-gzâr
K'in rişte ezū niżām dāred

1 S: Hızır hā'nıñ fethi ve şammi ve dād'ıñ sükünüyle yeşillik ma'nâsına lügatdir.

2 S: Hızır peygamber 'aleyhi's-selâmdir.

Ser-rişte-i cān iżāfeti beyāniyyedir. **Be-cām; bā** harf-i şila. **Bi-gzār** ko ya‘nī cāma degiş. **K’ın; ki** harf-i ta‘lil, **İN rişte** ya‘nī rişte-i cān. **Ezū;** zamīri **cām’**a rāci‘dir. **Nizām dāred** ya‘nī muntażamdır.

Mahşûl-i Beyt: Cān ser-riştesini cāma ko ya‘nī cāma vir, hāşılı, cām-ı bādeye degiş. Zîrâ bu rişte-i cānının intiżāmî cām-ı bâdedendir, (^{S,T+} hāşılı, hayāt-ı cān cām-ı bâdedir¹.)

ما و مى و زاهدان و تقوا
تا يار سر كدام دارد

Mā vu mey u zāhidān u taķvā
Tā yār ser-i kudām dāred

Mışrā‘-ı evveliň **vāv’ları** harf-i muķārenet ve harf-i ma‘adırlar. **Tā** ‘acabā dimekdir. **Ser** bunda meyl ve muḥabbet ma‘násınadır. **Kudām** ḥanķı dimekdir. **Ser’iň kudām’**a iżāfeti maşdarıň mef’ūline iżāfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Biz mey ileyiz ve zāhidler taķvā iledir, ya‘nī bizim meyl ü muḥabbetimizmeye ve zāhidleriň taķvāya. ‘Acabā yār ḥanķısına meyl ü muḥabbet ṭutar ya‘nī ḥanķısına māyildir. Āyā bize mi, zāhidlere mi²?

بیرون ز لب تو ساقیا نیست
در دور کسی که کام دارد

Bîrûn zi-leb-i tu sâkiyâ nîst
Der-devr-i kesî ki kâm dâred

Leb-i tu iżāfeti lāmiyyedir. **Sâkiyâ** münâdâ. Mışrā‘-ı evvel şâniye merhûndur. **Devr** bunda ‘asî³ u zamân ma‘násınadır. **Kesi; yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbi‘-ı şifat. **Kâm** bunda īhâm tarîkiyle vâkı‘dir, murâd ve damâg ma‘násına.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, seniň lebiňden ṭaşra yokdur devirde ve zamânda bir kimse ki kâm-dâr ola. Ya‘nî seniň lebiňden ġayrı kâm⁴ şâhibi zamânede bir kimse yokdur, iki ma‘nâyla⁵. **Leb’**e nisbet **kâm** hûbdur, zîrâ **leb’le kâm** aşınâdır.

1 S: hayāt cām-ı bâdedendir.

2 S: Āyā bize mi yoḥşa zāhidlere mi mā’ildir?

3 M, T: ḡuşşa.

4 S, M: murâd.

5 S: iki ma‘nâ ile, ya‘nî.

نرگس همه شیوه‌های مستی
از چشم خوش تو وام دارد

Nergis heme şîvehâ-yı mestî (171b)
Ez-çeşm-i hoş-i tu vâm dâred

Nergis ki aña Rûm'da zerrin կadeh dirler, çeşmi aña teşbih eylemişlerdir ve câm-ı nergis ve կadeh-i nergis dimişler, 'ale'l-ḥuṣṣ Ḳoyun ela gözlü¹ dil-berle-riñ çeşmini ki aña şehlâ ve 'abherî dirler. Niteki Hüsrev dimış:

Beyt: در خرابات معان گویی که مستان غافل اند
از شراب شوق جام نرگش شهلای او
Der-ḥarâbât-muğān gūyî ki mestân gâfîl'end
Ez-şerâb-i şevk-i câm-ı nergis-i şehlâ-yi ū²

Zâhir, nergise teşbih eṭrâfi beyâz sîm gibi ve içerişi zere mā'il olduğuçundur. **Nergis'**e mestlik nisbeti başını öfine düşürdüğündür. **Şîvehâ-yı mestî** iżâfeti lämiyyedir. **Mestî**'de **yâ** harf-i maşdar. **Çeşm-i hoş** iżâfeti beyâniyyedir ve **tu**'ya iżâfeti lämiyyedir. **Vâm** borcdur.

Mahşûl-i Beyt: Nergis cemî'an mestlik şîvesini ve fennini seniñ güzel çeşiminden ödünç tutar, ya'nî nergis mestânelik şan'atını seniñ çeşm-i mestiñden istikrâz eylemişdir. Hâşılı, zâtında mestânelik (^{S+} şan'ati) yok idi, seniñ gözüñden 'âriyeten almışdır.

ذکر رخ و زلف تو دلم را
وردیست که صبح و شام دارد

Zîkr-i ruh u zulf-i tu dilem-râ
Virdî'st ki şübh u şâm dâred

Zîkr-i ruh iżâfeti maşdarın mefûline iżâfetidir. **Zulf** ma'tüfdur **ruh'a**, ve **tu**'ya iżâfeti lämiyyedir. **Dilem** iżâfeti de böyledir, **râ** edât-ı taḥṣîṣ. **Virdî'st**; **yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ruh u zülfün ȝikri gönlümüñ bir virdidir ki şabâh ve ahşâm bu virdi tutar ya'nî bu virde meşgûldür. Hâşılı, ruh u zülfüñi gönlüm dâ'imâ ańmakdadır.

1 T: gözü.

2 Meyhanede sarhoşlar şehla gözlü dilberlerin mahmur gözlerine iştiyak şarabından sanki gafildirler, o gözün büyüleyiciliğini/sarhoş ediciliğini bilmiyorlar.

بر سینه ریش دردمدان
لعلت نمکی تمام دارد

Ber-sîne-i rîş-i derdmendân
La'let nemekî tamâm dâred

Sîne-i rîş iżāfeti beyâniyye ve **derdmendân**'a iżāfeti lâmiyyedir, elif ve nûn'la cem^c oldu zevi'l-'ukûle şifat olduğuçün, taķdîr-i kelâm '**uşşâk-ı derdmendân**'dır. **Derdmend**'de dâl sâkin oķunmak gerek cemî' zamânda. **La'let** iżāfeti lâmiyyedir. **Nemekî; nemek** tuzdur, **yâ** harf-i tenkîr.

Mahşûl-ı Beyt: Derdli 'uşşâkînî mecrûh sînesi üzre seniñ la'l gibi kırmızı lebiñ tamâm nemek tutar, ya'nî cerâhatine tuz seper¹, oñulmayup kîpkîzil kalsun ki² kızzılılkıda berâber olsun diyü.³

در چاه ذقن چو حافظ ای جان
حسن تو دو صد غلام دارد

Der-çâh-ı zekan çu Hâfiż ey cân
Husn-i tu du şed gûlâm dâred

Çâh gerçi lügatde kuyıdır, ammâ bunuñ gibi yerlerde çukur murâddır ki 'Acem gev dir, kâf-ı 'Acemîniñ fethiyle. **Zekan** eñekdir ki 'Acem aña **zeneh** dir.

Mahşûl-ı Beyt: (^{M,T+} Seniñ hüsnüñ, çâh-ı zekanında) Hâfiż gibi iki yüz gûlâm tutar, ya'nî seniñ hüsnüñ Hâfiż gibi nice esîr-i kemend-i 'îşki var (^{S,T+} ey cân. Hâşılı, hemâñ Hâfiż seniñ gûlâmiñ degildir, belki ikiyüz Hâfiż gibi gûlâmiñ vardır.)

¹ M: eker.

² S: kapkara kalsun ki. M: kîpkîzil kalup.

³ (^{S*} Südi Efendi merhûm böyle dimiş, ammâ murâd bu degildir, *fe-tedebber*.)

164

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

کسی کے حسن خط دوست در نظر دارد
محققت کے او حاصل بصر دارد

Kesî ki ḥusn-i ḥaṭ-i dōst der-naẓar dāred
Muḥakkak’est ki ū ḥāṣil-i baṣar dāred

Kesî’de **yâ** ḥarf-i vahdet. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-i şifat ve yâ ḥarf-i beyân. **Ḥusn-i ḥaṭ** iżâfeti beyâniyyedir ve **dōst**’a iżâfeti lâmiyyedir. **Naẓar dâred** naẓarında tūtar ya‘nî naẓarında vardır. (^{S,T+} **Muḥakkak’est;**) **muḥakkak** tefîl bâbından¹ ism-i mefûldür, muğarrer dîmekdir, bunda iħām tarîkiyle mezkûrdur, zîrâ huṭṭuň birine **muḥakkak** dirler. **Ki** ḥarf-i beyân. **Ḥāṣil-i baṣar** iżâfeti lâmiyyedir, netîce-i baṣar dîmekdir.

Mahṣûl-i Beyt: Bir kimseniň ki dostuň hüsn-i ḥaṭtı naẓarında ola ya‘nî dostuň güzel ḥaṭtı manzûrı ve seyrângâhı ola, muğarrerdir ki anıň ḥâṣil-i baṣarı (172a) ya‘nî fâ’ide ve netîce-i baṣarı vardır, (^{S,T+} ya‘nî anıň baṣarı žâyi^c ve ‘abes yere şarf olmaz.)

چو خامه در ره فرمان او سر طاعت
نهادهایم مگر او بتیغ بر دارد

Çu ḥâme ber-ḥaṭ-i fermân-ı ū ser-i ṭâ’at
Nihâdeim meger ū be-tîg ber-dâred

Hâme қalem. **Haṭ-i fermân** iżâfeti beyâniyyedir. **Ser-i ṭâ’at** da böyledir, yâ-yı baṭnîyle ve müşrä‘-ı şâniye merhûndur. **Ser-i ṭâ’at** mübtedâ ve **nihâdeim** ḥaberi. **Meger** bunda **bâshed** ya‘nî ola ki ma‘nâsınadır. Ü žamîr-i ġâyib, cânâna râci^cdir. **Be-tîg; bâ** ḥarf-i isti‘ânet. **Ber-dâred** қaldırıra. **Tîg**’den bunda murâd қalem-tirâş olmak da mümkündür. Pes, **ḥâme** ve **haṭ** ve **tîg** mûrâ‘ât-ı naẓîr kabîlindendir. Қalem ḥaṭta baş қomak mecâzîdir, zîrâ қalem kâğıda baş kor, ḥaṭta қomaz ve başdan murâd ucıdır.

1 S: Muḥakkak’est muḥakkakdır. Muḥakkak tefîl bâbından

Mahşûl-i Beyt: Kalem gibi hâttı-i fermânına ya'nî fermânına tâ'at başımızı ya'nî teslim başımızı komuşuzdur, ola ki ol cânân kılıcla ķaldırı. Ya'nî yolında cân ve baş mebzûldür, her nice ki isterse taşarruf eylesün. Bu beytiñ kâfiyesi ma'mûl vâki' olmuşdur.

کسی بوصل تو چون شمع یافت پروانه
که زیر تیغ تو هر دم سری دگر دارد

Kesî be-vaşlı-i tu çun şem' yâft pervâne
Ki zîr-i tiğ-i tu her dem serî dîger dâred

Kesî; yâ harf-i vaħdet. **Be-vaşl;** **bâ** harf-i şila, **vaşlı'ñ tu**'ya iżafeti maşdarın mef'ûline veya fâ'iline iżafetidir. **Çun** edât-i teşbih. **Şem'** 'Arabîde şîn'iñ fethi ve mîm'iñ kesriyedir, ammâ 'Acem mîm'iñ sükünüyla okur, lûğatde bal mumidir, ammâ iştîlâħda yanın muma dirler muṭlaqâ. Bunda **şem'**e teşbih vužûħda ve rûşenlikdedir. **Kesî** mübtedâ, **yâft** fîl-i mâzî müfred ġâyib, haberî, fâ'ili taħtında **kesî**'ye râci' (M,T+ žamîrdir,) (S,T+ **kesî**'de **yâ** vaħdet-i nev'iyedir, ya'nî bir nev' kimse ki seniñ tîgiñ altında, hâşılı, nev'iyet vaşfiyyetden müstefâddır) ve mef'ûl-i şariħi **pervâne** ve ġayr-i şariħi **be-vaşl-i tu**. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifat. **Zîr-i tiğ-i tu** iżafeti lâmiyyelerdir. **Her dem** her nefes ve her sâ'at dimekdir. **Seri; yâ** harf-i vaħdet. (S,T+ **Diger**'e iżafet eyleyen bilmemiş¹.) **Pervâne**'niñ nice ma'nâsı vardır, ammâ bunda pâdişâhlardan çı̄kan² hâttı-i hümâyundur, (M,T+ nitekim sa'ādetlü pâdişâhimiz Sultân Murâd'dan çı̄kar) ve ol hâttı pâdişâhlardan (S+ taşra) çı̄karana pervâncı dirler. (M,T+ Anlarda) ol başka manşibdir, bizim pâdişâhimiz bâb-ı sa'ādetinde³ kapucular kethüdâlığı gibi. Pes, bu taħkîk ma'lûm olduðdan şoñra ba'ziların bunda taħvîl-i kelâm eyledüğüne iltifât olunmasun ki netice virmez⁴.

Mahşûl-i Beyt: Bir kimse seniñ vaşlıña şem' gibi rûşen u vâzîħ hâttı-i hümâyûn buldı ki seniñ tîgiñ altında her dem bir başı var. Ya'nî şem'iñ burnı alındıðda bir burun daħi virür ve çak dükenince⁵ burnı alınmadadır. İmdi seniñ vaşlıña şol 'âşıķ delil ü temessük-i vâzîħ bulur ki yüz başı olsa hepsini⁶ bir bir bî-pervâ seniñ 'išķînâ fedâ eyleye, şem' eylediği gibi. Bunda şem' pervâneyi

1 <T+ Redd-i Sürûri>

2 S: gelen.

3 M, T: pâdişâhlarımızda.

4 <T+ Redd-i Sürûri ve Şem'iş>

5 S: tamâm olınca.

6 S: cümlesini.

bulmakda da¹ iħāmdan ħälī degil, (^{S,T+} *te’emmel tedri*. Mışrā’-ı evveliñ ma’nā-sında; sen şem’ gibiniñ² vişâline bir kimse pervâne buldu diyen teşbîhi mahâl-line şarf eylememiş³, haṭā eylemiş, zîrâ žamîr mevşûf olmaz, şifat olmadığı gibi. **Çun şem’** teşbîhini müşrā’-ı sānîye şarf idüp ma’nâsını; bir kimse vişâliñe pervâne buldu ki her dem şem’ gibi seniñ tiġiñ altında bir ġayri baş tutar diyen yine şarf-ı teşbîhde haṭā eylemiş⁴. Tamām beytiñ ma’nâsında; bir kimse seniñ vaşlıña tezkire ve hüccet ü vâsiṭa bulur ki şem’ gibi seniñ kılıcını altında bir başı dahî vardır diyen ġarîb tasvîr-i ma’nâ buyurmuşlar⁵.) (172b)

پیاى بوس تو دست كسى رسيد كه او
چو آستانه برين در هميشه سر دارد

Be-pây-bûs-ı tu dest-i kesî resîd ki ū
Çu āsitâne berîn der hemîše ser dâred

Be-pây-bûs; bâ harf-i şila. **Pây-bûs** vaşf-ı terkîbîdir, bûsîden’den, ayağ öpici dimekdir, **tu**’ya iżâfeti lâmiyyedir. **Dest-i kesî** de⁶ dahî böyledir, yâ-yı baṭnîyle. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat veýâ harf-i beyân. Ü žamîri **kesî**’ye râci’dir ki ol i’tibârla müşrâ’-ı sānîniñ mažmûniyla mevşûfdur. **Āsitâne** ve **āsitân** kapu eşigi. **În der**’den murâd **der-i cânâñ**’dır. **Ser, dâred**⁷’în mułkaddem mef’ûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ayağıñ öpmege bir kimseniñ eli irişdi ki ol kimse eşik gibi başını bu āsitânede tutar. Ya’ñi seniñ pây-bûsuñ bir kimseye läyikdir ki bâb-ı sa’ādetinde āsitâne gibi taş yaşdanup çoprak döşene ya’ñi mülâzim-ı der-gâhiñ⁸ ola. (^{S,T+} Hâşılı, āsitâne⁹ elbette pây-bûs ider, imdi āsitâne gibi müdâm dergâh-ı ‘âlide olan da¹⁰ bir gün pây-bûs ider.)

بزد رقیب تو روزی بسینه ام تیری
ز بس که تیر غمت سینه پی سپر دارد

Bi-zed raḳîb-i tu rûzî be-sîneem tîrî
Zi-bes ki tîr-i ġamet sîne pey-siper¹⁰ dâred

1 M: bunda şem’-i pervâne bulunmakda da.

2 S: sen gibiniñ.

3 <^{T+} Redd-i Şem’î>

4 <^{T+} Redd-i Şem’î>

5 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

6 M: dest resîd.

7 S, T: mülâzim-ı ‘âli dergâhiñ.

8 S: āsitâneñe.

9 S: imdi gibi mülâzim-ı dergâh-ı ‘âli olan da.

10 M, S: bi-siper.

Bi-zed; bā harf-i te'kid. **Rakîb-i tu** iżāfeti lâmiyyedir. **Rûzî; yā** harf-i vahdet. **Tîrî; yā** harf-i vahdet. **Bes** bunda çok¹ ma'nâsına nadır, hâşılı, keşretden ta'bîdir. **Ki** harf-i beyân. **Tîr-i ġamet** iżāfeti beyâniyyedir. <^{T,F+} **Pey-siper** bâ-yî 'Acemîniñ fethiyledir iki yerde bile.> **Siper** sîn'iñ kesri ve žammıyla lügatdır, cînegék ya'nî pâymâl ma'nâsına nadır. Nitekim *Subḥatü'l-Ebrâr*'da Hażret-i Mevlânâ Câmî buyurmuşdur:

Beyt: لâلہ سان سوختہ داغ تو ام
سبزہ وش پی سپر داغ تو ام
Lâlesân sühte-i dâğ-i tuem
Sebzeveş pey-siper-i² bâğ-i tuem³

Mahşûl-i Beyt: Seniñ rakîbin bir gün sîneme bir ok urdu tîr-i ġamîn sînemi ziyâde cînegék ve pâymâl tutduğicün. Ya'nî sîne ġamîn tîrine pâymâl olduğuçün⁴ rakîb cûr'et idüp sîneme bir tîr urdu. Ve-illâ sînem pây-mâl-i tîr-i ġamîn olmasa rakîbiñ ne haddi idi sîneme bir tîr urmak⁵. (^{S,T+} Mîşrâ'-i şânîniñ ma'nâsında; andan şoñra ki seniñ ġamîn okı sîneyi ķalķansız tutar diyen çâk diyâr-ı Hind'den bir aġreb-i ġarâyib ma'nâ getürmiş⁶. Ve mîşrâ'-i şânîniñ ma'nâsını; ziyâde ki seniñ ġamîn tîrine sînesini sipersiz tutar, ya'nî sînesini 'üryân tutduğundan murâd rakîb bu hâle reşk idüp baña cefâ itdi dimekdir diyen a'ceb-i 'âcâyib ma'nâyi çâk Çin u Mâçîn'den getürmiş, 'afellâhu 'anhuma, 'aceb mutaşarrif vücûd-ı şerifler imiş⁷).

ز زهد خشك ملولم كجاست باده ناب
كه بوی باده دماغم مدام تر دارد

Zi-zuhd-i ḥuṣk melûlem bi-y-ār bâde-i nâb
Ki büy-ı bâde dimâğem mudâm ter dâred

Zi-zuhd-i ḥuṣk; zâ-yı müfrede harf-i ibtidâ, zuhd-i ḥuṣk iżāfeti beyâniyye. **Melûl** mübâlağa ile ism-i fâ'ildir, küsegen ve incinegen ma'nâsına nadır. Nitekim Hażret-i İmâm-ı 'Alî şadr-ı kelâmda⁸ ırâd idüp buyurmuş. 'Lâ vefâ'e li-melûl'

1 S, T: bisyâr.

2 M, S: bî-siper.

3 Lâle gibi senin ateşinle yanmışım, çimeler gibi senin bahçende ayaklar altında eziliyorum.

4 S: sîne ġamîn tîrine pâymâl olduğuçün ve ben saña 'aşık olduğum içün.

5 S: Ve seniñ pây-mâl-i tîr-i ġamîn olmasam sîneme tîr urmak rakîbiñ ne haddi idi.

6 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

7 <^{T+} Redd-i Şem'i>

8 S, T: şad kelimedede.

ya‘nî küsegen ve incinegen ādemiñ vefâsi olmaz, zîrâ yüz biñ eylik eyleseñ küsdüğü gibi hepsini¹ žayı‘ eyler². Ba‘zı nüshâda **melûlem** yerine **be-rencem** vâkı‘dir, bâ meftûh olunca ismdir, rencdeyim dimek olur, (^{S,T+} ammâ meksûr olınca fi‘l-i mužâri‘ müekellim vağde şîgasıdır, incinürem dimekdir.) **Bi-y-är** hîtâb-ı ‘amm. **Bâde-i nâb** iżâfeti (173a) beyâniyye³. **Nâb** şâfi ve hâliş ma‘nâsına nadır. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Bûy-ı bâde** mübtedâ, **ter dâred** haberî. **Bâde** zikriyle **mudâm** münâsib düşmüştür.

Mahşûl-i Beyt: Zühd-i hûskdan melûlum ya‘nî incinürem, bâde-i hâliş getür, (^{M,T+} zîrâ bâde-i hâliş) dimâğımı ter tutar. Ya‘nî zühd-i hûsk dimâğım hûsk olduğindandır, (^{S+} imdi dimâğımı bâde-i nâb ile ter ideyin, tâ ki zühd-i hûsk yûbûsetinden ۀalâş bulam.) (^{M,T+} Hâşılı, dimâğım yûbûsetinden ۀalâş bulayım dimekdir.)

ز باده هیچت اگر نیست این نه بس که ترا
دمی ز وسوسه عقل بی خبر دارد

Ziyâde hîcet eger nîst in ne bes ki tu-râ
Demî zi-vesvese-i ‘akl bi-haber dâred

Hîcet’iñ tâ’sı ma‘nâ cihetinden **nîst’**e muķayyeddir, taķdîr-i kelâm **eger hîc nîstet’**dir, žârûret-i vezniçün taķdîm u te’lîr olundı. **In ne bes** bu yetmez mi dimekdir. (^{S,T+} **Ki** harf-i beyân. **Tu-râ** seni dimekdir.) **Demî; yâ** harf-i vağdet. **Vesvese-i ‘akl** iżâfeti maşdarıñ fâ‘iline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Saña bâdeden hîç bir fâ‘ide yoğise bu saña yetmez mi ki seni ‘akıl vesvesesinden ve teşvîşinden bî-haber tutar, ya‘nî seni ‘akıl iżtîrâbından kurtarır, zîrâ dünyâ ۀavâgâsı hep ‘akıl muķteżâsındandır.

کسی که از در تقوا قدم برون ننهاد
بعزم میکده اکنون سر سفر دارد

Kesi ki ez-der-i takvâ կadem birün ne-nihâd
Be-‘azm-i meykede eknûn ser-i sefer dâred

1 S: cümlesini.

2 (^{S+} Beyne’n-nâs müte‘âref ve meşhûr li-mülük’dur, bunda li-melûl dimişler, lâm ile, kâf’iñ bir tarîkile kitâbeti müşâbih olmağıla ikisinden biri ola veyâhud ikisi dahî bile buyurulmuş ola.)

3 S: lâmiyye.

(^{M,T+} **Kesî;** yā ḥarf-i vaḥdet.) **Der-i taķvā** iżāfeti beyāniyyedir. **Kadem,** **ne-nihâd'**ıñ muğaddem mef'ūlidir. **Be-'azm;** bā ḥarf-i muşâħabet, **meyke-de'**ye iżāfeti maşdarıñ mef'ūline iżāfetidir. **Ser-i sefer** iżāfeti lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bir kimse ki taķvā կapusından կademi տaşra կomadı ya'ñi tarîk-i taķvâdan hergiz çıkmadı, şimdi meyhâne 'azmiyle sefer sevdâsını tutar ya'ñi meyhâneye varmak niyyetindedir. Hâşılı, hergiz bâde içmeyen şimdî bâde içmek hevesindedir.

دل شکسته حافظ بخاڭ خواهد برد
چو لاله داغ هوایى كە بر جىڭر دارد

Dil-i şikeste-i Hâfiż be-ḥâk ḥâhed burd
Çu lâle dâğ-ı hevâyî ki ber-ciger dâred

Dil-i şikeste-i Hâfiż iżāfetleri ya'ñi leff ü neşr tarîkiyle beyāniyyeveyâ lämiyyedir¹. **Be-ḥâk;** bā ḥarf-i şila. **Burd** bunda burden ma'ñâsinadır. (^{S,T+} **Dil,** **ḥâhed burd**'uñ muğaddem mef'ûl-i şarîhi ve **be-ḥâk** ḡayr-i şarîhi. **Çu** edât-ı teşbih. **Dâğ-ı hevâyî** iżāfeti beyāniyyedir ve **yā** ḥarf-i vaḥdet. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şifat.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'ıñ şinuň² göñlini hâke ya'ñi³ mağbereye iledisiderdir lâle gibi bir hevâ dâğı ki cigerinde vardır. Ya'ñi lâle gibi göñlinde olan dâğ-ı muħabbet ölince gitmez. Ve că'izdir ki **ḥâhed burd**'uñ fâ'ili dil-i şikeste'ye râci' žamîr ola ve mef'ûli dâğ-ı hevâ ola, belki bu evlâdir.

1 S: iżāfetleri beyāniyyeveyâ lämiyyedir, leff ü neşr-i müretteb.

2 M: kıruň.

3 S: ve.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün¹**

آن که از سنبل او غالیه تابی دارد
باز با دلشدگان ناز و عتابی دارد

Ān ki ez-sunbul-i ū gâliye tâbî dâred
Bâz bâ-dil-şudegân nâz u ‘itâbî dâred

Ān ki aslında **ān kes ki** idi, niteki sâbiğan beyân olundı. **Sunbul** zülfde ve hâçda müsta‘meldir, niteki *Enisü'l-'Uşşâk*'da ikisini de beyân eylemişlerdir, bunda ikisine de taḥammüli var. **Ĝâliye** ‘avâm taḥrîf idüp ķalye misk didikleri hoş қoқulu nesnedir. Dirler ki evvel buňa **ĝâliye** ismin қoyan Süleymân bin Abdül-Melik bin Mervân'dır, *ve'l-'uhdetu 'aler-râvî²*. **Tâbî; tâb** bunda hârâret ma‘nâsına nadır, **sunbul**'e nisbetle piç ma‘nâsına nadır, ya‘nî ğayret ve reşk ve hased ma‘nâsına olmağa müteħammildir ve **yâ** harf-i tenkîr, harf-i vahdet ahz³ idenler bilmemişler⁴. **Dil-şudegân** dil-şude’niñ cem‘idir, gönüli gitmişler ya‘nî ‘âşîklar. **İtâbî; ‘itâb** қakımač ve ăzârlamak, **yâ** yine harf-i tenkîrdir, harf-i vahdet țutan bilmemiş⁵.

Mahşûl-i Beyt: Ol kimse ki anıñ sünbül-i zülfinden (^{S+} veya zülf-i hâtından) ğâliyenin tâbı ya‘nî hârâreti ve iżtîrâbı ve ğayret ü reşki vardır, gine ‘uşşâk-ı dil-şudelere nâz u ‘itâbı vardır.

از سر کشتئ خود مى گزرد همچون باد
چه توان کرد که عمرست و شتابی دارد

Ez-ser-i kuşte-i hod mî-guzered hemçun bâd
Çi tuvân kerd (173b) ki ‘omr'est u şitâbî dâred

Ser bunda cihet ü cānib ma‘nâsına nadır. **Ser’iñ kuşte’ye, kuşte’niñ hod** lafzi-na iżâfetleri lâmiyyedir. **Mî-guzered** fi'l-i mužâri‘-i (^{M,T+} hâl, geçer dimekdir.)

1 S: fe‘ilât.

2 Günahı söyleyenin boynuna.

3 S: vahdet ahz-i şer‘.

4 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

5 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

Kerd bunda kerden ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Şitâbî; şitâb** ismidir, ivi¹ ma'nâsına (^{T+} ya'nî ivmeniñ ma'nâsına) ve **yâ** yine harf-i tenkîr, (^{T+} vahdet ma'nâsına alan yañlış söylemiş²).

Mahşûl-i Beyt: Ol cânân kendi küstesi yanından yel³ gibi geçer gider. Ne eylemek olur ki ‘ömürdür, ‘ömürün ise şitâbı var. Ya'nî tîz geçmesinden ta'accüb eylemek olmaz, zîrâ ‘ömürdür, tîz geçer.

آب حیوان اگر آنست که دارد لب یار
روشنست این که خضر بهره سرابی دارد

Āb-ı hayvân eger ān'est ki dâred leb-i yâr
Rûşen'est īn ki Hîzîr behre serâbî dâred

Āb-ı hayvân izâfeti beyâniyyedir. **Behrê** naşîb ve hisse ma'nâsına nadır. **Serâb** şüre yerlerde ıraklıdan şu gibi görünen hey'ete dirler, (^{M,T+} Türkçe ilgumsilgum⁴ dirler. **Serâbî**'de) **yâ** tenkîr içündür, (^{T+} vahdet için tutan yañlış söylemiş⁵.)

Mahşûl-i Beyt: Āb-ı hayvân eger ol ise ki yâriñ lebiniñdir⁶, (^{S,T+} ya'nî yâriñ lebinde var,) zâhîdir bu ki Hâzret-i Hîzîr'ın naşîbi olan (^{M,T+} âb-ı bekâ degil, serâbdır. Hâsılı,) âb-ı bekâ ve mâ'u'l-hayât didikleri leb-i cânânda olandır ki câna cân kıtar ve Hâzret-i Hîzîr'în zulümâtda içdüğiniñ çokluk bekâ ve şebâti yokdur, hemân serâb hükmindedir.

ماه خورشید نمایش ز پس پرده زلف
آفتاییست که در پیش سحابی دارد

Mâh-ı hûrşîd-numâyeş zi-pes-i perde-i zulf
Äftâbi'st ki der-pîş sehâbî dâred

Mâh'în hûrşîd-numâ'ya izâfeti beyâniyyedir, **hûrşîd-numâ** vaşf-ı terkîbîdir, güneş görünici⁷ ay yâhud güneş görünüşlü ay ki murâd rûy-ı zîbâsıdır. **Pes** bunda ard ma'nâsına nadır, **perde**'ye izâfeti lämiyyedir ve **perde**'niñ **zulf**e beyâniyyedir. **Äftâbi'st;** **yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbit-ı şifat. **Sehâbî**'de **yâ** tenkîr içündür, vahdet için diyen bârid söylemiş⁸.

1 S: iv. M: ivmek.

2 S: vahdet degil. <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 S: yıl.

4 F'de harekeli yazılmış.

5 S: vahdet degil. <F+ Redd-i Şem'i>

6 M: lebindedir.

7 S, M: görıcı.

8 S: tenkîr içündür, vahdet degil. <^{T+} Redd-i Şem'i>

Mahşûl-i Beyt: Ol cânânîn güneş görünüşlü ay yüzü perde-i zülf ardında bir âfitâbdır ki öñinde sehâbı var, ya‘nî yüzü âftâb ve zülfî sehâbdır.

چشم من کرد بهر گوشه روان سیل سرشک
تا سهی سرو ترا تازه بابی دارد

Çeşm-i men kerd be-her gûşe revân seyl-i sırişk
Tâ sehî-serv-i tu-râ tâze be-âbî dâred

Be-her gûşe; bâ harf-i şila. **Seyl-i sırişk** iżâfeti beyâniyyedir. **Tâ** harf-i ta‘lîl. **Sehî-serv** aşlında **serv-i sehî** idi, iżâfet-i mevsûf ile’s-şîfat ķabîlindendir, żarûret-i vezniçün taķdîm u te’ħîr kîlindi. **Be-âbî; yâ** harf-i tenkîr, vâhdet için degildir (^{M,T+} ba‘zîlar zu‘m eyledigi gibi¹.)

Mahşûl-i Beyt: Benim çesmim her gûşeye seyl-i sırişk revân eyledi ya‘nî göz yaşın aķıtdı, tâ seniñ serv-i sehî gibi ķâmet-i mevzûnuñı âb-ı revânla tâze ve ter tuta. Hâşılı, çok giryे eylemekden murâd göz yaşıyla seniñ serv ķaddiñi tâze tutup şoldurmamakdır.

غمزة شوخ تو خونم بخطا میریزد
فرصتش باد كه خوش فکر صوابی دارد

Ğamze-i şûh-i tu hûnem be-ħaṭâ mî-rîzed
Fîşat s bâd ki hoş fîkr-i şavâbî dâred

Ğamz, (^{M,T+} hâ’sız,) lûğat-i ‘Arabda қovlamakdir², ammâ ‘Acem hâ-i naķlile gözden ve ķasdan şâdir olan ҳarekete dirler, **şûh**’a iżâfeti beyâniyye ve **şûh**’uñ **tu**’ya lâmiyyedir. **Hûnem** muķaddem mefûlidir **mî-rîzed**’iñ ve **be-ħaṭâ** aña müteallikdedir. **Fîşat s bâd; şîn-i žamîr ǵamze**’ye râci‘dir. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Hoş eyü**³. **Fîkr-i şavâbî** iżâfeti beyâniyyedir ve **yâ** gine harf-i tenkîrdir. <^{T,F+} **Şavâb** tögri ma‘nâsinadır, anîn muķâbili **ħaṭâ**’dır ki egri ma‘nâsinadır.>

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ǵamze-i şûhuñ ķanımı ħaṭayla döker. Ğamze-i şûhuñuñ furşatı olsun ki eyi şavâb fikri var. Ya‘nî benim hûnum dökme fîkr-i şavâbdır, imdi seniñ ǵamze-i şûhuñuñ furşatı olsun ki bu hûşûşda (**174a**) fîkr-i

1 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem‘îs>

2 S: Ğamz lemez lûğat-i ‘Arabda қovlamakdir.

3 S: eyi.

şā'ib¹ şâhibidir. (^{S,T+} Mîşrā'-ı şânîniñ ma'nâsında; aña furşat olsun, zîrâ ma'kûl bir hoş fikir tutar diyen taşvîr-i ma'nâyi hûb edâ eylemiş².)

چشم مخمور تو دارد ز دلم قصد جگر ترک مستست مگر میل کبابی دارد

Çeşm-i maḥmûr-ı tu dâred zi-dilem ķaṣd-ı ciger
Türk-i mest' est meger meyl-i kebâbî dâred

Çeşm-i maḥmûr iżâfeti beyâniyye ve **tu**'ya iżâfeti lämiyyedir. **Kaşd-ı ciger** iżâfeti maşdarîn mef'ûline iżâfetidir. **Türk-i mest** iżâfeti beyâniyyedir. **Meger** bunda ke'enne ma'nâsinadır. **Meyl-i kebâb** iżâfeti (^{M,T+} de maşdarîn) mef'ûline iżâfetidir ve **yâ** gine ḥarf-i tenkîr, ḥarf-i vahdet tutan bilmemiş³.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ maḥmûrâne gözüñün dilimden ciger ķasdı var ya'nî ciger kebâbı ister. 'Aceb degil, zîrâ serhoş Tatar'dır, ke'enne kebâba meyl tatar⁴ ya'nî kebâba mâ'ildir, zîrâ Tatar cinsi ete ziyâde mâ'ildir, 'ale'l-huşûş ki kebâb ola, (^{S,T+} ciger ise de.)

جان بیمار مرا نیست ز تو روی سؤال ای خوش آن خسته که از دوست جوابی دارد

Cân-ı bîmâr-ı merâ nîst zi-tu rûy-ı su'âl
Ey hoş ân hâste ki ez-dôst cevâbî dâred

Cân-ı bîmâr iżâfet-i beyâniyyedir. **Bîm-är** vaşf-ı terkîbîdir, aşlında ārende-i bîm idi, korkı getürıcı ma'nâsinadır, pes, hasta olan ekserî ölmek korkusunu getürdigi için **bîmâr** dirler. **Rûy-ı su'âl** vech-i su'âl ve cihet-i su'âl ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Benim bîmâr cânımıñ senden hâl ü hâṭır su'âline vechi yokdur, ya'nî benim hasta cânımı sen 'iyâde idüp hâlin ve hâṭırın pursî eylemege bende liyâkat (^{T+} yok ve) (^{M+} bir cihet de) yokdur. Ey ḥarf-i nidâ, münâdâsı maḥzûf, taķdîr-i kelâm ey yârân'dır. (^{S,T+} Ya'nî ey yârân,) hoş ol hasta ki dost cânibinden bilâ-su'âl bir cevâbı ola⁵. Cevâbdan bunda murâd kelâmdir. Ya'nî sa'âdet ol hastaşa ki cânâni başı ucında kelâm⁶ eyleye.

1 S: fikir şatup.

2 M, S: eylememiş. (F ve T nüshasında, zîmnî bir istihza olduğu için fiilin olumlu şekli kullanılmıştır.)
<^{T+} Redd-i Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 M: ider.

5 S: bir cevâbı ola yâ cevâbı ola.

6 M: tekellüm.

کى كند سوی دل خسته حافظ نظرى
چشم مستت كه بھر گوشە خرابى دارد

Key koned sūy-ı dil-i hâste-i Hâfiż naṣarı¹
Çeşm-i mestet ki be-her gûşe ḥarâbî dâred

Sûy-i dil iżâfet-i lâmiyyedir ve **dil’iñ heste**’ye iżâfeti beyâniyye (^{F+} ve **haste’niñ Hâfiż’**a) lâmiyye². **Nazari;** **yâ** harf-i vaḥdet veya tenkîrdir, **nazar**’dan murâd iltifâtıdır. **Çesm,** **koned’iñ fâ’ili** ve **mest’**e iżâfeti beyâniyyedir) ve **mest’iñ tâ-yı zamîre** (^{S+} iżâfeti) lâmiyyedir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Be-her gûše;** **bâ** harf-i ẓarf. **Harâbî;** **yâ** vaḥdet.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż’iñ hasta göñli cānibine ķaçan iltifât eyler seniñ çeşm-i mestiñ ki her köşede bir ḥarâbî var. Ya’ñı ‘uşşâk-ı bî-nihâye ve bî-pâyâna mâlik olan çeşm-i mestiñ Hâfiż’iñ hasta diline ķaçan iltifât eyler ya’ñı eylemez dimekdir, istifhâm-ı inkârî tarîkîyle.

166

Ve lehu eyżan
Ez-Bâhr-i Muzâri^c
Mef’ülü Fâ’ilâtün Mef’ülü Fâ’ilâtün

دوش از جناب آصف پیک بشارت آمد
کز حضرت سلیمان عشرت اشارت آمد

Düş ez-cenâb-ı Âşaf peyk-i bişâret âmed
K’ez-Ḥâzret-i Süleymân ‘ışret işaret âmed

(^{M+} **Dûş** bunda dün gice dimekdir.) **Âşaf**dan bunda murâd Şâh Şucâ’oñ vezîri Kîvâmuddîn’dir ki Hâce’niñ müreibbisidir. **Peyk-i bişâret** iżâfeti lâmiyyedir. **Bişâret**, bâ’niñ kesriyle, müştûlukdur³. **Ki** harf-i beyân-ı **peyk-i bişâret’**dir. **Hażret-i Süleymân**’dan murâd Şâh Şucâ’dır. **‘Işret** aşlında **be-‘işret’**dir, **bâ** żarüret-i vezniçün ḥâzf olındı.

1 M: Sûy-i dil-i hâste-i Hâfiż naṣarı key uftad.

2 S: hâste’niñ lâmiyye.

3 M: müjdedir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice vezîr-i a'zam cenâbindan¹ müştuluğ peyki geldi ki pâdişâh cânibinden 'işrete işaret geldi. Ya'nî Şâh Şucâ² taht-ı saltanata cülüs eyledikde 'ayyâş pâdişâh olmak sebebiyle bâdeye icâzet virdi, zîrâ Dilşâd Hâtun andan evvel söyle yasağ eylemiş idi ki kimse adın aâfmağa kâdir degil idi, degil ki içmek³. Hâşılı, bu beyt ma'hûd kıssaya telmîhdir. (^{S,T,F*} Bu kıssa bizim pâdişâhimiz Sultân Süleymân ve oğlu Sultân Selîm (174b) kıssasına beñzer ki Sultân Süleymân şurb-i hamre yasağ eylemiş idi⁴ ve oğlu Sultân Selîm taht-ı saltanata cülüs idince icâzet virdi.)

خاڭ وجود ما را از آب دىدە گل كن
ویرانسراي دل را گاه عمارت آمد

Hâk-i vucûd-ı mâ-râ ez-âb-ı dide gîl kon
Vîrân-sarây-ı dil-râ gâh-ı ‘imâret âmed

Hâk-i vücûd-ı mâ iżâfetleri lämiyyedir. **Āb-ı dîde** de böyledir. **Gil kon** balçık eyle⁴. **Vîrân-sarây-ı dil** aşlında **sarây-ı vîrân-ı dil** idi, iżâfet-i beyâniyye ile, şoñra žarûret-i vezniçün iżâfeti fekk idüp terkîb-i mezci eylediler, **vîrân-sarây** dil'e mužâf olmuşdur. **Gâh** bunda vaqt ma'nâsına nadır. **‘Imâret** maşandardır, ‘amere-ya'muru'dan ya'nî naşara bâbından. ‘Avâm-ı nâs **‘imâret** yerine ta'mîr isti'mâl eyledikleri ǵalaṭ-ı fâhişdir, zîrâ ta'mîr ‘omri ve yaşı uzun eylemekdir, zîrâ mu'ammer ‘omri ve yaşı çok olana dirler.

Mahşûl-i Beyt: Bizim vücûdumuz hâkini âb-ı dîdemizle gîl eyle ya'nî yoğur, zîrâ göñül vîrân-sarâyınıñ ‘imâreti vaştı geldi. Hâşılı, cânânimâ hîjâb idüp buyurur: Bizi şol⁵ kadar ağlat ki vücûdımız hâki gîl olsun, zîrâ ağlamağ sebebiyle göñül iżtîrâbına nev'an tesellî gelür ki ‘imâret-i vîrân-sarây-ı dil buyurduğu oldur.

عېيم بېوش زنهار اى خرقە مى آلود
كان پاك پاكدامن بەر زيارت آمد

‘Aybem bi-pûş zinhâr ey hîrķa-i mey-âlûd
K’ân pâk-i pâk-dâmen behr-i ziŷaret âmed

1 S, M: cânibinden.

2 M: içmek söyle dursun.

3 S, F: ziyâde yasağ eylemiş idi.

4 S'de bu üç cümle beyitten önce yazılmış.

5 S: ol.

'Aybem iżāfeti maşdariń mef'üline iz'āfetidir. (^{M,T+} **Bi-pūş** fi'l-i emr müfred muḥāṭab, '**aybem** muķaddem mef'ülidir.) **Zinhār** edāt-ı tenbîh¹. **Hırka-i mey-älûd** iżāfeti beyāniyyedir, şarâbla bulaşık hırka dimekdir. **K'ān; ki** ḥarf-i ta'lîl, **ān** işaretidir **pāk**'e. **Pāk'iń pāk-dâmen**'e iżāfeti beyāniyyedir. **Pāk-dâmen** etegi pāk dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şarâbla bulaşık hırka, elbette 'aybımı ört ve gizle, zîrâ ol pāk-dâmen pāk ziyâret için geldi. Ya'nî ol pāk-dâmen cānân ziyâret için geldi, imdi ey hırka-i mey-älûd, 'aybımı setr eyle hâlime vâkîf olmasın. (^{S,T+} Mey-älûd hırka 'ayb setr eylemek iddi'â'idir, ve-illâ mey-älûd olmak cümle-i 'uyûbdandır.)

این شرح بی‌نهایت کز حسن یار گفتند
حرفیست از هزاران کاندر عبارت آمد

În şerh-i bi-nihâyet k'ez-ħusn-i yâr goftend
Harfi'st ez-hezârân k'ender-ibâret āmed

Şerh-i bî-nihâyet iżāfeti beyāniyyedir. **K'ez; ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şîfat ve **ħusn-i yâr** iżāfeti lâmiyyedir. **Harfi'st; yâ** ḥarf-i vâhdet. **Ez** min-i tebyîniyye ma'nâsına-dır. **Hezârân** hezâriń cem'îdir, nice biń dimekdir. **K'ender; ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şîfat veya ḥarf-i beyân, **ender** bây-ı şîla ma'nâsınadır. **İbâret** tekellüme dirler.

Mahşûl-i Beyt: Bu bî-nihâyet şerh ki yâriń hüsninden söylediler, bir ḥarfdir nice biń ḥarfden ki tekellüme geldi. Ya'nî hüsn-i cānândan 'ibârete ve tekellüme gelen nice biń eczâdan bir cüz'dür. Hâşılı, hüsniniń pâyânı yokdur dimekdir.

امروز جای هر کس پیدا شود ز خوبان
کان ماه مجلس افروز اندر صدارت آمد

Îmrûz cây-i herkes peydâ şeved zi-ħübân
K'ān māh-i meclis-efrûz ender-şadâret āmed

Cây-ı herkes iżāfeti lâmiyyedir. **K'ān; ki** ḥarf-i beyân. **Mâh-ı meclis-efrûz** iżāfeti beyāniyyedir. **Meclis-efrûz** vaşf-ı terkîbîdir, efrûzîden'den, meclis yalınlândırıcı ya'nî meclisi rûşen kılıcî. **Ender** bâ-yı şîla ma'nâsınadır, **şadâret** maşdardır, şadare-yeşduru'dan ya'nî naşara bâbından². Her şey'iń (^{M,T+} **şadr'**) evvelidir, bunda murâd şadr-ı meclisdir, ya'nî meclisiń başı ve evvelidir.

1 S: teşbihdir.

2 S: Şadâret naşara bâbından maşdardır.

Mahşûl-i Beyt: Bugün mahbûblardan herkeşin makâmı ve mertebesi zâhir ü hüveydâ olur ki ol mâh-ı meclis-efrûz şadr-ı meclise gele. Ya'nî bizim cânâ-nîmiz (175a) şadr-ı meclise gelince her şâhib-i hüsünüñ miğdârı ma'lûm olur. Niteki Hâce bu mazmûna ƙarîb elif kâfiyesinde buyurmuşdur:

Beyt: چندان بود گر شمه و ناز سهی قدان
کاید بجلوه سرو صنوبر خرام ما

Çendân buved girişme vu nâz-ı sehî-ķadân
K'âyed be-cilve serv-i şanevber-hîrâm-ı mâ¹

بر تخت جم که تاجش معراج آفتاست
همت نگر که موری با این حقارت آمد

Ber-taht-ı Cem ki tâceş mi'râc-ı âftâb'est
Himmet niger ki mûrî bâ-în һâkâret ämed

Taht-ı Cem izâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Tâceş; şîn-i** zamîr **Cem**'e râci'dir. **Mi'râc** lügâtde nerdübâna dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde mekân-ı 'urûc ya'nî çıkışacak yer murâddır, **âftâb**'a izâfeti lâmiyyedir. **Himmet, niger**'în muğaddem mef'ûlidir. **Ki** harf-i beyân. **Mûrî; yâ** harf-i vahdet, (M,T+ bir ƙarînca dimekdir.) **Bâ** ma'a ma'nâsinadır. **Haķâret** (M,T+ maşdardır) ȝillet ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Hażret-i Süleymân tahtı üzerine ki tâc-ı Süleymân mi'râc-ı âfitâbdır, ya'nî rif'atde felek-i çehârum gibidir ki mi'râc-ı âfitâbdır, himmeti gör ki mûr bu miğdâr һâkâretle ol tahta çıktı ve Süleymân'la mükâleme eyledi. Bu beyt Süleymân'la ƙarînca kıssasına telmîhdır, ammâ һâkîkatde 'El-mer'u yetîru bîhimmetihî² hâsebince himmete tergîbdır. Niteki 'Himmetu'r-ricâli tuķ-li'u'l-cibâl'³ meşhûrdur.

از چشم شوخش ای دل ایمان خود نگه دار
کان جادوی کمانکش از بهر غارت آمد

Ez-çeşm-i şûhेश ey dil imân-ı hod nigeh dâr
K'an câdû-yi kemân-keş ez-behr-i gâret ämed

¹ 3. gazel 3. beyit.

² İnsan himmetyle uçar, yükselir.

³ İnsanların himmeti dağları yerinden kaldırır.

Çeşm-i şūh iżāfeti beyāniyyedir, **şin-i žamīr** cānāna rāci'dir. **Nigeh dār** (^{M,T+} şaklı tut ya'nī) hifz eyle. **K'ān; ki** һarf-i ta'lil. **Cādū-yı kemān-keş** iżāfeti beyāniyyedir. (^{M,T+} **Kemān-keş** vasf-ı terkibidir, keşiden'den, yay çekici dimekdir. **Gāret** yağmā.)

Mahşûl-i Beyt: Ey dil, cānānuň şūh çeşminden kendi īmānını hifz u şiyānet eyle, zīrā ol kemān-keş cādū ya'nī çeşm-i cānān yağmā içün geldi, ya'nī dīn ü dil yağmā eylemek içün geldi. Güzelleriň¹ çeşmini cādūya teşbih eylemişler, sihirlle tesħir-i қulüb eyledüğüçün². Ve kemān-keş olduğu ebrūlara nisbetdir, ke'enne ki қaşları yayını çeşmi kendi çeker gerer.

آلوده تو حافظ فيضى ز شاه در خواه
كان عنصر سماحت بهر طهارت آمد

Ālûde'i tu Hâfiż feyzî zi-şâh der-ḥâh
K'ān 'unşur-ı semâhat behr-i ṭahâret āmed

Ālûde'i; hemze һarf-i tevessül ve **yā** һiṭāb içündür, bulaşıksın dimekdir. **Hâfiż** münâdâ, һarf-i nidâ maḥzûfdur. **Feyzî; yā** һarf-i tenkîrveyâ vaħdet, (^{M,T+} vaħdete қaşr eyleyen taķṣîr eyledi³). **Der** һarf-i te'kîd,) **ḥâh** fi'l-i emr müfred muħāṭab, iste ve dile dimekdir. **K'ān; ki** һarf-i ta'lil. **'Unşur** dörtdür, āb u һâk ü bâd u āteş ki cemî' ecsâm bunlardan mürekkebdir, pes, bunda **'unşur**'dan zât veyâ vücûd murâddır⁴. **Semâhat** cömerdlik ve seħâvet dimekdir⁵. (^{M,T+} **Tahâret** maşdardır pâklilik ma'nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, sen ālûde-i fakır u iflâssın, pâdişâhdan feyz ü kerem iste, zīrā ol zât-ı vücûd-ı sahî fakır u iflâs ălâyışinden seni taṭhîr içün geldi. Ya'nī 'ulemâ ve fużalâ ve şulehâyi fakır ălâyışinden taħliş içün dünyâya geldi, (^{T,F+} ne ki Hâfiż'a geldi⁶.)

1 M: görenler.

2 S: sihirlle tesħir қılup 'uṣṣâk eylediğiçün.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 S: 'Unşurdan zât, vücûd murâddır.

5 S: Semâhat seħâvet ma'nâsınınadır.

6 S: niteki Hâfiż'a geldi. T ve F nüshası 'sadece Hafız için gelmedi' anlamındadır ve daha doğru görünmektedir.

دریاست مجلس او دریاب وقت در یاب
هان ای زیان کشیده گاه تجارت آمد

Deryâst meclis-i şâh der-yâb vaqt der-yâb
Hân ey ziyân-keşide gâh-i ticâret âmed

Deryâst muğaddem haber, **meclis-i şâh** mu'âhhar mübtedâ (M,T+ ve iżâfeti lâmiyyedir.) **Şâh**'dan (S+ bunda) (M,T+ murâd) Şâh Şucâ'dır ki Hâce'ye ziyâde iltifât üzre imiş, zîrâ Hâcî Kîvâm anıñ vezîri ve Hâce'niñ muhibbi ve mûrîdi idi¹. (S+ **Der-yâb vaqt**) **der-yâb** te'kîd-i lafzî ķabilindendir, **vaqt'**iñ mužâfi mahzûfdur, taķdîr-i kelâm **der-yâb furşat-ı vaqt** idi, **furşat** žarüret-i vezniçün ħâzf olundı, elbette vahtiñ furşatını aňla, ǵaflet eyleme dimekdir. Ba'zılar ikinci **der-yâb**'iñ dâl'ını mažmûm okuyup ma'nâsını inci bul ya'nî murvârid bul ma'nâsını virdiler², egerçi fi'l-ħâkîka kelâm-ı 'Arabda (175b) te'sîs te'kiddeden evlâdir, ammâ bunuň gibi yerlerde selîka-i 'Acem te'sîs ķabûl eylemez, egerçi ki **deryâ** lafzına aşinâdir³, *fe-te'emmel*. **Hân** Fârisîde tîz ol dimekdir, esmâ-i efâldendir. **Ey** harf-i nidâ, münâdâsi mahzûfdur, taķdîri **ey merd-i ziyân-keşide** idi, žarüret-i vezniçün ħâzf olundı, ziyân çekmiş er dimekdir. **Gâh** bunda vaqt ma'nâsınañdır, ba'zı nûshâda **vaqt** vâki'dir, **ticâret**'e iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce Hażretleri tecrîd tarîkiyle nefs-i şerîfine hîṭâb idüp buyurur: Şâh Şucâ'iñ meclis-i şerîfi 'ilm ü fażl u ma'rîfet u sejhâ ve kerem deñizidir, vahtiñ furşatını aňla ve bul, elbette tîz ol, eglenme ey merd-i ziyân-keşide, ticâret vaqtı geldi. Ya'nî her ne ki maڭşûd idinürseň bu meclis-i şerîf vâsiṭasıyla hâşıl olur hemâñ⁴, furşatı fevt eyleme.

1 S: Hâcenîñ ziyâde mûrîdi ve muhibbi idi.

2 <T+ Redd-i Sûrûrî ve Şem'iş

3 M: egerçi ki dur yâb lafzıyla aşinâdir. S: egerçi ki dur yâb lafzına aşinâdir.

4 'hemâñ' kelimesi 'sadece' anlamında kullanıldığı için kendisinden sonra virgül konulmuştur.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

برید باد صبا دوشم آگهی آورد
که روز محنت و غم رو بکوتهی آورد

Berid-i bâd-ı şabâ dûşem âgehî âverd
Ki rûz-ı mihnet u ǵam rû be-kûtehî âverd

Berîd, (^{M,T+} bâ'nîn fethi ve râ'nîn kesriyle) peykdir. Lafz-ı **berîd**'in **bâd**'a ve **bâd**'in **şabâ**'ya izâfetleri beyâniyyedir. **Dûş** bunda dün gice dimekdir, **mîm**-i žamîr ma'nâ cihetinden **âverd** fi'line muķayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına (^{S,T+} ve **âgehî** mef'ûl-i evveli ve **dûş** ʐarf-i zamânı. Hâşılı, **berîd** mübtedâ ve **âverd** һaberi ve **rû**, **âverd**'in mef'ûl-i şârihi¹ ve **be-kûtehî** ǵayr-i şârihi.) **Âgehî** ve **kûtehî** yâ'ları maşdariyyedir.

Mâhşûl-i Beyt: Bâd-ı şabâ peyki dün gice bańa һaber-dârlık getürdi ya'nî beni āgâh eyledi ki mihnet ü ǵam günü kışalığa yüz getürdi ya'nî kîsaldı. (^{S,T+} Mihnet ü ǵam günü kûtâh olmak Şâh Manşûr taht-ı saltanata cülüs eylemek sebebiyledir, zîrâ Hâce'niń ziyâde muhibbi idi.)

بمطربان صبوحى دهيم جامه چاك
بدین نوید که باد سحرگهی آورد

Be-muṭribân-ı şabûhî dihîm câme-i çâk
Bedin nuvíd ki bâd-ı sehergehî âverd

Be-muṭribân; bâ һarf-i şila. **Şabûh** şabâh vakıtinde içilen şarâba dirler, **yâ** һarf-i nisbet. **Muṭribân-ı şabûhî** izâfet-i lâmiyyedir, şabûh bâdesini içmäge mensûb muṭribler ya'nî seherde bâde-nûş olan sâzendeler ve gûyendeler. **Dihîm** fi'l-i mužâri' mütekellim ma'a'l-ǵayydr. **Câme-i çâk** izâfeti beyâniyyedir ve **dihîm**'in mef'ûl-i şârihi ve **be-muṭribân** ǵayr-i şârihi. **Bedin**; **bâ** һarf-i sebeb, **în** ism-i işâretdir **nuvíd**'e. **Nuvíd** müştuluğdur². **Ki** һarf-i râbiť-ı şifat. **Bâd-ı sehergehî** izâfeti beyâniyyedir. **Sehergeh** seher vaktı dimekdir, zîrâ **geh**

1 T: mef'ûl-i ǵayr-i şârihi.

2 M, T: ïn ism-i işâretdir "nuvíd" e ki müştuluğdur.

gâh'dan muhaffefdir, **geh** vakıt ma'nâsına nadır ve **yâ** harf-i nisbet, seher vaktine mensûb dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Şabûhî mu'triblerine virelim berid-i şabâ virdüğü haberden ötürü çâk eyledigimiz câmeyi müştûluk sebebiyle, ki bâd-ı sehergehî ya'nî bâd-ı şabâ getürdi. <^{T,F+} Hâşılı, Şâh Manşûr'uñ taht-ı saltanata cülûs eyledigi haberin işidüp şevkden câmemizi çâk eyledik. Ol câme-i çâki şabûh mu'triblerine virelim bâd-ı şabâ getürdüğü haberinin müştûluğundan ötürü.>

بیا که تو حور بهشت را رضوان
بدین جهان ز برای دل رهی آورد

Bi-y-â bi-y-â ki tu hûr-ı behîst-râ Rûdvân
Bedîn cihân zi-berâ-yi dil-i rehî âverd

Bi-y-â bi-y-â te'kîd-i lafzî. **Ki** harf-i ta'lîl veya harf-i beyân. **Hûr-ı behîst** iżâfeti lämiyyedir. **Hûr** egerçi 'Arabîde cem'-i ahver u havrâdır, ammâ 'Acem müfred mahallinde isti'mâl ider. **Bedîn**; dâl hemzeden maklûbdur, **be in** cihân dimekdir, **bâ** harf-i şila. **Zi-berây**; **zâ**-yî müfrede muķhamdır žarûret-i vezniçün. **Dil-i rehî** iżâfet-i lämiyyedir. **Rehî** ekser kul ya'nî¹ 'abd ma'nâsında isti'mâl iderler, ammâ aşlında yumuş oğlanına dirler, ya'nî yanaşma, der oğlanına. **Hûr-ı behîst**, **âverd'iñ** muķaddem mef'ûl-i şârihi ve **bedîn cihân** gâyr-i şârihi. **Rûdvân** (176a) mübtedâ ve **âverd** haberi. **Rûdvân** cennet kapucısına ve hâzîne-dârına dirler.

Mahşûl-i Beyt: Hâce cânâsına hîjâb idüp buyurur: Gel gel ki sen cennet hûrını² Rûdvân bu cihâna bu ķuluñ göñli için getürdi. Ya'nî³ sen cennet hûrisin, bu cihâna seni ben göñül virüp sevmekiçün Rûdvân getürdi. Hâşılı,) dünyaya sen baña cânân olmağıçün gelmişsin, imdi gel baña yâr ol, agyâr³ olma.

همی رویم بشیراز با عنایت دوست
زهی رفیق که بختم بهمرهی آورد

Hemî-revîm be-Şîrâz bâ-'inâyet-i dôst
Zihî refîk ki bahîtem be-hem-rehî âverd⁴

1 S; ve.

2 M: hûrisini.

3 S: agyârla.

4 <^{S+} Zihî nuvíd ki bahîtem be-hemrehî âverd>

Ba‘zi nüshada müşrā‘-ı evvel böyle vâkî‘dir. ‘Nesîm-i zulf-i tu şud Hîzr-ı râ-hem ender-‘ışk’. **Hemî; hâ** zâyiddir te’kîd içün, **mî-revîm** fi‘l-i muzâri‘ mütekellim ma‘al-ğayr, gideriz dîmek (^{S,F+} ola veyâ fi‘l-i emr mütekellim ma‘al-ğayr, gidelim dîmek) ola, *ve li-kullin vîchetun*. **Be-Şîrâz; bâ** һarf-i şila. **Şîrâz** Hâ-ce’niň şehrine dirler ki ‘Acem bilâdınıň güzidelerindendir. Niteki dimişler:

Beyt: چه مصر و چه شام و چه بز و چه بحر

همه روستایند و شیراز شهر

Ci Mîşr u ci Şâm u ci berr u ci bahî

Heme rûstâyend u Şîrâz şehr¹

Bâ-‘inâyet; bâ müşâhabet içündür. **‘Inâyet** maşdardır, կâşd ma‘nâsına, fi‘l-i mâzî ve muzâri‘i mebnîyyün li‘l-mef‘ûl müsta‘meldir, meşelâ “*unîtu bi-ḥâceti-ke*” ve “*u‘nâ bi ḥâcetike ‘inâyeten*” dirler. **‘Inâyet-i dôst** iżâfeti lâmiyyedir, ‘avn-ı dost ma‘nâsına nadır. **Zîhî** kelime-i taħsîndir, fi‘l-i ta‘accüb ma‘nâsına daħi müsta‘meldir. **Ki** һarf-i râbi‘-ı şîfat. (^{M,T+} **Be-hem-rehî; bâ** һarf-i şila,) **hem-reh** hem-râh’dan muħaffefdir, yoldaş dîmekdir ve **yâ** һarf-i maşdar. **Refîk, āverd**’iň mułkaddem mef‘ûl-i şâriħidir ve **be-hem-rehî** ғayr-i şâriħi.

Mahşûl-i Beyt: Şîrâz'a gidelim veyâ gideriz dostuň ‘avn u ‘inâyetiyle, ne hoş refîkdir ki tâli‘im yoldaşlığı getürdi. (^{M,T+} Ya‘nî ‘inâyet-i dost ne hoşça refîkdir ki baħtîm anı yoldaşlığımıma getürdi,) ya‘nî baña yoldaş eyledi.

Ammâ ol bir nüshaya nisbet ma‘nâ; **nesîm-i zulf-i tu** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Hîzr-ı râhem** de böyledir. **Ender** edât-ı zarfdır, fi² ma‘nâsına, taķdîri, **ender-reh-i ‘ışk**’dîr, żarûret-i vezniçün **râh** һâzf olundı.

Mahşûl-i müşrâ‘: Seniň zülfün nesîmi baña yol Hîzir’i oldı ҭârik-i ‘ışkda, ya‘nî baña yoldaş oldı ҭârik-i ‘ışk-ı cânânda dîmekdir. Kâfiyeden һaber-dâr olmayanlar müşrâ‘-ı şânîde refîk yerine nuvíd ve delîl lafiżlarını īrâd eylemekle iki beyt eylemişler, ammâ ‘aceb nâ-dânlık iżħâr eylemişler³.

چه نالھا که رسید از دلم بخرگه ماہ
چو یاد عارض آن ماہ خرگھى آورد

Çi nâlehâ ki resîd ez-dilem be-ħirgeh-i mâh
Çu yâd-ı ‘ârež-ı ān mâh-ı ħirgehî āverd

1 Ne Mîşr ne Şâm; ne kara ne deniz!... Şîrâz’ın yanında hepsi köy kâlhî.

2 T: der ma‘nâsına.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

Çi bunda mübâlağa ifâde ider. **Nâlehâ** nâleniñ cem'idir. **Ki** harf-i beyân. **Be-hirgeh; bâ** harf-i şila, **hirgeh** hîrgâh'dan muhaffefdir, derim evine dirler ki göcer evli Türkmenleriñ keçeyle örtili¹ evleridir, egerçi hâkîkatde kara eve dirler, niteki sâbiñan tahkîki mürûr eyledi, **mâh**'a iżâfeti iki vecihledir. **Hirgeh**'den murâd felek-i mâh ise iżâfet lâmiyyedir ve eger murâd kendi ise beyâniyyedir. Mışrâ'-ı sâñide olan tetâbu'-ı iżâfât lâmiyyelerdir. **Āverd**'in fâ'ili **dil**'e râci' olan žamîrdir ve mef'ûl-i şârihi **yâd-ı 'arez**'dir. Ma'lûm ola ki 'Acem fâ'il vezni üzerine olan elfâz-ı 'Arabiñ üç lafzında taşarruf eylemişdir. 'Âriz ki şâkal biten yerdir ve Hâtim ki bir sahî 'Arabın ismidir ve kâfir lafzında. Üçini bile edillesiyle 'Be-bû-yı nâfe'i' beytinîñ risâlesinde zîkr eylemişüz. **Hirgehî** yâ'sı harf-i nisbetdir.

Mahşûl-i Beyt: 'Aceb mübâlağa nâleler ki hîrgeh-i mâha irîşdi benim dilimden, çünkü ol hîrgâhe mensüb mâhîñ 'âriżini yâda getürdi. Ya'nî ol hîrgâh-nişin cânâniñ 'âriżini dilim ki yâda getürdi, hîrgeh-i mâha dilimden 'aceb mübâlağa nâleler irîşdi, ya'nî çok feryâd u fiğânlar eyledi.

بجبر خاطر ما کوش کین کلاه نمد
بسا شکست که بر افسر شهی آورد

Be-cebr-i hâtûr-ı mâ kûş k'în (176b) kulâh-ı nemed

Besâ şikest ki ber-efser-i şehî āverd

Be-cebr; bâ harf-i şila, **cebr** lügatde maşdardır, bir şunuñ seyeklemek, ya'nî bir hayvâniñveyâ insâniñ eliveyâ ayağı fansa² tahtalarla anı şararlar, (^{M,T+} ol tahtalara) seyek dirler, (^{M+} 'Arabca aña cebîre dirler, ol tahtaları) ol şunuña şarmaşa **cebr** dirler. Bunda **cebr-i hâtûr**'dan murâd rî'âyet-i hâtûrdir. **Cebr-i hâtûr-ı mâ** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Kûş** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, (^{M,T+} çâlış) ya'nî sa'yeyle. **K'în; ki** harf-i ta'lîl. **Kulâh-ı nemed** iżâfeti beyâniyyedir, (^{M,T+} keçe külâh dimekdir. **Besâ** çok dimekdir. **Şikest** ismdir şîma³ ma'nâsına.) **Ki** harf-i beyân. **Ber** bâ-yı şila ma'nâsına nadır. **Efser-i şehî** iżâfeti lâmiyyedir, (^{M,T+} yâ-yı bañnîyle,) **şehî**'niñ yâ'sı harf-i nisbetveyâ harf-i maşdardır, (^{M,T+} harf-i maşdara ķâşr eyleyen takşîr eylemiş⁴ ve harf-i) vahdet tutan hâṭâ eylemiş⁵.

1 M: örtili. S: örtdüükleri.

2 M: çıkışa. S: ufana.

3 M: kırmak.

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 <^{T+} Redd-i Sürürî>

Mahşûl-i Beyt: Bizim hâtırimızıñ ri‘ayetine sa‘y eyle ki bu keçe külâh gibi mülâyim ve yumuşak hâtırimız ve gönlümüz çok şinuk ki pâdişâha mensüb tâca getürdi. Ya‘nî bu bizim şinuk gönlümüz çok şâhlar tâcını şikest eylemişdir, ya‘nî çok pâdişâhi taht u tâcdan ayırmışdır.

رساند رایت منصور بر فلك حافظ
چو التجا بجناب شهنشهی آورد

Resâned râyet-i manşûr ber-felek Hâfiż
Çu ilticâ be-cenâb-ı şehenşehi äverd

Resâned fi'l-i müte'addîdir, reşânîden'den, iriştirdi dimekdir. **Manşûr** bunda maşdardır, mef'ûl vezni üzerine, meysûr yûsr ve ma'sûr usr ma'nâsına olduğu gibi. Pes, **râyet-i manşûr** iżâfet-i beyâniyyedir. Ve câ'izdir ki bunda **manşûr** ism-i mef'ûl ola ve râyete şifat ola ve câ'izdir ki **manşûr**'dan **Şâh Manşûr** murâd ola ki Hâce'niñ mürebbilerindendir ve Hâce bu dîvânda anî nice yerde zîkr eylemişdir gâh şârihan ve gâh kinayeten. **Resâned**'iñ fâ'ili **Hâfiż**dir. **İlticâ** ifti'âl bâbından maşdardır, şığınmak ma'nâsına. **Be-cenâb; bâ** harf-i şila, **cenâb** finâ'u'l-beyt eviñ havlisi¹ ve hayatı ma'nâsına nadır. **Şehenşeh** şehenşâh'dan ve şehenşâh şâhânsâh'dan muhaffefdir. **Şâhânsâh** aşlında **şâh-i şâhân** idi, terkîb-i iżâfi idi, pâdişâhlar pâdişâhi ma'nâsına, takdîm u te'hîr sebebiyle terkîb-i mezci ķılındı. **Äverd**'iñ fâ'ili **Hâfiż**'a râci' zamîrdir ve mef'ûl-i şârihi **ilticâ** ve ǵayr-i şârihi **be-cenâb**. (^{S,T+} **Cenâb**'iñ) **şehenşehî**'ye iżâfeti lâmiyyedir ve yâ-yî **şehenşehî** harf-i nisbetdir, harf-i vaḥdet² (^{M+} tutup ma'nâsını; çok şığınmağı bir pâdişâhlar pâdişâhi dergâhına getürdi diyen kimse ma'nâyi bir hoşça şığındıramamış) ve yâ-yî i'tibârdan sâkiṭ kılup müşrâ'iñ ma'nâsını, çünkü ol pâdişâhîn cenâbına ilticâ getürdi diyen dahî bî-ma'nâ söylemiş.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż nuşret sancağını ve yâ manşûr olmuş³ sancağını ve yâ (^{M,T+} pâdişâh) Manşûr'uñ sancağını⁴ felege iriştirdi çünkü Şâh Manşûr'a mensûb cenâba⁵ ilticâ getürdi ya'nî şîğindi, Hâşılı, Şâh Manşûr'uñ meddâhı olup aña intisâb eylemek sebebiyle sancağını göklere iriştirdi⁶. Şu arâdan bu-nuñ gibi kelimât iddi'â'idir, hâkîkî degildir⁷.

1 S: eviñ öni dimek, ya'nî havlisi.

2 S: harf-i vaḥdet degil.

3 M: olmak.

4 <^{T,F+} ya'nî Hâfiż kendi sancağını ve yâ Şâh Manşûr'uñ sancağını>

5 S, M: cânibe.

6 S: sancağı göklere irişdi. T: sancağını gökleri iriştirdi şu 'arâdan birisi.

7 S: kelimât ve iddi'âsı hâkîkî degildir.

168

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

آن که رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد
صبر و آرام تواند بمن مسکین داد

Ān ki ruhsār-ı tu-rā reng-i gul u nesrīn dād
Şabr u ārām tuvāned be-men-i miskīn dād

Ān ism-i işaretdir Allâh'a, ba'idele işaret bize göredir ki biz andan irağız¹, egerçi ki ol bize yakındır. **Ki** harf-i beyân-i **ān**. **Nesrīn** ve **nesterīn** bir ak çiçek ismidir, Rûm'da da aña gül-i nesrīn dirler. **Dād'**ıñ fâ'ili **ān**'ıñ müşārūn ileyhine râci' tahtında zamîrdir ve **ruhsār** mef'ül-i evveli ve **reng-i gul** mef'ül-i şanisi. Ve **ruhsār-ı tu-rā** ve **reng-i gul** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Ārām** ismdir, ārāmîden'den, (177a) diñlenme² ma'nâsına. **Tuvāned** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ibdir. **Be-men; bā** harf-i şila ve **men**'ıñ **miskīn**'e iżâfeti beyâniyyedir, yâ-yı bañnîyle. **Dād'**ıñ fâ'ili yine ma'hûd zamîrdir ve mef'ül-i şarîhi **şabr** ve ǵayr-i şarîhi **be-men**.

Mahşûl-i Beyt: Ol Allâh ki seniñ ruhsârıña gül ü nesrîn rengini virdi, ya'ñı kıızılını kıızıl ve akını ak yaratdı, hâşılı, şol ki saña güzellik virdi, ben miskîne de şabr u ārâm virmeye de kâdirdir, ya'ñı baña sükûn u ƙarâr virmeye kâdirdir.

وان که گیسوی ترا رسم تطاول آموخت
هم تواند کرمش داد من غمگین داد

V'ān ki gîsû-yı tu-râ resm-i teṭâvul āmûḥt
Hem tuvâned keremeş dâd-i men-i ǵamgîn dâd

Vâv harf-i 'atf, vâv-ı 'âtifasız yazanlar 'atf lezzetini bilmezler imiş³. (^{M,T+} **Gîsû** saç bütünlüğüdür, **tu-râ**'ya iżâfeti lâmiyyedir. **Resm** 'âdet, **teṭâvul**'e iżâfe-ti lâmiyye.) **Teṭâvul** zulm ü te'addî ma'nâsınınadır. **Āmûḥt**'uñ fâ'ili yine zamîr-i sâbikdir ve **gîsû** mef'ül-i evvelidir ve **resm** mef'ül-i şanisi. **Tuvâned**'ıñ fâ'ili

1 S: iraķuz. T: iraķız.

2 T: dignenme.

3 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

keremeş'dir ve **şin-i** zamîr Allâh'a râci'dir. **Dâd** 'adl ü insâfdır. **Dâd'**ıñ **men**'e iżâfeti lâmiyyedir ve **men**'ıñ **ğamgîn**'e beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Daḥî ol Allâh ki seniñ gîsûna ȝulm ü te'addî 'âdet u ȝanûnînî öğretti, anîñ keremi ȝâdirdir seniñ zülfûnden ben ȝamgîne intişâf eylemege, ya'nî baña 'adl ü dâd virmegê, hâşlı, eyledüğü tetâvülün cezâsin virmegê. Zülfe nisbet teşâvül hûb vâki' olmuş.

من همان روز ز فرهاد طمع ببریدم
که عنان دل شیدا بلب شیرین داد

Men hemân rûz zi-Ferhâd ȝama' bi-brîdem
Ki 'inan-ı dil-i şeydâ be-leb-i Şîrîn dâd

Tama' bunda ümîd ma'nâsına nadır. **Bi-brîdem** fi'l-i mâzî mütekellim vaḥde, kesdim dimekdir, **ȝama'** muğakkidem mef'ûl-i şârihi ve **zi-Ferhâd** ȝayr-i şârihi. **Ki** harf-i beyân. **İnân** uyan dizgini, **dil**'e iżâfeti ve **dil'**ıñ **şeydâ**'ya iżâfeti beyâniyyedir. (^{T+} **Be-leb; bâ** harf-i şila. **Leb-i Şîrîn** iżâfeti lâmiyye.) **Dâd**'ıñ fâ'ili **Ferhâd** ve mef'ûl-i şârihi **'inân** ve ȝayr-i şârihi **be-leb-i Şîrîn**. **Leb-i Şîrîn**'de îhâm var¹.

Mahşûl-i Beyt: Ben hemân ol gün Ferhâd'dan ümîdi kesdim ki dîvâne gönlîniñ 'inân-ı ihtiyyârını leb-i Şîrîn'e virdi. Ya'nî Şîrîn'i sevüp gönlîni aña virdüginden bildim başdan çıkışacağın.

گنج زر گر نبود کنج قناعت باقیست
آن که آن داد بشاهان بگدایان این داد

Genc-i zer ger ne-buveğ genc-i ȝanâ'at bâkî'st
Ân ki ân dâd be-şâhân be-gedâyân in dâd

Genc-i zer iżâfeti beyâniyyedir, altın hazırlığı dimekdir. **Genc-i ȝanâ'at**; bunda kâf-i 'Acemî meftûh olup evvelki gibi hazırlıne ma'nâsına olmak câ'iz ve kâf-i 'Arabî mazmûm olup buçağın ma'nâsına olmak câ'iz, her ȝanâ'ısı ise iżâfeti beyâniyyedir. **Ân** ism-i işaretdir **genc-i zer**'e ve **in** (^{S+} ism-i işaretdir) **genc-i ȝanâ'at**'e. **Dâd**'ıñ fâ'ili yine Allâh'a râci' zamîrdir iki yerde bile. Evvelkiniñ mef'ûl-i şârihi **ân**'dır ve ȝayr-i şârihi **be-şâhân** ve ikinciniñ mef'ûl-i şârihi (^{S,T+} **in** ve ȝayr-i şârihi) **be-gedâyân**'dır.

1 M: ȝayr-i şârihi be-leb. Şîrîn'de îhâm var.

Mahşûl-i Beyt: Hâce buyurur ki; bizde altın һazînesi olmazsa қanâ‘at (^{T+} һazînesi veya қanâ‘at) bucağı bâkîdir, ya‘nî aña mâlikiz dimekdir. Ol Al-lâh ki altın һazînesini pâdişâhlara virdi, қanâ‘at һazînesini gedâlara ve ‘âşik-lara virdi.

خوش عروسیست جهان از ره صورت لیکن
هر که پیوست بدو عمر خودش کایین داد

Hoş ‘arûsi’st cihân ez-reh-i şüret likin
Her ki peyvest bedû ‘omr-i hodeş kâbin dâd

Hoş bunda güzel ma‘nâsına nadır. **‘Arûs** gerdege girmekden evvel ere ve ‘av-rata iştirâkla istî‘mâl olunur, bunda muşlakâ gelin murâddır, **yâ** harf-i vahdet veya tenkîrdir, birine kaşr eyleyen taşşîr eylemiş¹. **Cihân** mu’âhhâr mübtedâ ve **hoş** ‘arûs muğaddem haber. **Reh-i şüret** iżâfeti beyâniyyedir, şüret (177b) tariķinden ya‘nî şüreten. **Her ki** aşlında **herkes ki** idi, niteki sâbîkân mükerrer beyân olmuştur, hâşılı, hâzf u işâl kâbilindendir. **Bedû** aşlında **be-ū** idi hemze dâl’â ibdâl olmuştur ve **bâ** harf-i şıladır. **Peyvest** **bedû** aña vâşîl oldı ya‘nî nikâhlandı. **‘Omr-i hodeş** iżâfeti lämiyyedir, kendi ‘ömrini dimekdir. **Kâbîn** ve **kâvîn** bunda қalîñ ma‘nâsına nadır. **Dâd’ıñ fâ‘ili ki** ye râci‘ žamîrdir ve ‘omr mef‘ûl-i evveli ve **kâbîn** mef‘ûl-i sâniisi.

Mahşûl-i Beyt: Cihân güzel gelindir şüret yolından, ammâ her kimse ki aña vâşîl oldı ya‘nî anı oynâş idindi, kendi ‘ömrini aña қalîñ virdi ya‘nî kâbîn virdi². Hâşılı, nice erden artmış ‘acûzdur, kimseniñ nikâhında қarâr tutmaz. Bu kelâm dünyâ menâşibini taşarruf eyleyen ehl-i dünyâya göredir.

بعد ازین دست من و دامن سرو و لب جوى
خاصه اکنون که صبا مژده فروردین داد

Ba‘d ezîn dest-i men u dâmen-i serv u leb-i cûy
Hâşa eknûn ki şabâ mujde-i Ferverdin dâd

Mışrâ‘-ı evveliñ **vâv**’larına **vâv**-ı ma‘a ve **vâv**-ı muğârene dirler³. **Hâsa;** žarû-ret-i vezniçün teşdîd sâkît olmuşdur. **Ferverdin** bahâriñ evvelki ayınıñ ismi-dir **gûneş re’s-i Hamel**’e dâhil olduñdan şoñra. (^{T,S+} Mezkûr **Ferverdin** Târih-i

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

2 M: oynâş idindi, kendi ‘ömrini hebâya virdi.

3 S: vâvları ma‘a ve muğârenet ifâde ider.

Celâleddîn Melik Şâh Selçukî kâ'îdesi üzeredir, ammâ târîh-i ķadîm kânûnî üzere râst gelmez. ¹⁾

Mahşûl-i Beyt: Bundan şoñra el benim ve serv dibi ve ırmañ kenâri ya'ñı ben bunlar ileyim², bunlardan ayrılmam dimekdir. Bu vâv'larıñ taħkîki mü-kerrer beyân olmuşdur. Huşûşen şimdi ki şabâ Ferverdîn ayınıñ muştuluğunu virdi (^{M,T+} ya'ñı evvel bahâr muştuluğu virdi.)

در کف غصه دوران دل حافظ خون شد
از فراق رخت ای خواجه قوام الدین داد

Der-kef-i ġušşa-i devrân dil-i Hâfiż hûn şud
Ez-firâk-ı ruhet ey Hâce Kîvâmuddîn dâd

Ġušşa'ya kef işbâti isti'are tarîkiyledir, pes, iżâfet beyâniyyedir. (^{S,T+} **Ġušşa-i devrân** iżâfeti lämiyye. **Dil-i Hâfiż** iżâfeti daħi lämiyyedir (^{S,T+} ve mübtedâ ve hûn şud haberî. **Firâk-ı ruh** iżâfeti lämiyyedir.) **Hâce**'den bunda murâd vezîrdir, (^{M,T+} nitekim sâbiķan beyân olmuş idi.) **Kîvâm**'ıñ kâf'ında fethâ ve kesre cā'izdir, ammâ kesre efşahîdir. (^{S,T+} *Seb'a-i Mu'allaka'*nın üçinci kaşîdesi ki Lebîd bin Rebi'a'nıñ kaşîdesidir, İmâm Zevzenî ki şâriħleriniñ eşheridir³, buyurmuşdur: *Kîvâmuş-şey'i ve kîvâmuhu bi'l-kesri ve'l-fethî, ve'l-kesru efşâhu, mâ yekûmu bihi*⁴.) **Dâd** bunda ismdir şikâyet ma'naśına.

Mahşûl-i Beyt: Zamân u devrân ġuşşasınıñ avucunda ve elinde⁵ Hâfiż'ıñ yüregi kan oldı seniñ ruhuñ firâkından, ey Hâce Kîvâmuddîn, dâd u feryâd u fiġân ya'ñı şikâyet. 'Ez-firâk-ı ruhet' 'ibâreti siħr-i ḥelâl tarîkiyle vâki'dir, ya'ñı müşrâ'-ı evvele ve şâniye şarf eylemek kâbildir.

1 <^{S+} Bahârîn evvelki ayınıñ ismidir Ferverdîn.>

2 S: bunları eleyem.

3 S, T: eşbehidir.

4 Kîvâm veya kavâm okunabilen bu kelime bir şeyin kendisiyle kaim olduğu şey demektir. Kîvâm şeklinde okunuşu daha fasihtir.

5 M: ġuşşasının avucunda.

169

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

اگر روم ز پیش فتنها برانگیزد
ور از طلب بنشینم بکینه برخیزد

Eger revem zi-peyesh fitnəhə ber-engized
V'er ez-ṭaleb bi-nişinem be-kine ber-hīzed

Peyeş; şin-i žamîr dilde merkûz olan cānāna râci‘dir. **Ber-engized; ber ḥarf-i te’kîd**, **engized** fi'l-i mužâri‘ müfred gâ’ib, fitneler kôparır. **V’er** vu eger’den muḥaffef. **Ez-ṭaleb bi-nişinem**, fi'l-i mužâri‘ mütekellim vâhde, ṭalebden tekâ‘ud idersem ya‘nî ferâğat idersem. **Be-kîne; bâ ḥarf-i** şila veyâ muṣâhabet, kîneye veyâ kînle dîmekdir. **Ber-hîzed; ber ḥarf-i te’kîd, hîzed** kâlkar.

Mahşûl-i Beyt: Eger ardînca gidersem başıma fitneler ve belâlar kôparur ki (178a) ardîmcâ niçün gelürsin diyü. Ve eger ṭalebden külliyyen tekâ‘ud idüp ferâğat idersem kîne ve intikâma kâlkar ya‘nî baña kîn ider, niçün benim muḥabbetimi terk idüp benden ferâğat eylediñ diyü.

و گر بر هگذری يك دم از هواداری
چو گرد در پیش افتم چو باد بگریزد

Vu ger¹ be-reh-guzerî yek-dem ez-hevâ-dârî
Çu gerd der-peyesh uftem çu bâd bi-grîzed

Be-reh-guzerî; bâ ḥarf-i žarf, yâ ḥarf-i vâhdet, geçid ve uğraķ yerine dirler. Hevâ-dârî; hevâ-dâr vaşf-1 terkîbîdir, muḥabbet-dâr² ya‘nî muhibb dîmekdir ve yâ ḥarf-i maşdar. **Der-pyeş; der** bâ-yî şila ma‘nâsına nadir, **pey** ard ve iz ma‘nâsına nadir, **şin-i žamîr** ma‘hûd cānāna râci‘dir. **Uftem** fi'l-i mužâri‘ mütekellim vâhdedir. **Bi-grîzed** fi'l-i mužâri‘ müfred gâ’ib.

Mahşûl-i Beyt: Ve eger bir geçide bir sâ‘at hevâ-dârlîk ve muḥabbet cihetinden toz gibi ardına ve izine düşersem yel gibi benden kaçar. Ya‘nî kemâl-i

1 M: Ger ü.

2 M: muḥabbeti var.

muhabbetden bir dem ardında gitsem yel gibi benden yiler¹ gider. Ma'lûm ola ki gideniñ toz ardında ķalķar, meger ki yel muhkem ola ki ardından tozi öñine süre. Bunda reh-guzer ve hevâ-dâr ve gerd ve bâd mürâ'ât-ı nazîr ķabilinden-dir.²

وَگُرْ كِنْم طَمَعْ نِيمْ بُوسَهْ صَدْ افْسُوسْ
زَحْقَةْ دَهْنَشْ چُونْ شَكْرْ فَرُوْ رِيزْدْ

Vu ger konem tama'-ı nîm-bûse şed efsüs
Zi-hökka-i deheneş çun şeker furû rized

(^{M,T+} **Nîm-bûse** yarı� bûse dimekdir.) **Bûse** mütecezzî degildir ki anîn nişfi ve rub'i ve sülüsi ola, belki bunda 'adem-i teslîm ü inkîyâddan 'ibâretdir, ya'nî murâdca bûse almağa temkîn ü ķudret vîrmemekden ta'bîrdir. **Sed efsüs** müşrâ'-ı şâniye merhündur. **Efsüs** tânz u ta'n idüp temesheş itmege (^{M,T+} ya'nî mezelenmege ve maşharalığa almağa) dirler. **Tama'-ı nim-bûse** iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir ve **hökka-i deheneş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Furû** lafzı bunuñ gibi yerlerde te'kîd-i mahz içün gelür, (^{S,T+} aşağılık ma'nâsını ifâde eyemez ba'zılar zann eylediği gibi³). **Rized** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, lâzımla müte'addî beyinde müşterekdir, bunda lâzımdır, dökülür ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Ve eger cânândan yarı� bûse tama' eylesem ya'nî taleb eylesem yüz ta'n u temesheş, dehâni hokkasından şeker gibi dökülür. Hâşlı, bir yerini öpmek istesem nice dürlü vechile beni mezelenür ve maşharalanur ki seniñ gibiye benim⁴ bûsem lâyık u münâsibdir, hemân tîz ol, turma vaqtidir diyü.

فَرَازْ وَ شَيْبَ بِيَابَانِ عَشْقَ دَامْ بِلَاستْ
كَجَاسْتْ شِيرَدَلِيْ كَزْ بَلَا نِيرَهِيزْدْ

Firâz u şîb-i beyâban-ı 'îşk dâm-ı belâst
Kucâst şîr-dilî k'ez-belâ ne-perhîzed

Firâz yokuş. **Şîb** iniş, (^{M,T+} nûn'la) **nîşîb** de lügatdir. **Beyâbân-ı 'îşk** iżâfeti beyâniyyedir. **Beyâbân-ı 'îşk'a firâz** ve **şîb** isbâti isti'are tarîkiyedir. **Dâm-ı belâ** iżâfeti de beyâniyyedir. **Kucâst** muķaddem haber, **şîr-dilî** mu'aħħar

1 M: ķaçar.

2 <^{T,F+} Mezkûr şartîyyeler hep biri birine ma'ṭûfdur.>

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 M: nîm.

mübtedâ, takdîr-i kelâm **merd-i şîr-dilî**dir, **yâ** harf-i vaşdet, bir aşlan yürekli er dimekdir. **Kî** harf-i râbiş-i şifat. **Ne-perhîzed** fi'l-i nefy-i müstaķbel müfred gâ'ib, perhîz eylemeye ya'nî şakınmaya dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: 'İşk beyâbânınıñ yoķusu ve inişi belâ tuzagîdır, ya'nî 'ışk kendûsi hemân dâm-ı belâdır. Kandadır bir aşlan yürekli er ki belâdan kaçmaya, ya'nî 'ışk belâsından şakınmaya? Hâşılı, 'âşık ǵam-keş ü ǵam-zede ve belâ-zede gerek, zîrâ sülük-i tarîk-i 'ışk nâzik celebiler işi degildir. Buña demirden¹ yürek ve bakırdan ciger gerek².

من آن فریب که در نرگس تو میینم
بس آب روی که با خاک ره برآمیزد

Men än firîb ki der-nergis-i tu mî-bînem
Bes âb-ı rûy ki bâ-hâk-i reh ber-âmîzed

Firîb aldamanıñ ismidir. **Nergis**'den murâd çeşmdir teşbîh-i kinâye tarîkiyile. **Kî** harf-i beyân. **Bâ-hâk; bâ** muşâhabet içündürveyâ harf-i şila. **Hâk-i reh** iżâfeti lâmiyyedir. **Ber** harf-i te'kîd, **âmîzed** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, karışurveyâ karışdurur dimekdir, ya'nî lazımla müte'addî (**178b**) beyinde müşterekdir, bunda ikisine de taħammüli var.

Mahşûl-i Beyt: Ol mekr u firîbi ki ben seniñ nergis çeşmiñde gördüm, çok yüz şuyunu hâk-i rehe karışdururveyâ çok yüz şuyi ki anıñ mekr u firîbiyle³ hâk-i rehe karışur. Hâşılı, seniñ câduvâne çeşmiñ bu mekr u hîle ile çok 'âkılı meshûr u musâhhâr ider.

چو گويمش که چرا با كسان بر آميزي
چنان كند که سرشكם بخون بياميزد

Çu gûyemeş ki çi-râ bâ-kesân ber-âmîzi
Çunân koned ki sırişkem be-hûn bi-y-âmîzed

Ci-râ edât-ı istîfhâm, niçün dimekdir. **Bâ-kesân; bâ** ma'a ma'nâsinadır. **Ber-âmîzî** fi'l-i mužâri' müfred muhâṭab, (^{M,T+} karışırsın ya'nî) iħtilâṭ ider-sin dimekdir. **Kî** harf-i beyân. **Be-hûn; bâ** ma'a ma'nâsınaveyâ harf-i şıladır. **Bi-y-âmîzed** karışurveyâ karışdurur.

1 S, M: timürden.

2 S: Buña timürden ve bakırdan yürek ve ciger gerek.

3 S, M: mekr u hîlesinden.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü cānāna diyem ki niçün hâlkla iħtilāt idersin, ancı-layın vaz^c ider ki gözüm yaşıñ ḫanla ḫarışdurur veyā gözüm yaşı ḫana ḫarışur yañ nī beni ḫan ağladur (^{M,T+} dimekdir. Hāşlı,) söyledüğümə peşimān olurum¹.

تو عمر خواه و صبورى كه چرخ شعبده باز
هزار بازى ازین طرفه تر برانگىزد

Tu ‘omr ḥāh u şabūrī ki ḡarḥ-i şa’bede-bāz
Hezār bāzī ezīn ṭurfeter ber-engīzed

Hâce hīṭāb-ı ‘āmm tarīkiyle buyurur ki, **tu ‘omr hāh**, (^{S,T+} fi'l-i emr müfred muħħāṭab,) (^{M,T+} iste dimekdir,) ‘omr muqaddem mef'ūlidir, **şabūrī** ma‘tūfdur ‘omr’e, yā ḥarf-i maşdar. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Çarḥ-i şa’bede-bāz** iżafeti beyāniyyedir. **Şa’bede-bāz** vaşf-ı terkibidir, sābiķan **şa’bede-bāz** iñi ma‘nāsi beyān olmuş idi, ḥoġķa-bāz dimekdir, **bāzī**, yā ile, oyuna dirler. **Turfe** ‘acīb u ġarīb ma‘nāsinadır, **ter** edāt-ı tafđildir. **Ber** ḥarf-i te'kīd, **engīzed** ḁoparır yañ nī peydā ider dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Sen ‘ömr ü şäbirlik² dile ve iste ki ḥile-bāz u ḥoġķa-bāz felek şimdî gördüğün oyundan ‘acīb u ġarībrek (^{M,T+} biñ) oyun peydā ider. Yañ nī mu‘ammer olanlar ḫarħiñ günden güne nice dūrli ġayr-ı mükerrer ‘acāyib evžā’ u eşkālini görür.

بر آستانا تسلیم سر بنه حافظ
keh għar sitize keni ruzgār b-sitized

Ber-āsitāne-i teslīm ser bi-nih Hâfiż
Ki ger sitize koni rüzgār bi-stīzed

Āsitāne-i teslīm iżafet-i beyāniyyedir. **Sitize** ismdir, ‘inād ma‘nāsına. **Bi-sitized** fi'l-i mużāri‘ müfred ġa’ib, bā-yi te’kīd ile, ‘inād ider dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, āsitāne-i teslīme baş ko yañ nī teslīm u rizā vir, her ne ki rüzgārdan gelürse ser-keşlik eyleme. Zirā sen sitize iderseñ rüzgār da sitize ider ve sen rüzgārla başa çıksamazsin. Hāşlı, tenbihdir felekden gelene teslīm u rizā virüp inkıiyād göstermege. Zirā şafā-yi ḫalb u cem’iyyet-i ḥāṭir bundadır.

1 S, M: olurın.

2 M: şabr idicilik.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużāri‘
Mef’ülü Fā‘ilâtün Mef’ülü Fā‘ilâtün**

جان بى جمال جانان ميل جهان ندارد
و آن کس که اين ندارد حقا که آن ندارد

Cān bī-cemāl-i cānān meyl-i cihān ne-dāred
V'ān kes ki īn ne-dāred ḥaḳḳā ki ān ne-dāred

Cemāl-i cānān iżāfeti lāmiyyedir ve **meyl-i cihān** maşdariń mef’üline iżāfetidir. **İn** ism-i işāretdir **cemāl-i cānān**'a ve **ān** cān'a. Hattā ba‘zı nūshada **ān** yerine **cān** vāki‘dir. **Haḳḳā**; bu lafızda ‘Arabın iki isti‘māli var. Birisi ‘le-hakku’, lām ile tenvinsiz, biri de lām’ı hāzf idüp ‘hakkan’ naşb ile ve tenvinle okumak. İlkisini de nefy-i hükmə mukārin yemīnde isti‘māl eylerler. Meselā ‘Le-hakku lā ătike’ ve ‘hakken lā ătike’ ya‘nī ‘Allâh haḳḳı içün saña gelmezem’ dimekdir. Pes, bunda **haḳḳā** nefy-i hükmə mukārin yemīn ifâde eylemek cā’iz ve cā’izdir ki maşdariyyetle manşüb ola sā’ir fi‘li maḥzūf olan maşdarlar gibi, ammā ‘Acem vaḳf ile okur ve şıdk u yakın makāmında isti‘māl iderler.

Mahṣūl-i Beyt: Cān cemāl-i cānānsız¹ cihāna meyl tutmaz ya‘nī cihāna meyli yok, (^{M,T+} hāşılı, mā’il-i cihān degil.) Ve ol kimseniń ki cemāl-i (179a) cānāni yokdur, haḳ budur ki cānı yokdur. Ya‘nī cān hemān cānandır, andan ġayri degildir.

با هیچ کس نشانی زان دلستان ندیدم
يا من خبر ندارم يا او نشان ندارد

Bā-hīc̄ kes nişānī zān dil-sitān ne-dīdem
Yā men ḥaber ne-dārem yā ū nişān ne-dāred

Nişānī; yā ḥarf-i vaḥdet ve yā tenkīr. **Dil-sitān** vaṣf-ı terkibidir, sitānī-den'den, göñül alıcı dimekdir.

Mahṣūl-i Beyt: Hiçbir kimse ile ol dil-sitāndan nişān görmedim, ya‘nī anda olan cemāl ü kemāli hīc bir cānānda görmedim, zīrā bī-nażīr-i ‘ālemdir.

¹ T, F: cānān cemālinsiz.

Yâ ben ol dil-sitâniñ ahvâl ü evşâfından haber-dâr degilim veýâ ol bî-nişândır, ya'nî 'alâmet ü nişâni yokdur ki ol nişân vâsiþasıyla anı bilem.

سر منزل قناعت نتوان ز دست دادن
ای ساربان فرو کش کین ره کران ندارد

Ser-menził-i ƙanā'at ne-tvân zi-dest dâden
Ey sârbân furû keş k'in reh kerân ne-dâred

Ser-menził-i ƙanā'at iżâfeti beyâniyyedir. **Furû keş;** bu terkîbi ƙonmak¹ ma'nâsına isti'mâl iderler. Nitekim Âşafî buyurur:

Beyt: چرا فرو نروم آصفی به دیر فنا
که درد درد بود باعث فروکش من

Çi-râ furû ne-revem Âşafî be-deyr-i fenâ
Ki durd-i derd buved bâ'iş-i furû keş-i men²

Gâh olur ki bu terkîbi bir fi'ille isti'mâl iderler. Meşelâ 'furû keş kerd' ve 'furû keş mî-konem' dirler, ƙondı ve ƙonarım diyecek yerde. **Kerân** kenâr ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Kanâ'at ƙonaç başını elden virmek olmaz ya'nî ƙanâ'ati terk eylemek câ'iz degil, pes, imdi ey sârbân-ı tarîk-i 'ışık, ileri gitme, hemân ƙonivir, zîrâ bu yol hadd ü ġâyet tutmaz. Ya'nî tarîk-i 'ışkıñ nihâyet ü pâyânı yokdur, hâşılı, râh-i 'ışkıñ nihâyetine vuşûl mümkün degil, imdi el virdüğü deñliye³ ƙâni' olup şabır eylemekden ġayrı çare yok.

هر شبنمی درین ره صد بحر آتشینست
دردا که این معما شرح و بیان ندارد

Her şebnemî derîn reh şed baħr-ı āteşîn'est
Derdâ ki īn mu'amma ṣerħ u beyân ne-dâred

Şebnem gice yağan çiy ve kırağı, **yâ** harf-i vaħdet. **Derîn reh** ya'nî tarîk-i 'ışkîda. **Āteşîn;** **yâ** nisbet ve **nûn** te'kîd içindür. **Bahr-i āteşîn** iżâfeti beyâniyyedir.

1 S: ƙonmuş.

2 Âşafî, dertlerin ve sıkıntıların tortusu benim çökmeme sebep oldu, ben bu geçici/fani dünyada nasıl çöküp kalmayıyım?

3 M: el virdüğü şey'le.

Mahşûl-i Beyt: Her bir şebnem râh-ı ‘ışkda yüz âteş deryâsîdir, ya‘nî cânânan-dan ǵayriya ednâ ta‘alluk yüz âteş deryâsı gibi mânî-i tarîk u sedd-i râhdır. Hayfâ vü derdâ vü dirîgâ ki bu mu‘ammânîn şerhî ve beyânî yokdur. Ya‘nî ‘ışk u muhâbbet bir hâldir, anı dadan bilür ancak, şerh ve beyânla bilinmez. Niteki buyurmuşlardır. *Men lem yezük lem ya‘rif*¹.

ذوقى چنان ندارد بى دوست زندگانى
بى دوست زندگانى ذوقى چنان ندارد

Zevkî çunân ne-dâred bî-dôst zindegânî
Bî-dôst zindegânî zevkî çunân ne-dâred

Zevkî; yâ ḥarf-i tenkîr, ḥarf-i vâhdet añlayan ziyâde yañlış añlamış². Çunân bunda ol deñli³ dîmekdir. **Zinde’niñ âhîrinde hâ-yı resmî kâf-i** ‘Acemiye ibdâl olmuş, sâbîkan beyân olan gibi, âhîrinde **yâ ḥarf-i maşdardır**. Bu beytde vâki‘ olan şan‘ata ‘ilm-i Bedî“de tard u ‘aks dirler.

Mahşûl-i Beyt: Dostsuz dîrligiñ ol կadar zewkî yokdur, ya‘nî dost bile ol-mayıncı dîrlîk ol deñli⁴ zewk u şafâ virmez.

ای دل طریق رندي از محتسب بیاموز
مستست و در حق او کس این گمان ندارد

Ey dil tarîk-i rindî ez-muhtesib bi-y-âmûz
Mest’est u der-hâk-ı û kes ïn gumân ne-dâred

U der-ḥâk; vâv ḥâliyyet ma‘nâsına ifâde ider.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, rîndlik tarîkini muhtesibden ögren ki serhoşdur ve hîç kimse anıñ ḥâkkîna bu ȝanni eylemez, ya‘nî mestâneligini kimse añałmaz, zîrâ rîndlik erkânını hüb bilür ve güzel ri‘âyet eyler.

گر خود رقیب شمعست اسرار ازو بپوشان
کان شوخ سر بریده بند زبان ندارد

Ger hod raķib şem”est esrâr ezû bi-pûşân
K’ân şûh-ı ser-burîde bend-i zebân ne-dâred

1 Tatmayan bilmez.

2 S: yâ ḥarf-i tenkîr, vâhdet degil. <^{T+} Redd-i Şem’î>

3 S, M: dürrlü.

4 S: կadar.

Şüb’uñ (179b) nice ma’nâsı var, ammâ bunda mevzûn u maṭbū‘ ve bî-şerm u bî-hayâ ma’nâlarına olmaç ķabildir. **Ser-burîde, şem**^c e nisbet hüb vâkı‘ olmuş. **Bend-i zebân** iżâfeti lâmiyyedir, **zebân** ve **zebâne** şem^c e nisbet olunsa fetilesinde yanın āteşe dirler, (^{S,T+} anîf ise bendi ve bağı olmaz, ya’nî zebânına hükmî ve žabû yokdur.)

Mahşûl-i Beyt: Eger rakîb şem^c gibi rûşen-dil ve esrâra vâkıf ise de esrârinî andan gizle, zîrâ ol şüb-i ser-bürîdeniñ bend-i zebânı yokdur ya’nî nesne gizlemez, belki her nesneyi aşikâre ve rûşen ider. Beytde mezkûr olan aḥyâl cemî‘an şem^c e nisbetdir, rakîbe ħaml teşbîh tarîkiyelerdir.

آنرا كه خوانى استاد گر بنگرى بتحقیق
صنعتگرست لیکن شعر روان ندارد

Ān-râ ki ḥâni ustâd ger bi-ngerî be-tâhkîk
Şan‘atger’est likin şîr-i revân ne-dâred

Bu beyt Kâtibi’ye ta’rîzdir ki¹ Hâce’ye Yezîd’iñ şîrini dîvânınıñ evveline tažmîn eylediğiçün dahîl eylemiş idi. **Hâni** fi'l-i mužâri‘ muhâṭabdır (^{S+} hîṭâb-ı ‘amm tarîkiyle.) **Şan‘atger** ehl-i şan‘at dimekdir, ya’nî şanâyi‘-i şîriyyede mâhir ü kâmil.

Mahşûl-i Beyt: Ol kimseye ki üstâd dirsün ya’nî şâ‘ir-i mâhir söylersin, eger ħakîkat gözüyle nazar iderseñ gerçi şanâyi‘-i şîriyyede üstâd-ı kâmildir, ammâ şîri benim şîrim gibi revân u selîs degildir, hâşılı, dil-fîrîb u dil-pezîr degildir. Fi'l-vâki‘ Kâtibi’niñ eş‘ârı muşanna‘ ve muhâyyeldir, hûşûsiyle meşnevîyyâtı, ammâ Hâce’niñ eş‘ârı gibi şâfâ-bâhş u rûh-e fzâ degildir.

چنگ خمیده قامت مى خواندت بعشرت
بشنو كه پند پیران هيچت زيان ندارد

Çeng-i ħamîde-ķâmet mî-ħânedet be-‘isret
Bi-şnev ki pend-i pîrân hiçet ziyân ne-dâred

Çeng’iñ ħamîde-ķâmet^c e iżâfeti beyâniyyedir. **Mî-ħânedet; tâ-**yı žamîr **mî-ħâned**^c iñ mef’ûl-i şarîhi, žamîr-i manşûb muttaşîl ma’nâsına (^{S,T+} ve **be-‘isret** ġayr-i şarîhi ve **bâ** harf-i şila, ‘isrete dimekdir. **Hiçet; tâ-**sı ma’nâ cihetinden **ne-dâred**^c e muķayyeddır, mef’ûl-i evveli, žamîr-i manşûb muttaşîl ma’nâsına) ve **ziyân** mef’ûl-i şâniisi.

1 S: Bu beyit aña tenbîh ta’rîzdir ki.

Mahşûl-i Beyt: Kaddi bükülmüş çeng seni ‘ışrete ve bezme da’vet ider. Çengiñ sözini ișit ki saña hîc ziyân eylemez. Ya‘nî çengiñ âvâzı müşevvikdir, âdemîñ göñline bezm ü ȝevk u şafâ ve yeme içme getürür. İmdi anîñ şiyt u şadâsını diñlemek gerek, zîrâ (⁸⁺ pîr-i) münhâñî-kâmetdir, anîñ sözini diñlemek ziyân eylemez. Hâşılı, çengiñ âvâzını diñlemek şafâ-bahşdır, hîc ziyân virmez.

احوال گنج قارون کایام داد بر باد
با غنچه باز گویید تا زر نهان ندارد

Ahvâl-i genc-i Kârûn k’eyyâm dâd ber-bâd
Bâ-ȝonçe bâz gûyid tâ zer nihân ne-dâred

Ahvâl-i genc-i Kârûn iżâfetleri lämiyyelerdir. **K’eyyâm** aslında **ki eyyâm**’dır, **ki** ȝarf-i râbiṭ-i şifat, **eyyâm** yevm’iñ cem’idir, Fârisice rûzgâr dirler. **Bâ-ȝonçe; bâ** ȝarf-i şila, ȝonçeye dimekdir. **Bâz** bunda te’kîd ifâde ider ancak¹.

Mahşûl-i Beyt: Kârûn’uñ hazînesi ahvâlini ki eyyâm anı yele² virdi ya‘nî fenâya virdi dimekdir, hâşılı, Kârûn’uñ mâlı ahvâlini ki Allâh’iñ emriyle yere batdı, ȝonçeye söyleñ, tâ altunu şaklamasın. Gûlüñ ve ȝonçenîñ içinde şarîca dânelere altun ıtlâk iderler teşbih tarîkiyle. Pes, bu beytde tenbîh var mâl şaklayan ağniyâya ki imsâk üzre olmasunlar ki imsâkin şoñı nekbet ü nedâmet ü hasretdir.

کس در جهان ندارد يك بنده همچو حافظ
زيرا که چون تو شاهی کس در جهان ندارد

Kes der-cihân ne-dâred yek bende hemçü Hâfiż (180a)
Zîrâ ki çun tu şâhî kes der-cihân ne-dâred

Şâhî’deki **yâ** ȝarf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Kimseniñ dünyâda Hâfiż gibi bir bendesi yok, ya‘nî kimse Hâfiż gibi bir kula mâlik degil, zîrâ hîc kimseniñ seniñ gibi pâdişâhi yokdur. Hâşılı, efendi bî-nażîr olduğucun ȝul dahî bî-nażîrdir.

¹ S: Bâz bunda te’kîd ifâde ider, ancak dimekdir.

² M: bâda.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Münserih
Müfte‘ilün Fā‘ilâtü Müfte‘ilün Fa¹**

روشنى طلعت تو ماھ ندارد
پىش تو گل رونق گياه ندارد

Rûşenî-i ṭal‘at-i tu mâh ne-dâred
Piş-i tu gul revnağ-i giyâh ne-dâred

Rûşenî; ya harf-i masdar, aydınlichkeit dimekdir, hemze-i müctelibe iżāfet için gelmişdir. **Tal‘at** aslında rü‘yet ma‘nâsına nadır, ya‘nî görmek ve görünmek, läzimla müte‘addî beyininde müşterekdir, şoñra yüzे itlâk eylediler, evvel gorinen yüz olduğu için. **Rûşenî-i ṭal‘at-i tu** iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Revnak** aslında kılıcının² suyına mevzû‘dur, meşelâ ‘Revnaku’s-seyfi mâ’uhu³ dirler, şoñra eylikde ve leťāfetde isti‘mâl eylediler.

Mahşûl-i Beyt: Seniň yüzüň aydınlığı mähda yokdur, ya‘nî seniň rûyunda olan şafâ ve leťāfete mäh mälîk degil, seniň ķatînda gülün çemen revnakı yok, ya‘nî gül seniň yanında⁴ bî-ķadr u bî-i‘tibârdır, (^{S,T+} şöyle ki tâze çayır ve çemen kıymetinde degil. Hâşılı, gülün revnakı seniň yanında tâze yaş otdan dündür.)

گوشة ابروی تست منزل جانم
خوشترازین گوشه پادشاه ندارد

Gûşe-i ebrû-yı tu’st menzil-i cānem
Hoşter ezîn gûşe pâdişâh ne-dâred

Gûşe-i ebrû-yı tu’st iżāfetleri lâmiyyedir ve muķaddem haber ve **menzil-i cānem** mu’âħħar mübtedâ ve iżāfeti lâmiyye. Ve **pâdişâh** mübtedâ, **ne-dâred** haberi.

Mahşûl-i Beyt: Benim cânımıň menzili seniň ebrûń kösesidir. Bu köşeden eyü köşeye pâdişâh mälîk degildir. Bunda iki i‘tibâr var; biri budur ki böyle

1 M: Fâ‘.

2 S: kalemiň.

3 Kılıcın revnakı/parlaklışı onun suyudur/suyundandır.

4 S: ķatînda.

menzile pâdişâh mâlik degil (^{S+} dimek ola), biri de böyle gûşe-i ebrûya pâdişâh mâlik degil dimekdir. **Hoşter ezîn gûşe** ne-dâred fî'line muğayyeddir.

تا چه کند با رخ تو دود دل من
آینه دانی که تاب آه ندارد

Tâ çi koned bâ-ruh-i tu dûd-i dil-i men
Âyne dânî ki tâb-i âh ne-dâred

Tâ bunda ‘acabâ ma‘nâsinadır. **Bâ** harf-i şila, (^{S,T+} seniñ ruhuña dimekdir.) **Ruh’uñ tu**’ya iżâfeti lâmiyyedir. **Dûd-i dil-i men** iżâfeti de lâmiyyedir. **Dânî** fi'l-i mužâri‘ müfred muḥâṭab, bilürsin dimekdir. **Kî** harf-i beyân. **Tâb** bunda tâşkat u taħammül ma‘nâsinadır, **âh**’a iżâfeti maşdarîñ mef'ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Acabâ benim dûd-i dilim seniñ ruhuña neyleyiserdir, ya‘nî yüzine jeng¹ getürür. Zîrâ bilürsinki âyîne âha tâşkat getürmez, ya‘nî âh âyineyi paslandırır. Seniñ rûyuñ da âyînedir, şâkin âhîmdan paslanmasun, baña âh itdürme dimekdir.

نى من تنها كشىم طاول زلفت
كىست كە او داغ اين سياھ ندارد

Nî men tenhâ keşem teçâvul-i zulfet
Kîst ki ū dâg-i ìn siyâh ne-dâred

Tetâvul iştilâhda te‘addî ve ȝulmdür, bunda **zulf**e nisbet hüb vâki‘ olmuş. **Ki** harf-i beyân. **Dâg**dan bunda murâd ȝulm ü te‘addîden hâşıl olan te’sîrdir, hâkîkat-i **dâg** degil, nihâyeti, zülfüñ siyâhlığına nisbet (^{M,T+} **dâg** zîkr) olmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Yalñız ben zülfüñ dest-dirâzlığını ve te‘addîsini çekmezem. Kimdir ki bu siyâhiñ anda dâğı yokdur? Ya‘nî tamâm ‘âlem bu siyâh-i kem-bahâniñ dâg-dâridir. Zülfden siyâhla ta'bîr eyledi, zîrâ ba'zi hulefâ ve selâtîn siyâhlardan ba'zisini bir memlekete hâkim iderler imiş. (^{M,T+} Nitekim Hârunu'r-Reşîd Şuheyb'i Mîşîr'a hâkim eylemiş imiş) ve andan ȝayırlı ba'zi pâdişâhlar eylemişler.

دیده ام آن چشم دل سیه که تو داری
جانب هیچ آشنا نگاه ندارد

Dîdeem ân çeşm-i dil-siyeh ki tu dârî
Cânib-i hîç âşinâ nigâh ne-dâred (180b)

1 M: reng, T, F: zeng.

Çeşm’iñ dil-siyeh’e izâfeti mevşûfuñ şifatına izâfetidir. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat¹. **Cânib** mef'ül-i şanîsidir **ne-dâred’iñ** ve **nigâh** mef'ül-i evveli. **Cânib’iñ hîç’**e izâfeti ism-i fâ‘iliñ mef'ûline izâfetidir. Sâbîkan **nigâh’iñ istî‘mâli** muşşal beyân olmuşdur, (^{S+} tekrâra ihtiyyâc yokdur.)

Mahşûl-i Beyt: Ol çesm-i dil-siyeh ki sen tutarsın ya‘nî ol çesm-i dil-siyeh ki seniñdir, anı görmüşüm hîç bir aşinânîñ cânibine nažar eylemez. Çeşme nisbet dil-siyehlik hûb vâki‘dir, zîrâ ışılıhlarında dil her nesneniñ ortasına da dirler, yürege ve göñüle didikleri gibi. Niteki Hümâyûn’uñ bu beytinden ma'lûmdur:

Beyt: بى تو جايى كە شود خاڭ دلچاڭ آنجا
تا ابى ناله بىر آيد ز دل خاڭ انجا

Bî-tu câyî ki şeved hâk dil-i çâk ân-câ
Tâ ebed² nâle ber-âyed zi-dil-i hâk ân-câ³

Dil-i hâk bunda iħâm tarîkiyle vâki‘dir, (^{S,T+} *te’emmel tedri.*) İmdi beytde **çeşm-i dil-siyeh** bebegi siyeh dimekdir, zîrâ ortası bebekdir. Hâşılı, bunda **dil-siyeh** iki ma‘nâyadır. Biri göñli қara dimekdir ya‘nî bî-rahm ȝâlim, biri de ȝikr olunandır, *fete’emmel*.

رطل گرانم ده اى مرید خرابات
شادئ شیخى كە خانقاھ ندارد

Rîtl-ı girânem dih ey murîd-i һarâbât
Şâdi-i şeyhî ki hâneğâh ne-dâred

Şâdî evvelinde **bâ** ziyâdesiyle yazan nâ-mevzûn⁴ ‘acabâ aña Fârisî söylemek nice müyesser olur⁵, zîrâ nâ-mevzûn olan elbette ma‘nâda haṭâ ider. **Rîtl**, râ’nîñ fethî ve kesri ve tâ’niñ süküniyla, yarım batmana dirler, ammâ şu‘arâ ışılıhlarında yarım batman şarâb alur կadehe dirler. **Girân** bunda ağır ma‘nâsına nadır ki ȝolu olmasından ta‘bîrdir. **Rîtl**, **dih’iñ** mef'ül-i şarihiidir ve **girân** şifatıdır ve **dih** fi‘l-i emr müfred muhâṭab, vir dimekdir. **Murîd-i һarâbât**dan murâd mülâzim-ı һarâbatdır. **Şâdî-i şeyhî** izâfeti mef'ûlüñ leh ma‘nâsını ifâde ider,

1 S: ki һarf-i beyân-ı râbiṭ-ı şifat.

2 M: ağabeyle.

3 Sensiz paramparça olmuş gönlün toprak olduğu yerde ebede kadar toprağın içinden inleme ve feryat sesleri yükseler.

4 M, S: **bâ** ziyâdesiyle yazan nâ-mevzûn yazmış.

5 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

ya‘nî bir şeyhiñ şadlığıçün. (^{M,T+} **Şeyhî**’niñ yâsı vaþdet içündür.) **Ki** harf-i râ-bit-1 şifat. **Hânekâh**, **ne-dâred**’iñ muþakdem mefûlidir ve fa‘ili şeyhe râci‘ žamîrdir ki ol şeyh Mahmûd-ı¹ ‘Aþtar’dır ki *inşâ’âllâhu Tâ’âlâ* bu dâl kâfiyesinde anîn tafşılı gelecekdir ve ol Hâce’niñ pîridir ki şâhib-i hânekâh olmamışdır, belki hemân ‘aþtarlıyla ma‘iset ider imiş.

Mahşûl-i Beyt: Ey meyhâne mülâzımı ve esîri, baña rîtl-1 girân vir ya‘nî bâde ile dolu bir büyük kadeh vir içeyim bir şeyhiñ şadlığı için ki şâhib-i hânekâh degil, ya‘nî seccâde-nişin olup şüfîler cem^c eyler şeyhlerden degil, hâşılı, mürâyî meşâyîhden degil. (^{S,T+} Bunda, bir şeyhiñ şadlığıçün ki hânekâh² yokdur diyen ma‘nâda iħâħem eylemiş³. Mîşrâ‘-i sâñiniñ ma‘nâsında; şol şeyhiñ sevkîne ki hânekâh tutmaz diyen de ma‘nâyi mübhem komış.⁴)

خون خور و خامش نشین که آن دل نازک
طاقت فریاد داد خواه ندارد

Hûn ḥor u hâmuş nişin ki ân dil-i nâzik
Tâkat-1 feryâd-1 dâd-ḥâh ne-dâred

Hûn, ḥor’uñ muþakdem mefûlidir ve **hâmuş nişin**⁵’den murâd sükût idüp şabr eylemekdir. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Dil-i nâzik** iżâfeti beyâniyyedir. **Tâkat-1 fer-yâd-1 dâd-ḥâh** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Dâd-ḥâh**⁶’iñ ma‘nâ-yı muþâbıkîsi ‘adl isteyicidir, ammâ ma‘nâ-yı lâzımısi şikâyetçidir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîtâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Kan iç ya‘nî kan yut⁵ ve zahmet ü iżtirâb çek ve sâkit ol ya‘nî tûnma, sükût (^{M,T+} eyle,) zîrâ ol cânâniñ nâzik dili şikâyetçiniñ feryâd u fiğânına tâkat tutmaz ya‘nî tâkat getürmez. Hâşılı, cânân ter-mizâcdır, şikâyetçiler nâle vü zârîna⁶ taħammül eylemez.

شوخي نرگس نگر که پیش تو بشکفت
چشم دریده ادب نگاه ندارد

Şûhi-i (181a) nergis niger ki pîş-i tu bi-şkuft
Çeşm-i deride edeb nigâh ne-dâred

1 M: Muhammed.

2 S, T: hânekâhîn.

3 <^{T+} Redd-i Sûrûri>

4 S: ma‘nâyi mübhem komış, *raħimehumu llâh*. <^{T+} Redd-i Şem‘î>

5 T: yud.

6 S: feryâd u fiğânına. M: feryâd u zârîna.

Şūhī; yā harf-i maşdar ve hemze-i müctelibe iżāfet için gelmişdir, **nergis’**e iżāfeti maşdariñ fā‘iline iżāfetidir ve **niger’**iñ muğaddem mef’ülidir. **Ki** harf-i beyān. **Çeşm-i deride** yırtlaz gözli dimekdir. **Edeb,** **ne-dāred’**iñ mef’ül-i evveli ve **nigāh** şanisi.

Mahşûl-i Beyt: Nergisiñ küstâhlığını gör ki seniñ yanında ve öñünde açıldı, ya‘nî ol yırtlaz gözli¹ edebe ri‘ayet eylemedi, saña çeleri bakdı².

گو برو و آستین بخون جگر شوی
هر که درین آستانه راه ندارد

Gū bi-rev u āstīn be-hūn-ı ciger şūy
Her ki derin āsitāne rāh ne-dāred

Gū fi'l-i emr müfred muhāṭabdır, hīṭāb-ı ‘āmm tarîkiyle. **Bi-rev** de fi'l-i emr müfred muhāṭab, müşrā‘-ı şanide **ki**'ye maşrûfdur ve **şūy** (^{S,T+} **bi-rev’**e) ma‘ṭûfdur ve **āstīn** ve mā-ba‘di (^{T+} harf-i) ‘atîfla ma‘ṭûf beynine tavassuṭ eylemiñdir ve **āstīn**, **şūy’uñ** mef’ül-i şarîhi ve **be-hūn** ḡayr-i şarîhi ve **hūn’uñ** **ciger’**e iżāfeti lämiyyedir. **Her ki** aşlında **herkes ki** idi, **kes** hâzf olup **ki** ism kılınup yerine ikâmet olunmuşdur hâzf u işâl tarîkiyle. **Derîn;** **der** harf-i şila. **Āsitâne** ve **āsitân** lûğatdır, eşik mā’nâsına. **Râh,** **ne-dāred’**iñ mef’ül-i şarîhi ve **derîn āsitâne** ḡayr-i şarîhi.

Mahşûl-i Beyt: Söyle ey muhāṭab sâmi‘, her ol kimseye ki bu āsitâne-i cānâna yolu yokdur, ya‘nî āsitâne-i cānâna vâşil olmayan kimseye söyle, var ve āstîniñ ya‘nî yeñiñi hūn-ı cigerle yu. Hâşılı, var ḫan ağla bu āsitâneniñ mülâzemetine tarîk bulmaduguñdan öturi. Āstîn ve āsitân beyinde şan‘at-ı iştîkâk var.

حافظ اگر سجدة تو کرد مکن عیب
کافر عشق ای صنم گناه ندارد

Hâfiż eger secede-i tu kerd me-kon ‘ayb
Kâfer-i ‘ışk ey şanem gunâh ne-dâred

Secde-i tu iżāfeti maşdariñ mef’üline iżāfetidir. **Me-kon** fi'l-i nehy müfred muhāṭab, eyleme dimekdir. ‘Ayb aşlında ‘aybeş idi, şin-i žamîr **Hâfiż**’a râci‘-dir. Müşrā‘-ı şanî hükm-i ta'lîldedir. **Kâfer-i ‘ışk;** bu ‘ibâret şu‘arâ dillerinde çok câridir, bunuñ gibi yerlerde kâfirden (^{M+} murâd) sâtirdir, ȳarabe-yedribu

1 S: gözü.

2 M: saña kec nigâh itdi.

bâbından (^{M,T+} ki maşdarı kefr gelür, kâf'în fethiyle, bir nesneyi örtmek ve bûrmek ma'nâsına. Ekinçiye kâfir didikleri tohumu tûrâbla setr eylediği içündür.) Pes, ‘âşik ma’şûkuñ ‘ışkını ve muhâbbetini setr eylediği için **kâfer-i ‘ışk** didiler, ism-i fâ‘iliñ mefûline iżâfeti kabîlindendir, anıñcûn **gunâh ne-dâred** dimiş.

Mahşûl-i Beyt: Ey cânân, Hâfiż eger saña secde eylediyse aña ‘ayb eyleme, zîrâ ey şanem, ‘ışkını ağıyârdan setr eyleyenîn günâhı olmaz, zîrâ ketm-i ‘ışk eyleüp ölen¹ şehîd olur. Nitekim *Men keteme'l-'ışke²* hadîsi meşhûrdur. (^{S,T+} Pes, bunda istîfhâm-ı inkârî tutup; sâtir-i ‘ışk ey şanem, günâh tutmaz mı, ya'nî tutar diyen ma'tûh, eyledigimiz taħlikâkden külliyyen gâfil imiş³.)

172

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

سالها دفتر ما در گرو صهبا بود
رونق میکده از درس و دعای ما بود

Sâlhâ defter-i mā der-girev-i şahbâ bûd
Revnağ-ı meykede ez-ders u du'a-yı mā bûd

Sâlhâ hâ ile cem' oldu, zevi'l-'ukûluñ ǵayri olduğu için, yıllar dimekdir (^{M,T+} ve gâh olur ki sâliyân dirler һilâf-i kıyâs üzere, elif ve nûn'uñ mâ-ķabline bir yâ ziyâdesiyle.) **Defter-i mā** iżâfeti lâmiyyedir. Câ'izdir ki **defter**'den dîvâni murâd ola. Niteki Āşafî buyumuşdur:

Beyt: تا آن پری ست ساقی میخانه آصفی
دیوان گرو نهاده و دفتر فروخته

Tâ ân peri'st sâkî-i mey-hâne Āşafî
Dîvân girev nihâde vu defter furûhîte⁴

1 S: fevt olan.

2 Aşkını gizleyip ölen şehttir. (Hadisin tamamının anlamı verilmiştir)

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 Meyhane sakisi o peri/sevgili olduğundan beri divanımız rehindedir, şiir defterimiz de şarabin parasını vermek için satılmıştır.

Bunda **defter**'den murâdı defter-i şî'r olmak câ'izdir ve câ'izdir ki Hâce'niñ murâdı defterden mutlaqâ kitâb ola. (^{M,T+} **Girev**, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle ve rây-ı meftûha ile, rehindir, tutu ma'nâsına.) **Şahbâ** eşhebiñ mü'enneşidir, kıızıl¹ şarâba dirler. **Revnak-ı meykede** iżâfeti lâmiyyedir, meykedeniñ leťâfeti² ve şafâsi dimekdir.

Mahşûl-ı Beyt: Yıllarla³ bizim defterimiz şarâb-ı surh rehninde idi, (^{S,T+} ya'nî pîr-i muğânda kırmızı bâdeye merhûn idi. Meyhâneniñde revnak u leťâfeti bizim dersle du'āmîzdan idi⁴.) Hâşılı, yıllarla meykedeye (**181b**) mülâzim u müdâvîm olmuşuz.

نیکئ پیر مغان بین که چو ما بدمستان
هر چه کردیم بچشم کرمش زیبا بود

Nîkî-i pîr-i muğân bîn ki çu mâ bed-mestân
Herçi kerdîm be-çeşm-i keremeş zîbâ bûd

Nîkî; ya ḥarf-i maşdar ve hemze-i müctelibe iżâfet için gelmişdir, **pîr'**e iżâfeti lâmiyye ve **pîr'iñ muğân'a** beyâniyyedir. **Bîn** fi'l-i emr müfred muhâṭab, hîṭâb-ı 'âmma, gör dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Çu** ḥarf-i teşbîh. **Bed-mestân** elif ve nûn'la cem' oldu ȝevî'l-'ukûle şîfat olduğuçün, **merdân-ı bed-mestân** dimekdir. **Bed-mestân** serhoşlukları yaramaz, hâşılı, serhoşluğu geveze olana dirler. **Çeşm-i kerem** iżâfeti beyâniyyedir, **şîn-i zamîr pîr-i muğân'a** râcî'dir. **Zîbâ** şîfat-ı müşebbehedir, yaraşık dimekdir. Beyt-i sâbıkta redîf olan **bûd** iki müşrâ'a da bile hîkâyet-i hâl-i mâzî ifâde ider, ammâ bunda edât-ı hâberdir, hîkâyet-i hâl-i mâzîye de taḥammüli vardır, niteki taşvîr-i ma'nâda ma'lûm olur.

Mahşûl-ı Beyt: Pîr-i muğânıñ eyligini gör ki bizim gibi bed-mestler her ne ki eyledik ise çeşm-i keremine zîbâdır yâhud zîbâ idi. Ya'nî bu kadar küstâhâne evzâ' ki eyledik, bizi ȝabûl eleyüp redd eylemedi. Bu beytiñ murâdı Pîr-i Gülreng didiği beytde ma'lûm olur. Pîr-i muğânıñ eylüugin gör ki çünkü biz bed-mestler diyen ve mürşidiñ eylügini gör ki (^{M,T+} çünkü biz bed-mestler diyen) 'çünkü' edâsında sehv eylemişler⁵.

1 S: kırmızı.

2 S: revnakı.

3 S, M: yıllarca.

4 S: ders eylememizden idi.

5 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

دفتر دانش ما جمله بشویید بمی
که فلک دیدم در کین دل دانا بود

Defter-i dâniş-i mā cumle bi-şûyîd be-mey
Ki felek dîdem der-kîn-i dil-i dâna bûd

Defter-i dâniş izâfeti beyâniyyedir. **Dâniş** ism-i maşdardır ve bu **şîn**'în mā-ķabli dâ'îmâ meksûr olur. **Defter-i dâniş** 'ilim defteri dîmekdir, **mâ**'ya izâfeti lâmiyyedir. **Bi-şûyîd** fi'l-i emr cem'-i muhâtab, yuyuñuz¹ dîmekdir. **Be-mey**, **bi-şûyîd**'e müte'allikdir². **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Felek** muğaddem mef'ûlidir **dîdem**'în ve **der-kîn** mef'ûlün fihidir, **dil**'e izâfeti lâmiyyedir ve **dil**'în **dâna**'ya izâfeti iki i'tibârla, şîfat ise izâfet-i beyâniyyedir ve ġayr ise lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim 'ilmimiz defterini külliyyen yuyuñuz³ şarâbla, ya'nî bizi söyle mest eyleñ ki bizde aşlâ 'ilimden eser ķalmasun, zîrâ felegi gördüm dil-i dânaşa kîn üzeredir. Ya'nî ķanda⁴ bir 'âlim var ise aña kîn (^{M,T+} idüp) anı nâ-murâd eyler, ammâ ķanda⁵ bir nâ-dâna var ise aña mihr ü muhâbbet idüp murâdâtını müyesser eyler. Pes, bizden âşâr-i 'ilm külliyyen mahv olmak gerekdir ki bizim de murâdımız vire. Nitekim Hâce bir beytde buyurur:

Beyt: فلک به مردم نادان دهد زمام مراد
 تو اهل فضلى و دانش همين گناهت بس

Felek be-merdum-i nâ-dân dehed zîmâm-ı murâd
Tu ehl-i fazlî vu dâniş hemîn gunâhet bes⁶

Bu beytde dîdem'den şoñra ekşeri nûşhada vâv yazdıkları için şârihler nûşhalara tâbi' olup vezin aḥyâlini bilmediklerinden vâv yazmışlar⁷. Kitâbetde ve telaffuzda vâv'a ihtiyyâc yokdur, ammâ taqtî olunsa hîn-i taqtî'de mîm'e bir hâreket virürler⁸. Niteki Enverî'niñ *Ucübetü'l-Âfâk-nâm* ķaşidesiniñ bir beyti- niñ iki müşrä'ında böyledir.

1 M, T: yuñuz.

2 M: muğayyeddir.

3 T: yuñuz.

4 M: ķatında.

5 M: ķatında.

6 314. gazel 7. beyit.

7 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

8 S: virilüp.

Beyt: فلک به لعبت مشغول و من به توشه راه
جهان به بازی مشغول و من به عزم سفر

Felek be-lu'bet meşgûl u men be-tüše-i râh
Cihân be-bâzî meşgûl u men be-'azm-i sefer¹

Hîn-i taķî̄de lu'bet tâ'sına ve bâzî yâ'sına hareket virmek lazımdır, ammâ kitâbetde ve kîra'atda ca'iz degildir. Mâlum ola ki Niżâmî niñ ve Hâtîfî niñ Leylî vu Mecnûnlarında bu üslüb 'ekseru min en yuḥṣâ ve eşheru min en yuḥfâ²dır. Hâce'niñ de ġazel-i sâbıkınıñ bir beyti böyledir:

Beyt: نی من تنها کشم تطاول زلفت
کیست که او داغ این سیاه ندارد

Nî men tenhâ keşem teṭâvul-i zulfet
Kîst ki ū dâğ-i in siyâh ne-dâred³

دل چو پرگار بهر سو دورانی می‌کرد
و اندران دائره سرگشته پا بر جا بود

Dil cu pergâr be-her sū deverânî mî-kerd (182a)
V'enderân dâ'ire ser-geşte-i pâ-ber-câ bûd

(^{M,T+} **Pergâr**, bâ ve kâf-1 'Acemîyle, pergel didikleri äletdir ki anıñla dâ'ire çizilir.) **Deverânî** vâv'înî fethîyle aşl üzerine okunur, yâ harf-i tenkîr, harf-i vahdet tutanlar isâbet eylememişler⁴. **Mî-kerd** hikâyet-i hâl-i mâzîdir. **Vâv** harf-i 'afş, **endarân** ma'ṭûfdur **deverân**'a. **Ser-geşte** lûğatde başı çizginmiş⁵ dîmekdir, ammâ istî'mâlde mütehayyir ma'nâsına nadır. **Pâ-ber-câ** ayağı yerinde ya'nî şâbit-ķadem ma'nâsına nadır. **Bûd** hikâyet-i hâl-i mâzî ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Göñül 'îşk-1 cânân hareket ü iżtirâbından pergâr gibi her cânibe deverân idüp çizginürdi⁶ ve ol dâ'ire-i muhabbet-i cânânda mütehayyir olup şâbit-ķadem idi. Ya'nî her ne kadar ki bir mikdâr ârâm u ķarâr eylemek için gâh meyhâneye ve gâh ķahvehâneye varurdu, ammâ yine muhabbet ü

1 Felek oyuncakla meşgûl, ben ise yol aşığı hazırlamaktayım. Cihan/insanlar oyunla meşgûl, ben ise sefer azmindeyim.

2 Sayılmayacak kadar çok ve gizlenmeyecek kadar açık ve meşhurdur.

3 171. gazel 4. beyit.

4 S: yâ harf-i tenkîr, vahdet degil. <^{T+} Redd-i Sûrûri ve Şem'i>

5 M: dönmüş. S: çizginmiş.

6 M: dönerdi. S: çizginürdi.

mîhr-i cânânda şâbit-ķadem idi, ‘ışkına nokşân gelmezdi dimekdir. Vâv’ı hâliyye i‘tibâr eylemek ‘atîfa i‘tibâr eylemekden evlâdir. Ma‘nâsı hâlbuki ol dâ’ire-i ‘ışķda dimek olur. Mîşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsında; ol dâ’irede ser-geşte ve ayağı bir yerde idi diyen ve ol dâ’irede ayağı yerinde ser-geşte idi diyen işâbet eylemediler¹, zîrâ (S,T+ ser-geşte) pâ-ber-ca‘ya muzâfdır iżâfet-i beyâniyye ile, pes, ne vâv'a maḥall var ve ne yâ-yı vaḥdete, *te’emmel*.

مطرب از درد محبت عملی می پرداخت
که حکیمان جهان را مژه خون پالا بود

Muṭrib ez-derd-i maḥabbet ‘amelî mî-perdâḥt
Ki ḥakimân-ı cihân-râ muje ḥûn-pâlâ bûd

Derd-i maḥabbet iżâfeti lâmiyyedir². **Ameli;** yâ һarf-i vaḥdet, ‘amel’den bunda murâd ehl-i nağme beyinde müsta‘mel olan ‘amel’dir ki şavta mürâdifdir, niteki **savt u ‘amel** dirler. **Mî-perdâḥt** hikâyet-i hâl-i mâzîdir, peydâ iderdi ya‘nî īcâd u iħdâs iderdi ve yîrlardî³. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı sıfat. **Ḥakîmân** bunda ‘âkîlân ve ‘âlimân ma‘nâsına nadır, **cihân**’a iżâfeti lâmiyyedir, **râ** bunda iżâfet ma‘nâsına nadır. **Hûn-pâlâ** vaşf-i terkîbîdir, pâlâyîden’den, süzmek ma‘nâsına, yoğurt süzmek gibi, bunda կan süzmek ağlamağдан kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Muṭrib muḥabbet-i deründan bir şavt u ‘amel peydâ idüp yîrlardî ki cihân ‘ukâlâsınıñ ve ‘ulemâsınınî kirpikleri կan süzici oldu ya‘nî gözleri կan yaşı akıtdı ol ‘amelin te’sîrinden. Hâşılı, ehl-i derd ü ‘ışķdan կat̄-ı nazar ehl-i hikmet ki degme nesneden müte’essir olmazdı, anları da ağlatdı dimekdir.

می شکفتمن ز طرب زان که چو گل بر لب جوی
بر سرم سایه آن سرو سهی بالا بود

Mî-şukuftem zi-ṭarab zân ki cu gul ber-leb-i cûy
Ber-serem sâye-i ân serv-i sehî-bâlâ bûd

Mî-şukuftem hikâyet-i hâl-i mâzîdir. **Ṭarab** şenlige dirler. **Zân;** zâ-yı müfrede ‘Arabide min-i eclîyye ma‘nâsına nadır. **Ki** һarf-i beyân. **Sâye-i ân** iżâfeti lâmiyyedir. **Serv’iñ sehî-bâlâ**’ya iżâfeti beyâniyyedir. **Bâlâ** bunda կadd ü կâmet ma‘nâsına nadır.

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem’îs>

2 M: beyâniyyedir.

3 S: irlardi.

Mahşûl-i Beyt: Şenlikden açıldurdum ya'nî şüküfte-ṭab' olurdum şenlikden anıñçün (^{M,T+} ki gül gibi) ırmaç kenârında ol ṭoğrı kâmetli servîn ya'nî cânâniñ sâyesi başım üzerinde idi. Ya'nî cânâniñ serv gibi mevzûn ḥaddi üstüme¹ gül gibi ırmaç kenârında sâye şalduğı içün şüküfte-ṭab' u ḥandân olurdum, hâşılı, sevinüp hażż iderdim. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; açıldurdum şenlikden gül gibi, zîrâ ırmaç kenârı üzere diyen kimse **çu gul** 'ibâretini mahalline şarf eylememiş². Ve mîşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; ol serv-i sehî kâmetliniñ sâyesi başım üzere idi, (^{M,T+} bu veche dahî câ'izdir; ol bülend serv-i sehîniñ sâyesi başım üzere idi) diyü iki vechile ma'nâ taşvîr eyleyen iki vechde bile egri ķaçmış³.

از بتان آن طلب ار حسن شناسى اى دل
کين کسى گفت که در علم نظر بینا بود

Ez-butân ân ṭaleb er ḥusn-şinâsî ey dil
K'in kesi goft ki der 'ilm-i naẓar bînâ bûd

Butân'dan bunda murâd mahbûblardır. **Husn-şinâsî** vaṣf-ı terkîbîdir, şinâsîden'den, güzellik bilici dimekdir (**182b**) ve câ'izdir ki **şinâsî** fi'l-i mužâri' muhâṭab ola ve **husn** muķaddem mef'ûli ola, hüsn aňlarsaň dimekdir, yâ harf-i hîṭâb. **K'in** aşlında **ki in** idi, **ki** harf-i ta'lîl. **Kesî;** yâ harf-i vaḥdet-i nev'iyye. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **'Ilm-i naẓar**'dan bunuň gibi yerlerde murâd 'ilm-i kıyâfetdir. **Bînâ** şifat-ı müşebbehedir, başırmâ'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Mahbûblardan ey göñül, ân ṭaleb eyle eger güzellik aňlayıcı iseň veya güzellik aňlarsaň. Zîrâ bunı bir kimse didi ki 'ilm-i nażarda mubaşşîrdir. Ya'nî mahbûblardan murâd ändir, endâm degildir. Niteki Necâtî dimiştir:

Beyt: Dilberde murâd ân olur endâm degüldür
Keyfiyyet olur meyde ğaraż câm degüldür⁴

پىر گلرنگ من اندر حق ازرق پوشان
رخصت خبىت نداد ار نه حكایتها بود

Pîr-i Gul-reng-i men ender-ḥaḳ-ı Ezraq-pûşân
Ruhşat-ı ḥubş ne-dâd er ne ḥikâyethâ bûd

1 S; üzere.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 Necati Bey Divanı G. 174/1.

Hâce'niñ menâkıbünda yazmışlardır ki; ‘Nisbet-i hırka-i (^{M,T+} Hâce) Şemseddîn (^{M,T+} Muhammed) Hâfiż-ı Şirâzî be-pîr-i irşâd u bî‘at-ı ū Şeyh Maḥmûd-i ‘Attâr-ı Şirâzî’st ki meşhûr¹ est be-Pîr-i Gûlreng u ū murîd-i Şeyh ‘Abdüsse�âm’ est u ū murîd-i Şeyh Fahreddîn Ahmed veled-i Şeyh Rûzbihân Baklı vu ū hırka ez-peder-i hod Şeyh-i Şaṭṭâḥ dâred, va’llâhu a‘lem². **Ez-râk-pûşân** Hâsan-ı Ezrâk-pûş'uñ hûlefâsi ve mûridleridir ki anlar cemî‘an gök esbâb giyerler ve Halveti şûfîleridir ve **Pîr-i Gûlreng**'iñ ashâbiyla ziddiyet üzere imişler. Hattâ gâh olur imiş ki aralarında külli ǵavgâ olur imiş. Şöyle ki müşâtemeye ve mülâkemeye³ mü’eddî olur imiş. Niteki beyt-i sâbıkda īmâ buyurmuş idi⁴.

(^{M,T+} **Beyt:** نیکیء پیر مغان بین که چو ما بدمستان
هر چه کردیم به چشم کرمش زیبا بود

Nîkî-i pîr-i muğân bîn ki çu mâ bed-mestân
Her ci kerdîm be-çeşm-i keremeş zîbâ bûd⁵)

Pîr-i muğân'dan murâd Pîr-i Gûlreng'dir ve bed-mestliklerden bunlar ile eyledikleri hengâmedir.

Mahşûl-i Beyt: Benim şeyhim ki Pîr Maḥmûd-i Gûlreng'dir, Hâsan-ı Ezrâk-pûş'uñ aşâhabî hâkkında hâbabete ve rüsvâlığa icâzet virmedi, yohsa hîkâ-yeler var idi. Ya‘nî anlarıñ nice կâbâyih u meşâlibini⁶ bilürdüm, anı naṣm idüp bunları hicv eylemek murâd idindim, ammâ şeyhim mânî‘ oldı ki dervîşlik şâbr u taḥammüldür didi. Zîrâ dervîşlik տârikhinde kîn ü kibr olmaz. Bunda Ezrâk-pûşları mûrâyîlerle tefsîr eyleyen ‘indî tefsîr eylemiş⁷.

قلب اندودہ حافظ بر او خرج نشد
که معامل بهمه عیب نهان بینا بود

Kalb-i endüde-i Hâfiż ber-i ū ḥarc ne-şud
Ki mu‘âmil be-heme ‘ayb-ı nihân dâna bûd

1 S: meşhûr.

2 Hâfiż'in irşad için bağlı bulunduğu ve biat ettiği pir Pîr-i Gûlreng lakabıyla meşhur olan Şirazlı Şeyh Mahmud Attar'dır. Şeyh Mahmud Attar ise Şeyh Abdüsselam'ın mûrididir. Abdüsselam ise Şeyh Rûzbihân Baklı'nın oğlu olan Şeyh Fahreddin Ahmed'in mûrididir. Rûzbihân Baklı ise icazet hırkasını kendi babası Şeyh Şaṭṭâḥ'tan devr almıştır. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır (doğrusunu Allah bilir).

3 M: mülâkeye.

4 S: Niteki sâbıkda ‘Nîkî-i pîr-i muğân’ beytinde bu ma‘nâ īmâ buyurulmuştur.

5 172. gazel 2. beyit.

6 S, M, T, F: mişâlini.

7 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Kalb bunda iki ma'nâya vâkıf' olmuş. Biri altunuñ ve akçenîñ ķalbi, pes, **endûde** bu taķdîrce yaldızlı ma'nâsınañdır ve biri gönül ma'nâsınañdır, imdi ol taķdîrce **endûde**'den murâd hile ve mekrdir. **Ķalb**'ının **endûde**'ye izâfeti beyâniyyedir iki ma'nâyla ve **Hâfiż**'a izâfeti lâmiyye. **Ber-i ü** izâfeti de lâmiyyedir, **ü** zamîri Pîr-i Gûlreng'e râci'dir. **Ki** ҳarf-i ta'lîl. **Mu'āmil** alışığa dirler, ya'nî bey' u şirâda senîfle alam virem iden kimseye dirler. **Be-heme; bâ** ҳarf-i şila. **'Ayb-ı nihân** izâfeti beyâniyyedir. **Dâna** şifat-ı müşebbehedir, dâniñden'den, 'alîm¹ ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'ının ķalb-i endûdesi ya'nî hîlelü ķalbi, iki ma'nâ ile, Pîr-i Gûlreng katında hârc olmadı, ya'nî Hâfiż'ının Ezrak-pûşlar hâkkında olan ķaşdları ve niyyetleri Pîr'e keşf oldu ve mahfî ķalmadı. Zîrâ bir mu'âmildir ki cemî' 'uyûb-ı mûridâna muştâli'dir, belki cemî' nâsiñ ķulübâna² müşrif ü vâkıf'dır. Hâşılı, her ne hâlet ki zamîrimizden mûrûr iderse anî bilür ve rû-be-rû bize söyler. Ol cihetdendir ki göñlümüzden muhâlif nesne geçmez, mebâdâ ki pîr anî yüzümze ura diyü. (183a)

173

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

دوش در حلقة ما قصه گیسوی تو بود
تا دل شب سخن از سلسله موی تو بود

Dûş der-ħalķa-i mā kîssâ-i gîsû-yı tu bûd
Tâ dil-i şeb suhan ez-silsile-i müy-i tu bûd

Halķa, (^{M+} hâ'nîn fethî ve lâm'ının sükûniyla,) insân dâ'iressine dirler ve lâm'ının fethiyle gâyriye dirler, **mâ**'ya izâfeti lâmiyyedir. **Kîssâ-i gîsû-yı tu** izâferleri lâmiyyedir. **Tâ** intihâ-i gâyet için, ilâ ma'nâsınañdır. **Dil-i şeb** nişfu'l-leyl ma'nâsınañdır ve izâfeti lâmiyyedir. **Silsile-i müy** beyâniyyedir ve **tu**'ya izâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice bizim meclisimizde senîn gîsûn kîssası idi ya'nî senîn gîsûn anılurdu. Dün yarısına³ dek söz senîn müyuñ zincîrinden idi, ya'nî

1 S: 'alîm.

2 S: cemî' nâsiñ 'uyûbâna, ķulübâna.

3 S: yarusına.

seniñ zincîr mûyuñ söylenürdi. (^{M,T+} Beyitde) gice ve gîsû ve mû ve dûş cem‘iy-yetleri mûrâ‘ât-ı nažîr ķabîlindendir, tenâsüb de dirler.

دل که از ناولک مژگان تو در خون می‌گشت
باز مشتاق کمانخانه ابروی تو بود

Dil ki ez-nâvek-i mujgân-ı tu der-ħün mî-geşt
Bâz muştâk-ı kemân-ħâne-i ebrû-yı tu bûd

Sâbiķan taħkîk olmuş idi **nâvek**’iñ ma‘nâsı, hâşılı, zenbûrekden atılan ok-dur, **mujgân**’a iżâfeti beyâniyyedir ve **mujgân**’iñ **tu**’ya lâmiyye. **Mî-geşt** lafz-ı müşterekdir, birisi olurdu ma‘nâsına ve birisi çigzinürdi dimekdir, ya‘nî ḥan içinde olurdu ve yâ ḥan içinde çigzinürdi ve yuvalanurdu¹. **Muştâk-ı kemân-ħâne-i ebrû-yı tu; muştâk**’iñ **kemân-ħâne**’ye iżâfeti ism-i fâ‘iliñ mef‘ûline iżâfetidir ve **kemân-ħâne**’niñ **ebrû**’ya beyâniyyedir. **Kemân-ħâne** türkeşîn yay ṭuran cānibine dirler. **Ebrû**’ya **kemân-ħâne** itlâkî mecâzîdir, zîrâ ebrûyi kemâna teşbîh eylemişler kemân-ħâneye degil, niteki ma‘lûmdur.

Mahşûl-i Beyt: Gönül ki seniñ kirpigin oklarından ḥan içinde yuvalanurdu, ya‘nî seniñ kirpigin oklarından mecrûh u ħün-älûd idi, yine bî-iħtîyâr seniñ kemân-ħâne-i ebrûna müştâkdir. Ya‘nî bu қadar zaħm u yaralarını çekmeden müte’essir olmadı ve yine müştâk-ı ebrû-yı tîr-endâzîndir.

هم عفّالله صبا كز تو پیامی آورد
ور نه در کس نرسیدیم که از کوی تو بود

Hem ‘afâllâh şabâ k’ez-tu peyâmî àverd
V’er ne der-kes ne-resîdîm ki ez-kûy-ı tu bûd

Hem bunda żarüret-i vezniçün gelmişdir. ‘**Afa’llâh şabâ**’; ‘**afv** lügatde maħvîdir, ya‘nî Allâhu Te‘alâ şabâdan takṣîrâtı maħv eylesün ya‘nî eksikligin bağışlasun. **K’ez-tu; ki** harf-i ta‘lîl, **zâ** ez’den muħaffefdir, min-i ibtidâ‘iyeyе ma‘nâsinadır. **Peyâmî; yâ** harf-i vaħdet ve yâ tenkîr, **àverd’iñ** muķaddem mef‘ûlidir ve fâ‘ili **şabâ**’ya râci‘ zamîr-i müstetirdir. **V’er ne** vu eger ne‘den muħaffefdir ki ‘Arabîde ve-illâ dimekdir. **Der-kes; der** bunda bâ-yı şila ma‘nâsinadır. **Ne-resîdîm** fi‘l-i nefy-i mâzî mütekellim ma‘l-ġayr, irişmedik dimekdir, **der-kes** muķaddem mef‘ûl-i ġayr-i şariħidir. **Ki** harf-i beyân. **Kûy-ı tu** iżâfeti lâmiyyedir.

1 M: birisi olurdu ma‘nâsına ve birisi ḥan içinde olurdu ve yâ ḥan içinde yuvalanurdu.

2 T’de beyitte ve burada ‘Afe’llâh zi-ħâba’ yazılımaktadır.

Mahşûl-i Beyt: Allâhu Te‘âlâ şabânuñ hâfâyâsını ‘afv eylesün ki senden bize haber getürdi, yohsa hîç kimseye irişmedik ki seniñ mahalleñden ola. (M,T+ Ya‘nî) şabâ seniñ mahalleñi bildirmeyeydi¹ kimse bilmezdi kanğı² mahalledir.

عالیم از شور و شر عشق خبر هیچ نداشت
فتنه انگیز جهان غمزة جادوی تو بود

‘Âlem ez-şûr u şer-i ‘ışk haber hîç ne-dâşt
Fitne-engîz-i cihân ǵamze-i câdû-yı tu bûd

‘Âlem mübtedâ ve **ne-dâşt** haberî ve mâbeynehumâ habere müte‘allîk. **Şûr** bunda ǵavgâ ve ƙarışıklık ma‘nâsına nadır, **şerr** yaramazlık, **‘ışk**’a izâfeti lâmiyyedir. **Haber**, **ne-dâşt**’inî muğaddem mef’ül-i şârifidir, **ne-dâşt** bunda tutmazdı dîmekdir ya‘nî (M,T+ haber tutmazdı,) haberî yok idi dîmekdir. **Fitne-engîz** vaşf-ı terkîbîdir, engîziden’den, fitne ƙoparıcı dîmekdir, **cihân**’a izâfeti lâmiyyedir. **Ğamze-i câdû** izâfeti beyâniyye, **tu**’ya izâfeti lâmiyyedir. **Bûd** bunda fi‘l-i mâzîdir, oldu ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âlemîn ‘ışk şerr u şûrinden ya‘nî ǵavgâsına (183b) hîç haberî yoğarı, lâkin cihânîn fitne-engîzi seniñ ǵamze-i câdûn oldu. Ya‘nî cihân ‘ışkdan ve muktežârlarından bî-haber idi, ammâ seniñ ǵamze-i câdûn ‘âlemî ‘ışka düşürüp bu deñlü şûr u şerre (M,T+ bâ‘is oldu.)

من سرگشته هم از اهل سلامت بودم
دام راهم شکن طرہ هندوی تو بود

Men-i ser-geşte hem ez-ehl-i selâmet bûdem
Dâm-i râhem şiken-i ṭurra-i hindü-yı tu bûd

Men-i ser-geşte izâfeti beyâniyyedir. **Ser-geşte** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, mütehâyyir ma‘nâsına. (M,T+ **Ehl-i selâmet** izâfeti lâmiyyedir. **Şiken-i ṭurra** izâfeti lâmiyyedir) ve **hindû**’ya izâfeti beyâniyye ve **tu**’ya izâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âlem şûr u şer-i ‘ışkdan bî-haber olduğu gibi ben ‘âşik-ı mütehâyyir dañı ehl-i selâmetden idim ya‘nî ‘ışk belâlarına giriftâr degil idim, ehl-i selâmetden (M,T+ idim.) Lâkin yolum³ duzağı seniñ ṭurra-i hindûn bük-lümi oldu, ya‘nî ‘ışk fitnesine beni düşüren seniñ ṭurra-i hindûn şikeni oldu.

1 S: bildürdi virmeyeydi.

2 S, T: kanğı.

3 S: yuva.

Hâşılı, beni ‘ışk u muḥabbet derdine¹ düşürüp mübtelâ-yı sevdâ ve hevâ eyleyen sensin.

بَگْشَا بَنْد قَبَا تَا بَكْشَايِد دَلْ مَنْ
كَهْ گَشَادِي كَهْ مَرَا بُود زْ پَهْلَوِي تو بُود

Bi-guşā bend-i ḥabā tā bi-guşāyed dil-i men
Ki guşādī ki merā būd zi-pehlū-yı tu būd

Bi-guşā, bā-yı te’kidle (^{M,T+} ve kāf-i mažmûme ile,) fīl-i emr müfred muhāṭab, bunda çöz ma’nâsına nadır. **Bend-i ḥabā** iżāfeti lämiyyedir. **Tā** edāt-i ta’lil. **Bi-guşāyed**, bā-yı te’kidle, fīl-i mużāri‘ müfred ġā’ib, bunda açla dimekdir. **Dil-i men** iżāfeti lämiyyedir. **Ki** ḥarf-i ta’lil. **Guşād** ismdir, bunda feth-i bāb ma’nâsına ve **yā** ḥarf-i vahdet. **Ki** rābiṭ-i şifat. **Merā** baña dimekdir. **Būd** fīl-i māzī, oldu dimekdir. **Pehlū-yı tu** iżāfeti lämiyyedir. **Būd** bunda daḥi oldu dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Ḳaftānī bağını aç, tā ki benim göñlüm açıla, zīrā bir feth-i bāb ki baña oldu, seniñ yanından oldu. Pehlū bunda īhām ṭarīkiyle ȝikr olmuş, zīrā pehlū iki ma’nāda müsta’meldir. Birisi bir nesneniñ yanı ki ‘Arapça aña ‘inde ile ta’bir iderler, birisi de adamın yanı ya’nī eyegileri² ki Türkide pehlüye çigdem dirler. İmdi ‘Acemiñ Ḳaftānlarınıñ dügme ve iligi olmaz, belki şol yanlarında Ḳoltuğundan aşağıda iki yerde dügüm düberler dügme ve lik yerine. Pes, bir güşād ki baña oldu seniñ yanından oldu dimek de iki vech iledir³ (^{T+} te’emmel, tedri.)

بُوفَى تو كَهْ بَرْ تَرْبَتْ حَافِظْ بَكْذَرْ
كَزْ جَهَانْ مَىْ شَدْ وْ دَرْ آرْزُوِي روِي تو بُود

Be-vefā-yı tu ki ber-turbet-i Hâfiż bi-guzer
K’ez-cihān mī-şud u der-ärzū-yı rūy-ı tu būd

Be-vefā-yı tu; bā ḥarf-i Ḳasem, **vefā-yı tu** iżāfeti lämiyyedir. **Ki** ḥarf-i beyān. **Turbet-i Hâfiż** iżāfeti lämiyyedir. **Turbe**’den murād ḥabridir. **Bi-guzer** fīl-i emr müfred muhāṭab, bunda uğra dimekdir. **K’ez; ki** ḥarf-i ta’lil. **Mī-şud** bunda **mī-reft** ma’nâsına nadır, giderdi dimekdir. **U der; vāv** bunda ma’nā-yı hā-liyyet ifâde ider. **Ārzū-yı rūy-ı tu** iżāfetleri lämiyyelerdir. **Būd** bunda edātdır⁴.

1 M: muḥabbet-i derūna.

2 S: eyegüleri.

3 M: seniñ yanından oldu dimekdir.

4 S: bunda edātdır, ya’nī zamānidir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ vefâñ hakkıçün ki Hâfiż’iñ kabri üzerine uğra, zîrâ cihândan seniñ ârzûnda giderdi. Ya‘nî dünyâdan âhirete seniñ yüzüñ ârzûsiyla gitdi. İmdi türbesine uğra, seni bir kerre seyr eylesün, bu ârzüyla ikalmasun.

174

**Ve lehu eyzan
Baehr-i Remel
Fâ’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilât**

ياد باد آن که سر کوی توام منزل بود
دیده را روشنی از خاک درت حاصل بود

Yâd bâd ân ki ser-i kûy-ı tuem menzil bûd
Dîde-râ rûşenî ez-hâk-i deret hâşîl bûd

Yâd bâd añilsun dimekdir. **Ser-i kûy-ı tuem** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Hâk-i deret** iżâfetleri de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Añilsun ol hâlet ki seniñ ser-i kûyuñ menzilimiz idi, ya‘nî mahalleñ ucına mülâzîm olup andan gitmezdik. Gözümüzüñ¹ de (**184a**) aydınlığı seniñ kapuñ toprağından hâşîl idi. Ya‘nî âsitânıñ toprağını² dîdemize tütîyâ yerine çekerdi ki dîdemiz andan münevver olurdu, imdi bu iki hâl añilsun. Ahîbbâdan dûr u mehcûr olan kimseler anlara mektûb ırsâl eyledikde mektûblarında bu beyti yazarlar.

راست چون سوسن و گل از اثر صحبت پاک
در زبان بود مرا آنچه ترا در دل بود

Râst çun sûsen u gul ez-eşer-i şohbet-i pâk
Der-zebân bûd merâ ân-çi tu-râ der-dil bûd

Râst bunda gerçek dimekdir ya‘nî şeksiz ve şübhесiz. **Çun** edât-ı teşbih. **Sûsen;** sîn-i evveli ekser A‘câm mažmûm olкур, ammâ ba‘zî cehelesi meftûh olğudığı da mesmû‘umuz oldu, **tevsen** lafzı da böyledir. **Eşer** nişân ma‘nâsına dır, ammâ bunda teşîrden ‘ibâretdir, **şohbet**’e iżâfeti lâmiyyedir ve **şohbet**’iñ **pâk**’a beyâniyye. **Merâ** benim dimekdir. **Tu-râ** seniñ dimekdir.

1 S: gözümüzüñ.

2 M, T: türâbını.

Mahşûl-i Beyt: Pâk şohbetîn eserinden ya'nî te'sirinden sūsen ü gül gibi şeksiz ve şübhесiz benim dilimde idi ol nesne ki seniñ gönlüñde idi. Ya'nî şohbet-i pâkiñ te'siri bunı iktiżâ iderdi ki her ne ki seniñ gönlüñden geçerdi ise benim zebânım anı tekellüm iderdi, hâşılı, ķalbiñden geçeni bilüp söylerdim. Sūsen zikri zebâna göre ve gül zikri göñüle göredir. Pâk muşâhabetin eserinden sūsen ve gül gibi râst diyen râst söylememiş¹.

دل چو از پیر خرد نقل معانى مى کرد
عشق مى گفت بشرح آنچه برو مشکل بود

Dil cu ez-pîr-i hîred naql-i ma'ānî mî-kerd
'Işk mî-goft be-şerh ân-çi berû müşkil bûd

Pîr-i hîred izâfeti beyâniyyedir. **Naql-i ma'ānî** maşdarıñ mef'ûline izâfetidir ve **ma'ānî** 'ibâreti îhâm tarîkiyle mezkûrdur. **Mî-kerd** hikâyet-i hâl-i mâzîdir. **Dil** mübtedâ ve **mî-kerd** haberî ve mā-beynehumâ ħabere müte'allik. Ve 'îşk mübtedâ ve **mî-goft** haberî, **be-şerh**, **mî-goft**'uñ mef'ûl-i ǵayr-i şârihi ve **ân-çi** şârihi ya'nî maķûl-i ķavli. **Berû;** žamîri **dil**'e râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül çünki 'akıl pîrinden ma'ānî naql eylerdi ya'nî 'akıl pîrinden ögrendigini naql idüp 'arz iderdi, 'îşk şerhle söylerdi ol nesne ki göñüle müşkil idi, ya'nî göñüle pîr-i hîreden ögrendigi yerlerde vâki² olan müşkilâtını 'îşk meşrûh söylerdi. Mîşrâ'-ı şâniñiñ ma'nâsını; 'îşk inşirâhla iderdi ol nesne ki anıñ üzerine müşkil idi diyen kimseniñ göñli müstakîm ma'nâyla inşirâh bulmamış³.

در دلم بود که بی دوست نباشم هرگز
چه توان کرد که سعی من و دل باطل بود

Der-dilem bûd ki bî-dôst ne-bâşem hergiz
Çi tuvân kerd ki sa'y-i men u dil bâṭîl bûd

Kerd bunda kerden ma'nâsınañdır.

Mahşûl-i Beyt: Göñlümde bu ma'nâ merkûz idi ki hergiz dostsuz olmayam, ya'nî hâtiñimdan mürûr iderdi ki hergiz bir cânân muğabbetinden hâlî olmayam, ammâ ne eylemek olur ki benim de göñlümüñ de sa'y ü kûşisi³ bâṭîl

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 M: benim göñlümde sa'y ve kûşış.

oldı, ya‘nî şimdi cānânsizim, (^{M,T+} gûyâ ki cānsızım.) Hâşılı, eger ihtiyyâr benim ve dilimiñ elinde imiş ise¹ bir sâ‘at cānânsız olmazdık, ammâ nice idelim, iş taķdîr-i Hûdâ’nındır ki baña bir cānân müyesser olmaz.

دوش بر یاد حریفان بخرابات شدم
خم می دیدم خون در دل و پا در گل بود

Dûş ber-yâd-ı ḥarîfân be-ḥarâbât şudem
Hûm-ı mey dîdem² hûn der-dil u pâ der-gil bûd

Dûş bunda dün gice ma‘nâsına nadır. **Ber-yâd; ber** bunda bâ-yı şila ma‘nâsına nadır, **be-yâd-ı ḥarîfân** dimekdir. **Şudem** bunda **reftem** dimekdir. **Hûm-ı mey** izâfeti lâmiyye ve **dîdem**³’in muķaddem mefûlidir. **Hûn der-dil u pâ der-gil bûd;** bu mecmû‘ cevâb-ı su’âl-i muķadderdir, ke’enne ki sâ’il didi; **çûn dîdî**, pes, cevâbında **hûn der-dil ilâ âbir**.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice bâde-nûşlar aňılmaň veya bâde-nûşları aňmak⁴ sebebiyle meyhâneye vardım, hûm-ı mey ya‘nî bâde küpini yüregi pür-hûn u pâ-der-gil gördüm, ya‘nî içi töbâtolu şarâb ve dibi ;toprağa gömüli gördüm. Bu mezkûr, teşbih tarîkiyle (184b) nefs-i emri beyândır ki şarâb küpi boş olma-yınca böyledir.

بس بگشتم که بپرسم سبب درد فراق
مفته عقل درین مسئله لایعقل بود

Bes bi-geştem ki bi-pursem sebeb-i derd-i firâk
Muftî-i ‘âkl derîn mes’ele lâ-ya‘kîl bûd

Bi-geştem; bâ ḥarf-i te’kîd, geştem fi'l-i mâzî mütekellim vaĥdedir, çigzin-dim (^{T+} ve ṭolandım)⁴, ya‘nî çok tecessüs eyledim. **Ki** ḥarf-i te’kîd. **Bi-pursem; bâ ḥarf-i te’kîd, pursem**, fi'l-i mužâri‘ nefs-i mütekellim vaĥde, şoram dimekdir. **Sebeb-i derd-i firâk** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Muftî-i ‘âkl** izâfeti beyâni-yedir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âlemâ ve meşâyihini çok devr idüp ṭolandım ki firâk derdiniñ sebebini şoram, ammâ müftî-i ‘âkl bu mes’elede lâ-ya‘kîl idi, ya‘nî bunuñ gibi müşkilâti ḥall eylemege mâlik degildir.

1 M: olmuş olsa.

2 Sekte olduğundan vezin için ‘dîdem’ şeklinde okunması gerekmektedir.

3 M: bâde aňmak.

4 M: mütekellim vaĥdedir, dönüp ve dolandım.

راسى خاتم فیروزه بو اسحاقی
خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود

Râstî hâtem-i firûze-i Bû İshâkî
Hoş dirahşid velî devlet-i mustâcil bûd

Râstî toğrısı bu kim diyecek yirde istîmâl iderler. **Hâtem-i firûze-i Bû İshâkî** izâfetleri beyâniyyedir. **Ebu¹ İshâk** selâtîn-i İlhanîyyeden biriniñ ismidir, ya'nî ismi künyetidir, Şeyh (^{M,T+} Ebû) İshâk dimekle ma'rûf idi². Nitekim Hâce bir kît'anîn evvelinde bu ma'nâya işâret ider.

Beyt: به عهد سلطنت شاه شیخ ابو إسحاق
 به پنج شخص عجب ملک فارس بود اباد

Be-'ahd-i saltanat-i şâh şeyh Ebû İshâk
Be-penc şâhş-i 'aceb mulk-i Fârs bûd âbâd³

Hâtem-i firûze buyurduğu oldur ki şûfi-mizâc olduğundan girân-bahâ cevâhir-den nigîn hâtemi eylemezdi, pîrûzeden iderdi. **Bû İshâkî**'de olan yâ-yı nisbet **hâtem-i firûze** içündür, ya'nî Şeyh Ebû İshâk'a mensûb **hâtem-i firûze**dir. **Dirahşid**'iñ evvelinde olan dâl meftûh ve meksûr olmak câ'izdir. **Dirahşid** fî'l-i mâzî müfred gâ'ib, fâ'ili **hâtem-i firûze**'ye râci' zamîrdir, yaldırıcı ve yala-bîdî dimekdir⁴. **Hâtem-i firûze**'niñ yalabimasından⁵ murâd saltanatîn kemâl-i zûhûridir ve **devlet-i mustâcil** olmaçdan murâd serî'ü'z-zevâl olmasından 'ibâretdir, ya'nî saltanatda mu'ammer olmadı.

Mahşûl-i Beyt: Toğrısı bu kim Şeyh Ebû İshâk'ıñ hâtem-i firûzesi hoş dirahşân oldu, ammâ devlet-i saltanat istîcâl eyledi. Ya'nî umûr-i saltanat 'aceb güzel zûhûr eyledi, ammâ bir miâdâr pây-dâr olmayup devlet ü rif'at-i saltanat tîz geçdi, hâşılı, saltanatda mu'ammer olmadı dimekdir. (^{S,T+} Mîşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında; hoş yalabıdı, velî istîcâl ider devlet idi diyen ve laťif yaldırıcı, ammâ sür'at idici devlet idi diyen 'aceleyle ma'nâ virmişler ki bî-ma'nâ söylemişler⁶. Beytiñ neticesinde; murâd Şeyh Ebû İshâk neslinden mu'ammer

1 M: Bû

2 <^{F+} Metn-i *Mevâkiyf* bu şeyh Ebû İshâk'ıñ nâmînadır, niteki Muķaṭṭâ'â't'da bir kît'ada Hâce zîkr ider ve dibâce-i *Mevâkiyf*'da ta'yîn eylemiş. Minhu, 'ufşîye 'anbu.>

3 6. kît'a 1. beyit.

4 M: zamîrdir, parlâdi dimekdir.

5 M: parlamasından.

6 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

olmayup vefât iden kimseniñ zikri¹ ve aña mersiyedir diyen ve murâd, Şeyh Ebû İshâk neslinden bir kimseniñ devleti tamâm ķuvvet tutmuş iken nâ-gâh ecel irişdugin iş'ârdır diyen biri birine taklîidle 'acâyib 'indiyyât söylemişler², 'afâ'llâhu 'anhumâ.)

آه ازین جور و تظلم که درین دامگهست
واه از آن ناز و تنعم که در آن محفل بود

Âh ezîn cevr u tażallum ki derîn dâmgah'est
Vâh ez-âñ nâz u tenâ“um ki der-âñ maḥfil bûd

Tazallum lügatde ȝulümden şikâyete dirler, ammâ bunda **cevr**'e 'atf-ı tefsîri vâkı'ı olmuş. **Dâmgah** dâmgâh'dan muhaffefdir, ȝuzañ yeri dimekdir³, ya'nî ȝuzañ ȝuracañ yer ki dünyâ murâddır ki her dünyâya geleni şikâr idüp götürür. **Tena“um** ni'met içinde olmaña dirler. **Der-âñ maḥfil** didigi (^{M,T+} Şâh) Şeyh Ebû İshâk'ıñ meclisine işâretdir.

Mahşûl-i Beyt: Âh bu cevr u ȝulümden ki bugün bu dünyâdadır ya'nî Ebû İshâk'dan şoñra olan ȝulümden. Vâh ol nâz u fâhr u ni'metden ki (185a) anîn meclisinde idi ki 'ulemâ ve fużalâ ve şulehâ ve meşâyiñ mecmâ'ı idi. Hâşılı, Hâce andan şoñra olan ȝulümden⁴ ve anîn zamânında olan hûzûr u şafâniñ fevtinden şikâyet ider.

دیدی آن قهقهه کبک خرامان حافظ
که ز سرپنچه شاهین قضا غافل بود

Didî ân ȝahâha-i kebk-i hîrâmân Hâfiż
Ki zi-ser-pence-i şâhîn-i ȝâzâ gâfil bûd

Didi ihbâr ve inşâya taħammüli vardır. **Kahkaha-i kebk** iżâfeti lâmiyyedir ve **hîrâmân**'a iżâfeti beyâniyye. **Hâfiż** münâdâ. **Kahkaha-i kebk-i hîrâmân**'dan murâd mezkûr pâdişâhiñ gülüp oynayup hûzûr u şafâsidir ki 'ulemâ ve fużalâ-yı zamânla vâkı'ı imiş. **Ser-pence** ekşer nâħunla şikâr eyleyen hayvânâtda müsta'meldir. Arslan ve ȝaplan ve tuyûrdan ȝoġan ve şâhîn gibi ki bunlarıñ ȝaynağından **ser-pence** ile ta'bîr iderler. **Ser-pence-i şâhîn** iżâfeti lâmiyyedir ve **każâ**'ya iżâfeti beyâniyyedir.

1 M: kimsedir.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'iş>

3 S: ȝuzañ ma'nâsinadır, ya'nî ȝuzañ yeri dimekdir.

4 S: ondan şoñra olandan.

Mahşûl-i Beyt: Gördüñ veýä gördüñ mi ey Hâfiż, ol hîrâmân kebkiň ķahkahasını ve şenligini ki şâhin-i ķazâ kaynağından gâfil idi. Ya'nî bâz-ı ecelden gâfil idi. Hâşılı, Ebû İslâk genç pâdişâh idi, ölmek hâtırına hûfûr eylemezdi.

175

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

تا ز میخانه و می نام و نشان خواهد بود
سر ما خاڭ ره پېر مغان خواهد بود

Tâ zi-mey-hâne vu mey nâm u nişân hâhed bûd
Ser-i mā ḥâk-i reh-i pîr-i muğân hâhed bûd

Tâ bunda (^{M+} edât-ı) tevkîtdir, ‘Arabide mâdâm gibi. **Hâhed bûd**; ma'nâ-yı muştâbıkîsi olmaç dilerdir¹, zîrâ mâzî müzâri‘e muķârin olsa maşdar ma'nâsını ifâde ider, niteki mükerrer beyân olındı, (^{M+} ammâ ma'nâ-yı lâzîmîsi olisardır dimek olur.) **Hâk-i reh-i pîr-i muğân** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir (^{S,T+} leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle.)

Mahşûl-i Beyt: Mâdâmki meyhâne ve meyden nâm u nişân olisardır, bizim başımız meyhânciniň yolu ;toprağı olisardır, ya'nî hîdmetinde pây-mâl olisardır.

بر سر تربت ما چون گذرى همت خواه
کە زیارتگە رندان جهان خواهد بود

Ber-ser-i turbet-i mā çun guzerî himmet hâh
Kî ziyâretgêh-i rindân-i cihân hâhed bûd

Turbet'den bunda murâd ķabirdir. **Guzerî** fi'l-i müfred muhâṭab, geçesin ve uğrayasın dimekdir. **Himmet** muķaddem mef'ûlidir **hâh** lafzinin ve **hâh** fi'l-i emr müfred muhâṭab, iste dimekdir. **Kî** һarf-i ta'lîl. **Ziyaretgeh** ziyâretgâhdan muhaffefdir, niteki mükerrer beyânı geçmişdir, mahall ü mekân-ı ziyâret dimekdir, namâzgeh gibi.

1 M: ma'nâ-yı muştâbıkîsi diler dimekdir. T: ma'nâ-yı muştâbıkîsi dilerdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîtâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur veyâ cânânına hîtâb-ı hâşş tarîkiyle¹: Çünkü bizim kabrimiz ucuna ya‘nî yanına uğrayasın, hâşılı, yanından mürür eyleyesin, kabrimizden istimdâd idüp himmet iste, zîrâ bizim kabrimiz rîndân-ı ‘âlemiñ ziyâretgehi olisardır. Hâşılı, ziyâret olunur² ve andan teberrük istenür, zîrâ rîndler degme yeri ziyâret eylemezler.

حلقة پیر مغانم ز ازل در گوشست
بر همانیم که بودیم و همان خواهد بود

Halqa-i pîr-i muğânem zi-ezel der-gûş’ est
Ber hemânîm ki bûdîm u hemân hâhed bûd

Muğânem; mîm-i mütekellim ma‘nâ cihetinden **gûş’**’a muâkayyeddir. **Ber-hemânîm;** bunda **mîm-i** mütekellimden bir muâzîf mahzûfdur, taâdîri **ber-hemân hâlîm’**dir. **Ki** harf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Pîr-i muğânîn bendeligi halkası ezelden kulağımdadır ya‘nî aña ezelden ķuluz. Şimdi gine ol hâl üzereyüz ki ezelde idik ve zamân-ı istikbâlde yine ol hâl üzere olisarız. Hâşılı, pîr-i muğânîn mâzîde ve hâlde ve istikbâlde halka-be-gûşiyuz.

برو ای زاهد خودبین که ز چشم من و تو
راز این پرده نهانست و نهان خواهد بود

Bi-rev ey zâhid-i hod-bin ki zi-çeşm-i men u tu
Râz-ı in perde nihân’ est u nihân hâhed bûd

Hod-bîn vaşf-ı terkîbîdir, bînîden’den, kendin görıcı, ya‘nî mağrûr u mütekebbir. **Ki** harf-i ta’lîl. **Râz-ı in perde** bu perde içinde olan râz dimekdir. (185b)

Mahşûl-i Beyt: Zâhid-i hod-bîne hîtâb idüp buyurur ki; var git ey hod-bîn zâhid ki benimle seniñ gözüñden bu perde içinde olan sırr-ı ‘îşk bi’l-fi’il gizlidir ve gizli olisardır. Ya‘nî sırr-ı ‘îşka muştâli’ olmağa ‘îşk keyfiyyetiyle mütekeyyif olup beliyât-ı muhabbetê şâbir olmaç gerek. Bu hâl ise bende ve sende yok. Pes, biz seniñle râz-ı ‘îşkı tûymazız. Bu perdeniñ râzi Hâce’ye mekşûfdur, ammâ tenezzül tarîkiyle kendüyi ‘adem-i ‘ilmde zâhide žamm eyledi.

1 S: hîtâb-ı hâşş tarîkiyle buyurur.

2 S: olunup.

ترک عاشق کش من مست برون رفت امروز
تا دگر خون که از دیده روان خواهد بود

Türk-i ‘âşık-kuş-i men mest birûn reft imrûz
Tâ diger hûn-ı ki ez-dide revân hâhed bûd

Türk-i ‘âşık-kuş izâfeti beyâniyye, ‘âşık-kuş vaşf-ı terkîbîdir, kuşîden’den ‘âşık öldürici dimekdir, **men**’e izâfeti lâmiyyedir. **Türk** mübtedâ, **reft** haberî, **mest**, **reft**’in fâ‘ilinden hâldir. **İmrûz** ȝarf-ı zamân, **birûn** ȝarf-ı mekân. **Tâ** bunda ‘acabâ ma‘nâsına nadır. **Hûn-ı ki** izâfeti lâmiyyedir, **ki** bunda ismdir ‘Arabîde men gibi, kimiñ ȝanı dimekdir. **Revân** şifat-ı müşebbehedir, ağaçan¹ dimekdir, ammâ bunda ism-i fâ‘il ma‘nâsı tażmîn olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Benim ‘âşık öldürici cânânım bugün taşra mestâne gitdi. ‘Acabâ gine kimiñ gözinden ȝan revân olisardır, ya‘nî kendüye kimi ‘âşık idüp gözlerinden ȝan aklıdisardır. Hâşılı, kimi ‘îşk derdinden ȝan ağladisardır.

بر زمینی که نشان کف پای تو بود
سجدگاه همه صاحب نظران خواهد بود

Ber-zemînî ki nişân-ı kef-i pây-ı tu buved
Secdegâh-ı heme şâhib-naşarân hâhed bûd

Zemînî; yâ ȝarf-i vahdet. **Ki** ȝarf-i beyân veyâ râbiṭ-ı şifat. **Nişân-ı kef-i pây-ı tu** izâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Bir yeriñ üzerinde ki seniñ ayağıñ ȝabanınıñ² nişâni ola, ol yer (^{M,T+} cemî) şâhib-naşarlarıñ secdegâhı olisardır. Ya‘nî sen ayağıñ ȝoduğuñ yere cemî erbâb-ı naşar anda yüzin ȝoyup rûy-mâl olurlar teyemmünen ve teberrükene.

چشم آن شب که ز شوق تو نهد سر بلحد
تا دم صبح قیامت نگران خواهد بود

Çeşmem ân şeb ki zi-şevk-i tu nihed ser be-laḥad
Tâ dem-i şubh-ı ȝiyâmet nigerân hâhed bûd

1 S: ağaç ȝan.

2 S: ȝoprağunuñ.

Lahad kabirdir¹. **Tâ** intihâ-ı gâyet içündür ilâ ma'�nâsına. **Dem-i şubh** iżâ-feti beyâniyyedir (^{S,T+} ve **kiyâmet**'e iżâfeti lâmiyyedir.) **Nigerân** şifat-ı müşeb-behedir, nigerîden'den, (^{S,T+} bağağan ma'�nâsına, ammâ ekşer ism-i fâ'il ma'�nâsını virürler, ya'�i bakıcı,) nâzır² ma'�nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Benim gözüm şol gice ki seniñ şevk u 'ışkından basın kabre kör ya'�i vefât ider, kiyâmet şabâhi vaqtine dek nigerân³ u nâzırıdır. (^{S,T+} Bu beytde ta'kîd var, ya'�i **zi-şevk** müşrâ'-ı şâniye merhûndur, egerçi sihr-i hâlal tarîkiyle ikisine de şarfa kâbıldır, *fe-te'emmel*.)

بخت حافظ گر ازین گونه مدد خواهد کرد
زلف معشوقه بدست دگران خواهد بود

Baht-i Hâfiż ger ezîn güne meded hâhed kerd
Zulf-i ma'şûk be-dest-i digerân hâhed bûd

Ezin gûne⁴ bunuñ gibi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce tecrîd tarîkiyle tâli'inden şikâyet idüp buyurur: Hâfiż'ıñ tâli'i eger bunuñ gibi ya'�i şimdiki hâlindeki gibi meded ü mu'âvenet ider ise ma'şûkînîn zülfî gâyrilar elinde olısaltır. Ya'�i tâli'i ki böyle nâ-müsâ'id ola, ma'şûkî kendüye el virmeyüp gâyriların ma'şûkî olısaltır. (^{S,T+} Mîşrâ'-ı evveliñ ma'�nâsını; Hâfiż'ıñ bahtı eger bu nev'den meded itse gerek ise diyen ne söyledügin bilmez imiş. Ve Hâfiż'ıñ bahtı bunuñ gibiden meded (**186a**) eylemek isteye diyen de işrinde gitmişdir⁵.)

1 S: Lahad kabriñ կible tarafında vücûd şîgâçak kadar bir çukur iderler.

2 M: nažâr idici.

3 S: nažarân.

4 M, T: Ezîn bunda.

5 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند
چنان نماند چنین نیز هم نخواهد ماند

Resîd mujde ki eyyâm-ı gam ne-hâhed mând
Çunân ne-mând çunîn nîz hem ne-hâhed mând

(^{S.T+} **Çunân ne-mând** ancılayın kalmadı, ya‘nî eyyâm-ı gamdan evvel eyyâm-ı sürür idi, ancılayın kalmadı, ya‘nî eyyâm-ı gam kalmayup eyyâm-ı sürür gelse gerek.)

Mahşûl-i Beyt: Müjde irişdi ki eyyâm-ı gam kalmayılsardır. Ancılayın kalmadı, buncılayın daхи kalmayılsardır. Ya‘nî eyyâm-ı sürür gitdiği gibi eyyâm-ı gam da gider.

من ار چه در نظر دوست خاکسار شدم
رقیب نیز چنین محترم نخواهد ماند

Men er çi der-nażar-ı dōst hâksâr şudem
Rakîb nîz çunîn muḥterem ne-hâhed mând

Hâksâr bunda hâkîr u zelîl ma‘nâsına nadır. **Muhterem** ism-i mef’ûldür ifti‘âl bâbından.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi ben dostuñ naazarında hâkîr u zelîl oldum, (^{T+} in-şâ'a'llâh) rakîb de böyle muhterem kalmayılsardır, ya‘nî ben nice ki (^{M+} hâkîr) oldum ise ol da öyle olisardır. (^{S.T+} Mîşrâ‘-ı evveliñ ma‘nâsını; ben egerçi dost nazarında tóprağa karışmış¹ oldum diyen ‘indî ma‘nâ virmiş².)

چو پرده دار بشمشیر می زند همه را
کسی مقیم حریم حرم نخواهد ماند

Çu perde-dâr be-şemşîr mî-zened heme-râ
Kesî mułkîm-i hârim-i harem ne-hâhed mând

1 S: düşmüş.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Perde felekdir ve **perde-dâr** Allâh'dır ki eflâki ve ‘anâşırı hifz^(M,T+) ider.) **Be-şemşir;** taķdîr-i kelâm **be-şemşir-i ecel**'dir, zarûret-i vezn için muzâfun ileyh hâzf olunmuşdur. **Mukîm-i hârim-i harem** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü perde-dâr cemî' halkı şemşir-i ecel ile urur ya'nî öldürür, hîc kimse enbiyâdan ve evliyâdan ve gâyriden dünyâ hâreminiñ havlısında mukîm kalmayısardır¹, ya'nî cümlesi vefât idiserdir². (^{S,T+} Hârim avliya³ dirler.)

غنيمتى شمر اي شمع وصل پروانه
که اين معامله تا صبحدم نخواهد ماند

Ganîmetî şumur ey şemî' vaşl-ı pervâne
Ki īn mu'āmele tâ şubh-dem ne-hâhed mând

Ĝanîmetî; yâ harf-i tenkîrdir, (^{S,T+} harf-i vahdet aňlayan yaramaz aňlamış⁴.) **Şumur** fi'l-i emr müfred muhâtabdır, şay ya'nî ġanîmet bil dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Tâ** ilâ ma'nâsına nadır, intihâ-i gâyet içündür. **Şubh-dem** şabâh vakrı dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şemî', pervâneniñ mülâzemet-i vişâlini ya'nî anîn saña muhabbet u 'ışķını furşat bil, zîrâ bu mu'āmele şabâha dek kalmaz. Ya'nî sen serî'u'z-zevebânsin⁵, tîz eriyüp yanarsın, pes, andan şoñra pervâneyi ķanda görürsün? İmdi şafâ ve nûrâniyyet elinde iken anîn vişâlini ni'met bil.

سروش عالم غييم بشارتى خوش داد
که کس هميشه بگىتى دزم نخواهد ماند

Surûş-ı 'âlem-i ġaybem bişâretî hoş dâd
Ki kes hemiše be-gîtî dijem ne-hâhed mând

Surûş ferişte, ‘âlem'e iżâfeti lâmiyyedir ve ‘âlem'iñ **ġayb**'e beyâniyye. **Ki** harf-i beyân. **Be-gîtî; bâ** harf-i zarf, **gîtî** cihân. **Dijem** (^{M,T+} dâl'iñ kesri ve zâ-yı 'Acemî ile,) ġamlu ve ġuşsalu⁶ dîmekdir.

1 M: kalmaz.

2 S, T: ya'nî hep vefât ider.

3 S: havliya.

4 S: harf-i vahdet degil. <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 M: serî'u'z-zevâlsin.

6 S: ġam ve ġuşsa.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âlem-i gaybîn feriştesi¹ baña bir güzel müştuluğ virdi ki kimse cihânda dâ’imâ ǵamlu ve ǵuşsalu ǵalmayısardır². Ya’ñı sürür u ǵam dâ’imâ biri birini te’ákub ider. Hâşılı, sürür gelür ǵam gider, ǵam gelür sürür gider, dünyâ bu hâl üzere mecbûldur. Bu beyt maṭla‘ beytine ma’na cihetinde muvâfîkdir.

چه جای شکر و شکایت ز نقش نیک و بدست
چو بر صحیفة هستی رقم نخواهد ماند

Çi cây-ı şukr u şikâyet zi-naķş-ı nîk u bed’est
Çu ber-şâhîfe-i hestî rakam ne-ḥâhed mând

Mışrâ‘-ı evvelde leff ü neşr-i müretteb i‘tibârı var, ya’ñı **şukr**³’e nisbet **nîk** ve **şikâyet**⁴’e nisbet **bed** vâkı‘dir. **Nâķş**⁵dan bunda murâd şüret u şekildir. **Çu** edât-ı ta’lîl. **Şâhîfe-i hestî** iżâfeti beyâniyyedir. **Rakam**⁶dan bunda murâd nişân u eşerdir.

Mahşûl-i Beyt: Cihâniñ eyü ve yaramaz şüretinden şükür ü şikâyet mahalli degil, ya’ñı sürür u ǵamından şükür ü şikâyet câ’ız degil çünkü varlık şâhîfesinde nişân u eşer ǵalmayısardır. Ya’ñı vücûd fâni olmak muķarrer⁷ oldukça şoñra sürürründen şükür ve ǵamından şikâyet yeri degil. Bu beyt ‘âkıl olana (186b) tamâm naşîhatdır.

سرود مجلس جمشید گفته‌اند این بود
که جام باده بیاور که جم نخواهد ماند

Surûd-ı meclis-i Cemşîd goftend ìn bûd
Ki câm-ı bâde bi-y-âver ki Cem ne-ḥâhed mând

Surûd tr⁸ ma’nasına ismdir, **meclis**⁹’e iżâfeti ve **meclis**¹⁰’iñ **Cemşîd**¹¹’e lâmiyyelerdir. **Ki** ḥarf-i beyân-ı **surûd**¹²’dur.

Mahşûl-i Beyt: Dimişlerdir ki Cemşîd meclisiniñ sürüdü bu müşrâ‘-ı şâniñ niñ mažmûnidir ki câm-ı bâde getür ki Cem dünyâda ǵalmayısardır, ya’ñı Cem ecel câmını içmek muķarrerdir¹³. İmdi bugün câm-ı bâde içelüm. Cem ve Cemşîd ikisi de Süleymân peygamberin ismidir¹⁴.

1 S: sürüş ve feriştesi.

2 M: ǵalmaz.

3 M: muķadder.

4 S: ırlamaç.

5 S, M: Cem dünyâda ǵalmayıp ecel câmını içmek muķarrerdir.

6 S: Süleymân peygamberin ismidir, *şalavâtu’llâhi ‘alâ nebîyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâm*.

توانگرا دل درویش خود بدست آور
که مخزن زر و گنج درم نخواهد ماند

Tuvângerâ dil-i dervîş-i hod be-dest âver
Ki maḥzen-i zer u genc u direm ne-hâhed mând

Tuvângerâ; bay kimseye ya'nî devletliye tuvânger dirler¹, âhirinde **elif** harf-i nidâdır. **Dil-i dervîş-i hod** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Be-dest; bâ** harf-i şila. **Âver**, elif-i memdüde ve vâv-i meftûhe ile, fi'l-i emr müfred muhâṭab, getür dimekdir, âverîden'den. **Ki** harf-i ta'lîl. **Mahzen** ism-i mekândır, hâzene-yâhzunu'dan (^{M,T+} ya'nî naşara bâbından,) bir nesneyi gizleyecek yer, imdi **maḥzen-i zer** altın şaklayacak yer dimekdir. **Genc** lügatde mâldır, ammâ bunda hâzine murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Ey ǵanî olan kimse, kendi fâkıriñiñ gönlini ele getür, zîrâ altun ve akçe hâzînesi կalmayısardır. Ya'nî mâlini saña muhtâc olanlardan dirîğ eyleme, zîrâ ne mâl կalur ve ne sen ve ne saña muhtâclar, hep fânî olurlar, bâkî hemân Rabb-i 'Izzet'dir².

برین رواق زبر جد نوشته‌اند بزر
که جز نکویئ اهل کرم نخواهد ماند

Berîn rivâk-ı zeberced nuvişteend be-zer
Ki cuz nikûyî-i ehl-i kerem ne-hâhed mând

Rivâk, râ'nîn kesriyle, lügatde hîyatîn³ tâvanına dirler, ammâ 'Acem ekşer çârtâkda isti'mâl ider. **Zeberced** cevâhir cinsindendir, yeşil olur, bunda **rivâk-ı zeberced**'den murâd felekdir ki gâh yaşıl görünür gâh gök. **Nikûyî; yâ** harf-i maşdar ve hemze-i müctelibe iżâfet için gelmişdir⁴, **ehl-i kerem**'e iżâfeti lâmiyyedir ve **ehl-i kerem**'în [iżâfeti] kezâlik.

Mahşûl-i Beyt: Bu zeberced gibi çârtâkîn üzerine altunla yazmışlardır ki ehl-i keremiñ eyliginden ǵayrı nesne կalmayısardır. Ya'nî dünyâda hemân ad eyligidir bâkî կalan, sâ'iri hep fânîdir. (^{S,T+} Bu beyt beyt-i sâbıkînî mazmûnuna ta'lîl şekli vâki' olmuş. Ya'nî muhtâclarıñâ dînâr u dirhem ihsân eyle, zîrâ bu âsumânî köşkde altın şuyıyla yazmışlar ki ehl-i keremiñ eylüğinden ǵayrı dünyâda nesne կalmayısardır.)

1 S: devletliye tuvânger dirler. M: Tuvânger zengin kimesneye ya'nî devletliye dirler.

2 S: bâkî hemân Rabb-i 'Izzet'dir, celle celâluhu, hâşılı, taħkîk budur.

3 T, F: һayâdiñ (F'de kelime harekeli).

4 S: ve hemze müctelibe.

سحر گرشمَه وصلش بشارتى خوش داد
که کس همیشه گرفتار غم نخواهد ماند

Seher girişme-i vaşleş bişäreti hoş dād
Ki kes hemise giriftär-i ġam ne-hähed mānd

Ba'zi nüshada **vaşleş** yerine **vaslem** vâki'dir mîm-i žamîrle. Ve ba'zi nüshada 'Seher terâne-i çengem bişäreti hoş dād' vâki'dir, ve *li-kullin vichtetun*. **Vaşleş** olıcağ **seher**'e bir mîm-i mütekellim taķdır eylemek gerek, (^{M,T+} **seherem** taķdırında, ammâ **vaslem** olunca mîm-i mütekellime bir mużāf taķdır eylemek gerek,) **vasl-ı cānānem** taķdırında. Ammâ **çengem** olınca bu taķdirlere ihtiyâc olmaz.

Mahşûl-i Beyt: Seherde baña cānâniň vaşlı işäreti bir güzel müştuluğ virdi, yâhûd seherde baña çengiň terânesi bir güzel müştuluğ¹ virdi ki² kimse dünyâda dâ'imâ giriftär-i ġam կalmayısardır. Hâşılı, sürür pây-dâr olmadığı gibi ġam da pây-dâr olmaz. Bu beyt ebyât-ı sâbiķanıň fehvâsıdır (^{T+} bi-'aynihi.)

ز مهربانى جانان طمع مبر حافظ
که نقش جور و نشان ستم نخواهد ماند

Zi-mihrbânî-i cānân tama' me-bur Hâfız
Ki naķş-ı cevr u nişân-ı sitem ne-hähed mānd

Mihr bunda muḥabbet ma'nâsına nadır ve **bân** edât-ı fâ'ildir, -ci ma'nâsına. Meşelâ derbân կapucı ve şuturbân deveci dimekdir. Pes, **mîrbân** muḥabbetçi ya'nî muḥabbet rî'yet (187a) idici ve âhirinde **yâ** harf-i maşdarıdır. Pes, **cānân**'a iżâfeti maşdarının fâ'iline iżâfetidir. **Me-bur** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, kesme dimekdir, burîden'den, **tama'** mukaddem mef'ûlidir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Nakş-ı cevr** iżâfeti beyâniyyedir, şûret-i cevr dimekdir. **Nişân-ı sitem** iżâfeti de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfız, cānâniň şefkât u muḥabbetinden tama'ı kesme, zîrâ cevr u cefâ şûreti ve hâli ve sitem nişâni dünyâda կalmayısardır, ya'nî cevr u cefâ-yı cānân böyle կalmayup mihr ü vefâya döner. Pes, imdi ey Hâfız, cānâniň mihr ü vefâsından me'yüs u nâ-ümîd olma.

1 M: müjde.

2 S, T: virdi ne diyü ki.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

هر که شد محرم دل در حرم یار بماند
وان که این کار ندانست در انکار بماند

Her ki şud maḥrem-i dil der-harem-i yār bi-mānd
Vān ki īn kār ne-dānist der-inkār bi-mānd

Maḥrem-i dil iżāfeti lāmiyyedir, dile maḥrem dimekdir, maşdar-ı mīmī'[niñ]¹ mefūline iżāfeti ķabilindendir.

Mahşûl-i Beyt: Her kim ki dile maḥrem oldu ya'nî aşhâb-ı ķulûbdan oldu², yâriñ hâreminde қaldi, ya'nî dile maḥrem olan yâra maḥrem oldu. Ve ol ki bu kârî bilmedi, (^{S,T+} ya'nî dile maḥrem olmağı bilmedi ya'nî erbâb-ı ķulûbdan ve aşhâb-ı ezyâkdan olmadı, inkârda қaldi.) Ya'nî maḥrem-i dil olmayan maḥrem-i dile inkâr eyledi³.

اگر از پرده برون شد دل من عیب مکن
شکر ایزد که نه در پرده پندار بماند

Eger ez-perde birün şud dil-i men 'ayb me-kon
Şukr-i İzed ki ne der-perde-i pindâr bi-mând

Şud bunda iki ma'nâya müteħammildir, ya'nî olmak ve gitmek. Perdeden ṭaşra (^{M,T+} olmak) 'ışkı fâş olup rüsvây olmakdir. **Şukr-i İzed** iżāfeti maşdarının mefūline iżāfetidir. **Perde-i pindâr** iżāfeti beyâniyyedir. Ne lafzı ma'nâ cihetinde **bi-mând**'a muķayyeddir, takâdîr-i kelâm **ne-bi-mând** dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Eger benim gönlüm perde-i istitârdan ṭaşra olup gitdi ise ya'nî 'ışkı hüveydâ ve ʐâhir olup rüsvây oldu ise 'ayb eyleme, hîjâb-ı 'âmmâdîr, zîrâ şükür Allâh'a ki perde-i pindârda қalmadı, ya'nî resmî şûfîler gibi ʐann perdesinde қalmadı, ya'nî 'ilme'l-yakîn (^{S,T+} ü 'ayne'l-yakîn) şâhibi oldu.

1 S: mîmîdir.

2 M, T: aşhâb-ı ķulûb oldu.

3 S: Ya'nî maḥrem olmayan maḥrem-i dile inkârdir. M: dile maḥrem-i dil olmayan maḥrem-i dile inkâr eyledi.

(^{S,T+} Minhusinde) bunda (^{M,T+} **bi-mānd**) ne-mānd ma'�asınadır diyen perde-i pindârda կalmış¹.

داشتم دلقي و صد عيب نهان مى پوشيد
خرقه رهن مى و مطرب شد و زنار بماند

Dâstem delkî vu şed 'ayb-ı nihân mî-pûşid
Hîrka rehn-i mey u muştib şud u zunnâr bi-mând

Dâstem tutardım (^{S,T+} ya'�i benim var idi) dimekdir. **Delkî; delk** fuğarâ hîrkasıdır ve ya' ہarf-i vahdet. **'Ayb-ı nihân** iżâfeti beyâniyyedir. **Mî-pûşid** hîkâyet-i hâl-i mâzî, örterdi dimekdir. **Rehn-i mey** iżâfeti maşdâriñ mef'ûline iżâfetidir. **Şud** bunda da iki ma'�aya taħammüli var, birine կaşr eyleyen taķşir eylemiş². **Zunnâr** Naşârânîn կuşağına bağlayup şarkıtdığı ipden hey'et³ ki sâ-bikân tafṣîl olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Bir hîrkam var idi ki yüz gizli 'aybımı örterdi. Hîrka mey ü muştibe rehin oldu ve zünnâr կaldı, ya'�i 'ayb-ı nihânım zâhir oldu ki ol 'ayb-ı nihân zünnâr idi. Hâşılı, bundan evvel կuvvet-i perhîz ü taķvâ ile 'îşk-i cânâ-nı setr iderdim, şimdi mihr u muħabbet (^{M,T+} tuğyân idüp) گalebe eylemekle 'îşkimi fâş eyleyüp rüsvây-ı 'âlem oldum. Zünnârdan bunda murâd 'ayb-ı bâṭînidir⁴.

صوفیان واستدند از گرو می خرقه
دلق ما بود که در خانه خمار بماند

Şûfiyân vâ-sitedend ez-girev-i mey hîrka
Delk-i mâ bûd ki der hâne-i hammâr bi-mând

Vâ bunda **bâz** ma'�asınadır, te'kîd ifâde ider. **Sitedend** fi'l-i mâzî cem'-i ġâ'ib, aldilar dimekdir, siteden'den. **Girev**, (^{M,T+} kâf-ı 'Acemîniñ kesri ve râ'nîñ fethiyle,) rehindir, (^{M,T+} tutu ma'�asına,) **mey**'e iżâfeti lâmiyyedir. **Hîrka** mef'ûlidir **sitedend'iñ**. (187b) **Hâne-i hammâr** iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Şûfiler bâde rehninden hîrkaların alup կurtardılar. Hemâñ bizim hîrkamız idi ki bâde-furûsuñ hânesinde կaldı. Ya'�i biz bâde rehninden hîrkamızı taħlîş idemedik, bâkî⁵ şûfiler hep eylediler.

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 M: kinâyet.

4 S: 'ayb-ı bâṭînîdir.

5 M: sâ'ir.

از صدای سخن عشق ندیدم خوشت
یادگاری که درین گنبد دوار بماند

Ez-şadā-yı suhan-ı ‘ışk ne-didem hoşter
Yâdgârî ki derin gunbed-i devvâr bi-mând

Sadâ-yı suhan-ı ‘ışk iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Ne-didem hoşter** müşrâ‘-ı şâniye merhündür. **Yâdgâr; yâd** añmakdir ve **gâr** edât-ı fâ’ildir, (^{M,T+} bi-ħasebi’l-lüga yâdcı dimekdir,) añıcı ma’nâsına, ammâ istî’mâlde añılur ma’nâsınadır. **Gunbed**, (^{M,T+} kâf-ı ‘Acemîniñ žammıyla, ķubbe dimekdir.) **Devvâr** dâre-yedûru’dan mübâlağa ile ism-i fâ’ildir, (^{M,T+} naşşâr gibi, mübâlağayla¹) dönici dimekdir, felek dâ’imâ dâ’ır olduğuün mübâlağa şîgasıyla anı (^{M,T+} vaşf) eyledi.

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk sözü şadâsından bir hoşrak yâdigâr² görmedim ki bu ziyâde devr idici ķubbeye қaldı. Ya’ñı a’lâ ve zîbâ yâdigâr қalan dünyâda³ ‘ışk sözü şadâsıdır, bâkî yâdigârlar bu mertebede degil.

خرقه پوشان دگر مست گذشتند و گذشت
قصة ماست که در هر سر بازار بماند

Hırka-püşân-ı diger mest guzeştend u guzeşt
Kışşa-i mašt ki der-her ser-i bâzâr bi-mând

Hırka-püşân elif ve nûn’la cem’ oldı ȝevi’l-‘ukûle şîfat olduğuün, **şûfiyân-ı hırka-püşân** dimekdir, **diger**’e iżâfeti beyâniyyedir. **Guzeştend** fi’l-i mâzî cem’-i ȝâ’ib, geçdiler dimekdir. **Vâv** ma’nâ-yı hâliyyeti ifâde ider, ‘atf için olmak da ca’iz. **Guzeşt** fi’l-i mâzî müfred ȝâ’ib, geçdi dimekdir, ya’ñı ‘medâ mâ medâ⁴, unudıldı gitdi. **Kışşa-i mâ** iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Ser-i bâzâr** (^{S,T+} lâmiyyedir,) (^{M,T+} bâzâr) başı ve ucı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bizden ȝayıri hırka-püşlar mestâne geçdiler ve geçdi ya’ñı unudıldı gitdi, lâkin bizim kışsamızdır ki her bâzâr başında қaldı. Ya’ñı sâ’ir şûfler eyledüğü fisk u fûcûr unudıldı gitdi, hemân bizim fiskimizdir çârsularda⁵ ve bâzârlarda dâstân olan.

1 M: ziyâdesiyle.

2 M: ziyâde bir hoş yâdigâr.

3 M: a’lâ ve zîbâ қalan yâdigâr dünyâda.

4 Geçen geçti.

5 S, F: çârsularda.

جز دل من کز ازل تا بابد عاشق رفت
جاودان کس نشنیدیم که در کار بماند

Cuz dil-i men k'ez-ezel tā be-ebed 'âşık reft
Câvidân kes ne-şenidîm ki der-kâr bi-mând

K'ez aslında **ki ez** idi, **ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Tâ** intihâ-i gâyet içündür, ilâ ma'ñâsına. **Câvidân** ebedî dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlümden gâyri, ancılayın gönlüm¹ ki ezelden ebede dek 'âşık gitdi ya'nî 'ışķdan hâlî olmadı, kimseyi işitmedik ki ebedî işde կaldı, ya'nî dâ'imâ işe müdâvemet eyleye. Hâşılı, sâ'ir 'uşşâk gâh 'âşık olurlar ve gâhî 'ışķdan hâlî, ammâ ben dâ'imâ 'âşikím, hâşılı, dünyâya 'âşık geldim ve 'âşık gitdim.

هر می لعل کز آن دست بلورین سندم
آب حسرت شد و در چشم گهر بار بماند

Her mey-i la'l k'ez-ân dest-i bilevrîn sitedem
Āb-ı hasret şud u der-çeşm-i guher-bâr bi-mând

Mey-i la'lden murâd kırmızı şarâbdır. **K'ez-ân** aslında **ki ez-ân** idi, **ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Dest-i bilevrîn** iżâfeti beyâniyyedir. **Bilevrî**, bâ'nîn kesri ve lâm'în fethiyle, meşhûr nesnedir² ve **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** harf-i te'kîd. **Sitedem** fi'l-i mâzî nefş-i mütekellim vâhde, aldım dimekdir. **Āb-ı hasret** iżâfeti beyâniyyedir. **Çeşm-i guher-bâr** da böyledir. **Guher-bâr** vaşf-ı terkîbîdir, güher yağdırıcı dimekdir. **Guher** aslında gevher idi, (^{M,T+} kâf-ı 'Acemîniñ fethî ve vâv'în sükûnu ve hâ'nîn fethiyle,) ta'rib idüp cevher dirler, şoñra vâv'ı hâzf idüp **guher** didiler, (^{M,T+} kâf-ı 'Acemîniñ žammîyla.)

Mahşûl-i Beyt: Her kırmızı şarâbı ki ol billûr gibi cânânnî elinden aldım, āb-ı hasret oldu ve güher yağdırıcı gözümdे կaldı, ya'nî çesm-i gîryânımda կal-

dı. Hâşılı, elinden alup içdüğüm şarâb güvâr olmadı ya'nî baña siñmedi, belki hasret suyu olup gîryân gözümdede (188a) կaldı.

1 M: göñül.

2 S: billevr meşhûrdur. (Sözlükte bellûr, bulûr, billevr olarak okunuş şekilleri vardır. Vezin gereği lâm şeddесiz okundu.)

بر جمال تو چنان صورت چین حیران شد
که حدیش همه جا بر در و دیوار بماند

Ber-cemâl-i tu çunân şüret-i Çin hayrân şud
Ki hadîşes heme cā ber-der u dîvâr bi-mând

Ki harf-i râbiṭ-i şifat. **Hadîş**'den murâd hikâyet ü kıssadır, hâşılı, söz ve şav¹ murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ cemâliñe şüret-i Çin ancılayın hayrân oldu ki anıñ hikâyet ü kıssası her yerde ķapuda ve dîvârda қaldı. Ya'nî ķapulara ve dîvârlara anıñ şüretini naķş iderler, hâşılı, der ü dîvârda naķşı қaldı.

گشت بیمار که چون چشم تو گردد نرگس
شیوه او نشدش حاصل و بیمار بماند

Geşt bîmâr ki çun çeşm-i tu gerded nergis
Şîve-i ū ne-şudeş hâşıl u bîmâr bi-mând

Bîm-ār vaşf-ı terkîbîdir, ârîden'den, bîm getürîci dimekdir ya'nî қorkı getürîci, ҳastada ölmek қorķusı olduğu için **bîmâr** didiler. **Gerded** fi'l-i mužâri' müfred ga'ibdir, bunda ola dimekdir. **Şîve-i ū** žamîri **çeşm'**e râci'dir ve **ne-şudeş** žamîri **nergis'e**.

Mahşûl-i Beyt: Nergis bîmâr oldu ki seniñ çeşmiñ gibi ola ya'nî nergis çeşm-i cânân gibi olam diyü bîmâr oldu, ammâ nergise çeşm-i cânânıñ şîvesi hâşıl olmadı ve bîmâr қaldı. Hâşılı, bîmârlıkda çeşm-i cânânı taklîd idem diyü bîmâr oldu ve idemeyüp bîmâr қaldı.

بتماشاگه زلفش دل حافظ روزى
شد که باز آيد و جاوید گرفتار بماند

Be-temâşâgeh-i zulfeş dil-i Hâfiż rûzî
Şud ki bâz âyed u câvid giriftâr bi-mând

Be-temâşâgeh; bâ harf-i şila, **temâşâgeh** seyrângeh gibi zurûf-ı mekâniy-yedendir, **zulf**e ve **zulf** uñ **şîn**'e iżâfeti lâmiyyelerdir. **Dil-i Hâfiż** da böyledir. **Rûzî; yâ** harf-i vaḥdet. **Şud** bunda reft ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Dil-i Hâfiż** mübtedâ ve **şud** ҳaberi ve mübtedânıñ mā-ķabli ve mā-bâ'di ҳabere

müte‘allik. **Câvîd** ȝarfı zamân, **bi-mând**’a (^{M,T+} müte‘allik.) **Girift-âr** vaşf-ı terkîbîdir, ârîden’den, ȝutkun ve ȝutsak ve mübtelâ ma‘nâsına nadır. **Giriftâr** mübtedâ, **bi-mând** haberî.

Mahşûl-i Beyt: Dil-i Hâfiż bir gün seniñ zülfün seyrangâhına gitdi ki girü gele diyü, ammâ zülfün zincirinde ebedî ȝutsak ȝaldı ve girü gelmedi.

178

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilât**

پیش ازینت بیش ازین اندیشه عشاقد بود
مهر ورزئ تو با ما شهره آفاق بود

Pîş ezînet bîş ezîn endîşe-i ‘uşşâk bûd
Mihr-verzî-i tu bâ-mâ şohre-i âfâk bûd

Ezînet; tâ’sı žamîr-i muhâṭab. **Pîş** öñ ve evvel, **bîş** ziyâde ve artuk ma‘nâsına nadır. **Endîşe** fîkr ü tedârük ma‘nâsına nadır, ‘uşşâk’a iżâfeti lâmiyyedir. **Mihr-verzî;** **mihr** bunda muhâbbetdir. **Mihr-verzî** vaşf-ı terkîbîdir, verzîden’den, emek yemek ve çalışmak, **yâ**’sı harf-i maşdardır ve hemze-i müctelibe iżâfet için gelmişdir, **tu**’ya iżâfeti lâmiyyedir. **Bâ** harf-i müşâhabet ve yâ harf-i şîla, **şohre** aşlında şöhret idi, tâ bunda üslüb-ı ‘Acem üzere hâ-yı resmî şeklinde okunur ve yazılır. **Âfâk** ufk’uñ cem‘idir, bunda eṭrâf murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Bundan evvel seniñ bundan ziyâde ‘uşşâk’ı tedârukiñ var idi, (^{S,T+} ya‘nî ‘uşşâkla taķayyûdüñ ziyâde idi.) Seniñ bizimle muhâbbete sa‘yiñ (^{S,T+}veyâ bize muhâbbete sa‘y) u kûsişîñ meşhûr-ı âfâk ve eṭrâf-ı ‘âlem idi. (^{S,T+} Hâşılı, bundan evvel Hâfiż’â seniñ nażarîñ ve iltifatîñ şimdikiden ziyâde idi.)

یاد باد آن صحبت شبها که با نوشین لبان
بحث سر عشق و ذکر حلقة عشاقد بود

Yâd bâd ân şohbet-i şebhâ ki bâ-nûşîn-lebân
Baḥş-ı sırr-ı ‘îşk u zîkr-i halqa-i ‘uşşâk bûd

Yâd bâd; bu ‘ibâret bu kitâbda çok gelür, niteki mükerrer geçdi. **Şohbet-i şebhâ** izâfeti fi ma‘nâsına nadır. **Kî** harf-i râbi‘-î şifat. **Bâ** harf-i müşâhabet. **Nûşin-lebân** elif ve nûn’la cem’ oldu zevi‘l-‘ukûle şifat olduğu için, dilberân-î nûşin-lebân dîmekdir, vaşf-î terkîbîdir ya‘nî vaşf-î terkîbî aksâmındandır, tatlu dudaqlılar dîmekdir, (188b) zîrâ **nûş** lafz-î müşterekdir, tatlu nesnelere ve bala ya‘nî ‘asele¹ dirler, **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** harf-i te‘kîd. **Bahş** lügatde toprağ kazmağıdır² ve iştîlahâda haberî mübtedâya işbât eylemekdir, ammâ bunuñ gibi yerlerde idâre-i kelâm murâddır, ya‘nî biri biriyle söz söyleşmek. **Bahş-i sîrr-î** ‘îşk izâfeti lâmiyyelerdir. (^{M,T+} **Zikr-i** **halķa-i** ‘uşşâk da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Añilsun ol giceler şohbeti ki tatlu dudaqlu dilberler ile sîrr-î ‘îşk bahşî ve halķa-i ‘uşşâk zikri ol gicelerde olurdu. Ya‘nî añilsun ol meclisler ki anlarda böyle müşâhabetler câri olurdu³.

حسن مه رویان مجلس گرچه دل میبرد و دین
عشق ما با لطف طبع و خوبی اخلاق بود

Husn-i meh-rûyan-î meclis gerçi dil mî-burd u dîn
‘îşk-î mā bâ-luťf-î ṭab^c u hûbî-i ahlâk bûd

Husn-i meh-rûyân-î meclis izâfetleri lâmiyyelerdir. **Meh-rûyân** elif ve nûn’la cem’ oldu zevi‘l-‘ukûle şifat olduğu için, taķdîri ‘husn-i dil-berân-î meh-rûyân’dır. **Meh-rûy** vaşf-î terkîbî aksâmındandır, ay yüzli dîmekdir. **Mî-burd** hikâyet-i hâl-i mâzîdir, iledürdi dîmekdir, **dil** muķaddem mef’ûl-i şârihidir ve **dîn** ma‘tûf-dur **dîl**e. **‘îşk-î mā** izâfeti lâmiyyedir. **Bâ** harf-i müşâhabet, **luťf-î ṭab^c** izâfeti beyâniyyedir. **Hûbî-i ahlâk** da böyledir, **hûbî** niñ **yâ**’sı harf-i maşdardır.

Mahşûl-i Beyt: Ma‘hûd meclisiñ meh-rûlalarınıñ güzelligi egerci dil ü dîn iledürdi, ya‘nî dil ü dîni yağmâ iderdi, ammâ bizim ‘îşkîmiz leťâfet-i ṭab^c u ahlâk güzelligi ile idi. Ya‘nî biz anlara kendimizi külliyyen teslim eylemiş idik, her ne ki isterlerdiyse iderler idi ki luťf-î ṭab^cla ahlâk-î ħaseneneniñ muķtežâsi teslim ü rîzâdır.

سایه معاشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد
ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

Sâye-i ma‘şûk eger uftâd ber-‘âşik ci şud
Mâ be-ū muhtâc bûdîm ü be-mâ muştâk bûd

1 S: tatlu nesnelere ve ‘asele. M: tatlu nesnelere ve bala.

2 S: toprağ saçmağa dirler.

3 S: câri olurdu. Ba‘zi nûşlada bahş-i sîrr-î ‘îşk yerine bahş-i sîrr-î mihr vâki‘dir.

Sâye-i ma'sûk iżāfeti lâmiyyedir ve **bâ** harf-i şila. Ve **ū** žamîri **ma'sûk**'a râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Ma'sûkuñ sâye-i luṭf u ihsânı eger 'âşık üzerine düşdiyse ne oldı, ya'nî bir emr-i ǵarîb degildir, zîrâ aramızda münâsebet var idi ki biz aña muhtâc ve ol bize müştâk idi. Pes, müştâk muhtâca luṭf u ihsân üzere olsa 'aceb degildir.

پیش از آن کین سقف سبز و طاق مينا برکشند
منظر چشم مرا ابروی جانان طاق بود

Pîş ez-ān k'în saķf-ı sebz u ṭâk-ı mînâ ber-keşend
Manzâr-ı çeşm-i merâ ebrû-yî cânân ṭâk bûd

Sakf tavandır ve **ṭâk** kemer. **Mînâ** yeşil ve gök şırçaya dirler, ammâ bunda felek murâddır teşbihî tarîkiyle. **Sakf** dîmekle ehl-i şer' mezhebine işâretdir ki anlar eflâk müsâkâfdır¹ dirler ve **ṭâk** ehl-i hîkmet mezhebine göre ki anlar kûriy-yü's-şekldir² dirler. **Manzâr-ı çeşm** iżāfeti lâmiyyedir ve **çeşm**'iñ **merâ**'ya iżāfeti de böyledir. (^{M+} **Ebrû-yî cânân** iżāfeti de böyledir.) **Ṭâk** iki yerde bile kemerdir³.

Mahşûl-i Beyt: Andan evvel ki bu yeşil tâvani, ki felekdir ve bu lâciverdî kemerî, ki felekdir, çekerlerdi, ya'nî bunlar ǵâlî olunmazdan⁴ evvel benim çeşmim nažârgâhına cânâniñ ebrûsı kemer idi, ǵîkr-i cûz' ve irâde-i küll ǵâbilindendir. Ya'nî ṭâk-ı ebrû-yî cânân çeşmimiñ manzarı idi ya'nî seyrângâhı idi⁵. Hâşılı, eflâk ü 'anâşır ǵâlî olunmazdan⁶ evvel benim çeşmim manzarı ṭâk-ı ebrû-yî (^{M,T+} cânân) idi.

از دم صبح ازل تا آخر شام ابد
دوستى و مهر بر يك عهد و يك ميثاق بود

Ez-dem-i şubh-ı ezel tâ ǵâhir-i şâm-ı ebed
Dôstî vu mihr ber yek 'ahd u yek mîşâk bûd

Dem bunda vakıt ma'nâsına nadır, **şubh**'a iżāfeti lâmiyyedir ve **şubh**'uñ **ezel**'e beyâniyye. **Tâ** ilâ ma'nâsına nadır, ya'nî intihâ-i ǵâyet içündür, **ez** ki min-i ibtidâ'iyye ma'nâsına nadır, aña muķâbil vâkı' olmuş. **Āhir-i şâm** iżāfeti lâmiyyedir ve **şâm**'iñ **ebed**'e iżāfeti beyâniyyedir. Hâce'niñ bu ǵâvli iddi'a'idir, ve-illâ

1 M: müstaķâfdır.

2 M: küreviyü's-şekldir.

3 S: ṭâk iki bile yerde kemerdir. M: iki yerde de kemerdir.

4 M: mahlûk olunmazdan. T: mahlûk olmazdan.

5 M: manzarı idi, ya'nî seyrângâhı ṭâk-ı ebrû-yî cânân idi.

6 T: mahlûk olmazdan.

ezeliñ evveli ve ebediñ āhiri olmaz, zîrâ ezel bî-evvele (**189a**) ve ebed bî-āhire dirler. **Dōstî; yā** harf-i maşdardır. **Mîhr** muhabbet. ‘**Ahd** ve **mîşâk** lafzân-ı müterâdifândır.

Mahşûl-i Beyt: Şubhî-ı ezel vaqtinden beri şâm-ı ebed āhîrine dek cânâna bizim mihr ü muhabbetimiz bir ‘ahd u bir mîşâk üzeredir. Ya’ñî bizim cânâna muhabbetimiz ezelî ve ebedîdir ki bir hâl üzeredir ki hergiz taqyîr olmadı ve olmaz da.

در شب قدر ار صبوحی کردهام عییم مکن
سرخوش آمد یار و جامی در کنار طاق بود

Der-şeb-i կadr er şabûhî kerdeem ‘aybem me-kon
Serhoş āmed yâr u câmi der-kenâr-ı tâk bûd

Tâk burda müşandere ma’nasınadır, zîrâ **tâk**’ıñ bir ma’nâsı müşanderedir.

Mahşûl-i Beyt: Kadir gicesinde eger şabûhî eyledimse baña ‘ayb eyleme, zîrâ yâr serhoş geldi ve müşandere kenârında bâde ile şolu bir câm var idi. Hâşılı, yâr ile bâde-nûş olmaç şarûrî oldu, zîrâ bundan eyi¹ kadir gicesi olmaz ki yâr ile (^{M+} gice) bâde-nûş olasın.

رشتهٔ تسبیح اگر بگسیست معذورم بدار
دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود

Rîşte-i tesbih eger bi-gsist ma’zûrem bi-dâr
Destem ender sâ‘id-i sâlkî-i sîmîn-sâk bûd

Rîşte-i tesbîh iżâfeti lâmiyyedir. **Bi-gsist; bâ** harf-i te’kîd. **Gusist**, kâf-ı ‘Acemîniñ žammî ve sîn-i evveliñ fethi ve kesriyle, fi’l-i mâzî müfred gâ’ib, kırlıdı dîmekdir. **Sâ‘id** el bileğine dirler², **sâlkî**ye iżâfeti lâmiyye ve **sâlkî**niñ **sîmîn-sâk**’a beyâniyyedir. **Sîmîn-sâk** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, **sâk** incikdir, gümüş incikli sâlkî dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Eger benim tesbîhim ipligi kırlıdıysa ‘ayb eyleme, zîrâ elim gümüş incikli sâlkîniñ bileğinde idi, ya’ñî bu şıfatlı sâlkîniñ bileğine yapışup anıňla elleşüp görüşmekden tesbîh ipligi kırlıdıysa ‘ayb eyleme dîmekdir³.

1 S: artuk. M: eyü.

2 M, T: Sâ‘id bileğe dirler, ya’ñî el bileğine.

3 S: tesbîh ipligi kırlıdıysa ‘ayb eyleme dîmekdir, *va’llâhu a’lem*.

بر در شاهم گدایی نکته در کار کرد
گفت بر هر خوان که بنشستم خدا رزاق بود

Ber-der-i şâhem gedâyî nukte'i der-kâr kerd
Goft ber-her hân ki bi-nşestem Hudâ Rezzâk bûd

Gedâyî ve **nukte'i** ya'lari vahdet içindür. **Der-kâr kerd** aşlında **der-kârem kerd** idi, **mîm-i** mütekellim žarüret-i vezniçün **şâh'a** muşayyed oldu, ma'nası; işime bir nükte eyledi, ya'nî baña bir nüktelü söz söyledi, ol söz misrâ'-ı şânidir. **Hân** lafz-ı müsterekdir sofra ve ni'mete dirler.

Mahşûl-i Beyt: Şâh կapusunda bir gedâ baña bir mü'essir nükte eyledi, didi ki¹, her sofrada ki oturdum Hudâ Rezzâk idi, ya'nî rizki Allâh'dan bildim, sofra şâhibinden bilmedim. Hâşılı, egerçi ta'âmî ve sofrayı öününe Zeyd ü 'Amr çeker, ammâ һâkîkatde yidügün rizki saña Allâh virür, Zeyd ü 'Amr virmez, egerçi zâhiren anlardan gelür. (^{S,T+} Mîsrâ'-ı evvelîn ma'nasını; şâh կapusu üzere beni bir nüktelü gedâ derkâr eyledi diyen ǵarîb 'indî ma'nâ buyurmuş. Ve bir gedâ şâh կapusu üzere baña işe yarar bir nükte eyledi diyen de ısrince buyurmuş².)

شعر حافظ در زمان آدم اندر باع خلد
دفتر نسرین و گل را زینت اوراق بود

Şî'r-i Hâfiż der-zemân-ı Âdem ender bâğ-ı huld
Defter-i nesrin u gul-râ zînet-i evrâk bûd

Zemân-ı Âdem iżâfeti lâmiyyedir ve **bâğ-ı huld** beyâniyye. **Defter-i nesrin** iżâfeti de beyâniyyedir. **Gul-râ**'da **râ** iżâfet ma'nası ifâde ider. **Nesrin** hoş կokılı bir ak çiçekdir. **Zînet-i evrâk** iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Cennetde Hâzret-i Âdem peygamberin zamânında Hâfiż'ın şî'ri gül ü nesrin defteri evrâkınıñ zîneti idi, ya'nî gül ve nesrin yapraklarına yazılıp anıñla müzeyyen olurdu. Hâce'niñ bu sözünden da'vâ-yı kıdem mefhûmdur, *ve'l-'ilmu 'inde'llâh'*³, egerçi şu'arâniñ kelimâtı iddi'â'idir, vuķû'ı degildir.

1 M: nükte ile didi.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'îs>

3 İlim Allah katındadır.

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

عکس روی تو چو در آینه جام افتاد
عارف از خنده می در طمع خام افتاد

‘Aks-ı rûy-ı tu çu der-âyine-i câm uftâd
‘Arif ez-ḥande-i mey der-ṭama‘-ı ḥâm uftâd (189b)

‘**Aks-ı rûy-ı tu** iżâfetleri lâmiyyelerdir ve **âyine-i câm** iżâfeti beyâniyye, **ḥande-i mey** iżâfeti lâmiyyedir ve **ṭama‘-ı ḥâm** iżâfeti beyâniyyedir. **Ḥâm** bunda īhâm tarîkiyla mezkürdür, zîrâ **ḥâm** kaynamamış şarâba ve çig nesneye dirlər.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ rûyuñ ‘aksi çünkü âyine-i câma düşdi ya‘nî şarâb ḳadehine düşdi, ‘arif meyiñ ḥandesinden ya‘nî seniñ rûyuñmeye düşüp mey berk urduğundan ‘arif bâde-i nâ-puhete ṭama‘ına veyâ ḥâşıl olmaz ṭama‘a düşdi. Hâşılı, seniñ rûyuñ ‘aksi bâdeye düşdigi sebebiyle bâde münevver oldu. Pes, ‘arif dâ’imâ seniñ ‘aksiñ bâdeye düşmek recâsiyla ṭama‘-ı ḥâma düşdi ya‘nî bâdeye düşdi dimekdir.

حسن روی تو بیک جلوه که در آینه کرد
این همه نقش در آینه او هام افتاد

Husn-ı rûy-ı tu be-yek cilve ki der-âyine kerd
In heme naḳṣ der-âyine-i evhâm uftâd

Husn-ı rûy-ı tu iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Be-yek; bâ** ḥarf-i sebeb. **Āyîne-i evhâm** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ rûyuñ güzelligi bir cilve sebebiyle ki âyînede eyledi, ya‘nî âyînede bir cilve eylemek sebebiyle bu kadar naḳış âyîne-i evhâma düşdi. Ya‘nî herkes ki âyînede hüsnüñ cilvesini müşâhede eyledi, gönlünde ol hüsn mün‘akis olup saña ‘âşik oldu. Hâşılı, herkese bir gayri dûrli tecellî eylediñ ve herkesiñ âyîne-i vehminde bir gayri dûrli müntakîş¹ olduñ.

1 S: münaḳķaş.

چه کند کز پی دوران نرود چون پرگار
هر که در دائرة گردش ایام افتاد

Çi koned k'ez-pey-i devrân ne-reved çun pergâr
Her ki der-dâ'ire-i gerdiş-i eyyâm uftâd

Pey-i devrân iżāfeti lāmiyyedir. **Dâ'ire-i gerdiş-i eyyâm** iżāfetleri de lā-miyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ne eyleye ki devrân ardında pergâr gibi gitmeye ya'nî neye kâdirdir ki devrâna uyup anıñ ardında gitmeye, ya'nî devrâna tâbi' olmamaya kâdir degildir her kimse ki dâ'ire-i gerdiş-i eyyâma düşe. Ya'nî dünyâya gelen elbette gerdiş-i eyyâma tâbi' olmak gerek. Niteki meşhûrdur.

Mışräc: Gördüñ zamâne uymadı uy sen¹ zamâneye

آن شد اى خواجه كه در صومعه بازم بىنى
كار من با رخ ساقى و لب جام افتاد

Ān şud ey hâce ki der-şavma'a bâzem bînî
Kâr-ı men bâ-ruh-ı sâkî vu leb-i câm uftâd

Ān'ıñ müşärün ileyhi mahzûfdur, **ān hâl şud** dimekdir, **şud** bunda reft ma'nâsına nadır. **Ey Hâce** hîtiâb-ı 'âmmidir her işidene. **Bâ** bunda harf-i şıladır. **Kâr-ı men** ve **ruh-ı sâkî** ve **leb-i câm** iżāfetleri lāmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâce, ol hâl gitdi ki dahî beni şavma'ada göresin, ya'nî bir dahî beni şavma'ada göremezsin, zîrâ benim işim ruh-ı sâkîye ve leb-i câma düşdi. Ya'nî rind-i bâde-nûş oldum şimdén geri² beni şavma'ada göremezsin.

زير شمشير غمش رقص كنان بايد رفت
كان كه شد كشه او نيك سرانجام افتاد

Zîr-i şemşîr-i ǵameş rakş-konân bâyed reft
K'ân ki şud kuşte-i ū nîk-ser-encâm uftâd

Zîr'ıñ **şemşîr**'e iżāfeti lāmiyyedir ve **şemşîr**'ıñ **ǵam**'a beyâniyye, **şîn**-i žamîr cânâna râci'dir. **Rakş-konân**; elif ve nûn mübâlağa içündür (^{M,T+} ve rakş-kon)

1 S: sen uy.

2 S, M: girü.

vaşf-ı terkîbidir, rakş iderek dîmekdir. **Reft** bunda reften ma‘nâsına nadır. **K’ân ki; ki** harf-i ta‘lîl, **ân ki** aşlında **ân kes ki** idi, (^{M,T+} **kes** hâzf olunup) **ki** ism kılınlıup yerine geldi, hâzf u işâl târikîyle. **Kuşt-e-i û**; şâmîri cânâna râcî‘dir. **Nîk-ser-encâm** ‘âkîbeti eyi dîmekdir, zîrâ **ser-encâm** ‘âkîbet ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ ǵamı şemşîrinîñ altına rakş iderek gitmek gerek, ya‘nî sevini sevini¹ şafâ-yı ǵâlbé anıñ ǵamını ǵabûl eylemek gerek, zîrâ muhâbbet u ‘ışkıñ muğtezâsı budur ki şemşîr-i ǵam-ı cânâni cân u dille ǵabûl (190a) eyleye. Zîrâ her kimse ki cânâniñ küşte-i muhâbbeti oldu, ‘âkîbeti eyi düşdi ya‘nî ‘âkîbeti ǵayr oldu.

من ز مسجد بخرابات نه خود افتادم
اینم از عهد ازل حاصل فرجام افتاد

Men zi-mescid be-ḥarâbât ne ḥod uftâdem
İnem ez-‘ahd-i ezel ḥâşil-ı ferçâm uftâd

Edât-ı nefy ma‘nâ cihetinden **uftâd**’a muğayyeddir, taķdîr-i kelâm **be-iħ-tiyâr-i ḥod ne-y-uftâdem**’dir. **İnem;** taķdîri **in merâ**’dir. **Aħd** bunda zamân ma‘nâsına nadır, **ezel**² e izâfeti beyâniyyedir. **Ḥâşil-ı ferçâm**³ izâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ben mescidden meyhâneye kendi iħtiyârımla düşmedim, belki bu ḥâl baňa zamân-ı ezelden ‘âkîbetimiñ ḥâşılı³ düşdi, ya‘nî taķdîr-i ezel böyle imiş ki ‘âkîbet ben mescidden meyhâneye düşem⁴, ya‘nî ‘âkîbetimiñ ḥâşılı ve olacağı bu imiş.

غیرت عشق زبان همه خاصان ببرید
کز کجا سر غمش در دهن عام افتاد

Gayret-i ‘ışk zebân-ı heme ḥâşân bi-burîd
K’ez-kucâ sirr-ı ǵameş der-dehen-i ‘ām uftâd

Ġayret-i ‘ışk izâfeti lâmiyyedir meçâzen. **Zebân-ı heme** izâfeti de böyledir. **Bi-burîd; bâ** harf-i te’kîd, **burîd** fi'l-i mâzî müfred ǵâ'ib, kesdi dîmekdir. **K’ez; ki** harf-i ta‘lîl. **Sîrr-ı ǵameş** izâfetleri lâmiyyelerdir, **śîn**-i şâmîri cânâna râcî‘dir. **Der-dehen-i ‘ām; der** harf-i şila ve **dehen-i ‘ām** izâfeti lâmiyyedir.

1 M: sevîne sevîne.

2 M, S, T: ḥâşil-ı ferçâm uftâd.

3 S: kâri.

4 M: düşdüm.

Mahşûl-i Beyt: ‘İşkîn̄ ġayreti cemî̄ hâşlarıñ dilini kesdi ya‘nî ġayret-i ‘ışk- dan hîc söylemege ķâdir olmadılar, ya‘nî ġayret-i ‘ışk söylemege ķomadı ki cânâniñ sîrr-i ġamî̄ aġzına nereden düşdi? Ya‘nî sîrr-i ġam-ı cânâna nereden muştâlī oldılar ki ağızlarına bu müşâħabet düşdi diyü hâşlar mütehayyir kâldılar.

هر دمش با من دلسوخته لطفى دگرست
اين گدا بين که چه شايسته انعام افتاد

Her demeş bâ-men-i dil-sûhîte luṭfi diger'est
În gedâ bîn ki ci şâyeste-i in'âm uftâd

Her demeş; şîn-i žamîr cânâna râcīdır. Bâ harf-i şila, **men'iñ dil-sûhîte**'ye iżâfeti beyâniyye. **Lutfi;** yâ harf-i vaḥdet. **Bîn** fi'l-i emr müfred muhâṭab. **Ki** harf-i beyân. **Çi** bunda mübâlağa ifâde ider. **Şâyeste;** yâda fetâh ve kesr câ'izdir, lâyîk dîmekdir, **in'âm'a** iżâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżâfeti ķabilindendir.

Mahşûl-i Beyt: Her vakıt cânâniñ ben dil-sûhîteye bir bir özge luṭfi vardır, ya‘nî her sâ'at baña bir tâze luṭfi vardır. Bu gedâyi gör ki mübâlağa ile lâyîk-ı in'âm vâkī olmuşdur ki cânâna tâze (^{M,T+} tâze) luṭf u ihsân ider aña.

در خم زلف تو آويخت دل از چاه زقن
آه گز چاه برون آمد و در دام افتاد

Der-ham-i zulf-i tu āviht dil ez-çâh-i zeḳan
Âh k'ez-çâh birün āmed u der-dâm uftâd

Ham-ı zulf-i tu iżâfetleri lâmiyyedir. **Āviht** fi'l-i mâzî müfred ġâ'ib, lâzımla müte'addî beyninde müsterekdir, ya‘nî asdı ve aşıldı dîmekdir. **Āvihten** yapışmak ma'nâsına dahî gelür. Niteki *Gûlistân*'da bir ‘Acemî ġulâm hikâyesinde ‘Be-du dest der-sukkân-ı keşti avîht’ iki eliyle geminiñ dümenine yapışdı dîmekdir¹. Pes, bunda **āviht** yapışdı dîmekdir. **Çâh-ı zeḳan** iżâfeti lâmiyyedir, eñek çukuru dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül çâh-ı zeḳandan seniñ zülfüñ ķullâbına yapışdı. Âh kim, bî-ċâre göñül ķuyidan ṭaşa çıķup² ṭuzağa düşdi. Çâh-ı zeḳanı zindân çukuruna, zülfî duzağa teşbih eylemişdir. (^{S,T+} Seniñ zülfüñ büklümene aşıldı

1 S: Niteki *Gûlistân*'da Hâzret-i Şeyh bir ‘Acemî ġulâm hikâyesinde ‘Be-du dest der-sukkân-ı keşti avîht’ buyurmuşdur, iki eliyle geminiñ dümenine yapışdı dîmekdir.

2 S: çıktı ve.

göñül enek çukurından diyen ve göñül zeşan çahından seniñ zülfün büklümine asıldı diyen, göñül-i bî-çareyi ‘aceb aşmışlardır¹.)

صوفیان جمله حریفند و نظریاز ولی زین میان حافظ دلسوخته بدنام افتاد

Şüfiyân cumle ḥarîf'end u nażar-bâz velî
Zîn miyân Hâfiż-ı dil-sûhîte bed-nâm uftâd

Harîf lügatde hem-pîseye dirler, ya'nî hem-şan'at, (190b) ammâ istî'mâllerinde bâde müşâhiblerine dirler. (M,T+ **Nazar-bâz** iştîlâhlarında mahbûb-dosta dirler.) **Hâfiż-ı dil-sûhîte** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Şûfiler cemî'an bâde-nûş u mahbûb-dostdur, ammâ bunlarıñ arasında Hâfiż-ı dil-sûhîte bed-nâm düşdi. Ya'nî şûfiliğ isminde bunlar ile müşterekim ve anlar fîş u fûcûra meşgûl ve ben şalâh u taķvâya ve aralarında bed-nâm olan ben².

180

Ve lehu eyzan Ez-Bahr-i Remel Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

نقد صوفی نه همه صافی بی غش باشد
ای بسا خرقه که شایسته آتش باشد

Naķd-ı şûfi ne heme şâfi-i bî-ġaş bâshed
Ey besâ ḥırķa ki şâyeste-i āteş bâshed

Naķd'dan murâd bi'l-fi'il hâzır olan hâldir, niteki bir ġazeliñ maṭla'ında gelse gerek ki 'Naķdhâ-râ buved âyâ ki 'iyârî gîrend'. Pes, **naķd-ı şûfi** şûfiniñ bi'l-fi'il hâzır olan hâli dimekdir. **Ne** edât-ı nefy, ma'nâ cihetinden **bâshed** lafzi na muķayyeddir. **Şâfi-i bî-ġaş** iżâfeti beyâniyyedir. **Ġaş** ġayn'iñ fetхи ve kesriyle lügatdir, hîyânet ü hîle ma'nâsına, şâfiñ mułkâbilidir. Pes, **bî-ġaş** şâf'a nisbet te'kîd u taķrîr hükmînde vâki'dir. **Ey** ḥarf-i nidâ, münâdâsi maħzûf, taķdîri, ey Hâce dimekdir. **Besâ** çok.

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i: Bu kismi 'seniñ zülfün büklümine asıldı diyen göñül, bî-çareyi 'aceb aşmişlardır.' şeklinde de okumak mümkündür.

2 M: Ya'nî şûfiliğ isminde bunlar ile müşterek olup kârda hem-pîse olmadı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Şüfiniñ bi'l-fi'il hâzır olan hâli cemî'an 'illetsiz şâfi degildir, ya'nî her cihetden şüfi pâk ü bî-zerk u bî-riyâ degildir. Ey Hâce, niçe niçe hîrka vardır ki âteşe lâyıkdır. Hîrka'dan murâd şüfi kendir, zîkr-i mahall ve irâde-i hâll ķabılındeddir. Ya'nî nice mürâyî şüfi recm-bi'l-ahcâr ve iħrâk-bi'n-nâra lâyıkdır. (^{S,T+} Mîşrâ'ı evvelîn ma'nâsını; şüfiniñ naķdi şâfi ve bî-hiyânet olmaz diyen lafza muṭâbiķ ma'nâ virmemiş¹.)

صوفى ما كه ز ورد سحرى مست شدى
شامگاهش نگران باش كه سرخوش باشد

Şüfi-i mā ki zi-vird-i şeherî mest şudî
Şâmgâheş nigerân baş ki serhoş bâshed

Şüfi-i mā iżafeti lämiyyedir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Vird-i seherî** iżafeti beyâniyyedir. **Şüfi-i mā** mübtedâ, müşrâ'ı sânī haberi. **Şâmgâheş; şâmgâh** alşâm vaqtı dimekdir, nitekim şübhâgâh şâbâh vaqtı dimekdir, zîrâ **gâh** müşterekdir zamânla mekân beyninde, **şîn**-i zamîr şüfiye râci'dir. **Nigerân** şifat-ı müşebbehedir, nigerîden'den, lügatde baķaġan ma'nâsinadır, ammâ bunda nâzır ma'nâsinadır, **bâs** fi'l-i emr müfred muhâṭab, ol dimekdir, bâşîden'den, şayrûret ma'nâsına, (^{M,T+} nâzır ol dimekdir.) **Ki** harf-i beyân. **Serhoş**, vâv-ı resmîyle hâniñ zamminî kâfiye żarüreti için fethaya işmâla okumak gerek ya'nî fethaya mâyil, zîrâ bu ġazelde şîn'iñ mā-ķabli meftûhdur.

Mahşûl-i Beyt: Bizim şüfimiz ki şehir vakıtniñ virdinden mest olurdu ya'nî vecd iderdi, alşâm vakıtinde nâzır ol ki serhoş olur. Ya'nî şehir virdinde esriyüp mestânelik gösteren şüfimiz alşâm seyr eyle ki bâde mesti olur.

خوش بود گر محك تجربه آيد بميان
تا سيه روی شود هر كه درو غش باشد

Hoş buved ger mihek-i tecrube āyed be-miyân
Tâ siyeh-rûy şeved her ki derû gaş bâshed

Mihek, mîm'iñ kesriyle, ism-i äletdir, hâkke-yehukku'dan ya'nî naşara bâbınıñ mužâ'afından, bir nesne sürtceki älet, meşelâ altunveyâ gümüş sürtceki siyâh taşa mihekk dirler, **tecrube**'ye iżafeti beyâniyyedir. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Si-yeħ-rûy** yüzü ķara. **Her ki** aşlında **her kes ki** idi ķâ'ide-i sâbiķ üzere hâzf u īşâl ile **her ki** oldı. **Derû** aşlında **der-ū** idi, hemze vaşlı ile sâkiṭ oldı, **ū** zamîri **her ki**'deki **ki**'ye râci'dir.

¹ <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Hoşdur eger mihekk-i tecrübe ortaya gelürse, ya'nî herke-
siñ naķdini ve ḥâlini aňladur bir şey' gelse ortaya, ziyâde güzel olurdu, tâ kim
yüzü ḫara olaydi her kimsede (**191a**) ki gişş¹ vardır. Ya'nî her kimsede ki zerk u
riyâ olup zâhiri bâtinâna uymaz, rüsvây olaydı dimekdir.

نَازٌ پُرُورْدٌ تَنْعِمٌ نَبْرَدٌ رَاهٌ بَدْوُسْتٌ
عَاشَقٌ شِيَوْهٌ رَنْدَانٌ بَلَكْشٌ باشَدٌ

Nâz-perverd-i tena“um ne-bered râh be-dôst
‘Âşikî şîve-i rindân-i belâ-keş bâshed

Nâz-perverd vaşf-ı terkîbîdir, **tena“um**’a iżâfeti beyâniyyedir, ni‘metde nâzla besli kimse dimekdir. **Ne-bered** fi'l-i nefy-i müstaķbel müfred gâ'ib, iletmeyz dimekdir. **Be-dôst; bâ** ḥarf-i şila, **ne-bered** fi'line müte'allîk mef'ûl-i ġayr-i şâriħdir ve **râh** mef'ûl-i şâriħi. **Nâz** mübtedâ, **ne-bered** haberî. ‘Âşikî; **yâ** ḥarf-i maşdar. **Şîve** bunda şan'at ma'nâsına nadır, **rindân**’a iżâfeti lâmiyyedir ve **rindân**’în **belâ-keş**’e beyâniyyedir. **Belâ-keş** vaşf-ı terkîbîdir, keşîden'den, (^{S,T+} belâ çekici dimekdir. ‘Âşikî mübtedâ ve mā-ba'dî haberî.

Mahşûl-i Beyt: Ni‘metde nâzla besli dosta) yol iledemez, ya'nî ni‘metde ve şâfâda olan kimse vâşıl-ı cânân olımaز, (^{M,T+} zîrâ ‘âşiklik belâ ve miḥnet çekici rindleriñ pîsesidir, ya'nî miḥnet ü meşâkkat çekmeyen merd-i ‘îşk² olımaز,) Zîrâ (^{S,T+} bâr-ı ‘îşk) bâr-ı girândır, aña nâzikler müteħammil olımaز.

غَمٌ دُنْيَى دُنْيَى چَنْدٌ خُورَى بَادِهِ بَخُورٍ
حِيفٌ باشَدٌ دَلٌّ دَانَا كَهْ مَشْوَشٌ باشَدٌ

Ğam-ı dunyî-i denî çend ḥorî bâde bi-ḥor
Hayf bâshed dil-i dâna ki muşevvîş bâshed

Ğam’în dunyî’ye iżâfeti lâmiyyedir ve **dunyî**’niñ **denî**’ye beyâniyye. **Bâ-**
şed bunda edât-ı haberdir, ḥayfdır dimek olur. **Dil’în dâna**’ya iżâfeti lâmiyye
veyâ beyâniyyedir, ikisine de taħammüli var. **Ki** ḥarf-i beyân. **Muşevvîş** ism-i
mef'ûldür tef'îl bâbîndan, ƙariş muriş dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Alçaķ dünyâniñ ǵa-
minı nice bir yersin, bâde iç. ḥayfdır ki dânanıñ göñli (^{M,T+} veya dâna göñül)
muşevvîş ü perîşân ola. Ya'nî bâde içüp şafâ sür, dünyâ ǵamına düşüp göñlüne
ne teşvîş virürsin dimekdir.

1 S: ‘îşk.

2 M: merd-i ‘âşik.

خط ساقى گر ازین گونه زند نقش بر آب
ای بسا رخ که بخونابه منقش باشد

Hâft-i sâkî ger ezîn gûne zened naşş ber-âb
Ey besâ ruh ki be-hün-âbe munâlkâş bâshed

Ezîn gûne bunuñ gibi dimekdir, lâkin bunda **ez** müstedrekdir, žarûret-i vezn için gelmişdir, **în gûne** dinilse yine bu ma'ñayı ifâde iderdi. **Nâşş ber-âb; naşş**'dan murâd **hât**'dır ki tâze (2/ 62) şâkaldan kinâyetdir şu'arâ dilinde. Ve **âb**'dan murâd 'âriżdir ya'nî şâkal biten yer. Şu üzre naşş urmakdan murâd 'âriż üzre tâze hât zuhûr eylemekdir. **Ey** harf-i nidâ, münâdâsı mahzûfdur, ey hâce dimekdir. **Besâ** çok. **Ki** harf-i beyân. **Be-hün-âbe; bâ** ma'a ma'ñasınadır. **Hün-âbe** kanlu su dimekdir. **Munâlkâş** ism-i mef'ûldür tef'îl bâbından.

Mahşûl-i Beyt: Hâft-i sâkî eger bunuñ gibi şu üzre naşş urursa ya'nî şu gibi şâfi ve pâk 'âriż üzre (^{M,T+} hât zuhûr idüp hâli üzre) ķalursa ve tezâyûd üzre olup bozulmazsa ey hâce, çok 'âşikîni ruhî hün-âb ile münaâlkâş olur, ya'nî çok 'âşikî ķan ağladup yüzü hün-âlûd olur dimekdir. (^{S,T+} Mîşrâ'-ı evvelîn ma'ñasını; sâkîniñ hâtı eger bu nev'den ura naşş şuya diyen ve sâkîniñ hâtı eger âb üzre naşşı bunuñ gibiden ura diyen hâkkı-ı edâdan ǵâfil olmuşlar¹.)

دلق و سجاده حافظ بيرد باده فروش
گر شراب از كف آن ساقى مهوش باشد

Delk u seccâde-i Hâfiż bi-bered bâde-furûş
Ger şerâb ez-kef-i ân sâkî-i mehevâş bâshed

Bâde-furûş vaşf-ı terkîbîdir, furûşîden'den, bâde satıcı dimekdir. **Kef-i ân** iżâfeti lâmiyyedir ve **sâkî-i mehevâş** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'iñ hîrka ve seccâdesini bâde-furûş iledür, ya'nî Hâfiż hîrka ve seccâdesini bâde-furûşa şarâb bahâsi virür eger şarâb ol sâkî-i mehevâş'ıñ elinden ve avucından olursa. Ya'nî şarâbı ki ol sâkî-i mehevâşden (191b) içe, esbâb-ı zühd ü takvâyi hep şarâba virür.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'î>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'liün**

نفس برآمد و کام از تو بر نمی آید
فغان که بخت من از خواب در نمی آید

Nefes ber-āmed u kām ez-tu ber-ne-mī-āyed
Fiğān ki baht-i men ez-hāb der-ne-mī-āyed

Nefes ber-āmed nefes çıktı, **nefes'**den bunda rūh murāddır. **Vâv** hâliyet ifāde ider. **Ber ne-mī-āyed** hâşıl olmaz dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Baht-i (M,T+ men)** izâfeti lâmiyyedir. **Der-ne-mī-āyed; der** harf-i te'kîd, **ne-mī-āyed** bîdâr olmaz ya'nî uyanmaz dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cân çıktı ya'nî oldum, hâlbuki senden murâd hâşıl olmaz. Hayf ki benim bahtım hâbdan ya'nî uyķudan bîdâr olmaz. Sâbiķan bahtıñ hâbda olmaç ve bîdâr olmaç (^(M,T+) aḥyâlı) tafṣîl olmuşdur, tekrâra ihtiyyâc yok. (^(S,T+) Mîşrâ'-ı şânınıñ ma'nâsında; fiğān ki benim bahtım uyķudan içeri gelmez diyen ve mîşrâ'-ı evvelîñ ma'nâsında; nefes yukarı geldi diyen iştîlâh-ı 'Acemden bî-haber imişler¹.)

صبا بچشم من انداخت خاکى از کویش
که آب زنديگى در نظر نمی آيد

Şabâ be-çeşm-i men endâhî hâkî ez-küyeş
Ki āb-ı zindegiyem der-nażar ne-mī-āyed

Be-çeşm; bâ harf-i şila. **Çeşm-i men** izâfeti lâmiyyedir. **Hâkî; yâ** harf-i vahdet. **Kûyeş** izâfeti de lâmiyyedir ve **şîn-i žamîr** cânâna râci'dir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Zindegiyem; kâf** harf-i resmîden bedeldir ve **yâ** harf-i maşdar. **Āb-ı zin-degi** dirlik suyu dimekdir, āb-ı hayatı ma'nâsına, **mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinden **nazar'a** muķayyeddir, **der-nazarem** takdîrinde, **der** harf-i şıladır, bâ ma'nâsına.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

Mahşûl-i Beyt: Şabā benim gözüme anıñ kûyündan bir hâk atdı ki āb-ı hayatı gözüme girmez. Ya'ñı anıñ hâki gözüme tûtiyâ olalı āb-ı hayvâna iltifâtim yok dimekdir. Āb'la hâk mütezâddân olduğuñun ikisini bir beytde cem¹ eyledi, (^{M,T+} hâlbuki āb hâkden çıkar.)

قد بلند ترا تا بير نمى گيرم
درخت کام و مرادم بير نمى آيد

Kad-i bulend-i tu-râ tâ be-ber ne-mî-girem
Diraht-i kâm u murâdem be-ber ne-mî-âyed

Kad-i bulend iżafeti beyâniyyedir (^{M,T+} ve **tu-râya** iżafeti lâmiyye.) **Tâ** bunda tevkît içündür, mâdâm ma'ñasına. **Be-ber; bâ** harf-i şila, **ber** ismdir, sîne ma'ñasınadır. **Diraht-i kâm** iżafeti beyâniyye. **Kâm** ve **murâd** lafzân-ı müterâdifandır. **Be-ber; bâ** yerine harf-i şıladır. (^{M,T+} **Ber**) bunda iħâm tarîkiyedir, meyve ve sîne ma'ñasına.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ķadd-i bülendiñi sîneme tutmayınca ya'ñı seni sîneme çekmeyince benim diraht-ı murâdim meyveye ve netîceye gelmez ya'ñı murâdim hâşıl olmaz.

مقيم زلف تو شد دل كه خوش سوادي ديد
وز آن غريب بلاکش خبر نمى آيد

Muķîm-i zulf-i tu şud dil ki hoş sevâdî dîd
V'ez-ân ġarib-i belâ-keş haber ne-mî-âyed

Mukîm-i zulf-i tu iżafetleri lâmiyyelerdir. **Mukîm**'iñ **zulf**e iżafeti ism-i fâ'ilîñ mef'ûline iżafetidir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Sevâdî; yâ** harf-i vaħdet. **Ġarib-i belâ-keş** iżafeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül seniñ zülfünün muķîmi oldı ya'ñı zülfünde ķarâr eyledi, zîrâ güzel sevâd gördü. Ya'ñı zülfünî göñüller çokläğündan ma'mûr u ābâdân görüp anda tavaṭṭun idüp ķarâr eyledi ve ol belâ-keş ġaribden haber gelmez, ya'ñı kimse bilmez ki sevâd-ı zülfde hâli ne oldı ki haber vire. Sevâd şenlikli ma'mûr yere dirler ve İstanbul ve Mîşir ve Şâm gibi şehirlere sevâd-ı a'żam dirler. Bunda zülf'e² nisbet sevâd ziyâde hûb vâki' olmuşdur.

1 S: derc.

2 T: elife.

مَگر بُرُوی دلارای يار ما ورنى
بِهْجَ وجه دَگَر كَار بَر نَمَى آيد

Meger be-rūy-ı dil-ārāy-ı yār-ı mā v'er nī
Be-hiç vech-i diger kār ber-ne-mī-āyed

Be-rūy; bā harf-i sebeb. **Rūy'uń dil-ārāy**'a iżāfeti beyāniyyedir ve **yār'a** ve **yār'iń mā**'ya iżāfeti lāmiyyelerdir. **Dil-ārā** vaşf-i terkibidir, ārāyiden'den, göñül bezeyici ma'násına, ya'nī şevk u ziyā verici ma'násına. **V'er nī** vu eger nī'den muhaffefdir, ve-illā dimekdir, yohsa ma'násına. **Be-hiç vech; bā** yine harf-i sebebdır, **vech'iń diger**'e iżāfeti beyāniyyedir. **Be-rūy'uń bā'sı** ve **be-hiç'iń bā'sı ne-mī-āyed**'e müte'allikdir. (192a) Bunda **kār** mübtedā ve mā-ba'di haberı.

Mahşûl-i Beyt: Meger bizim yârimiziń rūy-ı dil-ārâsı sebebiyle (^{S,M+} maslahatımız hûşûle gele.) Yohsa hîç bir (^{S,M+} gayrı) vecihle daňı iş hâşıl olmaz. Ya'nī 'âşikin kârı şeref-i rūy-ı cânânlâ hâşıl olursa olur, ve-illâ 'âşikin kârı bir gayrı vecihle gûşâyiş ü fetîh-i bâb bulmaz¹. (^{S,T+} Mîşrâ'-ı evveliń ma'násını; bizim dil-ārâ yârimiziń yüzü şevkine iş hâşıl olur diyen terkibiń ma'nâ-yı manțuküsini virmemiş².)

ز شست صدق گشادم هزار تیر دعا
ولی چه سود یکی کارگر نمی آید

Zi-şest-i şıdık guşâdem hezâr tîr-i du'ā
Velî ci sūd yekî kârger ne-mî-āyed

Şest, (^{M,T+} şîn'den şoñra sîn'le,) kirişin ok gezi geçen yerine dirler, **şıdık'a** iżāfeti beyāniyyedir. **Tîr-i du'ā** da böyledir. **Yekî** birisi dimekdir. **Kârger** mü'essir dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Biń du'ā okını şest-i şıdıkdan açdım³ ya'nī biń du'ā okına gûşâd virdim, hâşılı, şıdık ile biń dürlü du'ā okudum, ammâ ne fâ'ide hîçbirisi mü'essir olmadı, ya'nī bu kadar du'âdan hîçbirisi kabûl olmadı, zîrâ kabûl olsa murâdım el virürdi. Şest ve guşâd ve tîr mûrâ'ât-ı nažîr ķabilindendir.

كمينه شرط وفا ترك سر بود حافظ
برو اگر ز تو كار اين قدر نمی آيد

Kemîne-şart-ı vefâ terk-i ser buved Hâfiż
Bi-rev eger zi-tu kâr in ķadar ne-mî-āyed

1 M: gûşâyiş bulmaz. S: gûşâyiş ve fetîh olmaz.

2 <^{F+} Redd-i Şem'i>

3 M: atdım.

Kemîne-şart-ı vefâ iżāfeti lämiyyedir. **Kemîne** eksikrek dimekdir, (^{S+} **yā** harf-i nisbet, **nūn** harf-i te'kîd ve **hā**-yı resmî harf-i taħṣîş,) kemter ma'ñası-na. **Terk-i ser** iżāfeti maşdarıñ mef'ûline iżāfetidir. **Bi-rev** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, var git dimekdir. **Kâr in ķadar**; aşıl kelâm **in ķadar kâr** idi, żarū-ret-i vezniügen taķdîm u te'ħîr kîlindi.

Mahşûl-i Beyt: Vefadârlık şartınıñ eksiklisi¹ terk-i serdir ey Hâfız, ya'ñı cânâna yolna cân u baş fedâ eylemekdir. Pes, var git eger senden bu ķadar iş gelmezse. Ya'ñı terk-i ser eylemezseñ vefâ-dâr degilsin ve 'ışk-ı cânâna lâyîk olımazsın.

Ba'zi nûshada altı beytli bir gazel bulundu. Egerçi ekser devâvînde bulunmadı, ammâ tetmîm-i fâ'ide içün anı kitâbet idelim, zîrâ edâsı Hâce edâsına ve semtine beñzer. Gazel budur:

182

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

ز دل بر آمدم و کار بر نمی آید
 ز خود بدر شدم و یار در نمی آید

Zi-dil ber-āmedem u kâr ber-ne-mî-āyed
 Zi-hod be-der şudem u yâr der-ne-mî-āyed

Zi-dil ber-āmedem dilden çıktıım ya'ñı dil elimden gitdi. **Vâv** ma'ñâ-yı hâliyyet ifâde ider iki yerde bile. **Kâr ber-ne-mî-āyed** işim hâşîl olmaz dimekdir. **Zi-hod be-der şudem; hod** bunda kendi ma'ñasınadır, **şudem** bunda reftem dimekdir, kendimden taşra gitdim ya'ñı kendimden geçdim. **Der** bunda harf-i te'kiddir, **ne-mî-āyed** gelmez dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Göñülden çıktıım, hâlbuki işim hâşîl olmaz. Kendimden geçdim gitdim, hâlbuki yâr gelmez². Ya'ñı yâriñ yolna kendimi fedâ eyledim, ammâ dañrı yâr gelmez. (^{S,T+} Mîşrâ'-ı şanîniñ ma'ñasını; kendimden çıktıım ve yâr içerü gelmez diyen içерüden ma'ñâ virememiñ³.)

1 M: en eksikligi.

2 S: hâlbuki baña yâr gelmez. <^{T+} Yâ Rab ol serv-i nâz gelmez mi / Nâzdan dañrı vaz gelmez mi>

3 <^{F+} Redd-i Sürûrî>

درین خیال بسر شد زمان عمر و هنوز
بلای زلف درازش بسر نمی آید

Derin hayâl be-ser şud zemân-ı ‘omr u henûz
Belâ-yı zulf-i dirâzes be-ser ne-mî-âyed

Derin hayâl’den murâd vişâl-i cânân hayâlidir. **Be-ser şud; bâ** harf-i şila, uca ve nihâyete¹vardı dimekdir ya‘nî dükendi ma‘nâsına. **Zemân-ı ‘omr** iżâfeti lâmiyyedir. **Vâv** harf-i hâl. **Henûz** müşrâ‘-ı şâniye merhûndur. **Belâ-yı zulf-i dirâzes** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Be-ser; bâ** gine harf-i şıladır.

Mahşûl-i Beyt: Zamân-ı ‘omr vişâl-i cânân hayâlinde nihâyetevardı ve dükendi, ammâ hâlbuki zülf-i dirâzı belâsı gâyete varup dükenmez, ya‘nî oldum, gitdim ve zülf-i dirâzı belâsından kurtulmadım.

بسم حکایت دل هست با نسیم سحر
ولی بیخت من امشب سحر نمی آید

Besem hikâyet-i dil hest bâ-nesîm-ı seher
Velî be-baht-i men (192b) imşeb seher ne-mî-âyed

Besem; mîm-i mütekellim ma‘nâ cihetinden **dil**’e muğayyeddir, takdîri **hikâyet-i dilem**’dir. **Bâ** bunda harf-i şıladır, **nesîm-i seher** iżâfeti lâmiyyedir. **Velî** edât-ı istidrâk. **Be-baht-i men; bâ** harf-i ȝarf ve iżâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Nesîm-i seherde benim dilimiñ çok hikâyeti var, ammâ benim tâli‘imde bu gice seher olup gelmez. Ya‘nî firâk gicesi uzun olur, seheri ve şabâhî ȝatı geç gelür. Hâşılı, şeb-i firâk uzunluğundan şikâyetdir.

همیشه آه سحرگاه من خطانشدی
کنون چه شد که یکی کارگر نمی آید

Hemîşe âh-i sehergâh-ı men haṭâ ne-şudî
Kunûn ci şud ki yekî kârger ne-mî-âyed

Hemîşe [dâ’im]. **Āh-i sehergâh-ı men** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Dâ’imâ benim âh-ı sehergâhim (^{S,T+} haṭâ olmazdı ya‘nî) haṭâ eylemeyüp mü’essir olurdu, ammâ şimdi ne oldu ki hîc birisi mü’essir gelmez, ya‘nî hîc birisiniñ te’siri yok.

1 M, T: vech-i nihâyete. F: vech u nihâyete.

فداي دوست نکرديم عمر و مال دريغ
كه کار عشق ز ما اين قدر نمي آيد

Fedâ-yı dôst ne-kerdîm ‘omr u mäl dirîğ
Ki kâr-ı ‘ışık zi-mâ īn ķadar ne-mî-āyed

Fedâ-yı dôst iżāfeti masdarıń mef'üline iżāfetidir. **Ne-kerdîm** fi'l-i nefy-i mâzî mütekellim ma'a'l-ğayr. **‘Omîr, ne-kerdîm’iń** mef'ül-i evveli ve **fedâ** mef'ül-i şanîsi. **Dirîğ** sihr-i helâl tarîkiyle vâkı‘dir. **Ki** һarf-i beyân. **Kâr-ı ‘ışık** iżāfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Dosta fedâ eylemedik ‘ömr ü mâlı, һayf ki ‘ışık işi bizden bu կadar gelmez. Ya‘nî ‘ömr ü mâl fedâ eylemek cânâن yolında ‘âşikîn kem pîsesidir, һayf ki bizim elimizden bu կadar iş gelmez.

ز بس که شد دل حافظ رمیده از همه کس
کنون ز حلقة زلفش بدر نمی آيد

Zi-bes ki şud dil-i Hâfız remîde ez-heme kes
Kunûn zi-ħalķa-i zulfeş be-der ne-mî-āyed

Remîde ürkmüş dimekdir. **Ḩalķa-i zulfeş** iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Be-der** bunda ҭaşra ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâfız’ıń göñli herkesden, ziyâde remîde olduğundan şimdi cânâniń zülfinden ҭaşra çıkmaz, ya‘nî ħalķdan ziyâde ürkдügünden ħalķa-i zülf-i cânânda қarâr idüp andan ҭaşra çıkmaz.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

خوشادلى كە مدام از پى نظر نرود
بەر درش كە نخوانند بى خبر نرود

Hoşā dilī ki mudām ez-pey-i naṣar ne-reved
Be-her dereş ki ne-hānend bī-haber ne-reved

Hoşā; bunuñ gibi yerlerde **elif** mübâlağa ifâde ider, ne hoşdur dimek olur, ya'nî mübâlağa ile hoşdur¹, niteki **nîkâ** dirler, mübâlağa ile eyi diyecek yerde. **Dilî**'de **yâ** harf-i vaḥdet. Ba'zi nüshâda **dilî** yerine **kesî** vâki' olmuş. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifat. **Mudâm** dâ'im ma'nâsına nadır. **Be-her dereş; bâ** harf-i şila, **şîn-i** žamîr **dil'**e râci' dir. **Ki** harf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Ne hoşdur bir göñül ki naṣar ardından gitmeye ya'nî naṣara uymaya, hâşılı, her nesneyi ki göz görür, kendini aña virmeye. Her kapuya ki mezkûr göñli da'vet eylemeyeler haber-dâr olmayup varmaya, ya'nî da'vet olunmadığı yere bilâ-'ilm ü ma'rîfet² gitmeye. Ba'zi nüshâda **bi-hânen** vâki'-dir bâ-yı istikbâliyye ile, Sürûrî de bu nüshayı ihtiyyâr eylemişdir. Bu takdîrce ma'nâ böyle olur ki; her kapuya ki dili da'vet eyleyeler, bî-haber varmaya, ya'nî da'vet olunduğu takdîrce varacak yeri bilmeyince varmaya.

طمع در آن لب شیرین نکردنم او لیست
ولی چه گونه مگس از پى شکر نرود

Tama' der-ān leb-i şîrîn ne-kerdenem evli'st
Velî çi güne meges ez-pey-i şeker ne-reved

Der-ān; der harf-i şila. **Leb-i şîrîn** iżâfeti beyâniyyedir. **Ne-kerden** masdar-ı menfi, **mîm-i** mütekellimle eylememegim ma'nâsına nadır. **Megeş** siñek, 'Arapça zübâb dirler, (^{M,T+} zâlin žammıyla.)

1 M: ya'nî mübâlağa ifâde ider, ya'nî mübâlağa ile hoşdur. T: ya'nî mübâlağa ifâde ider, ne hoşdur dimek olur, ya'nî mübâlağayla hoşdur.

2 T, F: bilâ-'ilmîn ve ma'rîfetin. (Kelime sonlarına tenvin konulmuş.)

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ ol leb-i şîrînîne tama' eylememegim evlâdîr, ammâ siñek şeker ardînca ne vech ile gitmeye, ya'nî siñek tatlu ardînca elbette gider, hûşûşâ ki şeker ola. Hâşılı, cânâniñ lebine tama' eylememege kâdir degilim.

تو كز مكارم اخلاق عالم دگرى
وفاى عهد من از خاطرت مگر نرود

Tu k'ez-mekârim-i ahlâk-i 'âlem-i digerî (193a)
Vefâ-yı 'ahd-i men ez-hâtıret meger ne-reved

K'ez aşlînda **ki ez** idi, **ki** harf-i beyân. **Mekârim** mekrumet'iñ cem'îdir ve mekrumet, râ'nîñ zammıyla, maşdardır, kerume-ye krumu'dan ya'nî hâsune bâbindan. **Mekârim-i ahlâk** iżâfeti beyâniyyedir ve **ahlâk**'iñ 'âlem'e ve 'âlem'iñ **diger**'e lâmiyyelerdir. **Digeri**'de yâ hîṭâb içündür. **Vefâ-yı 'ahd-i men** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Meger** bunda edât-î temennîdir, ola ki dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Sen ki bir ġayri 'âlemiñ ahlâkî ya'nî hûyları eyülerinden-sin, ya'nî 'âlem-i Қuds'üñ hûlkı ve hûyi güzellerindensin, benim 'ahdîma vefâ eylemek ola ki hâtırıñdan gitmeye. Ya'nî baña bir 'ahd-i vişâl buyurmuş idiñ, bâshed ki ol 'ahde vefâ idüp hûlf-i va'd eylemeyesin. (^{S,T+} Mîşrâ'-1 evvelde **ki** lafzını terk idüp **ez-mekârim** yazanlar cemî' nûşhalara muhâlif yazmışlar¹. Ve mîşrâ'-1 şânîde **vefâ vu 'ahd-i men** diyü vâv-1 'âṭifa ırad idenler ma'nâ-yı şâhîhden gâfil imişler². Ve mîşrâ'-1 şânîniñ ma'nâsında; benim vefâm ve 'ahdim seniñ hâtırıñdan taşra gitmez diyen ma'nâ-yı müstakîmden taşra gitmiş³. Ve mîşrâ'-1 evveliñ ma'nâsını; sen bir ġayri 'âlemiñ ahlâk-î kerîmesindensin diyen ve sen eyü hûylulardan bir ġayri 'âlemsin diyenler birbiri işrince 'aceb pûyân u revân olmuşlar⁴.)

سوا دیده غم دیده ام باشک مشوی
که نقش خال توام هرگز از نظر نرود

Sevâd-1 dîde-i ġam-dîdeem be-eşk me-şûy
Ki naķş-ı hâl-1 tuem hergiz ez-nażar ne-reved

Sevâd-1 dîde iżâfeti lâmiyyedir, gözüñ ķarasi dimekdir ki bebekden 'ibâretdir ve **dîde**'niñ **ġam-dîde**'ye iżâfeti beyâniyyedir ve **ġam-dîde**'niñ **mîm-i**

1 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 S: 'aceb pûyân olmuşlar. <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

mütekellime lämiyyedir. **Ğam-dide** vaşf-ı terkibî aksâmındandır, ġam görmüş göz dímekdir. **Be-esk; bā** ma'a ma'násınadır, **esk** göz yaşıdır. **Me-şūy** fi'l-i nehy müfred muhâṭab. **Ki** harf-i ta'lil. **Nakş-ı häl** iżâfeti beyâniyyedir ve **häl'iñ tu'** ya ve **tu'nuñ mīm-i** mütekellime iżâfetleri lämiyyelerdir. **Ne-reved** bunda fi'l-i müstaķbel ve fi'l-i nehy-i¹ ġâyib olmaķ mümkündür, gitmez veyâ gitmesün dímek olur.

Mahşûl-i Beyt: Bizim ġam görmüş gözümüzün ķarasını eşkle yuma, ya'nî bizi ağladup gözümüz yaşını akitma, tâ ki seniñ hâliñ naķşı hergiz nażarımızdan² gitmeye. Veyâħud ma'nâ böyle ola; zîrâ seniñ hâliñ naķşı hergiz nażarımızdan gitmez, ya'nî hâliñ naķşı gözümde bir mertebede merkûz u şabitdir ki ne կadar yusañ nażarımızdan gitmez, veyâħud hergiz nażarımızdan gitmesün țursun. Hâşılı, merdüm-i çeşmini hâl-i cânâna teşbih idüp buyurur: Beni çok³ ağladup hâliñe müşâbih merdüm-i çeşmimi nâ-bînâ eyleme ki cemâl-i cemiliñ müşâhedesinden mahrûm ķalam veyâħud ķalmayam.

سیاه نامه تر از خود کسی نمی بینم
چه گونه دود دلم چون قلم بسر نرود

Siyâh-nâmeter ez-ħod kesi ne-mî-bînem
Ci gûne dûd-ı dilem çun ķalem be-ser ne-reved

Siyâh-nâme ve **nâme-siyâh** günâhkârdan kinâyetdir, **ter** edât-ı tafđildir. **Kesî;** **yâ** harf-i vaħdet. **Dûd-ı dilem;** **mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinden **ser**'e muķayyeddir, **be-serem** takdîrinde. **Çun ķalem** teşbîhi de ma'nâ cihetinde **be-ser ne-reved**'den şoñra mülâhaža olunur. **Ser**'den bunda mütekellime nisbet baş murâddır ve ķaleme göre uç murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Kendimden günâhkârrek hîc bir kimse görmem. Pes, böyle⁴ olınca nice sine⁵ gönlümüñ dütünü ķalem gibi başıma gitmeye? Ya'nî ķalemin dütünü ki mürekkebdır ki düddan hâşildir, pes, mürekkeb ķalemiñ ucına vardığı gibi benim gönlüm dütünü ki āhdan 'ibâretdir, başıma çıkar ya'nî depe-me ağar. İstifhâm-ı inkârî tarîkiyle.

1 M, T: emr-i.

2 S: nażarımızdan.

3 S: çok.

4 S: böylesine.

5 M: nice.

دلا مباش چنین هرزه گرد و هرجایی
که هیچ کار ز پیشت بدین هنر نرود

Dilā me-bāş čunīn herze-gerd u her-cāyī
Ki hiç kār zi-pişet bedin huner ne-reved

Dilā münādā. **Me-bāş** fi'l-i nehy müfred muhātab, (193b) olma dimekdir. **Herze-gerd; herze** zā'id u bāṭıl dimekdir, **gerd** ise gerdīden'den müştaķdır ki dönmek ma'nasınadır. Pes, **herze-gerd** vaşf-ı terkibidir ve **hercāyī** herze-gerd'e ma'ṭūfdur ve ma'nāda aña ƙaribdir, zīrā **herze-gerd** zā'id ü bāṭıl yere aşağı ve yukarı folta¹ urana dirler ve **her-cāyī**'niñ āḥirindeki **yā** harf-i nisbetdir, her yere mensüb dimekdir, ya'nī her nereye olursa vara dimekdir ve ne yerde² olursa buluna. **Ki** harf-i ta'lil. **Zi-pişet** öñüñiden dimekdir, ammā ma'nā-yı läzimisi senden dimekdir. **Bedin huner** didigi, ya'nī **herze-gerd** u **her-cāyī** olmak hüneriyle. Bu iki vaşfa **huner** buyurduğu naķīziyla tesmiye tarikiyedir, Hindî kûla kâfûr didikleri gibi.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, böyle herze-gerd u hercāyī olma, zīrā bu iki vaşf-la senden hiç bir iş ileri gitmez, ya'nī senden (^{S+} hiç) bir ma'ķul iş şadır olmaz.

بناج هدهدم از ره مبر که باز سفید
ز کبر در پی هر صید مختصر نرود

Be-tāc-ı hudhudem ez-reh me-ber ki bāz-ı sefid
Zi-kibr der-pey-i her şayd-ı muhtaşar ne-reved

Tāc-ı hudhudem iżāfetleri lāmiyyelerdir, (^{M,T+} **mīm**-i mütekellim ma'nā cihetinde **me-ber** kelimesine muķayyeddir. **Ki** harf-i ta'lil. **Bāz-ı sefid** ak ṭoğana dirler, iżāfeti beyāniyyedir) ve mışrā'-ı şāniye merhündür. **Kibr** bunda tekebbür ü ta'ażżum ma'nasınadır. **Şayd-ı muhtaşar** hâkîr şayddan 'ibâretdir.

Mahşûl-i Beyt: Hüdhûd tâciyla beni yoldan çıkışma. ḥiṭâb 'ämmdir ve ȝikr-i cüz' ve irâde-i küll ƙabîlindendir, ya'nī tâcdan murâd şâhib-i tâcdır. Ya'nī beni bir cüz'i nesne ile aldama, zīrā ak ṭoğan kibrinden ve ta'ażżumından her muhtaşar (^{M,T+} u hâkîr) şaydiñ ardınca gitmez. Ya'nī ben bāz-ı sefid hûkminden-ym, degme cüz'i nesne ile aldanmam, hâşılı, dünyânıñ cüz'i lezzetiyle aldanup āḥiretimi terk eylemem dimekdir.

1 S, T, F: fota.

2 M, T: nerede.

ز من چو باد صبا بوی خود دریغ مدار
چرا که بی سر زلف توام بسر نرود

Zi-men cu bâd-ı şabâ bûy-ı hod dirîg me-dâr
Çi-râ ki bî-ser-i zulf-i tuem be-ser ne-reved

Bâd-ı şabâ'ya teşbih **bûy**¹ 'adem-i dirîgdedir¹. **Çi-râ** edât-ı ta'lîldir, zîrâ ma'nâsına. **Ki** harf-i beyân. **Ser-i zulf-i tuem** iżâfetleri lâmiyyelerdir. Bunda **ser**'den mužâf mahzûfdur, takâdiri **bûy-ı ser-i zulf**dür. **Ne-reved**'iñ dâl'ı bunda **mîm**-i mütekellim yerinde vâkı' dir zarüret-i kâfiye için, takâdiri **be-ser ne-revem**'dir, zâhiren iltifât şüretidir ki mütekellimden müğâyebeye (^{M,T+} intikâldir) ammâ ma'nâ cihetinden iltifât degildir ki mütekellimden mütekellime intikâldir. Egerçi bu müşrâ'iñ ma'nâ-yı manțûkîsi; zîrâ ki ben seniñ ser-i zülfünsüz başa varmaz'dır, ammâ ma'nâ-yı läzîmîsi başa varmam dimekdir, ya'nî ben seniñ ser-i zülfünsüz başa varamam ya'nî ansız olamam dimekdir. Aralarında bu üslüb vâkı' olur². Nitekim Şâhî'niñ bu beyti böyledir.

Beyt: اگر این بار جان برم ز غمت
دگرم عاشقی هوس نکند

Eger ïn bâr cân³ berem zi-ğamet
Digerem⁴ 'âşikî heves ne-koned⁵

Mahşûl-i Beyt: Benden bâd-ı şabâ gibi bûyuñı dirîg eyleme ya'nî bâd-ı şabâ dirîg eylemediği gibi sen de dirîg eyleme, zîrâ bâd-ı şabâ her ne cins râyişaya uğrarsa anıñ ráhiyasiyla mütekeyyif olup bile götürür, zîrâ ki ben seniñ bûy-ı zülfünsüz başa varamam, ya'nî ansız geçinmem ve ansız olamam dimekdir. Hâşılı, seniñ bûy-ı (^{M,T+} ser-i) zülfüñ baña lâ-büddür. (^{S,T+} Mîşrâ'-ı sâñîniñ ma'nâsında; niçün ki seniñ zülfüñ başınsız benim başıma çökü gitmez diyen ve niçün zîrâ seniñ ser-i zülfünsüz benim başıma gitmez diyen bir kıl ucınca bu müşrâ'iñ ma'nâsında bûy almamışlardır⁶. Ve minhusinde ne-reved kelimesiñ fâ'ili bûy ve şabâ olmak mümkünür diyen nâ-mümkin söylemiş⁷.)

1 S: Bûy'ı bâd-ı şabâ'ya teşbih 'adem-i dirîgden kinâyetdir.

2 S: Aralarında bu üslüb çok vâkı' olur.

3 S: cihân.

4 M, T: Vu gerem.

5 Eğer bu defa canımı senin gamından/âşikinden kurtarırsam bir daha âşıklık hevesinde olmam.

6 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

7 <^{T+} Redd-i Şem'i>

پوش دامن غفوی بزلت من مست
که آب روی شریعت بدین قدر نرود

Bi-püş dâmen-i ‘afvî be-zellet-i men-i mest
Ki âb-ı rûy-ı şerî‘at bedîn ķadar ne-reved

Dâmen-i ‘afv izâfeti beyâniyyedir ve **yâ** harf-i tenkîr, harf-i vaḥdet i‘tibâr eyleyen bilmemiş¹. **Zellet**, (^{M,T+} za’nîn ve lâm’în fetħalarıyla,) lügatde balçıkda²veyâ ġayrı nesnede tâyrînmâga³ dirler, ammâ ekser (**194a**) günâhda isti‘mâl iderler, evvelinde **bâ** harf-i şıladır, **men**’e izâfeti lâmiyyedir (^{S+} ve **men**’în **mest**’e beyâniyye. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Āb-ı rûy-ı şerî‘at** izâfetleri lâmiyyelerdir.) **Bedîn; bâ** ma‘a ma‘nâsinadır, **ne-reved**’e müte‘allikdir. **În ķadar, zellet**’e işaretdir⁴.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Ben mestîn zelletine ‘afv etegini ört ya‘nî benim günâhimî setr eyle, hâşılı, mestâneligimi kimseye bildürme, zîrâ şerî‘atîn yüzü suyu ya‘nî ‘ırzı bu miķârla gitmez, ya‘nî benim günâhimî setr eylemek sebebiyle veyâ benim günâhimla ‘ırz-ı şer‘-i şerîfe hâlel gelmez. Hâşılı, benim bâde-nûşluğumu iħfâ eylemekle veyâ benim bâde-nûş olmamla⁵ âb-ı rûy-ı şerî‘ata nokşân gelmez.

من گدا هوس سرو قامتى دارم
که دست در کمرش جز بسیم و زر نرود

Men-i gedâ heves-i serv-ķâmetî dârem
Ki dest der-kemereş cuz be-sîm u zer ne-reved

Men-i gedâ izâfeti beyâniyyedir. (^{T+} **Men-i gedâ** mübtedâ) (^{S,T+} ve mâ-ba‘di haberi.) **Heves**’în **serv-ķâmet**’e izâfeti maşdariñ mef‘ûline izâfetidir. **Serv-ķâmet** vaşf-ı terkîbdir, serv boylı dimekdir, **yâ** harf-i vaḥdet. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Dest** mübtedâ ve **ne-reved** haberî ve bâkîsi **ne-reved**’e müte‘allikdir. **Der-ke-mereş; der** harf-i şila, **şîn**-i žamîr **serv-ķâmet**’e râci‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Ben gedâ bir serv boylunuñ hevesin tatarım⁶ ya‘nî bir serv boyluya (^{S+} mübtelâyım) ki sîm ü zerden ġayriyla beline el varmaz⁷. Ya‘nî sîm ü zer ister der-āğuş olmağa, ma‘rifet ü kemâl istemez.

1 <^{T+} Redd-i şem‘î>

2 S: balçıkdır.

3 S: tâyrînmâga. M, T: tâprîtmâga.

4 S: În ķadar’la setr-i zellet’e işaretdir.

5 M: ben bâde-nûş olmakla. T: benim bâde-nûş olmağımla.

6 S, M: tutarın.

7 S: virimez.

بیار باده و اول بدست حافظ ده
بشرط آن که ز مجلس سخن بدر نرود

Bi-y-är bâde vu evvel be-dest-i Hâfiż dih
Be-şart-ı än ki zi-meclis suhan be-der ne-reved

Bi-y-är bâde hîṭâb-ı ‘āmmdir. **Be-dest-i Hâfiż; bâ** harf-i şila, **dih** şîğasına müte’allikdir ve iżâfet lâmiyyedir¹. **Be-şart-ı än ki, bâ’sı** da **dih**’e müte’allikdir ve iżâfeti lâmiyyedir. **Zi-meclis, ne-reved**’e müte’allikdir ve fâ‘ili tahtında **suhân**’a râci‘ zamîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey yâr, bâde getür ve evvel Hâfiż’iñ eline vir, ammâ ol şartla ki meclisden söz taşıra gitmeye², ya‘nî bâde-nûşluğumuz³ mestûr olmak şartıyla bize bâde vir.

184

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün**

گداخت جان که شود کار دل تمام و نشد
بسوختیم درین آرزوی خام و نشد

Gudâḥt cân ki şeved kâr-ı dil tamâm u ne-şud
Bi-sühütim derîn ârzü-yi ḥâm u ne-şud

Gudâḥt müsterekdir lâzımla müte‘addî beynde, bunda lâzımdır, eridi dimekdir, **cân** fâ‘ili. **Ki** harf-i ta'lîl. **Kâr-ı dil** iżâfeti lâmiyyedir. **Tamâm**dan murâd kemâldir. **Bi-sühütim; bâ** harf-i te'kîd, **sühütim** fi'l-i mâzî mütekellim ma‘al-ğayr, lâzımla müte‘addî beynde müsterekdir, bunda lâzımdır, yandık dimekdir. **Derin; der** harf-i ȝarf ve īn işaretdir **kâr-ı dil** tamâmlığına ki **är-zû-yı ḥâm** andan ‘ibâretdir.

1 S: beyâniyyedir.

2 S: çıkmaya.

3 S: bâde-nûşluğum.

Mahşûl-i Beyt: Göñül (^{M,T+} işi) tamâm olmağıçun cân eridi, hâlbuki göñül işi tamâm olmadı, ya'nî kâr-ı dil tâleb-i (^{M,T+} taħṣîl-i) vişâl-i cânân idi, ammâ bu taħṣîl müyesser olmadı. (^{S,T+} Yandık) bu ārzû-yı hâmda¹ ya'nî kâr-ı dil tamâm olmak ārzüsündə, hâlbuki olmadı, hâşılı, taħṣîl-i vişâl-i cânân müyesser olmadı. İki müşrâ'a da bile vâv'lar ma'nâ-yı hâliyyet ifâde ider ve bundan şoñra kâfiye ile redîf beyninde gelen vâv'lar hep böyledir, ǵaflet olunmaya.

فغان كه در طلب گنج نامه مقصود
شدم خراب جهان از غمش تمام و نشد

Figân ki der-tâleb-i genc-nâme-i maķşûd
Şudem ḥarâb-ı cihân ez-ǵameş tamâm u ne-şud

Ki harf-i beyân. **Der** harf-i ǵarf. **Tâleb**'iň **genc-nâme**'ye iżâfeti maşdarıń mefûline iżâfetidir ve **genc-nâme** terkîb-i mezcîdir, aşlında **nâme-i genc** idi, hâzîne defterinden 'ibâretdir, **maķşûd**'a iżâfeti beyâniyyedir. **Ḥarâb-ı cihân** iżâfeti lämiyyedir. **Ğameş; śîn**-i zamîr dilde merkûz cânâna râci'dir. **Tamâm** ḥarâb'a կayddır, ya'nî külli ḥarâb oldum dimekdir. **Ne-şud**'uń fâ'ili maħzûf bir **hâşıl** 'ibâretidir, taķdırı **ne-şud hâşıl** ya'nî genc-nâme-i maķşûd².

Mahşûl-i Beyt: Hayfâ ki maķşûd genc-nâmesiniń tâlebinde ve taħṣîlinde külliyyen ḥarâb-ı cihân oldum anıń ǵamîndan, ammâ hâşıl olmadı ya'nî maķşûd hâşıl olmadı. Ya'nî genc-nâme-i maķşûd içün ḥarâb u yebâb oldum, ammâ genc-nâme-i maķşûd hâşıl olmadı. Kâfiye redd-i maṭla' (**194b**) tarîkiyle vâki' olmuş. Câ'izdir ki maķşûda bir mužâfun ileyh taķdır oluna, ya'nî genc-nâme-i maķşûd-ı dil taħṣîl olunmadı. Hâşılı, maķşûd vişâl-i cânân idi, ammâ müyesser olmadı. (^{S+} Gence nisbet ḥarâb 'ibâreti münâsibdir, zîrâ genc ekser ḥarâbede bulunağandır³.)

دریغ و درد که در جست و جوی نقد حضور
بسی شدم بگدايی بر کرام و نشد

Dirîg u derd ki der-cust u cûy-ı naķd-i hûzûr
Besî şudem be-gedâyi ber-i kirâm u ne-şud

Dirîg ve **derd** bunuń gibi yerlerde lafżân-ı müterâdifândır. **Ki** harf-i beyân. **Der** harf-i ǵarf. **Cust u cûy** 'atf-ı tefsîri şeklidir, istemek (^{S,T+} ve irdemek)

1 M: bende bu ārzû-yı hâmda.

2 S: taķdırı ne-şud hâşıl ya'nî genc-nâme-i maķşûd ne-şud hâşıl dimekdir.

3 Bu cümle F'de derkenarda yazılmıştır.

ma'�asınadır. **Nakd'**iñ **huzûr**'a iżāfeti maşdarıñ mef'üline iżāfetidir. **Şudem** bunda reftem ma'�asınadır. **Be-gedâyî; bâ** müşâhabet içündür veya ḥarf-i şila ve **yâ** ḥarf-i maşdar, gedâlikla dimekdir. **Ber** bunda կat ma'�asınadır, **kirâm**'a iżāfeti (^{M,T+} lâmiyyedir) ve **kirâm** kerîm'iñ cem'i idir, eyiler ve civân-merdler ma'�asınadır. **Ne-şud'uñ fâ'ili** beyt-i sâbiķ gibi **hâşıl** lafzıdır, ya'ñi **nakd-i huzûr hâşıl ne-şud**¹.

Mahşûl-i Beyt: Hayfâ ve dirîgâ ki nağd-i huzûr talebinde gedâlıyla kirâm yanına çok vardım, (^{M,T+} ammâ nağd-i huzûr hâşıl olmadı. Ya'ñi ekâbir-i 'ulemâ ve meşâyihe çok vardım ki) baña nağd-i huzûra delil olalar, ammâ nağd-i huzûr müyesser olmadı. Ba'zı nûshâda nağd yerine genc düşmüş ve kâf yâ 'Acemî ola meftûh veya 'Arabî ola mažmûm. İkisine de taħammüli var. İżāfet beyâniyyedir her vecihle.

بِلَابِهِ كَفْتُ شَبِيْ مِيرَ مَجْلِسٍ تُو شُوم
شَدَمْ بِرَغْبَتِ خَوْبِشَشْ كَمِينْ غَلَامْ وَ نَشَدْ

Be-lâbe goft şebî mîr-i meclis-i tu şevem
Şudem be-rağbet-i hîşes kemîn ǵulâm u ne-şud

Be-lâbe; bâ müşâhabet içündür. **Lâbe** yalvarmanın ismidir, laťifeye de mezelenmege de dirler, (^{S,T+} bundaki ahîrdeki² ma'�âyadır.) **Şebî**'de **yâ** vahdet (^{M,T+} içündür.) **Mîr-i meclis** anlarda ol kimsedir ki meclise müte'allik olan umûr aña müfevvâz ola. **Mîr-i meclis-i tu** iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Şevem** fi'l-i mužâri^c nefş-i (^{M,T+} mütekellim) vahde, olurum dimekdir. **Be-rağbet-i hîşes; bâ** ḥarf-i müşâhabet. **Rağbet-i hîşes** iżāfetleri lâmiyyelerdir, **şîn-i žamîr goft**'uñ fâ'ili ki cânândır, aña râci^cdir ve ma'�â cihetinde **şîn-i žamîr ǵulâm**'a muķayyeddir, **kemîn ǵulâmeş** dimekdir. **Ne-şud'uñ fâ'ili** mîr-i meclise râci^c žamîrdir, ya'ñi **mîr-i meclis ne-şud** dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâñ laťife ile didi ki bir gice seniñ mîr-i meclisiñ olurum. Hâce buyurur ki, ben kendi rağbetimle anîñ eksikli³ կulı oldum, ammâ bir gice mîr-i meclisim olmadı, ya'ñi կulluguñ ve hîdmetini rağbetle ihtiyâr eyledim, ammâ gelüp meclisim müserref idüp mîr-i meclisim olmadı. Şebî lafzı goft'a da mîr-i meclis'e de կayd olmak mümkündür, *te'emmel tedri*.

1 T, F: ne-şud hâşıl nağd-i huzûr.

2 T, F: bunda iki ahîrdeki.

3 M: eksikliği.

پیام داد که خواهم نشست با رندان
بشد برندی و دردی کشیم نام و نشد

Peyām dād ki hāhem nişest bā-rindān
Bi-şud be-rindi vu durdī-keşim nām u ne-şud

Peyām peygām'dan muhaffefdir, haber dimekdir. **Nişest** bunda nişesten ma'naşınmadır. **Bi-şud** bunda bi-reft dimekdir. **Be-rindi**'de **yā** harf-i maşdarıdır ve (^{S+} **durdī-keşim**'de daхи **yā** harf-i maşdardır ve) **mīm**-i mütekellim ma'na cihetinde **nām**'a muķayyeddir, **nāmem** taķdırında. **Ne-şud**'uñ fā'ili hem-nişin'dir, **hāhem nişest** karinesiyle.

Mahşūl-i Beyt: Cānān peyām virdi ki rindler ile oturısam ya'nī rindler ile (^{S,T+} muşāhib) olısam. Hāce buyurur ki rindlikle ve dürdī-keşlikle nāmım 'âleme gitdi ve müntesir oldu ve bizimle hem-nişin olmadı. Ya'nī anıñ peyāmı sebebiyle rind u bāde-nūş olduk, bāshed ki bizimle hem-nişin ola, ammā olmadı.

رواست در بر اگر می‌طپد کبوتر دل
که دید در ره خود پیچ و تاب دام و نشد

Revāst der-ber eger mī-ṭaped kebütter-i dil
Ki diğ der-reh-i hod piç u tāb-i dām u ne-şud

Revāst cā'izdir dimek olur, zīrā **revā** cevāz ma'naşına ismdir. **Der-ber; der** harf-i ȝarfdir ve **ber** sîne. **Mī-ṭaped**¹ fi'l-i mužāri'i-hāl, bā-yı 'Acemī ile, tala-biya dimekdir, ya'nī mužārib (195a) ve bī-ḳarār ola. Aşlında **mī-tebed** idi, tā tādan dönmüdüür, zīrā dillerinde tā yokdur. Niteki dimişler.

Kīt'a: هشت حرف است آنکه اندر فارسی ناید همی
تا نیاموزی نباشی اندراین معنی معاف

بشنو از من این حروف و یادگیر ای اهل دل
ثا و حا و صاد و ضاد و طا و ظا و عین و قاف

Heşt harf' est ān ki ender-Fārisī n'āyed hemi
Tā ne-y-āmūzī ne-bāşı enderīn ma'nī mu'āf

Bi-şnev ez-men īn ḥurūf u yād gīr ey ehl-i dil
Şā vu hā vu şād u ḍād u tā vu zā vu 'ayn u kāf²

1 S: mī-ṭalebed. (S'de beyitteki mī-ṭaped de mī-ṭalebed şeklinde yazılmış.)

2 M, S, F: Beyt. F nüshası esas alındı.

3 Farsçada (Farsça asılı kelimelerde) sekiz harf bulunmaz. Bunları öğrenmedikçe bu hususta muaf olamazsınız, mutlaka öğrenmen gereklidir. Ey gönül ehli, bunları benden işit ve ezberle ki bunlar ş, h, ş, ḍ, t, z, ' ('ayn) ve k harfleridir.

Kebüter gügercin, **dil**'e iżāfeti beyāniyyedir. **Ki** һarf-i ta'lil. **Der-reh-i hod;** **der** һarf-i ȝarf, **reh-i hod** iżāfeti lāmiyyedir. (^{S+} **Piç u tâb** burum ve büklüm ma'násına 'atf-ı tefsiridir, **tâb**'ının **dâm**'a iżāfeti lāmiyyedir.) **Ne-şud** bunda ne-reft ma'násınadır, fâ'ili **kebüter-i dil**'dir, (^{S,T+} takdîri **der-dâm-ı zulf-i cānān ne-şud**'dur.)

Mahşûl-i Beyt: Lâyıkdır eger sînede göñül gügericini ȝalabiyup bî-ķarâr olursa, zîrâ kendi yolında dâm-ı zülf-i cānâniñ pîç ü tâbını gördü ve aña varmadı. Pes, nedâmet çeküp sînede mužtarib u bî-ķarâr olsa lâyıkdır ki niçün varup dâm-ı zülf-i cānâna sıkâr olmadım diyü.

در آن هوس که بمستی بوسم آن لب لعل
چه خون که در دلم افتاد همچو جام و نشد

Der-ân heves ki be-mestî bi-bûsem ân leb-i la'l
Çi hûn ki der-dilem uftâd hemçü câm u ne-şud

Heves ârzü ma'násınadır. **Ki** һarf-i beyân. **Be-mestî; bâ** һarf-i ȝarf ve **yâ** һarf-i maşdar. **Leb-i la'l** iżāfeti beyāniyyedir. **Çi** bunda mübâlağa ifâde ider, ni-teki mirâren mürûr eylemişdir. **Ki** yine һarf-i beyândır. **Der** һarf-i şila. **Hemçü câm** dil'e de **uftâd**'a da կayd olmað mümkündür. **Ne-şud**'uñ fâ'ili muâkadder bûs'dur կarîne-i sâbiķa ile, ya'nî **bûs tuyesser ne-şud** dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol hevesde ki mestlikde ol leb-i la'l-i cānâni öpem diyü ne mübâlağa կan ki yüregime düşdi câm gibi ve hâlbuki bûs müyesser olmadı. Ya'nî câm gibi pâk ü şâfi yüregime veyâhud yüregime mübâlağa կan düşdi câma bâde-i surh düşdigi gibi, ammâ bûs müyesser olmadı. Zîrâ câma hûn düşmekden murâd bâde-i surh düşmekdir teşbih tarîkiyle.

بکوی عشق منه بى دليل راه قدم
که من بخويش نمودم صد اهتمام و نشد

Be-kûy-ı 'ışk me-nih bî-delil-i râh կadem
Ki men be-hîş numûdem şed ihtimâm u ne-şud

Be-kûy-ı 'ışk; bâ һarf-i ȝarf veyâ һarf-i şila ve iżāfet beyāniyyedir. **Me-nih**, (^{M,T+} mîm'iñ fethi ve nûn'uñ kesri ve hâniñ sükûniyla,) fi'l-i nehy müfred muhâtab, կoma dimekdir. **Delil-i râh** iżāfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżafetidir. **Kadem, me-nih**'ının mef'ûl-i şarihi ve **be-kûy-ı 'ışk** ȝayr-i şarihi, **bî-delil** de

me-nih'e müte'allikdir. **Ki** harf-i ta'lil. **Men** mübtedâ, **numûdem** haberî ve **be-hîş** habere müte'allik ve **sed ihtimâm** haberîn mef'ül-i şarîhi. **Ne-şud'uñ** fâ'ili vişâl-i ma'sûk'dur, ya'nî **vişâl-i ma'sûk müyesser ne-şud** dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: 'İşk mahallesine yol ķulavuzı¹ olmayınca ķadem ķoma, ya'nî vişâl-i cânâna bir vâsiتا läzimdir, zîrâ ben kendi kendimle yüz dürlî ķasd u ihtimâm gösterdim, ammâ vişâl müyesser olmadı. Ya'nî her ne ķadar ki ken-dim vâsitaşız sa'y ü kûşîş eyledimse vişâl-i cânân müyesser olmadı.

هزار حیله برانگیخت حافظ از سر فکر
بدان هوں کہ شود آن حریف رام و نشد

Hezâr hîle ber-engîht Hâfiż ez-ser-i fîkr
Bedân heves ki şeved ân hârif râm u ne-şud

Ber-engîht; ber harf-i te'kîd, **engîht** fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, ķopardı dimekdir, ammâ bunda peydâ idüp ʐuhûra getürdi ma'nâsınadır. (^{S,T+} **Hezâr hîle, ber-engîht**'iñ mef'ül-i şarîhidir ve **ez-ser-i fîkr** ǵayr-i şarîhi.) **Ser** bunda cihet ve uç ma'nâsınadır, **fîkr**'e iżâfeti beyâniyyedir. **Bedân heves; bâ** harf-i muşâhabet ve **ân** ism-i işâretdir **heves**'e. **Ki** harf-i beyân. **Hârif**den bunda cânân murâddır, nitekim ba'zi nûshâda **nigâr** vâki' olmuşdur. **Ne-şud'uñ** fâ'ili tahtında **râm'a** râci' žamîrdir. **Râm** muṭî' ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż fîkr cihetinden biñ hîle iżhâr eyledi ya'nî ķuvvet-i mütefakkire ile nice dürlî mekr u hîle ķurdi ol ârzû ve hevesle ki (195b) ol hârif aña râm u muṭî' ola, ammâ olmadı, zîrâ Hâfiż fakîrdir, nigâr ise sîm ü zer ister, ma'rîfet ü kemâle mâ'il degil, pes, aña râm olmaz.

1 S, M: ķulağuzı.

Ve lehu eyzan

Ez-Bâhr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد
 قضای آسمانست این و دیگر گون نخواهد شد

Merâ mihr-i siyeh-çeşmân zi-ser bîrûn ne-hâhed şud
 Każā-yı âsmân'est īn u dîger-gûn ne-hâhed şud

Merâ benim. **Siyeh-çeşmân** elif ve nûn'la cem' oldu zevi'l-'uğûle şifat olduğu için, taķdîri dilberân-ı siyeh-çeşmân idi. (^{S+} **Siyeh-çeşmân**) (^{M,T+} vaşf-1) terkîbî aksâmındandır, kara gözllerî dîmekdir. **Şud** bunda **şuden** ma'nâsına nadır. **Każā-yı âsmân** iżâfeti lâmiyyedir. **Każā** hüküm ma'nâsına nadır, bunda **âsmân**'a nisbeti mecâzîdir, zîrâ hâlikâtde hüküm Allâh'ıñdır. **İn** ism-i işaretdir kara gözllerîni muhabbeti başdan çıkmamağa. **Dîger-gûn** gayrı dûrli dîmekdir. Bu gâzelîni redîfinde vâki' olan **şud** maşdar¹ ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Kara gözllerîni muhabbeti benim başımdan taşra gitmemişserdir ya'nî (^{S,T+} başımdan) çıkmayısardır, zîrâ bunlarıni muhabbeti hîkm-i âsumânîdir, bir dûrî dahî olmaz² ya'nî müteğayyir olmaz. Hâşılı, ölince kara gözllerîni muhabbeti başımdan³ gitmez.

رقیب آزارها فرمود و جای آشتی نگذاشت
 مگر آه سحر خیزان سوی گردون نخواهد شد

Râkîb âzârhâ fermûd u cây-i aştî ne-gzâşt
 Meger âh-i seher-hîzân sûy-i gerdûn ne-hâhed şud

Āzâr lafz-1 müsterekdir lâzîmla müte'addî beyinde, incinme ve incitme ma'nâsına ismdir. **Âstî**, yâ-yî aşliyye ile, barışıklık⁴ ya'nî şuhî ma'nâsına nadır. **Ne-gzâşt** fi'l-i nefy-i mâzî müfred gâyib, komadı dîmekdir. **Âh-i seher-hîzân** iżâfeti lâmiyyedir ve **seher-hîzân** elif ve nûn ile cem' oldu zevi'l-'uğûle şifat olduğu için, (^{M,T+} taķdîri 'âşikân-ı seher-hîzân'dır.) **Seher-hîz** vaşf-1 terkîbîdir,

1 S: şuden.

2 S: degildir.

3 M, T: kara gözllerîni mihri gönlümden.

4 S: barışmak.

hîzîden'den, şehir қalķıcı dimekdir¹. **Sûy** cānib ma'�asınadır, **gerdûn**'a iżāfeti lâmiyyedir. **Gerdûn** bunda felek ma'�asınadır.

Mahşûl-i Beyt: Raķib āzârlar ve bî-huzûrluklar buyurdu ve şulha yer қomadı, ya'�i bizi bir mertebe incitdi ki barışmağa yer қomadı. Meger 'uşşâk-ı şehir-hîzleriñ āhı felek² cānibine gitmeye. Ya'�i anîfçün beddu'alar idüp tîr-i āhimizi felek cānibine perrân ideriz, inşa'âllâh âhımız aña te'sîr ider. Hâşılı, 'uşşâkîñ āhı yerde қalmaz.

مرا روز از ل کاری بجز رندی نفر مودن
هر آن قسمت که آنجا رفت از آن افزون نخواهد شد

Merâ rûz-ı ezel kârî be-cuz rindî ne-fermûdend
Her ân қismet ki ân-câ reft ez-ân efzûn ne-hâhed şud

Kârî; yâ һarf-i vaħdet. **Rindî; yâ** һarf-i mašdar. **Ne-fermûdend** fi'l-i nefy-i māzî cem'-i ġayib, buyurmadilar dimekdir. **Ki** һarf-i beyân. **Reft** bunda **şud** ma'�asınadır. **Efzûn** ziyâde dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Baňa rûz-ı ezelde rindlikden ġayri iş buyurmadilar ya'�i rûz-ı ezelde beni rindlige hâvâle eylediler. Pes, her ol қismet ki anda vâki' oldu, ol ne artar ve ne eksilür. Hâşılı, (^{M,T+} ezelde) muķadder olan müteġayyir olmaz.

شراب لعل و جای امن و یار مهربان ساقی
دلا کی به شود کارت اگر اکنون نخواهد شد

Şerâb-ı la'l u cây-ı emn u yâr-ı mihrbân sâkî
Dilâ key bih ki şud kâret eger eknûn ne-hâhed şud

Mışrâ'-ı evvelde vâki' olan iżāfetler hep beyâniyyedir. **Mihrbân**'da **bân** edât-ı fâ'ildir, (^{M,T+} ci ma'�asına, ya'�i) muħabbet şaklayıcı³. Ve **yâr-ı mihrbân sâkî** 'ibâretleri cümle-i ismiyye, her birisi mübtedâ ve һaber olmağa қâbil, te'emmel tedri⁴. **Dilâ; elif** һarf-i nidâ. **Key** қaçan dimekdir. **Bih** yig ma'�asındadır. **Kâret; tâ** žamîr-i hîṭâb. **Eknûn** şimdi dimekdir.

¹ S: şehir қalķıcı ya'�i müteheccid dimekdir. T: şehir қalķıcı dimekdir. <^{T+} Seher-hîz müteheccidden kinâyetdir.>

² S: şehir.

³ S: şatıcı.

⁴ M: һaber olmağa mesâğ var.

Mahşûl-i Beyt: İçdüğümüz kırmızı şarâb ve meclisimiz cây-ı emn ya‘nî emîn yer ve şefkatlı yâr sâkîmiz yâr-i müşfîk¹. Pes, ey göñül işin ķaçan eyi olur eger şimdî olmayısarsa², ya‘nî hâlin şimdî eyi olmazsa ne vaqt eyi olur?

خدا را محتسب ما را بفریاد دف و نی بخش
که ساز شرع ازین افسانه بی قانون نخواهد شد

Hudâ-râ muhtesib mâ-râ be-feryâd-ı def u ney bahş
 Ki sâz-ı şer^c ezîn efsâne bî-ķânûn ne-hâhed şud

Hudâ-râ; râ harf-i taħsîş, Allâh için dimekdir. (196a) **Muhtesib** münâdâ, harf-i nidâsı maħzûf. **Bahş** fîl-i emr müfred muħāṭab, bağısla dimekdir, **mâ-râ** mułakkadem mef'ûl-i şâriħdir ve **be-feryâd-ı def**^d ġayr-i şâriħdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Sâz** bunda düzen ma‘nâsinadır, **şer^c** a izâfeti beyâniyyedir. **Ezîn** bunuñ gibi dimekdir. **Efsâne** aslı olmayan kîşşalarda müsta‘meldir. **Kânûn** üslûb u kâ‘ide ma‘nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Allâh için ey muhtesib, bizi def ü ney feryâd u fiġânına bağısla, ya‘nî def ü ney āvâzını diñlemege mânî olma, zîrâ şer^c düzeni bunuñ gibi efsâneneden ķânûnsuz kâlmayısardır. Ya‘nî bizim def ü ney diñledigimizden şer^c düzenine ve ķânûnına nokşân gelmez ve şer^c-i şerîf bunuñ gibi efsânelerden ħalel-peżîr olmaz. (S,T+ Mîşrâ^c-ı şanîniñ ma‘nâsını; zîrâ şer^c sâzı bu efsânesiz olmayısardır diyen ‘aceb nâ-sâz ma‘nâ virmiṣ⁴.)

مجال من همین باشد که پنهان عشق او ورزم
کنار و بوس و آغوشش چه گوییم چون نخواهد شد

Mecâl-i men hemîn bâsed ki pinhân ‘îşk-ı ū verzem
Kenâr u bûs u āğuşes ci gûyem çun ne-hâhed şud

<^{T,F+} **Mecâl-i men** mübtedâ ve **hemîn** haberidir.) **Ki** harf-i beyân. **Verzem** fîl-i mužâri‘ mütekellim vâhde, verzîden’den, emek yimek ya‘nî sa‘y ückûş eylemek. **Kenâr** lügatde lafz-ı müsterekdir, her nesneniñ ķirañına ve ädem yanına dirler⁵, bunuñ gibi yerlerde pehlû ma‘nâsinadır. **Bûs** ismdir öpüş ma‘nâsına ve **āğuş** ķuçağa dirler, ammâ bunda murâd ķuçmakdır, **şîn**-i žamîr dilde merkûz olan cânâna râci‘dir.

1 S: şefkatlü yâr sâkîmiz, ya‘nî sâkîmiz yâr-i müşfîk.

2 S, M: olmazsa.

3 S: be-feryâd.

4 <^{T+} Reddi Şem^ci

5 M: lafz-ı müsterekdir, ķirañ ve ädem yanına dirler. T: lafz-ı müsterekdir, ķirañına ve ädem yanına dirler.

Mahşûl-i Beyt: Benim meçâlim ya'nî baña düşen ancak budur ki gizlice ol cânâniñ 'ışkına sa'y idem, ya'nî 'ışkıni iżhâr eylemeyüp maḥfi 'aşık olam. Pehlûya çekmek ve öpmek ve küçmeği ne söyleyeyim, çünkü olmayısdır. Ya'nî baña bunlardan müşâhabet eylemek düşmez, zîrâ baña bu müyesser olmaz.

مشوی ای دیده نقش غم ز لوح سینه حافظ
که زخم تیغ دلدارست و رنگ خون نخواهد شد

Me-şûy ey dîde naḳṣ-ı ḡam zi-levh-i sîne-i Hâfiż
Ki zâḥm-ı tîg-ı dil-dâr'est u reng-i ḥûn ne-hâhed şud

Me-şûy fî'l-i nehy-i müfred muḥâṭab, yuma ve yıkama dimekdir. **Naḳṣ-ı ḡam** iżâfeti beyâniyyedir. **Levh-i sîne** (^{S.T+} iżâfeti) de böyledir ve **Hâfiż'a** iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Zâḥm-ı tîg-ı dil-dâr** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Vâv** ḥarf-i ḥâl. **Reng-i ḥûn** iżâfeti de lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey dîde, levh-i sîne-i Hâfiż'dan ḡam naḳşını yuyup arıtma, zîrâ dil-dâr tîginiñ yarasıdır ve ḫan rengi yumakla gitmeyiserdir¹ ve gitmesi de murâd degil, zîrâ yâdigâr-ı cânândır. Eger ḡam yerine ḥûn vâki' olsa müşrâ'-ı sâniye enseb olurdu, *te'emmel tedri*.

1 S: kovmağla gitmez.

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün¹**

در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد
عشق پیدا شد و آتش بهمه عالم زد

Der-ezel pertev-i ḥusnet zi-tecelli dem zed
‘Işk peydā şud u āteş be-heme ‘ālem zed

Pertev ziyâ ve eşere dirler, **husn**²’e iżāfeti lämiyyedir. **Husn** lügatde güzellige dirler, ammâ bunuń gibi yerlerde ma’riż-³ hüsн ki rüydür, ol murâddır. **Tecelli** tefâ“ul bâbından maşdardır, lügatde görünmege dirler, ammâ ışılıhâda ‘arż-ı cemâle ya‘nî güzelligini göstermege dirler. **Dem** bunda nefesdir. **Dem zed** nefes urdi. **Pertev-i husnet** mübtedâ ve mā-ba‘di haberidir ve **der-ezel** haberîñ zarfi. Ve ‘**ışk** mübtedâ ve **peydâ şud** haberi ve **āteş** mübtedâ ve mā-ba‘di haberi. **Be-heme; bâ** harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Hâce cânâna hîṭâb idüp buyurur: Ezelde ya‘nî rûhuń maḥlûk olduğu vakıtte rûyuń ziyâsı ve şafâsı tecelliiden dem³ urdi ya‘nî zâhir ü nûmâyân olup ‘arż-ı cemâl eyledi ya‘nî güzelligini gösterdi, pes, ‘ışk peydâ oldı ve cemi‘ ‘aleme āteş urdi. Ya‘nî ezelde ki hüsnuń pertevi ‘aleme mütecelli oldı, tamâm ‘alemi keyfîyyet-i ‘ışk (^{M,T} ihâta) idüp seniň ‘ışkıń āteşine düşdiler.

جلوء کرد رخت دید ملک عشق نداشت
عين آتش شد ازین غیرت و بر آدم زد

Cilve’i kerd ruhet did melek ‘ışk ne-dâst
‘Ayn-ı āteş şud (196b) ezin ǵayret u ber-Ādem zed

<^{T,F+} Ba‘zi nûshâda ‘ışk yerine tâb vâki‘ olmuş⁴.> **Cilve’i kerd ruhet; ya** harf-i vaḥdet veya tenkîr, ya‘nî rûhuń ‘arż-ı cemâl eyledi, hâşılı⁵, güzelligi ni gösterdi. **Did melek** ferîste gördü seniň güzelligini. **‘Işk ne-dâst; ‘Işk**dan

1 S: fe‘ilât.

2 T: ma’riż-ı.

3 M, T: nefes.

4 Bu cümle S’de Mahşûl-i Beyt’in en sonuna konulmuş.

5 S: ya‘nî.

mužāf mahzūfdur, **tâkat-ı 'ışk ne-dâşt** dimekdir, zîrâ keyfiyyet-i 'ışk insâna mahşûsdur, melekde ve sâ'ir mahlûkâtda 'ışk olmaz. Pes, melek ruhuñ cilvesine mütehammil olmayacak **'ayn-ı âtes şud; [ayn-i âtes]** iżâfeti beyâniyyedir, mahz-ı âtes olup Âdem'e urdu kendüyi ya'nî ruhuñ cilvesi. Zîrâ Âdem'de 'ışka ve muḥabbete isti'dâd var. Hâşılı, seniñ ruhuñ cilvesini melek görüp muḥabbet ü 'ışka tâkat getürmeyecek kendüyi Âdem'e 'arż eyledi, zîrâ Âdemde 'ışka ve 'âşıklığa қâbiliyyet gördü.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ruhuñ 'arż-ı cemâl eyledi, melek de gördü, ammâ muḥabbet ü 'ışka tâkat getürmedi, pes, Âdem'e cilve eyledi ve қabûl eyledi, zîrâ Âdem'de muḥabbet ü derd ü keyfiyyet-i 'ışka қâbiliyyet gördü. İmdi 'ışk âtesine yanmak bize Âdem'den iş imiş, egerçi bunda Âdem 'ibâretini 'umûma şarf eylemek de қâbildir.

عقل می خواست کز آن شعله چراغ افروزد
برق غیرت بدرخشید و جهان برهم زد

'Akl mî-hâst k'ez-ân şu'le çerâg efrûzed
Berk-ı ġayret bi-dirahşid u cihân berhem zed

Mî-hâst dilerdi, hikâyeyet-i hâl-i mâzîdir. **K'ez-ân** aşlında **ki ez-ân** idi, **ki** harf-i beyân ve **ân** ism-i işaretdir 'ışka ki şu'le andan 'ibâretdir. **Çerâg** şem'iñ fetilesinde yanan âteşin ismidir. **Efrûzed** fi'l-i mužâri' müfred gâyibdir, fâ'ilî tahtında 'akl'a râci' žamîrdir ve **çerâg** mukâddem mef'ûl-i şarihi ve **ez-ân şu'le** ġayr-i şarihi. **Berk-ı ġayret** iżâfeti beyâniyyedir ve mübtedâ, **bi-dirahşid** hâberi. **Vâv** harf-i 'atf. **Cihân berhem zed;** [zed] fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, fâ'ilî tahtında **berk-ı ġayret**'e râci' žamîr ve mef'ûl-i evveli **cihân** ve sâñisi **berhem**'dir.

Mahşûl-i Beyt: 'Akıl diledi ki şu'le-i 'ışkdan çerâğın yalınlandırı ya'nî 'ışk nûrından müstenîr ola ya'nî keyfiyyet-i 'ışkla mütekeyyif ola. Lâkin berk-ı ġayret-i 'ışk dirahşân olup 'âlemi biribirine urdu. Ya'nî 'ışk 'aklı қabûl eylemeyüp cihâni âteşe urdu ki 'akıl yanına ugramaya. Hâşılı, 'akl u 'ışk ziddândır, bir yere cem' olmazlar, zîrâ 'ışk 'ulvî ve bülend-pervâzdır ve 'akıl süflî ve dûn-himmetdir.

مدعى خواست که آيد بتماشاگه راز
دست غيب آمد و در سينه نامحرم زد

Mudde'i hâst ki āyed be-temâşâgeh-i râz
Dest-i ġayb āmed u der-sîne-i nâ-mâhrem zed

Mudde’î ya’nî rakîb (^{M,T+} ki ‘ibâretdir şeytândan.) **Der-sîne; der** harf-i şila. **Nâ-mahrem**’den (^{M,T+} murâd) rakîbdır.

Mahşûl-i Beyt: Müdde’î diledi ki râz seyrângâhına gele ya’nî ‘âşıkla ma’şûk beyninde olan esrâra muştâli‘ ola, ammâ şayâb eli geldi ve rakîb-i nâ-mahremiñ sînesine urdu ki girü tur diyü. Ya’nî cânib-i Hâk’dan bir mânî’ zuhûr idüp es-râr-ı ‘îşk-ı ‘âşık u ma’şûka muştâli‘ olamadı.

دیگران قرعه قسمت همه در عیش زندن
دل غمديدة ما بود که هم بر غم زد

Dîgerân ķur'a-i ķismet heme der-‘ayş zedend
Dil-i ġam-dîde-i mā bûd ki hem ber-ġam zed

Kur'a-i ķismet izâfeti beyâniyyedir. **Ķismet** kâf’în kesri ve sîn’în süküniyla ismdir, ķaseme-yâksimu’dan ya’nî ǵarabe bâbından, (^{S,T+} maşdarı ķasm gelür kâf’în fethiyle,) naşib ma’nâsına. ‘Ayş lügâtde dirlikdir, ammâ isti‘mâlde hužûrla geçinmek ma’nâsına nadır. (^{M,T+} **Dil-i ġam-dîde** izâfeti beyâniyyedir) ve **mâ**’ya izâfeti lâmiyyedir. Şu’arâ beyninde **hem** ve **ġam**’ı cem’ eylemek meşhûrdur, Hâce bunda cem’ eyledigi gibi.

Mahşûl-i Beyt: Hâce buyurur ki; benden şayârlar ķur'a-i ķismeti hep ‘ayş u ‘îşrete urdilar ya’nî ķur'a-i ķismet-i ezelîyi hužûr (**197a**) u şafâya şaldilar ya’nî ezelden herkesiñ naşibi ‘ayş u ‘îşret oldı. Bizim dil-i ġam-didemiz idi¹ ancak ki ķur'a-i ķismeti ǵama şaldı, ya’nî ġam-ı cânâni ezelden dileyüp isteyen hemân bizim ġam-nâk dilimiz idi ve bâkiler dünyâ ȝevkini dilediler.

جان علوی هوس چاه زنخدان تو داشت
دست در حلقة آن زلف خم اندر خم زد

Cân-ı ‘ulvî heves-i çâh-ı zenehdân-ı tu dâst
Dest der-ħalqa-i ân zulf-i ħam-ender-ħam zed

Cân-ı ‘ulvî izâfeti beyâniyyedir ve **yâ** harf-i nisbet. **Çâh-ı zenehdân-ı tu** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Der-halqa; der** harf-i şila. **Zulf-i ħam-ender-ħam** büklüm büklüm içinde zülf ya’nî büklümi çok zülf. **Halqa-i zulf-i ħam** lâmiyye ve beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Cân-ı ‘ulvî ya’nî rûh-ı ķudsî, hâşılı cân-ı pâk seniñ çâh-ı zenehdânîñ hevesin tutdı, ya’nî bizim cânımızda seniñ çâh-ı zenehdânîñ hevesi

¹ M, S, T: Bizim dil-i ġam-didemiz idi. F nüshası esas alındı.

var ya'nî anı ārzû ider. Anıñçün ol büklümi çok zülfüñ halkasına el urdi ki çâh-i zenehdâna kendini anıñla şarkıdup ine.

حافظ آن روز طربنامه عشق تو نوشت
که قلم بر سر اسباب دل خرم زد

Hâfiż ân rûz tarab-nâme-i 'îşk-i tu nuvişt
Ki ķalem ber-ser-i esbâb-i dil-i hurrem zed

Tarab-nâme terkib-i mezcîdir, aşlında **nâme-i tarab** idi, şenlik nâmesi ve mektûbi, 'îşk'a iżâfeti lâmiyyedir mecâzen ve 'îşk'iñ tu'ya lâmiyyedir (^{S,T+} ħâkîkaten.) **Nuvişt** bunda dürdi ve bükdi ma'nâsinadır. **Ki** ħarf-i beyân. **Ser'iñ esbâb'a** ve **esbâb'iñ dil'e** iżâfetleri lâmiyyelerdir ve **dil'iñ hurrem**'e beyâniyye. **Hâfiż** mübtedâ ve **nuvişt** haberi ve **ân rûz** zârf-i zamân-ı haberdir, **tarab-nâme** mef'ûl-i şârihi ve **zed'iñ fâ'ilî** tahtında müstetir **Hâfiż**'a râci' žamîr (^{M,T+} ve **kalem** mef'ûl-i şârihi ve **ber-ser-i esbâb** ġayr-i şârihi.)

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż ol gün seniñ 'îşkiñ tarab-nâmesini dürdi ve bükdi ya'nî seniñ 'îşkîndan şâd olmağı terk idüp ferâğat eyledi ki şâd göñliniñ esbâb u ālâtına ķalem urdi. Bir nesne yañlış olsa veyâ zâ'id olsa anı ķalemle çalarlar. İmdi Hâfiż ol gün seniñ 'îşkiñ şâdîlik¹ nâmesini dürdi ve bükdi ki mesrûr göñliniñ esbâb u ālâtını ķalemle çaldı ya'nî esbâb-i sürûrı terk eylediği gün nâme-i tarabi ferâmûş eyledi. Bunda nuvişt ff'lini yazdı dimekle ta'bîr idenler hiç ma'nâ mülâhažasına mâlik degiller imis².

1 S: şâdîlik.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

ياد باد آن که نهان نظری با ما بود
رقم مهر تو در چهره ما پیدا بود

Yâd bâd ân ki nihânet nazarî bâ-mâ bûd
Raḳam-i mihr-i tu der-çihre-i mâ peydâ bûd

Nihânet tâşı žamîr-i muḥâṭabdır. **Nazâri;** **yâ** harf-i vaḥdet. **Bâ** harf-i şila. **Bûd** edât-ı zamâniyye, idi ma‘nâsına. **Raḳam-ı mihr-i tu** iżâfetleri lâmiyyelerdir, bunda **rakam**’dan murâd nişân u ‘alâmetdir, **mihr** bunda muḥabbet ma‘nâsına nadır, **tu**’ya iżâfeti iki vech iledir, maşdarîn fâ‘iline veyâ mef‘ûline iżâfe-tidir. **Çihre-i mâ** iżâfeti lâmiyyedir. **Peydâ** zâhir ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Yâdînda olsun ol ki bize gizli naṣarıń var idi ya‘nî ağıyârdan mahfi bize iltifatîń var idi ve seniń muḥabbietiń raḳamı veyâ saña muḥabbietiń raḳamı bizim cehremizde aşikâre idi, ya‘nî seniń ‘ışkîń nişânı cehremizde vâzîh u läyiḥ idi.

ياد باد آن که چو چشمت بعتابم می کشت
معجز عیسویت در لب شکرخا بود

Yâd bâd ân ki çu çeşmet be-‘itâbem mi-kuşt
Mu‘ciz-i ‘İseviyet der-leb-i şekker-hâ bûd

Cu bunda harf-i ta‘lildir. **Be-‘itâb; bâ** harf-i müşâhabet, **‘itâb** âzârlamaķ. **Mî-kuşt** hikâyet-i hâl-i mâzî, öldürürdi. **Mu‘ciz-i ‘İseviyet** iżâfetleri lâmiyyelerdir. (197b) **Mu‘ciz** ism-i fâ‘ildir if‘âl bâbından, mevşûfi mahzûfdur, takdîri **fi'l-i mu‘ciz** dimekdir. **İsevî;** **yâ** harf-i nisbet, ‘Isâ’ya mensûb fi'l-i mu‘ciz dimekdir. **Mu‘ciz** şol fi‘ile dirler ki anı enbiyâdan ğayrı kimesne getürmege ‘aciz ola, zîrâ ma‘nâsı ‘acze getürici dimekdir. **Leb-i şekker-hâ** iżâfeti beyâniyyedir. **Şekker-hâ** şeker ciyneyici¹ dimekdir, hâyîden’den.

Mahşûl-i Beyt: Yâdînda olsun ol ki, cün gözün bizi ‘itâbla öldürürdi ya‘nî çünki gözün bizi hîsimla helâk iderdi, Hazret-i ‘Isâ’ya mensûb fi'l-i mu‘ciz ki

1 M: ciyneyici.

iḥyā-yı mevtâdır, seniñ şeker çiyneyici¹ lebiñde idi. Ya‘nī çeşmiñ ki bizi hışmala katl iderdi, lebiñ luṭf u ihsânla (^{M,T+} iḥyā) iderdi.

ياد باد آن که صبوحى زده در مجلس انس
جز من و يار نبوديم و خدا با ما بود

Yâd bâd ân ki şabûhî zede der-meclis-i uns
Cuz men u yâr ne-bûdîm u Hûdâ bâ-mâ bûd

Şabûhî zede şabûhî urup ya‘nî bâde-i şabûhî içüp, **zede** bunda içmekden kinâyetdir, zîrâ bâde urulmaz, belki içilür. Aralarında bu mecâz şayı‘dir, meselâ büse zed dirler, öpdi diyecek yerde, **hâ**-yı resmî bunuñ gibi yerlerde harf-i trettüble müsemmâdır. **Meclis-i uns** izâfeti lämiyyedir, **uns** vahşet muğâbilidir, ya‘nî aşınâlar ve dostlar meclisi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Añilsun ol ki bâde-i şabûhî içüp aşınâlar meclisinde benimle yârdan ġayrı kimse yoğdı ve Hûdâ bizimle idi, ya‘nî Allâh’dan ġayrı kimse yoğdı bizimle. Hâşılı, hâlimizi Allâh bilür idi ancak ve ol zamânda hâlimize ol nâzır idi fakât.

ياد باد آن که مه من چو كله بربستى
در رکابش مه نو پیك جهان پیما بود

Yâd bâd ân ki meh-i men çu kuleh ber-bestî
Der-rikâbeş meh-i nev peyk-i cihân-peymâ bûd

Kuleh kulâh’dan muhaffefdir, börke dirler. **Ber-bestî; ber** harf-i (^{M,T+} te’kîd,) **bestî** fi‘l-i hikâyet-i hâl-i mâzî, bağlardı dimekdir, ammâ külâh bağlanmaz belki kıvirılır ve **ber** lafzı buña ƙarînedir. **Der** harf-i ʐarf, **rikâb** üzengi, **şin** žamîri **meh**’e râci‘dir. **Peyk-i cihân-peymâ** izâfeti beyâniyyedir. **Cihân-peymâ** vaşf-ı terkibidir, peymâyiden’den, cihân ölçüci dimekdir, ƙat̄-ı mesâfeden ‘ibâretdir, niteki Türkide bugün bu ƙadar yol kesdik dirler, gâh bu ƙadar yol turduñ² dirler.

Mahşûl-i Beyt: Añilsun ol ki benim mâhim çün külâhını kıvirirdi ya‘nî şâh-ı levendâne külâhını kıvirirdi, anıñ üzengisinde hilâl peyk-i cihân-peymâ idi ya‘nî aña peyklik iderlerdi. Cânâniñ kemâl-i ta‘azzumından kinâyetdir. Şu‘ârâ mâha ve hilâle peyklik isnâd eyledikleri anıñçundur ki seb‘a-i seyyârede

1 M: çigneyici.

2 M: turduñ.

mâhdan seri‘ül-hareke yokdur, ya‘nî mâhiń felegi sâ’iriń eflâkinden harekette esra’dır. Şöyle ki on iki burçı bir ayda seyr ider (^{M,T+} ve güneş bir yılda) ve sâ’irleri nice yıllarda, niteki Zühâl otuz yılda seyr ider. Pes, mâha peyk-i cihân-peymâ [dininmesi] bu i‘tibârladır. Mîşrâ‘-ı evveliń ma‘nâsını; aňılsun ol ki benim mâhîm¹ külâh bağlanurdu diyen ve aňılsun ol ki benim mâhîm çünkü külâhını yukarı կaldırurdı ve kendini zînet iderdi diyen hâk ma‘nâyi virmemişler², te’emmel tedri³.

ياد باد آن که خرابات نشین بودم و مست
و آنچه در مسجدم امروز کمست آنجا بود

Yâd bâd ân ki ھarâbât-nişin bûdem u mest
V’ân-çî⁴ der-mescidem imrûz kem’est ân-câ bûd

Harâbât-nişin vaşf-ı terkîbîdir, meyhâne-nişin ma‘nâsına. **Kem** bunda mahz-ı ‘ademden kinâyetdir, yok ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Yâd olsun ol ki meyhâne-nişin ü mest idim ve hâlbuki ol nesne ki bugün baňa mescidde olmaz, anda olurdu, ya‘nî ol hâlet ki baňa meyhânedede olurdu, (^{M,T+} bugün) mescidde olmaz.

ياد باد آن که چو یاقوت قدح خنده زدی
در میان من و لعل تو حکایتها بود

Yâd bâd ân ki çu yâkût-ı kadeh ھande zedî
Der-miyân-ı men u la'l-i tu ھikâyethâ bûd

Yâkût-ı kadeh iżâfeti beyâniyyedir, bunda **yâkût**dan (198a) şarâb murâd-dır tesbîh tarîkiyle. **Hande zedî** gülerdi dîmekdir, **hande zeden** ve **bûse zeden** ve bunlardan gayrı istî’mâldir. **Hikâyethâ** hâ ile cem‘ oldı ȝevîl-‘ukûlûn gayrı olduğuçün.

Mahşûl-i Beyt: Aňılsun ol ki çünkü yâkût-ı kadeh gülerdi ya‘nî çünkü bâde meclise gelüp nûmâyân olurdu⁵, benimle seniń la’liń ortasında ھikâyetler olurdu. Ya‘nî seniń la’lińden elfâz-ı dûrer-bâr şâdîr olurdu ve beni muhâṭab idinürdi, hâşılı, meclisde müşâhabetiñe beni taþîş iderdiñ, imdi bu hâletler yâd olsun.

1 S: ayım. T: âhîm.

2 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem’î>

3 T: te’emmel. M: ma‘nâyi virmemişler.

4 T: V’ân-ki.

5 M: olup.

ياد باد آن که رخت شمع طرب می افروخت
وین دل سوخته پروانه نا پروا بود

Yâd bâd ân ki ruhet şem'i tarab mî-efrûht
V'in dil-i sühte pervâne-i nâ-pervâ bûd

Sem'-i tarab iżāfeti beyāniyyedir, şenlik şem'i dimekdir. **Mî-efrûht** yalıñ-landırıldı. **Vâv** (^{M,T+} harf-i hâlveyâ) harf-i 'atf. **Pervâne-i nâ-pervâ** iżāfeti beyāniyyedir, **nâ**-i nâfiye bunda **bî** makâmında vâki'dir, zîrâ **nâ** şifata dâhil olmağa mahşûşdur, meselâ nâ-dân ve nâ-bînâ ve nâ-kâbil dirler ve **bî** esmâ-i cevâmide, **pervâ** ise ism-i câmiddir, pes, kıyas **bî-pervâ** idi, niteki meşhûr bu istî'mâldir.

Mahşûl-i Beyt: Añilsun ol ki seniñ ruhuñ şenlik şem'ini ziyâlandırıldı ya'nî ruhuñdan mesrûr olurduñ, zîrâ şem' gibi nûrânî idi ve benim bu yanık göñlüm pervâne-i bî-pervâ idi, ya'nî seniñ şem'-i ruhuña bâl u perini bî-pervâ yakardı.

ياد باد آن که در آن بزمگه خلق و ادب
آن که او خنده مستانه زدی صحبا بود

Yâd bâd ân ki der-ân bezmeh-i hûlk u edeb
Ân ki û hânde-i mestâne zedî şahbâ bûd

Bezmgeh meclis idecek yere dirler. **Hande-i mestâne** iżāfeti beyāniyyedir. **Şahbâ** kıızıl¹ şarâb, müzekkleri aşheb (^{M,T+} gelür.)

Mahşûl-i Beyt: Yâd olsuñ ol² ki hüsn ü edeb bezmgehinde ya'nî meclisinde ol ki mestâne gûlüşler gülderdi, şahbâ idi. Ya'nî ol meclis yâd olsun ki kemâl-i temkin ü vakârdan anda kırmızı bâdeden ğayrı kimesne mestâne hânde eylemezdi. Bâdeye hânde isnâdî mecâzîdir, niteki şûrahîye kûlkul isnâdî. Zîrâ bâde kâdehe koyulduñda bir miķdâr (^{M,T+} şîrlar³ ya'nî) şadâ virür.

ياد باد آن که باصلاح شما می شد راست
نظم هر گوهر ناسفته که حافظ را بود

Yâd bâd ân ki be-îşlâhî-ı şumâ mî-şud râst
Nazm-i her gevher-i nâ-sufte ki Hâfîz-râ bûd

1 S: kırmızı.

2 S: o.

3 T, F: şîrlar (vâv'la yazılmış).

Be-ıslâh; bā harf-i sebeb ve iżāfet maşdarını fâ‘iline iżāfetidir. **Râst** bunda toğrı dimekdir ya‘nî eyi. **Nazm-ı her gevher-i nā-sufte** iżāfetleri beyâniyyelerdir. **Ki** harf-i râbît-ı şifat. **Râ** edât-ı taħṣîş.

Mahşûl-i Beyt: Yâd olsun ol ki siziñ İslâhiñiz sebebiyle a‘lâ ve zîbâ olurdu her delinmemiş gevher ki Hâfiż’iñ idi. Gevherden murâd eş‘âridir ve nâ-süfteden murâd kimseniñ hâyidesi olmayup¹ kendi güfte-i hâşşî olduğuna işâretdir. Hâce’niñ bu sözi delâlet ider ki bu ȝazeli fužâla-yı ekâbirden bir kimseye dimış ola, *ve'l-‘ilmu 'inde'llâh²*.

188

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

باشد اى دل که در ميکدها بگشایند
گره از کار فرو بسته ما بگشایند

Bâshed ey dil ki der-i meykedehâ bi-gşâyend
Girih ez-kâr-i furû-bestê-i mâ bi-gşâyend

Bâshed fi‘l-i mužâri‘, (^(S,T+) ma‘nâ-yı) temennî ifâde ider. **Ki** harf-i beyân. **Gi-**
rîh, kâf-ı ‘Acemîniñ ve râ’niñ kesri ve hâ-yı aşliyye ile, düğüm dimekdir. **Kâr-ı**
furû-bestê iżâfeti beyâniyye, bağlı iş dimekdir, (^(S,T+) **furû** bunuñ gibi yerlerde
te’kîd ifâde ider ancak.)

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, ola mı ki meyhâneler կapusunu açalar ve bizim bağlı işimizden düğüm açalar. Ya‘nî ‘aceb olur mı ki böyle ola, ya‘nî meyhâneler կapuları açıla ve bizim bağlı işimizden düğüm açıla ya‘nî bize feth-i bâb ola.

اگر از بھر دل زاھد خود بین بستند
دل قوی دار که از بھر خدا بگشایند

Eger ez-behr-i dil-i zâhid-i hod-bîn bestend
Dil կavî dâr ki ez-behr-i Hudâ bi-gşâyend

1 S: nâ-süfteden murâd delinmemiş, ya‘nî kimseniñ hâyidesi olmayup.

2 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

Hod-bîn vaşf-ı terkîbîdir, bînîden'den, kendin görıcı dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Eger hod-bîn zâhidiñ göñliçün bağıladıłsara göñlüñi (**198b**) kavî tut ki Allâh içün açarlar. Ya'nî eger meyhâneleri zâhid-i hod-bîn varmasun diyü bağıladıłsara göñlüñi hoş tut ki 'uşşâk-ı niyâz-mend hâtırı içün açarlar.

بصفای دل رندان صبوحی زدگان
بس در بسته بمفتاح دعا بگشایند

Be-şefâ-yı dil-i rîndân-ı şabûhî-zedegân
Bes der-i beste be-miftâh-ı du'â bi-gşayend

Be-şefâ; bâ harf-i sebeb ve iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Der-i beste** beyâniyye. **Be-miftâh-ı du'â; bâ** harf-i istî'ânet ve iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bâde-i şabûhî nûş iden rîndleriñ göñli şafâsı sebebiyle çok bağılu kapuları du'â miftâhiyla açarlar, ya'nî mezkûr rîndleriñ göñülleri hâliş u pâk olduğu sebebiyle nice bağılu kapuları anlarıñ miftâh-ı du'âsiyla açarlar, ya'nî cânib-i Hâk'dan feth iderler. Ba'zı nûşhada müşrâ'-ı evvel böyle vâki'dir.

بصفای دل رندان که صبوحی زدگان

Be-şefâ-yı dil-i rîndân ki şabûhî-zedegân

Pes, **be-şafâ**'nın **bâ**'sı ķasem içün olmañ mümkündür. **Ki** harf-i beyân. **Şabûhî-zedegân** mübtedâ, müşrâ'-ı şânîye merhûndur ve müşrâ'-ı şânî ҳaberi, temehħulen. Temeħħul meċāza dirler, Pes,

Mahşûl-i Beyt: Rîndleriñ göñli şafâsı sebebiyle yâhud (^{M,T+} göñli) şafâsı haķķıçün ki şabûhî bâde-nûşlar çok bağılı ķapuyi miftâh-ı du'â istî'ânesiyle açarlar. Böyle olunca bi-gşayend'iñ fâ'ilî şabûhî-zedegân olur, ammâ evvelki nûşhaya nisbet fâ'il mā-ķablindeki beytleriñ gibi gâ'ib olur, ya'nî kîbel-i Hâk'dan açarlar dîmek olur.

نامه تعزیت دختر رز بنویسید
تا حریفان همه خون از مژها بگشایند

Nâme-i ta'ziyet-i duħter-i rez bi-nvîsîd
Tâ ḥarifân heme hûn ez-mujehâ bi-gşayend

Nâme-i ta'ziyet iżāfeti lämiyyedir ve **duhter-i rez** beyāniyye. **Ta'ziyet** tef'il bâbından maşdardır, taşbir ma'nâsına ya'nî şabır virmek, şü'lâşisi 'izâ'dır, şabır ma'nâsına. **Ta'ziyet'iñ duhter'e** iżāfeti maşdarının mef'ûline iżāfetidir. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Harîfan** bunda bâde-nûşlardır. **Mujehâ** muje'niñ cem'îdir, kirpikler dimekdir. **Bi-gşâyend'iñ fâ'ili** tahtında hârifâna râci' žamîrdir ve mef'ûl-i şarîhi **hûn'**dur ve ǵayr-i şarîhi **ez-mujehâ**'dır.

Mahşûl-i Beyt: Duhter-i reziñ ya'nî bâdeniñ ta'ziyet-nâmesini yazın, hîṭâb 'âmmdır, tâ ki bâde-nûşlarıñ cemî'i, müjelerinden ǵan açalar ya'nî akîdalar. Ya'nî bâdeye yasaǵ oldı, pes, gûyâ ki oldı, imdi ta'ziye-nâmesini yazın, tâ ki bâde-nûşlar acıyup kirpiklerinden ǵan yaş akîdalar.

گیسوی چنگ ببرید بمرگ می ناب
تا همه مغبچگان زلف دو تا بگشايند

Gisû-yı çeng bi-burîd be-merged-i mey-i nâb
Tâ heme muğ-beçegân zulf-i du-tâ bi-gşâyend

Gîsû-yı çeng iżāfeti lämiyyedir, **gîsû**'dan murâd **çeng**'iñ depesinde olan ibrişim saçakıdır. **Be-merged; bâ** harf-i sebeb, **mey**'e iżāfeti lämiyyedir ve **mey**'iñ **nâb'a** beyâniyye. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Muğ-beçegân** keşîş oglancıkları. **Zulf-i du-tâ** iżāfeti beyâniyyedir. **Du tâ** iki ǵat dimekdir. Meşhûrdur ki müşîbet gününde saçların çözüp ǵağdurlar saçrı olanlarını, pes, bu aña işaretdir ve gîsûların keserler gîsûsi olanıñ¹.

Mahşûl-i Beyt: Çengiñ gîsûsını kesiñ hâliş şarâbiñ mevti sebebiyle, tâ kim hep meyhâneci-zâdeler iki ǵat zülflerini açalar, ya'nî bu müşîbetden² ötürü mâtem çekeler ve feryâd u fiğân ideler.

در میخانه بستند خدایا مپسند
که در خانه تزویر و ریا بگشايند

Der-i mey-hâne bi-bestend Ḥudâyâ me-pesend
Ki der-i hâne-i tezvîr u riyâ bi-gşâyend

1 S, M: olanlar (...) olan.

2 S: müşîbetlerden.

Hudâyâ münâdâ. **Me-pesend** fi'l-i nehy-i müfred muhâṭab, begenme ya'nî lâyık görme dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Hâne-i tezvîr** izâfeti (199a) beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Meyhâne կափսunu bağladılar. Ya Rab, begenme ya'nî lâyık görme ki tezvîr ü riyâ կափսunu açalar. Ya'nî bâde içilmediği taķdîrce bâb-ı tezvîr üriyâ ola ki¹ münsedd ola külliyyen. Bu գազել de Dilsâd'în şürb-i һamr yasağına telmîhdir.

حافظ این خرقه که داری تو ببینی فردا
که چه زنار ز زیرش بدغا بگشايند

Hâfiż in hırka ki dârî tu bi-bînî ferdâ
Ki ci zunnâr zi-zîreş be-değâ bi-gsâyend

Hâfiż münâdâ. **Ki** ḥarf-i beyân. **Çi zunnâr;** **çî** bunda mübâlağa ma'nâsını ifâde ider. **Zunnâr** bunda gerçi müfreddir, ammâ **çî** karînesiyle mübâlağayı mutażammındır. **Zîr** alt ma'nâsına nadır (^{S+} ya'nî taht.)

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, seniñ bu hırka-i tezvîriñ ki giyersin, yarın kîyâmetde görürsin ki ne zünnârlar anıñ altından açılır. Ya'nî her bir riyâ ki bunda gizli eylemişsin, āhîretde her birisi bir zünnâr olup seniñ ol riyâ'î hırkanıñ altından çıkışup² zuhûra gelür.

1 S: bâb-ı tezvîr u riyâ da.

2 T: çıkar.

189

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

خوشت خلوت اگر يار يار من باشد
نه من بسوزوم او شمع انجمن باشد

Hoş est halvet eger yār yār-ı men bāşed
Ne men bi-süzem u ū şem'-i encumen bāşed

Şem'-i encumen iżāfeti lāmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Halvet hoşdur eger yārim baña yār olursa. Ne ki ben yanam ve ol gayrı dernegin ve gayrı meclisiň şem'i ola. Ya'nî halvet yārla hoşdur, ammā ki yār gayırılarıň meclis-efrûzi ola, ol zamān halvet hoş degil. Halvetden murâd tenhâlikdir, ya'nî tenhâlik yārla hoşdur, bī-yār hoş degil. Mışrâ'-i şanîniň ma'násını; hoş degildir ol ki ben yanam ve ol şem'-i meclis ola diyen hâk ma'nayı virmemiş¹.

من آن نگین سليمان بهيچ نستانم
كە گاه گاه برو دست اهرمن باشد

Men ân nigîn-i Suleymân be-hîc ne-stânem
Ki gâh gâh berû dest-i ehrimen bâşed

Nigîn yüzük kąşına dirler, bunda murâd mühr-i Süleymân'dır. **Ehrimen** Süleymân peygamberiň žabtında olan dîvdir, belki ol dîvdir ki Süleymân'dan mührî hîle ile alup (Ş+ žabt u) taşarruf eyledi.

Mahşûl-i Beyt: Ben Süleymân peygamberiň ol mührini hîce almam ki gâh gâh ol mührüň üzerine dîviň eli ola, ya'nî gâh gâh dîv anı taşarruf eyleye. Ya'nî ben ol mahbûbü hîce almam ki gâh gâh erâzil u esâfil-i nâsla İltilâť idüp anlara mahşûş ola.

روا مدار خدایا کە در حريم وصال
رقیب محرم و حرمان نصیب من باشد

Revâ me-dâr Hudâyâ ki der-harîm-i vişâl
Rakîb mahrem u hîrmân naşîb-i men bâşed

1 ^T Redd-i Şem'-i

Revâ cevâz ma'nâsına nadır, ammâ bunda câ'iz ma'nâsına nadır. **Harîm-i vişâl** iżâfeti beyâniyyedir. **Hûrmân** maşdardır, maḥrûm olmak ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Yâ Rab, câ'iz görme ki vişâl hâvlisinda rakîb maḥrem-i cânâna ola ve maḥrûmluk benim naşibim ola. Ya'nî rakîb maḥrem-i cânâna olup ve ben vişâlden maḥrûm olam, yâ Rab, bunı câ'iz görme.

همای گو مفکن سایه شرف هرگز
بر آن دیار که طوطی کم از زغن باشد

Humây gû me-fiken sâye-i şeref hergiz
Ber-ân diyâr ki tûti kem ez-zağan bâşed

Humây tâyr-ı meşhûruñ ismidir. **Gû** fi'l-i emr müfred muḥâṭab, söyle dimekdir. **Me-fiken**, fi'l-i nehy müfred muḥâṭab, bırakma dimekdir. **Sâye-i şeref** iżâfeti beyâniyye. (^{M,T+} **Zağan** çaylağa dirler.) **Gû** bunda hîṭâb-ı 'âmmidir ve **humây** mułkaddem mef'ûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Hümâya söyle ki hergiz şeref gölgесini şalma ol diyârinin üzerine ki tûti zağandan eksik ola. Ya'nî bir diyârda ki 'ulemâ ve fużalâ ve ehl-i ma'ârif ceheleden kem ve nâkiş ola, hergiz ol diyârinin üzerine sâye-i şeref düşmesün ve mükerrem ü mu'azzez olmasun.

هوای کوی تو از سر نمیرود ما را
غريب را دل سرگشته با وطن باشد

Hevâ-yı kûy-i tu ez-ser ne-mî-reved mâ-râ
Garîb-râ dil-i ser-geşte bâ-vaşan bâşed

Hevâ-yı kûy-i tu iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Mâ-râ** bizim dimekdir, **râ** harf-i taħṣîş. (199b) **Garîb-râ** ġarîbiñ dimekdir, **râ** gine harf-i taħṣîş. **Dil-i ser-geşte** iżâfeti beyâniyyedir. **Bâ-vaşan;** **bâ** bunda zarfiyyet ifâde iderveyâ taħṣîş.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ kûyuñ muḥabbeti bizim başımızdan gitmez. Mîşrâ'-ı şâniyi ırsâl-i meşel idüp buyurur ki; ġarîbiñ ser-geşte ve ḥayrân göñli vaştanda olur, ya'nî vaşan ārzûsi göñlinden gitmez. İmdi seniñ ser-i kûyuñ ārzûsi ben ġarîb-i ser-geşteniñ başından hîç gitmez. Mîşrâ'-ı şâniyiñ ma'nâsını; ġarîbin ḥayrân göñli vaştana olur diyenler haq edâyi eylememişler¹.

1 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

بیان شوق چه حاجت که شرح آتش دل
توان شناخت ز سوزی که در سخن باشد

Beyān-ı şevk ci ḥācet ki ṣerḥ-i āteş-i dil
Tuvān ḫināḥt zi-sūzī ki der-suḥān bāṣed

Beyān-ı şevk iżāfeti maşdarını mef’üline iżāfetidir. **Şerh’iñ āteş**’e iżāfeti de böyledir ve **āteş’iñ dil**’e lāmiyye. **Şināḥt** bunda maşdar ma’nāsına nadır. **Sūzī; yā** harf-i vahdet. **Ki** harf-i rābiṭ-ı şifat.

Mahşûl-i Beyt: Kişi şevkini beyān eylemege ne ḥācet ki göňli āteşiniň ṣerhini bilmek mümkündür bir ḥarāretden ki sözde olur, ya’ñı sūz-ı dili sözde olan ḥarāretden bilmek olur. Ḥāce buyurur ki, benim āteş-i derūnumu¹ şírimde olan sūz u ḥarāret şārihdir.

بسان سوسن اگر ده زبان شود حافظ
چو غنچه پیش تواش مهر بر دهن باشد

Besān-ı sūsen eger deh zebān şeved Hâfiẓ
Çu ḡonçe pīş-i tueş muhr ber-dehen bāṣed

Besān edāt-ı teşbîhdır, **sūsen**’e iżafeti lāmiyyedir. **Deh zebān** on dilli dimekdir. **Tueş; şīn-i žamîr** **Hâfiẓ**’a râcidir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiẓ sūsen gibi on dilli de olursa ḡonçe gibi seniň katında mühr ber-dehen olur ya’ñı ağızı mühürlü olur, nutķa kādir olmaz. Hâşılı, seniň yanında dem-bestə ķalup tekellüme mālik olmaz. Sūsenden bunda murâd yeşil yapraqlarıdır, çiçegi degil, zīrā deh zebān otıdır, çiçegi degil².

¹ M: derūnuma.

² S;M: zīrā zebān yaprağıdır, çiçegi degil.

190

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

من و انکار شراب این چه حکایت باشد
غالبا این قدرم عقل و کفایت باشد

Men u inkâr-i şerâb ïn ci hikâyet bâşed
Ğâlibâ ïn ķadaram ‘âkl u kifâyet bâşed

Ben ve şarâba inkâr, bu ne hikâyetdir, ya‘nî benden şarâb içmege inkâr gelmez, istifhâm-ı inkârî şeklidir. **İn ķadaram; mîm-i mütekellim** ma‘nâ cihetinden ‘**âkl u kifâyet**’e muķayyeddir. (⁺**Kifâyet** ‘âkl’iñ ‘atf-ı tefsîridir.)

Mahşûl-i Beyt: Ben ve şarâba inkâr, bu ne hikâyetdir. Ğâlib budur ki bu ķadar ‘âkl u idrâkim vardır, ya‘nî şarâba inkâr eylemeyecek miķdârı ‘âklım vardır, zîrâ ben şarâb esîriyim, ansız bir nefes olmam.

من که شبها ره تقوی زدهام با دف و چنگ
ناگهان سر بره آرم چه حکایت باشد

Men ki şebhâ reh-i taķvî zedeem bâ-def u çeng
Nâ-gehân ser be-reh ârem ci hikâyet bâşed

Nâ-gehân ve **nâ-geh** bir ma‘nâyadır. Mîşrâ‘-ı şâni bunda istifhâm-ı inkârîdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben ki def ü çengle niçe gice taķvâ yolın urmuş olam ya‘nî taķvâyi terk idüp fisķ eylemiş olam, nâ-gehân serimi yola getürür miyim? Bu ne hikâyet olur? Ya‘nî niçe gice fisķa meşgûl olduğdan şoñra hîç başımı çığra yola çıkarır miyim, ya‘nî hîç ҳalka görünür miyim, bu ne sözdür?

تا بغايت ره ميخانه نمى دانستيم
ور نه مستوري ما تا بچه غايت باشد

Tâ be-ġâyet reh-i mey-ħâne ne-mî-dânistîm
V'er ne mestûrî-i mā tâ be-çi ġâyet bâşed

Tā bunda ilā ma'nâsına nadır. (^{M,T+} **Tā be-ğäyet**,) ‘Arabîde ile'l-ğäyet dirler, ğäyete dek dimekdir. **Reh-i mey-hâne** izâfeti lâmiyyedir. **Mestûrî-i mā** izâfeti de lâmiyyedir ve **yâ** harf-i maşdar. Ve **tā** yine ilā ma'nâsına nadır. **Be-çi ğäyet** neye dek ve niçeye dek dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Meyhâne yolunu nihâyete dek bilmezlik ya'nî kemâlile bilmezlik. Yohsa bizim mestûrluguımız ve perhîz-kârlığımız neye dek ve niçeye dek (^{M,T+} olurdu. Hâşılı, meyhâneler yolları mechûlumuz idi, yohsa bizim mestûr olup zâhid ü 'âbid ü şûfi ķalmamız neye dek ve niçeye dek idi,) ya'nî bu zamâna dek mestûr ķalmayup rind-i 'âlem olurduk.

زاهد ار راه برندي نبرد معدورست
عشق کاریست که موقوف هدایت باشد

Zâhid er râh be-rindî (200a) ne-bered ma'zûr'est
'Îşk kâri'st ki mevkûf-i hidâyet bâshed

Zâhid mübtedâ ve **ma'zûr** cezâ-yı şart ve şart u cezâ haber-i mübtedâ ve **be-rindî**, **ne-bered**'e müte'allik ve **ne-bered** fi'l-i şart. Ve **'îşk** mübtedâ ve **kâri'st** haberî ve **ki** harf-i râbiṭ-i şifat.

Mahşûl-i Beyt: Zâhid eger rindlige yol iletmezse ma'zûrdur, ya'nî vâdî-i rindlige dâhil olmazsa ve rindler meslegine sâlik olmazsa ma'zûrdur, zîrâ tarîk-i 'îşk bir işdir ki hidâyetüllâha mevkûfdur. Ya'nî rindlik 'uşşâk kâridir, 'îşk ise 'atiyye-i ezelidir ki hidâyet-i ilâhiyyeye mevkûfdur, aña ise hidâyet olmadı ki bu yola gire.

بندۀ پیر مغانم که ز جهلم برهاند
پیر ما هر چه کند عین ولايت باشد

Bende-i pîr-i muğânem ki zi-cehlem bi-rehând
Pîr-i mā her çi koned 'ayn-i velâyet bâshed

Bende-i pîr izâfeti lâmiyyedir ve **mugân**'a izâfet beyâniyye. **Ki** harf-i ta'lîl. **Zi-cehlem; mîm** ma'nâ cihetinden **bi-rehând**'a muğayyeddir, zamîr-i manşûb muttaşîl ma'nâsına nadır ya'nî mef'ûl-i şarîhidir ve **zi-cehl** ǵayr-i şarîhidir. **Bi-rehând** bunda fi'l-i müte'addîdir, ķurtardı dimekdir, rehânîden'den. Mîşrâ'-ı şânî şart-ı maḥzûfa cevâbdır. **Pîr-i mā** izâfeti lâmiyyedir ve 'ayn-i **velâyet** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Pîr-i muğânîn kâliyam ki beni cehilden kurtardı. Pes, bizim pîrimiz her ne ki işlerse ‘ayn-ı velâyet olur, ya‘nî pîr-i muğânîn her işi (^{M,T+} mahz-ı) velâyetdir.

زاهد و عجب و نماز و من و مستى و نياز
تا ترا خود ز ميان با كه عنایت باشد

Zâhid u ‘ucb u nemâz u men u mestî vu niyâz
Tâ tu-râ ḥod zi-miyân bâ-ki ‘inâyet bâshed

Bu beytte olan **vâv**lar mükerrer beyân olmuşdur. **Tâ** bunda ‘acabâ ma‘nâsına nadır. **Tu-râ** seniñ dimekdi, **râ** taħış ifâde ider. **Bâ** harf-i şila, **ki** bunda ismdir, kim ma‘nâsına. **İnâyet** aşlında ‘uniye-yu‘nâ’nîn maşdarıdır, binâ-yı mefûl¹ vezni üzerine ki zaħmet ü ibtilâ ma‘nâsına nadır, ammâ istîmâllerinde nažar u iltifât ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Zâhid ‘ucb u namâzlâdır ve biz mestî ve niyâzlavuz². Hâce cânâna hîṭâb idüp buyurur ki, ‘acabâ ortadan seniñ nažar u iltifâtıñ kime olur? Ya‘nî ikimizden ḫanķımıza olur nažar u iltifâtıñ, zâhide mi ol şifatlarla, baňa mı bu şifatlarla?

دوش ازین فکر نخفتم که حکیمی می گفت
حافظ ار مست بود جای شکایت باشد

Dûş ezîn fîkr ne-ḥuftem ki ḥâkimî mî-goft
Hâfiż er mest buved cây-ı şikâyet bâshed

(^{M,T+} **Dûş** dün gice. **Ne-ḥuftem** bunda uyumadım ma‘nâsına nadır.) **Ki** harf-i ta’lîl. **Hâkimî**; **yâ** harf-i vaħdet.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice bu fikirden uyumadım ki bir ḥâkim dirdi; Hâfiż eger bâde içüp mest olursa mahall-i şikâyetdir, ya‘nî bâde-nûşluğu terk itmeyüp mestâne olursa andan şekvâ ideriz.

1 S: mechûl.

2 S: niyâzla.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilün**

ترسم که اشک در غم ما پرده در شود
وین راز سر بمهر بعالم سمر شود

Tersem ki eşk der-ğam-ı mā perde-der şeved
V'in rāz-ı ser-be-muhr be-'ālem semer şeved

Der-ğam-ı mā aslında **der-ğam-ı ‘ışk-ı mā** idi, (^{S+} ‘ışk) zarüret-i vezn için hazırl olındı. **Perde-der** vaşf-ı terkibidir, deriden'den, (^{M,T+} dāl’īñ fethiyle, perde yırtıcı dimekdir.) **V'in; vāv** harf-i ‘atf ve **in** ism-i işaretdir ‘ışk-ı nihāniye ki **rāz-ı ser-be-muhr** dimekle aña işaret (^{S+} ider) ve andan kināyetdir. **Be-muhr** mühürli dimekdir, **ser** taħsın-i lafz içün gelmişdir. **Be-'ālem; bā** harf-i şila ve yā harf-i ȝarf. **Semer**, (^{M,T+} sīn'iñ ve mīm'iñ fethalarıyla,) efsāne ve hikâyet ma'násınadır.

Mahşûl-i Beyt: Körkarım ki göz yaşı ‘ışk ȝamında bizim perdemizi yırtıcı ola ya'nī perde-i nâmumuzu hetk eyleye ve bu mühürli ya'nī gizli rāzımız 'āleme dāstān ola ya'nī hiç kimse bilmediği rāz-ı ‘ışkımızı ifşā eyleye. Hāşılı, körkarım ki göz yaşı bizi rüsvây-ı 'ālem eyleye.

گويند سنگ لعل شود در مقام صبر
آری شود و ليك بخون جگر شود

Güyend seng la'l şeved der-maḳām-ı şabr
Ārī şeved velik be-ḥūn-ı ciger şeved

Ma'lüm ola ki **la'l** ma'denden çıktııkda bu ma'hûd renkde olmaz imiş. Şoñra tâze ciger içine körler imiş ki bu rengi kesb ider. (200b) Hâce'niñ **be-ḥūn-ı ciger şeved** buyurduğu bu ma'naya işaretdir. Bu beyt 'ālemde kemâl-i şöhretle meşhûrdur, şöyle ki ḍarb-ı meşel hükmîne varmışdır.

Mahşûl-i Beyt: Dirler ki taş şabır makâmında la'l olur ya'nī mürür-ı eyyâmla adı taş iken la'l ismiyle müsemmâ olur. Hâce dir ki, beli olur, ammâ ḥūn-ı cigerle olur. Ya'nī bir kişiniñ ȝâli muttażam olup ser ü sâmân üzere olmağa nice zamân şabır ister. Şabır ise acıdır, nitekim 'es-Şabru murrun¹ meşhûrdur. Pes, **be-ḥūn-ı ciger** īhâm tarîkiyle zikr olunmuşdur.

¹ Sabır acıdır.

در تنگنای حیرتم از نخوت رقیب
یا رب مباد آن که گدا معتبر شود

Der-tengnây-ı hayretem ez-naḥvet-i rakīb
Yā Rab me-bād ān ki gedā mu‘teber şeved

Tengnây; nây ma‘nâ-yı maşdariyyet ifâde ider, tarlık dimekdir, **hayret**’e iżâfeti beyâniyyedir. **Nahvet** tekebbür ü ta‘azzum ma‘nâsına nadır, **rakîb**’e iżâfeti lâmiyyedir. **Me-bâd** nehy-i gâ’ib, olmasun dimekdir, ekşer du‘âda müsta‘meldir. **Ki** һarf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Hayret tarlığındayım rakîbiň tekebbür ü ta‘azzumından. Yā Rab ol hâl olmasun ki gedâ mu‘teber ola, ya‘nî Yā Rab, rakîb mu‘teber u muhterem olmasın. Bu müşrâ‘ da ziyâde meşhûrdur.

این سرکشی که در سر سرو بلند تست
کی با تو دست کوته ما در کمر شود

In ser-keşî ki der-ser-i serv-i bulend-i tu’st
Key bâ-tu dest-i kûteh-i mā der-kemer şeved

Ser-keşî; yâ һarf-i maşdar. **Ki** һarf-i râbi‘-i şifat. **Ser-i serv-i bulend-i tu’st** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyye (^{M,T+} ve lâmiyyedir. **Key** կաշան.) **Dest-i kûteh** iżâfeti beyâniyyedir ve **mâ**’ya iżâfeti lâmiyyedir. **Kemer** lügatde կոշակdır, gâh olur bel¹ ma‘nâsında müsta‘mel olur, kemergâh makâmında.

Mahşûl-i Beyt: Bu ser-keşlik ki seniň bülend қâmetiň başındadır ya‘nî seniň bülend қâmetinde olan ser-keşlik ve istığnâ, pes, bizim kısa elimiz կաշան beliňde olur. Ya‘nî sende ki bu ser-keşlik ve istığnâ var, bizim mâldan ve esbâbdan² կաşır elimiz seni կաշան der-âğuş idebilür? Ya‘nî hâl böyle iken seniňle biz hem-âğuş olmaň mümkün degil.

از هر کرانه تیر دعا کردهام روان
باشد کز آن میانه یکی کارگر شود

Ez-her kerâne tîr-i du‘â kerdeem revâن
Bâshed k’ez-ân miyâne yekî kârger şeved

1 S: bil. T’de ‘b’ harfinin üzerine hareke olarak üstün konulmuş.

2 S: eşvâbdan.

Kerâne kenâr ma'nâsinadır. **Tîr-i du'â** iżâfeti beyâniyye. **K'ez-ân** aslında **ki ez-ân** idi, **ki** harf-i beyân. **Miyâne** bunda miyân ma'nâsinadır. **Kârgér** mü'essir dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Her kenârdan ve her cânibden du'â okını revâن eylemişim ya'nî du'â oklarını uçurmuşum, ola ki anlarıñ aralarından birisi mü'essir olup murâdım el vire.

اين قصر سلطنت كه تواش ماه منظري
سرها بر آستانه او خاك در شود

În kaşır-ı salṭanat ki tueş māh-manzārī
Serhā ber-āsitāne-i ū ḥāk-i der şeved

Kaşr-ı salṭanat iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyânveyâ ḥarf-i râbiṭ-ı şifat. **Tueş; şin** žamîri **kaşr**'a râci'dir. **Mâh-manzârî**; (^{M,T+} **mâh**'da) iki vecih müm-kündür, ya'nî iżâfet ve 'adem-i iżâfet. **Manzârî**'de **yâ** ḥarf-i hîṭâb. **În kaşr-ı salṭanat** mübtedâ ve **serhâ** mübtedâ-yı sâni ve **şeved** ḥaber-i sâni¹ ve cümle-i ismiyye ḥaber-i evvel ve **şeved**'in fâ'ilî ya'nî ismi tahtında **serhâ**'ya râci' žamîr ve ḥaberi **ḥâk-i der** ve **ber-āsitâne-i ū** mefûl-i ġayr-i şârihi ve iżâfeti lâmiyye ve žamîr-i gâ'ib **kaşr**'a râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Bu kaşr-ı salṭanat ki sen anıñ mâh-peyker mahbûbisin ya'nî ay yüzü güzelisin², ol kaşr-ı salṭanatıñ āsitânesi üzere başlar kapı toprağı olur, ya'nî 'âşıklar kelleleri ol kaşrîn ḥâk-i deridir.

از کیمیا مهر تو زر گشت روی من
آری بیمن لطف شما خاک زر شود

Ez-kîmyâ-yı mihr-i tu zer geşt rûy-ı men
Ârî be-yumn-i luft-ı şumâ ḥâk zer şeved

Kîmyâ-yı mihr iżâfeti beyâniyyedir ve **tu**'ya iżâfeti lâmiyyedir. **Be-yumn;** **bâ** ḥarf-i sebeb ve **yumn'** uñ **luft** a iżâfeti (201a) beyâniyyedir ve **şumâ**'ya iżâfeti lâmiyye.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ muhabbetiñ kîmyâsından benim yüzüm altun oldı ya'nî muhabbetiñden beñzim şarardı. Belî, siziñ luftuñuz bereketiyle toprağ altun olur. Ya'nî bir ḥâk-i bî-mîkdâr iken siziñ muhabbetiñiz sebebiyle zer-i sârâ gibi (^{S+} ya'nî zer-i hâliş gibi) maķbûl olduķ.

1 S: ḥaberî.

2 S: güzelü.

بس نکته غیر حسن باید که تا کسی
مقبول طبع مردم صاحب نظر شود

Bes nukte ğayr-i hüsne bi-bâyed ki tâ kesî
Maķbûl-i ṭab'-ı merdum-i şâhib-nażar şeved

Maķbûl-i ṭab'-ı merdum iżāfetleri lâmiyyelerdir ve **sâhib**'e iżāfeti beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Güzellikden ğayı çok nükte gerekdir ki bir kimse şâhib-nażar ḥalkıñ ṭab'ınıñ maķbûli ola. Ya'nî şâhib-nażar hemân hüsne iltifât eylemez, belki nice dûrlı ahlâk u eṭvâr-ı hasene daḥî gerek ki ṭab'ınıñ maķbûli ola. Bu beyt de zürefâ arasında ziyâde meşhûrdur.

خواهم شدن بمیکده گریان و دادخواه
کز دست غم خلاص من آنجا مگر شود

Hâhem şuden be-meykede giryân u dâd-ḥâh
K'ez-dest-i ḡam ḥalâş-ı men ān-câ meger şeved

Giryân şifat-ı müsəbbbedir, ağlayı ağlayı¹ dimekdir. **Dâd-ḥâh** vaşf-ı terkîbîdir, dâd isteyici ya'nî müteşekkî ve müteżallim. **K'ez** aşında **ki** **ez** idi, **ki** harf-i ta'lîl. **Dest-i ḡam** iżāfeti beyâniyyedir ve **ḥalâş-ı men** iżāfeti maşdarın mef'ûline iżāfetidir. **Meger** edât-ı temennî.

Mahşûl-i Beyt: Meyhâneye ağlayı ağlayı ve şikâyet ide ide ya'nî ağlayarak ve şikâyet iderek gidiserem². Ola ki ḡam elinden benim ḥalâşım anda ola, ya'nî bâshed ki ḡamdan anda ḥalâş olam³.

ای جان حدیث ما بر دلدار باز گوی
لیکن چنان مکن که صبا را خبر شود

Ey cân ḥâdiş-i mâ ber-i dil-dâr bâz gûy
Lîkin çunân me-kon ki şabâ-râ ḥaber şeved

Bunda **hadîs**'den murâd kışşadır, **mâ**'ya iżāfeti lâmiyyedir. **Ber-i dil-dâr** iżāfeti de lâmiyyedir. **Bâz** edât-ı te'kîd.

1 S: ağlayu ağlayu.

2 S: giderem.

3 M: oldum.

Mahşûl-i Beyt: Ey cān, bizim kıssamızı cānān katında söyle, ammā şöyle eyleme ki şabāya haber ola, zīrā şabā gammāzdır, işidicek bizi ‘āleme dâstān ider ve rüsvây oluruz¹, zīrā sırr-ı ‘ışķ-ı cānānimizi ifşā ider.

روزى اگر غمى رسدت تنگدل مباش
رو شکر کن مباد که از بد بتر شود

Rūzî eger ḡamî resedet teng-dil me-bâş
Rev şukr kon me-bâd ki ez-bed beter şeved²

Rūzî ve ḡamî ya’ları vaḥdet içündür. **Resedet;** tā žamîr-i muḥāṭabdır, žamîr-i manṣûb muttaşıl ma’nâsına, saña irişürse dimekdir. **Teng-dil** gönlî tar. **Me-bâş** olma dimekdir, nehy-i muḥāṭabdır. **Me-bâd** nehy-i ḡâ’ibdir. **Beter** bed-ter’den muhaffefdir.

Mahşûl-i Beyt: Bir gün eger saña bir ḡam u ḡuşşa irişürse teng-dil olma, ya’nî gönlünü ḡam-nâk eylemeyüp var şükür eyle, olmaya ki yaramazdan yaramaz ola. Ya’nî her ne gelürse Hûdâdan gelür, imdi şükür lazımdır, olmaya ki dahî yaramaz ola.

ای دل صبور باش مخور غم که عاقبت
این شام صبح گردد و این شب سحر شود

Ey dil şabûr bâş u me-ḥor ḡam ki ‘ākîbet
İn şâm şubh gerded u in şeb seher şeved

Şâm’dan murâd firâk u hicrândır ve şubh’dan vişâl. **Şeb’le seher** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül şâbir ol ve ḡam yeme, zīrā ‘ākîbet bu firâk u hicrân alhâsamı vişâl şabâhı olur ve firâk gicesi vişâl seheri. Hâşılı, şabr eyle ki elbette bir gün hicrân vişâle mübeddel olur.

حافظ چو نافه سر زلفش بدست تست
دم در کش ار نه باد صبا را خبر شود

Hâfiż çu nâfe-i ser-i zulfeş be-dest-i tuşt
Dem der-keş er ne bâd-ı şabâ-râ haber şeved

1 M: bî-nevâ olur.

2 S: me-bâd k’ezân hem beter şeved.

Hâfız münâdâ. **Çu** harf-i ta'lîl. (^{M,T+} **Nâfe-i ser-i zulfeş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Be-dest; bâ** harf-i ȝarf ve iżâfet lâmiyyedir. **Dem der-keş; dem** nefes, **dem der-keş** hâmûş ol, tînma diyecek yerde isti'mâl iderler. **Er ne** eger ne'den muhaffefdir, yohsa ma'nâsına, 'Arabîde ve-illâ dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfız, çünkü nâfe-i ser-i zülfî seniñ eliñdedir, sâkit ol, yohsa bâd-ı şabâya ȝaber olur ve seniñ ser-i zülf-i yâr eliñde olduğunu ȝalkâ dâstân ider ve eliñden gidüp mahrûm ȝalursın, ya'nî vişâlden hicrâna düşersin. Pes, imdi hâmûş ol ki hâliñe aȝyâr muṭṭâli^c (201b) olmasun. Bâd-ı şabâdan murâd ifşâ-yi râz iden aȝyârdır. Hâşılı, vişâl-i cânâni kimseye tuyurma. Ba'zi nûşhada maḥlaş beyti böyle bulundu:

حافظ سر از لحد بدر آرد بپای بوس
گر خاک او بپای شما پی سپر شود

Hâfız ser ez-laḥad be-der āred be-pây-büs
Ger hâk-i ū be-pây-ı şumâ pey-siper şeved

Lahad, (^{M,T+} lâm'în ve hâ'nîn fethalarıyla,) maḳbere ma'nâsına nadır. **Hâk-i ū** žamîri **Hâfız**'a râci^c olsa ve **lahad**'a (^{S,M+} râci^c olsa ikisi de) câ'iz. **Pey-siper** ma'nâsını sâbiikan taḥkîk eyledik idi ki çignek¹ ma'nâsına nadır ya'nî pây-mâl.

Mahşûl-i Beyt: Hâfız başını taşra çıkarır ayał öpmekden öturi ya'nî pây-büs eylemek için eger anıñ maḳberesi ȝoprağı siziñ ayağıñiza (^{S,T+} pey-siper ola ya'nî ayağıñiza) pây-mâl ola. Hâşılı, siz ki hâk-i laḥdini çigneyesiz², ol laḥdden başını ȝaldırır ayağıñizi öpmek için.

1 S: çigleki.

2 S: çiglersiz.

192

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

روز هجران و شب فرقت یار آخر شد
زدم این فال و گذشت اختر و کار آخر شد

Rûz-i hicrân u şeb-i firkat-i yâr âhir şud
Zedem ïn fâl u guzeşt ahter u kâr âhir şud

Mışrâ‘-ı evveliñ takdîri **rûz-ı hicrân-ı yâr**’dır, zîrâ **şeb** rûz'a ma‘tûfdur. **Hicrân’ıñ yâr’**e iżâfeti maşdarıñ fâ‘ilineveyâ mef‘ûline iżâfetidir. **Firkat’ıñ** de **yâr’**e iżâfeti böyledir¹. **Âhir şud** dükendi dimekdir ya‘nî tamâm oldu. **Zedem ïn fal** ben bu fâl urdum ya‘nî eyledim, yıldız da güzer eyledi, ya‘nî du‘â kabûl olacak yerde² vâkı‘ oldu. (M,T+ Sâbiķan beyân olındı idi ki) keff-ül-ḥâdîb dirler bir yıldız vardır ki burûcuñ birisiniñ bir derecesi var, her bâr ki ol derecye varsa her ne du‘â olsa Allâh’ıñ emriyle ol du‘â müstecâb olur, laťîfe ile de olursa. Niteki bu beytde vâkı‘dir.

Beyt: هر آن فالی که از بازیچه برخاست
 چو اختر در گذشت آن فال شد راست

Her ân fâlî ki ez-bâziče ber-ḥâst
Çu ahter der-guzeşt ân fâl şud râst³

(S,T+ Keffu'l-ḥâdîb güneşle bir burcda ve bir derecede cem‘ olsa her ne du‘â olsa makbûl olur dirler. Ba‘zılar zu'l-cesedeynde vâkı‘ olsa dirler ve ba‘zılar vaqt-i istivâda hükm eylediler, *ve'l-'uhdetu 'ale'r-râvtî*⁴.) **Kâr âhir şud** iş tamâm oldu, (M,F+ ya‘nî murâd hâşıl oldu.)

Mahşûl-i Beyt: Yâriñ hâcir olduğu gün (T+veyâ mehcûr olduğu gün) ve müfârik olduğu gice, râ’niñ kesriyle,veyâ müfâraķ olduğu gice, râ’niñ fethiyle, tamâm oldu,) ya‘nî hicrân günü ve firâk gicesi⁵ dükendi, tamâm oldu. Ben bu

1 S, M: Firkat’ıñ de yâr’e iżâfeti böyledir, *te’emmel tedri*.

2 S: olacak mahalde.

3 Bir fal latife/şaka yoluyla yapılsa bile şayet yıldızın konumuna uygun düşerse gerçekleşir.

4 Sorumluluk rivayet edene aittir/Günahî söyleyenin boynuna.

5 S: hicrân ve firâk gicesi.

fâlî urdum ya'nî hicrân u firâk dükendi tamâm oldu dimegi fâl eyledim, yıldız da maharrîna vâki' oldu, murâd da hâşîl oldu ki ol murâd vişâl-i yâr idi. **Guzeşt ahter'iñ** ma'nâsını nuhûset yıldızınıñ devri geçdi ve iş âhir oldu diyen bu kıssanîn aşlin bilmez imiş. Ahter guzeşt sâ'atine râst geldi ma'nâsınadır bunda diyen de bilmez imiş¹.

آن همه ناز و تنعم كه خزان مى فرمود
عاقبت در قدم باد بهار آخر شد

Ān heme nâz u tena“um ki һazân mî-fermûd
‘Âkîbet der-ķadem-i bâd-ı bahâr âhir şud

Ān heme ol կadar dimekdir. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat. **Mî-fermûd** buyururdu ya'nî eylerdi. **Kadem-i bâd-ı bahâr** iżâfetleri lâmiyyelerdir, aşlînda ‘ķadem-i şîdk-ı bâd-ı bahâr’ idi, ya'nî yükün ve mübâreklik ma'nâsınadır (^{S,T+} ve **der-ķadem-i meymûn** taķdîrindedir), zîrâ bu ‘ibâreti âşâr-ı һasene ile tefsîr eylemişler.

Mahşûl-i Beyt: Ol կadar nâz u tena“um ki һazân eylerdi, ‘âkîbet bâd-ı bahâriñ mübârek կademinde tamâm oldu. Bunda һazândan murâd hicrândır ve bahârdan vişâl. Ya'nî ol կadar rûzgâr ki hicrân mümtedd oldu, ‘âkîbet ey-yâm-ı vişâl yükniyle tamâm (^{M,T+} oldu.) Կadem bunda devlet ma'nâsınadır (^{M+} diyen) kiyâsla ‘indî söylemiş².

صبح اميد كه شد معتكف پرده غيب
گو برون آي كه کار شب تار آخر شد

Şubh-ı ummîd ki şud mu'tekif-i perde-i ȝayb
Gû birûn ây ki kâr-ı şeb-i târ âhir şud

Şubh-ı ummîd iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat. **Mu'tekif** lügatde iħtibâsdır ya'nî kendini bir yerde һabs eylemek, ammâ bunda mülâzemet murâddır, **perde**'ye (202a) iżâfeti lâmiyyedir ve **perde**'niñ ȝayb'a beyâniyye. **Gû hîṭâb-ı** ‘âmm tarîkiyle söyle **şubh-ı ummîd**'e. (^{M,T+} **Birûn ây** ȝaşra çıķ.) **Ki** һarf-i ta'lîl. **Kâr**'iñ şeb'e iżâfeti lâmiyye ve şeb'iñ târ'a beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ümîd şabâhi ki perde-i ȝaybda münzevî (^{S,T+} ve mu'tekif) oldu, ya'nî ümîd emr-i ma'nevîdir ȝâhir ü hüveydâ degil, imdi şubh-ı ümîde

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

söyle ki taşra çıkışın, zîrâ karańlık gice iş tamâm oldu. Karańlık giceden murâd ye's ü nâ-ümîdlikdir, imdi anıń iş tamâm oldu. İmdi me'mûl ü mercû olan ahvâl zâhir u bâhir olsun ki zîddi gitdi, ya'nî ümîdsizlik gitdi, ümîd i'tikâfdan çıkışın. Ya'nî vişâl me'mûlumuz idi, ammâ perde-i ǵaybda idi, imdi çıkışın ki firâk iş tamâm oldu.

شکر ایزد که باقبال کله گوشۀ گل
نخوت باد دی و شوکت خار آخر شد

Şukr-i İzed ki be-i̇kbâl-i kuleh-gûše-i gul
Naḥvet-i bâd-ı Dey¹ u şevket-i hâr âhîr şud

Şukr-i İzed iżâfeti maşdarıń mef'üline iżâfetidir. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Be-i̇kbâl**; (^{S,T+} **bâ** һarf-i sebeb, **âhîr şud**²'a müte'allikdir, **i̇kbâl'iń**) **kuleh-gûše**'ye iżâfeti lâmiyyedir mecâzen. **Kuleh-gûše** terkîb-i mezcidir, **gul**'e iżâfeti beyâniyyedir. **Naḥvet-i bâd-ı Dey**² lâmiyyelerdir. **Şevket** hiddet ü şiddet ma'nâsına nadır, **hâr**'a iżâfeti lâmiyyedir. (^{S,F+} Bu beytde **şevket** hâr'a nisbet tamâm yerinde vâki'dir, zîrâ **şevk** 'Arabça dikene dirler.)

Mahşûl-i Beyt: Allâh'a şükür ki gülün kuleh-gûşesi gelmegi sebebiyle ya'nî gül zuhûr eylemesi sebebiyle kışın şovuk yeliniń tekebbüri ve dikenin hiddet ü şiddeti tamâm oldu, (^{S+} ya'nî) şovuk gitdi ve diken gül կapladı. Hâşılı, bahâr gelmekle hem şovuk gitdi ve hem diken nâ-peydâ oldu. (^{S+} Güle) kuleh-gûşesi isnâdi çiçekleriń sultânı olma i'tibâriyladır. Niteki Hâce buyurmuşdur:

Beyt: افسر سلطان گل پیدا شد از طرف چمن
مقدمش یا رب مبارک باد بر سرو و سمن

Efser-i sultân-ı gul peydâ şud ez-ṭarf-ı çemen
Maḳdemeş yâ Rab mubârek bâd ber-serv u semen³

آن پریشانی شبهای دراز و غم دل
همه در سایه گیسوی نگار آخر شد

Ān perişânî-i şebhâ-yı dirâz u ḡam-ı dil
Heme der-sâye-i gîsû-yı nigâr âhîr şud

1 M, T: naḥvet-i bâverî.

2 M, T: naḥvet-i bâverî.

3 443. gazel 1. beyit.

Perîşânî; yâ harf-i maşdar, **şebhâ-yı dirâz**'a iżāfeti lâmiyyedir ve (^{S+} **şebhâ-yı dirâz** beyâniyye.) (^{M,T+} Bu perîşânlığı **şebhâ-yı dirâz**'a iżāfet) mecâzîdir, ȝîkr-i mahall ve irâde-i ȝâll kabîlindendir, ya'ñî uzun gicelerde kendiniñ perîşânlığı murâddır. **Ğam-ı dil** iżāfeti lâmiyyedir. **Sâye-i gîsû-yi nigâr** iżāfeleri de lâmiyyedir. **Şeb'**e nisbet **sâye-i gîsû-yi nigâr** hüb vâkî'dir.

Mahşûl-i Beyt: Ol uzun giceler perîşânlığı ve ol göñül ȝamı ki bundan evvel var idi, cemî'an gîsû-yi nigâr sâyesinde tamâm oldu. Sâye-i gîsûya nisbet meçâzîdir, murâd cânâniñ kendûsidir, ya'ñî nigâriñ sâyesinde âhir oldu dimekdir.

گرچه آشتفتگئ کار من از زلف ویست
حل این عقده هم از روی نگار آخر شد

Gerçi aşuftegi-i kâr-ı men ez-zulf-i ve'y'est
Hall-i ìn 'ulkde hem ez-rûy-i nigâr âhir şud

Âşuftegî; yâ harf-i maşdar, bunda perîşânlık ma'ñasınadır, **kâr**'a iżāfeti ve **kâr'ıñ men**'e iżāfeti lâmiyyelerdir. **Zulf-i ve'y** iżāfeti de böyledir. **Vey** zamîr-i ȝâ'ib (^{S+} ma'hud) cânâna râci'dir. **'Ukde** düğüme¹ dîrlər, bunda (^{S+} **'Ukde**'den) murâd **kâr'ıñ** perîşânlığıdır.

Mahşûl-i Beyt: Gerçi işimiñ perîşânlığı zülf-i cânândan idi. Bu 'ulkde ve perîşânlığının ȝalli de anıñ rûyindandır. Hâşılı, zaһmet andan idi, raһmet dahı andan oldu.

بعد ازین بر در میخانه روم با دف و چنگ
قصة غصه که در دولت یار آخر شد

Ba'd ezîn ber-der-i mey-ȝâne revem bâ-def u çeng
Kîşşa-i ȝuşşa ki der-devlet-i yâr âhir şud

Ber-der-i mey-ȝâne; ber harf-i şila. Mîşrâ'-ı şânî maķâm-ı ta'lîldedir. **Ki** harf-i râbît-ı sıfat. **Devlet-i yâr** iżāfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bundan şoñra (202b) meyhâne կapusuna def ü çengle giğerim, ya'ñî meyhâneye ȝevk u şevkile giderim yâriñ devletinde tamâm olan kîşşa-i ȝuşşa içün. Ya'ñî yâriñ devletinde ȝam u ȝuşşa tamâm oldu, şimden girü meyhâneye şafâyla giderim.

¹ T: dügmeye.

باورم نیست ز بدعهدئ ایام هنوز
قصه هجر که در وصلت یار آخر شد

Bâverem nîst zi-bed-‘ahdî-i eyyâm henûz
Kîşşa-i hecr ki der-vuşlat-ı yâr âhir şud

Bâver kerden inanmakdır, bunda i‘timâd ma‘nâsına nadır, i‘timâdîm yok demekdir. ‘Ahdî’de yâ harf-i maşdardır, **eyyâm**’a iżâfeti lämiyyedir. (^{S,T+} **Henûz** dahî dîmekdir. **Kîşşa-i hecr** iżâfeti lämiyyedir.) **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat ve yâ harf-i beyân. **Vuşlat-ı yâr** iżâfeti maşdarîn fâ‘iline ve yâ mef’ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Eyyâmîn bed-‘ahdliginden henûz inanım¹ ve i‘tilkâdîm yokdur hicrân kîşsası ki yâriñ vuşlatında tamâm oldu². Ya‘nî vuşlat-ı yâr (^{M,T+} sebebiyle) firâk tamâm olduğunu (^{M+} yine) rûzgârin vefâsızlığından inanmam.

ساقیا لطف نمودی قدحت پرمی باد
که بتدبیر تو تشویش خمار آخر شد

Sâkiyâ luṭ numûdî ķadehet pur mey bâd
Ki be-tedbîr-i tu teşvîş-i ħumâr âhir şud

Kadehet pur mey bâd cümle-i du‘â’iyye, ‘ilm-i Bedî’de haşv-i melîh kabîlindendir³. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Be-tedbîr; bâ** harf-i sebeb, **âhir şud**’a müte’allikdir, **tu**’ya iżâfeti lämiyyedir. **Teşvîş-i ħumâr** iżâfeti de böyledir, ya‘nî maşdar fâ‘iline mužâfdır.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, luṭ gösterdiñ, ķadehiñ pür-mey olsun ki seniñ tedbîriñle teşvîş-i ħumâr âhir oldu ya‘nî tamâm oldu. Sâkiye ķadehi pür-mey olsun dîmekle kendîye du‘â ider, zîrâ dâfi‘-i ħumâr sâkîniñ virdigi bâdedir⁴.

در شمار ار چه نیاورد کسی حافظ را
شکر کان محنت بی حد و شمار آخر شد

Der-şumâr er çi ne-y-âverd kesî Hâfiż-râ
Şukr k’ân miḥnet-i bî-hadd u şumâr âhir şud

1 S, M: inanmam.

2 S: olmuş ola.

3 S: haşv-i melîh dirler.

4 M, T: zîrâ vâki‘-i ħumâr sâkîniñ ve bu bâdedir. S: zîrâ dâfi‘-i ħumâr kendünüñ virdüğü bâdedir. (F nüshası tercih edildi.)

Der-şumār; der harf-i şila, **şumār** hesâb.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi Hâfiż'ı hîc bir kimse hesâba getürmez ya'nî aña kimse i'tibâr eylemez, şükür ki ol ma'hûd bî-hâdd u şümâr miḥnet tamâm oldu. (Ş+ Ya'nî Hâfiż aña kimse i'tibâr eylemezse ǵam çekmez, belki şükür ider ki miḥnet-i bî-hadd u şümâr tamâm oldu.) Miḥnet didüğü¹ ǵalķıñ āmed ü reftidir. Bu miḥnetden ǵalâş olduğuna şükür ider, zîrâ ǵalķıñ āşinâlığrı baş ağrısıdır. Nitekim buyurmuşlar:

Mışrâc: آشنایع خلق درد سر است

Āşinâyi-i ǵalķ derd-i ser' est²

193

Ve lehu eyżan Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

گرچه بر واعظ شهر این سخن آسان نشود
تا ریا ورزد سالوس مسلمان نشود

Gerçi ber-vâ'iż-i şehr ìn suhan âsân ne-şeveđ
Tâ riyâ verzed³ sâlûs muselmân ne-şeveğ

În suhan didüğü müşräc'-i şânîniñ mažmûnidır. **Tâ** bunda edât-ı tevkîtdir, mâdâm ma'nâsına. **Riyâ, verzed'**iñ muķaddem mef'ûlidir ve **sâlûs** fâ'ili ve **muselmân, ne-şeveđ'**iñ muķaddem ǵaberi ve ismi tahtında **sâlûs**'a râci' žamîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Gerçi şehriñ vâ'iżine bu söz âsân gelmez ya'nî müşkil gelür. Mâdâmki sâlûs riyâya⁴ emek çeküp sa'y eyler, müslümân olmaz, hâşılı, sâlûs-ı riyâyi⁵ müslümân olmaz. Bu söz vâ'iż-i sâlûsa ta'rîždir. Mışrâc'-i şânîniñ ma'nâsını; tâ riyâ ve sâlûs kesb ider ya'nî riyâ eyler⁶, müslümân olmaz diyen ve mâdemki riyâ ve sâlûsa sa'y ider, müslümân olmaz diyen ǵaṭâ-yı fâhiş eylediler. Ve bu ǵaṭâ bunlara vâv-ı sekteden nâşîdir, ya'nî riyâ ile sâlûs beyninde

1 M, T: buyurduğu.

2 İnsanlarla dostluk, içice olma baş ağrısıdır, sıkıntı kaynağıdır.

3 S'de dâ'l'in üzerine üstün konulmuş.

4 T: sâlûs ve riyâya.

5 M: sâlûs riyâ ile.

6 T: riyâ ile.

ekser nüshada vâv mevcûd olmağa¹ mağrûr oldılar. Ammâ bunda terkîbde² vâv īrâd eylemek fâsiddir, belki hîn-ı takî‘de vâv zâhir olur, nitekim sâbıkân tâfşîli geçmiştir.

رندی آموز و کرم کن که نه چندان هنریست
حیوانی که ننوشد می و انسان نشود

Rindî āmûz u kerem kon ki ne çendân huneri'st
Hayevânî ki ne-nûshed mey u insân (203a) ne-şeved

(^{S+} **Rindî**; ya harf-i müşâr.) **Ki** harf-i ta'lîl. **Hüneri'st**; ya harf-i nisbetdir, hünere mensûb dimekdir ya'nî ehl-i³ hüner. **Ki** harf-i râbi‘-i şifat. **İnsân**, **ne-şeved**'iñ muâkaddem haberî ve ismi tahtında **hayevân**'a râci‘ žamîrdir. Bunda **hayevân** ya'nîn fethîyle okunur aşl üzre.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîtâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur ki; rindlik öğren ve sehâ ve kerem eyle, zîrâ ol kadar hünerli degildir ya'nî ol defnlü⁴ ehl-i hüner degildir bir hayvân ki şarâb içüp insân olmaz. Zîrâ içmek rindlikdir ve sehâ ve kerem eylemek insâniyyetdir. Pes, bu ikiden hâlî olan⁵ hünersiz bir hayvândır. Huner lafzını yâ-yı nisbîsiz ekser nüshaya tâbi‘ olup **huner' est** yazanlar haberî mübtedâ-ya hamîl eylemek şîhhat-ı şart olduğundan gâfiller imiş, 'afâllâhu 'anhumâ.

اسم اعظم بکند کار خود ای دل خوش باش
که بتلبیس و حیل دیو سلیمان نشود

İsm-i a'zam bi-koned kâr-ı hod ey dil hoş bâş
Ki be-telbîs u hîyel dîv Süleymân ne-şeved

İsm-i a'zam 'Arabîde lafzatu'llâhdır ver her dilde ism-i Zât-ı Bârî ism-i a'zamdır⁶. **Bi-koned kâr-ı hod** kendi işini işler, ya'nî bu ism-i şerîfe meşgûl olan ehl-i şalâh u felâh olup şîdk-ı dilile şügl iderse aña nice fevâ'id ve âşâr-ı hâyrât hâşıl olur, ammâ riyâ ve telbîse meşgûl olursa⁷ aña hîc fâ'ide hâşıl olmaz. Mîşrâ‘-ı şânî bu ma'nâyi müş'irdir.

1 S: olmağla.

2 M, T: ammâ terkîbinde.

3 M, T: ol.

4 T: dükelî.

5 S: bu iki hâlî olmayan.

6 M, T: ism-i Zât-ı Bârî-yi A'zamdır.

7 M, T: riyâ ve tesellüsle şügl iderse. F: riyâ ve tesellüsle meşgûl olursa. (F'de tesellüs kelimesi harekeli.)

Mahşûl-i Beyt: İsm-i a'zam kendi işini işler, ey göñül, sen hoş ol, ya'nı sen hemân Hâk'la ol, Hâk seni ferâmûş eylemez. (^{S+} Hemân) telbîs ü hîleden ve riyâ ve zerķden ictinâb eyle. (^{T+} Zîrâ telbîs u hîle ile div Süleymân olmaz.) Zîrâ div mühr-i Süleymân'ı hîle ile aldı Süleymân'dan, ammâ Süleymân işini idemeyüp mûhri deryâya atdı ve yine Allâh'ın emriyle mühr Süleymân'a naşîb oldu, nitekim ba'zı kitâblarda mastûr u mezkûrdur. Hâşılı, bir şey ki ġayr-i müstehakk bir nâ-ehlin eline düşe, ol nâ-ehlin yedinde¹ karâr eylemeyüp bir gün bir ehline düşer². Ve bi'l-cümle bunlar gibiden murâd³ kışşadan hîşsedir.

گوهر پاک بباید که شود قابل فیض
ور نه هر سنگ و گلی لؤلؤ و مرجان نشود

Gevher-i pâk bi-bâyed ki şeved kâbil-i feyz
V'er ne her seng u gili lu'lu⁴ u mercân ne-şeved

Gevher-i pâk iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Kâbil-i feyz** ism-i fâ'i-liň mefûline iżâfetidir. **Seng**'den yâ-yı vahdet hâzf olınmışdır, **gili** ķarînesiyle. **Lu'lu'** ve **mercân** leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle mezkûrdur.

Mahşûl-i Beyt: İnsâniň aşlı ve gevheri pâk gerekdir ki feyzî kâbil ola, ya'nı feyzî kabûl idüp müstefîz olmağa aşîl⁵ ü pâk gevher gerekdir, yoħsa her taş ve balçık lü'lü' ve mercân olmaz, ya'nı her bir taş incü ve her bir balçık mercân olmaz. Hâşılı, kişiniň zâtında istîdâd u kâbiliyyet olmak gerek ki Feyyâz'dan feyz kabûl eyleye. Hâcce'niň bu beysi meşhûr ebyâtındandır.

عشق می ورزم و امید که این فن شریف
چون هنرهای دگر موجب حرمان نشود

Işk mî-verzem u ummîd ki in fenn-i şerif
Çun hunerhâ-yı diger mûcib-i hîrmân ne-şeved

Işk, mî-verzem'iň muķaddem mefûlidir. **Vâv** harf-i hâl. **Ummîd** (^{M,T+} mîm'iň teşdiidiyledir žeरüret-i vezniçün.) Aşl-ı kelâm **ummîd hest**'dir⁶, žeरüret-i vezniçün hâzf olındı. **Ki** harf-i beyân. **İn fenn-i şerif** ya'nî 'işk. **Çun** edât-ı teşbih. **Mûcib-i hîrmân** iżâfeti ism-i fâ'ilîn mefûline iżâfetidir.

1 S: ol nâ-ehilde.

2 S: bir gün bir ehline düşer. Niteki ba'zı kitâblar nâ-ehil eline düşüp mûrûr-ı eyyâmla bir ehline düşer.

3 S: bi'l-cümle bunuň gibiden.

4 S: lü'lü.

5 T: aşl.

6 M: ummîd-i himmetdir.

Mahşûl-i Beyt: 'İşka sa'y idüp emek çekerim, hâlbuki ümîd vardır ki bu fenn-i şerîf ki 'ışķdır (203b) ġayri hünerler gibi mahrûmluğa sebeb olmaya, zîrâ hüner sebeb-i hîrmândır. Niteki Hâce buyurmuşdur:

Beyt: هنر بى عىب حرمان نىست ليكىن
ز من محروم تر كى سائلى بود

Huner bi-'ayb-ı hîrmân nîst likin
Zi-men mahrûmter key sa'ili bûd¹

Zâhîr-i Fâryâbî

Beyt: مرا از دست هنرهاي خويشتن فرياد
كه هر يكى به دگر گونه داردم ناشاد

Merâ ez-dest-i hunerhâ-yi hîşten feryâd
Ki her yekî be-diger gûne dâredem² nâ-şâd³

دوش مى گفت كه فردا بدhem کام دلت
سببى ساز خدایا كه پشیمان نشود

Dûş mî-goft ki ferdâ bi-dehem kâm-ı dilet
Sebebî sâz Hudâyâ ki peşimân ne-şeved

(^{S+} **Dûş** dün gice. **Mî-goft** hikâyet-i hâl-i mâzî.) **Ki** һarf-i râbiṭ-i⁴ makûl ü
ķavl. **Sebebî; yâ** һarf-i vahdet veýâ tenkîr. **Hudâyâ** münâdâ. **Ki** һarf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice söylerdi ki, yarın gönlüñ murâdını virürem diyü.
İmdi Yâ Rab, bir sebeb eyle ki peşimân olmaya, ola ki gönlüm murâdını vire.

حسن خلقى ز خدا مى طلبم خوى ترا
تا دگر خاطر ما از تو پريشان نشود

Husn-i һulkî zi-Hudâ mî-ṭalebem hûy-ı tu-râ
Tâ diger hâṭîr-ı mâ ez-tu perîşân ne-şeved

1 150. gazel 7. beyit.

2 M, F: dârem u.

3 Kendi hünerlerimden dolayı vay benim hâlime. Her bir hüner farklı bir şekilde beni sıkıntıya soktu. (Hüner sahiplerini çekemeyenler çok olduğu için hüneri çok olanların mahrumiyetleri ve sıkıntıları daha çok olmaktadır.)

4 M: ki beyân-ı.

Hulkı; yā ḥarf-i (^{M+} vahdet veyā) tenkīr.

Mahşûl-i Beyt: Allâh'dan seniñ hûyuñuñ hüsniñ hulkın isterim ya'nî hüsniñ hulk şâhibi olduğuñ isterim, tâ dahî bizim hâtırımız senden perîşân olmaya, zîrâ bed-hûy olicañ¹ bizi rencîde-hâtır idersin.

ذره را تا نبود همت عالی حافظ
طالب چشمۀ خورشید در خشان نشود

Zerre-râ tâ ne-buve himmet-i 'âli Hâfiż
Tâlib-i çeşme-i hûrşîd-i dîrahşân ne-şeed

Tâ bunda tevkît içündür, mâdâm ma'nâsına. **Himmet-i 'âli** iżâfet-i beyâniyyedir. **Hâfiż** münâdâ. **Tâlib-i çeşme** iżâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżâfetidir ve **çeşme-i hûrşîd-i dîrahşân** iżâfetleri beyâniyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Zerreniñ mâdemki himmet-i bülendi olmaya ey Hâfiż, yal-dırağan güneşin çeşmesine tâlib olmaz, ya'nî zerreniñ himmeti bülend gerekdir ki yerden kalkup güneşiñ ziyyâsında hareket idüp mer'i ve maḥsûs ola². Hâce bu beytde 'ulüvv-i himmete tergîb ider.

194

Ve lehu eyzan
Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آبد
گفتم که ماہ من شو گفتا اگر برآید

Goftem ǵam-ı tu dârem goftâ ǵamet ser-āyed
Goftem ki mâh-ı men şev goftâ eger ber-āyed

Bu ǵazel tamâm su'âl ü cevâb tarîkiyle vâkı‘ olmuş. Bu üslüb 'ilm-i Bedî‘den bir şan'atdır ki su'âl ü cevâb dirler. **Ser-āyed** dükene ve tamâm ola dimekdir, du‘â maķâmında müsta‘meldir. **Eger ber-āyed** eger kolay gelürse dimekdir, râst gelürse ma'nâsına da müsta‘meldir, ammâ ǵulû‘ u ǵuruc ma'nâsına da hâli degildir, ya'nî iħâm tarîkiyle vâkı‘ olur. Niteki bu beytde böyle vâkı‘dir:

1 T: oldugüñ (...) olicek.

2 M: mürebbâ ve maḥsûb ola. T: mer'i ve maḥsûb ola.

گفتم رخ تو ماه است گفتا ولی دو هفته
گفتم به من نماید گفتا اگر برآید

Goftem ruh-ı tu māh'est goftā veli du hefte
Goftem be-men numāyed goftā eger ber-āyed¹

Be-men numāyed istifhāmdir, baña görinür mi² dimekdir. **Eger ber-āyed** kolay gelüp rāst gelürse dimekdir³.

Mahşūl-i Beyt: Cānāna didim, seniñ ǵamıñ ḫutarım. Cānān da didi, ǵamın dükene ve tamām ola, du'ādır, ǵamıñ gitsün⁴ ve tamām olsun dimekdir. Bu du'āda iki ma'nā melhūzdur. Vişal müyesser ola ve ǵamdan ḥalāş bulasın dimek ola ve beni sevmeden ferāğat idüp ve ǵamdan ḫurtulasın dimek ola. Hāşılı, iki ma'nāyla insā tarīkiyle vāki'dir, iħbār tarīkiyle ahz idüp ǵamdan ḥalāş bulursın diyen bī-haber imiş. Cānāna didim ki; benim māhüm ol ya'nī māh gibi üstüme ṭāli' ol. Cānān didi; eger kolay gelürse ya'nī ṭāli'iñ müsā'id olursa seniñ māhiñ (**204a**) olup üstüne perteve şalayın⁵.

گفتم ز مهر بانان رسم وفا بیاموز
گفتا ز ماهرویان این کار کمتر آید

Goftem zi-mihr-bānān resm-i vefā bi-y-āmüz
Goftā zi-māh-rūyān īn kār kemter āyed

Mihr-bānān elif ve nūn'la cem' oldu zevi'l-'uküle şıfat olduğuçün, dilberān-ı mihr-bānān dimekdir. **Resm-i vefā** iżafeti lämiyyedir. **Māh-rūyān**; taķdiri dilberān-ı māh-rūyāndır, (+⁺ māh-rū vaşf-ı terkibī, ay yüzlü ma'násına. **İn kār**) ya'nī **resm-i vefā**. **Kemter āyed** hīç gelmez dimekdir, niteki mükerrer beyān olmuşdur.

Mahşūl-i Beyt: Cānāna didim ki, mihibānlardan⁶ vefā resmini ögren. Ol da didi ki, māh-rūlardan bu iş hīç gelmez, ya'nī māh-rūlar vefā-dār olmaz, cefākār olur. Bunuñ ma'násını eksikrek⁷ gelür diyenler ziyāde eksik söylemişler.

1 Dedim ki senin yanağın ay gibidir, dedi ki fakat iki haftalık yani dolunay şeklindeki aydır. Dedim ki bu ay/yanak bana görünecek mi? Dedi ki kolay gelirse, denk gelirse olur.

2 M: istifhāmdir, göründü.

3 S: rāst gelürse dimekdir. M, T: kolay gelürse, rāst gelürse dimekdir. F nüshası tercih edildi.

4 S: dükensün.

5 M, T: per şalup ṭulü' ideyim.

6 S: meh-rūlardan.

7 M, T: eksik.

گفتم که بر خیالت راه نظر بیندم
گفتا که شب روانست از راه دیگر آید

Goftem ki ber-hayâlet râh-ı naâzâr bi-bendem
Goftâ ki şeb-revân'est ez-râh-ı diger âyed¹

Râh-ı naâzâr beyâniyye ve yâ lâmiyyedir (^{S,T+} meçâzen, **bi-bendem**'in muâkaddem mef'ûlidir.) **Şeb-revân** vaşf-ı terkîbîdir, revîden'den, gice yürüyücü, ekseriyâ² uğrîda istî'mâl iderler.

Mahşûl-i Beyt: Didim ki, hâyâliñe naâzâr yolin bağlarım, ya'nî hâyâliñ dâhil olduğu göz yolin bağlarım tâ ki hâyâliñ göz yolından göñüle varmasun. Cânân didi ki, benim hâyâlim şeb-revdır, ya'nî 'ayyâr-ı pür-fenn ü bisyâr-dânişdir, bir ġayıri yoldan dâhil olur. Ya'nî 'ışk u muhabbet hemâñ göz görmekle³ olmaz, belki âdem kulağıdan da 'âşik olur. Hâşılı, ta'aşşuk hemâñ naâzara münhâşır degildir, iştîmekle de olur.

گفتم که بوی زلفت گمراه عالمم کرد
گفتا اگر بدانی هم او ت رهبر آید

Goftem ki büy-i zulfet gum-râh-ı 'âlemem kerd
Goftâ eger bi-dâni hem üt reh-ber âyed

Goftem'den şoñra gelen **ki** 'ibâretleri maķûl ü ķâvl beynini rabî için harf-i beyândır. **Bûy-i zulfet** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Gum-râh-ı 'âlem** iżâfeti de böyledir, **gum-râh** yoli azmiş (^{M,T+} ya'nî yolin yitirmiş kimseye dirler,) **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinden **kerd** fi'line muâkayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşil ma'nâsına (^{S+} mef'ûl-i evvelidir ve **gum-râh-ı 'âlem** mef'ûl-i şâni). **Bi-dâni** fi'l-i mužâri' müfred muhâṭab, fi'l-i şart. **Hem** bunda te'kîd ifâde ider. **Ü't;** žamîr-i ġâyib **bûy-i zulf'e** râci'dir ve žamîr-i hîṭâb ma'nâ-da **âyed** fi'line muâkayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşil ma'nâsına. **Reh-ber** vaşf-ı terkîbîdir, yol iletici ve ķulağız ma'nâsına.) **Ü** mübtedâ-i evvel, **reh-ber** mübtedâ-yı şâni ve cümle-i fi'liyye ħaber-i şâni ve şâni (^{M,T+} ħaberiyile) ħaber-i evvel. Pes, cümle-i şuğrâ ve kübra⁴ cevâb-ı şart oldu ve cümle-i şart u cevâb maķûl-i **goftâ**'dır.

1 S: Gofte ki şeb-revest ü ez-râh-ı diger âyed.

2 S: ekser.

3 M: hemâñ görmeklikle.

4 M, T: cümle-i şıgar u kiber. F nüshası S ile aynı.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna didim ki, seniñ bûy-i zülfüñ beni güm-râh-ı ‘âlem eyledi. Cânân didi, eger bilürseñ saña bûy-i zülfümdür ķulavuzluk¹ eyleyen, ya‘nî yine bûy-i zülfümdür saña તarîka delil gelen².

گفتم خوش‌هاوایی کز باغ عشق خیزد
گفنا خنک نسیمی کز کوی دلبر آید

Goftem hoşâ hevâyî k’ez-bâğ-ı ‘ışk hîzded
Goftâ hunuk nesîmî k’ez-kûy-i dil-ber âyed

Hoşâ; elif bunda mübâlağa ifâde ider, <^{F+} ya‘nî ‘âşîklîk hevâsı bir hoş hevâdır.> **Hevâyî;** yâ һarf-i vâhdet. **K’ez** aşlında **ki ez** idi, **ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat. **Bâğ-ı ‘ışk** iżâfeti beyâniyyedir. **Hunuk**, (^{M,T+} hâ’nîñ ve nûn-uñ žammiyla), mübârek dimekdir, <**hunuk** bunda ihâm તarîkiyle mezkûrdur, zîrâ şovuغا da hunuk dirler, **hunuk** mübtedâ, **nesîm** haberî, ‘aksi de câ’izdir.> **Nesîmî;** yâ һarf-i vâhdet. **K’ez;** **ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat.

Mahşûl-i Beyt: Didim, ne hoşdur bir havâ ki bâğ-ı ‘ışkdan қalƙar ya‘nî³ ژâhir olur. Didi, bir nesîm-i mübârekdir ki kûy-i dilberden gelürveyâ mübârek bir nesîmdir ki kûy-i cânândan gelür.

گفتم که نوش لعلت ما را بارزو کشت
گفنا تو بندگی کن کو بندہ پرور آید

Goftem ki nûş-ı la’let mâ-râ be-ärzû kuşt
Goftâ tu bendegî kon k’ü bende-perver âyed

Nûş tatlı ve bal ma‘nâsına gelür. **La’l**den murâd lebdîr teşbih તarîkiyle. **Nûş-ı la’l** iżâfeti beyâniyyedir, **tâ**-yi hîjâba iżâfet lâmiyyedir. **Mâ-râ,** **geş̄t’iñ** (204b) mułakkadem mef’ûl-i şârihi ve **be-ärzû** ғayr-i şârihi. **Bendegî;** yâ һarf-i masdar. (<^{F+} **Kon** fîl-i emr müfred muhâṭab, eyle dimekdir. **Bende-perver** vaşf-ı terkîbîdir, perverîden’den, կul besleyici ya‘nî) terbiye idici dimekdir. **K’ü**da žamîr-i ғâyib ve **âyed**de žamîr-i müstetir **nûş-ı la’l**e râcidir.

Mahşûl-i Beyt: Didim ki, nûş-ı la’lin bizi árzû ile depeledi ya‘nî lebiñ árzû-sıyla helâk olduķ. Didi ki, sen bendelik eyle, ya‘nî bendeye lâzîm vazîfeyi iżhâr eyle ki nûş-ı la’lim bende-perverlik eyler. Ya‘nî sen vezâ’if-i ‘ubûdiyyeti vücûda getür ki benim nûş-ı lebim⁴ seni terbiye ider ve mahrûm қomaz.

1 S, M: қulavuzluk.

2 S: delil olan.

3 S: қalƙar ve.

4 S: benim lebim.

گفتم دل رحیم کی عزم صلح دارد
گفتا بکس مگوی این تا وقت آن درآید

Goftem dil-i râhîmet key 'azm-i şulh dâred
Goftâ be-kes me-gû īn tâ vaqt-i ân der-âyed

Dil-i râhîm iżāfeti beyāniyyedir ve **tâ**'ya iżāfet lâmiyye. 'Azm-i şulh' maş-darıñ mef'ûline iżāfetidir. **Be-kes, me-gûy**'uñ (^{S+} muķaddem) mef'ûl-i ġayr-i şariħidir ve **īn** maķûl-i ķavl. **Tâ** bunda ilâ ve hattâ ma'nâsınadır. **Ān** ism-i işā-retdir 'azm-i şulh'a. **Der-âyed** gele dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Didim, seniñ esirgeyici gönlün kaçan şulha 'azm ider, ya'nî ne vakıt şulha 'azm idüp niyyet ider¹? Didi, kimseye bunı söyleme, tâ şulh vaqtı gelince². Ya'nî seniñle müsälâha ideriz, ammâ kimseye bu râzı³ açma çak şulh idince.

گفتم زمان عشرت دیدی که چون سر آمد
گفتا خموش حافظ کین غصه هم سر آید

Goftem zemân-ı 'isret dîdî ki cûn ser-âmed
Goftâ hamûş Hâfiż k'în ǵuşşa hem ser-âyed

Zemân-ı 'isret iżāfeti lâmiyye. **Dîdî** fi'l-i mâžî müfred muhâṭab, bunda iħbâr ve inşâya müteħammildir. **Ki** ħarf-i beyân. **Çûn**, vâv-ı aşliyye ile, keyfe ma'nâsınadır, nice dimekdir. **Ser-âmed** dükendi ve tamâm oldu dimekdir. **Hamûş** fi'l-i emr müfred muhâṭab, epsem ol dimekdir. **K'în; ki** ħarf-i ta'lîl. **Ser ăyed** dükenür ve tamâm olur dimekdir.

[Mahşûl-i Beyt: Dedim ki gördün mü işaret zamanı nasıl geçip gitti. Dedi ki sus Hâfiż, bu sıkıntı zamanı da geçip gider.] Ya'nî ey Hâfiż zamân-ı 'isret tamâm olup gitdiyse zamân-ı ǵuşşa ve ǵam da қalmaz dimekdir.

Beyt:	شاد بر آنم که درین دیر تنگ شادی و غم هر دو ندارد درنگ
--------------	--

Şad ber-ānem ki derîn deyr-i teng Şâdî vu ǵam her du ne-dâred direng ⁴
--

1 M, T: şulha niyyet idüp meyleder.

2 S: gele.

3 M, T: râyi.

4 Şundan dolayı sevinçliyim ki, bu dar/cileli dünyada hem sevinç hem de sıkıntı sürekli değil, gelip geçicidir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

هر کرا با خط سبزت سر سودا باشد
پای ازین دائره بیرون ننهد تا باشد

Her ki-râ bâ-haṭ-i sebzet ser-i sevdâ bâshed
Pây ezîn dâ’ire bîrûn ne-nihed tâ bâshed

Bâ-haṭ; bâ bunda harf-i şıladır. **Haṭ-ı sebz** iżâfeti beyâniyyedir. **Ser-i sevdâ** iżâfeti de böyledir. **Ne-nihed’iñ pây** muğaddem mef’ûl-i şârihi dir ve **ezîn dâ’i-re** ǵayr-i şârihi ve **bîrûn** mef’ûlün fihidir. **Tâ** harf-i tevkît.

Mahşûl-i Beyt: Her kimiñ ki haṭı-ı sebzîne ya‘nî tâze şâkalîna sevdâ ciheti ola ya‘nî muhabbeti ola, ayağını bu dâ’ireden taşra կomaz mâdâmki hayâtda ola. Ya‘nî seniñ dâ’ire-i haṭıniñ muhabbetini terk eylemez, hâşılı, seni seven ölince safâ ‘âşikdir. Haṭdan murâd cânân kendidir, zikr-i cüz’ ve irâde-i küll կabîlindendir, buña mecâz-ı mürsel dirler. Şâkala dâ’ire ıtlâkî yüzüñ eṭrâfinı ihâta idüp dâ’ire şeklinde olduğuundur.

من چو از خاک لحد لاله صفت برخیزم
 DAG سودای توام سر سویدا باشد

Men cu ez-hâk-i lahad lâle-şifat ber-hîzem
Dâg-ı sevdâ-yı tuem sîrr-ı suveydâ bâshed

Lâle-şifat lâleveş dimekdir, murâd dâg-dâr olmasıdır. **Dâg-ı sevdâ** iżâfeti beyâniyyedir ve **tu’ya** iżâfeti lâmiyye. **Sîrr-ı suveydâ** iżâfeti de beyâniyyedir. **Suveydâ**, sîn’iñ žammî vâv’iñ fethî ve ya‘nîn sükûniyla, yüregiñ içinde uyuşmuş (205a) կara կan pâresine dirler, her hayvânıñ yüreginde ol olur. Dirler ki Allâhu Te‘âlâ կuvvet-i derrâkeyi¹ ol կara կanda կomışdır, *ve'l- 'ilmu 'inde'llâh*².

Mahşûl-i Beyt: Ben³ ki maķbere տoprağından lâle gibi dâg-dâr կallkam, seniñ sevdâ ve muhabbetiñ dâğı benim süveydâmıñ sırrı olur, ya‘nî ol zamânda

1 S: idrâki. M, T: derr[â]keyi. F nûshası tercih edildi.

2 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

3 M, T: men.

da seniñ 'ışk u muhabbetiñ sırrı derün-i dilimde olur. Hâşılı, ölmekle muhabbetiñ dilimden gitmez ve şimdiki gibi dilimde mestür u mektûm olur.

تا کى اى گوھر يك دانه روا مى دارى
کز غمت ديدة مردم همه دريا باشد

Tâ key ey gevher-i yek-dâne revâ mî-dârî
K'ez-ğamet dide-i merdum heme deryâ bâshed

Cevher-i yek-dâne ekşer lü'lü'de¹ istî'mâl iderler, dürr-i yetîm ma'nâsi-na. **Dîde-i merdum** iżâfeti lâmiyyedir. **Heme** merdum'i te'kîd vâki' olmuş. **Merdum**'le **dîde** cem'i hûb vâki' olmuş. **Dîde** deryâ olmaķdan murâd keşret-i bükâ ve giryedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey gevher-i yek-dâne, ķaçana dek² câ'iz tutarsın ki seniñ ǵamîndan ħalkıñ gözü deryâ ola. Ya'nî niçeye dek cemî' ħallķıñ gözlerinden seniñ ǵamîndan deryâlarca yaşlar revâ olduğunu revâ görürsün. Murâd ṭaleb-i şefķat u merħametdir. Ba'zi nûshada bu beyt (^{M,T+} böyle) vâki' olmuş:

تو خود اى گوھر يك دانه كجايى آخى
کز خيال تو مرا دиде چو دريا باشد

Tu ħod ey gevher-i yek-dâne kucâyî āħir
K'ez-hayâl-i tu merâ dide ču deryâ bâshed

Hod bunda taħsîn-i lafz için gelmişdir. **Āħir** de böyledir. **K'ez; ki** ḥarf-i beyân. **Bâshed** bunda **est** ma'nâsına edât-i zamâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Sen ey gevher-i yek-dâne, ķandasın ki seniñ ħayâliñden benim gözüm deryâ gibi oldı, ya'nî seniñ ħayâliñ hâtırima geldüğinden bî-iħ-tiyâr şol ķadar çok ağladım ki gözüm deryâ olur³. Gel imdi bizi bu giryeden halâş eyle.

ظل ممدود خم زلف توام بر سر باد
كاندران سايه قرار دل شيدا باشد

Zill-i memdûd-ı ħam-ı zulf-i tuem ber-ser bâd
K'enderân sâye ķarâr-ı dil-i şeydâ bâshed

1 S: lülüde.

2 S: ne vakte dek.

3 S: gözlerim deryâ olur. M: gözüm deryâ oldı.

Zıll-i memdûd iżāfeti beyāniyyedir. **Ham-ı zulf-i tu** iżāfetleri lāmiyyelerdir, **mīm-i** mütekellim ma'nā cihetinden **ser'**e muķayyeddir, **ber-serem bād** dimekdir. **K'enderān; ki** harf-i ta'lil, **ender** edāt-ı ẓarfîyye, **ān** ism-i işaretdir sâyeeye ki **zıll-i memdûd**'dan 'ibâretdir. **Karâr-ı dil-i şeydâ** iżāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ zülfün büklüminiñ uzamış ve çekilmiş gölgesi başıñ üzere olsun ya'nî sâye-i zülfün benim başım üzerinden gitmesün, zîrâ dil-i şeydâniñ ḳarârı ol sâyededir. Ya'nî benim dil-i şeydâniñ ḳarârgâhı seniñ ḥam-ı zülfün olduğuçun ẓıll-i memdûdı başımdan eksik olmasun. Hâşılı, cānâniñ sâyesi dâ'im üstümde olsun dimekdir, zîrâ zülf anıñ esbâb-ı hüsninden ve ān'ıñ¹ levâzimindandır.

از بن هر مژهام آب روانست بیا
اگرت میل لب جوی و تماشا باشد

Ez-bun-i her mujeem āb revân'est bi-y-â
Egeret meyl-i leb-i cûy u temâşâ bâshed

Bun, ba'nıñ žammıyla, her nesneniñ dibine dirler, **her muje'**ye iżāfeti lāmiyyedir². **Āb** mübtedâ ve **revân** ḥaberi ve **ez-bun**, **revân**'a müte'allîk. **Bi-y-â** müşrâ'-ı şâniye merhündur. **Egeret; tâ** žamîr-i merfû' muttaşıl ve žamîr-i manşûb muttaşıl olmağa ḳâbıldır, eger seniñ ve eger saña ma'nâsına. **Meyl-i leb-i cûy** iżāfetleri lāmiyyelerdir. **Temâşâ** leb-i cûy'a ma'ṭûfdur.

Mahşûl-i Beyt: Benim her kirpigimiñ dibinden āb revândır ya'nî gözüm yaşı akaar. Gel, eger seniñ ırmaķ kenârına ve temâşâya meyliñ olursa. Ya'nî leb-i cûy u temâşâya mâ'il iseñ gel, benim gözüm (**205b**) yaşı ırmağını seyr eyle.

چون دل من دمى از پerde برون آى و در آى
که دگر باره ملاقات نه پیدا باشد

Çun dil-i men demî ez-perde birûn ây u der-ây
Ki diger bâre mulâkât ne peydâ bâshed

Demî; yâ harf-i vâhdet, bir nefes ve bir sâ'at dimekdir. **Āy** fi'l-i emr müfred muḥâṭab, gel dimekdir, ȳıden'den. **Vâv** harf-i 'aṭf. **Der-āy;** bunda da **āy** mezkûr gibidir, ammâ **der** lafzına muķârin olmağla içeri gir ma'nâsınaadır.

1 F'de ikinci 'anıñ' kelimesindeki elifin üzerine med işaretî konulmuştur.

2 S: Bun-i her muje iżāfeti lāmiyyedir.

Ki harf-i ta'lil. **Bâre** kerre ma'nasınadır. **Diger bâre** bir kerre dahî dimekdir. **Mulâkât** müfâ'ale bâbindan maşdardır, buluşmak dimekdir. **Ne** edât-ı nefydir, ma'nâ cihetinden **bâshed**'e muğayyeddir, **peydâ ne-bâshed** taqdîrindedir.

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlüm gibi bir nefes perdeden şaşa gel ya'nî te-settürden şaşa çıkış ve benim teng ü târik kulübeme gir, zîrâ bir dahî buluşmak zâhir degildir. Câ'izdir ki ölem ve bir dahî biribirimizi görmeyevüz.

چشمت از ناز بحافظظ نکند میل آری
سرگرانی صفت نرگس شهلا باشد

Çeşmet ez-nâz be-Hâfiż ne-koned meyl ārî
Ser-girânî şifat-ı nergis-i şehlâ¹ bâshed

Ārî evet² dimekdir, müşrâ'-ı şânîye merhündur. **Ser-girânî** baş ağırlığı, ya'nî ağır başlı olmaç. **Şifat-ı nergis-i şehlâ; şifat'ıñ nergis'**e iżafeti lämiyyedir ve **nergis'ıñ şehlâ**'ya beyâniyye. **Şehlâ** eşhel'iñ mü'ennesidir, koyun ela gözli ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ çesmiñ nâzdan ve tekebbürden Hâfiż'a meyl eylemez. Beli, ağır başlı olmaç nergis-i şehlânî şifatıdır. Ya'nî seniñ çesmiñ nergis-i şehlâdır ve ser-girânlık anıñ şifatıdır. İmdi Hâfiż'a nazar şalup iltifât ey-leyemezse garîb degil, zîrâ ağır başlı olanlar degme kimseye iltifât eylemezler.

¹ M: ra'nâ.

² S: eved.

196

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilâtün**

چو آفتاب مى از مشرق پیاله برآید
ز باغ عارض ساقی هزار لاله برآید

Çu âftâb-ı mey ez-mâşrîk-ı piyâle ber-âyed
Zi-bâğ-ı ‘ârez-ı sâkî hezâr lâle ber-âyed

Çu edât-ı ta'lîl. **Âftâb-ı mey** iżâfeti beyâniyyedir. **Mâşrîk-ı piyâle** de böyledir. **Ber-âyed** bunda țulū‘ eyleye dimekdir. **Bâğ-ı ‘ârez-ı sâkî** iżâfeleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Ber-âyed** bunda çıkar dimekdir, ya'nî zâhir olur ve biter.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü şarâb âfitâbı ya'nî şarâb piyâle mâşrîkından ya'nî piyâleden țulū‘ eyleye ya'nî zuhûr eyleye, sâkîniñ ‘ârizî bağından biñ lâle zâhir olur, ya'nî bâde sevretinden rûyûniñ kıızılı kıızıl ve akı ak¹ olur.

نسیم در سر گل بشکند کلاله سنبل
چو از میان چمن بوی آن کلاله برآید

Nesîm der-ser-i gul bi-şkened kulâle-i sunbul
Çu ez-miyân-ı çemen bûy-ı ân kulâle ber-âyed

Kulâle Fârisîde ol şâça dirler ki yaşa örile ve kûruduğandan şoñra açalar ve tarayalar, pes, zincîr şeklin bağlar, ‘Arapça müca“ad dirler ve Pehlevîce neğûle² dirler. **Kulâle-i sunbul** iżâfeti beyâniyyeveyâ lâmiyyedir mecâzen. **An kulâle** buyurdığı **kulâle-i cânâñ**’dır. **Ber-âyed** bunda çıkışa ya'nî zuhûr eyleye.

Mahşûl-i Beyt: Nesîm gülüñ başında külâle-i sünbüli şikest ider, ya'nî (^{M,T+} bunlara) taħkîr idüp i‘tibâr eylemez çünkü çemen ortasından cânâñiñ külâlesi қoķusı zâhir ola. Ya'nî cânâñiñ bûy-ı külâlesi var iken güle ve sünbûle i‘tibâr yok. Kulâle perçem ma'nâsına nadir diyen ma'lûm oldu ki kulâleyi bilmez imiş³.

1 M, T: ağı ağı.

2 T, F: nuğûle (nûn’un üzerine ötre konulmuş).

3 <^{T+} Redd-i Şem‘î

ز گرد خوان نگون فلك طمع مکن اى دل
که بى ملالت و صد غصه يك نواله برآيد

Zi-gird-hân-i nigün-i felek tama' me-kon ey dil
Ki bi-melâlet¹ u şed ǵussâ yek nevâle ber-āyed

Gird-hân, dâl'în sükünüyla, sinî ve sofra dimekdir. **Gird-hân-ı nigün-ı felek** iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Nigün** başı aşağı ma'nâsinadır. **Tama'**, **me-kon**'uñ mułkaddem mef'ûlidir ve müşrâ'-ı şâniye merhündür. **Ki** harf-i (206a) beyân. **Nevâle** bunda loğma ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Başı aşağı felek sofrasından ey göñül, tama' tutma ki melâletsiz ve yüz ǵuşsasız bir nevâle ya'nî bir loğma hâşıl olur, ya'nî dünyâda zahmetsiz bir nesne hâşıl olmaz. Bunda gird'iñ dâlini meksûr okuyup kenâr ve eṭrâf ma'nâsına ǵutulanlar kenârdan otlamışlar². Müşrâ'-ı evveliñ âhirini **tama'** **me-dâr dilâ** diyen ve **umîd ne-tuvân dâşt** diyen ǵarâb nâ-mevzûn yazmışlar³, 'afâllâhu 'anhuma.

شکایت شب هجران نه آن حکایت حالت
که شمّه ز بیانش بصد رساله برآید

Şikâyet-i şeb-i hicrân ne ân hikâyey-i hâl'est
Ki şemme' i zi-beyâneş be-şed risâle ber-āyed

Şikâyet-i şeb-i hicrân iżâfetleri lâmiyyelerdir, ya'nî **şikâyet**'în **şeb-i hicrân**'a maşdarîn mef'ûline iżâfetidir. **Hikâyey-i hâl** iżâfeti de böyledir. **Ki** harf-i beyân. **Şemme'i**; yâ harf-i vahdet. **Beyâneş**; şîn-i şamîr **hikâyey-i hâl**'e râci'dir. **Be-şed risâle**, **ber-āyed**'e müte'allikdir. **Ber-āyed** bunda hâşıl ola dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hicrân gicesiniñ şikâyeti ol hikâyey-i hâl degildir ki bir şemme ve ǵerresi yüz risâle ve kitâbla hâşıl ola. Ya'nî şeb-i hicrânıñ hikâyey-i hâli defterlere ve risâlelere şıgmaz. Minhusinde şemme'i'de olan hemze vahdet içündür diyen zâ'id söylemiş⁴.

گرت چو نوح نبى صبر هست بر غم طوفان
بلا بگردد و کام هزار ساله برآيد

1 S; bî-melâmet.

2 <T+ Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

3 <T+ Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

4 <T+ Redd-i Şem'i>

Geret çu Nûh-ı nebî şabr hest ber-ğam-ı tûfân
Belâ bi-gerded u kâm-ı hezâr-sâle ber-âyed

Geret; tâ žamîri ma'nâda sabr'a muķayyeddir, ger şabret hest taķdîrinde.
Mîşrâ'-ı şanî cevâb-ı şartdır. (^{S,T+} **Tûfân**'dan murâd keşret-i eşkdir ya'nî keşret-i
giryeden hâşıl olan tûfândır.)

Mahşûl-i Beyt: Eger Nûh peygamber gibi tûfân ǵamına şabrıñ var ise sen-de, belâ döner ve biñi yillik murâd hâşıl olur, ya'nî rûzgârıñ şiddet ü hiddetine şabır eylemek sebebiyle her murâd el virür. Mîşrâ'-ı evvelde ǵam lafzını īrâd ey-lemeyeñler evzân ahvâlindeñ gâfiller imiş¹. Hezâr-sâle buyurduğunda Hâzret-i Nûh 'aleyhi's-selâmiñ 'ömrine işâret var.

بسعى خود نتوان برد پى بگوهر مقصود
خيال بود که اين کار بى حواله برآيد

Be-sa'y-i hod ne-tuvân burd pey be-gevher-i maķşûd
Hayâl bûd ki ìn kâr bî-havâle ber-âyed

Pey bunda yol ve iz ma'nâsınañdır ve **burd** burden ma'nâsınañdır. **Hayâl bûd**; taķdîri **hayâlem bûd** idi. **Ki** harf-i beyân. **În kâr** ya'nî gevher-i maķşûda yol iletmek². **Havâle** aşlında **havâle-i** (^{M,T+} **taķdîr**) idi.

Mahşûl-i Beyt: Kişi kendi sa'yi ile gevher-i maķşûda yol iletmek³ mümkün degil. Hâyâlim böyle idi ki bu iş taķdîr-i Hudâ'ya havâlesiz hâşıl ola, ammâ böyle degil, belki cemî' umûr hükm-i ķazâ ve ķadere mevkûfdur, ansız olmaz. Mîşrâ'-ı evvelde pey lafzını īrâd eylemeyeñler baĥr-i Müctessî'ini evzânı beynini teşhîş eylemezler imiş⁴.

نسيم لطف تو گر بگنرد بتربت حافظ
ز خاك كالبدش صد هزار لاله برآيد

Nesîm-i luťf-i tu ger bi-gzered be-turbet-i Hâfiż
Zi-ħâk-i kâlebedeş şed hezâr nâle ber-âyed

Nesîm-i luťf iżâfeti beyâniyyedir ve **tu**'ya iżâfeti lämiyye. **Be-turbet-i Hâfiż; bâ** harf-i şila, **bi-gzered**'e müte'allîk ve iżâfet lämiyyedir. **Hâk-i kâlebed**

1 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

2 M: yol eylemek.

3 M: yol eylemek.

4 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

iżāfeti beyāniyye ve **şīn**'a iżāfeti lāmiyyedir. **Kâlebed**, kāf-ı 'Arabīyle¹ ve lām'ıñ fethi ve žammıyla, kâlebiñ mu'accemidir ve ba'žıları emr bil-‘aksdir didiler, ya'nı kâleb **kâlebed**'iñ mu'arrebidir didiler². Hâşılı, **kâleb**, lām'ıñ fethi ve kesriyle, cisme dirler.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ luṭfuñ nesīmi Hâfiż'ıñ türbesine mürür idüp uğrarsa anıñ cismi türābindan yüz biñ nâle çıkar, ya'nı seniñ luṭfuñ nesīminden hayatı bulup hâk-i (**206b**) vücūdınıñ her bir zeńresi şevķden nâle ve efgāna gele.

197

**Ve lehu eyżan
Ez-Bahr-i Recez
Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün**

سرو چمان من چرا میل چمن نمی‌کند
همدم گل نمی‌شود یاد سمن نمی‌کند

Serv-i çemân-ı men ci-râ meyl-i çemen ne-mî-koned
Hem-dem-i gul ne-mî-şevev yâd-ı semen ne-mî-koned

Serv-i çemân iżāfeti beyāniyyedir, **çemân** şıfat-ı müşebbehedir, çemîden'den, şalınmak ve teferruc eylemek ma'nâsına, **men**'e iżāfeti lāmiyyedir. **Meyl-i çemen** iżāfeti maşdarıñ mefûline iżāfetidir. **Hem-dem-i gul** iżāfeti ism-i fâiliñ mefûline iżāfetidir. **Yâd-ı semen** maşdarıñ mefûline iżāfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Benim şalınıcı servim çemene niçün meyl eylemez ya'nı çemen seyrine mā'il degil, gülne niçün mukârin olmaz, semen niçün añmaz? Ya'nı evvel bahârdır, niçün taşra çıkışup çayır ve çemen seyrin eylemez? Serv-i çemândan murâd Hûdâdır diyen câhil 'aceb cerî câhil imiş ki bî-pervâ Hûdâ'ya her ne ism ve her ne şıfat olursa it'lâk ider³. Esmâ'u'llâh tevkîfi olduğuna 'âlim olmaduğundan böyle hâṭâlar ider.

1 M, S, T: kâf-ı 'Acemîyle.

2 (S, T, F*) Ta'cîm 'Araba mahşûş harfi 'Acemî harfine döndürmege dirler. Ve ta'rib 'Aceme mahşûş harfi 'Arabî harfine döndürmege dirler.) Bu cümle T ve F'de derkenarda bulunmaktadır.

3 <T* Redd-i Şem'i>

تا دل هرزه گرد من رفت بچین زلف او
زان سفر دراز خود عزم وطن نمی‌کند

Tâ dil-i herze-gerd-i men reft be-çin-i zulf-i ü
Zân sefer-i dirâz-i hod ‘azm-i vaşan ne-mî-koned

Tâ zamânda ibtidâ-yı ġäyet içündür, ‘Arabîde münzü gibi. **Dil-i herze-gerd** iżâfeti beyâniyyedir. **Herze-gerd** bî-fâ’ide gezici, yiler oñmaz ma’nâsına nadır. **Çin-i zulf-i ü** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Sefer-i dirâz** iżâfeti beyâniyyedir ve **hod**’a iżâfeti lâmiyyedir. ‘**Azm-i vaşan** maşdarının mefûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Benim ‘abeş yerlere gezen gönlüm cânâniñ çin-i zülfine varaldan beri kendiniñ ol uzun seferinden vaşanına ķaşd eylemez, ya‘nî çin-i zülf-i cânâن seferinden vaşan-ı ķadimini yâd eyleyüp aña ‘azm eylemez. Sefer-i dirâz buyurduğu çin ‘ibâretine göredir, zîrâ çin’de īhâm vardır, *te’emmel*¹.

دل بامید وصل تو همدم جان نمی شود
جان بهوای کوی تو خدمت تن نمی کند

Dil be-umîd-i vaşl-i tu hem-dem-i cân ne-mî-şevêd
Cân be-hevâ-yi kûy-i tu hîdmet-i ten ne-mî-koned

Umîd-i vaşl-i tu iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Hem-dem-i cân** ism-i fâ’iliñ mefûline iżâfetidir. **Hevâ-yı kûy-i tu** iżâfetleri de lâmiyyelerdir. **Hîdmet-i ten** maşdarının mefûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül saña vâşıl olmak ümîdiyle câna yâr olmaz ya‘nî câna i‘tibâr eylemez. Cân daхи seniñ mahalleñ ârzüsüyla tene hîdmet eylemez ya‘nî (^{M,T+} tene) istiğnâ ider.

پیش کمان ابرویش لابه همی کنم ولی
گوش کشیده است ازان گوش بمن نمی کند

Pîş-i kemân-ı ebrûyeş läbe hemî-konem velî
Gûş- keşideest ezân gûş be-men ne-mî-koned

Pîş-i kemân-ı ebrûyeş iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyyedir (^{S,T+} leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle.) **Lâbe** bunda temellük ma’nâsına nadır ya‘nî

1 S: te’emmel tedri.

yaltaqlanmak¹. **Gûş-keşide;** aşl-ı kelâm **gûşes keşideest**dir, žarüret-i vezniçün (^{M,T+} şîn'i) hâzf eylemişdir, iştîlâhlarında ķulağı burulmuş dimekdir, zîrâ **keşide** bunda mebnîyyun lî'l-mef'ûl ma'nasınadır, burulmuş dimekdir. **Ezân** bunda edât-ı ta'lildir. **Gûş be-men ne-mî-koned** ķulağın baña tutmaz, ya'nî sözüm diñlemez².

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ kemân-ı ebrûsı öñinde ve katında çok temellük idüp yalvardım, ammâ anıñ kemân-ı ebrûsunuñ ķulağı çekilüp burulmuşdur, anıñcun ķulağın baña tutup sözüm diñlemez³. Kemâniñ iki başlarına gûş dirler. Gâh olur ki yayın başları atılır⁴. Pes, bir miğdâr burivirürler ki tögrîla. Ba'zi ķaşlarıñ uçları da saç cânibine burulmuş şekli olur ve kemâna teşbih tarîkiyle iki ebrûnuñ uçlarına gûş (207a) ittlâk eylemiş. Hâşılı, ķulağı buruldığı için ķulağın baña tutup sözümi diñlemez⁵ dimekdir.

دى گلە ز طرەاش كردم و از سر فسوس
گفت كه اين سياه كج گوش بمن نمى كند

Dî gile'i zi-ṭurraeş kerdem u ez-ser-i fusûs
Goft ki ìn siyâh-kec gûş be-men ne-mî-koned

Gile, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle, şikâyet ma'nasınadır ve **yâ**'sı harf-i tenkîr, vahdet için diyen (^{M+} sū-i) żann eyledi⁶. **Fusûs** bunda laṭîfe ve temeshur ma'nasınadır. **Ki** harf-i râbiṭ-ı makûl ü ķavl. **Siyâh-kec** iki ma'nâda müsta'meldir, birisi egri (^{M,T+} ķara) ve birisi hâyin ķara, bunda ikisine de taḥammüli var.

Mahşûl-i Beyt: Dün cânâniñ tûrrasından şikâyet eyledim. Cânân baña laṭîfe ve temeshur cihetinden didi ki, bu egri hâ'in ķara, ķulağın baña eylemez, ya'nî sözüm (^{S,T+} tutmaz ve) diñlemez⁷.

چون ز نسيم مى شود زلف بنفسه پر شکن
و ه دلم چه ياد آن عهد شکن نمى كند

Çun zi-nesîm mî-şeveğ zulf-i benefse pur şiken
Veh ki dilem çi yâd-ı ân 'ahd-şiken ne-mî-koned

1 S: yaldaklanmak.

2 T, F: dignemez.

3 T, F: dignemez.

4 S: itilür.

5 T, F: dignemez.

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

7 T, F: dignemez.

Zulf-i benefše iżāfeti beyāniyyedir. **Şiken** burum ve büküm ma'nāsinadır, **benefše** ḥod burulmuş ve bukülmüşdür. **Veh** ḥayf maḳāmında müsta'melidir. **Ki** ḥarf-i beyān². **Çi** bunda **çi-râ** ma'nāsinadır. **Yâd-ı ân** iżāfeti maşdarın mef'üline iżāfetidir, zîrâ **yâd** ʐikir ma'nāsinadır. **'Ahd-şiken** vaṣf-ı terkibidir, şikeninden'den, 'ahd şiyıcı ya'nî³ naḳż-ı 'ahd idici ma'nāsına.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü nesim-i şabādan zülf-i benefše pür-şiken ola ya'nî^(M,T+) benefše) açılıp evvel bahâr ola, ḥayf ki gönlüm niçün ol 'ahd-şiken cānâni⁴ añmaz. Ya'nî şiken-i^(M,T+) zülf-i) benefşeyi göricek gönlüm 'acabâ niye ol naḳż-ı 'ahd eyleyen cānâni añmaz. Zâhirdir ki gönlüm andan küllî ezâyla müte'ezzî olmuşdur ki bahâr zamânında anı añmaz.

ساقع سیم ساق من گر همه درد می دهد
کیست که تن چو جام می جمله دهن نمی کند

Sâkî-i sîm-sâk-i men ger heme durd mî-dehed
Kîst ki ten çu câm-ı mey cumle dehen ne-mî-koned

Sâkî'niñ **sîm-sâk'**a iżāfeti beyāniyyedir. **Sîm-sâk** vaṣf-ı terkibidir, **men**'e iżāfeti lâmiyyedir. **Durd** şarâbiñ balçığı⁵. **Ten**, **ne-mî-koned**'îñ mef'ûl-i evveli ve **dehen** mef'ûl-i şânisi.

Mahşûl-i Beyt: Benim sâkî-i sîm-sâk'ım eger cümle dürd virüp şâf virmezse kimdir ki cismini ve tenini câm-ı mey gibi başdan başa ağız eylemeye, ya'nî şundiği dürdi içmekden ötüri başdan başa ağız olmayan kimdir? Ya'nî andan her ne gelürse hoşdur, eger zehr ü eger tiryâk.

لخلخه سای شد صبا دامن پاکت از چه رو
خاک بنفسه زار را مشک ختن نمی کند

Laħħaha-sây şud şabâ dâmen-i pâket ez-çi rû
Hâk-i benefşezâr-râ mušk-i Hoten ne-mî-koned

Laħħaha hoş қoķulu terkibidir, ammâ şovuk dürtünürler⁶, şaqinurlar, қoķinurlar zi-şafâ. **Laħħaha-sây** vaṣf-ı terkibidir, sâyîden'den, ezmek ve sürtmek

1 M: ḥayfâ.

2 S: ki ḥarf-i râbiṭ-ı şifat.

3 S: ve.

4 S: câni.

5 S: ṭordı.

6 S: şurtinurlar.

ma'�nâsına. Müşk-sây u 'anber-sây bu կabildendir, müşk ü 'anber ezici dimekdir, zîrâ ezildiği hînde artık կoğu virür. **Dâmen-i pâket** izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Ez-çi rû** ne yüzden ya'�i ne sebebden dimekdir. **Hâk-i benefsezâr** (^{S+} izâfeti lâmiyyedir. **Benefsezâr**) benefsilik, gülzâr güllük ve lâlezâr lâlelik dîmekdir. **Muşk-i Hoten** izâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Şabâ lahlâha-sây u müşk-sây u 'anber-sây oldu ya'�i hoş կokular ve güzel râyiħalar getürdi, ya'�i bahâr zamânı oldu ki şabâ envâ*'i* râyiħalar getürecek zamândır. Pes, şabâ böyle olıcað seniñ dâmen-i pâkiñ ne içün ve ne cihetden hâk-i benefsezârı müşk-i Hoten eylemez, ya'�i şabâ bir (^{M,T+} hevâyi) yılüp yopürüci nesne iken lahlâha-sây olup güzel ve tatlı կokılar getürdüğü takâdirce seniñ dâmen-i pâkiñ (207b) benefsezârı niçün müşk-i Hoten eylemez. Sen hod rûh-¹ mücessemsin. Ba'ži nûshâda bu beyt bulundu ki կâfiyesi beyt-i sâbıkîn կâfiyesi gibidir, lâkin tetmîm-i fâ'ide içün bunda īrâd eyledik.

بَا هَمَهُ عَطْرَ دَامَنْتَ آيِدَمْ اَزْ صَبَا عَجَبْ
كَزْ گَذَرْ تُو خَاكْ رَا مَشَكْ خَتنْ نَمَى كَنْدْ

Bâ-heme 'îtr-ı dâmenet âyedem ez-şabâ 'aceb
K'ez-guzer-i tu hâk-râ müşk-i Hoten ne-mî-koned

'Îtr-ı dâmenet izâfetleri lâmiyyelerdir. **K'ez; ki** կârf-i beyân. **Guzer-i tu** izâfeti lâmiyyedir, **guzer** ismdir geçme ve uğrama ma'�nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ etegiñiñ² bu կadar կokusuyla şabâdan baña 'aceb gelür ki seniñ geçüp gitmegiñden ٹoprağı misk-i Hoten³ eylemez. Ya'�i şabâ seniñ etegiñden 'îtr alup güzergâhıñ türâbını müşk-i Hoten eylemediği baña 'aceb gelür, zîrâ seniñ dâmeniñden şâfî misk⁴ ü 'anber yağar.

دَسْتَكَشْ جَفَا مَكْنَ آبْ رَخْمَ كَهْ فِيْضَ اَبْ
بَىْ مَدَدْ سَرْشَكْ مَنْ درْ عَدَنْ نَمَى كَنْدْ

Dest-keş-i cefâ me-kon âb-ı ruhem ki feyż-i ebr
Bî-meded-i sirişk-i men durr-i 'Aden ne-mî-koned

Dest-keş-i cefâ izâfeti lâmiyyedir. **Dest-keş** mağlûb u makħûr ma'�nâsına isti'mâl iderler. **Âb-ı ruhem** âb-ı rûyem ma'�nâsınınadır, ya'�i 'îrz⁵, ve gözden

1 revh olarak da okunabilir.

2 S: etegiñ.

3 S: müşk.

4 S: müşk.

5 S, M: 'âriż.

yüz üzre aksan yaşı, bunda īhâm tarihiyle mezkürdür, *te’emmel*. **Ki** harf-i ta'lîl. **Feyz-i ebr** iżâfeti lämiyyedir, bunda **feyz-i ebr**'den murâd yağmurdur. **Meded-i sirişk-i men** iżâfetleri lämiyyelerdir. **Durr-i ‘Aden** iżâfeti de böyledir. ‘**Aden**’ Yemen diyârında bir şehriñ ismidir ki deryâsına eyü (^{S+} ve a'lâ) incü çıkışar. Egerçi meşhûr budur ki eyü incü Başra deñizinden çıkar. Hürmüz’de ve Bahreyn’de ve ol eṭrâfda vâki‘ olan deryâdan çıkışan incü eyidir dirler, *ve l-‘uh-detu ‘ale’r-nâvi!*.

Mahşûl-i Beyt: Benim āb-ı rûyumu cefâya mağlûb u maķhûr eyleme ya‘nî āb-ı rûyumu şiyânet eyle, zîrâ buluduñ feyzî ki yağmurdur, benim sirişkim mededinsiz² dürr-i ‘Aden eylemez. Ya‘nî āb-ı rûyum ki sirişkim neticesidir, anı ri‘âyet eyle ki dürr-i ‘Aden tâhîsilene gerek olur. Hâce ķatarât-ı eşkini dürr-i ‘Aden’e teşbîh eylemiş. Mışrâ‘-ı evveliñ âhirini **zi-feyz-i tu** yazup mecmû‘-i beytiñ ma‘nâsını; cefâ el çekmesin³ itme ki benim yanağım suyu seniñ feyzîñden benim gözüm yaşı mededinsiz⁴ dürr-i ‘Aden eylemez diyen ma‘nâsını anacak kendü biliür⁵. Ve minhusinde ya‘nî cefâdan el çekme didüğü bundan ağrebdir⁶, ‘*afâ’llâhu ‘anhu*.

كشتئَ غمْزَهْ تو شد حافظ ناشنیده پند
تیغ سزاست هر کرا درد سخن نمی‌کند

Kuşte-i ǵamze-i tu iżâfetleri lämiyyelerdir. **Hâfiż-ı nâ-şenîde** iżâfeti beyâniyyedir. **Tîg** mübtedâ, **sezaşt** haberî. **Her ki-râ** aşlında **her ki-râ ki** idi, **ki** žarûret-i vezn için һâzf oldu. **Derd-i suhan** iżâfeti lämiyyedir. **Derd-i suhan ne-mî-koned** söz derdlisi degil ya‘nî sözü diñleyüp kabûl eylemez. **Suhan** bunda sîn-iñ žammı ve hâşînî fethîyle oğunmak gerek kâfiye žarûretiçün.

Mahşûl-i Beyt: Pend işidüp diñlemeyen Hâfiż seniñ ǵamzeñ maķtûli oldu, ya‘nî söz kabûl eylemediğün seniñ ǵamze-i ķattâliñ anı ķatl eylese lâyîkdir. Zîrâ tîg lâyîkdir her kimseye ki anıñ söz derdi olmaz, ya‘nî söz derdlisi olup söz kabûl eylemeye kılıç lâyîkdir. (^{M.T+} Pes, Hâfiż pend u naşîhat kabûl

1 Sorumluluk rivayet edene aittir/Günahı söyleyenin boynuna.

2 M: mededsiz.

3 M: çekmesün.

4 M: mededsiz.

5 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

6 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

eylemediğün aña tīg lâyıkdır.) Mışrā‘-ı şānīniñ ma‘nâsında; her kime ki söz te’sîr eylemez, tīg lâyıkdır diyüp ve minhusinde derd mużâf olmamak evlâ ve azhardır diyüp ve derd bunda te’sîr ma‘nâsına nadır diyen (208a) derd-i sühandan haber-dâr degil imiş¹.

198

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fe‘ilâtü Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtü Fâ‘ilâtün**

دل ما بدور رویش ز چمن فراغ دارد
که چو سرو پایبندست و چو لاله داغ دارد

Dil-i mā be-devr-i rûyeş zi-çemen ferâğ dâred
Ki çu serv pây-bend’est u çu lâle dâğ dâred

Be-devr-i rûyeş; bâ ḥarf-i ẓarf, **dâred**’e müte’allik. **Devr** bunda zamân ma‘nâsına nadır ve câ’izdir ki **devr-i rûy**’dan murâd devr-i hüsn ü cemâl ola, egerçi ki **rûy**’uñ tedvîrine işaretden hâlî degil iħâm tarîkiyle, **ṣîn**-i žamîr cānâna râci’dir. **Ferâğ dâred** ferâğı var dimekdir, zîrâ **dâred** bunuñ gibi yerlerde vücûddan ve varlıktan² ‘ibâretdir. **Ki** ḥarf-i ta’lîl. **Cu** ḥarf-i teşbih. **Pây-bend** ayağı bağlı dimekdir. **Dâğ dâred** dâğı var dimekdir. Bu ǵazel (^{M,T+} tamâm) böyle gelür.

Mahşûl-i Beyt: Bizim gönlümüz cānâniñ rûyi devrinde çemenden fâriğdir ya‘nî çemen seyrinden ferâğatı var, zîrâ serv gibi kûy-i cānânda pây-benddir ve lâle gibi āteş-i rûy-i cānânlâ³ dâğ-dârdır. Ya‘nî dilinde ‘ışk-ı cānâن dâğı vardır, çemen seyrine varmağa hod cemî’ cihetinden ferâğ-ı hâl ü bâl gerek.

سر ما فرو نیايد بكمان ابروي کس
که درون گوشه گيران ز جهان فراغ دارد

Ser-i mā furū ne-y-āyed be-kemân-ı ebrû-yı kes
Ki derûn-i gûşe-gîrân zi-cihân ferâğ dâred

1 <^{T+} Redd-i Şem’î>

2 S: tarlıktan.

3 S: āteş-i ‘ışk-ı rûy-i cānânlâ ile.

Furū ne-y-āyed inmez dimekdir. **Ki** harf-i ta'lil. **Güše-girān** bir bucağı ihtiyār iden ehl-i tevekkül ü ḥanā'at kimselerde müsta'meldir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim başımız kimseniñ ebrüsü kemānına inmez ya'nı kimseye baş egmeziz, zîrâ gûşe-gîr 'âşıklarını derününüñ cihândan ferâğı var. Ya'nı bir köşe ihtiyār idenler cihâniñ seyr ü ȝevkinden fâriğ olur ve derünları temâşâ-yı cemâl-i cânândan ȝayriya mâ'il olmaz. Bunda ebrûya nisbet gûşenünâsib vâki' olmuñ.

ز بنفسه تاب دارم که ز زلف او زند دم
تو سیاه کم بها بین که چه در دماغ دارد

Zi-benefše tâb dârem ki zi-zulf-i û zened dem
Tu siyâh-i kem-bahâ bîn ki çi der-dimâg dâred

Tâb-dârem vaşf-ı terkîbî (^{M+} olıcað) bâ dâl'a vâşıl olmak gerek, ammâ olmayacað, olmamað gerek, mahall ikitisine de mütehammildir. **Ki** harf-i ta'lil. **Zened dem** bi-hasebi'l-lüga nefes urur, ammâ murâd bunda teşbihdir. Mîşrâ'-ı şanî, evvele nisbet ȝarb-ı meşel hûkmindedir. **Tu** hîtiâb-ı 'âmmdir. **Siyâh-ı kem-bahâ** alçað kıymetlü siyâh dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Çi der-dimâg dâred** dimâğında ne tutar, ya'nı dimâğında ne sevdâ ve ȝurûr var dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Benefşeden tâb-dârim ya'nı mužtarib u bî-hužûrum ve tâb-bim var ya'nı ȝârâretim ve iżtirâbım var, zîrâ zülf-i cânândan nefes urur ya'nı kendini aña teşbih ider ki ben de zülf-i cânân gibiyim reng ü bûda. Tâb benefşeye nisbet burum ve bükümdür, zîrâ benefşe burulmuş ve bükülmüşdür, ol münâsebetle **zi-benefše tâb dârem** diyü buyurur.

شب ظلمت و بیابان بکجا توان رسیدن
مگر آن که شمع رویش برهم چراغ دارد

Şeb-i ȝulmet u beyâbân be-kucâ tuvân resîden
Meger ân ki şem'-i rûyeş be-rehem çerâg dâred

(^{M,T+} **Şeb-i ȝulmet** ȝarañılık gice.) **Be-kucâ;** bâ harf-i şila, **resîden'**e müte'allikdir. **Meger** bunda illâ ma'nâsına nadır. **Ān** ism-i işâretdir mahzûf zamâna, takdîri **meger ân zemân.** **Ki** harf-i râbiñ-ı şifat. **Şem'-i rûyeş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Be-rehem;** bâ harf-i şila. (^{M,T+} **Çerâg dâred** çerâg tutar.)

Mahşûl-i Beyt: Karańlık gice ve beyâban, daňı nereye irişmek olur? Ya'ńı şeb-i žulmet-i hicrân u beyâbân-ı firâk-ı cânâن, (^{M,T+} hâl) böyle iken nereye vâşîl olmak mümkündür? Meger ol zamân ki şem'-i rûyi benim yoluma çerâg-ı vişâl tutâ¹, ya'ńı ol zamân murâda (**208b**) vâşîl olmak mümkündür ki² şem'-i rûyi tecelli eyleye, vişâl çerâgını öñümüze ve yolumuza tutup hidâyet eyleye.

من و شمع صبحگاهی سزد ار بهم بگریم
که بسوختیم و از ما فراغ دارد

Men u şem'-i şubhgâhî sezed er behem bi-giryîm
Ki bi-sûhtîm u ez-mâ but-i mâ ferâg dâred

(^{M,T+} **Şubhgâh** şabâh vakrı ve yâ harf-i nisbet.) **Behem** biribirimizle. **Bi-gir-yîm; bâ** harf-i istikbâl, **giryîm** fi'l-i mužâri' nefş-i mütekellim ma'a'l-ğayr. **Ki** harf-i ta'lîl. **Vâv** harf-i hâl.

Mahşûl-i Beyt: Ben şabâh vaktniń şem'iyle lâyîkdir eger bile ağlarsak, zîrâ yandık ve bizden bütümüz ya'ńı cânânimiz ferâg tutar. Ya'ńı yandığımıza muķayyed olmayup (^{M,T+} ferâgat) gösterir.

بچمن خرام و بنگر بر تخت گل که لاله
بنديم شاه ماند که بکف ایاغ دارد

Be-çemen hîrâm u bi-nger ber-i taht-ı gul ki lâle
Be-nedîm-i şâh mâned ki be-kef ayâg dâred

Be-çemen hîrâm; bâ harf-i şila, çemene şalın dimekdir. **Vâv** harf-i 'atf. **Bi-nger;** bâ-yı te'kidle, fi'l-i emr. **Ber-i taht-ı gul** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyedir. **Ki** harf-i beyân. **Lâle** müşrâ'-i sâniye merhûn mübtedâ ve **mâned** haberi ve **be-nedîm** ħabere müte'allik. **Nedîm** bunda müşâhib ma'nâsına nadır, şâh'a iżâfeti lâmiyyedir. **Mâned** bunda beñzer dimekdir. **Ki** râbiť-ı şîfat. **Be-kef; bâ** harf-i ȝarf. **Ayâg** sağrak³ ki şarâb կadehleriniń ayaklısıdır.

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Çemene şalın ve nazar eyle gül tahtınıń կatına ki lâle pâdişâh müşâhibine beñzer ki elinde ayaaklı կadehi ola. Güli pâdişâha ve lâleyi müşâhibine ki elinde ayaaklı կadehi ola, teşbîh eylemiş.

1 S: benim böyle çerâg-ı vişâlim tutu. M: benimle yola çerâg-ı vişâl tutu.

2 S: vâşîl olmak mümkündür, meger ol zamân ki şem'-i rûyi benim böyle çerâg-ı vişâlim tutar. Ya'ńı ol zamân murâda vüşûl bulmak mümkündür ki.

3 S, M: şürâhî.

سزدم چو ابر بهمن که درین چمن بگریم
طرب آشیان بلبل بنگر که زاغ دارد

Sezedem çu ebr-i Behmen ki derin cemen bi-giryem
Ṭarab-āsiyān-ı bulbul bi-niger ki zāg dāred

Behmen kiş faşlunuñ orta ayına dirler. Dey ve Behmen ve İsfendârmuz, bu üç ay kiş aylarınıñ ismidir ‘Acemce. **Derîn cemen**’den murâd dünyâdir. **Tarab-āsiyān** terkîb-i mezcîdir, şenlik yuvası dimekdir, **bulbul**’e izâfeti lâmiyyedir. **Zâg** ƙarğı¹ ve ƙuzgun ma’nasınadır.

Mahşûl-i Beyt: Baña lâyıkdır eger Behmen buludı gibi dünyâ çemeñinde ağlasam, zîrâ bülbülüñ şâdlîk ve şenlik yuvasını, nazar eyle ki ƙarğı² ve ƙuzgun tutar. Ya’ñî ‘ulemâ ve fużalâ yerini cühelâ, ve eşrâf u e’âli yerini erâzil ü esâfil tutdı dimekdir³, şimdiki zamânımızda olduğu gibi, Allâh⁴ hayırlar vire.

بفروع چهره زلفت ره دل زند همه شب
چه دلاورست دزدی که بشب چراغ دارد

Be-furûğ-ı çihre zulfet reh-i dil zened heme şeb
Çi dilâver’est duzdî ki be-şeb çerâğ dâred

Be-furûğ-ı çihre; bâ harf-i müşâhabet ve izâfet lâmiyyedir. **Furûğ** ziyâ ve aydınlichkeit ma’nasınadır. **Heme şeb** be-her şeb ma’nasınadır ya’ñî her gice. **Çi** bunda mübâlağa ifâde eder. **Dil-âver** vaşf-ı terkîbîdir, âverîden’den, yürekli dimekdir ya’ñî bahâdir. (M,T+ **Duzdî**; yâ harf-i vahdet.) **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Be-şeb; bâ** harf-i ȝarf.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ zülfüñ her gice gönlüñ yolunu çehreniñ fürûğıyla ve ziyâsiyla urur. Ne ‘aceb bahâdirdir bir uğrı ki gice çerâğ tutar. Ya’ñî ne mübâlağa ile mâhir bir uğridır ki gice ile râh-zenligi çerâğla ider, ya’ñî sâ’ir uğrlar gibi çerâğrı etegi altına alup şaklamaz. Niteki Kemâl-i Hocendî buyurur:

1 S: karka.

2 S: karka.

3 S: Ya’ñî ‘ulemâ ve şuleha ve e’âli ve eşrâf yerini cehele ve erâzil ve esâfil tutdı dimekdir.

4 S: Hâk Te’âlâ.

Beyt:

نشان شب روان دارد سر زلف پریشانش
 دلیل روشن است اینک چراغی زیر داماش

Nişân-ı şeb-revân dâred ser-i zulf-i perîşânes
 Delil-i rûşen'est İnek çerâğî zîr-i dâmânes¹

سر درس عشق دارد دل دردمند حافظ
که نه خاطر تماشا نه هوای باغ دارد

Ser-i ders-i 'ışık dâred dil-i derdmend-i Hâfiż
 Ki ne hâtıır-ı temâşâ ne hevâ-yı bâg dâred

Ser bunda hevâ ve ārzû (**209a**) ma'�asınadır. **Ders-i 'ışık** iżâfeti beyâniyye
 veyâ lâmiyyedir mecâzen. **Dil-i derdmend** iżâfeti beyâniyyedir, **mend** Fârisî-
 de edât-ı nisbetdir, -li² ma'�asına, ya'nî derdli. **Derdmend'iñ Hâfiż'a** iżâfeti
 lâmiyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Hâtıır** bunuñ gibi yerlerde fikir ma'�asınadır, pes,
 iżâfet maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir. **Temâşâ** seyr ma'�asınadır. (^{M,T+} **Hevâ-yı**
bâg iżâfeti de böyledir ve) **dâred** iki yere bile müşrûfdur.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'iñ derdli gönüli 'ışık dersi sevdâsin tatar ya'nî 'ışık der-
 si okumañ ārzüsündadir³, hâşılı, 'aşık olmak ārzüsündadir, anıñcün ne temâşâ
 hâtıır u fikrin tatar (^{S+} ve ne bâg ārzûsin tatar.) Ya'nî Hâfiż'iñ ne temâşâ ve seyr
 hâtırası var ve ne bâg ārzûsi, zîrâ 'ışık dersi bâg u bostân seyrin istemez, 'aşıkıñ
 bâg u bostâni kûy-i cânândır.

¹ Senin perişan zülfün hırsızların alametini taşıyor. Buna delil eteğinin altında ışık bulunması, yani zülfün altında yüzün bulunmasıdır.

² S: -lü.

³ S: 'ışık okuyup ārzusunda.

199

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

شراب و عیش نهان چیست کار بی بنیاد
زدیم بر صف رندان و هر چه بادا باد

Şerâb-ı ‘ayş-ı nihân çîst kâr-ı bî-bunyâd
Zedîm ber-şaf-ı rindân u herçî bâdâ bâd

Nihân şarâb'a da 'ayş'a da kayiddır. **Çîst** su’äl, **kâr-ı bî-bunyâd** cevâb. **Zedîm** bunda katıldık ve karıştık dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Gizli şarâb içmek ve gizli 'ayş u 'işret eylemek nedir diyü şorarsaň bünyâdsız işdir, ya'nî aslı ve temeli olmayan binâya beñzer ki ötesi yokdur. Pes, imdi kendimizi rindler alayına urduk ya'nî anlara katıldık ve anla-ra karıştık her ne olursa olsun. Ya'nî gizlice 'ayş u 'işret 'ırzı hîfz u sıyânet ider, ammâ rindler ve 'ayyâşlar ile 'ayş u 'işret kişiniň âb-ı rûyını ber-bâd ider. İmdi biz gizli 'ayşda artık şafâ bulmadık, pes, rindlere karıştık her ne olursa olsun.

گره ز دل بگشا وز سپهر ياد مکن
که فکر هيچ مهندس چنین گره نگشاد

Girih zi-dil bi-guşâ v'ez-sipîhr yâd me-kon
Ki fîkr-i hîç muhendis çunîn girih ne-guşâd

Girih düğüm. **Yâd me-kon** ańma dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Muhendis** ism-i fa'ildir dağrece bâbından, ya'nî hendese-yuhendisu-hendeseten'den, bir müstaķil 'ilm-i hey'et ü hisâba mebnîdir ki mekâdîr-i eşyâ anîňla bili-nür ve fenn-i raşad aña mevkûfdur, ol olmayınca raşad olmaz.

Mahşûl-i Beyt: Gönlüñden girihi aç ya'nî gönlüñden 'ukde-i ǵamı ve ǵusşa-yı gider, daňı felekden yâd eyleme ya'nî ahvâl-i felek ü һarekâtını¹ ańma, zîrâ hîç bir mühendisin fîkr ü ferâseti bunculayın 'ukdeyi ya'nî müşkili feth² eyle-medi. Hâşılı, gönlüñden ǵamı giderüp felekden şikâyet eyleme, zîrâ mü'essir-i hâkîkî felek degil hâlikidir ve (^{S,T+} mühendis) eflâkiň mekâdîr ü һarekâtını ve

¹ M, T, F: ahvâl u eflâk u һarekâtını.

² S: hall.

burūcuñ derecāt u dek̄āyıkını, şāniye ve sâliesini ‘âşireye varınca bilür ancak¹. Ne cevher ü ne keyfiyyetde idügin bilen hâlikidir fakaṭ.

ز انقلاب زمانه عجب مدار كه چرخ
ازين فسانه هزاران هزار دارد ياد

Zi-inķılāb-ı zemāne ‘aceb me-dār ki çarḥ
Ezīn fesāne hezārān hezār dāred yād

İnk̄ılāb-ı zemāne iżāfeti maşdarıñ fā‘iline iżāfetidir, murād tağayyür-i zamānedir, belki tağayyür-i aḥvāl u eṭvār-ı ehl-i zamānedir. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Çarḥ** müşrā‘-ı şāniye merhūn mübtedā ve **dāred yād** haberî ve bâkisi habe-re müte'allikdir. **Ezīn** bunuñ gibi dimekdir, niteki mirâren mürûr eylemişdir. **Hezārān hezār** niçe biñ kerre biñ dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Zamāne ehliniñ tağayyürinden ta‘accüb ṭutma, ya‘nī ehl-i zamāniñ aḥvāl ü eṭvārı müteğayyir olduğından ‘aceb eyleme, zīrā felek bunuñ gibi (^{M,T+} nice biñ) efsāne hâtırrında ṭutar. Ya‘nī ehl-i ‘ālemiñ bunuñ gibi nice (^{M,T+} biñ) kışşası ve efsânesi (**209b**) yâdindadır, zīrā ‘El-‘ālemu mutegayyirun² çok okumuşdur.

قدح بشرط ادب گير زان كه تركيبيش
ز كاسه سر جمشيد و بهمنست و قباد

Қадеḥ be-şart-ı edeb gîr zān ki terkîbes
Zi-kâse-i ser-i Cemṣîd u Behmen’est u Қubâd

Be-şart-ı edeb; bā ḥarf-i muşāhabet ve iżāfet beyāniyyedir. **Kadeḥ**, **gîr**’in muğaddem mef’ûlidir. **Zān** edāt-ı ta'lil. **Ki** ḥarf-i beyân. **Terkîbes**; şīn-i žamîr **kadeḥ**’e râci‘dir. **Kâse-i ser** iżāfeti beyâniyye ve **Cemṣîd**’e ve mā-ba‘dine iżāfeti lämiyyedir. **Cemṣîd** ve **Behmen** ve **Qubâd** Hażret-i Muhammed’den evvel³ gelmiş birer pâdişâhiñ ismidir, niteki her birisi Şâh-nâme’de mufaşşal mezkûr u mastûrdur⁴.

Mahşūl-i Beyt: Қadeḥi şart-ı edeble ṭut, zīrā anıñ terkibi mezkûr⁵ üç pâdişâhiñ kellesi kâsesindendir, ya‘nî yeriñ (^{S,T+} yüzü ki anıñ üstini çigneyüp gezeriz, hep zamān-ı evvelde olanlarıñ a‘zâsi türâbıdır ve düzilen қadeḥler ve kâseler ol) türâbdandır. Niteki ‘Ömer Hâyyâm⁶ buyurur:

1 S: şâniye ve şâliesini ‘âşireye varınca bilür ancak, ya‘nî şevâni ve şevâlışını ‘avâşire varınca bilür ancak.

2 Âlem deşîcidi.

3 S: Hażret-i Resûlu'llâh *sallâllâhu 'alehi ve sellem*den muğaddem.

4 M: mufaşşal ve mezkûrdur.

5 M: meşhûr.

6 S: ‘Ömer bin Hâyyâm.

Rubā‘ī:

این کاسه که بس نکوش پرداخته اند
 بشکسته و در رهگذر انداخته اند
 زنهار قدم بر او به خواری ننهی
 کین کاسه ز کاسه های سر ساخته اند

İn kâse ki bes nikûş perdâlteend
 Bi-şkeste vu der-reh-guzer endâlteend
 Zinhâr ķadem berû be-ħârî ne-nîhî
 K'în kâse zi-kâsehâ-yî ser sâlteend¹

که آگهست که کاووس و کی کجا رفتند
 که واقفست که چون رفت تخت جم بر باد

Ki āgeh'est ki Kâvûs u Key kucâ refrend
 Ki vâkîf'est ki çün reft taht-ı Cem ber-bâd

Ki āgehest; ki bunda ismdir kim ma'nâsına. İlkinci **ki** harf-i beyân. **Kâvûs** Hażret-i İbrâhim peygamberiñ² nemrûd'ı adıdır ve **Key** bir pâdişâhîn ismidir. **Ki vâkîf'est; ki** yine ismdir kim ma'nâsına. **Çün**, vâv-ı aşliyye ile, edât-ı istifhâmdir, keyfe ma'nâsına. **Taht-ı Cem** iżâfeti lämiyyedir. **Cem** Hażret-i Süleymân peygamberiñ³ ismidir, niteki mükerrer beyân olındı.

Mahşûl-i Beyt: Kim ağâhdır ki Nemrûd u Key ķanda gitdiler. Kim 'âlimdir ki Hażret-i Süleymân'ıñ tahtı yil üzre veyâ yile nice gitdi yil üzre, ya'nî kendi tahtı olduğu hînde ve yile fenâ olduğu hînde. **Reft ber-bâd** bu iki ma'nâyi mutażammındır. Hâşıl-ı kelâm, dünyâya bu kadar ulu pâdişâhlar ki geldi, ne-reye gitdiler ve nice oldılar dimekdir. Ya'nî dünyâ dârû'l-fenâdır, bunda gelen bâkî կalmayup elbette gidiserdir ve bir dahî gelmeyiserdir⁴.

ز حسرت لب شیرین هنوز می‌بینم
 که لاله می‌دمد از خون دیده فرهاد

Zi-ħasret-i leb-i Şîrîn henüz mî-bînem
 Ki lâle mî-demed ez-ħûn-ı dîde-i Ferhâd

1 Gayet güzel yaptıkları sonra kırıp yol üzerine attıkları şu şarap kadehine sakın hor ve hakir görerek ayak basma. Çünkü bu kadeh çürüyüp toprak olmuş nice başlardan yapılmıştır.

2 S: Hażret-i İbrâhim peygamberiñ 'aleyhi's-selâm.

3 S: Süleymân peygamber 'aleyhi's-selâmîn.

4 S: elbette gider ve dahî gelmez dimekdir.

Zi-hasret-i leb-i Şirîn izâfetleri lâmiyyelerdir ve **lâle, mî-demed**'e müte'allikdir. **Henüz mî-bînem** cümle-i mu'terîza. **Ki** harf-i beyân. **Mî-demed** biter ve zâhir olur ma'nâsına dadır. **Hûn-ı dîde-i Ferhâd** izâfetleri de lâmiyyelerdir ve **mî-demed**'e müte'allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Şirîn'iñ lebi hasretinden el-ân müşâhede idüp görüyorum¹ ki lâle hûn-ı dîde-i Ferhâdd'an biter. Ya'nî kırmızı lâleler ki biter, anıñ rengini kan ağlayanların gözü yaşıdan bilmek gerek. Hâşılı, 'ibret gözüyle naâz idicek, her nesneden bir pend ü hikmet² iktisâb eylemek mümkündür, zîrâ Allâh her şey'i bir hikmetine münebbih delil³ halk eylemiş.

بیا بیا که زمانی ز می خراب شویم
مگر رسیم بگنجی درین خراب آباد

Bi-y-ā bi-y-ā ki zemânî zi-mey ḥarâb şevîm
Meger resim be-gencî derîn ḥarâb-âbâd

Zemânî; yâ harf-i vahdet. **Harâb şevîm** mest-i evkâr olalîm dimekdir. **Meger** edât-ı temennî, ola ki dimekdir. **Be-gencî; bâ** harf-i (^{M,T+} şila) **resîm**'e müte'allik ve **yâ** harf-i vahdet. **Harâb-âbâd** mübâlağa ḥarâblîkdan kinâyetdir, niteki sâbîkan (^{M,T+} mufâşsal) beyân olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Hiṭâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Gel gel ki bir zamân meyden ḥarâb olalîm ya'nî mest-i evkâr olalîm. Ola ki bir hâzineye irîşevîz bu ḥarâb-âbâdda. Ya'nî çünkü (210a) 'âlemîn hâli ebyât-ı sâbîkâda mezkûr olan gibidir, gel imdi bâde-i 'îşk-ı cânânlâ mest-i evkâr olalîm⁴, ola ki bu dünyâ didikleri ḥarâb-âbâdda genc-i vişâl-i cânâna vâşîl olavuz.

مگر که لاله بدانست بی وفایع دهر
که تا بزاد و بشد جام می ز کف ننهاد

Meger ki lâle bi-dânist bî-vefâyi-i dehr
Ki tâ bi-zâd u bi-şûd câm-ı mey zi-kef ne-nihâd

Meger bunda ke'enne ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i beyân. **Bi-dânist; bâ** harf-i te'kîd. **Bî-vefâyi-i dehr** izâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Tâ** ibtidâ-yı gâyet içündür (^{M,T+} zamânda,) münzü gibi 'Arabîde. **Bi-zâd** ve **bi-şûd** bâ'lari te'kîd içündür.

1 S: görürüm.

2 S: pend ü naşihat ve hikmet.

3 S: münebbih ve delil.

4 S: mest olmaz olalîm.

Mahşûl-i Beyt: Ke’enne ki lâle dehriñ vefâsızlığını bildi ki, tögalıdan beri elinden câm-ı meyi komadı, ya’ñı ‘omrü piyâle-gîrlik ile ve bâde-nûşluyla geçdi. Lâleyi piyâleye ve câma teşbîh meşhûrdur.

نَمِيْ دَهْنَدْ اجَازَتْ مَرَا بَسِيرْ سَفَرْ
نَسِيمْ خَاكْ مَصْلَا وَ آبْ رَكْنْ آبَادْ

Ne-mî-dehend icâzet merâ be-seyr-i sefer
Nesîm-i hâk-i Muşallâ vu âb-ı Rukn-âbâd

İcâzet, ne-mî-dehend’iñ mef’ûl-i şânîsidir ve mef’ûl-i evveli **merâ’dır.
Be-seyr-i sefer; bâ ḥarf-i şila, icâzet’ e müte’allik. Seyr-i sefer iżâfeti maşdarıñ mef’ûline iżâfetidir. Nesîm-i hâk-i Muşallâ iżâfetleri lâmiyyelerdir. Vâv harf-i ‘af’ ve âb’ ma’ṭûfdur **nesîm’**e ve ikisi **ne-mî-dehend’iñ** fâ’lidir ve âb’iñ **Rukn-âbâd’**a iżâfeti lâmiyyedir.**

Mahşûl-i Beyt: Sefer seyrine baña icâzet virmezler hâk-i Muşallâ nesîmi ve âb-ı Rüknâbâd, ya’ñı bu ikiye ziyâde ta’allukum olduğucun bunları koyup¹ sefer seyrine ve seyâhat-i ‘âleme gitmem. Muşallâ buyurduğu Şîrâz’iñ namâzgâhıdır ki âb-ı Rüknâbâd yanından akaar. Eṭrâfi bâğlar ve bâğçeler imiş, gâyetle makbûl yer imiş. Hâşılı, Şîrâz’iñ seyrângâhıdır ve Hâce hażretleriniñ türbe-i şerifleri² namâzgâhda vâki‘ olmuş, ‘yuzâru ve yuteberreku bihi’³.

رسید در غم عشقش بجانم آنچه رسید
که چشم زخم زمانه بجان او مرساد

Resîd der-ġam-ı ‘ışķeş be-cânem ân-çı resîd
Ki çeşm-i zâḥm-i zemâne be-cân-ı ū me-resâd

Īşkeş; zamîri cânâna râci‘dir. **Be-cânem;** bâ ḥarf-i şila, **resîd’**e müte’allikdir. **An-çı, resîd’iñ** fâ’lidir. Mîşrâ-ı şânî cümle-i du‘â’iyye ve **ki** ḥarf-i râbiṭ-ı du‘â. **Çeşm-i zâḥm-i zemâne** iżâfetleri lâmiyyelerdir⁴, ya’ñı zamâneniñ zararı ırışmeye dimekdir. **Be-cân-ı ū;** bâ ḥarf-i şila, **me-resâd’**a müte’allik. Ü zamîri cânâna râci‘dir. **Me-resâd** fi'l-i neyh-i gâyib, ırışmesün dimekdir, makşûd du‘âdır.

1 M: biraḳup.

2 S: türbe-i pûr-enverleri.

3 Ziyaret edilir ve mübarek/kutsal sayılır. (Ş* Kaddese sirrehu'l-‘azîz ve nefe'anâ bi-kerâmetihîş-şerifeti)
Anlamı: Allah aziz rûhunu mukaddes kilsin ve bizi şerefli kerametiyle faydalansın.

4 S: Çeşm-i zâḥm-i zamâne iżâfetleri lâmiyyelerdir. Çeşm-i zâḥm göz degme ma’nâsına, ‘Arabca ‘aynu'l-Kemâl dirler, hâşılı, zarardan kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ ‘ışkı ġamında cânıma irişen irişdi ya‘nî çok belâ ve elem irişdi ki zamâneniñ yavuz gözü anıñ cânına irişmesün, ya‘nî baña andan her ne belâ gelürse gelsün hemân Allâh anı cemî’ belâlardan emîn eylesün, *āmîn*.

قدح مگیر چو حافظ مگر بناله چنگ
که بسته اند بر ابریشم طرب دل شاد

Kadeh me-gîr cu Hâfiż meger be-nâle-i çeng
Ki besteend ber-ebrîşum-i tarab dil-i şâd

(^{S+} **Meger** bunda edât-ı istişnâdır, illâ ma‘nâsına. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Ber** bunda bâ-yı şila ma‘nâsına nadır.) **Ebrîşum**, hemzeniñ fetхи ve şîn’iñ zammiyla, Fârisîdir, ibrişim ma‘nâsına, ‘Arabisi sîn’le gelür, **tarab**’a iżafeti beyâniyyedir¹. **Dil-i şâd** da böyledir. **Ebrîşum** kâydi anıñçundur ki **çeng**’e kiriş yerine **ebrîşum** taşkarlar.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż gibi kadehi tutma meger çeng âvâziyla. Ya‘nî bâde içerseñ² çeng ü çegâne ile iç, zîrâ şâd göñli şâdlık ibrişime bağlamışlar, ya‘nî (**210b**) göñül şâd olmağa ibrişim tarabı diñlemek gerek. Hâşılı, göñle sürür, şenlik ibrişimden gelür ki çengiñ ibrişimidir. Ebrîşum-i tarab’dan murâd (^{M,T+} çeng ibrişimidir.)

¹ M: böyledir.

² S: içerken.

200

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün**

در ازل هر کو بفیض دولت ارزانی بود
تا ابد جام مرادش همدم جانی بود

Der-ezel her k'ū be-feyz-i devlet erzānī buved
Tā ebed cām-i murādē hem-dem-i cānī buved

Her k'ū aslında **her ki ū** idi. **Be-feyz-i devlet; bā** harf-i şila, **buveđ**'e müte'allikdir ve iżāfet beyāniyyedir ve **erzānī**, **buveđ**'iñ mef'ül-i şarīhi ya'nī haberî ve ismi tahtında **ki'**ye rāci' žamīrdir. **Erzānī** lâyîk dimekdir. **Tā** intihā-i ġayet içündür, ilā ma'nâsına. **Cām-i murād** iżāfeti beyāniyyedir ve **şin'**e iżāfeti lâmiyye. **Hem-dem** müşâhibe dirler, **cānī**'ye iżāfeti beyāniyyedir ve **yā** harf-i nisbet, cāna mensüb hemdem ya'nī rûhānī müşâhib, **şin'-i žamīr** ma'nâ cihetinde **cānī**'ye muķayyeddir, **cānış** takdîrinde.

Mahşûl-i Beyt: Her ol kimse ki ezelde feyz-i devlete lâyîk ola ya'nī her kime ki takdîr-i Yezdânîde 'atiyye-i devlet lâyîk olmuş ola, ebede dek murâd câmi ol kimseniñ cânnâha hemdem ve müşâhib olur, ya'nî ölince murâdından münfekk olmaz dimekdir.

من همان ساعت که از می خواستم شد توبه گار
گفتم این شاخ ار دهد باری پشیمانی بود

Men hemān sâ'at ki ez-mey hâstem şud tovbegâr
Goftem in şâh er dehed bârî peşimânî buved

Ki harf-i beyân. **Hâstem şud;** bunda **şud** maşdar ma'nâsına nadır, olmaç diledim dimekdir. **Tovbegâr** tevbeci dimekdir, **gâr** edât-i fâ'ildir (^{M+}-ci ma'nâsına.) **İn şâh** ya'nî tevbe. **Bârî;** **bâr** ağaç hâşılı, bunda netîce murâddır ve **yâ** harf-i tenkîr. **Peşimânî;** **yâ** harf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Ol sâ'atde ki ben meyden tevbekâr olmaç diledim, didim. Eger bu şâh hâşıl virürse ol hâşıl peşimânlıkdır. Ya'nî didim, eger tevbe üzerine müşîrr olup kâlursam elbette (^{M,T+} tevbe) eyledigime peşimân olurum.

خود گرفتم کافکنم سجاده چون سوسن بدوش
همچو گل بر خرقه رنگ می مسلمانی بود

Hod giriftem k'efkenem seccâde çun sūsen be-dūş
Hemçü gul ber-hırķa reng-i mey muselmānī buved

Hod bunda tahsin-i kelâm içün gelmişdir. **Giriftem** tutayım ya'nī kıyâs ideyim, hâşılı, farz u takdir ideyim dimekdir. **Çun** edât-ı teşbih. **Sūsen**, sîn-i evveliñ žammi ve sâñiniñ fethiyle, lafz-ı müsterekdir 'Arabla 'Acem beyinde. Ba'žı cehele-i 'Acem sîn-i evveliñ fethiyle isti'mâl eyledigine i'tibâr olunmasun. **Sūsen**'e ve zanbağa¹ ya'nî çiçeklerine (^{S,T+} ardına) mâ'il oldukları için seccâde dimişler ve bunları seccâdesi omuzunda zâhidlere teşbih meşhûrdur. Niteki Kemâl Paşa-zâde buyurur:

Beyt: Zanbak bugün omuzına seccâdesin alur
Dün gülşene şarâb şâşirdı kabak kabak²

Uzun kabaga teşbih ider gónce-i zanbakı. **Hemçü** edât-ı teşbih. **Reng-i mey** iżafeti lâmiyyedir. **Muselmânî buved; ya** harf-i maşdar ve **muselmânî buved** istifhâm-ı inkâridir.

Mahşûl-i Beyt: Tutayım ki sūsen gibi omuzuma seccâde şalup 'âbid ü zâhid gibi gezem, lâkin hırkam üzerinde gül gibi şarâb rengi müslümânlık mı olsun? Ya'nî riyâ ķasd idüp omuzuma seccâde şalsam hırkamda bâde rengi beni ikzâb idüp rüsvâ ider.

بى چراغ جام در خلوت نمى يارم نشست
زان كه كنج اهل دل باید كه نورانى بود

Bî-çerâğ-ı câm der-hâlvet ne-mî-yârem nişest
Zân ki kunc-i ehl-i dil bâyed ki nûrânî buved

Çerâğ-ı câm iżafeti beyâniyyedir. **Ne-mî-yârem** fi'l-i nefy-i muzâri', kâdir degilim dimekdir. **Nişest** bunda nişesten ma'nâsına nadır. **Zân** edât-ı ta'lîl. **Ki** harf-i beyân. **Ehl-i dil** iżafeti lâmiyyedir. **Bâyed** gerek. (211a) **Ki** harf-i beyân. **Nûrânî** ism-i mensûb, **elîf** ve **nûn** hilâf-ı kıyâs üzre ziyâde olmuş, kıyâs **nûrî** idi.

1 S: zanbağa.

2 İbni Kemâl Divanı G. 162/5.

Mahşûl-i Beyt: Halvetde câm-ı bâde çerâğınsız oturmağa kâdir degilim, zîrâ ehl-i diliñ bucağı nûrânî olmaç gerek. Hâşılı, bâdesiz halvet çekemezem, zîrâ bâde halvetiñ eglencesi ve nûr-ı sürûridir¹. Câm-ı bâdeyi çerâga teşbih ider. Ba'zi nûshâda bu beyt vâki' olmuş, egerçi ki iki müşrâ biribirine münâsib degil.

خلوت ما را فروغ از نور شمع و باده باد
وقت گل مستورئ مستان ز نادانی بود

Halvet-i mā-râ furûğ ez-nûr-ı şem' u bâde bâd
Vakt-i gul mestûrî-i mestân zi-nâ-dânî buved

Halvet-i mā izâfeti lâmiyyedir ve **râ** bunda edât-ı taħṣîş, bizim dimekdir. **Furûğ** ziyâ ve aydınlichkeit. **Nûr-ı şem' u bâde bâd; nûr-ı şem'** izâfeti lâmiyyedir ve **bâde** ma'ṭûfdur **şem'**e ve izâfet beyâniyyedir, **bâd** olsun dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim halvetimiziñ ziyâ ve aydınlığı şem' u bâde nûrîndan olsun ya'nî halvetimiz şem' u bâdesiz olmasun, şem'den murâd mahbûbdur, ya'nî mahbûb u bâdesiz olmasun dimekdir. Gûl vaqtinde mestleriñ mestûrluğu ya'nî perhîzkârlığı nâ-dânlık ve câhillikkendir.

مجلس انس و بهار و بحث عشق اندر میان
نستدن جام می از جانان گران جانی بود

Meclis-i uns u bahâr u bahş-i 'îşk ender-miyân
Ne-steden câm-ı mey ez-cânân girân-cânî bûd

Meclis-i uns izâfeti lâmiyyedir ve **bahâr;** takâdiri **zemân-ı bahâr**'dır ve **bahş-i 'îşk** izâfeti maşdarîñ mef'ûline izâfetidir. **Ender-miyân** ortada dimekdir. **Ne-steden; nûn** harf-i nefy, **siteden** maşandardır, pes, **ne-steden** almamaç dimekdir. **Câm-ı mey** izâfeti lâmiyye ve **ne-steden**'iñ mef'ûl-i şârihi ve **ez-cânân** ġayr-i şârihi. **Girân-cân** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır ve **yâ** harf-i maşdar, ağır cânlılık² dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Meclisimiz meclis-i uns ve zamân bahâr ve 'îşk bahşî de ortada. Böyle meclisde ve böyle (^{S+} zamânda ve böyle) hâlde cânândan câm-ı mey almamaç ağır cânlılıkdandır, ya'nî ġîlzat-ı şe'nden³ ve sîklet-i tâb'dandır, ya'nî cânândan câm-ı bâde alup içmemek ziyâde denâ'etdendir.

1 T: nûr-ı servidir.

2 S: ağır cânlu.

3 M: şândan.

همت عالی طلب جام مرصع گو مباش
رند را آب عنب یاقوت رمانی بود

Himmet-i ‘âlî taleb câm-ı muraşşa’ gû me-bâş
Rind-râ âb-ı ‘ineb yâkût-i rummânî buved

Himmet-i ‘âlî izâfeti beyâniyyedir. **Taleb** fi'l-i emr müfred muhâtabdır, taleb eyle dimekdir. **Câm-ı muraşşa'** izâfeti de beyâniyyedir. **Gû hîtâb-ı** ‘âmmmdir. **Me-bâş** fi'l-i nehy müfred muhâtabdır, olma dimekdir. **Gû me-bâş** olmasın ya'nî gerekmez. **Rind-râ** rinde. **Âb-ı ‘ineb** izâfeti lâmiyyedir, üzüm suyu ya'nî şarâb. **Yâkût-i rummânî** izâfeti beyâniyyedir ve **yâ** harf-i nisbet¹, kırmızı yâkût dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: (^{S,T+} ‘âlî himmet iste ya'nî) ‘âlî-himmet olmağa tâlib ol câm-ı muraşşa’ olmaz ise de, ya'nî câm-ı (^{S+} muraşşa') olmak lazımdır. Hâşılı, bülend-himmet ol ve ekâbirâne vaz' u tertîb olmasa olmasun, zîrâ rind-i bâde-nûşa âb-ı ‘ineb yâkût-ı rümmânîdir. Hâşılı, rinde yâkût-i rümmânîyle muraşşa' câm lazımdır, aña bâde-i sürh la'l ü yâkûtdur. Yâkûtî rümmânîligâ² vaşf eyledi, zîrâ yâkûtda mu'teber olan enâr dânesi gibi rengîn ü berrâk olandır.

نیک نامی خواهی ای دل با بدان صحبت مدار
بد پسندی جان من برهان نادانی بود

Nik-nâmî hâhî ey dil bâ-bedân şohbet me-dâr
Bed-pesendî cân-ı men burhân-ı nâ-dânî buved

Nîk-nâm vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, eyi adlı dimekdir ve **yâ** harf-i maşdar. **Hâhî** fi'l-i muzâri' mühâtab, **nîk-nâmî** muâkaddem mef'ûlidir. **Şohbet** de **me-dâr'** in muâkaddem mef'ûlidir. **Bed-pesend** (^{M,T+} vaşf-ı) terkîbî, yaramaz begenici ya'nî yaramazı kabûl idici, **yâ** harf-i maşdar. (211b) **Cân-ı men** izâfeti lâmiyye ve münâdâ, harf-inidâsi mahzûf. **Burhân-ı nâ-dânî** izâfeti lâmiyyedir ve **yâ** harf-i maşdar, **burhân** delîle dirler, nâ-dânlığa delildir dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, ad eyligi isterseñ ya'nî adıñ eylikle meşhûr oldugın isterseñ yaramazlarla şohbet tutma ya'nî yaramazlarla oturup turma³, zîrâ

1 M: harf-i maşdar-ı nisbet.

2 M: rümmânîlikle.

3 S: yaramazlarla yâr olma ve oturup turma.

yaramazlığı kabül eylemek nā-dānlığa delildir. Hâşılı, yaramazlarla hem-şohbet olmağдан ictinâb lazımdır. Niteki Hâce buyurur:

Beyt: بیاموزمت کیمیای سعادت
ز هم صحبت بد جدایی جدایی

Bi-y-âmûzemet kîmyâ-yı sa‘âdet
Zi-hem-şohbet-i bed cudâyî cudâyî¹

گرچه بی سامان نماید کار ما سهlesh مبین
کاندرین کشور گدایی رشک سلطانی بود

Gerçi bî-sâmân numâyed kâr-ı mā sehlez me-bîn
K’enderin kişiwer gedâyî reşk-i sultânî buved

Sâmân lafz-ı müsterekdir, ammâ bunda üslüb u ķanūn ma‘nâsına nadır ve **bî** edât-ı selbdir, pes, **bî-sâmân** bî-endâze vü ķanūn dimekdir. **Numâyed** bunda fi'l-i lazımdır, görünür dimekdir. **Kâr-ı mâ** iżâfeti lâmiyyedir. **Sehl** kolay dimekdir, âsân ma‘nâsına, lafz-ı ‘Arabîdir, **şin**-i žamîr **kâr**’a râci‘dir ve ma‘nâda **me-bîn**’e muķayyeddir, **me-bîneş** taķdırında, **sehl** muķaddem mef’ûlidir. **K’enderin; ki** harf-i ta‘lîl. **Kişver** iklîm ü memleket. **Gedâyî**, harf-i maşdarla mübtedâ, **reşk-i sultânî** yâ-yı maşdarla haberî. **Reşk** günü² ve ġayret, **sultânî**ye iżâfeti lâmiyyedir. **Buveđ** bunda **est** ma‘nâsına nadır ya‘nî edât-ı zamâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Gerçi bizim işimiz düzensiz ve endâzesiz görünür, ammâ sen anı kolay görme ya‘nî ȝelil ü һâkîr i‘tiķâd eyleme, zîrâ bu kişierde gedâlik sultânlık ġayretidir, ya‘nî gedâlara pâdişâhlar reşk ü hased iderler. Hâşılı, târiķ-i ‘uşşâk ȝâhiren egerçi cüz’i görünür, ammâ sen anı cüz’i i‘tibâr u i‘tiķâd eyleme, zîrâ kişiwer-i ‘îşkâda gedâlara pâdişâhlar reşk ider³.

دی عزیزی گفت حافظ می خورد پنهان شراب
ای عزیز من نه عیب آن به که پنهانی بود

Dî ‘azîzî goft Hâfiż mî-ḥored pinhân şerâb
Ey ‘azîz-i men ne ‘ayb ân bih ki pinhânî buved

1 538. gazel 9. beyit.

2 M: hased.

3 T: iderdi.

Dî dün dimekdir. ‘**Azîz** kem-yâb ma‘nâsına nadır ve **yâ** harf-i vahdet. **Ne ‘ayb** ‘ayb degil, ya‘nî bâdeyi pinhân içmek, zîrâ ol yegdir ki pinhânî ola.

Mahşûl-i Beyt: Dün bir ‘azîz didi ki, Hâfiż şarâbı gizli içer. Hâce dir ki, ey benim ‘azîzim, şarâbı gizli içmek ‘ayb degildir, pes, gizli olmak yegdir, (^{S+} ya‘nî bâdeyi ‘ârifler katında gizli içmek maķbûldür.) Yâ ma‘nâ böyle ola: Ol yeg degil midir ki ‘ayb gizli ola, ya‘nî bâde içmek ‘ayb olduğu takâdirce gizli içmek yegdir, *ve li-kullin vichetun*.

201

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

اگر نه باده غم دل ز یاد ما ببرد
 نهیب حادثه بنیاد کار ما ببرد

Eger ne bâde ǵam-ı dil zi-yâd-ı mā bi-bered
 Nihib-i ḥâdiṣe bunyâd-ı kâr-ı mā bi-bered

Ne edât-ı nefy, ma‘nâ cihetinde **bi-bered**’e muķayyeddir. **Yâd** bunda hâtīrdır. **Nihîb** lafz-ı Fârisîdir, bunda ķorkı ma‘nâsına nadır¹. **Ḥâdiṣe** mevşûf-ı maḥzûfuñ şifatıdır, taķdîri, **aḥvâl-i ḥâdiṣe** veya **ǵumûm-ı ḥâdiṣe**’dir. **Bunyâd** temeldir, **bunyâd-ıñ kâr**’a ve **kâr-ıñ mâ**’ya iżâfeti lâmiyyedir, **kâr**’dan bunda murâd intîzâm-ı hâldir. **Bi-bered** fi'l-i mużâri müfred ǵâ'ibdir, evvelindeki **bâ** harf-i istîkbâldir ve bu bâ'yı zürefâ-yı ‘Acem meksûr okur ve rüstâyileri mažmûm okur.

Mahşûl-i Beyt: Eger bâde bizim hâtīrimizdan göñül ǵamını iletmezse aḥvâl ü ǵumûm-ı ḥâdiṣe ķorkusı bizim işimiziñ temelini ya‘nî intîzâm-ı hâlimiziñ temelini ve aşlinı iledür ya‘nî giderir, hâşılı, (212a) yîkar ḥarâb ider. Ya‘nî hâtīrimizdan göñül ǵamını iletten bâdedir, ve-illâ ḥavâdiş-i eyyâm ķorkusı bizi helâk iderdi. Mışrâ'-ı evvel cümle-i şartiyye ve sânī cevâbiyye. Bunda nihîb'i heybetle tefsîr eyleyen işâbet eylememiş².

1 <^{S+} Nihîb, bi-kesr-i evvel>

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

وَ كَرْ نَهْ عَقْلَ بِمَسْتِيْ فَرُوْ كَشْدَ لَنْگَرْ
چَهْ گُونَهْ كَشْتِيْ ازِينَ وَرَطَهْ بَلَا بِيرَدْ

Vu ger ne 'aklı be-mestī furū keşed lenger
Çi gûne keşti ezin varşa-i belâ bi-bered

Vâv harf-i 'atf, şartiyeyi şartiyeye 'atf ider. **Ne** edât-ı nefydir, ma'nâ cihetinden **keşed**'e muğayyeddir, **ne-keşed** takdîrinde. **Be-mestî; bâ** harf-i şarf. **Furû keşed lenger**; edât-ı nefyle, lengeri aşağı çekmeyeydi ya'nî lengeri şalma-yaydı, hâşılı, ağır düşmeyeydi. **Varşa**, vâv'în ve tâ'nîn fethalarıyla, lafz-ı 'Arabî-dir, helâk ma'nâsına nadır, **belâ**'ya izâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ve eger 'akıl mestlikde ya'nî serhoşluk hâletinde lenger şal-mayaydı, hâşılı, kendüyi ağır başlı tutmayaydı ne vecihle vücudu keştisini bu belâ mehlikinden iletürdi¹. Ya'nî 'akıl 'ışık mestliginde eger vakâr u sükûn üzere olmayaydı vücudu keştisini dünyâ ǵumûm u hümûm u beliyyâtından ne vecihle kurtarırdı. Hâşılı, 'akıl ǵarîk-i 'ışıkda rezânet iżhâr eyledi, yohşa ǵiffet eylese helâk olurdu. Bu beytte edât-ı şartı vâv yerine hemze ile yazanlar² makşûda mütefaṭṭîn olmamışlar³.

فَغَانَ كَهْ بَا هَمَهْ كَسْ غَايِيَانَهْ باخْتَ فَلَكْ
كَسْيِ نَبُودْ كَهْ دَسْتِيْ ازِينَ دَغَا بِيرَدْ

Figân ki bâ-heme kes gâyibâne bâht felek
Kesi ne-bûd ki destî ezin degâ bi-bered

Figân bunuñ gibi yerlerde hayf dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Ğayibâne** gizli dimekdir. **Bâht** fi'l-i mâzî müfred ǵâyib, oynadı dimekdir. **Kesi;** yâ harf-i vahdet. **Ki** harf-i beyân. **Destî** ma'nâ cihetinden **bi-bered**'e nâzîrdir, ya'nî **destî bi-bered** dimekdir, ǵalebeden ta'bîrdir. **Değâ** 'Acem dilinde ǵalpdir, deǵal ma'nâsına, ammâ ekşer hîle ve ǵud'a ma'nâsında istî'mâl iderler ve **bâz** lafziylala terkîb idüp **değâ-bâz** dirler hîle-bâz ma'nâsına. Pes, **felek**'e **değâ**'yı ǵaml eylemede müsâmaha var, zîrâ felek deǵâ-bâzdır, **değâ** degildir, ammâ üslüb-ı 'Arabiyyeye ǵiyâs olunsa mübâlâǵa ǵaşd olunup 'reculun 'adlun' ǵabilinden olur. (^{M,T+} **Değâ** deǵal ma'nâsına geldigi) Enverî'nîn bu beytinden ma'lûmdur.

¹ M, T: iledürdi.

² Yani 'vu ger' yerine 'eger' yazanlar.

³ <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

Beyt: ایا سپهر نوالی که پیش صدق سخات
سخای بحر دروغ و نوال ابر دغاست

Eyā sīpihr-nevālī ki pīṣ-i ṣidk̄-ı sehāt¹
Sehā-yı bahṛ² durūğ u nevāl-i ebr degāst³

Mahşûl-i Beyt: Hayf ki herkesle felek gizli oyun oynadı ya'nî ne tarîk ile oynadığı ȝâhir olmadı, hâlbuki her kimse ile bir dûrî ve ȝayr-i mükerrer oynadı, ammâ bir kimse olmadı ki bu hîle-bâz ve һokkâ-bâza gâlib ola, belki herkes mağlûbidir. Felege isnâd te'eddübendir, ve-illâ hâkîkatde her işi işleyen Şâni⁴-i muṭlakdir. Gâyi-bâneniñ ma'nâsını ȝalebe eyledi diyüp minhusinde ȝayıbané bu ma'nâya istî'mâldir diyen 'indî söylemiş⁴. Mîşrâ⁵-ı şânîniñ ma'nâsını; kimse olmadı ki bu hîle-bâzdan bir el ilete⁵ diyen **dest burd'**uñ ma'nâsını bilmmez imiş⁶.

دل ضعیفم ازان می کشد بطرف چمن
که جان ز مرگ ببیمارئ صبا ببرد

Dil-i za'ifem ezân mî-keşed be-ȝarf-ı çemen
Ki cân zi-merg be-bîmârî-i şabâ bi-bered

Dil-i za'if iżâfeti beyâniyyedir ve **mîm'**e iżâfet lâmiyyedir. **Ezân** edât-ı ta'lîl. **Mî-keşed** fi'l-i mužâri⁶ müfred gâ'ib, bunda (^{M,T+} lâzımdır), çekilürveyâ çekinür ya'nî meyleder dimekdir. **Be-ȝarf;** **bâ** harf-i şila, **çemen**'e iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Cân, bi-bered'**în mef'ûl-i şarîhi ve bâkîleri ȝayr-i şarîhi. **Be-bîmârî**'de **bâ** harf-i sebeb (212b) ve **yâ** harf-i maşdar ve **şabâ**'ya iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Benim za'if gönlüm anîñçün çemen cânibine çekilürveyâ çekinür ya'nî mâ'il olur ki cânını mergden şabâniñ bîmârlîgi sebebiyle (^{M,T+} kurtara) ya'nî şabâniñ âhestesi esmesi sebebiyle cânını ölümden⁷ ȝalâs eyleye, hâşılı, şabâniñ âhestesi ve nâzik esmesi cânına cân kıtar. Şabâya bîmâr itlâkî âhestesi esdigi vakıtdır. Mîşrâ⁵-ı evveliñ ma'nâsını; za'if gönlüm anîñçün çeker çemen tarafına diyen ve za'if (^{S+} göñül beni ol sebebden) çemen tarafına çeker diyen ziyâde za'if ma'nâ virmişler⁸.

1 S: sehâst.

2 S: ebr.

3 Ey bağısı gökyüzü gibi yüce olan, senin cömertliğinin önünde yani ona kıyasla denizin cömertliği ve bulutun bağısı aldatıcı bir görünümden başka bir şey değildir.

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 M, T: ilede.

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

7 S: ölmenden.

8 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

گذار بر ظلماتست خضر راهی کو
مداد کاشن محرومی آب ما ببرد

Gužār ber-zulumāt' est Hızır-ı rāhī kū
Me-bād k'âteş-i maḥrūmī āb-ı mā bi-bered

Guzār ismdir geçid ve uğraç ma'nasına. **Hızır-ı rāhī** iżāfeti lämiyyedir ve **yā** harf-i vaḥdet¹. (^{M,T+} **Me-bād**, nehy-i gā'ib, olmaya dimekdir. **K'âteş; ki** harf-i beyān, **maḥrūm'**a iżāfeti beyāniyye²,) (^{T+} **yā** harf-i maşdar.) (^{S,T+} **Āb-ı mā** iżāfeti lämiyyedir,) **āb'**iñ **mā**'ya iżāfeti leṭāfetden hālī degil. **Bi-bered** ya'ni zāyi' eyleye.

Mahşûl-i Beyt: Güzār zulümât-ı firāk u hicrān üzerinedir. Kanı bir yol Hızır'ı ya'ni bir tarık-i vişal Hızır'ı? Olmaya ki maḥrūmluk ateşi bizim 'ırzımızı zāyi' eyleye. Hâşılı, tarık-i 'ışık zulümât-ı firāk u hicrāna mürür ider. Pes, kanı bir delil-i tarık-i vişal? Olmaya ki vişalden maḥrūm olmak ateşi tarık-i 'ışık u muḥabbetde sa'yımız āb-ı rüyünü zāyi' eyleye, İskender'iñ āb-ı hayatı talebinde sa'yı zāyi' olduğu gibi.

طیب عشق منم باده خور که این معجون
فراغت آرد و اندیشه خطا ببرد

Tabîb-i 'ışık menem bâde ḥor ki īn ma'cûn
Ferāğat āred u endîşe-i ḥaṭā bi-bered

Tabîb-i 'ışık iżāfeti ism-i fâ'ilîn mef'ûline iżāfetidir. **Ki** harf-i ta'lîl. **İn ma'-cûn** müşrâ'-ı şanîye merhûndur. **Endîşe** fikir, **ḥaṭâ**'ya iżāfeti maşdarîn mef'ûline iżāfetidir.

Mahşûl-i Beyt: 'Işık tabibi benim, bâde iç, zîrâ bu ma'cûn içene ferâğat-ı hâṭır getürür ve ḥaṭâ fikri iledür. Ya'ni 'ışık iżṭirâbını def' eylemege 'ilâc bâde içmekdir, zîrâ bâde ma'cûnı 'ışık ḥarâretinden göñüle ferâğat getürür ve hâṭır-dan ḥaṭâlı fikri giderir.

بسوخت حافظ و کس حال او بیار نگفت
مگر نسیم پیامی خدای را ببرد

Bi-sûħt Hâfiż u kes hâl-i ū be-yâr ne-goft
Meger nesim peyâmî Hudây-râ bi-bered

1 S: harf-i maşdar.

2 M: lämiyye.

Vâv harf-i hâl. **Be-yâr; bâ** harf-i şila. **Nesîm** aşlında **bâd-ı nesîm**'dır, żarûret-i vezniçün **bâd** hâzır olındı. **Peyâmî; yâ** harf-i vahdet. **Hudây-râ; râ** harf-i taħsiş, Allâh için dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż yandı, ya'nî āteş-i 'ışkla, hâlbuki kimse anıñ hâlini yâre söylemedi, meger bâd-ı nesîm Allâh için yârine bir haber ilete. Hâşılı, Hâfiż'iñ āteş-i 'ışk-ı cânânlâ yandığını kimse yârine i'lâm eylemedi, meger Allâh için bâd-ı nesîm i'lâm eyleye. Mîşrâ'-ı şanîniñ ma'nâsını; meger yel bir haber Allâh için yâ Allâh'a (⁹⁺ ilete) diyen terkîbde garîb taşarruf göstermiş ve bu mîşrâ'ıñ ma'nâsını; meger bâd-ı nesîm Allâh için bir haber ilete yârdan diyen ma'nâyi ƙalb eylemiş¹.

202

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

مرا برندی و عشق آن فضول عیب کند
که اعتراض بر اسرار اهل غیب کند

Merâ be-rindî vu 'ışk ân fužûl 'ayb koned
Ki i'tirâz ber-esrâr-ı ehl-i ǵayb koned

Ba'zi nûshâda 'ilm-i ǵayb' vâki' olmuş. Merâ baña dimekdir. **Be-rindî; bâ** harf-i muşâhabet ve **yâ** harf-i maşdar. **Fuzûl**, fâ'nîñ zammiyla, iştîlâh-ı 'Acemde mütekebbir ve һod-rây ve һod-pesend olan kimseye dirler, hâşılı, üzerine lazîm olmayan işlere ƙarışana dirler. Türkîde ol kimseye fotûl² dirler. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat.

Mahşûl-i Beyt: Baña rindlik ve 'ışkla (213a) ol fužûl 'ayb ider ki ehl-i ǵaybiñ esrârına i'tirâz ider, ya'nî ahvâl-i ǵayba ve esrâr-ı ilâhiyeye i'tirâz idüp münkir olandır benim 'ışkıma ve rindligime 'ayb eyleyen. Zîrâ her iş taķdîr-i ezelî ile olur, ol ise gâ'ibdir, Allâh'dan ǵayıri kimse aña 'âlim degil. 'ilm-i ǵayb buyurdığı anıñ-çündür. Minhusinde fuzûl fâ'nîñ fethiyelerdir diyen fotûl³ 'aceb câhil fotûl⁴ imiş⁵.

1 <⁹⁺ Redd-i Sûrûrî ve Şem'î>

2 M: fužûl.

3 M: fužûl.

4 M: fužûl.

5 <⁹⁺ Redd-i Şem'î>

کمال سر محبت بین نه نقص گناه
که هر که بی هنر افتاد نظر عیب کند

Kemâl-i ser-i mahabbet bi-bîn ne naşş-ı gunâh
Ki her ki bî-huner ufted naşar be-'ayb koned

Kemâl-i ser-i mahabbet iżāfetleri lämiyyelerdir. **Bi-bîn** fi'l-i emr müfred muhâṭab, gör dimekdir, **kemâl-i ser** muğaddem mef'ûlidir. **Naşş-ı gunâh** iżāfeti lämiyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Her ki** aşlında **herkes ki** idi, niteki mükerrer beyân olunmuşdur. **Ufted** vâki' olur. **Nazar, koned**'iñ muğaddem mef'ûlidir, **be-'ayb** naşar'a müte'allik.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Kemâl-i ser-i muhabbet'e bak, noşân-ı günâha bakma ya'nî günâhdan hâşil olan noşâna bakma, zîrâ her kim ki bî-huner vâki' olur, 'ayba naşar ider, zîrâ kendünün kemâli ve hüneri yokdur ki ol hüner (^{M,T+} ü kemâl) sebebiyle ehl-i hüner ü (^{S+} ehl-i) kemâli bile. Niteki dimişler: *'Innemâ ya'rifu zel-fadîl mine'n-nâsi zûhu*¹. Ve Şeyh Sa'dî hażretleri *Bostân*'da buyurmuş:

Beyt: الا اي هنرمند فرخنده خوى
هنرمند نشينده ام عيىب جوى
Elâ ey huner-mend-i ferhunde-hûy
Huner-mend ne-şnideem 'ayb-cûy²

چنان بزن ره اسلام غمزه ساقى
که اجتناب ز صهبا مگر صهيب کند

Çunân bi-zed reh-i İslâm ǵamze-i sâkî
Ki ictinâb zi-şahbâ meger Şuheyb koned

Reh-i İslâm iżāfeti lämiyyedir. **Ğamze-i sâkî** de böyledir. **Ki** harf-i beyân. **İctinâb** şâkinmak. (^{M,T+} **Şahbâ** kırmızı şarâb.) **Şuheyb**, taşgîr vezni üzere, şâhâbeden biriniñ ismidir. Hażret-i Habîbu'llâh zuhûr eylediği zamânda küffâr-ı 'Arabdan biriniñ կulî idi. Bir gün uğrın gelüp īmâna geldi ve gâh gâh meclis-i şerîfleri ile müserref olurdu. 'Âkîbet efendisi tuydu Hażret'e mülâzemet eylediğini. Pes, buña cefâ üzre³ oldu. Bu da Hażret'e gelüp şikâyet eyledi. Pes, Hażret

1 Erdemli insanları ancak erdemli olanlar tanır.

2 Ey ahlaki güzel olan hüner sahibi, hüner sahiplerinin başkasının ayıplarını araştırdığını duymadım.

3 S: cefâ ider.

bunu¹ efendisinden şatun alup atları hîdmetine ta'yîn eyledi. Ziyâde şulehâdan olduğuçün Hâzret-i İmâm-ı 'Ömer *radîya'llâhu 'anh* bunuñ hâkkında buyurur: 'Ni'mel'-abdu Şuheybun lev lem yehâfi llâhe lem ya'sîhi'. Bu kelâm-ı şerîfiñ ma'nâsi; ne eyi ķuldur Şuheyb, Allâh'dan korkmasa da Allâh'a âsî olmazdı, ol hîd ķorkar.

Mahşûl-i Beyt: Sâkîniñ ǵamzesi İslâm yolını ancılayın urdı ki şahbâdan meger Şuheyb ictinâb eyleye, ya'nî կuvvet-i şalâh u takvâda meger Şuheyb mertebesinde ola bir kimse ki şarâbdan ictinâb u perhîz eyleye, ve-illâ sâkîniñ ǵamzesi (^{M,T+} tamâm) 'âlemi bâde-nûş eyledi.

ز عطّر حور بهشت آن زمان برآید بوی
که خاک میکده ما عیبر جیب کند

Zi-'itr-ı hûr-ı behîst ân zamân ber-âyed bûy
Ki hâk-i meykede-i mâ 'abîr-i ceyb koned

'Îtr-ı hûr-ı behîst iżâfetleri lâmiyyelerdir. **'Îtr** güzel կokuya dirler, bunda mužâf mahzûfdur, taķdırı, **esbâb-ı 'îtr** dimekdir. **Hûr;** sâbîkan beyân olındı ki **hûr** 'Arabîde cem'dir, ammâ 'Acem müfred istî'mâl ider ve eger cem' istî'mâl eylese bunda **konend** dimek gerek idi cem' şîgasıyla. **Ber-âyed** çıkar ve zâhir olur ma'nâsinadır. **Ki** һarf-i beyân. **Hâk-i meykede-i mâ** iżâfetleri de lâmiyyelerdir. **'Abîr-i ceyb** iżâfeti de lâmiyyedir².

Mahşûl-i Beyt: Cennet hûrinin³ esbâb-ı 'îtrinden ve mevâdd-ı⁴ tîbindan ol zamân կoku çıķup peydâ olur ki bizim meykedemiz hâkini yakasına 'abîr (^{S+} eyleye, ya'nî bizim meyhânemiz տoprağını 'abîr) yerine istî'mâl idüp anıňla mu'atṭar⁵ olmak gerekdir ki andan güzel կokular peydâ ola. Hâşılı, mâdde-i tîb ve sebeb-i 'îtr bu türâbi (213b) eylemek gerek [ki] bûyende ola.

کلید گنج سعادت قبول اهل دلست
مباد کس که درین نکته شک و ریب کند

Kilid-i genc-i sa'âdet қabûl-i ehl-i dil'est
Me-bâd kes ki derin nukte şekk u reyb koned

1 S: Pes, Resûlu'llâh *salle'llâhu 'aleyhi ve sellem* gelüp bunı.

2 Bu cümle S'de paragrafın ikinci cümlesi.

3 S: hûrileriniñ.

4 M: mü'eddâ.

5 F: müte'atṭir.

Kılıd-i genc-i sa'ādet iżāfetleri lämiyye ve beyāniyyedir. **Kılıd** ‘Acem miftâha dir, kâf’da fetħa ve kesre cā’izdir. **Kabûl’üñ ehl’**e iżāfeti maşdarını fâ’iline iżāfe-tidir ve **ehl’iñ dil’**e lämiyyedir. **Me-bâd** fi’l-i nehy-i ġâ’ib, olmaya (^{M,T+} ve olmasun) dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyān. **Derîn nukte** müşrâ’-ı evveliñ mazmanına işâretdir. **Şekk u reyb** ‘atf-ı tefsirdir, ‘ilm-i Bedî’de buña haşv-i kabîh dirler.

Mahşûl-i Beyt: Sa’ādet hâzînesiniñ miftâhi ehl-i dil ‘âşıklarıñ կabûlidir¹, ya’ñı anlarıñ maķbûli olmak sa’ādet hâzînesine mâlik olmaqdır. Olmaya ki kimse bu ma’nâda şekk ü şübhе eyleye, ya’ñı ehl-i diliñ maķbûli olmak sa’ādete mâlik olmaqda şekk ü reyb yokdur.

شبان وادئ ايمن گھى رسد بمراد
كە چند سال بجان خدمت شعيب كند

Şubân-ı vâdî-i Eymen gehî resed be-murâd
Ki çend sâl be-cân hîdmet-i Şu‘ayb koned

Şubân çobandır, bunda murâd Hâzret-i Mûsâdır. **Vâdî-i Eymen** şol vâdî-dir ki Hâzret-i Mûsâ² anda tecelliye mažhar düşdi. **Gehî; yâ** ḥarf-i vâhdet. **Ki** ḥarf-i beyān. **Çend** nice dimekdir. **Şu‘ayb**’den murâd Şu‘ayb peyğamberdir³ ki Mûsâ aña nice yıl çobanlık eyledi ki peyğamberlik maķâmına väşil oldu. Bunda **murâd**’dan makşûd⁴ mertebe-i nübûvvetdir ki Mûsâ’ya aña hîdmet eylemek sebebiyle virildi. Niteki Nevâyî buyurur:

Beyt: Pîrsiz girme bu vâdî içre kim tûymas Kelîm
Tîre şâmın rûşen emr itmay aña hîdmet Şu‘ayb

Mahşûl-i Beyt: Vâdî-i Eymen’iñ çobanı bir vaqtde murâda irüşür ki nice yıl cânlâ Hâzret-i Şu‘ayb’ a hîdmet eyleye, ya’ñı anı mûrşid ittilâhâz idüp aña hîdmet eylemeyeince murâdına väşil olmadı.

ز دیده خون بچکاند فسانه حافظ
چو ياد وقت شباب و زمان شیب كند

Zi-dide hûn bi-çekâned fesâne-i Hâfiż
Çu yâd-ı vaqt-i şebâb u zemân-ı şeyb koned

1 S: kavlidir.

2 S: Hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm.

3 S: Şu‘ayb peyğamber ‘aleyhi’s-selâmdır.

4 S: murâd ve makşûd.

Bi-çekâned; bā harf-i te'kîd, **çekâned** fi'l-i mužâri‘ müfred gâ'ib, tamzırır dimekdir, elif ve **nûn** edât-ı ta'diyedir. **Yâd-ı vakt-i şebâb** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Zemân-ı seyb** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Gözden kan tamzırır Hâfiż’ıñ fesânesi, (^{M,T+} ya‘nî Hâfiż’ıñ fesânesi) işideni kan ağladır çünkü yigitlik vaqtini ve pîrlik zamânını¹ yâd eyleye. Ya‘nî yigitlik zamânını ve pîrlik vaqtini aňup fesâneye şurû‘ idince sâmi‘ini kan ağladır.

203

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

طائِر دُولت اگر باز گذاری بکند
يار باز آيد و با وصل قرارى بکند

Tâ’ir-i devlet eger bâz guzârî bi-koned
Yâr bâz âyed u bâ-vaşlı ķarârî bi-koned

Tâ’ir-i devlet iżâfeti beyâniyyedir. **Guzârî; yâ** harf-i tenkîr. **Bâz** gine ma‘nâsına nadır. **Ķarârî** yâsı da tenkîr içündür.

Mahşûl-i Beyt: Eger devlet tâ’iri gine güzâr idüp uğrarsa yâr girü gelür ve vaşl ile² ķarâr ider. Ya‘nî başımıza devlet kuşı konarsa³ yâr girü gelüp makâm-ı vaşlda ķarâr ider, hâşılı, bizden ayrılmaz. Ķarârî yâsını vahdet için tutan ma‘nâya eyi ķarâr virmemiş⁴.

دیده را دستگه در و گهر گرچه نماند
بخورد خونى و تدبیر نشارى بکند

Dîde-râ destgeh-i durr u guher gerçi ne-mând
Bi-hored hûnî vu tedbîr-i nişârî bi-koned

1 S: pîrlik vaqtini ve yigitlik zamânını.

2 S: vaşla.

3 S: konar.

4 S: ma‘nâda eyü ķarâr itmemiş. <^{T+} Redd-i Şem‘î>

Dîde-râ dîdeniň dimekdir. **Destgeh** kudret ve vüs'at ma'nâsına nadır, **durr'**e iżāfeti beyāniyye. **Durr u guher**'den murâd göz yaşıdır. **Hünî; yâ** harf-i tenkîr. **Tedbîr-i nişârî** iżāfeti maşdarıň mef'ûline iżāfetidir ve **yâ** harf-i tenkîr. Bunda **bi-hored** ve **bi-koned** fi'illeriniň iħbâra ve inşâya taħammüli var.

Mahşûl-i Beyt: Gözüň dürr ü gûhere vüs'ati ve kudreti gerçi қalmadı keşret-i bükâ ve giryeden, (214a) pes, ciger қanını içter ve nişâr tedbîrini ider, yâħħud ciger қanını içsün ve nişâr tedbîrin eylesün. Ya'nî dîdede mâdde-i nişâr қalmadı, imdi dilden ve cigerden alup nişâr eylesün. **Hünî** ve nişârî yâ'larını vaħdet içün tutup ve fi'illeri iħbâra kaşr eyleyen taķîr eylemiş¹.

کس نیارد بر او دم زند از قصه ما
مگر ش باد صبا گوش گذاری بکند

Kes ne-yâred ber-i ū dem zeden ez-ķışşa-i mā
Megereş bâd-i şabâ gûş-guzârî bi-koned

Ne-yâred fi'l-i nefy-i müstakbel, kâdir degil dimekdir. **Ber-i ū** iżāfeti lâmiyye, **ū** žamîri cânâna râci' dir. **Dem zeden** nefes urmak ya'nî² tekellüm eylemek. **Megereş; şin** žamîri cânâna râcidir. **Gûş-guzâr** fisildiya dirler, **yâ** harf-i vaħdet veyâ harf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Kimse cânâniň қâtında kâdir degildir bizim kîşsamızdan nefes urup tekellüm eylemege, ya'nî bizim aħvâlimizi cânâna kimse 'arż eylemege kâdir degil, meger bâd-i şabâ қulağına bir fisildi eyleye. Ya'nî meger bâd-i şabâ hufyeten gûşına kimse āgâh olmamak üçün bizim kîşsamızı i'lâm eyleye, yohsa āşikâre aħvâlimizi aña kimse i'lâm idemez. Mîşrâ'-i şânîniň ma'nâsını; meger aña bâd-i şabâ қulağa uğramaklılk eyleye³ diyen ma'nâsını yanına ugħramamış⁴.

دادهام باز نظر را بتذروی پرواژ
باز خواند مگر ش نقش و شکاری بکند

Dâdeem bâz-ı nażar-râ be-teżervi-pervâz
Bâz ħâned megereş naħṣ u šikâri⁵ bi-koned

1 <sup>T+ Redd-i Şem'i>

2 S; ve.

3 S; bâd-i şabâ yanına uğramakla ide.

4 <sup>T+ Redd-i Sürürî>

5 S; nigârî.

Bâz-ı nażar iżāfeti beyāniyyedir. **Be-tezervî;** bā harf-i şila ve yā harf-i nisbet. **Tezerv,** tā niñ ve ȝäl-1 mu'cemeniñ fethalariyla ve rā ve vāv'ıñ sükünüyla, sünlün կuşına dirler. **Tezervī-pervāz** vaşf-ı terkibidir, sünlün ucuşlu dimekdir. **Bâz** bunda taħsīn-i lafz içün gelmişdir. **Hâned** fi'l-i mužāri' müfred gā'ib, fā'ili **tezervī-pervāz'** a rāci' žamîrdir ve **nakş** mef'ül-i şarihi. Bunda **nakş**'dan murâd peftereyi şalup ȝuba ȝuba diyü çağırmağa dirler, peftereye dimezler ba'zilar ȝann eylediği gibi¹. **Megereş;** śin-i žamîr **bâz-ı nażar**'a rāci'dir ve **bi-koned**'iñ fā'ili de aña rāci' žamîrdir ve **şikâri** mef'ülidir ve yā harf-i vaḥdet veyā tenkîr, yā-yı nisbet ȝann eyleyen ȝuruf-i կâfiyeden külliyyen āgâh degil imiş².

Mahşûl-i Beyt: Bâz-ı nażarı bir sünlün ucuşıyla virdim, ola ki sünlün ucuşlı bâz-ı nażara nakş okuya ya'nî ta'lîm eyleye, ve bâz-ı nażar şikâr eyleye ya'nî av avlaya. Zîrâ murğ-i şikârî ta'lîm olup³ insâna me'nûs olmayınca şikâri alup kaçar, issine virmez. Hâşılı, benim bâz-ı nażarım bir murğ-i vaḥṣidir, gâh ol maḥbûba mā'il olur ve gâh bu. Pes, bunı bir hoş-reftâr tezerve virdim ya'nî bir nâzik-reftâr cânâna virdim, ola ki kendiye me'nûs idüp vaḥşetin gidere ki baňa râm olup benden vaḥşet eylemeye dimekdir, *ve'l-ilmu 'indellâh*⁴. Ba'zları didiler ki, **bâz-ı nażar** dâdeem'iñ mef'ül-i evveli ve pervâz mef'ül-i şânişi ve tezervî niñ yâsı ḥarf-i vaḥdet ve bâz'dan murâd bâz-ı nażar'dır ve hâned'iñ fā'ili yanındaki bâzdır ve megereş žamîri tezerv'e râci'dir ve nakş'dan bunda murâd şafîr-i bâzdır didiler. Bu taķdîrce

Mahşûl-i Beyt: Bâz-ı nażara pervâz virdim bir tezerve, ya'nî (^{S,T+} anı bir tezerve) şaldım, ola ki bâz-ı nażar aña şafîr virüp anı şikâr eyleye. Hâşılı, nażarıñ te'siri var, pes, aña nażar şaldım, ola ki nażarımdan müte'essir olup baňa me'nûs ola dimekdir, *ve li-kullin vichetun*. Mişrâ'ı şâniñiñ ma'nâsını; meger ol nażarım bâzını peftere girü okiya ve şikâr eyleye diyen medhûş (214b) 'aceb ne fikirle didi bu sözi. Hâşılı, bu beytiñ (^{M,T+} ma'nâsında envâ'-ı terzîkât⁵ u esnâf-ı tezkîkât īrâd eyleyenin) fuḥsiyyâtına i'tibâr olunmasun ki şudâ'-ı bî-fâ'ide īrâs ider⁶.

دوش گفتم بکند لعل لبشن چاره من
هاتف غیب ندا داد که آری بکند

Düş goftem bi-koned la'l-i lebeş çâre-i men

Hâtif-i ȝayb nidâ dâd ki ȝârî bi-koned

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 S: idüp.

4 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

5 M: tezrifât.

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Bi-koned iħbār ve inşāya muhtemeldir, ammā bunda inşā murāddır. **La'l-i leb** iżafeti beyāniyyedir ve **bi-koned**'in fā'ili ve **çare-i men** iżafeti lāmiyye ve **bi-koned**'in mef'ūli. **Hâtif-i ġayb** iżafeti lāmiyyedir, **hetf** şavt ma'nāsinadır ve **hâtif** şā'it. **Ārī bi-koned** iħbār murād ola, ya'nī eyler bilā-şekk, yāħud murād istihzādir, evet¹ eyler ya'nī eylemez dimek ola.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice didim, cānanıñ la'l-i lebi baña çäre ider mi? Hātif-i ġayb nidā virdi ki², beli, eyler, ya'nī ġaybdan bir āvāz geldi ki, eved, eyler, mezkür iki tarikle.

شهر خالیست ز عشاق بود کز طرفی
مردی از خویش برون آید و کاری بکند

Şehr hâli'st zi-'uşşâk buved k'ez-tarafî
Merdî ez-hîş birûn âyed u kârî bi-koned

Şehr mübtedā, **hâli'st** haberî, **zi-'uşşâk** habere müte'allik. **Buveđ** bunda edāt-ı temennidir. **K'ez; ki** harf-i beyān. **Tarafî; yâ** harf-i vaħdet. **Merdî** yâsı da vaħdetdir. **Ez-hîş birûn âyed** ma'nā-yı lügavisi kendiden çı̄kar dimekdir, ammā iştilâħda ve isti'mälde kendiye kîya ma'nāsinadır. **Kârî bi-koned** ya'nī 'āşıķ ola dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Şehir 'uşşâkdan hâlidir ya'nī şehirde 'āşıķ yok, ola ki bir cānibden bir er gele ve kendiye kîya ve 'āşıķ ola. Zîrâ 'ışķ bir āteşdir, cānına kıymayan 'āşıķ olamaz.

کو کریمی که ز بزم طربش غمزدہ
جرعہ درکشد و دفع خماری بکند

Kû kerimî ki zi-bezm-i tarabeş ġam-zede'i
Cur'a'i der-keşed u def-i humârî bi-koned

Kû қanı. **Kerîmî; yâ** harf-i vaħdet. **Ki** harf-i beyān. **Zi-bezm, der-keşed**'e müte'allikdir. **Bezm**'in **tarab**'a iżafeti beyāniyyedir ve **şin**'e iżafeti lāmiyye. **Ġam-zede** ġam urmuş dimekdir ya'nī ġam çekmiş ma'nâsına. **Ġam-zede** mübtedā ve **yâ** harf-i vaħdet, **der-keşed** haberî. **Cur'a'i, der-keşed**'in mef'ūl-i şarihi ve **yâ** harf-i vaħdet. **Def-i humâr** iżafeti maşdarın mef'ūline iżafetidir ve **yâ** harf-i tenkir. **Bi-koned**'in fā'ili tahtında **ġam-zede**'ye râci' žamîrdir.

¹ M, T: eved.

² S: didi.

Mahşûl-i Beyt: Kanı bir kerîmü's-şân ki anıñ bezm-i tarabından ya'ñı şenlik meclisinden bir ȝam-nâk bir cür'a çeküp def-i humâr eyleye? Ya'ñı kanı bir sahî vücûd ki bir ȝamlı fâkîr andan bir dünyâ fa'idesini göre ve humâr-ı ȝamı def eyleye? Hâşılı, fuķarâ hâline nazar ider bir kerîm vücûd yokdur dimekdir.

يا وفا يا خبر وصل تو يا مرگ رقیب
بازئ چرخ ازین یک دو سه کاری بکند

Yâ vefâ yâ ȝaber-i vaşl-ı tu yâ merg-i rakîb
Bâzî-i çarh ezîn yek du se kârî bi-koned

Yâ vefâ; takdîr-i kelâm **yâ vefâ bâd'**dır, ya'ñı bu elfâzîn her birinden şoñra **bâd** lafzı takdîr olunur. **Haber-i vaşl-ı tu** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Merg-i rakîb** de böyledir. (^{M,T+} **Bâzî-i çarh** da böyledir ve mübtedâ ve **bi-koned** ȝaberi ve sâ'iri ȝabere müte'allik.) **Yek du se** bir iki üç dimekdir. **Kârî; yâ** vaḥdet ve **kâr,** **bi-koned**'ıñ muğaddem mef'ûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Yâ vefâ olsun, yâ seniñ vaşlıñ ȝaberi, yâ rakîbiñ ölümü ȝaberi olsun, felegiñ oyunu bu üçün¹ birini eyleye, ya'ñı Allâh'dan dilerim ki bu üçün birini müyesser eyleye, *āmin*.

حافظا از در او گر نروی هم روزی
گذری بر سرت از گوشه کناری بکند

Hâfiżâ ez-der-i û ger ne-revî hem rûzî
Guzerî ber-seret ez-gûşe-kenârî bi-koned

Rûzî; yâ ȝarf-i vaḥdet ve yâ tenkîr². **Gûşe-kenârî; yâ** ȝarf-i vaḥdet, (^{M,T+} **gûşe** bucak, **kenâr** kîrañ.) **Gûşe-kenârî** aşlında **kenâr-ı gûşe** idi, iżâfetle, bucağın kenârı dimekdir, şoñra iżâfetden ƙat' idüp terkîb-i mezci kîlindi, kenâr uci ma'nâsına. **Bi-koned**'ıñ žamîr fâili ve **ū** žamîri cânâna râci'dir ve **guzer**, **bi-koned**'ıñ mef'ûl-i şârihi.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, (215a) eger cânâniñ ȝapusundan gitmezseñ ya'ñı ȝapusuna mülâzîm olup beklerseñ elbette bir gün üzerine bir gûşe-kenâr dan güzer eyler, ya'ñı merhamet ve şefkat idüp bir gün başıñ üzerine bir gûş e-kenârdan sâye-i luṭfini şalar ya'ñı vişâlini müyesser ider. Hâşılı, sen hemâ mülâzîm-ı dergâhi ol ki ol seni ferâmûş eylemeyüp saña luṭf u ihsân eyleye

1 S: üçden.

2 S: Rûzî; yâ ȝarf-i vaḥdet. (^{S+} Guzerî; yâ ȝarf-i vaḥdet) ve yâ tenkîr.

veyā eyler. Mışrā‘-ı şānīniñ ma‘násını; bir uğramağı seniñ başıñ üzre bir kırāñ bucağından ider diyen hayli perîşān söylemiş¹. Ve müşrā‘-ı evveliñ ma‘násını; ey Hâfiż, anıñ dergâhından gitmeyesin hem bir gün diyen şart ve cezā ma‘násını bilmədiginden ġayı mışrā‘ıñ ma‘násını aflatlamamış².

204

**Ve lehu eyżan
Bahr-i Hezec
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün**

خوش آمد گل و زان خوشت نباشد
که در دستت بجز ساغر نباشد

Hoş āmed gul u zān hoşter ne-bāshed
Ki der-destet be-cuz sāğar ne-bāshed

U zān; vāv ḥarf-i hāl³. **Ki** ḥarf-i beyān. **Be-cuz; bā** ḥarf-i zā’id.

Mahşûl-i Beyt: Gül hoş geldi şafā geldi, hālbuki andan hoşraş olmaz ya‘nī hīç bir iş andan eyirek degildir ki elinde sāğardan ġayı nesne olmaya, ya‘nī gül zamānında bāde içmekden eyi maşlaħat olmaz. Gül ile sāğar cem‘i ol cihetten- dir ki gül-i muṭabbakı ayaksız ķadehe teşbih eylemişler.

غنيمت دان و مى خور در گلستان
که گل تا هفتة دیگر نباشد

Ğanîmet dān u mey ḥor der-gulistān
Ki gul tā heftə-i diger ne-bāshed

Gülüñ gelmesini ğanîmet bil. **Ki** ḥarf-i ta‘lil. **Tā** intihā-i ġāyet ma‘násını ifāde ider zamānda. **Hefte-i dîger** bir hafta dahı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Gülüñ gelmesini ğanîmet bil ve gülistanda mey iç ya‘nī furşatı fevt eyleme, zîrā gül bir haftaya dek dahı olmaz ya‘nī bir haftalık ‘omri vardır. Bu kelām gülüñ zamānı çok şäbit olmayup tîz geçmesinden ta'bîrdir⁴ ve-illâ zamān-ı gül birkaç hafta olur.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

2 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

3 S: vāv hāl içindür.

4 S: gülüñ zamānı çok şäbit olmayup (^{S+} tîz geçer, ya‘nî) tîz geçmesinden ta'bîrdir.

زمان خوشدلی دریاب در یاب
که دائم در صدف گوهر نباشد

Zemān-ı hoş-dilî der-yâb der-yâb
Ki dâ’im der-şadef gevher ne-bâshed

Zemān-ı hoş-dilî iżāfeti lâmiyyedir. **Hoş-dil** vasf-ı terkîbîdir ve **yâ** harf-i maşdar, gönüл hoşluğu zamânı dimekdir. **Der-yâb der-yâb**, (^{M,T+}dâ'laların fethâlariyla, aňla) ve tedâruk eyle dimekdir. Ba'zı nûşhada bu iki 'ibâretin mâ-beyninde **vâv** bulunup ve **şadef** ve **gevher** karînesi sebebiyle¹ ve te'sîs te'kîdden evlâdır dimekle ba'zılar ikinci dâlı mažmûm okuyup **dur yâb**, incü bul didiler, ammâ hoş-ṭab' şu'arâ-yı A'câm bu taşarrufi teslîm eylemeyüp te'kîddir didiler ve mâbeynehumâda **vâv** irâd eylemek fâsiddir didiler. Pes, imdi vâv irâd idüp ve te'sîse zâhib olup incü bul diyenler fâsidi қabûl eylemiş olurlar².

Mahşûl-i Beyt: Göñül hoşluğu zamânını aňla ve tedâruk eyle, ya'nî göñül hoşluğu zamânı ki gül zamânıdır, ǵanîmet bil ve muķteżâsını tedâruk idüp կažâ eyle, zîrâ dâ'îmâ şadefde gevher olmaz, ya'nî her zamân gül turmaz ki 'ayş u 'işret eyleyesin. Hâce'niň dâ'îmâ şadefde gevher olmaz buyurduğu, ya'nî bârân-ı Nîsân dâ'îmâ yağmaz, Nîsân'da yağar ancaç. Ve gâh olur ki Nîsân'da bârân yağmaz ve her şadefе bârân düşmez ki dürr ola, hâşılı, 'umûm üzre her şadef inci terbiye eylemez dimekdir.

عجب راهیست راه عشق کانجا
کسی سر بر کند کش سر نباشد

'Aceb râhî'st râh-ı 'îşk k'ân-câ
Kesî ser ber-koned k'eş ser ne-bâshed

Râhî'st; yâ harf-i vaħdet veýâ harf-i tenkîr. **Ser ber-koned** başın³ կaldırır. **K'esz; şîn-ı** zamîr **kes'**e râci'dir. **Ser ne-bâshed** başı olmaya ya'nî başdan geçe dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bir 'aceb yoldur yâ 'aceb yoldur 'îşk yolu ki anda ya'nî ol yolda bir kimse baş կaldırır ya'nî re'is-i 'uşşâk olup (215b) ser-dâr olur ki başı olmaya ya'nî başdan geçe. Ya'nî tarîk-i 'îşkda ser-dâr u ser-fîrâz-ı 'uşşâk ol 'âşik

1 S: karînesiyle.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

3 M: baş.

olur ki cānān yolunda cān ve başdan geçe. Mışrā¹-ı evveliñ ma'násını; 'aceb bir yoldur 'ışık yolu ki anda diyen 'aceb bir edā eylemişdir².

بشوی اوراق اگر همدرس مایی
که علم عشق در دفتر نباشد

Bi-şüy evrâk eger hem-ders-i mâyî
Ki 'ilm-i 'ışık der-defter ne-bâsed

Defter'den bunda murâd kitâbdır, ya'nî 'âşık u ma'sûk kıssasını² yazan kitâblar, Leylî vü Mecnûn, Hüsrev ü Şîrîn ve Vâmîk u 'Azrâ ve bunlardan gayri. **Evrâk**'dan da murâd bu kitâblardır.

Mahşûl-i Beyt: Eger bizimle hem-ders ve hem-sebağ iseñ ya'nî 'âşık-1 cānān iseñ evrâkî yu ya'nî evrâk mütâla³'asından geç, zîrâ 'ışık (^{M,T+} 'ilmi) defterde olmaz ya'nî 'ilm-i 'ışık kitâblara yazılmaz. Hâşılı, 'ilm-i hâldir, kîl ü kâlle olmaz. Dîvânlar ve 'usşâk kıssalarını okuyup yazmağla olmaz. Bunuñ zewki derûnîdir, tatmayınca olmaz. *'Men lem yezük lem ya'rîf'*³dir.

ز من بنیوش و دل در شاهدی بند
که حسننש بسته زیور نباشد

Zi-men bi-nyûş u dil der-şâhidî bend
Ki hûsneş beste-i zîver ne-bâsed

Der-şâhidî; der harf-i şila ve **yâ** harf-i vahdet-i nevîyye. **Bend** fi'l-i emr müfred muhâṭab, bağla dimekdir. **Ki** harfi râbiṭ-ı şifat. **Husneş**; zamîri şâhid'e râci'dir. **Beste-i zîver** iżâfeti lâmiyyedir, **zîver** bunda zînet ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Benden işit ya'nî benim naşîhatim diňle ve gönlüñi bir mahbûba bağla ki güzellikî zîb ü zînete bağlı olmaya, ya'nî hüsni ȝâtî ola, müktesebî olmaya, güzel libâs giymekle ve kendiye düzen ve tertîb virmekle olma-yâ. Hâşılı, hüsni Hudâ-dâd ola, 'ârizî olmaya.

بیا ای شیخ در خمخانه ما
شرابی خور که در کوثر نباشد

Bi-yâ ey şeyh der-hüm-hâne-i mâ
Şerâbi ȝor ki der-Kevşer ne-bâsed

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 M, T, F: tabâkasını.

3 Tatmayan bilmez.

Şerâbî hor; yâ harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifat. **Der-Kevser;** mużāf mahzûfdur, der-cennet-i Kevser dimekdirveyâ mužâfun ileyh mahzûfdur, ya'nî der-Kevser-i cennet dimek ola¹.

Mahşûl-i Beyt: Gel ey şeyh, bizim meyhânemizde bir şarâb iç ki cennet-i Kevser'de ve Kevser-i cennetde olmaz, ya'nî ol lezzet ü keyfiyyet ki anda var, cennet şarâblarında olmaz.

ایا پر لعل کرده جام زرین
بیخشا بر کسی کش زر نباشد

Eyâ pur la'l kerde câm-i zerrîn
Bi-bahşâ ber-kesi k'esz zer ne-bâshed

Eyâ 'Arabîde harf-i nidâdır, münâdâsı mahzûf, taķdîri, **eyâ kesî ki.** La'l'den murâd kırmızı şarâbdır teşbih tarîkiyle. **Bi-bahşâ;** **bâ** harf-i te'kîd, **bahşâ** fi'l-i emr müfred muhâṭab, esirge dimekdir, bahşâyîden'den. **Ber-kesî;** 'Arabîde râhmet lafzi 'alâ ile müsta'mel olduğu gibi Fâriside bahşûden ve bahşâyîden ve bunlarıñ müştaķkâtı **ber** lafziyla müsta'meldir. **K'esz;** **ki** harf-i râbiṭ-i şifat ve žamîr **kes'**e râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Ey kırmızı şarâbla altun ķadehi pür eyleyen kimse, esirge şol kimseyi ki (^{M,T+} zeri) olmaya, ya'nî fuķarâya merhamet ü şefkat üzre ol ki meşübâtı 'uzmâ bulasın. Mîşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; 'aṭâ ķıl bir kimseye ki altuni² olmaya diyen bi-bahşâ ile bi-bahş lafiżlarını teşhîs eylemez imiş³.

شرابی بى خمارم بخش يا رب
که با وى هىچ درد سر نباشد

Şerâbî bi-humârem bahş yâ Rab
Ki bâ-vey hîç derd-i ser ne-bâshed

Şerâbî; **yâ** harf-i vahdet. **Bî-humâr** şarâb'ın şifatı, **mîm**-i žamîr ma'nâ cihetinde **bahş** fi'line muķayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşil ma'nâsına. **Bahş** fi'l-i emr müfred muhâṭab, bağısla dimekdir, bahşîden'den. **Yâ Rab** harf-i nidâ ve münâdâ. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifat. **Bâ-ū;** žamîr-i gâ'ib (216a) **şerâb**'a râci'dir.

1 S: Der-kevser; mużâf mahzûfdurveyâ mužâfun ileyh mahzûfdur, ya'nî der-Kevser-i cennet dimek olaveyâ der-cennet-i Kevser dimekdir.

2 S: altun ķadehi.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Yā Rab, baña һumârsız bir şarâb bağıyla ki ol şarâbla hîc baş ağrısı olmaya, ya'nî baña şarâb-ı 'ışk müyesser eyle ki ma'hûd şarâb gibi һumârı ve derd-i seri olmaya.

بنامیزد بتی سیمین تنم هست
که در بتخانه آزر نباشد

Benâmîzed butî sîmîn-tenem hest
Ki der-but-hâne-i Āzer ne-bâsed

Benâmîzed lafz-ı basîtdir ya'nî müfreddir, mürekkeb degil, Allâh yavuz gözden şaklasun makâmında müsta'meldir. Tahsîn makâmında da müsta'meldir, bâreke'llâh ma'nâsına. **Butî; yâ** harf-i vahdet. **Sîmîn-ten** but'uñ şifatı. **Ki** harf-i râbi'î şifat. **Āzer** Hażret-i İbrâhîm'in¹ babasının ismidir ki anının şan'atı büt-tirâşlık idi, ya'nî bütler yonardı². Bu da ma'lûm ola ki büt kız^(M,T+) şeklinde ve oğlan ve ba'zi һayvânât şeklinde olur. Hâşılı, կabâ'il-i 'Arab'ın her biriniñ bir türlü büti olur imiş, niteki ba'zi kitâblarda mufâşal yazmışlardır, ammâ bu makâm müstevfâ zikrine münâsib degil.

Mahşûl-i Beyt: Hâce buyurur ki, Allâh yaramaz gözden şaklasun, bir sîmîn-ten bütüm vardır ki büt-hâne-i Āzer'de olmaz, ya'nî bir maħbûbum vardır ki bütkedeerde böyle şanem bulunmaz. Benâmîzed'in ma'nâsını Allâh adı һâkkîçün diyüp minhusinde benâmîzed lafzı **be-nâm-ı Īzed**'den muhaffedir ve harf-i bâ կasem içindür, aşıl ma'nâsı Allâh adı һâkkî için dimekdir diyen cemî'an söylediðügi 'indi-dir, hîc aşlı yokdur³. Benâmîzed bunda tahsîn içindür, ba'zi mahalde Allâh һâkkîçün ma'nâsına dahî gelür diyen 'indiyyât tekellüminde sâbîkîñ ırşînce gitmişdir⁴. Zîrâ tahsîn ifâde eylese bir edât-ı tahsînle dahî cem' olmazdı. Niteki Hażret-i Mevlâna Câmî^(S,F+) Mu'amma manzûmesiniñ âhirinde) buyurmuşdur:

Beyt: بنامیزد زهی در گرامی
که سفت الماس نوک کلک جامی
Benâmîzed zihî durr-i girâmî
Ki suft elmâs nûk-i kîlk-i Câmî⁵

Zihî bunda tahsîn ifâde ider.

1 S: Hażret-i İbrâhîm 'aleyihi's-selâmiñ.

2 (^{S+} Bu da ma'lûm ola ki her biriniñ bir türlü büti olur imiş.)

3 <^{T+} Redd-i Sûrûri>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 Allah kötü gözlerden saklasın, ne değerli bir incidir ki Câmî'nin kaleminin ucu elması delmiş, yani harika manzûm sözleri bir gerdanlık gibi bir araya getirmiş.

من از جان بندۀ سلطان اویسم
اگرچه یادش از چاکر نباشد

Men ez-cân bende-i Sultân Üveysem
Egerçi yâdeş ez-çâker ne-bâshed

Sultân Üveys selâtîn-i İlhâniye'den biriniñ ismidir, lakabı Gîyâsededdîn'dir, Selmân-ı Sâvecî'niñ memdûhlarındandır. **Çâker** küllükçiya ve hîdmetkâra dirler.

Mahşûl-i Beyt: Hâce buyurur ki, ben cândan Sultân Üveys'iñ ķuliyam, egerçi aña bu çâkerden yâd olmaz ya'nî (M,T+ ben) çâkerini yâd eylemez.

باتج عالم آرایش که خورشید
چنین زیبندۀ افسر نباشد

Be-tâc-ı 'âlem-ârâyeş ki hûrşid
Çunîn zîbende-i efser ne-bâshed

Be-tâc; bâ harf-i ķasem, **tâc**'iñ 'âlem-ârâ'ya iżâfeti beyâniyye ve **şin**'e iżâfet lâmiyye. 'âlem-ârâ vaşf-ı terkîbîdir, ârâyîden'den, 'âlem bezeyici dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Hûrşid** müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Zîbende-i efser** iżâfeti lâmiyedir, **zîbende** yaraşlık dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Sultân Üveys'iñ 'âlem bezeyici tâci hâkkı içün ki güneş buncılayın ya'nî Üveys gibi tâciñ yaraşığı degil. Hâşılı, tâc aña yaraşduğu gibi güneşe yaraşmaz. Güneşi tâcâ teşbîh eylemişler.

کسی گیرد خطاب بر نظم حافظ
که هیچش لطف در گوهر نباشد

Kesî gîred haṭâ ber-nazm-ı Hâfiẓ
Ki hîçş luṭf der-gevher ne-bâshed

Kesî; yâ harf-i vâhdet. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Hîçeş;** şin-i žamîr **kesî**'ye râci'dir ve ma'nâ cihetinden **gevher**'e muķayyeddir, **der-gevhâreş** takdîrinde.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiẓ'iñ nazmında bir kimse haṭâ ṭutar ki gevherinde hîç leṭâf olmaya. Ya'nî Hâfiẓ'iñ nazmında haṭâ var diyeniñ zâtında ve aşlında hîç (216b) luṭf yokdur. Zîrâ, nazmî hemân incü dizisidir ki ehli yanında ziyâde maķbûl ü merğûbdur.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

معاشران ز حريف شبانه ياد آرید
حقوق بندگى مخلصانه ياد آرید

Mu‘âşirân zi-hârif-i şebâne yâd ârîd
Hukûk-ı bendegî-i muhlişâne yâd ârîd

Mu‘âşirân münâdâ. **Şebâne**; sâbişan bu elif ve nûn ve hâ-yı resmî mufassal zikr olınmışdır, giceye maḥşûş müşâhib dimekdir. **Yâd ârîd** añının dimekdir. **Hukûk-ı bendegî** iżâfeti lâmiyyedir ve **muhlişâne**'ye iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey yârân-ı mu‘âşirân, gice müşâhibiniveyâ giceler (M,T⁺ müşâhibini) añının, muhlişâne ķulluk hukûkunu añının, ya‘nî ҳulûş-ı ṭaviy-yetle olan ķulluk hukûkunu añının.

بوقت سرخوشی از آه و ناله عشاق
بصوت نغمة چنگ و چغانه ياد آرید

Be-vakt-i serhoşî ez-āh u nâle-i ‘uşşâk
Be-şavt-ı nağme-i çeng u çegâne yâd ârîd

Be-vakt; bâ ḥarf-i ȝarf. **Serhoşî;** yâ ḥarf-i masdar. **Be-şavt;** bâ ḥarf-i müşâhabet. **Nağme** kelâm-ı ȝafiye dirler. **Şavt-ı nağme-i çeng** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Sarhoşluk vaktinde ‘uşşâkını āh u nâlesinden nağme-i çeng ve çegâne nağmesi ȝavâziyla añının¹. Hâşılı, sâzlar nağmesi sebebiyle anlarını eylediği āh u nâleyi añının dimekdir.

چو در میان مراد آورید دست امید
ز عهد صحبت ما در میانه ياد آرید

Çu der-miyân-ı murâd äverîd dest-i umîd
Zi-‘ahd-i şohbet-i mâ der-miyâne yâd ârîd

1 S: nağme-i çeng ü çegâne (^{S+} şavtiyla añının, serhoş olduğunuz hînde ‘uşşâk eylediği āh u nâleden çeng ü çegâne) nağmesi ȝavâziyla añının.

Miyān bel ve orta ma'�nasınadır, ammā çak orta degil. **Miyān-ı murād** iżāfeti lämiyyedir. **Dest-i umid** iżāfeti lämiyyedir meçāzen¹. (^{M,T+} ‘**Ahd** bunda zamān ma'�nasınadır. ‘**Ahd**’iñ şohbet’e ve şohbet’iñ mā’ya iżāfeti lämiyyedir.) **Miyāne** en orta, ammā bunda muṭlak orta ma'�nasınadır.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü murād beline ve ortasına ya'�nī 'ayne'l-fi'line ümīd elini getüresiz, ya'�nī ümīd eyledigiñiz murāda el urasız, hâşılı, murādınız el vire, bizim şohbetimiz zamānını ortaya getürün, ya'�nī bizimle olan ve geçen şohbet zamānını arañızda añañ. Hâşılı, murādınız el virdükde bizimle şohbetiniz zamānını arañızda tezekkür eyleñ, ya'�nī hâkķ-ı şohbeti ferāmūş eylemen dimekdir.

چو عکس باده کند جلوه در رخ ساقی
ز عاشقان بسرود و ترانه یاد آرید

Çu 'aks-i bâde koned cilve der-ruh-ı sâkî
Zi-'âşikân be-surûd u terâne yâd ârid

‘**Aks-i bâde** iżāfeti lämiyyedir, ya'�nī te'şîr-i sevret-i bâde. **Koned cilve** ya'�nī zâhir ola. **Surûd** muṭlak irdir ve **terâne** irdan bir nev', pes, 'atfü'l-hâşş 'ale'l-âmm կabilinden olur.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü bâdeniñ 'aksi, ya'�nī te'şîr-i sevret-i bâde hümreti sâkî ruhında zâhir ola, 'uşşâkdan sürûd u terâne ile yâd eyleñ, ya'�nī anları nağme ile añañ veýä nağme sebebiyle añañ.

نمی خورید زمانی غم و فاداران
ز بی و فایع دور زمانه یاد آرید

Ne-mî-horîd zemâni ġam-ı vefâ-dârân
Zi-bî-vefâyî-i devr-i zemâne yâd ârid

Ne-mî-horîd yemezsiz, iħbâr murâddır. **Zemâni; yâ** harf-i vaħdet. **Ġam,** **ne-mî-horîd**’iñ mef'ûl-i şarîħidir. **Ġam**’iñ **vefâ-dârân**’a iżāfeti maşdarîn mef'ûline iżāfetidir, elif ve nûn'la cem' oldı zevi'l-'ukûle şifat olduğuçün, taķdîri, **yârân** veýä² **'âşikân-ı vefâ-dârân** dimekdir. **Vefâ-dâr** vaſf-ı terkibidir, dârîden'den, vefâ tutucı ya'�nî vefâ şâhibi dimekdir. **Bî-vefâyî; yâ-yî** şâni harf-i maşdardır, **devr-i zemâne**’ye iżāfeti lämiyyedir ve **devr**’iñ **zemâne**’ye beyâniyye.

1 S: Miyān-ı murād, dest-i ümīd iżāfetleri lämiyyelerdir.

2 S: ve.

Mahşûl-i Beyt: Bir zamân vefâ-dâr ‘âşıklarının şamını yemezsiniz, ya‘nî ahlâliyle¹ muşayyed olmazsınız, imdi devr-i zamâne vefâsızlığını yâda getürün. Ya‘nî siz vefâ-dâr ‘uşşâkın şamını yiüp hâliyle² muşayyed olmazsınız, imdi devr-i zamâne size (217a) vefâ eylemeyeüp hâlinizle müşayyed olmaz.

سمند دولت اگر چند سركشست ولی
ز همرهان بسر تازیانه یاد آرید

Semend-i devlet eger çend ser-keş'est velî
Zi-hem-rehân be-ser-i tâziyâne yâd ârid

Semend ekserî ķula atda müsta‘meldir, **devlet**’e iżâfeti beyâniyyedir. **Eger** **çend** ne kadar ki ma‘nâsına gelür. **Ser-keş** bunda çamış ma‘nâsına nadır. **Velî** edât-ı istidrâkdir. **Hem-rehân** hem-reh'iñ cem'idir, yoldaşlar dimekdir. **Tâziyâne** ķamçı.

Mahşûl-i Beyt: Devlet atı ne kadar çamış ise de, ammâ yoldaşlardan ķamçı uciyla³ ańıñ. Ma'lûmdur ki at serkeşlik eyledikde ķamçı uciyla başına ururlar te'dib için ki serkeşlik eylemeye. İmdi Hâce buyurur ki, siziñ semend-i devletiñiz her ne kadar ki tîz-rev ü sebük-pey ise de imdi geride kalmış yoldaşları tâziyâne uciyla anın, ya‘nî semendiñizi āheste yürüdüñ⁴ ki anlar yetişüp berâber yürüsünler⁵. Hâşılı, devletiñiz her ne kadar tîz ise de bî-devlet olan ăşinâları hâtriminizden gidermeñ dimekdir. Bunda ba‘zılarıñ nâ-müvecceh tevcihine i‘tibâr olunmaya⁶.

بوچه مرحمت اى ساکنان صدر جلال
ز روی حافظ و این آستانه یاد آرید

Be-vech-i merhamet ey sâkinân-ı şadr-ı celâl
Zi-rûy-i Hâfiż u ân âsitâne yâd ârid

Be-vech-i merhamet iżâfeti beyâniyyedir. **Sâkinân-ı şadr-ı celâl** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

1 S: ahlâline.

2 S: hâline.

3 S: yoldaşlarıñ ķamçısı uciyla.

4 S: yürüdüñ.

5 S, T: yürüsünler.

6 <T+ Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Merhamet vechiyle ya'nî merhametle ey şadr-ı celâl sâkinleri ya'nî âsitâne-i cânân ki 'azamet şadridür, anîn sâkinleri, rûy-ı Hâfiż'dan ve ol âsitâne-i cânândan yâda getürüñ, ya'nî Hâfiż âsitâne-i (^{M,T+} cânâna) rû-mâl olduğunu anıñ. (^{M,T+} Hâşılı,) âsitâne-i cânân ki şadr-ı 'azamet u celâldir, Hâfiż anda sâkin olup mücâvir olduğunu yâd eyleñ.

206

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**

مژده ای دل که مسیحا نفسی می آید
که ز انفاس خوشش بوی کسی می آید

Mujde ey dil ki Mesîhâ-nefesî mî-âyed
Ki zi-enfâs-ı hoşes bûy-i kesî mî-âyed

Ki harf-i beyân. **Mesîhâ-nefes** vaşf-ı terkîbî akşâmındandır ve **yâ** harf-i vaહdet. **Ki** harf-i râbiت-ı şifat. **Enfâs-ı hoş** iżâfeti beyâniyyedir ve **sîn**'e iżâfet lâmiyyedir. **Bûy-i kes** iżâfeti de lâmiyyedir ve **yâ** harf-i vaહdet.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül¹, muştuluğ ki bir İsâ nefesli geliyor ki güzel nefeslerinden bir kimse köküsi geliyor, ya'nî anîn enfâs-ı tâyyibesinden cânân köküsi geliyor. **Kesî** bunda elfâz-ı kinâyeden vâki' olmuş ki cânân murâddır.

از غم هجر مکن ناله و فریاد که دوش
زده ام فالی و فریاد رسی می آید

Ez-ğam-ı hecr me-kon nâle vu feryâd ki dûş
Zedeem fâli vu feryâd-resî mî-âyed

Ki harf-i beyân. **Dûş** müşrâع-ı şâniye merhündur. **Fâlî;** **yâ** harf-i vaહdet. **Feryâd-res** vaşf-ı terkîbidir, resîden'den, medede ve feryâd u fiğâna irişen kimseler dirler ve **yâ** harf-i vaહdet

1 S: Ey Hâfiż.

Mahşûl-i Beyt: Hâce diline hîṭâb idüp buyurur ki, hicrân ǵamından nâle eyleme ki dün gice bir fal açmışım ve bir feryâd-res geliyor¹, ya'nî bir derde dermân ider cânân geliyor² ki vaşıyla müşerref olursun.

زآتش وادئ ايمن نه منم خرم و بس
موسى آنجا باميد قبسي مى آيد

Zâtes-i vâdî-i Eymen ne menem һurrem u bes
Mûsâ ân-câ be-umîd-i ҝabesî mî-âyed

Ātes-i vâdî-i Eymen iżâfeti lâmiyyedir ve **Vâdî-i Eymen** Allâh Te'âlâ Mûsâ'ya tecellî eylediği vâdîdir, bunda kûy-ı cânândan kinâyetdir. **Hurrem u bes; vâv**'dan şońra **bes** gelse falqaṭ ma'nâsınandır. **Kabes** āteş pâresine dirler ve **yâ** ḥarf-i vahdet. **Kabes**'den nûr-ı vişâl murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Kûy-ı cânân āteşinden ve nûr-ı çerâğından ancak ben һurrem degilim, Hażret-i Mûsâ bu nebâhet-i şan u 'uluvv-i կadr ile anda ya'nî kûy-ı cânâna ҝabes-i vişâl ümîdiyle gelür. Ya'nî ben degilim ancak kûy-ı cânâna vişâl ümîdiyle varan, Hażret-i Mûsâ da (217b) vâdî-i Eymen'e vişâl ümîdiylevardı.

هيچ کس نیست که در کوی تواش کاری نیست
هرکس آنجا بطريق هوسى مى آيد

Hîç kes nîst ki der-kûy-ı tueş kârî nîst
Herkes ân-câ be-ṭarîk-i hevesî mî-âyed

Ki ḥarf-i beyân. **Tues; şîn** kes'e râci'dir. **Kârî; yâ** ḥarf-i vahdet. **Hevesî** yâsı da böyledir. Bu ǵazelde ḥarf-i vaş cemî'an vahdet içün gelür, illâ birisi tenkîr içün.

Mahşûl-i Beyt: Dünyâda hîç kimse yoķdur ki seniñ mahalleñde bir işi olmaya, ya'nî herkesiñ seniñ kûyuñda bir 'alâkası vardır. Pes, imdi her kimse anda bir heves u ārzû ṭarîkiyle gelür. Ya'nî seniñ kûyuña kimse bî-takrib varmaz, belki taleb-i dîdâr-ı vişâl ümîdiyle varır.

کس نه دانست که منزلگه معشوق کجاست
این قدر هست که بانگ جرسی مى آيد

Kes ne-dânist ki menzilgeh-i ma'sûł kucâ'st
În կadar hest ki bâng-i ceresî mî-âyed

1 S: geliyor.

2 S: geliyor.

Ceres deve ve қatır¹ getürdüğü çañdır.

Mahşûl-i Beyt: Kimse bilmedi ki ma'sûkuñ mekân u menzili կandadır, ya'nî cânân 'âlı-şândır, kimse anıñ maķâmina vâşıl degildir ki nerede olduğunu bile. Bu կadar vardır ki menzilgâhinden bir ceres âvâzı gelür, ya'nî menzilgâhinden nevbet kösı ve nekkâresi âvâzı gelür կulağıma, ammâ menzilgâhını ta'yîn eylemege kimse kâdir degildir. Ceres zikri կâfiye žarüretiçündür², ve-illâ nevbetde kösler ve nekkâreler çalınur, ceresler çalınmaz, meger ki misâfir ola ve develer ve կatırlar³ boğazında olan çañılar öte. Ol տarıkle menzilgâhdan կonduğu mekân murâd olur, *ve li-kullin vichetun*.

جَرْعَةُ دَه كَه بِمِيَخَانَهُ ارْبَابُ كَرْمٍ
هَرْ حَرِيفِي زَ پَى مُلْتَمِسِى مَى آيَدِ

Cur'a'i dih ki be-mey-ḥâne-i erbâb-ı kerem
Her ḥarîfî zi-pey-i multemesî mî-āyed

Cur'a'i; yâ ḥarf-i vaḥdet ve hemze ḥarf-i tevessül. **Cur'a'i dih** bir cûr'a vir dimekdir. **Dih** fi'l-i emr müfred muḥâṭabdır, **cur'a** muḳaddem mef'ûl-i şâriḥidir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Be-mey-ḥâne; bâ** ḥarf-i şila, **mî-āyed**'e müte'allik. **Mey-ḥâne-i erbâb-ı kerem** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Ḥarîfî; yâ** ḥarf-i vaḥdet. **Pey** edât-ı ta'lîl, **multemes**'e iżâfeti lâmiyyedir. **İltimâs** lügatde talebe dirlər.

Mahşûl-i Beyt: Bir cûr'a vir ki erbâb-ı kerem meyhânesine her ḥarîf-i bâde-nûş bir maṭlûbdan ötürü gelür⁴. Ya'nî erbâb-ı kereme gelen bir murâd için gelür. Biz de cûrâ'i vişâl içün gelmişizdir⁵, bizden cûr'a-i vişâlini dirîğ eyleme ki ehl-i keremsin. Mîşrâ'-ı evvelînî ma'nâsını; bir cûr'a vir ki kerem şâhibleriniň meyhânesinde diyen bâ'yî ḥarf-i žarf aḥzînda hâṭâ eylemiş⁶.

دوست را گر سر پرسیدن بیمار غمست
گو بران خوش که هنوزش نفسی می آید

Dôst-râ ger ser-i pursîden-i bîmâr-ı ġam'est
Gû bi-rân hoş ki henûzeş nefesî mî-āyed

1 S: կatâr.

2 S: ceres zikri žarüret-i կâfiye ecli içündür.

3 S: կatârlar.

4 S: varır.

5 S: gelmişiz.

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Dōst-rā; rā ḥarf-i taḥṣīş, dostoñ dimekdir. **Ser** bunda ārzū ma'�asınadır ve **ser-i pursīden** iżāfeti lāmiyyedir ve **pursīden'iñ bīmār'**a iżāfeti maşdarını mef'üline iżāfetidir ve **bīmār'iñ ǵam'**a lāmiyye. **Gū** hīṭāb-ı 'āmm, dosta söyle dimekdir. **Bi-rān;** bā ḥarf-i te'kiddir. **Rān** fī'l-i emr müfred muhāṭab, sür dimekdir. **Bi-rān hoş** eyi sür ma'�asınadır ya'ñi muh̄kem git. **Ki** ḥarf-i beyān. **Henūzeş** bunda, dahi dimekdir, **śin** bīmār-ı ǵam'a rācī'dir. **Nefesī;** yā ḥarf-i tenkīr.

Mahşūl-i Beyt: Dostuñ eger bīmār-ı ǵam 'iyādesi sevdası var ise ya'ñi ǵam hastasınıñ hālini ve hātırını şormaq ārzüsü var ise dosta söyle, muh̄kem sür ya'ñi pek git¹ ki dahi nefesi gelür ya'ñi dahi ölmeli, pek giderseñ şoñ nefesine irişürsin. Mışrā'-ı evveliñ ma'�asında; (218a) dosta eger ǵam hastasın şormaq hevesi var ise diyenler rā'nıñ ma'ñañisini ihāta eylememişler imiş². Mışrā'-ı şāni-de **hoş bi-rān'iñ** ma'�asını, ya'ñi gelsün dimekle ta'bır eyleyen hoş varmamış³.

خبر بليل اين باع بپرسيد كه من
ناله مى شنوم كز قفسى مى آيد

Haber-i bulbul-i in bāğ bi-pursīd ki men
Nāle'i mī-şinevem k'ez-ķafesī mī-āyed

Haber-i bulbul-i in bāğ iżāfetleri lāmiyyelerdir. **Haber,** **bi-pursīd'iñ** muğaddem mef'ül-i şarīhidir. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Men** müşrā'-ı şāniye merhündur. **K'ez;** **ki** ḥarf-i beyān. **Kafesī;** **yā** ḥarf-i tenkīr.

Mahşūl-i Beyt: Bu bāğñ bülbülü haberin şoruñ ya'ñi ahbārından istifṣār eyleñ, zīrā ben bir nāle işidirim ki ķafesden gelür. Ya'ñi yoklañ, olmaya ki giriftār-ı ķafes olmuş ola. Bu beyt Selmān'ıñ⁴ göz ağrısı sebebiyle nice zamān evde oturup ṭaşra çıkmadığından ta'bırdır. Ba'žı nūşħalara tabi' olup bi-pursīd'i me-pursīd yazan makşūd-ı beytden haberdār degil imiş⁵.

يار دارد سر صيد دل حافظ ياران
شاهبازى بشكار مگسى مى آيد

Yār dāred ser-i şayd-ı dil-i Hâfiż yārān
Şāh-bāzī be-şikār-ı megesī mī-āyed

1 T: gid.

2 <T+ Redd-i Sürürü ve Şem'i>

3 <T+ Redd-i Şem'i>

4 Bu kelime 'Selmāñ'ın' şeklinde de düşünülebilir.

5 <T+ Redd-i Şem'i>

Ser-i şayd-ı dil-i Hâfız iżāfetleri lāmiyyedir. **Şâh-bâzı; yā** harf-i vahdet. **Be-şikâr; bā** harf-i şila, **megeş**'e iżāfeti lāmiyyedir. **Megesî; yā** harf-i vahdet. **Mî-āyed** bunda iħbâr ve inşâya müteħammildir.

Mahşûl-i Beyt: Ey yârân, yâr Hâfız'în göñlini şayd eylemek sevdâsin ıtutar ya'nî göñlini şayd eylemek ister. Ke'enne ki bir şâh-bâz bir megesiñ şaydına gelür. Yâħud bir şâh-bâz bir megesiñ şaydına gelür mi, ya'nî gelmez dimekdir istifhâm-ı inkârî tarîkiyle.

207

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

رسید مژده که آمد بهار و سبزه دمید
وظیفه گر بر سد مصروفش گلست و نبید

Resîd mujde ki āmed bahâr u sebze demid
Vazîfe ger bi-resed maşrifे gul'est u nebid

Demîd bitdi dimekdir. **Maşrifेş**, râ'nînî kesriyle, ԛârabe bâbından ismi mekândır, (^{M,T+} ya'nî şarafe-yesrifü'dan,) **şin-i žamîr vazîfe**'ye râci'dir. **Nebîd**; hurmayıveyâ inciriveyâ kûri üzümişu içine koyup ekşidirler, pes, şarâb gibi bir müşkir şu peydâ olup anı hamr yerine içerler, ammâ bunda hamr murâddır. Aşl-ı lûğat zâl-ı mu'ceme iledir, ammâ 'Acem¹ dâl-ı mühmele ile istî'mâl ider.

Mahşûl-i Beyt: Muştuluğ irişdi ki bahâr geldi ve sebze belürdü ve bitdi. Pes, imdi vazîfe irişürse maşrifî gül ü şarâbdır, ya'nî bahâr geldi, furşatı fevt eylemeyüp bâde-nûş olmak gerek.

صفیر مرغ بر آمد بط شراب كجاست
فغان فتاد ببليل نقاب گل که کشید

Şafîr-i murğ ber-āmed baṭ-ı şerâb kucâst
Figân futâd be-bulbul nikâb-ı gul ki keşid

1 S: 'Arab.

Şafîr-i murğ kuş sıklığı. **Ber-āmed** çıktı ya'nî zâhir oldu. **Bâtt-ı şerâb;** (^{M,T+} **bâttâ,**) tâ'niñ teşdidiyle (^{M,T+} ve tâ-yı vahdetle,) şu kuşlarından, 'Arabîde kaza dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde teşbih tarîkiyle yatuñ bardak ve kilindir murâddır, **şerâb'**a izâfeti lâmiyyedir. **Nîkâb-ı gul** izâfeti beyâniyyedir. **Ki** bunda ismdir, kim ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Kuş sıklığı çıktı ya'nî nağamât-ı tuyür zâhir oldu. Şarâb yatuñ ve kilindiri çandadır ya'nî bâde çandadır? Zîkr-i mahall ve irâde-i hâll ķabilindendir. Bülbüle fiğân düşdi, ya'nî bülbül feryâd u fiğâna başladı, gülün nîkâbını kim çekdi ya'nî güle kim el urdu ki bülbülü nâleye getürdü. Ya'nî bülbülün nâlesi bî-tâkrîb degildir, belki bir kimse el ķarmış¹ ki böyle feryâd u fiğân eyler.

من این مرقع رنگین چو گل بخواهم سوخت
که پیر باده فروشش بجرعه نخرید

Men ìn murâkka'-i rengîn çu gul bi-hâhem süh
Ki pîr-i bâde-furûşes be-cur'a'i ne-harîd

Muraķka' pâre pâre yamalı fuķara hîrkâsi. (218b) **Çu gul** mâ-ķabline ve mâ-bâ'dine şarf olmak ķabildir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Furûşes;** **şîn**-i žamîr **muraķka'**a râci'dir. **Be-cur'a'i;** **bâ** harf-i muķâbele ve **yâ** harf-i vahdet ve **hemze** harf-i tevessûl. (^{M,T+} **Ne-harîd**) fi'l-i nefy-i müstaķbel.

Mahşûl-i Beyt: Ben bu bâdeyle rengîn muraķka'ı gül gibi yakısaram ya'nî gül gibi kızıl âtes idiserem, yâhud gül gibi bâde ile rengîn hîrkayı yandırısam, zîrâ pîr-i mey-furûş muraķka'ı bir cûr'a bâdeye şatun almadı ya'nî hîç i'tibâr eylemedi.

ز روی ساقی مهوش گلی بچین امروز
که گرد عارض بستان خط بنفسه دمید

Zi- rûy-ı sâkî-i mehves gulî bi-çin imrûz
Ki gird-i 'arez-ı bostân haṭ-ı benefše demid

Gulî; **yâ** harf-i vahdet. **Bi-çin;** **bâ** harf-i te'kîd, **çin** fi'l-i emr müfred muhâṭab, devşîr dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Gird-i 'arez-ı bostân** izâfeleri lâmiyyelerdir. **Haṭ-ı benefše** beyâniyye. **Demid** bitdi ve zâhir oldu dimekdir.

¹ S: ķomış.

Mahşûl-i Beyt: Sâkî-i mehves rûyından bir gül divşir bugün ya'nî rûy-ı mehvesinden mütemetti' ol, zîrâ bostânın 'arızî eträfında hâşt-i benefse belürdi ya'nî benefse açıldı. Hâşılı, evvel bahârdır, sâkîyle bağlarda 'ayş u 'işrete meşgûl ol. 'Gird-i 'arez-i bostân hâşt-i benefse demid' buyurduğu anîncündür ki benefse 'âdeten bostânlarıñ eträfında dikilür.

بکوی عشق منه بی دلیل راه قدم
که گم شد آن که درین ره بر هبری نرسید

Be-kûy-ı 'ışık me-nih bî-delil-i râh ķadem
Ki gum şud ân ki derîn reh be-reh-berî ne-resid

Be-kûy; bâ harf-i şila, 'ışk'a iżâfeti beyâniyyedir. **Me-nih** fî'l-i nehy müfred muhâṭab, ķoma dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Gum şud** yitdi ya'nî dâll oldu dimekdir. **Ān ki** aşlı **ān kes ki** idi, niteki beyân olundı. **Be-rehberî; bâ** harf-i şila ve **yâ** harf-i vahdet veya tenkîr. **Reh-ber** vaşf-ı terkîbîdir, berîden'den, iletmek ma'nâsına, ya'nî ķulavuz¹ ki 'Arapça delil dirler. **Ne-resid** irîşmedi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: 'Işk maḥallesine yol delîlinsiz ķadem ķoma ya'nî vâdî-i (M,T+ 'ışka) bî-vâşıta girmey, zîrâ güm oldu ol ki bu yolda delile ve rehbere irîşmedi. Ya'nî 'âşîka bir yâr-ı şâdîk gerekdir ki cânân² ile kendi arasında vâşıta ola, ve-illâ vişâl-i cânân müşkil müyesser olur.

ز میوه‌های بهشتی چه ذوق دریابد
هر آن که سیب زنخدان شاهدی نگزید

Zi-mîvehâ-yı behîstî ci zevk der-yâbed
Her ân ki sib-ı zenehdân-ı şâhidî ne-gezid

Behîstî; yâ harf-i nisbet. **Der-yâbed** aňlar ve bulur dimekdir. **Sîb-i zenehdân** iżâfeti beyâniyyedir. **Sîb** elma, **zenehdân** eñek, **şâhid**'e iżâfeti lâmiyyedir ve **yâ** harf-i vahdet³. **Ne-gezid** fî'l-i nefy-i müstaķbel müfred gâ'ib, isırmadı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cennet meyvelerinden ne zevk bulur her ol kimse ki bu 'âlem-i suğrâda bir maḥbûbuñ eñegini emüp isırmadı, ya'nî bunda (S+ maḥbûb) zevk u şafâsını sùrmeyen anda hûr zevkini ne aňlar dimekdir.

1 M: ķulaǵuz.

2 S: cân.

3 S: yâ harf-i tenkîr.

چنان گر شممه ساقی دلم ز دست ببرد
که با کسی دگرم نیست برگ گفت و شنید

Çunān girişme-i sâkî dilem zi-dest bi-burd
Ki bâ-kesî digerem nîst berg-i goft u şenid

Girişme-i sâkî iżâfeti lâmiyyedir, sâkîniñ şive ve nâzî dimekdir. **Ki bâ-kesî; ki** harf-i beyân, **bâ** harf-i muşâhabet. **Kesî; ya** harf-i vaḥdet. **Berg** bunda sebeb ve ‘alâka dimekdir. **Goft u şenid** fi‘il vezni üzere ismlerdir, dime ve işitme ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Sâkîniñ girişme ve nâzî gönlümi elimden şöyle aldı ve iletidi ki bir gayrı kimse ile dime ve işitme ‘alâkam ve tarîkîm қalmadı, ya‘nî kimse ile musâhabete ārzûm қalmadı dimekdir.

عجايب ره عشق اى رفيق بسيارست
ز پيش آهوي اين دشت شير نر برميد

‘Ācâyib-i (219a) reh-i ‘îşk ey refîk bisyâr’ est
Zi-pîş-i āhû-yı īn deşt şîr-i ner bi-remid

‘Ācâyib-ı reh-i ‘îşk iżâfeleri lâmiyyeleridir. **Āhû**dan murâd mahbûbdur. **Şîr-i ner**den murâd ‘aşîkdir. **Bi-remîd; bâ** harf-i te’kîd, **remîd** ürkdi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey refîk, ‘îşk tarîkiniñ ‘acâyibi çokdur. Bu ‘îşk şâhrâ ve deşti-niñ āhüsündan erkek arslan ürkdi. Ya‘nî ‘aşîk her ne կadar ki zûrmend ve zûr-bâzû ise mahbûbî istığnâ ve cevrine taħammül idemeyüp zebün u mağlûb olur.

مکن ز غصه شکایت که در طریق طلب
براحتی نرسید آن که زحمتی نکشید

Me-kon zi-ġuşa şikâyet ki der-tarîk-i taleb
Be-râhatî ne-resîd ân ki zaħmetî ne-keşid

Ki harf-i ta’lîl. **Tarîk-i taleb** ya‘nî **tarîk-i taleb-i vişâl-i cânâna**. **Be-râhatî;** **bâ** harf-i şila, **ne-resîd’**e müte’allik ve **ya** harf-i vaḥdet veyâ tenkîrdir. **Zahmetî** yâ’sı da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: ‘Îşk ġuşasından şikâyet eyleme, zîrâ tarîk-i taleb-i vişâl-i cânânda râhat-ı vişâle irişmedi ol ki zaħmet çekmedi. (M.T+ Ya‘nî firâk u hicrân u aġyâr zaħmetini çekmeyen) râhat-ı vişâl-i cânâna vâşıl olmadı.

خدای را مددی ای دلیل راه حرم
که نیست بادیه عشق را کرانه پدید

HUDAY-RÂ mededî ey delîl-i râh-i harem
Ki nîst bâdiye-i 'îşk-râ kerâne pedid

Hudây-ra; râ harf-i tahşîş, Hudâ içün dimekdir. **Mededî; yâ** harf-i vahdet veyâ tenkîr. **Delîl'în râh'a** iżâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżâfetidir ve **râh'ın harem'e** lâmiyye. **Ki** harf-i ta'lîl. **Bâdiye-i 'îşk** iżâfeti beyâniyyedir, **râ** edât-i tahşîş. **Kerâne** kenâr ve nihayet ma'nâsına nadır. **Pedid** aşikâre dimekdir, 'Acem bâ-yı 'Acemîyle ve Rûm bâ-yı 'Arabîyle okurlar.

Mahşûl-i Beyt: Allâh içün meded eyle ey tarîk-i haremîn delili, zîrâ 'îşk şâhrâsunuñ nihâyeti zâhir degil. Ya'nî ey râh-i kûy-i yâr delili, meded idüp bizi bir tarîk-i hâşş-ile harem-i yâra işâl eyle, zîrâ bize bâdiye-i 'îşkîñ kenârı aşikâre degil, ya'nî ziyâde uzağdır. İmdi sen bildigiñ bir yakın, kolay yoldan bizi işâl eyle.

شراب نوش کن و جام زر بحافظت بخشن
که پادشه ز کرم جرم صوفیان بخشد

Şerâb nûş kon u câm-i zer be-Hâfiż bahş
Ki pâdişeh zi-kerem curm-i şûfiyân bahşid

Câm-i zer, bahş'înî mef'ûl-i şarîhi ve **be-Hâfiż** gâyr-i şarîhi. **Bahş** fi'l-i emr, bağışla dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Pâdişeh** mübtedâ ve **bahşîd** haberî, **curm-i şûfiyân** mef'ûl-i şarîhi ve **zi-kerem** gâyr-i şarîhi. **Curm** günâh ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Şarâb nûş eyle ve altın kâdehi Hâfiż'a bağışla, zîrâ pâdişâh kereminden şûfleriñ günâhını bağışladı, Hâfiż hod şûfidir anıñ günâhını şûflerle bile bağışladı. Ya'nî pâdişâh günâhimizi bağışladı, sen de bâde içdüğün altın kâdehi bağışla ki iki bahtîş bir yerde cem' olsun ki 'nûrun 'alâ nûr¹ olsun. Hâce bu beytte hüsni-î taleb meslegine sâlik olmuş. Ba'zı nûşhâda mahlas beyti böyle vâkı'îdir.

¹ Nur üzerine nur.

گلی نچید ز بستان حسن او حافظ
مگر نسیم مروت درین چمن نوزید

Gulî ne-çid zi-bostân-ı hûsn-ı ü Hâfiż
Meger nesîm-ı muruvvet derin çemen ne-vezid

Bostân-ı hûsn iżāfeti beyāniyyedir ve ü'ya iżāfet lämiyyedir. Ü zamîr-i ġâ'ib, ma'hûd cānâna râci'dir. **Nesîm-ı muruvvet** iżāfeti beyāniyyedir. **Derîn çemen**'den murâd dünyâdır. **Ne-vezid** fi'l-i nefy-i müstaķbel, esmedi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce tecrîd târikiyle buyurur: Ol cānâniñ hüsni bostânından Hâfiż bir gül divşirmedi ya'nî ol cānâniñ güzelliginden müntefî' olmadı, meger mürûvvet nesîmi bu çemen-i dünyâda esmedi (**219b**) ya'nî 'âlem gülistânında meger mürûvvetden eser kâlmadı. Câ'izdir ki bu beyt ekâbir-i zamâniñ biriniñ 'adem-i kerem ü ihsânına ta'rîz ola. Ba'zı nûşhâda böyle vâkı'dır.

بهار می گنرد دادگستر ا دریاب
که رفت موسم و حافظ هنوز می نچشید

Bahâr mî-guzered dâd-gusterâ der-yâb
Ki reft mevsim u Hâfiż henûz mey ne-çeşid

Mî-guzered geçiyor dimekdir. **Dâd-guster** vaşf-ı terkîbidir, gusterîden'den, dâd döşeyici ya'nî 'âdil dimekdir, **elif** harf-i nidâdir. **Der-yâb** (^{M,T+} aňla ve) tedârük eyle dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Mevsim** zamân-ı ma'hûd. **Ne-çeşid** fi'l-i nefy-i müstaķbel, tatmadı ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Bahâr geçiyor¹, imdi ey 'adâlet bisâtını döşeyici, aňla ve tedârük eyle ki mevsim gitdi ve Hâfiż henûz bâde tatmadı. Ya'nî bahâr zamânı ki 'ayş u 'ışret ü sehâ ve kerem zamânıdır, geçüp gideyor ve Hâfiż sizden bir intifâ' ile müntefî' olmadı. Bu beyt de hüsni tâlib târikiyle vâkı'dır.

¹ S, M: geçiyor.

208

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilün**

گر می فروش حاجت رندان روا کند
ایزد گنه بیخشد و دفع بلا کند

Ger mey-furūş hācet-i rindān revā koned
Īzed guneh bi-bahşed u def-i belā koned

Mahşûl-i Beyt: Eger bâde-furûş, rindleriñ hâcetini revâ iderse Allâhu Te‘âlâ günâhların bağışlar ve belâların def’ ider. Ya‘nî mey-furûş, rindlere ri‘âyet eylemek sebebiyle Hudâ anıñ günâhların bağışlar ve cânından âfet ü belâyi def’ ider.

ساقی بجام عدل بده باده تا گدا
غیرت نیاورد که جهان پر بلا کند

Sâkî be-câm-i ‘adl bi-dih bâde tâ gedâ
Çayret ne-y-âvered ki cihân pur belâ koned

Câm-i ‘adl bir կադեհdir ki herkese anıñla bâde berâber virilür, zîrâ ol կա-
dehiñ bir haddi vardır, her bârî ki ol hadden ziyâde ٹoldursalar cemî‘ içinde
olan yere dökülür, ammâ eksik ٹoldursalar böyle olmaz. Pes,

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, ‘adl կադեhiyle vir bâdeyi, tâ kim gedâ ǵayret getürmeye, zîrâ cihânı pür-belâ ider. Sâkîden murâd cânândır ve gedâdan murâd kendidir. İmdi dir ki ben gedâya sâ’ir ‘uşşâkla berâber iltifât eyle, yoksa âh u nâle-i ‘âşikâne ile ‘âlemi һarâb iderim.

مطرب بساز عود که کس بی اجل نمرد
وان کو نه این ترانه سراید خطأ کند

Muṭrib bi-sâz ‘ûd ki kes bî-ecel ne-murd
V’ân k’û ne īn terâne serâyed ḥaṭâ koned

Muṭrib münâdâ, һarf-i nidâ muķadder. **Bi-sâz; bâ** һarf-i te’kîd. **‘Ûd** bunda
bir sâzin ismidir, çeşteye beñzer, ammâ teknesi çeşte teknesinden çok büyük
olur. İmdi **bi-sâz ‘ûd** ‘ûd'a düzen vir dimekdir. **Ki** һarf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Ey muṭrib, ‘uda düzen vir ve bunı terâne eyle ki kimse ecelsiz ölmeli, ya‘nî ‘uda düzen virüp ‘üdla bu terâneyi ırla. Ve ol kimse ki bu terâneyi ırlamaz ve bu կavlı söylemez ḥaṭâ ider. Zîrâ naşşla şâbitdir ki ecelden kimse ne evvel ölü ve ne şoñra¹. Pes, bir kimse buña kâ’il olmasa² Allâh kelâmını inkâr eylemiş olur. Pes, **ḥatâ koned** didiği anıñçundür.

گر رنج پیشت آید و گر راحت ای حکیم
نسبت مکن بغیر که اینها خدا کند

Ger renc pîşet âyed u ger râhat ey ḥâkîm
Nisbet me-kon be-ḡayr ki īnhâ ḥudâ koned

Hakîm bunda ‘âkil u dâna dimekdir³. **Nisbet, me-kon**’uń mefûl-i şârihi ve **be-ḡayr** ḡayr-i şârihi. **Ki** ḥarf-i beyân veyâ ḥarf-i ta’lîl. **İnhâ** renc u râhat'a işârettdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey ḥâkîm, eger renc gelür öňüne ve eger râhat, ḡayıra⁴ bunları nisbet eyleme, ki bunları ḥudâ eyler, ya‘nî renc u râhatı halk eyleyen Allâh'dır, ḡayıri degildir.

در کارخانه که ره عقل و فضل نیست
وهم ضعیف رأی فضولی چرا کند

Der-kâr-ḥâne’i ki reh-i ‘âkl u (220a) fażl nîst
Vehm-i že’if re’y-i fużûlî ci-râ koned

Reh-i ‘âkl iżāfeti lâmiyyedir. **Vehm-i že’if** beyâniye. **Re’y-i fużûlî** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bir kâr-hânedede ki ‘âkla ve fažla yol yokdur ya‘nî ḥâkâyîk-ı eşyâ ‘âkillâ ve ‘îlimle bilinmez, že’if vehm fużulluk fikrin ider ya‘nî ḥâkâyîk-ı eşyâyi bilmek ister. Hâşılı, ‘îlm ü fažlile olmayan ahvâl vehm-i že’ifle olmaz⁵, (M,T+ zîrâ vehim zebûn u mağlûbdur.)

حقاً كزین غمان برسد مژدهً امان
گر سالکى بعهد امانت وفا کند

Ḥâkkâ k’ezin ḡâmân bi-resed mujde-i emân
Ger sâlikî be-ahd-i emânet vefâ koned

1 S: naşşla şâbitdir ki kimse ecelsiz ve ecelden evvel ve ne şoñra ölmez.

2 S: bunı münkir olsa.

3 S’de bu cümle Mahşûl-i Beyt’ten hemen sonra konulmuş.

4 M: ḡayıra.

5 S: vehm-i že’ifle hiç olmaz.

Hakkā isti‘mâli sâbikan beyân olunmuşdur, bunda muğarrer ve bilâ-şekk ü reyb¹ dîmekdir. **K’ezîn; ki** harf-i beyân. **Ĝamān** ġam’în cem’îdir şuzûzen. **Bi-resed; bā** harf-i te’kîd. **Sâlikî** ya‘nî ‘âşîk, yâ harf-i vahdet. **Be-‘ahd; bā** harf-i şîla, **emânet**’e iżâfeti lâmiyyedir. **Emânet**’den murâd emânet-i muḥabbetdir.

Mahşûl-i Beyt: Haқ budur ki bu ġamlardan ya‘nî ‘îşk u muḥabbet ġamlarından emân muştuluğu irişiyor ya‘nî firâk u hicrân âlâm u ġumûmından ħalâş olmaķ müjdesi irişiyor eger bir ‘âşîk emânet-i (^{M,T+} muḥabbet) ‘ahdine vefâ iderse. Ya‘nî muḥabbeti cānâna şîdķ-ı niyyet u ħulûş-ı tâviyyetle iderse elbette ġumûm-ı hicrândan² ħalâş olup surrûr-ı vişâl müjdesi irişür.

ما را که درد عشق و بلای خمار هست
يا لعل دوست يا مى صافى دوا کند

Mâ-râ ki derd-i ‘îşk u belâ-yı ħumâr hest
Yâ la'l-i dôst yâ mey-i şâfi devâ koned

Mâ-râ bizim dîmekdir, **râ** edât-ı taħışîsdir. **Ki** harf-i beyân. **Derd-i ‘îşk** ve **belâ-yı ħumâr** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim ki ‘îşk derdi ve elemi ve ħumâr belâ ve cefâsi vardır, yâ dostuń la'l-i lebi yâ mey-i şâfi devâ ve ‘ilâc ider, ya‘nî bizim derdimize çâre yâ vişâl-i cānân veyâ şarâb-ı şâfidendir. Mîşrâ‘-i evvelîn ma‘nâsını; bize ki ‘îşk derdi ve ħumâr belâsı vardır diyen ‘aceb dertli³ ma‘nâ virmiṣdir ve **mâ-râ** niñ ma‘nâsı mîşrâ‘-i şâniye maṣrûfdur dîmek bundan derdli⁴.

جان رفت در سر مى و حافظ بعض عشق سوخت
عیسی دمی کجاست که احیای ما کند

Cân reft der-ser-i mey u Hâfiż be-‘îşk sūħħ
‘Isî-demî kucâst ki ihyâ-yı mâ koned

Ser sevdâ ve hevâ ma‘nâsına nadır, **mey**’e iżâfeti lâmiyyedir. **Be-‘îşk, bā** harf-i sebeb. **Sūħħ** bunda fi'l-i lâzîmdir, yandi dîmekdir. **‘Isî-dem** vaşf-ı terkîbîdir ve yâ harf-i vahdet. **Ki** harf-i beyân. **Ihyâ-yı mâ** iżâfeti maşdarîn mef'ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Cânimiz mey ārzûsında gitdi, Hâfiż dahi ‘îşkla yandı, bir ‘Isâ nefesli mahbûb ķandadır ki bizi ihyâ eyleye. Bu beytde iltifât var.

1 S: şübhe.

2 S: ġumûm-ı belâ-yı hicrândan.

3 S: derdlü ‘aceb.

4 <^{T+} Redd-i Şem‘î

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

نقدھا را بود آیا که عیاری گیرند
تا همه صومعه داران پی کاری گیرند

Nakdhâ-râ buved âyâ ki ‘iyârî gîrend
Tâ heme şavma‘a-dârân pey-i kârî gîrend

Nakdhâ-râ; bunda **nakd**’dan murâd herkesiñ zâhir hâlidir, **râ** edât-ı taħşîş, nakdlarıñ dimekdir. **Boved** bunda ola mi ve olur mi ma‘nâsinadır. **Âyâ** ‘acabâ ma‘nâsinadır. **İyâr**, ‘ayn’iñ kesriyle, her nesneniñ veznini ve şîhhât u fesâdını bilmeye ve altını ve gümüşi miğekke çalmağa dirler, ammâ bunda teftiş u tefahluş murâddır ve **yâ** ḥarf-i tenkîr. **Tâ** bunda ‘Arabîde **hattâ** ma‘nâsinadır. **Şavma‘a-dârân** elif ve nûn’la cem’ oldu zevîl-‘ukûle şîfat olduğuñun, şûfiyân-ı şavma‘a-dârân dimekdir. **Şavma‘a-dâr** vaşf-i terkibidir, dârîden’den, şavma‘a tutucu dimekdir ya‘nî şâhib-i müte‘abbed¹. **Pey-i kârî** iżâfeti lämiyyedir ve **yâ** ḥarf-i vahdet. **Heme** edât-ı te’kiddir, ‘Arabîde küll gibi. Ma’lûm ola ki Fârisîde edât-ı te’kîd gâh olur ki mü’ekkedden muķaddem gelür. **Şavma‘a-dârân**, **gîrend**’iñ mef’ûl-i evveli ve **pey-i kârî** mef’ûl-i şânîsi.

Mahşûl-i Beyt: ‘Acabâ ola mi ki herkesiñ naķdini yoklayup (**220b**) hužûrinuñ ‘ayârını tutup hâlini teftiş idüp tefahluş eyleyeler, tâ kim cemî şavma‘a-dârları birer birer ya‘nî herbirisini birer fâhiş iş ardında tutalardı. Ya‘nî şavma‘-dârlarıñ herbirini şer‘a muhâlif birer işde tutalardı, ya‘nî şûrb-i hamerde ve zinâ ve livâta ve sâ’ir muhâremâtda. Mîşrâ-ı evveliñ ma‘nâsını; naķdleri ola mi² ‘acabâ ki veznin alalar ve miğekke çalalar diyen ve ey ‘aceb, ola mi ki naķdleri bir ‘ayâr tutalar diyen terzîk edâda biribirine ‘aceb peyrevlik eylemişler³. Ve mîşrâ-ı şânîniñ ma‘nâsını; tâ dükeli şavma‘a-dârlar bir iş ardin (^{M,T+} tutalar, ya‘nî şûflîgi terk idüp ‘avâm gibi ġayri iş tutalardı diyen ve tâ dükeli şavma‘a)da olan mûrâyî şûfiler bir iş ardını tutalar, ya‘nî teftiş havfindan (^{M,T+} şûfiler) şûflîkdan ferâgat idüp maşlahatlarına gideler diyen biri birini taklîd ile ‘aceb terzîk ma‘nâlar iħtirâ’ eylemişler⁴, ‘afâllâhu ‘anbumâ.

1 M: şâhib-i ma‘bed.

2 M, T: olanı.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

4 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

مصلحت دید من آنست که ياران همه کار
بگذارند و خم طرہ ياري گيرند

Maşlahat did-i men ān' est ki yārān heme kār
Bi-guzārend u ḥam-i ṭurra-i yārī gīrend

Dīd bunda ismdir, görme ma'násına, **men**'e iżāfeti lämiyyedir, benim maşlahat görmem dimekdir. **Ki** һarf-i beyân. **Heme kār** müşrā'-ı sāniye merhündür. **Bi-guzārend; bā** һarf-i te'kīd, guzārend կոյalar ve terk ideler dimekdir, fi'l-i mužāri' cem'-i gā'ibdir. **Vāv** һarf-i 'aṭf. **Ḥam-i ṭurra-i yār** iżāfetleri lämiyyelerdir ve yā һarf-i vaḥdet.

Mahṣūl-i Beyt: Benim maşlahat görmem oldur ki yārān cemī' işi terk ideler ve bir yārīn ṭurrasını tutalar, ya'nī gayrı işleri terk idüp bir cānāna ta'alluk eyleyeler.

خوش گرفتند حریفان سر زلف ساقی
گر فلکشان بگذارد که قراری گیرند

Hoş giriftend ḥarīfān ser-i zulf-i sākī
Ger felek'şan bi-guzāred ki ḫarārī gīrend

Hoş bunda eyi ve güzel ma'násındır. **Ser-i zulf-i sākī** iżāfetleri lämiyyelerdir. **Felek'şān;** ma'nā cihetinden **şān** bi-guzāred'e muկayyeddir, žamīr-i manşūb muttaşıl ma'násına ve **bi-guzāred'iñ** (^{M,T+}fā'ili) tahtında **felek'**e rāci' žamīrdir. **Ki** һarf-i beyân. **Karārī; yā** һarf-i tenkīr.

Mahṣūl-i Beyt: ḥarīfler sākīniñ zülfü ucunu eyi tutdilar eger felek anları կorsa ki ḫarār tutalar. Ya'nī yārān sākīyle iħtilāt idüp kemāl-i vişāle mālik oldilar eger felek aralarına firāk düşürmeyüp vişālde şabit կalurlarsa. ḫarārī'niñ yāsını һarf-i vaḥdet alħż idüp bir ḫarār tutalar diyenler bārid yerde ḫarār eylemişler¹.

زاغ چون شرم ندارد که نهد پا بر گل
بلبلان را سزد ار دامن خاری گیرند

Zāg ḡun şerm ne-dāred ki nihed pā ber-gul
Bulbulān-rā sezed er dāmen-i ḥārī gīrend

1 <^{T+} Redd-i Sürürī ve Şem'is>

Zağ karğa ve kuzgun. **Şerm ne-däred** utanmaz dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Nihed** bunda köya dimekdir, **pā** mef'ül-i şarîhi ve **ber-gul** gâyri-şarîhi. **Bulbulân-râ** bülbüllere dimekdir. **Sezed** lâyıkdır. **Dâmen-i hârî** iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Karşa çün utanmaz ki ayağın güle köya ya'nî gül üzerine köya, bülbüllere lâyıkdır ki bu müşîbet için bir diken etegin tutalar. Ya'nî edânî ve erâzil ki ekebir ü a'yân şadrına ve ehl-i 'izzet ü haşmet makâmına geçdi, a'izzeye lâyıkdır ki ednâ mertebede karâr idüp şâbit olalar ya'nî zillet ü hakâret kabûl eyleyeler.

قوت بازوی پرهیز بخوبان مفروش
که درین خیل حصاری بسواری گیرند

Kuvvet-i bâzû-yı perhîz be-hübân me-furûş
Ki derin hîyârî be-suvârî gîrend

Kuvvet-i bâzû-yı perhîz iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Be-hübân;** **bâ** harf-i şila, **me-furûş'a** müte'allik, ya'nî mef'ül-i gâyri-şarîhidir ve **kuvvet** şarîhi. **Me-furûş** fi'l-i nehy müfred (221a) muhâṭab, şatma dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Hayl** lûğat-i 'Acemde bölük ve cemâ'at ve 'asker ma'nâlarında müsta'melidir. **Hîyârî** ve **suvârî** yâ'ları vahdet içündür ve **bâ** harf-i müşâhabet.

Mahşûl-i Beyt: Mahbûblara kuvvet-i bâzû-yı perhîz şatma (^{M,T+} ya'nî bunlara istîgnâ gösterüp bunlara perhîzkârlîk şatma,) zîrâ bu alayda bir hîyârî ve bir şehri ve memleketi bir atıyla alurlar, ya'nî bir mahbûb murâd idinüp göñli olınca bir iltifâtlâ bir şehri kendine 'âşik idüp hânûmânların hârâb u yebâb iderler. İmdi bunlardan istîgnâ ve bunlardan perhîz maķdûr-ı beşer degildir.

يا رب اين بچه تركان چه دليرند بخون
که بتير مژه هر لحظه شكارى گيرند

Ya Rab ïn beççe-i Türkân ñi dilir'end be-hûn
Ki be-tîr-i muje her lahza şikârî gîrend

Ya Rab bunda 'acabâ ma'nâsına nadır. **Beççe**, bâ-yı 'Arabî ve cîm-i 'Acemîyle, yavrı¹ ki 'Acem cûce ve cûje dirler, bunda müfredi cem' makâmında istî'mâl eylemiş, **dilir'end** karînesiyle. **Be-hûn;** **bâ** harf-i şila, **dilir'end**'e müte'allik.

1 M: yavru.

Dilir bunda muğdim ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i beyan. **Be-tîr; bâ** harf-i isti'ânet, **gîrend'**e müte'allik, **muje'**ye iżâfeti beyâniyyedir. **Şikârî;** **yâ** harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: 'Acabâ bu Türk beççeleri ne 'aceb muğdimlerdir kan dökmege ki müje tiriyle her dem ve her nefes bir şayd tatarlar ya'nî her sâ'at bir 'âşık kanın dökerler. (^{M.T+} Türk kime dirler,) sâbiğan mufassal beyân olunmuş idi, tekrâra ihtiyâc yok.

رقص بر شعر تر و ناله نی خوش باشد
خاصه رقصی که درو دست نگاری گیرند

Raḳṣ ber-ṣīr-i ter¹ u nāle-i ney ḥoṣ bâṣed
Hâṣa raḳṣî ki derū dest-i nigârî gîrend

Rakş dönmek. **Hâṣṣa** şâd'înî taḥfifiyedir žeरüret-i vezniün. **Rakṣî**'de **yâ** vahdet-i nev'iyyedir. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifatdır. Ü žeamîr-i ġâ'ib, **rakş-i** şâniye râci'dir. **Nigârî;** **yâ** harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Laṭîf şî'r üzerine ve nâle-i ney üzerine ya'nî bunlarıñ şevk u zevkiyle rakş hoşdur, hûşûşen bir rakş ki ol rakşda bir nigârin elin tutalar. Ya'nî bu iki hâlet sebebiyle rakş hoşdur, hûşûşâ ki rakş içinde bir güzel civâniñ eli eliñde ola.

حافظ ابني زمان را غم مسکینان نیست
زین میان گر بتوان به که کناری گیرند

Hâfiż ebnâ-yı zemân-râ ġam-i miskînân nîst
Zîn miyân ger bi-tuvânbih ki kenârî gîrend

Hâfiż münâdâ. **Ebnâ** ibn'iñ cem'-i kîlleti, oğullar² dimekdir, **zemân**'a iżâfeti lämiyyedir, **râ** edât-i taḥşîş. **Ğam-i miskînân** iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir. **Zîn miyân** ya'nî ebnâ-yı zamân arasından. **Ger bi-tuvân** mümkün olursa. **Ki** harf-i beyân. **Kenârî;** **yâ** harf-i vâhdet.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ebnâ-yı zamânıñ miskînler ġamı yoķdur ya'nî miskînleri şayırmazlar, imdi³ mümkün ise ol yegdir ki bunlarıñ arasından bir kenâr tutalar ya'nî tecennüb idüp bir gûşe ihtiyâr eyleyeler.

1 M, S, F: ḥoṣ.

2 S: oğlanlar.

3 S, M: şimdi.

210

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mužāri‘
Mef’ülü Fā‘ilätü Mefā‘ilü Fā‘ilât**

دیدم بخواب خوش که بدستم پیاله بود
تعبیر رفت و کار بدولت حواله بود

Dīdem be-ḥāb-ı hoş ki be-destem piyāle būd
Ta‘bīr reft u kār be-devlet ḥavāle bud

Be-ḥāb; bā harf-i ȝarf, **ḥāb** uyku ve düş ma‘nāsinadır, **hoş**’a iżāfeti beyāniyye. **Ki** harf-i beyān. **Be-destem; bā** harf-i ȝarf. **Piyāle** կadeh. **Būd** var idi dimekdir. **Reft** vāki‘ oldu ma‘nāsinadır. **Be-devlet; bā** harf-i şila. (^{M,T+} **Būd**) bunda oldu dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Güzel uyķuda gördüm ki elimde piyāle var idi. Ta‘bīr vāki‘ oldu ve iş devlete ḥavāle oldu. Ya‘nī bir kimse düşünde şarāb görseveyā içse anının ta‘biri ‘ilimle māldır, ya‘nī gören kimse yā ‘ilme vāşıl olurveyā māla.

چل سال رنج و غصه کشیدیم و عاقبت
تدبیر آن بدست شراب دو ساله بود

Çil sâl renc u ǵuşşa keşidim u ‘ākîbet
Tedbîr-i ân be-dest-i şerâb-ı du sâle bûd

Çil ve **çihl** kırk, erba‘ın ma‘nāsinadır. **Du sâle (221b)** lügatde iki yaşlı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Kırk yıl zahmet ü ǵuşşa çekdik ve ‘ākîbet ol renc ü ǵuşsanının tedbîri iki yıllık şarâb elinde oldu. Ya‘nī dâfî-i elem u ǵam bâde-i dîrînedir.

آن نافه مراد که می خواستم ز بخت
در چین زلف آن بت مشکین کلاله بود

Ān nâfe-i murâd ki mî-hâstem zi-bâht
Der-çin-i zulf-i ân but-i muşkin-kulâle bûd

Nâfe-i murâd iżāfeti beyāniyyedir. **Ki** harf-i râbît-i şifat. **Mî-hâstem** hikâ-yet-i hâl-i mâzî, dilerdim¹ dimekdir. **Kulâle** mükerrer beyân olunmuşdur, (M,T+ bir tekrâra dahî ihtiyâc yokdur.)

Mahşûl-i Beyt: Ol murâd nâfesi ki anı tâli‘imden isterdim, ol müşkîn külâle bütüñ çîn-i zülfinde imiş². (S,F+ Ya‘nî murâdımız cânâniñ çîn-i zülfindedir,) hâşılı, cânâniñ vişâli murâddır.

از دست برده بود خمار غم سحر
دولت مساعد آمد و می در پیاله بود

Ez-dest burde bûd һumâr-ı ǵamem seher
Devlet musâ‘id āmed u mey der-piyâle bûd

Humâr-ı ǵam iżāfeti beyāniyyedir. **Seher** sihr-ı helâl (S+ tarîkiyle) (M,T+ vâkı‘)³ olmuş.

Mahşûl-i Beyt: ǵam һumârı beni elden iletmışdı seher, ya‘nî beni almış idi, ammâ devlet müsa‘id geldi ki piyâlede mey var idi, ya‘nî bâde hâzîr bulundu ve һumâr-ı ǵamı def⁴ eyledi, yohsa işim tamâm olmuş idi.

خون می خورم ولیک نه جای شکایتست
روزئی ما ز خوان کرم این نواله بود

Hün mî-horem velik ne cây-ı şikâyet’ est
Rûzi-i mā zi-hân-ı kerem īn nevâle bûd

Rûzî, ya‘yi aşliyye ile, rizîk ma‘nâsinadır, mâ’ya iżāfeti lâmiyyedir. **Hân-ı⁵ kerem** beyâniyye. **Nevâle** bunda ni‘met ma‘nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Kan içерim, ammâ şikâyet yeri degil, ya‘nî zahmet ü meşakkât çekerim, ammâ şâkî degilim, şâkirim. Zîrâ bizim naşîb u ni‘metimiz hân-ı kerem-den, ya‘nî kerem u luft-i Hudâdan bu lokmadır⁶. Hâşılı, ezelden bize muğâdder olan hün-i⁷ cigerle geçinmekdir. Mîşrâ‘-ı evvelde lîk yerine likin yazan, nûn’la, vezn-i kelâma halel virmiš⁸. Ba‘zî nûşhada bu⁹ beyt böyle vâkı‘dir.

1 M, T: eylerdim.

2 T: çîn-i zülfindedir.

3 S: hân-ı.

4 S: kerem ve lütf-i Hudâdan bulmağadır. M: kerem ve luftdan bu lokmadır.

5 S: hân-ı.

6 <T+ Redd-i Şem‘î>

7 M: mezkür.

بر آستان میکده خون می خورم مدام
روز نخست چونکه همینم حواله بود

Ber-āsitān-ı meykede hün mī-horem mudām
Rüz-ı nuḥust çunki hemīnem ḥavāle būd

Rüz-ı nuḥust'den murād ḳażā ve ḳader günüdür.

Mahşûl-i Beyt: Āsitān-ı meykdede dā’imā ḥan içerim, çünkü rüz-ı ezelde baña bu ḥavāle oldu ancak. Ya’nī dā’imā belā ve meşakkat çekerim, zīrā rüz-ı ezelde taķdîr-i Yezdānī baña bunı ta’yīn eyledi hemān, ‘ayş u sürür ta’yīn ey-lemedi.

نالان و داد خواه بمیخانه میروم
کانجا گشاد کار من از آه و ناله بود

Nälān u dād-ḥāh be-mey-ḥāne mī-revem
K'ān-cā guşād-ı kār-ı men ez-āh u nāle būd

Nälān şıfat-ı müsebbbedir ve **dād-ḥāh** vaşf-ı terkibī. **K'ān-cā; ki** ḥarf-i ta’lîl. **Guşād** bunda feth-i bāb ma’násınadır.

Mahşûl-i Beyt: İñleyerek¹ ve tazallüm iderek meyhāneye giderim, zīrā meyhānede benim işim feth-i bābı āh u nāledendir, ya’nī pīr-i muğān benim āh u nālemi işidüp baña merhamet idüp feth-i bāb ider.

هر کو نکاشت مهر و ز خوبی گلی نچید
در رهگذار باد نگهبان لاله بود

Her k'ū² ne-kāst mihr u zi-ḥūbī gulī ne-çid
Der-reh-guzār-i bād nigehbān-ı lāle būd

(^{M,T+} **Ne-kāst** fi'l-i nefy-i māzīdir, ekmedi ma’násına. **Mihr** muḥabbet ma’násına. **Vāv** ḥarf-i ‘atf. **Hūbī; yā** ḥarf-i vahdet. **Gulī**’de, **yā** ḥarf-i vahdet veyā tenkīr. **Ne-çid** fi'l-i nefy-i māzī, dirmedi dimekdir.) **Reh-guzār** uğraç yer ve geçid yeri, **bād**’a iżāfeti lāmiyye. **Nigehbān** bekçiye dirler, **lāle**’ye iżāfeti ism-i fā‘iliñ mef’üline iżāfetidir.

1 S: Nälān, iñleyerek.

2 S: ki.

Mahşûl-i Beyt: Her kimse ki muhabbet tohumunu saçmadı ve bir güzelden gül dirdemi ya'nî mütemetti' olmadı, ol kimse yıl¹ geçidinde lâle bekçisi oldu ya'nî tažî̄-i evkât (^{M,T+} idüp) 'ömrini žâyi' eyledi, zîrâ yil geçidinde lâle ne kadar şabit ü pâyidârdır, ma'lûm u müşâhîasdır.

بر طرف گلشنم گذر افتاد وقت صبح
آن دم که کار مرغ سحر آه و ناله بود

Ber-şârf-ı gulşenem guzer uftâd vaqt-ı şübh
Ān dem ki kâr-ı murğ-i şehir āh u nâle bûd

Ba'zı nûshâda **şehir** yerinde **çemen** (222a) düşmüş, ikisi de bülbülden kinâyetdir. **Gulşenem; mîm** ma'nâ cihetinde **guzer**'e mükâyyeddir, **guzerem uftâd** dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Şabâh vaqtinde² gülşen cânibine uğramam vâki' oldu ol dem ki bûlbûlün işi āh u nâle idi. Ya'nî bûlbûl feryâd u fiğân eylediği hînde taraf-ı gülşene guzer eyledim.

دیدیم شعر دلکش حافظ بمدح شاه
هر بیت از آن سفینه به از صد رساله بود

Dîdîm şî'r-i dil-keş-i Hâfiż be-medh-i şâh
Her beyt ez-ān sefine bih ez-şed risâle bûd

Şî'r-i dil-keş iżâfeti beyâniyyedir. (^{M,T+} **Dil-keş** vaşf-ı terkîbîdir, gönül çekici ya'nî alıcı.) **Be-medh; bâ** harf-i ȝarf ve **şâh**'a iżâfeti lâmiyyedir. **Sefine** cönk cinsinden bir nev'dir ki bu zamânda ziyâde şüyü' üzeredir, ammâ bunda dîvân murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Taraf-ı gülşene varınca gördük şâhîn medhînde Hâfiż'în dil-keş şî'rini. Her beyt ol dîvândan yüz risâaleden yeg idi. Ya'nî şâhîn medhînde Hâfiż'în dîvânından her beyt sâ'iriñ yüz risâlesinden müfid idi. Bu beytte sefine'yi gemi ma'nâsına ahz eyleyen ve risâle ma'nâsına ahz eyleyen sefineden haber-dâr degil imiş³.

1 T'de y'nin harekesi esre olarak konulmuş.

2 T, F: Mahşûl-i Beyt: Ya'nî murğ ve murğ-i çemen şabâh vaqtinde. S, M: Mahşûl-i Beyt: Ya'nî şabâh vaqtinde.

3 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

آن شاه تندحمله که خورشید شیرگیر
پیشش بروز معرکه کمتر غزاله بود

Ân şâh-ı tund-ħamle ki hûrşid-i şîr-gîr
Pişş be-rûz-ı ma'reke kemter ħazâle bûd

Ān şâh sâbıkdan bedeldir ve **tund-ħamle**'ye iżafeti beyāniyyedir. **Tund-ħamle** vaşf-ı terkibidir. **Ki** ħarf-i râbiṭ-ı şifat. **Hûrşid-i şîr-gîr** iżafeti beyāniyyedir. **Şîr-gîr** vaşf-ı terkibidir, arslan tutıcı dimekdir. Bu terkib-i iżâfi müşrâ'-ı sâniye merhündür. **Pişş**; zamîri şâh'a râci'dir. **Be-rûz; bâ** ħarf-i te'kîd-i ħarf¹, zîrâ **rûz** zurûf-i² zamâniyyedendir, edât-ı ħarfa iħtiyâci yokdûr, **ma'reke**'ye iżafeti fî ma'nâsinadır. **Ma'reke** ism-i mekândır, 'areke-ya'rûku'dan ya'nî naṣara bâbîndan³, şavaş yerine dirler, (^{M,T+} tâ'siz **ma'rek** de dirler,) râ'nuñ żammîyla **ma'ruke** de dirler⁴, ammâ 'Acem şavaşda isti'mâl ider, mu'areke ma'nâsinâ. **ħazâle** bunda āħû-berre ya'nî geyik buzaġisi, güneşe de **ħazâle** dirler, pes, **ħûrşid** zikri aniñcûndür.

Mahşûl-i Beyt: Ol keskin ħamleli şâh ki arslan tutıcı güneş ya'nî arslanı taşarrufina alan güneş bunuñ ma'nâsi⁵ budur ki burc-ı Esed güneşe mahşûş bir burcdur, aniñcün ħûrşid-i şîrgîr didi, imdi bu şifatlî ħûrşid ol şâhiñ öñinde şavaş gününde en zebûn āħû-beçcedir ya'nî hîç nesneye mâlik degildir. Häce bu beytde şan'at-ı ġuluvv iibrâz eylemiş. Ba'zi nûshada mahlaş beyti böyle vâki'dir.

گل بر جریده گفتہ حافظ همی نوشت
شعری که نکته ایش به از صد رساله بود

Gul ber-ceride gofte-i Hâfiż hemî-nuvişt
Şî'ri ki nukteş bih ez-ṣed risâle bûd

Cerîde bir nev'i mecmû'adır ki iki cânibden açılıp oðunur, ammâ zamâ-nîmîzda kem-yâbdır. **Gofte-i Hâfiż**'dan murâd şî'ridir ve **hemî-nuvişt**'iñ mukaddem mef'ûlidir. **Şî'ri** gofte'den bedeldir ve **yâ** ħarf-i vaħdet-i nev'iyye. **Ki** ħarf-i râbiṭ-ı şifat. **Nukteş**; bu **yâ** da ħarf-i vaħdetdir. **Nukte** mübtedâ ve mā-bâ'di ħaberi.

1 S, T: ħarf-i te'kîd.

2 S: ħarf-i.

3 S: ya'nî evvel bâbîndan.

4 S, T: ma'ruke de dirler, ifti'âl bâbîndan.

5 S: esrâri.

Mahşûl-i Beyt: Gül ceride mecmû‘asına Hâfız’ıñ güftesini yazdı, ol (^{M,T+} güfte) bir şî‘rdir ki bir nüktesi sâ’iriñ yüz risâlesinden yeg idi. (^{M,T+} Ya‘nî Hâfız’ıñ her bir nüktesi sa’iriñ yüz dîvânından) enfa‘ u a'lâdir.

آتش فکند در دل بلبل نسیم باغ
زان داغ سر بمهر که بر جان لاله بود

Âteş fikend der-dil-i bulbul nesîm-i bâğ
Zân dâg-ı ser-be-muhr ki ber-cân-ı lâle bûd

Nesîm-i bâğ, fikend’ıñ fâ‘ili ve âtes mefûl-i şarîhi ve bâkisi ġayr-i şarîhi. **Zân** edât-ı ta‘lîl. **Dâg-ı ser-be-muhr** iżâfeti beyâniyyedir. **Ser-be-muhr** ağzı (**222b**) mühürli diyecek yerde isti‘mâl iderler, egerçi lügatde başı mühürli dîmekdir. **Dâg-ı ser-be-muhr** ağzı mühürli dâg. **Lâle** niñ **dâg**’ını mühüre teşbih eylemişdir.

Mahşûl-i Beyt: Nesîm-i bâğ bülbülüñ yüregine âtes bırakdı ol ağzı mühürli dâgdan ötürü ki lâleniñ cânındadır. Ya‘nî lâleniñ dâg-dâr¹ olduğu için bülbülüñ cânına ve diline âtes şaldı, hâşılı, lâleniñ âtes-nâk ü dâg-dâr olduğu bülbülüñ dilini yandırdı.

211

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün**

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند
نه هر که آینه سازد سکندری داند

Ne her ki çihere ber efrûht dil-berî dâned
Ne her ki âyne sâzed Sikenderî dâned

Ne her ki; bu ebyât evâ‘ilinde vâki‘ olan edât-ı nefy ma‘nâ cihetinden redîf vâki‘ olan fi‘ile muķayyeddir, **ne-dâned** takdîrinde. **Ki** ismdir kim ma‘nâsına. **Cihre**, cîm-i ‘Acemîniñ kesri ile, yüze dirler, rûy’la murâdifdir. **Ber** harf-i te’kîd,

¹ S: dâg.

efrûht fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, yalınlandırdı¹ dimekdir, bunda müte'addî vâki' olmuş, lüzümîn² tecvîz eyleyen mâ-lâ-yecûzı iltizâm eylemiş³. **Dil-berî**; muzâf mahzûfdur, (^{M+} takdîri) âyîn-i dil-berî dimekdir, **yâ** һarf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Her mahbûb ki çehresin yalınlandırdı⁴ ya'nî⁵ kendüyi güzellendirdi, hâşılı, şâhib-i cemal oldu, dilberlik bilmez ya'nî gönü'l alıcılık âyîn ü üslübünü bilmez. Her âyîne düzen dahi ya'nî her âyîneci İskenderlik tarîkîni bilmez, hâşılı, âyîne-i İskenderî gibi bir âyîne vaz' eylemege kâdir degil. Mağşûd budur ki Allâhu Te'âlâ herkesde bir nev'i hâşşa ve bir dürli կâbiliyyet komışdır ki һalâk bunuñla biri birinden mümtâz olmuşdur.

نه هر که طرف کله کج نهاد و تند نشست
کلاه داری و آیین سروری داند

Ne her ki ՚arf-ı kuleh kec nihâd u tund nişest
Kulâh-dârî vu âyîn-i serverî dâned

Tarf-ı kuleh gûse-i kuleh dimekdir, **kec nihâd** egri ՚odı ya'nî külâhını levendâne başına ՚odı. **Tund nişest; tund** keskin ve yavuz ma'nâsına nadır, bunda tekebbür ü ՚aşabla oturdu, külâh-dârlîk ve serverlik âyîn ü üslübünü bilmez. Ya'nî hemâن bu evzâ'la serverlik ve serdârlîk olmaz, dahi nice şartları var dimekdir.

هزار نکته باریکتر ز موی اینجاست
نه هر که سر بتراشد قلندری داند

Hezâr nukte-i bârikter zi-mûy ՚in-câ'st
Ne her ki ser bi-tirâshed ՚kalenderî dâned

Bârik ince, **ter** edât-ı tafâıldır. **Kalenderî**'ler 'Acem diyârında bir bölüm ehl-i ՚alâlet tâ'ifedir. Rûm'uñ abdâlları gibi ՚aş ve kirpigin ve sâ'ir muhâssenâtin tûrâş iderler.

1 M: yalınlatdırdı. S: yalınlatdı.

2 'Geçīsiz fil olduğunu' anlamında.

3 S: lâzım ՚ulmuş. <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 M: yalınlatdırdı. S: yalınlatdı.

5 S: ve.

Mahşûl-i Beyt: Bunda ķıldan incerek biñ nükte vardır, her kimse ki muhassenâtın tırâş ider, ķalenderlik bilür degil. Ya'nî âyin-ı ķalenderi hemân ķaş ve kirpik tırâş eylemekle degildir, belki bunda ķıldan incerek nice şerâ'it ü tarâ'ik vardır.

وْفَا وَعَهْدَ نَكْوَ بَاشْدَ اَرْ بِيَامُوزِى
وَگَرْنَهْ هَرْ كَهْ تُو بِيَنِي سِتْمَكْرِي دَانَدْ

Vefâ vu 'ahd nikû bâşed er bi-y-āmûzî
Vu ger ne her ki tu bînî sitemgerî dâned

Vefâ vu 'ahd; cemî¹ nûşhalar vâv-ı 'âtîfa ile vâkî' olmuş terâdûf şekliyle, ammâ ķiyâs izâfet idi, 'ahde vefâ ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Vefâ ve 'ahd eyidir eger ögrenürseñ ya'nî öğrenmek murâd idinürseñ. Yolşa her kimseyi ki sen görürsin², sitemkârlîk bilür. Ya'nî hüner eylîk (223a) ve merdümlük ve ihsân kesb eylemekdir, yolşa zâlimlige³ her kimse ķadirdir.

مَدَارْ نَقْطَةْ بِينِشْ زَ خَالْ تَسْتْ مَرَا
كَهْ قَدْرْ گُوهْرْ يَكْ دَانَهْ گُوهْرِيْ دَانَدْ

Medâr-ı noķta-i bîniş zi-ħâl-i tu'st merâ
Ki ķadr-i gevher-i yekdâne gevherî dâned

Medâr ism-i mekân, devr idecek yer dimekdir, ammâ sebeble ta'bîr iderler. **Nokta-i biniş**'den murâd bebekdir ve izâfet lâmiyye ve beyâniyyedir⁴. **Zi-ħâl**; zâ-yı müfrede taħsîn-i kelâm için gelmişdir ve **tu'**ya izâfet lâmiyyedir. **Ki** ħarf-i ta'lîl. **Ķadr-i gevher-i yek-dâne** izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Gevherî; yâ** ħarf-i nisbet.

Mahşûl-i Beyt: Benim noķta-i bînişimiñ sebebi seniñ ħâliñdir ya'nî benim gözümüñ bebeginiñ nûri seniñ ħâliñdendir, hâşılı, ħâliñ gözümden gitmez. Zîrâ yekdâne gevherin ķadrini gevherî bilür. Ya'nî seniñ ħâliñ gevher-i yekdânedir, benim çeşmim ise gevheri çok bir gevheridir. Pes, anîn ķadrini bu eyi bilür.

1 S: ba'zi.

2 S: bilürsin.

3 S, T: zâlimlige.

4 S: beyâniyye ve lâmiyyedir.

تو بندگی چو گدایان بشرط مزد مکن
که دوست خود روش بنه پروری داند

Tu bendegî çu gedâyan be-şart-ı muzd me-kon
Ki dôst hod reviş-i bende-perverî dâned

Muzd kirâ ve ücret ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Reviş** ism-i maşdarıdır, yürüyüş ya'nî 'âdet ve kânûn ma'nâsına nadır. **Bende-perver** vaşf-ı terkîbîdir, perverîden ve **yâ** harf-i maşdar, kûl besleyicilik ve iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hiṭâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Sen cânâna hîdmeti gedâlar gibi ücret ü kirâ ile eyleme. Zîrâ cânân bende-perverlik revişini hûb bilür, elbette muhabbet ü şefkâtle hîdmet eyleyenî bilür ve aña hîdmeti mikdârınca rî'âyet eyler, zîrâ şâhib-i sa'âdetdir ve nice kûl ve hîdmetkâr şâhibidir. Hâşılı, sen aña 'âşîkâne hîdmet eyle, ol saña elbette rî'âyet ider.

در آب دیده خود غرقه ام چه چاره کنم
که در محیط نه هر کس شناوری داند

Der-âb-ı dide-i hod garķaem ci çare konem
Ki der-muhîṭ ne herkes shinâverî dâned

Āb-ı dide-i hod iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Garķa;** hâ-yı resmî 'alâmet-i nakldir, ya'nî 'Arabîden 'Acemîye naķliñ nişânıdır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Muhîṭ** aşlında **bahr-ı muhîṭ** idi, żarüret-i vezniçün mużâf hâzf olındı. **Şinâver** suda yüzgece¹ dirler ve **yâ** harf-i maşdar. Harf-i nefy **dâned**'e muķayyeddir.

Mahşûl-i Beyt: Kendi âb-ı dîdemde ġarkîm, nice idüp ne çâre eyleyeyin ki bâhr-ı muhîṭde her kimse shinâverlik idemez. Ya'nî benim gözüm yaşı der-yâ-yı muhîṭdir, ben ise gözüm yanında ġarkîm. Pes, ne çâre eyleyeyim ki bâhr-ı muhîṭde shinâverlige kâdir degilim.

غلام همت آن رند عافیت سوزم
که در گدا صفتی کیمیاگری داند

Gulâm-ı himmet-i ân rind-i 'âfiyet-sûzem
Ki der-gedâ-şifatî kîmyâgerî dâned

1 S: yüzgece.

(^{M,T+} **Ğulâm-i himmet-i ān** iżāfetleri lâmiyyelerdir ve **rind-i ‘āfiyet-süz** beyâniyye,) ‘āfiyet-süz vaşfı terkîbîdir, sūzîden’den, ‘āfiyet yandırıcı rind dimekdir. ‘Āfiyet’ bunuñ gibi yerde ‘ismet ü perhîzkârlîk ma’nâsına nadır. **Ki** harf-i râbiṭ-i şîfat. **Gedâ-şîfat** gedâ gibi dimekdir ve **yâ** harf-i maşdar. **Kîmyâger** kîmyâcî dimekdir ve **yâ** harf-i maşdar. **Rind-i ‘āfiyet-süz**dan bunda murâd ‘Abdurrezzâk-ı Yemenî’dir, kîmyâgerlikden murâd, eylediği (^{M,T+} tevekkül ü) ķanâ’atdır.

Mahşûl-i Beyt: Ol rind-i ‘āfiyet-sûzuñ himmeti ķuliyam ki gedâlik şan‘atında kîmyâgerlik bilür, ya’nî kemâl-i faķr ile kemâl-i istîgnâdadır. Ba’žiları didiler ki rind-i ‘āfiyet-süz Pîr-i Gûlreng’dir, *ve'l-ilmu 'inde'llâh*¹.

بِاَخْتَمْ دَلْ دِيْوَانَهُ وَ نَدَانِسْتَمْ
كَهْ آَدَمِيْ بَچَهْ شِيْوَهْ پَرِيْ دَانَدْ

Bi-bâhtem dil-i dîvâne vu ne-dânistem
Ki âdemî-beçe’i şîve-i perî dâned

Bi-bâhtem fi'l-i mâzî mütekellim vâhde, lügat hâsebine oynatdım ve oynadım dimekdir, lâzımla müte'addî beynde müşterekdir, ammâ istî'mâlde al-dirdim ma’nâsına nadır. Ekseri bu edâyi öçle² oynanan oyunlarda istî'mâl iderler, meselâ nerd oyununda ve şatranç ve tavla (223b) oyununda. **Dil-i dîvâne** iżāfeti beyâniyyedir ve **bâhtem**’iñ mef’ûli. **Vâv** harf-i hâl. **Ne-dânistem** müşrâ‘-ı şâniye merhûn. (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân.) **Ādemî** ve **insî**, (^{M,T+} kesr-i hemzeyle,) ve **insân** bir ma’nâyâdır. Pes, **ādemî-zâde**³ âdem oğlu dimekdir ve **yâ** harf-i vâhdet. **Şîve-i perî** iżāfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Dîvâne gönüli aldirdim, hâlbuki bilmedim ki bir âdemî-zâde perî şîvesin bilür, ya’nî âdemî-zâde perî işini işledüğünü bilmedim. Hâşılı, âdem oğlunu perî şekline mütemessîl olduğunu bilmedim gönlüm aldırmayınca.

بَقْدَ وَ چَهْرَهْ هَرَ آَنَ كَسَ كَهْ شَاهْ خَوْبَانَ شَدْ
جَهَانَ بَگِيرَدْ اَغْرِيْ دَادَگَسْتَرِيْ دَانَدْ

Be-kadd u çihre her ān kes ki şâh-ı hûbân şud
Cihân bi-gîred eger dâd-gusterî dâned

1 S: va'llâhu a'lem. İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir

2 T: avuçla. F: avuc-ile (metin harekeli)

3 Beyitte âdemî-beçe geçmektedir, vezin için de bu şekil gerekmektedir.

Be-kadd u çihre; bā һarf-i sebeb, takdiri **be-leṭāfet-i kadd u çihre**'dir. **Dād-guster** vaşf-ı terkibidir, 'adl döşeyici dimekdir ya'nī 'adâlet eyleyici.

Mahşûl-i Beyt: Kadd ü çehre leṭāfetiyle her ol kimse ki şâh-ı hübân oldu, cihâni ṭutar ya'nī tamâm-ı cihâna pâdişâh olur eger 'adâlet eylemek bilürse, ya'nī 'âşik olan bendelere 'adâlet idüp cevr ü ȝulm üzre olmazsa.

ز نظم دلکش حافظ کسی شود آگاه
که لطف طبع و سخن گفتن دری داند

Zi-nażm-ı dil-keş-i Hâfiż kesi şeved āgâh
Ki luṭf-ı ṭab' u suḥan goften-i Derî dâned

Nazm-ı dil-keş iżâfeti beyâniyyedir ve **Hâfiż**'a iżâfeti lâmiyye. **Kesî;** yâ һarf-i vahdet. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat. **Lutf-ı ṭab'** iżâfeti lâmiyyedir. **Suḥan,** **goften**'iñ muğaddem mef'ûlidir, **Derî**'ye iżâfeti maşdarîn mef'ûline iżâfetidir. **Derî** Fârisîniñ faşihine dirler. Bunuñ aşlı budur ki Behrâm-ı Gûr zamân-ı salṭanatında¹ yasağ eyledi ki կapusunda Fârisî dil söyleşeler ve aḥkâm u berevât Fârisî diliyle yazıla, hâşılı, կapusunda ġayı̄ dil isti'mâl olmasun diyü yasağ² eyledi. Pes, bu dili anıñ կapusuna nisbet idüp Derî didiler, 'alâ külli hâl murâd Fârisîdir. Pes,

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'iñ göñül çekici ve göñül alici nażmından bir kimse haberdâr olur ki leṭāfet-i ṭab'a mâlik ola ve Fârisî söz söylemege kâdir ola, hâşılı, Fârisî bile. Zîrâ Fârisî bilmeyince Hâce'niñ nikât u dekâyîkîna vâşil olımaž³.

¹ M, T: zamânında ve salṭanatında.

² M, T, F: tenbîh.

³ M: olamaz.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

بحسن خلق و وفا کس بیار ما نرسد
ترا درین سخن انکار کار ما نرسد

Be-ħusn-i ħulk u vefā kes be-yār-i mā ne-resed
Tu-rā derin suħan inkār-i kār-i mā ne-resed

Be-ħusn; bā ḥarf-i ɬarf, **ħusn** güzellik, **ħulk'**a iżäfeti maşdarin fā'iline iżäfetidir. **Tu-rā** saña dimekdir. **İnkār-i kār** iżäfeti maşdarin mefūline iżäfetidir ve **mā**'ya iżäfet lāmiyyedir. **Ne-resed** bunda lāyik degil ma'näsindir. Nitekim Şeyh Sa'dî, *Bostān*'da īcāb şüretinde īrād eylemiş:

Beyt: مرا او را رسد كبريا و مني
که ملکش قدیمیست و ذاتش غنی

Mer-ū-rā resed kibriyā vu menī
Ki mulkeş қadim'est u zāteş ғanī¹

Ve Selmān buyurur:

Beyt: مرا رسد که ز دست تو تابعیم گفتن
شنیدم آیت توبوا الى الله از لب حور

Merā resed ki zi-dest-i tu tā'ibem goften
Şenidem āyet-i 'tūbū ilə llāh'² ez-leb-i hūr³

Mahşûl-i Beyt: Hüsn-i ħulkda ve vefā-dârlıkda kimse bizim yârimize irişmez ya'nî bu ma'nâlarda kimse bizim yârimiz gibi degil. Hîṭâb-ı 'āmm tarîkiyle (^{M,T+} buyurur:) Saña bu sözde ya'nî bizim yârimiz gibi kimse degil sözümüzde bizim işimize inkâr lâyik degil. Hâşılı, bizim yârimizi her ne kadar ki ta'rîf eylesek saña bizim ta'rîfimize dâhl ü inkâr lâyik degil.

¹ Büyüklük ve izzet sadece Allah'a yaraşır. Çünkü hakimiyeti ezelidir ve yüce zatının hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.

² ﴿تُوبُوا إِلَى اللَّهِ﴾ “Allah'a tevbe edin.” Tahrim 66/8.

³ Bana yaraşan senin elinden tevbe ettiğimi söylemektedir. Çünkü hûrinin dudağından ‘Allah'a tevbe edin’ âyetini iştittim.

بِحَقِّ صَحْبَتْ دِيرِينَ كَهْ هِيَچْ مُحْرَمْ رَازْ
بِيار يِكْ جَهْتْ حَقْ گَزارْ مَا نَرْسَدْ

Be-hakk-i şohbet-i dîrîn ki hîç mahrem-i râz
Be-yâr-i yek cihet-i haķ-guzâr-i mâ ne-resed

Be-hakk; bâ harf-i ķasem, **şohbet**'e iżāfeti lâmiyyedir ve **dîrîn**'e beyâniyedir. **Ki** harf-i beyân-ı ķasem. **Mahrem-i râz** iżāfeti lâmiyyedir. **Be-yâr; bâ** harf-i şila, **ne-resed**'e müte'allîk, **yek cihet**'e (224a) iżāfeti beyâniyedir ve **haķ-guzâr**'a iżāfet kezâlik. **Guzâr** ödemek ve edâ eylemek ma'nâsına olsa zâ iledir, ġayırsı zâ'lıldır, ġaflet olunmaya ki çok kimse bundan ġâfildir.

Mahşûl-i Beyt: Eski şohbet haķķığın ki hîç bir mahrem-i râz bizim yek-cihet ü yek-dil, haķ edâ idici yârimize irişmez, ya'nî haķ-şinâslıkda ve haķ-güzârlıkda bî-nażîrdir.

اَگْرَچَهْ حَسَنْ فَرُوشَانْ بَجْلُوهْ آَمَدْهَانْدْ
كَسَى بَحْسَنْ وَ مَلَاحَتْ بِيارْ مَا نَرْسَدْ

Egerçi ħusn-furūşān be-cilve āmedeend
Kesi be-ħusn u melâħat be-yâr-i mâ ne-resed

Husn-furūşān elif ve nûn'la cem oldı zevi'l-'ukûle şîfat olduğuçün, taķdîri **dilberân-i ħusn-furūşān**'dır. **Be-cilve, āmedeend**'e müte'allîkdir. **Be-ħusn u melâħat; bâ** harf-i ʐarf veyâ harf-i şila, **melâħat** bunda **ħusn**'e 'atf-i tefsîr vâki' olmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi güzellik satıcı ya'nî halķa güzellik 'arż idici dilberler cilveye gelmişlerdir, ammâ kimse ħüsн ü melâħatda bizim yârimize irişemez. Ya'nî ħüsн-furūş güzellerden bizim yârimize mu'ādil ü muķâbil olur yoķdur¹.

هَزَارْ نَقْدِ بِيازَارْ كَائِنَاتْ آَرَندْ
يَكِيْ بِسْكَهْ صَاحِبْ عِيَارْ مَا نَرْسَدْ

Hezâr naķd be-bâzâr-i kâ'inât ārend
Yekî be-sikke-i şâhib-‘iyâr-i mâ ne-resed

Be-bâzâr; bâ harf-i şila, **ārend**'e müte'allîk, **kâ'inât**'a iżāfeti beyâniyedir. **Be-sikke, ne-resed**'e müte'allîk. **Sikke**'den bunda murâd naķşdır, **şâhib-‘iyâr**'a iżāfeti lâmiyyedir ve **mâ**'ya iżāfeti kezâlik. Üslüb-ı 'Arabiyyet **şâhib**'in 'iyâr'a iżāfetidir, ammâ 'Acem ekşer sâkin isti'mâl ider.

1 S: mu'ādil ve muķâbil yoķdur.

Mahşûl-i Beyt: Bâzâr-ı kâ'ınâta biň naķd getürüler ya'nî her gün 'âleme biň hüsn şâhibi dilber gelür, ammâ birisi bizim şâhib-iyârimiz sikkesine irişemez. Ya'nî hîçbiriniň naķşı ve şekli bizim cânânimiziň naķşına ve şekline irişmez ve aña beñzemez.

هزار نقش برآيد ز كلک صنع و يكى
بدلپذيرئ نقش نگار ما نرسد

Hezâr naķş ber-ayed zi-kilk-i şun' u yekî
Be-dil-pezîr-i naķş-i nigâr-ı mā ne-resed

Kilk-i şun' izâfeti lâmiyyedir. **Vâv** harf-i hâl. **Yekî** müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Be-dil-pezîrî; bâ** harf-i şila, **ne-resed**'e müte'allîk ve **yâ** harf-i maşdar. **Dil-pezîr** vaşfı terkibidir, pezîriden'den, göñül kabûl idici ya'nî bir nesneyi göñül kabûl eylemek, **naķş**'a izâfeti ism-i fâ'iliň mefûline izâfeti kabîlinendir ve **naķş**'ıň **nigâr**'a ve **nigâr**'ıň **mâ**'ya lâmiyyelerdir. **Naķş**'ıň **nigâr**'a izâfeti letâfetden hâli degil, zîrâ **nigâr** lügatde **naķş**'a dirler.

Mahşûl-i Beyt: Şun' kilkinden biň naķış çıkar her dem her sâ'at, hâlbuki birisi bizim nigârimiziň naķşı gibi dil-pezîr degil, ya'nî dil-pezîrlilikde anıň naķşına bir nigâriň naķşı irişmez.

دلا ز طعن حسودان منج و واثق باش
كه بد بخاطر اميدوار ما نرسد

Dilâ zi-ṭâ'n-ı hâsûdan me-renc u vâşık bâş
Ki bed be-hâtır-ı ummîdvâr-ı mā ne-resed

Vâsîk ism-i fâ'ildir, mu'temid ma'nâsına, ya'nî Allâh'ıň luťf u ihsânına mu'temid ol. **Ki** harf-i ta'lîl. **Be-hâtır, ne-resed**'e müte'allîkdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, hâsûdlar ṭâ'nından incinme ve Allâh'ıň keremine i'timâd eyle, zîrâ bizim ümîdli göflümüze anlarıň ṭâ'nından zarar u ziyân irişmez, ya'nî anlarıň ṭâ'nından bed-hâl olmazız, ko ne dirlerse disünler.

دریغ قافله عمر کانچنان رفتند
كه گرداشان بهوای دیار ما نرسد

Dirîğ kâfile-i 'omr k'ânçunân reftend
Ki gerdeşân be-hevâ-yı diyâr-ı mā ne-resed

Kâfile-i ‘omr izâfeti beyâniyyedir. **K’ânçunân;** **ki** harf-i beyân, **âncunân** ancılayın dimekdir. **Ki** yine harf-i beyân. **Gerdeşân** izâfeti lâmiyyedir. Ma'lûm ola ki Fârisîde muâzâf olan lafzîn âhiri meksûr okunur, illâ žamâyire muâzâf olanıñ âhiri meftûh okunur, gâh žarüret-i vezn için sâkin okunur. **Be-hevâ;** **bâ** harf-i şila, **ne-resed’e** (224b) müte'allik, **hevâ’ñın diyâr’**a ve **diyâr’ıñ mâ’ya** izâfeti lâmiyyedir. (^{M,T+} **Hevâ** yerle gök ortasına dirler.)

Mahşûl-i Beyt: Hayf ki kâfile-i ‘omr şöyle gitdiler ki anlarıñ tozi bizim diyârımız havâsına irişmedi, ya’ñı geçen ve giden ‘ömürden bizde eser ķalmadı, eger ķalsa civânlık ‘omri bizimle olurdu.

چنان بزى كه اگر خاک ره شوی کس را
غبار خاطری از رهگذار ما نرسد

Çunân bi-ziy ki eger hâk-i reh şevî kes-râ
Ğubâr-ı hâtırı ez-reh-guzâr-ı mâ ne-resed

Bi-ziy; bâ harf-i te’kîd, **ziy** fi'l-i emr müfred muhâtabdır, diril (^{M,T+} ya’ñı zindegânî eyle) dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Şevî** fi'l-i mužâri‘ müfred muhâtab, olursun dimekdir. **Kes** müşrâ‘-ı şâniye merhûndur. **Ğubâr-ı hâtır** izâfeti lâmiyyedir, **yâ** harf-i vaહdet veyâ tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Halkla söyle zindegânî eyle ki, eger yol töprağı da olursañ farâzâ kimseye bizim geçidimizden ġubâr-ı hâtır irişmeye. Ya’ñı şöyle diril ki aşlâ (^{S+} senden) kimseniñ hâtırı rencide olmasun. Beytde hîtâbdan tekellüme iltifât var.

بسوخت حافظ و ترسم كه شرح قصة او
بسمع پادشه کامگار ما نرسد

Bi-sûhît Hâfiż u tersem ki şerh-i kışşa-i ü
Be-sem‘-i pâdişeh-i kâmgâr-ı mâ ne-resed

Be-sem‘; bâ harf-i şila, **ne-resed’e** müte'allik, **pâdişeh’**e izâfet lâmiyyedir ve **kâmgâr’**a beyâniyye. **Kâmgâr’da gâr** edât-ı fâildir -ci ma’nasına, murâdcı dimekdir ya’ñı şâhib-i murâd.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż yandı ve korkarılm ki anıñ kışsası şerhi bizim kâmkâr pâdişâhimizini sem‘ine irişmeye, ya’ñı korkarılm ki sa’âdetli pâdişâhimiz bizim yanup yakıldığımızı tûymaya dimekdir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

نفس باد صبا مشك فشان خواهد شد
عالِم پیر دگر باره جوان خواهد شد

Nefes-i bâd-ı şabâ müşk-feşân hâhed şud
'Âlem-i pîr diger bâre civân hâhed şud

Nefes-i **bâd-ı şabâ** izâfetleri beyâniyyedir. **Müşk-feşân** vaşf-ı terkibidir, feşâniden'den, müşk saçıcı dimekdir. **'Âlem-i pîr** izâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bâd-ı şabâ nefesi müşk-feşân olisardır, (^{S,T+} ya‘nî güzel kôkular getüriserdir, hâşılı, bahâr faşlı olisardır. 'Âlem-i pîr gine civân olisardır,) ya‘nî kiş şiddetinden ve zâhmetinden kurtulup ‘âlem¹ faşl-ı bahâr gelmek sebebiyle yeñilenüp civân olisardır.

ارغوان جام عقیقی بسمن خواهد داد
چشم نرگس بشقايق نگران خواهد شد

Erğuvân câm-ı ‘akîkî be-semen hâhed dâd
Çeşm-i nergis be-şâkâyîk nigerân hâhed şud

Câm-ı ‘akîkî izâfeti beyâniyyedir ve **yâ** harf-i nisbet. **Be-semen; bâ** harf-i şila, **hâhed dâd**'a müte'allik. **Çeşm-i nergis** izâfeti lâmiyyedir mecâzen. **Be-şâkâyîk, nigerân**'a müte'allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Erğuvân ‘akîkî mensûb câmî ak güle viriserdir ya‘nî semenle bağçede cem' olup hem-meclis ve hem-şoħbet olisardır. Çeşm-i nergis de lâleye nigerân olisardır. Ya‘nî nergis ü lâle şâhrâda ve ġayri yerde hem-civâr olup şâkâyîk manzûr-i nergis olisardır.

اين تطاول كه كشيد از غم هجران بلبل
تا سرا پرده گل نعره زنان خواهد شد

În teşâvül ki keşid ez-ġam-ı hicrân bulbul
Tâ serâ-perde-i gul na're-zenân hâhed şud

1 M: ‘âlem-i pîr.

Tetâvül bunda zulüm¹ ma'nâsına nadır. **Tâ** bunda ilâ ma'nâsına nadır. **Serâ-perde**'niñ ma'nâsı sâbiikan mufaşşal beyân olunmuşdur. **Na'ra** lügatde gefizden çıkan şavtdır, ammâ 'Acem aşvât-ı şedîdede isti'mâl ider. **Na're-zenân** na'ra uraraç ya'nî feryâd u fiğân iderek dimekdir. **Şud** bunda refet ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Bu zulmi ki hicrân şamından bülbül çekdi, gül serâ-perdesine dek na'ra uraraç gidiserdir. Ya'nî gül ki sultân-ı bahârdır ve şâhib-i serây (225a) u serâ-perdedir ki selâtîne lâzımdır, imdi bülbül-i 'âşîk bu kadar zamân gül firâkı şamını² çekmek sebebiyle bî-ihtiyâr çâk serâ-perde-i güle dek tezallüm ü feryâd u fiğân iderek gidiserdir. Serâ-perdeyi iç hâvlısı ma'nâsına alan ma'nâ serâ-perdesinden taşra gitmiş³.

گر ز مسجد بخرابات شدم خرده مکّیر
مجلس وعظ درازست و زمان خواهد شد

Ger zi-mescid be-harâbat şudem һurde me-gîr
Meclis-i va'z dirâz'est u zamân hâhed şud

Şudem bunda refetem ma'nâsına nadır. **Hurde** lügatde ufak tefege⁴ dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde dâhl ü ṭâ'n ma'nâsına nadır. **Hâhed şud** bunda gider ve geçer ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Eger mescidden meyhâneye yardım ise dâhl ü ṭâ'n eyleme, zîrâ mescidde vâ'iz var ve meclis-i va'z ise uzundur ve zamân geçiserdir. Ya'nî meclis-i va'zda eglenüp meyhâneye varmaç zamânı geçiserdir. İmdi mescidden meyhâneye varmağın⁵ sebebi budur.

ای دل ار عشرت امروز بفردا فکنی
مایه نقد بقا را که ضممان خواهد شد

Ey dil er 'işret-i imrûz be-ferdâ fikenî
Mâye-i naâd-i bekâ-râ ki ɻamân hâhed şud

Mâye-i naâd-i bekâ iżâfetleri beyâniyyedir. **Mâye** bunda sermâye ma'nâsına nadır. **Ki** bunda ismdir kim ma'nâsına ve **ɻamân** kefil dimekdir.

1 S: tezallüm.

2 S: firâkını ve şamını.

3 <T+ Redd-i Sürûrî>

4 S: ufak ve devege. T, F: uvaç devege.

5 S: varmanıñ.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, bugünüñ ‘işret ü zevkini eger irteye şalarsaň ya‘nî te’ħîr iderseň naķd-i bekā sermâyesine kim kefil olur, ya‘nî bugünden şoňra bâki kalacağıña kim kefil olur? Câ’izdir ki ‘ömür vefâ eylemeye, imdi furşat ġanîmetdir, bugüni irteye komayup zevke mübâşir olmak gerek.

ماه شعبان قدح از دست منه كين خورشيد
از نظر تا شب عيد رمضان خواهد شد

Mâh-i Şa'bân ɬadeħ ez-dest me-nih k'in hûrşid
Ez-nażar tâ şeb-i 'id-i Ramażān ɬâħed šud

Hûrşid’den bunda ɬadeħ murâddır teşbîh tarîkiyle, bâde ile ṭolu olduķda¹. Tâ bunda intihâ-yı ġäyet içündür zamânda. **Şud** bunda reft ma’nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Şa'bân ayı ɬadehi elden ɬoma, zîrâ hûrşid-i ɬadeħ Ramażān bayrâmi gicesine dek² nażardan gidiserdir. Ya‘nî bayrâm gelince³ ele alınmaz, imdi furşatı ġanîmet bilüp mâh-i Şa'bân'da ol ɬadar ɬadeħ urmaķ gerek ki bayrâma dek kifâyet eyleye.

گل عزيزست غنيمت شمريدش صحبت
كه بياخ آمد ازين راه و ازان خواهد شد

Gul ‘aziz’est ġanîmet şumurideş şohbet
Ki be-bâg āmed ezin râħ u ezân ɬâħed šud

Ezin râħ’dan murâd vücûda gelmesidir ve **ezân râħ**’dan fenâ bulup⁴ seri“ü’z-zevâl olmasıdır.

Mahşûl-i Beyt: Gûl ‘azîzdir, şohbeti ġanîmet şayîn ya‘nî⁵ ġanîmet biliñ, zîrâ bâġa gelüp ve eglenmeyüp gine tîz gidiserdir, hâşılı⁶, seri“ü’z-zevâldir.

مطربا مجلس انسست غزل خوان و سرود
چند گوبي که چنین رفت و چنان خواهد شد

Muṭribâ meclis-i uns’est ɬâzel hân u surûd
Çend gûyî ki çunîn reft u çunân ɬâħed šud

1 S: ṭolu olduğu vakit.

2 S: geçene dek.

3 S: gelmeyince. ‘Bayram gelinceye kadar’ anlamında. Eski Anadolu Türkçesinde ‘gelince’ zarf fiili aynı zamanda ‘gelinceye kadar’ anlamı da taşımaktaydı.

4 M, T: olup.

5 S: ve.

6 S: ve.

Muṭribā münâdâ. **Meclis-i uns** iżāfeti lämiyyedir. **Hâñ** fi'l-i emr müfred muḥāṭab, okı ya'nî ırıla dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey muṭrib, aşinâlar meclisidir, gazel okı ve ır ırıla¹ ya'nî gazel-hânlık ve gûyendelik eyle. Nice bir söylersin ki böyle vâkı‘ oldu ve ancılayın vâkı‘ olısardır, ya'nî nice bir mâzî ve müstaķbel müşâhabetini eylersin.

حافظ از بھر تو آمد سوی اقليم وجود
قدمی نه بوداعش که روان خواهد شد

Hâfiż ez-behr-i tu āmed sūy-ı iklîm-i vucûd
Ķademî nih be-vedâ'ęş ki revân hâhed şud

Sûy-ı iklîm iżāfeti lämiyyedir ve **vucûd**'a iżāfet beyâniyyedir. **Kademî**; ya harf-i vaḥdet. **Nih**, nûn'uñ kesri (225b) ve hâ-yı aşliyye ile, fi'l-i emr müfred muḥāṭab, ko dimekdir. **Be-vedâ'ęş; bâ** harf-i şila, fi'l-i emre müte'allik. **Vedâ'**, vâv'ıñ fethiyle, tevdî‘ ma'nâsına ismdir, selâm teslîm ve kelâm teklîm ma'nâsına ism olduğu gibi, **şîn**-i žamîr Hâfiż'a râci'dir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Revân hâhed şud** revân olısardır ya'nî gidiserdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż vucûd iklîmi cânibine seniñ içün geldi. İmdi vedâ'ı-na bir ķadem (^{M,T+} ko ki yine) revân olısardır, ya'nî Hâfiż'la vedâ' eyle ki yine gidiserdir. Hâşılı, bu vucûd-ı fâniden ol 'âlem-i bâkîye 'azm idüp varı�ardır.

1 M: okı ve ırıla.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fei'lâtün Fei'lâtün Fei'lün**

كلك مشكين تو روزى كه ز ما ياد كند
ببرد اجر دو صد بنده كه آزاد كند

Kilk-i müşkîn-i tu rûzî ki zi-mâ yâd koned
Bi-bered ecr-i du şed bende ki âzâd koned

Kilk-i müşkîn iżâfeti beyâniyye ve **tu**'ya iżâfet lâmiyyedir. **Ki** һarf-i beyân. **Yâd koned** aña ve añar ma' nâsınadır¹. **Ecr** bunda şevâb ma' nâsınadır. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şîfat.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ misk gibi siyâh կalemiñ bir gün ki bizi añar, iki yüz kul âzâd eylemeniñ şevâbın bulur, ya'nî iki yüz kul âzâd eylemek mikdârı şevâb bulur.

قادص منزٰل سلمى كه سلامت بادش
چه شود گر بسلامى دل ما شاد كند

Kâşîd-ı hażret-i Selmâ ki selâmet bâdeş
Çi şeved ger be-selâmî dil-i mâ şâd koned

Kâşîd haber ü selâm u mektûb ileten peyke dirler. **Selmâ** Leylâ gibi bir ma'şûkanıñ² ismidir ki zamân-ı sâbıkda gelmişdir. **Ki selâmet bâdeş** cümle-i du'a'iyedir, 'ilm-i Bedî'de һâşv-i melîh dirler, şîn-i žamîr **kâşîd**'a râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Hażret-i Selmâ'niñ peyki ki selâmet olsun ol peyke, ne olurdı eger bir selâmla bizim gönlümüzi şâd ideydi. Ya'nî Selmâ ki cânândan kinâyetdir, ne olurdı ki kâşîd andan bir mektûb ve bir һaber getürmekle bizim dilimizi şâd ideydi.

يا رب اندر دل آن خسرو شيرين انداز
كه بر حمّت گذری بر سر فرهاد كند

Ya Rab ender-dil-i ân hüsrev-i şîrîn endâz
Ki be-raḥmet guzerî ber-ser-i Ferhâd koned

1 S: Yâd koned aña.

2 S, T: ma'şûkuñ.

Ender bunda bā-yı şila ma'näsünadır. **Husrev-i şirin** iżāfeti beyāniyyedir. **Endaz** fīl-i emr müfred muhāṭab, bırak dimekdir, ilkā¹ ma'näsına. **Ki** ḥarf-i beyān. **Be-raḥmet, guz̄erī** lafżına müte'allikdir. **Ber-ser-i Ferhād** Ferhād'ıñ başı üzerine ya'nī yanına dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Yā Rab, ol ṭatlu pādişāhīn ya'nī bizim şirin cānānīn göñline şal ya'nī hāṭırına ilkā eyle ki merhametle Ferhād'ıñ başı üzerine güzer eyleye ya'nī Ferhād cānibine uğraya. Bunda Husrev, Şirin ve Ferhād tenāsüb ṭarīkiy-le ȝikr olmuş ki Husrev'den murād cānāndır ve Ferhād'dan Hāce kendi ve Şirin'den maḳbūl ü maṭbū².

حاليا عشوه عشق تو ز بنیادم برد
تا دگر باره حکیمانه چه بنیاد کند

Hāliyā 'işve-i 'ışk-ı tu zi-bunyādem burd
Tā diger bāre ḥakīmāne ci bunyād koned

'İşve-i 'ışk iżāfeti lāmiyyedir. **'İşve** göñül aldamağ, **tu**'ya iżāfeti de böyledir. **Tā** bunda 'acabā ma'näsünadır. **Diger bāre** bir kez dahı dimekdir. **Ḥakīmāne** 'ākīlāne ve 'ālimāne dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Şimdi seniñ 'ışkıñ 'ışvesi beni bünyādımızdan iletdi ya'nī beni benden² aldı. 'Acabā bir kez dahı 'ākīlāne ne bünyād ü tedbīr idecektir ya'nī beni benden alındıdan şoñra dahı ne eylese gerek?

گوهر پاک تو از مدحت ما مستغنىست
فکر مشاطه چه با حسن خدا داد کند

Gevher-i pāk-i tu ez-midḥat-i mā mustaġnīst
Fikr-i meşṣāṭa ci bā-ḥusn-i ḥudā-dād koned

Gevher-i pāk iżāfeti beyāniyyedir (^{M,T+} ve **tu**'ya iżāfet lāmiyye.) **Midḥat**, mīm'iñ kesriyle, ve **medh** ve **medih** ögmek ma'näsünadır, **mā**'ya iżāfeti lāmiyyedir. **Fikr-i meşṣāṭa** iżāfeti de böyledir. **Bā** bunda ḥarf-i şıladır. **Husn-ı Hudā-dād** iżāfeti beyāniyye. **Hudā-dād** zātiyyātda isti'māl olunur ya'nī müktesebi olmayan (226a) şeylerde³.

Mahşūl-i Beyt: Seniñ gevher-i pākiñ ya'nī zāt-ı pākiñ bizim medhīmizden müstaġnīdir ya'nī bizim medhīmize ihtiyācı yok. Mışrā⁴-ı şānīyi irsal-i meşel

1 M: elķi.

2 S: senden.

3 T: işde.

idüp buyurur: Meşşâtanıñ fikri Hudâ-dâd hüsne ne eyler ya'nî hüsn-i zâtîye ne zînet vîrmege ķâdirdir? Hâşılı, Allâhu Te'âlâ güzel ħalq eylediği kimseniñ meşşâta tezyinine ihtiyyâci yok. Murâdî cânâniñ kemâl-i cemâlini beyândır.

امتحان كن كه بسى گنج مرادت بدھند
گر خرابى چو مرا لطف تو آباد کند

İmtîhân kon ki besî genc-i murâdet bi-dehend
Ger ħarâbî ču merâ luṭf-i tu ābâd koned

Genc-i murâd iżafeti beyâniyyedir. **Harâbî; yâ** harf-i vahdet. **Çu** edât-ı teşbîh.

Mahşûl-i Beyt: Tecrübe eyle ki saña çok murâd gencini virürler ya'nî saña murâdiñ virürler veyâ vîrsünler, emr-i ġâ'ib olmak i'tibâriyle, eger benim gibi bir ħarâbî seniñ luṭfuñ ābâd u ma'mûr eylerse. Ya'nî baña ki luṭf u iħsân üzere olasın, Allâhu Te'âlâ her ne murâdiñ var ise virür.

شاه را به بود از طاعت صد ساله و زهد
قدر يك ساعته عمرى كه درو داد کند

Şâh-râbih buved ez-ṭâ'at-ı şed sâle vu zuhd
Kadr-i yek-sâ'ate 'omrî ki derû dâd koned

Tâ'at-ı şed sâle iżafeti lâmiyyedir. **Kadr-i yek-sâ'ate** iżafeti de böyledir. **Yek sâ'ate**'deki **hâ-i** resmiye miķdâr ma'nâsını ifâde ider¹. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Dâd** 'adl ma'nâsınañdır.

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâha yüz yıllık zühd ü ṭâ'atden yegdir bir sâ'atlik 'ömr ķadarı ki anda ya'nî ol bir sâ'atlik 'ömr içinde 'adâlet eyleye. Hâşılı (^{S+} yüz yıllık zühd ü ṭâ'atdan yegdir bir sâ'at 'ömr ķadarı ki anda) yüz yıllık taķvâ ve şevâbı ķadarı var (^{S,T+} ol bir sâ'atlik 'adâlet içinde geçen 'ömür miķdârında. İmdi) bu 'adâlet içinde geçen ol bir sâ'atlik 'ömr ķadri ol yüzyıllık zühd ü ṭâ'at ķadrinden yegdir, zîrâ "Adlu sâ'atin bayrun min 'ibâdeti seb'îne seneten"² buyurulmuşdur.

ره نبرديم بمقصود خود اندر شيراز
خرم آن روز كه حافظ ره بغداد کند

Reh ne-burdîm be-maṭlûb-ı hod ender-Şîrâz
Hurrem ân rûz ki Hâfiż reh-i Bağdâd koned

1 S: hâ miķdâr ifâde ider.

2 Bir saat/bir an adaletle hüküm vermek yetmiş yıl ibadetten daha hayırlıdır.

Be-matlüb; bā harf-i şila, **ne-burdım**'e müte'allik. **Hurrem** lügatde şad u ferhān ma'nāsınadır, **rûz**'a isnād meçāz-ı mürsel kabılindendir, hâlikatde ol günde kendiniň şadılığıdır. **Ki** harf-i beyān veya râbiṭ-ı şifat. **Hâfiż** mübtedâ, **koned** haberî. **Reh-i Bağdâd** iżâfeti lâmiyyedir ve haberîniň mef'ûl-i şarîhi mužâf hâzifleye, taķdîri 'azm-i reh-i Bağdâd koned'dir.

Mahşûl-i Beyt: Şîrâz'da kendi matlûbumuza yol iletmedik ya'nî murâdi mîza vâşîl olmadık. Şad u ferhān olsun ol gün ki Hâfiż Bağdâd yolına 'azm eyleye ya'nî Bağdâd'a sefer eyleye. Zîrâ selâtiñ-i İlhâniyenîñ ekseri Bağdâd'da otururlardı ve Selmân anlarıñ meddâhalarından idi ve Hâce ile ziyâde teveddûd üzere idi. Pes, anda varup kâm-rân olmaķ ister.

215

**Ve lehu eyżan
Ez-Bâhr-i Muzâri‘
Mef’ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

بوي خوش تو هر كه ز باد صبا شنيد
از يار آشنا سخن آشنا شنيد

Bûy-ı hoş-ı tu her ki zi-bâd-ı şabâşenid
Ez-yâr-i aşinâ suhan-i aşinâ şenid

Bûy-ı hoş iżâfeti beyâniyyedir ve **tu**'ya iżâfet lâmiyye. **Ki** bunda ismdir, kim ma'nâsına. Mışrâ‘-ı şâni iżâfetleri beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seniň güzel ķoķuńı her kim ki bâd-ı şabâdan işitdiyse yâr-ı aşinâdan aşinâ sözin¹ işitdi. Suhan-i aşinâ iżâfetiniň lâmiyye ve beyâniyyeye taħammüli var, *fe-te’emmel*.

اينش سزا نبود دل حق گزار من
كر غمگسار خود سخن ناسزا شنيد

İneş sezâ ne-bûd dil-i hâk-guzâr-ı men
K'ez-ǵam-gusar-ı hod suhân-ı nâ-sezâ şenid

¹ M, T: yâr-ı aşinâ sözin.

İneş: žamîr iżmâr կable'z-zikr tarîkiyle dil'e râci'dir. **Dil-i hak** (226b) -guzâr iżafeti beyâniyyedir. **K'ez; ki** һarf-i beyân. **Ğam-gusâr** eglenceye dirler, **hod'**a iżafeti lâmiyye. **Suhân-ı nâ-sezâ** iżafeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Benim һak edâ idici gönlüme bu lâyîk degil idi ki kendi eglence yârından nâ-sezâ ve nâ-mâkûl söz işitdi.

ای شاه حسن چشم بحال گدا فکن
کین گوش بس حکایت شاه و گدا شنید

Ey şâh-i hûsn çeşm be-hâl-i gedâ fiken
K'in gûş bes hikâyet-i şâh u gedâ şenid

Be-hâl; bâ һarf-i şila, **fiken**'e müte'allîk, ya'nî mef'ûl-i ġayr-i şârihi dir **fiken**'iñ ve **çeşm** şârihi. **K'in; ki** һarf-i ta'lîl. **Hikâyet-i şâh** iżafeti maşdarıñ mef'ûline iżafetidir.

Mahşûl-i Beyt: Ey güzellik pâdişâhi, gedânıñ hâline nazar şal ya'nî ben gedâya iltifât eyle, zîrâ bu kulağ çok şâh u gedâ kışasını işitdi. Ya'nî pâdişâhlar, gedâlara iltifât idegelmışlardır, sen de ben gedâya iltifât eyle.

ما می بیانگ چنگ نه امروز می خوریم
بس دور شد که گند چرخ این صدا شنید

Mâ mey be-bâng-i çeng ne imrûz mî-horîm
Bes devr şud ki gunbed-i çarh in şadâ şenid

Be-bâng; bâ һarf-i müşâhabet, **mî-horîm**'e müte'allîk, **çeng**'e iżafet lâmiyyedir. **Devr** bunda zamân ma'nâsına nadır. **Gunbed-i çarh** iżafeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Biz bâdeyi çeng âvâziyla hemân bugün içmeziz, çok zamân oldu ki günbed-i çarh ya'nî felek bu âvâzi işitdi¹. (M,T+ Ya'nî bizim eyledigimiz bâde meclisinde çeng ü çegâne âvâzını çok işitdi.)

ما باده زیر خرقه نه امروز می کشیم
صد بار پیر میکده این ماجرا شنید

Mâ bâde zîr-i hîrka ne imrûz mî-keşîm
Şed bâr pîr-i meykede in mâcerâ şenid

¹ T, F: çok zamân oldu ki zamân bu âvâzi işitdi.

Edât-ı nefy ma'nâ cihetinde **mî-keşim**'e muğayyeddir.

Mahşûl-i Beyt: Biz bâdeyi hırkamız altında hemân bugün çekmeziz, ya'nî bu zamâna dek çekegelmişiz. Yüz kerre pîr-i mügân bu mâcerâyı işitti, ya'nî bizim hırka altında bâde çekdüğümüzü.

سر خدا که عارف سالك بکس نگفت
در حیرتم که باده فروش از کجا شنید

Sîrr-ı Hûdâ ki 'ârif-i sâlik be-kes ne-goft
Der-hayretem ki bâde-furûş ez-kucâ şenid

Sîrr-ı Hûdâ makûl-i kâvl-i şârih ve **be-kes** (^{S,T+} gâyr-i) şârih. **Ki** һarf-i râ-bit-ı şîfat. **'ârif-i sâlik** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Allâh'ıñ sırrını ki 'ârif-i sâlik kimseye söylemedi ve bildürmedi, hayretdeyim ki bâde-furûş nereden işitti. Ya'nî 'âşıklar cânâni 'ışık u muhabbetini pûşide ve mestûr tutarken ta'accüb iderim ki bâde-furûşlar կan-dan işitti, ya'nî¹ 'âlem halkına nereden müntesir oldu?

محروم اگر شدم ز سر کوی او چه شد
از گلشن زمانه که بوی وفا شنید

Maḥrūm eger şudem zi-ser-i kūy-i ū ci şud
Ez-gulşen-i zemâne ki bûy-i vefâ şenid

Eger şudem eger reftem dimekdir. Mîşrâ'-ı şânîyi meşel hükmünde icrâ eylemiş. **Ki** ism-i istifhâmdir. **Bûy-i vefâ** iżâfeti beyâniyyedir. (^{S,F+} **Şenîden** işmekdir ki hâsse-i sem'a maḥşûşdur, կokuda isti'mâl eyemek mecâzendir.)

Mahşûl-i Beyt: Eger cânâniñ ser-i kûyindan maḥrûm gitdim ise ne oldi, zamâne gülşeninden kim vefâ կokusunu işitti? Ya'nî kûy-i cânân vefâ gülşenidir, ben andan maḥrûm gitdim ise 'aceb degil ki, 'ışık işidir, elbette hîrmândan һâlî degil.

يا رب كجاست محروم رازى که يك زمان
دل شرح آن دهد که چه گفت و چها شنید

Yâ Rab kucâst maḥrem-i râzî ki yek zemân
Dil şerh-i ân dehed ki ci goft u çihâ şenid

Yâ Rab; cā'izdir ki **yâ Rab'**dan murâd **yâ Allâh** ola ve cā'izdir ki 'acabâ ma'nâsına ola. **Kucâst** mukâddem haber, (^{S, F+} **mâhrem-i râz** mu'âhhar mübtedâ.) **Mâhrem-i râz** iżâfeti maşdarîn mefûline iżâfetidir. **Ki** harf-i beyân. **Yek zemân** müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Şerh-i ân** iżâfeti maşdarîn (227a) mefûline iżâfetidir. **Dehed** fî'l-i mužâri' müfred gâ'ib. **Ki** harf-i beyân. **Cihâ** ci'niñ cem'idir.

Mahşûl-i Beyt: Yâ Rab, kândadır bir mâhrem-i râz ki bir zamân göñül neler görüp neler işitdiginiň şerhini vire. Ya'nî ķanı bir mâhrem-i râz ki göñül aña ser-güzeştini beyân eyleye.

ساقى بيا كه عشق ندا مىكند بلند
كان كى كه گفت قصه ما هم ز ما شنيد

Sâkî bi-yâ ki 'îşk nidâ mî-koned bulend
K'ân kes ki goft kışşa-i mā hem zi-mâ şenid

Sâkî münâdâ. **Ki** harf-i beyân. **'Îşk** mübtedâ ve mâ-bâ'dî haberî. **K'ân kes;** **ki** harf-i beyân-ı nidâ.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, gel ki 'îşk bûlend nidâ ider ya'nî şavt-i a'lâ ile nidâ ider ki ol kimse bizim kîşşamızı söyledi, gine bizden işitdi, ya'nî bizden işidüp söyledi.

خوش مىكنم بباده مشكين مشام جان
کز دلچ پوش صومعه بوی ریا شنید

Hoş mî-konem be-bâde-i müşkîn meşâm-ı cân
K'ez-delk-pûş-ı şavma'a bûy-ı riyâ şenid

Mahşûl-i Beyt: Cân meşâmmını bâde-i müşkînle güzel ve laťif ideyim, zîrâ meşâmm-ı cânım¹ şavma'a hîrka-pûşından riyâ ķokusun işitdi ya'nî riyâ koğuşından meşâmm-ı cânım müşevveş (^{M, T+} oldu.) İmdi anı ıslâh eylemek içün bâde-i müşkînle mu'aṭṭar (^{M, T+} eyledim.)

پند حکیم عین صوابست و محض خیر
فرخنده بخت آن که بسمع رضا شنید

Pend-i hakîm 'ayn-i şavâb'est u mahz-ı hayr
Ferhunde-bâlt ân ki be-sem'-i rûzâ şenid

¹ S, T: meşâmmim.

Pend-i hakim iżāfeti maşdariñ fâ‘iline iżāfetidir. ‘**Ayn-ı şavâb** ve **mahż-ı hayr** iżāfetleri beyāniyyelerdir. **Ferħunde** ķutlu ya‘nī mübārek¹. **Baħt-ı ān** iżāfeti lämiyyedir. **Ki** ħarf-i rābiṭ-1 şifat. **Be-sem'-i rizā;** **bā** ħarf-i muşâħebet, **senid**’e müte’allikdir ve iżāfet beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hakimiñ naşîhati ‘ayn-ı şavâb u mahż-ı hayrdir. ‘Ayn-ı şavâb kendi dimekdir ve mahż-ı hayr çimçik hayr dimekdir, (^{M,T+} zirā mahż çiġ² dimekdir.) Mübārek baħtlu ol kimsedir ki rizā ķulağıyla işitdi ya‘nī diñledi ve қabûl eyledi dimekdir.

هر شام ماجراي من و دل شمال گفت
هر صبح گفتگوي من و او صبا شنيد

Her şâm mäcerâ-yı men u dil şemâl goft
Her şübh guftugû-yı men u ū şabâ şenid

Şemâl, şîn’iñ fethiyle, lodoz³ didikleri yele⁴ dirler ve **şabâ** sâbiķan mufaşsal beyân olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Her aħxām benimle göñül mäcerâsını bâd-1 şimâl söyledi ya‘nî ‘āleme dâstân eyledi ve her şabâħ benimle göñül guft ü gûsini şabâ işitdi. Ya‘nî (^{S,T+} göñülle) şabâħ ve aħxām geçen aħvâl ü mäcerâmî bunlar bildi ve aña ladi ve ħallka dâstân eyledi.

حافظ وظيفة تو دعا گفتنيست و بس
در بند آن مباش كه نشنيد يا شنيد

Hâfiż vazîfe-i tu du‘ā goften’est u bes
Der-bend-i ān me-bâš ki ne-şnîd u yâ şenid

Bes bunda ancak ma‘nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, seniñ vazîfeñ du‘ā söylemekdir ancak, ya‘nî hemân du‘aya meşgûl olmakdir. Ol ķaydda olma ki cānān işitdi veyâ işitmeli. Hâşılı, seniñ vazîfeñ devâm-1 devletine meşgûl olmakdir, aña işitdirmek ve işitdirmemek degil.

1 S, M: ķutlu ve mübārek.

2 M: cemî‘.

3 S: yıldız. M: lodos.

4 S: yile.

216

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fei'lâtün Fei'lâtün Fei'lün**

خستگان را چو طلب باشد و قوت نبود
گر تو افسوس کنی شرط مروت نبود

Hastegân-râ çu taleb bâsed u կuvvet ne-buved
Ger tu efsüs konî şart-ı muruvvet ne-buved

Hastegân-râ; râ edât-ı taħħış, ya‘nî ḥasta ‘uṣṣâkîn. **Efsüs** bunda ȝulümdür.
Muruvvet lügatde erlikdir, ammâ seħâ ve kerem ma‘nâlarında müsta‘meldir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Uṣṣâk-ı ḥastanîn ki ṭalebi ola ya‘nî seniñ vişâliñe ṭâlib olalar ve vişâle կudret u կuvvetleri olmaya, eger sen efsüs u bî-dâd iderseñ şart-ı mürûvvet degildir. Ya‘nî kendilerde ki կuvvet ü կudret olmaya, sen de ȝulm ü bî-dâd (227b) eyleyesin mürûvvet degildir.

ما جفا از تو ندیدیم و تو خود نپسندی
آنچه در مذهب پیرن طریقت نبود

Mâ cefâ ez-tu ne-didim u tu hod ne-psendî
Ān-çi der-mezheb-i pîrân-ı tarîkat ne-buved

Pîrân’dan bunda murâd **dilberân**’dır, naķîziyle tesmiye կabilindendir. **Dilberân-ı tarîkat**’den murâd emşâl ü akrândır.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna hîjâb idüp buyurur: Biz senden cefâ görmedik, sen de hod lâyîk görmezsin ol nesneyi ki akrân ü emşâl-i dilberân mezhebinde olmaya, ya‘nî ol nesneyi ki sâ’ir dilberler işlemez, sen anı kendiñe lâyîk görmezsin.

چون طهارت نبود کعبه و بتخانه یکیست
نبود خیر در آن خانه که عصمت نبود

Çun tâħaret ne-buved Ka‘be vu but-ḥâne yekîst
Ne-buved ḥayr der-ān ḥâne ki ‘išmet ne-buved

Tahāret ve ‘işmet pâklikdir. Birdir dimekden murâd berâber dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü tâhâret ü pâklik olmaya Ka’be ve büt-hâne berâberdir. Mîşrâ‘-ı şâniyi irsâl-i meşel idüp buyurur: Hayr olmaz ol hânedeki ‘işmet ü pâklik olmaya. Ya‘nî Ka’be’niñ şerefi pâklikledir ve büt-hâneniñ hâbabesi ve hâsâseti bütlerledir ki Kur’ân’dâ bütlere rics dimışdır. Pes, ‘işmet ü tâhâret olmayicaç mescid ü büt-hâne birdir.

تا بافسون نکند جادوی چشم تو مدد
نور در سوختن شمع محبت نبود

Tâ be-efsün ne-koned câdû-yı çesm-i tu meded
Nûr der-sûhten-i şem^c-i mahabbet ne-buvev

Tâ bunda tevkît içündür, mâdâm ma’nâsına. **Be-efsün; bâ** harf-i müşâhabet, **efsün** bunda sihir ma’nâsınaadır. **Câdû-yı çesm** iżâfeti beyâniyyedir ve **tu**’ya iżâfet lâmiyyedir. **Sûhte**’niñ **şem**^c e iżâfeti maşdarîn fâ’iline iżâfetidir ve **şem**^c’iñ **mahabbet**’e beyâniyye. **Sûhten** bunda lâzımla müte’addî beynde müşterekdir.

Mahşûl-i Beyt: Mâdâm ki seniñ çesm-i câdûn sihîrle meded ü mu’avenet eylemeye, şem^c-i muhabbet uyarmada nûr olmaz. Ya‘nî seniñ cânibiñden ki ‘âşîk cânibine bir nažar u iltifât olmaya, yalñız ‘âşîk cânibinden muhabbet ol կadar mü’essir olmaz. Niteki şâ‘ir buyurur:

Beyt: Benim sevüm ne virür sende himmet olmayicaç
Neye yaran iki başdan mahabbet olmayicaç¹

خیره آن دیده که آ بش نبرد آتش عشق
تیره آن دل که درو نور مودت نبود

Hîre ân dîde ki âbeş ne-bered âtes-i ‘ışk²
Tîre ân dil ki derû nûr-ı meveddet ne-buvev

Hîre bunda kâmaşmak ma’nâsınaadır ve **tîre** bunda karańlıkdir, zulmet ma’nâsına, ikisi de³ mevkî‘-i du’âda vâki‘ olmuş, taķdîri **hîre bâd** ve **tîre bâd**’dır, **bâd** žarüret-i vezniçün hâzf olundı.

1 Necati Bey Divanı G. 275/1.

2 S: çesm.

3 S: iki mevzi‘de.

Mahşûl-i Beyt: Hîre olsun ya'nî ķamaşsun ol göz ki 'îşk âteşi anıñ şuyını (^{M,T+} ya'nî yaşını) iletmeye ve ķurutmaya, hâşılı, hârâret-i 'îşkla ol ķadar girye ve bükâ eyleye ki dîdede nem ķalmaya. Ol göñül de tîre ve târik olsun ki anda nûr-ı meveddet olmaya ya'nî bir cânâna¹ mübtelâ olmaya, hâşılı, 'îşkdan hâlî ola. Hîre ve tîreden murâd fesâddır, ya'nî fâsid olsun ol göz ve ol göñül ki bir cânânlâ muķayyed olmaya dimekdir.

حسن تو كرد ز سر رشته خود باخبرم
آن مبادا كه مددگارئ دولت نبود

Husn-ı tu kerd zi-ser-rişte-i hod bâ-haberem
Ān me-bâdâ ki mededgârî-i devlet ne-buved

Ser-rişte aşlında **ser-i rişte** idi iżâfetle, şoñra iżâfetden kat^c idüp terkîb-i mezcî eylediler, aşl-ı kâr u hâl ma'nâsinadır, bir işîn ve bir hâliñ aşlı dimekdir. **Mededgârî; gâr** edâtı fâ'ildir, (^{M,T+} -cî ma'nâsına) ve **yâ** harf-i maşdar, **devlet**'e iżâfeti lâmiyyedir. (228a)

Mahşûl-i Beyt: Seniñ hüsnüñ beni hâlimiñ aşlından ve işimiñ nihâyetinden ħaberdâr eyledi ya'nî 'îşk u muħabbet hâlinden beni āgâh eyledi. Ol hâl olmaya ki devlet mededkârlığı olmaya ya'nî ol hâl olmaya ki devlet mededkârlık eylemeye. Ya'nî seniñ hüsnüñ bir devlet-i 'azîm imiş ki beni ser-rişte-i kârimdan āgâh eyledi.

دولت از مرغ همایون طلب و سایه او
زان که با زاغ و زغن شهپر دولت نبود

Devlet ez-murğ-i humâyun ṭaleb u sâye-i ū
Zân ki bâ-zâg u zaġan şeh-per-i devlet ne-buved

Humâyun lügatde mübârek dimekdir, ammâ bunda hümâ didikleri tayrdır ki yumn ile meşhûrdur, söyle ki bir kimseye sâyesi düşse yâ pâdişâh olur veya bir 'azîm şâhib-i devlet². Beytde **sâye** zikri anıñcundür. **Zân** edât-ı ta'lîl. **Ki** harf-i beyân. **Bâ** ma'a ma'nâsinadır, **zaġ** karşa ve kuzğun³, ve **zaġan** çaylak. **Şeh-per** şâh-per'den muhaffefdir, ķanat çelegi⁴ dimekdir.

1 S: bu câna.

2 S: pâdişâh olur veya 'azîm devlete irür.

3 S: kuzğun.

4 M: çelengi.

Mahşûl-i Beyt: Devlet-i vişâl taleb eylerseñ aşıl merdüm-zâde cânândan taleb eyle, ya'nî yâr-ı şâdiç veyâ cânân-ı muvâfiç idinmek isterseñ 'âlî-cenâb nakiyyü'l-âşl bir merdüm-zâde muhabbetine râğıb ol, zîrâ zâg u zağanda devlet şehperi olmaz, ya'nî deniyü'l-âşl ve rezilü'l-fer'den vefâ gelmez. Hâşılı, nâ-cins merdümden i'râz eylemege tenbîh ü tergîbdir. Nûşaların ekserinde bu iki beyt vâkı'dır, ammâ tekrâr-ı ķâfiyeden fehm olan oldur ki birisi ilhâkâtdan ola, Hâce'niñ olmaya.

گر من از میکده همت طلبم عیب مکن
پیر ما گفت که در صو معه همت نبود

Ger men ez-meykede himmet talebem 'ayb me-kon
Pir-i mā goft ki der-şavma'a himmet ne-buved

Himmet, talebem'iñ muqaddem mef'ül-i şârihidir ve **talebem** fi'l-i mužâri müfred gâ'ib, fi'l-i şart ve 'ayb me-kon cevâb-ı şart¹. Ve câ'izdir ki **himmet-taleb** vasf-ı terkîbi ola. Mîşrâ'-ı şanî hükm-i ta'lilde² vâkı'dır.

Mahşûl-i Beyt: Eger ben meykede ehlinden himmet taleb eylersem veyâ himmet-taleb isem³ 'ayb eyleme, zîrâ bizim pîrimiz didi ki şavma'ada ya'nî ehl-i şavma'ada himmet⁴ olmaz. Ya'nî himmet isterseñ meykede ehlinden iste, zîrâ anlar aşhâb-ı feyz ü erbâb-ı hâldir, ammâ ehl-i şavma'a ve ħalvet-nişinler mülâzim-ı riyâ vü zerk ve esîr-i süm'a vü rîvdir⁵.

حافظا علم و ادب ورز که در مجلس شاه
هر کر نیست ادب لایق صحبت نبود

Hâfiżâ 'ilm u edeb verz ki der-meclis-i şâh
Her ki-râ nîst edeb lâyiķ-ı şohbet ne-buved

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, 'ilm ü edebe sa'y eyle, zîrâ meclis-i şâhda her kimiñ ki edebi yok, şohbete lâyiķ degil. Ya'nî pâdişâhlar meclisi üdebâ meclisidir, süfehâ ve bî-edebân meclisi degil, imdi edeb ü erkân üzere ol ki pâdişâh şohbetine lâyiķ olasın. Pâdişâhdan murâd cânândır.

1 S: cezâ-yı şart.

2 S: makâm-ı ta'lilde.

3 S, M: himmet taleb eylesem.

4 M, T, F: muhabbet.

5 ^{S, T, F} rîv hîle>.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fei'lâtün Mefâ'ilün Fei'lün**

همای اوچ سعادت بدام ما افتاد
اگر ترا گذری بر مقام ما افتاد

Humā-yı evc-i sa‘ādet be-dām-ı mā ufted
Eger tu-rā guzerī ber-maķām-ı mā ufted

Humā-yı evc iżāfeti lāmiyyedir ve **sa‘ādet**¹’e iżāfet beyāniyye, (^{M,T+} **ev-**’den bunda murād rif'atdir¹.) **Be-dām-ı mā; bā** harf-i şila ve iżāfet lāmiyyedir. **Tu-rā; rā** harf-i taħış. **Guzeřī; yā** harf-i vahdetveyā tenkīr. **Ber** harf-i (^{M,T+} şila.) **Maķām-ı mā** iżāfeti lāmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Evc-i sa‘ādet hümâsi² bizim duzağımıza düşer ya‘nī sa‘ādet bizim olur eger bizim (228b) maķāmımızı seniñ bir güzeriñ ya‘nī mürûruñ ve uğramañ düşerse. Ya‘nī sen bizim maķāmımızı uğrarsañ hüma-yı evc-i sa‘ādet bizim olur. Mışra‘-ı şanide hîṭâb Hûdâ'yadır diyen haṭâ-yı fâhiş eylemişdir ve bu yere dek böyle³ haṭâ-yı şad-hezâr eylemişdir⁴.

حباب وار براندازم از نشاط کلاه
اگر ز روی تو عکسی بجام ما افتاد

Habâb-vâr ber-endâzem ez-neşât kulâh
Eger zi-rûy-ı tu ‘aksî be-câm-ı mā ufted

Habâb, hâ'nîn fethiyle, ‘Arabîdir, şu kabarcığı dimekdir, ammâ hâ'nîn žam-mıyla kara yılanı dirler, **vâr** edât-ı teşbihdir. **Neşât**, nûn'uñ fethiyle, maşdar-dır, neşîta-yenşetuñdan ya‘nî ‘alime bâbından⁵, ammâ nûn'uñ kesriyle nâşit'iñ cem'idir. ‘Aksi’de yâ vahdetveyā tenkîr içindür.

1 T: bunda murâd rif'atdir, <^{T, F+} ammâ ‘ilm-i hey’et kitâblarında vâkı‘ olan evc ve zirve gâyri i‘tibârdır, beyâni bunda münâsib degil.>

2 S: Evc-i rif'at-i sa‘ādet hümâsi.

3 S: buraya gelince.

4 <^{T, F+} Redd-i Şem‘i-i nâ-dân>

5 S: Neşât nûn'uñ fethiyle ‘alime bâbından maşdarıdır.

Mahşûl-i Beyt: Habâb gibi sevinmekden külâhimî ve tâkyemi göge atarım eger seniñ rûyuñdan bizim câmîmîza bir perteve düşerse. Ya'ñî sen ki meclisimizde olup ve rûyuñ 'aksi câm-ı bâdemize düşe, kemâl-i ferahdan külâhimîzî havâya atarız. Minhusinde hâbab žamm-ı hâ iledir diyen 'ilm-i lügatde (^{M,T+} aceb) mâhir imiş¹.

شى كە ماھ مزاد از افق طلوع كند
بود كە پرتو نورى بىام ما افتاد

Şebî ki mâh-ı murâd ez-ufuk țulū‘ koned
Buved ki perteve-i nûrî be-bâm-ı mâ ufted

Mâh-ı murâd iżâfeti beyâniyyedir. **Ufuk** (^{M,T+} hemze'niñ ve fâ'niñ žam-miyyla, sükûniyle de lügatdir,) gök kenârına dirler. **Buved** fl̄-i mužâri‘ müfred ġâ'ib, ola ki dimekdir, temennî ma'nâsını ifâde ider. İki yerde bile **ki** ḥarf-i beyân. **Perteve-i nûrî** iżâfeti lâmiyyedir ve **yâ** ḥarf-i vaḥdet. **Be-bâm-ı mâ** iżâfeti lâmiyye², **bâ** ḥarf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Bir gice ki murâd ayı ufuq-ı kûy-ı cânândan țulū‘ eyleye ya'ñî bir gice ki mâh-ı murâd kûy-ı cânândan ȝâhir ola, ola ki bir nûr pertevi bizim (^{M,T+} tamîmîza düşe. Hâşılı, bir gice cânâن, ufuq-ı kûyından ȝâhir ü hüveyda ola, bâşed ki bizim) ȝâhemizi müşerref eyleye. Bâmî zîkr idüp ȝâne murâd eylemek meçâz-ı mürsel ȝabîlindendir.

بىارگاھ تو چون باد را نباشد بار
كى اتفاق مجال سلام ما افتاد

Be-bârgâh-ı tu çun bâd-râ ne-bâşed bâr
Key ittifâk-ı meçâl-i selâm-ı mâ ufted

Be-bârgâh-ı tu; bâ ḥarf-i ȝarf ve iżâfet lâmiyyedir, **bâr** bunda icâzet ma'nâ-sınadır. **İttifâk-ı meçâl** iżâfeti maşdarîn fâ'iline iżâfetidir ve **selâm'**iñ **mâ**'ya da maşdarîn fâ'iline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce cânânnâna hîṭâb idüp buyurur: Seniñ bârgâhînda çün-ki bâda icâzet yok, bizim selâm eylememize կaçan ittifâk-ı meçâl vâki‘ olur³.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

2 S: Be-bâm-ı mâ kezâlik.

3 S: bize selâm eylemek կaçan ittifâk-ı meçâl olur. T: bizim selâm eylemek կaçan ittifâk-ı meçâl olur.

Ya‘nī bizim selâma mecâlimiz (^{M,T+} vâkı‘) olmaz ya‘nī bu ittifâk¹ düşmez ki bizim selâma mecâlimiz ola.

چو جان فدای لبٰت شد خیال می بستم
که قطره ز زلالش بکام ما افتند

Çu cân fidâ-yı lebet şud hayâl mî-bestem
Ki қâtre'i zi-zulâleş be-kâm-ı mā ufted

Fidâ’da fâ meksûr olduðda elif’de medd ü կaşr câ’izdir, ammâ meftûh olduðda makşûrdur ancak, **leb**’e iżâfeti maşdarîn mef’ûline iżâfetidir. **Kâtre’i**; yâ harf-i vahdet. **Zulâl** lügatde tatlu şuya dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde şerbet cinsi murâddır. **Be-kâm-ı mâ; bâ** harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü cân seniñ lebiñ fedâsı oldı, hayâl bağlardım ya‘nî hayâlime getürürdüm ki lebiñ (229a) zülâlinden damâğımıza bir қâtre düşe. Hâşılı, cân virmek sebebiyle ümîdimiz var idi ki lebiñ zülâlinden mütemetti‘ olavuz. Cân zikri leb’e nisbet hüb vâkı‘ olmuş².

خیال زلف تو گفتا که جان وسیله مساز
کزین شکار فراوان بدام ما افتند

Hayâl-i zulf-i tu goftâ ki cân vesile me-sâz
K’ezîn şikâr firâvân be-dâm-ı mā ufted

Goftâ’daki elif tekmîl-i vezn için gelmişdir. (^{S,T+} **Ki** harf-i beyân. **Cân**, **me-sâz**’ıñ mef’ûl-i evveli ve **vesile** mef’ûl-i sâñisi. **K’ezîn;**) **ki** harf-i ta’lîl, **ezîn** edât-ı teşbihdir, bunuñ gibi dimekdir. **Firâvân** çok dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Evvelki beytiñ mažmûnunu redd³ idüp buyurur: Seniñ zül-fün (^{M,T+} hayâli) didi ki zülâl-i lebi müyesser olmağıçün câni vesile eyleme, zîra cân gibi şikâr⁴ bizim dâmımıza çok düşer. Ya‘nî zülâl-i lebinden ötürü cân nişâr eylemege ne i‘tibâr ki anıñ gibi şikâr bizde çokdur, cândan ‘azîz bir nesne gerekdir.

1 S: iltifât.

2 M’de bu cümle hemen beyitten sonra, T ve F’de ise derkenarda bulunmaktadır.

3 S: redif.

4 S: cân gibi cân şikâr.

بنا‌امیدی ازین در مرو بزن فالی
بود که قرعه دولت بنام ما افتاد

Be-nā-ummīdī ezīn der me-rev bi-zen fālī
Buved ki ḫur'a-i devlet be-nām-ı mā ufted

Be-nā-ummīdī; bā harf-i sebeb ve **yā** harf-i maşdarı. **Ezīn der**'den murād **der-i cānān**'dır. **Me-rev** fi'l-i nehy-i muḥāṭab, gitme dimekdir. **Bi-zen; bā** harf-i te'kīd. **Falı; yā** harf-i vahdet veya tenkīr, fāl urmağдан murād fāl açmağdır, nihāyeti, (^{M,T+} 'Acem) birkaç lafzı **zeden** lafziyla ta'bīr iderler. **Buved** edāt-ı temennī. **Ki** harf-i beyān. **Kur'a-i devlet** izāfeti beyāniyyedir. **Kur'a** meşhūr nesnedir ki remmāllar kullanur.

Mahşûl-i Beyt: Ümidsizlikle bu kapudan gitme, bir fāl aç, ola ki devlet ḫur'ası bizim adımıza düşe. Ya'nī vişāl-i cānāndan nā-ümīd olup կapusin terk idüp gitme ve bir fāl aç, ola ki devlet-i vişāl ḫur'ası bizim adımıza düşe, hāşılı, ola ki bize devlet-i vişāl-i cānān müyesser ola.

ز خاک کوی تو هر گه که دم زند حافظ
نسیم گلشن جان در مشام ما افتاد

Zi-hāk-i kūy-ı tu her geh ki dem zened Hâfiż
Nesîm-i gulşen-i cān der-meşām-ı mā ufted

Hâk-i kūy-ı tu izāfetleri lāmiyyelerdir. **Nesîm-i gulşen-i cān** izāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Her geh ki Hâfiż seniñ hāk-i kūyuñı zikr idüp medh u ta'rīf eylese cān gülşeni nesimi bizim damağımıza düşer ya'nī damağımız cān ķokusuyla pür olur. Zīrā seniñ hāk-i kūyuñ misk u 'abīrdır¹, anıñ zikri cān damağını mu'aṭṭar eylemege kifāyet ider.

¹ S, M: 'anberdir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند
واندران ظلمت شب آب حیاتم دادند

Düş vaqt-i seher ez-guşşa necâtem dâdend
V'enderân żulmet-i şeb āb-i hayâtem dâdend

Rivâyet olunur ki Hâce’niň cânâni bir seher hânesine gelüp müşerref eyler, Hâce dahı bu ǵazeli nažma getürür. **Ğuşşa**dan mužâfun ileyh mahzûfdur, taķ-dırı, **ğuşşa-i ‘ışk**’dır, ǵarüret-i vezniçün һazf olundi. **Zulmet-i şeb**’den murâd żulmet-i hicrândır. **Āb-i hayât**’dan murâd āb-i vişaldır. **Hayât** Kur’ân-ı şerîfde resm-i ‘Oşmânî olmaň sebebiyle elif, vâv şeklinde yazılır, ammâ ǵayrınlarda elife yazmak câ’izdir, hûşûşâ ki kütüb-ı ta’limiyyede.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice seher vaqtinde baňa ǵusşadan necât virdiler ya’ní ǵuşşa ve ǵam-ı ‘ışkdan baňa һalâş virdiler, һâşılı, cânân beni ǵam-ı hicrândan kurtardı. Ve ol żulmet-i şeb-i hicrânda baňa āb-i hayât-ı vişâl virdiler, һâşılı, cânân һâneye gelmek sebebiyle cemî’ ǵuşaş (**229b**) u ǵumûm mužmahîl ü munderis oldu.

بیخود از شعشهه پرتو ذاتم کردند
باده از جام تجلی صفاتم دادند

Bi-hod ez-şâ’sâ-i perteve-i zâtem kerden
Bâde ez-câm-ı tecelli-i şifâtem dâdend

Şa’şa’-ı perteve-i zâtem iżâfetleri lâmiyyelerdir, taķdırı **perteve-i rûy-ı zât-ı cânân**’dır. **Şa’şa’** a gölgeniň yuſķasına dirler ya’ní կoyı olmayan gôlge¹, ammâ bunda güneş ziyâsı murâddır. **Perteve**’den bunda murâd nûrdur, ya’ní nûr-ı rûy-ı zât-ı cânân şâ’sâsı. **Câm-ı tecelli-i şifât** iżâfetleri beyâniyyelerdir, taķdırı kelâm câm-ı tecelli-i şifât-ı cânânen dimekdir. **Şifât**’dan murâd luť u kerem u ihsândır.

¹ S: ya’ní gôlge կoyı olmaya.

Mahşûl-i Beyt: Hâce buyurur ki, cânân hâneye gelicek beni nûr-ı rûy-ı zât-ı cânân ziyâsından bî-hod eylediler ve câm-ı tecelli-i şîfât-ı cânândan bâde virdiler. Ya'nî cânâniñ şîfât-ı luftî mütecellî ve zâhir olmak sebebiyle keyfiyyet-i 'îşkla mütekeyyif oldum. Hâşılı, mest-i câm-ı tecelli-i şîfât-ı cânân¹ oldum.

چه مبارک سحری بود و چه فرخنده دمی
آن شب قدر که این تازه براتم دادند

Çi mubârek seheri bûd u ci ferhunde demî
Ān şeb-i ķadr ki īn tâze berâtem dâdend

Seherî ve demî yâ'ları tenkîr içindür.

Mahşûl-i Beyt: Ne mübârek seher ü ne mübârek vaqt idi ol Қadir gicesi ki baña bu tâze berâti virdiler. Tâze berât buyurduğu cânâniñ gelüp bunı belyye-i firâkdan ħalâş eyledügidiir.

هاتف آن روز بمن مردۀ این دولت داد
که بران جور و جفا صبر و ثباتم دادند

Hâtif ân rûz be-men mujde-i īn devlet dâd
Ki ber-ān cevr u cefâ şabır u şebâtem dâdend

Mujde-i īn (^{M,T+} **devlet** buyurduğu) cânâni hânesine teşrif buyurlığıdır. **Ān cevr u cefâ** buyurduğu 'îşk-ı cânânda çekdüğü cevr ü cefâdır.

Mahşûl-i Beyt: Hâtif ol gün baña bu devletiñ müjdesini virdi ya'nî cânâniñ hâinemize gelüp müşerref eylediği muştuluğunu ol gün virdi ki cânâniñ 'îşk u muhabbeti cevr u cefâsına baña şabır u şebât virdiler. Ya'nî cânâniñ cevr ü cefâsına mütehammil olduğum içün² vişâli müyesser oldı. (^{M,T+} Nitekim şâ'ir buyurur:)

Beyt: Cefâya şabır iden irür vefâya
Ki bîmâr olana tîmâr iderler³

1 S: mest-i câm-ı tecelli-i cânân.

2 S: olduğuçün.

3 Necati Bey Divanı G. 175/6.

بعد ازین روی من و آینه وصف جمال
که در آنجا خبر از جلوه ذاتم دادند

Ba'd ezin rûy-ı men u âyine-i vaşf-ı cemâl
Ki der-ân-câ haber ez-cilve-i zâtem dâdend

Bundaki **vâv** harf-i **ma'a**'dır. **Âyine-i vaşf** iżâfeti beyâniyyedir ve **vaşf** in **cemâl**'e iżâfeti maşdarını mef'ûline iżâfetidir. **Ki** harf-i ta'lîl veyâ râbiṭ-ı şifatdır. **Ân-câ** ya'nî **âyine-i vaşf-ı cemâl**'de. **Cilve-i zât**; taķdîri cilve-i rûy-ı zât-ı cânân'dır.

Mahşûl-i Beyt: Bundan şoñra ya'nî bu zamândan şoñra benim yüzüm âyîne-i vaşf-ı cemâl-i cânânlaşdır, ya'nî vaşf-ı cemâl-ı cânân bir âyînedir, şimdenden şoñra teveccûhüm ol âyîneyedir. Hâşılı, vaşf-ı cemâl-i cânândan münfekk ol-mam, zîrâ ol âyîne-i vaşf-ı cemâl-i cânânda cilve-i rûy-ı zât-ı cânândan baña¹ haber virdiler, ya'nî ol âyînede cilve-i cânân müşâhede olunur.

من اگر کامرووا گشتم و خوشدل چه عجب
مستحق بودم و اینها بزکاتم دادند

Men eger kâm-revâ geştem u hoş-dil ci 'aceb
Mustehîk bûdem u inhâ be-zekâtem dâdend

Kâm-revâ vaşf-ı terkîbîdir, **revâ** cevâz ma'nâsına nadır, ammâ bunuñ gibi yerlerde liyâkat u hûşûl ma'nâsına nadır, ya'nî murâdım hâşıl ve murâda läyîk oldum ise. **Be-zekâtem** bâsı *Gûlistân*'da 'be-hîl'at-i nevrûzi' bâsı gibi Türkîde diyü ma'nâsını ifâde ider.

Mahşûl-i Beyt: Eger ben kâm-revâ ve hoş-dil oldum ise 'aceb degil, zîrâ (230a) müsteħâk'idim ve bunları baña zekât diyü virdiler, ya'nî cevr u cefâya şâbir olduğum için baña bunlar müyesser oldu. Şalât u zekât u hayatı Kur'ân-ı şerîfde resm-i 'Oşmânî elif, vâv şûretinde yazılmakdır, ammâ sâ'ir kütübde elif kendi şeklärde ketb olunur ve 'ale'l-huşûş kâfiyelerde.

این همه شهد و شکر کز سخنم می ریزد
اجر صبریست کز آن شاخ نباتم دادند

În heme şehd u şeker k'ez-suhanem mî-rîzed
Ecr-i sabrı'st k'ez-ân şâh-ı nebâtem dâdend

1 S: bir.

İn heme bu kadar dimekdir. **K'ez; ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Mî-rîzed** bunda fîl-i lâzımdır, rîzîden'den, dökülür ma'nâsına. **Ecr-i şabri'st** iżâfeti lâmiyyedir ve **yâ** harf-i vaḥdet. **İn heme** mübtedâ, **ecr-i şabri'st** haberî. **K'ez-ān; ki** harf-i râbiṭ-ı şifat veya ḥarf-i ta'lîl, zîrâ ma'nâ iki vecihle mutaşavverdir ve că'izdir ki **ki** harf-i beyân ola ve **zân** edât-ı ta'lîl. **Şâh-ı nebât** iżâfeti beyâniyyedir. **Nebât** bunda şeker ma'nâsına nadır. **Şâh-ı nebât** ķalem olmak vâzîhdır ve teşbîh tarîkiye cânân olmak da mümkündür.

Mahşûl-i Beyt: Bu kadar şehd u şeker ki benim kelâmîmdan dökülür ya'nî şehd ü şeker gibi eş'är ki benden şâdîr olur, bir şabriñ ecridir ki baña ol şâbir-dan ötüri şâh-ı nebât virdiler ya'nî şâh-ı nebât gibi ķalem virdiler. (S.T+ Yâhud bir şabriñ ecridir ki cânân içün virdiler,) ya'nî cânâniñ cevr u cefâsına şabr içün virdiler. Hâce suhanem yerine ķalemem dise şâh-ı nebâta nisbet enseb olurdu. Şâbr bunda îhâm tarîkiyle ȝîkr olmuş, *te'emmel tedri*¹.

من همان روز بدیدم که ظفر خواهم یافت
که بر افسوس عدو صبر و ثباتم دادند

Men hemân rûz bi-didem ki ȝafer hâhem yâft
Ki ber-efsûs-ı 'adû şabr u şebâtem dâdend

Bi-dîdem bunda ef'âl-i ȝulûbdandır, **dânistem** ma'nâsına. **Ki** harf-i beyân. **Zafer** 'adûya ȝâdir ü ȝâlib olmak. **Ki** harf-i beyân-ı **hemân rûz**'dur. **Efsûs** bunda cevr ü cefâ ma'nâsına nadır, '**adû**'ya iżâfeti maşdarîn fâ'iline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Ben ol gün bildim ki düşmene ȝâlib ü ȝâdir olısam ki düşmeniñ cevr u ȝulmine baña şabr u şebât ya'nî taḥammûl virdiler. Ya'nî 'adûnuñ cefâsına taḥammûl eyledügümden bildim aña ȝâlib olacağımı.

همت حافظ و انفاس سحرخیزان بود
که ز بند غم ایام نجاتم دادند

Himmet-i Hâfiż u enfâs-ı seher-ȝîzân bûd
Ki zi-bend-i ȝam-ı eyyâm necâtem dâdend

1 M: Te'emmel tedebber.

Enfâs-ı seher-hîzan iżâfeti lämiyyedir. **Seher-hîz** vasf-ı terkîbîdir, hîzîden'den, şabâh irken yatağından қalqân kimseye dirler¹, hâşılı² müteheccide dirler. **Bend-i ǵam-ı eyyâm** iżâfetleri beyâniyye ve lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce tecrîd ve iltifât tarîkiyle buyurur: Hâfız'ıñ himmeti ve seher-hîzleriñ yümn-i nefesleri³ idi ki baña bend-i ǵamdan ya'ñî bend-i ǵam-ı eyyâmdan necât virdiler. Ba'žı nûşhada mahlaş beyti böyle vâkı'îdir:

حافظ آن دم که بیند سر زلف تو فتد
گفت کز بند غم و غصه نجاتم دادند

Hâfız ân dem ki be-bend-i ser-i zulf-i tu futed
Goft k'ez-bend-i ǵam u ǵuşşa necâtem dâdend

Bend-i ser-i zulf-i tu iżâfetleri lämiyyelerdir. **Bend-i ǵam** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfız ol vaqt ki seniñ ser-i zülfünүñ bendine düşdi, didi ki bend-i ǵam u ǵuşşadan baña ǵalâş virdiler, ya'ñî seniñ zülfün bendine düşmekte ǵamdan ǵalâş buldum. Ve ba'žı nûşhada mahlaş beyti böyle vâkı'îdir:

شکر شکر بشکرانه بیفشاں حافظ
که نگار کش شیرین حرراکاتم دادند

Şeker-i şukr be-şukrâne bi-y-efşân Hâfız
Ki nigâr-ı keş-i şîrîn-harekâtem dâdend

Şeker-i şukr iżâfeti beyâniyyedir. **Be-şukrâne; bâ ḥarf-i sebeb,** (^{M,T+} şukrâne sebebiyle dimekdir.) **Ki ḥarf-i ta'lil. Nigâr-ı keş** iżâfeti beyâniyyedir. **Keş kâf'**ını ba'žı A'câm 'Arabiye ve ba'žısı 'Acemîyle okudılar, (230b) ma'ñâsını kimi güzel didi ve kimi nâzlı⁴.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfız, şukr şekerini şukrâne ile saç⁵, zîrâ baña şîrîn-harekât bir nâzlı güzel virdiler. Bu beyt de tecrîd ü iltifât tarîkiyle vâkı'îdir.

1 S: hîziden'den, қalqâgan kimseye dirler.

2 S: ya'ñî.

3 S: yümn ü nefesleri.

4 S, M: ma'ñâsını kimi güzel ve kimi nâzlı dimekdir didiler.

5 S: şukrâne sebebiyle nişâr eyle.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

گوهر مخزن اسرار همانست که بود
حقه مهر بدان مهر و نشانست که بود

Gevher-i mahzen-i esrâr hemân' est ki bûd
Hoşça-i mihr bedân mihr u nişân'est ki bûd

Gevher-i mahzen-i esrâr izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Hokka-ı mihr** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Esrâr-ı ‘ışk mahzeniniñ gevheri evvelki gibidir ya‘nî ‘ışkı-mîza¹ hîç nokşân gelmemiñdir, ber-ķarârdır. Muhabbet hoşçası dahî evvelki mihr ü nişânlaşdır, hâşılı, mihr ü muhabbetimize hergiz nokşân gelmemiñdir.

عاشقان زمرة ارباب امانت باشند
لا جرم چشم گهربار همانست که بود

‘Âşıkân zumre-i erbâb-ı emânet bâşend
Lâ-cerem çeşm-i guher-bâr hemân'est ki bûd

Zumre-i erbâb-ı emânet izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyelerdir. **Zumre** lafz-ı ‘Arabîdir, bölüm ma‘nâsına. **‘Âşıkân** mübtedâ ve mā-bâ‘di haberî. **Lâ-cerem** lâ-mehâlete dimekdir. **Çesm-i guher-bâr** vaşf-ı terkibidir, güher yağdırıcı, ya‘nî çeşm-i giryân ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âşıkân ‘ışk emâneti şâhibleridir ya‘nî esrâr-ı ‘ışk-ı ma‘şûlkı ketm idüp ifşa eylemezler. Pes, şübhelerin çesmleri güher-bârdır (^{S.T+} ‘ayn-ı evvel.) Hâşılı, emânet-i ǵam-ı cânâr sıklet ü iżtirâbindan dîdeleri giryândır evvelki gibi, ya‘nî emânetlerine nokşân gelmemiñdir.

از صبا پرس که ما را همه شب تا دم صبح
بوی زلف تو همان مونس جانست که بود

Ez-şabâ purs ki mā-râ heme şeb tâ dem-i şübh
Büy-i zulf-i tu hemân münis-i cân'est ki bûd

1 S: ya‘nî ǵam-ı ‘ışkîmîza.

Purs fi'l-i emr müfred muhāṭab, şor ya'nî su'äl eyle. **Ki** harf-i beyân. **Mâ-râ;** **râ edât-ı** taḥṣîş. **Tâ** intihâ-yı gâyet içündür, ilâ ma'nâsına. **Dem-i şubh** iżâfeti beyâniyyedir. **Bûy-ı zulf-i tu** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Münis-i cân** iżâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Şabâdan şor ki bizim bütün gice şabâh vaketine dek seniñ zülfün bûyi evvelki gibi cânımızıñ münisidir, ya'nî bütün gice bûy-ı zülfünle cânımız damağı mu'aṭṭardır. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; şabâdan şor ki bize dükeli gice dem-i şubhla diyen lafiżda ve ma'nâda haṭâ eylemiş¹.

طالب لعل و گهر نیست و گرنه خورشید
همچنان در عمل معدن و کانست که بود

Tâlib-i la'l u guher nîst u ger ne hûrşid
Hemçunân der 'amel-i ma'din u kân'est ki bûd

Tâlib-i la'l iżâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżâfetidir ve mübtedâ ve **nîst** haberî ve **hûrşîd** mübtedâ ve mîşrâ'-ı şânî haberî. '**Amel-i ma'din**' iżâfeti maşdarîñ mefu'line iżâfetidir. **Ma'din** ve **kân** lafzân-ı müterâdifândır ki 'ilm-i Bedî'de haşv-i ķabîh² dirler.

Mahşûl-i Beyt: La'l ü gûhere tâlib yoķdur, yoħsa güneş evvelki gibi ma'din ü kân 'amelindedir, ya'nî güneş dâ'imâ la'l ü yâkût terbiye eylemededir, ammâ tâlib-i la'l ü yâkût yoķdur. Hâşılı, Allâhu Te'âlâ Feyyâz-ı muṭlakdir ve tamâm-ı 'âlem feyzîyle memlû ve pûrdür ve Feyyâz'da buħl yoķdur, (^{S,F+} ammâ ḥalk-ı 'âlem hâb-ı ġafletde olup tâlib-i feyz yoķdur.)

رنگ خون دل ما را که نهان می‌کردی
همچنان در لب لعل تو عیانست که بود

Reng-i hûn-ı dil-i mâ-râ ki nihân mî-kerdi
Hemçunân der-leb-i la'l-i tu 'iyân'est ki bûd

Reng-i hûn-ı dil-i mâ iżâfetleri lâmiyyelerdir, **râ** edât-ı taḥṣîş. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. (231a) **Reng-i hûn, mî-kerdi**'niñ mef'ûli evveli ve **nihân** mef'ûl-i şânisi. **Mî-kerdî** hikâyet-i hâl-i mâzî müfred muhâṭabdır. **Leb-i la'l** iżâfe-ti beyâniyyedir. '**İyân**', (^{M,T+} 'ayn'iñ kesriyle, muħâ'ale bâbından) maşdarî, 'ayn'iñ fethiyle okuyanlar ġalaṭ iderler³.

1 <^{T+} Redd-i Sûrûrî>

2 S, M: haşv-i melih.

3 S: 'İyân maşdarî, 'ayân ġalaṭdır.

Mahşûl-i Beyt: Bizim yüregimiz ķanını ki nihān eylerdiñ ya'nî gizlerdiñ, seniñ leb-i la'lînde aşikâredir evvelki gibi. Bundan ma'lûmdur ki¹ lebde ҳumret mu'teberdir. Hâşılı, seniñ lebiñde gizledigiñ ҳumret² bizim ҳün-ı dilimiziñ 'aksidir ki anda peydâ olmuşdur.

كشتئَ غمْزَهْ خود را بزيارت مى آى
زان كه بيچاره همان دلگر انسٰت كه بود

Kuşte-i ǵamze-i hod-râ be-ziyâret mî-ây
Zân ki bî-çâre hemân dil-nigerân'est ki bûd

Kuşte-i ǵamze-i hod iżâfetleri lâmiyyelerdir ve **râ** edât-ı taħış. **Mî** ҳarf-i te'kîd ve **ây** fi'l-i emr müfred muhâṭab, gel dimekdir, **be-ziyâret** mef'ûl-i ġayr-i şarihi. **Zân** edât-ı ta'lîl. **Ki** ҳarf-i beyân. **Nigerân** şifat-ı müşebbehedir, nâzır u mültefit ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Kendi ǵamzeñ küstesiniñ ziyâretine gel ya'nî maktûl-i ǵamzeñi ziyâret eyle, zîrâ biçâre evvelki gibi dil-i nigerândır³, ya'nî göñül⁴ seniñ gelmeñe nâzır u mültefit (⁴⁺ u müteşevvikdir⁵.)

زلف هندوی تو گفتمن که دگر ره نزند
سالها رفت و بدان سیرت و سانست که بود

Zulf-i hindû-yı tu goftem ki diger reh ne-zened
Sâlhâ reft u bedân sîret u sân'est ki bûd

Zulf-i hindû-yı tu iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Diger** dahî dimekdir. **Reh ne-zened** yol urmaz ya'nî һarâmîlik eylemez. **Sîret** һulk ma'nâsınaadır ve **sân** resm u 'âdet.

Mahşûl-i Beyt: Didim idi ki seniñ hindû-yı zülfün daňı yol urmaz ya'nî şimdien şoñra һarâmîlik eylemez, ammâ yollar vâki' oldu ki ol sîret ü üslüb üzeredir ki evvelde idi, ya'nî һarâmîlik 'âdetini terk eylemedi. Mîşrâ'-ı sâñinîñ ma'nâsını; niçe yollar gitdi ki ol sîret ü şândır ki idi diyen 'indî ma'nâ virmiş⁶.

1 S: Bu da ma'lûm ola ki.

2 S, T: seniñ la'lî lebiñde olan ҳumret gizledögүн.

3 T: zîrâ biçâre evvelki dil-i nigerândır. M, S: zîrâ biçâre dil evvelki gibi dil-i nigerândır. F nûshası tercih edildi.

4 S: göñlü.

5 F: mütevakkîkdir.

6 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

حافظا باز نما قصّة خونابه چشم
که درین چشمها همان آب روانست که بود

Hâfiżâ bâz numâ kişişa-i hûn-âbe-i çeşm
Ki derin çeşme hemân âb revân'est ki bûd

Bâz bunda harf-i te'kîd. **Numâ** fî'l-i emr müfred muhâṭab, göster dimekdir. **Kişişa-i hûn-âbe-i çeşm** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Hûn-âb** ve **hûn-âbe** cerâhat-den akân kanlı şuya dırler. **Ki** harf-i ta'lîl. **Çeşme**'den mužâfun ileyh hâzf ol-muşdur, **çeşme-i çeşm** taķdîrindedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, hûn-âbe-i çeşm kîşşasını göster, ya'nî kanlı yaşı¹ ağladığını göster, zîrâ bu çeşme-i çeşmiñde evvelde revân olan âb şimdî hemân revândır, ya'nî hîc kesilmedi, gözümün² kanlı yaşı turmaz akar, imdi göster ki inansunlar. Ba'zı nûşhada müşrâ'-ı şânî böyle vâki'dir.

Ki derin cûy ne ân âb revân'est ki bûd

Zîrâ, bu cûy-ı çeşmde ol âb revân degildir ki evvelde idi, ya'nî evvelde âb aksardı, ammâ şimdî hûn-âb akar. Hâşılı, âb hûn-âba tebdîl oldu, imdi göster ki görüp inansunlar.

220

Ve lehu eyzan
Bâhr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

درخت دوستی بنشان که کام دل بیار آرد
نهال دشمنی برکن که رنج بی شمار آرد

Diraht-i dôstî bi-nşân ki kâm-ı dil be-bâr âred
Nihâl-i duşmenî ber-ken ki renc-i bi-şumâr âred

Diraht-i dôstî izâfeti beyâniyye ve **bi-nşân'**înî mukâddem mefûli. **Bi-nşân** fî'l-i emr müfred muhâṭab, bunda ağaç dikmek ma'nâsına nadır, nişânîden'den. **Ki** harf-i ta'lîldir, tâ ma'nâsına. **Kâm-ı dil** izâfeti lâmiyyedir. **Be-bâr;** **bâ** harf-i

1 T: kan yaş.

2 S: gözimün.

zā’id, (231b) **bâr** ağaç hâşılıdır. **Āred** fi'l-i mužâri‘ müfred gâ’ib, bunda getüre dimekdir, **kâm-ı dil** mef’ül-i evveli ve **bâr** mef’ül-i şânişi. **Nihâl-i duşmenî** iżâfeti beyâniyyedir. **Ber-ken; ber** harf-i te’kîd ve **ken** fi'l-i emr müfred muhâṭab, kópar dimekdir, aşında müşterekdir kazmağ ve koparmağ ve yolmak beyinde, **nihâl-i duşmenî** muķaddem mef’ül-i şârihidir. **Ki** harf-i ta’lîl. **Renc-i bî-şumâr** iżâfeti beyâniyyedir ve **āred**’iñ muķaddem mef’ûli.

Mahşûl-i Beyt: Dostluk dırâhtını dik ya’nî herkesle dost ol, tâ ki göñül murâdını hâşıl getüre ya’nî netîcesi göñül murâdı ola, hâşılı, herkesle dost olunca göñül murâdı el virür. Düşmenlik¹ fidanını kópar ya’nî hîç kimseye düşmânlık eyleme, zîrâ nihâyetsiz peşimânlık getürür, ya’nî (^{S+} hâlkla) düşmânlık üzere olunca bî-huzûr olup peşimân olursun. Hâce bu beytde dostluğa tergîb ve düşmenlikden terhîb buyurur.

چو مهمان خراباتى بعزمت باش با رندان
که درد سر كشى جانا گر اين مستى خمار آرد

Çu mihmân-ı ḥarâbatî be-‘izzet bâş bâ-rindân
Ki derd-i ser keşî cânâ ger in mestî ḥumâr āred

Çu edât-ı ta’lîl. Mihmân-ı ḥarâbatî iżâfeti lâmiyyedir ve **yâ žamîr-i hîṭâb**. **Be-‘izzet; bâ** harf-i müşâhabet. **Bâ-rindân; bâ** harf-i şila. **Ki** harf-i ta’lîl. **Derd-i ser** iżâfeti lâmiyyedir. **Mesti**’den murâd rindlere ‘izzetsizlidir ve **ḥumâr**’dan anlarıñ bi-huzûrluğu ve hâṭır-mândeligi murâddır².

Mahşûl-i Beyt: Çünkü meyhâne konuğisin, rindlere ‘izzetle ol³ ya’nî rind olan⁴ bâde-nûşlara ta’zîm üzere ol, zîrâ ey cân, baş ağrısın çekersin eger rindleri hûrmetsizligiñ⁵ rencîde-hâṭır iderse. Ya’nî rindlerle hûrmet ü ri‘âyet üzere olmayup rencîde-hâṭır olurlarsa sen çok zaḥmet çekersin dimekdir, zîrâ anda varan anlarla ittiḥâd u imtizâc üzere olmak gerek.

شب صحبت غنيمت دان که بعد از روزگار ما
بسى گرداش کند گردون بسى ليل و نهار آرد

Şeb-i şohbet ǵanîmet dân ki ba’d ez-rûzgâr-ı mâ
Besi gerdiş koned gerdün besi leyl u nehâr āred

1 T: düşmenlik.

2 M: ve hâṭır-mândelikleri. T, F: ve hâṭır-mândelikleri.

3 M: izzetli ol. S: ‘izzet eyle.

4 S, F: anda olan.

5 S: hûrmetsizlikle.

Şeb-i şohbet iżāfeti lāmiyye ve muķaddem mefūlidir **ġanīmet dān** ‘ibāre-tiniñ. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Rüzgār-ı mā** iżāfeti lāmiyyedir, **rüzgār**’dan murād eyyām u zamāndır. **Gerdiş** ism-i maşdardır, dönüş ma'näsina. **Gerdūn** bunda felek ma'näsinandır. **Āred** fi'l-i mužāri‘ müfred gā'ib, fā'ilili tahtında **gerdūn**'a rāci‘ žamīrdir ve mefūl-i şarīhi **leyl u nehār**.

Mahşûl-i Beyt: Hāce hīṭāb-ı āmm tarīkiyle buyurur: Muşāḥabət gicesini ġanīmet bil ki bizim zamānimizden şoñra felek çok devr eyler ve çok gün ve gice getürür. Ya'nī eħibbā ve dostlarla gice muşāḥabətini ġanīmet bil ki bizden şoñra dünyā nice zamān şabit olur, nice gün ve gice gelüp gitse gerek.

عمارى دار لىلى را كه مهد ماہ در حكمست
خدایا در دل اندازش که بر مجنون گذار آرد

‘Amārī-dār-ı Leylī-rā ki mehd-i māh der-ħukm’ est
Hudāyā der-dil endāzeš ki ber-Mecnūn guzār āred

‘**Amārī**, ‘ayn’ in fethiyle, (^{S+} maħiffe ma'näsinandır ya'nī) maħiffe¹ aksāmin-dan bir kısımıdır. ‘**Amārī-dār** vaşf-ı terkibidir, dārīden'den, ‘amārī ṭutıcı ya'nī şāhib-i ‘amārī. **Leylī-rā; rā** edāt-ı taħbiş. **Ki** ḥarf-i rābiṭ-ı sıfat. **Mehd-i māh** iżāfeti lāmiyyedir. **Endāzeş; endāz** fi'l-i emr müfred muħāṭab, (232a) biraқ dimekdir, şīn-i žamīr ‘amārī-dār’ a rāci‘dir. **Ki** ḥarf-i beyān. **Guzār āred** güzār getüre ya'nī uğraya dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Leylā ‘amārī-dārınıñ ki māh beşigi taşarrufında ve hükmindedir², yā Rab, göñline biraқ ki Mecnūn üzerine uğraya. Ya'nī yā Rab, göñline ilhām eyle ki Mecnūn’ı esirgeyüp (^{S,T+} Leylā) nākasını üzerine uğrada. Leylā’yi māha, ‘amārisini beşige teşbīh eylemiş ve ‘amārī-dār ol maħiffeyi³ götürden deveyi żabṭ iden kimsedir.

بهار عمر خواه ای دل و گرنه این چمن هر سال
چو نسرین صد گل رعنا و چون بلبل هزار آرد

Bahār-ı ‘omr ħāħ ey dil u ger ne īn cemen her sāl
Çu nesrīn şed gul-i ra'nā vu çun bulbul hezār āred

1 S, T, F: mahiffe (harekeli).

2 S: tasarrufi hükmindedir.

3 T, F: maħiffeyi. (metin harekeli).

Bahâr-ı ‘omr iżāfeti beyāniyyedir. **Hâh** fi‘l-i emr müfred muhâṭab, iste di-mekdir. **Vu ger ne** ve-illâ ma‘nâsına nadır. **İn çemen** ya‘nî çemen-i dünyâ. **Çu** edât-ı teşbîh. **Nesrîn** nûn'uñ fethî ve kesriyle ‘Acem isti‘mâl ider, ammâ ‘Arabîde kesr-i nûn’ladır, nesteren didikleri añaç çiçekdir. Ma‘lûm ola ki edât-ı teşbîh **āred**’e kayıddır, **gul-i ra‘nâ**ya degil, ya‘nî nesrîni getürdüğü gibi yüz gül-i ra‘nâ getürür ve bûlbüli getürdüğü gibi yüz hezâr getürür. Bunda **hezâr** bûlbûlden ġayıri bir kûş murâd olunca ma‘nâ böyle olur, ammâ câ’izdir ki **hezâr**dan ‘aded murâd ola. Pes, ma‘nâ böyle olur ki baña bûlbûl gibi biñ kûş getürür.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, sen ‘ömür bahârin iste ya‘nî hemân ‘ömür iste, ve-illâ dünyâ çemeni ya‘nî dünyâ her yıl nesrîn çiçegi getürdüğü gibi (^{S,T+} yüz gül-i ra‘nâ çiçegi getürür ve bûlbûl getürdüğü gibi) yüz hezâr kûş getürür. Ya‘nî dünyâda fuşûl-i erba‘a mütevâlî ve müte‘âkîb, gelüp gitmeden hâlî degil, sağ olan nice bahâr ve nice hâzân seyr ider.

خدا را چون دل ریشم قراری بست با زلفت
بفرما لعل نوشین را که حالش با قرار آرد

Hudâ-râ çun dil-i rîşem ƙarârî best bâ-zulfet
 Bi-fermâ la‘l-i nûşin-râ ki hâleş bâ-ƙarâr âred

Hudâ-râ; râ harf-i taħħış. **Dil-i rîşem** iżāfetleri beyāniyye ve lâmiyyedir. **Karârî; yâ** harf-i tenkîr. **La‘l-i nûşin** iżāfeti beyāniyyedir. **Ki** harf-i beyân. (^{S,T+} **Hudâ-râ** müşrâ‘-ı şânîde **bi-fermâ**ya müte‘allîkdir.) **Hâleş;** žamîri **dil-i rîş** e râci‘dir. **Bâ** harf-i ma‘a.

Mahşûl-i Beyt: Hudâ için çünkü dil-i rîşim seniñ zülfüñle ƙarâr bağladı ya‘nî ittiħâd u ittişâl u imtizâc eyledi¹, leb-i nûşiniñe buyur ki dil-i rîşîñ hâlini ƙarâra getürsün, ya‘nî zülfüñde ƙarâr idüp şâbit-ķadem olsun. Hâşılı, zülfün gibi perîşân u bî-ƙarâr olsun².

ز کار افتاده ای دل که صد من بار غم داری
برو یک جرعه می درکش که در حالت بکار آید

Zi-kâr uftâde‘i ey dil ki şed men bâr-ı ġam dârî
 Bi-rev yek cur‘a mey der-keş ki der-hâlet be-kâr âred

¹ T, F: imtizâc bağladı.

² S: olmasun.

Kı harf-i ta'lil. **Sed men** yüz batmân. **Bâr-ı ǵam** iżāfeti beyāniyyedir, **bâr** bunda yük ma'nâsına nadır. **Yek cur'a mey** (^{M,T+} bir cür'a) şarâb. **Der-keş; der** harf-i te'kîd, iç dimekdir. **Kı** harf-i ta'lil, tâ ma'nâsına. **Der-hâlet** (^{M,T+} 'Arabî-de) fi'l-ḥâl ma'nâsına nadır ve **tâ** žamîr-i hîṭâbdır. **Be-kâr; bâ** harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, işden düşmüşsun ya'nî bir işe կâdir olmayup mu'atṭal կalmışsin, zîrâ yüz batmân ǵam yükün var, ya'nî bu¹ kadar ǵam yükü saña ǵayri işden mânî'dir. İmdi var bir cür'a mey-i 'ışk-ı cânândan nûş eyle ki seni fi'l-ḥâl işe getüre, ya'nî dünyâ ǵamından ḥalâş idüp muhabbet-i (232b) cânâna meşgûl eyleye. Hâşılı, bâde-i 'ışk-ı cânân 'âşikîn dilini muhabbet-i cânâna meşgûl idüp ǵumûm-ı mâsivâdan men² ider.

درین باغ از خدا خواهد دگر پیرانه سر حافظ
نشیند بر لب جویی و سروی در کنار آرد

Derîn bâğ ez-Ḥudâ ḥâhēd diger pîrâne-ser Ḥâfiż
Nişîned ber-leb-i cûyî vu servî der-kenâr âred

Derîn bâğ ya'nî dünyâ bağında. **Diger** bunda gine ma'nâsına nadır, daхи ma'nâsına degildir². **Pîrâne-ser** pîrlîk vakıtinde dimekdir. **Cûyî; yâ** harf-i vahdet, **servî** de böyledir. **Der-kenâr; der** harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Bu bâğ-ı dünyâda Ḥâfiż gine pîrlîk zamânında (^{S,M+} Hu-dâ'dan) ister bir ırmaç kenârında otura ve bir servi kenâra ya'nî yanına getüre, ya'nî ırmaç kenârında bir cânânlâ oturup 'ayş u 'isret eyleye.

1 S: yüz batmân ǵam yüzüğüñ ǵam yükün ya'nî çokdur.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

در نظر بازئ ما بی بصران حیرانند
من چنینم که نمودم دگر ایشان دانند

Der-nazar-bâzî-i mā bî-başarân hâyrân'end
Men çunînem ki numûdem diger işân dânend

Ba‘zı nüshâda **mâ** yerine **men** vâkî‘dir, müşrâ‘-î şânîye de enseb budur ve **bî-basarân** yerine **bî-haberân** vâkî‘dir. **Nazâr-bâz** mahbûb-dost ma‘nâsına nadır, **yâ** harf-i maşdar, **mâ** ya iżâfeti lâmiyyedir. **Numûdem** bunda fîl-i lâzımdır, gördündüm ma‘nâsına, gösterdim ma‘nâsına degil ba‘zilar ȝann eylediği gibi¹. **Diger** dahî dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim mahbûb-dostluğumda başıretsizler ve ‘âlem-i ‘îşk-dan ȝabersizler hâyrânlardır, ben göründüğüm gibiyim, dahî anlar bilürler. Ya‘nî ben mürâyî degilim, ȝâhir u bâtinim birdir, gerekse beni şâlih aňlasunlar, gerekse ȝâlih ve gerekse baňa dahî ü ȝâ‘n eylesünler, gerekse eylemesünler.

عاقلان نقطه پرگار وجودند ولی
عشق داند که درین دائره سرگردانند

‘Âklân noķta-i pergâr-i vucûd’end veli
Îşk dâned ki derîn dâ’ire ser-gerdân’end

Nokta-i pergâr-ı vucûd iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Âklân** mübtedâ ve **nokta-i pergâr-ı vucûd** haberi. **Velî** edât-î istidrâk, müşrâ‘-î şânîye mer-hündür. **Îşk** mübtedâ, **dâned** haberi. **Îşk**’a dâniş isnâdî mecâzîdir. **Ki** harf-i beyân. **Derîn dâ’ire** ya‘nî dâ’ire-i ‘îşk u muhâbbet-i cânânda. **Ser-gerdân** ya‘nî serâsîme ve hâyrânlardır.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âkıllar vücûd pergârı noktasıdır ya‘nî müte‘ayyin ü güzîde vücûdlardır, ammâ ‘îşk ve yâ şâhib-i ‘îşk bilür ki ‘îşk-î cânânda serâsîme ve hâyrânlardır. Ya‘nî ‘îşk-î cânâna ‘ilmînde cahillerdir, zîrâ bunuñ mesâ‘ili kütübde yazılmaz, bu ‘ilm-i hâldir, bunı kâl ehli bilmez².

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘îs

2 S, T, F: bunı bilmez kâl ehli.

لاف عشق و گله از یار زهی لاف دروغ

عشقبازان چنین مستحق هجرانند

Lâf-ı 'îşk u gile ez-yâr zihî lâf-ı durûğ
'Îşk-bâzân-ı çunîn mustehîkk-ı hicrân'end

Gile, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle, şikâyet ma'nâsına nadır. **Lâf-ı durûğ** iżâfeti beyâniyyedir. **'Îşk-bâzân** mahbûb-dostlar, **çunîn**'e iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: 'Âşîklilik lâfi ya'nî ben 'âşîkîm diyü lâf urmak ve yârdan izhâr-ı şikâyet eylemek 'aceb lâf-ı dürûğdur. Ya'nî 'âşîk olan yârdan şikâyet eylemez, zîrâ 'âşîk-ı şâdîka yâriñ her važ'ı maķbûldür. Pes, yârdan şikâyet 'adem-i 'îşkdan gelür, imdi bunuñ gibi 'îşk-bâzlar hicrâna müsteħâklardır.

عهد ما با لب شیرین دهنان بست خدای

ما همه بندو و این قوم خداوندانند

'Ahd-i men bâ-leb-i şîrîn-dehanân best Hûdây
Mâ heme bende vu īn ķavm hûdâvendân'end

'Ahd-i men iżâfeti lâmiyyedir. <^{T, F+} **'Ahd'**den murâd 'ahd-i elestdir ya'nî zamân-ı ezel¹.>

Mahşûl-i Beyt: Allâhu Te'âlâ benim 'ahdimi şîrîn-dehenler lebiyle² bağladı ya'nî hîlkatimi bunlarıñ muhabbetiyle bağladı, hâşılı, bunlara muhabbetim ezelidir. (233a) Biz cümlemiz³ bende ve bu tâ'ife-i mahbûbân hûdavendлерdir, ya'nî biz կullar ve bunlar efendilerdir. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; benim 'ahdimi տatlu ağızlılar lebine bağladı Allâhu Te'âlâ diyenler tatsızlık eylemişler.

مگر از چشم سیاه تو بیاموزد کار
ور نه مستوری و مستی همه کس نتوانند

Meger ez-çeşm-i siyâh-ı tu bi-y-āmûzed kâr
V'er ne mestûrî vu mestî heme kes ne-tvânend

Çeşm-i siyâh-ı tu iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Mestûrî** bunda perhîzkârlıkdir, ammâ îhâm tarîkiyle (^{M, T+} zîkr olunmuşdur,) zîrâ çesm iki kâpağ altında mestûrdur.

1 S: zamân-ı evvel. Bu cümle S'de Mahşûl-i Beyt içinde bulunmaktadır.

2 S: ağzı տatlu լսâkluya. M: ağzı şîrîn-dehânlar lebiyle.

3 T: cemî'imiz.

Mahşûl-i Beyt: Meger bir kimse seniñ çeşm-i siyâhîndan fenn ü şan'at ögrenе, yohsa her kimse perhîzkârlığı ve mestligi¹ bir yere cem' eyleyemez. Mestürlükden murâd şan'at-ı istiğnâdır ki hîç kimseye naâzârî ve iltifâti yok. Ve mestlikden murâd; ma'lûmdur ki ba'zı dilber mestâne-çeşm olur, ya'nî naâzârînda nev'an fütür vâki' olur. Hâşılı, seniñ çeşmiñ mestürlüğü ve mestligi cem' eylemişdir, mütezâddân iken. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; meger seniñ kara gözüñ baña iş öğrede diyenler 'aceb taâşîş-i bî-muâşşîş buyurmuşlar², meger ba'zı nûşhâda 'Megerem çeşm-i siyâh-ı tu bi-y-âmûzed kâr' vâki' olmuş ola. Pes, bu vecihle muâşşîş bulunur ve redd şâhîh olmaz.

جلوه گاه رخ او دیده من تنها نیست
ماه و خورشید همین آینه می گردانند

Cilvegâh-ı ruh-ı ū dîde-i men tenhâ nîst
Mâh u hûrşîd hemin âyine mî-gerdânend

Cilvegâh-ı ruh-ı ū izâfetleri lâmiyyelerdir. **Dîde-i men** de böyledir. **Mî-gerdânend** fi'l-i muâzâri' cem'-i gâ'ib, döndürürler dîmekdir, gerdânîden'den, fi'l-i müte'addîdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol cânâniñ ruhı cilvegâhı ve seyrangâhı hemân benim gözüm degil ancak, mâh u hûrşîd de bu âyineyi çigzindirürler. Ya'nî mâh u hûrşîd âyineleri de bunuñ ruhunuñ cilvegâhıdır, hâşılı, anlar da bunuñ ruhına nâzîrlardır benim gibi. Ma'lûmdur ki diyâr-ı 'Acemde ve 'Arabde ba'zı Hindîler Dîmaşkî bir âyineyi ele alup gezdirirler, eger çârsûlarda ve eger  ayrı yerlerde. Ve kime mülâkî olursa ol âyineyi sunarlar, ol da biraz bakınur ve Hindîye gine âyineyi sunar, bir akçेveyâ birkaç manâkîr ihsân ider ve bu üslûb üzere âyne gezdirene âyîne-gerdân dirler. Hâce'niñ de 'âyîne mî-gerdânend' dîmekden murâdi bu ma'nâdır. Eşâr-ı 'Acemde bu ma'nâyi çok yerde görmüşüz. Pes, mîşrâ'-ı şanîniñ ma'nâsında; ay ve gün söyle âyîneye dönerler diyen âyîn u üslûbdan hâric söylemiş³.

گر شوند آگه از اندیشه ما مغبچگان
بعد ازین خرقه صوفی بگرو نستاند

Ger şevend âgeh ez-endîşe-i mâ muğ-beçegân
Ba'd ezîn hîrka-i şüfi be-girev ne-stânend

1 S: mestürlüğü.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Endişe-i mā iżāfeti lāmiyyedir, **endişe** fikir. (^(M,T+) **Be-girev; bā** harf-i şila,) **girev**, (^(M,T+) kāf-i ‘Aceminiñ kesri ve rā’niñ fethi ve vāv’iñ sükünüyla,) rehindir, (^(M,T+) ṭutı ma’násına.) **Ne-stānend** fi'l-i nefy-i müstakbel cem'i gā'ib, almazlar dimekdir ya'nī kabūl eylemezler.

Mahşûl-i Beyt: Eger muğ-beçeler bizim fikrimizden āgāh olurlarsa ya'nī hātīrimizdan geçen ķasd u ‘azmimizi tuyarlarsa bundan şoñra şūfileriñ hırka-sını rehine almazlar, zīrā bizim murādımız hırkayı rehinden fikāk eylemekdir, ya'nī mey-hāneci elinde ihmäl idüp terk eylemekdir. Pes, bu niyyeti añladıkdan şoñra bāde-furūşlar, daňi bir şūfiniñ peşmînesini rehin almazlar. Ba'zi nüşhada bu beyt de vâki'dir:

مفلسانیم و هوای می و مطرپ داریم
آه اگر خرقه پشمن بگرو نستاند

Muflisānīm u hevā-yı mey u muṭrib dārīm
Āh eger hırka-i peşmīn be-girev ne-stānend

Muflisān muflisiñ cem'iñdir üslüb-i ‘Acem üzere. ‘Eflese'r-reculu’ dirler kaçan kim aña fakır ġalebe eylese ki mankır harçlanmağa¹ muhtac olsa, altun (233b) ve akçe harcamaga² ķadir iken, ‘eġadde'l-ba'ir’ ķabilindendir. **Hırka-i peşmīn** iżāfeti beyāniyyedir. **Peşm**, (^(M,T+) bā-yı ‘Aceminiñ fethi ve şīn-i mu‘cemeniñ sükünüyla,) yüñe dirler³, (^(M,T+) ya'nī կoyunuñ ve ġayriniñ yapagusuna dirler,) ya' harf-i nisbet ve nūn (^(M,T+) harf-i) te'kīd-i nisbet.

Mahşûl-i Beyt: Müflisleriz ve mey ü muṭrib ārzumuz var ya'nī mey ü muṭrib ārzū ideriz. Āh eger hırka-i peşmīnemizi rehîne almazlarsa, ya'nī bāde-furūş ṭutuya kabūl eylemezse.

گر بنزهتگه ارواح برد بوی تو باد
عقل و جان گوهر هستى بتشار افشارند

Ger be-nuzhetgeh-i ervâh bered büy-i tu bâd
'Akł u cān gevher-i hestî be-nişâr efşānend

Be-nuzhetgeh; bā harf-i şila. **Nuzhet** şâdlıkdir, **nuzhetgeh** şâdlik yeri, **er-vâh'a** iżāfet lāmiyyedir.

1 M: harcamaga. T, F: harcama.

2 S: harçlanmağa. T, F: harclamağa.

3 S: Peşm yüñ.

Mahşûl-i Beyt: Eger ervâh nüzhetgâhına bâd seniñ bûyuñ iletürse ‘âkl u cân varlık gevherini ya‘nî vûcudlarını¹ saçrı tarîkiyle şâçarlar, ya‘nî bâdiñ yolına vûcudları cevherini² bezl iderler seniñ bûyuñ getürdüğü içün.

وصل خورشید بشپره اعمى نرسد
که درین آينه صاحب نظران حیرانند

Vaşl-ı hûrşîd be-şeb-perre-i a‘mâ ne-resed
Ki derin âyine şâhib-naşarân hayrân’end

Vaşl-ı hûrşîd iżâfeti maşdarîn mef’ûline iżâfetidir. **Şeb-perre-i a‘mâ** iżâfeti beyâniyyedir. (^{M,T+} **Şeb-pere** yarasa, teşdid žarûret-i vezniçündür.) **Ne-resed** lâyık degil dimekdir. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Âyne**’den murâd hûrşîddir.

Mahşûl-i Beyt: Güneşe vâsil olmak kör yarasaya lâyık degil ya‘nî vişâl-i cânâñ her bî-ser u pâ ‘ışk u muğabbet da‘vâsını iden müdde‘îye lâyık degil, zîrâ bu âyînede ya‘nî (^{M,F+} güneş) âyînesinde şâhib-naşarlar hayrândır. Hâşılı, mâhiyet-i hûrşîd-i rûy-ı cânânda aşâhab-ı naşar u erbâb-ı başiret hayrândır. Pes, her kûr-dil-i bî-temyîz u teşhîş anîñ hûrşîd-i rûyını ķanda derk idebilür?

زاهد ار رندئ حافظ نکند فهم چه شد
دیو بگریزد از آن قوم که قرآن خوانند

Zâhid er rîndî-i Hâfiż ne-koned fehm ci şud
Dîv bi-grîzed ez-ân ķavm ki Kur’ân hânend

Er eger’den muğaffefdir. **Dîv** lügat-i ‘Acemde şeytândır. **Bi-grîzed** fi‘l-i mužâri‘ müfred gâ‘ib, ķaçar dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Kur’ân hânend;** bu terkîb iki veche mutehammildir. Birisi **hânend** fi‘l-i mužâri‘ müfred gâ‘ib ola ve **Kur’ân** mukâddem mef’ûli. Birisi de vaşf-ı terkîbî, Kur’ân okuyıcı ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Zâhid eger Hâfiż’iñ rîndlîgini fehm eylemezse ne oldu ya‘nî ta‘accüb yeri degil, zîrâ şeytân ķaçar ol ķavmden ki Kur’ân okûrlar veyâ Kur’ân okuyucılardır. Ya‘nî zâhid eger Hâfiż’â taķarrub idüp rîndlikden murâdını fehm eylemezse ǵarîb degil, zîrâ şeytân Kur’ân okuyan ķavmden ķaçar, Hâfiż ise Kur’ân’la muğayyeddir. Zâhidi şeytanetle vaşf ider ta‘rîz tarîkiyle.

¹ S: gevherini bezl iderler, ya‘nî vûcudlarını.

² M: gevherini.

**Ve lehu eyzan
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

دوش دیدم که ملائک در میخانه زند
گل آدم بسر شتند و بپیمانه زند

Düş dîdem ki melâ’ik der-i mey-hâne zedend
Gil-i Âdem bi-sîriştend u be-peymâne zedend

Hâce ezmine-i sâbıkadan **düş** lafziyla ta'bîr ider, niteki elif kâfiyesinde ‘Düş ez-mescid sûy-ı mey-hâne âmed pîr-i mâ’ buyurmuş idi. Pes, **düş** dün gice dimekdir. **Dîdem** bunda fîl-i ķalbdır, **dânistem** ma’nasına. **Ki** ҳarf-i beyân. **Melâ’ik** ve **melâ’ike**, tâ ile, melek’iñ cem’idir, ‘Acem ferișteye dir. **Der-i mey-hâne** ya’nî **der-i ‘ışk u mahabbet**, zikr-i mahall ve irâde-i hâll қabilindendir, zîrâ ‘ışk u muhabbetden şarâbla ve bâde ile ta'bîr iderler. **Zedend** urdilar ya’nî қalqdilar, hâşılı, da’vâ-yı ‘ışk u muhabbet eylediler. **Gil-i Âdem** iżâfeti lâmiyyedir. **Bi-sîriştend; bâ ҳarf-i te’kid, sîriştend** yoğurdilar dimekdir. **Be-peymâne; bâ ҳarf-i şila, peymâne** lügatde ölçekdir, ammâ bunda şol қalib murâddır ki içinde Âdem’iñ mâdde-i cesedi olan (234a) türâbı ve balçığını tahmîr eylediler. Ba’zı kitâbda yazmışlar ki (^{M,T+}Allâh Te’âlâ Âdem’i halk eylemek) murâd eylediği zamânda feriștelere buyurmuş ki ;toprağıñ envâ’ından birer miķdâr getüreler, ya’nî ak ,toprak ve kıızıl toprak ve şarı topraklıdan cem’ ideler¹ ve mezkûr қaliba ṭolduralar ve yoğular. Bu cihettendir ki insânıñ kimisi ak ve kimisi ķara ve kimisi buğday renklidir. Pes, Âdem maħlûk olup zi-rûh oldukdandan şoñra muhabbetu’llâhda Âdem’e hâsed eylediler. İmdi,

Mahşûl-i Beyt: Baña ma’lum oldu ki ezelde melekler muhabbet da’vâsi-nı eylediler ya’nî Âdem’den muhabbetimiz gâlibdir [diye] Allâh’a didiler ve Âdem’i taħķir idüp didiler ki toprağını biz taşdıķ ve ķaliba ṭoldurup balçığını yoğurduk. Pes, muhabbetde ol bizimle ķanda berâber olabilür, ya’nî olmaz.

سَكَنَانْ حَرَمْ سُرْ وَ عَفَافْ مَلْكُوتْ
بَا مِنْ خَاكْنَشِينْ بَادَهْ مَسْتَانَهْ زَدَنَدْ

Sâkinân-ı ḥarem-i setr u ‘afâf-ı meleküt
Bâ-men-i ḥâk-nişin bâde-i mestâne zedend

¹ T: idüp.

Harem-i setr izâfeti beyâniyyedir ve **sâkinân**¹’iñ aña izâfeti lâmiyyedir¹. **Vâv** harf-i ‘atf ve ‘afâf setr’e ma‘tûfdur. **Setr**, sîn’iñ fethiyle, maşdardır. **‘Afâf**, ‘ayn’iñ fethiyle, hârâmdan şâkinmağa dirler, zâhid ü ‘âbid kişiye ‘afif dirler. **Meleküt** lügatde mülk ma‘nâsinadır, meleküt-i ‘Irâk dirler mülk-i ‘Irâk ma‘nâsına, ammâ iştîlâhda melâ’ike makâmına dirler. **Bâ** harf-i müşâhabet. **Men-i hâk-nişin** izâfeti beyâniyyedir. **Bâde-i mestâne** de beyâniyyedir. **Bâde-i mestâne** ķattâl şarâba dirler, murâd bâde-i ‘ışk u muhabbetdir. **Zedend** urdîlar ya‘nî içdiler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Melekûtuñ setr hâreminiñ sâkinleri ya‘nî (^{S,T+} melekler ki mestûr ve mahfilerdir hâlkıñ gözlerinden ve melekûtuñ ‘afaf hâreminiñ sâkinleri, ‘atf-i tefsîr tarîkiyle, ya‘nî) hârâmdan ictinâb eyleyen ferîsteler ben hâk-nişin ile ya‘nî küre-i arzda sâkin olan zelille ‘ışk u muhabbetde yâr oldılar, (^{S+} hâşılı, muhabbet-i cânânda şerîk oldılar.)

آسمان بار امانت نتوانست کشید
قرعه کار بنام من دیوانه زدن

Āsmân bâr-ı emânet ne-tuvân’est keşid
Kur‘a-i kâr be-nâm-ı men-i divâne zedend

Bâr-ı emânet izâfeti beyâniyyeveyâ lâmiyyedir mecâzen. (^{M,T+} **Bâr-ı emânet**’den) murâd ‘ışk u muhabbetdir. **Kur‘a-i kâr** izâfeti lâmiyyedir. **Be-nâm-ı men-i dîvâne** izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Zedend** bunda atdîlar ve şalâdîlar ma‘nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Āsumân bâr-ı emâneti ya‘nî ‘ışk yükini çekmege kâdir olmadı. Pes, ‘ışk (^{M,T+} işi) ķur‘asını ben mecnûnuñ adına şaldılar, ya‘nî (^{M,T+} ‘ışkı) beliyyesiyle insân kabûl idüp yüklendi. Hâşılı, eflâk ü ‘anâşır mütehammil olmadığı derd ü belâyi insân mütehammil oldu. Dîvâne didüğü anîñündür ki bunlar bu ‘azametle kabûl eylemediklerini² kabûl eyledi.

شکر ایزد که میان من و او صلح افتاد
صوفیان رقص کنان ساغر شکرانه زدن

Şukr-i İzed ki miyân-ı men u ū şulh uftâd
Hûriyân rakş-konân sâğar-ı şukrâne zedend

1 S: Sâkinân-ı harem izâfeti lâmiyyedir. Harem-i setr beyâniyye.

2 S: eylemediğini.

Şukr-i İzed iżāfeti maşdarıñ mef'üline iżāfetidir. **Ki** harf-i beyān. (^{S, F+} **Hū-riyān** hūr'uñ cem'idir üslüb-1 'Acem üzere. **Hûr** da havrā'nıñ cem'idir üslüb-1 'Arab üzere, niteki sâbıkân mufaşsal beyān) olmuşdur. **Rakş-konân** rakş iderek ma'nâsına nadır. **Sâğar-ı şukrâne** iżāfeti lâmiyyedir, şükre mensüb ķadeh dimekdir, murâd bâdedir, zikr-i mahall ve irâde-i hâll tarîkiyle. **Zedend** urdilar ya'nî içdiler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Allâh'a şükür ki benimle cânâna ortasında şulh vâki' oldu ve hûriler rakş iderek sâğar-ı şukrâne içdiler, ya'nî ben cânâna müşâlahâ eyledügüm¹ için cemî' dilberler bu şukrâneye ټolular içdiler dimekdir.

ما بصد خرمن پندار ز ره چون نرویم
چون ره آدم بیدار بیکدانه زند

Mâ be-şed hîrmen-i pindâr zi-reh çün ne-revîm
Çun reh-i Âdem-i (234b) bîdâr be-yek dâne zedend

Be-şed; bâ harf-i sebeb. **Hîrmen-i pindâr** iżāfeti beyâniyyedir. **Pindâr**, bâ-yı 'Aceminiñ kesriyle, ȝann ma'nâsına nadır². **Çün**, vâv-1 aşliyye ile, keyfe ma'nâsına nadır, (^{M, T+} nice dimekdir.) **Ne-revîm** gitmeyelim. **Çun** bunda edât-1 ta'lildir, çünkü ma'nâsına. **Âdem-i bîdâr** iżāfeti beyâniyyedir, [bîdâr] uyanık dimekdir, 'adem-i ȝâfletden kinâyetdir. **Be-yek dâne; bâ** harf-i sebebdir.

Mahşûl-i Beyt: Biz yüz ȝarman-1 pindâr sebebiyle yoldan nice çıkmayalım ya'nî azmayalım, çünkü Âdem-i bîdârin yolunu bir dâne-i gendüm sebebiyle urdilar. Ya'nî Hażret-i Âdem ki³ şâhib-i nübüvvet idi, bir dâne-i gendüm sebebiyle fîrifte olup cennetden ȝâşra düştü ve bizde ki bu կadar zunûn u ȝaflet-i beşeriyyet var, cennet-i kûy-1 cânândan nice ȝâşra düşmeyelim. Ya'nî aña şeytan sebeb oldiyisa bize rakîb-i dîv sebeb oldu. Hâşılı, aña şeytan-1 racîm sebeb oldiyisa bize rakîb-1 la'în sebeb oldu.

جَنْگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه
چون ندیدند حقیقت در افسانه زند

Ceng-i heftâd u du millet heme-râ 'ożr bi-nih
Çun ne-dîdend ȝâkîkat der-i efsâne zedend

1 M, T: eyledigimiz.

2 S: Pindâr ȝann.

3 S: Hażret-i Âdem 'aleyhi's-selâm ki.

Heme edât-ı te’kiddir ve **râ** edât-ı taħṣîş. ‘**Ozr bi-nih** ‘özrini ko ya‘nî ma‘zûr tutup ‘özrini kabûl eyle. **Der-i efsâne** iżâfeti lâmiyyedir meçâzen. Efsâne kapusunu urdilar ya‘nî ḍalâlete düsdiler.

Mahşûl-i Beyt: Yetmiş iki milletiñ cemî'an 'özrini kabûl eyle ya‘nî hepsini¹ ma‘zûr tut. Zîrâ çünkü hâkîkatı görmediler ya‘nî hâkîkat-ı hâle vâşıl u vâlkî olmadilar, efsâneye ve bâṭila mâ'il olup ḍalâlete düsdiler. Ya‘nî her tâ'ife bir ġayri mezheb ü millet ittiħâż eyledikleri hâkka'l-yakîne muṭṭali' olmadıkla-rindandır.

آتش آن نیست که بر شعله او خندد شمع
آتش آنست که در خرم من پروانه زدند

Āteş ân nîst ki ber şu'le-i ū ḥanded şem'
Āteş ân'est ki der-hirmen-i pervâne zedend

Hirmen-i pervâne iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Āteş ol degildir ki şem' anîn şu'lesine güler, ya‘nî şem'in fetîlesinde yanın āteş kimseniñ cân u tenini yakup yandırmaz, belki āteş oldur ki hirmen-i pervâneye urdilar. Ya‘nî ikisi bir āteşdir, ammâ şem'e nisbet mužî ve pervâneye nisbet muħrikkdir. İmdi āteş ol degildir, budur didüğü² bu ma'nâ-yadır.

نقطة عشق دل گوشہ نشینان خون کرد
همچو آن خال که بر عارض جانانه زدند

Nokṭa-i 'ışk dil-i gûşe-nişinân hûn kerd
Hemču ân hâl ki ber-'ârez-ı cânâne zedend

Nokṭa-i 'ışk iżâfeti beyâniyyedir. **Dil-i gûşe-nişinân** lâmiyyedir. **Gû-şe-nişin** vaşf-ı terkîbidir, bucağda oturıcı dimekdir ya‘nî ehl-i 'uzlet.

Mahşûl-i Beyt: 'Işk nokṭası gûşe-nişinleriñ ve ehl-i 'uzletiñ yüregini hûn eyledi, ya‘nî 'ışk āteşinden mužṭarr u mutedâccirlerdir ol hâl gibi ki 'ârîz-ı cânâna üzerine komuşlar ya‘nî vaż' eylemişler. Hâşılı, 'ışk gûşe-nişinleriñ yüregini hûn eyledi 'ârîz-ı cânâna üzerinde olan hâl 'uṣṣâkîn yüregini hûn eylediği gibi.

1 S: cümlesini.

2 M: ol degildir, buyurduğu. T: budur buyurduğu.

کس چو حافظ نگشاد از رخ اندیشه نقاب
تا سر زلف عروسان سخن شانه زدند

Kes cu Hâfiż ne-keşid ez-ruh-i endiše niğâb
Tâ ser-i zulf-i 'arusân-i suhan şâne zedend

Ruh-i endiše iżāfeti beyāniyyedir. **Ser-i zulf-i 'arûsân-ı suhan** lâmiyyeler ve beyāniyyelerdir. **Şâne** tarakdir.

Mahşûl-i Beyt: Kimse Hâfiż gibi ruh-i endişeden niğâb çekmedi, (^{S,T+} ya'nî böyle fikre kimse) [sahip olmadı] söz gelinini ser-i zülfine taraç urduklarından beri. (^{F+} Ya'nî ol vakıtden beri) ki şu'arâ-yı (235a) 'Acem naâzîm-ı kelâma başladilar, Hâfiż gibi (^{M,T+} bir kimse) lațîf naâzma mâlik olmadı. Hâce'nîn temeddühi mahallindedir ki kimse inkâr idemez. Ba'zı nûshâda müşrâ'-ı şâni böyle vâkı' dir:

Tâ ser-i zulf-i suhan-râ be-ķalem şâne zedend

Mahşûl-i Mîşrâ': Ol vakıtden beri ki sözün ser-i zülfine ķalemle şâne urdları, ya'nî ķalemle kelimât yazılıldan beri, hâşılı, kelâm-ı mevzûn ķaleme gelebildeni (^{M,T+} beri.)

223

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün**

يارى اندر کس نمی بینیم ياران را چه شد
دوستی کی آخر آمد دوستداران را چه شد

Yârî ender-kes ne-mî-bînîm yârân-râ çi şud
Dostî key âhir âmed dôst-dârân-râ çi şud

Yârî'de **yâ** harf-i maşdardır, yoldaşlık ma'nâsına. **Dostî** yâsı da böyledir. **Âhir âmed** dükendi ve tamâm oldu dimekdir. **Dost-dârân** elif ve nûn'la cem' oldu zevî'l-'ukûle şîfat vâkı' olduğuçün, **dost-dâr** vaşf-ı terkibidir, (^{M+} dârîden'den,) sevici dimekdir, muhibb ma'nâsına¹.

¹ T, F: sevici ya'nî muhibb.

Mahşûl-i Beyt: Kimsede yoldaşlık görmeziz, yoldaşlara ne oldu? Dostluk kaçan dükendi, dostlara ne oldu? Ya'nî tarîk-i 'ışķda bize kimse mu'āvenet eylemez oldu, mu'āvinler nice oldu? Hâşılı, hâlkıñ merhamet ü şefkatsizliginden şikâyetdir.

آب حیوان تیره گون شد خضر فرخ پی کجاست
گل بگشت از رنگ خود باد بهاران را چه شد

Āb-ı hayvân tîre-gün şud Hîzr-ı ferruh-pey kucâst
Gul bi-geşt ez-reng-i hod bâd-ı bahârân-râ çi şud

Tire-gün şud bulandı dimekdir. **Hîzr-ı ferruh-pey** iżâfeti beyâniyyedir, **ferruh-pey** mübârek izli dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Āb-ı hayvân bulandı, mübârek izli Hîzır կandadır ki āb-ı hayvân böyle oldu¹, ya'nî anıñ ihmâlinde böyle oldu. Gül de kendi renginden döndi, bahârlar bâdına ne oldu, ya'nî bâd-ı bahâr esmez oldu. Hâşılı, aḥvâl ü eṭvâr-ı 'âlem mütebeddil ü muteğayyir olduğundan şikâyetdir.

کس نمی‌گوید که یاری داشت حق دوستی
حق شناسان را چه حال افتاد یاران را چه شد

Kes ne-mî-güyed ki yârî dâşt hâkkî-ı dôstî
Hâk-şinâsân-râ çi hâl uftad u yârân-râ çi şud

Ki harf-i râbiṭ-ı makûl ü կavl. **Yârî**de **yâ** harf-i vaḥdet. **Hâk-şinâs** vaṣf-ı terkîbîdir ve **râ** edât-ı mefûl.

Mahşûl-i Beyt: Hîç kimse dimez ki bir yâriñ dostluq hâkkı vardır ya'nî dostluq hâkkını bilür ve aňlar bir yâr vardır diyü kimse dimez, hâşılı, bu hükmî kimse eylemez. Pes, imdi hâk-şinâslara ne-hâl vâki' oldu ve yârâna ne oldu, hâşılı, 'âlemiñ hîç bir hâli yerinde կalmadı.

گوی توفیق و کرامت در میان افکندهاند
کس بمیدان در نمی آید سواران را چه شد

Gûy-ı tevfîk u kerâmet der-miyân efkendeend
Kes be-meydân der-ne-mî-âyed suvârân-râ çi şud

¹ S: Hîzır peygamber կandadır ki āb-ı hayvân bulandı ki āb-ı hayvân böyle oldu.

Gûy-ı tevfîk iżāfeti beyāniyyedir. **Be-meydân; bā** harf-i şila. **Der-ne-mî-ā-yed; der** harf-i te'kîd.

Mahşûl-i Beyt: Tevfîk u kerâmet gûyini ortaya atmışlardır, ammâ kimse meydâna girmez, atlilara ne oldu? Ya'nî tevfîk u sa'âdet ortada hâzır u müheyyâdır, ammâ tevfîk u sa'âdetle tâlib yok ki çevgân-ı irâdetle kapup kendiye taħṣîş eyleye. Hâşılı, her hûşûşda (^{S,T+} ve her hâlde) evvelki tâlibler ve şâhib-i irâdetler kalmadı. (^{S,T,F+} Çevgân oyunu böyledir ki topı meydânının ortasına қorlar ve meydân eṭrâfında ya'nî cihât-ı erba'asında hûdûd ta'yîn iderler. Pes, ol topı çevgânla hûdûduñ birisinden iħrâc eyleyen ġâlib olup gûy-ı sa'âdet anıñ olur.)

صد هزاران گل شکفت و بانگ مرغى برنخاست
عندلیبان را چه پیش آمد هزاران را چه شد

Şed hezârân gul şukuft u bâng-ı murğî ber-ne-hâst
'Andelîbân-râ ci piş āmed hezârân-râ ci şud

Mahşûl-i Beyt: Yüz biñ şâhib-ı hüsn güzel zuhûr eyledi, ammâ hâlbuki bir 'âşıķ bângı ve āh u nâlesi peydâ olmadı, ya'nî yüzbiñ mahbûb zâhir oldu, ammâ bir 'âşıķ zâhir (235b) olmadı. Bülbüllerîñ öñine ne geldi ve hezârlara ne oldu? Ya'nî bülbüller ve hezârlar ki 'uşşâkdan kinâyetdir, nice oldılar ki bir ešepleri zuhûr eylemez. Ba'zılar hezâr bülbüldür didiler, pes, bunda 'atf-ı tefsîrî târikîyle vâkı'ıdir. Ve ba'zılar didiler ki bülbülden ġayrı hoş-nağme bir kuşdur, bülbülden irice. Aşlında hezâr-āvâ ve hezâr-nevâdır, şoñra keşret-i istî'mâlide āvâ ve nevâ terk olındı. **Āvâ** āvâz ma'nâsınañdır ve **nevâ** nağme ma'nâsına. Bu kuşa hezâr-destân da dirler envâ'-ı nağamât eyledügiçün.

زهره سازى خوش نمى سازد مگر عودش بسوخت
کس ندارد ذوق مستى ميگساران را چه شد

Zuhre sâzî hoş ne-mî-sâzed meger 'üdeş bi-sûht
Kes ne-dâred ȝevk-i mestî mey-gusârân-râ ci şud

Sâzî; yañ harf-i tenkîr. **Ne-mî-sâzed** düzmez dimekdir. **Meger** ke'en-ne ma'nâsınañdır. **Ūd** bir meşhûr sâzîñ ismidir, **śin**-i zamîr **Zuhre**'ye râci'dir. **Bi-sûht;** bâñ harf-i te'kîd, **sûht** lâzımla müte'addî beynde müşterekdir, bunda ikisine de taħammüli var, ya'nî meger 'ūdi yandı veýâ meger 'ūdını

yakdı. **Zevk-i mestî** iżāfeti lāmiyyedir¹. **Mey-gusârân** elif ve nūn'la cem' oldu ȝevîl-'üküle şfat olduğu için, **rindân-ı mey-gusârân** dimekdir. Bâde-nüşluğa mülâzim olana **mey-gusâr** dirler ya'nî müdmin-i ȝamr.

Mahşûl-i Beyt: Zühre bir hoş düzen düzmez, ke'enne 'üdi yandı veýâ 'üdi-nı yakdır². Hâşılı, eflâk ü 'anâşır erbâbında zevk u şefâ ȝalmadı, 'âlemiñ ahvâli tamâm müteğayyir oldu, şimdiki hâlde gibi. Ȣarîb hâldir ki su'arâ-yı mütekedâdimîn ü müte'âhhîrin bu gûne şikâyetler idegelmişler. Pes, bilmezem ki 'âlemiñ hâli ne zamânda muttażam olmuş imiş. Yoðsa 'âlemiñ bî-ser u sâmânlığı ve nâ-sâzkârlığı cemî' evkâtda hemâñ su'arâya nisbet mi olur imiş?

شهریاران بود و خاک مهربانان این دیار
مهربانی کی سر آمد شهریاران را چه شد

Şehryârân bûd u hâk-i mihrbânân ìn diyâr
Mihrbânî key ser-âmed şehryârân-râ ci şud

Şehryârân'dan mužâf mahzûfdur, taâdîri, **cây-i şehryârân bûd** idi, žarûret-i vezniçün ve **hâk** ƙarînesiyle ȝâzf olındı. **Hâk** mahzûf **cây'a** ma'ṭûfdur ve **mihrbânân**'a iżâfet-i lâmiyye³ ile mužâfdır. **În diyâr** ya'nî diyâr-ı Pârs. **Mihrbânî**; yâ ȝarf-i masdar. **Ser-âmed** dükendi dimekdir. **Şehryâr**, (^{M,T+} râ-yı) evveliñ sükûniyla, pâdişâh dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bu diyâr-ı Şîrâz pâdişâhlar yeri idi ve şefkâtiller türâbı ve ehl-i muhâbbet ȝoprağı. Pes, mihibânlık ƙaçan dükendi ve pâdişâhları⁴ ne oldu? Ya'nî bu diyârdan pâdişâhlar peydâ olmaz oldu ve ehl-i merhamet ü muhâbbet dükendi ve memleket hâli bir gûne⁵ dahî oldu. Şehriyârlar var idi ve şefkâtüler ȝoprağı bu diyârda diyen ve bu diyâr ya'nî Şîrâz şehriyârlar ve mihibânlar diyâridir diyen 'aceb 'indîcilerdir⁶.

لعلی از کان مروت بر نیامد سالھاست
تابش خورشید و سعی باد و باران را چه شد

La'lî ez-kân-ı muruvvet ber-ne-y-âmed sâlhâst
Tâbiş-i ȝurşid u sa'y-ı bâd u bârân-râ ci şud

1 S: beyâniyyedir.

2 S: yandırdı.

3 S: beyâniyye.

4 S, M: pâdişâhlara.

5 M: bu gûne.

6 S: diyen 'indîyyâtır. <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

La'lî; yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr. **Kân-ı muruvvet** iżâfeti beyâniyyedir. **Ber-ne-y-âmed** çıkmadı dîmekdir. **Tâbiş-i hûrşîd** iżâfeti lâmiyyedir. **Sâ'y-i bâd u bârân** iżâfeti de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Mürüvvet kânından bir la'l çıkmaz oldu yillardır. Pes, güneş ziyâsı ve bâd u bârân sa'y u kûşisi ne oldu? Ya'nî ehl-i 'âlemde mürüvvet ü ihsân dükendi, kalmadı. İmdi şâhib-i mürüvvet u ihsân¹ ne oldu?

حافظ اسرار الہی کس نمی داند خموش
از که می پرسی که دور روزگاران را چه شد

Hâfiż esrâr-ı ilâhî kes ne-mî-dâned hamûş
Ez-ki mî-pursî ki devr-i rûzgârân-râ çi şud

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, esrâr-ı ilâhîyi kimse bilmez, epsem ol, (236a) (S,T+ tinma².) Kimden şorarsın ki rûzgârlar devrine ne oldu? Ya'nî memâlikîn tağayyürât u tebeddülâtını Allâh'în gizli işinden bir sırr-ı gârîb u emr-i 'acîb bilüp süküt eyle, zîrâ bunuñ hâkîkatine Hûdâdan ǵayrı kimse vâşıl u vâkîf degil ve dünyâ böyle gelüp gitmişdir. 'El-'âlemu mutegâyirun³ ķažiyesini okumadıñ mı⁴?

1 S, M: ihsâna.

2 F: dinme.

3 Âlem değişicidir.

4 S: ķažiyesi һod ma'lûmdur.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mef’ülü Fâ‘ilâtün Mef’ülü Fâ‘ilâtün**

راهی بزن که آهی بر ساز آن توان زد
شعری بخوان که با او رطل گران توان زد

Râhî bi-zen ki âhî ber-sâz-ı ân tuvân zed
Şî‘rî bi-ḥâñ ki bâ-âñ riṭl-ı girân tuvân zed

Râhî; yâ harf-i vahdet, **râh**dan bunda murâd sâz perdelerinden bir perdedir, [**râhî bi-zen**] bir perde çal dimekdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Âhî; yâ** harf-i vahdetveyâ tenkîr. **Sâz** bunda düzendir. **Tuvân zed** bi-hasebi'l-lüga urmaç mümkündür dimekdir¹, **zîrâ zed** bunda zeden ma'nâsınaadır. **Şî‘rî bi-ḥâñ; yâ** harf-i vahdetdir, bir şî'r okı dimekdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. (^{M,T+} **Bâ** ma'a ma'nâsına.) **Riṭl**, râ'nîn fethi ve kesriyle ve tâ'niñ süküniyla, yarılm baṭmana dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde yarılm batman şarâb alur կadehe dirler².

Mahşûl-i Beyt: Hâce bir sâzende tecrîd idüp buyurur: Bir perde çal ki anîn düzeni üzere âh eylemek mümkün ola, ya'nî bir mü'essir sâz çal ki işiden bî-ihtiyâr âh çeve. Ve bir şî'r okı ki anîn şevkiyle ağır կadehlere urmaç mümkün ola, ya'nî bir 'âşikâne şî'ri sâzîna hem-râh eyle ki istimâ' eyleyenî bî-ihtiyâr bâde-nûş eyleye. Hâşılı, hem sâzîn bî-nazîr ola ve hem şî'rif bî-bedel ola. Mîşrâ'-ı şanîniñ ma'nâsını; bir şî'r okı ki anînla ağır toluya urmaç mümkün ola diyen garîb bilürmiş burayı³.

بر آستان جانان گر سر توان نهادن
گلبانگ سربلندي بر آسمان توان زد

Ber-āsitân-i cânân ger ser tuvân nihâden
Gul-bâng-i ser-bulendî ber-âsmân tuvân zed

Gul-bâng-i ser-bulendî iżâfeti lâmiyyedir mecâzen. **Gul-bâng** ulu âvâza dirler.

1 M, T ve F'de 'Ki harf-i râbiṭ-ı şifat' diye fazla bir cümle bulunmaktadır.

2 M: կadehdır.

3 S: diyen garîbdir. <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Eger āsitân-ı cânâñ üzere baş ķomak mümkün olursa ser-bülendlik gülbângını ya‘nî ‘âlı-cenâblık (^{M,T+} şiyt u) şadâsını âsumâna urmaç mümkündür. Hâşılı, rîf’atimiz gülbângı âsumâna irişür.

اھل نظر دو عالم در يك نظر بيازند
عشقت و داو اول بر نقد جان توان زد

Ehl-i nażar du ‘âlem der-yek nażar bi-bâzend
‘Işk’est u dâv-ı evvel ber-naķd-i cân tuvân zed

Ba‘zı nûshada **der-yek nażar** yerine **der-yek nedeb** düşmüş, nûn’uñ ve dâl’iñ fetħalarıyla, nerd oyununuñ ıştılahılarından bir oyun dimekdir. **Dâv** kumarbâzlar aralarında ol meblağa dirler ki üzerine oynarlar, ya‘nî öç ma‘nâsına, Türkide tav dirler, hattâ ba‘zı makâmda tav atdı dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ehl-i nażar iki ‘âlemi bir nażarda oynadırlar ya‘nî bir demde ve bir sâ‘atde tamâm-ı ‘âlem ü mâfiḥâdan geçerler ya‘nî dünyayı terk iderler. ‘Işkdır ya‘nî tarîk-i ‘işkdır ve hâlbuki dâv-ı evveli cân naķdine urmaç olur, ya‘nî tarîk-i ‘işkda evvel cândan geçmek gerek, hâşılı, câna ve başa ķalmamaç gerek. Hâce tarîk-ı ‘işki ķumâr oyunlarından nerde teşbîh eylemiş ve ol meblağ ya‘nî öç ki üzerine oynarlar, aña naķd-i cânı teşbîh eylemiş. Hâşılı, ‘işk bir oyundur, anda cândan geçmeyince cânâñ ele girmez.

در خانقه نگنجد اسرار عشق بازى
جام مى معانه هم با معان توان زد

Der-hânekah ne-gunced esrâr-ı ‘ışk-bâzı
Câm-ı mey-i muğâne hem bâ-muğân¹ tuvân zed

Der-hânekah; der harf-i şila. Ne-gunced, kâf-ı ‘Acemîniñ žammıyla, fi‘l-i nefy-i müstâkbeldir, şîgmaz dimekdir. **‘Işk-bâz** mahbûb-dost dimekdir ve **yâ** harf-i maşdardır. **Câm-ı mey-i muğâne** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Muğâne**’daki **hâ-**yı resmî nisbet ve taħsiş ifâde ider.

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk-bâzlık esrârı hânekahha şigmaz, ya‘nî hânekah ‘âşıklılık ve rindlik yeri degil. Muğlara maḥşûş câm-ı meyi yine muğlarla urmaç olur. Ya‘nî her nesneniñ makâm u mekâni vardır, bâde-nûşlar ve rindler makâmı meyhânedir, (236b) şulehâniñ² mescid ve mûrâyî (^{M,T+} şûfîleriñ) hânekah ve ‘âşıkläriniñ kûy-ı cânâñ.

1 M: bâ-hem muğân.

2 S: şûfîleriñ.

بر عزم کامرانی فالی بزن چه دانی
شاید که گوی فرصت از این میان توان زد

Ber-‘azm-ı kâm-rânî fâlî bi-zen ci dâñî
Şâyed ki gûy-ı furşat ez-în miyân tuvân zed

Azm niyyet ve կաշد ma‘nâsına nadır. **Kâm-rân** vasf-ı terkibidir, murâd sürüci ma‘nâsına ve yâ harf-i maşdar. **Fâlî**; yâ harf-i vaહdet ve **fâl**, **bi-zen**’în muકadem mef’ûlidir. **Şâyed** lâyîk ve câ’iz ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Kâmrânlık niyyetine (^{M,T+} bir fâl ur ya‘nî) bir fâl eyle. Ne bilürsin, câ’izdir ki furşat şöpünü bu arada urmaň ola. Ya‘nî sen vişâl-i cânâن niyyetine bir fâl aç, ne bilürsin, câ’izdir ki (^{M,T+} gûy-ı furşat-ı vişâli bu meydân-ı ‘ışķda çekmek ola. Hâşılı, sen bu niyyete fâl eyle, câ’izdir ki) Hudâ-yi Te‘âlâ hâli fâla¹ muğâbîk (^{M,T+} u muvâfîk) eyleye ve vişâl müyesser ola dimekdir.

درویش را نباشد نزل سرای سلطان
ماییم و کهنه دلقی کاتش در آن توان زد

Dervîş-râ ne-bâşed nuzл-i sarây-ı sultân
Mâyîm u kohne delkî k’âtes der-ân tuvân zed

Dervîş-râ; râ edât-ı taħħîs, dervîşîn dimekdir. **Nuzl** konan kimseye (^{S+} çekilen) mâ-ħâżar (^{S+} ṭâ‘âma dirler), ‘imâretlerde (^{M,T+} tâze) konan misâfire ‘asel ve reçel ve peynir² virdikleri gibi. **Nuzl-i sarây-ı sultân** iżâfetleri lämiyyelerdir. **Mâyîm u kohne delkî; vâv** harf-i muğâreне ve ma‘a³. **Delk** fukarâ hîrķası. **K’âtes; ki** harf-i râbiت-ı şifat, **ân** ism-i işâretdir **kohne delk’â**.

Mahşûl-i Beyt: Dervîşîn pâdişâh sarâyi nüzli ve ni‘meti olmaz, ya‘nî fâkîr pâdişâh mâlik olduğu berg u sâza mâlik olmaz. Pes, imdi biz bir kohne hîrķa ileyiz⁴ ki aña āteş urmaň mümkünündür. Ya‘nî biz bir eski hîrķaya mâlikiz ancak, ki kohne liginden ve hâkâretinden āteşe urmaňa lâyîkdir, hâşılı, biz fukarâdanız dimekdir.

عشق و شباب و رندی مجموعه مرادست
چون جمع شد معانی گوی بیان توان زد

‘Işķ u şebâb u rîndî mecmü‘a-i murâd’est
Çun cem’ şud⁵ ma‘âni gûy-ı beyân tuvân zed

1 S: fâlî fâla.

2 S, M: penîr.

3 S: harf-i muğâreне ve bi-mâ’nâ ma‘a.

4 S, M: ilevîz.

5 M: şem’ şud.

Mecmū'a-i murād' est ya'nī murād bunlara mukārindir ve bunlara mālik olan envā'-ı murādāta mālikdir. Mışrā'-ı şānīyi irsāl-ı meşel idüp buyurur: **Çun cem' şud¹ ilâ abir².**

Mahşûl-i Beyt: 'Aşıklık ve yigitlik ve rindlik esbāb u ălāt-ı murāddır, ya'nī bunlarıñ erbāb u aşħābı kāmrāndır ki her murāda vāşıldır, zīrā çünki ma'ānī cem' oldu, gūy-ı beyānı çelmek olur³. Ya'nī ebvāb-ı ma'ānīye mālik olan beyāna mālik olur. Hāşılı, 'ışk u şebāb u rindlik ebvāb-ı ma'ānī hükmededir ve mecmū'a-i murād beyān hüm̄kümdedir biri birini müstelzim olmakda.

شد رهزن سلامت زلف تو وین عجب نیست
گر راه زن تو باشی صد کاروان توان زد

Şud reh-zen-i selāmet zulf-i tu v'ín 'aceb nīst
Ger rāh-zen tu bāshī şed kārvān tuvān zed

Reh-zen vaşf-ı terkībīdir, **selāmet'**e iżāfeti ism-i fā'iliñ mefūline iżāfetidir. **Vāv** harf-i hāl. **İn** ism-i işaretdir **reh-zen-i selāmet'**e. **Rāh-zen** ve **reh-zen** ḥarāmī ya'nī yol kesen kimse⁴.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ zülfüñ selāmet rāh-zeni oldu ya'nī selāmet yolın kesüp ḥarāmılık ider, hāşılı, 'aşıkda şabr u selāmet ķomaz. Ammā ḥālbuki rāh-zen-i selāmet olduğu 'aceb degildir, zīrā rāh-zen ki sen olasın, rāh-ı selāmeti degil, belki yüz kārvān urmak olur. Ya'nī ḥarāmī sen olıcağ memleket vurmağ olur, degil ki yol ve kārvān.

از شرم در حجابم ساقی تلطیفی کن
باشد که بوسه چند بر آن دهان توان زد

Ez-şerm der-hicābem sākī telaṭṭufi kon
Bāshed ki būse'i çend ber-ān dehān tuvān zed

Şerm utanmağa dirler ve **hicāb** perdeye. **Telattuf** mülāyemetdir, bunda ihsān murāddır.

Mahşûl-i Beyt: Şermden hicābdayım ya'nī ḥalķla yüzüm ve gözüm açılmış değil. Ey sākī, luṭf eyle bādeyi artuk vir, ola ki bāde keyfiyyetiyle dehān-ı

1 M: şem' şud.

2 T'de (s̄) kısaltmasıyla gösterilmiş.

3 S: calmaç gerek.

4 M: Rāh-zen ve reh-zen yol kesen kimse. S: Rāh-zen yol kesen ḥarāmī dimekdir.

cānāna birkaç bûse uram ya'nî (237a) dehānından birkaç bûse alam. Bâdeyi artuk vir 'ibâreti iki veche mütehammildir, ya'nî kendiye ve cānânına ki bâde keyfiyyetyle mülâyim ola. (M,T+ Minhusinde bûse'i'de olan hemze vahdet içündür diyen bu hükümde müteferriddir¹.)

بر جویار چشمم گر سایه افکند دوست
بر خاک رهگذارش آب روان توان زد

Ber cûybâr-ı çeşmem ger sâye efkened döst
Ber hâk-i reh-guzâreş âb-ı revân tuvân zed

Cûybâr ırmağ kenarı, bunda murâd ırmağdır, **çeşm**'e iżâfeti lâmiyyedir. **Hâk-i reh-guzâr** da böyledir. Bunda **âb-ı revân**'dan murâd göz yaşıdır.

Mahşûl-i Beyt: Eger benim çeşmim ırmağına ya'nî gözüm yaşına cānân sâye² şalarsa ya'nî üstine uğrarsa anının hâk-i reh-güzârına âb-ı revân urmak olur, ya'nî gözüm yaşı ırmağını geçidi ṭoprağına³ sepmek olur, yanın yolunu şulamak mümkündür.

با عقل و فهم و دانش داد سخن توان داد
چون جمله گشت حاصل گوی از میان توان زد

Bâ-'âkl u fehm u dâniş dâd-ı suhâj tuvân dâd
Çun cümle geşt hâşıl gûy ez-miyân tuvân zed

Mahşûl-i Beyt: 'Akl ü fehm ü dâniş sebebiyle kelâmîn haddini ve revnâkını virmek olur, ya'nî bunlar väsītasıyla söyle 'adâlet ü intizâm virmek olur. Zîrâ çünkü bu cümle⁴ hâşıl oldu, aradan gûy-ı murâdı ve makşûdî çelmek olur⁵, ya'nî bu esbâb hâşıl olıcağ cemî' murâdât hâşıl olmak mümkündür.

قد خمیده ما سهلت نماید اما
بر چشم دشمنان تیر از این کمان توان زد

Kâdd-i hâmîde-i mâ sehlet numâyed ammâ
Ber-çeşm-i duşmenân tîr ez-în kemân tuvân zed

1 <sup>T+ Redd-i Şem'i>

2 S: Mahşûl-i Beyt: Ya'nî benim gözüm ırmağına ve çeşmim yaşına sâyesin.

3 S: ırmağına.

4 M: çünkü cümle.

5 S: çalmağ olur.

Kadd-i hamide-i mā iżāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedir. **Sehl** lügatde āsan ma'nāsinadır ya'nī kolay, ammā bunuñ gibi yerlerde ḥakīr ma'nāsinadır. **Numāyed** bunda fi'l-i lāzımdır, görünür dimekdir. **Ammā** müşrā'-i şāniye mer-hündur. **Ez-īn kemān** iki ma'nāya müteḥammildir, biri bu kemāndan dimekdir ve biri bunuñ gibi kemāndan, ya'nī teşbih tarīkiyle.

Mahşūl-i Beyt: Bizim bükülmüş kāmetimiz saña ḥakīr görür, hīṭāb īammdir, ammā düşmānlar çeşmine bu kemāndan tīr urmak olur, ya'nī bu kemāndan çıkan tīr-i āh 'adūlarıñ çak gözine ṭokunmak mümkündür. Hāşılı, kadd-i hamidemizden çıkan tīr-i āh 'adūlarıñ çeşmini kör ider.

گر دولت وصالش خواهد دری گشودن
سرها بدین تخييل بر آستان توان زد

Ger devlet-i vişāleş hāhed derī guşûden
Serhā bedin taħayyul ber-āsitān tuvān zed

Devlet-i vişāles iżāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedir. **Derī; yā** harf-i vahdet. **Serhā, tuvān zed'**iñ muķaddem mef'ūlidir ya'nī şarīhi ve bākileri ġayr-i şarīhidir. **Bedin; bā** harf-i sebeb. **Ber-āsitān;** taķdīri **ber-āsitān-1 cānān**'dır.

Mahşūl-i Beyt: Eger cānāniñ vişāli devleti bir kapı açmak dilerse ya'nī açacak ise ve açısar ise bu taħayyül ile (^{M,T+} āsitān-1) cānān üzere başlar urmak olur, ya'nī āsitānını bālin idinüp yaşıdanmak olur. Hāşılı, der-i devlet-i (^{M,T+} vişāl-i) cānān açılmaç müyesser ü muķadder¹ ise bu taħayyül ü ümīd ile āsitān-1 cānāna başlar koyup yaşıdanmak olur, ya'nī vişāli ümīdiyle nice yıllar eşigini yaşıdanmak mümkündür dimekdir.

حافظ بحق قرآن كز زرق و شيد باز آى
باشد كه گوي دولت با مخلصان توان زد

Hāfiż be-haqq-ı Kur'ān k'ez-zerk u şeyd bāz āy
Bāshed ki gūy-i devlet bā-muħliṣān tuvān zed

Hāfiż münādā. **Be-haqq-ı Kur'ān; bā** harf-i ķasem. **K'ez; ki** harf-i beyān. **Zerk u şeyd** 'atf-1 tefsirī. **Bāz āy** girü gel ya'nī rūcū' eyle. **Ki** harf-i beyān. **Gūy-1 devlet** iżāfeti beyāniyyedir.

Mahşūl-i Beyt: Ey Hāfiż, Kur'ān haqqı için zerk u riyādan dön ya'nī ferāğat eyle, (237b) ola ki gūy-i devleti muħliş 'aşıklarla urmak mümkün ola. Ya'nī riyādan geç, ola ki muħliş 'aşıklar ile hem-devlet olasin.

¹ S: muķarrer.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mütekârib
Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ül**

مرا می دگر باره از دست برد
بمن باز بنمود می دست برد

Merā mey diger bāre ez-dest burd
Be-men bāz bi-nmūd mey dest-burd

Merā; rā edât-ı mef'üldür. **Merā,** **burd'**uń mukaddem mef'ül-i şarîhi-dir. Mey mübtedâ ve **burd** haberî ve **ez-dest** mef'ül-i ğayr-i şarîhi. **Be-men;** **bā** ḥarf-i şila, **bi-nmūd'**a müte'allik, gösterdi dimekdir, fîl-i müte'addidir. **Dest-burd** bunda ġalebe ma'nâsına nadır, ekşer kumarda müsta'meldir, sâbıkân mufaşşalan beyân olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Beni şarâb bir kerre dahî elden iletti, ya'nî gine bâde beni elden aldı, hâşılı, gine mest oldum ve gine baña şarâb ġalebe gösterdi. Ke'enne ki evvelde ġalebe göstermiş imiş, yine ġalebe eyledi.

هزار آفرین بر می سرخ باد
که از روی من رنگ زردی ببرد

Hezâr âferin ber-mey-i surh bâd
Ki ez-rûy-i men reng-i zerdî bi-burd

Mahşûl-i Beyt: Biń taħsîn olsun kıızıl şarâba, zîrâ benim rûyumdan şarîlik rengini iletti, ya'nî beñzimi kıızartdı ki şarâbıń mukteżâalarındandır beñzi kı-zartmak.

بنازم بدستی که انگور چید
مریزاد پایی که درهم فشد

Bi-nâzem be-destî ki engûr çid
Me-rizâd pâyî ki derhem fuşurd

Ba'zi nûshâda **bi-nâzem** yerine **bi-mânağ** düşmüş, hayatı du'âdır, kalsun dimekdir ya'nî helâk olmasun. **Bi-nâzem** kûrbân olayım ve güveneyim.

Be-destî; bâ harf-i şila ve **yâ** harf-i vahdet, bir ele dimekdir. **Engûr** üzüm. **Çid** fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, dirdi¹ ve divşirdi dimekdir, **engûr** muğaddem mef'ûl-i şarîhidir. **Me-rîzâd** du'âdır, dökülmesün ma'nâsına, (^{M,T+} ya'nî çürüyüp dökülmesün,) hâşılı, bâkî ķalsun dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Kurban olayım bir ele ki üzümi divşirdi. Çürüyüp dökülmesün bir ayaç ki üzümi şıkdir. Hâşılı, şarâbı taħşîl eyleyen el ve ayaç helâk olmasun.

مرا از قضا عشق شد سر نوشت
قضای نوشه نشاید سترد

Merâ ez-ķažâ 'ışık şud ser-nuvişt
Kažâ-yı nuvişte ne-şâyed suturd

Hüküm-i ilâhîye **kažâ** dirler. **Ser-nuvişt** başa yazılan, ya'nî ezelde ne ki başa yazıldı ise. **Kažâ-yı nuvişte** iżâfeti beyâniyyedir. **Suturd** fi'l-i mâzîdir, maşdar ma'nâsına, suturden dimekdir, yülmek² ya'nî tîrâş eylemek.

Mahşûl-i Beyt: Baňa ķažâ ve ķaderden 'ışık ser-nüvişt oldı, ya'nî başıma ezelde (^{M,T+} yazılan) 'ışık ve 'âşîklîkdir, imdi ta'yîn olup yazılan ķazâyı tîrâş idüp gidermek olmaz, ya'nî izâlesi mümkün degil.

مزن دم ز حکمت که در وقت مرگ
ارسطو دهد جان چو بیچاره کرد

Me-zen dem zi-hikmet ki der-vakt-i merg
Arişto dehed cân çu biçâre Kûrd

Me-zen dem nefes urma ya'nî tekellüm itme, hâşılı, söyleme. **Ki** harf-i ta'lîl. **Vakt-i merg** iżâfeti beyâniyyedir. **Arişto** hükemâdan Eflâtûn'uñ şâ-kirdidir ki İskender biñ Filîkûs'uñ üstâdidir. Eflâtûn da Bukrât hakîmiñ şâkirdidir. Ba'zılar bunları Hażret-i İbrâhîm peygamberiñ³ milleti üzere idi didiler, ya'nî ehl-i islamdandır. **Kûrd** bir meşhûr şînîfiñ ismidir, ziyâde ħamâkatle meşhûr olduklarından Hâce buncılayın bir hakîm-i fâzılıñ muğâbilinde zîkr eyledi.

¹ M: derdi.

² M: yolmak.

³ S: İbrâhîm 'aleyhi's-selâmuñ.

Mahşûl-i Beyt: Hikmet ü tıbdan dem urma, (238a) ya'nî hakîm ü (^{S,T+} ta'bîb-i) üstâd u hâzîkîm diyü lâf urma. Zîrâ merg ü ecel vakıtinde Arîsto bu kadar 'ulûm u fûnûnla ahîmâk Kürd gibi cân virür, ya'nî tıbb u hîkmet âdemî ölümden halâş eylemez.

برو زاهدا خرده بر ما مگیر
که کار خدایی نه کاریست خرد

Bi-rev zâhidâ ḥurde ber-mâ me-gîr
Ki kâr-ı Hudâyî ne kâri'st ḥurd

Hurde bunda ta'n u ta'yîb ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Kâr-ı Hudâyî** iżâ-feti beyâniyyedir. **Hudâyî** yâ'sı harf-i nisbetdir. **Kâri'st** yâ'sı harf-i vaḥdet veya tenkîrdir. **Hurd**, (^{M,F+} hâ'nîn žammî ve râ'nîn sükûniyla,) ufaḳ tefek¹ ya'nî azacık nesne.

Mahşûl-i Beyt: Var ey zâhid, bizim üstümüze ta'n u bize dâhl eyleme ya'nî ķuşûrumuz tutma, zîrâ Allâh'în işi az iş degil. Ya'nî bize fâsīk u fâcîrdir ve Allâh'a lâyîk işi yokdur dime, zîrâ Allâh'a lâyîk maşlaḥat uludur ve anîn hâkkından gelmek ziyyâde müşkildir. Bize düşen hemân 'öZR-i takşîr-i 'ibâdet u 'ameldir.

Kît'a: بندہ همان به که ز تقصیر خویش
عذر به درگاه خدای آورد

ورنه سزاوار خداوندیش
کس نتواند که به جای آورد

Bende hemân bih ki zi-takşîr-i hîş
'Ozr be-dergâh-ı Hudâyî āvered

V'er ne sezâvâr-ı Hudâvendiyês
Kes ne-tuvâned ki be-cây āvered³

¹ S: ufaḳ devek. T: uvaḳ devek.

² T: Rubâ'i.

³ Kul için en iyi olan şey kendi eksikliğini bilerek Allah'tan özür ve af dilemesidir. Yoksa hiç kimse Allah'ın şanına yaraşır bir kulluk/ibadet yapamaz.

چنان زندگانی مکن در جهان
که چون مردہ باشی نگویند مرد

Çunân zindegânî me-kon der-cihân
Ki çun murde bâşî ne-gûyend murd

Zindegânî dirlige dirler, **yā** harf-i masdar. **Ki** harf-i beyân. **Ne-gûyend** fi'l-i nefy-i müstakbel, dimeyeler ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Cihânda ancılayın dirlilik eyleme ki ölicek¹ öldi dimeyeler, belki çoñuz gibi hortladı diyeler², ya'nî öldükden şoñra seni hayırla añmayup şerle añalar.

شود مست وحدت ز جام الست
هر آن کو چو حافظ می صاف خورد

Şeved mest-i vahdet zi-câm-i elest
Her ân k'ü çu Hâfiż mey-i şâf hord

Mest-i vahdet iżâfeti beyâniyyedir. **Şâf**dan mužâfun ileyh mahzûfdur, tak-dırı **mey-i şâf-i 'îşk'**dir.

Mahşûl-i Beyt: Câm-ı elestden vahdet mesti olur ya'nî ehl-i vahdet olur her ol kimse ki Hâfiż gibi mey-i şâf-i 'îşkî içdi, ya'nî 'îşk bâdesini içen kimse makâm-ı vahdete vâşıl olur.

¹ S: ölince.

² S: dimeyeler.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hezec
Mefûlü Mefâ'ilün Mefûlü Mefâ'ilün**

کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد
یک نکته ازین دفتر گفتیم همین باشد

Key şîr-i ter engîzed hâtır ki hâzin bâshed
Yek nukte ezin defter goftim hemin bâshed

Şîr-i ter izâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Hazîn**; fa‘il mefûl ma‘nâsına nadır, ya‘nî maḥzûn¹. **Defter** ya‘nî **defter-i ‘şîr²**. **Hemîn bâshed** ancak olur dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâtır ki hâzin ola, kaçan şîr-i ter söylemege kâdir olur? Hâl böyle iken bu defter-i şîrden bir nükte söyledik, ancak olur. (^{S,T+} Hâşılı, hâtırımız perîşân ve gönlümüzde sürür yok, ser u sâmân böyle iken bir laťif şîr söyledik, ancak olur,) (^{M,T+} ya‘nî maķbûl şîr söyledik.)

از لعل تو گر یابم انگشتربی زنهار
صد ملک سليمانم در زیر نگین باشد

Ez-la'l-i tu ger yâbem engûşter-i zinhâr
Şed mulk-i Süleymânem der-zîr-i nigîn bâshed

La'lden murâd leb'dir teşbih tarîkiyle. **Engûşterî** yüzuge dirler. **Zinhâr** bunda emân ma‘nâsına nadır. **Engûşterî-i zinhâr** ol yüzükdür ki hâkim bir esiri ‘afv idüp eline virür kimse incitmesün diyü. Bu evvel zamânda imiş, ammâ bu zamânda eline bir varak³ virürler ma‘fuv olduğu ma‘lûm olsun diyü. **Süleymânem** mîm'i ma‘nâ cihetinden **nigîn**'e muķayyeddir. **Nigîn** yüzük kaşına dirler.

Mahşûl-i Beyt: Eger seniñ leb-i la'linden emân yüzüğini bulursam ya‘nî lebiñ baña emân engûşterini ihsân iderse yüz mülk-i Süleymân benim nigînim altında olur, ya‘nî ‘âlem benim hûkmüm altında olup maķkûmum olur.

1 S: Hazîn fa‘il bi-ma‘nâ mefûl, ya‘nî maḥzûn.

2 S: ‘îşk.

3 T, F: bir ok.

Niteki Hażret-i Süleymân’ıñ¹ Allâh’ıñ emriyle ve hâşsa-i mühri ile vuğuş u tuyûr (**238b**) musahîhari idi. Dehân-ı cânâni şu’arâ engüsterîye teşbih eylemler. Hâce’niñ de bunda murâdî budur.

غمناڭ نباید بود از طعن حسود اى دل
شايىد كە چو وايىنى خير تو درين باشد

Ğam-nâk ne-bâyed bûd ez-ṭa‘n-ı hasûd ey dil
Şâyed ki çu vâ bînî ḥayr-ı tu derîn bâshed

Ğamnâk; nâk Fâriside ma’nâ-yı nisbet ifâde ider, ġamî (S.M+ ve ġamîn) ve ġamgîn gibi, ġamlı dîmekdir. **Bûd** bûden ma’nâsınadır. **Ta‘n-ı hasûd** iżâfeti maşdarıñ fâ’iline iżâfetidir. **Ki** harf-i beyân. **Çu** edât-ı ta’lîl. **Vâ** gûşade ve mekşûf ma’nâsınadır ya’nî bâz. **Bînî** fi'l-i mužâri müfred muhâṭabdır. **În, ta‘n-ı hasûd’**a işâretdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, hasûd ta‘nından ġamlu olup bi-ḥuzûr olmamağ gerek, zîrâ câ’izdir ki çünkü eyi müşâhede eyleyesin, seniñ ḥayrıñ bunda ola, ya’nî gerçek nażar idüp fîkr idince seniñ ḥâkkıñna bu hayırlıdır. Zîrâ eger sende ta‘na mahall ü istihkâk var ise saña terkine tenbîhdır ve eger iftîrâ ile söylerse saña șevâb yazılıur ve aña günâh.

هر كو نكند فهمى زين كلک خيال انگىز
نقشىش نخرام ار خود سورتىگر چىن باشد

Her k'ü ne-koned fehmî zîn killk-ı ḥayâl-engîz
Nakşes ne-ḥarâm er ḥod şûretger-i Çin bâshed

Fehmî; yâ harf-i tenkîr. **Kilk-ı ḥayâl-engîz** iżâfeti beyâniyyedir. **Nakşes;** şîn-i žamîr **her k'ü**daki ă'ya râci'dir, zîrâ aslı **her ki ă'**dur, ă' žamîr-i ġâ'ib. **Ne-ḥarâm** fi'l-i nefy-i müstaķbel, şatun almam dîmekdir. Bu ‘ibâret Şîrâz'a maḥşûs bir dil üzere vâkı'îdir ki ol dile aralarında Tât dili dirler. Nitekim Hâcenîñ yâ қâfiyesinde ol dil üzere nice ebyâti gelse gerek *inşâ'a'llâhu Te'âlâ*. **Bi-ḥarâm** dirler şatun aluram diyecek yerde ve **ne-ḥarâm** dirler şatun alma-zam diyecek yerde. Ekşer devâvînde elif'le vâkı'îdir, ammâ ba'zında elifsiz ve ‘ale'l-ḥuşûş ‘Acem diyârında yazılan eski nûşhalarda. **Şûretger-i Çin** naķkâş-ı Çin dimekdir.

1 S: Hażret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâmîñ.

Mahşûl-i Beyt: Her ol kimse ki benim bu ḥayâl-engîz ḳalemimden ma'na fehm eylemeye ya'nî benim bu muḥayyel ü muṣanna' şîrimden murâdî aña-la-maya, anîn naḳşını hîçe almam eger Çin naḳḳâşı ise de¹. Ya'nî şüretgerlikde her ne ḳadar üstâd-ı mâhir ise de ma'na-yı murâda väşîl olmayacak anîn şü-ret u naḳşına i'tibâr eylemezem, zîrâ şüret-i bî-ma'nâya i'tibâr yoķdur. **Nak-**şes **bi-hîrâm** yazup ma'nâsını anîn naḳşını şalındır diyen mezkûr tafşilden ǵâfil imiş² ve **bi-hîrâm** olsa şalın³ dimek olurdu, zîrâ lâzımdır, müte'addisi **bi-hîrâmân** gelür elif ve nûn ziyâdesiyle. (M,T+ Hâşılı, bu kimse Fârisîde lâzımla müte'addî beynini teşhîş eylemez imiş⁴.)

جام می و خون دل هر یک بکسی دادند
در دائره قسمت اوضاع چنین باشد

Câm-ı mey u hûn-ı dil her yek be-kesî dâdend
Der-dâ'ire-i kısmet evzâ' çunîn bâshed

Da'ire-i kısmet izâfeti beyâniyyedir. **Kısmet**'den mužâfun ileyh mahzûf-dur, taķdîri **kısmet-i ezeli**'dir.

Mahşûl-i Beyt: Câm-ı mey ve hûn-ı dili her birini bir kimseye virdiler, ya'nî kimine zevk u şefâ ve kimine derd u belâ virdiler. (S,F+ Kısmet-i ezeli dâ'īresinde ya'nî) kısmet-i ezeli-i Hûdâda evzâ' u aḥvâl buncılayın olur. Hâşılı, her nesne ki taķdîr-i ezelide ta'yîn oldıysa herkeşin bunda başına ol gelse gerek.

در کار گلاب و گل حکم از لی این بود
کان شاهد بازاری وین پرده نشین باشد

Der-kâr-ı gulâb u gul hukm-i ezeli in bûd
K'an şâhid-i bâzârî v'in perde-nişin bâshed

Hâce bu beyti beyt-i sâbiḳâ tenvîr tarîkiyle ẓikr eylemiş.

Mahşûl-i Beyt: Gü'l-âb u gü'l kârında ve hâlinde ya'nî anlarıñ hakkında hükm-i ezeli ve emr-i taķdîri (239a) bu idî ki gü'l-âb bâzâra mensüb mahbûb ola ve gü'l perde-nişin ola. Bâzâr mahbûbı olması her nesnede müsta'mel olmasıdır ve perde-nişin olması ǵonca perdesinde mestûr olmasıdır, ammâ eger ān ve in ism-i işaretlerini ǵayr-ı müretteb i'tibâr eylesek şâhid-i bâzâr gü'l

1 S: naḳḳâşı ola.

2 S: ma'nâsını anîn naḳşını şalındır diyen ma'na-yı beyti şalındırmış ve mezkûr tafşilden haberî yok imiş.

3 S: şalının.

4 <T+ Redd-i Şem'i>

olur, aşıkâra elde ve başda gezdirildiginden¹ ötüri ve gül-âb perde-nişin olur, kumkumalarda ve evler içinde mahfûz olduğuçün², *ve li-kullin vichtetun*.

آن نیست که حافظ را رندی بشد از خاطر
کان سابقه پیشین تا روز پسین باشد

Ān nîst ki Hâfiż-râ rîndî bi-şud ez-hâṭîr
K'ân sâbiķa-i pîşîn tâ rûz-i pesîn bâşed

Hâfiż-râ; râ edât-ı taħṣîş. **Bi-şud** bunda **bi-reft** ma'nâsına nadır. **K'ân; ki** harf-i ta'lîl ve **ān** ism-i işaretdir **sâbiķa**'ya ve **sâbiķa-i pîşîn** izâfeti beyâniyyedir ki hükm-i ezelî ve ķazâ ve ķaderden 'ibâretdir. **Tâ** intihâ-i gâyet içündür, ilâ ma'nâsına. **Rûz-i pesîn**'den murâd şoñ gündür ki mevt günüdür.

Mahşûl-i Beyt: Ol degildir ki Hâfiż'în hâṭîrinden rindlik ve 'ışk u muhabbet gide, ya'nî Hâfiż bunları ferâmûş idüp nesyen mensiyâ terk ider degildir, zîrâ bu hükm-i ezelî ve meşîyyet-i ilâhî tâ olince ya'nî mevt ü fevt günine dek sürer. Ya'nî ol nesne ki ķazâ ve ķader defterinde irâdet-i Hudâ ile şabit ola, taġyîr ķabûl eylemez. Hâfiż'în 'ışk ve rindligi hod meşîyyetu'llâhладır³. Pes, taġyîr-peżîr degil.

227

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hezec
Mefûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün**

آن یار کزو خانه ما جای پری بود
سر تا قدمش چون پری از عیب بری بود

Ān yâr k'ezû hâne-i mâ cây-ı perî bûd
Ser tâ-ķademeş çun perî ez-'ayb berî bûd

Mollâ Muşlihudîn Lârî rivâyet iderdi ki bu ġazel Hâce'niñ hâtuñına merşıyesidir diyü. **K'ezû; ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat, ū zamîri yâre râci'dir. **Hâne-i mâ** ve **cây-ı perî** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Kâdeməş**; zamîri de **yâr'a** râci'dir.

1 S: gezdüğinden.

2 T: kumkumalarda olur, içinde mahfûz olduğuçün.

3 S: meşîyyetu'llâhdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol yâr ki andan bizim hânemiz perî yeri idi ya'nî ol yâr ki perî gibi güzel idi, başdan ayağa dek perî gibi 'aybdan berî idi, ya'nî gâyetle güzel idi.

منظور خردمند من آن ماه که او را
با حسن ادب شیوه صاحب نظری بود

Manzûr-ı hîredmend-i men ân mâh ki û-ra
Bâ-hüsne-i edeb şîve-i şâhib-nazarî bûd

Manzûr-ı hîredmend-i men iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir, **manzûr** yâr'dan bedeldir. **Ki** ھarf-i beyân. **Nazarî**; **yâ** ھarf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Benim 'âkil u dâna manzûr u mahbûbum ol mâh ki anîn hüsn-i edeble şâhib-nazarîk şîvesi ve şan'ati var idi, ya'nî hem hüsn-i edebe mâlik ve hem şâhib-nazar idi.

دل گفت فروکش کنم این شهر ببویش
بیچاره ندانست که یارش سفری بود

Dil goft furûkeş konem in şehr be-bûyeş
Bî-çâre ne-dânist ki yâreş seferî bûd

Furûkeş konem konarım ve muķîm olurum ma'nâsinadır. **Furûkeş kerd** kondı¹, **furûkeş koned** konar ma'nâsinadır, hâşılı, konmak ve ikâmet eylemek ma'nâsinadır. **İn şehr** ya'nî **derîn şehr** (^{S,F+} dîmekdir, ya'nî şehr-i) Şîrâz'da. **Be-bûyeş; bâ** ھarf-i müşâhabet ve **bûy** bunda ümîd ma'nâsinadır. **Ne-dânist'iñ** fâ'ili **dil'e râci'** zamîrdir. **Yâreş** zamîri de böyledir. **Seferî**'de **yâ** ھarf-i nisbet, bir yerde muķîm olmayana **seferî** dirler.

Mahşûl-i Beyt: Gönül didi ki mezkûr yâriñ ümîdiyle ya'nî anîyla eglenmek ümîdiyle bu şehirde karâr idüp muķîm olalım, ammâ bî-çâre göñül bilmedi ki yâri seferî olup ikâmet eylemediğini, ya'nî âhîret seferine irtîhâl idecegini bilmezdi. **Şehr'i** bunda ay ma'nâsına alup konem mîm'ini dile şarf eyleyen (239b) rûstâyî imiş, şehrî degil².

از چنگ منش اختر بد مهر بدر کرد
آری چه کنم فتنه دور قمری بود

Ez-çeng-i meneş ahter-i bed-mîhr be-der kerd
Ârî ci konem fitne-i devr-i կamerî bûd

¹ S: Furûkeş kerden konmak, furûkeş kerd kondı.

² <^{T+} Redd-i Şem'i>

Bu beyt beyt-i sâbıkdan mukaddem olmak münâsib idi, ammâ şârihler bu tertibi ri‘ayet eyledikleri için¹ anlara tabi‘ oldu.

Çeng lügatde yırtıcı hayatı cinsiniñ kaynağdır, ammâ bunuñ gibi yerlerde pençe murâddır. **Meneş**; zamîri **yâr'** a râci‘dir. **Ahter-i bed-mîhr** iżâfeti beyâniyyedir. **Be-der kerd** taşra eyledi², ma‘nâ-yı lâzımısi çıķardı dimekdir. **Ārı** ne‘am ma‘nâsinadır ya‘nî evet³ dimekdir, **be-der kerd**’i te’kîd ider. **Fitne-i devr-i ķameri** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir, ķamer devrine mensûb fitne dimekdir. Hâşılı, ķamer devrinde vâki‘ olan ħalķıñ a‘mâri ya‘nî ‘ömürleri ve yaşları uzun olmaz evvel zamânında olan gibi. **Bûd** bunda edât-ı ħaberdir, -dır⁴ ma‘nâsına, devr-i ķamer fitnesidir dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Mezkûr yarı benim pençemden şefkatsız tâli‘ çıķardı ya‘nî elimden aldı. Beli, nice ideyim, devr-i ķamer fitnesidir, ya‘nî bu devirde vâki‘ olanıñ ‘ömür kütâh olur, sâ’ir edvârdaki gibi dirâz olmaz.

تنها نه ز راز دل من پرده برافتاد
تا بود فلك شيوه او پرده درى بود

Tenhâ ne zi-râz-ı dil-i men perde ber-uftâd
Tâ bûd felek şîve-i û perde-derî bûd

Râz-ı dil-i men iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Tâ** bunda ibtidâ-yı ǵâyet içündür, zamânda münzü gibî (^{M,T+} ‘Arabîde.) **Perde-der** vaşf-ı terkîbîdir, derîden’den, perde yırtıcı ma‘nâsına ve **yâ** harf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Yalñız benim gönlümüñ râzından perde düşmedi ya‘nî hemân benim gönlümüñ esrârı fâş olup rüsvây olmadı, belki felek mahlûk olaldan⁵ beri pîşesi ve şîvesi perde-derlikdir. Ya‘nî vefât eyleyen cânâna⁶ muhabbetim maḥfi idi ve mevt ü fevtile⁷ aşikâre oldu. Pes, gûyâ ki felek perde-i sırr-ı dili çâk eyledi ve aşikâre oldu.

خوش بود لب آب و گل و سبزه و لیکن
افسوس که آن گنج روان رهگذری بود

Hoş bûd leb-i âb u gul u sebze velikin
Efsûs ki ân genc-i revân reh-guzerî bûd

1 S: ecilden.

2 S: ilet-di.

3 T: eved.

4 T: -dur (metin harekeli).

5 M: olduğından.

6 S: vefât-ı cânâna.

7 S: mevt ü fevt.

Hoş bûd hoş idi ya'nî eyi idi. **Efsûs** hayf. **Ki** harf-i beyân. **Ān** ism-i işâretdir, ya müşrâ'-ı evvelde mezkûrlara veya fevt olan cânâneye. **Genc-i revân** iżâfeti beyâniyyedir. **Genc-i revân** şol mâldır ki her yerde geçer, altın ve gümüş gibi. **Reh-guzerî; ya** harf-i nisbet, reh-güzere mensûb dimekdir ya'nî geçginci.

Mahşûl-i Beyt: Şu kenârı ve gül ü sebze hoş idi, ammâ hayf ki ol mâl-i râyic geçkinci idi, ya'nî ƙarâr eylemeyüp geçdi ve gitdi. Ya'nî cânânlâ şu kenârında gül ü sebze arasında oturup turmak laťif idi, ammâ nice idelim 'âbir-i sebil gibi ƙarâr eylemeyüp gitdi. Minhusinde lafz-ı reh-guzerî ya-yı aşliyye ile yolcu dimekdir diyen ya-yı aşliyyeyi bilmez imiş.

اوقات خوش آن بود که با دوست بسر رفت
باقی همه بی حاصلی و بی خبری بود

Evkât-ı hoş ân bûd ki bâ-dôst be-ser refت
Bâkî heme bî-hâşılı vu bî-haberî bûd

Evkât-ı hoş iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Be-ser ref** nihâyetevardı ya'nî tamâm oldu. **Bî-hâşılı** ve **bî-haberî** ya'ları maşdariyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Güzel evkât ol idi ki dostla geçüp gitdi, ya'nî cânânlâ geçen evkât eyi evkât idi. Bâkisi cemî'an hâşılsızlık ve hâbersizlik idi ya'nî ǵaflet idi, hâşılı¹, mu'teddun bih² degil idi.

خود را بکشد بلبل ازین رشك که گل را
با باد صبا وقت سحر جلوه گری بود

Hôd-râ bi-kuşed bulbul ezîn reşk ki (240a) gul-râ
Bâ-bâd-ı şabâ vaqt-i seher cilvegerî bûd

Gul-râ gülüñ dimekdir, **râ** tahşîş ifâde ider. **Cilve** lügat-i 'Arabîde³ geliniñ yüzine aşıkâre baƙmağa dirler, ya'nî ere varacak kız ve gelin տonanur ve düğün һalkına kendüyi yüzü açık seyr itdürür, anıñ ol važ'ına **cilve** dirler, diyâr-ı 'Araba mahşûs bir važ'dır. Âl-i 'Osmân diyâr-ı 'Arabi fethinden evvel bu važ' aralarında aşıkâre imiş, ammâ şoñra bunlarıñ yasağı sebebiyle mahfi ider olmuşlar ve bu zamânda Mîşir'dan ǵayrı yerde bu važ' կalmamış, anda da ziyâde һafâ ile iderler imiş. İmdi ol 'arûsa **cilveger** dirler ve **ya** harf-i maşdardır.

¹ S: ve.

² S: mu'temedun bih.

³ S: lügatde.

Mahşûl-i Beyt: Bülbül kendini katl ider bu reşkden ki gülün seher vakıtkinde bâd-ı şabâyla cilvegerliği var idi, ya'nî gülü¹ bâd-ı şabâdan güniledüğüün kendini helâk ider.

عذری بنه ای دل که تو درویشی و او را
در مملکت حسن سر تاجوری بود

‘Ozrî bi-nih ey dil ki tu dervîşî vu ū-râ
Der-memleket-i ḥusn ser-i tâcverî bûd

Bu beyt beyt-i sâbıkdan muķaddem yazılmak gerek idi, ammâ Sürûrî min-husinde mu'âħhar yazdığını te'ħîr eyledik. ‘Ozrî; yâ harf-i tenkîr, **bi-nih** ko dimekdir, ‘özri ḥabûl eyle ya'nî ma'zûr tut. **Ki** harf-i ta'lîl. **Dervîşî;** yâ harf-i ḥiṭâb. **Vâv** harf-i ḥâl. **Râ** harf-i taḥṣîş. **Memleket-i husn** iżafeti beyâniyyedir. **Ser-i tâcverî** iżafeti de böyledir ve yâ harf-i maşdar veya yâ harf-i nisbet.

Mahşûl-i Beyt: Ma'zûr tut ey gönül cânâniñ seni կoyup gitdüğini, zîrâ sen dervîşsin ya'nî faķîr-ħâlsin², ħâlbuki anîn güzellik memleketinde tâca lâyîk ve tâca münâsib başı var idi. Ya'nî anîn seniñle hîç münâsebeti yok idi, zîrâ ol bir pâdişâh idi ve sen bir gedâ. İmdi seni terk idüp ‘âlem-i uķbâya vardı ise ma'zûr tut. Mîşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; hüsün memleketinde bir tâclu baş var idi diyüp³ minhusinde tâcverî'de olan yâ vahdet içündür diyen ‘ilm-i Ḳâfiyeden hîç āgâh degil imiş⁴, zîrâ yâ-yı vahdet yâ-yı maşdariyye ve nisbiyye ile bir şî'rde cem' olmaz.

هر گنج سعادت که خدا داد بحافظ
از یمن دعای شب و ورد سحری بود

Her genc-i sa'ādet ki Ḥudâ dâd be-Ḥâfiż
Ez-yumn-i du'â-yı şeb u vird-i seherî bûd

Genc-i sa'ādet iżafeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Yumn-i du'â-yı şeb** iżafetleri (^{M,T+} lâmiyyelerdir. **Vâv** harf-i ‘atf, **vird** du'â'ya ma'ṭûfdur ve **seher**'e iżafeti) beyâniyyedir ve yâ harf-i nisbet.

Mahşûl-i Beyt: Her sa'ādet gencini ki Ḥudâ, Ḥâfiż'a virdi, gice du'âsı ve seher virdiniñ bereketindendir, ya'nî giceler ed'iye ve seher evrâda meşgûl olduğunuñ bereketindendir.

1 S: gülü.

2 S: ya'nî fakîr.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

228

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużāri‘^c
Mefūlü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilün**

بخت از دهان دوست نشانم نمی‌دهد
دولت خبر ز راز نهانم نمی‌دهد

Baht ez-dehān-ı dōst nişānem ne-mī-dehed
Devlet ҳaber zi-rāz-ı nihānem ne-mī-dehed

Kâfiyede vâkı‘^c olan **mīm**-i mütekellim mā‘nā cihetinden fī‘le muğayyed-
dir, żamīr-i manşūb muttaşıl mā‘násına.

Mahşûl-i Beyt: Baht dehān-ı dostdan baña nişān virmez, zīrā kemāl-i hür-
deliginden nā-peydâdır. İmdi bahtdan ümīdimiz ol idi ki dehān-ı yāri bize
beyān eyleyeydi, ammā eylemez. Devlet dahı baña rāz-ı nihāndır, andan baña ҳaber vir-
mez, (^{M,T+} ya‘nī dehān-ı dost ki rāz-ı nihāndır, andan baña ҳaber virmez,) zīrā
dehān-ı yār mā‘dūmdur, andan ne vecihle (^{M,T+} ҳaber ü) nişān virilsün.

مردم ز اشتیاق درین پرده راه نیست
یا هست و پرده دار نشانم نمی‌دهد

Murdem zi-iştiyāk u derin perde rāh nīst
Yā hest u perde-dār nişānem ne-mī-dehed

Mışrā‘-ı (240b) evveldeki **vāv** hâliyyet mā‘násını ifâde ider. **Der** ҳarf-i żarf
ve **İN** ism-i işâretdir **perde**’ye, mužāfun ileyh ҳazfîyle, takdîri **perde-i vişâl**dır.
Perde-dâr vaşf-ı terkîbîdir.

Mahşûl-i Beyt: İştiyâkdan öldüm, hâlbuki perde-i vişâle yol yoķdur
ya‘nī imkân yok veya imkân var ammā perde-dâr imkâna nişān ü ‘alâmet
virmez, ya‘nī vişâle ṭarîk u sebeb budur dimez. Hâşılı, қažiyye ikiden hâlî
degil; yā vişâle hîc bir vecihle imkân yok veya imkân var ammā perde-dâr
mâni‘dir vuşûle¹.

¹ S: ammā perde-dâr bir vecihle mâni‘dir vuşûle.

از بھر بوسه ز لبشن جان همی دھم
اینم نمی ستاند و آنم نمی دهد

Ez-behr-i bûse'i zi-lebêş cân hemî-dehem
Înem ne-mî-sitâned u ânem ne-mî-dehed

Bûse'i'de **yâ** vahdet için ve **hemze** tevessül içündür. **În** cân'a işaretdir ve **ân** bûse'ye, leff ü neşr-i mürettebat tarîkiyle.

Mahşûl-i Beyt: Lebinden bir bûse için cân virürem, ammâ cân alup bûse virmez, ya'nî ne cân alur ve ne bûse virür.

زلفش کشید باد صبا چرخ سفله بین
کانجا مجال باد وزانم نمی دهد

Zulfeş keşid bâd-ı şabâ çarh-ı sifle bîn
K'ân-câ meçâl-i bâd-ı vezânem ne-mî-dehed

Çarh-ı sifle izâfeti beyâniyyedir ve **bîn**'iñ muğaddem mef'ûl-i şârîhidir ve cümle müşrâ'-ı şânîye merhûndur. **Ki** harf-i beyân. **Ân-câ** ya'nî âsitân ve kûy-ı cânânda. **Mecâl-i bâd-ı vezân** izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Bâd-ı vezân** vaşf-ı terkîbîdir¹, vezîden'den, yel esmek ma'nâsına. Pes, **vezân** şîfat-ı müşebbehedir, esegen² ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ zülfini bâd-ı sâba çekdi ya'nî zülfine el urup perişân eyledi. Alçak felegi gör ki baña esegen³ yel meçâlini ya'nî bâd-ı şabâ meçâlini virmez ki ol, zülfine el urur (^{M,T+} ve ben) yanına varmağa ķâdir olmayup ırakdan hasret çekerim⁴. Müşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; anîñ zülfini çekdi şabâ, denî gorici felek diyüp ve müşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını, ki ol yere benim esen yelime meçâl virmez diyen iki müşrâ'-iñ bile ma'nâsını aňlamamış⁵. Çarh-ı sifle bîn'i vaşf-ı terkîbî i'tibâr eyledüğinden haṭâ eylemiş.

چندان که بر کنار چو پرگار می روم
دوران چو نقطه ره بمیانم نمی دهد

Çendân ki ber-kenâr çu pergâr mî-revem
Devrân çu nokta reh be-miyânem ne-mî-dehed

1 Burada vaşf-ı terkîbî şîfat tamlaması yani izâfet-i beyâniyye anlamına kullanılmış olmalıdır.

2 M: esici.

3 M: esici.

4 S: ol zülfine el urayın. Yanına varmağa ķâdir olmayup ırakdan hasret çekerim.

5 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Devrân ‘Arabîde vâv’în ve râ’nîn fethalarıyla müsta‘meldir, maşdardır, ne-zevân ve cevelân ve feyezân gibi, ammâ ‘Acem gâhî vâv’în sükünüyla isti‘mâl ider ve ekşer bu lafızla zamân ma‘nâsını ķaşd ider, niteki bu beytde öyledir ve **pergâr**’a nisbet ziyâde hüb vâki‘ olmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Ol ķadar ki pergâr gibi kenârda gezer ve yelerim, bâşed ki ‘ayne'l-fî'l-i (^{M,T+} murâda) vâşîl olam, ammâ devrân u zamân baňa nokta-i pergâr gibi miyân-ı murâda yol virmez, ya‘nî vuşûl-i murâdîma mânî^c olur.

شکر بصیر دست دهد عاقبت ولی
بد عهدي زمانه زمانم نمی دهد

Şukr be-şabr dest dehed ‘âkîbet velî
Bed-‘ahdi-i zemâne zemânam ne-mî-dehed

Be-şabr; bâ ḥarf-i sebeb. **Bed-‘ahdî-i zemâne** iżâfeti lâmiyyedir. **Zemâ-nem; zemân** bunda mühlet ve müddet ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Şükür ‘âkîbet şabr ile el virür, ammâ zamâne bed-‘ahdligi baňa zamân virmez, ya‘nî şabır sebebiyle ķoruk ḥelvâ olur, ammâ zamâne yaramazlığı baňa şabra müddet ü mühlet virmez.

گفتم روم بخواب و بینم جمال دوست
حافظ ز آه و ناله امانم نمی دهد

Goftem revem be-ḥâb u bi-bînem cemâl-ı dôst
Hâfiż zi-āh u nâle emânam ne-mî-dehed

Goftem didim ya‘nî ķaşd eyledim¹. **Be-ḥâb; bâ ḥarf-i şila,** **revem**’e müte‘allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Қaşd eyledim ki uyħuya varam ve dostuñ cemâlini görem, ammâ Hâfiż baňa āh u nâleden (**241a**) emân virmez, ya‘nî beni āh u nâlesiyle uyutmaz ki cemâl-i cânâni görem.

¹ S, M: Goftem revem ya‘nî ķaşd eyledim.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilatün Fe‘ilün**

سحرم دولت بیدار بیالین آمد
گفت برخیز که آن خسرو شیرین آمد

Seherem devlet-i bîdâr be-bâlîn âmed
Goft ber-hîz ki ân hüsrev-i şîrîn âmed

Seherem; mîm-i mütekellim ma‘nâ cihetinden **bâlîn**’e muâkayyeddir. **Devlet-i bîdar** iżâfeti beyâniyye ve mübtedâ ve **âmed** haberî ve **be-bâlîn**; **bâ** harf-i şîla, habere müte’allîk. **Ber** harf-i te’kîd, **hîz** fi'l-i emr müfred muhâṭab, kâlk dimekdir. **Ki** harf-i ta’lîl veya harf-i beyân. **Hüsrev-i şîrîn** iżâfeti beyâniyyedir. **Ân** ism-i işaret mübtedâ, **âmed** haberî ve **hüsrev-i şîrîn** müşârûn ileyh.

Mahşûl-i Beyt: Seher vakıtinde devlet-i bîdâr yaşıdgîma geldi ve didi, kâlk ki ol tatlu pâdişâh geldi, ya‘nî devlet-i şâbit ü kâ’im başıım ucına gelüp tenbîh eyledi ki ne yatursın, kâlk ki cânân geldi diyü.

قدحی درکش و سرخوش بتماشا بخرام
تا بیینی که نگارت بچه آیین آمد

Kadehî der-kes u serhoş be-temâşâ bi-hîrâm
Tâ bi-bînî ki nigâret be-çî âyîn âmed

Kadehî; yâ harf-i vâhdetdir. **Der** harf-i te’kîd, **kes** çek ya‘nî iç dimekdir. **Be-temâşâ;** **bâ** harf-i şîla. **Tâ** harf-i ta’lîl¹. **Ki** harf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Bir kadeh iç, dahî serhoş temâşâya şalın, tâ göresin ki nigâriñ ne üslüb u âyînle geldi, ya‘nî kemâl-i şöhretle geldi.

مزدگانی بده ای خلوتیع نافه گشای
که ز صحرای ختن آهوی مشکین آمد

Mujdeganî bi-dih ey halvetî-i nâfe-guşây
Ki zi-şâhrâ-yî Hoten âhû-yî müşkin âmed

1 S: te’kîd.

Mujdeğânî muştuluğ. **Halvetî-i nâfe-guşây** iżāfeti beyāniyyedir, **nâfe-guşây’ı halvetî**’ye isnâd anıñçundür ki ibtidâ’en nâfeyi bir halvetde açarlar ki hîc baca ve penceresi kûşâde olmaya, tamâm ķapanık ola, zîrâ şiddet-i râyihası böyle yerde ma’lûm olurmuş. **Şâhrâ-yı Hoten** iżāfeti lâmiyyedir. **Âhû-yı müşkîn** iżāfeti beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ma’lûm ola ki bu üç beytde mütekellim devlet-i bîdâr ve muhâṭab Hâce’dir. Pes, Hâce’yi halvetî-i nâfe-guşâya teşbîh idüp buyurur: Muştuluğ vir ey nâfe-guşây halvetî ki şâhrâ-yı Hoten’den âhû-yı müşkîn geldi. Halvetî buyurduğu anıñçundür ki Hâce dervîşân-ı halvetîdendir ve nâfe-guşâlığı, andan misk gibi makbûl ü mu’azzez ebyât u eş’är şâdir olduğuçundur, ya’ñı şâhrâ-yı Hoten’den müşk âhûsı geldi. Bu üç beyt delâlet ider ki Hâce’niñ seferden bir ‘azîz dostı ķudûm eylemiş ola. Ve ba’zılar didiler ki Şâh Manşûr Bağdâd’dan Şîrâz’â gelmege işâretdir, *ve'l-'ilmu inde'llâh*¹.

گریه آبی برح سوختگان باز آورد
ناله فریدارس عاشق مسکین آمد

Girye ābî be-ruh-ı sülhîgân bâz âverd
Nâle feryâd-res-i ‘âşîk-1 miskîn âmed

(^{M,F+} **Âbî; yâ** harf-i vahdet.) **Ruh-ı sülhîgân** iżāfeti lâmiyyedir. **Girye** mübtedâ, **âverd** haberî. **Feryâd-res** vaşf-ı terkîbîdir, resîden’den, ‘âşîk’ a iżāfeti ism-i fâ’iliñ mef’ûline iżāfetidir, **miskîn** şîfat-ı ‘âşîk’dir.

Mahşûl-i Beyt: Ağlamağa ‘ışk’ âtesine yanmışlarıñ yüzine su getürdi ya’ñı girye ve bükâ anlara yüz suyu virdi. Nâle de ‘âşîk-1 miskîne mededci geldi ya’ñı mededine irisdi. Hâşılı, ‘âşîk-1 dil-sühteleriñ girye ve nâleleri firâk âtesinden emân ve hicrân derdine dermân geldi². Ya’ñı bizim nâle ve enînimiz ve şîdîk-1 teveccühümüz mezkûr dostı diyâr-ı gurbetden getürdi ki âlâm-1 firâk u derd-i iştîyâkdan ħalâş bulduk.

ساقیا باده غم مخور از دشمن و دوست
که بکام دل ما آن بشد و این آمد

Sâkiyâ bâde bi-dih ǵam me-ḥor ez-duşmen u dôst
Ki be-kâm-ı dil-i mā ān bi-ṣud u īn āmed

¹ İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

² M: virdi.

Takdîri **ez-behr-i duşmen u dōst**'dur. **Kı** harf-i ta'lîl. **Ān** ya'nî **duşmen** ve **īn** ya'nî **dōst**.

Mahşûl-i Beyt: (241b) Ey sâkî, bâde vir ve düşmenden ve dostdan şam yeme, zîrâ bizim murâdımızca düşmân gitdi ve dost geldi, ya'nî düşmân gitdi ve dost yerine geldi. Bu kelâm anı bildirir ki¹ mezkûr kimse ehl-i manşîb ola ve Hâce'niñ 'adûlârından biriniñ yerine gele. Hâşîli, Terekeme² gidüp Şâh Manşûr geldiğini bildirir³.

مرغ دل باز هوادار کمان ابروییست
ای کبوتر نگران باش که شاهین آمد

Murğ-ı dil bâz hevâ-dâr-ı kemân-ebrûyi'st
Ey kebûter nigerân bâş ki şâhîn âmed

Murğ-ı dil iżâfeti beyâniyyedir. **Bâz** gine ma'nâsına nadır ve te'kîd için olmak da câ'iz. **Hevâ-dâr** vaşf-ı terkîbîdir, dârîden'den, hevâ tutucu ya'nî muhibb, **kemân-ebrû**'ya iżâfeti ism-i fâ'ilîn mef'ûline iżâfetidir. **Kemân-ebrû** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, yay ķaşlı dîmekdir ve **yâ** harf-i vâhdet. **Kebûter** gügerçin, murâdî kendi gönlidir. **Kı** harf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Göñül (^{M,T+} murğı) yine bir kemân-ebrûnuñ muhibbi ve hevâ-dâridir. Ey göñül kebûteri, nâzîr ol, gâfil olma ki şâhîn geldi. Ya'nî göñül murğı bir cânâna 'âşîkdir, ammâ ey göñül murğı, cânân şâhîndir, seni şikâr idüp ağıyâr u ruķabâ eline virür ve anlar saña merhamet eylemeyüp habs-i ķafes-i hicrân eyler. Ekser nûşhada müşrä'-i evvel böyle vâki'dir. Pes, bu beytde gâ'ibden muhâṭaba iltifât var, ammâ ba'zi nûşhada müşrä'-i evvel böyle vâki'dir:

Der-hevâ çend mua'llaķ zenî vu cilve konî
Ey kebûter *ilâ āhîrih*.

Mışrä'-i şâniye bu ensebdîr evvelkiden, zîrâ kebûter havâda mu'allak urur ve cilve eyler.

رسم بدعهديع ايام چو ديد ابر بهار
گريهاش بر سمن و سنبل و نسرين آمد

Resm-i bed-'ahdî-i eyyâm çu dîd ebr-i bahâr
Giryeeş ber-semen u sunbul u nesrîn âmed

¹ M, T: anı virür ki.

² M, S: Terâkime.

³ S, T, F: virür.

Resm bunda қānūn ma'nāsınadır. **Bed-'ahdī; yā** harf-i maşdar, **eyyām'**a iżāfeti lāmiyyedir. **Ebr-i bahār** da böyledir. **Giryeeş**; žamīri **ebr-i bahār'**a rācīdir.

Mahşûl-i Beyt: Ebr-i bahār çünkü eyyāmīn bed-'ahdligini ve yaramazlığını gördü ve müşāhade eyledi, semen ü sünbül ü nesrīn üzerine giryesi geldi, ya'nī bunlara merhamet idüp üzerlerine ağlaması geldi. Semen ü sünbül ü nesrīnden murād mahbublardır ki eyyām anları telef idüp zīr-i ḥāk eyledüğüün ebr-i bahār mātem çeküp üzerlerine giryesi geldi.

چون صبا گفتہ حافظ بشنید از بلبل
عنبر افسان بتماشای ریاحین آمد

Çun şabā gofte-i Hâfiż bi-şenid ez-bulbul
'Anber-efşān be-temâşā-yı reyâhīn āmed

'**Anber-efşān** vaşf-ı terkībīdir, efşānīden'den, 'anber saçıcı dimekdir. **Reyâhīn** cem'-i reyâhāndır 'Arabīde¹', bunda hoş kokulu otlar murāddır, egerçi **reyhān** feslegene de dirler.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü şabā bülbülden Hâfiż'ıñ kelimât-ı tāyyibesini işitti, 'anber-efşān reyâhīn temâşasına geldi. Zīrā kelimât-ı Hâfiż hoş-büydür misk ü 'anber gibi. Ya'nī (^{S,T+} reyâhīn) bülbülden işitdi² kelimât-ı Hâfiż'dan istişmām-ı būy-ı hoş eyledi, şabā da geldi ki anlardan ol būdan bir miğdār iktisāb eyleye³.

1 S: reyhān'ıñ cem'idir.

2 S: işitti.

3 S: şabā da geldi ki ol būdan anlardan bir miğdār istişmām ide ve būy iktisāb eyleye.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

در نمازم خم ابروی تو با یاد آمد
حالتی رفت که محراب بفریاد آمد

Der-nemâzem ḥam-i ebrû-yı tu bā-yād āmed
Hāleti reft ki mihrâb be-feryād āmed

Nemâzem; mīm ma‘nā cihetinden **yād**’a muķayyeddir, **bā-yādem** āmed taķdîrinde. **Reft** vâkî‘ oldu ma‘nâsına nadır. **Ki** ḥarf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Namâzda seniñ (^{S,T+} ḥam-i) ebrûn yâdîma geldi, bir hâlet vâkî‘ oldu ki (242a) (^{M,T+} mihrâb) feryâda geldi. Ya‘nî ķaşın hâtırıma gelmekden baña bir hâlet hâşıl oldu ki bî-ihtiyâr āh u nâle eyledim, mihrâb da baña muvâfaqatla feryâd eyledi ki aña şadâ dirler, ya‘nî benim nidâma aniñ şadâsı muvafîk geldi ki ‘ādet böyle cârî¹ olmuşdur.

از من اکنون طمع صبر و دل و هوش مدار
کان تجمل که تو دیدی همه بر باد آمد

Ez-men eknûn ṭama‘-ı şabr u dil u hûş me-dâr
K’ân tecemmûl ki tu dîdî heme ber-bâd āmed

Tama‘-ı şabr iżâfeti maşdarını mef’ûline iżâfetidir. İki yerde **vâv** ḥarf-i ‘aṭf-dır. **K’ân; ki** ḥarf-i ta’lîl. **Tecemmûl**, cîm-i ‘Arabiyle, bunda şabr u dil ü hûş-dan kinâyetdir, aşlında tefâ‘ul bâbindan (^{M,T+} maşdarıdır,) kişiyi güzellendiren nesneye dirler, ammâ bunuñ gibi yerde esbâb u eşkâl murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Benden şimdi şabr u dil ü hûş ṭama‘ın tutma, zîrâ ol tecemmûl ü esbâb-ı² cemâl ki sen gördün, hep yele³ gitdi, ya‘nî ‘ışk-ı cânâbunları cemî‘an hebâ’en mensûr eyledi. Tecemmûl-i bunda hâ-yı mühmele ile yazanlar mahallînî taḥammülini (^{S,F+} ve ‘adem-i taḥammülini) aňlamamışlar⁴.

1 S: vâkî‘.

2 S: esvâb-ı.

3 S: yile.

4 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

باده صافی شد و مرغان چمن مست شدند
موسم عاشقی و کار بینیاد آمد

Bâde şâfi şud u murğân-ı çemen mest şudend
Mevsim-i ‘âşikî vu kâr be-bunyâd âmed

Mevsim-i ‘âşikî izâfeti lâmiyyedir ve **yâ** harf-i maşdar. **Kâr be-bunyâd âmed**; **kâr**’dan murâd ‘îşk u muhabbetdir, **bunyâd**’dan murâd zuhûrdur.

Mahşûl-i Beyt: Bâde şâfi ve hâliş oldu ve murğân-ı çemen dahî mest oldilar, ya‘nî faşl-ı bahârdır, her şey’ cûş u hûrûşa geldi. Pes, ‘âşiklik mevsimdir, ‘îşk-ı ‘uşşâk da zuhûra geldi. Hâşılı, şûrîdelik ve hevâ ve heves zamâni geldi.

بوی بهبود ز اوضاع جهان می‌شном
شادی آورد گل و باد صبا شاد آمد

Bûy-ı bih-bûd zi-evzâ‘-ı cihân mî-sinevem
Şâdî âverd gul u bâd-ı şabâ şâd âmed

Bûy-ı bih-bûd izâfeti beyâniyyedir. **Bih** yet ve eyi ma‘nâsında müsta‘melidir, **bûd** bunda **bûden** ma‘nâsınınadır, yet olmak ve eyi olmaķ dimekdir. **Evzâ‘** važ‘în cem‘îdir, lûgatde ķomaķ dimekdir, ammâ bunda aħvâl ma‘nâsınınadır. **Şâdî**; **yâ** harf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Cihâniñ aħvâl ü evzâ‘indan eylik ķokusın işidirin, ya‘nî faşl-ı rebî‘ gelmek sebebiyle cihân tâzeleneüp güzellenmek lâzımdır. Bunda hâsse-i sem‘î hâsse-i başarı yerinde istî‘mâl eylemiş bûy lafzi içün. Gûl şâdlik ve sürûr getürdi, bâd-ı şabâ dahî şâd geldi. Ya‘nî gûl sultân-ı şükûfedir, ol sürûr u hubur getürdi, bâd-ı şabâ dahî gûlüñ ķudûmiyle şâd u hurrem geldi, zîrâ gûlüñ hîdmetkâridir. Gûl şâdlik getüricek¹ şabâ şâd gelür.

ای عروس هنر از بخت شکایت منمای
حجلة حسن بیارای که داماد آمد

Ey ‘arûs-i huner ez-bâhît şikâyet me-numây
Hâcle-i hûsn bi-y-ârây ki dâmâd âmed

‘Arûs-i huner izâfeti beyâniyyedir. **Hâcle-i hûsn** izâfeti de beyâniyyedir. **Hâcle** ‘Arabîde hâniñ ve cîm’iñ fetħalarıyladır, ammâ ‘Acem cîm’i sâkin okur,

¹ S: getürdüğüçün.

cem'i hicâl gelür, gerdek odasına dirler. **Bi-y-ärây** fi'l-i emr müfred muhâṭab, zînet eyle dimekdir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Dâmâd** güyegü.

Mahşûl-i Beyt: Hâce kendiniň hünerine hîṭâb idüp buyurur: Ey hüner 'arûsi, tâli'iinden şikayet gösterme, hemân hüsn gerdek-hânesin zînet eyle ki dâmâd geldi. Ya'nî ey 'arûs-ı hüner, sen hemân cevâhir-i ma'rifetiň iżhâr idüp müteheyyi' ol ki tâlib u ḥâridâr-ı cevâhiriň geldi.

Beyt: اگر قیمتى گوھرى غم مدار

کە ضایع نگرداندت روزگار

Eger kıymetî-gevheri ġam me-dâr

Ki žayı' ne-gerdânedet rûzgâr¹

Zâhir, dâmâddan murâd ǵazel-i sâbıkda mezkûr olan Hâce'niň dostıdır.

دلفریبان نباتی همه زیور بستند
دلبر ماست کە با حسن خدا داد آمد

Dil-firîbân-ı (242b) nebâtî heme zîver bestend

Dil-ber-i mâst ki bâ-husn-i Hudâ-dâd âmed

Dil-firîbân-ı nebâtî iżâfeti beyâniyyedir. **Zîver** zînet ma'nâsına nadır. **Husn-i Hudâ-dâd** iżâfet-i beyâniyyedir. **Husn-i Hudâ-dâd** zîver ü zînetle mükteseb olmayup zâtî olan güzellikdir.

Mahşûl-i Beyt: Nebâta mensüb dil-firîbler cemî'an zînet bağladılar, ya'nî nebâtât hep güzellendi dürli dürli çiçeklerle. Hemân bizim dilberimizdir ki hüsn-i zâtîyle geldi. Ya'nî çemen çiçeklerle zînet ü bahâ² kesb eyledi, ammâ bizim cânânimiziň kesb-i hüsnne iňtiyâcı yok, zîrâ hüsnî zâtîdir.

زیر بارند درختان کە تعلق دارند
ای خوشاسرو کە از بار غم آزاد آمد

Zîr-i bâ'end dirahtân ki ta'alluk dârend

Ey hoşâ serv ki ez-bâr-ı ġam âzâd âmed

Bâr bunda ağaç hâşlıdır ki aña da yük dirler. **Dirâhtân** elif ve nûn'la cem'i şüzüzlâdir. Ey ḥarf-i nidâ, münâdâsı mahzûfdur, **ey yârân hoşâ serv** dimekdir. **Hoşâ**'da elif mübâlaǵa ifâde ider, ne hoşdur serv dimekdir. (^{M,T+} **Ki** ḥarf-i ta'lîl.

¹ Eğer değerli bir mücevher isen tasalanmana gerek yok, çünkü felek böyle bir cevheri zayı etmez.

² M: bahâr.

Bâr-ı ǵam iżāfeti beyāniyyedir, ǵam yükü dimekdir. **Āzâd** bunda sâlim ü hâliş ma'ñâsinadır.)

Mahşûl-i Beyt: Ağaçlar hâşıl yükü altındadır, zîrâ ol hâşila ta'allukları var, ammâ ne һoşdur servi ki bâr-ı ǵamdan sâlim ü  zâde geldi. Ya'nî sa'ir dîrahîtlar üstinde olan yemiş sebebiyle yük altındadır ve taşlanup üstine ağaç atılmakdan hâli degil, ammâ serviñ hâşılı olmadığıçün bunlardan berîdir dimekdir.

مطرب از گفته حافظ غزلی نغز بخوان
تا بگویم که ز عهد طربم یاد آمد

Muṭrib ez-gofte-i Ḥâfiż ǵazelî naǵz bi-ḥān
Tā bi-gūyem ki zi-‘ahd-i ṭarabem yād āmed

Ekşer nûshâda **naǵz** yerine **mest** vâkı'dır ve ba'zı nûshâda **bi-gûyem** yerine **bi-giryem** vâkı'dir. **Muṭrib** münâdâ. **Gofte-i Ḥâfiż** iżāfeti lâmiyyedir. **Ḡazelî**; yâ ḥarf-i vahdet. **Naǵz** eyi dimekdir, nîk ma'ñâsına. **Tâ** ḥarf-i ta'lîl. **Ki** ḥarf-i beyân veyâ ta'lîl. **'Ahîd** zamândır ve **ṭarab** şenlik.

Mahşûl-i Beyt: Ey muṭrib, Ḥâfiż kelimâtından bir eyi ǵazel okıveyâ mest oldukdâ bir ǵazel okı, tâ söyleyeyim ki sürür u şenlik yâdîma geldi, yâhûd, tâ ağlayayım¹, zîrâ sürür u şâdlik hâtitîrima geldi. Tâ bi-gûyem, ya'nî tekellüme gelüp gûyendelik ideyim ki zamân-ı ṭarab hâtitîrima geldi veyâ girye ideyim ki *ilâ  birib*².

1 S: eyleyem.

2 S, T: girye ideyim ki *ilâ  birib, ve li-kullin vichetun*.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Me'fâ'ilün Fe'ilât**

معاشران گره از زلف یار باز کنید
شبی خوشست بدین وصله اش دراز کنید

Mu'aşirân girih ez-zulf-i yâr bâz konîd
Şebî hoş'est bedîn vaşleeş¹ dirâz konîd

Mu'aşirân münâdâ, muşâhibân dimekdir. (^{M,T+} **Girih ez-zulf-i yâr; girih** düğümdür.) **Bâz konîd** açıñ dimekdir. Zülf-i yârdan dügüm açmañdan murâd zülfî uzatmakdır, zîrâ bir nesneyi dügümleseñ ķısalır ve dügümün çözseñ uzar, bu muşâhhaş ķažiyyedir. **Şebî; yâr** ҳarf-i vahdet veyâ tenkîr. **Vasle** pâre, bunda murâd dügümü çözmekden hâşıl olan uzunlukdur. **Şeb'**den bunda murâd zülfür teşbîh tarîkiyle, **şîn-i žamîr zulf e râci**'dir. **Dirâz konîd** uzadıñ² dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey yârân-ı mu'aşirân, yâriñ zülfinden girihi çözüñ, zîrâ zülf bir güzel gicédır, bu pâre ile anı dirâz eyleñ, (^{M,T+} ya'nî yâriñ zülfinden ve giri-hinden muşâhabet eyleñ) ve bu muşâhabeti taťvîl eyleñ, zîrâ bir laťif kışşadır³, ne kadar muťavvel olsa şafâ virür. Hâşılı, zülf-i yârdan giri açmañdan ġaraž zülf-i cânândan muşâhabeti uzatmakdır.

حضور خلوت انسست و دوستان جمعند
و ان يکاد بخوانيد و در فراز کنيد

Hužûr-ı meclis-i uns'est u dôstân cem°end
Ve in yekâd bi-ħânid u der firâz konîd

Hužûr-ı meclis-ı uns iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Ve in yekâd'**dan murâd⁴ (وَإِنْ يَكُادُ الَّذِينَ كَفَرُوا) 've in yekâdu'llezîne keferû'⁵ âyet-i kerîmesidir ki (243a) (^{T,F+} bu âyet-i kerîmeyi) göz degmemek için okurlar. **Der** bunda kapu ma'nâsına nadır. **Firâz** bunda kapamak ma'nâsına nadır.

1 S: kışsaeş. Derkenarda ise vaşleeş yazılmış.

2 M: uzatıñ.

3 M: ķažiyyedir.

4 S: Ve in yekâd'dan murâd sûre-i Nûn vel-ķalem'de sûre tamâm olduðda.

5 "O küfre sapanlar, Kur'an'ı işittiklerinde az kalsın gözleriyle seni devireceklerdi." Kalem 68/51.

Mahşûl-i Beyt: Meclis-i üns huzûridır, ya'nî mahrem-i râz meclisi huzûridır¹, dostlar da mecmû'dur, ya'nî dostlardan yabanda kimse yok. Pes, böyle olunca 've in yekâd' âyetini okuyuñ² ki bu meclis-i şerîfe (^{M,T+} 'ayn-ı Kemâl) irişmeye, zîrâ bu meclisi gören elbette reşk ider. Pes, bu âyeti okuyuñ ve kapayıñ³, yaramaz göz degmesün.

میان عاشق و معشوق فرق بسیار است
چو یار ناز نماید شما نیاز کنید

Miyân 'âşık u ma'sûk fark bisyâr'est
Çu yâr nâz numâyed şumâ niyâz konid

Çu edât-ı ta'lîl. **Nâz** fâhr ma'nâsinadır. **Niyâz** 'arz-ı ihtiyyâc ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: 'Âşık u ma'sûk beyninde fark çokdur. İmdi çünkü yâr nâz göstere, siz ki 'âşıklarsız, niyâz gösteriñ, ya'nî yâriñ hâli nâz ve 'âşıklarıñ hâli niyâzdır. Ba'zı nüshâda **fark bisyâr'est** yerine **râz bisyâr'est** vâki'dir, böyle olunca râz-ı bisyâr'a muşâf okuyup yazan sîrr-ı Fürs'e muştâli degil imiş⁴.

رباب و چنگ بیانگ بلند می گویند
که گوش هوش پیغام اهل راز کنید

Rebab u çeng be-bâng-ı bulend mî-gûyend
Ki gûş-ı hûş be-peygâm-ı ehl-i râz konid

Ki harf-i râbiت-ı makûl ü kavldır. **Gûş-ı hûş** iżâfeti lâmiyyedir mecâzen. **Peygâm** haber. **Ehl-i râz** iżâfeti (^{M,T+} maşdarîn) mefûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Rübâb ü çeng bülend âvâz ile söyleller ki 'akıl kulağını ehl-i râz haberine idîñiz⁵, ya'nî ehl-i râziñ sözünü diñleyiñiz⁶ ve ehl-i râz olma-yana i'tibâr eylemeyiñiz⁷.

1 M, T: mahrem-i ehl-i râz meclis huzûridır.

2 S, T, F: okuñ.

3 S, T, F: okuñ ve kapayıñ kapâñ.

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 S, T: eylef.

6 S, T: diñleñ.

7 S, T: eylemeñ.

هر آن کسی که درین خانه نیست زنده بعشق
برو نمرده بفتوای من نماز کنید

Her ān kesī ki derīn ḥāne nīst zinde be-‘ışk
Berū ne-murde be-fetvā-yı men nemāz konid

Derin hâne ya‘nī hâne-i dünyā. **Be-‘ışk; bā** harf-i sebeb. **Ne-murde** ölmemiş ya‘nī diri iken dimekdir. **Be-fetvā-yı men; bā** harf-i müşāhabet ve iżāfet lāmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Her ol kimse ki bu hâne-i dünyâda ‘ışkla diri olmadı ya‘nī bir cānāna ‘âşık olmadı, benim fetvâmla ol kimseniñ üzerinde ölmemiş iken namâz kılıñ, ya‘nī anıñ gibi kimseyi mevtâdan ‘add eyleyiñ¹ dimekdir. Mîşrâ‘-ı sâniðe **berū çu murde** yazup ma‘nâsını anıñ üzerinde meyyit gibi diyen lafiþda ve ma‘nâda hâbt-ı ‘aşvâ² eylemiş³.

نخست موظه پير مجلس اين حرفست
که از مصاحب ناجنس احتراز کنيد

Nuþust-i mevîza-i pîr-i meclis ìn ḥarf’est
Ki ez-müşâhib-i nâ-cins iħtirâz konid

Nuħust evvel. **Mevîza**, ‘ayn’iñ kesriyle, naşıhatdır, **pîr’**e ve **pîr’iñ meclis’**e iżāfetleri lāmiyyelerdir. **Harf**den bunda kelâm-ı muhtaşar-ı müfid murâddır. **Ki** harf-i beyân. **Müşâhib-i nâ-cins** iżāfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Pîr-i meclisiñ evvel naşıhati bu harfdır ya‘nî mîşrâ‘-ı sâniñiñ mažmûnidır ki nâ-cins müşâhibden iħtirâz eyleyiñ⁴, zîrâ rûha şohbet-i nâ-cins ‘azâb-ı elîmdir.

بجان دوست که غم پرده بر شما ندرد
گر اعتماد بر الطاف کارساز کنید

Be-cân-ı dôst ki ġam perde ber-şumâ ne-dered
Ger i’timâd ber-elṭâf-ı kâr-sâz konid

1 S, T: eyleñ.

2 S: habt-ı fâhiş.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

4 T: eyleñ.

Be-cān-ı dōst; bā harf-i taħṣīş ve iżāfet lämiyyedir. **Ki** harf-i beyān. **Ğam** mübtedā, **ne-dered** fi'l-i mužāri‘ nefy-i müstaħbel, ḥaberi. **Perde** mef’ül-i şarīhi ve **ber-şumā** ġayr-i şarīhi ve mecmū‘-ı müşrā‘ şart-ı mu’ahħariñ cezāsi mezħeb-i eħl-i manħik üzere. **Ger** harf-i şart ve mā-ba‘di cümle-i şartiyye. **İ‘timād** tħayanmaç ve söykenmek. **Elṭaf** luṭfuñ cemidir, **kār-sāz**’a iżāfeti lämiyyedir, takħdiri **Hudā-yı kār-sāz**’dır. **Kār-sāz** vaşf-ı terkibidir, sāzīden’den, iş düzici dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Dostuñ cāni içün ġam siziñ üzeriñize perde yırtmaz ya‘nī ġam size żafer bulmaz eger Hudā-yı kār-sāzini elṭafına i‘timād eylerseñiz. (243b) Ya‘nī her huşuşda ki Hudā-ya mütevekkil olasız, ġamdan emān bulursız.

وَگُرْ طَلْبٌ كَنْدٌ اَنْعَامِي اَزْ شَمَا حَافِظٌ
حَوَالَهُ اَشْ بَلْبَ يَارْ دَلْنَوَازْ كَنِيدْ

Vu ger ṭaleb koned in‘āmī ez-şumā Hâfiż
Havalees be-leb-i yār-i dil-nevāz konid

Vu ger; bu şartiyeye beyt-i sābiķdaki şartiyeye ma‘ṭūfdur. **İn‘āmī;** yā harf-i vahdet ve yā tenkīr. **Havalees;** şīn-i žamīr **Hâfiż**’a rāci‘dir. **Yār-i dil-nevāz** iżāfeti beyāniyyedir. **Dil-nevāz** vaşf-ı terkibidir, nevaziden’den.

Mahşūl-i Beyt: Ve eger Hâfiż sizden in‘ām ṭaleb iderse anı yār-i dil-nevāzin lebine ḥavale eyleyiñ¹, ya‘nī in‘ām u iħsānı leb-i yārdan alsun.

1 S, T: eylefi.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mef'ülü Mefā'ılı Mefā'ılı Mefā'ıl**

پیرانه سرم عشق جوانی بسر افتاد
وان راز که در دل بنهمت بدر افتاد

Pîrâne-serem 'îşk-ı civânî be-ser uftâd
Vân râz ki der-dil bi-nuhufitem be-der uftâd

Pîrâne-ser pîrlik vakıtinde dimekdir ve **mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinde **be-ser'**e muğayyeddir, **be-serem** takdîrinde. **Civânî** ya'sı harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbi'î şîfat. **Bi-nuhufitem** fi'l-i mâzî müfred mütekellim. **Be-der** taşıra dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Pîrlik vakıtinde bir civânıñ 'îşki başıma düştü (^{M,T+} ya'nî pîrlik vakıtinde bir civâna 'âşik oldum. Ve ol râz ki gönlümde gizlerdim, taşıra düştü), ya'nî 'îşk u muhabbet sırrı ki gönlümde mektûm u meknûn idi, 'âleme fâş olup dâstân oldu. Civânî ya'sı harf-i maşdarı diyen maşdar-ı taħkîk degil imiş¹.

از راه نظر مرغ دلم گشت هوا گیر
ای دیده نگه کن که بدام که درافتاد

Ez-râh-ı nažar murğ-i dilem geşt hevâ-gîr
Ey dide nigeh kon ki be-dâm-ı ki der-uftâd

Râh-ı nažar iżâfeti lâmiyyedir. **Râh-ı nažar**'dan murâd nokta-i bînişdir ki bebek dirler, ol bir delicikdir² ki gözdeki nažar anıñla olur. **Murğ-i dil** iżâfeti beyâniyyedir. **Hevâ-gîr** vaşf-ı terkibîdir, gîrîden'den, yüksek uçıcı murğâ dirler. **Nigeh kon** nažar eyle dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Be-dâm; bâ** harf-i şila, **dâm** tuzak. **Ki** bunda ismdir, kim ma'nâsına. **Der** harf-i te'kîd.

Mahşûl-i Beyt: Râh-ı nažardan murğ-ı dilim hevâ-gîr oldu ya'nî uçdı. Ey dîde, nažar eyle kimiñ dâmına düştü ya'nî kime giriftâr oldu. Hâşılı, gözüm görüp gönlüm sevdi dimekdir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

2 S: delüçükdür.

دردا که از آن آهوی مشکین سیه چشم
چون نافه بسی خون دلم در جگر افتاد

Derdâ ki ez-ān āhū-yı müşkīn-i siyeh-çeşm
Çun nâfe besi hūn-ı dilem der-ciger uftâd

Derdâ; elif harf-i nudbe. **Ki** harf-i beyân. **Āhū-yı müşkīn-i siyeh-çeşm** iżāfetleri beyâniyyedir. **Çun** edât-ı teşbih. **Hūn-ı dilem** iżâfeti lâmiyyedir, **mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinden **ciger**'e muķayyeddir, **der-cigerem** taķdîrînde.

Mahşûl-i Beyt: Hayfâ ki ol kara gözli āhū-yı müşkīn için nâfe gibi yüreğim ƙanı cigerime düştü, hâşılı, iżtûrâba ve meşâkķate düsdüm dîmekdir.

از رهگذر خاک سر کوی شما بود
هر نافه که در دست نسیم سحر افتاد

Ez-reh-guzer-i hâk-i ser-i kûy-ı şumâ bûd
Her nâfe ki der-dest-i nesîm-i seher uftâd

Reh-guzer geçid, müşrâ'-ı evvelde vâki' olan iżâfetler lâmiyyelerdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Dest-i nesîm-i seher** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Siziñ ser-i kûyuñuz tóprağınıñ uğrağından ve geçidinden- dir her nâfe ki nesîm-i seher elindedir. Ya'nî nesîm-i seher seniñ ser-i kûyuñdan murûr eyledüğinden ya'nî seniñ mahalleñ uciniñ tóprağına¹ uğradığındandır, her nâfe ki ya'nî her güzel ƙökü ki elindedir. Hâşılı, nesîm bu ƙadar güzel ƙökülleri seniñ ser-i kûyuñ hâkînden geçmekden iktisâb eylemişdir, zîrâ ser-i kûyuñ hâki misk ü 'anberdir ve nesîm her ne cins ƙokuya ki uğraya, ol ƙokiyi iktisâb eyler.

مژگان تو تا تیغ جهان گیر برآورد
بس کشته دل زنده که بر یکدگر افتاد

Mujgân-ı tu tâ tîg-i cihân-gîr ber-âverd
Bes kuşte-i dil (244a) -zinde ki ber-yekdiger uftâd

Tâ bunda ibtidâ-yı gäyet içündür, zamânda münzü gibi. **Tîg-i cihân-gîr** iżâfeti beyâniyyedir, **cihân-gîr** vaşf-ı terkîbidir, gîrîden'den, cihân ȳutıcı ma'nâsına. **Ber-âverd** ƙaldırdı dîmekdir. **Kuşte-i dil-zinde** iżâfeti beyâniyyedir,

¹ S: ya'nî seniñ mahalleñ ucindan, ya'nî mahalleñ uciniñ tóprağına.

kuşte¹den murâd ‘AŞIKDİR. **Kı** ھarf-i beyân. **Ber-yekdiger** biri biri üzerine dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ müjgânuñ cihân tutıcı қılıcı қaldırалı ya'nî cihân feth idici қılıcı eline alalı, çok küşte-i dil-zinde ya'nî 'ışk u muhabbetle қalbi hayy olan maktûl ki biri biri üzerine düşdi, ya'nî seniñ tîgiñden¹ çok 'AŞIK helâk oldı.

اين باده که پرورد که خمار خرابات
از بوی بهیشتیش چنین بی خبر افتاد

În bâde ki perverd ki hammâr-ı һarâbat
Ez-bûy-ı behîstîş çunîn bî-һaber uftâd

În bâde² ya'nî bâde-i 'ışk u muhabbet. **Kı** ismdir kim ma'nâsına. **Hammâr** mübâlağayla ism-i fâ'ildir, һamr şatıcı dimekdir. **Behîstî** yâ'sı ھarf-i nisbet ve şîn-i žamîr bâdeye râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Bu bâde-i 'ışkı kim terbiye eyledi ki meyhâne bâde-fürûşı anıñ behîste mensûb қokusundan böyle bî-һaber düşdi, ya'nî içmeksiz hemân қokusundan böyle mest-i evkâr oldı. Һâşılı, böyle қattâl bâdeyi kim terbiye eyledi ki bu қadar sevreti var ki meyhâneçiler (^{M,T+} қokusundan) mest olur. Behîst lafzi bunda iħâm tarîkiyle mezķûrdur (^{T+} *te'emmel tedri*.)

گر جان بدھد سنگ سیه لعل نگردد
با طینت اصلی چه کند بدگهر افتاد

Ger cân bi-dehed seng-i siyeh la'l ne-gerded
Bâ-ṭînet-i aşlı ci koned bed-guher uftâd

Ger (^{S,M+} ھarf-i şart.) **Cân, bi-dehed**'iñ muķaddem mef'ûlidir ve **seng** fâ'ili mecazen, **siyeh**'e izâfeti beyâniyyedir. **Bi-dehed** fi'l-i şart, **ne-gerded** cezâsi. İsmi tahtında müstetir **seng-i siyeh**'e râci' žamîr ve һaberi muķaddem **la'l**. **Bâ** ھarf-i müşâhabet, **ṭînet** bir nesneniñ mâdde-i cismi olan balçığa dirler, ammâ **ṭîn** muṭlak balçıkdır, **aşlı**'ye izâfeti beyâniyye. Ammâ bunda **ṭînet**'den murâd һilketdir. **Uftâd** vâki' oldı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Kara taş cân virse ya'nî her ne қadar sa'y ü kûşış eylese la'l olmaz, zîrâ һilket-i aşliyye ile nice eylesün, bed-güher vâki' oldı. Ya'nî bir şey'iñ һilket-i aşlısı yaramaz olduðdan şoñra ol sa'y ü kûşışla eyi olmaþ ihtiymâli yok.

1 T: eşk-i tîgiñden.

2 M: În bâde ki perverd.

Mışrā‘-ı evveliñ ma‘nâsını; eger Hak Te‘âlâ һâzreti seng-i siyâha cân vire, la‘l olmaz, bu vech dağı câ’izdir; eger seng-i siyâha cân virile la‘l olmaz diyen iki tevcîhinde bile seng-i siyâhîk izhâr eylemiş¹ ve müşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsında; hilkât-ı aşlı size neylesün ki bed-asl vâki‘ oldı diyen bed-aşılık göstermiş².

بس تجربه کردیم درین دیر مکافات
با دردکشان هر که در افتاد بر افتاد

Bes tecrube kerdim derin deyr-i mukâfât
Bâ-durd-keşan her ki der-uftâd ber-uftâd

Mukâfât müfâ‘ele bâbından maşdardır, cezâ ve ‘ivaž ma‘nâsına. **Deyr-i mukâfât**dan murâd dünyâdır ve izâfet lâmiyyedir. **Der-uftâd** bunda cidâl ü nizâ‘ eyledi dimekdir. **Ber-uftâd** yıkıldı ve düşdi ve üzildi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Çok tecrübe eyledik bu dünyâda ki, her kimse ki bâde-i ‘îşk u muhabbet nûş eyleyen ‘uşşâkla ‘adâvet ü hûşumet eyledi, ol kimse yıkıldı ve üzildi, ya‘nî ‘uşşâka ‘adâvet üzere olan felâh bulmayup helâk oldı dimekdir. Mışrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsını; dürd-keşlerle her kim ki düşdi, (244b) yukarı düşdi diyen mezükür taħkîki aňlamadığından katı alçaķ düşdi³.

هم درد دلی عاقبتش راه بگیرد
زین آتش دلسوز که در خشك و تر افتاد

Hem derd-i dili ‘âkıbeteş râh bi-gîred
Zîn âteş-i dil-sûz ki der-hušk u ter uftâd

Hem ber-uftâd'a murtabichtetir. **Derd-i dili** izâfeti lâmiyyedir ve **yâ** harf-i vaḥdet veyâ harf-i tenkir. **Ākıbeteş; şîn-i zamîr ber-uftâd**’ıñ fâ‘iline râci‘dir. **Bi-gîred**’ıñ fâ‘ili tahtında **derd-i dil**’e râci‘ zamîrdir. **Zîn âteş-i dil-sûz** ya‘nî ‘uşşâkın göñli âteşinden. **Der** harf-i şila. (^{M,T+} **Hušk** kûrı ve **ter** yaş.)

Mahşûl-i Beyt: Uşşakla ‘adâvet üzere olan sürücüp düştüğinden gâyri⁴ hem ‘âkıbet anıñ bir yürek ağrısı, yolın ȳutar⁵ bu dil-sûz âteşden ki hušk ü tere düşdi. Huškden murâd ‘adûdur, anı âteş yakar ve ter’den murâd dostdur ki anıñ harâret-i ‘îşk u muhabbetini artırır.

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

2 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

3 <^{F+} Redd-i Sürürî>

4 S: ‘Uşşâk ile ‘adâvet üzere sürücüp düştüğüñ ya‘nî düşüğinden gâyri.

5 S: ȳuta.

فرياد كه با زيركى آن مرغ سخن سنج
پندار زدش راه و بدام خطر افتاد

Feryâd ki bâ-zirekî ân murğ-i suḥan-senc
Pindâr zedeş râh u be-dâm-ı haṭar uftâd

Feryâd hayfâ. **Ki** harf-i beyân. **Bâ** ma‘iyyet ifâde ider, **zirekî**; **yâ** harf-i maşdar. **Murğ-i suḥan-senc** iżâfeti beyâniyyedir. **Suḥan-senc** vaşf-ı terkibidir, sençiden’den, söz şartıcı dimekdir ya‘nî mütekellim, nitekim **murğ-i kâfiye-senc** dirler nağme idici ma‘nâsına. **Pindâr** żann ma‘nâsınınadır. **Zedeş; şîn** žamîri ma‘nâ cihetinden **râh**’a muķayyeddir, **râheş zed** takdîrinde. **Ân murğ** mübtedâ-yı evvel¹, **pindâr** mübtedâ-yı şanî. **Zedeş râh** haber-i şanî² ve bu cümle haber-i mübtedâ-yı evvel. **Vâv** harf-i ‘atf. **Be-dâm-ı haṭar; bâ** harf-i şila, **dâm-ı haṭar** iżâfeti beyâniyyedir. **Haṭar** lügatde mevte ḫârîb olmağa dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde helâklik ma‘nâsında müsta‘meldir³.

Mahşûl-i Beyt: Hayfâ ki bu կadar zekâ ve zîreklikle benim murğ-ı suḥan-senc gibi gönlümüñ pindâr, yolunu urđi ve dâm-ı haṭara düşdi. Ya‘nî vişâl-i cânâna mâlik olurum pindârı yolın urđi ve dâm-ı haṭar-ı ‘ışka düşdi. Hâşılı, vişâl-i cânâna mâlik olmak ژanniyla ‘âşik oldu ve dâm-ı belâya düşdi.

حافظ کے سر زلف بتان دست کشش بود
بس طرفہ حریفیست کش اکنون بسر افتاد

Hâfiż ki ser-i zulf-i butân dest-keşəş bûd
Bes turfe ḥârifîst k'eş eknûn be-ser uftâd

Ki harf-i râbiṭ-ı şifat. **Ser-i zulf-i butân** iżâfeti lâmiyyelerdir. **Dest-keş** vaşf-ı terkibidir, keşîden’den, (^{M,T+} yedekçiye dirler,) meşelâ körleri yeden kimseye **dest-keş**, atları yeden kimseye **cenîbet-keş** dirler, <^{T,F+} atlardan murâd yedek atlarıdır, zîrâ **cenîbet** yedek atlarına dirler,) ‘Arabîde ḫâ’id dirler. **Turfe** ‘aceb dimekdir. **Harîf** lügatde hem-piše ya‘nî şan‘atdaş dimekdir, ammâ ıştilâhda bâde müşâhibine dirler. **K’eş; kâf** meftûh ve meksûr okunmak câ’izdir ve **şîn**-i žamîr **Hâfiż**’a râci‘dir. **Be-ser uftâd** depesi üzerine düşdi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż ki mahbûblarıñ zülfî uci anîn yedekçisi idi, ziyâde ‘aceb ḥârifdir ki şimdi depesi üzerine düşdi. Ya‘nî evvelde muttażam-ahvâl⁴ ü

1 S, F: mübtedâ.

2 S: mübtedâ-yı şanî.

3 S: helâklik ma‘nâsınınadır.

4 S: muttażam-ḥâl.

şâhib-i ser u sâmân idi, ammâ şimdi perîşâñ-hâl ü muż̄arru'l-bâl oldu. Dest lafzı keşiş lafzına muž̄afdır ve keşiş cezbe ma'ñasına ism-i maşdardır diyen 'aceb hüb taşarrufa mâlik imiş¹, 'afâllâhu 'anhu. Mîşrâ'-ı şanîniñ ma'ñasını; bes 'aceb hârifdir ki ol şimdî başa düşdi diyen müşrâ'a nisbet ma'ñayı 'aceb düşürmüş².

233

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**

گر من از باغ تو يك ميوه بچينم چه شود
پيش پايى بچراغ تو ببینم چه شود

Ger men ez-bâğ-ı tu yek mîve bi-çînem ci şeved
Piş-i pâyî be-çerâğ-ı tu bi-bînem ci şeved

Bâğ-ı tu iżâfeti lâmiyyedir, takâdîr-i kelâm **ez-bâğ-ı husn-ı tu**. **Yek mîve**; bunda **mîve** bûseden (245a) kinâyetdir. **Bi-çînem**; **bâ** harf-i te'kîd ve **çînem** fi'l-i mužâriñ nefş-i mütekellim, direm³ ve divşirem ma'ñasınadır. **Pâyî**; **yâ** harf-i tenkîr. **Be-çerâğ-ı tu**; **bâ** harf-i sebeb, **çerâğ** şem'iñ fetîlesinde olan pâre-i âteşe dirler, **tu**'ya iżâfeti lâmiyyedir. **Bi-bînem**; **bâ** harf-i te'kîd.

Mahşûl-i Beyt: Eger ben seniñ bâğ-ı cemâliñden bir bûse alsam ne olur ya'ñî saña ne noķşân gelür? Seniñ çerâğıñ⁴ sebebiyle ayañ öñini⁵ (^{M,T+} ya'ñî kendü ayağım öñini) görsem ne olur, (^{M+} ya'ñî seniñ cemâliñ ziyâsiyla müstañ olsam ne olur?) Hâşılı, seniñ güzelligiñden behremend ü müntefî' olsam ne olur?

يا رب اندر كنف ساية آن سرو بلند
گر من سوخته يك دم بنشينم چه شود

Yâ Rab ender keneñ-i sâye-i ân serv-i bulend
Ger men-i sühte yek dem bi-nişinem ci şeved

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 M: derem.

4 M: ziyâñ.

5 S: evvelkini.

Sâye-i ân serv-i bulend iżāfetleri lämiyye ve beyāniyyedir. **Men-i sūhte** beyāniyye.

Mahşûl-i Beyt: ‘Acabā ol serv-i bülendiñ sâyesi şıginacağında eger ben sūh-te-dil bir sâ‘at otursam ne olur, ya‘nî ol ārâm-ı dil¹ cānâniñ vişâli penâhında bir nefes ārâm u ķarâr eylesem ne lâzım gelür?

آخر اى خاتم جمشید همایون آثار
گر فتد عکس تو بر لعل نگینم چه شود

Âhir ey hâtem-i Cemşid-i humâyûn-âşâr
Ger futed ‘aks-i tu ber-la'l-i nigînem ci şeved

Âhir bunda taħsîn-i kelâm için gelmişdir. **Hâtem-i Cemşid** iżāfeti lämiyyedir ve **humâyûn-âşâr**’a iżāfet beyāniyyedir. **Humâyûn-âşâr** vaşf-ı terkibidir, **humâyûn** mübârek ve **âşâr** eşeriñ cem‘idir, nişânlar dimekdir. **Hâtem-i Cemşid**’den bunda murâd dehân-ı cānândır ki andan mübârek-âşâr elfâz u kelimât şâdır olur. **La'l-i nigîn**’den bunda murâd gönlidir.

Mahşûl-i Beyt: Ey mübârek-âşâr hâtem-i Cemşid, eger seniñ ‘aksiñ bizim la'l-i nigînimiz dûserse ne olur, ya‘nî eger seniñ hümâyûn-âşâr elfâz u kelimâtıñ ‘aksi ve pertevi benim hûn-âlüde ķalb-i ҳazînime düşüp mesrûr iderse ne olur? Hâşılı, şîrîn tekellüm idüp dil-i mahzûnuma sürür virseñ saña noķşân gelmez.

عقلم از خانه بدرفت و اگر می اینست
دیدم از پیش که در خانه دینم چه شود

‘Aklem ez-ħâne be-der reft u eger mey īn’est
Dīdem ez-piṣ ki der-ħâne-i dīnem ci şeved

Ez-ħâne ya‘nî ħâne-i ten veýâ ħâne-i ser dimekdir. **Vâv** harf-i ħâl.

Mahşûl-i Beyt: Aklim ħâne-i ten ü serden tâşra gitdi. Eger şarâb bu (^{S,T+} ise ya‘nî bu) içdüğüm gibi ise ileriden gördüm ki ħâne-i dînimde ne olisardır. Hâşılı, şarâb-ı ‘ışķ beni evvelden lâ-ya‘ķıl eyledi. Pes, ma'lûmum oldu ki dil ü dînim ħânesinde ‘âkîbet ne olisardır, ya‘nî ‘aklîmdan ayırdığı gibi dil ü dînimden de ayırr².

1 M: ya‘nî el uram ol. T: ya‘nî el uram dil.

2 S: dil ü dînim dahî ayrırlur.

زاهد شهر چو مهر ملک و شحنه گزید
من اگر مهر نگاری بگزینم چه شود

Zâhid-i şehr cu mihr-i melik u şîhne guzîd
Men eger mihr-i nigârî bi-guzînem ci şeved

Mîhr-i melik iżâfeti maşdarıń mef'üline iżâfetidir. **Vâv** harfi ‘atf ve **şîhne** melek'e ma'ṭûf. **Guzîd** fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, iħtiyâr eyledi dimekdir. **Mîhr-i nigâr** iżâfeti de maşdarıń mef'üline iżâfetidir ve **yâ** harf-i vahdet. **Bi-guzînem; bâ** harf-i istikbâl, **guzînem** fi'l-i mužâri‘ müfred mütekkelim, iħtiyâr idersem dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Zâhid çünkü melik ü şîhne muħabbetini iħtiyâr eyledi ya'nî anlara muħabbet idüp mülâzemet ider, eger ben bir nigârîn mihr ü muħabbetini iħtiyâr idersem ne lâzîm gelür?

صرف شد عمر گران مایه بمعشوقة و می
تا از آنم چه بپیش آید و زینم چه شود

Şarf şud 'omr-i girân-mâye be-mâ'sûka vu mey
Tâ ez-ānem ci be-piş āyed u zînem ci şeved

'Omr-i girân-mâye iżâfeti beyâniyyedir, ağır bahâlu 'ömür dimekdir. **Tâ** bunda 'acabâ dimekdir. **Ān** ism-i işaretdir **ma'sûka**'ya ve **in** ism-i işaretdir **mey**'e.

Mahşûl-i Beyt: Benim ağır bahâlı 'ömrüm ma'sûk umeye şarf oldu, ya'nî mey ü mahbûb hevâsında geçdi. 'Acabâ dilberden öñüme ne geliserdir (245b) ve bâdeden baña ne hâl olisardır, ya'nî bunlardan ne netice hâşıl olacağdır¹?

خواجه دانست که من عاشقم و هیچ نگفت
حافظ ار نیز بداند که چنین چه شود

Hâce dânist ki men 'âşikem u hîc ne-goft
Hâfiż er nîz bi-dâned ki çunînem ci şeved

Hâce'den bunda murâd vezîr-i a'żamdır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce bildi ki ben 'âşikim ve hîc nesne dimedi ya'nî süküt idüp tînmadı. Hâfiż da bilürse ki böyleyim ne olur, ya'nî vezîr bilüp tînmâyînca Hâfiż bilürse ne perva?

¹ S: ne netice hâşıl olur ve olacağdır.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

دلا بسوز که سوز تو کارها بکند

نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند

Dilâ bi-sûz ki sûz-i tu kârhâ bi-koned
Niyâz-ı nîm-şebî def-i şed belâ bi-koned

Nîm-şebî yâsı harf-i nisbetdir, harf-i (^{M,S+} vaહdet) ٹutan zann-ı fâsid eyledi¹. **Def-i şed belâ** iżâfeti maşdariň mefûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, yan ki seniň yanmaň işler eyler ya'nî 'aceb te'sîrât iżhâr ider. (^{M,T+} Dün yarısı niyâzı da yüz belâyi def² ider.) Ya'nî sûz u gûdâzdan hâlî olma ki her ne makşûd idinirseň hâşıl ola ve yüz belâyi da def³ ide.

عتاب یار پری چهره عاشقانه بکش
که یك گر شمه تلافی صد جفا بکند

'Itâb-ı yâr-ı perî-çihre 'âşikâne bi-keş
Ki yek girişme telâfi-i şed cefâ bi-koned

'Itâb-ı yâr-ı perî-çihre iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **'Itâb** âzârlamaga dirler. **Girişme** gözle ve ķaşa işaretre dirler, ammâ bunuň gibi yerlerde nâzdan 'ibâretdir. **Telâfi** maşdardır, tefâ'ul bâbından, tedârük ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Göñüle hîjâb idüp buyurur: Yâr-ı perî-çehreniň 'itâbinî 'âşikâne çek ey göñül, zîrâ bir nâz yüz cefâyi tedârük ider, ya'nî yâr saňa bir girişme eylerse² yüz cefâsını öder³.

ز ملک تا ملکوتش حجاب بردارند
هر آن که خدمت جام جهان نما بکند

Zi-mulk tâ melekûteş hîcâb ber-dârend
Her ān ki hîdmet-i câm-ı cihân-numâ bi-koned

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 S: yâr saňa yüz girişme eylese ve eylerse.

3 S: unudursun.

Mulk’den murâd dünyâdır ve **melekût**’dan ‘âlem-i ‘ulvîdir, **şîn**-i žamîr müşrâ‘-ı sânide **ki**’ye râcî’dir. **Câm-ı cihân-numâ**’dan bunda murâd ķalb-i ‘âşîkdir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âlem-i mülkden ‘âlem-i melekûta dek hicâbını ķaldırırlar her ol kimseniñ ki ķalb-i ‘âşîka hîdmet eyler. Ya‘nî ‘uşşâk-ı dil-hasteleriñ ķulübâna ri‘âyet üzere olanlarıñ dünyâca hicâbı var ise ref’ idüp vişâl-i cânâni müyesser iderler.

طَبِيبُ عُشْقِ مَسِيحَا دَمْسَتْ وَ مَشْفَقُ لَيْكَ
چو درد در تو نبیند کرا دوا بکند

Tabîb-i ‘îşk Mesîhâ-dem’est u müşfîk lîk
Çu derd der-tu ne-bîned ki-râ devâ bi-koned

Tabîb-i ‘îşk iżâfeti beyâniyyedir. **Mesîhâ-dem** ‘Isâ nefesli ya‘nî ihyâ-yı mevtâ ider.

Mahşûl-i Beyt: ‘Îşk tabîbi ‘Isâ nefesli ve müşfîkdir, ammâ çünki sende derd görmez, kime ‘ilâc eyler? Ya‘nî derd gerekdir aña devâ ola, derd olmayınca devâya sa‘y žâyi‘dir¹.

تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار
که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

Tu bâ-Ḥudâ-yı hod endâz kâr u dil hoş dâr
Ki rahm eger ne-koned mudde‘î Hudâ bi-koned

Endâz lügâtda at dimekdir, ammâ bunda işmarla dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Sen kendü işini Allâh'a işmarla, ya‘nî kendü Hâlikînâ teslim eyle ki eger müdde‘î saña rahm eylemezse Hudâ eyler. Ya‘nî her kimse ki Allâh'a mütevekkil olup işini aña işmarlaya, Hudâ anıñ işine kâfidir.

ز بخت خفته ملولم بود که بیداری
بوقت فاتحهٔ صبح يك دعا بکند

Zi-bâht-ı ħufte melûlem buved ki bîdârî
Be-vak̄t-i fâtiha-i şubh̄ yek-du‘â bi-koned

Bîdârî; yâ ḥarf-i vaḥdet. **Fâtiha** bunda ibtidâ ma‘nâsınaadır, **şubh̄**’a iżâfeti lâmiyyedir.

¹ S: derd olmayınca devâ žâyi‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Hufte bahtımdan melül ü bî-huzûrum, ola ki bir bîdâr dil ya'nî aşîâb-ı kûlûbdan bir kimse ibtidâ-yı şabâhda benim için bir du'â eyleye. İbtidâ-yı şübhî ta'yîn anıñçundur ki ol vakıtde du'â maķbûl olur. Baht-ı hufteyi baht-ı bedle tefsîr eyleyen (246a) bed-baht baht-ı hufteyi bilmez imis¹.

بسوخت حافظ و بویی بزلف یار نبرد
مگر دلالت این دولتش صبا بکند

Bi-sûlt Hâfiz u bûyî zi-zulf-i yâr ne-burd
Meger delâlet-i ìn devleteş şabâ bi-koned

Vâv harf-i hâl. **Bûyî; yâ** (^{M,T+} harf-i valdet.) **Delâlet'iñ in devlet'**e iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir, **şîn-i žamîr Hâfiz**'a râcî'dir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiz yandı hâlbuki yâriñ zülfinden bir kökü iletmeli ya'nî bir kökü almadı. Meger bu devlete aña şabâ delâlet eyleye, ya'nî zülf-i yârdan bir kokiyı meger bâd-ı şabâ getüre Hâfiz'a, yohsa mahrûm қalur bu devletden.

235

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

صبا بتهنيت پير مى فروش آمد
كه موسم طرب و عيش و ناز و نوش آمد

Şabâ be-tehniyet-i pîr-i mey-furûş âmed
Ki mevsim-i tarab u 'ayş u nâz u nûş âmed

Ba'zi nûshada 'ayş u nâz yerine **bâng-i nây** düşmüş. **Tehniyet** tef'il bâbîndan maşdardır², (^{M,T+} mübârek-bâd ma'nâsına,) **pîr**'e iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir ve **pîr'iñ mey-furûş**'a beyâniyye. **Ki** harf-i beyân-ı **tehniyet**'dir.

Mahşûl-i Beyt: Şabâ pîr-i mey-furûşuñ mübârek-bâdına geldi ki şâdlîk³ ve 'ayş u nâz u nûş zamâni geldi diyü, ya'nî bahâr eyyâmı geldi diyü mübârek-bâda geldi.

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 S: Be-tehniyet, tehniyet fey'ale bâbîndan maşdardır.

3 S: şâzılık.

هوا مسیح نفس گشت و خاک نافه گشای
درخت سبز شد و مرغ در خروش آمد

Hevâ Mesîh-nefes geş u hâk nâfe-guşây
Dırâhıt sebz şud u murğ der-hurûş âmed

İki vâv bile harf-i ‘atfdır.

Mahşûl-i Beyt: Havâ Mesîh-nefes oldu ya'nî ihyâ-yı nebâtat eyledi, hâk de nâfe-guşây oldu, ya'nî envâ‘-ı reyâhîn ü ezhâr iżhâr eyledi, nâfe-güşâlıkdan murâd güzel köklâr virmekdir. Ağaçlar da yeserdi, bülbül de sâ’ir tuyûrla hûrûşa ve feryâd u fiğâna geldi. Hâşılı, tamâm-ı ‘âlem bahâr oldu dimekdir, faşl-ı bahârı tavşîfdır.

تنور لاله چنان بر فروخت باد بهار
که غنچه غرق عرق گشت و گل بجوش آمد

Tenûr-ı lâle çunân ber-furûht bâd-ı bahâr
Ki gonçe ġarķ-ı ‘arak geş u gul be-cûş âmed

Tenûr-ı lâle izâfet-i beyâniyyedir, **nûn** şârûret-i vezniçün muhâffef okunur. **Ber** harf-i te'kîd, **furûht**; aşlı **efrûht** idi, hemze şârûret-i vezn için hâzf olındı¹, lâzımla müte‘addî beyinde müşterekdir, bunda müte‘addîdir, **tenûr** (M.T⁺ muķaddem) mef’ûl-i şârihi ve **bâd-ı bahâr** fâ‘ili. **Ki** harf-i beyân-ı **ber-furûht**. **Ġark-ı ‘arak** izâfeti maşdarıñ mef’ûline izâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Lâle tennûrını bâd-ı bahâr ancılayan kızdırdı ki gonca perdesinden çıktı ve açılıp kızardı, ya'nî ‘âlem gül ü gûlistân oldu, şimdiki zamânimiz gibi.

بگوش هوش نیوش از من و بعشرت کوش
که این سخن سحر از هاتقم بگوش آمد

Be-gûş-ı hûş niyûş ez-men u be-‘isret kûş
Ki in suhan seher ez-hâtifem be-gûş âmed

Be-gûş-ı hûş izâfeti lämiyyedir mecâzen. **Niyûş**, nûn'uñ kesriyle, fî'l-i emr müfred muhâṭabdır, diñle dimekdir, işit ma'nâsına. **Vâv** harf-i ‘atf. **Be-‘isret;** **bâ** harf-i şila, **kûş**'a müte‘allik. **Ki** harf-i ta'lîl-i **in suhan**, ya'nî **be-‘isret kûş**

1 ^{F+} Furûht gibi efâldın hemze lügaten mahzûfdur. Minhu, ‘ufiye ‘anhu.›

sözini. **Seher** ya'nî vakıt-i seherde. **Hâtif** gaybdan âvâzı gelene dirler¹, **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinden **gûş**'a muğayyeddir, **be-gûşem** takdîrinde, **bâ** harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Benden 'akıl ķulağıyla diňle ve 'işrete sa'y eyle, zîrâ bu söz seher vakıtinde hâtifden ķulağıma geldi, ya'nî 'işrete sa'y eyle diyü hâtif söyledi.

ز مرغ صبح ندانم که سوسن آزاد
چه گوش کرد که با ده زبان خموش آمد

Zi-murğ-i şübh ne-dânem ki süsén-i âzâd
Çi gûş kerd ki bâ-deh zebân ħamûş āmed (246b)

Murğ-i şübh iżāfeti lämiyyedir, murâd bülbüldür, egerçi seherlerde öten her murğa şamildir. **Gûş kerd** işitti ve diňledi dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Bâ** edât-ı müşâhabet, **deh zebân** on dil dimekdir. **ħamûş** epsem².

Mahşûl-i Beyt: Bülbülden bilmezem süsén-i âzâd ne işitti ki on dil ile ħamûş geldi, ya'nî on kat dile mâlik iken süküt idib tûnmadı. Bunda süseden murâd nebâtıdır, çiçegi degil, (^{S,F+} zîrâ âzâdlıqla mevşûf nebâtıdır, çiçegi degil.)

چه جای صحبت نامحرمسن مجلس انس
سر پیاله بپوشان که خرقه پوش آمد

Çi cây-i şohbet-i nâ-mâhrem'est meclis-i uns
Ser-i piyâle bi-pûşan ki ħirkâ-pûş āmed

Cây-i şohbet-i nâ-mâhrem iżāfetleri lämiyyelerdir. **Ser-i piyâle** de böyledir. **Ki** harf-i ta'lîl. **ħirkâ-pûş** vaşf-ı terkîbî, murâd şûfidir.

Mahşûl-i Beyt: Nâ-mâhremîn ne şohbeti yeridir meclis-i üns, ya'nî yeri degildir, hâşılı³, meclis-i üns nâ-mâhrem olan kimseniň şohbetgâhı degil. Pes, imdi piyale üstini ört ki mûrâyî ħirkâ-pûş geldi, tâ ki sırrımıza muṭṭâli⁴ olup bizi 'âleme dâstân⁴ eylemesün.

1 S: hâtif gaybdan gelen âvâza didiler. T, F: hâtif gaybdan gelen âvâza dirler.

2 S: ħamûş epsem ol dimekdir.

3 S: ya'nî.

4 S: rüsvây.

ز فکر تفرقه باز آی تا شوی مجموع
بحکم آن که چو شد اهرمن سروش آمد

Zi-fikr-i tefrika bâz ây tâ şevî mecmû‘
Be-ḥukm-i ān ki ḡu şud ehrimen surûş āmed

Fikr-i tefrika iżāfeti beyāniyyedir. **Tefrika** maşdardır tefîl bâbından, ṭağuk¹ ya‘nî perîşân dimekdir. **Bâz ây** (^{M,T+} girü gel ya‘nî) rûcû‘ eyle. **Be-ḥukm-i ān;** **bâ** ḥarf-i sebeb, **ḥukm** bunuñ gibi yerlerde müstedrekdir, taħsîn-i kelâm için gelmiş. **Ki** ḥarf-i beyân. **Şud** reft ma‘nâsındadır. **Ehrimen** dîve dirler, aşlında **āhrimen**’dir, elif-i memdûde ile, ḫarūret-i vezniçün kaşır olundı. **Surûş** ferîşte ma‘nâsındadır.

Mahşûl-i Beyt: Perîşân fikirden rûcû‘ idüp mecmû‘ olasın², ol sebeble ki cün dîv gitdi ferîşte geldi, ya‘nî bâṭil ve³ vesveseli fikirler gidince⁴ hayırlı ve ma‘kûl fikirler gelür⁵. Hâşılı, rakîb-i bâṭil fikrini terk idüp cānân-ı (^{M,T+} laṭîf) fikrine meşgûl ol⁶.

بگويمت سخن خوش بيار باده ناب
كه زاهد از بر ما رفت و مى فروش آمد

Bi-güyemet suḥan-ı hoş bi-y-ār bâde-i nâb
Ki zâhid ez-ber-i mā reft u mey-furûş āmed

Suḥan-ı hoş iżāfeti beyāniyye. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-ı ma‘kûl ü ḫavl, mâ-bâ‘di ma‘kûl-i **bi-güyemet**’dir. **Ber-i mā** iżāfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Saña güzel söz söyleyeyin, bâde-i nâb getür, (^{M,T+} ya‘nî şâfi bâde getür) ki saña bir laṭîf söz diyeyin. Ol söz budur ki zâhid bizim yanımızdan gitdi ve mey-furûş geldi, ya‘nî şîrrîr gitdi, ḥayyir⁷ geldi ve bâṭil gitdi, şavâb geldi. Hâşılı, şer gitdi ḥayır geldi.

ز خانقه بمیخانه میرود حافظ
مگر ز مستئ زهد و ریا بهوش آمد

Zi-ḥânekeḥ be-mey-ḥâne mî-reved Hâfiż
Meger zi-mesti-i zuhd u riyâ be-hûş āmed

1 S, M: ṭağınık.

2 S: Perîşân fikirden rûcû‘ eyle ya‘nî idüp geç. T, F: rûcû‘ idüp geç.

3 T: dahı.

4 S: fikirler gitdi, nice.

5 S: geldi.

6 S: olduķ.

7 T’de kelime şeddeli olarak harekelenmiş.

Ekser nûşhada **zuhd u riyâ** ‘atf-ile vâki‘dir ve ba‘zında iżāfetle. Zâhir budur ki iżāfet taşarruf-ı kâtibdendir, zîrâ gâh olur ki yâ-yı nisbîyle **zuhd-i riyâyi** dirler. Pes, ma‘lûm oldu ki yâsiz iżāfet gâlat ola.

Mahşûl-i Beyt: Hânekâhdan meyhâneye gider Hâfiż, ya‘nî hânekâhi terk idüp meyhâneye teveccûh ider, (^{M,T+} meger zûhd ü riyâ serhoşluğundan ‘akla geldi. Ya‘nî zûhd ü riyâ kendüyi mağrûr eylemiş idi,) meger ol gûrûrdan ferâgât eyledi ki meyhâneye gider.

236

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilât**

ابر آزاری برآمد باد نوروزی وزید
وجه می خواهم و مطرب که می گوید رسید

Ebr-i Āzârî ber-āmed bâd-ı nevrûzî demid
Vech-i mey mî-hâhem u muṭrib ki mî-gûyed resîd

Ebr-i Āzârî iżāfeti beyâniyye, **Āzâr;** elif žârûret-i vezn içündür, aşlında **Āzer**’dır, (247a) Yunanca Mart didikleri aydır ki Nevrûz-i (^{M,T+} sultânî) bu ayın onbirinci¹ gününde olur, âhîrinde yâ harf-i nisbetdir, **nevrûzî** yâsı da böyledir. **Demîd** bunda esdi dimekdir. Ba‘zi nûşhada **vezîd** vâki‘dir yine bu ma‘nâya. **Vech**’den bunda hârc murâddır, şarâb bahâsı dimekdir. **Vâv** harf-i ‘atf ve **muṭrib** mey'e ma‘ṭûfdur. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Mî-gûyed**’în fâ‘ili **muṭrib**’e râci‘ zamîrdir. **Resîd** makûl-i **muṭrib**.

Mahşûl-i Beyt: Mart ayının² buludu ķalķdı ya‘nî peydâ oldu ve Nevrûz yeli esdi ya‘nî evvel bahâr irişdi, bâde ve muṭrib hârcını isterim, ancılayın muṭrib ki vech-i mey irişdi diye³. Muṭribmeye ma‘ṭûf olunca ma‘nâ böyle olur, ammâ veche ma‘ṭûf olunca ma‘nâ böyle olur ki vech-i mey isterim, dahî muṭrib isterim. **Mî-gûyed resîd**’den murâd hüsn-i talebdir. Lafz-ı Āzâr’ı zâl ile yazanlar imlâdan gâfiller imiş⁴.

1 S: oninci.

2 M, T, F: mâhînînî.

3 ‘desin’ anlamında.

4 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

شاهدان در جلوه و من شرمسار کیسه‌ام
ای فلک این شرمساری تا بکی خواهم کشید

Şahidân der-cilve vu men şermsâr-ı kiseem
Ey felek in şermsâri tâ-be-key hâhem keşid

Sermsâr; sâr bunuń gibi yerde mübâlağa ifâde ider, ruhsâr gibi, utanağan¹ dîmekdir, **kîse**'ye iżâfeti lâmiyyedir, taķdîri **şermsâr-ı tehî şuden-i kîseem**'dir. **Tâ** intihâ-yı gâyet içündür.

Mahşûl-i Beyt: Mahbûblar cilvede ben ise boş kîseden utanağanım², ya'nî harçlığım olmadığından utanuram, zîrâ faķ u iflâsla anlara taķarrub mümkün degil. Pes, ey felek, bu utanmağı niceye dek çekiserem? Bu beytde de hüsn-i taleb melhûzdur.

قطط جودست آب روی خود نمی‌باید فروخت
باده و گل از بهای خرقه می‌باید خرید

Kaḥṭ-ı cûd' est āb-ı rûy-ı ḥod ne-mî-bâyed furûḥt
Bâde vu gul ez-bahâ-yı hîrķa mî-bâyed ḥarîd

Kaḥṭ-ı cûd iżâfeti lâmiyyedir, **kaḥṭ** kıtlık, sehâ ve kerem kıtlığıdır dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Sehâ ve kerem kıtlığıdır ya'nî dünyâda kerîm ü sahî kimse yokdur ki³ bir kîť'a veyâ bir gâzel veyâ bir ķaṣîde söyleyüp şila ve câ'izesin ümîd eyleyesin. Pes, imdi olur olmaz nâ-dâna şî'r söyleyüp kendi yüzüm şuyunu şatmak gerekmek. Ya'nî adına şî'r söyleyesin ve i'tibâr eylemeye, 'irzîni telef eylemekdir. Pes, imdi bâde ve gûli hîrķa bahâsından şatun almak gerek, ya'nî hîrķayı şatup anının bahâsiyla gûl ü mûl almak gerek.

غالبا خواهد گشود از دولتم کاری که دوش
من همی کردم دعا و صبح صادق می دمید

Ĝâlibâ hâhed guşûd ez-devletem kârî ki dûş
Men hemî-kerdem du'â vu şubh-ı şâdîk mî-demîd

Ĝâlibâ bunuń gibi yerlerde ke'enne ma'nâsına nadır. **Kârî; yâ** harf-i vâhdet. **Ki** harf-i ta'lîl. **Dûş** müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Şubh-ı şâdîk** iżâfeti beyâniyedir. **Mî-demîd** belürürdü ya'nî țulü' iderdi.

¹ M: utanıcı.

² M: utanıcıyım.

³ S: dünyâda sehâ ve kerem yokdur ki.

Mahşûl-i Beyt: Ke'enne baña devlet¹ cânibinden bir iş açılısardır, zîrâ dün gice ben du'â iderdim ve şubh-ı şâdiç tulû' iderdi, ya'nî bu 'alâmetle mercûdur ki devletden baña bir feth-i bâb olisardır, zîrâ bu zamânda olan du'âlar müstecâb olağandr², niteki sâbiikan beyân olındı idi. Câ'izdir ki bunda devlete bir muâzaf taâkdir idevüz, ya'nî ez-şâhib-i devlet dimek ola.

بَا لَبِي و صَدْ هَزَارَانْ خَنْدَه آمَدْ گَلْ بَيَاعْ
ازْ كَرِيمِي گُويَا دَرْ گَوْشَةْ بَوْيِي شَنِيدْ

Bâ-lebî vu şed hezârân hânde âmed gul be-bâg
Ez-kerîmî gûyiyâ der-gûşe'i büyi şenid

Bâ ile³ dimekdir, **lebî**; **yâ** harf-i vahdet. **Kerîmî**; **yâ** harf-i vahdet. **Gûyiyâ** ke'enne ma'nâsinadır. **Gûşे i;** **yâ** harf-i vahdet ve **hemze** harf-i tevessül. **Bûyi;** **yâ** harf-i vahdetveyâ tenkîr. **Şenid** bunda (247b) **bûyid** makâmında vâkı'dır, ya'nî (^{S, F+} hâsse-i sem'i) hâsse-i şâmmede istî'mâl eylemiş mecâzen, zîrâ güli kulağa teşbih eylemek meşhûrdur.

Mahşûl-i Beyt: Bir dudağıla ve yüzbüñ hânde ile gül bâga geldi. Lebden murâd kenârdır ve hândeden murâd açılmasıdır, ya'nî güne güne baña geldi, ke'enne bir gûşede bir kerîmden kerem koğusun işitdi, ya'nî güne güne geldüğü bir kerîmden bûy-i kerem ümîd eyledigidir. Bu da hüsni-tâ'eb kabîlindendir.

دَامَنِي گَرْ چَاكْ شَدْ درْ عَالَمْ رَنْدِي چَهْ باَكْ
جَامِهْ درْ نِيكَنَامِي نِيزْ مِي باَيدْ درِيدْ

Dâmenî ger çâk şud der 'âlem-i rîndî ci bâk
Câme'i der-nîk-nâmî nîz mî-bâyed derid

Dâmenî; **yâ** harf-i vahdet. **Âlem-i rîndî** iżâfeti beyâniyyedir. **Câme'i;** **yâ** harf-i vahdet. **Nîk-nâmî** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, eyü adlı ma'nâsına ve **yâ** harf-i maşdardır. **Nîz** dahî dimekdir. **Derid** bunda derîden ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Rîndlîk 'âleminde bir etek çâk oldıysa gam degil, dâmen-den murâd libasdır, zikr-i cûz' ve irâde-i külldür mecâz-ı mürsel tarîkiyle, ya'nî bir zamân 'ömür rîndlîkde geçüp bir iki kaftân pârelendiye ad eyiliginde de ya'nî 'âşîklîkda da bir zamân 'ömür geçirüp bir kaftân pârelemek gerekdir. Hâşılı, bir zamân rîndlîk ve bir zamân 'âşîklîk eylemek gerek.

1 S: dost.

2 M: olıcıdır.

3 T, F: bile.

آن لطافت کز لب لعل تو من گفتم که گفت
وان طاول کز سر زلف تو من دیدم که دید

An leşafet k'ez-leb-i la'l-i tu men gofem ki goft
V'an teşâvül k'ez-ser-i zulf-i tu men diğem ki diğ

Tetâvül tefâ'ul bâbından maşdardır, uzunluğ ma'nâsına, ammâ ekser el uzunluğında (S,F+ ve ژulümde) müsta'meldir.

Mahşûl-i Beyt: Ol leşafeti ki seniň leb-i la'linden ben söyledim, kim söyledi? Ve ol ژulmi ki seniň ser-i zülfüñden ben gördüm, kim gördü?

تیر عاشق کش ندانم بر دل حافظ که زد
این قدر دانم که از شعر ترش خون می چکید

Tîr-i 'âşîk-kuş ne-dânem ber-dil-i Hâfiż ki zed
În kadar dânem ki ez-şî'r-i tereş hûn mî-çekid

Tîr-i 'âşîk-kuş izâfeti beyâniyyedir. **'âşîk-kuş** vasf-ı terkibidir, 'âşîk öldürici. **Ber** harf-i şila. **Ki** ismdir, kim ma'nâsına. **Şî'r-i tereş** izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Mî-çekid** fi'l-i hikâyey-i hâl-i mâzî, ammâ bunda mâzî kendi murâddır, tamlardı¹ dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Tîr-i 'âşîk-küşi ya'nî 'âşîk öldürici okı Hâfiż'în yüregine kim urdu bilmem. Ammâ bu կadar bilürem ki ter ü tâze şî'rinden kan tamları². Hâce şî'rini kemal-i leşafetle vaş eyledi.

عدل سلطان گر نپرسد حال مظلومان عشق
گوشہ گیران را ز آسایش طمع باید برید

'Adl-i sultân ger ne-pursed hâl-i mazählümân-ı 'îşk
Güše-gîrân-râ zi-âsâyiş tama' bâyed burîd

'Adl-i sultân izâfeti lâmiyyedir. **Hâl-i mazlûman-ı 'îşk** izâfeti lâmiyyelerdir. **Güše-gîrân** elif ve nûn'la cem' oldu zevî'l-'ûkûle şifat olduğuçün, taķdîri 'uşşâk-ı güše-gîrân'dır. **Âsâyiş** ism-i maşdardır, âsâyiiden'den, diñleniş³ ma'nâsına. **Burîd** bunda **burîden** ma'nâsinadır.

1 S, T, F: tamdı.

2 S, T, F: tamdı.

3 T, F: digneniş. S: diñlenen.

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâhîn ‘adlı ‘ışık mazlûmlarınıñ hâlini şormazsa ya‘nî pâ-dişâh ‘adalet idüp hâllerini pursı eylemezse gûşe-gîr ‘âşıklara lâzım u vâcibdir âsâyîş ü hûzûrdan tama‘ı kesmek.

237

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

صوفى ار باده باندازه خورد نوشش باد
ور نه اندیشه این کار فراموشش باد

Şûfi er bâde be-endâze hored nûşesh bâd
V'er ne endîşê-i ïn kâr ferâmûşesh bâd

Be-endâze haddince ve miğdârınca dimekdir, ya‘nî haddince ve miğdârınca içerse. **Nûşesh; şîn-i** zamîr şûfiye râci‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Şûfi eger bâdeyi haddince ve miğdârınca içerse (**248a**) aña nûş ya‘nî ‘asel ü sükker olsun, ve-illâ ya‘nî haddince ve miğdârınca içmeyüp mest-i evkâr olursa, hâşılı, serhoş ve evkâr olınca içerse bu işin fikri ya‘nî bâde içmek fikri ferâmûşı olsun.

وان که يك جرعه مى از دست تواند دادن
دست با شاهد مقصود در آغوشش باد

V’ân ki yek cur‘a mey ez-dest tuvâned dâden
Dest bâ-sâhid-i makşûd der-âğuşesh bâd

V’ân ki; ekşer-i nûsah **vâv** ile vâki‘dir. Pes, bu beyt beyt-i sâbîka ma‘tûfdur. **Âğuşesh;** zamîri ma‘nâ cihetinden **dest**’e muâkayyeddir, **deşteş** taâdirinde, (^{M,T,F+}**der** dâl’în fethiyledir). **Âğûş** ķucakdır.

Mahşûl-i Beyt: Ve ol kimse ki bir cûr‘a mey elinden virmegé kâdirdir ya‘nî müstahâkkına ihsân eylemege kâdirdir, hâşılı, ol kimse ki ihsân eyler ve hâlk-dan ihsânının dirîğ eylemez, eli ya‘nî ol eli ki anîňla cûr‘a-i mey i‘tâ eyler, makşûd mahbûbiyla ķucusun¹, ya‘nî murâdî şâhidini ķucusun, hâşılı, murâdî aña el virsun. Hayırlı du‘âdır.

1 S, M: makşûd mahbûbını ķucusun.

پیر ما گفت خطا بر قلم صنع نرفت
آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد

Pır-i mā goft hąṭā ber-ķalem-i şun' ne-reft
Āferin ber-nażar-ı pāk-i hąṭā-pūşes bād

Tahşılım zamânında Şâm'da pîrim ve üstâdım Mollâ Halîmî-i Şîrvânî, şâhib-i ķashayid-i 'acîbe ve muhtere'ât-ı ǵarîbe ve Mollâ Muhammed Emîn ki Hażret-i Mevlâna Câmi'niñ kız karîndaşı oğlu idi ve şâhib-i dîvân Mevlâna Şâbûhî-i Bedâhî, bunlarıñ her birine bu beytiñ ma'nâsin şordum, buyurdılar ki bu beyt 'Abdurrezzâk-ı Yemenî kîşşasına telmîhdir. Ve ammâ Mollâ Ahmed-i Kazvinî ki Hażret-i Sultân Süleymân Şâm'da aña yüz akçe oturak eylemiş idi ve Şeyh Hüseyen-i Hârizmî ki hem şeyh ve hem mollâ ve hem şâ'ir idi ve Âmid'de Mollâ Muşlihuddîn-i Lârî ki hem mollâ ve hem şâ'ir idi, anlarıñ her birine su'âl eyledim, buyurdılar ki Hażret-i Hîzîr'la Mûsâ Peygamber¹ kîşşasına telmîhdir ki şure-i Kehf'de mastûr u mezkûrdur. Ve Mevlâna Efđalüddîn ki İmâm 'Alî hażretiniñ² türbe-i şerîfi mücâvirlerinden idi, Bağdâd'da aña su'âl eyledim, bu-yurdu ki ben bu beytiñ ma'nâ-yı һâkîkîsine³ vâşîl degilim. (S.T.F⁺) Ve Efđalü'd-dîn hem seyh ve hem ehl-i 'ilm ve hem şâ'ir idi, bu rubâ'î anıñdır.

Rubā‘ī:

یا رب چو بخوانیم سمعنا گوییم
فرمان تو را به جان اطعنا گوییم
بر من تو بفضل اگر غفرنا گویی
من آییم و ربنا ظلمنا گوییم

Yā Rab çu bi-ḥāniyem *semi'na* gūyem
Fermān-ı tu-rā be-cān *etā'na* gūyem
Ber-men tu be-faḍl eger *ǵafernā* gūyī
Men īyem u *Rabbənā zalemnā* gūyem⁽³⁾

¹ S: Hzret-i Mûsa'yla Hzret-i Hîzir 'aleyhime's-selâm.

² S: İmām ‘Alī *kerremel्लāhu vechehu hāzretleriniñ*.

3 S: beytiñ ھاکىكتىنا.

4 Ya Rab, şayet beni çağırırsan ‘iştik’ diye söyleylerim. Senin emrine canugönülden ‘itaat ettiğ’ derim. Şayet sen lütfunla ‘affettik’ diye söyleyersen ben de o zaman ‘Ey Rabbimiz, nefislerimize zulmettik’ diye söyleylerim. Şiirde geçen Arapça kelimeler farklı ayetlerden iktibas edilmiştir. ‘Semi’nâ ve eta’nâ’ (Ey Rabbimiz, dinledi ve itaat ettiğ) Bakara süresinin 285. ayetinden, ‘ğäfernâ’(affettik) kelimesi Sâd süresi 25. ayetten, ‘Rabbénâ zalemnâ’ ise A’râf süresi 23. ayetten iktibas edilmiştir. Bu ayetin tamamının meali şöyledir: “Ey Rabbimiz, biz kendimiz zulmettik, şayet sen bizi affedip bize merhamet etmezsen şüphesiz zarara uğrayanlardan oluruz.”

5 Parantez içerisindeki bu ziyade metin T ve F'de derkenarda yazılmıştır.

Ammā Celâleddîn Devvânî¹ mollâlîk kuvvetiyle (^{M,T+} bu beyti) şerh eylemiş, ammā (^{S,T+} çendân) şafa-bahş degil didi. Du‘â-gûy hâk-i pâyalarına mezkûr telmîhleri ‘arz eyledim, bir miğdâr murâkabe buyurdu, ba‘dehu başın kâldırup² iki telmîhe bile mesâğ var diyü buyurdu ve iki telmîhi bile (^{M,T+} bî-nazîr) te‘vîl ü tevcîh idüp du‘â-gûya ziyâde³ iltifât buyurup hayır du‘âlar eyledi. Ve mâ-dâm ki İmâm-ı ‘Alî’de mücavir idim, meclis-i şerîfiyle müşerref idim, evvel buyurdılar ki Hażret-i Hîzîr’la Mûsâ telmîhinde pîrden murâd Hażret-i Hîzîr ‘aleyhi’s-selâmdır ve Hâce, Hażret-i Mûsâ makâmında⁴ kâ’im olup buyurur: Bizim pîrimiz didi⁵, şun⁶ kâlemi üzere haṭâ cârî olmadı, ya‘nî benim işlediğüm cemî‘an kâzâ ve kâder defterinde mektûbdur ve benim işlediğüm cemî‘an levh-i maḥfûzda mektûb olana muvâfiq u muṭâbıkdır, zîrâ ben bunu kendi yanından⁷ eylemedim, belki Allâhu Te‘âlâ emriyle eyledim. Ve her iş ki Allâhu Te‘âlâ emriyle işlene, ol maḥzî-ı şavâbdır.

Mahşûl-i müşrâ‘-ı sâni: Āferin pîr Hîzîr’în nażar-ı haṭâ-pûşına ya‘nî haṭâyi inkâr (**248b**) eyledüğine, hâşılı, kâlem-i şun⁸’ün üzerine haṭâ cârî olmadı buyurduğuna. Bunda haṭâ-pûşluk haṭâyi inkâr eylemekden kinâyetdir, ya‘nî kâlem-i şun⁹ üzre haṭâ cârî olmadı dîmek iltizâmen haṭâ-pûşlukdur. Ve ammâ telmîh-i sânide pîrden murâd Şeyh-i Şan‘ândır ve Hâce ba‘zî mûridleri câ-nibinden buyurur: Bizim pîrimizden¹⁰ kâlem-i şun¹¹ üzerine haṭâ vâki‘ olmadı didi, zîrâ ba‘zî mûridleri ki Қayseriyye’ye kendîyle bile varmışlardı, gördüler pîr bir kâfir-zâdeye ‘âşik olup anıñla şûrb-i hamr eyler. Didiler ki ey pîr, haṭâ eylediñ, şerî‘ati taħrif idüp muhâlif işler işlersin. Didi ki kâzâ ve kâder defterinde bu işler hep mektûbdur ve her nesne ki anda mektûbdur, Allâh’în emriyledir. Pes, kâlem-i şun¹² ki kâzâ ve kâder kâlemidir, anıñ üzerine haṭâ ve fesâd cârî olmadı ve müşrâ‘-ı sâniiniñ maḥşûli telmîh-i evvel gibidir, ya‘nî kâlem-i kâzâ ve kâder üzerine haṭâ cârî olmadı dîmek iltizâmen haṭâ-pûşlukdur, *ve'l-ilmu 'inde'llâh*¹³.

1 T: Celâl-i Devvânî.

2 S: kâldırıldı.

3 M: ba‘dehu.

4 S: Hâce hażretleri Mûsâ makâmında.

5 M: Bizim pîrimiz, ya‘nî.

6 M: kendimden.

7 M, T: pîrimiz.

8 İlîm Allah katındadır/ Doğrusunu Allah bilir.

9 Şerhte beytin anlamı toplu olarak verilmemiştir. Şöyleden anlam verilebilir: **Tercüme:** Pirimiz söyledi ki Allah’ın takdir kalemi yanlış yazmamıştır. Onun hataları örten yani kaderde yazınlarda yanlış olma ihtimalini reddeden temiz nazarına aferin!

شاه ترکان سخن مدعیان می شنود
شرمی از مظلمه خون سیاوشش باد

Şâh-ı Türkân suhan-ı mudde‘iyân mî-şineved
Şermî ez-mâzlime-i hûn-i Siyâvuşê bâd

Şâh-ı Türkân’dan murâd Efrâsyab’dır **hûn-i Siyâvuş** karînesiyle, **mudde‘iyân**’dan bunda murâd hussâd u a‘dâdir. **Şermî**’de **yâ** harf-i tenkîrdir. **Mazlime**, lâm’în kesriyle, maşdardır, mahmide vezni üzere¹, zulüm ma‘nâsına, ammâ lâm’în fethiyle zulmile alınan nesneye dirler. **Siyâvuş** a‘lâm-i ricâldendir, Keykâvus pâdişâhiñ oğlidir ve Keykâvus memleket-i Tûrân pâdişâhi idi. Tûran Ceyhûn ırmağından berisine dirler ve mezkûr Keykâvus gâyetle zen-pâre pâdişâh idi. Şöyledir ki üç yüz altmış hâtun var idi ki yılda her birisiyle birer kerre mücâma‘at iderdi ve oğlu Siyâvuş ziyâde güzellerden imiş ve bu hâtunlarıñ birisi buña ta‘aşşuk idüp bundan muvâşala ister imiş ve bu dahî imtinâ‘ üzere olurmuş. Her ne kadar ki ol hâtun mekr u hîle ider, hîç bir tarîkle buña zafer bulamaz Hâzret-i Yûsuf’ a Züleyhâ eylediği gibi. ‘Âkîbet buña dir ki saña bir nesne iftîrâ iderim ki babañ seni ķatl eylesün, bu da, bildügüñden ķalma, sen benim anamsın, ben saña bu işi işlemem² didi. Ähîr, ‘avrat babasına didi ki baña güçle zinâ eyledi. Bu da inkâr eyledi ve didi ki baña bu kadar zamândır ki³ tâlibdir, ammâ ben (^{M,T+} bunı) işlemedim. Ol pâdişâh ve etbâ‘ı âteş-perestler idi. Pes, Siyâvuş’ a didi ki kûre-i âteşe girüp yanmazsañ gerçeksin. Ol dahî kûre-i âteşe girüp yanmadı. Pes,babası, sözini taşdîk eyledi, ammâ buña ri‘ayet idüp bir in‘âm u ihsân eylemedi. Bu da göñullenüp İrân pâdişâhi Efrâsiyâb’ iñ yanına vardi. Bu da aña külli ri‘ayet idüp kızını nikâh eyledi. Pes, Siyâvuş’ uñ ol kızdan Keyhüsrev-nâm bir oğlu töğdi. Pes, Pâdişâhiñ buña ziyâde ri‘ayet ü ta‘allukından vüzerâ hased eylediler ve bunı Efrâsiyâb’ a salşanatıña ķasdı var diyü şamz eylediler. Ol da te’ennî ve tevakķufsuz bunı⁴ bir altın legen üzerinde zebh eyledi. Ve oğlu Keyhüsrev’ i Peyrân-nâm bir hânîn terbiyesine virdiler, şoñra büyüp yigit olduðdan şoñra (249a) Efrâsiyâb’ i başup basın kesdi ve yerine pâdişâh oldu.

Mahşûl-i Beyt: Hâce bu telmîhi temsil tarîkiyle ırâd eylemiş, zîrâ Sultân Manşûr ki selâtîn-i İlhâniyenîñ birisidir, Esed-nâm bir oğlunu vüzerâ ve erkân-ı

1 S: mahmide gibi.

2 S: eylemem.

3 S: bu kadar zamândan berü.

4 S, M: Ol da te’ennî ve tevakķuf eylemeyüp Siyavuş’i.

saltanat iğvâsiyla bî-günâh katl eyledi ki Hâce'niñ ziyâde ehibbâsından idi. Pes, bunda şâh-ı Türkândan murâd Şâh Manşûr'dur ki nesl-i Hülâgû'dandır ve Siyâvûş'dan, katl eylediği Esed-nâm oglıdır. Pes imdi ma'nâ; Sultân Manşûr 'adûlар ve hâsûdlar sözini diñleyüp kabûl eyler, aña şerm olsun Esed kanından ki bî-günâh dökdi, ya'nî ol ȝulmi ki aña nâ-hâk eyledi, peşimân olup andan utansun.

چشمم از آینه داران خط و خالش گشت
لیم از بوسه ربایان بر و دوشش باد

Çeşmem ez-âyine-dârân-ı haṭ u ḥâles geşt
Lebem ez-bûse-rubâyân-ı ber u düleş bâd

Āyîne-dâr vaşf-ı terkibidir, (^{M,T+} āyine tutıcı dimekdir. Sâbiḳan ȝikr eyledik ki **āyîne-dâr** ve āyîne-gerdân ol kimsedir ki eline bir āyine alup ḥalqa şunar. Pes,) bunda çesmim āyîne-dârlarından oldı dimekden murâd, ya'nî gözümden gitmez oldı dimekdir. **Bûse-rubâyân** elif ve nûn'la cem' oldı zevî'l-'ukûle şifat olduğuçün, taküdîri '**âşîkân-ı bûse-rubâyân**'dır. **Ber**'den bunda sîne murâddır ve **dûş** omuzdur, ammâ bunda gerden murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Gözüm cânâniñ haṭ u ḥâli āyîne-dârlarından oldı, ya'nî gözüm āyînesinden gitmez oldı. Lebim de sînesi ve gerdeni bûse-rübârlarından olsun, hâşılı, bûs u kenâri baña müyesser olsun dimekdir.

گرچه از کبر سخن با من درویش نگفت
جان فدای شکرین پسته خاموشش باد

Gerçi ez-kibr suhan bâ-men-i dervîş ne-goft
Cân fedâ-yı şekerin-peste-i ḥâmûşesh bâd

Kîbr tekebbür ma'nâsına nadır. **Fedâ-yı şekerin** iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir, **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** harf-i te'kîd. **Peste-i ḥâmûş** iżâfeti beyâniyedir. **Peste**'den bunda Haleb fistığı murâddır ki dehâni¹ aña teşbîh iderler.

Mahşûl-i Beyt: Egerci cânân kibrinden ben dervîşe hiç söz söylemedi, cân anîñ şekerli peste-i ḥâmûşına fedâ olsun. Ya'nî gerçi baña 'adem-i iltifâtından hergiz kelâm eylemedi, cân anîñ peste-i şekerin gibi (^{M,T+} ḥâmûş) dehâniña fedâ olsun.

1 S: lebi.

نرگس مست نوازش کن مردم دارش
خون عاشق بقدح گر بخورد نوشش باد

Nergis-i mest-i nevâzış-kon-i merdum-dâres
Hün-i 'âşık be-kâdeh ger bi-hored nûşeh bâd

Mışrâ‘-1 evvelîn izâfetleri beyâniyyedir. **Nevâzış-kon** vaşf-1 terkibidir, **nevâzış** ism-i maşdardır, nevâziden’den, olşayış dimekdir ve **kon** konîden’den ism-i fâ‘il, konende’den murâhhamdır. **Merdum-dâr** da vaşf-1 terkibidir, dârîden’den, **merdum-dâr** merdüm tutıcı ya‘nî rî‘âyet idici dimekdir, dil-dâr gibi, göñül rî‘âyet idici ma‘nâsına. Bunda **merdum-dâr** iħām tarîkiyle vâki‘ olmuş, zîrâ göz şâhib-i **merdum**dur¹.

Mahşûl-i Beyt: Ol cânâniñ nevâziş idici merdüm-dâr çeşm-i mesti ya‘nî ‘uşşâkî olşayup rî‘âyet idici nergis mesti ‘âşık ƙanını kâdehle içerve aña nûş olsun ya‘nî sükker² ü ‘asel olsun, hâşılı, aña hâləl olsun dimekdir. ‘Âşıkları rî‘âyet eyledüğüçün aña ƙanları nûş-1 cân olsun ma‘nâsına³.

بغامى تو مشهور جهان شد حافظ
حلقة بندگى زلف تو در گوشش باد

Be-ǵulâmî-i tu meşhûr-ı cihân şud Hâfiż
Halqa-i bendegî-i zulf-i tu der-gûşêş bâd

Be-ǵulâmî-i tu; bâ һarf-i sebeb, meşhûr’ a müte’allîk ve izâfet lâmiyyedir. **Meşhûr-ı cihân** izâfeti de lâmiyyedir ve **sud’uñ** (249b) muķaddem һaberi ve **Hâfiż** ismi. **Halqa-i bendegî-i zulf-i tu** izâfetleri lâmiyyelerdir. Ma'lûm ola ki ‘Acemiñ de’bindendir ƙullarınıñ ƙulaqlarına һalqa geçirmek, anîñcûn **halqa-i bendegî** didi, (^{M,T+} **yâ** һarf-i maşdardır.)

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż seniñ ƙuluñ olmak sebebiyle meşhûr-ı cihân oldı. Pes, imdi seniñ zülfüne ƙul olmak һalçası ƙulağında olsun. Zülfine ƙul olmak hükmî kinâye tarîkiyedir, zîrâ (^{M,T+} anlarıñ, ya‘nî) A‘câmîñ ƙulları ekser Hindilerdir, zîrâ ak cinsi anlarda ağır bahâlidir. Zülfe һod şu‘arâ hindü ıtlâk eylemişlerdir. Pes, zülfüne ƙul olmak һalçası buyurdığı anîñcûndür. Hâşılı, ol һalqa anlarda ƙul olmak nişânıdır.

1 S: zîrâ gözden merdümdür.

2 M: şeker.

3 S: rî‘âyet eylediğiçün aña ƙana kana nûş-1 cân olsun, ya‘nî ƙanları nûş-1 cân olsun ma‘nâsına.

238

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilat**

بکوی میکده یا رب سحر چه مشغله بود
که جوش شاهد و ساقی و شمع و مشعله بود

Be-kūy-i meykede yā Rab seher ci meşgale būd
Ki cūş-i şāhid u sākī vu şem^c u meş‘ale būd

Be-kūy-i meykede; bā ḥarf-i ẓarf ve iżāfet lāmiyyedir. **Yā Rab** ‘acabā ma‘nāsınadır. **Mesğale** ādem āvâzına ve ǵavğā (^{M,T+} ve fitne) ve aşüb ma‘nâsına gelür. **Ki** ḥarf-i beyân. **Cūş** ķaynamağıń ismidir. **Şāhid** bunda maḥbûb ma‘nâsına nadır. **Sākī** şāhid'e ma‘ṭuf ve şem^c u meş‘ale cūş'a ma‘ṭuf olmak ca’iz ve **şāhid u sākī** ye olmak ca’iz.

Mahşûl-i Beyt: ‘Acabâ seher meyhânedede ne ǵavğā var idi ki cūş-i şāhid u sākī ve şem^c u meş‘ale var idi, ya‘nî halk āvâzi ve bunlar var idi.

حديث عشق که از حرف و صوت مستغنیست
بناله دف و نی در خروش و غلغله بود

Hadîş-i ‘ışk ki ez-ḥarf u şavt mustaġnîst
Be-nâle-i def u ney der-ḥurûş u ǵulgûle būd

Hurûş çokrama ma‘nâsına ismdir. **Ġulgûle** āvâza dirler.

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk sözi ki ḥarf u şavtdan müstaġnîdir, def ü ney nâlesiyle ḥurûş u ǵulgûlede idi. Ya‘nî ‘ışk ki göñül hâlidir ve ḥarf u şavtla ta‘bîr olunmaz, seher meyhânedede def ü ney nâlesiyle ǵulgûle ve feryâd u fiğânda idi.

مباحثى که در آن حلقة جنون مى رفت
ورای مدرسه و قيل و قال مسئله بود

Mebâhişî ki der-ān ḥalqa-i cunûn mî-reft
Verâ-yî medrese vu ḫîl u ḫâl-i mes’ele būd

Mebâhişî cem^c-i mebâhaş ki maşdar-ı mîmidir, bahş ma‘nâsına ve **yā** ḥarf-i tenkîr. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şifat. **Ḩalqa-i cunûn** dan murâd meclis-i meyhânedir.

Mî-reft hikâyet-i hâl-i mâzîdir, vâkı‘ olurdu dimekdir. **Verâ** ard ve añarı¹ ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Şol mebhaşlar ki meclis-i meyhânedede vâkı‘ olurdu, medre-seden ve kîl ü kâl-i mes’eledeñ añañarı idi, ya‘nî medreselerde söyleñür ve kîl ü kâl-i mes’eleye dâhil degil idi.

دل از گرشمه ساقى بشكر بود ولی
ز نامساعدئ بختم اندکى گله بود

Dil ez-girişme-i sâkî be-sukr bûd velî
Zi-nâ-musâ‘idi-i bahtem endekî gile bûd

Girişme nâz u şîve ve göz ve ķaşla işârete dirler ve **sâkî**² ye iżâfeti maşdarîn fâ‘iline iżâfetidir. **Be-şukr; bâ** harf-i müşâhabet, **bûd**³ a müte‘allik. **Velî** müşrâ‘-ı şâniye merhündur. **Musâ‘id** bunda mu‘âvin ma‘nâsına nadır ve **yâ** harf-i maşdar, **baht**⁴ a iżâfeti ve **baht**⁵ in mîm’ e lämiyyelerdir². **Endekî**; **yâ** bunuñ gibi yerlerde taşgîr ma‘nâsına yakın (M,T+ bir ma‘nâ) ifâde ider, azacık dimekdir. **Gile**, kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle, şikâyet ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Göñül sâkîniñ girişme ve nâzından şükürle idi ya‘nî şâkir ü râzî idi, ammâ ṭâli‘imiñ ‘adem-i müsâ‘adesinden azacık şikâyetim var idi. Ya‘nî sâkîniñ nažarından göñlüm râzî idi, ammâ bahtumîñ nâ-muvâfaqatinden benim bir miķdâr şikâyetim var idi.

قياس كردم و آن چشم شوخ شعبده باز
هزار ساحر چون سامریش در گله بود

Kiyâs kerdem (250a) u ân çeşm-i şüh-i şâ‘bede-bâz
Hezâr sâhîr-i çun Sâmirîş der-gele bûd

Kiyâs kerden bir nesneyi oranlamakdır. **Vâv** harf-i hâl, harf-i zâ‘id diyen zâ‘id söylemiş³. **Çeşm-i şüh-i şâ‘bede-bâz** iżâfetleri beyâniyyedir. **Şâ‘bede-bâz** bunda hîle-bâz ma‘nâsına nadır ve bir **râ** mukâdderdir, taķdîri **şâ‘bede-bâz-râ** dimekdir. **Sâhir**⁵ in **çun** lafzına iżâfeti beyâniyyedir, ya‘nî müşebbehiñ edât-ı teşbihe iżâfetidir. **Sâmirî** müşebbehun bih. Bunda **sâhir**⁶ i sâmir yazup ve ma‘nâsında **Sâmirî** gibi biñ sâmir diyen ‘aceb Sâmiriyu’t-ṭab’ imiş⁴. **Sâmirîş**;

1 S: añañarı.

2 S: beyâniyyelerdir.

3 <T+ Redd-i Şem‘î>

4 <T+ Redd-i Şem‘î>

şīn-i žamîr çeşm'e râci'dir ve ma'nâ cihetinde **gele**'ye muğayyeddir, **gelees** takdırında. Ve **gele** lügatde sürüye dirler, meselâ köyon ve keçi ve ġayırları sürilere¹ dirler. Ba'zi nûşhada **tele** düşmüştür, kuş avladıkları fakât ma'nâsına², makşûd duzakdir. Bunda **gele** kâf-ı 'Acemîniñ fethî ve taħrif-i lâm'adır, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle yazup şikâyet ma'nâsına alz eyleyen kimseyi mu'âheze eylemek gerek³. Hâşılı, bu beytde üç yerde sehv eylemiş. Vâv'ı zâ'id tutmuş ve sâhiri sâmir yazmış ve geleyi gile yazmış⁴. Ma'nâsı olmamakdan ġayırlı tekrâr-ı kâfiye fesâdî da mukarrerdır.

Mahşûl-i Beyt: Kiyâs eyledim, hâlbuki ol hîle-bâz u ḥokka-bâz çeşmiñ Sâmirî gibi biñ sâhir anîn sürisinde veyâ duzağında idi, ya'nî Sâmirî gibi biñ meshûri var idi. Minhusinde teleye yiğın ma'nâsını viren teleyi bilmez imiş⁵.

بِكَفْتَمِشْ بِلَبِمْ بُوْسَةْ حَوَالَتْ كَنْ
بِخَنْدَهْ كَفْتْ كَيْتْ بَا مَنْ اِينْ مَعَامِلَهْ بُودْ

Bi-goftemeş be-lebem büse'i havâlet kon
Be-ħande goft keyet bā-men īn mu'āmele būd

Bi-goftemeş; şīn cânâna râci'dir. **Be-lebem; mîm** ma'nâ cihetinden **havâlet**'e muğayyeddir. **Keyet** kaçan seniñ dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna didim, lebiñe beni bir büseye havâle eyle ya'nî lebiñden bir büse almağa beni havâle eyle, yâħud lebini baña bir büse virmege havâle eyle⁶. Handeyle (^{M,T+} ya'nî gülme ile) didi, seniñ benimle kaçan bu mu'āmeleñ oldı? Ya'nî benimle böyle mu'āmele eyledüğüñ var mıdır ki şimdi eyleyesin.

زِ اخْتَرَمْ نَظَرِي سَعْدَ دَرْ رَهْسَتْ كَهْ دَوْشْ
مِيَانْ مَاهْ وَ رَخْ يَارْ مَنْ مَقَابِلَهْ بُودْ

Zi-aħterem nazar-ı sa'd der-reh'est ki dūs
Miyān-ı māh u ruħ-ı yār-ı men muğâbele būd

Zi-aħterem; mîm ma'nâ cihetinden **reh**'e muğayyeddir, **der-rehem**'est takdırında. **Ki** harf-i ta'lil. **Dūş** dün gice dimekdir, müşrâ'-ı şâniye merhündür.

1 S: ġayırlar sürüllerine.

2 S: tele düşmüştür, fakât dirler.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 M, T, F: ve geleyi, feth-i kâf'la, gile eylemiş, kesr-i kâf'la.

5 <^{T+} Redd-i Sürür-i>

6 S: Cânâna didim, lebiñe ya'nî lebiñden bir büse almağa beni havâle eyle, beni bir büseye havâle eyle.

Miyān-ı māh iżāfeti lämiyyedir. **Vāv** harf-i ‘atf. **Ruh-ı yār-ı men** iżāfeti de lämiyyedir. **Mukābele** iştīlāh-ı müneccimindendir, iki yıldız, meşelā ayla güneş, biri biriniñ (^{M,T,F+} rāst) karşısında olsalar bir vechile ki her cāniblerinde felekden beşer burc vāki‘ olsa, aña **mukābele** dirler. Pes, teşlīs ü terbī‘ u tesdīsi buňa kiyās eyle.

Mahşūl-ı Beyt: Ahterden ya‘nī ṭāli‘den yolumda nażar-ı sa‘d vardır ya‘nī ṭāli‘den ṭarīkimde sa‘ādet vardır, zīrā dün gice māhla benim yārimiñ ruḥı beyinde muğābele var idi, ya‘nī ay cānāniñ yüzü güneşine muğābil idi¹, pes, sa‘ādete delildir, zīrā iki kevkeb-i sa‘d muğābele eylesi delil-i sa‘ādetdir.

دهان يار كه درمان درد حافظ داشت
فغان كه وقت مروت چه تنگ حوصله بود

Dehān-ı yār ki dermān-ı derd-i Hâfiż dāşt
Figān ki vaqt-i muruvvet² ci teng-havşala būd

Ki harf-i rābiṭ-ı şifat. **Dermān** ‘ilāc, **derd**’e iżāfeti maşdarıñ mef’ūline iżāfeti kabılindendir ve **derd**’iñ **Hâfiż**’a lämiyyedir. **Ki** harf-i beyān. **Vakt-i muruvvet** iżāfeti ẓarfıyyet (250b) ifāde ider. **Havşala** lügatde kuş kursağına dirler ki sā‘ir ḥayvānātiñ mi‘desi yerine vāki‘dir. Türkide havşalası tar dirler, hīç nesneye mütehammil degil diyecek yerde. Bunda **teng-havşala** kemāl-i mürüvvetsizlikden ‘ibaretdir.

Mahşūl-ı Beyt: Yāriñ dehānı ki Hâfiż’iñ derdine dermāna mālik idi ya‘nī anıñ derdine anda dermān var idi, ḥayf ki mürüvvet ü ihsān vakıtinde ne ‘aceb teng-havşala idi, ya‘nī Hâfiż’iñ derdine dermān eylemekde ziyāde müzāyaka gösterdi. Dehāna nisbet tenglik³, mahallinde vāki‘dir.

1 S: ya‘nī cānāniñ yüzü güneşeye muğābil idi.

2 M: murū’et.

3 S: teng.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā'ilatün Fā'ilatün Fā'ilatün Fā'ilât**

یک دو جامم در سحرگه افتاده بود
وز لب ساقى شرابم در مذاق افتاده بود

Yek du cāmem der-sehiergeh ittifāk uftāde būd
V'ez-leb-i sākī şerābem der-mezāk uftāde būd

Cāmem; mīm'i ma'nā cihetinden **sehiergeh**'e muğayyeddir, **sehiergehem** takdırınde. Ve **şerābem** mīm'i **mezāk**'a muğayyeddir. **Mezāk** ağızda lezzet alacak yere dirler, kitâblarda yazısı üzere dildir, ammā bunuñ gibi yerlerde ağız murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Baña şehir vaqtinde ittifâk bir iki կadeh vâkı‘ oldu, daňı sâkî lebinden mezâkima şarâb düşmüş idi, ya'nî sâkîniñ lebi şevkiyle şehir vaqtinde bâde içdim idi.

از سر مستى دگر با شاهد عهد شباب
رجعتى مىخواستم ليكن طلاق افتاده بود

Ez-ser-i mestî diger bā-şâhid-i 'ahd-i şebâb
Ric'atî mī-hâstem lîkin ṭalâk uftâde būd

Mestî; yâ ḥarf-i maşdardır. Şâhid-i 'ahd-i şebâb iżafeti beyâniyyedir. **Şâhid** maḥbûb. **'Ahîd** zamân. **Şebâb** yigitlik. **Ric'at** râ'nîn fethi ve kesriyle lügatdir, ammâ fetih efşahdır, dönmek ma'nâsına ve **yâ ḥarf-i** tenkîr, ḥarf-i vaḥdet diyen vaḥdetle tenkîr ma'nâsını teşhîş eylemez imiş¹. **Talâk**'dan mužâfun ileyh mahzûfdur, ṭalâk-ı bâyinveyâ (M,T+) talâk-ı) selâs takdırınde.

Mahşûl-i Beyt: Mestlik cihetinden ya'nî serhoşluğ ucindan gine civânlık zamâni maḥbûbına ric'at eylemek diledim, ammâ ṭalâk-ı bâyinveyâ ṭalâk-ı selâs vâkı‘ olmuş idi. Ya'nî serhoşluğ ile² civânlık zamânimî murâd idindim, ammâ bu taleb ve bu murâd emr-i muḥâldir, zîrâ yayın կabżasından çıkan (M,T+ okuñ) rücû'ını dilemek gibidir.

1 S: ve yâ ḥarf-i tenkîr, vaḥdet degil. <T+ Redd-i Şem'i>

2 T: ser-i ḥoşla /sarhoşla.

نقش می ستم که گیرم گوشة زان چشم مست
طاقة و صبر از خم ابروش طاق افتاده بود

Naşş mî-bestem ki gîrem gûşे'î zân çeşm-i mest
Tâkat-ı şâbr ez-hâm-ı ebrûş tâk uftâde bûd

Nâşş'dan murâd taşavvurdur. **Gûşे'î**; **yâ** harf-i vahdet. **Zân** edât-ı ta'lîldir. **Tâkat** kudret u ķuvvet ü vüs'at ma'nâsına nadır. **Tâk** tek ma'nâsına nadır, bir kat ma'nâsına ya'nî zebûn.

Mahşûl-i Beyt: Taşavvur bağılardım ki ol çeşm-i mestîn cevr ü cefâsında ötürü bir gûşे tutam ya'nî ihtiyâr idem, ammâ şabrimînî ķuvveti ve vüs'ati anıñ ҳam ebrûsından yektâ ya'nî zebûn düşmüş idi, ya'nî ҳam-ı ebrûsi meyli bir gûşे ihtiyâr eylemege mânî' oldu.

ای معتبر مژده فرما که دو شمش آفتاب
در شکرخواب صبوحی هم و ثاق افتاده بود

Ey mu'abbir mujde'î fermâ ki dûşem âftâb
Der-şeker-hâb-ı şabûhi hem-vesâk uftâde bûd

Dûşem mîm'i ma'nâ cihetinde **vesâk**'a muķayyeddir.

Mahşûl-i Beyt: Ey mu'abbir, düşümi ta'bîr için bir müjde buyur, edâ ide-yim, zîrâ dün gice āfitâb şabâh vaqtiniñ ŧatlu uyķusunda hücredeşim ve oda-şığım¹ vâki' olmuşdı. Ya'nî düşde güneş benimle hem-ħâne olmuş idi, pes, bu düş delâlet ider ki cānâna vişâl vâki' olur. İmdi muştuluğ iste benden, edâ ideyim ki hayırlı düşdür.

در مقامات طریقت هر کجا کردیم سیر
عافیت را با نظربازی فراق افتاده بود

Der-mâkâmât-ı tarîkat her kucâ kerdîm seyr
'Âfiyet-râ bâ-nażar-bâzî firâk uftâde bûd

'Âfiyet pehzikârlık. **Nâżar-bâzî** mahbûb- (251a) dostluk

Mahşûl-i Beyt: Tarîkat makâmâtında her ne yerde ki seyr eyledikse 'âfiyetle nażar-bâzığın iftirâkî vâki' olmuş idi. Ya'nî 'ışkla zühd ü taķvâ mufarraklardır, hâşılı, perhizle mahbûb-dostluk bir yerde cem' olmaz.

¹ S, M: evdeşigim.

ساقیا جام دمادم ده که در سیر طریق
هر که عاشق وش نیامد در نفاق افتاده بود

Sâkiyâ câm-ı demâdem dih ki der-seyr-i tarîk
Her ki ‘âşîkveş ne-y-âmed der-nifâk uftâde bûd

Demâdem peyâpey dimekdir. ‘Âşîkves ‘âşîk gibi ya‘nî ‘âşîkâne.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, baña câm-ı peyâpey vir ya‘nî muttaşıl bâde vir, zîrâ seyr u sülük-i tarîk-i ‘îşkda her kimse ki ‘âşîkâne gelmedi ya‘nî ‘âşîk olmadı, nifâka düşmüştür. Hâşılı, bir cânâna göñül virmeyen münâfikdir.

حافظ آن ساعت که این نظم پریشان می‌نوشت
طائر فکرش بدام اشتیاق افتاده بود

Hâfiż ân sâ‘at ki ìn nazm-ı perîşân mî-nuvişt
Tâ’ir-i fikreş be-dâm-ı iştîyâk uftâde bûd

Nazm-ı perîşân iżâfeti beyâniyyedir. **Tâ’ir-i fikreş** iżâfeti beyâniyye ve lâ-miyyedir. **Be-dâm-ı iştîyâk; bâ** harf-i şila, **dâm-ı iştîyâk** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż ol sâ‘at ki bu nazm-ı perîşânı yazdı ya‘nî bu ǵazeli kitâbet iderdi, tâ’ir-i fikri dâm-ı iştîyâka düşmüş idi, ya‘nî fikri iştîyâk-ı cânâna duzağına düşmüş idi, hâşılı, ‘âşîk-1 müştâk idi.

240

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fe‘ilâtün¹ Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

اگر آن طائر قدسی ز درم باز آید
عمر بگذشته پیرانه سرم باز آید
Eger ân ṭā’ir-i kudsī zi-derem bāz āyed
‘Omr-i bi-gzeşte be-pīrāne-serem bāz āyed

Tâ’ir-i kudsî iştîlâhda Cebrâ’îl’dir², ammâ lügatde ķudse mensûb ṭā’ir dîmekdir, ya’nî murğ-i pâk ki cânândan kinâyetdir. **Zi-derem; mîm** ma’nâ cihetinde **āyed**’e muķayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşîl ma’nâsına. ‘**Omr-i bi-gzeşte** iżâfeti beyâniyyedir. **Pîrâne-serem** mîm’i de (^{M,T+} mîm-i) sâbiķ gibidir.

Mahşûl-i Beyt: Eger ol ṭā’ir-i kudsî gibi pâk cânân baňa ķapudan içeri gelürse geçmiş ‘ömr pîrlik vakıtinde ‘avdet idüp girü gelür. Bu ǵazeli Hâce cânâni seferde iken buyurmuşdur. Ya’nî cânân seferden ķudûm idüp baňa ķapudan içeri gelürse hemân ‘omr-i güzeşteniň (^{M,T+} ķapudan) içeri gelmesidir.

دارم اميد بدین اشك چو باران که دگر
برق دولت که برفت از نظرم باز آيد
Dârem ummid bedîn ešk-i çu bârân ki dîger
Berk-i devlet ki bi-reft ez-nażarem bāz āyed

Eşk-i çu bârân iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** һarf-i beyân **Diger** müşrâ’-ı sâñîye merhûndur, gine dimekdir. **Berk-i devlet** iżâfeti de beyâniyyedir. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şîfat. **Bâz** bunda girü ma’nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Ümîdim vardır ki bu bârân gibi eşk sebebiyle gine devlet şîmsegî ki nazarîmdan gitdi, girü gele, ya’nî bu keşret-i girye anı girü getüre.

آن که تاج سر من خاك كف پايش بود
پادشاهى بکنم تا بسرم باز آيد
Ân ki tâc-ı ser-i men hâk-i kef-i pâyeş bûd
Pâdişâhi bi-konem tâ be-serem bāz āyed

1 M: fâ‘ilâtun.

2 S: iştîlâhlarında Hâzret-i Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâmdir.

Tâc-ı ser-i men iżāfeti lâmiyyelerdir. **Hak-i kef-i pâyes** iżāfetleri de lâmiyyelerdir. **Be-serem** başı harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Ol ki benim başımıñ tâci anıñ ayağı tabanınıñ ٹoprağıdır, pâdişâhî iderim eger ol tâc başıma gelürse. Ya'ñi ol cânâñ ki ayağınıñ ٹoprağı başım tâci idi, pâdişâh-ı 'âlem olurum ayağı ٹoprağı başıma gelürse veyâ kendi baña gelürse veyâ başım üzerine gelürse.

گر نثار قدم يار گرامى نكىم
گوهر جان بچه كار دگرم باز آيد

Ger nişâr-ı ķadem-i yâr-ı girâmî ne-konem
Cevher-i cân be-çî kâr-ı digerem bâz âyed

Nışar-ı ķadem-i yâr-ı girâmî iżāfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Girâmî**, kâf-ı 'Acemîniñ kesri ve žammıyla, 'azîz dimekdir. **Cevher-i cân** iżāfeti beyâniyyedir. **Kâr-ı digerem** iżāfeti de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Yâr-ı 'azîziñ ķademine nişâr eyleyemezsem cân cevheri dahî (251b) benim ne işime gelür. Ya'ñi cevher-i cân yâr-ı 'azîziñ pâyına nişâr eylemek içündür, yohsa neye yarardı.

خواهم اندر عقبش رفت بياران عزيز
شخصم ار باز نيايد خبرم باز آيد

Hâhem ender 'âkibeş reft u be-yârân-ı 'azîz
Şâhsem er bâz ne-y-âyed ҳaberem bâz âyed

'Akib, 'ayn'ıñ fethi ve kâf'ıñ kesriyle, lügatde ökçeye dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde ard ma'mâsinadır. **Reft** bunda maşdar ma'nâsinadır. **Vâv** harf-i 'afş yâlhud harf-i ҳäl. **Be-yârân;** **bâ** harf-i şila, müşrâ'-ı şanîde **ne-y-âyed**'e müte'allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ ardından gitmek isterim hâlbuki yârân-ı 'azîze eger şâhşim girü gelmezse ҳaberim girü gelür veyâ ҳaberim girü gele. Ya'ñi ardından gitdükünden şoñra ben girü gelmezsem ҳaberim girü gelür. Müşrâ'-ı evvelde vâv'ı terk idüp **be-yârân**'ı reft'e ta'lîk idenler yabana gitmişler¹.

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'iî>

مانعش غلغل چنگست و شکرخواب صبور
ور نه گر بشنود آه سحرم باز آيد

Mâni' eş gulgûl-i çeng' est u şeker-hâb-ı şabûh
V'er ne ger bi-şineved âh-ı şehrem bâz âyed

Gulgul-i çeng izâfeti lâmiyyedir. Bunda **gulgul**'dan murâd âvâzdır ve **şabûh**'dan şabâh murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Ol cânâna mâni^c olan çeng âvâzıdır ve şabâh vakıtnîn tatlu uykusıdır, yohsa benim âh-ı şehrimi iışitse (^{M,T+} elbette) gelürdi. Ya'nî benim âh-ı şehrimi bu iki nesnedir iıştdirmeyen, yohsa iışitse bî-ihtiyâr gelürdi.

کوس نو دولتی از بام سعادت بزم
گر بینم که مه نوسفرم باز آید

Küs-ı nev-devletî ez-bâm-ı sa'âdet bi-zem
Ger bi-bînem ki meh-i nev-seferem bâz âyed

Küs-1 nev-devletî izâfeti lâmiyyedir ve **yâ** harf-i masdar. Ma'lûm ola ki 'Acem pâdişâhları bir kimseye bir manşîb virseler pâdişâhîn mehterleri eviniñ tamı üzerine çıķup kös çalarlar, Rûm'da կupusunda tavul ve surnây¹ çaldıkları gibi. Bu da ma'lûm ola ki evleriniñ üsti musaṭṭâhdır ya'nî düzdür. **Nev-devlet** yeñi devlete irişen kimseye dirler. **Bâm-1 sa'âdet** izâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Nev-sefer** tâze sefere gitmiş kimseye dirler.

Mahşûl-i Beyt: Yeñi devletlilik² kösini sa'âdet tamından çalarım ya'nî ziyâde mesrûr olurum eger görem ki benim yeñi sefere gitmiş mâhim girü seferden gele. Ya'nî benim tâze sefere gitmiş mâhim görem ki seferden gelmiş ola, kemañ-i sürûrla mesrûr olurum.

آرزومند رخ شاه چو ماهم حافظ
همتى تا بسلامت ز درم باز آيد

Ârzûmend-i ruh-ı şâh-ı cu mâhem Hâfiż
Himmetî tâ be-selâmet zi-derem bâz âyed

1 S: zurnây.

2 S: yeñi devletlünüñ.

Mend edât-ı nisbetdir. **Ārzūmend-i ruh-ı şâh-ı çu māh** iżāfetleri lāmiyyelerdir ve beyāniyyedir. **Hâfiż** münâdâ. **Himmetî; yā ḥarf-i vahdet** veya tenkîr, taķdîri **himmetî kon** dimekdir. **Tā ḥarf-i ta'lîl. Be-selâmet; bā ḥarf-i muşâhabet.**

Mahşûl-i Beyt: Mâh gibi şâhîn ruhı ārzûmendiyim. Ey Hâfiż, himmet eyle, tâ kim selâmetle kapumdan içeri gele. Beyt sihr-i ḥelâl tarîki üzre vâkı' dir.

241

Ve lehu eyzan.

Ez-Bahr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

ستاره بدرخشید و ماه مجلس شد
دل رمیده ما را رفیق و مونس شد

Sitâre'i bi-dirahşid u mâh-ı meclis şud
Dil-i remîde-i mâ-râ refîk u mûnis şud

Sitâre'i; yā ḥarf-i vahdet ve hemze ḥarf-i tevessül. Bi-dirahşid; bā ḥarf-i te'kîd, dâl'da fethâ ve kesre câ'izdir. Dil-i remîde-i mâ iżāfetleri beyāniyye ve lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bir sitâre yaldırادı ve mâh-ı meclis oldu, ya'nî bir maḥbûb peydâ olup meclisimize gelüp mâh-ı meclisimiz oldu. Bizim maḥbûblardan ürkümüş gönlümüze refîk u mûnis oldu, ya'nî bizimle üns tutup bize yâr oldu.

نگار من که بمکتب نرفت و خط ننوشت
بغمזה مسئله آموز صد مدرس شد

Nigâr-ı men ki be-mekteb ne-reft u haṭ ne-nuvişt
Be-ğamze mes'ele-āmûz-ı şed muderris şud (252a)

Mes'ele-āmûz vaşf-ı terkîbîdir, **sed'**e iżāfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżāfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Benim nigârim ki mektebe varmadı ve haṭ yazmadı, ğamze ile yüz müğerrise mes'ele ögredici oldu. Ya'nî zekâ ve ķâbiliyyeti bir mertebededir ki ümmîlikle 'ulemâya mesâ'il-i (^{M,T+} 'ilm) ögredür.

طربسراي محبت کنون شود معمور
که طاق ابروي يار منش مهندس شد

Tarab-serây-ı mahabbet kunûn şeved ma'mûr
Ki tâk-i ebrû-yı yâr-ı meneş muhendis şud

Tarab-serây terkîb-i mezci, şâdlik¹ sarâyı dimekdir, **mahabbet**'e iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Tâk-i ebrû-yı yâr-ı meneş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Tâk** kemer. **Muhendis** dağrece bâbından ism-i fâ'ildir, 'ilm-i hendeşe bilen kimseye dirler.

Mahşûl-i Beyt: Muhabbet tarab-hânesi şimdî ma'mûr olur ki benim yârimiñ tâk-ı ebrûsı aña mühendis ü mi'mâr oldu². (M+ Ya'nî benim cânânim muhabbet tarab-hânesini ma'mûr ider, zîrâ tâk-ı ebrûsı tarab-hâneniñ mühendis ü mi'mârı oldu,) ya'nî cânâniñ çesm ü ebrûsı tarab u sürûra bâ'is oldu.

گرشمۀ تو شرابى بعاشقان پیمود
که علم بى خبر افتاد و عقل بى حس شد

Girişme-i tu şerâbî be-'âşîkân peymûd
Ki 'ilm bî-haber uftâd u 'âkl bî-his şud

Girişme-i tu iżâfeti lâmiyyedir. **Şerâbî;** yâ һarf-i vaḥdet. **Be-'âşîkân;** bâ һarf-i şila. **Peymûd** lügatde ölçüdi ma'nâsınandır, ammâ murâd içürdi dimekdir. **Ki** һarf-i râbi'-ı şifat. **'Ilm**'den ve **his**'den muzâfun ileyh mahzûfdur, taķdîri 'ilm-i 'âşîkân ve hîss-i 'âşîkân dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniña hîṭâb idüp buyurur ki; seniñ nâz u şîveñ 'âşîkâra bir şarâb içürdi ki 'âşîkârlarıñ 'îlmi cehl oldu ve 'âkîlları ihsâsdan қaldı. Ya'nî 'uşşâkı mest-i lâ-ya'kil eylediñ, hâşılı, şarâb-ı 'ışkıńla mest-i lâ-ya'kil³ oldilar.

لب از ترشح می پاک کن ز بهر خدا
که خاطرم بهزاران گنه موسوس شد

Leb ez-teressuh-ı mey pâk kon zi-behr-i Hudâ
Ki hâtirem be-hezârân guneh muvesvis şud

Tereşşuh tefâ'ul bâbından maşdardır, bir nesne şızmaç, şu şızmaç ve ғayıri nesne (S+ şızmaç gibi,) **mey**'e iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Muvesvis** ism-i fâ'ildir, dağrece bâbından, vesvese şâhibi dimekdir.

1 S: şâzilik.

2 S: tâk-ı ebrûsı tarab-hâneniñ mühendis ve mi'mârı oldu.

3 S: mest u lâ-ya'kil.

Mahşûl-i Beyt: Lebiñi bâde tereşşuhîndan pâk eyle Allâh içün, zîrâ hâtırıım biñ günâhla vesvese şâhibi oldu, ya‘nî (^{M,T+} ‘aceb,) bâdeyi ne cins âdemle nûş eyledi diyü hâtırıım vesveseye düşdi. Hâce kinâyetle tereşşuh-ı meyden lebiñ humretini murâd idinür.

بصدر مصطفه ام می نشاند اکنون دوست
گدای شهر نگه کن که میر مجلس شد

Be-şadr-ı maşṭabaem mî-nîşâned eknûn dôst
Gedâ-yi şehr nîgeh kon ki mîr-i meclis şud

Be-şadr; bâ һarf-i ȝarf. **Maşṭaba** şuffa-i ȝurebâ. **Mî** һarf-i te’kîd, **nîşâned** fi'l-i mužâri‘ müfred gâ‘ib, naşb eyler dimekdir, **dôst** fâ‘ili.

Mahşûl-i Beyt: Şimdi beni maşṭaba şadrine naşb eyler dost, ya‘nî beni ȝurebâ meclisiñ şadrına geçirür, şehr gedâsına nażar eyle ki mîr-i meclis oldu. Hâşılı, ȝurebâ meclisiñ şadrında oturmak mîr-i meclis-i ȝurebâ olmakdır.

ببوی او دل بیمار عاشقان چو صبا
فدای عارض نسرین و چشم نرگس شد

Be-bûy-ı û dil-i bîmâr-ı ‘âşıikan çu şabâ
Fedâ-yi ‘ârez-i nesrîn u çeşm-i nergîs şud

Be-bûy; bâ һarf-i sebeb, **bûy** lafz-ı müstererekdir, ümîdle կokı ortasında, bunda iħâm tarîkiyle zîkr olunmuş. **Dil-i bîmâr-ı ‘âşıikan** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Çu** edât teşbîh, **çu şabâ** müşrâ‘-ı sâniye merhûndur. **Fedâ-yi ‘ârez** iżâfeti maşdarîn mefûline iżâfetidir ve ‘ârez-iñ **nesrîn**’e beyâniyye. **Çeşm-i nergîs** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ կokusu sebebiyle veýâ ümîdiyle ‘âşıklarîn bîmâr göñli şabâ gibi ‘âriż-ı nesrîne ve çeşm-i nergise fedâ oldu. (252b) Ya‘nî nesrîn ‘âriż-ı cânâna ve nergîs çeşmine müşâbih olduğuçün ‘uşşâkîn dil-i bîmârı (^{M,T+} şabâ gibi) bunlara fedâ oldu. Hâşılı, şabâ bunlarıñ hîdmetkârı ve hâksarı olup yollarına fedâ olduğu gibi dil-i bîmâr-ı ‘âşıikan da böyledir.

ز راه میکده یاران عنان بگردانید
چرا که حافظ ازین راه رفت و مفلس شد

Zi-râh-ı meykede yârân ‘înân bi-gerdânîd
Çi-râ ki Hâfiż ezîn râh reft u muflis şud

‘Inān bi-gerdānīd ya‘nī i‘rāz eyleñ dimekdir. **Çi-rā** edāt-ı ta‘lil. **Ki** harf-i beyān.

Mahşûl-i Beyt: Ey yârân, meykede yolından i‘rāz eyleñ ya‘nī meyhâneye varmañ, zîrâ ki Hâfiż bu yoldan gitdi ve müflis (^{M,T+} oldu,) ya‘nī varlığını¹ hep bâdeye virdi.

خيال آب خضر بست و جام كيخسرو
بجرعه نوشی سلطان ابو الفوارس شد

Hayâl-ı âb-ı Hîzîr best u câm-ı Keyhüsrev
Be-cur‘a-nûşî-i Sultân Ebu’l-Fevâris şud

Best’in fâ‘ili Hâfiż’dır. (^{M+} **Vâv** harf-i ‘atf.) **Câm-ı Keyhüsrev** câm-ı Cem’dir ki Keyhüsrev eline girdi idi. **Be-cur‘a-nûşî; bâ** harf-i şila ve **yâ**-yı evvel harf-i maşdar ve şanî iżâfet için gelmiş. **Cur‘a-nûş** vaşf-ı terkîbîdir, cûr‘a içici ma‘nâsına, **sultân**’a iżâfeti lâmiyyedir. **Ebu’l-Fevâris** Şâh Şucâ²’in künyetidir ki sâ-bîkan zîkr oldu idi ki bir ‘ayyâş ve ehl-i zewk u bâde-nûş pâdişâh idi.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż, âb-ı Hîzîr hayâlin ve Keyhüsrev’in câmî hayâlin bağıdı² ve Sultân Ebu’l-Fevâris cûr‘a-nûşluğuna gitdi. Ya‘nî anîn meclisinde bâde âb-ı bekâdîr ve ķadehi câm-ı Cem’dir. Pes, Hâfiż oraya³ varmaķdan murâd bunlara vuşuldür.

چو زر عزيز وجودست شعر من آري
قبول دولتیان کیمیای این مس شد

Çu zer ‘azîz-vucûd’est şîr-i men ārî
Kabûl-i devletiyân kîmyâ-yî īn mis şud

‘Azîz-vucûd nâdir ma‘nâsında müsta‘meldir. **Ārî** müşrâ‘-ı şanîye merhûndur. **Kabûl-i devletiyân** iżâfeti maşdarını fâ‘iline iżâfetidir ve mübtedâdîr ve mâ-bâ‘di haberî. **Mis** bakîrdır.

Mahşûl-i Beyt: Benim şîrim zer gibi ‘azîz-vucûddur ya‘nî maķbûl ü mergûbdur. Belî, devletlileriń kabûli ya‘nî maķbûli olmaķ bu bakırıń kîmyâsı oldu. Hâşılı, erbâb-ı devlet benim şîrimi pesend idüp maķbûl tutmaları bakır gibi şîrime iksîr olup mergûb oldı.

1 S: varını.

2 M: Hîzîr’in âbi ve Keyhüsrev’in câmî hayâlin bağıdı.

3 S: anlara. T, F: anda.

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i-Recez-i Sâlim¹
Müstefîlün Müstefîlün Müstefîlün Müstefîlün

آن کیست کز روی کرم با ما وفا داری کند
 بر جای بدگاری چو من یک دم نکوگاری کند

Ān kîst k'ez-rûy-ı kerem bā-men vefâ-darî koned
 Ber-cây-ı bedgârî çu men yekdem nikûgârî koned

Rûy bunda cihet ma'nâsına nadır, **kerem**'e iżâfeti lämiyyedir. **Bâ-men;** **bâ** ḥarf-i şila. **Vefâ-darî;** **yâ** ḥarf-i maşdar. **Cây** muķhamdır žarüret-i vezniçün. **Bedgâr;** kıyâs budur ki bunda **gâr** kâf-ı 'Acemîyle ola, sitemgâr ve cefâgâr gibi, bedci ma'nâsına, yaramazçı dîmek olur, zîrâ vaşf-ı terkîbî olıcaq kâr iş ma'nâsına olmaz, belki kârîden'den müştak olur ki ekin ekmek ma'nâsına nadır, niteki kişt u kâr dirler.

Beyt: به کشت و کار جهان دل مبند که آخر کار
 ز کشت مات شود شاه عرصه شطرنج

Be-kişt u kâr-ı cihân dil me-bend k'âhir-i kâr
 Zi-kişt mât şeved şâh-ı 'arşa'-ı şâtranc²

Ve **yâ** ḥarf-i vaḥdet, ḥarf-i maşdar ṭutan tefferrûd eylemiş³. **Nîkûgârî**'de de **gâr** kâf-ı 'Acemîyle olmak kıyâsdır, eylikçi ma'nâsına. Kâfiyede vâkı' olan **yâ**'lar ḥarf-i maşdardır, illâ bir beytde ḥarf-i nisbetdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol kimdir ki kerem cihetinden baña vefâ-dârlîk ya'nî baña kerem ü ihsân eyleye, benim gibi bir bedgâra bir nefes ve bir sâ'at eylik eyleye, hâşılı, eylikçilik eyleye.

اول بیانگ چنگ و نی آرد بدل پیغام وی
 وانگه بیک پیمانه می با من وفا داری کند

Evvel be-bâng-ı çeng u ney āred be-dil peyğâm-ı veý (253a)
 V'ân-geh be-yek peymâne mey bâ-men vefâ-dârî koned

1 M: Ez-Bahr-i Recez.

2 Dünyanın ekin ve tarlasına (kiştine), işine gönüll bağlama, çünkü sonunda satranç oyunundaki şah bir kişt/şah sözüyle mat olur.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Bu şazeliñ maṭla‘ından şayri ebyāti hep musammaṭ vâki‘ olmuş. Musammaṭ oldur ki bir beyti üç fiķra veyā ziyâde eyleyeler (^{M,T+} bir kâfiye üzerine,) şoñra aşıl kâfiyeyi īrad eyleyeler. **Āred**iñ fâ‘ili beyt-i sâbıkâdaki olan kimsedir. **Be-dil**den mužâfun ileyh mahzûfdur, taķdîri **be-dilem**dir. Vey şamîri cânâna râci‘dir. **V’ān geh; vâv** harf-i ‘atfdır.

Mahşûl-i Beyt: Evvel çeng u ney âvâziyla gönlüme cânâna haberin getüre, andan şoñra bir peymâne bâde ile baña vefâ-dârlîk eyleye. Ya‘nî istifhâm tarîkiyle buyurur¹ ki bu hâlleri kimdir eyleyen?

دلبر که جان فرسود ازو کام دلم نگشود ازو
نومید نتوان بود ازو باشد که دلداری کند

Dil-ber ki cân fersûd ezû kâm-ı dilem ne-gûd ezû
Nevmid ne-tvân bûd ezû bâshed ki dil-dârî koned

Ki harf-i râbi‘-i şifat. **Fersûd** fi'l-i mâzî müfred gâ‘ib, aşındı dîmekdir, ammâ bunuñ gibi yerlerde elem ü iżtîrâbdan kinâyetdir. **Ne-tvân bûd; [bûd] bûden** ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Dilber ki cân andan mužtarib oldu, gönlüm murâdi andan açılmadı ya‘nî küşâyış bulmadı, andan nâ-ümîd ü me'yüs olmak olmaz, ola ki dil-dârlîk eyleye ya‘nî gönlümüzi ele getüre ve hâtırımızı teselli eyleye.

گفتم گره نگشودهام زان طره تا من بودهام
گفتا منش فرمودهام تا با تو طراری کند

Goftem girih ne-ğşüdeem zân-çurra tâ men bûdeem
Goftâ meneş fermûdeem tâ bâ-tu ṭarrârî koned

Târrâr lügatde yan kesiciye dirler. Zülfe **târrâr** didüğü kesilüp kırkıldığı² içündür.

Mahşûl-i Beyt: Didim ki çurra-i cânândan ben ben olalı düğüm çözmedim, ya‘nî çurra-i cânândan benim bir müşkilim açılıp baña fetih-i bâb³ olmadı. Cânâna didi ki, ben aña buyurmuşum, tâ saña ṭârrârlîk ve cefâkârlîk eyleye. Hâşılı, zülfüme ben ta‘lim eyledim ki saña ṭârrârlîk ve cevvârlîk⁴ eyleye.

1 S: şorar.

2 S: kırıldıgi.

3 S: fetih.

4 S: cefâkârlîk.

پشمنه پوش تند خو از عشق نشنیدست بو
از مستیش رمزی بگو تا ترک هشیاری کند

Peşmîne-pûş-i tund-hû ez-îşk ne-şnîde'st bû
Ez-mestiyeş remzi bi-gû tâ terk-i huşyârî koned

Peşmîne-pûş vaşf-i terkîbîdir, yüñden esbâb giyen kimse, ‘abâ ve iğriz gibi¹. **Mestiyeş** ya’sı harf-i maşdardır. **Remzî** ya’sı harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Keskin ve yavuz hûylî peşmîne-pûş ‘îşkdan kökü işitmemişdir ya’nî ‘îşkdan haber-dâr degildir, mestlikden aña bir remz söyle, ya’nî ‘îşk mestliginden anı âgâh eyle, tâ kim ayıklığı terk eyleye. Hâşılı, ‘îşk mestânesi olup (^{M,T+} zûhd) hüşyârlığını terk eyleye.

چون من گدای بى نشان مشکل بود ياري چنان
سلطان كجا عيش نهان با رند بازارى كند

Çun men gedâ-yı bî-nîşân müşkil buved yârî çunân
Sûltân kucâ ‘ayş-i nihân bâ-rind-i bâzârî koned

Bî-nîşân; takâdirî **bî-nîşân-râ’dır**, râ žarûret-i vezn ve tesmît hâtiiri² için hâzf olındı. (^{M,T+} **Yârî**; ya harf-i vahdet.) ‘Ayş-ı **nihân** iżâfeti beyâniyyedir. **Bâzârî**; ya harf-i nisbet.

Mahşûl-i Beyt: Benim gibi gedâ-yı bî-nîşânıñ ancılayın ya’nî cânân gibi bir yâri olmak müşkildir ya’nî mümkün degil. Mîşrâ’-ı sâñîyi irsal-i meşel hüküminde icrâ idüp buyurur: Pâdişâh gizli zevk u şefâyî bâzâra mensûb rindle kanda ider? Ya’nî cânân pâdişâhdır, ben ise rind-i bâzârîyim, hergiz ol baña yâr olmaç mümkün midir?

زان طرہ پر پیچ و خم سهلهست اگر بینم ستم
از بند و زنجیرش چه غم هر کس که عیاری کند

Zân turra-i pur pîç u hâm sehl'est eger bînem sitem
Ez-bend u zencireş ci ġam herkes ki ‘ayyârî koned

Turra elif kâfiyesinde mufaşşal (**253b**) zikr olunmuşdur. **Pîç u hâm** ‘atf-1 tefsîri ķabilindendir. **Sehl** kolay dimekdir, ammâ cüz’i diyecek yerde isti’mâl

1 S: yüñden ‘abâ giyen kimseye dirler. M: yüñden eşvâb giyen kimse, ‘abâ gibi.

2 M: ri‘ayet-i tesmît (musammatta iç kâfiyeyi sağlamak için).

iderler. ‘**Ayyâr** lügatde çok hareket iden kişiye dirler, ammâ isti‘mâlde gice gezen kimseye dirler, uğrılar gibi.

Mahşûl-i Beyt: Ol pür-pîç u һam turrasından cevr u sitem görsem sehldir, ya‘nî cüz‘î işdir, nesne lazım gelmez, zîrâ bend ü zencîrden ne ғam ol kimseye ki ‘ayyârlık (‘eyler. Ya‘nî ‘ayyârlık) tarîkine dâhil olan kimse һabs u zencîrden ғam çekmez¹. **Pur pîç u һam;** mü cinsini zencîre teşbih meşhûrdur.

شد لشکر غم بى عدد از بخت مى خواهم مدد
تا فخر دین عبدالصمد باشد که غمخواری کند

Şud leşker-i ғam bî-‘aded ez-baht mî-hâhem meded
Tâ Fahîr-ı dîn ‘Abduşamed bâshed ki ғam-hâri koned

Tâ harf-i ta‘lîl. **Fahîr-ı dîn** ve ‘**Abduşamed** ikisi de bir şâhib-i devletîn lağabalarıdır. **Ki** harf-i beyân. **Ğam-hâr** vaşf-i terkîbîdir, ғam iyici ya‘nî tedârük idüp kıyarıcı dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ğam leşkeri hâdsiz ve hâsabsız oldu. Tâli‘den meded dilerim, Fahîr-ı dîn ‘Abduşamed ola ki ғam iyüp beni kayira, ya‘nî hâlime nazar idüp beni tedârük eyleye. Erbâb-ı devletîn birinden hüsni taleb buyurur.

با چشم پرنیز نگ او حافظ مکن آهنگ او
کان طرہ شبرنگ او بسیار مکاری کند

Bâ-çeşm pur nîreng-i ū Hâfiż me-kon âheng-i ū
K’ân turra-i şeb-reng-i ū bisyâr mekkâri koned

Nîreng, nûn'uñ kesriyle, hîle dîmekdir. **Âheng** կâşd. **Şeb-reng** gice renkli dîmekdir ya‘nî siyâh. **Mekkâr** mübâlağa ile ism-i fâ‘ildir, aldayıcı ma‘nâsına².

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ hîlesi çok çeşmiyle ey Hâfiż, aña կâşd eyleme ya‘nî cânâniñ vişâline tama‘ eyleme, zîrâ anîñ turra-i şeb-rengi çok mekkârlık ve hîle-bâzlık eyler, ya‘nî hîle ve efsûni çokdur, saña vuşûle mânî olur.

1 M: ne ғam ol kimseye ki ‘ayyârlık tarîkine dâhil olur, ya‘nî ol kimse һabs ve zencîrden ғam çekmez.

2 S: Mekkâr mübâlağa ile aldayıcı.

**Ve lehu eyzan.
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

اگر بباده مشکین دلم کشد شاید
که بوی خیر ز زهد و ریا نمی آید

Eger be-bâde-i müşkîn dilem keşed¹ şâyed
Ki büy-ı ḥayr zi-zuhd u riyâ ne-mî-āyed

Muşkîn; *yâ* harf-i nisbet ve **nûn** harf-i te'kîd. **Keşed** bunda ma'nâ-yı mefûliyet ifâde ider, çekilür dîmekdir, çeker diyenler ma'nâ-yı beyte vâşîl ol-mamışlar². **Ki** harf-i ta'lîl. **Büy-ı ḥayr** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Eger benim gönlüm mümessek şarâba çekilüp mâ'il olursa lâyiğdir. Mümessek şarâb misket üzüminden hâşîl olandır. Zîrâ zühd ü riyâdan büy-ı ḥayr gelmez, ya'nî ḥayır gelmez dîmekdir.

جهانیان همه گر منع من کنند از عشق
من آن کنم که خداوندگار فرماید

Cihâniyân heme ger men'-i men konend ez-'ışk
Men ân konem ki ḥudâvendgâr fermâyed

Cihâniyân; *yâ* harf-i nisbet ve **elîf** ve **nûn** edât-ı cem', cihâna mensûb olan ḥalķ dîmekdir. **Men'-i men** iżâfeti maşdarıñ mefûline iżâfetidir. **Ki** harf-i beyân-ı **konem**. **Hudâvendgâr** (^{M,T+} ve ḥudâvend) şâhib ve mâlik ma'nâsına-dır, efendi dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cemî'an cihâna ḥalķı beni 'ışķdan men' iderlerse memnû olmam, belki ben ol nesneyi eylerim ki efendim baña buyurur. Hâşîl, ben cânâniñ fermân-ber ve fermân-pezîriyim, ḥalķıñ degilim. Pes, imdi cânâniñ buyruğunu³ tutarım, gâyrınıñ tutmam.

1 S: keşed dilem.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

3 S, M: buyurduguñ.

طمع ز فیض کرامت مبر که خلق کریم
گنه ببخشد و بر عاشقان ببخشاید

Tama' zi-feyz-i kerâmet me-bur ki hulk-i kerîm
Guneh bi-bahşed u ber-âşikân bi-bahşâyed

Feyz-i kerâmet iżâfeti maşdarîn fâ'iline iżâfetidir. **Feyz** suyuñ akmasına dirler, ammâ bunuñ gibi yererde vürûd ve ityân ma'nâsına nadır ya'nî gelmek dimekdir. **Kerâmet** maşdardır, eylik ma'nâsına. **Me-bur** fi'l-i nehy müfred muhâtabdır, kesme dimekdir. **Hulk-i kerîm** iżâfeti lâmiyyedir, taķdîri hulk-i zât-i kerîm'dir. **Guneh**, **bi-bahşed**'iñ mukâddem mef'ûlidir ve fâ'ili (254a) tahtında hulk-i zâtâ râci' zamîrdir. **Bi-bahşâyed**'iñ de fâ'ili tahtında müstetir zamîrdir ki hulk-i zâtâ râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ eyligi ve kerâmeti gelmeginden tama'i kesme ey 'âşık-i şâdiķ, zîrâ zât-i kerîmiñ hulkı günâhî bağışlar ve 'âşıklara merhamet eyler ya'nî 'âşıkları esirger. Zât-i kerîmden murâd zât-i cânândır ve hulkâ isnâd mužâfa isnâddır mecâzen.

مقیم حلقة ذکرست دل بدان امید
که حلقة ز سر زلف یار بگشايد

Muķîm-i ḥalķa-i zîkr'est dil bedân ummîd
Ki ḥalķa'i zi-ser-i zulf-i yâr bi-gsâyed

Muķîm'iñ **halķa**'ya iżâfeti fi ma'nâsına nadır ve **halķa**'nın **zîkr**'e lâmiyyedir. **Dil** fâ'il-i **muķîm**'dir. **Ummîd**; teşdîd žarüret-i vezn içündür. **Ki** harf-i ta'lîl. **Halķa'i**; yâ harf-i vaħdet ve **hemze** harf-i tevessül. **Ser-i zulf-i yâr** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Bi-guşayed** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, fâ'ili tahtında **dil**'e râci' zamîrdir ve mef'ûl-i şârihi **halķa** ve ġayr-i şârihi **zi-ser**.

Mahşûl-i Beyt: Göñül ḥalķa-i zikirde muķîm u şabitdir ol ümîdle ki ser-i zülf-i yârdan bir ḥalķa feth eyleye. Ya'nî ḥalķa-i zikre mülâzemet eylediği ol ümîd iledir ki ser-i yârdan bir ḥalķa feth ide ve bûy-i zülf-i cânâni taħşîl eyleye.

ترا که حسن خدا داد هست و حجله بخت
چه حاجتست که مشاطهات بیاراید

Tu-râ ki ḥusn-i ḥudâ-dâd hest u ḥacle-i baħt
Çi hâcet'est ki meşşâtaet bi-y-ārâyed

Tu-râ; râ edât-ı taħsiş, seniñ dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyân veyā râbiṭ-ı şifat. (M,T+ **Husn-i Hudâ-dâd** iżafeti beyâniyyedir.) **Husn-i Hudâ-dâd** hüsn-i zâtîdir ki esbâb-ı hâriciyyeden mükteseb olmaya. **Hacle-i baħt** iżafeti beyâniyyedir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Meħsħata** sâbiķan mufaşşal beyân olmuşdur, düzgünci ħatun dimekdir. **Bi-y-ārāyed;** bâ ḥarf-i te'kîd, **ārāyed** fi'l-i mužāri' müfred ġa'ib, bezeye ya'nî zînet eyleye dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ki hüsn-i Hudâ-dâdîn ve hacle-i tâli'iñ var ya'nî eyü tâli'iñ var, ne hâacet ki seni meħsħata bezeye? Hâşılı, seni Hudâ güzel yaradup (M,T+ ve esbâb-ı zâtîyle müzeyyen eylemişdir.) Pes, meħsħata zinetine iħtiyâciñ yok. Hacle'yi tâli'e iżafet ol i'tibârladır ki 'ädeten hacle müzeyyen olur. Pes, ke'enne ki ārāyiş-i baħt dimiš olur. Mîşrâ'-i evveliñ ma'nâsında; saña ki Allâh virdügi hüsün vardir diyen fâ'iliyet ve mef'ûliyet ma'nâların fark eylemez imis¹.

چمن خوشست و هو دلکشست و می بی غش
کنون بجز دل خوش هیچ در نمی باید

Çemen hoş'est u hevâ dil-keş'est u mey bî-ġaş
Kunûn be-cuz dil-i hoş hîç der-ne-mî-bayed

(M,T+ **Dil-keş** vaſf-ı terkîbîdir, keşîden'den, göñül çekici ya'nî göñül cezb idici. **Bî-ġaş** şâfi'. **Kunûn** şimdi, eknûn'dan muħaffefdir.) **Dil-i hoş** iżafeti beyâniyye². **Der-ne-mî-bayed;** der ḥarf-i te'kîd, **ne-mî-bayed** fi'l-i nefy-i istikbâl, gerekmez dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Çemen hoşdur, havâ da dil-keşdir, mey de şâfidir, şimdi göñül hoşluğun'dan ġayri hîç bir nesne gerekmez. Ya'nî esbâb-ı 'ayş u 'iśret hep müheyŷâ, hemân şafâ-yı hâfir gerek.

جميله ايست عروس جهان ولی هش دار
که این مخدره در عقد کس نمی آيد

Cemile'iñt 'arûs-ı cihân velî huş dâr
Ki ìn muħaddere der-'akd-i kes ne-mî-āyed

'**Arûs** sâbiķan zîkr oldı, gerdek olmazdan evvel ere ve 'avrata şâmildir, **cihân**'a iżafeti beyâniyyedir. **Huş dâr;** huş hûşdan muħaffefdir, us ma'nâsına nadır, **dâr** fi'l-i emr müfred muħâṭab, dârîden'den, tutmaķ ma'nâsına, uslu

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî

2 S: lâmiyye.

ol dimekdir¹. **Ki** harf-i ta'lîl. **Muhaddere** ism-i mefûldür, tefîl bâbından, hîdr'dan müştakdır ki ma'nâsı perdedir². Pes, **muhaddere** şol hâtuna dirler ki perdeden taşra çıkışup ھالقا görünümeye. **Der** harf-i ژarfveyâ harf-i şila. 'Akâd lügatde bağlamağdır, bağı da dirler, **kes**'e iżâfeti (254b) lâmiyyedir, takdırı 'akâd-i nikâh-ı kes'dir. **Ne-mî-âyed** gelmez dimekdir. Ba'zı nûshada **ne-mî-bâ-yed** vâkî'dir, pes, **der** ژarfiyyet ma'nâsını ifâde eylemek żarûridir.

Mahşûl-i Beyt: Cihân 'arûsi bir cemîledir ya'nî bir güzeldir, ammâ uslı ol ve 'aklıñ başına divşîr ki bu cihân muhâdderesi kimseniñ 'akâd-i nikâhına gelmez, ya'nî kimseye menkûha olmaz ve kimseniñ taşarrufuna girmez, yâhud kimseniñ (^{M+} 'akâd-i) nikâhında şâbit ü қâ'im olmaz, zîrâ bu 'acûze biñ kimesneniñ gelinidir.

نخاهد این چمن از سرو و لاله خالی ماند
یکی همی رود و دیگری همی آید

Ne-hâhed ìn çemen ez-serv u lâle hâlî mând
Yekî hemî-reved u dîgerî hemî-âyed

Ne-hâhed ma'nâ cihetinde **mând**'a muķayyeddir. **În çemen** ìn çemen-i dunyâ takdırındedir.

Mahşûl-i Beyt: Bu dunyâ çemeni serv ü lâleden hâlî қalmayısardır, birisi gider ve birisi yerine gelür. Ya'nî dunyâ müstaķarr, müteceddidü'l-emşâldır ki her ne giderse dunyâdan, yerine bir anıñ gibi gelür eger ھayvân, eger insân u eger nebât.

ز دل گدائیئ اخلاق ما مپرس و بیبن
که هر چه هست در آئینه روی بنماید

Zi-dil gedâyi-i ahlâk-ı mâ me-purs u bi-bîn
Ki her çi hest der-âyîne rûy bi-nmâyed

Gedâyi-i ahlâk-ı mâ iżâfeleri lâmiyyelerdir. **Me-purs** fi'l-i nehy ve **bi-bîn** fi'l-i emr. **Ki** harf-i ta'lîl. **Rûy, bi-numâyed**'iñ muķaddem mefûlidir, fâ'ili taḥ-tunda **çî**'ye râci' žamîrdir.

1 M, T: uslı ol diyecek yerde isti'mâl iderler.

2 S: perde-der dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Gönlümüzden ahlâkımızıñ fâkrını ve yoğsullugunu¹ şorma ve naâzâr eyle ki her ne ki vardır, âyinede şüretin gösterür. Ya'ñî göñül âyinedir ki insâniñ her ne hâli var ise anı gösterür elbette.

بلا به گفتمش ای ماه رخ چه باشد اگر
بیک شکر ز تو دلخسته بیاساید

Be-lâbe goftemeş ey mâh-ruh çi bâşed eger
Be-yek şeker zi-tu dil-haste'i bi-y-âsâyed

Be-lâbe; bâ harf-i müşâhabet, **lâbe** bunda laştîfe ma'nâsinadır. **Mâh-ruh** vaşf-1 terkîbî aksâmındandır, ay yüzli dimekdir. **Eger** müşrä'-1 sâniye merhûndur. **Be-yek şeker; bâ** harf-i sebeb, **şeker**'den murâd bûsedir ve **dil-haste** vaşf-1 terkibidir. **Bi-y-âsâyed; bâ** harf-i te'kid, **âsâyed** fi'l-i mužâri', fâ'ili **dil-haste**'ye râci' žamîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna laştîfe târikîyle didim: Ey ay yüzli, ne olur eger bir bûse sebebiyle senden bir dil-hasta râhat olursa, ya'ñî 'âşik-1 dil-hastaya bir bûse virseñ ne lâzım gelür?

بخنده گفت که حافظ خدای را مپسند
که بوسه تو رخ ماه را بیالاید

Be-ḥande goft ki Ḥâfiż Ḥudây-râ me-pesend
Ki bûse-i tu ruh-ı mâh-râ bi-y-âlâyed

Be-ḥande; bâ harf-i müşâhabet. **Ki** harf-i râbiṭ-1 makûl ü ķavl. **Ḥudây-râ;** râ edât-1 taħsiş, Allâh içün dimekdir. **Me-pesend** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, begenme ya'ñî lâyîk görme ma'nâsına. **Ki** harf-i beyân. **Bûse-i tu** iżâfeti lâmiyyedir. **Ruh-ı mâh** da böyledir, râ edât-1 mef'ûldür. **Bi-y-âlayed; bâ** harf-i te'kid, **âlâyed** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, bulaşdırıa dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben cânândan bûse taleb idince hande ile cânân didi ki ey Ḥâfiż, Allâh içün câ'iz görme ki seniñ bûseñ mâhiñ ruhını bulaşdırıa. Ya'ñî benim bûsem saña lâyîk degildir, zîrâ ben şâhîm ve sen bir gedâ.

1 S: yokluğunu.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtun Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

از سر کوی تو هر کو بملالت برود
نرود کارش و آخر بخجالت برود

Ez-ser-i kūy-i tu her kū be-melâlet bi-reved
Ne-reved kâreş u âhir be-hacâlet bi-reved

Melâlet küsmege dirler, ‘*Lâ vefâ‘e li-melülin*’ bundandır, küsegen kimse niñ vefâsi olmaz dimekdir, zîrâ incinicek cemî‘ eylikleri ibtâl ider. **Ne-reved kâreş** işi ileri gelmez dimekdir. **Vâv** harf-i ‘atf . **Âhir be-hacâlet bi-reved** ya‘nî kûy-i (255a) cânândan hâcil ü şermende gider.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ser-i kûyuñdan her kimse ki melâletle giderse ya‘nî küsüp ve incinüp giderse tarîk-i ‘ışkda anîñ işi ileri gelmez ve ‘âkîbet şermende ve hâcil gider, ya‘nî ser-i kûyuñdan incinüp gitdüğiñ işi bitmeyüp hâ’ib ü hâsir gider. Mîşrâ‘-i evveliñ kâfiyesinde melâlet yerine melâmet yazanları melâmet eylemek gerek¹.

سالك از نور هدایت طلب راه بدوسـت
که بجاـی نرسـد گـر بضـلالـت بـروـد

Sâlik ez-nûr-i hidâyet talebed râh be-dôst
Ki be-câyi ne-resed ger be-dalâlet bi-reved

Sâlik’den mužâf mahzûfdur, taķdırı ‘**âşik-ı sâlik**’dır. **Nûr-ı hidâyet** iżâfeti beyâniyyedir. **Hidâyet** maṭlûba ulaşdırın yola delâletdir, ‘aksi ȳalâletdir. **Talebed** fi‘l-i emr müfred gâ‘ib, taleb eylesün dimekdir, şîgâda² fi‘l-i emr-i gâ‘ible fi‘l-i mužâri‘ müstererekdir, **râh** mef’ûl-i şarîhi ve **be-dôst** ȳayr-i şarîhi. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Be-câyi; bâ** harf-i şila ve **yâ** harf-i vaḥdet, **ne-resed**’e müte‘allikdir ve cümle cezâ-yı şart-ı mu’âħhardır. **Be-ȳalâlet; bâ** harf-i müşâħabet, **bi-reved**’e müte‘allik. **ȳalâlet** yoldan azmakdır.

1 ^T Redd-i Sürûrî ve Şem‘îs

2 M, S, T: bu şîgâda. F nüshası esas alındı.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âşik-ı sâlik dosta vâşil olmak tarîkini nûr-ı hidâyeten den taleb eylesün, ya‘nî cânâna vuşûl tarîkini Allâh’ıñ hidâyeti nûrinden taleb eylesün, zîrâ doubleValue giderse bir yere irişmez. Ya‘nî doubleValue yol azıtmakdır¹, pes, yoldan azan makşûdına vâşil olmaz. Mîşrâ‘-ı evvelîni ma‘nâsını; sâlik nûr-ı hidâyeten taleb ider yolu dosta diyenler iştirâk-i şîgaya hidâyet bulmamışlardır².

گروی آخر عمر از می و معشوقه بگیر
حیف اوقات که یک سر بیطالت برود

Girevî âhir-i ‘omr ez-mey u ma‘şûlka bi-gîr
Hayf evkât ki yekser be-beşâlet bi-reved

Girev, kâf-ı ‘Acemîniñ kesri ve râ’niñ fethiyle, lafz-ı müsterekdir, tutu ve öç ya‘nî öcedikleri³ nesne ve öndül ki կoşı atlara ta‘yîn olunur, bunda behre ve naşîb murâddır ve **yâ** harf-i vaહdet ve yâ tenkîr içindür. **Âhir-i ‘omr** iżâfeti fi ma‘nâsinadır, ‘ömrü âhirinde dimekdir. **Hayf** muğaddem haber, **evkât** mu‘âħhar mübtedâ⁴. **Yekser** bir uğurdan ve bir kerreden dimekdir. **Be-beşâlet**; **bâ** harf-i müşâhabet, **beşâlet** zâyi‘ yere ya‘nî bî-fâ’ide yere ‘ömrü şarf eylemege dirler⁵.

Mahşûl-i Beyt: Âhir-i ‘ömründe mey ü ma‘şûkdan bir naşîb ve bir fâ’ide alhz eyle, ya‘nî tâzeligiñde mey ü ma‘şûkdan hazzı almadiñ ise pîrlik vakıtinde al, ihmâl eyleme. Hayfdır ki evkât-i ‘ömrü⁶ bir uğurdan (^{M+} ya‘nî bütün bütûn) zâyi‘e gide, (^{S,F+} ya‘nî mey ü ma‘şûksuz geçen ‘ömrü hayfdır.) Mîşrâ‘-ı evvelîni ma‘nâsında; bir öndül âhir-i ‘ömrde şarâbdan ve ma‘şûkdan tut diyen ve ‘ömrü âhirini mey ü ma‘şûkdan bir rehin tut diyen (^{S,F+} ma‘nâ-yı) makşûda vâşil olmamışlar⁷.

ای دلیل دل گمگشته خدا را مددی
که غریب ار نبرد ره بدلالت برود

Ey delil-i dil-i gum-geşte Ҳudâ-râ mededi
Ki garib er ne-bered reh be-delâlet bi-reved

1 S: azmakdır.

2 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î;

3 M, T, F: öcis̄ eyledikleri. (öcis̄ kelimesi sözlüklerde bulunamamıştır.)

4 T’de 236a’dan sadece dört satır görülmektedir, diğer satırlar çıkmamıştır.

5 M: beşâlet zâyi‘ yere ya‘nî bî-fâ’ideye ‘ömrü zâyi‘ eylemege dirler.

6 M: vaktler.

7 ^{F+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î;

Delil-i dil iżāfeti lāmiyyedir ve **dil’iñ gum-geşte**’ye iżāfeti beyāniyye. **Hu-dâ-râ; râ** edât-ı taħṣîş. **Mededî; yâ** harf-i vahdet veyā tenkîr. **Ki** harf-i beyān, harf-i ta’lîl tutan ma’lûl imiš¹. **Be-delâlet;** taķdîri be-delâlet-i tu’dur.

Mahşûl-i Beyt: Ey dil-i güm-geşteniň delili, Allâh içün meded eyle ki ġarîb eger maķşûda yol iletmezse seniň delâletiňle ilede, ya’nî bir meded eyle ki ġarîb seniň delâletiň sebebiyle (255b) vişâl-i cānâna yol bula.

حکم مستوری و مستی همه بر خاتمتست
کس ندانست که آخر بچه حالت برود

Hukm-i mestûrî vu mestî heme ber-ħâtimet’ est
Kes ne-dânist ki āhir be-ċi ħâlet bi-reved

Hukm bunda emr ü şān ma’nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Mestûrluk ve mestlik hükümi ya’nî şâlih u ṭâlih olmağının emr ü şâni āħire ve ‘akibete maħmûl ü mevkûfdur. Ya’nî bu dünyâda zühd ü takvâ kime müfid ve fisq u fūcûr kime mužîrdür, ma’lûm degil, belki āħiretde ma’lûmdur, zîrâ kimse bilmedi ki āħirü'l-emr dünyâdan ne ħâletle gider. Hâşîħi, ‘amel ü ‘ibâdet-i nâfi‘ ve fisq u fūcûr-ı dârr² bunda ma’lûm degil, āħiretde ma’lûm olur.

کاروانی که بود بدرقه اش حفظ خدا
بتجميل بنشيند بجلالت برود

Kârvâni ki buved bedräkaesh hifz-ı Hudâ
Be-tecemmul bi-nişîned be-celâlet bi-reved

Kârvâni; yâ harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbît-ı şîfat. **Bedräka** bunda ķulağuz ma’nâsinadır, **şîn-i žamîr kârvân**’a râci‘dir. **Hifz-ı Hudâ** iżāfeti lāmiyyedir. **Be-tecemmul; bâ** harf-i muşâhabet, **tecemmul**, cîm ile, tefâ“ul bâbından maş-dardır, güzellenmek ma’nâsına, ammâ ekşer esbâb³ u eşkâlde istî‘mâl olunur, hûşûşen sefer ağrığında⁴. (M+ **Be-celâlet; bâ** yine muşâhabet içindür. **Celâlet** ‘azamet ma’nâsinadır.)

1 <F+ Redd-i Şem’i>

2 F nûşrasında tamlama kesre harekeyle gösterilmiştir.

3 S: eşvâb.

4 S: ağrığında. M: ağrılığında. F nûşası esas alındı.

Mahşûl-i Beyt: Bir kârvân ki ķulaǵuzı Allâh'ıñ hıfzı ola ya'nî Allâhu Te'álâ anı hıfz eyleye, ol kârvân tecemmülle ķonar ve 'azametle göcer. Hâşılı, harâmîlerden ve uğrılarden sâlim ü emîn olur. Tecemmul yerine, cîm ile, taħammul yazan, hā ile, važ¹-ı nokṭada ihmâl¹ eylemiş².

حافظ از چشمہ حکمت بکف آور جامی
بو که از لوح دلت نقش جهالت برود

Hâfiż ez-çeşme-i hikmet be-kef āver cāmī

Bū ki ez-levh-i dilet naḳṣ-ı cehālet bi-reved

Ba'zı nûşhâda **cāmī** yerine **ābî** vâkı‘ olmuş, fi'l-vâkı‘ **çeşme**'ye **āb** münaşîbdır. **Bū ki** aşlında **buveđ ki** idi, risâlemizde bu taħkîkî tamâm tafsîl³ eylemişüz. **Levh-i dilet** iżafeti beyâniyye⁴. **Naḳṣ-ı cehālet** iżafeti (^{M+} de) beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, hikmet çeşmesinden eline bir āb veya bir cām getür, ya'nî hikmetden bir ma'nâ ele getür, ola ki levh-i diliñden cehālet naḳṣı ve şekli gide. Hâşılı, şarâb-ı hikmet ele getürüp nûş idince gönlünde olan cehl ve ḥalâlet maḥv olur gider. Bunda hikmetden murâd hikmet-i İllâhiyedir.

1 M, F: icmâl.

2 <^{F+} Redd-i Şem'i>

3 S: taħkîk.

4 S: lâmiyyedir.

Ve lehu eyzan
Bahr-i Hezec Müsemmen Sâlim
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

صبا وقت سحر بویی ز زلف یار می آورد
 دل دیوانه ما را ز نو در کار می آورد

Şabâ vaqt-i seher büyî zi-zulf-i yâr mî-âverd
 Dil-i dîvâne-i mârâ zi-nev der-kâr mî-âverd

Vaqt-i seher iżâfeti fî ma‘nâsinadır. **Bûyî; yâr** harf-i vahdet. **Zulf-i yâr** lâmiyye. **Şabâ** mübtedâ ve **mî-âverd** haberî ve mâbeynehumâ habere müte'allîk. **Dil-i dîvâne-i mârâ** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir ve **râ** edât-ı taħşîş. **Zi-nev** yeñiden dimekdir. **Der** harf-i şila, **kâr** iş, bunda **kâr**dan murâd ‘ışık u muħabbetdir. Bu ġazelde redif vâki‘ olan **mî-âverd** hikâyet-i hâl-i mâzî ma‘nâsını ifâde ider, meger ki **mî** harfini te’kid için zâ’id i‘tibâr eleyevüz¹, pes, mâzî-i hâlis ma‘nâsını ifâde ider.

Mahşûl-i Beyt: Şabâ yeli seher valktinde zülf-i yârdan bir bûy² getürürdi veyâ getürdi, bizim dil-i dîvânezimizi yeñiden işe getürdi veyâ getürürdi, ya‘nî bûy-i yâri getürmek sebebiyle gönlümüzi yeniden ‘ışık u muħabbete getürdi.

من آن شاخ صنوبر را ز باغ سینه برکندم
 که هر گل کز غمش بشکفت محنت بار می آورد

Men ân şâh-ı şanevber-râ zi-bâg-ı sîne ber-kendem
 Ki her gul k’ez-ġameş bi-şkuft miħnet bâr mî-âverd

Şanevber lügatde çam ağacına dirler, ammâ bunda (256a) serv murâddır. **Şâh-ı şanevber** iżâfeti lâmiyyedir, **râ** edât-ı mef’ül. **Bâg-ı sîne** iżâfeti beyâniyyedir. **Ber** harf-i te’kid, **kendem** kopardım dimekdir. **Ki** harf-i ta’lîl veyâ harf-i râbiṭ-ı şifat. Evvelki **ki** harf-i ta’lîl olunca ikincisi harf-i râbiṭ-ı şifat olur, ammâ evvelkisi râbiṭ-ı şifat olunca ikincisi harf-i beyân olur, ġaflet olunmaya. Bunda **gul**den çiçek murâddır. **Ġameş;** žamîri **şâh-ı şanevber**’e râci‘dir. **Bi-şukuft** fi'l-i mâzî müfred ga’ib, fa‘ili tahtında güle râci‘ žamîrdir. **Miħnet,** āverd’iñ

1 S: ideriz.

2 T’de 236b’de de sadece dört satır okunmaktadır, diğer satırlar çıkmamıştır.

mef'ül-i evveli ve **bār** mef'ül-i sānīsi, ‘aksi de cā’iz, belki ‘aksi evlādır. Bunda **bār** hāşıl ma’nāsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ben ol şâh-ı şanevberi ya’nî cānânî (^{M,F+} bâğ-ı) sîneden kopardım, zîrâ her çiçek ki şâh-ı şanevberîn ǵamından açılır ya’nî cānân ǵamından hāşıl olur, miḥnet hāşılın getürür. Hāşılı, ǵam-ı cānândan her netice ki hāşıl olur, miḥnet yükin virür.

ز بیم غارت عشقش دل خونین رها کردم
ولی می‌ریخت خون در ره بدان هنجار می‌آورد

Zi-bîm-i ǵâret-i ‘ışķeş dil-i hûnîn rehâ kerdem
Velî mî-rîħt hûn der-reh bedân hencâr mî-āverd

Bîm-i ǵâret-i ‘ışķeş iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Dil-i hûnîn** beyâniyyedir. **Rehâ kerdem** şalıvirdim ya’nî կաշրîdîm. **Mî-rîħt** dökerdi, hikâyet-i hâl-i mâzî tarikiyle. **Bedân;** **bâ** harf-i sebeb, **ān** ism-i işâretdir yolda կan dökmege. **Hencâr** yol, bunda iz murâddır ki bir nesneniñ izin süreler¹.

Mahşûl-i Beyt: Cânanîn ‘ışķı yaǵmâsı korkusundan կanlı yüregimi şalıvirdim ya’nî կaşrîdîm ki yaǵmâlanmaçdan² kurtıla diyü, ammâ yolda կan dökerdi ve bunuň sebebiyle dil-i hûnîniñ izin sürerdi, ya’nî կan dökmele ‘ışķ-ı ǵâretgerî կanda ise anı bulurdi. Ba’zı nûshada;

Velî mî-rîħt hûn u reh bedân hencâr mî-āverd
vâkî‘dir.

Mahşûl-i Mîşrâ: Dil-i hûnîn կan dökerdi ve ol hencârla ya’nî izle ǵâretger-i ‘ışķ aña yol getürürdi, ya’nî կanda ise anı bulurdi. Mîşrâ-ı sânîniñ ma’nâsını; velî dökerdi կan yolda bu ince yol ile getürdi diyen beytiñ ma’nâsına iz sürememiş ve ammâ yolda կanı döküldi anıňla hencâr getürdi diyen (^{M,F+} hencâr) iletememiş³.

فروغ ماه می‌دیدم ز بام قصر او روشن
که روی از شرم آن خورشید در دیوار می‌آورد

Furûg-ı mâh mî-dîdem zi-bâm-ı կaşr-ı û rûşen
Ki rûy ez-şerm-i ân һurşid der-divâr mî-āverd

1 S: bir nesne izin sürer.

2 S: yaǵmâlanmadın.

3 <^{F+} Redd-i Sürürî ve Şem’î>

Furûğ ziyâ, **mâh**'a iżâfeti lâmiyye. **Bâm-ı kaşr-ı ū** da böyledir. **Ki** harf-i beyân-ı **furûğ-ı mâh** veya harf-i râbiṭ-ı şifat. **Şerm-i ân hûrşîd** iżâfeti lâmiyye-dir. **Ān** ism-i işâretdir yâ **hûrşîd**'e ki cânândan kinâyetdir veya **furûğ-ı mâh**'a. **Āverd**'in fâ'ili de yâ **furûğ-ı mâh** ola veya **hûrşîd**.

Mahşûl-i Beyt: Ol cânâniñ kaşrı bâmından mâhiñ ziyâsını¹, vâzîh u rûşen görürdüm ki ol cânâniñ şerminden yüzini dîvare getürürdi, zîrâ havâtîn cinsi yüzü örtülü olmasa ya'nî yüzü mestûr olmasa ve bir kimseden utansa yüzini dîvâra virür. Pes, bunda furûğ-ı mâh hûrşîd-i rûy-ı cânândan utanup yüzini dîvâra getürür. Ammâ **ki** harf-i râbiṭ-ı şifat olduğu taķdîrce ve **ān** lafzi furûğ-ı mâha işaret olduğu taķdîrce mahşûl-i müşrâ'-ı şâni² böyle olur: Ancılayın furûğ-ı mâh ki anıñ şerminden hûrşîd-i felek (256b) yüzini dîvâra getürürdi, ya'nî yüzini³ göstermezdi. Hâşlı, ol mâhiñ furûğını görüp hûrşîd⁴ kendi ziyâsını şerminden iħfâ iderdi. Müşrâ'-ı şâniñ ma'nâ-yı evveli üzere kaşr idenler takşîr eylemişler⁵, zîrâ im'ân-ı nażar olunsa haķîkât-i ma'nâ ikincisidir, evvelkisi degildir.

بِقُولِ مَطْرُبٍ وَ ساقِي بِرْوَنِ رَفْتَمْ گَهْ وَ بَىْ گَهْ
كَزْ آنِ رَاهْ گَرَانْ قَاصِدْ خَبَرْ دَشْوَارْ مَىْ أَورَدْ

Be-ķavl-i muṭrib u sâkî birûn reftem geh u bî-geh
K'ez-ān râh-ı girân kâşid haber duşvâr mî-āverd

Be-ķavl-i muṭrib; bâ harf-i sebeb ve iżâfet maşdarîn fâ'ilinedir. **Geh** u **bî-geh** vaktsiz dimekdir, ammâ murâd devâmdir, ya'nî dâ'imâ ṭâşra giderdim. **K'ezân;** **ki** harf-i ta'lil. **Râh-ı girân** iżâfeti beyâniyyedir. **Kâşid** mübtedâ, **mî-āverd** haberî ve haber mef'ûl-i evveli ve **duşvâr** mef'ûl-i şâni ve **zân râh** mef'ûl-i ġayr-i şârihi.

Mahşûl-i Beyt: Muṭrib u sâkî ķavliyle vaktsiz şâşra giderdim, zîrâ ol ağır yoldan peyk güç gelürdü ve haberî güç getürürdi. Ya'nî gâh gâh⁶ meclisden şâşra çıķup kâşid-ı cânâñ gelecek⁷ cânibe nâzır olurdum ki anı istikbâl idem, zîrâ menzil-i cânâñ ba'îd ve gelecek yol da şarp. Pes, kâşid andan haberî zâhmet ü meşâkîatte getürürdi, imdi istikbâl lâzım olurdu.

1 S: mâhiñ ziyâsi.

2 S: Mahşûl-i Beyt ya'nî mahşûl-i müşrâ'-ı şâni.

3 M, T: rûyini.

4 S: hûrşidiñ.

5 <Tr> Redd-i Sürûrî ve Şem'iş

6 M: gâh u bî-gâh.

7 S: gelen.

سراسر بخشش جانان طریق لطف و احسان بود
اگر تسبیح می فرمود اگر زنار می آورد

Serāser bahşış-i cānān ṭarīk-i luṭf u ihsān būd
Eger tesbih mī-fermūd eger zunnār mī-āverd

Bahşış ism-i maşdardır bahşıden'den.

Mahşûl-i Beyt: Cānānīn başdan başa bahşısı luṭf u ihsān ṭarīk'i idi eger tesbih (F⁺ buyururdu) ve eger zunnār getürürdi. Ya'nī ṭarīk-i 'ışķda cānāndan her ne gelürse hoşdur, eger küfr ü eger īmān.

عف‌الله چین ابرویش اگرچه ناتوانم کرد
بعشوه هم پیامی بر سر بیمار می آورد

'Afa'llâh čin-i ebrûyeş egerçi nā-tuvānem kerd
Be-'iše hem peyāmī ber-ser-i bīmār mī-āverd

'Afa'llâh cümle-i du'ā'iyyedir. **Çin-i ebrûyeş** iżāfetleri lāmiyyelerdir. (S,T⁺ **İşve**'den bunda nāz ve şīve murāddır. **Peyāmī** yāsı vahdet veya tenkīr içündür. **Ser-i bīmār** iżāfeti lāmiyyedir.)

Mahşûl-i Beyt: Allâh Te'ālâ cānānīn čin-i ebrüsünü 'avf eylesün ki, egerçi beni zār u nā-tuvān eyledi, ammā 'iše ile ben bīmāriñ başı ucına ya'nī yaşduğuna şıhhat haberini de getürdü. Ya'nī cānāndan čin-i ebrū hışm u ǵažab nişānidır, ammā nāz ü şīve 'alāmeti olmağla ben bīmāriñ başı üzerine peyām-ı şıhhat da getürdü. Hâşılı, čin-i ebrū-yı cānān hem bīmār ider, hem şıhhat bağışlar. Çin yerine çeşm yazan beytiñ ma'näsina im'ān-ı (M,T⁺ nazâr) eylememiş¹. Bīmār bunda īhām ṭarīkiyle zikr olmuş, zīrā çeşm-i cānān da bīmārdır.

خوش آن وقت و آن ساعت که از زلف گره بندش
بدر می برد دل کاری که خصم اقرار می آورد

Hoşā ān vaqt u ān sā'at ki ez-zulf-i girih-bendeş
Be-der mī-burd dil kārī ki ḥaşm ikrār mī-āverd

Hoşā; elif harf-i mübâlagâdır. **Ki** harf-i beyân. **Girih-bend** düğümlü di-mekdir, **şin**-i žamîr cānâna râci'dir. **Be-der mī-burd** taşra iledürdi ya'nī çıka-rurdı. **Dil, mī-burd'**uñ fâ'ili ve **kâr** mef'ûli ve **yâ** harf-i vahdet ve **ki** harf-i râbiť-ı şifat. **Haşm** mübtedâ ve mā-bâ'di haberî.

1 <T⁺ Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Ne hoşdur ol vakıt u ol sâ‘at ki anıñ düğümlü zülfinden göñül bir iş iħrâc iderdi ki haşim bu ɬadar inkârla dilime iķrâr getürürdi¹. Zülf-i girih-bendinden (257a) bir iş iħrâc eylemekden murâd kendini anıñ dâmından taħliş eylemekdir, ya‘nî bir şan‘atla kendüyü andan taħliş eyledi ki haşim begendi.

ز رشك تار زلف يار بر باد هووا مى داد
صبا هر نافه مشكين كه از تاتار مى آورد

Zi-reşk-i târ-i zulf-i yâr ber-bâd-ı hevâ mî-dâd
Şabâ her nâfe-i müşkîn ki ez-Tâtâr mî-āverd

Reşk-i târ-i zulf-i yâr izâfetleri lâmiyyedir. **Mî-dâd’ıñ fâ‘ili şabâ’dır. Nâfe-i müşkîn** izâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Yâriñ zülfiniñ teline reşk ü ġayret eylemekden bâd-ı hevâya virürdi bâd-ı şabâ her nâfe-i müşkîni ki vilâyet-i Tatar’dan getürürdi. Ya‘nî nâfe-i târ-i zulf-i yâre nisbet nâfe-i Tatar hîç nesne degildir diyü getürdigi nâfeyi bâd-ı hevâya virürdi.

عجب مى داشتم دى شب ز حافظ جام و پيمانه
ولى بحثى نمى كردم كه صوفى وار مى آورد

‘Aceb mî-dâştêm dî şeb zi-Hâfiż câm u peymâne
Velî bahşı ne-mî-kerdem ki şûfi-vâr mî-āverd

Bahsî; yâ ɬarf-i tenkîr. **Ki** ɬarf-i ta'lîl. **Şûfi-vâr** şûfi gibi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice Hâfiż’dan câm u peymâneyi ‘aceb ṭutardım ya‘nî bâde-nûşluğunu ta‘accüb iderdim, ammâ ma‘zûr ṭutup baħs eylemezdim ki şûfi gibi getürürdi. Ya‘nî câm u peymâneyi mahfî getürdüğinden şûfiler gibi, aña ta‘arruz eylemezdim zerrâk zâhid ü ‘âbidler gibi.

¹ S: bir iş iħrâc iderdi ki haşim yokdur iķrâr-ı dilime inkâr getürürdi.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ'ılün Mefâ'ılün Mefâ'ılün Mefâ'ılün**

هر آن کو خاطر مجموع و یار نازنین دارد
سعادت همدم او گشت و دولت همنشین دارد

Her ân k'ū hâtır-ı mecmü‘ u yâr-ı nâzenin dâred
Sa‘âdet hem-dem-i ü geş u devlet hem-nişin dâred

Hâtır-ı mecmü‘ ve yâr-ı nâzenin iżāfetleri beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Her ol kimseniñ ki mecmü‘ hâtırı ve nâzenin yâri vardır, ya‘nî hâtırı perîşân olmaya ve yâri de nâzenin ü bî-naزîr ola, sa‘âdet ol kimseniñ hem-demi oldu ve hem-nişin devleti vardır, ya‘nî devlet kendüye yârdır. Hâşılı, bu iki vaşfîn şâhibi kâm-bîn ü kâm-rândır.

حریم عشق را درگه بسی بالاتر از عقلست
کسی آن آستان بوسد که جان در آستین دارد

Harîm-i ‘îşk-râ dergeh besi bâlâter ez-‘akl’est
Kesî ân âsitân bûsed ki cân der-âstîn dâred

Harîm-i ‘îşk iżāfeti beyâniyye, **râ** harf-i tâhîş. **Kesî;** **yâ** harf-i vâhdet. **Ân** **âsitân** ya‘nî dergâh-ı ‘îşk. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Cân der-âstîn** terk-i cândan kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: ‘îşk harîminiñ ya‘nî hâvlisiniñ dergâhı ve կapusu dergâh-ı ‘akıldan bâlârakdır¹. İmdi dergâh-ı ‘îşk âsitânını bir kimse bûs ider ki cânı yeñinde ola, ya‘nî naķd-ı cânı anıñcûn bezl² ü terk eylemege kâdir ola. Hâşılı, âsitân-ı³ mükerrem-i ‘îşka bir kimse vâşil olur ki yoluna cânın revâن eylemege mâlik ola.

1 S: bâlarekdir.

2 S: bend.

3 S: dergâh-ı.

دهان تنگ شیرینش مگر مهر سلیمانست
که نقش خاتم لعش جهان زیر نگین دارد

Dehān-ı teng-i şirīn meger muhr-i Süleymān' est
Ki naşṣ-ı ḥātem-i la'leş cihān zīr-i nigīn dāred

Dehān-ı teng-i şirīn iżāfetleri beyāniyyelerdir. **Meger** ke'enne ma'nası nadır. **Muhr-i Süleymān** iżāfeti lāmiyyedir. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Naşṣ-ı ḥātem-i la'l** iżāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedir, **şin-i žamīr dehān'**a rāci'dir. **Cihān, dāred'iñ** mef'ül-i evveli ve **zīr-i nigīn** mef'ül-i sānisi ve fā'ili tahtında müstetir **naşṣ-ı ḥātem'**e rāci' žamīrdir. **Nigīn** yüzük kąşıdır. <^{T,F+} **Naşṣ** mübtedā, **dāred** haber, bākīsi ma'lūmdur.>

Mahşūl-i Beyt: Cānānīñ teng ü şirīn dehānı ke'enne mühr-i Süleymān'dır ki ol dehānıñ ḥātem-i la'l naşṣ¹ cihānı nigīni ya'nī hükmi altınada tutar, ya'nī tamām-ı cihān maḥkūmidır. Naşṣ-ı ḥātem-i la'lden murād lebleri naşṣidır ve ḥātem-i la'l dehānidir. Hāşlı, dehānı ḥāteminiñ (257b) nigīniniñ 'ālem maḥkūmidır, niteki nigīn-i mühr-i Süleymān'iñ böyle idi².

لب لعل و خط مشكين چو آنس هست و اينش هست
بنازم دلبر خود را که حسنس آن و اين دارد

Leb-i la'l u ḥāṭ-ı müşkīn çu āneş hest u īneş hest³
Bi-nāzem dil-ber-i ḥod-rā ki ḥusneş ān u īn dāred

Ān'la leb-i la'l'e ve **īn'le ḥāṭ-ı müşkīn'e** işaretdir, leff ü neşr tariķiyle. **Bi-nāzem** kıvanayım ya'nī ƙurbān olayım⁴. **Dil-ber-i ḥod** iżāfeti lāmiyyedir ve **rā** ḥarf-i taħṣiš. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Husnes; şin-i žamīr dil-ber'**e rāci'dir. **Ān** güzellikden kinayetdir ve **īn'**le mezkūrlara işaretdir. Kiyās **īnhā** idi, vezin ve kāfiye żarūretinden **īn** didi.

Mahşūl-i Beyt: Bizim cānānimiziniñ leb-i la'l ü ḥāṭ-ı müşkīni vardır, ya'nī cünki hem ol vardır ve hem bu vardır, ƙurbān olayım kendi cānānimə ki hem āni var ve hem bu mezkūrları. Mışrā'-ı evvelde **āneş hest u īneş nīst**, nūn-ı nāfiye ile, yazup ma'nasını; zāhir, maḥbūbiniñ leb-i la'l ü ḥāṭ-ı müşkīnden biri var ise biri yokdur diyenler varı ve yoğrı fark eylemezler imiş⁵.

1 M: naşṣ-ı ḥātem-i la'lı.

2 T: böyledir.

3 S: nīst.

4 S: bi-nāzem kıvanuram ya'nī ƙurbān olayın. M: bi-nāzem ƙurbān olayın.

5 <^{T,F+} Redd-i Sürürī ve Şem'i>

چو بر روی زمین باشی توانيابي غنيمت دان
که دوران ناتوانيهها بسى زير زمين دارد

Cu ber-rûy-i zemîn başı tuvânayî ǵanîmet dân
Ki devrân nâ-tuvâniha besi zîr-i zemîn dâred

Tuvânayî, yâ-yı sânī һarf-i maşdarıdır, evvelkisi aşlı. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Nâ-tuvânihâ**; yâ һarf-i maşdar, կudretsizlikler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Çünkü yer yüzü üzere olasın, կudret u կuvveti ǵanîmet bil, ya'nî her nesneye kâdir olduğuñi Allâh'dan bir ulu ni'met bil. Zîrâ devrâniñ yer altında կudretsizlikleri çokdur, ya'nî niçe kâdirler yer altında կudretsiz, nâ-tuvân u zebûn olup yaturlar ki hîç nesneye կudretiirişmez.

بخارى منگر اى منع ضعيفان و نحيفان را
که صدر مجلس عزت فقير رهنشين دارد

Be-hârî me-nger ey mun'im ǵâifân u nahifân-ra
Ki şadr-ı meclis-i 'izzet fâkir-i reh-nişin dâred

Be-hârî; bâ һarf-i müşâhabet ve **yâ** һarf-i maşdar. **Me-nger** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, bakma dimekdir. **Mun'im** ism-i fâ'ildir, şâhib-i ni'met ma'nâsına ya'nî ǵanî. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Şadr-ı meclis-i 'izzet** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Fâkir-i reh-nişin** iżâfeti beyâniyye ve mübtedâdır. **Reh-nişin** vaşf-ı terkibidir, yolda oturıcı ma'nâsına, hâkîr u ȝelilden kinâyetdir, zîrâ ȝelil dilenciler yollarda oturağandır. **Dâred** һaberi ve **sadr** mukâddem mefûli ve tahtında zamîr **fâkir**'e râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Ey ǵanî, ǵâiflere ve nahiflere hâkâretle nažar eyleme, zîrâ 'izzet ü hürmet meclisiniñ şadri ve başı reh-nişin fâkirleriñdir. Ya'nî 'uşşâk-ı ǵâif ü nahîfe hâkâretle nažar eyleme, zîrâ şadr-ı meclis-i 'izzet 'uşşâk-ı bî-nevâniñdir. Mun'im lafzını ism-i mefûl şîgası üzere alhz eyleyen ma'nâyi bilmeymiş¹.

بلا گردان جان و تن دعای مستمندانست
که بیند خیر از آن خرمون که ننگ از خوشه چین دارد

Belâ-gerdân-ı cân u ten du'a-yı mustmendân'est
Ki bîned һayr ez-ān hîrmen ki neng ez-hüse-çin dâred

¹ <F+ Redd-i Şem'i>

Belâ-gerdân vaşf-ı terkîbîdir, gerdânîden'den, döndürmek ma'nâsına, cân'a izâfeti ism-i fâ'iliñ mefûline izâfetidir. **Du'â-yı mustmendân** izâfeti lä-miyyedir. **Belâ-gerdân** mübtedâ, **du'â-yı mustmendân** haberî. **Ki** ismdir, kim ma'nâsına. **Hüše-çin** vaşf-ı terkîbîdir, çiniden'den, divşirmek ma'nâsına, başak divşirici dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Derdmendleriñ du'âsı belâyi cân u tenden döndürigidir. Mışrâ'-ı şânîyi hükm-i meselde (**258a**) icrâ idüp buyurur: Kim hayır görür ol harmandan ki hüše-çinden 'är ider. Ya'nî fuşkarâdan 'är eyleyen ağniyâ emvâl ü ni'metlerinden hayır görmezler. Pes, müstmendlerden istimâd idüp hayır du'âların almağ gerek.

صبا از عشق من رمزی بگو با خسرو خوبان
که صد جمشید و کیخسرو غلام کمترین دارد

Şabâ ez-'îşk-ı men remzî bi-gû bâ-husrev-i hûbân¹
Ki şed Cemşid u Keyhusrev gûlâm-ı kemterin dâred

Şabâ münâdâ. **Remzî; ya** harf-i vahdet. **Bâ** harf-i şila. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Kemter; ter** edât tafđîldir, (^{S+} kemrek dîmekdir) ve **yâ** ve **nûn** edât-ı nisbet.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, benim 'îşkîmdan ol şâh-ı hûbâna bir remz söyle, ancılayın şâh-ı hûbân ki alçak kulları yüz Cemşid ü Keyhusrev'dir, ya'nî en eksikli² kulları bunlar gibidir.

و گر گوید نمی خواهم چو حافظ عاشق مفلس
بگوییدش که سلطانی گدایی همنشین دارد

Vu ger gûyed ne-mî-hâhem çu Hâfiż 'âşîk-ı muflis
Bi-gûyideş ki sultânî gedâyî hem-nişin dâred

Vu ger gûyed eger dirse³. **'Âşîk-ı muflis** izâfeti beyâniyyedir. **Bi-gûyideş** fi'l-i emr cem'-i muhâtab, **şîn** şamîri şâh-ı hûbâna râci'dir, ol şâh-ı hûbâna söyleñ dîmekdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı makûl ü kavldır. **Sultânî** ve **gedâyî** yâ'ları tenkîr için olmak rûşendir. **Hem-nişin**'den bunda murâd müşâhibdir.

Mahşûl-i Beyt: Eger şâh-ı hûbân dirse ki Hâfiż gibi müflis 'âşîk istemem, aña söyleñ ki pâdişâh gedâyi hem-nişin tutar ya'nî müşâhib idinür. Hâşılı, pâdişâhlar gedâlarla müşâhabet idegelmişlerdir, sen de bir pâdişâhsın, beni

1 <^{F+} bâ-an şeh-i hûbân, nûsha.>

2 S: eksik.

3 M: ammâ eger dirse.

muşâhib idinseñ garib degil. Sultânî ve gedâyî ya'larını harf-i vaḥdet tutup bir sultân bir gedâyi hem-nişin ṭutar diyenler hayli ibhâm¹ buyurmuşlar².

247

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Mefâ'il**

دیرست که دلدار پیامی نفرستاد
نوشت کلامی و سلامی نفرستاد

Dîr'est ki dil-dâr peyamî ne-firistâd
Ne-nvişt kelâmî vu selâmî ne-firistâd

Dîr lafz-ı müsterekdir, geç ve çokdan ma'nâsına, (F+ bunda çokdan ma'nâsına nadır.) **Ki** harf-i beyân. **Ne-firistâd** fî'l-i nefy-i mâzî, göndermedi.

Mahşûl-i Beyt: Çokdandır ki dil-dâr bir haber göndermedi, bir kelâm yazmadı ve bir selâm göndermedi. Hâşılı, çok zamândır ki bize ne selâmı ve ne kelâmı ve ne peyâmi geldi dimekdir.

صد نامه فرستادم و آن شاه سواران
پیکی ندوانید و پیامی نفرستاد

Şed nâme firistâdem u ân şâh-ı suvârân
Peykî ne-devânîd u peyâmî ne-firistâd

Firistâdem gönderdim dimekdir. **Vâv** harf-i hâl. **Şâh-ı suvârân** iżâfeti lâ-miyyedir. **Peykî; yâ** harf-i vaḥdet. **Ne-devânîd** fî'l-i nefy-i mâzî, yıldirmedî ya'nî segirdirmedi dimekdir. **Peyâmî** ya'sı beyt-i sâbıkîn yâ'ları gibi vaḥdeti-çündür.

Mahşûl-i Beyt: Ben yüz nâme gönderdim, hâlbuki ol süvârlar pâdişâhı bir peyk segirdirmedi ve bir haber göndermedi, ya'nî nâmeme muğayyed olup cevâb göndermedi.

1 M, S, T: ihâm. F nüshası esas alındı.

2 <F+ Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

سوی من وحشی صفت عقل رمیده
آهوروشی کبک خرامی نفرستاد

Sûy-ı men-i vahşî-şifat-ı ‘akl-remîde
Āhû-reviş keblk-hîrâmî ne-fîristâd

Sûy-ı men-i vahşî-şifat izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Vahşî; yâ** harf-i nisbet. **Vahşî-şifat** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, ‘**akl-remîde**’ye izâfeti beyâniyyedir. ‘**Akl-remîde**’ vaşf-ı terkîbidir, ‘aklı ürkmüş ma‘nâsına ya‘nî cünün ġalebe eylemiş dîmekdir. **Āhû-reviş** vaşf-ı terkîbidir, **reviş** ism-i maşdardır ve **yâ** harf-i vahdet. **Kebk-hîrâm** da böyledir *bi-‘aynihî*.

Mahşûl-i Beyt: Ben ‘aklı ürkmüş vahşî şifatlunuñ cânibine bir āhu yüriyîslü¹, kebk şalınışlu göndermedi, ya‘nî bu şifatlu bir peyk göndermedi².

دانست که خواهد شدنم مرغ دل از دست
وز آن خط چون سلسه دامی نفرستاد

Dânist ki (258b) hâhed şudenem murğ-i dil ez-dest
V’ez-ān hâṭ-ı çun silsile dâmî ne-fîristâd

Ki harf-i beyân. **Şudenem; mîm** ma‘nâ cihetinden **dil**’e muķayyeddir, **di-lem** taķdırında. **V’ez-ān; vâv** harf-i hâl.

Mahşûl-i Beyt: Bildi ki murğ-i dilim elden gidiserdir, hâlbuki ol silsile gibi haştan bir tuzak göndermedi. Haştan bunda murâd nâmede yazılan haştır ki saṭır saṭır müselseldir. Ya‘nî kendü haştıyla bir nâme ırsâl eylemedi ki anıñla murğ-i dil tesellî bulup ārâm ide.

فرياد که آن ساقئ شکرلب سرمست
دانست که مخمورم و جامى نفرستاد

Feryâd ki ân sâkî-i şeker-leb-i ser-mest
Dânist ki mahmûrem u câmî ne-fîristâd

Sâkî-i şeker-leb-i ser-mest izâfetleri beyâniyyedir. **Ser-mest** müstağnî dimekdir, serhoşa da dirler.

1 M: revişli.

2 F nüshasında ekler dar ünlüyle yazılmış: ‘yüriyîşli.. şalınışlı.. şifatlı’

Mahşûl-i Beyt: Feryâd ki ol müstağnî şeker-leb sâkî bildi ki maḥmûrûm ve baña bir câm göndermedi. Ya‘nî ‘ışk u muḥabbeti beni bî-iḥtiyâr eyledügini bildi ve baña bir teskîn virür haber göndermedi.

چندان که زدم لاف کرامات و مقامات
هیچم خبر از هیچ مقامی نفرستاد

Çendân ki zedem lâf-ı kerâmât u makâmât
Hiçem haber ez-hîç makâmî ne-firistâd

Mahşûl-i Beyt: Ol kadar ki tarîk-i ‘ışkda kerâmât u makâmât lâfini urdum, ya‘nî ol kadar didim ki seniñ ‘ışkında bir mertebeye vâşil oldum ki ben den şâdir olan hep velâyet ü kerâmetdir, hîç baña bir makâmdan hîç bir haber göndermedi. Ya‘nî benim lâfîma hîç bir vecihle i‘tibâr idüp iltifât eylemedi¹.

حافظ بادب باش که واخواست نباشد
گر شاه پیامی بغلامی نفرستاد

Hâfiż be-edeb baş ki vâ-hâst ne-bâshed
Ger şâh peyâmî be-ǵulâmî ne-firistâd

Be-edeb; bâ harf-i müşâhabet. **Bâş** fi'l-i emr müfred muḥâṭab. **Ki** harf-i ta'lîl. **Vâ-hâst** şûrî hesâb² ma'nâsında müsta'meldir, ya‘nî teftîş ü tefâhîş³.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, edeble ol ki su'âl ü cevâb olmaz ya‘nî niçün ve neden ötürü dinilmez eger pâdişâh bir kuluña bir haber göndermezse. Ya‘nî pâdişâha sen kuluña niçün haber⁴ göndermediñ (S.F+ dinilmez. İmdi ey Hâfiż, sen de bir ǵulâmsın ve cânân pâdişâhdır, pes imdi kelâm ü selâm ü peyâm göndermedi) diyü hîṭâb saña düşmez. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; ey Hâfiż, edeble ol ki taħassûr itmek ve dilemek olmaz diyen ve ey Hâfiż edeble ol ki ilhâh uibrâm eylemek gerekmek diyen vâ-hâst'îñ ma'nâsını bilmezler imiş⁵.

1 M: iltifât idüp i‘tibâr eylemedi.

2 S: şûrî ve hasenât.

3 M, S, T: ya‘nî teftîş, tefâhîş eyledi dimekdir. F nûshası esas alındı.

4 M: peyâm.

5 <F+ Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużāri‘
Mef’ülü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilāt**

ای پسته تو خنده زده بر حدیث قند
مشتاقم از برای خدا یک شکر بخند

Ey peste-i tu ḥande zede ber-hadîş-i ḥand
Muştâkem ez-berây-i Ḥudâ yek şeker bi-ḥand

Ey ḥarf-i nidâ, münâdâ mahzûfdur, taķdîri ey cânândır. **Peste-i tu** iżâfeti lâmiyyedir, **peste**’den murâd dehândır teşbîh târikîyle. **Hadîş-i ḥand** iżâfeti lâmiyyedir. **Bi-ḥand; bâ ḥarf-i te’kîd ve ḥand** fîl-i emr müfred muhâṭab, gül dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey cânâñ, seniñ dehâniñ ḥand sözine gülmüşdür, ya‘nî şeker aňıldıkça¹ ḥande idüp mezelenmişdir, hâşılı, şekeri begenmemiştir. Pes, imdi müştâkîm, Allâh için bir ṭatlu ḥande eyle ki mütelezziz olayın ve dahî şeker sözini söylemeyeşeyin. Ya‘nî seniñ ṭatlu gülüşün sebebiyle şekeriñ sözünü söylemeyelüm ve adını anmayalum. Mîşrâ‘-ı sâñîniñ ma‘nâsını; müştâkîm, Allâh için bir bûse ḥandeye diyen gûlecek² ma‘nâ virmiş³.

جایی که یار من بشکرخنده دم زند
ای پسته کیستی تو خدا را بخود مخند

Câyî ki yâr-i men be-şeker-ḥande dem zened
Ey peste kistî tu Ḥudâ-râ be-ḥod me-ḥand

Câyi; yâ ḥarf-i vaḥdet. (259a) **Ki** ḥarf-i beyânveyâ ḥarf-i râbiṭ-i şifat. **Dem zened** nefes ura ya‘nî söz söyleye. **Kîstî tu** sen kimsin⁴, ma‘nâ-yı istifhâmî mutažammindr. **Be-ḥod; bâ ḥarf-i şila. Me-ḥand** fîl-i nehy müfred muhâṭab, (^{M,T+} kendüne) gûlme dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bir yerde ki benim yârim şeker-ḥande ile tekellüm eyleye, ya‘nî ṭatlu gûlmekle söz söyleye, ey fistık sen kimsin, Allâh için kendüne

1 S: ağladukda.

2 S: gökçek.

3 <^{F*} Redd-i Şem‘î>

4 T, F: kim iseñ.

gülme, ya‘nî kendüñi rüsvây eyleme, zîrâ sende dehân var ise şeker-hânde ile
(^{M,T+} tekellüm yokdur.)

طوبى ز قامت تو نيارد كه دم زند
زين قصه بگذرم كه سخن مى شود بلند

Tübâ zi-ķâmet-i tu ne-yâred ki dem zened
Zin ķışşa bi-gzerem ki suḥan mî-şeed bulend

Ne-yâred kâdir olmaz. **Ki** harf-i beyân. **Dem zened** tekellüm eyleye ma‘nâ-sınadır. **Mî-şeed bulend** yüksek olur ya‘nî uzar.

Mahşûl-i Beyt: Tübâ seniñ ķâmetiñden söz söylemege kâdir degil, ya‘nî seniñ ķâmetiñe öykünüp kendiysi aña beñzedimez. Bu ķışadan geçelim ki söz bülend olur, ya‘nî Tübâ ve seniñ ķâmetiñ bahşinden geçelim ki söz uzar. Hâşılı, Tübâ ve seniñ ķâmetiñ ķışsası bir muṭavvel ķışsadır, anıñ taṭvîlinden geçmek gerek. Bunda **bulend** ziyâde hûb vâki‘ olmuş.

گر طيره مى نمایي و گر طعنە مى زنى
ما نىستىم معتقىد مرد خود پسند

Ger ṭire mî-numâyi vu ger ṭa‘ne mî-zenî
Mâ nîstîm mu‘tekid-i merd-i ḥod-pesend

Ba‘zi nûşhada **ṭire** yerine **ṭanz** vâki‘dir, suhriyye na‘nâsına. **Ṭire** kakımakdir ǵažab ma‘nâsına. **Mu‘tekid-i merd-i ḥod-pesend** iżâfetleri ism-i fâ‘iliň mef’üline iżâfetidir ve beyâniyyedir. **Mu‘tekid** iştîlâh-ı ‘Acemde muhibb ma‘nâsına-dır. **Ḥod-pesend** vaşf-i terkibidir, kendin begenici ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘amm tarîkiyle buyurur: Ṭanz u ǵažab da göste-rişen, ta‘ne de urursaň biz ḥod-pesend kişiniň muhibb u mu‘tekidi degiliz, ya‘nî seniň bize ṭanz u ṭa‘ne ve ǵažab gösterdüğün kendüñi begenüp ḥod-bîn olduğuň içündür, ammâ biz merd-i ḥod-bîn ü ḥod-pesendi sevmeziz, hâşılı, biz münkirleri sevmeziz. Mîşrâ-ı şâniniň ma‘nâsını muhâṭaba taħşîş idüp; sen ḥod-bîn kimseye muhibb degiliz diyen tarîk-i ta‘rîzi terk idüp taşrıhe sülük eylemiş¹.

ز آشۇتگىئ حال من آکاھ كى شود
آن را كە دل نىڭشت گرفنار اين كمند

Z’âşuftegi-i ḥâl-i men ägâh key şeed
Ān-râ ki dil ne-geşt giriftâr-ı in kemend

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î> <^{F+} Redd-i Şem‘î-i herze-gû>.

Āşuftegī; aşlı **āşufte** idi, yā-yı maşdarı gelmek sebebiyle hā-yı resmī kāf-ı ‘Acemîye tebdil olmuşdur, ma’nası karış muriş olmakdır, perişan ma’nasına da gelür, delirmekde de müsta’meldir, **hāl’**e iżāfeti ve **hāl’iñ men**’e iżāfeti lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim hâlimiñ aşüfteligiden ve perişanliginden¹ ķaçan āgâh olur ol kimse ki anıñ göñli bu kemend-i ‘ışka giriftär olmamış ola? Ya’ñı ‘âşık olmayan bî-derd ehl-i derdiñ hâlinden āgâh olmaz, zîrâ ‘ışk u muhâbbet derdini çeken bilür, çekmeyen ne bilür? *Men lem yeżuk lem ya’rif*².

خواهی که بر نخیزد از دیده رود خون
دل در و فای صحبت رود کسان مبند

Hâhî ki ber-ne-hîzedet ez-dide rûd-ı hûn
Dil der-vefâ-yı şohbet-i rûd-ı kesân me-bend

Hâhî fi’l-i mužâri’ müfred muhâṭab, ma’nây-ı istifhâmı mutâzammın, diler misin dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Ber** harf-i te’kîd, **ne-hîzedet; ne-hîzed** fi’l-i nefy-i mužâri’ müfred gâ’ib, **tâ** ma’nâ cihetinden **dide**’ye mukâyyeddir, **ez-dî-deet** taķdîrinde. **Rûd** dereye dirler, ırmaķ ma’nasına, **hûn**’a iżāfeti beyâniyye. **Der** harf-i şila. **Vefâ-yı şohbet-i rûd-ı kesân** iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Me-bend** (259b) fi’l-i nehy müfred muhâṭab, bağlama dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Diler misin ki gözüñden kan ırmağı kalkmaya ya’ñı gözüñ kan yaş akitmaya, gönlüñi kimseler oğulları müşâhabeti vefâsına bağlama, ya’ñı eliñ³ evlâtına ‘âşık olup gönül virme. Hâşılı, ǵam u ǵuşşadan (^{S,T+} sâlim) ve nâle ve giryeden emîn olmaķ isterseñ⁴ dilber sevme.

بازار شوق گرم شد آن شمع رخ كجاست
تا جان و دل بر آتش رویش کنم سپند

Bâzâr-ı şevk germ şud ân şem’-ruh kucâst
Tâ cân u dil ber-âtes-i rûyeş konem sipend

Bâzâr-ı şevk iżāfeti lâmiyyedir mecâzen. **Şem’-ruh** vaşf-ı terkîbî aksâmîndandır. **Tâ** harf-i ta’lîl. **Âtes-i rûyeş** iżāfeti beyâniyyedir. **Sipend** yûzerlik.

Mahşûl-i Beyt: Bâzâr-ı şevk kızdı ya’ñı şevk gâlib oldu. Ol şem’-ruh cânâñ ķandadır, tâ cân u dili âtes-i rûyeşine sipend ideyim, ya’ñı şem’-i rûyını görüp

1 S, M: perişanligından.

2 Tatmayan bilmez.

3 S: iliñ.

4 S: emîn olayın dirseñ.

āteş-i ruhsârına cān u dilimi nişār eyleyeyim¹ dimekdir. Ve cā'izdir ki āteş-i rū iżāfeti lāmiyye ola mecāzen.

حافظ چو ترک غمزه ترکان نمی کنى
دانى كجاست جاي تو خوارزم يا خجند

Hâfiż ču terk-i ġamze-i Türkân ne-mî-konî
Dâñî kucâst cây-i tu Hârezm yâ Hocend

Hâfiż münâdâ, ḥarf-i nidâ mahzûf. **Ğamze-i Türkân** iżāfeti lāmiyyedir. **Türkân**'dan bunda murâd mahbûbandır. **Dâñî** fî'l-i mužâri' muhâtab, ma'ñâ-yı istifhâmi mutažammîn, bilür misin dimekdir. **Cây-i tu** iżāfeti lāmiyyedir. **Hârezm** cevâb-ı istifhâmdir bir mužâf taķdırı ile ya'nî **şehir-i Hârezm** ve **şehir-i Hocend**, [bu ikisi] Mâverâ'ü'n-nehrîde birer şehriñ ismidir ki Etrâk memleketleridir, ya'nî Özbek ve Çağatay diyarıdır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, çünkü mahbûblar ġamzesini terk eylemezsin, bilür misin seniñ yeriñ neredir? **Şehr-i Hârezm** veya **şehir-i Hocend**'dir. Türkân 'ibareticün **Hârezm** ve **Hocend**'i zîkr eyledi, yohsa anlarıñ mahbûblarınıñ artıķ şafâsi yokdur.

249

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mužâri'
Mefûlü Fâ'ilâtün Mefûlü Fâ'ilâtün

دست از طلب ندارم تا کام من برآید
يا تن رسد بجهانان يا جان ز تن برآيد

Dest ez-ṭaleb ne-dârem tâ kâm-ı men ber-āyed
Yâ ten resed be-cânâñ yâ cân zi-ten ber-āyed

Ne-dârem tutmam ya'nî çekmem. **Tâ** ilâ ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Elimi talebden çekmem ya'nî talebi terk eylemem murâdım hâşıl olınca. Yâ ten cânâna iriše veya cân tenden çıķa. Hâşılı, telebi elden ķomam, yâ ten cânâna vâşıl ola veya talebinde ölem, ya'nî ölince talebi terk eylemem dimekdir.

1 S: idem.

هر دم چو بى و فایان نتوان گرفت يارى
مايیم و خاک کويش تا جان ز تن بر آيد

Her dem çu bî-vefâyân ne-tvân girift yârî
Mâyîm u hâk-i kûyeş tâ cân zi-ten ber-âyed

Mâyîm u hâk-i kûyeş; vâv harf-i ma'a ma'nâsına. **Hâk-i kûyeş** iżâfetleri lâmiyyelerdir¹.

Mahşûl-i Beyt: Her nefes ve her sâ'at² vefâsızlar gibi bir yâr tutmaç olmaz, ya'nî hergün bir dilbere³ 'AŞIK olmak olmaz. İmdi biz ol cânâniñ hâk-i kûyiylayız⁴ cânımız tenden çıkışınca. Hâşılı, ölince andan ġayıri dilber sevmeziz. Bu beytde redd-i maṭla' buyurmuş.

جان بر لبست و حسرت در دل که از دهانش
نگرفته هیچ کامی جان از بدن برآید

Cân ber-leb'est u hasret der-dil ki ez-dehâneş
Ne-grifte hiç kâmî cân ez-beden ber-âyed

Ez-dehâneş müşrâ'¹ şanîye merhündür. **Ne-girifte;** hâ'sı hâ-yı terettübdür, tutmayup dimekdir. **Kâmî;** yâ harf-i vaḥdet.

Mahşûl-i Beyt: Cân dudağda ve hasret lebbedir ki cânâniñ dehânından bir murâd almayup cân bedenden çıkar, ya'nî cânândan murâd almayup cân bedenden hasretle çıkar.

از حسرت دهانش آيد بتنگ جانم
خود کام تنگستان کی زان دهن برآید

Ez-hasret-i dehâneş âyed be-teng câinem
Hod kâm-i teng (260a) -destân key zân dehen ber-âyed

Ayed be-teng câinem ya'nî cânım tarilar⁵. **Teng-destân** elif ve nûn'la cem' oldu zevi'l-'ukûle şifat olduğuçün, taķdîri 'AŞIKÂN-1 teng-destân'dır. **Teng-dest** vaşf-1 terkibî aksâmındandır, eli yuflâ ma'nâsına, müflisden 'ibaretdir.

1 S: iżâfetleri ma'a ma'nâsınadır.

2 S: her nefes ve her dem ve her sâ'at.

3 S: mertebe.

4 S: kûyi ilevüz.

5 M: tar olur.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniň dehâni һasretinden cânım tarıllur¹, fâkırlarıň murâdi hod ol dehândan қaçan hâşıl olur? Ya'nî dehâni һasretinden cânım tenge gelüp mužtarib olmaniň ne fâ'idesi var ki ben teng-destim, hâlbuki teng-destleriň murâdi ol dehândan hâşıl olmaz.

بگشای تربت من بعد از وفات و بنگر

کز آتش درونم دود از کفن برآید

Bi-gşay turbet-i men ba'd ez-vefât u bi-nger
Kez-âtes-i derünem dûd ez-kefen ber-âyed

Turbet'den murâd կabirdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim կabrimi vefâtımdan şoñra aç ve nazâr eyle ki derûnum âtesinden kefenimden dütün çıkar, ya'nî seniň işkiň âtesi gönlümde merkûz u şabitdir, ölmekle söyünmez, belki vefâtımdan şoñra gine dilimde şabit ü կâ'imdır

برخیز تا چمن را از قامت و قیامت
هم سرو در بر آید هم نارون بر آید

Ber-hîz tâ çemen-râ ez-ķâmet u ķiyâmet
Hem serv der-ber âyed hem nârven ber-âyed

Tâ harf-i ta'lîl. **Çemen-râ; râ** harf-i tahşîs. **Kiyâmet** tâsı žamîr-i hîtâbdır. **Serv der-ber âyed** serv hâşila gele ya'nî (^{S+} yemiş vire, şevkinden **nârven** de çıka ya'nî) boy vire.

Mahşûl-i Beyt: Ayak üzere կalķup boy göster, tâ ki çemeniň seniň boyuňdan ve կiyâmîndan, ya'nî ayağ üzere turmaňdan hem serv zevk u şevkinden hâşila (^{M,T+} ve meyveye) gele ya'nî meyvedär ola, hem կara ağaç կalķup boy vire ya'nî boy çekte, hâşılı, seniň կâmetiňe ve կiyâmîna öykünüp bunlardan bu hâletler zuhûr eyleye. Mışrâ'-ı evveliň ma'nâsimi; կallķ, tâ çemeniň seniň կiyâmet կâmetiňden ve müşrâ'-ı sâñiniň ma'nâsimi; hem serv տapu կila, hem nârven ayağ üzere կalķa diyen beytiň ma'nâsimi bir hoşça ref idememiş. Mışrâ'-ı sâñinde evvelki ber sîne ma'nâsinadır diyen 'aceb ne² mülâħâza eyledi³.

1 M: tar olur.

2 S: 'aceb ma'nâ.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

بر بوی آن که در باغ یابد گلی چو رویت
آید نسیم و هر دم گرد چمن بر آید

Ber-büy-i ân ki der-bağ yâbed gulî cu rûyet
Âyed nesîm u her dem gird-i çemen ber-âyed

Bûy bunda ümîd ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ol ümîd üzere ki bâğda seniñ rûyuñ gibi bir gül bula, bâd-ı nesîm gelür ve her dem çemen eträfin şolanur ya'nî ziyâret eyler.

بنمای رو که خلقی واله شوند و حیران
بگشای لب که فریاد از مرد و زن برآید

Bi-nmây rû ki ھالکى vâlih şevend u ھayrân
Bi-gşây leb ki feryâd ez-merd u zen ber-âyed

Halkı; yâ ھarf-i vahdet, bir bölük ھالک dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Rûyuñı göster ki bir bölük ھالک vâlih u ھayrân olsunlar. Lebiñi aç ve tekellüme gel ki kelâmîñ lezzetinden merd u zenden feryâd u fiğân çıkışa, ya'nî âh u nâleye geleler.

هر يك شکست زلفت پنجاه شست دارد
چون اين دل شکسته با آن شکن بر آيد

Her yek şikest-i zulfet pencâh şest dâred
Çun in dil-i şikeste bâ-ân şiken ber-âyed

Şikest'den murâd ca'ddir ya'nî zülfüñ büklümi. (^{M,T+} **Pencâh** elli.) **Şest** lügatde olta ya'nî balık oltası ki zülfün ucımı büküldükde aña teşbih iderler. **Şiken** de ca'd ma'nâsınadır. **Ber-âyed** bunda çıkışur ma'nâsınadır ya'nî muķâvemet u muķâbele ider dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ zülfüñüñ her bir büklümîniñ elli oltası ya'nî elli ھام u tâbi vardır. Pes, imdi bu şınık göñöl ol şiken-i zülfle nice çıkışur, ya'nî nice muķâvemet u muķâbele ide (**260b**) bilür? Mışrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; zülfüñüñ her bir büklümîniñ elli 'aklı gitmiş var diyen ve seniñ zülfüñüñ her bir büklümi elli ağ tutar diyen evvelki hem lafızda ھاٹâ eylemiş ve hem ma'nâda ve ikincisi ma'nâda¹. Zîrâ, şest oltaya dirler, ağa dimezler. Niteki Sûzenî buyurur:

1 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

Beyt: جهان به کام و مرادش ز ماه تا ماهی
 به کام حاسد او چون به کام ماهی شست

Cihân be-kâm u murâdeş zi-mâh tâ mâhî
Be-kâm-ı hâsid-i û çun be-kâm-ı mâhî-i şest¹

Ve müşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsını; niçe bir şınık göñül ol şikene yukarı gelür diyen ve bu şikeste göñül ol şikene nice ǵalebe ider diyen (^{M,T+} ikisi de) beytiñ ma‘nâsına şikest virmişler².

گویند ذکر خیرش در خیل عشقبازان
هر جا که نام حافظ در انجمن برآید

Gûyend ǵíkr-i hayreş der-hayl-i ‘ısk-bâzân
Her câ ki nâm-ı Hâfiż der-encumen ber-âyed

Zikr-i hayr iżāfeti beyâniyyedir ve **śin-i żamîr** müşrâ‘-ı şânîde **Hâfiż**’a râci‘-dir iżmâr ķable’z-zikr tarîkiyle. **Hayl** ‘Acem dilinde bölge dirler, ‘ısk-bâzân’a iżāfeti beyâniyyedir. **Encumen** dernek ma‘nâsınınadır

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk-bâzlar bölümde ǵíkr-i hayrını söyleller ya‘nî hayırla añaclar her yerde ki Hâfiż’iñ adı dernekde³ ve meclisde çıkışup peydâ ola ya‘nî yâd ola. Hâşılı, her yerde ve her meclisde ki Hâfiż añalsa adını hayr ile añaclar.

1 Cihanda aydan balığa kadar her şey onun muradınca olsun. Çekemeyenlerin muradı ise oltadaki yem uğruna kancaya takılan balığın damağı gibi olsun.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem‘îs>

3 S: dirnekde.

250

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fā‘ilâtün Fā‘ilâtün Fā‘ilât**

نسبت رویت اگر با ماه پروین کرده اند
صورتی نادیده اطلاقی بتخمين کرده اند

Nisbet-i rüyet eger bā-māh u pervīn kerdeend
Şüretī nā-dide iṭlākī be-tahmīn kerdeend

Nisbet-i rüyet iżāfeti maşdarın mefūline iżāfetidir. **Pervīn** ülker, bunda **Pervīn**'i żarüret-i kāfiye¹ içün getürmiş ola, yohsa **rüy**'ı **Pervīn**'e teşbih ma'hûd degil, belki dendāni **Pervīn**'e teşbih meşhûrdur. Niteki Kemâl-i İşfahānī buyurur:

Beyt: دو رسته در دندان چو از لبشن بتايد
گوئی مگر ثریتا در ماه کرد منزل

Du reste durr-i dendān çun ez-lebeş bi-tâbed
Güyî meger Şureyyâ der-mâh kerd menzil²

Ve niteki Rükneddin-i Bekrānī buyurur:

Beyt: لؤلؤ دندانش که شد لالای او پروین ز جان
از دیده اهل نظر در خوشآب انداخته

Lu'lu'-i dendâneş ki şud lâlâ-yı ū Pervîn zi-cân
Ez-dîde-i ehl-i nažar durr-i hoşâb endâhete³

Şüretî; yâ harf-i vaḥdet veyā tenkîr. **Nâ-dîde;** **hâ** harf-i terettüb, görmezüp dîmekdir. Nûşhalar böyle vâkî'dir, ammâ kıyâs **şüreteş nâ-dîde.** **Iṭlâkî be-tahmîn kerdeend;** **iṭlâkî;** **yâ** harf-i tenkîr. **Be-tahmîn;** **bâ** harf-i müşâhabet, **kerdeend**'e müte'allik, **tahmîn** bir nesneyi oranlamağdır, kıyâs ma'nâsına.

1 S: vezin

2 İki sıra hâlinde dizilmiş inci gibi dişleri dudaklarından parladiği zaman sanki Ülker yıldızı ayın konagiına denk düşmüş gibi olur.

3 Ülker yıldızının candan/canıyla beslediği, dadılık ettiği o inci dişler aşıkların gözlerinden saçılmış parlak inci gibidir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ rûyûnı eger mâh u Pervîn'e teşbih eyledilerse şeklär ü şüret-i rûyûnı görmeyüp taḥmîn ü kıyâsla iṭlâk eylemişlerdir. Ya'ñı rûyûna mâh u Pervîn didikleri¹ hâkiyatle degildir, belki taḥmîn ü kıyâsladır, zîrâ rûyûnı görmeden söylemişlerdir, ve-illâ rûyûnı āfitâba bile teşbih eylemezlerdi, degil ki mâh u Pervîn'e. Mîşrâ²-ı şânîniñ ma'nâsına; görülmemiş şüreti taḥmîne bir iṭlâk³ eylemişlerdir diyen taḥmînsiz söylemişdir⁴.

شمة از داستان عشق شور انگیز ماست
آن حکایتها که از فرهاد و شیرین کرده اند

Şemme'i ez-dâstân-ı 'ışk-ı şûr-engîz-i mâst
Ān hîkâyethâ ki ez-Ferhâd u Şîrin kerdeend

(^{M,T+} **Şemme'i;** yâ vaħdet ve hemze tevessül içündür.) **'Işk-ı şûr-engîz-i mâ** izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Şûr-engîz** vaşf-ı terkîbîdir, **şûr** fitne ve aşûb ya'ñı şer ma'nâsına nadır, zîrâ **şûr u şer** dirler, **engîz** engîzîden'den müştakdır, fitne ve aşûb կoparıcı dîmekdir. **Şemme'i** mâ-bâ'dîyle muğaddem haber, **ān hîkâyethâ** mu'ahħar mübtedâ. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat.

Mahşûl-i Beyt: Bizim şûr-engîz 'ışkımız dâstânından bir şemmedir, ya'ñı ġavgâ կoparıcı 'ışkımızın (**261a**) kîşsasından bir cüz'îdir ol hîkâyetler ki Ferhâd-la Şîrin'den eylemişlerdir, ya'ñı bizim ġavgâlı 'ışkımızın dâstânından Ferhâd u Şîrin kîşsası bir cüz'îdir.

ساقیا می ده که با حکم ازل تدبیر نیست
قابل تغییر نبود آنچه تعیین کرده اند

Sâkiyâ mey dih ki bâ-ħukm-i ezel tedbîr nîst
Kâbil-i taġyîr ne-bved ân-çi ta'yîn kerdeend

Bâ bunda һarf-i şîladır. **Hukm-i ezel** izâfeti beyâniyyedir, hâl ü şân-ı ezel dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sakî, bâde vir ki hükm-i ezele tedbîr yokdur, ya'ñı hükm-i ezelî kimseniñ tedbîr ü taşarrufını kabûl eylemez. (^{M,T+} Zîrâ taġyîri kabûl eylemez ol nesne ki ezelde ta'yîn eylemişlerdir, ya'ñı hükm-i ezelî taġyîr kabûl eylemez.)

1 S: Pervîn iṭlâk eyle dikleri.

2 S, T, F: ilħâk.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

هیچ مژگان دراز و غمزه جادو نکرد
آنچه آن خال سیاه و زلف مشکین کرده اند

Hîç mujgân-ı dirâz u ǵamze-i câdû ne-kerd
Ān-çı ān hâl-i siyâh u zulf-i müşkîn kerdeend

Mujgân-ı dirâz iżāfeti beyāniyyedir. **ǵamze-i câdû** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Hîç uzun müjgân ve câdû ǵamze eylemedi ol nesneyi ki ol hâl-i siyâhla zülf-i müşkîn eylemişlerdir, ya'nî bu ikisi eyledüğünü ol ikisi eylememişlerdir.

در سفالین کاسه رندان بخواری منگرید
کین حریفان خدمت جام جهانبین کرده اند

Der-sifâlin kâse-i rindân be-hârî me-ngerid
K'în hârifân hîdmet-i câm-i cihân-bîn kerdeend

Der-sifâlin; der hârf-i şila, **sifâl** şâksî ya'nî ńtopraķdan düzilen esbâb, desti ve çömlük gibi, **yâ** hârf-i nisbet ve **nûn** hârf-i te'kîd. **Kâse-i rindân** iżāfeti lâmiyyedir. **Be-hârî; bâ** hârf-i muşâhabet ve **yâ** hârf-i maşdar, hâkâretle dimekdir. **Me-ngerid** fîl-i nehy cem'-i muhâṭab, nażar eylemeñ dimekdir. **K'în; ki** hârf-i (^{M,T+} ta'lîl,) **în** ism-i işâretdir **harifân'a**. **Hîdmet-i câm-i cihân-bîn kerdeend; hîdmet'iñ** (^{M,T+} **câm'a**) iżāfeti maşdariñ mef'ûline iżāfetidir ve **câm-i cihân-bîn** beyâniyyedir, (^{S,T+} **cihân-bîn**) vaşf-ı terkîbidir, cihan görıcı dimekdir, **cihân-bîn** aşlında aña nâzır olandır, ammâ bu câm cihânı görmege sebeb olduğuçün aña **cihân-bîn** didiler, müsebbebi sebebe ıtlak¹ ķabilindendir, meçâz-ı mürsel tarîkiyle.

Mahşûl-i Beyt: Rindleriñ şâksîdan kâsesine hâkâretle nażar eylemeñ, zîrâ bu ȳâ'ife câm-i cihân-nümâya hîdmet eylemişlerdir. Câm-i cihân-nümâdan murâd göñüldür ve rindlerden murâd 'uşşâk'dır. (^{M,T+} Ya'nî 'âşıklar) faķîr olup evânî ve ȳurûfi sifâlin olduğuna hâkâretle baķmañ, zîrâ bu hârifler göñüllerine sa'y u kûşîle taşfiye virüp şafây-ı ķalbe mâlik olmuşlar. Hâşılı, dillerini cânân muhabbetine ta'lik idüp dünyâ hûtâmına ta'allukdan taħħîş eylemişlerdir. Pes, her cânibe ki nażar şalsalar orayı² göñül gözüyle hicâbsız müşâhede iderler.

1 S: isnâd.

2 S: ol arayı.

از خرد بیگانه چون داند اندر بر کشید
دختر رز را که نقد عقل کابین کرده اند

Ez-hired bîgânê'i cûn dâned ender-ber keşid
Duhter-i rez-râ ki naqd-i 'âkl kâbîn kerdeend

Bîgânê'i; yâ harf-i vahdet ve **hemze** harf-i tevessül, **hired**'den **bîgânê** ya'nî dîvâne, lâ-ya'kil ma'nâsına. **Çûn**, vâv-ı aşliyye ile, edât-ı istifhamdır, keyfe ma'nâsına. **Dâned** bilür dimekdir, kûdretden ta'bîrdir, Türkide de bilür lafzını gâh olur kûdret ma'nâsında istî'mâl iderler, idebilür ve idebilmez dirler, ya'nî kâdirdir ve kâdir degil diyecek yerde. **Ender-ber; ender** bunda bâ-yı şila ma'nâsınınadır ve **ber** sînedir. **Duhter-i rez** izâfeti lâmiyyedir, **duhter** kız ve **rez** aşmaya dirler, asma kızı dimekdir, ya'nî şarâb u bâdeye¹ bu tesmiye kinâyet tarîkiyelerdir, aşmadan hâşıl olduğuçun.

Mahşûl-i Beyt: 'Akıldan bir bîgânê nice sîneye çekebilür rez kızını ki aña naqd-i 'âklı kâbîn eylemişlerdir, ya'nî bâde içen 'âklı nakdını aña mehir virür. Hâşılı, şarâb izâle-i 'âkl ider. Pes, anı içen naqd-i 'âklı (**261b**) alındır.

حاکیان بی بهره اند از جرعه کأس الکرام
این تطاول بین که با عشاوق مسکین کرده اند

Hâkiyân bî-behre-end ez- cur'a-i ke'su'l-kirâm
În teþâvûl bîn ki bâ'-uþþâk-ı miskîn kerdeend

Hâkiyân elif ve nûn'la cem¹ oldı zevî'l-'ukûle şîfat olduğuçun, **'âşıkan-ı hâkiyân** dimekdir, **yâ** harf-i nisbetdir, hâke mensûb 'âşıklar ya'nî hâksârlar, hâkâretden 'ibâretdir. **Bî-behre** bî-fâ'ide ve bî-naşîb dimekdir. **Cur'a-i ke'-su'l-kirâm** izâfetleri lâmiyyelerdir, **kirâm** kerîmiñ cem'idir, sahîler ve eyiler dimekdir. **Tetâbul** bunuñ gibi yerde² ژulum ma'nâsınınadır. **Ki** harf-i beyân ve **bâ** harf-i şila, **'uþþâk-ı miskîn** izâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: 'Uþþâk-ı hâksârân kerîmler ke'si cûr'asından bî-fâ'ide ve bî-naşîblerdir, ya'nî müstemend 'âşıklara kimse luþ u ihsân üzere degil, bu ژumi gör ki miskin 'âşıklara itmişlerdir. Ya'nî cûr'a-i ke's-i kirâmdan hâke naşîb var ve hâksârlara yok, zîrâ 'âdetdir cûr'ayı hâke seperler. Hâşılı, ağniyâ fukarâya iltifât eylemediklerinden şikâyetdir.

1 T, F: şarâb-ı bâdeye.

2 S: bunda.

شهر زاغ و زغن زیبای صید و قید نیست
این کرامت همره شهباز و شاهین کرده اند

Şeh-per-i zāğ u zağan zibā-yı şayd u ḫayd nīst
İn kerāmet hem-reh-i şehbāz u şāhīn kerdeend

Şeh-per şâhper'den muhaffefdir, aslında қанat çelegidir, ammā bunda қanat murâddır, **zāğ**'a iżāfeti lâmiyyedir. **Zibā** yaraşık dimekdir, **şayd**'a iżāfeti ism-i fā‘iliń mef’üline iżāfetidir. **Hem-reh-i şehbāz** iżāfeti lâmiyyedir. **Şehbāz** çakır doğan.

Mahşûl-i Beyt: Çaylaç ve kuzgun қanadı şayda ve ḫayda lâyiķ degil, ya‘nī bunları şayd için şaklayup ayaşlarına ḫayd u bend urmazlar, belki bu kerâmet ve bu eylik şehbāz u şâhīne қarındır, ya‘nī bu kerâmeti bu ikisine muķārin eylemişlerdir. Hâşılı, ‘ışk u muħabbet-i cānān her deniyyü‘t-ṭab‘ nā-cins ü rezile lâyiķ degildir, belki bülend-himmet ü hoş-ṭab‘ ‘âşıklara münâsib ü mülâyimdir.

نکهت جان بخش دارد خاک کوی دلبران
عاشقان اینجا مشام عقل مشکین کرده اند

Nekhet-i cān-baħṣ dāred ḥāk-i kūy-ı dil-berān
‘Āşıklān īn-cā meşām-ı ‘akl muşkīn kerdeend

Nekhet bunda güzel қoқı ma‘nâsınadır ve iżāfeti beyâniyyedir. **Cān-baħṣ** vaſf-ı terkibidir, cān bağıslayıcı dimekdir. **Ḥāk-i kūy-ı dil-berān** iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Meşām-ı ‘akl** iżāfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Dilberler ḥāk-i kūyınıń cān-baħṣ nekheti var, ya‘nī қoқusı cān bağıslayıcıdır. ‘âşıklar bunda ‘akıl meşāmmını müşkīn eylemişlerdir, ya‘nī ‘âşıklar kūy-ı dilberānı misk ü ‘anber yerine ahz idüp ‘akıl meşāmmını anıñla mu‘aṭṭar eylemişlerdir.

شعر حافظ را که یکسر وصف احسان شماست
هر کجا پشنیده اند از صدق تحسین کرده اند

Şîr-i Ḥâfiż-râ ki yekser vaſf-ı ihsān-ı şumâṣt
Her kucā bi-şnîdeend ez-ṣîdîk taħsîn kerdeend

Şîr-i Ḥâfiż-râ iżāfeti lâmiyyedir ve râ edât-ı mef’üldür. **Şîr-i Ḥâfiż** müşrâ‘-ı şâniđe **bi-şnîdeend**'iń veyā **taħsîn kerdeend**'iń muķaddem mef’ûl-i şariħidir.

Ki harf-i râbiṭ-i şifat. **Yekser** külliyyen ve cümleten ve cemî'an ma'nalalarında müsta'meldir. **Vaṣf-i iḥsān** izâfeti maşdarının mef'ülâne izâfetidir ve **iḥsān**'ının **ṣumā'**ya maşdarının fâ'iline izâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: (262a) Hâfiẓ'ının şî'rini veya şî'rîne ki cemî'an siziñ ihsâ-nıñınız vaşfidir, her yerde ki ol şî'ri işitmışlardır, şîdkîla taħsîn eylemişlerdir. Ya'nî cemî'an siziñ ihsânınızı vaş eyledüğüçün her işideniñ mağbûli ve mergûbıdır.

251

**Ve lehu eyżan
Ez-Bahr-i Remel
Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilât**

صورت خوبت نگارا خوش بآیین بسته اند
گوییا نقش لبیت از جان شیرین بسته اند

Şüret-i hübət nigârâ hoş be-âyîn besteend
Güyyiyâ naḳş-ı lebet ez-cân-ı şîrin besteend

Şüret-i hübət izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Nigârâ** münâdâ, **elif** harf-i nidâ. **Hoş** bunda güzel ma'nasınadır. **Be-âyîn; bâ** harf-i müşâhabet, **âyîn**, elif-i memdûde ile, üslûb u tertîb ma'nasınadır. **Besteend** bağlamışlar ya'nî hâlk eylemişler. **Naḳş-ı leb**'den murâd şüret u şekildir ve izâfet maşdarının mef'ülinedir. **Cân-ı şîrin** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Ey nigâr, seniñ şüret-i hübûnî güzel âyîn ü üslûbla bağlamışlardır ya'nî vücûda getürmişler ve hâlk eylemişlerdir. Güyyiyâ lebiñ naḳşını cân-ı şîrinden hâlk eylemişlerdir. Besteend'iñ fâ'ili Hallâk-ı 'âlemdir ve cemî'iyet ta'zîm içündür.

خط سبز و عارضت بس خوب دلکش یافتم
ساییان از گرد عنبر گرد نسرین بسته اند

Hâṭṭ-ı sebz u 'ârežet bes hüb u dil-keş yâftem
Sâyebân ez-gerd-i 'anber gird-i nesrîn besteend

Hattı-sebz beyâniyye ve ‘arez̄et’ hattı'a ma‘tūfdur, taķdīri **hattı-sebzet** dimekdir. (^{M,T+} **Sâyebân** gölgelikdir,) zîrâ **sâye** gölgendir ve **bân** edât-ı fâ‘ildir, -ci ma‘nâsına, derbân ve bâgbân gibi, kapuci ve bâgcı dimekdir. **Gerd**, (^{M,T+} kâf-ı ‘Acemîniñ fethiyle,) toz dimekdir, ‘anber’ e iżâfeti lâmiyyedir. **Gird**, (^{M,T+} kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle,) çevre ve eṭrâf ma‘nâsinadır, (^{S+} **gerd** ve **gird** tecnîs-i nâkış ķabilindendir¹,) **nesrîn**'e iżâfeti lâmiyyedir. **Gerd-i** ‘anber’den murâd **hattı-sebz**'dir ve **nesrîn**'den ‘ârıžidir, leff ü neşr tarîkiyle.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ hattı-sebzini ve ‘ârıžîñi ziyâde hüb u laṭîf buldum. Ke’enne ki ‘anber tozından nesrîn eṭrâfına sâyebân bağlamışlardır.

از برای مقدم خیل خیالت مردمان
ز اشک رنگین در دیار دیده آین بسته اند

Ez-berây-ı maķdem-i ḥayl-i ḥayâlet merdumân
Z’esk-i rengîn der-diyâr-ı dîde âyîn besteend

Ba‘zı nüshada **âyîn** yerine **âzîn** vâkı‘dır, ikisi de ârâyiş ü zînet ma‘nâsinadır, ammâ **âzîn** elhaşşdır ve bu maķâma ensebdir, zîrâ **âzîn** ol ârâyişe dirler ki bir pâdişâh bir şehre² girmelü olsa şehrî ḥalkı çıkışup girecek yolında köşkler düzüp ol köşkleri envâ‘-ı zînetle tezyîn iderler, pes, ol zînete **âzîn** dirler. Ammâ bizim pâdişâhlârimızda ‘âdet, yoluna ķumâş döşemekle tezyîndir ve ol ķumâşlar rikâb-dâr ağanıñ döşeligidir³. Ammâ **âyîn** muṭlaqâ zînet ma‘nâsına gelür. (^{M,T+} Emîr-i Mu‘izzî⁴ buyurmuşdur.

Beyt: گرچه فردا وعده کردستند در عقبی بهشت
او همی امروز دنیا را بهشت آین کند
Gerçi ferdâ va‘de kerdestend der-‘ulkâ behîşt
Ü hemî imrûz dunyâ-râ behîşt-âyîn koned⁵)

Bunda **âyîn** tezyîn ma‘nâsinadır dimişler, egerçi üslüb u tertîb ma‘nâsına olmaķ da mümkündür. **Berây-ı maķdem-i ḥayl-i ḥayâlet** lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyyedir. **Maķdem** maşdar-ı mîmîdir, kudûm ma‘nâsinadır. Bunda **ḥayl**'den murâd ‘askerdir ve **ḥayâl**'den pâdişâhdır, **merdumân**'dan murâd beklerdir. **Eşk-i rengîn** ve **diyâr-ı dîde** beyâniyyelerdir.

1 Bu cümle F'de derkenarda yazılmıştır.

2 M: beldeye.

3 S: döşenegidir.

4 M: Meferrî. (Noktanın yerini tayinden kaynaklanan sehvî bir okuyuş olduğu anlaşılmaktadır.)

5 Her ne kadar ona gelecekte cenneti vaad etmişlerse de o bugün dünyayı cennet gibi süsleyip güzelleştiriyor.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ hayâlin pâdişâhi ‘askeri gelmek için göz merdümleri eşk-i surhâdan dîde diyârında âyîn u âzîn bağılmışlardır. Maķşûd cânâniñ hayâli ârzüsünde gözleriniñ hûnîn olmasıdır (**262b**) ya‘nî ƙan ağlamasıdır.

كار زلف تست مشك افشانى اما حاليا
مصلحت را تهمتى بر نافه چين بسته اند

Kâr-ı zulf-i tu’st müşk-efşânî ammâ hâliyâ
Maşlaḥat-râ tohmetî ber-nâfe-i Çin besteend

Kâr-ı zulf-i tu’st izâfetleri lâmiyyelerdir. **Müşk-efşân** vaşf-ı terkibidir, müşk saçıcı ma’nasına ve **yâ** harf-i maşdar. **Ammâ** harf-i istidrâk. **Hâliyâ** şimdiki hâlde dimekdir, el-ân ma’nasına. **Maşlaḥat-râ; râ** harf-i ta’lîl. **Tohmetî; yâ** harf-i tenkîr. **Nâfe-i Çin** izâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Müşk-efşânlık seniñ zülfün işidir¹ ya‘nî müşk saçmak aña maħşûsdur, ammâ hâliyâ bir maşlaḥat için nâfe-i Çin’e müşk-efşânlığı töhmet bağılmışlardır. Ya‘nî tesettür-i hâl için nâfe-i Çin müşk-efşândır dirler, tâ ki her nâ-sezâ seniñ bûy-i zülfüne ṭâlib olmasın diyü.

يا رب آن رویست و در پیرامن ش بند کلاه
يا بگرد ماہ تابان عقد پروین بسته اند

Yâ Rab ân rûy’est u der-pîrâmeneş bend-i kulâh
Yâ be-gird-i mâh-i tâbân ‘îkd-i Pervîn besteend

Yâ Rab ‘acabâ ma’nasındır ve mâ-bâ’di (^{M,T+} tamâm-ı) müşrâ’ istifhâmı mutažammındır. **Pîrâmen** ve **pîrâmûn** eṭrâf ve çevre ma’nasındır. **Bend-i kulâh**; ‘Acem ba’zı kendülerine maħşûs külâha bir baġ iderler, Rûm ili yelkenlerine eyledikleri gibi ve ol baġı şâhib-i meknet u կudret ba’zı cevâhirle tezyîn iderler, ya‘nî² delinmiş cevâhirden geçirürler. Ol cihetdendir ki müşrâ’-ı şanîde **yâ be-gird-i mâh-i tâbân ilâ âbirîhi** buyurmuşdur. Hâşılı, **rûy’ıñı mâh-i tâbân**’a ve ol baġı **‘îkd-i Pervîn**’e teşbîh eylemişlerdir. **‘îkd-i Pervîn** izâfeti beyâniyyelerdir. **‘îkd**, ‘ayn’ıñ kesriyle, boğmaķdır ki ‘avretler boyunlarına³ taķarlar.

Mahşûl-i Beyt: ‘Acabâ cânâniñ rûyi eṭrâfında bend-i külâh midir, yoħsa mâh-i tâbân eṭrâfında Ülker dizisi midir? Ya‘nî rûyi eṭrâfında Ülker gibi cevâhir boğmaġın mı bağılmışlar⁴? İstifhâm tecâhül-i ‘ârif tarîkiyle vâki’dir.

1 S, M: içündür.

2 M: ba’zı.

3 S: boğazlarına.

4 S: bağlarlar.

جمله وصف عشق من بودست و حسن روی او
پیش ازین آنها که بر فرهاد و شیرین بسته اند

Cumle vaşf-ı 'ışk-ı men bûde'st u ḥusn-i rûy-ı ū
Piş ezin ānhā ki ber-Ferhâd u Şirîn besteend

Vaşf-ı 'ışk iżāfeti maşdarının mef'üline iżāfetidir ve **men**'e iżāfet lâmiyyedir.
Ḥusn-i rûy-ı ū lâmiyyelerdir. **Ānhā;** taķdīri **ān hikâyethâ**'dır. **Ki** harf-i râbiṭ-ı sıfat.

Mahşûl-i Beyt: Cemî'an benim 'ışkum ve seniñ hüsn-i rûyuñ vaşfı imiş ol
kişşalar ve hikâyeler ki bundan evvel Ferhâd u Şirîn'e bağlamışlardır. Ya'nî
cemî' evşaf ki anlarıñ hakkıñda vâki'dir, bizim hakkıñmızda vâki'dir.

حافظاً محضر حقيقةً كُوي يعني سر عشق
غير ازين دیگر خيالاتي بتخمين بسته اند

Hâfiẓâ mahz-ı hâkîkat gûy ya'nî sırr-ı 'ışk
Gayr ezin dîger hâyâlatî be-tâhîmîn besteend

Hâfiẓâ münâdâ. **Mahz-ı hâkîkat** iżāfeti beyâniyyedir, **mahz** Türkide çim-
çig dimekle ta'bîr eyledikleri ma'nâdır¹, ya'nî şâfi ve hâliş dimekdir. **Ya'nî sırr-ı 'ışk**
mahz-ı hâkîkatı tefsîrdir. **Gayr ezin** bundan gayrı. **Dîger hâyâlatî** özge bir
niçe hâyâldir. **Be-tâhîmîn; bâ** harf-i müşâhabet. **Tâhîmîn** kıyâs dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiẓ, çimçig ya'nî şâfi ve hâliş hâkîkat söyle ki ol
hâkîkat sırr-ı 'ışkıdır, ya'nî esrâr-ı 'ışk söyle dimekdir. Bu sırr-ı 'ışkdan gayrı
özge bir niçe hâyâldir ki tâhîmînle bağlamışlar ve kitâblara yazmışlardır. Hâşılı,
sırr-ı 'ışk sözinden gayrı sözler hâyâlat-ı (263a) müzâhedefdir ki diñlemege
lâyiķ u münâsib degil.

Bu ǵazel ve sâbiķ ǵazel onbir² dîvândan birinde bulundu ancak. Pes, zâhir
budur ki gayrı dîvânlardan bu dîvâna ilhâk olunmuşdur.

1 S: çimçig dimekdir. F nüshasında **çamçağ** (harekeli).

2 S: on.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

بوي مشك از ختن باد صبا مى آيد
اين چو بادست كزو بوي شما مى آيد

Büy-i müşk ez-Ḥoten-i bād-ı şabā mī-āyed¹
In ḡu bādeṣt k’ezū büy-i şumā mī-āyed

Hoten-i bād-ı şabā iżafeti beyāniyyedir. **Hoten** misk hāşıl olan memleketleriniñ birisiniñ ismidir. **Büy-i şumā** iżafeti lāmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bād-ı şabā Ḥoten’inden misk қokusu gelür. Bu ne bāddır ey cānān ki siziñ қokuñuz gelür. Miskiñ ba’zisi Ḥoten’den geldüğüçün ve bād-ı şabā güzel қokular getürdüğüçün aña Ḥoten isti‘are eyledi.

نکهت مشک ختن می دمد از جیب نسیم
کاروانی مگر از ملک خطما می آید

Nekhet-i müşk-i Ḥoten mī-demed ez-ceyb-i nesim
Kārvānī meger ez-mulk-i ḥiṭā mī-āyed

Nekhet-i müşk-i Hoten iżafetleri lāmiyyelerdir. **Nekhet** ağızdan zāhir olan ṭatlu қokuya dirler, ba’zi etfāliñ olduğu gibi, ammā bunuñ gibi yerlerde muṭlaq қokı murāddır. **Mī-demed** fi'l-i hāl müfred ga'ib, yel esmek ma'näsina-dır. **Ceyb-i nesim** (^{M,T+} iżafeti beyāniyyedir,) **ceyb** yakा, **nesim** hoş қokulu yel. **Kārvānī; yā** һarf-i vahdet. **Meger** ke’enne ma'näsina-dır. **Hiṭā** Ḥoten gibi misk hāşıl olan memālikden birisiniñ ismidir.

Mahşûl-i Beyt: Ceyb-i nesimden misk-i Ḥoten қokusu eser. Ke’enne ki mülk-i ḥiṭādan misk kārvānı gelür.

بر ندارم دل ازو تا نرود جان ز تنم
گوش کن کز سخنم بوي وفا می آيد

Ber-ne-dārem dil ezū tā ne-reved cān zi-tenem
Gūş kon k’ez-suḥānem büy-i vefā mī-āyed

1 <^{M+} Nüşha: Büy-i müşk-i Ḥoten ez-bād-ı şabā mī-āyed>

Ber-ne-dârem қaldırmam dimekdir, **dil** mef'ül-i şarîhi, (^{M,T+} **ezū** ġayr-i şarîhi.) **Tâ** harf-i tevkît, mâdâm ma'nâsınınadır. **Gûş kon** diñle dimekdir. **K'ez;** **ki** harf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Gönlümi ol cânâniñ muhabbetinden қaldırmam ya'nî mihr ü muhabbetini terk eylemem cânım tenden gitmeyince. Diñle ki sözümden vefâ қokusu gelür, ya'nî 'ışkı terk eylemedigimiñ sebebi vefâ-dârlığımdır. Hâşılı, **Ber ne-dârem dil ez-ū** kelâmından bûy-i vefâ gelür¹.

پیش تیر غمش ای دل سپر از سینه مساز
دیده بر بند که پیکان ز هوا می آید

Piş-i tîr-i ġameş ey dil siper ez-sîne me-sâz
Dide ber-bend ki peykân zi-hevâ mî-âyed

Piş-i tîr-i ġameş iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyyedir. **Siper,** **me-sâz'**iñ mef'ül-i şarîhi, (^{S,F+} **ez-sîne** ġayr-i şarîhi.) **Me-sâz** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, eyleme dimekdir. **Dîde, ber-bend'**iñ mukâddem mef'ül-i şarîhidir. **Ber** harf-i te'kîd, **bend** fi'l-i emr müfred muhâṭab, bendîden'den. **Ki** harf-i ta'lîl. **Peykân** mübtedâ, **mî-âyed** haberî ve **zi-hevâ** habere müte'allik.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, ol cânâniñ tîr-i ġamî öñine sîneyi siper eyleme ya'nî sîneye ġamî cânâni getürme, belki gözüñi bağla ki peykân havâdan gelür. Ya'nî göñüle belâ gözden gelür, imdi, gözüñi yum ki güzelleri görüp göñli 'ışk guşasına düşürmeye.

عشق ابروی تو پیوسته مرا می پرسد
پادشاهیست که یادش ز گدا می آید

'Işk-ı ebrû-yı tu peyveste merâ mî-pursed
Pâdişâhi'st ki yâdeş zi-gedâ mî-âyed

'Işk-ı ebrû-yı tu iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Peyveste** dâ'imâ dimekdir. **Mî-pursed** şorar ya'nî tefakķud eyler.

Mahşûl-i Beyt: Mîşrâ'-ı sâniyi ḍarb-ı mesel hükmünde icrâ idüp buyurur²: 'Işk-ı ebrû-yı cânâñ (^{M+} peyveste beni şorar,) bir pâdişâhdır ki yâdına gedâ gelür, ya'nî gedâyi añañ.

1 S: kelâmından añañan bûy-i vefâdır.

2 Bu cümle M'de Mahşûl-i Beyt'ten önce yazılmış. T ve F'de Mahşûl-i Beyt ibaresi bulunmamaktadır.

بس که از اشک منت پای فرو رفت بگل
مردم چشم مرا از تو حیا می آید

Bes ki ez-eşk-i menet pây furû (263b) refet be-gil
Merdum-i çeşm-i merâ ez-tu hayâ mî-âyed

Menet; zamîri ma'nâ cihetinden pây'a muğayyeddir. **Furû refet** batdı ve taldı dimekdir. **Be-gil;** bâ harf-i şila, (^{M,T+} **gil** balçıkdır.) **Merdum-i çeşm-i merâ** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Hayâ** (^{M+} utanmakçıdır,) şerm ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Benim eşkimden çok ki ayağıñ balçığa batdı, ya'nî gözüm yaşı çok aķup ayağıñ balçığa batduğundan benim gözüm merdümine senden hayâ gelür. Ya'nî gözden aķan yaandan 'âlem balçık olup ayağıñ balçığa batduğundan merdüm-i çeşmim hicâbdadır. Mîşrâ'-ı evvelîn ma'nâsını; niçe benim gözüm yaşından ayaç balçığa batdı diyen ma'nâ-yı beyti balçığa batırılmış¹. Ve müşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; gözüm bebegi senden utandığı için gözüm yaşınuñ ayağı yere batdı, ya'nî utandığından yere geçdi diyen ma'nâ-yı beyti yere geçirürmiş².

حافظ از باده مپرهیز که گل باز بباغ
از پی عیش بصد برگ و نوا می آید

Hâfiż ez-bâde me-perhîz ki gul bâz be-bâğ
Ez-pey-i 'ayş be-şed berg u nevâ mî-âyed³

Hâfiż münâdâ. **Me-perhîz** fi'l-i nehy müfred muhâṭab. **Ki** harf-i ta'lîl. **Bâz** bunda girü ma'nâsına nadır. **Be-bâğ;** bâ harf-i şila. **Berg** azîk ve yaraķ (^{M,T+} ve zînet) ve yapraklıdır, bunda her birine mesâğ var. **Nevâ** ni'met ü ġinâ (^{M,T+} ve sâz u naġmedir,) bunuñ da her birine cevâz vardır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, bâdeden perhîz eyleme ki gül gine baǵa 'ayş için yüz berg u nevâ ile gelür, ya'nî gülüñ gelmesi sebebiyle cemî' esbâb-ı 'ayş bile gelür muhâssinâıyla. Pes, imdi bâdeden perhîz zamânı degil.

1 <^{T+} Redd-i Sûrûrî>

2 <^{T+} Redd-i Sûrûrî>

3 S: bâz âyed.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fā‘ilâtün Fā‘ilât**

روز وصل دوستداران یاد باد
یاد باد آن روزگاران یاد باد

Rûz-ı vaşlı-dost-dârân yâd bâd
Yâd bâd ân rûzgârân yâd bâd

Rûz’uñ vaşlı’a iżâfeti lämiyyedir ve **vaşlı**’ıñ mā-ba‘dine maşdariñ mef‘üline iżâfeti ķabilindendir. **Dost-dârân** vaşf-ı terkibidir, (^{S,T+} elif ve nûn’la cem‘ oldu, zevîl-‘ukûle şifat vâki‘ olduğuçün, taķdîri yârân-ı dost-dârân’dır.) **Rûzgârân** elif ve nûn’la cem‘ olduğu şüzüzlâdir, eyyâm dimekkdir. (^{M,T+} İlkinci) **yâd bâd** te’kîd ifâde ider.

Mahşûl-i Beyt: Dostlarıñ vaşlı günü yâd olsun, ya‘nî anlarla vişâlde olduğum (^{M,T+} gün) aňılsun. Aňılsun ol eyyâm aňılsun. Ba‘zı zürefâ şılasına ırsâl eylediği mektûbuñ kenârına bu beyti yazarlar.

کامم از تلخى غم چون زهر گشت
بانگ نوش باده خواران یاد باد

Kâmem ez-telhî-i gâm çun zehr geş
Bâng-ı nûş-ı bâde-hârân yâd bâd

Kâm, kâf-ı ‘Arabiyle, tamañ ma‘nâsınandır, niteki Hażret-i Mevlânâ Câmi’niñ bu beytinden mefhûmdur:

Beyt: کسی که گام درین بحر می نهد پی کام
 به کام می رسد آخر ولی به کام نهنگ

Kesî ki gâm derîn bahîr mî-nihed pey-i kâm
Be-kâm mî-resed âhîr velî be-kâm-ı neheng¹

Ve Âşafî’niñ bu beytinden daňı mefhûmdur:

1 Bu denizde kâma (muradına) kavuşmak için adım atan kişi sonunda kâma/murada ulaşır, ama bu ulaştığı kâm (murad/ağız) timsahın kâmi (ağzı) olur.

Beyt:

بسى خود را در آب دیده چون ماهی وطن دیدم

که تا قلاب زلفش را به کام خویشن دیدم

Besî hod-râ der-âb-ı dide çun mâhî vaşan dîdem

Ki tâ ķullâb-ı zulfeş-râ be-kâm-ı hîşten dîdem¹

Dekâyiku'l-Hakâyîk şâhibi gâm'ı kâf-ı 'Acemî ile adımla tamak² beyinde müşterek tutmuş, ammâ anlardan bu sehv ziyâde çokdur, niteki mevâzî-i müte'addidede ol kitâbda böyle ǵaflletler vâkı'ı olmuşdur. **Telhî-i ǵam** iżâfeti lâmiyyedir. **Bâng-ı nûş-ı bâde-hârân** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. (264a) **Bâde-hârân** vaşf-ı terkibidir, elif ve nûn'la cem' oldu zevî'l-'ukûle şifat olduğuçün, takdîri **rindân-ı bâde-hârân**'dır.

Mahşûl-i Beyt: Damağım ǵam acılığından zehir gibi oldu, rindleriñ ve bâde-nûşlarıñ bâng-ı nûşanûsı yâd olsun, ya'nî bâde meclisinde **bi-nûş u nûş** âvâzları aňılsun, zîrâ ehl-i meclisiñ 'âdetindendir ki կadehi birisi eglendirse **bi-nûşîm** dimek, (^{M,T+} niteki Rûm'da içelim dirler.) Minhusinde gâm, kâf-ı 'Acemîyle, tamak³ ma'nâsına nadir diyen Fârisîde henüz kâma vâşil olmamış⁴.

گرچه ياران فارغند از ياد من
از من ايشان را هزاران ياد باد

Gerçi yârân fârig'end ez-yâd-ı men
Ez-men işân-râ hezârân yâd-bâd

Yâd-ı men iżâfeti maşdarıñ mef'ûlinedir. **Yâd-bâd** bunda ismdir, ya'nî mecmû-ı mürekkeb bir ma'nâdan 'ibâretdir.

Mahşûl-i Beyt: Gerçi yârân beni aňmakdan fâriglerdir, ammâ benden anlara biň yâd-bâd olsun, ya'nî biň kerre aňmak ve tezekkûr olsun dimekdir.

مبتلأ گشتمن درين بند بلا
كوشش آن حق گزاران ياد باد

Mubtelâ geştem derin bend-i belâ
Kûşîş-i ân һâk-guzârân yâd bâd

1 Kendimi çoğu kez göz yaşları içinde sudaki balık gibi görüyorum. Sevgilinin kancaya benzeyen kıvrımlı saç o balığı kendi ağızına/ince/tarafına doğru çekmektedir.

2 S: damâg.

3 S: damâg.

4 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Bend-i belâ iżāfeti beyāniyyedir. **Hâk-guzârân** edâ idici ma'nâsına nadır, tak-dırı **yârân-ı hâk-guzârân**'dır.

Mahşûl-i Beyt: Bu belâ bendine mübtelâ oldum, ya'nî dostlardan firâk u hicrân bendine giriftâr oldum, ol hâk edâ idici dostlar sa'yi yâd olsun, ya'nî añilsun anlarıñ bizim hâkkımız edâ eylemekde sa'yeri. Guzârân'ı bunda zâl'la yananlar hâk-guzâr degiller imiş¹.

گرچه صد رودست در چشم مدام
زندہ رود باغ کاران یاد باد

Gerçi şed rûd'est der-çeşmem mudâm
Zinderûd-ı bâğ-kârân yâd bâd

Rûd ırmak. **Zinderûd** ba'zı lügatde, zâ-yı meftûhada ırad eylediler ve ba'zı-sında meksûrede, hâşılı, İsfahân cânibinde bir ulu ırmakdır². **Bâğ-kârân**; eger **bâğ-kârân**'dan murâd bâğbânlar ise kâf-ı 'Acemî olmak kıyâsdır ve eger bâğ eküp dikenler murâd ise kâf-ı 'Arabî olmak kıyâsdır, vaşf-ı terkîbî olmak i'tibâriyle, (^{M+} kârîden'den,) ekin ekmek ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Gerçi gözümde her dem her zamân göz yaşları yüz ırmak olur. Pes, imdi bâğcilarıñ Zinderûd'ı yâd olsun, ya'nî benim gözüm yaşı Zinderûd'ı añdursun, gözümden niçe Zinderûd gibi ırmaklar aþdigiçün.

نیک در تدبیر غم درمانده ام
چاره آن غمگساران یاد باد

Nik der-tedbîr-i ǵam der-mândeem
Çâre-i ān ǵam-gusârân yâd bâd

Nîk bunuñ gibi yerlerde muhkem ma'nâsına nadır. (^{S+} **Tedbîr-i ǵam** iżāfeti maşdarıñ mef'ûline iżāfetidir.)

Mahşûl-i Beyt: Muhkem, ǵam tedbîrinde 'acizim, ya'nî ǵam u ǵuşşa tedbîrinde çârem yokdur. Ol ma'hûd ǵam-güsârlarıñ çâresi yâd olsun, ya'nî yârân-ı ǵam-güsârân ki bizim her derdimize çâre iderlerdi, añilsun ol çâre. (^{S+} ǵam-güsâr lügatde eglence ma'nâsına nadır³.)

1 M: hâk-guzârlık eylememeşler. <^{F+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

2 M: İsfahân cânibinde olur ırmakdır.

3 Bu cümle F'de dekenarda yazılmıştır.

راز حافظ بعد ازین ناگفته ماند
ای دریغ آن رازداران یاد باد

Râz-ı Hâfiż ba'd ez-în nâ-gofte mând
Ey dirîg ân râz-dârân yâd bâd

Râz-ı Hâfiż izâfeti lâmiyyedir. **Nâ-gofte** söylenenmedik. **Mând** kaldı. **Ey** harf-i nidâ, münâdâ mahzûfdur, tâkdîri ey yârân'dır. **Râz-** (264b) **dârân** vaşf-1 terkibidir, râz şaklayıcılar dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'în râzi şimden şoñra söylenenmedik kaldı, ya'nî kimse kalmadı ki râzını şaklar. Pes, imdi râzi söylenenmedik mahfî kaldı. İmdi ey yârân, hayf, ol ma'hûd râz-dârlar añulsun, zîrâ râzımızı şiyânet iderlerdi.

254

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fa'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**

مطرب عشق عجب ساز و نوابی دارد
نقش هر نغمه که زد راه بجایی دارد

Mu'trib-i 'îşk 'aceb sâz ü nevâyî dâred
Nağş-ı her nağme ki zed râh be-câyi dâred

Mu'trib-i 'îşk izâfeti beyâniyyedir. **Sâz** bunda çalguçular kullandığı sâzdır, çeng ve kânûn ve köpuz gibi. **Nevây** nûn'uñ fethi ve zammiyle lügatdır, bunda murâd 'ilm-i nağmeden bir perdenî ismidir. Niteki 'Unşûrî dimişdir:

Beyt:	ره راهوی گر چه بیحد زدم نوا در حجاز و نوا یافتمن
	Reh-i Râhevî gerçi bî-had zedem Nevâ der-Hicâz u Nevâ yâftem ¹

Evvelki nevâdan murâd revnañ-ı hâldir ve ikinciden nağme-i Nevâ'dır ve **yâ** harf-i tenkîr. **Nağş-ı her nağme** izâfeti lâmiyyedir, **nağş**'dan murâd şüretdir.

¹ Râhevî makamından sayısızca çaldım, ama huzuru Hicâz ve Nevâ makamında buldum.

Ki harf-i râbiṭ-i şifat. **Râh**'dan bunda murâd perde-i sâzdır, ammâ īhâmdan hâlî degil. **Be-câyî; yâ** harf-i vahdet.

Mâhsûl-i Beyt: 'İşk muṭribiniñ 'aceb sâz u nevâsi var, ya'nî 'aceb sâza ve 'aceb nevâya mâlikdir. Mışrâ'-ı sâni müşrâ'-ı evveli müfessirdir. Her nağmeniñ şüretin ki çaldı, perdesi bir yerededir, ya'nî envâ'-ı nağamât ve dürlü dürlü perdelер çaldı, söyle ki biri birine beñzemez. Beytde muṭrib u sâz u nevâ ve naḳş u nağme ve râh şan'at-ı mûrâ'at-ı naẓîrdir. 'Îlm-i Bedî'den âgâh olmayan beytde ictimâ' var dimiş¹.

عالِم از نَالَة عَشَاق مِبَادَا خَالِي
که خوش آهنگ و فرح بخش صدایی دارد

'Ālem ez-nâle-i 'uṣṣâk me-bâdâ hâlî
Ki hoş-âheng u feraḥ-bâḥṣ şedâyi dâred

Nâle-i 'uṣṣâk iżâfeti lâmiyyedir. **'Ālem** mübtedâ, **me-bâdâ hâlî** habe-ri, **ez-nâle** habere müte'allik. **Ki** harf-i ta'lîl. **Hoş-âheng** terkîb-i mezci. Vâv harf-i 'atf. **Feraḥ-bâḥṣ** vaşf-ı terkîbîdir, feraḥ bağışlayıcı dimekdir. **Şedâyî; yâ** harf-i vahdet veyâ harf-i tenkîr.

Mâhsûl-i Beyt: 'Âlem nâle-i 'uṣṣâkdan hâlî olmasun, zîrâ güzel ve laṭîf âheng ü feraḥ ve şafâ bağışlayıcı şadâsi var, ya'nî nâle-i 'uṣṣâk sâ'ir nâlelere uymaz, ziyâde dil-bend ü dil-firîbdır. Nâle ve 'uṣṣâk ve âheng ve şadâ zîkri mûrâ'at-ı naẓîr kabîlindendir. Beyt-i sâbîkâ nisbet 'uṣṣâk lafzi īhâm-dâr vâki' olmuş, te'emmel tedri².

پیر دردی کش ما گرچه ندارد زر و زور
خوش عطا بخش و خطاب پوش خدایی دارد

Pîr-i durdî-keş-i mâ gerçi ne-dâred zer u zûr
Hoş 'atâ-bâḥṣ u haṭâ-pûş Hûdâyî dâred

Pîr-i durdî-keş-i mâ iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Durdî-keş** vaşf-ı terkîbîdir, murâd bâde-nûşdur ve bunda **pîr-i durdî-keş**'den murâd Şeyh Maḥmûd-ı Gûlreng'dir ki sâbîkan beyâni geçdi. **Hûdâyî; yâ** harf-i tenkîr.

Mâhsûl-i Beyt: Bizim dürdî-keş ya'nî bâde-nûş pîrimiz gerçi zer u zûr tutmaz, ya'nî şâhib-i mâl ü manşîb degildir, ammâ ihsân u 'atâ bağışlayıcı ve haṭâ

1 ^F Redd-i Şem'i

2 M: tedebeer.

ve ma'siyetini setr idici güzel efendisi var, ya'nî mäl ü manşıbı yok¹ ise Ȑudâ-yı Zü'l-celâl'e istizhârı vardır. Ȑudâyi'niñ yâşını ȭarf-i vaḥdet tutup bir Ȑudâsı var diyen Ȑudâ'yı bilmez imiṣ².

محترم دار دلم كين مگس قند پرست
تا هوا دار تو شد فر همایي دارد

Muhtesem dâr dilem k'in meges-i Ḳand-perest
Tâ hevâ-dâr-i tu şud ferr-i Humayî dâred

Muhtesem ism-i mefûl şîğası üzre, 'Acem muhterem ma'nâsında isti'mâl ider, ya'nî hürmetlü ve 'izzetlü ma'nâsına. **Dâr** fî'l-i (265a) emr müfred muhâṭab, **dilem** mefûl-i evveli ve **muhtesem** sâniśidir. **K'in; ki** ȭarf-i ta'lîl, **în** ism-i işaretdir **meges-i Ḳand-perest**'e ki **dil**'den 'ibâretdir ve izâfeti lämiyedir. **Ḳand-perest** vaşf-i terkîbîdir, perestîden'den, **ḳand** şekere dirler, şeker ȭapucu siñek dimekdir, ya'nî şekere mâ'il ma'nâsına. **Tâ** ibtidâ-yı ȭâyet içündür, zamânda münzü gîbi 'Arabîde. **Hevâ-dâr** vaşf-i terkîbîdir, muhibb ma'nâsına. **Ferr** bunda râ'nîn teşdîdiyledir, eser ve revnañ ve ziyâ ma'nâsına. **Humây** bir mübârek ȭuştur, Deşt-i Kîpçak ve Hind câniblerinde olur, her bâr ki peydâ olup görünse ol yerlerin âdemîsi segirdir gölgесine dâhil olmağa, zîrâ her kimiñ üstine ki gölgesi düşse yâ pâdişâh olurveyâ ulu devletlü olur, âhirindeki yâ ȭarf-i tenkîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlümü hürmetlü ve 'izzetlü tut, zîrâ bu Ḳand-perest meges seniñ hevâ-dâriñ olaldan berü ferr-i Hümâ tutar, ya'nî anda Hümâ eṣeri var ki her kime ki teveccûh idüp himmet eylese yâ pâdişâh olurveyâ 'âlî-cenâb bir devletlü olur. (M,F+ Hâşılı, seniñ mihiřiñ aña bir şeref virmiṣdir ki andan âşâr-i ȭaribe şâdir olur.) Humâyi'niñ yâşını ȭarf-i maṣdar tutan yâlar ma'ānîsin bilmegindeden ȭayrı³ ȭâfiyeden dahi ȭaber-dâr degil imiṣ⁴.

از عدالت نبود دور اگر شپرسد حال
پادشاهی که بهمسایه گدایی دارد

Ez-'adâlet ne-buveğ dûr egereş pursed hâl
Pâdişâhî ki be-hemsâye gedâyi dâred

1 M: yoğ.

2 <F+ Redd-i Şem'i>

3 S: ma'ānîsini bilmez imiṣ ve.

4 <F+ Redd-i Şem'i>

Egeres: zamīri ma'nā cihetinden **hâl**'e muğayyeddir ve ȳzmâr Ȅable'z-zikr tarîkiyle **gedâ**'ya râcî'dir. **Pâdişâhî** ve **gedâyî** yâ'ları vahdet içündür. **Ki** harf-i râbi't-ı şifat. **Be-hemsâye;** **bâ** harf-i zâ'id.

Mahşûl-i Beyt: 'Adâletden ba'id degildir eger anıñ hâlini şorarsa, ya'nî bir pâdişâh ki bir gedâ koñşısı ola¹, ol gedâyi tefakķud idüp hâlini şorarsa 'adâletden dûr ve 'adâletine münâfi degil. Hâşılı, bir pâdişâh bir gedâniñ hâlini şormak 'adâletden hâric degildir.

اشك خونين بنمودم بطبيبان گفتند
درد عشقست و جگرسوز دوایی دارد

Eşk-i hünin bi-numûdem be-ṭabibân goftend
Derd-i 'ışk' est u ciger-sûz devâyî dâred

Goftend'iñ makûli² müşrâ'-i sâñîdir. **Vâv** harf-i hâl. **Ciger-sûz** vaşf-ı terkîbîdir, sûzîden'den, ciger yandırıcı dimekdir. **Ciger-sûz** mübtedâ ve **dâred** haberî ve **devâ** muğaddem mef'ûli. **Devâyî** yâ'sı harf-i vahdet veýâ tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Kendi kanlu yaþımı tabîblere gösterdim. Didiler seniñ derdiñ 'ışk' derdiñ, hâlbuki ciger-sûz bir devâsı veýâ devâsı var. Ya'nî 'ışk' derdiniñ devâsı şabırdır, ol ise ciger-sûzdur, tahammûle meçâl yokdur. Vâv'i harf-i 'aṭf Ȅutup ma'nâyi; derd-i 'ışkdir ve ciger yakıcıdır, devâsı vardır diyen bî-derd ve 'ışk' derdi ve ciger yakıcı derddir, bir devâ Ȅutar mı, ya'nî buña 'ilâc müyesser degil diyen bî-derd 'aceb bâtil taşarruf eylemişler³.

ستم از غمزه میاموز که در مذهب عشق
هر عمل اجری و هر کرده جزایی دارد

Sitem ez-ǵamze me-y-āmûz ki der-mežheb-i 'ışk
Her 'amel ecrî vu her kerde cezâyî dâred

Sitem, **me-y-āmûz'** uñ muğaddem mef'ûl-i şarîhi ve **ez-ǵamze** Ȅayr-i şarîhi. **Ki** harf-i ta'lîl. **Mezheb-i 'ışk** iżâfeti lâmiyyedir meçâzen ve müşrâ'-i sâñîye merhûndur. **Ecrî;** yâ harf-i vahdet veýâ tenkîr. **Cezâyî** yâ'sı da böyledir. **Kerde** de 'amel ma'nâsinadır.

1 M: bir pâdişâh bir gedâ koñşısı ola. S, T: bir pâdişâhla bir gedâ koñşı ola. F nüshası tercih edildi.

2 M: mef'ûli.

3 <F+ Redd-i Sürürî ve Şem'î>

Mahşûl-i Beyt: Gamzeñden zulmi ögrenme ki ‘işk mezhebinde her ‘ameliñ ecri ve her işiñ cezâsi var, ya‘nî ‘adâlet eyleyeniñ ecri ve cezâsi luṭ u ihsândır ve zulüm işleyeniñ cezâsi ‘azâb u ‘ikâbdır. Pes, imdi (265b) gamzeñden zulüm ögrenme ki mükâfat u pâdâşîñ ‘azâb u ‘ikâb ola.

نَغْزٌ كَفْتَ آنَ بَتْ تِرْسَا بَچَةً بَادِهْ فَرُوْشٌ
شَادِئُ روْيِ كَسِيْ خُورَ كَهْ صَفَایِيْ دَارَد

Nağz goft ân but-i tersâ-beçe-i bâde-furûş
Şâdî-i rûy-i kesî hör ki şefâyî dâred

Nağz gökçek dimekdir, eyi ma‘nâsına. **Tersâ-beçe-i bâde-furûş** iżâfeti beyâniyyedir. **Goft**’uñ makûli müşrâ‘-ı şâniñiñ mažmûnidir. **Şâdî-i rûy-i kesî** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Hör;** taķdîri **bâde hör**dur. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Şefâyî dâred; yâ** harf-i tenkîr, şafâsi var dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bâde-furûş tersâ-beçe büt ya‘nî mahbûb-ı muğbeçe eyi söyledi ki şarâbi bir kimseniñ yüzü şevkîne iç ki şafâsi ola, ya‘nî kendiniñ şafâsi ola veyâ rûyîniñ şafâsi ola dimekdir.

خَسِرُوا حَافِظَ دَرْگَاهَ نَشِينَ فَاتِحَهْ خَوانَدَ
وَزْ زَبَانَ تُوْ تَمَنَّا يَ دَعَائِيَيْ دَارَد

Husrevâ Hâfiż-ı dergâh-nişîn Fâtîha hând
V’ez-zebân-ı tu temennâ-yı du‘âyî dâred

Hâfiż-ı dergâh-nişîn iżâfeti beyâniyyedir, dergâhda oturıcı. **Temennâ-yı du‘â** iżâfeti maşdariñ mefûline iżâfetidir ve **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür.

Mahşûl-i Beyt: Ey pâdişâh, Hâfiż-ı dergâh-nişîn Fâtîha okudu ve seniñ dilinden du‘â temennâsin tutar, ya‘nî Hâfiż’ a du‘â veyâ kendi hâlkında du‘â. Kâfiye žarüretiçün du‘â buyurmuşdur, ve illâ āmîn makâmı idi, taķdîri **V’ez-zebân-ı tu temennâ-yı āmînî dâred.**

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

نیست در شهر نگاری که دل ما ببرد
بختم ار یار شود رختم ازین جا ببرد

Nîst der-şehr nigârî ki dil-i mā bi-bered
Baḥtem er yār şeved raḥtem ezīn cā bi-bered

Nigârî; yā ḥarf-i vaḥdet. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şifat ve yā ḥarf-i beyān. **Dil-i mā** iżāfeti lāmiyyedir ve **bi-bered**¹’in muḳaddem mef’ūli.

Mahşûl-i Beyt: Şehr-i Şîrâz’da bir nigâr yokdur ki bizden göñül ilede ya‘nî bizi kendüye ‘âşik eyleye. Pes, ‘tâli’ baña yār olursa raḥt u esbâbımı bu yerden ilede, ya‘nî dilberleri ehl-i kemâle² i‘tibâr eyleyen memlekete varam, hâşılı, şâ‘i-re i‘tibâr eyledikleri diyâra gidem.

کو حریفی کش سرمست که پیش کرمش
عاشق سوخته دل نام تمنا ببرد

Kū ḥarîfi keş-i ser-mest ki pîş-i keremeş
‘Âşik-ı sühte-dil nâm-ı temennâ bi-bered

Harîfi; yā ḥarf-i vaḥdet. **Keş;** A‘câmdan ve ba‘zı lügatlerden mesmû‘ olan kâf-ı ‘Arabîniñ fethiyelerdir ve ba‘zı lügat kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle yazdı, nâzlı ve şâdân u ferhân ma‘nâsına, **ser-mest**¹’e iżāfeti beyâniyyedir. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şifat. **Pîş-i keremeş** iżāfeti lâmiyyedir ve müşrâ‘-ı sâniye merhündur. **‘Âşik-ı sühte-dil** iżāfeti beyâniyyedir. **Sühte-dil** yüregi yanmış dimekdir. **Nâm-ı temennâ** lâmiyyedir ve **bi-bered**¹’in muḳaddem mef’ûl-i şârîhidir.

Mahşûl-i Beyt: Kanı bî-pervâ şâdân u ferhân bir bâde-nûş muşâhib ki aâniñ keremi ķatında ve yâ öñinde, ya‘nî keremi öñinde, kereme iżāfet mecâzdır, murâd kendidir, sühte-dil ‘âşik temennâ adını aña ya‘nî andan bir nesne temennâ eyleye, ya‘nî hǖtâm-ı² dünyâdan bir nesne ‘arz eyleye? Ve eger ḥarîfden murâd cânân ise temennâ-yı vişâl eyleye dimekdir.

1 S: ehl-i ma‘rifete.

2 S: hükkâm-ı.

باغبانا ز خزان بى خبرت مى بىنم
آه از آن روز كه بادت گل رعنا ببرد

Bâğbânâ zi-hazân bî-haberet mî-bînem
Âh ez-ân rûz ki bâdet gul-i ra'nâ bi-bered

Bâdet'iñ tâ'sı ma'nâ cihetinden **ra'nâ**'ya muķayyeddir, **ra'nâyet** taķdırinde.

Mahşûl-i Beyt: Ey bâğbân, hâzândan seni bî-haber görürüm, âh ol günden ki gül-i ra'nâni seniñ bâd-i hâzân ilede. Bâd-i hâzândan murâd eceldir ve gül-i (266a) ra'nâdan ‘ömr-i nâzenin murâddır. Ya'nî ecelden seni ġâfil görürüm, âh ol günden ki ‘ömr-i nâzeniniñ bâd-i fenâ ķapup götürüre.

رهن دهر نخستت مشو ايمن ازو
اگر امروز نبردست که فردا ببرد

Reh-zen-i dehr ne-ħufte'st me-șev īmin ezü
Eger imrûz ne-burde'st ki ferdâ bi-bered

Reh-zen vaşf-ı terkibî, yol urıcı ya'nî ḥarâmî dimekdir, **dehr**'e iżâfeti beyâniyyedir. **İmîn**, hemzeniñ ve mîm'iñ kesriyle, emîn dimekdir. Ú žamîri **reh-zen-i dehr**'e râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Dehr ḥarâmisi uyumamışdır, andan emîn olma, ya'nî ġâfil degil. Eger bu gün ‘ömr-i nâzeniniñ alup iletmediyse¹ yarın iledür, ya'nî bugün seni (^{M,T+} fenâ) eylemedi ise yarın fenâ eylemesi muķarrerdir dimekdir.

در خیال این همه لعبت بهوس می بازم
بو که صاحب نظری نام تماشا ببرد

Der-ħayāl īn heme lu'bet be-heves mî-bâzem
Bū ki šâhib-nażarî nâm-ı temâşâ bi-bered

Der-ħayâl; aslında **der-hayâlem**'dir, **mîm**-i mütekillim žârûret-i vezni-çün ħazf olındı. **Lu'bet** ḥokka-bâzlık ve kükla oyunu. **Be-heves;** **bâ** ḥarf-i mušâħabet. **Mî-bâzem** ff'l-i mužâri' mütekellim vaħde, oynarım dimekdir. **Bû** buved'den muħaffefdir, ola ki dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Šâhib-nażar** vaşf-ı terkibî aksâmındanandır ve **yâ** ḥarf-i vaħdet. **Nâm-ı temâşâ** iżâfeti lämiyyedir ve **bi-bered**'iñ muķaddem mef'üli.

¹ S: iletmezse.

Mahşûl-i Beyt: Kendi hayâlimde hevesle bu kadar lu‘bet-bâzlîk iderim ya‘nî bu kadar muğayyel ü müşanna‘ eş‘är iżhâr iderim, ola ki bir şâhib-nażar temâşâ adını aña. Ya‘nî ola ki bir gün bir şâhib-nażar kilk-i Hâfiż’iñ hayâl-engîz eşârîni seyr ü temâşâ idelim diye. Mîşrâ‘-ı evveliñ ma‘nâsını; hayâli bu deñlü lu‘bet hevesiyle ya‘nî tâmam-ı sa‘y ile ȝuhûra getürürüm diyen hayli muğayyel ma‘nâ iżhâr eylemiş¹.

علم و فضلى که بچل سال دلم جمع آورد
ترسم آن نرگس مستانه بیغما ببرد

‘Ilm u fażlî ki be-çil sâl dilem cem‘ àverd
Tersem ān nergis-i mestâne be-yâgmâ bi-bered

‘Ilm u fażlî; takdîri ‘ilmî vu fażlî’dir, ya‘lar vaḥdet-i nev‘iyelerdir, bir dûrli ‘ilm ü fażl dimekdir. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şifat. **Be-çil;** bâ ḥarf-i ȝarf, cil kırk dimekdir. **Cem‘ àverd** divşirdi dimekdir. **Be-yâgmâ;** bâ ḥarf-i müşâhabet.

Mahşûl-i Beyt: Bir ‘ilm ü fażlî ki kırk yılda divşirdim ya‘nî kazandım, korķarım ki ol nergis-i mestâne yağmâ ile ildeveyā iledür², ya‘nî müktezâ-yı ‘ilm ü fażl ile baňa ‘amel itdürmeyüp beni mecnûn-ı lâ-ya‘kîl eyleyeveyā eyler.

سحر با معجزه پهلو نزند این باش
سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد

Sihir bâ-mu‘cize pehlü ne-zened īmin bâş
Sâmirî kîst ki dest ez-yed-i beyzâ bi-bered

Ba‘zî nûshada **Bang-ı gâvî çi şadâ bâz dehed ‘işve me-ḥir. Bâ-mu‘cize;** bâ ḥarf-i şila. **Pehlû ne-zened** yanaşmaz ve berâber olmaz ma‘nâsına nadır. **Sâmirî kîst** Sâmirî kimdir. **Ki** ḥarf-i beyan. **Dest** bunda ȝalebe ma‘nâsına nadır, niteki bir iki yerde beyân olunmuşdur. **Yed-i beyzâ** mužâf hâzfiyelerdir, takdîri şâhib-i yed-i beyzâdır ki Hażret-i Mûsâ peyğamber³ murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Sihir mu‘cizeye yanaşmaz ya‘nî berâber olıma, sen emîn ol, hîṭâb ‘âmmidir. Sâmirî kimdir ki Hażret-i Mûsâdan el iledüp aña ȝalebe eyleye. Ya‘nî ‘El-hakku ya‘lû ve-lâ yu‘lâ’⁴dir. Bâṭıl ȝâkkâ ȝâlib olmaz, ya‘nî Sâmirî gibi sehhâr, Mûsâ gibi (^{M,T+} şâhib-i) mu‘cizâtâ berâber olmak ihtiṭâl yokdur.

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

2 S: yağmâlayaveyâ iledede.

3 S: Hażret-i Mûsâ peyğamber ‘aleyhi’s-selâm.

4 Hak üstündür, hiçbir şey ona üstün gelemez.

Ammā mahşûl-i müşrâ‘-ı nûsha: **Bang-ı ǵavî** iżâfeti lâmiyyedir ve **yâ** ḥarf-i vaḥdet-i nev‘iyye. **Çi** bunda istifhâm-ı inkârî tarîkiyle (266b) gelmişdir. **Bâz** edât-ı te’kîd. **‘Îsve, me-hir**’iñ muķaddem mef’ûlidir. **Me-hir**, mîm’iñ fethî ve hâ’nîn fethî ve kesri câ’iz¹, fi'l-i nehy müfred muhâṭab, şatun alma ya‘nî kabûl eyleme.

Mahşûl-i Mîşrâ‘: Bir şığırın âvâzı ne şadâ virür, aldanma, ya‘nî Sâmirî hûliyy-i Kîbîtî’den peydâ eylediği buzağınuñ ne şiyt u şadâsi olur, anıñ ḥuvârına ya‘nî şîğir buzağısı âvâzına aldanma, sihriledir², ötesi bâtiłdır, hâlikati yokdur dimekdir. Hâşılı, Sâmirî her ne ki işlerse sihirdir, anıñ sihri Ḥâzret-i Mûsa’nuñ mu‘cizesiyle berâber olımaz.

راه عشق ار چه کمنگاه کماندارانست
هر که دانسته رود صرفه ز اعدا ببرد

Râh-ı ‘îşk er çi kemîngâh-ı kemân-dârân’est
Her ki dâniște reved şarfe zi-a’dâ bi-bered

Sâbiķan beyân olındı idi ki **şarfe** (M,T+ ‘Acem) iştîlâhlarında ziyâdeye dirler.

Mahşûl-i Beyt: Râh-ı ‘îşk gerçi kemân-dârlar kemîngâhıdır, ammâ her kimse ki dâniște ya‘nî ‘âkilâne gide, a’dâdan şarfe iledür ya‘nî düşmânlara ǵalebe ider. Hâşılı, tarîk-ı ‘îşk-ı cânâna³ tedârük ü tedbîr ile sülük eyleyen rakîblerden emîn olup anlara ǵalebe ve կahr eyler.

جام مینایع می سد ره تنگ دلیست
منه از دست که سیل غمت از جا ببرد

Câm-ı mînâyi-i mey sedd-i reh-i teng-dili’st
Me-nih ez-dest ki seyl-i ǵamet ez-câ bi-bered

Mînâyi; yâ ḥarf-i nisbet ve **mînâ** yaşıl şırçaya dirler, teşbih tarîkiyle felege de dirler. Bunda yeşil şırçadan kâdeh murâddır, **mey**’e iżâfeti lâmiyyedir ve **sedd-i reh** iżâfeti maşdarını mef’ûline iżâfetidir. **Teng-dili** vaşf-ı terkîbî aksâmîndandır ve **yâ** ḥarf-i vaḥdet. **Ki** ḥarf-i ta’lîl. **Seyl-i ǵam** iżâfeti beyâniyyedir. **Seyl-i ǵamet, bi-bered**’iñ muķaddem mef’ûl-i şarîhidir ve **ez-câ** ǵayr-i şarîhi.

1 S: Me-har mîm’iñ ve hâ’nîn fethî ve kesriyle câ’izdir.

2 M, T: sihîrlərdir.

3 T, F: cânâneyi.

Mahşûl-i Beyt: Şarâbîn yeşil şırça kadehi göñül darlığı yolunuñ sedd-i rehidir, ya'nî göñül tarlığına mânî'dir. İmdi elden ķoma ki seyl-i ǵam seni yeriñden iledür. Ya'nî ǵam seni telef ider, imdi câm-ı bâdeyi elden ķoma ki ǵam yanına uğramaya. **Mey** yerine **men** yazan men ile meyi¹ fark eylemez imiş².

حافظ ار جان طبلد غمزة مستانه يار
خانه از غير پرداز و بهل تا بيرد

Hâfiż er cān talebed ǵamze-i mestâne-i yâr
Hâne ez-ǵayr bi-perdâz u bi-hil tâ bi-bered

Hâfiż münâdâ. **Bi-perdâz** hâlî eyle dimekdir, perdâhîten ve perdâzîden lafz-ı müsterekdir tamâm eylemek ve hâlî ķılmak beynde. **Bi-hil** ff'l-i emr müfred muhâṭab, hilîden'den, şalivirmek ve terk eylemek ma'nâsınañdır, bunda ķo dimekdir, terk eyle ma'nâsına. **Tâ** bunda hattâ ma'nâsınañdır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, eger yâriñ ǵamze-i mestânesi cān taleb iderse hâneyi ağıyârdan hâlî eyle ve ķo tâ iletşün, ya'nî derûn-ı dilde ǵayre yer ķoma, tâ câni alup iletşün.

256

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

جهان بر ابروی عید از هلال وسمه کشید
هلال عید در ابروی يار باید دید

Cihân ber-ebrû-yi 'id ez-hilâl vesme keşid
Hilâl-i 'id ber-ebrû-yi yâr bâyed dîd

Cihân mübtedâ ve **keşid** haberî, bâkileri **keşid**'e müte'allik. **'Id**'e **ebrû** isti'are eyledi ve **ebrû**'ya (^{M,T+} **vesme**,) **vesme** râstıkdır. Mîşrâ'-ı şânî şart-ı mahzûfa cevâb şekli vâki' olmuşdur.

1 S: men'i mey'den. T, F: men'i mey'i.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Cihân ebrû-yı ‘îde hilâlden vesme çekdi, ya‘nî hilâl-i ‘îd görinüp peydâ ve hüveydâ oldu. Pes, hilâl-i ‘îdi ebrû-yı yârda görmek gerek, ya‘nî yâriñ ebrûsını (267a) hilâl-i ‘îd bedeli görmek gerek. Halkıñ mu’tâdidir hilâl göründükde bir nesneye bakmak. İmdi Hâce buyurur ki hilâl-i ‘îd görünicek yâriñ ebrûsına bakmak gerek.

شکسته گشت چو پشت هلال قامت من
کمان ابروی یارم چو وسمه باز کشید

Şikeste geşt çu puşt-i hilâl kâmet-i men
Kemân-ı ebrû-yı yârem çu vesme bâz keşid

Ba‘zi nüshâda **geşt** yerine kerd vâki‘ olmuş. Pes, fâ‘ili **kemân-ı ebrû-yı yâr**’dır.

Mahşûl-i Beyt: Hilâl arkası gibi benim kâmetim şındı, benim yârimiñ kemân-ı ebrûsı ki kendüye vesme çekdi. Ya‘nî benim yârimiñ ebrûsı ki vesme gibi siyâh oldu ve kemâna müşâbih oldu, benim kâmetimi hilâl gibi du-tâ eyledi. İsm-i mef’ûl Fârîside geşt ve yâşud şîgalarıyla terkîb olur, bunda **şikeste geşt** olduğu gibi. Hâşılı, müşrâ‘-ı şâni yâriñ ebrûları kemânveş ve vesme gibi siyâh olmasından kinâyetdir.

مپوش روی مشو در خط از تفرج خلق
که خواند خط تو بر رو و ان یکاد و دمید

Me-pûş rûy u me-şev der-haṭ ez-teferruc-i haṭ
Ki ḥând haṭ-ı tu ber-rû ve in yekâd u demid

Der-haṭ şuden gâh hicâbda ve gâh iżtirâbda istî‘mâl olunur, bunda hicâb ma‘nâsına inadır. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Ber-rû** aşlında **ber-rûyet** idi, zarûret-i vezn için žamîr-i hîṭâb hâzf olunmuş. **«وَإِن يَكُادُ الَّذِينَ كَفَرُوا**^۱ ayet-i kerîmesidir ki yaramaz göz degmemek için okûrlar².

Mahşûl-i Beyt: Yüzüñi örtme ve maḥcûb olma halkıñ teferrücidinden ve seyrinden, zîrâ seniñ haṭtiñ rûyuña ‘ve in yekâd’ âyetin okudu (^{M+} ve üfürdi,) ya‘nî haṭtiñ geldi, şimdien girü halkdan yüzüñi gizleme ki saña göz degmez. Hâşılı, bundan şoñra ‘uşşâk ǵulûdan ǵalurlar, yüzüñi gerek setr eyle, gerekse eyleme. Cânâniñ haṭtı rûyına ‘ve in yekâd’ âyetin okumağı rûyına kimse ‘adem-i

1 “O küfre sapanlar Kur'an’ı iştittiklerinde az kalsın gözleriyle seni devireceklerdi.” Kalem 68/51.

2 S: yaramaz göz degmemek için okûrlar, süre-i Nûn'dadır.

iltifâtdan (^{S,T+} kinâyetdir. **Demîd** hând lafzına ma'ṭûfdur, üfürdi dimekdir. 'Âdetdir, bir nesne okusalar ardından üfürürler. Demîd 'ibâretinde) ihâm var, *te'emmel tedri*¹.

مَگر نسِيم تَنْت صَبَح در چمن بَگَذَشت
که گل بُوی تو بر تن چو صَبَح جامه درید

Meger nesîm-i tenet şübhî der-çemen bi-guzeşt
Ki gul be-bûy-i tu ber-ten cu şübhî câme derid

Meger ke'enne ma'nâsına nadır. **Nesîm** bunda güzel kökü ma'nâsına tecrîd olunmuşdur, **ten**'e iżâfeti lâmiyyedir. **Şubhî** zûrûf-ı zamâniyyedendir **bi-guzeşt** lafzına. **Ki** harf-i ta'lîl. **Gul** mübtedâ ve **derid** haberî ve bâkîsi habere müte'alîk. **Ber-ten**; takdîri **ber-teneş**'dir. **Câme**, **derid**'iñ muğaddem mefûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Ke'enne ki seniñ teniñ nesîmi şabâh vaqtî çemene uğradı ki gül seniñ büyuñ sebebiyle teni üzerinde şübhî gibi câmesini çâk eyledi. Gûlüñ ve şübhûñ câmesini çâk eylemekden maķşûd açılmalarıdır.

نبود چنگ و رباب و گل و نبید که بود
گل وجود من آغشته گلاب و نبید

Ne-bûd çeng u rubâb u gil u nebîd ki bûd
Gil-i vucûd-ı men âğışte-i gulâb u nebîd

Gil-i vucûd iżâfeti beyâniyyedir. **Âğışten** İslamañ ve yoğurmañ², bunda ıslanmış dimekdir, **gulâb**'a iżâfeti lâmiyyedir. Bunda **nebîd**'den bâde murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Çeng ve rebâb ve gül ve nebîd dünyâda yok idi ki benim vûcûdum balçığı gûl-âb ve nebîdle ağışte idi, ya'nî ezelden benim tînetim gûl-âb u bâde ile muhammerdir.

بِيَا كَه با تو بِكَوِيم غَم و مَلاَت دَل
چرا که بى تو ندارم مجاَل گفت و شنید

Bi-y-ā ki bā-tu bi-gûyem ġam u melâlet-i dil
Çi-râ ki bî-tu ne-dârem meçâl-i goft u şenid (267b)

Bi-y-â; hîtiâb cânânadır. **Çi-râ** bunda edât-ı ta'lildir, zîrâ ma'nâsına. **Ki** harf-i **beyân**.

1 M: te'emmel tedebber.

2 S: toğramañ, T, F: doğramañ.

Mahşûl-i Beyt: Gel ki saña gönlüñ ǵam u melâletini söyleyeyin, zîrâ ki sensiz dimeye ve işitmeye mecâlim yokdur. Ya'nî gönlüñ ǵücretini sen olunca söyleyirim, ammâ sen olmayınca կâdir degilim aǵzım açıp söz söylemeye, zîrâ benim varlığım seniñ varlığına mułkayyeddir.

بهاى وصل تو گر جان بود خريدارم
كه جنس خوب مبصر بهر چه ديد خريد

Bahâ-yı vaşlı tu ger cân buved һarîdârem
Ki cins-i һüb mubaşır be-her ci diğ һarîd

Bahâ-yı vaşlı iżâfeti lâmiyyedir ve **tu**'ya iżâfet maşdarıñ mef'ûlinedir. **Harîdârem** fi'l-i mužâri' mütekellim vahde. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Cins-i һüb** iżâfeti beyâniyyedir. **Cins**'den murâd կumâşdır. **Mubaşır** tüccâr aralarında almada şatmada gözü açık olup her nesneniñ կâdr u kıymetini bilene dirler, simsâr da dirler¹. **Harîd** fi'l-i mâzî müfred ǵâ'ib, şatun aldı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ vaşlıñ bahâsı cân ise de müsteriyim, zîrâ mubaşır һüb metâ'ı niçe gördiyse² şatun aldı, ya'nî eyü metâ' u կumâşı niçe olursa alur, seniñ vaşlıñ da bir metâ'-ı girân-bahâdır. Bahâsı cân ise de alurum.

مریز آب سرشکم که بی تو دور از تو
چو باد می شد و در خاک راه می غلطید

Me-rîz âb-ı sırişkem ki bî-tu dûr ez-tu
Cu bâd mî-şud u der-hâk-i râh mî-ǵaltîd

Mî-şud giderdi ve **mî-ǵaltîd** yuvalanurdu.

Mahşûl-i Beyt: Gözüm yaşını dökme, zîrâ sensiz, senden ıraq bâd gibi giderdi ve yol տoprağında yuvalanurdu, ya'nî senden ıraq düşünce yel gibi³ yol տoprağında yuvalanur. Câ'izdir ki bunda mî-şud ve mî-ǵaltîd mâzî-i һâliş ma'ńasına ola, ya'nî gitdi ve yuvalandı dimek ola. **Dûr ez-tu** bunuñ gibi yerlerde du'âdır, senden ıraq olsun dimekdir, niteki Türkide һâzırlardan ıraq olsun dirler. Mışrâ'-ı şanîniñ ma'ńasını yel⁴ gibi oldu diyen ma'ńayı olduramamış⁵.

1 M, T: kıymetini bile, simsâr da dirler.

2 T: görürse.

3 S: düsende yıl gibi.

4 S: yıl.

5 <Т> Redd-i Şem'i>

چو ماه روی تو در شام زلف می دیدم
شبم بروی تو روشن چو روز می گردید

Cu māh-ı rūy-ı tu der-şām-ı zulf mī-didem
Şebem be-rūy-ı tu rūşen cu rūz mī-gerdīd

Māh-ı rūy-ı tu iżāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedir. **Şām-ı zulf** de beyāniyye.
Be-rūy; bā harf-i sebeb. **Mī-gerdīd** ve **mī-did** cā'izdir ki hikāyet hāl-i māzī ola,
(^{S,F+} ve cā'izdir ki hāliş māzī ola.)

Mahşûl-i Beyt: Çünkü seniñ māh-ı rūyuñ şām-ı zülfünde gördüm veya
gördüm, seniñ rūyuñ sebebiyle gice baña rūz gibi rūşen olurdı veya oldu. Ya'nī
seniñ rūyuñ güneş olmaç sebebiyle anı görmekle gicem gündüz oldu.

بلب رسید مرا جان و بر نیامد کام
بسر رسید امیدم طلب بسر نرسید

Be-leb resîd merâ cân u ber-ne-y-âmed kâm
Be-ser resîd umîdem taleb be-ser ne-resîd

Merâ benim dimekdir. **Ber-ne-y-âmed** hâşıl olmadı dimekdir, **kâm** fâ'ili.
Be-ser resîd hadde ve gâyete irişdi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânım dudağıma irişdi ve murâdım hâşıl olmadı, ümîdim
de hadde ve gâyete irişdi, ammâ talebim hadde ve gâyete irişmedi. Ya'nî ümî-
dim dükendi, ammâ talebim dükenmedi, ya'nî taleb-i vişâl-i cânâna hadd ü
pâyân yok.

ز شوق روی تو حافظ نوشت حرفي چند
بخوان بنظمش و در گوش کن چو مروارید

Zi-şevk-i rūy-ı tu Hâfiż nuvişt harfi çend
Bi-hân be-naâzmeş u der-gûş kon cu murvârid

Şevk-i rūy-ı tu iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Harfi; yâ** harf-i vağdet. **Be-naâzmeş;**
şîn-i şamîr harfi çend'e râci'dir. (268a) **Murvârid** incüye dirler.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ rūyuñ şevkinden Hâfiż bir niçe harf yazdı, imdi ol
harfleri naâzmile okı ve kulağına tâk inci gibi, ya'nî naâzm-ı Hâfiż'dan anı incü
gibi kulağına çek.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Münserih
Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün**

حافظ خلوت نشین دوش بمیخانه شد
از سر پیمان برفت با سر پیمانه شد

Hâfız-ı halvet-nişin dûş be-mey-hâne şud
Ez-ser-i peymân bi-reft bâ-ser-i peymâne şud

Ba'zi nüshada **halvet** yerine **mescid** vâkı‘ olmuş. **Dûş** dün gice dimekdir. **Şud** reft ma'nâsına nadır. **Ser** bunda sevdâ ve cihet ma'nâlarına olmaç mümkündür. **Peymân** ‘ahd ma'nâsına nadır. **Bâ** harf-i şila. **Peymâne** ķadeh. **Şud** yine reft ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Halvet-nişin ve mescid-nişin Hâfız dün gice meyhâneye gitdi. Zühd ü taķvâ ‘ahd u peymâni sevdâsından gitdi (^{M,T+} ve peymâne hevâsına gitdi.) Ya'nî zühd ü taķvâ yolın terk idüp bâde-peymâlik hevâsına düşdi. Mîşrâ'-ı şanîniñ ma'nâsını; ‘ahd başından gitdi, ķadeh başıyla oldu ve zühd ü şalâh ‘ahdi hevesinden¹ gitdi, peymâne hevesi ile oldu diyenler ma'nâyi olduramamışlar².

شاهد عهد شباب آمده بودش بخواب
باز بپیرانه سر عاشق و دیوانه شد

Şâhid-i ‘ahd-i şebâb âmede büdeş be-hâb
Bâz be-pîrâne-ser ‘âşik u dîvâne şud

Şâhid-i ‘ahd-i şebâb iżâfetleri beyâniyyedir. **Şebâb** bunda yigitlikdir. **Bû-deş; şîn-i žamîr** ma'nâ cihetinden **hâb**'a muķayyeddir, **be-hâbes** taķdîrinde, beyt-i sâbıkda Hâfız'a râci'dir. **Bâ** harf-i şilaveyâ **hârf-i ʐarf**. **Bâz** bunda girü ma'nâsına nadır. **Be-pîrâne-ser;** **bâ** harf-i ʐarf. **Pîrâne-ser** pîrlîk vakıtinde. **Şud** oldu dimekdir.

1 M: hevâsına.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

Mahşûl-i Beyt: Yigitlik zamânı mahbûbı Hâfiż'a düşde gelmiş idi, ya'nî düşünde kendini civân görmüş idi, gine pîrlik vakıtinde 'âşik u dîvâne oldu. Ya'nî (^{M,T+} düşde) kendüyi pîrlik vakıtinde civân görmek 'âşik u dîvâne olmakdır, zîrâ 'Eş-şebâbu şu'betun mine'l-cunûn¹dur.

مَغْبِچَةٌ مَّى گَذَشْت رَاه زَن دِين وَ دَل
دَر پَى آن آشنا از هَمَه بِيْگَانَه شَد

Muğ-beçe'i mî-guzeşt râh-zen-i dîn u dil
Der-pey-i ân âşinâ ez-heme bîgâne şud

Muğbeçe'i; yâ harf-i vahdet. **Mî-guzeşt** geçerdi veya geçdi dimekdir. **Râh-zen** vaşf-ı terkibidir, yol urıcı ma'nâsına ya'nî hâramî, **muğ-beçe**'ye şifatdır, **dîn u dil**'e iżâfeti ism-i fâ'ilîn mef'ûline iżâfetidir. **Der-pey-i ân âşinâ; ân** işaretdir **muğ-beçe**'ye.

Mahşûl-i Beyt: Dîn ü dil reh-zeni bir muğbeçe geçerdi veya geçdi. Pes, Hâfiż ol âşinânıñ ardından cemî'inden bîgâne oldu, ya'nî andan ġayrıları terk idüp aña uyup gitdi.

آتش رخسار گل خرمن ببل بسوخت
چهره خندان شمع آفت پروانه شد

Âteş-i ruhsâr-i gul hîrmen-i bulbul bi-sûhît
Çihre-i hândân-i şem^c iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Hîrmen-i bulbul** iżâfeti beyâniyye. **Âteş** mübtedâ ve **bi-sûhît** haberî ve **hîrmen-i bulbul** haberîn muâkaddem mef'ûli. **Çihre-i hândân-i şem^c** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Âfet-i pervâne** iżâfeti maşdarîn mef'ûline iżâfetidir. **Çihre** mübtedâ ve **şud** haberî ve **şud'uñ** ismi tahtında **çihre**'ye râci' žamîr ve **âfet-i pervâne** haberî.

Mahşûl-i Beyt: Gûlüñ âteş-i ruhsâri hîrmen-i bülbüli ya'nî (^{T,F+} hîrmen-i) vücûd-ı bülbüli yakdı. Şem'iñ de çehre-i hândânı âfet-i pervâne oldu, ya'nî şem'iñ yanması pervâneye belâ ve âfet oldu, zîrâ yanup yalınlaşmasa pervâne kendini aña urmazdı. Hâşılı, gûlüñ âteş-i ruhsâri ya'nî açılıp (268b) kızarması bülbül-i bî-çâreyi yakdı, zîrâ açılmasa bülbül iżtîrâba düşüp yanmadı, (^{M,T+} şem^c de sûzân olmasa pervâne-i nâ-murâdî yandırmadı.)

1 Gençlik deliliğin bir şubesidir.

گریه شام و سحر شکر که ضایع نگشت
قطرہ باران ما گوهر یک دانه شد

Giryе-i şām u sehēr şukr ki zāyī¹ ne-geş̄
Kaṭre-i bārān-ı mā gevher-i yek-dāne şud

Giryе-i şām u sehēr; taķdīri **giryе-i mā şām u sehēr** idi, hâzf u īşāl tarîkiy-le terk olındı. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Ne-geş̄**²iñ ismi tahtında **giryе**'ye rāci¹ žamîrdir ve ḥaberi zāyī¹. **Kaṭre-i bārān-ı mā**¹ izâfetleri lâmiyyelerdir. **Gevher-i yek-dāne** beyâniyye. **Giryе** mübtedâ, **ne-geş̄** ḥaberi. **Kaṭre** mübtedâ, **şud**¹ uñ ismi tahtında **kaṭre**'ye rāci¹ žamîr ve ḥaberi **gevher**'dir.

Mâḥṣūl-ı Beyt: Şükür ki bizim şabâh ve alşâm giryemiz zāyī¹ olmadı, kaṭre-i bārānimiz gevher-i yekdâne oldu. Ya'nî ağladığımız zāyī¹ olmadı, belki müntic oldu, şöyle ki her kaṭre-i sîrişkimiz gevher-i yek-dâne oldu, hâşılı, mü'eşşir oldu ki vişâl-i cânâna sebeb oldu.

صوفیع مجنون که دی جام و قدح می شکست
دوش بیک جرعه می عاقل و فرزانه شد

Şûfi-i mecnûn ki dî câm u կadeh mî-şikest
Dûş be-yek cur'a mey 'âkil u ferzâne şud

Şûfi-i Mecnûn beyâniyye. **Ki** râbiṭ-ı şifat. **Dî** dün dimekdir. **Ferzâne** 'âkil dimekdir.

Mâḥṣūl-ı Beyt: Mecnûn şûfi ki dün meclisde câm u կadehi şikest iderdi, dün gice bir cûr'a² mey içmek sebebiyle 'âkil ü ferzâne oldu, ya'nî bir cûr'a bâde ile uslandı ve hûşmend oldu.

نرگس ساقی بخواند آیت افسونگری
حلقة اوراد ما مجلس افسانه شد

Nergis-i sâki bi-ḥând āyet-i efsûngerî
Hâlqa-i evrâd-ı mā meclis-i efsâne şud

Nergis-i sâki izâfeti lâmiyyedir, **nergis**'den çeşm murâddır teşbîh-i kinâ-ye tarîkiyle. **Āyet**'den bunda 'alâmet murâddır, **efsûnger**'likden sehîhârlık

1 M, S, T: Kaṭre-i bārān. F nüshası esas alındı.

2 S: կadeh.

murâddır, ya'nî seહહârlîk nişanlarından bir 'alâmet gösterdi dîmekdir. **Halka-i evrâd-ı mâ** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Meclis-i efsâne** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Çeşm-i sâkî seહહârlîk âyetin okudu ya'nî sihirden nişan virdi, hâşılı, seહહârlîk eyledi. Pes, bizim evrâdımız halkası efsâne meclisi oldu. Ya'nî çesm-i sâkî sihr-sâz olunca halka-i evrâdımız bî-fâ'ide kîsas u hikâyât oldu, ya'nî bizi meshûr eyledi, şöyle ki her ne olursa söyleşir olduk.

منزل حافظ کنون بارگه پادشاه است
دل بر دلدار رفت جان بر جانانه شد

Menzil-i Hâfiż kunûn bezmgeh-i pâdişâ'st
Dil ber-i dil-dâr reft cân ber-i cânâne şud

Menzil-i Hâfiż izâfeti lâmiyyedir. **Bezmgeh;** **bezm** meclisdir, **geh** de gâh'dan muhaffef zûrûf-ı mekâniyyedendir, bezm yeri dîmekdir, **pâdişâ'**ya izâfeti lâmiyyedir. **Pâdişâ** hâ ile ve hâ'sız lügatdir¹. **Ber-i dil-dâr** izâfeti lâmiyyedir. **Ber-i cânâñ** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'în menzili şimdi pâdişâh bezmgehidir, göñül dil-dâr կatına vardi, cân da cânâñ yanına vardi. Ya'nî Hâfiż'în menzili ki pâdişâh bezmgehi oldu, pes, dil ü câna yer կalmadı, belki dil dil-dâr կatına ve cân cânâñ կatına vardi.

¹ S: Pâdişâh hâ ile ve pâdişâ hâ'sız lügatdir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

هرگزم نقش تو از لوح دل و جان نرود
هرگز از یاد من آن سرو خرامان نرود

Hergizem nağş-i tu ez-levh-i dil u cān ne-reved
Hergiz ez-yâd-i men ān serv-i hîrâmân ne-reved

Hergizem; mîm-i mütekellim ma‘nâ cihetinden dil u cān’ a muķayyeddir.
Nakş-i tu lâmiyye. Levh-i dil u cān beyâniyye. Yâd-i men lâmiyye. Serv-i hîrâmân beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ nağş-i rûyuñ hergiz benim levh-i dil ü cānimdan gitmez ve hergiz benim yâdîmdan seniñ ol serv-i hîrâmân gibi kâmetiñ (269a) gitmez, ya‘nî ‘âklîmda ve fikrimde ve göñlümde seniñ rûyuñ ve kâmetiñ dâ’imâ şâbitdir dimekdir¹.

از دماغ من سرگشته خیال دهنت
بجفای فلك و غصه دوران نرود

Ez-dimâğ-i men-i ser-geşte hâyâl-i ruh-i tu
Be-cefâ-yı felek u gûşşa-i devrân ne-reved

Men-i ser-geşte beyâniyye. **Hâyâl-i ruh-i tu** iżâfetleri lâmiyyelerdir.
Be-cefâ; bâ harf-i sebeb. Cefâ-yı felek ve gûşşa-i devrân lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Men-i ser-geşteniñ dimâğından seniñ ruhuñ hâyâli felek cefâsiyla ve devrân gûşasıyla gitmez, ya‘nî saña ol կadar muhabbetim vardır ki degme cefâ ve cevr ile (^{M,T+} ve ǵam u endühlâ) gitmez.

(^{S,T+} Beyt: Biñ cefâ² görsem ey şanem senden
Bu ne sözdür ki utanam senden

Tâli‘imdir seni vefâsız iden
Ben anı şanma kim şanam senden)

1 M, T, F: seniñ rûyuñ ve kâmetiñdir dâ’imâ.

2 S: һaṭâ.

در از ل بست دلم با سر زلفت پیوند
تا ابد سر نکشد وز سر پیمان نرود

Der-ezel best dilem bā-ser-i zulfet peyvend
Tā ebed ser ne-keşed v'ez-ser-i peymān ne-reved

Peyvend bunda ‘ahd ma‘násınadır. **Tā** intihā-i gāyet içündür, ilā ma‘násına. **Ser ne-keşed** baş çekmez ya‘nī ibā eylemez ma‘násına. **Ser-i peymān; ser** bunda meyl ü muhabbet ma‘násınadır, **peymān** ‘ahd u ḫavl ü ḫarār ma‘násınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ezelde benim gönlüm seniñ ser-i zülfünle ‘ahd u peymān u peyvend bağladı, ya‘nī seni sevüp ser-i zülfünə giriftär olmağa ‘ahd eyledi. Pes, imdi muhabbetim ezelidir, ebede dek muhabbetiñden baş çeküp ser-i peymān-dan gitmez. Hāşılı, gönlüm ser-i zülfünle eyle¹ ‘ahd eylemedi ki ebede dek anıñ sevdā ve hevesinden ferāğat eyleye².

هر چه جز بار غمت بر دل مسکین منست
برود از دل من وز دل من آن نرود

Her çi cuz bār-ı ġamet der-dil-i miskīn-i men'est
Bi-reved ez-dil-i men v'ez-dil-i men ān ne-reved

Bār-ı ġamet iżāfeti beyāniyyedir, **dil-i miskīn** de böyledir. **Bi-reved’iñ fā’ili her-çi**veyā **cuz bār-ı ġam’dır** ve **ne-reved’iñ fā’ili bār-ı ġam’dır**.

Mahşûl-i Beyt: Her ne ki seniñ ġamīn yükinden ḡayıri benim gönlümde dir, benim gönlümde ol gider ve bār-ı ġamīn gönlümde gitmez. Hāşılı, ġamīn-dan ḡayıri nesne gönlümde ḫarār eylemez.

آنچنان مهر توام در دل و جان جای گرفت
که اگر سر برود مهر تو از جان نرود

Ānçunān mihr-i tuem der-dil u cān cāy girift
Ki eger ser bi-reved mihr-i tu ez-cān ne-reved

Tuem; mīm-i mütekellim ma‘nā cihetinden **dil u cān’**a muķayyeddir. **Ki** harf-i beyān.

Mahşûl-i Beyt: Dil ü cānimda seniñ muhabbetiñ ancılayın yer ṭutdı ve ḫarār eyledi ki eger başım giderse seniñ mihiřiñ dil ü cānimdan gitmez.

1 M: öyle.

2 S: eylemeye.

گر رود از پی خوبان دل من معدورست
درد دارد چه کند کز پی درمان نرود

Ger reved ez-pey-i hübân dil-i men ma'zûr'est
Derd dâred çi koned k'ez-pey-i dermân ne-reved

Pey bunda ard ve iz ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Eger benim gönlüm hüblar ardından giderse ma'zûrdur, zîrâ derdi vardır, nice eylesün ki dermân ardından gitmeye, ya'nî neye kâdirdir ki dermân ardından gitmeye. Hâşılı, ehl-i derd dermân ardından gitmemeye kâdir degildir.

هر که خواهد که چو حافظ نشود سرگردان
دل بخوبان ندهد وز پی ایشان نرود

Her ki hâhed ki çu Hâfiż ne-şevet ser-gerdân
Dil be-hübân ne-dehed v'ez-pey-i işân ne-reved

Ne-dehed ve **ne-reved** fi'l-i gâ'iblerdir, virmesün ve gitmesün dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Her kim dilerse ki Hâfiż gibi hayrân u ser-gerdân olmaya, göñlini hüblara virmeye ve anlarıń ardından gitmeye. Hâşılı, Hâfiż gibi vâlih ü hayrân olmak istemeyen hüblara göñül virmesün ve anlarıń ardından uyup gitmesün.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mef'ülü Mefâ'ilün Fe'ülün**

عشق تو نهال حیرت آمد
وصل تو کمال حیرت آمد

İşk-ı tu nihâl-i hayret āmed
Vaşl-ı tu kemâl-i hayret āmed

Mahşûl-i Beyt: (269b) Seniñ ‘ışkîn hâyret fidanı geldi, ya‘nî seniñ ‘ışkîn-dan hâyret müteferri‘ u müteşa‘ib olur, hâşılı, hâyretiñ aşlı ve kökidir. Seniñ vaşlıñ daňı kemâl-i hâyretdir, ya‘nî vaşlıñ mahz-ı hâyretdir, zîrâ saña vâşıl olan hâyrete düşer.

بس غرقة بحر وصل كاخر
هم با سر حال حیرت آمد

Bes ġarka-i bâhr-i vaşl kâhir
Hem bâ-ser-i hâl-i hayret āmed

‘**Garķa**’daki hâ-yı resmî şekli ‘alâmet-i naķldır, ya‘nî ‘Arabdan ‘Aceme naķlin ‘alâmetidir, **bâhr**’a iżâfeti fî ma‘nâsına nadır ve **bâhr**’in **vaşl**’a beyâniyyedir. **Bâ** bunda ḥarf-i şıladır ve **ser** cihet ve uç ma‘nâsına nadır. **Hâl-i hâyret** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Nice vaşl bâhrında tâlmîş kimse ki ‘âkîbet hâl-i hâyret cihetine geldi, ya‘nî vaşl hâletinde hâyrete düşdi. Hâşılı, vuşûl sebeb-i hâyret geldi, zîrâ vişâlde firâk körkü var.

نه وصل بماند و نه واصل
آنجا كه خیال حیرت آمد

Ne vaşl bi-mâned u ne vâşil
Ān-câ ki ḥayâl-i hâyret āmed

Mahşûl-i Beyt: Ne vaşl ƙalur ne vâşl ol yerde ki ḥayâl-i ḥayret geldi, ya‘nî ḥayâl-i ḥayret olan yerde vâşl u vaşl i‘tibâr¹ olmaz, zîrâ bunları ḥayâl-i ḥayret maḥv eyler ki yektaşılık iktîzâ eyler. Bunda ḥayâlden bedel vişâl yazup minhûsında vişâl mużâf degildir diyen miskîn hem ƙâfiyede ḥaṭâ eylemiş ve hem ma‘nâda², zîrâ vişâl mużâf olmayacağı ma‘nâ müstaķîm olmaz, ƙâfiyeden ƙâṭ⁻¹ naṣar.

از هر طرفی که گوش کردم
آواز سؤال حیرت آمد

Ez-her tarafı ki gûş kerdem
Āvâz-ı su’âl-ı ḥayret āmed

Taraflı ‘de yâ harf-i vâhdet. Ki harf-i beyân. **Gûş kerden** diñlemekdir, ammâ bunda işitmek ma‘nâsına nadır. **Āvâz-ı su’âl-i ḥayret** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Her câniğden ki diñledim ve iştim, ḥayret su’âli āvâzı geldi, ya‘nî ḥayret neden ‘ibâretdir diyü su’âliñ āvâzı geldi.

یک دل بنما که در ره او
بر چهره نه خال حیرت آمد

Yek dil bi-numâ ki der-reh-i ū
Ber-çihre ne hâl-i ḥayret āmed

Bi-numâ fi‘l-i emr müfred muhâṭabdır, **yek dil** muķaddem mef‘ûlidir. **Ki** harf-i beyân veya harf-i râbiṭ-i şifat. **Reh-i ū** iżâfeti lâmiyyedir, ū žamîri cânâna râci‘dir. **Hâl**den bunda murâd ‘alâmetdir.

Mahşûl-i Beyt: Bir göñül göster cânâna yolında ki anının cehresinde ‘alâmet-i ḥayret olmaya, ya‘nî her ‘âşik göñlinde ḥayret nişâni vardır.

شد منھزم از کمال عزت
آن را که جلال حیرت آمد

Şud munhezim ez-kemâl-i ‘izzet
Ān-râ ki celâl-i ḥayret āmed

Munhezim infî‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir.

1 S: i‘tiyâd.

2 <T+ Redd-i Şem‘î>

Mahşûl-i Beyt: Kemâl-i ‘izzetden münhezim oldu ya‘nî mağlûb oldu ol kimseye ki ‘azamet-i hayret geldi. Hâşılı, ‘azîm hayret târî olan kimse hayretiñ kemâl-i ‘izzetinden münhezim ü mağlûb oldu.

سر تا قدم وجود حافظ
در عشق نهال حیرت آمد

Ser-tâ-kadem-i vucûd-ı Hâfiż
Der-‘ışık nihâl-i hayret âmed

Ser-tâ-kadem aşlında **ez-ser tâ-kadem** idi, şarûret-i vezn için ve **tâ** karîne-siyle **ez** hâzf olındı. **Kadem** vucûd'a ve **vucûd** Hâfiż'a muâzafdır.

Mahşûl-i Beyt: Başdan ayağa Hâfiż’ının vücûdu ya‘nî tamâm-ı vücûdu ‘ışık içinde hayret fidanı geldi, ya‘nî hayretden bir fidandır. Hâşılı, Hâfiż’ının vücûdu dırâht-ı hayretdir.

260

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

دوش می آمد و رخساره بر افروخته بود
تا کجا باز دل غمزده سوخته بود

Düş mî-âmed u ruhsâre ber-efrûhte bûd
Tâ kucâ bâz dil-i ǵam-zede’i sûhte bûd

Ber-efrûhte; hâ-yı resmî bunda harf-i terettübüdür. **Tâ** ‘acabâ ma‘nâsına nadır. **Bâz** gine dimekdir. (270a) **Dil-i ǵam-zede’i** iżâfeti lâmiyye ve yâ beyâniyyedir ve yâ harf-i vaḥdet ve **hemze** harf-i tevessül.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice ruhsâresini yalınlandurup gelürdü ya‘nî beñzini kıizardup gelürdü, ‘acabâ gine ķanda bir ǵam-zede ‘âşikîn göñlini veya bir ǵam-zede göñli yandırmış idi, ya‘nî bu şeklile gelmesi delâlet ider ki bir göñül yakup yandırmışdır. Mîşrâ‘-ı evvelîn ma‘nâsını; dün gice geldi ve ‘izârı şu‘lelenmiş idi diyen ve minhusinde ǵam-zede’i’de olan hemze vaḥdet içündür diyen diline gelen sözi söylemiş¹.

1 ^{T+} Redd-i Şem‘î

رسم عاشق کشی و شیوه شهرآشوبی
جامه بود که بر قامت او دوخته بود

Resm-i aşık-kuşî vu şîve-i şehr-âşûbî
Câme'i bûd ki ber-kâmet-i û dûhîte bûd

Resm kâ'ide ve kânûn. **Âşık-kuş** vaşf-ı terkîbîdir, aşık öldürücü dîmekdir ve **yâ** harf-i maşdar ve iżâfet beyâniyyedir. **Şîve-i şehr-âşûbî** iżâfeti beyâniyyedir. **Şehr-âşûb** vaşf-ı terkîbîdir, âşûbîden'den, şehir delirdici ve karış muriş idici dîmekdir ve **yâ** harf-i maşdardır. **Resm** mübtedâ ve müşrâ'-ı şanî haberî. **Câme'i**; **yâ** harf-i vahdet ve **hemze** harf-i tevessûl. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat veya beyân. **Kâmet-i û** iżâfeti lâmiyye ve žamîr cânâna râci'dir. **Dûhîte** bunda ism-i mef'ûldür, dikilmiş ma'nâsına. **Bûd** hikâyet-i hâl-i mâzîdir.

Mahşûl-i Beyt: 'Aşık öldürülük kânûnunu ve şehr-âşûbluk kâ'idesi bir hîl'at imîş ki ol cânâniñ kâmetine dikilmiş, hâşılı, (^{M,T+} anîn ķaddine) biçilüp dikilmiş bir hîl'atdır.

جان عشاق سپند رخ خود می دانست
و آتش چهره بدین کار برافروخته بود

Cân-ı 'uşşâk sipend-i ruh-ı hod mî-dânîst
V'âtes-i çihre bedin kâr ber-efrûhîte bûd

Cân-ı 'uşşâk iżâfeti lâmiyyedir. **Sipend-i ruh-ı hod** iżâfetleri de böyledir. **Cân-ı 'uşşâk, mî-dânîst**'iñ mef'ûl-i evveli ve **sipend** mef'ûl-i şanîsi. **V'âtes-i çihre; vâv** harf-i 'atf, **âtes-i çihre** iżâfeti beyâniyyedir. **Bedîn; bâ** harf-i ta'lîl, **în** ism-i işâretdir **kâr**'a ki 'ibâretdir müşrâ'-ı evvelîn mazmûnundan. **Ber** harf-i te'kîd, **efrûhîte bûd** yalînlândırmış idi dîmekdir. **Âtes, efrûhîte**'niñ muâkaddem mef'ûl-i şârihi ve **bedîn** mef'ûl-i gâyri-î şârihi.

Mahşûl-i Beyt: 'Âşıklar cânını kendi ruhuna sipend bilürdi ve çehresi âtesini de bu iş için yalînlândırmış idi, ya'nî 'uşşâk cânını yandırmağîcün çehresi âtesini yalînlândırmış idi, hâşılı, çehresinin kızarması cân-ı 'uşşâk'ı yandırmak içündür. Âtes-i çihre evvelinde vâv yazmayanlar bilmez imîş¹.

کفر زلفس ره دین می زد و آن سنگین دل
در رهش مشعله از چهره بر افروخته بود

Kufr-i zulfeş reh-i dîn mî-zed u ân sengîn-dil
Der-reheş meş'ale ez-çihre ber-efrûhîte bûd

¹ <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'î>

Kufr-i zulfeş iżāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedir. **Reh-i dīn** lāmiyye. **Vāv** harf-i hāl. **Ān sengin-dil** müşrā‘-ı şāniye merhündur. **Reheş**; zamīri **kufri-zulfe** rāci‘dir. **Mes‘ale, ber-efrūhte**’niñ mef‘ül-i şarīhi (^{M,T+} ve **ez-çihre** ḡayr-i şarīhi.)

Mahşûl-i Beyt: Cānānīn küfr-i zülfî dīn yolunu ururdi, hālbuki ol taş yürekli küfr-i zülfî yoluna meş‘ale yalıflandırmış idi, ya‘nī dīn yolunu urmağa mu‘in olmuş idi.

دل بسى خون بکف آورد ولی دیده بريخت
الله الله که تلف کرد و که اندوخته بود

Dil besi hūn be-kef āverd veli dide bi-rīḥt
Allāh Allāh ki telef kerd u ki endūhete būd

Ki iki yerde bile kim ma‘nāsınadır. **Endūhete būd** kazanmış ya‘nī kesb eylemiş idi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Yürek çok Ḳan ele getürmiş idi, ya‘nī mübālağa Ḳan irkmış¹ idi, ammā göz hep yabana dökdi. Allāh Allāh kim telef eyledi ve kim kazanmış idi?? Ya‘nī kazanan ḡayıri ve telef (**270b**) eyleyen ḡayıridır.

يار مفروش بدنيا که بسى سود نکرد
آن که یوسف بزر ناسره بفروخته بود

Yār me-frūş be-dunyā ki besī sūd ne-kerd
Ān ki Yūsuf be-zer-i nā-sere bi-frūhte būd

Yār, me-frūş’uñ muķaddem mef‘ül-i şarīhidir ve **be-dunyā** ḡayr-i şarīhi. **Ki** harf-i ta‘lil. **Ān ki** aslında **ān kes ki** idi, **kes** hāzf olunup **ki** yerine ikāmet olundı. **Yūsuf, bi-frūhte**’niñ muķaddem mef‘ül-i şarīhi ve **be-zer-i nā-sere** ḡayr-i şarīhi. **Zer-i nā-sere** iżāfeti beyāniyyedir. **Bi-frūhte būd** şatmış idi dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Yāri dünyaya şatma, zīrā çok fā‘ide eylemedi ol kimse ki Hazret-i Yūsuf’ı geçmez akçeye şatmış idi (^{M,T+} ki kardaşları idi ki Hazret-i Yūsuf’ı bir niçe yaramaz geçmez akçeye şatmışlar idi.) Niteki Kur‘ān-ı ‘azīmde³ ⁴ ﴿وَسَرُوهُ بِشَنِينَ بَخْسِينَ دَرَاهِمَ﴾ buyurmuşdur. **Bahs** yaramaz geçmez akçeye ve ḡayıriya dirler. İmdi yāri dünyā ḥuṭāmına şatanlar anlar gibidir ki bu bey‘ u şirādan

1 M: birikdirmiş.

2 S: kazandı.

3 M, F: Kur‘ān-ı şerifde gelmişdir.

4 “Onu basit bir karşılıkla, birkaç paraya sattılar.” Yūsuf 12/20.

hîç fâ’ide görmez. **Zer** ‘Acem dilinde sikkelu¹ altuna ve akçeye şâmildir, niteki mevârid-i istî‘mâlâtundan mefhûmdur. Bu istî‘mâli bilmeyen bunda ba‘zı te‘vîlât u tevcîhât-ı ba‘ide irtikâb eylemişdir.

گرچه می گفت که زارت بکشم می دیدم
که نهانش نظری با من دلسوزته بود

Gerçi mî-goft ki zâret bi-kuşem mî-didem
Ki nihâneş naşarî bâ-men-i dil-sûhîte bûd

Ki harf-i râbi‘-ı makûl ü ķavl. **Zâr** zelil ü hâkîr ma‘nâsına nadır ve **tâ** žamîr-i hiâb. **Mî-didem** hikâyet-i hâl-i mâzîdir, gördüm dîmek olur. **Ki** harf-i beyân. **Nihâneş; şîn-i žamîr mî-goft** uñ fâ‘ili olan cânâna râcî‘dir. **Nazârî; ya** harf-i tenkîr. **Bâ-men; bâ** harf-i şila. **Men-i dil-sûhîte** izâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Gerçi cânân dirdi ki seni zelil ü hâkîr katî iderim, ya‘nî zîlletle ve hâkâretle öldürürüm, lâkin gördüm ki nihâni ben dil-sûhîteye naşarı var idi. Ya‘nî egerçi şüretâ taḥvîf u terhîb iderdi, ammâ nihâni baña iltifâti var idi. Mîşrâ‘-ı evveliñ ma‘nâsını; egerçi eydür idi seni terâhîumsuz depelerim diyen ma‘nâyi ‘indî söylemiş³.

گفت و خوش گفت برو خرقه بسوزان حافظ
يا رب اين قلب شناسى ز که آموخته بود

Goft u hoş goft bi-rev hîrķa bi-sûzân Hâfiż
Ya Rab ìn ķalb-şinâsi zi-ki âmûhîte bûd

Goft ya‘nî cânân. **Vâv** harf-i hâl. **Hoş goft** eyi didi dîmekdir. **Hîrķa** muâkaddem mef’ûl-i şârihi dir **bi-sûzân**’îñ, hîrķayı yandır dîmekdir. **Hâfiż** münâdâ, harf-i nidâ ħâzf olmuşdur. **Ya Rab** ‘acabâ dîmekdir. **Kalb-şinâs** vaşf-ı terkîbîdir, kalb añlayıcı dîmekdir, **ya** harf-i maşdar. **Ki** ismdir, kim ma‘nâsına. **Âmûhîte** bunda fîl-i lâzîmdir, ögrenmiş ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Cânân didi, hâlbuki eyi didi, var hîrķayı yandır ey Hâfiż, ya‘nî giydiğin hîrķadan bûy-ı riyâ gelür, pes, anı yandır ki hâlis u pâk şûfi ola-şın. Hâce buyurur ki ‘acabâ cânân bu ķalb-şinâşlığı kimden ögrendi? Ya‘nî ben ehl-i hîle ve riyâ olup ķalp olduğumu kimden ögrendi ve yeyâħud ögrendiydi? Hâşılı, ben zerrâk u mürâyî olduğumu nereden bildi ve kimden ögrendi?

1 S: sikke.

2 S: ba‘zı te‘vîlât u tevcîhât-ı ba‘ide irtikâb eylemişdir, iltifât olunmaya.<^{T+} Redd-i Şem‘i>

3 <^{T+} Redd-i Şem‘i>

261

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

قتل این خسته بشمشیر تو تقدیر نبود
ور نه از غمزة جادوی تو تقصیر نبود

Katlı-i in hâste be-şemşir-i tu taķdîr ne-bûd
V'er ne ez-ğamze-i câdû-yi tu taķşîr ne-bûd

Katl-i in hâste iżâfeti maşdarıñ mef'üline iżâfetidir, **in** ism-i işaretdir **hâste**'ye. **Be-şemşir, katl'**e müte'allik. **Katl** mübtedâ, **taķdîr** haberî. **Ğamze-i câdû-yi tu** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bu hâstaniñ katlı seniñ şimşiriñle taķdîr degil idi ya'nî (271a) muķadder degil idi. Yoķsa seniñ ğamze-i câdûñdan hîc taķşîr yok idi. Ğamze-i câdûñ beni katl eylemediği 'adem-i taķdîrdendir, yoķsa ihmâl ü taķşîrinden degildir.

يا رب آيینه حسن تو چه جوهر دارد
که درو آه مرآ قوت تأثیر نبود

Ya Rab âyîne-i hüsne-i tu ci cevher dâred
Ki derû âh-i merâ ķuvvet-i te'sîr ne-bûd

Yâ Rab 'acabâ dimekdir. **Âyîne-i hüsne-i tu** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Ki** ҳarf-i beyân. **Âh-i merâ** iżâfeti lâmiyyedir ve **râ** ҳarf-i taħṣîş. **Kuvvet-i te'sîr** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: 'Acabâ seniñ âyîne-i hüsnuñüñ ne cevheri vardır ki anda benim âhîmîñ ķuvvet-i te'sîri yokdur, ya'nî âyîne âhdan müte'eşşir olağandır, ya seniñ âyîne-i hüsnuñüñ ne cevherdir ki benim âhîmdan müte'eşşir olmaz, ya'nî âhîm saña te'sîr eylemez.

من دیوانه چو زلف تو رها مى کردم
هیچ لایقترم از حلقة زنجیر نبود

Men-i dîvâne çu zulf-i tu rehâ mî-kerdem
Hîç lâyîkterem ez-ħalqa-i zencîr ne-bûd

Men-i dîvâne beyâniyye. **Çu** harf-i ta'lil. **Rehâ mî-kerdem** şalivirürdüm veya şalivirdim ya'nî terk iderdim veya terk eyledim. **Layîkterem; mîm** ma'nâ cihetinden **ne-bûd**'a muğayyeddir. **Halkâ-i zincîr** iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ben deli çünkü seniñ zülfüñü terk eylerdim ya'nî seniñ muħabbiñden geçerdim, halkâ-i zencîrden ġayriya läyikraķ degil idim, ya'nî habse ve ķayda läyik idim, yâħud baña halkâ-i zencîrden ġayri läyikraķ degil idi, ya'nî baña halkâ-i zencîr läyik idi.

نازنيتر ز قدت در چمن ناز نرست
خوشر از نقش تو در عالم تصوير نبود

Nâzenînter zi-ķadet der-çemen-i nâz ne-rust
Hoşter ez-naħṣ-ı tu der-‘ālem-i taşvîr ne-bûd

Çemen-i nâz iżâfeti beyâniyyedir. **Ne-rust** bitmedi. **Nakş-ı tu** iżâfeti lâmiyyedir. **‘Ālem-i taşvîr** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ķaddiñden nâzliraķ nâz çemeninde bir serv bitmedi, ya'nî seniñ serv ķaddiñ ziyâde a'lâ ve zibâdır ve seniñ naķşîñdan, ya'nî (M,T*) naķş-ı rûyuñdan ‘ālem-i taşvîrde hoşraķ bir şüret yokdur. Ya'nî seniñ rûyuñ naķşî gibi şüret-hâne-i ‘ālemde bir naķış yokdur, hâşılı, seniñ şekliñ gibi bir şekil yokdur dimekdir.

تا مگر همچو صبا باز بزلف تو رسم
حاصلم دوش بجز ناله شبگیر نبود

Ta meger hemçu şabâ bâz be-zulf-i tu resem
Hâşilem dûş be-cuz nâle-i şeb-gîr ne-bûd

Tâ harf-i ta'lil. **Meger** edât-ı temennî. **Be-zulf-i tu; bâ** harf-i şila ve iżâfet lâmiyyedir. **Resem** fi'l-i mužâri' mütekellim vâhde,irişem dimekdir. **Be-cuz;** **bâ** harf-i zâ'id. **Nâle-i şeb-gîr** gice ile olan nâle. (S,T* ‘Acem gicelerle ocaklar içinde öten böcege şeb-gîr dirler ki Türkçe ana çırhıdı dirler.) Câ'izdir ki şeb-gîr'den çırhıdı murâd ola, ya'nî ocaklar içinde giceyle öten böcek murâd ola, pes, iżâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Tâ ola kim şabâ gibi seniñ zülfüñe irişem diyü dün gice hâşıl u netîcem nâle-i şeb-gîr idi, iki ma'nâyla bile, ya'nî şabâha dek feryâd u fiġân idi.

سر ز حیرت بدر میکدها برکردم
چون شناسای تو در صومعه یك پیر نبود

Ser zi-hayret be-der-i meykedehā ber-kerdem
Çun şinâsâ-yı tu der-şavma'a yek pîr ne-bûd

Ser, ber-kerdem'in muğaddem mef'ül-i şarîhidir ve **zi-hayret** gâyr-i şarîhi ve **be-der** mef'ülün fîhi. **Ber-kerdem** қaldırdım ya'nî meyhânede kendümi izhâr eyledim, hâşılı, meyhâneye vardım. **Şinâsâ** şîfat-ı müşebbehedir, 'alîm ü dâna ma'nâsına, **tu**'ya izâfeti ism-i fâ'ilîn mef'ûline izâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Hayretden başımı meyhânelerde қaldırdım, ya'nî hümhâneye¹ vardım, çünkü seni añlayıcı şavma'ada bir pîr yok idi. Ya'nî ey cânân, çünkü ehl-i (271b) şavma'a seni ve seniñ keyfiyyet-i 'ışkıını añlamadı, imdi meyhâneye vardım ki anlar seni ve seniñ keyfiyyet-i 'ışkıını hüb añlamışdır. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; başı hayretden meyhâneler կapusuna toleratedım diyen ve başı hayretden meyhâne կapusu üzere eyledim diyen 'indî hüb ma'nâlar² virmişler³.

آن کشیدم ز تو ای آتش هجران که چو شمع
جز فنای خودم از دست تو تدبیر نبود

Ān keşidem zi-tu ey âteş-i hicrân ki çu şem^c
Cuz fenâ-yı hodem ez-dest-i tu tedbîr ne-bûd

Ki çu şem^c mîşrâ'-ı şanîye merhûndur. **Fenâ-yı hod** izâfeti maşdarîn mef'ûline izâfetidir ve **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinden **tedbîr**'e muğayyeddir.

Mahşûl-i Beyt: Ey âteş-i hicrân, senden o hâleti ve ol zâhmeti çekdim ki şem^c gibi seniñ eliñden⁵ kendimi fenâ eylemekden gâyrı tedbîrim yok idi. Hâşılı, seniñ eliñden (^{M,T+} tedbîrim) kendimi fenâ eylemek idi.

آیتی بود عذاب اnde حافظ بى تو
که بر هیچ کسش حاجت تفسیر نبود

Āyetî bûd 'azâb enduh-ı Hâfiż bî-tu
Ki ber-i hiç keseş hâcet-i tefsîr ne-bûd

1 M: meyhâneye.

2 S: edâlar.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

4 S: çu şem^c.

5 S: elinde.

Âyet lügatde nişân ma'nâsına nadır ki sâbi'kan beyân olındı idi ve **yā** harf-i vahdet. **'Azâb** aşlında **ez-'azâb** idi, žarüret-i vezniçün **ez** hâzf olındı. **Enduh** endûh'dan muhaffefdir, gûşşa ve ǵam ma'nâsına. **Kî** harf-i râbi't-ı şifat. **Ber-i hîc keseş; ber'iñ hîc'e** iżâfeti fî ma'nâsına nadır. **Hâcet-i tefsîr** iżâfeti maşdarın mef'ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'ıñ gûşası sensiz 'azâbdan¹ bir nişân idi, (^{S+} ya'nî se-nîn firâkîndan çekdigi gûşşa ve ǵam 'azâb-ı dûzahâdan bir nişân idi) ki hîc kimseñ yanında tefsîr ü beyâna ihtiyyâci yok idi. Ya'nî hecriñde çekdigi ǵâlâm u şedâ'id herkeşîñ ma'lûmî idi ki tefsîr ü beyâna ihtiyyâci yoğıldı, zîrâ hîc kesiñ mechûli degil idi.

262

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hezec
Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ülün**

دل شوق لبٰت مدام دارد
يا رب ز لبٰت چه کام دارد

Dil şevk-i lebet mudâm dâred
Yâ Rab zi-lebet çî kâm dâred

Dil mübtedâ, mâ-bâ'dî һaberi. **Şevk-i lebet** iżâfeti lâmiyyedir, **leb'**e nisbet **mudâm** hûb vâki' olmuşdur, **kâm** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül dâ'im lebiñ şevkîn tutar, ya'nî göñülde lebiñ şevkî var. 'Acabâ lebiñden ne murâd tutar, ya'nî lebiñden murâdî nedir? Kâm ȝikri īhâm tarîkiyle vâki'dir, *tedebber*.

جان شربت مهر و باده شوق
در ساغر دل تمام دارد

Cân şerbet-i mihr u bâde-i şevk
Der-sâğar-ı dil tamâm dâred

1 S: senden ve sensiz 'azâbdan.

İzâfetleri hep beyâniyyedir. **Cān** mübtedâ, **dâred** haberî, **şerbet-i mihr** ma‘tûfiyle haberîn mef’ûl-i şarîhi ve **der-sâgar-ı dil** mef’ûlün fihidir.

Mahşûl-i Beyt: Cân muhabbet şerbetini ve şevk bâdesini gönül sâgarında kâmil tutar, ya‘nî câniñ bunlar murâdînca hâşıldır.

سُودَايِعَ زَلْفَ يَارَ دَائِمَ
دَرَ دَامَ بَلَا مَقَامَ دَارَد

Sevdâyî-i zulf-i yâr dâ’im
Der-dâm-ı belâ makâm dâred

Sevdâyî; yâ harf-i nisbet ve izâfetleri lâmiyyelerdir (^{M,T+} ve **dâ’im** müşrâ‘-ı şâniye merhûndur. **Dâm-ı belâ** izâfeti beyâniyyedir.)

Mahşûl-i Beyt: Yâr zülfiniñ sevdâyîsi ya‘nî dîvânesi dâm-ı belâda makâm tutar, ya‘nî makâmî dâm-ı belâdadır.

تَاصِيدَ كَنْدَ دَلِيَ بَشُوْخِيَ
بَرَ گَلَ زَ بَنْفَشَهَ دَامَ دَارَد

Tâ şayd koned dili be-şûhî
Ber-gul zi-benefše dâm dâred

Tâ harf-i ta‘lîl. **Dili;** **yâ** harf-i vâhdet. **Be-şûhî;** **bâ** harf-i müşâhabet ve **yâ** harf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Cânâñ şûhluğla bir göñli şayd eylemek için, ya‘nî tâ ki bir göñli şûhluğla şayd eyleye¹ diyü gül gibi ‘âriż üzre benefše gibi haftadan duzağı var.

آخِر رِسَدَمْ كَه بازْ پِرْسَمْ
كَانْ دِلْبَرْ ما چَه نَامْ دَارَد

Āhîr resedem ki bâz pursem
K’ân dil-ber-i mâ ci nâm (272a) dâred

Āhir edât-ı te’kîd. **Resedem** fi‘l-i mužâri‘ nefş-i mütekellim vâhde, bunda iħbâra ve inşâya taħammüli var, ya‘nî baňa lâyikdîr veýâ baňa lâyik midir? **Ki** harf-i beyân. **Bâz** edât-ı te’kîd. **Pursem** fi‘l-i mužâri‘ nefş-i mütekellim vâhde, şorsam veýâ şoram dimekdir. **K’ân; ki** harf-i beyân, ān ism-i işâretdir **dilber**’e.

1 S, M: eyleyem.

Mahşûl-i Beyt: Baña lâyıkdır veyā lâyık müdir ki şoram ki bizim dilberimi-zîn nâmı nedir, ya'nî ism-i şerîfini şorsam baña düşer veyā düşer mi? Mışrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; âhir aña degerim ki şoram ve âhir baña ırışür ki girü şoram diyenler ma'nâ-yı maķşûdî edâ eyleyememîşler¹.

بَا يَارْ كِجا نَشِينَدْ آنْ كُو
انْدِيشْهَءَ خَاصْ وَ عَامْ دَارَدْ

Bâ-yâr kucâ nişîned ân k'û
Endîşe-i hâş u 'âm dâred

Kucâ ķanda. **Ān k'û** aşlında **ān ki ū** idi, **ki** ҳarf-i beyân, **vâv** žamîr-i gâ'ib, **ān**'ıñ müşârun ileyhi olan **kes'**e râcî'dir, taķdîri **ān kes ki ū** idi.

Mahşûl-i Beyt: Yâri ile ķanda oturup müşâhib olabilir ol kimse ki hâşş u 'âmm endîşesin tütar, ya'nî hâşş u 'âmmdan ķayıran ve perva çeken, ya'nî hâşş u 'âmm tâ'ıñndan қorķan 'âşik olup yâr ile müşâhib olımaz.

خَرْمَ دَلْ آنْ كَسِيْ كَهْ صَحْبَتْ
بَا يَارْ عَلَى الدَّوَامْ دَارَدْ

Hurrem dil-i ân kesî ki şohbet
Bâ-yâr 'ale'd-devâm dâred

Dil-i ân iżâfeti lâmiyyedir. **Kesî;** **yâ** ҳarf-i vaḥdet veyā tenkîr. **Ki** ҳarf-i râbiṭ-ı şîfat, müşrâ'-ı şâniye merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Mesrûr ol kimseniñ göñli ki yâr ile 'ale'd-devâm şohbet tütar, ya'nî yâr ile dâ'imâ müşâhib olan şâd u hurremdir.

حَفَظْ چَهْ دَمِيْ خَوْسِسْتْ مَجْلِسْ
كَاسِبَابْ طَرَبْ تَمَامْ دَارَدْ

Hâfiż çi demî hoş'est meclis
K'esbâb-ı tarab tamâm dâred

Hâfiż münâdâ. **Demî;** **yâ** ҳarf-i vaḥdet. **K'esbâb;** **ki** ҳarf-i beyân, **tarab'**a iżâfeti lâmiyyedir.

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, meclis ne vakıt hoşdur, ya'nî meclis ne dem şafâ virür? Ol dem ki esbâb-ı tarab u şâdîyi tamâm tutar¹. Ya'nî sürür u feraḥ es-bâbı tamâm oldukça meclis şafâ-bahş olur². (T,S,F+ Muṭrib-i hoş-lehce ve sâkî-i gül-endâm ve yâr-ı şîrîn-kelâm esbâb-ı tarabdandır³.)

263

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

من و صلاح و سلامت کس این گمان نبرد
که کس برند خرابات ظن آن نبرد

Men u şalâh u selâmet kes ìn gumân ne-bered
Ki kes be-rind-i ḥarâbât ȝann-i ân ne-bered

Mışrâ'-ı evvelde olan vâv'lar muķârenet ve ma'iyyet ifâde ider. **Ki** harf-i ta'lîl. **Be-rind;** **bâ** harf-i şila, **ḥarâbât**'a iżâfet lâmiyyedir. **Zann-ı ân** maşdarîn mef'ûline iżâfeti կabilindendir.

Mahşûl-i Beyt: Ben ve şalâh u selâmet, kimse bu gümâni iletmez, ya'nî benim hakkımda şalâh u selâmet ma'nâlarını kimse ȝann eylemez, zîrâ kimse rind-i ḥarâbâta bu ȝanni iletmez, ya'nî rind-i meyhâne hakkımda kimse şalâh u selâmet gümânnını eylemez.

من این مرقع دیرینه بهر آن دارم
که زیر خرقه کشم می کس این گمان نبرد

Men ìn murakkâ'-ı dîrîne behr-i ân dârem
Ki zîr-i hîrka keşem mey kes ìn gumân ne-bered

Murakkâ'-ı- dirîne iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Zîr-i hîrka** iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ben bu yamalı hîrkeyi anîncün tutarım ya'nî şâklarım ki hîrka altında şarâb taşıyam ve kimse benim hakkımda bu ȝanni iletmeye, ya'nî beni kimse fasîk aňlamaya⁴.

1 S: tuta.

2 S: meclis şafâ virür.

3 S: Esbâb-ı meclisden makşûd muṭrib-i hoş-lehce ve sâkî-i gül-endâm veya şîrîn-kelâmdir.

4 S: eylemeye.

مباش غره لعلم و عمل فقيه مدام
كه هيق کس ز قضای خدای جان نبرد

Me-bâş girre be-ilm u 'amel fâkih mudâm
Ki hîc kes zi-ķazâ-yî Hudây cân ne-bered

Ĝirre; hâ-yı resmî şekli taşarrufât-ı A'câmdandır, zîrâ **ĝirre** tâ-yı te'nîle ismdir, ġaflet ma'nâsına, bu ise şifat maķâmidir, zîrâ **ĝirr**, ġayn'în kesriyle,veyâ **garûr**¹, fethiyle, umûr-ı dünyâda mücerrib olmayan kimseye şifatdır. **Be-ilm u 'amel; bâ** harf-i (272b) sebeb. **Fâkih** münâdâ. **Ki** harf-i ta'lîl. **Kâzâ-yî Hudây** iżâfeti lâmiyyedir. **Cân, ne-bered**'în mef'ûl-i şâriħidir

Mahşûl-i Beyt: Ey fâkih, 'ilm u 'amel sebebiyle mağrûr u ġâfil olma dâ'imâ, zîrâ hîc kimse² Allâh'în ķazâsından cân iletmez ya'nî kurtarmaz, ya'nî 'ilm u 'amel insânı ölmekden kurtarmaz ve mûcib-i cennet olmaz dimekdir.

مشو فريفتة رنگ و بو قدح درکش
كه ڙنگ ڳم ز دلت جز می معان نبرد

Me-şev firîfte-i reng u bû ķadeh der-keş
Ki jeng-i ġam zi-dilet cuz mey-i muğân ne-bered

Me-şev fi'l-i nehy müfred muhâṭab. **Firîfte-i reng u bû; firîfte** lügatde aldanmış dimekdir, ammâ bunda mağrûr ma'nâsına nadır ki ġâfil olmakdır. **Ķadeh, der-keş**'în muķaddem mef'ûl-i şâriħidir, **der** harf-i te'kîd, **keş** fi'l-i emr müfred muhâṭab, çek dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Jeng-i ġam** iżâfeti beyâniyyedir ve **ne-bered**'în mef'ûl-i şâriħidir ve **zi-dilet** ġayr-i şârihi ve fâ'ili tahtında **mey-i muğân**'a râci' žamîrdir.

Mahşûl-i Beyt: 'Âlem reng u büyünüñ mağrûrı olma ve ķadeh çek³ ya'nî bâde iç, zîrâ ġam pasını göñülden mey-i muğândan ġayrisi iletmez, ya'nî göñülden ġamı bâde giderir ancak. Hattâ Nûşirevân'în⁴ meclisinde ba'zi hü-kemâ bâdye şâbûn-ı ġam didi ve Nûşirevân didi ki gerçek, şarâb şâbûn-ı ġamdır, ammâ andan def-i ġumûmda altun akvâdır.

1 S: ġarr.

2 S: ġâfil olma, zîrâ dâ'imâ hîc kimse.

3 S: 'Âlem reng u büyünüñ mağrûrı olma ya'nî reng u büy-i 'âleme mağrûr olma ve ķadeh çek.

4 S, T, F: Enûşirvân'în.

اگرچه دیده بود پاسبان تو ای دل
بهوش باش که نقد تو پاسبان نبرد

Egerçi dide buved pâsbân-ı tu ey dil
Be-hûş bâş ki naķd-i tu pâsbân ne-bered

Pâsbân-ı tu iżâfeti ism-i fâ‘iliň mef’üline iżâfeti ķabilindendir. **Be-hûş bâş** dil’e emirdir, uslı ol dimekdir. **Ki** ҳarf-i beyân. **Naķd-i tu** lâmiyyedir ve **ne-bered**iň muğaddem mef’ül-i şarîhi ve fâ‘ili tahtında **pâsbân**’a râci‘ žamîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, egerçi göz seniň pâsbânıñdır, ‘aklile ol ki naķdiň pâsbân iletmeye, ya‘nî göz güzeli görüp seni ‘ışk belâsına düşürmeye, hâşılı, mâmelekiňi ‘ışk-ı cânâne aldırmaya dimekdir

بسى کوش اگر مزد بایدت ای دل
کسى که کار نکرد اجر رايگان نبرد

Be-sa‘y kûş eger muzd bâyedet ey dil
Kesi ki kâr ne-kerd ecr-i râyegan ne-bered

Be-sa‘y; bâ ҳarf-i şila. **Kûş**, fi‘l-i emr müfred muhâṭab, (^{S+} çalış ve) dü-
rüş dimekdir. **Muzd** ücretdir, kirâ ma‘nâsına. **Bâyedet**, fi‘l-i mužâri‘ müfred
muhâṭab, saňa gerek ise dimekdir, fi‘l-i şart vâkı‘ olmuşdur. Mışrâ‘-ı şanî
maķâm-ı ta‘lide vâkı‘dir. **Ecr-i râyegân** iżâfeti beyâniyyedir. **Râyegân** aylaķ
dimekdir müft ma‘nâsına ki¹ ‘Arab cuzâf dir, guzâf’dan mu‘arrebdir. **Ecr-i râ-
yegân** muğaddem mef’ül-i şarîhidir **ne-bered**iň ve fâ‘ili tahtında **kesi**’ye râci‘
žamîrdir.

Mahşûl-i Beyt: ‘İbâdete sa‘y eylemege kûşış eyle, ya‘nî ‘amele ve ‘ibâdete
sa‘y eyle eger saňa ücret gerekse ey göñül. Zîrâ bir kimse ki iş işlemedi, muft
ücret ilemez, ya‘nî aylak ücret almaz.

سخن بىزد سخندان ادا مكن حافظ
كه تحفه کس در و گوهر بىحر و کان نبرد

Suhân be-nezd-i suhan-dân edâ me-kon Hâfiż
Ki tuhfe kes dur u gevher be-bâhî u kân ne-bered

Suhân, **edâ** **me-kon**’uň muğaddem mef’ül-i şarîhidir ve **be-nezd-i**
suhân-dân ǵayr-i şarîhi ve **edâ** mef’ül-i şanî-i şarîhi. **Hâfiż** münâdâ. **Ki** ҳarf-i

¹ S: Râyegân muft dimekdir ki.

ta'lîl. **Tuhfe, ne-bered'iñ mef'ûl-i şânîsi ve dur u gevher** mef'ûl-i evveli ve **be-bâhr u kân** mef'ûl-i şârîhi ve fâ'ilî tahtında **kes**'e râcî' zamîr.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, sühân-dân yanında¹ söz edâ eyleme, zîrâ kimse dûrr ü gevheri (273a) bahîr u kâna armağan iletmez. Ya'nî dürri bahre ve gevheri kâna kimse iletmez. Pes, sühân-dân ve sühân-şinâs yanında söz edâ eylemek bostâncıya tarhûn satmakdır.

264

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mužâri‘
Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât**

دی پیر مى فروش که ذکر ش بخیر باد
گفتا شراب نوش و غم دل ببر ز یاد

Dî pîr-i mey-furûş ki zikrêş be-hayr bâd
Goftâ şerâb nûş u ǵam-ı dil bi-ber zi-yâd

Ki zikreş be-hayr bâd cümle-i du'â'iyyedir, 'ilm-i Bedî'de haşv-i melîh dîler, ma'nâsı zikri hayırla olsun ya'nî aňîlması hayırla ola dîmekdir. **Pîr** mübtedâ ve **goftâ** haberî, **şerâb nûş** makûl-i **goftâ**'dır. **Vâv** harf-i 'atf. **Ğam-ı dil** iżâfeti lâmiyyedir ve **bi-ber**'înî muķaddem mef'ûl-i şârîhi ve **zi-yâd** şârîhi.

Mahşûl-i Beyt: Dün şarâb şatıcı pîr ya'nî meyhâneci ki zikri hayırla olsun, did: Şarâb iç ve göñül ǵamını hâtrîrîndan gider.

گفتم بباد مى دهدم باده نام و ننگ
گفتا قبول کن سخن و هر چه باد باد

Goftem be-bâd mî-dehedem bâde nâm u neng
Goftâ կաբէլ kon suhân u her çi bâd bâd

Mî-dehedem; mîm'i ma'nâ cihetinden **nâm u neng**'e muķayyeddir. **Goftâ**'da **elif** ekşer su'aliñ cevâbına dâhil olur, aralarını fark için. **Suhân, kon**'uñ mef'ûl-i evveli ve **kabûl** mef'ûl-i şânîsi. **Vâv** harf-i 'atf. **Her çi bâd bâd** cümle-i şartiyeye.

¹ S: katında.

Mahşûl-i Beyt: Pîr-i mey-furûş baña bâde nûş eylemegi emr idince didim ki bâde nâm u nengimi bâda virür ve beni rüsvây ider. Didi ki söz kabûl idüp bâde iç her ne olursa olsun. Ya'nî sen zevkinde ol, ne olsa gerek, zîrâ tarîk-i işka nâm u neng u nâmûs şîgmaز. Bunda bî-nâm u nâmûsluk mu'teberdir.

سود و زیان و مایه چو خواهد شدن ز دست
گو بهر این معامله غمگین مباش و شاد

Sûd u ziyan u mâyê cu hâhed şuden zi-dest
Gû behr-i ïn mu'âmele ǵamgîn me-bâş u şâd

Mâye sermâye ma'nâsınadır.

[Mahşûl-i Beyt]: Hâce hîtâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Fâ'ide ve ziyân ve sermâye çünkü elden gidiserdir, söyle¹ işidüb diñleyene, bu ȝikr eyledügümüz mu'âmele için ne ǵamgîn ol ve ne şâd. Hâşılı, çünkü dünyânî ötesi fenâdır, ne fâ'idesine sevin ve ne ziyânına yerin.

بادت بدست باشد اگر دل نهی بهیچ
در معرضی که تخت سلیمان رود بیاد

Bâdet be-dest bâşed eger dil nihî be-hîç
Der-mî'razi ki taht-ı Süleymân reved be-bâd

Bâdet; tâ žamîri ma'nâ cihetinden **dest'**e muķayyeddir, **be-destet** taküdîrinde. **Hîç** bunda dünyâ-yı fânîden 'ibâretdir. **Mî'raż**, mîm'iñ kesri ve 'ayn'iñ süküni ve râ'nîn fethiyle, şol 'âriyetî libâsa dirler ki câriyeleri anîn içinde şatarlar güzel görünsün diyü, ammâ ekşer mahall ve makâm ma'nâsında istî'mâl iderler, niteki bunda öyledir, **yâ** ȝarf-i vaḥdet. **Kî** ȝarf-i râbiṭ-ı şîfat. **Be-bâd;** **bâ** ȝarf-i şila veyâ ȝarf-i muşâhabet, hâşılı, makâm-ı ihâmda vâki'dir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ eliñde yel olur eger göñlüni hîçe koyasın, ya'nî esbâb-ı dünyâ ki fânî-i mahzîdir ve hîç meşâbesindedir, aña göñül bağlayup ta'alluk iderseñ eliñde yel olur, ya'nî hâşılın hîç olur bir makâmda ki taht-ı Süleymân yele varır ya'nî fânî olur veyâ yel ile gider ya'nî yel anı götürür istedügi yere. Hâşılı, fânîye göñül bağlayanıñ elinde netice hîçdir. Bunda mî'raż mîm'iñ fethiyle ism-i mekân añlayan işâbet eylememiş².

1 M: zîrâ söyle.

2 <F+ Redd-i Şem'i>

بى خار گل نباشد و بى نيش نوش هم
تدبیر چیست وضع جهان اینچنین فتاد

Bî-hâr gul ne-bâshed u bî-nîş nûş hem
Tedbîr çîst vaż'-ı (273b) cihân încunîn futâd

Nîş bunda arınıñ dikenidir ve **nûş**'dan murâd baldır.

Mahşûl-i Beyt: Güл dikensiz, bal da dikensiz olmaz. Ne çäre ve ne tedbîr, cihâniñ vaż'ı buncılayın vâkı'ı oldu, ya'nî hersey ziddiyyla mütebeyyindir.

Beyt: درین چمن گل بى خار کس نچید آرى
چراغ مصطفوی با شرار بولھیست

Derin çemen gul-i bî-hâr kes ne-çid âri
Çerâg-ı Muştâfavî bâ-şerâr-ı Bû Lehebîst¹

پر کن ز باده جام دمادم بگوش هوش
بشنو ازو حکایت جمشید و کیقباد

Pur kon zi-bâde câm demâdem be-gûş-ı hûş
Bi-şnev ezû hikâyet-i Cemşîd u Keykubâd

Demâdem be-gûş-ı hûş müşrâ'-ı şanîye merhündür.

Mahşûl-i Beyt: Bâdeden câmi töpçoli eyle, dâ'îmâ 'âkil kulağıyla andan² Cemşîd ü Keykubâd hikâyesin işit, ya'nî geçen pâdişâhlar 'ayş u nûş eylediler, 'âkîbet zîr-i hâkde³ yatdilar dimekdir.

حافظ گرت ز پند حکیمان ملالتست
کوته کنیم قصه که عمرت دراز باد

Hâfiż geret zi-pend-i hâkimân melâlet'est
Küteh konîm kışşa ki 'omret dirâz bâd

Hâfiż münâdâ. **Geret; tâ** zamîr-i hîşâb. Var Allâh'a işmarladık diyecek yerde 'omret dirâz bâd dirler, rûz-merrelerindendir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, eger pend-i hâkimândan melâlet ü se'âmetiñ var ise ya'nî naşîhatlarından melûl ü bî-hużûr iseñ uzatmayalım kıssayı, var şâğ ve esen ol, saña naşîhatden geçdik.

1 54. gazel 4. beyit.

2 T: 'âkil kulağıyla andan <^{T, F*} ya'nî câmdan>.

3 S: zîr-i hâke. T: zîr-i hâk.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużāri^c
Mef'ülü Fā'ilätü Mefā'ilü Fā'ilät¹**

آنرا که جام صافی صهباش می دهند
می دان که در حريم حرم جاش می دهند

Ān-rā ki cām-ı şāfi-i şahbāş mī-dehend
Mī-dān ki der-harîm-i ḥarem cāş mī-dehend

Ān-rā ki; taķdīri ān kes-rā ki idi, żarüret-i vezn için ħazf olındı. **Cām-ı şāfi-i şahbā** iżāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedir, şīn-i žamīr ān’ıñ müşārun ileyhi olan **kes**’e rāci’dir. (^{M,T+} **Şahbā** kırmızı şarāba dirler. **Ḥarem**’den murād **ha-**rem-i կuds’dür. **Harîm** ħavlı. **Cāş**; şīn-i žamīr yine **kes**’e rāci’dir.)

Mahşūl-i Beyt: Ol kimseye ki şāfi kırmızı şarāb ķadehin virürler, ya’ñı ħāliş kırmızı şarāb cāmını şunarlar, sen bil ki Қuds ḥareminiñ ħavlısını² aña maķām virürler, ya’ñı (^{M,T+} melā’ike) maķāmına īşal iderler.

صوفی مباش منکر رندان که سر عشق
روز ازل بمردم قلاش می دهند

Şūfi me-bāş munkir-i rindān ki sırr-ı ‘ışk
Rüz-ı ezel be-merdum-ı қallāş mī-dehend

Şūfi münādā. **Me-bāş** fi'l-i nehy müfred muhāṭab, olma dimekdir. **Munkir-i rindān** iżāfeti ism-i fā'ilin mef'üline iżāfetidir. **Ki** ħarf-i ta'lil. **Sırr-ı ‘ışk** iżāfeti³ lāmiyyedir ve müşrā'-ı şāniye merhündur. **Rüz-ı ezel** iżāfeti fi ma'nası nadır. **Be-merdum-ı kallāş; bā** ħarf-i şila, **merdum-ı kallāş** iżāfeti beyāniyyedir. **Қallāş** ħarābatı dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Ey şūfi, rindlere münkir olma ki ‘ışk sırrını rüz-ı ezelde merdüm-ı ħarābatılere virürler. Ya’ñı manzûr-ı Haķ olan rind-i ‘āşıklardır⁴, bī-derd⁵ mürāyiler degildir.

1 T: Mef'ülü Fā'ilätün Mef'ülü Fā'ilätün.

2 S: ħavlısında.

3 S: Sırr-ı ‘ışk ism-i fā'ilin iżāfeti.

4 S: rind-i ‘āşıklara virürler.

5 S: bī-dil.

ساقى بيار باده گلرنگ مشکبوى
كارباب عقل زحمت او باش مى دهند

Sâkî bi-yâr bâde-i gul-reng-i müşk-bûy
K'erbâb-ı 'akl zâhmet-i evbâş mî-dehend

Sâkî münâdâ. **Bâde-i gul-reng-i müşk-bûy** iżâfetleri beyâniyyedir. **K'erbâb; ki** һarf-i ta'lîl, **erbâb-ı 'akl** iżâfeti lâmiyyedir. **Zâhmet-i evbâş** iżâfeti maşdarîn mef'ûline iżâfetidir. **Evbâş** vebeş'iñ¹ cem'îdir, ahlât-ı nâs ma'nâsına ya'nî derinti, evsâb² da dirler, ammâ bunda murâd rindândır.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, müşk қoқulu gül renkli bâde getür, zîrâ 'akıl şâhibleri evbâşa ya'nî erbâb-ı 'ışķa zâhmet virürler. Hâşılı, 'uķalâ meçânîn-i 'ışķa iżtîrâb virürler, imdi bâde vir ki lâ-ya'kîl olalım ki zâhm-ı zebânları bize te'sîr eylemeye. Yâhud ma'nâ böyle ola; ey sâkî, bu şifatlı bâdeyi getür ki erbâb-ı 'akıl nûş itsün tâ ki dâ'ire-i 'akıldan hâric olup evbâşa zâhmet (274a) virmeyeler.

از لذت حیات ندارد تمتعی
امروز هر که وعده بفرداش می دهند

Ez-lezzet-i hayatı ne-dâred temettu'ñ
Îmrûz her ki va'de be-ferdâş mî-dehend

Lezzet-i hayatı iżâfeti lâmiyyedir. **Temettu'** tefâ"ul bâbından maşandardır, fâ'idelenmek ma'nâsına ve yâ һarf-i tenkîr. **Her ki** aşlında **her kes ki** idi, **kes** bunuñ gibi yerlerde hâzf u işâl tarîkiyle terk olunur. **Be-ferdâş; bâ** һarf-i şila ve şîn-i žamîr **kes**'den nâ'ib olan **ki** ye râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Dünyâ hayatı lezzetinden temettu' tutmaz ya'nî mütemetti olmaz, hâşılı, hayatıdan behre almaz³ her kimse ki bugün aña irte va'desini vireler, ya'nî cânâna vuşûli bugünden irteye te'hîr ideler.

حافظ بترك جنت فردوس می کند
گر در حریم وصل تو مأواش می دهند

Hâfiż be-terk-i cennet-i Firdevs mî-koned
Ger der-harîm-i vaşl-ı tu me'vâş mî-dehend

1 S, M, T: bevs'iñ.

2 S: evbâş.

3 M: behre-yâb olmaz.

Be-terk; **bā** harf-i zā' id, **cennet**'e iżāfeti maşdariñ mefūline iżāfetidir ve **Firdevs**'e iżāfet beyāniyye. **Harīm-i vaşl-ı tu** iżāfetleri beyāniyye ve lāmiyye-dir. **Me'vā** makām ma'nāsınadır, **śin**-i żamīr **Hâfiż**'a rāci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż cennet-i Firdevs'i terk ider eger seniñ vaşlıñ ḥarīmında aña yer virürlerse, ya'nī seniñ ḥarīm-i ḥaremiñi cennete degişmez.

266

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā‘ilatü Mefā‘ilü Fā‘ilün**

کارم ز دور چرخ بسامان نمی رسد
خون شد دلم ز درد و بدرمان نمی رسد

Kârem zi-devr-i çarḥ be-sâmân ne-mî-resed
Hûn şud dilem zi-derd u be-dermân ne-mî-resed

Be-sâmân; **bā** harf-i şila, **sâmân** bunda şalâḥ ma'nāsınadır. **U be-dermân;** **vâv** harf-i ḥâl.

Mahşûl-i Beyt: Benim işim devr-i felekden şalâḥa irismez ya'nī intîzâm-ı ḥâl bulmaz, derdden yüregim ḫan oldu, ḥâlbuki dermâna irismez. Ya'nī bu ḳadar derd ü zahmet çekerim yüregim derdine çâre bulmağıçün, ḥâlbuki derdime dermân bulunmaz. Mişrâ‘-ı şânîde vâv-ı hâliyyeyi terk idenler ḥâlden bî-ḥaber imişler¹.

با آن که خاک کوی شدم همچو سگ هنوز
آب رخم همی رود و نان نمی رسد

Bâ-ān ki ḥâk-i kûy şudem hemçu seg henûz
Āb-ı ruhem hemî-reved u nân ne-mî-resed

Bâ-ān ki; **bā** harf-i ma'a. **Hâk-i kûy** iżāfeti lâmiyyedir. **Hemçu seg henûz** müşrâ‘-ı şânîye merhûndur, evvelkiye de ḫayd olmağ mümkündür sihr-i ḥelâl tarîkiyle. **Āb-ı ruhem** ya'nî āb-ı rûyem dimekdir, 'ırz ma'nâsına.

1 ^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i

Mahşûl-i Beyt: Bunuñ birle ki hâk-i kûy-ı vefâ oldum seg gibi, el-ân ‘ırzum gider ve baña etmek irişmez. Ya‘nî hâk-i kûy-ı cânân oldum seg gibi, yüzüm suyu gider ve baña bir fâ’ide müterettib olmaz.

پی پاره نمی کنم از هیچ استخوان
تا صد هزار زخم بدندان نمی رسد

Pey-pâre’i ne-mî-kenem ez-hîç ustuhân
Tâ şed hezâr zâhm be-dendân ne-mî-resed

Pey siñir. **Pâre’i; yâ** harf-i vahdet ve **hemze** harf-i tevessül. **Ne-mî-kenem** fil-i nefy müstâkbel, koparmam dimekdir, kenîden’den müştak ki koparmağ ve kazmağ ve yolmağ beynde müşterekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce bu beyti rûzgârdan şikâyet tarîkiyle buyurur ki hîç bir kemikden bir siñir pâresini koparmam tâ dişlerime¹ yüz biñ zaḥm u zaḥmet irişmeye, ya‘nî dünyâdan bir cüz’i fâ’ide görmem yüz biñ belâ ve meşâkkat görmeyince.

سیرم ز جان خود بدل دوستان ولی
بیچاره را چه چاره چو فرمان نمی رسد

Sîrem zi-cân-ı hod be-dil-i dôstân velî
Bî-çâre-râ çi çare çu fermân ne-mî-resed

Sîr, yâ-yı mechûlle, ṭok ma‘nâsına nadır. **Be-dil-i dôstân; bâ** harf-i taħşîş ve yâ kasem, **dil-i dôstân** iżâfeti lâmiyyedir. **Velî** edât-ı istidrâkdir. **Bî-çâre-râ; râ** edât-ı şila. **Çu** harf-i ta’lîl. **Fermân**’dan mužâfun ileyh mahzûfdur, takdîri **fermân-ı Hudâ**’dır ki (274b) andan murâd mevtidir.

Mahşûl-i Beyt: Kendi cânîmdan ṭokum dostlar dili için ve yâ dili hâkkı-çün, ya‘nî cânîmdan usandım ve bî-zâr oldum dostlar cânîcün, ammâ ben bî-çâreye ne çare çünkü fermân-ı Hudâ irişmez, ya‘nî cândan usanmağ fâ’ide virmez mevt irişmeyince. Hâşılı, melekü'l-meveṭ ķabz-ı rûh eylemeyince cân-dan bî-zârlîk fâ’ide eylemez.

یعقوب را دو دیده ز حسرت سفید گشت
و آوازه ز مصر بکنعان نمی رسد

Ya‘kûb-râ du dîde zi-ḥasret sefid geṣṭ
Vâvâze’i zi-Mîṣr be-Ken‘ân ne-mî-resed

¹ T: dimişler ki.

Ya'kūb-rā; rā edât-ı taħsiş, Ya'kūb'uñ dimekdir. **V'āvāze'i; vāv** harf-i hāl, āvāze sıyt ya'nī çav¹ ma'násınadır ve **yā** harf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Ya'kūb peygamberiñ iki gözü Yūsuf'uñ hasretinden² ağardı, hālbuki Mışır'dan Ken'ān'a Yūsuf'uñ Mışır'da olduğu āvâzesi irismez. Ya'nī ben ki Ya'kūb makâmındayım ve cānān Yūsuf mertebesinde, benim firâk u hic-rânda iki gözüm giryē ve bükâdan ağardı, hālbuki baña cānândan ve ahvâl ü eṭvârîndan bir haber gelmez dimekdir.

از آرزوت گشته گرانبار غم دلم
آوخ که آرزو بمن ارزان نمی رسد

Ez-ārzüt geşte girān-bār-ı ḡam dilem
Āvāh ki ārzū be-men erzān ne-mī-resed

Ārzüt; ārzū elif-i memdûde ile, hevā ve heves u murād ma'násında müs-tâ'meldir ve **tā** žamîr-i hîṭâb. **Girān-bār** vaşf-ı terkîbidir, ağır yükli ma'násına, **ḡam**'a izâfeti lâmiyyedir. **Dil, geşte**'niñ ismi ve **girān-bār** haberi. **Āvāh**, elif-i memdûsla, esmâ-i efâldendir, teğaccur ma'násına, bunuñ gibi yerlerde ḥayf dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Erzān** ucuz dimekdir, bunda āsân ma'násınadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce cānâsına hîṭâb idüp buyurur: Seni ārzü eylemekden gönlüm ḡam ağır yüklidir, ya'nī ḡamdan ağır yükli olmuş, ḥayfâ ki baña ārzū kolay irismez, ya'nī murâdım zâhmet ü meşâkkatsız el virmez, hâşılı, ḡamdan kurtulmak āsân degil.

تا صد هزار خار نمی روید از زمین
از گلبنی گلی بگلستان نمی رسد

Tâ şed hezâr hâr ne-mî-rûyed ez-zemîn
Ez-gulbuni guli be-gulistân ne-mî-resed

Tâ bunda mâdâm ma'násınadır. **Ne-mî-rûyed** fi'l-i nefy-i mužâri‘, bitmez dimekdir. **Gulbun** gül ocağı dimekdir ve **yā** harf-i vahdet. **Gulî** yâsı da böyledir. **Be-gulistân; bâ** harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Yerden yüz biñ diken bitmeyince bir gül ocağından gülistâna bir gül irismez. Ya'nī 'âlemde bir ehl-i 'ilm ü fażl zuhûr idince niçe yüz biñ câhil ü nâ-dân zuhûr ider ve bir kâmil zuhûr idince niçe biñ nâkış zuhûr

1 S: sıyt u şadâ ya'nī çav.

2 S: Ya'kūb peygamber 'aleyhi's-selâmuñ iki gözü Hâzret-i Yūsuf 'aleyhi's-selâmuñ hasretinde.

ider ve bir melek-sîmâ, şâhib-i hüsn ü cemâl zûhûr idince yüz biñ şeytân-şifat bed-liğâ ve bed-nümâ zûhûr ider. Hâşılı, ‘âlemîn važ’ı böyle vâki‘ olmuşdur.

از دستبرد جور زمان اهل فضل را
این غصه بس که دست سوی جان نمی رسد

Ez-dest-burd-1 cevr-i zemân ehl-i fażl-râ
În ǵuşşa bes ki dest sūy-1 cân ne-mî-resed

Dest-burd, tâ’nîn sükûniyla, ǵalebe ma’nâsına nadır, niteki sâbiƙan bir iki yerde beyânı geçdi, **cevr**’e izâfeti lâmiyyedir, **cevr**’în **zemân**’a izâfeti de böyledir mecâzen. **Ehl-i fażl-râ** müşrâ‘-ı şânîye merhûndur, ehl-i fażla dimekdir. **Bes** bunda yeter dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Dest** mübtedâ, **ne-mî-resed** haberî, **sûy-1 cân** habere müte’allik ve izâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: (275a) Cevr-i zamânîn ǵalebesinden ehl-i fażla bu ǵuşşa yeter ki eli cân cânibine ırışmez, ya’nî bu կahrdan kendüyi helâk eylemege kâdir olmadıkları ǵuşşası anlara yeter. Müşrâ‘-ı evvelîn ma’nâsını; zamânîn cevri ehl-i fażlı elden iletdi ya’nî ziyâde mužtarib itdi diyen terkîbde de һaṭâ eylemiş ma’nâda da. Ve müşrâ‘-ı şânîniñ ma’nâsını; bu ǵuşşa yeter ki cân cânibine el ırışmez didigi de delâlet ider ki iki müşrâ‘dan bile maķşûda vâşıl olmamış¹.

از حشمت اهل جهل بکیوان رسیده اند
جز آه اهل فضل بکیوان نمی رسد

Ez-hışmet ehl-i cehl be-Keyvân resîdeend
Cuz âh-ı ehl-i fażl be-Keyvân ne-mî-resed

Hışmet, hâ-yı mühmelenîn kesriyle, bunda ‘azamet ma’nâsına nadır. **Be-Keyvân; bâ** harf-i şila, **Keyvân** Fârisîce Zühal yıldızına dirler.

Mahşûl-i Beyt: Haşmet ü ‘azametden ehl-i cehl felek-i sâbi‘a ırışmış, ammâ ehl-i fażlin cevr-i devrden felege âhî ırışıyor ve kendi esfel-i sâfilîndedir.

Beyt:	فلک به مردم نادان دهد زمام مراد تو اهل فضلى و دانش همین گناهت بس Felek be-merdum-i nâ-dân dehed zimâm-ı murâd Tu ehl-i fażlî vu dâniş hemîn gunâhet bes ²
--------------	---

1 ^{T+} Redd-i Şem’î>

2 314. gazel 7. beyit.

Hâşılı, dâ’imâ ehl-i fažl maḥrûm ve ehl-i cehl ü nağs merzûkdur.

حافظ صبور باش که در راه عاشقی
هر کس که جان نداد بجانان نمی رسد

Hâfiż şabûr bâş ki der-râh-ı ‘âşîkî
Her kes ki cân ne-dâd be-cânân ne-mî-resed

Hâfiż münâdâ. **Ki** harf-i ta’lîl. **Der-râh-ı ‘âşîkî** müşrâ‘-ı şâniye merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ziyâde şâbir ol ki ‘âşîklîk tarîkînde her kimse ki cân virmedi, cânâna irişmedi. Hâşılı, cândan geçmeyince cânân ele girmez.

267

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

زهی خجسته زمانی که یار باز آید
بکام غمزدگان غمگسار باز آید

Zihî huceste zemânî ki yâr bâz âyed
Be-kâm-ı ǵam-zedegân ǵam-gusâr bâz âyed

Zihî ta‘accüb ü taħsîn maķâmında müsta‘meldir. **Huceste** ķutlı ya‘nî mübârek ma‘nâsına nadır¹. **Zemânî; yâ** harf-i tenkîr. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat ve yâ beyân. **Ğam-zedegân** ǵam-zede’niñ cem’idir, ǵam urmuşlar ma‘nâsına ya‘nî mağmûm ve ǵamnâklar dimekdir. **Ğam-gusâr** eglence ve ǵam açıcı ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: ‘Aceb mübârek zamândır ki yâr girü gele, ya‘nî yâr geldigi zamân ‘aceb mübârek zamândır. Mişrâ‘-ı şâni yâr bâz âyed ‘ibâretinden bedeldir, ya‘nî ‘aceb mübârek zamândır ki ǵamgînler murâdînca ǵam-güsâr girü gele, ya‘nî ǵamgîn ‘âşîklar murâdînca cânân girü gele ve alhvâl-i nâ-murâdânı tedârük eyleye.

1 S: Huceste mübârek.

بپیش شاه خیالش کشیدم ابلق چشم
بدان امید که آن شهسوار باز آید

Be-pîş-i şâh-i hayâleş keşidem ablağ-çeşm
Bedân umîd ki ân şeh-suvâr bâz âyed

Şâh-i hayâleş izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Ablağ** lügatde alaca ma' nâsınadır, ammâ bunuñ gibi yerlerde alaca at murâddır, **çeşm**'e izâfeti beyâniyyedir. **Bedân**; **bâ** harf-i sebeb. **Ki** harf-i beyân. **Şeh-suvâr** lügatde atlı pâdişâh dimekdir, ammâ iştîlâhda atlılığı yaraşık ve yakışık ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ol cânâniñ hayâli pâdişâhı öñine göz ablağını¹ çekdim ya'ñı gelecek yollarına gözüm esbini yaraklädim ol ümîdle ki ol şehsuvâr girü gele. Hâşılı, gözüm yollarda կaldı ol ümîdle ki cânân gele ve gözüm anı göre. Göze nisbet ablağ hüb vâki'dir, zîrâ göz aklâ karadan mürekkebdir.

در انتظار خندگش همی پرد دل صید
خیال آن که بعزم شکار باز آید

Der-intîzâr-i hâdenges hemî-pered dil-i şayd
Hayâl-i ân ki be-'azm-i şikâr bâz âyed

Hadeng, kâf-i 'Acemîyle, kayın ağacıdır, soñra bundan (275b) tîrâş olan oka **tîr-i hadeng** didiler, şoñra ǵalebe-i isti'mâlle mužâfi hâzf idüp² oka **hadeng** didiler bu beytdeki gibi, **şin**-i zamîr cânâna râci'dir ve izâfetler lâmiyyelerdir. **Hemî-pered** lügatde müsterek lafîzdir, uçmak ve segirmek³ beyninde⁴, bunda segirmek⁵ ma'nâsınadır. **Dil-i şayd**; eger **şayd** dil'e (^{M,T+} sıfat) i'tibâr olunursa izâfet beyâniyyedir ve eger muşâkâ **şayd** ya'ñı av murâd ise lâmiyyedir. **Hayâl** aslında **be-hayâl**'dır, žarüret-i vezn için **bâ** hâzf olundı. **Be-'azm-i şikâr**; **bâ** harf-i şila ve izâfet maşdarını mef'ûline izâfeti kabîlindendir, **şikâr** av ma'nâsınadır.

1 S: ablağını.

2 S: tîr'i terk idüp.

3 S: segirtmek.

4 M: uçmak ve kâf-i 'Acemîyle segirtmek beyninde.

5 S, M: segirdir. F: segirir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ tîr-i hadengi intîzârında dil-i şayd veyâ şaydiñ dili segirir¹, ol hayâlile ki şikâr ķasdına girü gele, ya'nî dil-i şayd ṭalbinur² ol hayâl ile ki cânâñ gine ava çıķup kendiñ şikâr eyleye diyü. Bunda mî-pered segirir ve ṭalbinur³ ma'nâsinadır. Bu iştirâkî bilmeyen uçar dimişdir⁴.

مقیم بر سر راهش نشسته ام چون گرد
بدان هوس که بدین رهگذار باز آید

Mukîm ber-ser-i râheş nişesteem çun gerd
Bedân heves ki bedîn reh-guzâr bâz âyed

Çun edât-ı teşbih. **Gerd** toz. **Bedân heves; bâ** harf-i müşâhabet. **Ki** harf-i beyân. **Bâz** gâh olur ki mahz-ı te'kîd ifâde ider, her yerde girü ma'nâsına gelmek lâzım degil.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ yolu ucında muķîm oturmuşum toz gibi, ol hevesle ki bu râh-guzâra gele. Ya'nî yol ucına uğramaç ümîdiyle yolında muķîm oturmuşum⁵.

اگر نه در خم چوگان او رود سر من
ز سر چه گویم و سر خود چه کار باز آید

Eger ne der-ham-ı çevgân-ı ū reved ser-i men
Zi-ser ci güyem u ser hod ci kâr bâz âyed

Der harf-i şila. **Ham-i çevgân** çevgâniñ büklümi ve egmeci.

Mahşûl-i Beyt: Eger cânâniñ çevgânı hamâna varmazsa benim başım, ya'nî başımı gûy gibi çevgânla oynatmazsa başdan ne söyleyeyim ve baş bundan ǵayı daхи neye gelür, ya'nî neye yarar ve ne işe gelür? Hâşılı, benim başım gûy-ı çevgân-ı cânâñ olmağdan ǵayı ne içündür?

دلی که با سر زلغین او قراری داد
گمان مبر که در آن دل قرار باز آید

Dilî ki bâ-ser-i zulfeyn-ı ū ƙarârî dâd
Gumân me-ber ki der-ân dil ƙarâr bâz âyed

1 S, M: segirdir.

2 S: segirdir ve ṭalablanur. M: segirdir ve ṭalbur.

3 M: segirir ve ṭalbir.

4 <^{T+} Redd-i Sürürî>

5 M: muķîm oturmuşum toz gibi ol hevesle.

Dili; yā harf-i vaḥdet. **Ki** harf-i rābiṭ-ı şifat. **Karārī; yā** harf-i tenkīr.

Mahşûl-i Beyt: Bir göñül ki cānānīn iki zülfî uciyla ‘ahd u peymān bağladı ya‘nī iki ser-i zülfine ta‘alluķ u ta‘aşşuk eyledi, ȝann iletme ki ol göñüle bir dahî ƙarār u șebât gele. Ya‘nī ol göñül dâ’imā ser-i zülfeyni gibi bī-ƙarār u bī-ārām olur. Hâşılı, bir göñül ki cānānla muķayyed ola, ol göñül dâ’imā ser-gerdān u bī-ƙarār olur.

سرشك من نزند موج در کنار چو بحر
اگر میان ویم در کنار باز آید

Sirişk-i men ne-zened mevc der-kenār cu bah̄r
Eger miyān-ı veyem der-kenār bāz āyed

Sirişk-i men izâfeti lämiyyedir. **Ne-zened** fi'l-i nefy-i mužāri‘, **mevc** mef'ul-i şarihi, **der-kenār** mef'ülün fîhi ve fâ‘ili tahtında **sirişk**’e râci‘ zamîrdir. **Der-kenār** aşlında **der-kenârem**’dir, şarūret-i vezniçün **mîm** hâzf olundı. **Vey**, vâv’ıñ fetхи ve yâ’niñ sükunuyla, zamîr-i gâ‘ibdir, cānâna râci‘dir. **Kenâr** aşlında **der-kenârem**’dir sâbık gibi.

Mahşûl-i Beyt: Benim gözüm yaşı deryâ gibi yanımda mevc urmaz, ya‘nî gözüm yaşı deryalar gibi sâyil olmaz eger cānānīn miyānı ya‘nî ince beli kenârima gelürse. Hâşılı, miyān-ı cānānı der-âğuş eylemek müyesser olursa giryे ve bükâdan ḥalâş bulurum. Fi'l-i mužāri‘i müşbet yazup ma‘nâsını; benim gözüm yaşı mevc urur kenâr üzre deñiz gibi diyen ma‘nâya iṭṭîlâ‘ı yok imiş¹. (276a)

چه جورها که کشیدند بلبلان از دی
بیوی آن که دگر نوبهار باز آید

Çi cevrhâ ki keşidend bulbulân ez-Dey
Be-bûy-ı ân ki diger nev-bahâr bâz āyed

Dey, dâl’ıñ fetхи ve yâ’niñ sükunuyla, kışın evvel ayınıñ ismidir. **Bûy** bunda ümîd ma‘nâsınañdır. **Diger** gine dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ne cefâlar ki bülbüller çekdiler Dey şovuğından, ol ümîdle ki yine nevbahâr gelür diyü. Ya‘nî ‘uşşâk niçe zaḥmet u meşâkkat çekdiler hic-rândan, ol ümîdle ki hicrâniñ pâyânında vişâl-i cānâm müyesser ola.

1 <T+ Redd-i Sürûrî>

ز نقش بند قضا هست اميد آن حافظ
که همچو سرو بدستم نگار باز آيد

Zi-nağş- bend-i ķažā hest umid-i ān Hâfiż
Ki hemçü serv be-destem nigār bāz āyed

Nakş-bend vaşf-ı terkibidir, naķış bağlayıcı ya'nī naķkāş, **kažā**'ya iżāfeti beyāniyyedir, **kažā**'ya isnād meczāzidir, ḥaķikatde murād Şāni'dir. **Umîd-i ān** iżāfeti lāmiyyedir. **Hâfiż** münâdâ. **Ki** ḥarf-i beyān. **Nigâr**'dan murād cānândır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ķažā naķkâşından ol ümîdim vardır ki serv gibi bülend-bâlâ¹ nigâr elime gire, ya'nī Ḥudâ'dan ol ümîdim vardır ki baña göñül eglencesi bir cānân müyesser eyleye.

268

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât

بر سر بازار جانبازان منادا می زند
 بشنوید ای ساکنان کوی جانان بشنوید

Ber-ser-i bâzâr-i cân-bâzân munâdâ mî-zenend
Bi-şnevîd ey sâkinân-ı kûy-ı cânân bi-şnevîd

Bu nażm devâvîn-i Hâce'de kemâl-i istindârla müstendirdir ve vâki' olduğu yerde kît'a şeklinde vâki'dir. Pes, bunı tarz-ı gâzele idhâl ķâşdiyla müşrâ'-ı evveliň ķâfiyesini fi'l-i emr müfred muhâṭab idüp mî-zenid ve mî-konid eyleyenler ķâfiyede ve ma'nâda ħaṭâ eylemişler².

Cân-bâzân elif ve nûn'la cem' oldı zevî'l-'uķûle şîfat olduğuçün, taķdîri 'âşîkân-ı cânbażân'dır. **Cân-bâz** vaşf-ı terkibidir, bâzîden'den, cân oynayıcı dîmekdir ya'nî cân fedâ idici ma'nâsına, iżâfetler lâmiyyelerdir. **Munâdâ**, mîm'in zammi ve dâl'în fethiyle, maşdar-ı mîmîdir, nidâ mâ'nâsına, **mî-zenend** fi'l-i mużâri' cem'-i gâ'ib, (^{M+} nidâ ururlar ya'nî) nidâ iderler dîmekdir. **Bi-şnevîd** fi'l-i emr cem'-i muhâṭab, işidiň dîmekdir.

1 S, M: bâlâ-bülend.

2 <T+ Redd-i Sürürî ve Şem'i>

Mahşûl-i Beyt: Cân-bâzlar bâzârı ucunda münâdâ ururlar ya'nî nidâ iderler, işidiñ ey cânâن mahallesiniñ sâkinleri işidiñ. Münâdâdan mağşûd olan bundan şoñra gelen ebyâtıñ mažmûnlarıdır.

دختر رز جند روزى شد كه از ما گم شدست
رفت تا گيرد سر خود هان و هان حاضر شويد

Duhter-i rez çend rûzî şud ki ez-mâ gum şude'st
Reft tâ gired ser-i hod hân u hân hâzır şevîd

Duhter-i rez izâfeti beyâniyyedir, murâd şarâbdır. **Rûzî; yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i beyân. **Gum şude'st;** aslı şude-est idi, şarüret-i vezniçün hâzf u işâl vâki‘ oldu, niteki sâbıkân beyân olındı. **Tâ** bunda ta'lîl içündür, hattâ ma'nâsına. **Gired ser-i hod** kendi başın tuta ya'nî başı kaydın göre. **Hân** esmâ-ı efâlden tenbih mağâmda müsta'meldir, müfred ve cem' mahallinde vâki‘ olur, bunda cem' içündür, âgâh olup gâfil olmañ dimekdir ve tekrâr te'kîd içündür.

Mahşûl-i Beyt: Münâdî ya'nî dellâl nidâ idüp dir ki rez kıızı ya'nî şarâb bir niçe gün oldı ki bizden güm oldı ya'nî gâ'ib olmuşdur. Gitdi tâ kendi başı kaydın göre, âgâh olup gâfil olmañ, hâzır oluñ arayup bulmağa sa'y idelim. Bu kelâm anı gösterir ki bir niçe gün hamra yasağ ola ki muhâtefi olup zâhir olmaya.

جامه دارد ز لعل و نيم تاجي از حباب
عقل و دانش می برد تا ايمن از وی نغنويد

Câme'i dâred zi-la'l u nîm tâcî ez-habâb
'Akł u dâniş mî-bered tâ īmin ez-vey ne-ğnevîd (276b)

Câme'i; yâ harf-i vahdet. **Tâcî; yâ** harf-i tenkîr. **Habâb,** hâ'nîn fethîyle, şu kabarcığıdır. **Tâ** harf-i tenbih. **İmin,** hemzeniñ kesriyle, emîn dimekdir. **Ne-ğnevîd** fi'l-i nefy cem'-i muhâtab, ganevîden'den, uyumayasız ya'nî gâfil olmayasız, günûden ve ganevîden maşdarlardır, imizgânmaç¹ ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Duhter-i rezîñ la'liden bir ķaftâni ve hâbabdan yarım tâcî var, 'akł ü dâniş iledür, âgâh oluñ, andan emîn uyumañ ya'nî emîn olmañ 'akł ü dânişîñüzi alup iletmesün.

¹ S: imizgânmaç. T: umuzgânmaç. (Bu şekil sözlüklerde bulunmamaktadır.)

هر که آن تلخم دهد حلوا بها جانش دهم
ور بود پوشیده و پنهان بدوزخ در روید

Her ki ān telhem dehed ḥelvā bahā cāneş dehem
V'er buved pūşide vu pinhān be-dūzah̄ der-revid

Be-dūzah̄, pūşide ve **pinhān**'a müte'allikdir, ya'nī duhter-i rez cehenneme-de gizlenürse. **Der-revid** dāhil olun ya'nī dūzah̄ının içine giriñ.

Mahşûl-i Beyt: Her kimse ki baña ol acayı virürse ben aña cān-ı şirinimi helvâlık virürem, niteki 'ādetdir güm olmuş nesneyi bulana helvâlık virürler. Ve eger duhter-i rez tamuda da gizlenüp ķaldıysa tamuya dāhil oluñ anı peydā eylemek içün.

دخترى شب گرد و تلخ و تىز و گلنگىست و مىست
گر بىابىدش بسوى خانة حافظ برىد

Duhteri şeb-gerd u telh u tīz u gul-reng' est u mest
Ger bi-yâbîdesh be-suy-ı hâne-i Hâfiż berid

Duhteri; ya harf-i vahdet. **Şeb-gerd** vasf-ı terkibî, gice dolanıcı ma'nâsına. **Telh** acı. **Gul-reng** kırmızı. **Mest** ķattâl. **Bi-yâbîdeş** anı bulursañız, yâ-biden'den müştak ki bulmaç ma'nâsinadır. **Berid** fi'l-i emr cem'-i muhâṭab, iledüñ dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Duhter-i rez didigimiz bir gice gezici ve acı ve keskin ve gül renkli ve ķattâl kızdır. Eger anı bulursañız Hâfiż'ının evi cānibine iledüñ, ya'nī anı Hâfiż'ının nikâhına dāhil eyleñ ki aña ziyâde ṭâlib ü râğıbdır. Mîşrâ'-ı evvelde mezkûr olan evsâf hep bâdeye şâmildir.

Pes, ma'lûm ola ki mezkûr üslûb kît'a üslûbidir, ǵazel üslûbü degildir. İmdi bunı ǵazel üslûbına կoyanlar ziyâde üslûbsuzluk eylemişlerdir¹.

1 ^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

بنفسه دوش بگل گفت و خوش نشانی داد
که تاب من بجهان طرہ فلانی داد

Benefše duş be-gul goft u hoş nişanı dâd
Ki tâb-i men be-cihân turra-i fulânî dâd

Be-gul; bâ harf-i şila. **Vâv** harf-i ‘atf. **Nişânî**; **yâ** harf-i vaહdet veyā tenkîr. **Ki** harf-i râbi‘-i maķûl ü қâvl. **Tâb** bunda büklüm ve büküm ve burum ma‘nâsına ismdir, **men**’e iżâfeti maşdarının mefûline iżâfeti ma‘nâsına nadır ve ma‘nâ cihetinden **dâd** lafzına muķayyeddir. **Fulân** elfâz-ı kinâyedendir ve **yâ** harf-i tenkîr ve **turra**’nın **fulân**’a iżâfeti lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Benefše dün gice güle söyledi ve bir hoş nişân virdi ki cihânda baña filân kimseňiň turrası tâb virdi, ya‘nî ‘âlemde beni büküp buran filân cânâniň turrasıdır, zîrâ benefše tâb-dârdır ya‘nî bükülmüş ve burulmuşdur.

دلم خزانة اسرار بود و دست قضا
درش ببست و کلیدش بدلسنانی داد

Dilem hizâne-i esrâr bûd u dest-i kâzâ
Dereş be-best u kelideş be-dil-sitânî dâd

Hizâne, hâ’niň kesriyle, hâzîne ma‘nâsına nadır, **esrâr**’a iżâfeti lämiyyedir. **Vâv** harf-i hâl. **Dest-i kâzâ** iżâfeti beyâniyyedir ve müşrâ‘-i şâniye merhûndur ve mübtedâ ve müşrâ‘-i şâni hâberi. **Dereş**; şamîri **hizâne**’ye râci‘dir. **Vâv** harf-i ‘atf. (277a) **Kelid**, kâf-1 ‘Arabınıň fethiyle, miftâhdır ve **şin**-i şamîr câ‘izdir ki der’e râci‘ ola ve câ‘izdir ki **hizâne**’ye. **Be-dil-sitânî**; **bâ** harf-i şila ve **dil-sitân** vaşf-ı terkibidir, göñül alıcı ma‘nâsına ve **yâ** harf-i vaહdet.

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlüm hâzîne-i esrâr-ı ‘ışk-1 cânân idi, hâlbuki kâzâ eli կapusunu bağladı ve miftâhını bir maħbûb-ı dil-sitânî eline virdi, ya‘nî gönlüm hâzînesinde esrâr-ı mihr-i cânânı maħzûn idüp ve կapusunu makfûl idüp miftâhını dest-i cânâna ṭapşırdı. Hâşılı, muħabbet-i cânânı қalbimde şöyle şakladı ki anı cânândan ḡayriya i'lâm u iş‘är eylemedi.

شکسته وار بدرگاهت آمدم که طیب
بمومیائے لطف توام نشانی داد

Şikeste-vâr be-dergâhet āmedem ki ṭâbîb
Be-mûmyâyî-i luṭf-i tuem nişânî dâd

Vâr edât-ı teşbîhdır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Ṭabîb** müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Be-mûmyâ;** **bâ** harf-i şila, **mûmyâ** bir meşhûr devâdır ki urulmuş veya bir ‘uzvi şînmiş kimseye içürürler¹, Allâhu Te’âlâ emriyle şîfâ bulur. Bir kaç kısimdır, ammâ ahseni beşerîdir ki insâni mûmyâ iderler, **yâ-yı** evvel kelimeye lâzım olan **yâ**dır ve **yâ-yı** şâni harf-i maşdardır, **luṭf**a iżâfeti beyâniyyedir. **Nişânî;** **yâ** harf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ dergâhiña şikeste gibi geldim, zîrâ ṭâbîb baña seniñ luṭfuñ mûmyâlığına işaret eyledi. Ya’nî ṭâbîb didi ki cânâniñ luṭfi hicrân kesrine mûmyâdır, hâşılı, cânâniñ mûmyâ-yı vişâli firâk şînîğine devâdır.

گذشت بر من مسکین و با رقیان گفت
دریغ عاشق مقتول من چه جانی داد

Guzeş ber-men-i miskîn u bâ-rakîbân goft
Dirîğ ‘âşîk-i maktûl-i men ci cânî dâd

Bâ-rakîbân goft müşrâ'-ı şâniye merhûndur ve müşrâ'-ı şâni maķûl-i kâvlîdir. **Ci cânî dâd** istifhâm-ı ta’accübîdir, ne ‘aceb cân virdi dimekdir, ya’nî cân vîrmrede zâhmet çekdi.

Mahşûl-i Beyt: Ben miskîniñ üstine uğradı ve rakîblere didi. Hayf, benim ‘âşîk maktûlüm ne ‘aceb güç cân virdi, ya’nî baña ziyâde ta’allükünden cânı bedenden ayrılmak istemezdi.

تنش درست و دلش شاد باد و خاطر خوش
که دست دادش و یارئ ناتوانی داد

Teneş durust u dileş şâd bâd u hâṭîr hoş
Ki dest dâdeş u yârî-i nâ-tuvâni dâd

Teneş ve **dileş**; žamîrleri iżmâr ķable’z-zîkr tarîkiyle müşrâ'-ı şâniide **ki**’ye râci’dir, **takdîri an ki**’dir, aşlı **an kes ki**’dir, hâzf u işâl tarîkiyle **an kes** terk

1 T: mûmyâ bir meşhûr devâdır ki bir ‘uzvi şînmiş kimseye içürürler. S: bir meşhûr devâdır ki bir ‘uzvi şînmiş veya üzilmiş ya’nî đarb u let urılmış kimseye içürürler. M ve F nüshası esas alındı.

olunup ve **ki** yerine ikâmet olundı. **Dâdes**: zamîri **ki**'ye râci'dir. **Vâv** harf-i 'atf. **Yarı-i nâ-tuvânî** izâfeti maşdariñ mef'ûline izâfetidir, zîrâ **yârî**'niñ yâ'sı harf-i maşdardır ve **nâ-tuvânî**'de **yâ** harf-i vahdet, bir nâ-tüvâna yoldaşlık dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Teni dürüst ve dili şâd olsun ve hâtırı hoş olsun ol kimse ki aña el virdi ve bir nâ-tüvâna mu'âvenet ü yoldaşlık virdi. Ya'nî şîhhat u refâhiyetde olsun ol ki kâdir olup bir za'ife merhamet idüp hâtırını ta'ahhûd ü tefâkkud eyleye. Mîşra'-ı sâñinîñ ma'nâsına; ki ben nâ-tüvâna ihsân u mu'âvenet elini virdi diyüp minhusinde dâdis ism-i maşdardır ki dest aña muzâfdır diyen 'ilmi ve tab'i nâ-tüvân 'aceb terzîk söylemiş ki kömür çiyner (^{M,T+} dîvâne) söylemez¹.

برو معالجت خود کن ای نصیحتگوی
شراب و شاهد شیرین کرا زیانی داد

Bi-rev mu'âlebet-i hod kon ey naşihat-gûy
Şerâb u şâhid-i (277b) şîrin ki-râ ziyânî dâd

Ki-râ; ki ismidir, kim ma'nâsına ve râ edât-i mef'ûl. **Ziyânî; yâ** harf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Ey vâ'iz, var kendüne mu'âlece eyle ki seniñ dimağığın fâsid olmuşdur. Yanı bizi şarâb u şâhidden men' eyleme, şarâbla tatlu ve güzel mahbûb kime ziyân virdi? Ya'nî şarâb u şâhid-i şîrinden kim ziyân gördü ki bizi bunlardan men' idersin.

خزینه دل حافظت ز گوهر اسرار
بیمن عشق تو سرمایه جهانی داد

Hazine-i dil-i Hâfiż zi-gevher-i esrâr
Be-yumn-i 'îşk-ı tu sermâye-i cihânî dâd

Hazine-i dil-i Hâfiż izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Gevher-i esrâr** da beyâniyyedir. **Be-yumn-i 'îşk-ı tu; bâ** harf-i sebeb ve izâfetler lâmiyyelerdir. **Sermâye-i cihân** izâfeti lâmiyyedir, fa'il ma'nâsına veyâ mef'ûl ma'nâsına, ya'nî cihâniñ fâ'idesini veyâ cihâna fâ'ide, **yâ** harf-i tenkîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'în gönlü hazırları ya'nî ķuvvet-i şâ'iriyesi² esrâr gevherinden seniñ 'îşkiñ yûmni ve bereketi sebebiyle cihân sermâyesini virdi. Ya'nî tamâm-ı īalem andan istifâde ve istifaşa-i esrâr-ı 'îşk u muhabbet eyler. Ya'nî eş'ârı esrâr-ı 'îşk-ı cânâna memlûdudur, herkes andan mihr ü muhabbet resm ü âyînini istifâde ider dimekdir.

1 <^{T+} Redd-i Şemî>

2 T, F: ķuvvet-i şâ'iriyesi.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilün**

عشقت نه سرسریست که از سر بدر شود
مهرت نه عارضیست که جای دگر شود

Işket ne serseri'st ki ez-ser be-der şeved
Mihret ne 'arızi'st ki cā-yı diger şeved

Serseri қolayına dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ‘ışkıñ қolayına degildir ki başdan ṭaşra gide ya‘nī başdan çıkış. Muhabbetiñ de ‘arızı degildir ki ġayrı yere gide ya‘nī bir ġayrı yere nakl eyleye.

عشق تو در درونم و مهر تو در دلم
با شیر اندرون شد و با جان بدر شود

Işk-i tu der-derūnum u mihr-i tu der-dilem
Bā-şır enderūn şud u bā-cān be-der şeved¹

Bu ғazelde **şud** reft ve **şeved** reved ma‘násınadır.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ‘ışkıñ derūnuma ve muhabbetiñ gönlüme südle içeri gitdi ve cānla ṭaşra çıkar. Ya‘nī zā'il olur degildir, zīrā tamām-ı vücūduma sirā-yet eylemişdir.

دردیست درد عشق که اندر علاج او
هر چند سعی بیش نمایی بترا شود

Derdi'st derd-i 'ışk ki ender-'ilāc-ı ū
Her çend sa'y bīş numāyī beter şeved

Derdîst; ya һarf-i vahdet. **Ki** һarf-i beyân ya һarf-i rābiṭ-ı şifat. **‘Ilāc-ı ū** iżāfeti maşdarıñ mefūline iżāfetidir.

1 ^M Bā-şır ender āmed u bā-cān be-der şeved>

Mahşûl-i Beyt: 'İşk derdi bir derddir ki anıñ 'ilâcında her ne kadar ki sa'y ziyyâde gösterirseñ beter olur. Hâşılı, derd-i 'ışk devâ-pezîr degildir.

اول يكى منم كه درين شهر هر شبى
فرياد من ز عشق بافلاڭ بر شود

Evvel yekî menem ki derîn şehr her şebî
Feryâd-i men zi-'ışk be-eflâk ber şeved

Yek bir, **yekî** birisi ya'nî 'uşşâkîn birisi. **Şebî;** **yâ** harf-i vaહdet veyâ tenkîr. **Be-eflâk ber;** **ber** bunda harf-i şîladır, bâ'yî te'kîd ider¹.

Mahşûl-i Beyt: 'Uşşâkîn evvel birisi benim ki bu şehirde her gice benim feryâdım eflâke gider, ya'nî derd-i 'ışkdan äh u nâlem eflâke şu'ûd ider.

گر زانکه من سرشك فشانم بزندرود
كشت عراق جمله ييكبار تر شود

Ger zân ki men sîrişk feşânam be-Zinderûd
Kişt-i Irâk cümle be-yekbâr ter şeved

Ger zân ki eger şöyle ki dimekdir. **Be-Zinderûd;** **bâ** harf-i şîla, (^{M,T+} sâ-bîkan beyân oldiydi ki) **Zinderûd**, zâ'nîn fethî ve kesriyle, Işfahân ırmağına dirler. 'Irâk'dan bunda murâd 'Irâk-ı 'Acemdir ki Işfahân'dır. **Cumle** cemî'an dimekdir, edât-ı te'kîddir. **Be-yekbâr** (^{M,T+} bir kerreden ve) bir uğurdan dimekdir. **Ter** yaş dimekdir. **Şeved** bunda olur ma'nâsına nadır, efâl-i nâkişadandır, **kişt** ismi ve **ter** haberî ve **cumle**, (278a) **kişt**'i te'kîd ider.

Mahşûl-i Beyt: Eger şöyle ki ben gözüm yaşını Zinderûd'a saçam ve dö-kem, ya'nî eşk-i çeşmimi Zinderûd'a akıdam, Işfahân ekini cemî'an bir kerreden ve bir uğurdan ter olur ya'nî tamâm şulanur. Hâşılı, eger benim gözüm yaşı Zinderûd'a munzamm olsa mezâri-i 'Irâk u Fârisî tamâm şu alurdu.

دى در ميان زلف بدیدم رخ نگار
بر هيئى كه ابر محيط قمر شود

Dî der-miyân-i zulf bi-didem ruh-i nigâr
Ber-hey'etî ki ebr muhît-i ķamer şeved

Muhît-i ķamer iżâfeti ism-i fâ'ilîn mefûline iżâfetidir.

1 S: bâ harf-i te'kîd, ber harf-i şîla.

Mahşûl-i Beyt: Dün zülf ortasında nigârîn ruhunu gördüm bir hey'etde ki bulud mâhı muhît ola. Zülfî ebre ve rûy-ı cânâni kamere teşbih eylemiş.

گفتم که ابتدا کنم از بوسه گفت نی
بگذار تا که ماه ز عقرب بدر شود

Goftem ki ibtidâ konem ez-bûse goft nî
Bi-gzâr tâ ki mâh zi-‘akreb be-der-şeed

İbtidâ konem ma‘nâ-yı istifhâmı mutaşammındır, ibtidâ ideyen mi? Ma'lûm ola ki **mâh** burc-ı ‘akreb’de iken şerîf işlere mübâşerete izin yokdur, zîrâ ol vakıt nuhûsetle meşhûrdur.

Mahşûl-i Beyt: Ruh-ı nigârı miyân-ı zülfinde ol hey'etde¹ görücek didim ki zevk u şafâya bûseden ibtidâ eyleyeyin mi? Nigâr didi ki yok, ko ki ay burc-ı ‘akrebden taşra çıkışa, ya'nî zamân-ı naâşdan kurtulalım, andan şoñra. Mâhdan murâd ruhı ve ‘akrebden hâm-ı zülfidir, niteki beyt-i sâbıkda zîkr eylemiş idi.

حافظ بیاد لعش اگر باده می خوری
مگذار هان که مدعیان را خبر شود

Hâfiż be-yâd-ı la‘lez eger bâde mî-horî
Me-gzâr hân ki mudde‘iyân-râ haber şeed

Hâfiż münâdâ. **Hân** esmâ-i efâldendir, âgâh ol dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Mudde‘iyân**dan murâd rakîblerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, eger cânâniñ la‘li yâdına bâde içerseñ âgâh ol, ko ma ki rakîblere haber ola, ya'nî bâdeyi la‘li yâdına ve şevkine içince kimse vâkîf olmamak gerek.

¹ Beyitten sonra buraya kadar S nüshasında atlanılmıştır.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilâtün¹**

اگر خدای کسی را بهر گناه بگیرد
زمین بناله در آید زمانه آه بگیرد

Eger Hudây kesi-râ be-her gunâh bi-gîred
Zemîn be-nâle der-âyed zemâne âh bi-gîred

Be-her gunâh; bâ ḥarf-i sebeb. Be-nâle; bâ ḥarf-i şila. Zemâne; taķdîrî zamâne-râ'dır, bi-gîred'iñ muķaddem mefûli vâki' olmuş ve **āh fâ'ili.**

Mahşûl-i Beyt: Eger Allâhu Te'âlâ bir kimseyi her bir günâh için mu'âheze idüp 'ukûbet eylese, ya'nî her günâh işledikçe² 'azâb u 'ikâb eylese küre-i hâk nâleye gelüp zamâneyi dûd-ı âh-ı mücîmîn tutar, ya'nî zamân u zemîn bu hâle taħammül idemeyüp feryâd ü fiğâna (^{M,T+} gelür), lâkin Hudâ şâbirdir, 'azâb u 'ikâbi āhirete te'hîr ider.

برابرست که و کوه پیش حضرت مولا
گھی بکوه بخشند گھی بکاه بگیرد

Berâber'est keh u küh piş-i Hażret-i Mevlâ
Gehî be-küh bi-bahşed gehî be-kâh bi-gîred

Mahşûl-i Beyt: Hażret-i Allâh'ıñ yanında şaman ve ṭağ berâberdir, ya'nî Hudâ'ya nisbet şâgâ'ır ü kebâ'ır berâberdir, hâşılı, 'ibâdîn şâgâ'iri ve kebâ'iri aña żarar eylemez. Gâh tağlarca günâhi 'af u mağfiret ider ve gâh şaman deñlü günâh için 'azâb u 'ikâb ider. İmdi kebâ'ır sebebiyle gufrândan me'yûs ve şâgâ'ır sebebiyle 'azâb u 'ikâbdan emîn olmamağ gereklidir.

گناه روی زمین می کنی نمی دانی
که ماہ بر فلك از شومئ گناه بگیرد

Gunâh-ı rûy-ı zemîn mî-konî ne-mî-dânî
Ki mâh ber-felek ez-şûmî-i gunâh bi-gîred

¹ S, T: Fe'ilât (Fe'ilün). (Gazeldeki beyitlerin bir kısmının 1. misralarının son tef'ileleri Fe'ilün veya Fa'lün şeklindedir.)

² S: eyledikçe.

Gunâh-ı rûy-ı zemîn yeryüziniň günâhı dimekdir, kesret-i günâhdan kinâ-yetdir. **Ne-mî-dânî** fi'l-i nefy-i hâl, istifhâm-ı inkârı mutâzammındır, bilmez misin ya'nî bilürsin dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Mâh** mübtedâ, **bi-gîred** haberî, tutulur dimekdir ya'nî hüsûf olur¹.

Mahşûl-i Beyt: Yeryüziniň günâhını eylersin, ya'nî dünyâca günâh eyler-sin, bilmez misin ki felekde ay günâh şümlüğünden ve ķabâhatinden tutulur, ya'nî kûsûf-ı şems ve hüsûf-ı ķamer cerâyîm-i nâsdan vâki' olur.

تو پاکدامنی آرى ولى شود پیدا
گناههای تو فردا كه دادخواه بگیرد

Tu pâk-dâmenî ârî velî şeved peydâ
Gunâhhâ-yı tu ferdâ ki dâd-hâh bi-gîred

Pâk-dâmen vasf-ı terkîbî aksâmındandır, pâk etekli dimekdir ve **yâ** harf-i vahdet. **Arî** eved dimekdir. **Velî** (278b) edât-ı iâdrâb. **Şeved**'in fâ'ili **gunâhhâ**, **tu**'ya iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Dâd-hâh** vasf-ı terkîbidir, müteżallim ma'nâsına ya'nî zulümden şikâyetçi. **Bi-gîred**'in fâ'ili tahtında **dâd-hâh**'a râci' zamîrdir ve mef'ûli müşrâ'-ı evveliň žîmnînda olan **dâmen**'dır.

Mahşûl-i Beyt: Sen pâk-dâmensin, eved, ammâ seniň günâhlarîn ol zamân peydâ olur ki şikâyetçi etegiňi tuta, ya'nî mahşerde ki senden zulüm gören etegiňe yapışa günâhlarîn zâhir olur, egerçi ki bunda pâk-dâmen geçinürsin.

شېبى ز شرم گنه من چنان بگریم زار
كە سىجىدگاه من آن شب همه گياب بگيرد

Şebî zi-şerm-i guneh men çunân bi-griyem zâr
Ki secdegâh-ı men ân şeb heme giyâh bi-gîred

Şebî; yâ harf-i vahdet. **Şerm-i guneh** iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Secdegâh** secede yeri. **Giyâh** ot ya'nî² çemen ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Bir gice günâhdan utandığumdan ancılayın zâr ağlayayın ki secdem yerini hep ot tuta³, ya'nî (^{M,T+} ol gice) secdem yeri keşret-i giryе ve bükâdan çayır ve çimen ola.

1 S: ider.

2 S: ve.

3 S: secdem yerini ol gice hep ot tuta.

گه وداع بگریم بدان مثابه که یار
بهر زمین که رود آب دیده راه بگیرد

Geh-i vedā^c bi-giryem bedān meşabe ki yār
Be-her zemīn ki reved āb-ı dide rāh bi-gired

Geh-i vedā^c izāfeti fī ma‘nāsinadır. **Mesābe** bunda mertebe ma‘nāsinadır. **Ki** harf-i beyān. **Yār** müşrā^c-ı şāniye merhündür, mübtedādır ve mā-ba^cdi ḥa-beri. **Be-her zemīn; bā** harf-i şila. **Ki** harf-i beyān. **Reved** fī'l-i mužāri^c müfred ġā'ib, fā'ili tahtında yār^a rāci^c žamīrdir. **Rāh bi-gired**; taqdīri rāheş bi-gired idi, žamīr ḥaz̄f u işal ṭarīkiyle terk olındı žarūret-i vezn içün.

Mahşûl-i Beyt: Vedā^c vaqtinde ol mertebede ağlayayım ki yār her yere ki gide, gözüm yaşı yolın tuta, ya‘nī gözüm yaşı deryalar olup yolın bağlaya ki hīç bir yere gitmeye¹.

چو شاه قصد هلاک کسی کند حافظ
کراست زهره و یارا که پیش شاه بگیرد

Çu şāh ḫasd-ı helāk-ı kesi koned Ḥāfiẓ
Kirāst zehre vu yārā ki pīş-i şāh bi-gired

Ḵasd-ı helāk izāfeti maşdarıñ mefūline izāfetidir, **helāk’ıñ kesi**^c ye de böyledir ve **yā** harf-i vahdet. **Kirāst** kimiñdir dimekdir. **Zehre** öd. **Yārā** ķudret. **Zehre** lafżını ‘Acem bunuñ gibi yerlerde ķudret ma‘násına isti‘mäl ider, niteki bu beytde böyledir.

Beyt: زهره ندارم که بیوسم لبت

تیر و کمان دارد ابروی تو

Zehre ne-dārem ki bi-būsem lebet
Tīr u kemān dāred ebrū-yı tu²

Mahşûl-i Beyt: Çünkü pâdişâh bir kimseyi helâk eylemege ķasd ider, ey Ḥâfiẓ, kimiñ ķudreti var ki pâdişâhıñ öñini tuta, ya‘nī aña bu ķasda māni^c ola. Hâşılı, pâdişâh dileğünü işler.

1 S, M: gidemeye.

2 Senin kaşlarının oku ve yayı olduğu için dudağını öpmeye cesaret edemiyorum.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

سر سودای تو اندر سر ما می گردد
بین که اندر سر شوریده چها می گردد

Sîrr-ı sevdâ-yı tu ender-ser-i mā mî-gerded
Bîn ki ender ser-i şûrîde çîhâ mî-gerded

Sîrr-ı sevdâ-yı tu iżâfeti lâmiyyelerdir. **Ser-i şûrîde** beyâniyye. **Çîhâ** ci’niñ cem’idir, neler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ‘ışk u muhabbetiñ râzi ve sırrı bizim başımızda çigzinür, ya’nî başımızda dâ’irdir¹ ve yâhud başımızda olur ya’nî şâbit ü ķâ’imdir. Nazar eyle bizim şûrîde başımızda neler çigzinür ve yâhud neler olur. Mîşrâ’-ı evveliñ ma’nasını; seniñ sevdâñ başı bizim başımızda ṭolanur diyen ve seniñ sevdâñ hevesi bizim başımızda devr ider² diyen sîrr-ı beytden âgâh degiller imiş³.

هر که دل در خم چوگان سر زلف تو بست
لا جرم گوی صفت بر سر و پا می گردد

Her ki dil der-ham-ı çevgân-ı ser-i zulf-i tu best
Lâ-cerem gûy-şifat ber-ser u pâ mî-gerded

(279a) Ki ismdir kim ma’nasına. **Dil, best**’iñ mulkaddem mef’ül-i evveli ve fâ‘ili **ki’dir**, **der-ham-ı çevgân-ı ser-i zulf-i tu** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyelerdir ve mef’ül-i şanıdir. **Lâ-cerem** lâ-büd ve lâ-mehâlete dimekdir. **Gûy-şifat** gûy gibi dimekdir. **Ber-ser u pâ** başı ve ayağı üzerinde. **Gûy-şifat** mübtedâ ve mâ-ba’di haberî.

Mahşûl-i Beyt: Her kimse ki gönlini ham-ı çevgân gibi seniñ ser-i zülfüne bağladı, şüphe yok ki gûy gibi başı ve ayağı üzerinde çigzinür, ya’nî gâh başı üzre ve gâh ayağı üzre çigzinür tûp gibi. Bu edâdan murâd hayretdir, ve illâ gûyda ser u pâ mutâşavver degildir.

1 M, T: bizim başımızda dâ’irdir.

2 S: başımızdadır.

3 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem’î>

گرچه بیداد و جفا می کند آن دلبر من
همچنان در پی او دل بوفا می گردد

Geric bī-dād u cefā mī-koned ān dil-ber-i men
Hemçunān der-pey-i ū dil be-vefā mī-gerded

Mahşûl-i Beyt: Gerçi bizim dilberimiz bize bī-dād u cefā eyler, ya'ñī gerçi dā'imā bize cevr u cefā üzredir, ammā gine göñül anıñ ardından vefā ümidiyle çigzinür. Ya'ñī her ne կadar ki baña cefā¹ ve ژulüm eylese vefâsında ümidi կat² eylemem.

از جفای فلك و غصه دوران صد بار
بر تم پيرهن صبر قبا مى گردد

Ez-cefā-yı felek u ǵuṣṣa-i devrân şed bār
Ber-tenem pirehen-i şabr կabā mī-gerded

Cefâ-yı felek ve **ǵuṣṣa-i devrân** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Pirehen-i şabr** beyâniyye. **Kabâ** çâk ma'ñâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Felek cefâsına ve devrân ǵuşşasından yüz kerre tenim üzerinde şabır pireheni çâk olur. Hâşılı, keşret-i cevr-i zamândan (^{Ş+} şabrim) tağılıur.

در ضعيفى و نزارى تن بيچاره من
چون هلالیست که انگشت نما مى گردد

Der-za'ifî vu nizârî ten-i bī-çâre-i men
Çun² hilâlî'st ki enguçt-numâ mī-gerded

Żâ'ifî ve **nizârî** ya'ları masdarîlerdir. **Ten-i bī-çâre** iżâfeti beyâniyyedir. **Hilâlî'st; yâ** harf-i vahdet. **Enguçt-numâ** vaşf-i terkibidir, parmakla gösterilen nesneye dirler, nûmâyîden³, görünmek ve göstermek ma'ñâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Żâ'iflikde ve arıklılıkda benim bī-çâre tenim bir hilâl gibidir ki parmakla gösterirler⁴, ya'ñı (^{M,T+} kemâl-i) incelikden bir mertebededir benim tenim ki degme kimse anı göremez, belki hilâl gibi gören görmeyene gösterir⁵.

1 S: cevr.

2 M, T: Çu.

3 S: numâyîen'den me'hûzdur.

4 S: gösterilür.

5 S: parmakla gösterir.

بلبل طبع من از فرقت گلزار رخش
دیرگاهیست که بی برگ و نوا می گردد

Bulbul-i tab'-i men ez-fırkât-i gulzâr-ı ruheş
Dîrgâhi'st ki bî-berg u nevâ mî-gerded

Bulbul-i tab'-i men iżāfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Gulzâr-ı ruh** beyâniyye. **Dîrgâh** rûz-merrelerinde¹ çok zamân ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i beyân. **Berg u nevâ** bunuñ gibi yerlerde 'atf-ı tefsîrî vâkı' olur, yarañ ve azîk ma'nâsına. **Mî-gerded** olmak ve dönmek ma'nâsına olmañ mümkündür.

Mahşûl-i Beyt: Benim tab'ım bülbülü cânâniñ ruhı gülzârinin firâkından çok zamândır ki yarañsız ve azîksız olur ya'nî geçinürveyâ şolanur. Ya'nî çok zamândır ki bî-ser u sâmân ve bî-zevk u şafâdır, zîrâ nevâ lafzını (^{M,T+} gâh) intizâm-ı hâl ma'nâsında istî'mâl iderler.

چند گويم مرو اي دل ز پي نفس و هوا
كين هواییست که در عین خطأ می گردد

Çend gûyem me-rev ey dil zi-pey-i nefş u hevâ
K'in hevâyi'st ki der-'ayn-i haṭâ mî-gerded

Pey bunda ard ve iz ma'nâsına nadır. **K'ın; ki** harf-i ta'lîl. **Hevâyi; yâ** harf-i vâhdet. **Ki** harf-i râbi't-ı şîfat². **'Ayn-ı haṭâ** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Nice bir diyeyim ey göñül, nefş ü hevâ ardında gitme, ya'nî nefş ü hevâya mütâba'at eyleme, zîrâ bu bir hevâdır ki mahz-ı haṭâda vâkı' olur, ya'nî hevâ-yı nefse tâbi' olmañ haṭâ içinde olmakdirveyâ vâdî-i haṭâda deverân eylemekdir.

بهوداریت ای سرو قد لاله عذار
بس که آشته و سرگشته چو ما می گردد

Be-hevâ-dâriyet ey serv-ķad-i lâle-'izâr
Bes ki âşufte (279b) vu ser-geşte çu mâ mî-gerded

Be-hevâ-dâriyet; bâ harf-i sebeb, **hevâ-dâr** vaşf-ı terkîbîdir, muhibb ve 'â-sık ma'nâsına, **yâ** harf-i maşdar ve **tâ** žamîr-i hîtiâb. **Serv-ķadd'**iñ **lâle-'izâr'a**

1 S: rûz-merre yerindendir.

2 S: harf-i beyân-ı şîfat.

iżāfeti beyāniyyedir ve ikisi de vaşf-ı terkibî aksâmındadır. **Bes ki** aslında **bes kes ki** idi, **hazf** u işal tarikiyle terk olındı. **Āşufte** perişân ve bī-huzûr ma'naşınadır. **Ser-geşte** bunuñ gibi yerlerde müteħayyir ma'naşınadır. **Çu mā** iħām tarikiyle vāki‘dir, zīrā **mā** naħnu ve āb ma'naşınadır. **Mī-gerded** olur ve döner ma'naşına olmaķ cā'izdir.

Mahşūl-i Beyt: Seniñ muħabbietiñ sebebiyle ey serv boylu, lāle yaňaklı, çok kimse bizim gibi perişân-ħäl¹ ü müteħayyir gider, ya'nī niçe kimse bizim gibi 'āşılk-ı ālüfte vü āşufte vü ser-gerdāndır.

دل حافظ چو صبا بر سر کوی تو مقیم
دردمندست و بامید دوا می گردد

Dil-i Ḥāfiż ču şabā ber-ser-i kūy-i tu muķim
Derdmend'est u be-ummid-i devā mī-gerded

Mukīm müşrā‘-i şānīye merhündür. **Vāv** ḥarf-i hāl.

Mahşūl-i Beyt: Hâfiż'iñ gönlü şabā gibi seniñ ser-i kūyuñda mukīm derdmenddir, hālbuki devā ümidiyle seniñ ser-i kūyuñı devr eyler, ya'nī devā ricāsiyla ser-i kūyuñı tolunur.

¹ S: perişân.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

می زنم هر نفس از دست فراقت فریاد
آه اگر ناله زارم نرساند بتو باد

Mî-zem her nefes ez-dest-i firâket feryâd
Âh eger nâle-i zârem ne-resâned be-tu bâd

Sâbıkân beyân oldiydi ki ‘Acemde ba‘zı elfâz **zeden** lafçıyla ve müştakkâtiyla müsta‘meldir ki Türkîde bu isti‘mâl mülâyim degil bundaki gibi. **Dest-i firâk** iżâfeti lâmiyyedir mecâzen. **Nâle-i zâr** iżâfeti beyâniyye, **zâr** bunuñ gibi yerlerde zelîl ü hâkîr ma’nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Her nefes ve her sâ‘at seniñ firâkîñ elinden feryâd ururum, ya‘nî feryâd u fiğân iderim. Âh eger benim nâle-i zârim saña bâd irişdürmezse, ya‘nî âh eger sen benim feryâd u fiğânım işidüp hâlimi tuymazsañ.

چه کنم گر نکنم ناله و فریاد و فغان
کز فراق تو چنانم که بد اندیش تو باد

Çi konem ger ne-konem nâle vu feryâd u fiğân
K’ez-firâk-i tu çunânen ki bed-endîş-i tu bâd

K’ez; ki harf-i ta‘lîl. **Firâk-ı tu** iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Bed-en-dîş** vaşf-ı terkîbîdir, **tu**’ya iżâfeti lâmiyye. **Bâd** bunda fi‘l-i emr müfred gâ‘ibdir.

Mahşûl-i Beyt: Ne eyleyeyim, nice ideyim eger feryâd u fiğân u nâle eylemeyeyim, ya‘nî bunları eylemememe kâdir degilim. Zîrâ seniñ firâkîndan şöyleyim ki seniñ bed-endîş ü düşmeniñ öyle olsun.

روز و شب غصه و غم می خورم و چون نخورم
چون ز دیدار تو دورم بچه باشم دلشاد

Rûz u şeb gûşşa vu gâm mî-horem u çûn ne-horem
Çun zi-dîdâr-i tu dûrem be-çi bâşem dil-şâd

Çûn, vâv-i aslıyye ile, nice dimekdir, keyfe ma'nâsına. **Çun**; bunda vâv harf-i resmîdir. **Dîdâr** bunda yüzdür iltizâmen. **Dil-şâd** göñli şen ma'nâsınınadır.

Mahşûl-i Beyt: Gice ve gündüz ǵam u ǵuşşa yerim. Niçe ǵam u ǵuşşa yimeyem çünkü seniñ dîdârıñdan ıraqım, ne ile dil-şâd olayım? Ya'nî seniñ dîdârıñ firâkında dil-şâd olmayup ǵam u ǵuşşa yemek ǵarûridir.

تا تو از چشم من سوخته دل دور شدی
ای بسا چشمۀ خونین که دل از دیده گشاد

Tâ tu ez-çesm-i men-i sühte-dil dûr şudî
Ey besâ çesme-i hûnîn ki dil ez-dîde guşâd

Tâ ibtidâ-yı gâyet içündür, zamânda münzü gibi 'Arabîde. **Sûhte-dil** göñli ve yüregi yanmış. **Ey** harf-i nidâ, münâdâ mahzûfdur, takdîrî **ey yâr** dimekdir. **Besâ** çok dimekdir. **Hûnîn** ıkanlı dimekdir, **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** te'kîd içündür. **Ki** harf-i beyân. (280a) **Dil** mübtedâ, **guşâd** haberî, **ez-dîde** ǵabere müte'allikdir. **Guşâd** lügatde ǵapu ve ǵayıri nesneyi açmak ma'nâsınınadır, ammâ bunuñ gibi yerlerde akıtmaç ma'nâsına isti'mâl iderler.

Mahşûl-i Beyt: Sen, ben dil-sûhteniñ gözinden¹ dûr olalı ya'nî gözümden ıraqlaşalı² ey cânâن, ne çok ıkan çeşmesini göñül gözden feth eyledi ya'nî akitdi, ya'nî firâkında çok ıkan ağladım dimekdir.

از بن هر مژه صد قطره خون بیش چکد
چون بر آرد دلم از دست فرات فریاد

Ez-bun-ı her muje şed ıkatre-i hûn bîş çeked
Çun ber-âred dilem ez-dest-i firâket feryâd

Bun, bâ'nîñ ǵammıyla, dip dimekdir. **Çeked** fi'l-i mužâri' müfred ǵâ'ib, tamar³ dimekdir. **Ber-âred** ǵaldıra ma'nâsınınadır.

Mahşûl-i Beyt: Her kirpigiñ dibinden yüz ıkatre ıkanдан ziyâde ǵamar⁴ çünkü gönlüm seniñ firâkınıñ elinden feryâd u ǵîğân ide. Ya'nî gönlüm seniñ firâkınıñdan nâle ve zârî peydâ eyleye, gözlerimden ıkan ırmaqları akar.

1 S: yüzinden.

2 M: ıraq olalı.

3 M: ǵamlar.

4 M: ǵamlar.

حافظ دلشده مستغرق يادت شب و روز
تو ازین بندۀ دل رفته بكلی آزاد

Hâfiż-ı dil-şude mustağrak-ı yâdet şeb u rûz
Tu ezîn bende-i dil-refte be-kulli âzâd

Hâfız-ı dil-şude iżâfeti beyâniyyedir. **Mustağrak-ı yâdet** lâmiyyedir. **Dil-refte** gönlü gitmiş ya'nî 'âşık. **Âzâd** bunuñ gibi yerlerde fâriğ ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Dil-şude ya'nî 'âşık Hâfiż gice ve gündüz seniñ yâdına müstağrakdır, ya'nî seni añmaçla muķayyeddir. Sen bu bende-i dil-refteden¹ külliyyen fâriğsin, ya'nî sen anı hîç añmazsın. İki müşrâ'da bile edât-ı hâber muķadder².

274

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

مرا بوصل تو گر زان که دسترس باشد
دگر ز طالع خویشم چه ملتمس باشد

Merâ be-vaşl-ı tu ger zân ki dest-res bâsed
Diger zi-ṭâli'-i hîşem çi multemes bâsed

Merâ; râ harf-i taħħış, benim dimekdir. **Be-vaşl-ı tu; bâ** harf-i şila ve iżâfeti lâmiyyedir. **Ger zân ki** eger söyle ki dimekdir. **Dest-res** vaşf-ı terkibîdir, lügat-de el irisici ma'nâsinadır, ammâ կudret ve vüs'at ma'nâsında müsta'meldir. **Diger** dahi dimekdir. **Multemes** bunda mağlûb ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Benim seniñ vaşlıña eger dest-res ü կudretim olursa bundan artık kendi ṭâli'imden dahi ne mültemesim olur? Müşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; baňa seniñ vaşlıña eger el virmek ola diyen ve eger (^{M,T+} andan ki) seniñ vişâliñe baňa el irismek ola diyen һâk ma'nâyi edâ idememişler³.

1 T: bende-i dil-firfteden.

2 S: muķaddemdir.

3 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

بر آستان تو غوغای عاشقان چه عجب
که هر کجا شکرستان بود مگس باشد

Ber-äsitân-i tu ġavġā-yi ‘aşikān ci ‘aceb
Ki her kucā şekeristān buved meges bāsed

Ğavġā-yı ‘aşikān iżäfeti lāmiyyedir. **Ki** harf-i ta'lil. **Meges** kara siñek.

Mahşûl-i Beyt: Cānāna hīṭāb idüp buyurur: Seniñ işigiñde ‘aşıklarının ġavġāsı ‘aceb degil, zīrā her yerde ki şekeristān ola siñek olur. Hāşılı, cānāni şekeristāna ve ‘uşşākı megeze teşbīh eylemişdir.

چه حاجست بشمشیر قتل عاشق را
که نیم جان مرا یك گرشمه بس باشد

Çi hācet'est be-şemşir ḫatl-i ‘aşık-rā
Ki nīm-cān-i merā yek girişme bes bāsed

Katl-i ‘aşık iżäfeti maşdarıñ mef'üline iżäfetidir ve **rā** edät-i mef'ülveyā edät-i taħħış, ‘aşikūn ḫatline veyā ‘aşikūn ḫatlı içün. **Ki** harf-i ta'lil. **Cān-i merā** iżäfeti lāmiyyedir. **Nīm-cān-i merā** benim yarımcānim, **nīm**'iñ mīm'i sükūn ile okunmak gerek, **rā** edät-i taħħış. **Girişme** lügatde göz ve ķaşla işaretete dirler, ammā bunuñ gibi yerde nāz ve şive murāddır. **Bes** bunda yeter dimekdir, ‘Arabide yekfī ma'nāsına.

Mahşûl-i Beyt: ‘Aşıklı ḫatl eylemekiçün ne hācet kılıça? (280b) Zīrā benim yarımcānim ya'nī cān-i za'ifime bir girişme yeter. Hāşılı, ben ‘aşık-i bī-çāreyi ḫatl eylemege yarağa ve yasaşa ihtiyac yokdur, belki bir girişme ve bir tīr-i ġamze kāfidir.

اگر بھر دو جهان يك نفس زنم با دوست
مرا ز هر دو جهان حاصل آن نفس باشد

Eger be-her du cihān yek nefes zenem bā-dōst
Merā zi-her du cihān hāşıl ān nefes bāsed

Be-her du cihān; bā harf-i ʐarf. **Bā-dōst; bā** harf-i ma'a.

Mahşûl-i Beyt: Eger iki cihānda dostla bir nefes uram ya'nī bir nefes ü bir sā'at bile geçinem, anıñla benim iki cihāndan hāşılım ol bir nefesdir. Ya'nī baña iki cihāndan hāşıl u netice ol bir sā'atdır, ya'nī ol bir sā'atda yārla geçinmemdir.

ازین هوس که مرا دست بخت کوتاه است
کیم بسر و بلند تو دسترس باشد

Ezîn heves ki merâ dest-i baht kütâh' est
Keyem be-serv-i bulend-i tu dest-res bâshed

Ba'zi nüshâda **heves** yerine cihet düşmüş, fi'l-vâkî' ma'nâya da mülâyimdir. **Ki** harf-i beyân. **Merâ** benim dimekdir. **Dest-i baht** iżâfeti lâmiyyedir mecâzen. **Keyem**, kâf'în ve yâ'nîn fethâlarıyla, kaçan benim dimekdir, **mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinden **dest-res**'e muğayyeddir. **Be-serv-i bulend-i tu;** **bâ** harf-i şila ve iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bu cihetden ve bu sebebden ki benim bahtım eli kısadır, seniñ serv-i bülendiñe kaçan ķudretim olur? Ya'nî tâlî'imde müsâ'ade olmayınca seniñ vaşlıña kaçan mâlik olurum dimekdir.

رہ خلاص کجا باشد آن غریقت را
که سیل محنت عشقش ز پیش و پس باشد

Reh-i ḥalâş kucâ bâshed ân ġarîket-râ
Ki seyl-i miħnet-i 'ışkeş zi-piş u pes bâshed

Garîket; tâ žamîr-i hîṭâb olmaç câ'iz ve câ'izdir ki tâ-i nakl ola, 'arjet gibi, żarûret-i vezniçün hâ-yı resmî şeklinden tâ-yı muṭavvele şürette çıkmış ola, hâşılı, iltibâsdan hâlî degil. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Seyl-i miħnet-i 'ışkeş** iżâfeleri beyâniyyeleridir.

Mahşûl-i Beyt: Halâş yolu kanda olur ol ġarîk ki veyâ ol ġarîke ki 'ışk miħneti seyli öñinden ve ardından ola, ya'nî öñini ve ardını miħnet-i seyl-i 'ışk ihâta eyleye? Hâşılı, 'âşık olan râh-ı selâmet bulmaz.

هزار بار شوم آشنا و دیگر بار
مرا ببیند و گوید که این چه کس باشد

Hezâr bâr ševem ăşinâ vu dîger bâr
Merâ bi-bîned u gûyed ki īn çi kes bâshed

Bâr bunda kerre ma'nâsına nadır, iki yerde bile. **Ki** harf-i râbiṭ-ı maķûl ü ķavldır.

Mahşûl-i Beyt: Biň kerre cānānla aşinā olurum, gine bir kerre beni görür, dir ki bu ne kimsedir, ya'nî tecâhül ider. Bu beyt cānānını kemâl-i istiğnâsını beyân ider. Bu ǵazeliń mahlaş beyti yanımızda olan dîvânlarda bulunmadı ve şârihler de şerh eylememişler. Zâhir, bulsalar şerh iderlerdi.

275

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fe'ılâtün Fe'ılâtün Fe'ılâtün Fe'ılün**

هوس باد بهارم بسر صحرا برد
باد بوی تو بیاورد و قرار از ما برد

Heves-i bâd-i bahârem be-ser-i şâhrâ burd
Bâd büy-ı tu bi-y-âverd u ƙarâr ez-mâ burd

Heves-i bâd-i bahârem iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Be-ser-i şâhrâ; bâ** harf-i şîla ve iżâfet lâmiyyedir. **Ser** bunuń gibi yerlerde cihet ve câniń ma'nâsinadır. **Bâd** mübtedâ, **bi-y-âverd** һaberi. **Büy-ı tu** iżâfeti lâmiyyedir ve **bi-y-âverd**'iń muğaddem mef'ûl-i şârihi ve **ez-mâ** ǵayr-i şârihi.

Mahşûl-i Beyt: Bâd-i bahâriń hevesi ve ārzüsü beni şâhrâ cânibine ilet-di. Bâd seniń büyuńı getürdü ve bizden ƙarârı ilet-di, ya'nî seniń büyuń getürmek sebebiyle (281a) bizi bî-karâr eyledi.

هر کجا بود دلی چشم تو برد از راهش
نه دل خسته و بیمار مرا تها برد

Her kucâ bûd dili çeşm-i tu burd ez-râheş
Ne dil-i һaste vu bîmâr-ı merâ tenhâ burd

Dilî; yâ harf-i vaḥdet. **Çeşm-i tu** iżâfeti lâmiyyedir. **Râhes;** zamîri dile râci'dir. Ne harf-i nefy. **Dil-i һaste** iżâfeti beyâniye. **Vâv** harf-i 'atf, **bîmâr** һaste'ye 'atf-ı tefsîrdir, **merâ**'ya iżâfeti lâmiyyedir. **Tenhâ** dil'e şifatdır, yalñız dimekdir ve **dil, burd'**uń muğaddem mef'ûl-i şârihidir.

Mahşûl-i Beyt: Her yerde ki bir göñül var idi, seniń çeşmiń anı yoldan çıkıştı, ya'nî seniń çeşmińe ńâşık oldı ve belâ ve mihnete düştü, yalñız benim һasta ve bîmâr göñlümi yoldançıkarup belâ ve mihnete düşürmedi.

آمد و گرم ببرد آب رخم اشک چو سیم
زر بزر داد کسی کامد و این کالا برد

Āmed u germ bi-burd āb-ı ruhem eşk-i çu sîm
Zer be-zer dâd kesî kâmed u ìn kâlâ burd

Āmed ve **germ bi-burd** eşk'de tenâzu' eylediler. **Āb-ı ruhem** iżâfeti lâmiyyedir mecâzen ve **bi-burd**'uñ mefûl-i şarîhi. **Çu** edât-ı teşbih. **Zer be-zer; bâ** harf-i mukâbele, **zer**'den bunda akçe murâddır, niteki sâbiğan beyân olındı, akçeyi akçeye şarf eyledi ya'nî mahalline virdi dimekdir. **Kâmed; ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Kâlâ** ķumâş, **bi-burd**'uñ muqâddem mefûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Sîm gibi eşk geldi ve yüzüm şuyunu muhkem ilet-di. Akçeyi akçeye virdi her kimse ki bu ķumâşı ilet-di ise. Ya'nî akçeyi mahalline şarf eyledi her kim ki gelüp bu ķumâşı alup ilet-diye. Kâlâdan murâd āb-ı ruh ve evvelki zerden **eşk-i çu sîm**'dir. (^{T+} Hâşılı, eşk-i çu sîm) āb-ı ruhı iletmek zerle ya'nî akçe ile bir tâcir ķumâşı alup iletmekdir, ya'nî eşk-i çu sîm'i bir tâcire teşbih eyledi ki bir ķumâşı akçe ile alup iledi. İmdi eşk-i çu sîm āb-ı ruhumu iletmek bir tâcir kâlâyı akçe ile alup iletmekdir.

دل سنگین ترا اشک من آورد براه
سنگ را سیل تواند بلب دریا برد

Dil-i sengin-i tu-râ eşk-i men âverd be-râh
Seng-râ seyl tuvâned be-leb-i deryâ burd

Dil-i sengin iżâfeti beyâniyye ve **tu-râ**'ya iżâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ṭaşa mensûb yüregiñi benim gözüm yaşı yola getür-di. Beli, ṭaşı seyl kâdirdir deryâ kenârına iletmege. Ya'nî eşk-i firâvân dökmekle dil-i senginiñi bir miķdâr tarîka¹ getür-düm, ya'nî giryे ve bükâ eylemekle gönlüne merhamet getür-düm. Mîşrâ'-ı şânîyi temşîl tarîkiyle īrâd eylemiş, ya'nî ṭaş gibi yüregiñi benim gözüm yaşı tarîk-i mülâyemete getür-mek ǵarîb degildir, zîrâ sengi seyl deryâ kenârına iletmege kâdirdir.

¹ S: bir miķdâr deryâ kenârına ya'nî tarîka.

دوش ذوق طريم سلسله شوق تو بست
پاي خيل خردم لشكرا غم از جا برد

Düş zevk-i tarabem silsile-i şevk-i tu best
Pây-i hayl-ihiredem leşker-i ǵam ez-câ burd

Zevk-i tarabem iżāfetleri lāmiyyelerdir. **Silsile-i şevk-i tu** beyāniyye ve lāmiyyedir¹. **Pây-i hayl-i hiredem** iżāfetleri de böyledir. **Hayl** Fāriside bölüm ma'ñasınadır. **Leşker-i ǵam** beyāniyye.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice şenligim zevkini² seniń şevkîń silsilesi bağladı, ya'nî şenligime şevkîń mânî³ oldu. 'Aklim bülügi ayagını ǵam u ǵuşşa 'askeri yerinden ilet-di, ya'nî ǵam bende 'akl ü idrâk կomadi. Hâşili, şevkîń ve 'ışkîń şenligim zevkine mânî⁴ oldu ve ǵamîń 'aklim ve şabrim aldı. Mışrä'-ı evveliń ma'ñasını; dün gice şenlik zevki baña seniń şevkîń zincirin bağladı diyen ve dün gice (281b) tarab zevkî beni seniń şevkîń zincirine bağladı diyen terzîk ma'ñâ virmede biri birine 'aceb peyrevlik eylemişler⁵. Ve müşrä'-ı şanîde hayl yerine Nil yazup ma'ñasını, ǵam leşkeri benim 'aklim ırmağını⁶ yerinden ilet-di diyen Nil ırmağı defli fâhiş һaṭâ eylemiş⁵.

راه ما گمزه آن ترک کمان ابرو زد
رخت ما سنبل آن سرو سهی بالا برد

Râh-ı mā ǵamze-i ân Türk-i kemân-ebrû zed
Raht-ı mā sunbul-i ân serv-i sehî-bâlâ burd

Râh-ı mā lāmiyyedir. **Ćamze-i ân** da böyledir. (^{T+} **Türk-i kemân-ebrû** beyāniyye.) **Kemân-ebrû**⁶ vaşf-ı terkibidir. **Raht-ı mā** ve **sunbul-i ân** lāmiyyelerdir. (^{M,T+} **Serv-i sehî-bâlâ** beyāniyye,) **sehî** ٹogrı ma'ñasınadır, **sehî-bâlâ** ٹogrı kâmetli dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim yolumuzı ol kemân-ebrû mahbûbuń ǵamzesi urdi, ya'nî bizi vâdî-i 'ışka düşürüp belâlara giriftâr eyleyen anıń (^{S,F+} ǵamzesidir. Bism raht-ı sabrımızı da ol sehî kâmetlü serviń sühbüli ilet-di, ya'nî bizi bî-şabr u ārâm eyleyen anıń) sünbül-i zülfidir.

1 <^{T+} Şevk ârzü ma'ñasınadır.>

2 S: şenligim şevkîń ve zevkîń.

3 <^{T+} Redd-i Sürürü ve Şem'i>

4 T, F: benim 'aklim hayliniń ırmağını

5 <^{T+} Redd-i Şem'i>

6 M: Türk-i kemân-ebrû.

جام می دی بلبیت دم ز روان بخشی زد
آب می را لب جانبخشن روان افزا برد

Câm-ı mey dî be-lebet dem zi-revân-bahşî zed¹
Âb-ı mey-râ leb-i cân-bahş-ı revân-efzâ burd

Be-lebet; **bâ** harf-i müşâhabet. **Dem** nefes, murâd tekellümdür². **Revân-bahş** vaşf-ı terkibidir, **revân** rûh-ı insânıdır ve **bahş**, bahşîden'den, bağışlamak ma'nâsına nadır ve **yâ** harf-i maşdar. **Âb-ı mey** izâfeti lämiyyedir³. **Âb**'dan murâd bunuñ gibi yerlerde revnak ve letâfetdir, **râ** edât-ı mef'ül. **Leb-i cân-bahş** izâfeti beyâniyyedir (^{M,T+} ve **cân-bahş** revân-bahş gibi vaşf-ı terkibidir, **revân-efzâ**'ya izâfeti beyâniyyedir.) **Revân-efzâ** da vaşf-ı terkibidir, revân artırıcı, bunuñ gibi ma'ânî şu'arâdan iddi'âidir.

Mahşûl-i Beyt: Dün bâde ķadehi seniñ lebiñle rûh bağışlayıcılıkdan nefes urdi⁴. Ya'nî lebiñe didi ki ben de seniñ gibi revân-bahşım, hâşılı, câna cân katmada seniñ gibiyim. Pes, böyle didigçün meyiñ 'irz u letâfetini seniñ leb-i cân-bahş-ı revân-efzâñ ilettdi. Hâşılı, cezâsin virdi ki bir dahî böyle hâm⁵ da'vâ eylemesün diyü.

بحث بلبل بر حافظ مکن از خوش سخنی
پیش طوطی نتوان نام هزار آوا برد

Bahş-i bulbul ber-i Hâfiż me-kon ez-hoş-suhanî
Piş-i tütü ne-tuvân nâm-ı hezâr-âvâ burd

Bahş-i bulbul izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. **Ber-i Hâfiż** izâfeti lämiyyedir. **Me-kon** fi'l-i nehy-i muhâtab, **bahş-i bulbul** muâkaddem mef'ûli. **Ez-hoş-suhanî**, **bahş-i bulbul**'e müte'allikdir, ya'nî bülbülüñ hoş-sühânlığından söyleme dimekdir. **Piş-i tütü** tütü yanında dimekdir, **ne-tuvân burd'**e müte'allikdir. **Hezâr-âvâ** bülbüle dirler, **âvâ** âvâz ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż ķatında bülbülüñ hoş-sühânlığından bahş eyleme, zîrâ tütü ķatında hezâr-âvâniñ nâmını iletmek olmaz, ya'nî tütü öñinde bülbüli ańmaç olmaz dimekdir, zîrâ Hâfiż gibi tütüniñ ķatında bülbül ne çalar, belki dili⁶ çalar.

1 M: Câm-ı mey dî be-lebet lâf-ı revân-bahşî zed.

2 M: Lâf, murâd tekellümdür.

3 S: Âb-ı mey beyâniyyedir.

4 M: lâf urdi.

5 M: hâş.

6 S: dilin.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün**

سحر چون خسرو خاور علم بر کوهساران زد
بدست مرحمت یارم در اميدواران زد

Seher cun hüsrev-i häver 'alem ber-kûhsârân zed
Be-dest-i merhamet yârem der-i ummîdvârân zed

Seher ya'nî seher vakıtinde dimekdir, zîrâ zurûf-ı zamâniyyedendir. **Çun**, vâv-ı resmîyle, edât-ı ta'lildir. **Hüsrev-i häver** maşrîk pâdişâhı ya'nî güneş. 'Alem'den bunda (282a) sancaç murâddır, egerçi 'alem tağa da dirler. **Kûhsârân**; elif ve nûn'la cem'i hilâf-ı kıiyâs üzredir. **Kûhsâr** tağlık¹, zîrâ **sâr** edât-ı kesretdir, sengsâr gibi, egerçi ba'zılar **sâr** ser ma'nâsına nadir didiler, ammâ 'indî söylediler. **Be-dest; bâ** harf-i muşâhabet, **merhamet**'e iżâfet lâmiyyedir mecâzen. **Yârem** mübtedâ, **mîm**'e iżâfet lâmiyyedir ve **zed** haberî. **Der-i ummîdvârân** iżâfeti lâmiyyedir ve haberîni mef'ül-i şarîhi ve **be-dest** ǵayr-i şarîhi. **Ummîdvârân** elif ve nûn'la cem' olduğu zevî'l-'ukûle şifat olduğuundur. **Vâr** edât-ı nisbetdir, **ummîdvâr** ümîdli dimekdir. **Ummîd**'de teşdîd zarüret-i vezniçündür.

Mahşûl-i Beyt: Seher vakıtinde çünkü hûrşîd sancığını tağlara dikdi² ya'nî güneş tûlû' eyledi, hâşılı, şabâh vaktı ki güneş maşrîkdan tûlû' eyledi, güneşin eşi“asını sancağa teşbih eylemiş ve kûhe nisbet 'alem hûb vâki' olmuş, merhamet eliyle yârim ümîdvârlar կapusunu urdu, ya'nî dakkk'u'l-bâb eyledi. Ümmîdvârândan murâdi kendidir, şîǵa-i ümmîdvârı cem' eyledigi te'eddübendir. Ya'nî seher vakıtinde yârim ben ümîdvâra merhametle geldi, hâşılı, bańa rahm eyledi.

چو پیش صبح روشن شد که حال مهر گردون چیست
بر آمد خنده خوش بر غرور کامگاران زد

Cu pîş-i şubh rûşen şud ki hâl-i mihr-i gerdûn çîst
Ber-āmed hânde-i hoş ber-ǵurûr-ı kâmgârân zed

1 S: taşlık.

2 T: dikerdi.

Çu harf-i ta'lil. **Pış-i şubh** şabâhiń katında dimekdir. **Rüşen şud** vâzîh ve ma'lûm oldu. **Hâl-i mihr-i gerdûn** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Mîhr** iħām tarîkiyle mezkûrdur, şâ'iriń murâdî ammâ muħabbetdir ve **gerdûn**'a izâfeti maşdarîn fâ'iline izâfetidir. **Ber-āmed** çıktı, fâ'ili **şubh**'dur, ya'nî ṭulū' ve ȝuhûr eyledi. **Hande-i hoş** bir hoş hande, (^{S,F+} **şubh**'a **hande**) isnâdından murâd tamâm inkişâfdır. **Ğurûr-ı kâmgârân** izâfeti lâmiyyedir. **Ğurûr** ȝaflet. **Kâmgârân** kâmgâr'în cem'îdir, elif ve nûn'la cem' oldu ȝevî'l-ukûle sıfat olduğuçün, (^{M,T+} ȝalâ-yık-ı kâmgârân dimekdir.) **Kâmgâr** murâdcı ya'nî şâhib-i murâd.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü şübhî katında vâzîh oldu ki felegîn ehl-i dünyâya muħabbetiniń hâli nedir, ṭulū' u ȝuhûr idüp ehl-i dünyâ şâhib-i murâdlarınıń ȝurûrına bir güzel hande urdu, ya'nî ȝurûrlarına istihzâ tarîkiyle güldi, ya'nî felegîn mihriniń ötesi zevâl olduğunu bilüp bunlarıń ȝafletine istihzâ ile hande eyledi.

Beyt: چرخ مردم خوار اگر روزی دو مردم پرورست
نیست از شفقت مگر پرواری او لاغرست

Çarh-ı merdum-ḥâr eger rûzî du merdum-perver'est
Nîst ez-ṣefkât meger pervaři-i ū lâger'est¹

Mışrâ'-ı evvelînî ma'nâsını; çün şübhî öñinde rûşen oldu, ya'nî evvelden ȝâhir oldu ki felegîn güneşiniń hâli nedir diyen ve çünkü şabâh katında rûşen oldu ki felegîn āfitâbınıń hâli nedir, ya'nî ol daхи zevâlden ȝhalâş bulmaz diyen makşûd-ı beyte vâşıl olmamışlar². Mışrâ'-ı sâñîniń ma'nâsını; hoş gûlmek ȝâhir oldu, kâmgârlar ȝurûrına urdu diyen ve şübhî ȝâhir oldu, dünyâ şâhib-i devletleriniń ȝurûrına bir hoş hande urdu, ya'nî anları temesûr itdi ki felekde olan āfitâba zevâl muķarrer iken dünyâ manşîbâna mağrûr olurlar diyen haṭâyı gün gibi (^{M,T+} rûşen) eylemişler³.

نگارم دوش در مجلس بعزم رقص چون برخاست
گره بگشاد از گیسو و بر دلهای یاران زد

Nigârem dûş der-meclis (282b) be-'azm-i rakş çun ber-ḥâst
Girih bi-gşâd ez-ğîsû vu ber-dilhâ-yî yârân zed

1 İnsan yiyen/olduren gaddar felek şayet iki günlük hayat müddetince insana nimet veriyor ve onu besliyorsa bu onun şefkatinden değildir. Onun hâli boğazlayacağı hayvanı semiz yapmak için besleyen kimse gibidir.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'î>

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'î>

Be-‘azm-i râks; bâ harf-i müşâhabet, ‘azm-i râks iżâfeti maşdarıñ mef’ü-line iżâfetidir, ‘azm կաժ ma’nâsinadır. **Girih** dügümdür. **Gîsû** örülmemiş¹ saç bölgü. **Vâv** harf-i ‘atf. **Ber** harf-i şila. **Dilhâ-yı yârân** iżâfeti lâmiyyedir. **Ber-dilhâ-yı yârân, zed**’iñ mef’ül-i ǵayr-i şarılıhidir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice meclisde yârim çünkü rakş kaşdına կالկճı veya rakş կաժdiyla կالկճı, gîsüsünden dügümü çözdi ve yârânıñ göñüllerine urdu, ya’ñı yârâni gîsüsüne giriftär eyledi, hâşılı, dilleri gîsüsüyla muğayyed oldu (M.T+ veya gîsüsüne muğayyed eyledi. **Girih bi-gşâd ez-gîsû** buyurdu,) zîrâ rakkâş rakşa mübâşir olsa, gîsûlarını açar.

من از رنگ صلاح آن دم بخون دل بشستم دست
که چشم باده پیمايش صلا بر هوشیاران زد

Men ez-reng-i şalâh ān dem be-hün-i dil bi-şustem dest
Ki çeşm-i bâde-peymâyeş şalâ ber-hûşyârân zed

Reng-i şalâh iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Çeşm-i bâde-peymâyeş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyelerdir. **Şalâ ber-hûşyârân** ayıklara şalâ dimekdir, ya’ñı ayıkları ve ‘âkilleri mest-i evkâr² eylemege şalâ, ya’ñı һarâb u yebâb³ eylemege şalâ urdu.

Mahşûl-i Beyt: Ben⁴ ol dem reng-i şalâh’dan ya’ñı şüret-i şalâh’dan yürek կanıyla el yudum ki anıñ ya’ñı cânâniñ şarâb ölçüci ya’ñı şarâb içici çesmi hûşyârlara şalâ urdu, ya’ñı hûşyârları bâde nûş eylemege şalâ urdu. Hâşılı, cânâniñ çesm-i mey-perestî ‘âkilleri mey-perest eylemege şalâ urduğundan benim zûhd ü şalâhıma fesâd gelecegin bildim, zîrâ ben de hûşyârlardanım.

کدام آهن دلش آموخت این آین عیاری
که اول چون برون آمد ره شب زنده داران زد

Kudâm āhen-dileş āmûħt īn āyîn-i ‘ayyârî
Ki evvel çun birûn āmed reh-i şeb-zinde-dârân zed

Kudâm կانկճ. **Āhen-dil** vaşf-ı terkîbî akşâmındandır, demir yürekli dimekdir. **Āyîn-i ‘ayyârî** iżâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i ta’lîl veya harf-i beyân. **Birûn āmed;** taķdırı çun **be-āyîn-i ‘ayyârî birûn āmed**’dir. **Reh-i şeb-zinde-dârân**

1 örülmemiş /urilmamış.

2 S: mest u evkâr.

3 S: yaban.

4 T: men.

iżāfeti lāmiyyedir ve **zed'**iñ mukaddem mef'ül-i şarîhidir. **Şeb-zinde-dâr** ihyā-yı leyl eyleyene dirler, lügatde giceyi diri tutıcı dimekdir ya'nî uyumayıcı.

Mahşûl-i Beyt: Kankı demir yürekli aña bu 'ayyârlık resm u ķānūnını öğretti ki evvel ki 'ayyârlığa çıktı, ihyā-yı leyl eyleyenleriñ yolunu urdu, ya'nî evvel 'ubbâd u zühhâdî 'âşik u mübtelâ eyledi. Hâşılı, evvel perhîz-kârları derd-i 'ışka giriftâr eyledi.

خيال شهسوارى پخت و شد ناگه دل مسکين
خداؤندا نگه دارش که بر قلب سواران زد

Hayâl-i şehsuvârî puht u şud nâ-geh dil-i miskin
Hudâvendâ nigeh dâreş ki ber-ķalb-i suvârân zed

Hayâl-i şehsuvârî iżāfeti lāmiyyedir ve **yâ** harf-i vaḥdet. **Puht** fi'l-i mâzî müfred ġâ'ib, bişürdi dimekdir. **Şud** reft ma'nâsına nadır. **Nâ-geh** ya'nî bî-iḥtiyâr. **Dil-i miskin** iżāfeti beyâniyyedir. **Hudâvendâ** münâdâ. **Nigeh dâreş;** zamîr **dil-i miskin'**e râci'dir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Ķalb-i suvârân** atlı bóluginiñ ortasına ya'nî 'asker şaffinîn¹ ortasına ki pâdişâhlar turur, **kalb** dirler ve şâğ cânibine **meymene** ve şol cânibine **meysere** dirler.

Mahşûl-i Beyt: Bir şehsuvârinâ hayâlini bişürdi ve gitdi (283a) nâ-gehânî dil-i miskin, ya'nî bir pâdişâh sevdi ve gitdi, hâşılı, 'âşik oldu ve gitdi. Ya Râb, sen ol dil-i miskini belâdan ve hâṭadan hîfz u şiyânet eyle ki atlı bóluginiñ ortasına urdu, zîrâ pâdişâhlarıñ maķâmi alayıñ ortasıdır. Şehsuvârîniñ ya'sını harf-i maşdar tûtan ve şehsuvârî yerine şehsuvârân yananlar maķşûd-ı beyti bilmemişler².

در آب و رنگ رخسارش چه جان دادیم و خون خوردم
چو نقش دست داد اول رقم بر جان سپاران زد

Der-âb u reng-i ruhsâreş ci cân dâdîm u hûn hordîm
Çu naķşes dest dâd evvel raķam ber-cân-sipârân zed

Āb rûyuñ³ letâfet ü şafâsından kinâyetdir ve **reng** beşereniñ levn u gûne-sinden, **ruhsâr'a** iżāfet lâmiyyedir ve **ruhsâr'iñ şîn'**e kezâlik. **Ci cân dâdîm u hûn hordîm** ya'nî ziyâde zâhmet ü meşâkķat çekdik dimekdir, zîrâ **ci** bunuñ

1 M, T: şînifinîn.

2 ^T Redd-i Sürûrî ve Şem'iç

3 S: Āb u rûy.

gibi yerlerde mübâlağa ifâde ider. **Nakşes**; **şin-i** žamîr cânâna râci'dir ve **nakş** nerrâdlar ışılıhında murâd ma'nâsına nadır, [**çu nakşes dest dâd**] çünkü murâd aña el virdi dimekdir. **Râkam**'dan muzâfun ileyh mahzûfdur, taâdiri **râkam-ı redd**¹ dimekdir. **Cân-sipârân** elif ve nûn'la cem' oldı zevi'l-ukûle şifat olduğuçün, taâdiri '**âşikân-ı cân-sipârân**'dır. **Cân-sipâran** vaşf-ı terkibidir, sipâriñden'den, cân teslîm idici ma'nâsına ya'nî yoluna cân virüp zaâmet çekenler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ âb u reng ü letâfet-i ruhsârında ya'nî ruhsârına letâfet ü şafâ virmede ne cânlar virdik ve ne kanlar yutduğ, ya'nî ruhsârına revnak u şafâ virince ne zaâmet ü meşâkkat çekdik. Pes, çünkü aña murâd el virdi, evvel râkam-ı cevr u cefâyı yolunda cân virüp ve kan yudup zaâmet ü meşâkkat çekenlere urdi, ya'nî vefâ-dâr 'uşşâkı redd eyledi, hâşılı, dostlara düşmen işini işledi.

منش با خرقه پشمین کجا اندر کمند آرم
زره مویی که مژگانش ره خنجرگزاران زد

Meneş bâ-hîrķa-i peşmîn kucâ ender kemend ârem
Zirih-mûyî ki mujgâneş reh-i hancer-guzârân zed

Meneş; žamîri iżmâr ķable'z-zikr tarîkiyle **zirih-mûy**'a râci'dir. **Hîrķa-i peşmîn** yüñe mensüb ħîrķa, ya'nî 'abâ ve kebe ve nemed gibi. **Ender** bâ-yı şila ma'nâsına nadır. **Kemend**'e Türkçe okruk dirler, Fârisisi Türkisinden eşherdir. **Zirih-mû** vaşf-ı terkibî akşâmındandır, zirih saçlı dimekdir, seyâhatimde ba'zi Etrâkiñ kızlarında görmüşüm ki arkalarında saçlarını ķallkan gibi zîrh şeklinde ururlar, ammâ civân cinsinde görmedim, meger Hâjce zamânında olan Etrâkiñ civânları ola, yâ harf-i vahdet. **Mujgâneş**; žamîri **zirih-mûy**'a râci'dir. **Hancer**, cîm-i 'Arabiyle, meşhûr älet-i ḥârbdir². **Guzâr**, zâ'yla câ'izdir, **hancer-guzâr** hâncer geçirici³, pehlevândan ve bahâdîrdan kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben yûñden ħîrķa ile nice kemende getürebilürem bir zirih-mûyi ki kirpikleri bahâdîrlarıñ ve pehlevânlarıñ yolin urur. Hâşılı, bahâdîrları mağlûb eyleyen zirih-mûyi benim gibi ħîrķa-i peşmîne-pûş nice der-kemend idebilür. Guzâr'da (**283b**) zâ'yla ve zâ'l-la câ'izdir diyen imlâ ve lügatden ǵâfil imiş⁴.

1 F nûshası esas alındı.

2 S: äletdir.

3 S: Guzâr, zâ'yla, geçirmekdir. Hâncer-guzâr vaşf-ı terkibidir, hâncer geçirici.

4 <T+ Redd-i Şem'i>

نظر بر قرعه توفيق و يمن دولت شاهست
بهه کام دل حافظ که فال بختياران زد

Nazar ber-kur'a-i tevfik u yumn-i devlet-i şah'est
Bi-dih kâm-i dil-i Hâfiż ki fâl-i baht-yârân zed

Nazar aslında **nazar-ı mā**'dır, žarüret-i vezniçün mužâfun ileyh hâzf olin-di, bunda **nazar**'dan murâd himmetdir. **Kur'a-i tevfik** iżâfeti beyâniyyedir. **Vâv** harf-i 'atf. **Yumn-i devlet-i şah** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir, tak-dir-i kelâm **kur'a-i tevfik-i şah** ve **yumn-i devlet-i şah**'dır. **Kâm-i dil-i Hâfiż** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Ki** harf-i ta'lil. **Fâl-i baht-yârân** iżâfeti de böyledir. **Baht-yâr** terkib-i mezcî kabılindendir, ya'nî tâli'i kendine yâr ya'nî müsa'id ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce iltifât tarîkiyle buyurur: Bizim himmetimiz şâhiñ kur'a-i tevfikine ve yumn-i devletinedir, ya'nî naşarımız ve himmetimiz tevfik-i Hudâ aña yâr ve yumn-i devlet aña müsâ'id olmadadır, hâşılı, aña Hudâ'dan bu iki hâli isteriz. İmdi Hâfiż'în murâdını virür, zîrâ tâli'i müsâ'id olanlarıñ fâlini açdı saña. Ya'nî bu iki hâl ki zîkr eyledi, tefe"ül tarîkiyeder. İmdi murâd-ı dünyevîsini vir ki saña bahtiyârlarıñ fâlini urdi, hâşılı, mübârek fâl açdı.

شهنشاه مظفر فر شجاع ملک و دین منصور
که جود بی دریغش خنده بر ابر بهاران زد

Şehensâh-ı muzaffer-fer Şucâ'-i mulk u dîn Manşûr
Ki cûd-ı bî-dirîğe hânde ber-ebr-i bahârân zed

Muzaffer maṭlûbîna gâlib ma'nâsında müsta'meldir ekser¹. **Fer** bunda devlet ü ziyâ ve eser ma'nâlarına müteḥammildir. **Şucâ'** bunda īhâm tarîkiyle zîkr olunmuşdur, zîrâ memdûhi olan pâdişâhiñ ismidir, bahâdîra da dirler. **Manşûr** 'atf-ı beyân tarîkiyle mezkûrdur, zîrâ memdûhi olan pâdişâha Şucâ'uddîn Manşûr dirler. **Ki** harf-i râbi'et-ı şifat. **Cûd** sehâ ma'nâsına nadır, **bî-dirîğ**'e iżâfet beyâniyyedir. **Bî-dirîğ** kıskançsız dimekdir. **Hânde** gülme ma'nâsına ismdir. **Ebr-i bahârân** iżâfeti lâmiyyedir, **bahârân**'în elif ve nûn'la cem' olması şâzdır.

¹ S: maṭlûbîna gâlib ma'nâsına nadır. M: maṭlûbîna gâlib ma'nâsına nadır ekser.

Mahşûl-i Beyt: Beyt-i evvelde şâh didigimiz, matlûbüna gâlib şehenşâh Şucâ'uddîn Manşûr'dur ki anıñ bî-dirîğ sehâ ve keremi bahâr zamânları buludına hânde urur, ya'nî bahâr buludu bu kadar bârân¹ ki döker, anıñ sehâsına anı azırğanur, hâşılı, anıñ sehâsına nisbet cüz'îdir.

از آن ساعت که جام می بدمست او مشرف شد
زمانه ساغر شادی بیاد میگساران زد

Ez-ân sâ'at ki câm-ı mey be-dest-i ü müşerref şud
Zemâne sâğar-i şâdî be-yâd-ı mey-gusârân zed

Ez-ân sâ'at ol sâ'atden beri dimekdir. **Ki** harf-i râbi'î-şifat. **Câm-ı mey** iżâfeti lâmiyyedir. **Be-dest-i ü; bâ** harf-i müşâhabet ve iżâfet lâmiyyedir. **Zemâne** mübtedâ ve **zed** haberî. **Sâğar-i şâdî** iżâfeti beyâniyyedir ve haberîn mef'ûl-i şârihidir ve **be-yâd-ı mey-gusârân** ǵayr-i şârihi. **Mey-gusârân** elif ve nûn'la cem' oldu kâ'ide-i sâbiķâ üzere. Bâde-nûşa ya'nî mudminu'l-hamra **mey-gusâr** dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ol vakıtden beri ki câm-ı mey Şâh Şucâ'în eliyle müşerref oldu, ya'nî eline şarâb ķadehin alaldan beri zamâne sürür ṭolusunu bâde-nûşlar 'ışkına urur, ya'nî anlarıñ 'ışkına sürür ṭolularını içер kemâl-i ferâhîndan ki zamânede böyle 'ayyâş u bâde-nûş pâdişâh ʐuhûr eyledi diyü. Sâbiķan bir iki yerde ʐîkr oldiydi ki Şâh (284a) Şucâ' bâde-nûş pâdişâh imiş ki kendi zamânda hîç kimseye bâde içmege men' yoğımış. Bundan şoñra yine bu ma'nâya delâlet ider ebyât gelecekdir *inşa'a'llâhu Te'âlâ*.

ز شمشیر زر افشارش ظفر آن روز بدرخشید
که چون خورشید انجم سوز تها بر هزاران زد

Zi-şîmşîr-i zer-efşâneş ʐafer ân rûz bi-draḥṣîd
Ki çun ḥurşîd-i encum-sûz tenhâ ber-hezârân zed

Zer-efşân vaşf-ı terkibîdir, efşânîden'den, altın sepilmiş kılıç dimekdir, zîrâ ba'zi kılıçları **zer-efşân** iderler һuşşâ ki selâtiñiñ kılıçlarını. **Zafer** bunda düşmâna gâlib olmak ma'nâsına nadır. **Bi-draḥṣîd; bâ** harf-i te'kîd, **diraḥṣîd** fi'l-i mâzî müfred ǵâ'ib, yaldıradı dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Çun** edât-ı teşbîh. **Hurşîd-i encum-sûz** vaşf-ı terkibîdir, sûzîden'den, encüm yakıcı dimekdir.

¹ S: hânde.

Murâd budur ki güneş tûlû‘ idince eşî‘ası kevâkibi setr idüp nâ-peydâ ider, ya‘nî hezârân yıldızı nâ-pedîd ider. Bunuñ da bahâdirliği ol ķadardır ki biñ atluya ursa cümlesini¹ fenâya virüp nâ-peydâ ider.

Mahşûl-i Beyt: Şâh Şucâ‘îñ zer-efşân şemşirinden ʐafer ol gün ʐâhir ü hüveydâ oldı ki encüm-sûz güneş gibi kendüyi yalñız biñ atluya urdi, ya‘nî biñ atludan yüz döndürmez. Hâşılı, Şâh Şucâ‘îñ bahâdirliği meşhûrdur, hattâ Timur’la ceng eyledikde otuz biñ ere mâlik imiş ve Timur iki yüz biñ. Hikâyet olunur ki Timur ‘askeriniň sülüsini helâk eyledi, söyle ki Timur bahâdirliğini pesend idüp қaşd ider ki bunı diri girift eyleye, ‘âkîbet müyesser olmayup görür ki ‘askerini kırup geçirür², buña yağmur gibi ok yağıdırır, pes, anıñla helâk olur. Pes, bu ma‘nâya nisbet Hâce’niñ **tenhâ ber-hezârân zed** didigi yerinde olur, zîrâ bundan evvel Türkmanla şavaş eylemiş ve Türkman mübâlagâ ‘asker imiş, ekserini helâk eylemiş. Hâşılı, hadden bîrûn bahâdir imiş.

دوام عمر و ملک او بخواه از لطف حق ای دل
که چرخ این سکه دولت بدور روزگاران زد

Devâm-ı ‘omr u mulk-i ū bi-hâh ez-luṭf-ı Haƙ ey dil
Ki çarh ìn sikke-i devlet be-devr-i rûzgârân zed

Devâm-ı ‘omr iżâfeti maşdarın fâ‘iline iżâfetidir. **Vâv** һarf-i ‘atf, **mulk** ‘omr’e ma‘tûf. Ü žamîri-i gâ‘ib, Şâh Şucâ‘a râci‘dir. **Ki** һarf-i ta‘lîl. **Çarh** mübtedâ (S⁺ ve **zed**) haberi, **in**, **zed**’iñ mef’ûl-i şarihi ve **be-devr-i rûzgârân** ġayr-i şarihi. **Sikke-i devlet** iżâfeti beyâniyyedir. **Be-devr-i rûzgârân; bâ** һarf-i şila, **devr** bunda müddet ma‘nâsınañdır, **rûzgârân** elif ve nûn’la cem‘i şâzdır (M,T⁺ ve iżâfet lâmiyyedir.)

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, luṭf-ı Haƙdan şâhîñ devâm-ı ‘omrini ve mülkini ve devletini iste, zîrâ felek bu sikke-i devleti eyyâm müddetince urmuşdur, ya‘nî eyyâmiň devâm u şübütyyla muvakîkatdır, hâşılı, dünyâ turdukça bu nuñ sikke-i devleti turur. Hâce’niñ bu beytiniň mažmûnu tefe”ül tarîkiyledir. Mışrâ‘-ı evvelde ‘omri mulke mužâf idüp ma‘nâsını; anıñ mülki ‘omriniñ devâmin iste luṭf-ı Haƙdan ey göñül diyen işâbet eylememiş³.

1 T: cemî‘ini.

2 M: ‘askerini kırıyor.

3 <T+ Redd-i Sürûrî>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

بیا که رایت منصور پادشاه رسید
نوید فتح و بشارت بمهر و ماه رسید

Bi-y-ā ki rāyet-i manşūr-ı pādişāh resīd
Nuvīd feth u bishāret be-mihr u māh resīd

Bi-y-ā hītāb-ı ‘āmmdır. **Ki** ḥarf-i beyān. **Rāyet-i** (284b) **manşūr;** (^{M,T+} eger manşūr) pādişāh'a mużāf olursa **rāyet'iñ manşūr'**a iżāfeti beyāniyye olur ve **manşūr'**dan murād ism-i mef'uldür, ammā sākin okunursa iżāfet lāmiyyedir ve **Manşūr** lağab-ı şāhdır. **Nuvīd** muştuluk, **feth'**e iżāfet lāmiyyedir. **Vāv** ḥarf-i ‘atf, **bishāret**, bā'nīn kesriyle, **feth'**e ma‘ṭūfdur. **Be-mihr; nuvīd'e** ve **bishāret'e** ta'allukı ķabildir.

Mahşūl-i Beyt: Gel ey Şāh Şucā'ıñ dosti ve muhibbi ki pādişāhıñ rāyet-i manşūr u mużafferi irişdi ve yā Sultān Manşūr'uñ rāyeti irişdi, feth u żäfer beşāreti mihr u māha irişdi ya'nī tamām-ı 'āleme. Hāşılı, 'anāşır u eflāke feth u żäfer muştuluğu irişdi.

جمال بخت ز روی ظفر نقاب انداخت
کمال عدل بفریاد داد خواه رسید

Cemāl-i baht zi-rūy-ı żäfer niğāb endāḥt
Kemāl-i 'adl be-feryād-i dād-hāh resīd

Cemāl-i baht iżāfeti beyāniyyedir. **Rūy-ı żäfer** de böyledir ve yā hād lāmiyyelerdir mecāzen. **Nikāb** yüz örtüsü. **Kemāl-i 'adl** beyāniyye. **Be-feryād; bā** ḥarf-i şila. **Feryād'iñ dād-hāh'**a iżāfeti lāmiyyedir. **Dād-hāh** vaşf-ı terkibidir, hāhiden'den, müteżallim dimekdir ya'nī żulümden şikayetçi.

Mahşūl-i Beyt: Baht u devlet güzelligi feth u żäferden niğāb atdı, ya'nī tāli' güzelligi feth u żäfer yüzini gösterdi, ya'nī Şāh Şucā' düşmenine ġalebe idüp şehr-i Şiraz'a irişdi. Sābiķan beyān olındıdı ki Türkmanla¹ küllī muhārebe ve

¹ S: beyān olındıdı ki düşmenle ya'nī Türkmanla.

mukâtele eylemişdir. Kemâl-i ‘adâlet de mütezallimiń feryâdına ve şikâyetine irişdi, ya‘nî zâlimiń ژulmini mažlûmdan dâfi‘ ‘âdil pâdişâh¹ irişdi.

سپهر دور خوش اکنون زند که ماه آمد
جهان بکام دل اکنون رسد که شاه رسید

Sipîhr devr-i hoş eknûn zened ki mâh āmed
Cihân be-kâm-ı dil eknûn resed ki şâh resîd

Sipîhr mübtedâ ve **zened** haberî ve **devr-i hoş** haberîn mef’ûl-i şarîhi. **Eknûn** ژarf-ı zamân-ı **zened**’dir. **Devr-i hoş** iżâfeti beyâniyye. **Cihân** mübtedâ, **resed** haberî. **Be-kâm-ı dil**, **resed**’iń mef’ûl-i ǵayr-i şarîhi. **Eknûn** yine ma’hud. **Ki** harf-i ta’lîl.

Mahşûl-i Beyt: Felek güzel devri ve seyri² şimdî urur ki mâh geldi, ya‘nî felek herkeşîn murâdînca ҳareket ider ki şimdî aña yeñî ay geldi. Cihân ya‘nî cihân һalkı gönüli murâdîna şimdî irişür ki pâdişâh-ı ‘âdil irişdi. Hâşılı, Şâh Şucâ‘ Şîrâz’ a pâdişâh olmak sebebiyle memleket tâzelendüp şafâ buldu.

ز قاطعان طریق این زمان شوند ایمن
قوافل دل و دانش که مرد راه رسید

Zi-ķâtî‘ân-ı tarîk ìn zamân şevend īmin
Ķavâfil-i dil u dâniş ki merd-i râh resîd

Kâtî‘ân-ı tarîk iżâfeti ism-i fâ‘iliń mef’ûline iżâfetidir. **Şevend** fi‘l-i mužâri‘ cem‘-i ǵâ‘ib, fâ‘ili **ķavâfil**’dir ki **dil**’e iżâfeti beyâniyyedir. **Merd-i râh** iżâfeti lâmiyyedir, bunda ihâm tarîkiyle vâkı‘dır, zîrâ bir vechi budur ki ‘âlem-i ȝâhirde seferden geldi, bir vechi de **merd-i râh-ı ‘ışk**’dır, ya‘nî tarîk-i şüfiyyede rûşdi var.

Mahşûl-i Beyt: Yol kesicilerinden bu zamân dil ü dâniş կâfileleri emîn olurlar ki merd-i râh irişdi, ya‘nî hâkim-i ‘âdil-i muntasîf geldi.

عزیز مصر برغم برادران غیور
ز قعر چاه برآمد بر اوچ ماه رسید

‘Azîz-i Mişr be-rağm-ı birâderân-ı ǵayr
Zi-ķâ‘r-i çâh ber-āmed ber-evc-i mâh resîd

1 M: ‘adl-i pâdişâh.

2 M: sipihri.

'Azîz-i Mîşr iżāfeti lämiyyedir, murâd Hażret-i Yûsuf'dur¹. **Be-raġm; bā** harf-i şila, **raġm**, (285a) rā'nîn žammî ve fethi ve kesriyle, lügatde bir kimseñ burnın yere sürtmekdir², ammâ isti'mâlde körlük ve hased ma'nâsınañdır, **bîrâ-deरân**'a iżāfet lämiyyedir, **ğayûr**'a iżāfet beyâniyye. **Ğayûr** mübâlağa ile ġayret idici. **'Azîz** mübtedâ ve **ber-āmed** haberî, **be-raġm** ve **zi-ka'ṛ-ı çâh** habere müte'allîk, **ber-evc-i mâh** zi-ka'ṛ-ı çâh'dan bedeldir.

Mahşûl-i Beyt: Hażret-i Yûsuf³ ehl-i ġayret ķardaşlarınıñ körlüğine zindân kuyusı dibinden evc-i mâha ya'nî ayîn üstine iriñdi, ya'nî ķul iken pâdişâh oldı. Bîrâderân-ı ġayûr buyurdığı anıñcundür ki Hażret-i Ya'kûb, Yûsuf'ı⁴ sâ'ir ķardaşlarından ziyâde sevdigiçün hased u ġayret eylediler ve Yûsuf'ı⁵ bu meşhûr belâlara giriftâr eylediler. Bu beyt ol ma'nâyi müş'irdir ki Şâh Şucâ'iñ birâderleri kendüyî salṭanatdan men' idüp ħabs eleyeler, şoñra mürûr-ı eyyâmla serîr-i salṭanata 'urûc eleye. Ba'zi nûşhada mâh yerine câh vâki' olmuş, ya'nî manşîb ki salṭanatdan kinâyetdir.

كجاست صوفئ دجال شكل ملحد كيش بگو بسوز كه مهدئ دين پناه رسيد

Kucâst şûfi-i deccâl-şekl-i mulhîd-kîş
Bi-gû bi-sûz ki mehdî-i dîn-penâh resîd

Şûfi-i deccâl-şekl iżāfeti beyâniyyedir, deccâl şûretli şûfi dimekdir. **Mulhîd-kîş**'e **deccâl-şekl** iżāfeti de beyâniyyedir. **Kîş** mezheb dimekdir. **Bi-gû** hîṭâb-ı 'ämmdir, şûfiye söyle dimekdir. (⁵⁺ **Bi-sûz**) yan yakıl ki **mehdî-i dîn-penâh** geldi, iriñdi. **Mehdî-i dîn-penâh** iżāfeti beyâniyyedir. **Dîn-penâh** vasf-ı terkibîdir, dîn şîgînci, ya'nî aña dîn şîginur veyâ dîn şîgîndîrci, ya'nî dîni hîfz u şiyânet ider ma'nâsınañdır.

Mahşûl-i Beyt: Deccâl şekilli mülhid mezhebli şûfi ķandadır? Şûfiye di, yan yakıl ki mehdî-i dîn-penâh iriñdi. Hâşılı, bir pâdişâh-ı mü'min ü muvaḥhid iriñdi dimekdir.

1 Hażret-i Yûsuf 'aleyhi's-selâmındır.

2 S, M: lügatde bir kimseñ burnında yara ve burnın yere sürtmege dirler. T: lügatde burnın bir kimseñ yere sürtmekdir

3 S: Hażret-i Yûsuf 'aleyhi's-selâm.

4 Hażret-i Ya'kûb, Yûsuf'ı 'aleyhime's-selâm.

5 S: Yûsuf 'aleyhi's-selâm.

صبا بگو که چها بر سرم درین غم عشق
ز آتش دل سوزان و دود آه رسید

Şabā bi-gū ki cihā ber-serem derīn ġam-ı ‘ışk
Zi-āteş-i dil-i sūzān u dūd-ı āh resid

Sabā münâdâ. **Ki** harf-i râbiṭ-¹ makûl ü ķavl. **Cihā** ci’niñ cem’idir, neler dimekdir. **Āteş-i dil-i sūzān** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Vâv** harf-i ‘atf. **Dûd-ı āh** iżâfeti beyâniyyedir ve **āteş’**e ma’ťuf.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, söyle ki bu ‘ışk ġamında benim başıma āteş-i dil-i sūzān ve dûd-ı āhdan neler irişdi. Ya’nî ġam-ı ‘ışk u muħabbetden başıma neler geldügini bir bir takrîr eyle ki cānān bilüp rahm eylesün.

ز شوق روی تو شاهها بدین اسیر فراق
همان رسید کز آتش بروی کاه رسید

Zi-şevk-i rûy-ı tu şâhâ bedin esîr-i firâk
Hemân resid k’ez-āteş be-rûy-ı kâh resid

Sevk-i rûy-ı tu iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Şâhâ** münâdâ. **Esîr-i firâk** ism-i fâ’iliñ fâ’iline iżâfetidir. **K’ez; ki** harf-i beyân. **Be-rûy-ı kâh; bâ** harf-i şila, **rûy-ı kâh** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Şâhîm, seniñ yüzüñ şevkînden bu esîr-i firâka ol nesne irişdi ki āteşden şamana irişdi, ya’nî yanup ve yakılup kül olmak.

مره بخواب که حافظ ببارگاه قبول
ز ورد نیم شب و درس صبحگاه رسید

Me-rev be-ħâb ki Hâfiż be-bârgâh-ı ķabûl
Zi-vird-i nîm-șeb u ders-i şübhgâh resid

Me-rev hîjâb-ı ‘âmm. **Ki** harf-i ta’lîl. **Be-bârgâh-ı kabûl; bâ** harf-i şila ve iżâfet beyâniyyedir. **Vird-i nîm-șeb ve ders-i şübhgâh** iżâfetleri fi ma’nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Uykuya varma ki Hâfiż, bârgâh-ı ķabûle dün yarısı vir-dinden ve şabâh vaktı dersinden (285b) irişdi, ya’nî makşûdin isteyen gice uyumayup Hûdâ’ya tażarru‘ eylemek gerek.

1 M: harf-i beyân-ı. T, F: harf-i.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Münserih¹
Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün**

دادگرا ترا فلک جرعه کش پیاله باد
دشمن دل سیاه تو غرقه بخون چو لاله باد

Dâdgerâ tu-râ felek cuş-a-keş-i piyâle bâd
Duşmen-i dil-siyâh-i tu ǵarkâ be-hün çu lâle bâd

Dâdgerâ münâdâ. **Tu-râ** seniň dimekdir. **Cur'a-keş** vaşf-ı terkibidir, cür'a çekici ya'nî içici dimekdir, **piyâle**'ye iżâfet ism-i fâ'iliň mef'ûline iżâfetidir. **Bâd** fi'l-i emr-i ǵâ'ib, ekşer mevkî'-i² du'âda vâki' olur bundaki gibi. **Duşmen-i dil-siyâh** iżâfeti beyâniyyedir. **Dil-siyâh** vaşf-ı terkibidir, göñli ǵaraya dirler, tu'ya iżâfeti lämiyyedir. **Garķa**; hâ-yı resmî şekli 'alâmet-i nakldır. **Be-hün**³; **bâ** harf-i şila. **Çu** harf-i teşbîh.

Mahşûl-i Beyt: Bu ǵazel de ǵazel-i sâbiķ gibi Şâh Şucâ'a dinilmiştir. Hâce buyurur ki ey 'âdil pâdişâh, felek seniň piyâleňiň cür'a-keşi olsun, ya'nî felek seniň zîr-destiň ve saňa muhtâc olsun dimekdir, hâşılı, bâde-keşîn ve bâde-nûşuň olsun. Kara göñülli düşmeniň lâle gibi ǵark olsun ya'nî helâk olsun. Lâlede bu iki şifat mevcûddur ki hem dil-siyâhdır ve hem ǵana ǵarkdır.

ذروة كاخ رفعت راست ز فرط ارتفاع
راهروان وهم را راه هزار ساله باد

Zirve-i kâh-i rif'atet râst zi-fart-ı irtifa'
Râh-revân-ı vehm-râ râh-ı hezâr sâle bâd

Zirve, kesr-i zâl'la, bunda depe ma'nâsinadır. **Kâh** köşk ve sarây ma'nâsinadır, **rif'at**'e iżâfet beyâniyyedir ve **tâ** žamîr-i hîṭâb. **Râst** gerçek ve muhakkak ma'nâsinadır. **Fart-ı irtifa'** iżâfeti beyâniyyedir, **fart** ziyâde dimekdir, **irtifa'** yükselik ve yükseklik, ifti'âl bâbından maşdardır. **Fart-ı irtifa'** müşrâ'-ı sâniye merhündür. **Râh-revân** elif ve nûn'la cem'i meçâzîdir, **râh-rev** yolcu dimekdir,

1 M: Recez.

2 M: mevzi'-i.

3 S: be-hâb.

seyyâhlarda isti‘mâli ekserdir, **vehm**’e iżâfeti lâmiyyedir mecâzen. **Râh-ı hezâr sâle** iżâfeti beyâniyyedir, **sâle**’de hâ-yı resmî miğdâr içündür, biñ yil yol miğdârı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ rif’atiñ köşkiniñ zirvesi ya‘nî depesi ki ‘alemden kinâyetdir, gerçek ve muhakkak, ziyâde irtifâ‘dan ve yücelikden vehim yolcularına biñ yıllık yol ola, ya‘nî seniñ ‘uluvv-i ķadriñ ve nebâhet-i şanıñ ol mertebede olsun ki ķuvvet-i vâhime ednâ derecesini biñ yılda tayy eylesün. Hâce bu beytde şan‘at-ı ǵuluvv ri‘āyet eylemişdir, niteki bu beyt de böyledir.

Beyt: بعد از هزار سال به بام زحل رسد
گر پاسبان قصر تو سنگی کند رها
Ba’d ez-hezâr sâl be-bâm-ı Zuhâl resed
Ger pâsbân-ı ķaşır-ı tu sengî koned rehâ¹

زلف سیاه پر خمت چشم و چراغ عالمست
جان ز نسیم دولتش در شکن کلاله باد
Zulf-i siyâh-ı pur ҳamet çesm u çerâg-ı ‘âlem’est
Cân zi-nesîm-i devleteş der-şiken-i kulâle bâd

Zulf-i siyâh-ı pur ҳam iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Çeşm u çerâg-ı ‘âlem** iżâfeti lâmiyye. **Çerâg** mûmuñ fetilesinde yanın âtes pâresine dirler, ‘âlemiñ gözü ve aydını dimekdir, hâşılı, göz aydını. **Cân** mübtedâ. **Nesîm-i devleteş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir, **şin**-i žamîr **zulf**e râci‘dir ve ma‘nâ cihetinden **kulâle**’ye muķayyeddir. **Şiken-i kulâle** iżâfeti lâmiyyedir, tecrîd tarîkiyile², (M,T+ ya‘nî **kulâle**’yi **şiken**’den tecrîd eylemekle,) zîrâ **kulâle** pür-şiken olan zülfe ve gîsûya ve kâküle dirler, ‘Arabca aña müca“ad ve Pehlevîce neğûle dirler. **Der-şiken-i kulâle bâd**; cümle-i ʐarfiye ҳaber-i mübtedâdır ve **zi-nesîm-i devlet** ҳabere müte’allik.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna hîṭâb idüp buyurur: (286a) Seniñ pür-ҳam u pür-şiken zülf-i siyâhiñ ‘âlemiñ çesm u çerâğıdır ya‘nî gözü aydınıdır. Cân, devleti nesîminden anıñ şiken-i külâlesinde olsun, ya‘nî nesîm-i devlet câni anıñ külâlesinde tutsun³. Ba‘zi nûşhada pur-ҳam yerine, ҳay-ı mu‘ceme ile, perçem düşmüşdür, cîm-i ‘Acemîyle, ȳûg ma‘nâsına, lâkin ‘âdeten ol siyâh olmaz.

1 Senin sarayının muhafizi/bekçisi bir taşı serbest bırakıka bin yıl sonra Zühâl'in damına ulaşır.

2 S: eylemekle.

3 S: nesîm-i devlet anıñ külâlesinde ȳolansun.

Bu takdîrce siyâh-perçem vaşf-ı terkîbî olur, izâfî olmaz¹ ve zülfüñ aña izâfeti beyâniyye olur. Ve mümkündür ki siyâh zülfe şifat ola ve perçeme muzâf ola perçeme zülf-i siyâh isti‘âre eylemek tarîkiyle. Ve izâfet beyâniyye olmak da câ’izdir. Bu takdîrce mahşûl-i ma’nâ; perçemiñ zülf-i siyâhi veyâ zülf-i siyâh ki perçemdir, *ve li-kullin vichtetun.*

اى مە چىخ مەدلت چىشم و چىرغۇ عالىمى
بادە صاف دائمىت در قىدح و پىيالە باد

Ey meh-i çarh-i ma‘dilet çeşm u çerâg-ı ‘âlemi
Bâde-i şâf dâ’imet der-ķadeh u piyâle bâd

Ma‘dilet’e **çarh** ve **çarh**’a **meh** isti‘âre eyledi. **Ma‘dilet**, dâl’iñ kesriyle, maşdar-ı mîmîdir, ‘adl ma’nâsına, pes, izâfetler beyâniyyelerdir. (^{M,T+} **Çerâg-ı ‘âlem** izâfeti lâmiyyedir ve **yâ** žamîr-i hîṭâb. **Bâde-i şâf** izâfeti beyâniyye.) **Dâ’imet** tâ’sı ma’nâ cihetinden **ķadeh** ve **piyâle**’ye muķayyeddir.

Mahşûl-i Beyt: Ey ‘adâlet çarhınıñ mehi, çeşm ü çerâg-ı ‘âlemsin, şâfi bâde dâ’imâ ķadeh ü piyâlende olsun, ya‘nî dâ’imâ ‘ayş u ‘isret u zevk u şafâdan hâlî olmayasın.

چۈن بنوای مدحتت زهره شود ترانەساز
حاسىت از سماع آن ھەممىد آه و نالە باد

Çun be-nevây-ı midhâtet Zuhre şeved terâne-sâz
Hâsidet ez-semâ‘-ı ân hem-dem-i âh u nâle bâd

Be-nevây; **bâ** harf-i müşâhabet, **nevâ**’dan murâd şavt ve nağmedir ve makâm-ı **Nevâ**’yı īhâm ider. **Nevâ** midhât’e ve **midhat** tâ-yı hîṭâba izâfetleri lâmiyyelerdir. **Zuhre** mübtedâ, **şeved** haberi, **be-nevây**, **şeved**’e müte’allik ya‘nî ħaber-i ġayr-i şarîhi ve **terâne-sâz** ħaber-i şarîhi ve ismi tahtında müstestrir **Zuhre**’ye râci‘ žamîrdir. **Hâsidet** mübtedâ, muzâfdır žamîr-i hîṭâba, ism-i fâ‘iliñ mef’ûline izâfeti ķabilindendir. **Semâ‘**’iñ elif kâfiyesinde ma’nâsı mufaşşal beyân olunmuşdur ki sâz ve söz ve çalğıdan ve irdan² ibâretdir, **ān** lafzi-na izâfeti maşdarıñ mef’ûline izâfetidir. **Hem-dem-i âh u nâle bâd** ħaber-i mübtedâdır.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü Zühre seniñ medhiñ nağmesiyle terâne-sâz ola, ya‘nî seniñ medhiñ nağamâtını eyleye, seniñ hâsidiñ ol semâ‘dan âh u nâleye

1 S: olur.

2 S: irlamadan.

yâr u hem-dem ola, ya'nî hasedinden āh u nâle ve feryâd u fiğân eyleye. Semâ' bunda işitmek ma'nâsına nadır diyen semâ'iñ ma'nâ-yı iştîlâhîsini bilmey imiş¹.

نہ طبق سپھر و آن قرصه سیم و زر که هست
از لب خوان حشمت سهلترین نواله باد

Nuh ṭabâk-ı sipihr u ân ḫurṣâ-ı sîm u zer ki hest
Ez-leb-i ḥân-ı² haşmetet sehlterin nevâle bâd

Çokuz felegi çokuz tabaka ve ayı gümüşden çörege ve güneşin altın çörege teşbih eylemiş, memdûhuñ sofrasınıñ kenârından bunları bir cüzî ni'met i'tibâr eylemiş. **Leb** bunda kenâr ma'nâsına nadır ve **ḥân**³ sofra ve **haşmet** 'azamet ve izâfetler lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyyelerdir. **Sehlter; ter** edât-ı tafâil ve **yâ** ve **nûn** nisbet içindür. Bunda **sehlterin** şey'-i hakîrden kinâyetdir. **Nevâle** bunda lokma ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Çokuz felek tabakları ve mâh ve hürşidiñ sîm ü zer çörekleri seniñ 'azametiñ sofrası kenârından bir hakîr lokma ola, ya'nî ḳalîlü'l-i'tibâr ni'met olsun. Memdûhîna du'a-i leh'dir şan'at-ı (286b) ǵuluvv tarîkiyle⁴.

دختر فکر بکر من محرم مدحت تو شد
مهر چنین عروس را هم بگفت حواله باد

Duhter-i fîkr-i bikr-i men mahrem-i midhât-i tu şud
Mihr-i çunîn 'arûs-râ hem be-kefet havâle bâd

Duhter-i fîkr-i bikr izâfetleri beyâniyyedir ve **men**'e izâfet lâmiyyedir. **Duhter** mübtedâ ve **şud** haberî ve ismi tahtında mübtedâya râci' žamîr ve haberî **mahrem-i midhat** ve izâfet maşdarıñ mef'ûline izâfeti կabilindendir ve **tu**'ya izâfet lâmiyyedir. **Mihr** kâbîn. '**Arûs-râ;** '**arûs** bunda gelin ma'nâsına nadır ve **râ** harf-i tahtış, izâfetden müstefâd olan ma'nâyi te'kîd ider. **Be-kefet; bâ** harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Benim fîkr-i bikrim duhteri seniñ medhiñe mahrem oldu, ya'nî seniñ medhiñden münfekk degil, dâ'imâ meddâhîndir. İmdi buncıla'yın 'arûsuñ mihri ve kâbîni seniñ kefiñe havâle olsun, ya'nî şila ve câ'izesi seniñ dest-i ihsâniña havâle olsun. Hâce bu beytde hüsn-i taleb şan'atın ri'ayet

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 S: hün-ı.

3 S: hün.

4 S: şan'at-ı ǵuluvv i'tibâriyle ve tarîkiyle.

eylemiş. Ba‘zılar mihri iżāfetden makṭū‘ okudılar. Pes, **mîhr** mübtedā ve **ḥavā-le bād** haberı olur, *ve li-kullin vichetun.*

حافظ تو درین غزل حجت بندگى بداد
لطف عبید پرورت شاهد این قباله باد

Hâfiż-ı tu derin gazel hüccet-i bendegi bi-dād
Luṭf-ı ‘abīd-perveret şāhid-i īn Ḳabāle bād

Hâfiż-ı tu iżāfeti lāmiyye. **Huccet-i bendegi** iżāfeti de böyledir, **bendegi** kul olmak, **huccet-i bendegi** kul¹ olmak hücceti. **Bi-dād; bā** harf-i te’kīd, **dād** virdi. **Luṭf-ı ‘abīd-perver** iżāfeti beyāniyyedir, kul besleyici luṭf dimekdir, **tā** žamīr-i hīṭāb. **Şāhid-i īn** iżāfeti ism-i fā‘iliň mef’üline iżāfetidir. **Ḳabāle** kādīlardan çıkışan temessük, hüccet gibi ve sicil gibi, bunda hüccet murāddır.

Mahṣūl-i Beyt: Seniň Hâfiż’iň bu gazelde saňa kul olduğu hücceti virdi, ya‘nı kulluk kāğıdını virdi, seniň bendeler terbiye idici luṭf u ihsāniň bu hüccete şāhid olsun, ya‘nı benim saňa kulluk hüccetine seniň kúllar rī‘ayet idici luṭf u ihsāniň şāhid olsun, zírā ‘adetdir her hüccete elbette şuhūd yazılır, hüccet ansız olmaz.

Ma‘lūm ola ki bu mezkür nażm ve sâbiḳan mezkür olan **Husrevā gūy-ı felek der-ḥam-ı cevgān-ı tu bād** ve dahi **Merā mey diger bāre ez-dest burd** ve dahi **Ber-ser-i bāzār-ı cān-bāzān munādā mī-zenend**, niteki sâbiḳan işaret olunmuş idi, bunlar cemī‘an küt‘alar arasında mastürdur (^{M,T+} ve hīç birisiniň mahlaşı mezkür u mastür degildir.) Nihāyeti, ba‘zi mutaşarrifin mahlaş beytlerin peydā idüp gazel şekline koymuşlar.

1 M, T: ‘abd.

279.

Ve lehu eyzan¹
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

سپیدهدم که صبا بوی لطف جان گیرد
 چمن ز لطف هوا نکته بر جنان گیرد

Sepîde-dem ki şabâ bûy-ı luft-ı cân gîred
 Çemen zi-luft-ı hevâ nukte ber-cinân gîred

Tań aklığına **sepîde-dem** dirler ya'nî seher vaktı. **Ki** harf-i beyân. **Sabâ** mübtedâ ve **gîred** haberî. **Bûy-ı luft-ı cân** iżâfetleri lâmiyyelerdir ve **gîred**'în muğaddem mef'ûl-i şarîhi, ya'nî cân leťafeti ķokusunu. **Çemen** şabâdan bedeldir. **Zi-luft-ı hevâ, gîred**'în muğaddem mef'ûl-i ġayr-i şarîhidir ve iżâfet lâmiyyedir ve **nukte** mef'ûl-i şarîhi, **ber-cinân, gîred**'e müte'allik. **Cinân** 'Arabimdir, cîm'iń kesriyle, cennetiń cem'îdir.

Mahşûl-i Beyt: Tań aklığı vakıtinde ki şabâ cânını leťafeti ķokusun tuta ya'nî hayatı virici güzel ķokılar şâhibi ola, çemen leťafet-i havâdan cennetlere tań eyleye, ya'nî luft-ı hevâ (287a) çemeni hayatı-efzâ ve şafâ-baḥş eyleye. Hâşılı, bu ebyât '**Be-bezmâgâh-ı çemen**' beytine varınca², biri birinden bedeldir.

هزار نکhet گل در چمن تقد بندد
 افق ز عکس شفق رنگ گلستان گیرد

Hezâr nekhet-i gul der-çemen tutuň bended
 Ufuk zi-'aks-i şafâk reng-i gulistân gîred

Nekhet hoş ķoku, **gul**'e iżâfet lâmiyyedir. **Tutuň** perdeye dirler. **Ufuk** gök kenârı, mübtedâ, **gîred** haberî, **zi-'aks-i şafâk** mef'ûl-i ġayr-i şarîhi ve iżâfet lâmiyyedir, **reng-i gulistân** mef'ûl-i şarîhi.

Mahşûl-i Beyt: Şabâh vakıtinde ki biň gül ķokusu çemende perde bağlaya ya'nî biň dûrli çiçek ķokusu zuhûr eyleye, ufuň şafâk 'aksinden gûlistân rengini tuta. Ya'nî seher vaktı ki böyle hâller zuhûr eyleye, ya'nî ufuň ki 'aks-i şafâkdan kîzara. Bunda şafâkdan murâd imâmân mezhebi üzre kîzillîkdir ki aklılık andan

1 Sûdî 15. beytin şerhinde bu şiirin kaside olduğunu belirtmektedir.

2 Yani 'Be-bezmâgâh-ı çemen' diye başlayan 6. beyte varıncaya kadar anlamında.

şoñra ufk-ı felekde zâhir olur ki İmâm-ı Ebû Hanîfe mezhebidir, ya'ñı Ebû Hanîfe Hażretleri şafaq ufk-ı semâda ɬumretden şoñra ɬuhûr eyleyen beyâz-likdir dimiş.

نوای چنگ بدانسان زند صلای صبور
که پیر صومعه راه در مغان گیرد

Nevâ-yı çeng bedânsân zened şalâ-yı şabûh
Ki pîr-i şavma'a râh-ı der-i muğân gîred

Nevâ-yı çeng iżâfeti lâmiyyedir, bunda **nevâ**'dan âvâz ve naǵme murâddır. **Bedânsân** ancılayın dimekdir. **Şalâ-yı şabûh** iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir, şabâh vakıtinde içilen şarâba şalâ dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Pîr-i şavma**'a iżâfeti lâmiyye ve mübtedâ ve **gîred** haberî, **râh-ı der-i muğân** mef'ûl-i şârihi ve iżâfetler lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Çeng âvâzı ancılayın urur şabûha (^{M,T+} şalâ) ki şavma'a şeyhi meyhânci ɬapusu yolunu tutar, ya'ñı şabûh içmege ancılayın iğrâ ve iğvâ ider ki 'ubbâd u zühhâd hep meyhânelere cânibine meyl iderler.

شه سپهر چو زرین سپر کشد بر روی
بتهغ صبح و عمود افق جهان گیرد

Şeh-i sipihr cu zerrîn-siper keşed ber-rûy
Be-tîğ-i şubh u 'amûd-ı ufuk cihân gîred

Şeh-i sipihr iżâfeti lâmiyyedir ki murâd güneşdir ve aña **zerrîn-siper** isti'āre eyledi, zîrâ güneşî altun ɬalkana teşbih eylemişler. **Be-tîğ-i şubh; bâ** harf-i isti'ānet ve iżâfet beyâniyyedir. '**Amûd-ı ufuk**' da böyledir. '**Amûd**' lügatde direktdir, bunda murâd ufkuñ ağarmasıdır. **Şeh-i sipihr** mübtedâ ve **gîred** haberî, **cihân** mef'ûl-i şârihi ve **be-tîğ** mef'ûl-i ɬâyır-i şârihi.

Mahşûl-i Beyt: Sipihr pâdişâhi ya'ñı güneş çünki yüzine altunlu ɬalkan çekte ya'ñı ma'rekeye gire, şabâh ɬılıcıyla ve ufuk 'amûdiyla ya'ñı mîträgiylâ cihânı tutar. Ya'ñı güneş ɬulû' idince şabâh ɬuhûriyla ve ufuk ağarmasıyla tamâm cihânı ɬaplar. Minhusinde şeh-i sipihrde olan iżâfet beyâniyyedir diyen şeh-i sipihrî bilmemiş¹.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

برغم زاغ سیه شاهباز زرین بال
درین مقرنس زنگاری آشیان گیرد

Be-rağm-ı zāğ-ı siyeh şāh-bāz-ı zerrīn-bāl
Derin muşarnes-i zengārī aşiyān gīred

Be-rağm; bā harf-i şila, **rağm** hased ve körlükdür, **zāğ**'a iżafeti lämiyyedir ve **zāğ'ıñ siyāh**'a beyāniyyedir. **Şāh-bāz** mübtedā, **zerrīn-bāl**'a iżafeti beyāniyye, **zerrīn-bāl** altın қanatlı, **gīred** haber-i mübtedā, **derīn** mef'ül-i fih-i **gīred**'dir. **Muşarnes-i zengārī; müşarnes** ism-i mef'üldür dahrece bābindan, bunda felek murāddır, ammā aşlında cevāmî կapularında ve mināreler şerefeleri altında¹ ve mehāribde olan müşanna² işlerdir (^{M,T+} ki taşdan lāleler ve ba'zi ٹoplar oyarlar, ol işlere **müşarnes** dirler.) **Zengār** tūtekī² renkli bir nesnedir ki bakırdan ve üzüm cibresinden düberler, zahmeti çokdur, ammā nāfi'dir lajiverd gibi, felegi aña teşbih iderler, **yā'sı** harf-i nisbetdir. **Āşıyān, gīred'iñ müşakkadem** mef'ül-i şarīhi. Hāşılı, **zāğ-ı** (287b) **siyeh**'den gice ve **şāh-bāz-ı zerrīn-bāl**'dan güneş murāddır ve **müşarnes-i zengārī**'den felek.

Mahşūl-i Beyt: Zāğ-ı siyeh rağmına altın қanatlı şāh-bāz bu müşarnes-i zengāride aşiyān tutar, ya'nī güneş felekde gündüz nūmāyān olur, hāşılı, gice gidüp gündüz gelür. Ma'lūm ola ki mezkür beş beyt, beyt-i ātiye merhūn u mevkūf hükmindedir, ya'nī sepide-dem ki mezkür-ı alhvāl zuhūr eyleye, (^{T,F+} 'Be-bezmgāh-ı çemen' ilā ābirihī)

بزمگاه چمن رو که خوش تماشاییست
که لاله کاسه نسرين و ارغوان گیرد

Be-bezmgāh-ı çemen rev ki hoş temâşâyī'st
Ki lâle kâse-i nesrīn u erğuvân gīred

Be-bezmgāh; bā harf-i şila. **Bezmgāh-ı çemen** iżafeti beyāniyyedir. **Ki** harf-i ta'lil. **Temâşâyī; yā** harf-i vahdet. **Ki lâle; ki** harf-i beyān. **Lâle** mübtedā ve **gīred** haberri ve bâkisi mef'ül-i ḡayr-i şarīh-i **gīred**'dir.

Mahşūl-i Beyt: Çemen bezmgāhına var ki bir hoş temâşadır ki lâle kâse-i nesrīn ü erğuvân tutar. Kâse-i nesrīnden murâd ak lâledir ve kâse-i erğuvân-dan kırmızı lâledir. Egerçi ḡayri vechile tevcîh mümkündür, ammā bu tevcîh evcehdır.

1 S: minâreler şerefelerinde ya'nī şerefeleri altında.

2 S: tûtekî.

چه حالتست که گل در چمن نماید رخ
چه آتشست که در مرغ صبح خوان گیرد

Ci hâlet' est ki gul der-çemen numâyed ruh
Ci âteş'est ki der-murğ-i şübh-hân gired

Kı harf-i beyân, iki müşrâ‘da bile. **Murğ-i şübh-hân** iżâfeti beyâniyyedir. **Şubh-hân** vaşf-ı terkîbîdir, şabâh vakıtinde okuyıcı ya‘nî bülbül. **Gired** bunuñ gibi yerlerde te’sîr ma’nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Ne hâlemdir ki gül çemende (^{M,T+} yüz gösterdi, ya‘nî gül çemende) bir dırâħt-ı hûşk iken Allâh’ın emriyle yapraklanup hoş köküli çiçek virmek ne hâlemdir? Allâh’ın şun’ını istîgrâbdır. Ne âtesdir ki bülbûle te’sîr idüp ve yakup ve yandurup kül ider, ya‘nî âteş-i ‘ışk ne âtesdir ki böyle işler işler? Mîşrâ‘-ı şanîde âteş yerine ǵulgulgul yazup ma’nâsını; ne ǵulguldur ki bülbûlde tutar diyen hem lafižda haṭâ eylemiş ve hem ma’nâda¹.

چه پرتوست که نور چراغ صبح دهد
چه شعله است که در شمع آسمان گیرد

Ci perteve' est ki nûr-ı çerâg-ı şübh dehed
Ci şu'le-est ki der-şem'-i äsmân gired

Çerâg-ı şübhdan murâd âfitâbdır. **Şem'-i äsmân**dan şems de ķamer de murâd olmak câ’izdir.

Mahşûl-i Beyt: Ne ziyâdîr ki şabâh çerâğunuñ nûrı virür, ya‘nî güneşin nûrı virdigi ziyâ nedir? Ne şu’ledir ki şem'-i äsumâna alışır, ya‘nî şems ü ķamer-i äsumânda vâkı‘ olan şu’le ne şu’ledir? Mîşrâ‘-ı şanîde; ne şu’ledir ki şem'-i äsumânda tutar diyenler ma’nâyi üstâddan tutmamışlar².

خيال شاهى اگر نىست در سر حافظ
چرا بىخ زبان عرصه جهان گيرد

Hayâl-ı şâhî eger nîst der-ser-i Hâfiż
Ci-râ be-tîg-i zebân ‘arşa-i cihân gired

Hayâl-ı şâhî iżâfeti lâmiyyedir ve yâ harf-i maşdar. ‘Arşa-i cihân iżâfeti beyâniyyedir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'-i>

Mahşûl-i Beyt: Eger Hâfiż’în başında pâdişâhîk hayâli yoğise niçün tîg-i zebânla ‘arşa-i cihâni tutar? Ya‘nî ķuvvet-i şâ‘iriyyesiyle¹ cihân meydânını tutduğu dimâğında pâdişâhîk hayâli olduğuundur, ya‘nî murâdı sultân-ı şâ‘arâ olmakdır.

صبا نگر که دمادم چو رند شاهد باز
گهی لب گل و گه زلف ضیمران گیرد

Şabâ niger ki demâdem çu rind-i şâhid-bâz
Gehî leb-i gul u geh zulf-i žaymurân gîred

Şâhid-bâz ve **nazar-bâz** mahbûb-dost ma‘nâsına nadır. **Žaymurân** feslegen cinsinden bir nev‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Şabâyi seyr eyle ki mahbûb-dost rind gibi gâh leb-i güli ve gâh zülf-i žaymurânı tutar. Zîrâ (288a) şabâ esdikçe bunlar hârekete gelür, ke‘enne ki şabâ bunlarıñ leb ü zülfine yapışır ki hâreket iderler.

ز اتحاد هیولا و اختلاف صور
خرد ز هر گل نو نقش صد بیان گیرد

Zi-ittihâd-ı heyûlâ vu iħtilâf-ı šuver
Hired zi-her gul-i nev naħṣ-ı sed beyân gîred

İttihâd-ı heyûlâ izâfeti lâmiyyedir. **Heyûlâ** hükemâ iştîlâhlarında mâddeye dirler, ya‘nî her şey’iñ göze gorinen nesnesine **şûret** dirler ve **şûret** iħħâta eyle-digi şey’ heyûlâdır. Meselâ insâniñ beşeresi ya‘nî derisiniñ yüzü şûretdir ve bu şûret kâ‘im olduğu şey’ heyûlâdır. İmdi eşyâ šuverle muħtelifdir heyûlâ ile de-gil, anîncün Hâce **iħtilâf-ı šuver**’e hükm eyledi ve **ittihâd-ı heyûlâ**’ya. **Gul-i nev** izâfeti beyâniyye ve **gul**’den murâd mutlaq çiçekdir. **Nakş-ı sed beyân** izâfeti beyâniyyedir. **Hired** mübtedâ ve **gîred** (^{M,T+} haberî) ve **zi-her gul-i nev** mefûl-i ġayr-i şarîhi (^{M,T+} ve **[nakş-ı] sed beyân** şarîhi.)

Mahşûl-i Beyt: İttihâd-ı heyûlâdan ve şuveriñ iħħtilâfindan ‘akıl her tâze çiçekden yüz beyân naħṣin tutar. (^{M,T+} Beyândan mužâfun ileyh maħzūfdur, taķ-dîri, beyân-ı şun‘u’llâh’dır. Ya‘nî cemî‘ eşyâniñ heyûlâsı bir ve şûretleri muħtelif olduğundan ‘akıl her tâze çiçekden Allâhu Te‘ālâ’niñ şun‘iniñ yüz biñ naħṣin tutar.) Ya‘nî her çiçek Allâh’iñ şun‘ini beyân ider, zîrâ cemî‘iniñ mâddesi birdir ki ‘anâşir-ı erba‘adır ve şuveri muħtelif. Kiminiñ şûreti yeşil ve kiminiñ kırmızı

1 S, T: şâ‘iresi ile.

ve kiminiň ak ve kiminiň şarı ve kiminiň bir cānibi kırmızı ve bir cānibi şarı. Hâşılı, Allâhu Te'âlâ her birini bir şüretde ve bir ķokida ve bir hâşşede hâlk eylemiş. ¹«فَتَبَارُكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ»¹

من اندران كه دم كىست اين مبارك دم
كه وقت صبح درين تىره خاکدان گيرد

Men enderân ki dem-i kist in mubârek dem
Ki vaqt-i şubh derin tîre hâkdân gîred

Men enderân ya'nî **enderân fîkr u mülâhaza bûdem**. **Ki** һarf-i beyân. **Dem-i kist** iżâfeti lâmiyyedir, kimiň nefesidir dimekdir. **Ki** һarf-i râbiť-1 şifat. **Vaqt-i şubh** iżâfeti lâmiyyedir. **Derîn; der** һarf-i şila. **Hâkdân** çöplükdür ki bunda murâd yerdir ya'nî zemîn. **Gîred** alışır, âteşde istî'mâl iderler, meşelâ âteş penmeye alışdı dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ben ol fikirdeyim ki kimiň nefesidir bu mübârek nefes ki şabâh vaqtinde bu donuň² çöplüğe alışır. Ya'nî yer yüzini rûşen eyleyen şabâh vaqtinde kimiň mübârek nefesidir? Murâd güneşdir ki şabâh'dan 'âlemi rûşen eyler. Bu beytde **gîred**'iň ma'nâsını ṭutar diyen ve zâhir olur diyen zâhir ma'nâsını virmemişler³.

چرا بصد غم و حسرت سپهر دائره شکل
مرا چو نقطه پرگار در میان گيرد

Çi-râ be-şed ǵam u һasret sipihr-i dâ'ire-şekl
Merâ cu noqta-i pergâr der-miyân gîred

Sipihr-i dâ'ire-şekl iżâfeti beyâniyyedir. **Merâ** beni. **Çu** һarf-i teşbih. **Noqta-i pergâr** iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Niçün yüz ǵam u һasretle dâ'ire şekilli sipihr ya'nî ^(M,T+) de-girmi) gök beni pergâr noqtası gibi ortada ṭutar, ya'nî ǵam u һasretle beni ihâta idüp ortalarında ṭutar. Hâşılı, beni ǵam u һasret dâ'iresine noqta ṭutar.

ضمیر دل نگشایم بکس مرا آن به
keh rozgar giyurst nağehan گيرد

Žamîr-i dil ne-guşâyem be-kes merâ ān bih
Ki rûzgâr ǵayür'est nâ-gehân gîred

1 “Yaratıcıların en güzeli Allah’ın kudret ve sanatı ne yücedir!” Mü’minûn 23/14.

2 M: revnak.

3 S: ṭutar ve zâhir olur diyenler beytiň ma'nâsını virmemişler. <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

Żamîr lügatde fikir ma'nâsına nadır, ammâ bunda **râz** murâddır, **dil**'e izâfeti lämiyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Rûzgâr** mübtedâ ve **gayûr** haberî. **Nâ-gehân** müfâce'eten dimekdir. **Gîred** mu'âheze eyler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül sırrını kimseye açmasam baña ol yegdir, zîrâ rûzgâr gayûrdur, fûc'eten mu'âheze eyler, ya'nî haberîn yoğiken bir gün seni ķabz eyler, pes, kimseye keşf-i râz eylememek yegdir. Bu beyt kitmân-ı râza tenbih ider.

چو شمع هر که بافشای راز شد مشغول
شبش زبانه مقراض در زبان گیرد

Çu şem^c her ki be-ifşâ-yı râz şud meşgûl
Şebeş zebâne-i mikrâz der-zebân gîred

Çu şem^c müşrâ'-ı (288b) şâniye muķayyeddir. **Be-ifşâ-yı râz; bâ** harf-i şîla ve izâfet maşdarıñ mef'ûlinedir. **Şebeş; şîn** zamîri **ki**'ye râci'dir. **Zebâne-i mikrâz** izâfeti lämiyyedir. **Zebâne** âteş yalâñına ve ړoka diline ve sâ'ir nesne-niñ diline dirler, bunda **mikrâz'**ıñ ucı murâddır. **Der-zebân; der** harf-i te'kîd, ma'nâ cihetinden **gîred**'i te'kîd ider.

Mahşûl-i Beyt: Her kimse ki ifşâ-yı râza meşgûl oldu, gice şem^c gibi zebâne-i mikrâz anıñ dilin tutar ya'nî dilin keser. Bu beyt ba'zi nûshâda böyle bulundu ve ba'zında böyle vâkı'îdir:

Beseş zemâne çu mikrâz der-zebân gîred

Bes çok ma'nâsına nadır. **Zemâne** zamân ma'nâsına nadır. **Der** harf-i şîla, diline alur, ya'nî elem ü mihnet virür dimekdir.

Mahşûl-i ma'nâ!: (^{M,T+} Zamâne) ol kimseyi mikrâz gibi diline alur², ya'nî zamâne aña çok zaħmet u meşâkîkat (^{M,T+} virür.)

Mezkûr nûshâlarıñ zâhiren ma'nâsı böyledir, ammâ hîç birisi ṭab'ıñ murtežâsi degil, belki bu nûshâlardan ġayrı bir nûşha ister. Hâşılı, Hâce'niñ hüneri hemâñ ġazeldedir, kâşıde-güylük ġayrlara müsellemdir.

کجاست ساقیئ مهروی من که از سر مهر
بنیم مست خودش ساغر گران گیرد

Kucâst sâkî-i meh-rûy-ı men ki ez-ser-i mihr
Be-nîm-mest-i hûdeş sâgar-ı girân gîred

1 S: beyt.

2 S: diline çok alur.

Sâkî-i meh-rûy iżāfeti beyāniyye ve **men**'e iżāfet lâmiyyedir. **Meh-rûy** vaşf-ı terkibidir, ay yüzli dimekdir. **Ki** harf-i beyān. **Ez-ser-i mihr** müşrâ'-ı şâniye merhündür. **Be-nîm-mest; bâ** harf-i şila. **Nîm-mest** vaşf-ı terkibî aksâmindandır, **hod**'a ve **hod**'un **şîn**'e iżāfeti lâmiyyelerdir. **Sâgar-ı girân** iżāfeti beyāniyyedir. **Gîred** tuta dimekdir ya'nî şuna, Türkide de tutmak sunmak ma'nâsına müsta'meldir.

Mahşûl-i Beyt: Benim ay yüzli ya'nî mahbûb sâkîm kandadır ki muhabbet cihetinden kendünün yarıml serhoşuna ağır kâdeh tuta, ya'nî vâfir bâde içüre.

پیامی آورد از یار و در پیش جامی
بسنادی رخ آن یار مهربان گیرد

Peyâmî āvered ez-yâr u der-peyç câmî
Be-şâdî-i ruh-ı ân yâr-ı mihrbân gîred

Peyâmî; yâ harf-i vâhdet ve (^{T,S+} **câmî; yâ** harf-i vâhdet ve) **câmî** müşrâ'-ı şâniye merhündür ve **gîred**'iñ mulkaddem mef'ûl-i şârihidir ve **be-şâdî** mef'ûl-i ǵayr-i şârihidir. **Be-şâdî; bâ** harf-i şila, **şâdî**'niñ **ruh**'a ve **ruh**'un **ân yâr**'a iżāfeti lâmiyyelerdir ve **yâr**'iñ **mihrbân**'a beyâniyyedir. **Gîred** bunda iki ma'nâya mütehammildir¹, birisi sâkî tuta ya'nî içe, biri de tuta ya'nî baña şuna.

Mahşûl-i Beyt: Mezkûr sâkî yârdan bir haber getüre ve ardînca bir kâdeh ol yâr-ı mihrbânıñ ruhı şevkine ve şâdiliginde² tuta, ya'nî ol cânâniñ 'ıskîna bir câm içeveyâ bir câm şuna dimek ola.

نوای مجلس ما را اگر کشد مطریب
گهی طریق عراق و گه اصفهان گیرد

Nevâ-yı meclis-i mâ-râ eger keşed muṭrib
Gehî ṭarîk-i Irâk u geh İsfahân gîred

Nevâ-yı meclis-i mâ-râ; nevâ'dan murâd nağmedir ve iżāfetler lâmiyyelerdir, **râ** edât-ı taħsiş. **Irâk** ve **İsfahân** īħâm tarîkiyle zikr olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Eger bizim meclisimiz nağmesini muṭrib çekerse ya'nî meclisimizde nağmât iderse gâh ṭarîk-i Irâk u gâh ṭarîk-i İsfahân tutsun, ya'nî bu makâmâti nağmeye getürsün. **Gîred** bunda fi'l-i emr-i ǵâ'ibdir, **gîred** lafzını bunda tutar dimekle ta'bîr eyleyenler yaramaz mu'abbir imişler³.

1 M: muhtemeldir.

2 S: şâzılığına. T: şâdılığına.

3 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

سکندری که مقیم حریم او چون خضر
ز فیض خاک درش عمر جاودان گیرد

Sikenderî ki mukîm-i hârîm-i ū çun Hîzîr
Zi-feyz-i hâk-i dereş ‘omr-i câvidân gîred (289a)

Nüshalar böyle bulundu, ammâ bu beytiñ mā-ķabli buña münâsib degil, zîrâ mā-ķabli girizgâh şeklinde bir beyt gerek idi. **Sikenderî; yâ** hârf-i vahdet. **Ki** hârf-i râbiṭ-ı şifat. **Mukîm-i hârîm** iżâfeti ism-i fâ‘iliñ mef’ûlün fihine iżâfeti ķabilindendir ve ū’ya iżâfet lâmiyyedir. **Çun** edât-ı teşbîh. **Çun Hîzîr** müşrâ‘-ı şâniye merhündur. **Feyz-i hâk-i dereş** iżâfetleri lâmiyyelerdir. ‘**Omr-i câvidân** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bu ķasîdede mezkûr memdûh bir Îskender’dir ki anîn hârîminde mukîm olan Hîzîr nebî gibi¹ ķapusunuñ toprağı feyzinden ‘omr-i ebedî ɻutar ya‘nî ‘omr-i ebedî kesb ider. Hâşılı, niteki Hażret-i Hîzîr Îskender’iñ ķapusuna mülâzemet sebebiyle âb-ı hayâta vâşîl olup ‘omr-i ebedî kesb eyledi, memdûhuñ ķapusunu bekleyüp anda mukîm olan kimse de toprağı feyzinden hayât-ı ebedî bulur.

جمال چهره تأييد شیخ ابو اسحاق
که ملک در قدمش زیب بوستان گیرد

Cemâl-i çîhre-i te’yîd Şeyh Ebû İshâk
Ki mulk der-ķademeş zîb-i bôstân gîred

Cemâl-i çîhre-i te’yîd iżâfetleri beyâniyyedir. **Te’yîd** tef’îl bâbından maş-dardır, muhkem eylemek ma‘nâsına. **Şeyh** memdûhuñ laķabıdır, **Ebû İshâk** künyeti. **Cemâl** mübtedâ, **Şeyh Ebû İshâk** haberî. **Ki** hârf-i râbiṭ-ı şifat. **Mulk,** mîm’iñ żammiyla, memleket ma‘nâsına nadır. **Ķademeş** iżâfeti lâmiyyedir, taķdîri **der-ķadem-i sa‘âdetes**’dir, żarûret-i vezniçün taħrif kılındı yâħud **ķadem** sa‘âdet ma‘nâsına ola, niteki sâbıkân beyân olundı. **Zîb,** (^{M,T+} zâ’niñ kesriyle,) zînet ve bezek ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce beyt-i evvelde zikr eyledigi Îskender’e bu beytde ‘atf-ı beyân zikr idüp dir: Ya‘nî Îskender didigimiz te’yîd ü tevfîk cehresiniñ güzelligi Şeyh Ebû İshâk’dır ki memleket anîn sa‘âdeti ķademinde evvel bahârda² bostân

1 S: Hîzîr gibi.

2 S: yılñ evvel bahârda.

zînetini tutar yâhud sa‘âdetinde *ilâ âhirihi*. Ya‘nî kendi memleketi vücûd-ı şerîfiyle bahâr eyyâmında bostân gibi, ‘adâleti sebebiyle ârâste ve pîrâstedir.

گھی که بر فلک سروری عروج کند
نخست پایه خود فرقان گیرد

Gehî ki ber-felek-i serverî ‘urûc koned
Nuḥust pâye-i hod fark-ı Ferkâdân gîred

Felek-i serverî iżâfeti beyâniyyedir ve **yâ** harf-i maşdar. **Urûc** maşdardır duhûl gibi, çıkışmaç dimekdir. **Pâye-i hod** iżâfeti lâmiyyedir. **Fark-ı Ferkadân** iżâfeti de böyledir. **Fark** her nesneniñ depesi. **Ferkadân** heft evrengiñ iki mütekârib berrâk yıldızıñ ismidir.

Mahşûl-i Beyt: Şol bir vakıt ki ululuk felegine ‘urûc eyler, kendiniñ evvel pâyesi Ferkâdân’ıñ depesin tutar, ya‘nî evvel basamağı felek-i sâmindir. Hâşılı, ululuğrı bî-hadd u ġâyetdir.

چراغ دیده محمود شه که دشمن را
ز برق تیغ وی آتش بدہ زبان گیرد

Çerâğ-ı dîde-i Maḥmûd Şeh ki duşmen-râ
Zi-berk-ı tîg-i vey âteş be-deh zebân gîred

Ba‘zı nûshada **dîde** yerinde **dûde** vâkı‘dir ya‘nî կavm u կabile. **Çerâğ-ı dîde-i Maḥmûd Şeh** iżâfeleri lâmiyyelerdir, Maḥmûd Şâh’ıñ gözü nûri dimekdir. **Ki** harf-i râbi‘-ı şifat. **Duşmen** müşrâ‘-ı şanîye merhûndur ve **râ** edât-ı mefüldür. **Berk-ı tîg-i vey** lâmiyyelerdir, **vey** zamîri Ebû İshâk’ a râci‘ olmak câ’iz ve Maḥmûd Şâh’ a olmak câ’iz. **Âteş** mübtedâ, **gîred** haberî, **zi-berk**, **gîred**’e müte’allik ve **be-deh zebân** da böyledir, **zebân**’dan bunda murâd zebâne-i âteşdir.

Mahşûl-i Beyt: Mezkûr Ebû İshâk, Maḥmûd Şâh’ıñ gözü nûridir veyâ կabile-siniñ şerefi ve nûridir ki düşmeni anıñ կılıcı yaldıraması ya‘nî կılıçınıñ şimşegi on zebânlâ tutar, ya‘nî կılıcı şimseginden peydâ olan âteş on zebâne ile yakar. (289b)

باوج ما رسد موچ خون چو تیغ کشد
بتیر چرخ برد حمله چون کمان گیرد

Be-evc-i mâh resed mevc-i hûn cu tîg keşed
Be-Tîr-i çarlı bered hamle çun kemân gîred

Be-evc-i māh; bā ḥarf-i şila ve iżāfet lāmiyyedir. **Evc** bunda üst ma'ṅası nadır. **Mevc-i hūn** lāmiyyedir. **Be-tīr-i ḡarḥ; bā** ḥarf-i şila, **Tīr** bunda 'Uṭārid yıldızıdır, **ḡarḥ**'a iżāfeti lāmiyyedir. **Tīr**'le **ḡarḥ**'ıñ cem'inde luṭ var, zīrā yaya da **ḡarḥ** dirler. **Bered** fīl-i mužāri" müfred ga'ib, iledür dimekdir. **Cun** edāt-ı ta'lil. **Kemān, gīred**'ıñ muķaddem mef'ül-i şarīhidir.

Mahşūl-i Beyt: Kan mevci evc-i māha ırışur çünkü Ebū İshāk kılıç çeve, ya'nī 'aduya kılıç urunca 'anāşırdan kan mevci tecāvüz idüp eflāke ırışur, ya'nī felek-i şānīye vāşıl olur ki felek-i 'Uṭārid'dir, zīrā māh feleginiñ (^{S,F+} uci 'Uṭārid feleginiñ) hażīzine muttaşıldı. 'Uṭārid-i feleke ḥamle iledür çünkü yayını eline ala, ya'nī ālet-i ḥarbi eline alıcağ 'anāşır u eflāke ḥamle ve hücüm ider. Hāşılı, Şeyh Ebū İshāk'ıñ şecā'at u şehāmetini vaşf ider.

عروس خاوری از شرم رای انور او
بجای خود بود ار راه قیروان گیرد

'Arūs-ı ḥāverī ez-şerm-i rāy-ı enver-i ū
Be-cāy-ı ḥod buved er rāh-ı Қayrevān gīred

'Arūs-ı ḥāverī iżāfeti beyāniyyedir, murād güneşdir, zīrā **ḥāver** maşrıkdir ve yā ḥarf-i nisbet. **Şerm-i rāy-ı enver-i ū** lāmiyye ve beyāniyye ve lāmiyyedir. **Be-cāy-ı ḥod buved** kendi yerinde olur ya'nī maḥallidir. **Қayrevān** mağribde bir şehriñ ismidir.

Mahşūl-i Beyt: 'Arūs-ı maşrıķī anıñ ziyāde rūşen fikrinden utandığın-dan maḥallidir ki mağrib yolın tutu, ya'nī şarkdan kaçup ḡarb cānibine tevec-cüh eylerse yerindedir. Minhusinde Қayrevān mu'arreb-i kārbändir¹ diyen ve Қayrevān bunda mağrib ma'ṅasına olmaık rüşendir diyen 'indī söylemişler². Mışrā'-ı şānīniñ ma'ṅasını; kendi yerinde olur eger kārbān yolın tutarsa diyen yolından gelmemiş³.

ایا عظیم وقاری که هر که بندہ تست
ز رفع قدر کمر بند توأمان گیرد

Eyā 'azīm-vaḳārī ki her ki bende-i tu'st
Zi-ref-i ḥadr kemər-bend-i Tev'emān gīred

1 S: kārvändir.

2 <^{T+} Redd-i Sürürī ve Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Sürürī>

Vakârî; yā harf-i tenkîr. **Ki** harf-i râbît-i şifat veyâ harf-i beyân. **Her ki** aşlında **her kes ki** idi, hâzf u işâl tarîkiyle terk olındı. **Ref-i kadr** izâfeti lâmiyedir. **Kemer-bend** kûşak. **Tev'emân;** bunda murâd Cevzâ burcıdır ki anîn bir adı **tev'emân**'dır ki ma'nâsı ikiz dimekdir, zîrâ belden yukarısı iki gövdeli bir şahşâ beñzer.

Mahşûl-i Beyt: Hâce ğâ'ibden muhâṭaba iltifât idüp buyurur: Ey ulu vakârları pâdişâh ki, her kimse ki seniñ kuluñdur rif'at-i kâdrden Cevzâ'ñıñ kûşağıını tutar, ya'nî bülend-mertebe olur, şöyle ki eli sekizinci felegeirişür ki ehl-i şer' aña Kûrsî dirler.

رسد ز چرخ عطارد هزار تهنيت
چو فكرت صفت امر کن فکان گيرد

Resed zi-çarh-ı 'Uṭârid hezâr tehniyetet
Çu fikretet şifat-ı emr-i kun-fekân gired

Carh-ı 'Uṭârid ikinci felekdir. **Tehniyet** esenlemege dirler, ya'nî bir hûşûşda mübârek olsun dimege. **Fikret;** tâ 'alâmet-i naâkdir, 'arzet ve ǵarket tâ'sı gibi ve tâ-yı şanî žamîr-i ǵîtâbdır. **Kun-fekân**'dan murâd dünyâdır, ya'nî emr-i dünyâ şifatın tuta, ya'nî umûr-ı dünyâya müte'allik ola.

Mahşûl-i Beyt: Felek-i 'Uṭârid'den saña biñ tehnîye ve mübârek-bâdirişür çünkü seniñ fikriñ umûr-ı dünyâ şifatın tuta, ya'nî hûkûmet ü 'adâlet vaşfinı emr-i dünyâda icrâ eyleye, saña taħsîn ider¹. (300a²)

مدام در پي طعنست بر حسود و عدوت
سماك رامح ازان روز و شب سنان گيرد

Mudâm der-pey-i ṭâ'n'est ber-ħasûd u 'adût
Simâk-i râmîħ ezân rûz u şeb sinân gired

Ta'n lûğat-i 'Arabda nîze ile urmaǵa dirler. **Ber** bunda harf-i şıladır. **Simâk-i râmîħ** bir yıldızıñ ismidir. **Simâk** ikidir, birine **simâk-i râmîħ** ve birine simâk-i a'zel dirler. **Simâk-i râmîħ**'i bir atluya beñzetmişler ki elinde nîzesi ola, zîrâ öñinde bir kevkeb dahî vardır ki aña rumħ dirler, ol sebeble râmîħ dirler ve simâk-i a'zel elinde nîzesi olmayana dirler. **Ezân** edât-ı ta'lîldir. **Sinân;** ǵâfiye žarüretinden **sinân** dimişdir, ve-illâ **nîze** gerek idi.

1 S: saña taħsîn ider, ya'nî emr-i *kün* ile cümle 'âlem vücûda geldiği seniñ fikriñ olup 'azâmetu'llâhi fikr idersen dimekdir.

2 S nûşasında müstensih varak numaralarını yazarken 289'dan sonra sehvén 300 yazmıştır ve numaralamaya böylece devam etmiştir, fakat metinde herhangi bir eksiklik ve kopukluk bulunmamaktadır.

Mahşûl-i Beyt: Dâ'îmâ seniñ hasûd u 'adûnî tâ'n eylemek ardincadır¹, anıñçün simâk-i râmih gice ve gündüz elinde nîze tutar.

فلک چو جلوه کنان بنگر د سمند ترا
کمینه پایگهش اوچ کهکشان گیرد

Felek çu cilve-konân bi-ngered semend-i tu-râ
Kemîne pâygeheş evc-i kehkeşân gîred

Cilve-konân cilve idici ya'nî seyr idici. **Bi-ngered** nažar eyleye. **Semend-i tu-râ** seniñ atını dimekdir. **Kemîne** en eksik ya'nî alçaqrak². **Pâygeheş** turacak³ yeri ya'nî âhûrı. **Evc-i kehkeşân** kehkeşân üstidir. **Kehkeşân** gökde bir hey'etdir ki Türkice aña hacilar yolu ve şaman uğrısı dirler, gösterilmeye mevkûfdur.

Mahşûl-i Beyt: Felek çünki seniñ atını seyr idici göre, en alçak turacak⁴ yerini kehkeşân üsti tutar, ya'nî cevelânına nisbet makâmı burâk gibi 'Arş-ı 'azîmdir.

ملالتى كە كشىدى سعادتى دهدت
كە مشترى نسق كار خود از آن گيرد

Melâleti ki keşidî sa'âdeti dehdedet
Ki Muşteri nesâk-i kâr-ı hod ez-ân gired

Melâmetî; yâ harf-i vâhdet. **Ki** harf-i râbi'î şifat. **Sa'âdetî; yâ** harf-i (M,T⁺ tenkîr. **Ki** harf-i) ta'lîl. **Nesâk** üslüb, **nesâk-i kâr-ı hod** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Ez-ân; ân** ism-i işaretdir müşrâ'-î evvelîni mazmûnına. **Muşteri** altinci felegiñ yıldızıdır ki 'ulemâniñ ve meşayîhiñ yıldızıdır.

Mahşûl-i Beyt: Bir melâlet ü se'âmet ki çekdiñ, anıñ sebebiyle Allâh saña sa'âdet virürveyâ ol melâlet ü meşâkkat sa'âdet virür dimek ola, isnâd-ı meczâzî tarîkiyle, zîrâ Müşteri yıldızı kendi işiniñ düzenini andan tutar. Ya'nî Müşteri yıldızınıñ üslûbü budur ki aña mensûb olanlar evvel zâhmet ü meşâkkat çeker, şoñra sa'âdet u refahiyete vâşîl olur, ekşer-i 'ulemâ gibi ki evvel-i taħṣîl (M,T⁺ zamânında zâhmet) u fâkr içinde olur, şoñra menâşıba vâşîl olmağla hûzûra düşer. Pes, Hâce'niñ bu beytinîni mazmûnunu bunı virür ki Şeyh Ebû İshâk evvel kayd u habs çekmiş ola, şoñra sa'âdet-i saltanata⁵ vâşîl olmuş ola.

1 S: tâ'n eylemek üzeredir ve tâ'n eylemek ardincadır.

2 S: alçaqrak.

3 S: givuracak.

4 S: givürecek.

5 S: sa'âdet ve saltanata.

از امتحان تو ایام را غرض اینست
که از صفاتی ریاضت دلت نشان گیرد

Ez-imtiḥān-ı tu eyyām-rā ḡaraż īn est
Ki ez-şefā-yı riyāżet dilet nişān gīred

İmtihān-ı tu iżāfeti maşdarıń mef'ūline iżāfetidir. **Eyyām-rā; rā** edāt-ı taħbiş. **Ki** ħarf-i beyān. **Şefā-yı riyāżet** lāmiyyedir.

Mahşūl-i Beyt: Eyyāmīń seni ħabs u ķaydla imtiħāndan ḡaraži budur ki şafā-yı riyāżetden gönlüń nişān bula, ya'ńi bu mücāhede gönlüń riyāżet ma'ńā-sını ṭuymağiçündür¹.

و گرنه پایه مصحف از آن بلندترست
که روزگار برو حرف امتحان گیرد

Vu ger ne pāye-i Muşhaf ez-ān bulendter'est
Ki rūzgār berū ħarf-i imtiħān gīred

Vu ger ne ve-illā ma'ńasınadır.

Mahşūl-i Beyt: Eyyāmīń seni imtiħāndan ḡaraži ma'ńā-yı mezkürdur, ve-illā Muşhaf-ı şerifiń pāyesi ya'ńi mertebesi andan 'älīraqdır ki rūzgār anıń üzerine ħarf-i imtiħān tuta. Ya'ńi seniń 'izzini ve şerefiń andan bülendrekdir ki rūzgār seni imtiħān eyleye, illā makşūd (**300b**) mezkür ma'ńadır. Hāce mem-dūħini 'izzet ü şerefde Muşhaf-ı şerife teşbīh eyler teyemmünen ve teberrüken.

دلیر در خرد آن کس بود که در همه حال
نخست بنگرد آنگه طریق آن گیرد

Dilir der-hired ān kes buved ki der-heme-hāl
Nuħust bi-ngered ān-geh tarik-ı ān gīred

Dilir bahādır dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Bahādır 'akılda ol kimsedir ki cemī' aħväl ü eṭvārda ya'ńi her işde ve her kārda evvel işiń şoñunu fikr ü mülāħaża eyleye, andan şoñra ol kārīń tarīķine mübāşir ola. Hāşılı, bir işiń 'akibetini fikr eylemeyince aña mübāşir olmaya.

1 M: ḥutmač içündür.

مذاق جانش ز تلخئ غم شود ايمن
هر آن که شکر شکر تو در دهان گيرد

Mezâk-ı cân'ş zi-telhî-i ğam şeved imin
Her ân ki şeker-i şeker tu der-dehân gired

Mezâk-ı cânes izâfetleri lâmiyyelerdir. **Mezâk** diliñ üzerinde lezzet alan yerdir, ism-i mekândır, zâke-yezûkûdan ya'nî naşara bâbınıñ ecvefinden, şîn-i zamîriñ mâ-ķablindeki **nûn** žarüret-i vezn içün sâkin okunmak gerek ve şîn-i zamîr iżmâr kâble'z-zikr târikîyle müşrâ'-ı şanîde **kî**'ye râci'dir. **Şekker-i şukr** izâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Cân mezâkı ğam acılığından emîn olur ya'nî ğam görmez ve ğamdan ħalâş olur her ol kimse ki seniñ şûkrûn şekerini ağızında tuta. Ya'nî dâ'imâ saña şâkir olup seniñ meddâhiñ olan hergiz rûzgârdan ğam görmez.

ز عمر برخورد آن کس که در جمیع صفات
بخویش بنگرد آنگه طریق آن گیرد

Zi-'omr ber-hored ân kes ki der-cemî' şifat
Be-hîş bi-ngered ân-geh târik-i ân gired

Be-hîş bi-ngered kendüye nazar eyleye, ya'nî kendi hâlini bile ve aňlaya.

Mahşûl-i Beyt: Kendi 'ömrinden ol kimse yemiş yer ya'nî fâ'ide ve netice görür ki cemî' şifatda ve aħvâlde kendi hâline ve miķdarına nazar eyleye, andan şoñra anîn târikini tuta, ya'nî kendi hâline ve miķdarına göre işe mübâşir ola ve hadden tecâvüz eylemeye.

چو جای جنگ نبیند بجام آرد دست
چو وقت کار بود تیغ جانستان گیرد

Çu cây-i ceng ne-bîned be-câm âred dest
Çu vaqt-i kâr buved tiğ-i cân-sitân gired

Mahşûl-i Beyt: Beyt-i sâbıkda kendi hâlini göre ve aña göre işe mübâşir ola buyurmuş idi, bu beytde maķşûdi beyân eyler ve buyurur ki, çünkü ceng yerini görmeye, kadehe el getüre ya'nî bâde-nûş ola ve çün¹ şavaş ve ceng vaktı

1 S: çok.

ola, cān alıcı kılıcı eline ala. Hâşılı, ‘işret zamânında zevk u şafâya meşgûl ola ve ceng vakı̄tinde cenge.

ز لطف غیب بسختی رخ از امید متاب
که مغز نغز مکان اندر استخوان گیرد

Zi-luṭf-ı ḡayb be-saḥtī ruḥ ez-umid me-tāb
Ki maǵz-ı naǵz mekān ender-ustuhān gīred

Zi-luṭf-ı ḡayb iżāfeti beyāniyyedir, taķdīri **zi-luṭf-ı ḡayb-ı Hudā**dır. **Be-saḥtī; bā** harf-i sebeb ve **yā** harf-i ʐarf veya ḥarf-i maşdar. **Me-tāb** fi'l-i nehy müfred muhāṭab, döndürme dimekdir. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Maǵz** beyni ve kemikdeki ilik. **Naǵz** gökçek ya'nî güzel ve eyi ma'nâsına.

Mahşūl-i Beyt: Hudā'nıñ luṭf-ı ḡaybından şiddet sebebiyle yüzüñi ümidden çevirme, ya'nî Hudā'nıñ luṭf-ı ḡaybından ümidiñi kesme, zîrâ güzel beyni kemik içinde mekân ṭutar, ya'nî beyni ve ilik bir maķbûl nesne iken mekânı ve makâmı kemikdir. Sen de bir maķbûl vücûd-ı şerîfsin, birkaç gün ḥabs u ḫayd şiddetin çekseñ ḡarîb degil.

شکر کمال حلاوت پس از ریاضت یافت
نخست در شکن تنگ ازان مکان گیرد

Şeker kemâl-i ḥalâvet pes ez-riyâżet yâft
Nuḥust der-ṣiken-i teng ezān mekân gīred

Ṣiken-i teng iżāfeti lâmiyyedir. **Ṣiken** büklümdür. **Teng** denk (301a) ma'nâsınañadir ki yüküñ birisidir ya'nî bir cānibi. **Ezān** edât-ı ta'lil, anîncün dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Şeker kemâl-i ḥalâveti ve lezzeti riyâżetden şoñra buldi, anîncün evvel denk ᷣikeninde mekân ṭutar. Ba'zilar didiler ki **teng-i şeker** mu'ayyen bir nesnedir ki şekeri anîñla şıkarlar, fi'l-hâkîka Hâce'niñ 'Nuḥust der-ṣiken-i teng ez-ān mekân gīred' buyurduğuna (^{M,T+} da mülâyim ü) münâsibdir ve ba'zilar didiler ki şekeri içine dökdükleri ƙalibdir, *ve'l-ilmu indel'lâh*.¹⁾

1 (^*) Teng aşl-ı lügarde 'Acemde bir tar maḥalde isti'mâl olunur, 'Arab ḫayıyk didikleri gibi. Murâd, şekeri ibtidâ sıķdılda bir tar mekâna ḫorlar ki sıķila, ol tar maḥalden ḥalâş olup ve tekrâr ḫaynayup ol mužâyaka görür, ba'de hâlâvet ziŷâde olur, teng buyurduğu ol maḥall-i mužâyaka ola, *ve'l-ilmu indel'lâh*). İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

در آن مقام که سیل حوادث از چپ و راست
چنان رسد که امان از میان کران گیرد

Der-ân makâm ki seyl-i havâdiş ez-çep u râst
Çunân resed ki emân ez-miyân kerân gîred

Ki harf-i beyân. **Seyl-i havâdiş** iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** yine harf-i beyân. **Kerân**, (^{M,T+} kâf-ı ‘Arabîniñ fethiyle,) kenâr ma’nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Şol makâmda ki şoldan ve sağdan havâdiş ü belâ seyli söyle iriše ki emân aradan kenâr tuta ya’nî emn ü emân ķalmaya. Bu beyt beyt-i âtiye merhündür.

چه غم بود بهمه حال کوه ثابت را
که موجهای چنان قلزم گران گیرد

Çi ǵam buved be-heme hâl kûh-ı şâbit-râ
Ki mevchâ-yı çunân ķulzum-ı girân gîred

Be-heme hâl; bâ harf-i ʐarf. **Kûh-ı şâbit** iżâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Mevchâ-yı çunân** beyâniyyedir ve **gîred’iñ** muķaddem mef’ûl-i şârihi. **Ķulzum** mübtedâ, **girân’**a iżâfeti beyâniyyedir. **Gîred** һaber-i mübtedâdır.

Mahşûl-i Beyt: Her hâlde kûh-ı şâbîte ne ǵam olur ki ķulzum-ı girân bun-çilayın mevceler tuta, ya’nî ķulzum-ı girân havâdiş mevcini tutarsa kûh-ı şâbit andan ǵam çekmez.

اگرچه خصم تو گستاخ میرود حالی
تو شاد باش که گستاخیش عنان گیرد

Egerçi haşm-ı tu gustâḥ mî-reved hâlî
Tu şâd bâş ki gustâḥiyeş ‘inân gîred

Gustâḥ bî-pervâ ve utanmaz ve edebsiz ma’nâlarına gelür. **Hâlî** hâliyâ dimekdir. **Gustâhiyes; sîn-i ʐamîr** ma’nâ cihetinden ‘inân’ a muķayyeddir, ‘inâ-neş’ taķdîrinde.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi seniñ haşmîñ şimdi küstâḥ gezer, sen şâd u hurrem (^{M,T+} u һandân) ol ki küstâḥlık anîñ dizginini tutar, ya’nî küstâḥlık aña belâ getürür.

اگرچه بد حق این خاندان دولت گفت
جزاش در زن و فرزند و خانمان گیرد

Egerçi bed hâk-ı in hânedân-ı devlet goft
Cezâş der-zen u ferzend u hânumân gîred

Bed hâk-ı in; taķdîri **bed der-hâkk-ı in'**dir, hâzf u işâl ile terk olundi.
Cezâş; şîn-i zamîr haşma râci'dir. **Der** harf-i şila. **Hânumân** esbâb u emlâk ve obruk¹ ve **hânedân** ehl-i beyt u ķavm u ķabile.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi seniñ haşmîn bu devlet hânedânınıñ hâkkında yaramaz söyledi, söyledüginiñ cezâsi zen ü ferzend ü hânumânına te'sîr eylesün ve yâhud zen ü ferzend ü hânumânını tuta, ya'nî ol söyledügi anlara uğraya.

زمان عمر تو پاينده باد كين دولت
عطىه ايست كه در جان انس و جان گيرد

Zemân-ı 'omr-i tu pâyende bâd k'în devlet
'Atîyye'i st ki der-cân-ı ins u cân gîred

Zemân-ı 'omr-i tu iżâfeleri lâmiyyelerdir. **K'în devlet** müşrâ'-ı şâniye merhündür. **'Atîyye** ihsân ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i beyân veýâ râbiť-ı şifat. **Cân**'dan murâd rûhdur. **Ins u cân;** bunda cân'dan murâd cindir. **Gîred;** te'sîr ve nef murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ 'ömrüñ zamâni şâbit olsun, zîrâ bu devlet Allâh'dan bir ihsândır ki ins u cânnîn cânına te'sîri ve fâ'idesi (**301b**) vardır. Hâşılı, pâdişâhlarıñ sa'âdet ü devleti 'âlemiñ sa'âdet ü devletine sebebdir.

سر ملوك سخن حافظست ازان هر دم
بذو الفقار سخن عرصه بيان گيرد

Ser-i mulük-i suhân Hâfiż'est ezân her dem
Be-zu'l-fekâr-i suhân 'arşa-i beyân gîred

Ser-i mulük-ı suhân iżâfeti lâmiyyelerdir. **Ser** mübtedâ, **Hâfiż** haberî. Ezân edât-ı ta'lîl. **Be-zu'l-fekâr; bâ** harf-i müşâhabet, **zû** sâhib ma'nâsına nadır, **fekâr**, fâ'nîn fethiyle, lügâtde çatal ma'nâsına nadır, ma'rûf kılıç da kîndan çikınca iki çatal olurdu dirler, ol cihetden aña **zu'l-fekâr** didiler, **suhân**'a iżâfet beyâniyedir. **'Arşa-i beyân** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Söz pâdişâhlarıñ başı Hâfiż'dır, anîncün her dem söz zü'l-fekâriyla beyân meydânın tutar, ya'nî söz meydânını taht-ı taşarrufina alur ve kendine mahşûş eyler.

1 M, S: ev bark. T ve F nüshasında kelime harekeli yazılmıştır. *Derleme Sözlüğü*'ne göre 'obruk' kelimesi 'insan topluluğu' anlamına da gelmektedir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

تنم ز رنج فراوان دمی نیسايد
دلم ز انده بی حد همی بفرسايد

Tenem zi-renc-i firâvan demî ne-y-âsâyed
Dilem zi-enduh-i bî-had hemî bi-fersâyed

Firâvan çok dimekdir. **Demî; ya** harf-i vahdet. **Ne-y-âsâyed** fi'l-i nefy-i müstaķbel, diñlenmez¹ ya'nî râhat olmaz. **Enduh** endûh'dan muhaffefdir, ǵuşşa ma'nâsına. **Hemî** žarüret-i vezn için gelmişdir. **Bi-fersâyed; bâ** harf-i istimrâr, **fersâyed** fi'l-i mužâri" müfred gâ'ib, fersâyiden'den, lügatde aşınmak ma'nâsına nadır, ammâ bunuñ gibi yerlerde lâgarlıkdan ve neħafetden kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Tenim çok zâhmetden bir sâ'at râhat olmaz, gönlüm de nihâyetsiz ǵuşşadan aşınup ȝelil ü zebûn olur ya'nî ziyâde mužtarib olur. Türkîde ezilmekle ta'bîr iderler, gönlüm ezilür dirler.

بخار حسرت او چون رود ز دل بسرم
ز دیدگان نم باران غم فرو آيد

Buħâr-ı ḥasret-i ū çun reved zi-dil be-serem
Zi-dîdegân nem-i bârân-ı ġam furū² āyed

Buħâr, bâ'nîñ žammıyla, buġudur³, ya'nî şudan կalƙar ve seħâb olur, **ħas-ret**'e iżâfet beyāniyyedir ve Ȳ'a iżâfet lâmiyyedir, žamîr-i gâ'ib cānâna râci'dir. **Dîdegân** dide'niñ cem'idir ȝilâf-i kiyâs üzere. **Nem-i bârân-ı ġam** iżâfetleri beyâniyyelerdir, **nem** lügatde yaş ma'nâsına nadır. **Furū⁴ āyed** iner dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol cānâniñ ḥasreti buħârî çünkü dilimden başıma şu'ud eyleye, gözlerimden ġam yaġmuri nemi iner. Niteki buħâr teşâ'ud idüp seħâb mün'akid olur, andan şoñira seħâbdan bârân iner dökülür.

1 T: dignenmez.

2 S: furûd.

3 S, T, F: buġdur.

4 S: furûd.

دو چشم من رخ من زرد دید نتوانست
از آن بخون دل آنرا همی بینداید

Du çeşm-i men ruh-ı men zerd dīd ne-tvānist
Ezān be-hūn-ı dil ān-rā hemī bi-y-endāyed

Dīd bunda dīden ma'ñasınadır, (^{M,T+} hāşılı, **ne-tuvān dīden** ma'ñasınadır.) Ezān edāt-ı ta'lil, anıñcün dimekdir. **Bi-y-endāyed; bā** harf-i istimrar, **endāyed** fi'l-i mužāri' müfred gā'ib, endayıden'den, şivamaç, ya'ñi kireçle ve gāyri nesne ile¹ bir nesne şivamaç.

Mahşûl-i Beyt: Benim iki gözüm ruhumu şarı görmege kādir olmadı, ya'ñi beñzimi şarı görmege tahammül idemedi, anıñcün yürek ķaniyla ruhumu şivar, ya'ñi beñzimi şarı görüp şarlığın² setr eylemek ister.

که گر ببیند بد خواه روی من روزی
بچشم او رخ من زرد رنگ ننماید

Ki ger bi-bined bed-ḥāh rūy-ı men rūzī
Be-çeşm-i ū ruh-ı men zerd-reng ne-nmāyed

Bu ǵazeliñ ekşer ebyâtında sekt vāki' dir, ol cihetdendir ki nazm ahvâline vâkıf olmayanlar anıñ gibi mahalli nā-mevzûn ȝann idüp bir vāv yazarlar, ammā ḥaṭā iderler³, vāv yazmak cā'iz degildir, niteki sâbiķan beyân olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Benim iki gözüm ruhumu hūnla şivadığı (302a) anıñcundur ki eger bir gün düşmen yüzümi görürse anıñ gözine benim beñzim şarı görünmesün diyü. Hāşılı, beñz şarlığı 'ışk nişânıdır. Pes, düşmen 'ışkımı tuymasun diyü setr ider. Bu iki beyt giryə-i hūnîn eyledüğini müş'irdir.

زمانه بد هر جا که فتنه باشد
چو نو عروسی در چشم من بیاراید

Zemāne-i bed her-cā ki fitne'i bāshed
Çu nev-'arūsi der-çeşm-i men bi-y-ārāyed

Zemāne-i bed iżāfeti beyāniyyedir. **Fitne'i; yā** harf-i vaḥdet. **Çu** edāt-ı teşbīh. **Nev-'arūsi; yā** harf-i vaḥdet. **Bi-y-ārāyed** fi'l-i mužāri' müfred gā'ib, ārāyıden'den, bezemek ve ṭonatmaç ma'ñasına.

1 S: gāyri şey ile.

2 M: ya'ñi beñzimiñ şarlığın.

3 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

Mahşûl-i Beyt: Yaramaz zamâne her yerde ki bir fitne ola, anı benim gözüme tâze gelin gibi тонадур ve zînet ider, hâşılı, gözüme anı şîrîn göstermek ister.

زمانه خود بربود از من آن چه بود مرا
بجز محبت جانان که او همی پاید

Zemâne hod bi-rubûd ez-men ân çi bûd merâ
Be-cuz mahâbbet-i cânân ki û hemî-pâyed

Hemî-pâyed; hâ harf-i te'kîd, **mî** bunda harf-i istimrardır, **pâyed** küyer ya'nî eglenür ve şâbit olur dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Zamâne benim her nem ki var idi kapdı, ya'nî neye mâlik oldum ise benden aldı cânân muhabbetinden gayri ki ol bende şâbit u kâ'îmdir. Hâşılı, muhabbet-i cânân bende sermedidir ki hiç zâ'il olmaz. Bu beyt muâkaşa'âtda bir kıt'anîn mazmûnuna işâretdir ki buyurmuşdur.

Mışrâq¹: Husrevâ dâdgerâ bâhr-kefâ şîr-dilâ²

چرا نگرید چشمم چرا ننالد جان
چه گونه کم نشود صبر و غم نیفزايد
Çi-râ ne-griyed çeşmem ci-râ ne-nâled cân
Çi gûne kem ne-şeved şabır u ǵam ne-y-efzâyed

Mahşûl-i Beyt: Niçün ağlamaya gözüm, niçün iñlemeye cân? Ya'nî cânım niçün nâle eylemeye, şâbrım nice eksilmeye, ǵamım nice artmaya?

فلک چو شادئ من دید آن همه بشمرد
کنون که می دهدم غم همی نپیماید
Felek cu şâdi-i men diğ ân heme bi-şumurd
Kunûn ki mî-dehedem ǵam hemî-ne-peymâyed

Mahşûl-i Beyt: Felek çünkü benim şâdlığımı gördi, şâdlıklarımı³ hep bir bir saydı, ya'nî baña şâdlığı⁴ kîlletle ve hesâbla virdi. Ammâ şîmdi ki baña ǵam virür, ölçekte bile ölçmez, ya'nî baña ǵamı bî-hesâb virür. Niteki Enverî Şikâ-yet-nâme'sinde buyurur:

1 S: Kıt'a.

2 19. kit'a 1. beyit.

3 S: şâzılıklarımı.

4 S: şâzılığı.

Kıṭ'a: آسمان در کشتی عمرم کند دائم دو کار
وقت شادی بادبانی وقت اnde لنگری
گر بخندم و آن به هر عمریست گوید زهر خند
ور بگریم وان به هر روزیست گوید خون گری

Āsmân der-keşti-i 'omrem koned dâ'im du kâr
Vaqt-i şâdî bâdbânî vaqt-i enduh lengerî
Ger bi-ḥandem v'ân be-her 'omri'st gûyed zehr ḥand
V'er bi-giryem v'ân be-her rûz'i'st gûyed hûn gîrî¹

چو دوستدار من از من گرفت بیزاری
چه گونه دشمن من بر تنم ببخشاید

Çu dôstdâr-i men ez-men girift bîzârî
Çi gûne duşmen-i men ber-tenem bi-bahşâyed

Mâhsûl-i Beyt: Çünkü benim dostum benden bizarlık tutdu ya'nî benden bizar oldu, ya düşmenim benim tenime ne vechile merhamet eyler? Ya'nî baña dostdan vefâ gelmeyince ya düşmenden ne vefâ geliserdir?

اگر ننالم گویند نیست حاجتمند
و گر بنالم گویند ژاژ می خاید

Eger ne-nâlem gûyend nîst hâcetmend
Vu ger bi-nâlem gûyend jâj mî-ḥâyed

Mâhsûl-i Beyt: Eger şikayet idüp ağlayup iňlemezsem dirler ki muhtac degildir, anıncun 'arz-i hâcet eylemez. Ve eger iflîyüp şikayet idersem dirler ki 'abes söyle, ya'nî şikayetimi kimse diňlemez ve dirler ki yâbâna söyle bu filân mürâyi. Hâşılı, halâdan hîç bir tarîkile halâşa meçâl yokdur. Hâce kendi zamâni halkından şikayet idüp 'adem-i merhametlerin beyân ider. Bundan şoñra gelen beytle kendîye tesellî virüp buyurur:

1 Felek ömrümün gemisine her zaman iki iş yapar, neşe vakıtinde yelken açmak, gam vakıtinde demir atmak, yani neşe rüzgar gibi çabucak gelip geçer, gam ise demir atmış bir gemi gibi limandan/benden hiç ayrılmaz. Şayet güllersem, ki bu da ömründe bir defa vuku bulur, der ki acili ve hüzünlü bir şekilde gül. Şayet ağlarsam, ki bu da her gün vuku bulur, bana kan ağla diye söyle.

غمى نباشد ازان که خدای عز و جل
دری نبندد تا دیگری نه بگشاید

Ğamî ne-bâşed ezân ki Hudâ-yî 'azze ve cell
Derî ne-bended tâ dîgerî ne bi-gşâyed

Mahşûl-i Beyt: (^{M,T+} Hâce buyurur ki) felegiñ ve iħvân-ı zamânîn eyle-dikleri vefâsızlık ve merħametsizlik ġam degil ya'nî ġam virmez, aniñcün ki 'azîz ü celîl Allâh bir kapuyi bağlamaz bir ġayri kapu açmayıncâ. Bu nażm ba'zi dîvânî (302b) muķatħâati arasında bulundu. Ol cihetdendir ki mahlaşı yokdur, ammâ şâriħler burada īrâd eylediklerinden anlara tâbi' olup biz de bunda şerħ eyledik.

281

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Mefâ'il

گفتم که خطا کردی و تدبیر نه این بود
گفتا چه تو ان کرد که تقدیر چنین بود

Goftem ki haṭā kerdî vu tedbir ne īn bûd
Goftâ ci tuvân kerd ki taķdîr čunîn bûd

'Ilm-i Bedî'de bu ġazeliñ şan'atına su'ál u cevâb dirler.

Mahşûl-i Beyt: Hâce cānânîna hîṭâb idüp buyurur: Didim ki haṭā eylediñ, ḥâlbuki tedbir bu degil idi. Cānân didi ki ne eylemek olur ki taķdîr-i Hudâ böyle idi, ya'nî benden şâdir olan iħtiyârî degildir, taķdîr-i Yezdânîdir.

گفتم که بسی خط خطاب بر تو کشیدند
گفتا هم ازان بود که بر لوح جبین بود

Goftem ki besi haṭṭi-ı haṭā ber-tu keşidend
Goftâ hem ezân bûd ki ber levh-i cebîn bûd

Hattı-ı haṭā iżāfeti beyāniyyedir. **Ezān** edāt-ı ta'lil. **Levh-i cebīn** iżāfeti beyāniyyedir, **cebīn** 'Arabîde alındır, pīşānī ma'nâsına.

Mahṣūl-i Beyt: Didim ki seniñ üzerine ḥaṭṭı-ı haṭā çekdiler, ya'nī üstüne çok ḥaṭā işbât eylediler. Didi bu ḥaṭā andan idi ki alnımda ezel böyle yazılmış idi, ya'nī benden şâdîr olan ḥaṭā alnımda yazılmışdır, benden ihtiyyârla şâdîr olmuş degildir.

گفتم که قرین بدت افکند بدین روز
گفتا که مرا بخت بد خویش قرین بود

Goftem ki ḫarîn-i bedet efkend bedîn rûz
Goftâ ki merâ baht-ı bed-i ḥîṣ ḫarîn bûd

Karîn-i bed iżāfeti beyāniyyedir, **karîn** yoldaş dimekdir. **Bahtı-ı bed-i hîṣ** iżāfetleri beyāniyye ve lämiyyelerdir.

Mahṣūl-i Beyt: Didim ki yaramaz yoldaş bırakdı seni bugüne, ya'nī rakîb sebebiyle düştüñ bu belâya. Didi ki baña kendi yaramaz ṭâli'im ḫarîndir, ya'nī baña ne oldıysa ṭâli'im eksikligindendir, ġayrıdan degildir.

گفتم ز من ای ماہ چرا مهر بریدی
گفتا که فلك با من بد مهر بکین بود

Goftem zi-men ey mâh ci-râ mihr burîdî
Goftâ ki felek bâ-men-i bed-mihr be-kîn bûd

Bed-mihr muḥabbetsiz dimekdir.

Mahṣūl-i Beyt: Didim ey mâh, benden muḥabbetiñ niçün kesdiñ. Didi ki felek ben muḥabbetsizle kînle idiveyâ kînde idi, ya'nî felek baña kîn-dâr olduğuçün ve benimle kîn üzere olduğuçün cemî' 'âlemden beni usandırdı. Pes, muḥabbetimi senden anıñçün kaṭ' eyledim ki hîç kimse ile 'alâkam kalmasun.

گفتم که بسى جام طرب خوردى ازین پىش
گفتا که شفا در قدح باز پسین بود

Goftem ki besî câm-ı ḫarab ḥordî ezîn piş
Goftâ ki şifâ der-ḳadeh-i bâz-pesin bûd

Câm-ı ḫarab iżāfeti beyāniyyedir. **Bâz-pesin** şoñraki dimekdir. **Ḳadeh**'iñ buña iżāfeti beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Didim ki çok câm-ı tarab içdiñ bundan evvel, ya'nî çok şenlikler eylediñ. Cânân didi ki şifâ şoñraki ķadehde idi, ya'nî evvelde olan câm-ı tarabımız kederden hâlı degil idi, ammâ âhir tarabımız kederden şâf u hâlış oldu. Ya'nî evvel tâzelik gürüriyla olan zevk u şafâ kederden hâlı degil idi, âhir eyyâm beni puhtे eyledi, şimdî zevk u şafâ kederden hâlidir.

گفتم که تو بی عمر چرا باز بر فتی
گفتا که فلانی چه کنم عمر همین بود

Goftem ki tuyî 'omr çi-râ bâz bi-reftî
Goftâ ki fulânî ci konem 'omr hemîn bûd

Tuyî'de yâ-yi hîṭâb ma'nâ cihetinden 'omr'e maşrûfdur, tu 'omrî takdîrindedir. Bâz bunda te'kîd içündür. **Fulânî;** yâ zamîr-i hîṭâbdır, ma'nâsi ey (303a) filân dimekdir. **Hemîn bûd** hemân bu idî dimekdir, bu ķadar idî ancak ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna didim ki sen 'ömürsün niçün gitdiñ. Didi ki ey filân, 'ömür hemân bu idî, ya'nî zamân-ı 'omr bu deñlü idî, ya'nî 'ömür pâyen-de ve bâkî degildir, tîz geçer.

گفتم که نه وقت سفرت بود چنین زود
گفتا که مگر مصلحت وقت درین بود

Goftem ki ne vaqt-i seferet bûd çunîn zûd
Goftâ ki meger maşlaḥat-i vaqt derîn bûd

Mahşûl-i Beyt: Didim ki böyle tîz seferiñ vaqtı degil idî, ya'nî sefere git-mege ivdiñ. Didi ki ke'enne maşlaḥat-ı vaqt bunda idî, ya'nî sefere böyle 'acele ile varmaç hâyırkı ola.

Ma'lûm ola ki bu ǵazel bi-'aynihi *Dîvân-ı Selmân*'da mevcûddur, ammâ anda mahlaş beyti mevcûd degil. *Dîvân-ı Hâfiż*'da da ekşer mahlaş beyti mevcûd degil, ammâ ba'zında bu beyt bulundu, pes, beyân olması lâzım oldu¹.

گفتم که ز حافظ بچه موجب شده دور
گفتا که همه وقت مرا داعیه این بود

Goftem ki zi-Hâfiż be-çı mûcîb şude'i dûr
Goftâ ki heme vaqt merâ dâ'iye ìn bûd

Dâ'iye bunda muķteżâ ve matlûb u makşûd ma'nâsınaadır.

¹ S: beyân ol ecilden olmasi lâzım oldi.

Mahşûl-i Beyt: Didim ki Hâfiż'dan ne sebeble irak olmuşsun. Didi ki cemî' evkâtda benim dâ'iym bu idi, ya'nî muķtezâ ve maķşûdum bu idi ki Hâfiż'dan dûr olam.

[RĀ HARFİ]

Ve lehu eyzan fi ḥarfî'r-Rā¹

282

**Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ'ılün Mefâ'ılün Fe'ülün**

الا اي طوطى گويای اسرار
مبادا خاليت شکر ز منقار

Elâ ey tûtî-i gûyâ-yı esrâr
Me-bâdâ hâliyet şeker zi-minkâr

Elâ harf-i istiftâh ve yâ ḥarf-i tenbîh. **Tûtî**'niñ **gûyâ**'ya iżâfeti beyâniyye-dir ve **gûyâ**'niñ **esrâr**'a ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżâfetidir, zîrâ **gûyâ** şifat-ı mü-şebbehedir. **Me-bâdâ** fi'l-i nehy-i gâ'ib. **Hâliyet; tâ**-yî hîṭâb ma'nâ cihetinden **minkâr**'a mukâyyeddir, **zi-minkâret** takâdirinde. **Minkâr** kuş burnına dirler, ism-i älet vezni üzerine, naķrdandır ki ma'nâsı bir nesneyi bıçakla yeyâ ġayri nesne ile oymakdır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce nefş-i şerîfîne yeyâ ķalemine hîṭâb u nidâ idüp bu-yurur: Ey esrâr-ı 'ışk-ı cânâni söyleyici tûtî, minkâriñdan şeker hâlî olmasun, ya'nî dehâniñ şekerden hâlî olmasun. Tûtîden nefsi murâd olunca minkârdan dehâن murâd olur, ammâ ķalem murâd olunca teşbîh tarîkiyle ķalemiñ ucı murâd olur ve şekerden, iki şüretde bile, bunlardan şâdîr olan elfâz-ı dûrer-bâr ve ma'ânî-i gevher-dâr². Sâbiķan beyân olındıydı ki bu dilde teşdîd žarûret-i vezniçündür, ammâ sîn-i mühmele ile okunsa³ teşdîd mukteżâ-yı lûğat olur, žarûret-i vezniçün olmaz.

سرت سبز و دلت خوش باد جاوید
که خوش نقشی نمودی از خط یار

Seret sebz u dilet hoş bâd câvîd
Ki hoş naķşî numûdî ez-ḥaṭ-ı yâr

1 S: Fi ḥarfî'r-râ 'adeduhu sittete 'aşere. (Bu harfteki gazellerin sayısı onaltıdır.).

2 S: bunlardan şâdîr olan elfâz murâd olur, ya'nî elfâz-ı dûrer-bâr ve ma'ânî-i güher-dâr murâd olur.

3 'sukker' şeklinde okununca anlamında.

Seret sebz; bunlarda bu, du'ādır ki tarāvet ü şafādan kināyetdir, hoşüşan tūtīye nisbet ziyāde münāsibdir, egerçi tūtī al ve ak dahi olur, ammā ekseri yesildir, bunda hītāb nef sine olunca ma'nā vāzihdir, ammā ḫalem murād olunca ser'i sebz olmağdan makşūd fanmayup¹ fāsid olmamağdan kināyetdir, ya'nī fanmasun² ve tiftiklenmesün dimekdir. Ve nefse nisbet dil'den murād ma'lūm, ammā ḫaleme nisbet içi sağ (303b) olup çürük olmamağdan 'ibaretdir. **Ki** harf-i ta'lil-i du'ādır. **Nakşî**de yā ḥarf-i vahdet veyā ḥarf-i tenkirdir. **Numûdi;** yā ḥarf-i hītāb. **Hat-ı yār**'dan nakş göstermek anı tasvîr eylemekden ta'bîrdir, kelâmla ve kitâbetle.

Mahşûl-i Beyt: Ey tūtī, seriñ sebz olsun ya'nī tarāvet ü şafā üzere olsun dā'imā³, ya'nī gönlün dā'imā şâfi ve hâliş olsun. Zîrâ haṭṭ-ı yârdan güzel naķış gösterdiñ, ya'nī haṭṭ-ı yarı hüb tasvîr eylediñ.

سخن سربسته گفتی با حریفان
خدرا زین معما پرده بردار

Suhan ser-bestə gofti bā-ḥarifān
Huḍā-rā zīn mu'ammā perde ber-dār

Suhan mukaddem makûl-i ḫavl-i **goftî**'dir. **Ser-bestə** suhan'dan hâldir. **Bā-ḥarifān, goftî**'ye müte'allikdir. **Huḍā-rā; rā** ḥarf-i taḥṣîş. **Mu'ammā** ism-i mekândır, 'ammā-yu'ammî'den ya'nī tef'il bâbından, maşdari ta'miye gelür, gizlemek ma'nâsına. Pes, **mu'ammā** gizleyecek mekân dimekdir, ammā bunuñ gibi yerlerde remz ü īmâ ile söylemekdir⁴. (S+ Perde կaldırmakdan murâd elgâzı terk idüp vâzih söylemekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Ey tūtī, sözi yârâna ser-bestə ya'nī mu'akķad u muğlaķ söylediñ. Allâh için bu mu'ammâdan perdeyi կaldır, ya'nī ta'kîd u iğlâkî terk eyle ki herkes kelâmiñ añaşsun.

بروی ما زن از ساغر گلابی
که خواب آلودهایم ای بخت بیدار

Be-rūy-ı mā zen ez-sâğar gul-âbî
Ki ḥâb-âlûdeim ey baht-ı bîdar

1 S: ufanmayup.

2 S: ufanmayup. T: fanmayup.

3 S: seriñ sebz olsun, ya'nī tarâvet ü şafâ üzre ol, diliñ de şafâ üzre olsun dā'imâ.

4 S: remz ü īmâ murâddır.

Be-rûy-ı mā; bā harf-i şila ve iżāfet lâmiyyedir. **Zen** fi'l-i emr müfred muhâṭab, ur dimekdir, zenîden'den. **Gul-âbî; yā** harf-i vahdet veya tenkîr. **Gul-âb'**dan murâd bâdedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Hâb-âlûde** uyku bulaşığı dimekdir, ya'nî hâb-nâk, uyaklı ma'nâsına. **Baht-ı bîdâr** iżâfeti beyâniyyedir. **Baht** bîdâr olmak memdûhdur ki şâhibi hûzûr u refâhiyyet üzere olur.

Mahşûl-i Beyt: Hâce muhâṭab-ı sâbıkdan 'udûl idüp tâli'ine hîṭâb idüp buyurur: Ey baht-ı bîdâr ya'nî ey tâli'-i meymûn, yüzümüze sâğardan gül-âb-ı bâde sep¹, zîrâ hâb-âlûdevüz, bâşed ki bîdârlîk müyesser olup dîde-i zâhirle cânân dîdârını müşâhede idevüz. Bu ma'lûmdur ki bir kimseniñ uykusunu uçurmaç isteseler yüzine şu seperler gözü açılmağıçün. (^{S,F+} Hâşılı, gözü açılmağıçün) tâli'inden bâde istid'a ider.

چه ره بود این که زد در پرده مطراب
که می رقصند با هم مست و هشیار

Çi reh bûd ìn ki zed der-perde muṭrib
Ki mî-râkşend bâ-hem mest u huşyâr

Ci reh bûd; bunda **reh**'den murâd makâmdir. **Der-perde** aşlında **der-perde-i sâz** idi, zarûret-i vezniçün hâzf olındı. **Ki** harf-i beyân. **Mî** harf-i istimrar, **râkşend** fi'l-i mužâri' cem'-i gâ'ib, râkş iderler dimekdir. Bunuñ gibilere ma'mûl dirler, ya'nî 'Arabî elfâzî üslûb-ı 'Acem üzere taşarruf eylemege. Meselâ **tâleb** lafzını **tâlebîden** idüp andan fi'l-i mâzî ki **tâlebîd**'dir ve mužâri' ki **tâlebed**'dir ve gayrilerini isti'mâl eylemek ma'mûl tarîkiyedir². Pes, **râkşend** dahî böyledir, **râkşîden**'den, *ve kis el-bâkiyete aleyh*.

Mahşûl-i Beyt: Hâce ehl-i nağme ve usûl olduğuçün ekşer bu makâmdan perde-sâz olur, buyurur ki, ne makâm idi bu ki perde-i sâzda çaldı muṭrib, ya'nî ne nağme idi ki muṭrib perde-i sâzla sâz eyledi ki anîn şevkinden ve lezzeinden mest (304a) ü huşyâr râkş iderler. Hâşılı, ne 'aceb nağmedir ki ayîk ve serhoş anîn te'sîrinden râkâşılık ider.

ازین افیون که ساقی در می افکند
حریفان را نه سر ماند نه دستار

Ezîn efyûn ki sâkî der-mey efkend
Harîfan-râ ne ser mâned ne destâr

1 S: serp.

2 S: ve gayrilerini isti'mâl iderler ma'mûl tarîkiyle.

Kı harf-i râbiṭ-i şifat. **Harîfân-râ; râ** edât-i tahşîş.

Mahşûl-i Beyt: Bu afyondan ki sâkî şarâba bırağdı, ya'nî bu ķuvvet ki sâkî virdüğü şarâbda vardır, bunı nûş iden yârâniñ ne başı ķalur ve ne dül-bendi¹. Ya'nî bu bâdeniñ sevret-i keyfiyyetinden başı ve dülbendi ne yerde yatur bilmez.

سکندر را نمی بخشدند آبی
بزور و زر میسر نیست این کار

Sikender-râ ne-mî-bahşend ābî
Be-zûr u zer tuyesser nîst in kâr

Sikender-râ; râ edât-i mef'ûl. **Ābî**'de **yâ** harf-i vahdet, **āb'**dan murâd **āb-i** hayâtdır.

Mahşûl-i Beyt: Sikender'e âb-i hayât bağışlamazlar, ya'nî Hażret-i Hîzîr nebî ve İskender zulumâta âb-i hayât talebine girdiler ve İskender pâdişâh-i rûy-i zemîn idi ve Hîzîr, ağalarından (^{M,F+} bir ağa) idi. Pes, Hażret-i Hîzîr'a müyesser oldu ve İskender'e olmadı. Hâce bu sebebden buyurur ki zûr u zerle müyesser degildir bu iş, ya'nî âb-i hayât ķuvvet-i salşanatla müyesser olmaz, belki 'atiyye-i Hudâdır. Vuşûl-i cânân da böyledir ki âdem vardır ki emvâl ü eskâl bezl ider (^{M,T+} gine) müyesser olmaz ve âdem vardır ki hîç nesneye mâlik degil (^{M,T+} iken) müyesser olur.

خرد هر چند نقد کائناست
چه سنجد پیش عشق کیمیاگار

Hired her çend naķd-i kâ'inât'est
Ci senced piş-i 'ışk-i kîmyâgâr

Bunda **naķd-i kâ'inât'**dan murâd hülâsa ve güzide-i kâ'inâtdır (^{S+} ki 'akıl-dır), ya'nî herkesin mâkbuli ve müsleme iken. **Çi senced** istfihâmdir, **senced** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, tartar dimekdir, ya'nî ne vezn getürür, hâşılı, ne mikdârı var dimekdir. **Kîmyâgâr;** **gâr** kâf-i 'Acemîyle edât-i fâ'ildir -cî ma'nâsına, gâh olur ki bunuñ gibilerden elifi ħâzf idüp **ger** dirler gine bu ma'nâya, **kîmyâger** dirler, sitemger ve cefâger gibi. (^{S,T+} **İşk'**ini **kîmyâger** olduğu ol ci-hettdendir ki bir yâbis rûstâyi bir mürşidiñ hîdmetine düşüp 'ışk ķuvvetiyle az zamânda velî olur.)

1 S: ne seri ķalur, ne destâri.

Mahşûl-i Beyt: ‘Akıl egerçi hülâsa ve güzide-i ‘âlemdir, ya‘nî cemî’ akvâmda maķbûl ü müsellemdir, ammâ ‘îşk-ı kîmyâger katında ne mikdârı var, ya‘nî ‘îşkîn mağlûbîdir, zîrâ ‘akıl vehhâmdır ve ‘îşk cerî. Hâşılı, ‘îşkla olan işler ‘akilla olmaz ve her tarîk ile ‘îşk ‘âlidir¹. Niteki Hüsrev buyurur:

Beyt: عشق تو شحنه ايست كه سلطان عقل را
موي جبين گرفته به چاوشى آورد

‘îşk-ı tu şîhneîst ki sultân-ı ‘akl-ra
Müy-ı cebîn girîfte be-çâvişî âvered²

Hattâ vuşûl ile’llâh ‘îşkla olur, ‘akilla olmaz, niteki kütüb-i taşavvufda mezkûr u masûrdur. Bunda naķd nâķid mā’nâsınadır, ‘adîl mā’nâsına ol-duğî gibi diyen naķd-i ‘akla mâlik degil imīş³.

بیا و حال اهل درد بشنو
بلغظ اندک و معنی بسیار

Bi-y-ā vu ḥâl-i ehl-i derd bi-şnev
Be-lafz-ı endek u mā’nî-i bisyâr

Ehl-i derd ehl-i ‘îşk dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Gel ve ehl-i derdiñ hâlini işit azacık lafiżla ve çok mā’nâyla. Ya‘nî ehl-i derdiñ ahvâlini beyân eyleyen ‘ibâretiñ lafzı muhtaşar, ammâ mā’ânisi muṭâvveldir.

بت چينى عدوى دين ما شد
خداوندا دل و دينم نگه دار

But-i Çînî ‘adû-yı dîn-i mâ şud
Hûdâvendâ dil u dînem nigeh dâr

But-i Çînî iżâfeti beyâniyyedir ve **yâ** harf-i nisbet. ‘Adû’nuñ **dîn**’e iżâfeti ism-i fâ’iliñ mef’ûline iżâfetidir ve **mâ**’ya iżâfet (**304b**) lâmiyyedir. **Hûdâvendâ** münâdâ. **Dil**, **nigeh dâr**’iñ mukâddem mef’ûl-i şârihi ve **dînem** mā’ťûfdur **dil**’e. **Nigeh dâr** hîfz eyle dimekdir.

1 S, M: gâlibdir.

2 Senin aşkin öyle bir şahne/zabitadır ki padişah mesabesindeki aklı perçeminden yakalayıp çavuşun huzuruna getirir.

3 ^{T+} Redd-i Şem’î

Mahşûl-i Beyt: Çine mensüb büt ya'nî Çin'iñ büti gibi maḥbûb bizim dînimiziñ 'adûsı oldu, ya'nî dînimiz 'adû oldu. Yâ Allâh, benim dil ü dînimi hîfz eyle, ya'nî andan dil ü dînimi şakla.

بِمُسْتُورَانِ مَكْوَهِ اسْرَارِ مَسْتَى
حَدِيثُ جَانِ مَپْرَسٍ إِزْ نَقْشِ دِيْوَارِ

Be-mestûran me-gû esrâr-ı mestî
Hâdiş-i cân me-purs ez-nağş-ı dîvâr

Be-mestûran; **bâ** ḥarf-i şila, **mestûrân** perhîzkâran ma'nâsinadır, **me-gû**'nuñ muķaddem mef'ûl-i ġayr-i şarihiđir ve **esrâr-ı mestî** maķûl-i ķavldır ve iżâfet lâmiyyedir ve **yâ** ḥarf-i maşdar. **Hâdiş-i cân** iżâfeti lâmiyyedir. **Me-purs** fi'l-i nehy müfred muhâṭab, şorma dimekdir. **Nâğş-ı dîvâr** iżâfeti de lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Perhîzkâr 'âbid ü zâhidlere 'ışkî mestligi esrârını söyleme, ya'nî anlarla esrâr-ı 'ışkî söyleşme, cân sözini dîvâr nağşinden şorma. Ya'nî anlarla 'ışkî esrârını söylemek dîvârda yazılan eşkâl-i hayvânâtdan cândan su'âl eylemekdir, ya'nî bî-cândan cân haberin şormak gibidir.

بِيْمَنْ رَأَيْتَ مَنْصُورَ شَاهِيِّ
عَلِمْ شَدَ حَفَظَ اِنْدَرَ نَظَمَ اِشْعَارِ

Be-yumn-i râyet-i Manşûr Şâhî
'Alem şud Hâfiż ender-nażm-ı eş'âr

Be-yumn; **bâ** ḥarf-i sebeb, **yumn**, yâ'niñ žammî ve mîm'iñ sükûniyla, mübareklik ma'nâsinadır ve iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyye (^{M,T+} ve lâmiyyedir.) **Şâhî;** **yâ** ḥarf-i nisbet. **'Alem şud** meşhûr oldu dimekdir. **Nâzm-ı eş'âr** iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Şâh Ebû İshâk'a mensüb râyet-i Manşûr'uñ bereketiyle Hâfiż nażm-ı eş'ârda 'alem oldu, ya'nî Ebû İshâk'a intisâb eylemekle kuvvet-i şâ'iresi anıñ yümnîyle ziyâde olup meşhûr-ı 'alem oldu. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; Manşûr Şâh'a mensüb olan sancağıñ yümnîyle diyen ve mîşrâ'-ı sâñîniñ ma'nâsını; sancağ oldı Hâfiż nażm-ı eş'ârda diyen mažmûn-ı beyte vâşıl olmamışlar¹.

1 <^{F+} Redd-i Sürûrî ve Şem'î>

خداوندی بجای بندگان کرد
خداوندا ز آفاتش نگه دار

Hudâvendî be-cây-ı bendegân kerd
Hudâvendâ zi-âfâtesh nigeh dâr

Hudâvendî; ya harf-i maşdar, efendilik dimekdir. **Be-cây; bâ** harf-i şila ve cây mukhâmmdir tahsîn-i lafz içün.

Mahşûl-i Beyt: Ebû İshâk bendelerine efendilik eyledi, ya'nî efendisi külârlarına lâyiğ olan işi işledi. Ya Allâh, anı âfâtdan ve 'âhâtdan hîfz eyle ya'nî belâlardan şakla.

283

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

گر بود عمر و بمیخانه رسم بار دگر
بجز از خدمت رندان نکنم کار دگر

Ger buved 'omr u be-mey-hâne resem bâr-ı diger
Be-cuz ez-hidmet-i rindân ne-konem kâr-ı diger

Ger buved 'omr; taâkdirî 'omrem'dir. **Vâv** harf-i 'atf. **Be-mey-hâne; bâ** harf-i şila. **Be-cuz; bâ** harf-i zâ'id.

Mahşûl-i Beyt: Eger 'ömrüm olursa ve bir kerre daхи meyhâneye irişem, rindler hîdmetinden gayri bir iş daхи eylemeyem, ya'nî hemân işim rindler hîdmeti olsun. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; eger baña 'ömür olursa ki girü meyhâneye irişem diyen haќ edâya irişmemiş¹.

خرم آن روز که با دیده گریان بروم
تا زنم آب در میکده یکبار دگر

Hurrem ân rûz ki bâ-dide-i giryân bi-revem
Tâ zenem âb-ı der-i meykede yekbâr-ı diger

1 ^{T+} Redd-i Şem'î

Hurrem şâd ma'nâsına nadır. **Kı** harf-i râbīt-ı şifat. **Giryân** şifat-ı müşebbehe-
dir, ağlağan ma'nâsına. **Tâ** harf-i ta'lil. **Zenem** fi'l-i muzâri' mütekellim vahde,
uram dimekdir. **Āb** mefûl-i **zenem**, **der**'e izâfeti ve **der**'iñ **meykede**'ye izâfeti
lâmiyyelerdir.

Mâhsûl-i Beyt: (305a) Şâd u hurrem ol gündür ki ağlağan gözle varam,
tâ ki meyhâne ķapusuna şu sepem bir kerre dahi, ya'nî sâbıkda sepdüküm gibi
gine sepem, ya'nî meyhâne ķapusunda vâfir ağlayam dimekdir.

مَعْرُوفٌ نِيَسْتَ دَرِينْ قَوْمٌ خَدَايَا سَبِّيْ
تَابَرِمْ جَوْهَرْ خَوْدَ رَا بَخْرِيدَارْ دَكْرْ

Ma'rifet nîst derin ķavm Hudâyâ sebebî
Ta berem ceher-i hod-râ be-haridâr-i diger

Hudâyâ münâdâ. **Sebebî;** taķdîri **sebebî sâz'**dır, ya'nî bir sebeb eyle di-
mekdir, **yâ** harf-i vahdet. **Tâ** harf-i ta'lil. **Cevher-i hod-râ** izâfeti lâmiyyedir ve
râ edât-ı mefûl, ya'nî **cevher-i hod-râ, berem**'iñ mefûl-i şârihi dir ve **be-haridâr**
gayr-i şârihi. **Harid-är** vaşf-ı terkîbidir, âriden'den, getürmek ma'nâsına,
harid getürici dimekdir, ma'nâ-yı lâzîmîsi şâtun alıcı dimekdir.

Masûl-i Beyt: Bu ķavimde ma'rifet ve aňlayış yokdur. Ya Rab, bir sebeb
eyle ki tâ kendi cevherimi bir gayri haridâra ya'nî müsterîye iledem. Ya'nî kendi
şehrimde ma'rifet ķadrin bilür yokdur. Ya Allâh, bir sebeb eyle ki gevherimi
ya'nî ma'rifet ü kemâlimi bir gayri müsterîye ya'nî bir ķadir-şinâsa¹ iletsem.
Hâce kendi memleketiniñ ħalķı ķadrin bilmediklerinden (^{M,T+} şikâyet ider.)

يَارَ اَكْرَ رَفَتْ وَ حَقَ صَحْبَتْ دِيرِينْ نَشَانَخْتَ
حَاشَ اللَّهُ كَهْ رَوْمَ مَنْ زَبَيْ يَارَ دَكْرْ

Yâr eger refet u ħak-ı şohbet-i dîrîn ne-şinâħt
Hâše li'llâh ki revem men zi-pey-i yâr-ı diger

Hâk-ı şohbet-i dîrîn izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Dîrîn;** **yâ** harf-i
nisbet ve **nûn** harf-i te'kîd.

Mâhsûl-i Beyt: Yâr eger gidüp eski şohbet hâkkını bilmediyse hâše li'llâh ki
ben bir gayri yâriñ ardînca gidem. Ya'nî yâr şohbet-i ķadîm hâkkını aňlamayup
bilmediyse ben anı terk idüp gayri yâr ardînca gitmem.

¹ S: bir gayri müsterî-yi gevher-şinâsa.

گر مساعد شودم دائره چرخ کبود
هم بدست آورمش باز بپرگار دگر

Ger musā‘id şevedem dâ’ire-i çarh-i kebûd
Hem be-dest āveremeş bâz be-pergâr-i diger

Musā‘id yardımcı ma’nâsına nadır. **Dâ’ire-i çarh-i kebûd** iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Kebûd** gök renk. **Be-pergâr; pergâr**’dan murâd devrân u zamân ise **bâ** zarfiyyet ifâde ider ve eger murâd mekr u hîle ise iltizâmen **bâ** müşâhabet ifâde ider

Mahşûl-i Beyt: Eger baña gök felek dâ’iresi müsâ‘id ü mu‘âvin olursa gine cânâni bir zamânda ele getürürüm, ya‘nî şimdiki devirde ele getürmezsem bir devirde daňı ele getürürüm veya bir mekr u hîle ile gine anı ele getürürüm dimekdir.

عافیت می طلبد خاطرم ار بگذارند
غمزة شوخش و آن طرة طرار دگر

‘Âfiyet mî-talebed hâtirem er bi-gzârend
Âmâze-i şûheş u ân turra-i tarrâr diger

‘Âfiyet zühd ü taķvâ. **Er bi-guzârend** müşrâ‘-i şâniye merhündur. **Âmâze-i şûheş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyelerdir. **Turra-i tarrâr** beyâniyye. **Tarrâr** lügatde yan kesici ma’nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâtırem perhîzkârlıķ ister eger cânânuñ ol ǵamze-i şûhi ve turra-i tarrârı կorlarsa, ya‘nî anlar mânî‘ olmazsa zâhid ü ‘âbid olurum, zîrâ anlar ‘ışķ cânibine çeküp perhîzkârlığa mânî‘ olurlar, bende ise şabra mecâl yok, elbette meyl iderim.

راز سر بسته ما بین که بدستان گفتند
هر زمان با دف و نی بر سر بازار دگر

Râz-ı ser-bestə-i mā bîn ki be-destân goftend
Her zamân bâ-def u ney ber-ser-i bâzâr-i diger

Râz-ı ser-bestə iżâfeti beyâniyyedir, **ser-bestə** açılmadık râz ya‘nî mahfi, mâ‘ya iżâfet lâmiyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Be-destân;** **bâ** harf-i müşâhabet. (305b) **Destân** kîşşa ve hikâyeyetdir, bunda murâd aşikâredir. **Goftend**’in fâ‘ili mahzûfdur, ya‘nî sâzendeler ve gûyendeler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim gizli râzımızı seyr eyle ki kışsa ve hikâyet tarîkiyle didiler her zamân def u neyle bir ğayri bâzârda. Ya'nî sâzendeler ve gûyendeler her zamân bir bâzâr ucunda bizim şaklı sırrımızı aşıkâre ırlayup¹ fâş eylediler. Hâşılı, râz-ı 'ışk gizlü kalmaz, niteki buyurmuşlar:

Mışrâ: Gizlü kalmaz 'ışk işi elbette cânım söylenenür

هر دم از درد بنالم که فلک هر ساعت
کندم قصد دل ریش بازار دگر

Her dem ez-derd bi-nâlem ki felek her sâ'at
Konedem ķaşd-ı dil-i rîş be-âzâr-ı diger

Ki harf-i ta'lîl, mâ-bâ'dî müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Konedem; koned** fi'l-i mužâri', **mîm** mef'ûli, žamîr-i manşûb muttaşîl ma'nâsinadır, ma'nâ cihetinden mîm rîş'e muğayyeddir, **dil-i rîşem** taâdîrînde. **Be-âzâr; bâ** harf-i muşâhabetveyâ sebeb. **Âzâr** ismdir, incitme ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Her nefes ü her sâ'at derd ü belâdan iñlerim, zîrâ felek her sâ'at benim dil-i rîşime ķaşd eyler bir dürlü âzârla, ya'nî dil-i mecrûhumi her dem bir vechile incidür.

باز گويم نه درين واقعه حافظ تنهاست
غرقه گشتند درين باديه بسيار دگر

Bâz gûyem ne derîn vâkı'a Hâfiż tenhâ'st
Garqa geştend derîn bâdiye bisyâr-ı diger

Derîn vâkı'a ya'nî **der-vâkı'a-ı 'ışk**. Ne ma'nâ cihetinden **tenhâ**'ya muğayyeddir, **ne tenhâ'st** taâdîrînde. **Derîn bâdiye** ya'nî **der-bâdiye-i 'ışk**. **Bâdiye** şâhrâ ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce bu beytiñ mazmûnunu beyt-i sâbîkîñ mazmûnından iâdrâb idüp buyurur ki yine kendime tesellî virüp direm ki bu vâkı'a-ı 'ışkda Hâfiż yalñız degildir, ya'nî 'ışk derd ü belâsına yalñız Hâfiż giriftâr degildir, belki bu bâdiye-i 'ışka çok ğayri kimseler ġark olmuşlardır, ya'nî deryâ-yı 'ışka ve bâdiye-i şevké Hâfiż gibi çok kimseler ġark olmuşlardır. Pes, imdi Hâfiż bunuña mütesellidir.

¹ S, M: eyleyüp.

**Ve lehu eyzan.
Ez-Bahr-i Remel
Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilât**

يوسف گم گشته باز آید بکتعان غم مخور
كلبه احزان شود روزى گلستان غم مخور

Yûsuf-ı gum-geşte bâz âyed be-Ken‘ân ǵam me-hor
Kulbe-i ahzân şeved rûzî gulistân ǵam me-hor

Yûsuf-ı gum-geşte iżafeti beyâniyyedir. **Kulbe-i ahzân** iżafeti lâmiyye. **Şeved** fi'l-i mužâri‘, olur dimekdir. **Rûzî; yâ** harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Güm olan Yûsuf yine Ken‘ân'a gelür ǵam yeme. Hâne-i ahzân da bir gün gülistan olur ǵam yeme. Hâce bu ǵazeli bir kimseniň bir nesneyi güm eyledigine tesliye için dimışdır.

اي دل غمديده حالت به شود دل بد مكن
وين سر سوريده باز آيد بسامان غم مخور

Ey dil-i ǵam-dîde hâlet bih şeved dil bed me-kon
V'in ser-i şûrîde bâz âyed be-sâmân ǵam me-hor

Dil-i ǵam-dîde iżafeti beyâniyyedir. **Hâlet; tâ** žamîr-i hîṭâb. **Bih** yeg. **Dil, me-kon'**uň mef'ûl-i evveli ve **bed** mef'ûl-i şânîsi. **V'in;** aslı **vu ın'**dir, hemze vaşilla sâkît oldu. **Ser-i şûrîde** beyâniyye. **Be-sâmân; bâ** harf-i şila. **Sâmân** şalâh u ârâm dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey ǵam görmüş göñül, hâliň yeg olur, hâtırını yaramaz eyleme ya'nî hâtırını bî-huzûr eyleme ve bu ser-i şûrîde gine ârâm u şalâha gelür ǵam yeme. Hâşılı, hâliň eylige döner, şabır eyle dimekdir. Ba'zi nûşhada 'In dil-i ǵam-dîde hâleş bih şeved' žamîr-i ǵâ'ible¹ ve ba'zisinde 'V'ey ser-i şûrîde bâz âyî be-sâmân' düşmüştür, iki nûşhaniň da vechi vardır, (306a) ma'nâsı meşrûh beyte mulkâyesi ile ma'lûm olur. Hâşılı, aḥvâl-i dünyâ bir hâl üzre şâbit olmayup inkîlâb üzre olduğu beyândir².

1 S: hâlet yerine hâleş vakidir, žamîr-i ǵâyiib ile.

2 S: şâbit olmayup turduğun beyândir.

گر بهار عمر باشد باز بر تخت چمن
چتر گل بر سر کشی ای مرغ شبخوان غم مخور

Ger bahâr-ı ‘omr bâşed bâz ber taht-ı çemen
Çetr-i gul ber-ser keşî ey murğ-i şeb-hân¹ ǵam me-hor

Bahâr-ı ‘omr beyâniyyedir, ya‘nî hayatı. **Taht-ı çemen** de böyledir, **çetr-i gul** de böyledir, **murğ-i şeb-hân** da böyledir ki murâd bülbüldür. **Çetr** pâ-disâhlar sefer üzere oldukça üstine tutdukları bir dörlü sâyebândır ki divşirildikde gül goncası şeklinde olur, ammâ açıldıında gül-i müşabbâk şeklinde olur.

Mahşûl-i Beyt: Eger ‘ömür bahârı olursa ya‘nî Allâhu Te‘âlâ hayatı virürse gine çemen tahtında çetr-i güli başına çekersin ey bülbül, ǵam yeme, ya‘nî hemâň şâqlik iste ki murâdını Allâh virür.

هان مشو نوميد چون واقف نه از سر غيب
باشد اندر پرده بازيهای پنهان غم مخور

Hân me-şev nevmid çun vâkif ne’i ez-sîrr-i ǵayb
Bâşed ender-perde bâzihâ-yi pinhân ǵam me-hor

Hân esmâ-i efâldendir, âgâh ol dimekdir. **Nevmîd** nâ-ümîd mâ’nâsına nadır. **Ez-sîrr-i ǵayb**; taâdîri **ez-sîrr-i ǵayb-ı Hudâ**’dır. **Bâzihâ-yi pinhân** iżâfeti beyâniyyedir, **bâzî**; **yâ** harf-i maşdar ve **hâ** edât-ı cem’dir, gizli oyunlar dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Âgâh ol, nâ-ümîd olma, çünkü Allâh’ıñ gizlü sırrından vâkif degilsin, zîrâ perde-i ǵaybda gizli oyunlar olur, ǵam yeme ya‘nî me’yûs olma ki Hudâ’nîñ gizli luþ u ihsânu vardır².

دور گردون گر دور روزى بر مراد ما نگشت
دائما يکسان نباشد حال دوران غم مخور

Devr-i gerdûn gerd u rûzî ber-murâd-ı mâ ne-geş
Da’imâ yeksân ne-bâşed hâl-i devrân ǵam me-hor

Devr-i gerdûn lâmiyyedir. **Rûzî**; **yâ** harf-i vaþdet. **Murâd-ı mâ** lâmiyye. **Ne-geş** iki mâ’nâyi mutâzammındır, birine կâşî idenler taâşîr eylemişlerdir³. **Yeksân** (^{M,T+} lügâtde) düz dimekdir, bunda berâber murâddır. **Devrân** bunda zamân mâ’nâsına nadır.

1 S: ey murğ-i hoş-hân. (S+ Ba’zi nüshada hoş-hân yerine şeb-hân vâkî’dir.)

2 S: Hudâ’nîñ gizli sırrı ve luþ u ihsânu vardır.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem’î>

Mahşûl-i Beyt: Felegiñ devri bir iki gün bizim murâdımızca olmadıysa veya dönmediye hâl-i devrân dâ’imâ berâber degildir ǵam yeme. Ya’ñı hâli bir ƙarâr üzere degidir, elbette bir gün bizim murâdımızca devr ider. Hâşılı, devr-i gerdûn inkîlâb üzredir, gâhî çünân ve gâhî çünâñ.

در بیابان گر بشوق کعبه خواهی زد قدم
سرزنشها گر کند خار مغیلان غم مخور

Der-beyâbân ger zi-şevk-i Ka’be hâhî zed ƙadem
Ser-zenîshâ ger koned hâr-i muğaylân ǵam me-ḥor

Şevk-i Ka’be maşdarîn mef’üline iżâfetidir. **Ser-zenîş** ism-i maşdardır, tevbîh ma’nâsına, başa ƙakış¹ dimekdir. **Hâr-i muğaylân** iżâfeti beyâniyyedir. (^{S,T,F+} **Muğaylân** beriyede bir uzun ƙara dikendir, ağacı iri olur, hattâ ba’zısı şeftâlû ağacı deñlü olur.)

Mahşûl-i Beyt: Eger Ka’be şevkinden beyâbâna ƙadem urmak isterseñ ya’ñı bâdiye-i Ka’be’ye ƙadem ƙomak isterseñ eger muğaylân dikeni serzenişler iderse ya’ñı ƙademiñe batarsa ǵam yeme. Ya’ñı maṭlûbuña vuşûlde ne kadar zahmet çekerseñ ǵam yeme, hâşılı, makşûd ele girmek ümîdiyle her ne deñlü elem çekerseñ ƙayırmâ.

ای دل ار سیل فنا بنیاد هستی برکند
چون ترا نو حست کشتیبان ز طوفان غم مخور

Ey dil er seyl-i fenâ bunyâd-ı hestî ber-kened
Çun tu-râ Nûh’est keşîbân zi-ṭûfân ǵam me-ḥor

Seyl-i fenâ iżâfeti beyâniyyedir. **Bunyâd-ı hestî** de böyledir ve **ber-kened**iñ muğaddem mef’ül-i şarihidir. **Çun** edât-ı ta’lîl. **Tu-râ; râ** edât-ı taħış veya edât-ı mef’ül, seniñ veya saña dimekdir. (306b) **Nûh’est** muğaddem ha-ber, (^{S,F+} **keşîbân** mu’ahħar mübtedâ.) **Keşîbân** gemici dimekdir, zîrâ **keşti** gemi ve **bân** edât-ı fâ’ildir, (^{M,T+} -ci ma’nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, eger seyl-i fenâ varlık bünyâdını yerinden ƙoparup yüksarsa ya’ñı vücûduñ bünyâdını ƙam’ u ƙal’ iderse, çünkü seniñ keşîbânıñ Hażret-i Nûh peygamberdir, tûfândan ǵam yime. Hâşılı, seyl-i firâk tamâm ‘âlemi fenâya virürse, çünkü cânâñ saña mâ’ıldır, sen ǵam yeme, ya’ñi² korkma.

1 S: ƙakmaķ.

2 S: ve.

Mışrā‘:

چه باک از موج بحر ان را که باشد نوح کشتیبان

Çi bâk ez-mevc-i baḥr ān-râ ki bâṣed Nûh keştibân¹

گرچه منزل بس خطرناکست و مقصد نا پدید
هیچ راهی نیست کانرا نیست پایان غم مخور

Gerçi menzil bes ḥaṭarnâk'est u maḳṣad nâ-pedid

Hîç râhî nîst k'ān-râ nîst pâyân ḡam me-hor

Bes çok. **Haṭarnâk** bunda şorkuṇç ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Gerçi menzil-i cānān çok ya'nî ziyâde şorkuṇçdur, maḳṣadımız da ḡayr-i zâhîrdir, hîç bir yol yokdur ki pâyâni olmaya. Ya'nî her nesne-nîn nihâyeti vardır elbette. Pes, ḡam yeme ki cefâ nihâyet bulunca vefâ el virür elbette. Zîrâ 'Cefâya şabır iden irür vefâya'².

حال ما در فرقه جانان و ابرام رقیب
جمله می داند خدای حال گردان غم مخور

Ḥâl-i mā der-fîrķat-i cānān u iibrâm-ı rakîb

Cumle mî-dâned Hudâ-yı ḥâl-gerdân ḡam me-hor

Mışrâ‘-ı evveliñ izâfetleri lâmiyyelerdir. **İbrâm-ı rakîb**'den murâd muhâlif tekâżâlarıdır. **Ḥâl-i mâ, mî-dâned**'iñ muķaddem mefûl-i şarîhidir. **Hudâ-yı ḥâl-gerdân** beyâniyye. **Ḥâl-gerdân** vaşf-ı terkîbîdir, gerdânîden'den, ḥâl dönürıcı dimekdir, ya'nî muķallibu'l-umûr.

Mahşûl-i Beyt: Bizim ḥâlimizi cānān firķatinde³ ve rakîbiñ muhâlif zâhmet ü meşâķât virmesinde, cümlesini Hudâ-yı ḥâl-gerdân bilür, ḡam yeme. Ya'nî gâh luṭ u gâh ķahr şifatını⁴ iżhâr eyleyen Allâh bilür, ḡam yeme.

حافظا در کنج فقر و خلوت شباهی تار
تا بود وردت دعا و درس قرآن غم مخور

Hâfiżâ der-kunc-ı faķr u ḥalvet-i şebhâ-yı târ

Tâ buved virdet du'a vu ders-i Kur'ân ḡam me-hor

1 Kaptanı Nuh olan bir gemide bulunanların denizin dalgalarından ne korkusu olur?

2 Necati Bey Divanı G. 175/6. (1. müşra)

3 S: katında.

4 M: şan'atını.

Mışrā‘-ı evveliń iżāfetleri beyāniyyelerdir. **Tâ** harf-i tevkīt, mādām gibi. **Vir-det; tâ** žamīri hīṭāb. **Du‘ā** mu’ahħar mübtedā, **vird** muķaddem haber. **Ders-i Kur’ān** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, mādāmki faķr bucağında ve ķarańu giceler¹ halvetinde seniń virdiń du‘ā ve dersiń Kur’ān ola, ǵam yeme. Ya‘nī mādāmki faķrla ķarańu gicelerde bunlara meşgūlsün, ǵam yeme, Allāhu Te‘ālā murādīń virür dimekdir.

285

Ve lehu eyżan
Ez-Bähr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

روی بنمای و وجود خودم از یاد ببر
 خرمن سوختگان را همه گو باد ببر

Rûy bi-nmây u vucûd-ı hodem ez-yâd bi-ber
 Hirmen-i süh tegän-râ heme gû bâd bi-ber

Rûy, bi-numây’iń muķaddem mef’ülidir. **Vâv** harf-i ‘atf. **Vucûd-ı hodem** iżāfetleri beyāniyye ve lâmiyyedir. **Vucûd, bi-ber’iń** mef’ül-i şarihiidir ve **ez-yâd** ġayr-i şarihi. **Hirmen-i süh tegän** lâmiyye, **râ** edât-ı mef’ül. **Hirmen, bi-ber’iń** mef’ülidir ve **vucûd’dan** bedeldir. **Heme** edât-ı te’kîd. **Gu** fi'l-i emr müfred muhâṭab. **Bâd bi-ber** lafzi makûl-i ķavldır, **bâd** mübtedâ ve **bi-ber** haberî. **Bi-ber’iń** bâ-yı evvelini ba‘zı ‘Acem meksûr ve ba‘zı mažmûm okudu.

Mahşûl-i Beyt: Rûyuń göster ve kendi vücûdumı ya‘nî kendimi ve kendiligi mi hâṭırımdan ilet, ya‘nî seniń rûyuń ħayretinden kendimi unıdayım ki bir vecihle kendimden haberim olmaya. Süh teleriń hirmen-i vücûdunu hep yel ilet söyle, (307a) ya‘nî yüzüń göster ve süh teleriń hirmen-i vücûdunu hep yel ilet di, ya‘nî hebâ’en menşûrâ var di. Hâşılı, yüzüń göstermek hemâن bunlarıń vücûdunu fenâya virmekdir. Hâce kendi de süh telere dâhildir. Minhusinde bi-ber’iń bâ-yı evvelini žamma ķaṣr eylemek taķşırdır².

1 S: ķarańu yerler ve giceler.

2 S: žammeye ķaṣr eyleyen taķşır eylemiş. <T+ Redd-i Şem‘i>

ما چو داديم دل و دиде بطوفان بلا
گو بيا سيل غم و خانه ز بنiad بير

Mā ču dādīm dil u dīde be-ṭūfān-ı belā
Gū bi-y-ā seyl-i ġam u ḥāne zi-bunyād bi-ber

Be-ṭūfān-ı belā; bā harf-i şila ve iżāfet beyāniyyedir. **Gū** hītāb ‘āmm. **Bi-y-ā** fi'l-i emr müfred muhāṭab. **Seyl-i ġam** beyāniyye ve münādā, harf-i nidası mahzūf, ey seyl-i ġam dimekdir. **Vāv** harf-i ‘atf. **Hāne, bi-ber**'iñ mef'ūl-i şarīhi ve **zi-bunyād** ġayr-i şarīhi ve **bi-y-ā** mā-ba'diyile¹ maḳūl-i ḳavldır.

Mahşūl-i Beyt: Çünkü biz dil ü dideyi ṭūfān-ı belāya virdik ya'nī belā ve meşakkate teslim eyledik. İmdi di, ey seyl-i ġam, gel ve ḥāne-i vücūdumuzu temelinden götür ya'nī ḥāne-i vücūdumuzu fenāya vir. Hāşılı, ġama söyle gel bizi helāk eyle dimekdir².

دولت پير مغان باد كه باقى سهlest
ديگرى گو برو و نام من از ياد بير

Devlet-i pīr-i muğān bād ki bākī seh'l'est
Digeri gū bi-rev u nām-ı men ez-yād bi-ber

Devlet-i pīr-i muğān iżāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedir. **Ki** harf-i ta'līl. **Bākī** mübtedā ve **sehl'est** haber. **Digeri; yā** harf-i vahdet, bir ġayrisi dimekdir. **Gū** hītāb-ı ‘āmm, mā-ba'di maḳūl-i ḳavldır. **Nām-ı men** iżāfeti lāmiyyedir ve **bi-ber**'iñ mukaddem mef'ūl-i şarīhi ve **ez-yād** ġayr-i şarīhi.

Mahşūl-i Beyt: Pīr-i muğān devleti şabit olsun, zīrā bākīsi ḳolaydır ya'nī ġayrisine iħtiyācımız yokdur. Pes, bir ġayrisi di var ve benim adımı yādīndan ilet, ya'nī pīr-i muğāndan ġayrisine iħtiyācımız olmadığından bizi hergiz ańmadığından ķayırmazız.

زلف چون عنبر خامش كه ببويid هيئات
اي دل خام طمع اين سخن از ياد بير

Zulf-i čun 'anber-i ḥāmeṣ ki bi-būyed heyhāt
Ey dil-i ḥām-ṭama' īn suḥān ez-yād bi-ber

1 S: mā-ḳablileyle.

2 S: ġama söyle, gel bizi helāk eyle diyü, gelsün bizi helāk eylesün.

Zulf ün çun'a iżāfeti müşebbehiñ edāt-ı teşbîhe iżāfetidir. 'Anber-i hâmes iżāfetleri beyāniyye ve lâmiyyedir. **Ki** ismidir kim ma'nâsına. **Bi-bûyed** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, koğular¹ dimekdir, müte'addidir. **Heyhât;** istib'âd ider 'anber gibi zülfî köklamağı. **Dil-i hâm-ṭama'** beyāniyye. **İn suhan, bi-ber'iñ** mef'ûl-i şarîhi ve **ez-yâd** ġayr-i şarîhi

Mahşûl-i Beyt: Ol cânâniñ 'anber-i hâm gibi zülfini kim köklamağa kâdirdir, heyhât, ya'nî kimseye müyesser olamaz. İmdi ey ṭama'ı hâm² göñül, bu sözi hâtırından gider ya'nî bu ārzüyü terk eyle, çünkü kimseye köklaması müyesser degil.

دوش مى گفت بمزگان سياحت بکشم
يا رب از خاطر ش اندیشه بیداد ببر

Düş mî-goft be-mujgân-ı siyâhet bi-kuşem
Yâ Rab ez-hâtireş endişe-i bîdâd bi-ber

Mî-goft hikâyet-i hâl-i mâzî, söylerdi dimekdir. **Be-mujgân-ı siyâhet; bâ** harf-i istî'ânet ve iżāfetler beyāniyye ve lâmiyyedir. **Yâ Rab** yâ Allâh dimekdir. **Endîşe-i bîdâd** maşdarîñ mef'ûline iżāfetidir ve **bi-ber'iñ** mef'ûl-i şarîhi ve (^{S,F+} **ez-hâtireş** ġayr-i şarîhi ve) iżāfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice dirdi ki seni siyâh kirpiklerimle öldüreyin. Hâce buyurur ki, yâ Allâh, hâtırından zulüm fikrini ilet, ola ki didöginden ferâğat eylemeye, ya'nî bâşed ki sözi üzerine şâbit ola ve beni müjgân-ı siyâhla helâk eyleye.

سینه گو شعله آتشکده پارس بکشن
دیده گو آب رخ دجله بغداد ببر

Sîne gû şu'le-i âteskede-i Pârs bi-kuş
Dîde (307b) gû âb-ı ruh-ı Dicle-i Bağdâd bi-ber

Gû hitâb-ı 'amm. **Şu'le-i âteskede-i Pârs** lâmiyyelerdir. **Bi-kuş**, kâf-ı 'Arabîniñ žammıyla, fi'l-i emr müfred muhâṭab, söyündür dimekdir, lafz-ı müşterekdir, [öldürmek ile ateş söndürmek arasında, burada] âteş söyünüdürmek ma'nâsına müsta'meldir. **Âb-ı ruh-ı Dicle-i Bağdâd** beyâniyye ve lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hitâb-ı 'amm tarîkiyle buyurur: Sîneme di, Pârs âteskedesiniň şu'le ve âtesini söyündür, ya'nî aña ġâlib ol ki bunuñ ķatında anıñ

1 S: koğular.

2 S, F: hâm-ṭama'.

vücüdü mavh olsun. Dîdeme di, Bağdâd Diclesi’niñ yüzü şuyin ilet, ya‘nî der-yâ¹ ol ki Dicle-i Bağdâd saña nisbet ķatıre deñli olmasun. Hâşılı, iki müşrâ²in mažmûni ġalebeden kinâyetdir. Müşrâ²-ı evveliñ ma‘nâsını; sîneme di, Pârs iklî-mi āteş-ħânesi su’lesin çek yut diyen ve iki müşrâ²da bile mažmûni muhâṭaba tevcîh idüp sîneñe di ve çeşmiñe di diyen ‘indî söylemişler².

سعى نابر ده درین راه بجایی نرسى
مزد اگر مى طلبي طاعت استاد بير

Sa‘y nâ-burde derin râh be-câyi ne-resî
Muzd eger mî-ṭalebî ṭâ‘at-i ustâd bi-ber

Derin râh ya‘nî **râh-ı ‘ışk’da**. **Be-câyi**; yâ harf-i vaḥdet. **Muzd**, mîm’iñ žammî ve zâ’niñ sükûniyla, ücretdir, kirâ ma‘nâsına. **Tâ‘at-i ustâd** iżâfeti maşdarîn mef’ûline iżâfetidir ve **bi-ber**’iñ mef’ûli.

Mahşûl-i Beyt: Tarîk-i ‘ışkda sa‘y iletmemiş iken bir yere ya‘nî bir merkebeye irişmezsin, ya‘nî ‘âşik tarîk-i ‘ışkda yanup yakılmayınca vişâl-i cânâna irişmez. Hâşılı, müzd ü kirâ isterseñ üstâda ṭâ‘at ilet, ya‘nî üstâdîn hîğmetinde kâ’im olup emrine muṭî ol dimekdir.

روز مرگم نفسى وعده ديدار بده
وانگهم تا بلحد فارغ و آزاد بير

Rûz-i mergem nefesî va‘de-i dîdâr bi-dih
Vâñ-gehem tâ be-laḥad fâriġ u āzâd bi-ber

Rûz-i merg iżâfeti fi ma‘nâsınañdır ve **mîm**’e iżâfet lâmiyyedir. **Nefesî**; yâ harf-i vaḥdet. **Va‘de-i dîdâr** iżâfeti maşdarîn mef’ûline iżâfetidir. **Bi-dih**; bâ harf-i te’kid. **Dih**, dâl’iñ kesri ve sükûn-ı hâ’yla, fi'l-i emr müfred muhâṭab, vir dimekdir. **Vâv** harf-i ‘atf. **Ān-geh** ān-gâh’dan muhâffeddir, **ān-gâh** mürekkebdır **ān** lafziyla **gâh**’dan ki vakıt ma‘nâsınañdır, andan şoñra ma‘nâsına da müsta‘meldir, **mîm** ma‘nâ cihetinden **bi-ber**’e muķayyeddir, **bi-berem** takâdîrinde, žamîr-i manşûb muttaşıl ma‘nâsınañdır. **Tâ** intihâ-yı gâyet içündür, ilâ gibi ‘Arabiđe. **Be-laḥad**; bâ harf-i şila, **laḥad** maķbere. **Fâriġ u āzâd** bunda ‘atf-ı tefsîrî tarîkiyle vakî‘ olmuş hâllerdir **mîm**-i mütekellimden, bunda dünyâ kuyûdından fâriġ u āzâd dimekdir.

1 S: deñlü.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem’î>

Mahşûl-i Beyt: Ölümüm günü bir sâ‘at baña va‘de-i dîdâr vir, ya‘nî fevtim günü baña bir görünmek va‘desini vir, hâşılı, olduğun¹ gün saña bir görinem di, andan şoñra beni maķbereye dek cemî‘ kuyûddan ya‘nî cemî‘ işkiñ elem ü belâsından fâriğ u hâlı ilet. Hâşılı, göñlümde hîç gûşşa ve ǵam ǵalmaz, ya‘nî seniñ böyle va‘de-i dîdârıñ benim sürüruma sebebdir.

حافظ اندیشه کن از نازکی خاطر یار
برو از درگهش این ناله و فریاد ببر

Hâfiż endîşe kon ez-nâzikî-i hâṭır-ı yâr
Bi-rev ez-dergehes īn nâle vu feryâd bi-ber

Hâfiż münâdâ. **Nâzikî-i hâṭır-ı yâr** iżâfetleri lâmiyyelerdir. (308a)

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, yâriñ hâṭırınıñ nâzikliginden fîkr eyle, ya‘nî yâriñ ṭabî‘ati nâzik olduğunu mülâḥâza eyle. İmdi, çünkü hâṭırı nâzikdir, var ve dergâhından bu nâle ve feryâd götür, ya‘nî կapusunda nâle ve feryâd eyleme, zâhmet çekmesün dimekdir.

286

Ve lehu eyżan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât

ای صبا نکھتی از خاک ره یار بیار
ببر اندوه دل و مژده دلدار بیار

Ey şabâ nekhetî ez-ḥâk-i reh-i yâr bi-y-ār
Bi-ber endûh-i dil u mujde-i dil-dâr bi-y-ār

Nekhetî; yâr harf-i vahdet ve **bi-y-ār’în** mef’ûl-i şarîhi ve **ez-ḥâk** ǵayr-i şarîhi. **Hâk-i reh-i yâr** lâmiyyelerdir. **Endûh-i dil** lâmiyye. **Vâv** harf-i ‘atf. **Mujde-i dil-dâr** lâmiyye ve **bi-y-ār’în** mef’ûli.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, yâriñ yolu ǵoprağından bir hoş ǵokçı getür, zîrâ yâriñ ayağı başlığı yer misk ü ‘anber olur. İmdi ey şabâ, göñül ǵuşşasını gider ve dil-dârıñ müjdesin getür, ya‘nî dil-dârıñ ḥâk-i rehi ve müjdesi gelmekle göñül ǵamdan kurtılur.

1 M: olduğum.

نکته روح فرا از دهن یار بگو
نامه خوش خبر از عالم اسرار بیار

Nukte-i rûh-fezâ ez-dehen-i yâr bi-gû
Nâme-i hoş-haber ez-‘âlem-i esrâr bi-y-âr

Nukte-i rûh-fezâ beyâniyye, **rûh-fezâ** vaşf-ı terkîbîdir, fezâyîden'den ki muhaffefdir efzâyîden'den, rûh artırıcı ya'nî câna cân ķatar ma'nâsına. **Dehen-i yâr** lâmiyye. **Nukte, bi-gû**'nuñ mef'ûl-i şârihi ve **ez-dehen** ǵayr-i şârihi. **Nâme-i hoş-haber** beyâniyye. ‘Âlem-i esrâr da böyledir. **Nâme, bi-y-âr**'ıñ mef'ûl-i şârihi ve **ez-‘âlem** ǵayr-i şârihi.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, rûh artırıcı bir nükte söyle dehen-i yârdan, ya'nî nakl-i kelâm-ı yâr eyle ki rûhumuza ȝevk u şafâ vire. Ey şabâ, ‘âlem-i esrârdan bir hoş-haber nâme getür ki mesrûr olalım¹.

گردی از رهگذر دوست بکورئ رقیب
بهر آسایش این دیده خونبار بیار

Gerdî ez-reh-guzer-i dôst be-kûrî-i rakîb
Behr-i âsâyış-i ìn dide-i hûn-bâr bi-y-âr

Gerdî; yâ harf-i vahdet. **Gerd,** **bi-y-âr**'ıñ mef'ûl-i şârihi, (^{M,T+} bâkîsi ǵayr-i şârihi.) **Reh-guzer** ve **reh-guzâr** geçid yeri ya'nî uğrak, **dôst**'a iżâfet lâmiyedir. **Behr-i âsâyış-i ìn** lâmiyyelerdir. **Dide-i hûn-bâr** beyâniyye. **Hûn-bâr** vaşf-ı terkîbîdir, bârîden'den, ƙan yağdırıcı ma'nâsına. (^{M,T+} **Âsâyış**) ism-i müşardır, âsâyîden'den, diñleniş ma'nâsına, râhat olmak dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, rakîbiñ körlüğine dostuñ geçidinden bir toz bu ƙan yağdırıcı dîdeden ötürü getür, ya'nî cânâñ uğradığı yerden bir ǵubâr getür ki gözümüze tûtiyâ idelim.

خامی و ساده دلی شیوه جانبازان نیست
خبری از بر آن دلبر عیار بیار

Hâmî vu sâde-dili şîve-i cân-bâzân nîst
Haberî ez-ber-i ân dil-ber-i 'ayyâr bi-y-âr

1 S: olam.

Hâmî ve **sâde-dilî** yâ'ları maşdariyyelerdir. **Şîve** bunda şan'at ve pîşe ma'nâsına nadır. **Cân-bâzân** elif ve nûn'la cem' oldu zevi'l-'ukûle şifat olduğu için, taâdîri 'âşikân-ı cân-bâzân'dır. **Cân-bâz** vaşf-ı terkîbîdir, bâziden'den, cân oynayıcı ya'nî cân fedâ idici ma'nâsına. **Haberî; yâ** harf-i vahdet. **Ber-i ân** iżâfeti lâmiyyedir. **Dil-ber-i** 'ayyâr beyâniyye. **Haber, bi-y-âr**'ının mef'ûl-i şârîhi ve mâ-bâ'dî gâyr-i şârîhi.

Mâhsûl-i Beyt: Hâmlîk ve sâde-dillik cân-bâz 'âşiklar şan'ati degil, ey şabâ, bize ol dil-ber-i 'ayyâriñ yanından bir haber getür. Ya'nî hâmlardan ve sâde-dillerden bize haber müfid degil, zîrâ biz cân-bâzlarız, imdi haber bize ol dilber-i 'ayyârdan müfiddir. (308b) Pes, bize haberî andan getür.

تا معطر کنم از لطف نسیم تو مشام
شمه از نفحات نفس یار بیار

Tâ mu'aṭṭar konem ez-luft-i nesîm-i tu meşâm
Şemme'i ez-nefehât-i nefes-i yâr bi-y-âr

Tâ harf-i ta'lîl. **Lutf-i nesîm-i tu** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Meşâm** mütenâza'un fîh vâki' olmuşdur, ya'nî **mu'aṭṭar** kâ'im-i makâm-ı fâ'ildiler ve **konem** mef'ûl-i şârîh¹ ve **ez-lutf** mef'ûl-i gâyr-i şârîh. **Şemme'i; yâ** harf-i vahdet ve **hemze** harf-i tevessül. **Nefehât**, nûn'uñ ve fâ'nîn ve hâ'nîn fethalarıyla, **nefha**'nın cem'idir, hoş kökiya dirler. **Nefehât-ı nefes-i yâr** iżâfetleri lâmiyyelerdir, **bi-y-âr**'ının mef'ûl-i şârîhi ve gâyr-i şârîhi ma'hûd gibidir.

Mâhsûl-i Beyt: Ey şabâ, seniñ nesîm-i luṭfuñdan meşâmmimî mu'aṭṭar eylemek için nefahât-ı nefes-i yârdan bir şemme getür, ya'nî yâriñ nefesi kökülarından bize bir cüz'î getür².

بوفای تو که خاک ره آن یار عزیز
بی غباری که پدید آید از اغیار بیار

Be-vefâ-yı tu ki hâk-i reh-i ân yâr-i 'azîz
Bî-ğubâri ki pedid âyed ez-agyâr bi-y-âr

Be-vefâ-yı tu; bâ harf-i tâhşîsveyâ ķasem ve iżâfet lâmiyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Hâk-i reh-i ân** lâmiyyelerdir. **Yâr-i 'azîz** beyâniyye. **Bî-ğubârî; bî**

1 Nüshalar böyle. Fakat fiil (konem) mef'ûl olamaz. "Mu'aṭṭar, konem'in mef'ûl-i şârîhi" denilmek istenmiş olabilir.

2 S: vir.

cevâmide maḥşūş edât-ı selbdır, **yā** harf-i vahdet, **ğubâr** bunuñ gibi yerlerde kederden kinâyetdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Pedid**, bâ-yı ‘Acemîyle, zâhir ma’nâsinadır. **Ez-ağyâr, āyed**’e müte’allikdir. **Hâk, bi-y-ār**’ıñ mef’ûl-i sârihi ve **bî-ğubâr** ḡayr-i sârihi.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, seniñ vefâñ hakkıçün ki ol yâr-ı ‘azîziñ yolu ṭoprağını aḡyârdan zâhir olan kedersiz getür, ya’ñı aḡyârdan peydâ olan iżtirâb ve elemesiz getür, hâşılı, aḡyârdan maḥfi getür ki tuyup elem virmesün.

روزگاریست که دل چهره مقصود ندید
ساقیا آن قدر آینه کردار بیار

Rûzgârıñ ki dil çihre-i makşûd ne-did
Sâkiyâ ān կadeh-i āyine-kerdâr bi-y-ār

Rûzgârı; **yā** harf-i vahdet. **Çihre-i makşûd** iżâfeti beyâniyyedir. **Dil** mübtedâ ve **ne-did** haberi ve **çihre-i makşûd, ne-did**’ıñ mef’ûli. **Kadeh-i āyine-kerdâr** beyâniyye. **Kerd-ār** vaṣf-ı terkibidir, ārîden’den, kerd getürici ya’ñı fi’il getürici, zîrâ **kerd**, kâf-ı ‘Arabîniñ fethiyle, ismdir, fi’il ma’nâsına, ammâ ma’nâ-yı ‘amm-ı terkibîye nakl olunup ‘amel ma’nâsında müsta’meldir ekşer ve gâh olur ki teşbih makâmında isti’mâl olunur bundaki gibi. **Āyine-kerdâr** āyine-mişâl dimekdir. **Ān կadeh, bi-y-ār**’ıñ mef’ûli.

Mahşûl-i Beyt: Hâce şabâya hîṭâbdan ‘udûl idüp sâkîye hîṭâb idüp buyurur: Bir zamândır ki göñül makşûd yüzini görmedi, ya’ñı makşûddan bî-behre ve mahrûmdur. İmdi ey sâkî, ol āyine gibi bâde կadehini getür, ola ki anda makşûd yüzini göñül göre. Կadehden murâd câmdir ki āyîne-mişâldir, ya’ñı āyîne-veş şâf u pâkdir.

شکر آنرا که تو در عشرتی ای مرغ چمن
باسیران قفس مژده گلزار بیار

Şukr-i ān-râ ki tu der-‘ışretî ey murğ-i çemen
Be-esîrân-ı կafes mujde-i gulzâr bi-y-ār

Şukr-i ān lâmiyye, **râ** edât-ı taḥṣîş. **Ki** harf-i ta’lîl. **Tu** mübtedâdır, ‘ışretî haberi ve **yâ** žamîr-i hîṭâb. **Murğ-i çemen** lâmiyye, murâd bülbüldür. **Be-esîrân-ı կafes; bâ** harf-i şila, iżâfet lâmiyyedir. **Mujde-i gulzâr** da böyledir. **Mujde-i gulzâr** mef’ûl-i şarîh ve **be-esîrân** ḡayr-i şarîh.

Mahşûl-i Beyt: Bülbüle hîṭâb idüp buyurur: Anıñ şükârânesine (309a) veyâ şükârânesiçün ki sen ‘işretde ve şafâdasın, ey bülbül, ķafes esîri olan murğâna gülzâr müştuluğun getür. Ya‘nî egerçi sen giriftâr-i ķafes degilsin, lâkin habs-ı ķafes olan murğâna faşl-ı bahâr u gülzâr u gûlistân müjdesin getür habs-ı ķafes olmadığıñ şükranesine veyâ şükârânesi içün dimekdir.

کام جان تلخ شد از صبر که کردم بی دوست
عشوة زان لب شیرین شکر بار بیار

Kâm-ı cân telh şud ez-şabr ki kerdem bî-dôst
‘Îşve’î zân leb-i şîrîn-i şeker-bâr bi-y-âr

Kâm-ı cân beyâniyyedir mecâzen. **Ki** ḥarf-i râbiṭ-ı şîfat. **‘Îşve’î; yâ** ḥarf-i vâhdet. **Leb-i şîrîn-i şeker-bâr** beyâniyyelerdir. **‘Îşve** mef’ûl-i şâriḥ ve mâ-bâ’di ġayr-i şâriḥ. **Şeker-bâr** vaşf-ı terkîbîdir, bârîden’den, şeker yağıdırıcı ma’nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur ki. Cân damağı acıdı ol şabırdañ¹ ki dostañ eyledim, ya‘nî dostuñ firâkında eyledügüm şabırdañ cânım damağı zehir oldu, hâşılı, şabır elemi cânıma geçdi. İmdi şeker yağıdırıcı ol tatlu tûdağından cânâniñ, bir ‘îşve getür ki cânım damağı andan kand gibi şîrîn ola, ya‘nî cânâniñ şîrîn lebinden bir ‘îşve getür ki cânıma lezzet vire.

دق حافظ بچه ارزد بمیش رنگین کن
وانگهش مست خراب از سر بازار بیار

Delk-ı Hâfiż be-çı erzed be-myeş rengîn kon
Vângeheş mest-i ḥarâb ez-ser-i bâzâr bi-y-âr

Erzed fi'l-i mužâri' müfred ġâ'ibdir, erzîden'den, bahâya degmek ma'nâsına. **Be-myeş; bâ** ḥarf-i ma'a, şîn-i zamîr **delk'** a râci'dir. (^{S,T+} **Vângeheş**; zamîri **Hâfiż**'a râci'dir.) **Mest-i ḥarâb** iżâfeti beyâniyyedir ve hâldir şîn'den. **Ser-i bâzâr** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'în hîrkâsi neye deger? Bâdeyle anı rengîn eyle, andan şoñra Hâfiż'ı bâzâr ucindan mest-i ḥarâb getür, ya‘nî geçkin mest iken getür. Ya‘nî rengîn hîrka bahâsiyla² bâde al ve Hâfiż'a içür mest olinca, andan şoñra (^{S+} anı ser-i bâzârdan) mest-i ḥarâb getür dimekdir.

1 <^{T,F+} Bir acı ot var ki ana şabır dirler bâ'niñ kesriyle, ‘Acem sâkin okur bâ'yı, ekser yerde ihâm tarîkiyle zîkr ider. >

2 S: bahânesiyle.

**Ve lehu eyzan.
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

ای صبا نکهتی از کوی فلانی بمن آر
زار و بیمار غم راحت جانی بمن آر

Ey şabā nekhetī ez-kūy-ı fulānī be-men ār
Zār u bīmār-ı ġamem rāḥat-ı cānī be-men ār

Fulânî ya’sı ḥarf-i vahdet ve yā tenkīr. **Bīmār-ı ġam** lāmiyyedir. **Rāḥat-ı cān** da böyledir ve **yā** yine ḥarf-i vahdet ve yā tenkīr içindür.

Mahşûl-i Beyt: (^{S+} Ey şabā,) şol bir filânîn kūyündan baña bir būy-ı hoş getür, ġamîn ȝelil ü hastasıyım, baña bir rāḥat-ı cān getür, ya’ñı nekhet-i kūy-ı cānān rāḥat-ı cāndır, anı baña getür.

قلب بى حاصل ما را بزن اكسير مراد
يعنى از خاك در دوست نشاني بمن آر

Kalb-i bī-hāṣıl-ı mā bi-zen iksîr-i murâd
Ya’ñı ez-hâk-i der-i dōst nişânî be-men ār

Kalb-i bī-hāṣıl-ı mā beyâniyye ve lâmiyyedir, **rā** edât-ı mef’ûl. **Ḳalb,** **bi-zen**’în mef’ûl-i evveli ve **iksîr** mef’ûl-i ȝânîsi, **murâd**’a iżâfet beyâniyyedir. **Hâk-i der-i dōst** lâmiyyelerdir. **Nişânî** ya’sı beyân olan gibidir. Hâşılı, bu ȝaze-lij kâfiyesinde vâki‘ olan **yā**’lar hep bir minvâl üzre gelür. **Ār’ıñ nişân** mef’ûl-i şarîhi ve **ez-hâk** ȝayr-i şarîhi.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabā, bizim hâşılısız ya’ñı geçmez nâ-sere¹ ƙalbimize iksîr-i murâd ur. İksîr-i murâdı tefsîr idüp buyurur: Ya’ñı dostuñ ƙapusu (309b) toprağından baña bir nişân getür, ya’ñı iksîr-i murâd yâriñ ƙapusu tûrâbıdır, anı getür ki ƙalb-i bī-hâṣılîma urup râyic ideyim.

1 S: tâ sen.

در کمینگاه نظر با دل خویشم جنگست
ز ابرو و غمزه او تیر و کمانی بمن آر

Der-kemingâh-ı nażar bā-dil-i hışem ceng’ est
Z’ebrū vu ǵamze-i ū tır u kemānī be-men ār

Kemîn pusı yeri, **gâh** bunuń gibi yerlerde şarfiyyet ifâde ider, **nazar’**a iżâfet beyâniyyedir. **Bâ-dil-i hışem; bâ** bile ma’nasınadır ve iżâfetler lâmiyyelerdir. **Tîr, ār’**iń mef’ûl-i şarîhi ve **zi-ebrû** ǵayr-i şarîhi.

Mahşûl-i Beyt: Nażar pusıgâhında kendi gönlüm ile cengim var, ya’ní nażar-bâzlık ve mahbûb-dostluğ tarîkinde gönlümle şavaşım var ki beni bu ‘ışık belâsına düşüren oldur. İmdi ey şabâ, cânânuń ebrû ve ǵamzesinden baña bir tîr ü kemân getür ki anı okläyayın ki beni bu derde niçün düşürdi.

در غریبی و فراق و غم دل پیر شدم
ساغر می ز کف تازه جوانی بمن آر

Der-ǵarîbî vu firâk u ǵam-ı dil pîr şudem
Sâgar-ı mey zi-kef-i tâze-civânî be-men ār

Garîbî; yâ harf-i maşdar. **Ćam-ı dil** lâmiyyedir. **Sâgar-ı mey** de böyledir. **Kef-i tâze** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, ǵurbetde ve firâkda ve göñül ǵamında pîr oldum. İmdi, bir tâze civânıń elinden sâgar-ı mey baña getür, ya’ní baña bir tâze civân elinden bâde içür ki civân olayın.

منکران را هم ازین می دو سه ساغر بچشان
و گر ایشان نستانند روانی بمن آر

Munkirân-râ hem ezîn mey du se sâgar bi-çeşân
Vu ger ışan ne-sitânend revânî be-men ār

Munkirân-râ; râ edât-ı mef’ûl. **Hem** edât-ı muķârenet. **Bi-çeşân** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, çeşâniğen’den ki elif ve nûn ziyâdesiyle müte’addî olmuşdur, tatdır¹ dimekdir. **İşan** žamîr-i merfu‘ munfaşıl, ‘Arabîde hum gibi cem’-i

ğā’ib žamīridir, anlar dimekdir. **Ne-sitānend** fi'l-i¹ nefy-i müstakbel cem-i
ğā’ib, fi'l-i şart vāki‘dir, almazlarsa dimekdir. **Revānī; yā** harf-i tenkîr, fevrī
dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Ey şabā, münkirlere de bu meyden iki üç² sāğar tātdır³,
ya‘nī mezkür bādeden münkirlere bir iki ķadeh içür ve eger anlar alup ķabūl
eylemezse fevrī ve fi'l-hāl baña getür, anlar zehr u zaķķum içsünler.

ساقیا عشرت امروز بفردا مفکن
یا ز دیوان قضای خط امانی بمن آر

Sâkiyâ ‘işret-i imrûz be-ferdâ me-fiken
Yâ zi-dîvân-ı ķažâ ḥaṭṭ-ı emânî be-men ār

‘İşret-i imrûz lâmiyyedir. **Be-ferdâ; bā** harf-i şila. **Me-fiken** fi'l-i nehy
mûfred muhāṭab, bırakma dimekdir ya‘nî te’hîr eyleme. **Dîvân-ı kažâ** beyâ-
niyye. **Haṭṭ-ı emânî** de böyledir ve yā harf-i vahdet veyâ tenkîr.

Mahşūl-i Beyt: Şabâya hîṭâbdan ‘udûl idüp sâkiye hîṭâb idüp buyurur: Ey
sâki, bugünkü ‘işreti irteye şalma, yā baña ķažâ ve ķader⁴ defterinden bir emân
haṭṭını getür. Hâşılı, ikiden hâlî degil, yā bugünkü ʐevk u şafâyi irteye ķoma
veyâ baña ķažâ defterinden ecelden emân hücceti getür ki istedügüm zamânda
‘işret ideyim.

دلم از پرده بشد دوش که حافظ می‌گفت
ای صبا نکهتی از کوی فلانی بمن آر

Dilem ez-perde bi-şud dûş ki Hâfiż mî-goft
Ey şabâ nekhetî ez-kûy-ı fulânî be-men ār

Bi-şud bunda bi-reft ma‘nâsına nadır. **Ki** harf-i beyân yā râbiṭ-ı şifat.

Mahşūl-i Beyt: Gönlüm perdeden gitdi ya‘nî bî-ihtiyâr oldu dün gice ki
Hâfiż dirdi; ey şabā, şol bir filâniñ mahallesinden baña bir hoş ķokı getür, ya‘nî
Hâfiż’iñ şabâdan (**310a**) ol kûydan bûy diledüğine reşk eyledim. Bu şan‘ata
redd-i maṭla‘ dirler. Bu iki તarîk ile olur, birisi bunı beyt-i şâniğe rî‘ayet eyle-
mekdir, biri de maķta‘da ve mahlaşda.

1 T, F: žamîr-i.

2 S, T: bir iki.

3 T, F: tâdir.

4 S: ķudret.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mef’ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

ای خرم از فروع رخت لاله زار عمر
باز آ که ریخت بی گل رویت بهار عمر

Ey hurrem ez-furûğ-ı ruhet lâlezâr-ı ‘omr
Bâz â ki rîht bî-gul-i rûyet bahâr-ı ‘omr

Ey һarf-i nidâ, münâdâ mahzûf, taķdîri **ey cânâن** dimekdir. **Hurrem** muķaddem һaber, **lâlezâr** mu’âhhar mübtedâ. **Furûğ** žiyâ, **ruhet**’e iżâfet lâmiyyedir. **Lâlezâr-ı ‘omr** beyâniyye. Ā, elif-i memdüde ile, fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, âyîden'den, gel dimekdir. **Rîht** bunda fi'l-i lâzımdır, döküldi dimekdir. **Gul-i rûyet** beyâniyye ve lâmiyye. **Bahâr-ı ‘omr** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Ey cânâن, lâlezâr-ı ‘omr seniñ ruhuñ fürûğindan şâd u һurremdir, ya‘nî seniñ rûyuñ müşâhedesyle ‘ömür lâlezârı tâze olur, hâşılı, câna ȝevk u şafâ hâşıl olur ki ‘ömür tâzeligi andan ‘ibâretdir. Pes, imdi gel ki seniñ gül gibi rûyuñsuz ‘ömür bahârı döküldi. Ya‘nî ‘ömrümüziñ revnak u şafâsı seniñ rûyuñ fürûğindandır, imdi gel ki bahâr-ı ‘ömürümüz rûyuñ firâkiyla şolup dökülmesün. Hâce nezâketle cânâniñ vişâline tâlibdir.

اندیشه از محیط فنا نیست هر کرا
بر نقطه دهان تو باشد مدار عمر

Endîşe ez-muhiṭ-i fenâ nîst her ki-râ
Ber nokṭa-i dehân-ı tu bâshed medâr-ı ‘omr

Muhiṭ-i fenâ beyâniyyedir. **Nokṭa-i dehân-ı tu** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Medâr-ı ‘omr** lâmiyyedir mecâzen.

Mahşûl-i Beyt: Fenâ muhiṭinden, ya‘nî deryâ-yı (^{M,T+} muhiṭ-i) fenâdân endîşe ve ȝam u ȝuşşası¹ yoķdur herkeſiñ ki medâr-ı ‘ömür seniñ dehâniñ nokṭası üzere ola, ya‘nî ‘ömür seniñ nokṭa-i dehâniñ² muhabbetiyle devr eyleye. Pergâ-

1 M: endîşe ve ȝam hîşsesi.

2 M, T: seniñ dehâniñ.

rîñ bir ayağı şabit olan yere nokta ve dâ’iresine muhît dirler. Cânâniñ dehânını noktaya teşbih eylemiş.

از دیده گر سرشک چو باران چکد رواست
کاندر غمت چو برق بشد روزگار عمر

Ez-dîde ger sırişk çu bârân çeked revâst
K'ender-ğamet çu berk bi-şud rûzgâr-ı 'omr

Sırişk lügatde yağmur ciyine¹ ya'nî һurde yağan yağmura dirler, şoñra göz yanında isti'mâl eylediler mecâzen. **Çeked**, (^{M,T+} cîm-i 'Acemî ve kâf-ı 'Arabîniñ fethâlarıyla, fi'l-i mužâri‘ müfred gâ'ibdir,) tamar² dimekdir. **Revâ** câ'iz ma'nâsına nadır. **K'ender; ki** harf-i ta'lîl. **Berk** şimşek. **Rûzgâr** zamân ma'nâsına nadır, egerçi **sırişk** ve **berk** karânesiyle **bâd** iħâmından һâlî degildir, 'omr'e iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Gözümden eger göz yaşı yağmur gibi tamarsa³ câ'izdir, ya'nî ağlamağa yağmur gibi yaşı döksem câ'izdir, zîrâ seniñ ǵamînda 'ömür zamânu şimşek gibi sür'atle gitdi. Hâşılı, 'ömürüm seniñ ǵamînda yel gibi tîz geçdigicün gözümden ağlamağa (^{S,F+} yağmur gibi) yaşı döksem vechi var.

بى عمر زندهام من و اين بىن عجب مدار
روز فراق را كه نهد در شمار عمر

Bî-'omr zindeem men u īn bes 'aceb me-dâr
Rûz-ı firâk-râ ki nihed der-şumâr-ı 'omr

Rûz-ı firâk lâmiyyedir ve **râ** edât-ı mefûl. **Ki** ismdir kim ma'nâsına. **Şumâr-ı 'omr** maşdarîn mefûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Ben 'ömürsüz diriyim ve bu ma'nâyi ziyâde 'aceb tutma, ya'nî 'ömürsüz zinde olduğumdan կاتı müte'accib olma, zîrâ firâkîn günini 'ömür hâsâbına kim կօր? Ya'nî rûz-ı firâkî 'ömürden kim şayar ve anı 'ömür kim կտար, istifhâm-ı inkârî tarîkiyle.

¹ M: çisintisine. T: cisine.

² S: tamlar.

³ S: yağarsa.

از هر طرف ز خیل حوادث کمینگهیست
زان رو عنان کشیده دواند سوار عمر

Ez-her taraf zi-hayl-i havâdis kemingehîst
Zân-rû ‘inân-keşide devâned (310b) suvâr-ı ‘omr

Hayl-i havâdis beyâniyyedir. **Kemîn** pusı, **geh** gâh’dan muhaffef zarf-ı mekândır, pusı yeri dimekdir ve **yâ** harf-i vahdet. **Zân** edât-ı ta’lîl, **rû** bunuñ gibi yerlerde vecih ve sebeb ma’nasınadır. **‘Inân** uyan dizgini¹. **‘Inân-keşide** dizginin çekerek dimekdir, yap yap ma’nasınadır. **Devâned** fi'l-i mužâri'dir, yıldırür dimekdir. **Suvâr-ı ‘omr** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Her tarafından havâdis-i rûzgâr ‘askerinden bir pusı yeri var, ya’ñı her cânibde² beliyyât-i zamân ‘askeri hâzırlanıp turur. Ol cihetdendir ki dizginin çekerek yıldırür ‘ömür atlısı, ya’ñı şorşaraş segirdir, hâşılı, helâk olmadan ve ölümden ‘ömür şorşaraşla geçer³. Ba’zı nûshâda keşide yerine guseste düşmüş, kâf-ı ‘Acemîniñ şammi ve sîn-i evveliñ fethiyle, kırılmış ve üzilmiş ma’nasına. ‘Inân-guseste dizgini kırılmış, yıldırür ‘ömür atlısı dimekdir, ya’ñı tîz segirdir. Hâşılı, ‘ömürün sür’at-i mürür u güzerânından kinâyetdir ve bu nûsha egerçi şalılıl-vukû‘dur evvelkinden ensebdir, te’emmel tedri⁴.

این یک دو دم که دولت دیدار ممکنست
دریاب کار ما که نه پیداست کار عمر

În yek du dem ki devlet-i dîdâr mumkin'est
Der-yâb kâr-ı mâ ki ne peydâst kâr-ı ‘omr

Der-yâb tedârükü tefâkkud eyle dimekdir. **Kâr-ı mâ** lâmiyyedir ve **der-yâb**’ıñ mef’ûli. **Ki** harf-i ta’lîl. **Ne peydâst** zâhir degil dimekdir, ya’ñı ma’lûm degil. **Kâr-ı ‘omr** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bu bir iki nefes ki devlet-i dîdâr mümkündür ya’ñı vişâle şâbiliyyet var, bizim işimizi tedârük ü tefâkkud eyle ki ‘ömürün işi ma’lûm degil. Ya’ñı ‘ömür kimseniñ fermânında degil, yarın nice olur Allâh’dan şayâ’ kimse bilmez, pes, bugünüñ işini görmek gereklidir, (^{s+} câ’izdir ki irteye çıkmaya-vuz. Pes, imdi furşatı şâniyet bilmek gereklidir.)

1 S: uyun dizgini.

2 S: zamân.

3 M, T: helâk olmadan ve ölümden şorşaraşla geçer.

4 M: tedebber.

تا کى مى صبوح و شکرخواب بامداد
بیدار گرد هان که گذشت اختیار عمر

Tā key mey-i şabûh u şeker-hâb-i bâmdâd
Bîdâr gerd hân ki guzeşt ihtiyyâr-ı 'omr

Bîdâr gerd uyan dimekdir, zîrâ **gerd**, kâf-ı 'Acemîniñ fethi ve râ'nuñ sükûniyla, ol dimekdir, gerdiden'den. **Hân** esmâ-ı efâldendir, tenbîh ma'nâsını ifâde ider, âgâh ol dimekdir. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Ihtiyyâr** bunda muhtâr ma'nâsinadır, ya'nî makbûli ve güzîdesi, izâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Niçeye dek bâde-i şabûh ve irteniñ țatlu uykusı, ya'nî nice bir bâde içüp şabâh uykusunda mest-i lâ-ya'kil yatasın? İmdi âgâh ol, uyan ki 'ömrüñ güzîdesi ve muhtâri geçdi, ya'nî yigitlik zamânı geçdi, sen daхи hâb-ı ǵafletdesin dimekdir.

دی در گذار بود و نظر سوی ما نکرد
بیچاره دل که هیچ ندید از گذار عمر

Dî der-guzâr bûd u nażar sûy-ı mâ ne-kerd
Bî-çâre dil ki hîç ne-did ez-guzâr-ı 'omr

Guzâr ismdir geçme ve geçid ma'nâsına. **Vâv** һarf-i hâl. **Nazar, ne-kerd**'iñ mef'ûl-i evveli ve **sûy-ı mâ** mef'ûl-i şanîsi. **Ki** һarf-i beyân ya'râbît-ı şifat.

Mahşûl-i Beyt: Dün 'ömr-i 'azîz geçmede idi, ya'nî cânân ki 'ömür andan kinâyetdir, hâlbuki bizim cânibimize nażar eylemedi. Bî-çâre gönü'l ki hîç nesne görmedi 'ömrüñ geçmesinden. Ya'nî 'ömür ki cânândır, söyle sur'atle geçdi ki gönü'l anıñ geçmesinden hîç bir fâ'ide görmedi, ya'nî 'ömür zâyi' yere geçdi (**311a**) ki andan bir eşer zâhir olmadı. Hâşılı, beyt 'ömrüñ sur'atle mürûrin beyân ider.

حافظ سخن بگوی که در صفحه جهان
این نقش ماند از قلمت یادگار عمر

Hâfiż suhan bi-gûy ki der-şafha-i cihân
In naşş mâned ez-ķalemet yâdgâr-ı 'omr

Ki һarf-i ta'lîl. **Şafha-i cihân** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, söz söyle, zîrâ cihân şafhasında bu nakış կalur (^{S, F+} kaleminden) ‘ömür yâdigârı, ya‘nî şî‘r nazm eyle ki ‘âlem-i kâ’ınâtda ‘ömüründen eser ü netice bu կalur. Hâşılı, ‘ömrüñün yâdigârı kaleminden tevellüd eyleyen veleddir ki seni kıyâmete dek añdırır ve bâkî ahvâli (^{M, T+} ‘ömrüñ) hebâ’en mensürdür¹.

289

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mužâri‘
Mefûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât**

عیدست و آخر گل و یاران در انتظار
ساقی بروی شاه بین ماه و می بیار

‘İd’est u âhir-i gul u yârân der-intizâr
Sâkî be-rûy-ı şâh bi-bîn mâh u mey bi-y-âr

Be-rûy-ı şâh, bi-bîn’iñ mefûl-i ǵayr-i şârihi ve **mâh** şârihi. **Vâv’lar** hûrûf-ı ‘atîfadır².

Mahşûl-i Beyt: Bayrâmdir ve gülün âhiri ve yârân mutnazır-ı bâde. İmdi ey sâkî, mâh-ı ‘idi şâhiñ yüzile gör, ya‘nî hilâl-i ‘ide nażar eyledığından şoñra şâhiñ yüzine nażar eyle, ki ‘âdetdir ki her ayıñ hilâlini gördüklerinde bir nesneye nażar iderler. Pes, Hâce sâkiye tenbîh ider ki hilâle nażardan şoñra şâhiñ mübârek cemâline nażar eyle ki mâh-ı ‘id ferhunde ve ferruh ola. Mîşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsını; ey sâkî, ayı şâhiñ yüzinde gör diyenler mezkûr taķîrden ǵaflet eylemişler³.

دل بر گرفته بودم از ایام گل ولی
کاری بکرد همت رندان روزه دار

Dil ber-girifte bûdem ez-eyyâm-ı gul velî
Kârî bi-kerd himmet-i rindân-ı rûze-dâr

1 S: hebâ’yi mensürdür. T: <^{T+} Ölmez oğul-durur kelâm-ı belîg / Sirriyâ ancak öle babalık>

2 S: vâv’lar ‘atîf içindür.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem’î>

Kârî; yâ ḥarf-i vahdet. **Himmet-i rindân-ı rûze-dâr** lâmiyye ve beyâniyyedir¹.

Mahşûl-i Beyt: Gönlümi eyyâm-ı gülden ḳaldırmış idim ammâ, ya'nî Ramazân ayında gül zamânı geçmiş idi, pes, gül ile bâde eylemege zamân ḳalma-yup gülden ümîdi ḳaṭ' eyledim idi, ammâ rindân-ı rûze-dârin himmeti bir iş işledi ki gülün şoñı bayrâma ḳaldı ki bir iki meclis gülle eylemek mümkündür.

دل در جهان مبند و ز مستی سؤال کن
از فیض جام و قصه جمشید کامگار

Dil der-cihân me-bend u zi-mestî su'âl kon
Ez-feyż-i câm u kîşşa-i Cemşid-i kâmgâr

Zi-mesti; yâ ḥarf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Gönlüni cihâna bağlama ve bir mestden su'âl eyle, ya'nî gönlüni mâl ü menâl ü esbâb-ı dünyâya bend eyleme ve bir mağrûr-ı dünyâdan su'âl eyle câm-ı Cem feyzinden ve Cemşid-i kâmgârdan. Ya'nî ehl-i dünyâdan pursî eyle ki Cemşid ol ḳadar ḥayl ü ḥâsemle nice oldu ve ḥâli nedir. Hâşılı, dünyâ fânîdir, mâl ü manşîbina i'timâd câ'iz degil dimekdir. Mîşrâ'-ı evvelîn ma'nâsını; cihâna göñül bağlama ve mestlikden su'âl eyle diyen nûşhalara muhâlif yazduğundan ǵayıri ma'nâsı da yokdur².

جز نقد جان بدست ندارم شراب کو
کان نیز بر گرشمۀ ساقی کنم نثار

Cuz naqd-i cân be-dest ne-dârem şerâb kû
K'ân nîz ber-girişme-i sâkî konem nişâr

Nakd-i cân beyâniyye. **K'ân; ki ḥarf-i ta'lîl.** **Girişme-i sâkî** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Elimde cân naqdinden ǵayıri nesne yokdur. Kanı şarâb ki anı da sâkîniñ nâz u şîvesine nişâr eyleyeyim.

گر فوت شد سحور چه نقصان صبور هست
از می شوند روزه گشا طالبان یار

Ger fevt şud sahûr ci nokşân şabûh hest
Ez-mey şevend rûze-guşâ ṭâlibân-ı yâr

¹ S: beyâniyye ve lâmiyyedir.

² <T+ Redd-i Şem'i>

Sahûr şol yemekdir ki Ramażān gicelerinde yenir, ol yemeği yemege ta-sahûr dirler. **Şevend** lafz-ı müşterekdir fi'l-i mužâri'le emr-i gâ'ib (311b) beynde, bunda emr-i gâ'ib olmak münâsibdir. **Rûze-guşâ** vaşf-ı terkibidir, guşâyiden'den, oruc açıcı ya'nî iftar idici dimekdir. **Tâlibân-ı yâr** ism-i fâ'iliň mefûline izâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Eger sahûr fevt olup zamânı geçüp gitdiyse nokşân virmez, zîrâ şabûh var. Pes, böyle olunca yâriñ¹ tâlibleri bâdeden rûze-güşâ olsunlar. Ya'nî bâde içecek zamândır, imdi bâde ile iftar eylesünler. Bunda **şevend** ya-zup ma'nâsında; meyden oruc açıcı olurlar diyen ma'nâyi eyüce açamamış² ve müşrâ'-ı şanîniñ ma'nâsını; şarâbdan iderler oruc açıcı yâr tâlibleri diyen ma'nâyi gâyetle yaramaz açmış³.

ترسم که روز حشر عنان بر عنان روند
تبیح شیخ و خرقہ رند شرابخوار

Tersem ki rûz-ı haşr 'inân ber-'inân revend
Tesbih-i şeyh u hırka-i rind-i şerâb-hâr

'Inân ber-'inân dizgin dizgine berâber dimekdir. **Tesbih-i şeyh** lâmiyye. **Hırka-i rind-i şerâb-hâr** lâmiyye ve beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Korkârim ki haşir gününde dizgin dizgine berâber gideler şeyhiñ tesbihîyle rind-i bâde-nûşuñ hırkası. Ya'nî şeyhiñ riyâyla çevirdiği tesbih ve rindiñ hulûş-ı tâviyyetle ve tevbe ve istîğfârla giydüğü hırka korkârim ki mîzân-ı âhiretde berâber gideler.

خوش دولتیست خرم و خوش خسروی کریم
یا رب ز چشم زخم زمانش نگاه دار

Hoş devleti'st hurrem u hoş hüsrevî kerîm
Yârab zi-çeşm-i zaḥm-ı zemâneş nigâh dâr

Bu beyt mâ-ķablînde bir ma'nâ iktiżâ ider ki bu aña müretteb ola, ammâ nûşhalar cemî'an böyle vâki' olmuş. **Devletî** ve **hüsrevî** ya'ları harf-i vâhdetdir ve **hurrem** ve **kerîm**, (^{M,T+} **devlet'**e) ve **hüsrev'**e şifatlardır. **Çeşm-i zaḥm-ı zemâna** izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyelerdir. **Zemâna**'a **çeşm-i zaḥm** izâfeti me-cazîdir, hâşılı, żarardan kinâyetdir.

1 S: iftâriñ.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâhimizîn devleti hurrem u ferruh devletdir ve pâdişâhimiz da kerîm ü laťif pâdişâhdır. Yâ Allâh, anı zamânîn yaramaz gözinden hîfz u şiyânet eyle, ya'nî aña yaramaz göz degmesün. Bunda **çeşm-i zâhm** yerine **zâhm-ı çeşm** yazanlar 'indî yazmışlar'.

می خور بـشـر بـنـدـه کـه زـبـی دـگـر دـهـد
جام مـرـصـع تو بـدـین در شـاهـوـار

Mey hör be-şî'r-i bende ki zîbî diger dehed
Câm-ı murâşsa'-ı tu bedîn durr-i şâhvâr

Ki harf-i ta'lîl. **Zîbî**; **zîb** zînet ve yaraşılıkıdır ve **yâ** harf-i vağdet. **Câm-ı murâşsa'-ı tu** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Şâhvâr** şâha lâyiķ dimekdir, ya'nî şâhâne.

Mahşûl-i Beyt: Ey pâdişâh, bendeniň şî'riyle bâde iç, ya'nî meclisińde benim şî'rim okunsun. Zîrâ bir özge ki zînet virür, bu dürr-i şâh-vârla seniň murâşsa' câmiń. Hâşılı, benim şî'rimle bâde içmek şafâ-bahş u şevk-engîzdir, imdi bezmińde şî'rim okunsun.

زانجا کـه پـرـدـه پـوشـئـ خـلـقـ كـرـيمـ تـسـتـ
برـ قـلـبـ ما بـيـخـشـ کـه نـقـديـسـتـ کـمـ عـيارـ

Zâñ-câ ki perde-pûşî-i hûlk-ı kerîm-i tu'st
Ber-ķalb-i mâ bi-bahş ki naķdi'st kem-'iyâr

Perde-pûşî, yâ-yı maşdarıyla, vaşf-ı terkîbîdir, pûşîden'den, perde örtici dimekdir ve iżâfetler beyâniyyeler ve lâmiyyedir². **Kalb** bunda îhâm tarîkiyle mezkuğur, ya'nî dil ve dağal ma'nâsına. **Bahş** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, (312a) bahşîden'den, ammâ bunda **bi-bahşây** ma'nâsına tažmîn olunmuşdur, bahşâyîden'den, esirgemek dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Nakdî**; **yâ** harf-i vağdet veya tenkîr. **Kem-'iyâr** terkib-i mezcî, 'ayârı eksik dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol maķâmdan ki seniň hûlk-ı kerîmiň perde-pûşluğıdır, ya'nî seniň hûlk-ı kerîmiň daļi perde-pûşdur³, bizim ķalbimize terâħhum eyle ki 'ayârı eksik bir naķddır⁴. Hâce pâdişâhdan merħamet istid'â ider ki netîcesi şîla ve câ'izedir.

1 <sup>T+ Redd-i Sûrûri ve Şem'i

2 M: lâmiyyelerdir.

3 M, S, T: perde-pûşidir. F nûşası esas alındı.

4 S: bizim ķalbimize terâħhum eyle ki 'ayârı eksik bir naķddır, ya'nî seniň hûlk-ı kerîmiň daļi perde-pûşidir.

حافظ چو رفت روزه و گل نیز میرود
ناچار می بنوش که از دست رفت کار

Hâfiż cu refî rûze vu gül nîz mî-reved
Nâ-çâr mey bi-nûş ki ez-dest reft kâr

Nâ-çâr bi’z-żarûre dimekdir. **Ki** harf-i ta’lîl. **Ez-dest reft kâr** iş elden git-di, ya’nî bâde-nûşluş zamânı geçüp furşat fevt olur, zîrâ bâdeniñ zamânı gül zamânıdır, anıñ ise âhîridir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, çünkü rûze gitdi, gül de gideyorı¹, nâ-çâr şarâb iç ki furşat elden gitdi, ya’nî içki zamânı gitdi gül zamânı geçmekle. Pes, bakîy-ye-i güli bâde ile geçirür².

290

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’i lün Fe’ilât

صبا ز منزل جانان گذر دریغ مدار
وزو بعاشق مسکین خبر دریغ مدار

Şabâ zi-menził-i cânân guzer dirîğ me-dâr
V’ezû be-‘âşîk-i miskîn haber dirîğ me-dâr

Şabâ münâdâ. **Dirîğ me-dâr** esirceme dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, cânân menzilinden güzeri esirceme, ya’nî anda uğ-ramağı dirîğ tutma. Ve ol menzil-i cânândan ‘âşîk-i miskîne haber dirîğ tutma, ya’nî ‘âşîka andan haber getürmegi esirceme, hâşılı, ser-i kûy-i cânândan ‘âşîk-i miskîne bir haber getür.

بشكى آن كه شكفتى بکام دل اي گل
نسيم وصل ز مرغ سحر دريغ مدار
Be-şukr-i ân ki şukuftî be-kâm-ı dil ey gul
Nesîm-i vaşl zi-murğ-i seher dirîğ me-dâr

1 S: gideyor. M: gidiyor.

2 S: geçiyor.

Be-şukr; bā harf-i sebeb, **ān**'a iżāfet lämiyyedir. **Şukuftī** fi'l-i māzī müfred muḥāṭab, açıldıñ dimekdir, bunda lāzımdır, müte'addī de gelür. **Be-kām-ı dil;** **bā** harf-i şıladan bir nev'idir ki Türkide andan -ca¹ dimekle ta'bır olunur, meşelā **be-kām-ı dil** göñül murādınca dimekdir, iżāfet lämiyyedir. (^{M,T+} **Nesīm-ı vaşl** beyāniyye. **Murg-ı seher** ekşer bülbüle ıtlak iderler, bunda da murād bülbül-dür, iżāfet lämiyyedir.)

Mahşūl-ı Beyt: Ol hāliñ şükri ve şukrānesiçün ki göñül murādınca açıldıñ ey gül, vaşl nesīmini bülbülden dirīg tutma. Hāce cānānına kināye ṭarīkiyle buyurur: Anıñ şukrānesiçün ki Allāh seni gül gibi (^{M,T+} pāk ü) laṭif yaratdı, 'āşık-ı miskinden vaşlıñı dirīg tutma. Hāce cānānından istiṭāf buyurur.

کنون که چشمہ قندست لعل نوشینت
سخن بگوی وز طوطی شکر دریغ مدار

Kunūn ki çeşme-i ḥand'est la'l-i nūşinet
Suḥan bi-gūy u zi-ṭūṭī şeker dirīg me-dār

Ki harf-i beyān. **Çeşme-i ḥand** beyāniyye. **La'l-i nūşin** de böyledir. **Suḥan**, **bi-gūy**'uñ mułkaddem mef'ül-i şarīhi ve **zi-ṭūṭī**, **me-dār**'ıñ ġayr-i şarīhidir (^{M,T+} ve **şeker** şarīhi) ve **dirīg** mef'ül-i şānisi.

Mahşūl-ı Beyt: Şimdi ki seniñ ṭatlu dudağıñ ḥand u şeker çeşmesidir ya'nī şeker gibi lezizdir, imdi söz söyle ve ṭūṭiden şekeri dirīg tutma. Hāce ṭūṭiyle kendiden kināyet eyledi ve şekerle cānāndan². Hāşılı, şimdi ki nihāyet-i hüs-nūñ ve kemāl-i leṭāfetiñ³ zamānidır, bizden vaşlıñı dirīg tutma, zīrā biz her vecihle müstehiķķ-ı zekāt u şadakayuz.

حریف عشق تو بودم چو ماھ نو بودی
کنون که ماھ تمامی نظر دریغ مدار

Harîf-i 'ışk-ı tu bûdem cu māh-ı nev bûdî
Kunūn ki māh-ı tamāmî nażar dirīg me-dār

Harîf lügatde hem-piṣe ya'nī şan'atdaş⁴ dimekdir ve iştilâhda bâde müşâhi-bi, ammā bunda mülâzim u müşâhib murâddır, hāşılı, lâyik u şayeste dimekdir,

1 T: -çe.

2 S: şekerle kelâm-ı cānāndan.

3 S, M: kemāl-i hüs-nūñ ve nihāyet-i leṭāfetiñ.

4 S: hem-şan'at.

‘ışk’ a izâfet (**312b**) ism-i fâ‘iliñ mef‘üline izâfetidir ve **tu**’ya lâmiyye. **Çu** edât-ı ta‘lildir, çünkü ma‘nâsına. **Mâh-ı nev** beyâniyye. **Bûdî**; **yâ** žamîr-i hîfâz ve **bûd** hikâyet-i hâl-i mâzî ma‘nâsına nadır. **Kî** harf-i beyân. **Mâh-ı tamâm** beyâniyyedir ve **yâ** žamîr-i hîfâz. **Nazâr, me-dâr**¹ iñ mef‘ül-i evveli ve **dirîg** sânīsi.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ‘ışkıña mülâzim u müdâvîm idim mâh-ı nev iken, ya‘nî küçüklükde ben saña mübtelâ¹ ve pâ-bestे idim, hâşılı, tâzece oglançığiken seni severdim. Pes, şimdî ki mâh-ı tamâmsın ya‘nî civân-ı kâmilsin, benden nažarıñ dirîg tutma, hâşılı, nažarıñ benden kesme, ya‘nî yigit oldum şimdî şoñra saña sevilmem² dime.

جهان و هر چه درو هست سهل و مختصرست
ز اهل معرفت این مختصر دریغ مدار

Cihân u her ci derû hest sehl u muhtaşar’ est
Zi-ehl-i ma‘rifet īn muhtaşar dirîg me-dâr

Sehl u muhtaşar kîlletden kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Cihân ve her nesne ki cihânda vardır şey³-i ķalıldır ya‘nî kem-i‘tibârdır. Pes, ehl-i ma‘rifetden bu muhtaşarı dirîg tutma, ya‘nî bu şey³-i ķalılı ehl-i ma‘rifete bezl eyle.

مکارم تو بآفاق میبرد شاعر
ازو وظیفه زاد سفر دریغ مدار

Mekârim-i tu be-āfâk mî-bered şâ‘îr
Ezû vazîfe-i zâd-i sefer dirîg me-dâr

Mekârim mekrumetiñ cem‘idir, iki mîm’iñ fethi ve râ’niñ žammıyla, maş-dardır, kerem ma‘nâsına, eylik dimekdir. **Āfâk** bunda eṭrâf ma‘nâsına nadır. **Vazî-fe-i zâd-i sefer** izâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Şâ‘îr seniñ mekârimini eṭrâf-ı ‘âleme iledür ya‘nî yayar ve ifşâ ider. Pes, andan sefer azağı vazîfesini dirîg tutma. Ya‘nî şâ‘îr, nâmîna bir şî‘r söyleki sühâni tamâm ‘âleme meşhûr olur, imdi andan şila ve câ’ize dirîg eyleme³.

1 S: mülâzim.

2 S, M: söylemem.

3 M: şila ve câ’izeyi dirîg tutma.

چو ذکر خیر طلب می‌کنی سخن اینست
که در بهای سخن سیم و زر دریغ مدار

Cu zîkr-i hayr taleb mî-konî suhan ī'est
Ki der-bahâ-yı suhan sîm u zer dirîğ me-dâr

Suhan ī'est müşrâ'-ı şânîye merhündur. **Ki** ھarf-i beyân. **Bahâ-yı suhan** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü zikr-i hayr taleb eylersin ya'nî hayatı ve eylikle añaılmak istersin, söz budur ki söz bahâsında akçe ve altın dirîğ tutma, ya'nî söz ehlîne rî'âyet lâzımdır ki laťif ü şîrîn kelâmla seni 'âleme dâstân eyleye¹.

غبار غم برود حال به شود حافظ
تو آب دیده ازین رهگذر دریغ مدار

Ğubâr-ı ǵam bi-reved hâl bih şeved Hâfiż
Tu âb-ı dîde ezin reh-guzer dirîğ me-dâr

Ğubâr-ı ǵam beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ǵam ǵubârı gider, hâliň de yeg olur, ya'nî ǵamıň sürüra mütebeddil olur, sen göz yaşını bu reh-güzer-i cânândan dirîğ tutma, ya'nî sen giryân ol ki giryâ def-i (^{M,T+} ǵam) idüp sürüra sebeb olur.

1 S: ider.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

روى بنما و مرا گو که ز جان دل برگیر
پیش شمع آتش پروا نه بجان گو درگیر

Rûy bi-nmâ vu merâ gû ki zi-cân dil ber-gîr
Piş-i şem^c âtes-i pervâne be-cân gû der-gîr

Rûy, bi-nmâ'nın muğaddem mef'ûli, **merâ** da **gû**'nuñ muğaddem mef'ûli. **Ki** harf-i râbiت-ı makûl ü կavl. **Dil, ber-gîr**'ının mef'ûl-i şarîhi ve **zi-cân** گayr-i şarîhi. **Ber-gîr** կaldır, ref eyle ma'nâsınañadır. **Piş-i şem^c** lâmiyyedir. **Âtes-i pervâne** de böyledir. **Be-cân, der-gîr**'e müte'allik. **Der** bunda te'kîd ifâde ider ancak. **Der-gîr** bunda te'sîr eyle ve alış ya'nî pervâneniñ cânına dimekdir¹.

Mahşûl-i Beyt: Yüzüñi göster ve baña di ki cânıñdan göñlüñi կaldır, ya'nî baña cânıñdan geç di². Şem^c öñinde, âtes-i pervâneye cânına alış di. (313a) (S,M⁺) Ya'nî âtes-i pervâneye pervâne-i bî-çâreniñ cânını yak yandır di. Taķdîr-i kelâm 'âtes-i pervâne-râ be-cân-ı pervâne gû der-gîr',) ya'nî âtes-i pervâneye di ki pervâneniñ cânına te'sîr eyle, hâşılı, cânını yandır di. Mîşrâ'-ı şanî mîşrâ'-ı evveli tenvîr şeklidir. Hâşılı, rûy-ı cânâni âtes-i şem^c ve kendi cânını cân-ı pervâneye tanzîr ider. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; yüzü göster ve baña di ki cân-dan göñli կaldır (M,T⁺ diyenler hañk ma'nâyi virmemişler³.) Ve mîşrâ'-ı şanîniñ ma'nâsını; şem^c կatında pervâneniñ âtesi cânîna tut di, ya'nî pervâne nice şem^c yanarsa ben dañi ancılayın yanmaǵa râzîyim, sen hemân cemâliñi göster diyen mažmûn-ı beyte ȝerre կadar vâşıl olmamış⁴.

در لب تشنۀ ما بین و مدار آب دریغ
بر سر کشتۀ خویش آی و ز خاکش برگیر

Der-leb-i teşne-i mâ bîn u me-dâr âb diriğ
Ber-ser-i kuşte-i hîş ây u zi-hâkeş ber-gîr

1 S: ve alış pervâneniñ cânına.

2 de yani söyle anlamında.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Der bunda harf-i şıladır, **leb-i teşne-i mā** izâfeti beyâniyye ve lâmiyyedir. **Bın** fi'l-i emr müfred muhâṭab, bînîden'den, gör dimekdir. **Āb**, **me-dâr'**în mef'ûl-i evveli ve **dirîğ** mef'ûl-i şânisi. **Ber** harf-i istî'lâ. **Ser-i kuşte-i hîş** izâfetleri lâmiyyelerdir, kendi maqtûluñ başı üzerine dimekdir. **Āy** emr-i muhâṭabdır, âyîden'den. **Vâv** harf-i 'atfdır.

Mahşûl-i Beyt: Bizim leb-i teşnemizi gör ve âbî dirîğ tutma, ya'nî 'ışk âtesi hârâretinden teşne-leb olduğumuza nazar eyle ve vişâliñ âbını bizden dirîğ eyleme ve kendi maqtûluñ başı üzerine gel ve anı hâkden ref' eyle ya'nî tóprağıdan kaldır. Hâşılı, çünkü katl eylediñ, hâkden kaldır, türâb-âlûde yatasun.

ترک درویش مکن گر نبود سیم و زرش
در غمت سیم شمار اشک و رخش را زر گیر

Terk-i dervîş me-kon ger ne-buveð sîm u zereş
Der-ğamet sîm şumâr eşk u ruheş-râ zer gîr

Terk-i dervîş maşdarîn mef'ûline izâfetidir. **Eşk**, **şumâr'**în mef'ûl-i evveli ve **sîm** mef'ûl-i şânisi, aşlı **eskeş**'dir, **ruheş** kârinesiyle. **Ruheş-râ**, **gîr**'în mef'ûl-i evveli ve **zer** mef'ûl şânisi.

Mahşûl-i Beyt: Dervîşi terk eyleme sîm ü zeri yok ise ya'nî fâkîr olduğuçün. Seniñ ǵamînda eşkinî sîm şay ve ruhunu zer tut, ya'nî gözü yaşlarını akçe ve şarı beñzini altın (^{M,F+} kîyâs) tut, her ne ise bî-çareñdir, aña iltifât münâsibdir. Dervîşden Hâce'niñ murâdi kendidir.

چنگ بنواز و بساز ار نبود عود چه باڭ
آتشم عشق و دلم عود و تنم مجمۇر گىر

Çeng bi-nvâz u bi-sâz er ne-buveð 'ûd çi bâk
Âteşem 'ışk u dilem 'ûd u tenem micmer gîr

Çeng, **bi-nvâz**'în muğaddem mef'ûlidir ve **bi-sâz** ma'ṭûfdur **bi-nvâz**'a. Kîlli sâzları çalmada **nevâhît** ve **nevâz**'la ta'bîr iderler, niteki nây calmağı **zeden**'le, meşelâ nây-zen dirler, be-haseb-i lûğat nây urıcı dimekdir, ammâ murâd, çalışıdır. Hâşılı, bunuñ gibiler iştîlâh u istî'mâle râci'dir. **'Ud;** bunda sâzlardan bir nev'i murâddır. **Ci bâk;** **bâk** eymenmekdir¹, ya'nî kayırmaz dimekdir.

1 S: eymenlikdir.

Mahşûl-i Beyt: Çenge düzen vir ve çal, eger 'üd yoğise kayırmaz, ya'nî zarar virmez. İşkîm âteşdir ve yüregim 'uddur ki anı âteşe yakarlar ve tenim micmerdir ki 'üdî içinde yakarlar, ya'nî 'üd-ı sâz yoğise 'üd-ı söz vardır levâzımıyla ki âtes ü micmerdir.

در سماع آی و ز سر خرقه بینداز و برقص
ور نه با گوشه رو و خرقه ما در سر گیر

Der-semâ' ây u zi-ser hîrka bi-y-endâz u bi-râkş
V'er ne der-gûşe rev u hîrka-i mâ der-ser gîr

Semâdan bunda murâd sâbıkân beyân olunan **semâ**dır, ve-illâ **bi-râkş** emri müstedrek olur, meger ki 'âtf-ı tesfirî i'tibâr oluna. (313b) **V'er ne** ve-illâ dîmekdir, ya'nî hîrkiyi ber-şâraf idüp râkş u semâ'a gelmezsen dîmekdir. **Der** bunda hârf-i şîladır.

Mahşûl-i Beyt: Semâ'a gel ve hîrkiyi başından çıkarup yabana at ve râkş eyle, ya'nî ehl-i 'îşk u şevk iseñ böyle eyle. Ve-illâ bir köşeye var ve bizim hîrka-mızı başına al, ya'nî mürâyî zâhid ü 'âbidler gibi bir köşede otur.

صوف برکش ز سر و باده صافی درکش
سیم درباز و بزر سیمبری در بر گیر

Şûf ber-keş zi-ser u bâde-i şâfi der-keş
Sîm der-bâz u be-zer sîm-berî der-ber gîr

Ber-keş zi-ser kaydı anînçündür ki ekserî fuşkarâ hîrkları cübbe cinsidir ki öni bütündür ve ol başdan çıkar be-her hâl. **Der-bâz** lügatde oynat dîmekdir, ammâ murâd şarf eyle dîmekdir. (M,T+) **Vâv** hârf-i 'âtf.) **Sîm-berî;** **yâ** hârf-i vahdet. **Sîm-ber** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, gümüş sîneli dîmekdir, **ber** bunda sîne ma'nâsına nadır. **Der-ber;** bunda da **ber** sîne ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Başıñdan şüfi çıkar, ya'nî zühhâd u 'ubbâd şeklinden çıkış ve bâde-i şâfi iç. Mâlinî oynat ya'nî şarf eyle ve bir sîm-ber dilber yanına al ve sîneye çek, ya'nî zerki terk idüp rînd-i nażar-bâz şekline gir. Mîşrâ'-ı şâñîniñ ma'nâsını; gümüş oyna, yûri bir gümüş göğüsliyi sînede tut diyen ve sîm hârc eyle ve zerle bir sîm-beri sînede tut diyen üstâddan ma'nâyi eyü tutmamışlar¹.

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i

دوست گو يار شو و هر دو جهان دشمن باش
بخت گو پشت شو و روی زمین لشکر گیر

Dost gū yār şev u her du cihān duşmen bāş
Baḥt gū puşt şev u rūy-i zemīn leşker gīr

Mahşûl-i Beyt: Gū hīṭāb-ı ‘āmmmdir, ya‘nī dosta di yār ol ve iki cihān düshmān ol di, ya‘nī cānān baña yār olsun ve iki cihān düshmān ü aḡyār olsun.

Beyt: Eger yārim benimle yār olursa
Ne ḡam ‘ālem ḫamu aḡyār olursa

Tāli‘e di arka ve ẓāhir ol ve yer yüzini leşker tut di, ya‘nī ṭāli‘ baña mu‘in u yāver olsun ve yeryüzini ‘adū leşkeri ṭutsun, baña andan zarar müterettib olmaz.

میل رفتن مکن ای دوست دمی با ما باش
بر لب جوی طرب جوی و بکف ساغر گیر

Meyl-i reften me-kon ey dōst demī bā-mā bāş
Ber-leb-i cūy ṭarab cūy u be-kef sāğar gīr

Demî; yā ḥarf-i vahdet. **Bāş** fī'l-i emr müfred muḥāṭab, ol dimekdir. **Leb-i cūy** iżāfeti fī ma‘nāsına ve **leb** bunda kenār ma‘nāsınınadır. **Ṭarab, cūy**’uñ muķaddem məf'ūlidir, zīrā **cūy** fī'l-i emr müfred muḥāṭabdır, iste dimekdir, cūyiden'den müştakdır. **Vāv** ḥarf-i ‘atf.

Mahşûl-i Beyt: Ey dost, gitmege meyl eyleme, bir nefes bizimle ol. Irmağ kenarında şenlik iste ya‘nī şādīlik eyle ve eliñe sāğar tut, ya‘nī eliñe cām alup bāde iç. Hāşılı, ırmağ kenarında ṭarab ve şenlik eyle ve bāde-nūş ol.

رفته گیر از برم و زآتش و آب دل و چشم
گونه‌ام زرد و لبم خشك و کنارم تر گیر

Refte gīr ez-berem u z’āteş u āb-ı dil u çeşm
Gūneem zerd u lebem ḥuṣk u kenārem ter gīr

Gīr bunuñ gibi yerlerde kıyās eyle dimekdir. **Ber** yan ya‘nī pehlū ma‘nāsınınadır, **mīm**’e iżāfet lāmiyyedir. **Vāv** ḥarf-i ‘atf. **Gūne** beñiz ve besere ma‘nāsınınadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce cânânına hîtâb idüp buyurur: Kendiñ yanîmdan gitmiş kiyâs eyle ve dil ü çeşmimiñ âteş ü âbîndan, leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle, beñzim şarı ve tûdağım kûri ve yanım ağlamağdan yaş olmuş kiyâs eyle. Hâşılı, sen gitmiş ve başıma (314a) bu hâller gelmiş farz eyle. Pes, seniñ firkatiñden ölmem, nihâyeti, bir mikdâr zaâmet çekem.

حافظ آراسته کن بزم و بگو واعظ را
که بین مجلسم و ترك سر منبر گير

Hâfiż ârâste kon bezm u bi-gû vâ‘iz-râ
Ki bi-bîn meclisem u terk-i ser-i minber gîr

Hâfiż münâdâ. **Bezm** meclis. **Vâv** harf-i ‘atf. **Vâ‘iz**, **bi-gû**’nuñ mef’üli. **Ki** harf-i râbiç-ı makûl ü ķavl. **Terk’iñ ser’**e iżâfeti maşdarîn mef’üline iżâfetidir ve **ser’iñ minber’**e lâmiyyedir. **Minber**, mîm’iñ kesriyle, ism-i âletdir, nebere-yenbirûdan ya’nî ǵarabe bâbîndan, maşdarı neber gelür ref’ ma’nâsına. Pes, **minber** âlet-i ref’ dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, meclisiñ müzeyyen eyle ve söyle vâ‘ize ki meclisiñ gör ve minber üstini terk eyle. Ya’nî ‘uşşâk meclisini görseñ bir dahî minibere çıkışup ǵalka hûkm ü hûkûmet eylemezdiñ, hâşılı, ‘uşşâk meclisine hâzır olan ǵayrı meclisi unıdır.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mef’ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

دیگر ز شاخ سرو سهی ببل صبور
گلبانگ زد که چشم بد از روی گل بدور

Diger zi-şâh-i serv-i sehî bulbul-i şabûr
Gulbâng zed ki çesm-i bed ez-rûy-i gul be-dür

Diger gine. **Şâh-ı serv-i sehî** iżāfetleri lämiyye ve beyāniyyedir. **Sehî** toğrı dimekdir. **Bulbul-i şabûr** beyāniyye. (^{S,T+} **Bulbul-i şabûr** buyurduğu anıncundur ki bir yıla ƙarîb firâk-ı cânân çeker ve hîc nâle ve efgân eylemez, şabr ider.) **Gul-bâng** ulu âvâz. **Ki** һarf-i beyân. **Be-dûr; bâ** һarf-i zâ’id.

Mahşûl-i Beyt: Gine serv-i sehî budağından şabûr bülbül gülbâng urdu ki yaramaz göz gülün rûyından ıraq olsun, ya‘nî ‘âşîk du‘â ider ki cânâniñ rûyından yaramaz göz ıraq olsun, hâşılı, cânâna yaramaz göz degmesün. Diger'i bunda **dahi** ma’nâsına ahz eyleyen, dahî Fârisîde mübtedî imiş¹.

ای گل بشکر آن که توپی پادشاه حسن
با ببلان عاشق شیدا مکن غرور

Ey gul be-şukr-i ân ki tuyî pâdişâh-ı hüsne
Bâ-bulbulân-ı ‘âşîk-ı şeydâ me-kon gurûr

Gulden murâd cânândır ve **bulbulân**'dan ‘uşşâk. **Bulbulân-ı ‘âşîk-ı şeydâ** iżāfetleri beyāniyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey gül, ol şükâne için ki sen pâdişâh-ı hüsnsün, ya‘nî Allâhu Te‘âlâ seni güzel halk eylediği şükânesiçün ‘âşîk-ı şeydâ olan bülbüllere gurûr eyleme, ya‘nî ‘uşşâka mağrûr olup müstağnî olma.

از دست غیبت تو شکایت نمی‌کنم
تا نیست غیبی ندهد لذتی حضور

Ez-dest-i ǵaybet-i tu şikâyet ne-mî-konem
Tâ nîst ǵaybeti ne-dehed lezzetî huzûr

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Dest-i gaybet-i tu izâfetleri lâmiyyelerdir. **Tâ** edât-ı tevkîtdir, mâdâm ma'nâsına. **Gaybetî; yâ** harf-i tenkîr. **Lezzeti**'de **yâ** harf-i vahdet veya tenkîr. **Huzûr** muğâbil-i gaybetdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ gaybetiñ ve müfârakatîñ elinden şikâyet eylemem, zîrâ mâdâmki gaybet olmaya, huzûr u ķurb lezzet virmez, zîrâ eşyâ ezdâdile mütebeyyindir. Pes, şehîd-i visâl lezzeti nîş-i firâk elemiyle¹ ma'lûmdur.

زاهد اگر بحور و قصورست اميدوار
ما را شرابخانه قصورست و يار حور

Zâhid eger be-hûr u ķuşûr'est umîdvâr
Mâ-râ şerâb-ħâne ķuşûr'est u yâr hûr

Hûr bunda ҳavrâ'nîñ cem'îdir, hamrâ vezni üzerine, cennetiñ hûrile-ri murâddır. **Kusûr** kaşrıñ cem'îdir, köşk ma'nâsına. **Mâ-râ** bize dimekdir. **Şerâb-ħâne** mey-ħâne. **Kuşûr** bunda iħām tarîkiyle mezkûrdur, *te'emmel tedri*². **Yâr hûr**; bunda şîga-i cem' müfred makâmındadır, niteki sâbiqan mufâşsal mezkûr u masfürdur. **Şerâb-ħâne** mübtedâ ve **kuşûr** ҳaberi ve **yâr** mübtedâ ve **hûr** ҳaberi.

Mahşûl-i Beyt: Zâhid eger cennetiñ hûrî kızlarına (314b) ve köşklerine ümîdvâr ise bize meyhâne ķuşûr ve yâr hûrdur, ya'nî nesye cennet ve müte'alikâtı anıñ olsun ve naķd u hâzır, bunlar bizim.

می خور بیانگ چنگ و مخور غصه ور کسی
گوید ترا که باده مخور گو هو الغفور

Mey ḥor be-bâng-ı çeng u me-ḥor ġuşşa v'er kesî
Güyed tu-râ ki bâde me-ḥor gû Huve'l-ġafûr

Be-bâng; bâ harf-i müşâhabet, **çeng'**e izâfet lâmiyyedir. **Vâv** harf-i 'afîf. **V'er** aşlında **vu eger** idi, taħrif kılındı. **Kesî; yâ** harf-i vahdet. **V'er kesî** müşrâ'-ı şâniye merhündür. **Huve'l-ġafûr** aşlında Huve'llâhu'l-ġafûr idi, żaruret-i vezn için taħrif kılındı.

Mahşûl-i Beyt: Çeng āvâziyla bâde iç ve eger bir kimse saña dirse ki bâde içme ki şer'an menhîdir, böyle diyene sen di, Allâh ġafûr u ġaffârdır. Pes, ġafûr u ġaffâr olduğuçün içерim, zîrâ ġufrân muğâbil-i 'isyândır, imdi 'isyân olmayınca ġufrân olmaz. Niteki Nevâyî na't-i Nebî'de buyurur:

1 T: nîş-i firâk ile.

2 M: tedebebbir.

(^{M,T+} **Beyt:** Seniň şefâ'atiň ümmidi çün irür mümkün
Günâhkâr biravdur¹ ki yoķdur anda günâh)

(^{M,T+} Mahşûl-i Beyt): Hażret-i Ḥabîb-i Ekrem'e buyurur: Seniň şefâ'atiň ümîd eylemek çünkü mümkündür, ya'nî çünkü hâyyiz-i imkândadır, imdi mücîrim ü günâhkâr ol kimsedir ki anda günâh olmaya, zîrâ günâhsîza şefâ'at ihtiyyâc degil.

گر دیگران بعيش و طرب خرمند و شاد
ما را غم نگار بود مایه سرور

Ger dîgerân be-'ayş u ṭarab ḥurrem'end u şâd
Mâ-râ ḡam-ı nigâr buved mâye-i surûr

Be-'ayş u ṭarab; bâ ḥarf-i sebeb².

Mahşûl-i Beyt: Eger ağıyâr 'ayş u ṭarabla şâdân u ferhân ise, ammâ bize nigâriň ǵamı sermâye-i sürûr u ḥubûrdur.

حافظ شکایت از غم هجران چه می‌کنی
در هجر وصل باشد و در ظلمتست نور

Hâfiż şikâyet ez-ǵam-ı hicrân ci mî-konî
Der-hecr vaşl bâshed u der-żulmet' est nûr

Heqr, hâ'nîn fethiyle ve cîm'iñ sükûniyla, maşdardır, hecere-yehcuru'dan ya'nî naşara bâdından. **Heqr**'de **vaşl** olur buyurduğu oldur ki hicrânıñ ähiri vişaldır, niteki vişâliñ ähiri firâkçıdır³, eyyâm u zamân bunuñ üzerine mecbûldur. **Zulmet**'de **nûr** buyurduğu oldur ki **nûr** ayîñ ziyyâsıdır ve ayîñ⁴ ziyyâsı gice կarańılığında⁵ zâhirdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ǵam-ı hicrândan ne şikâyet eylersin? Bilmez misin ki heqr olmayınca vaşl olmaz. İmdi heqr-i cânân 'ayn-i vişâl-i cânândır. Hâşılı, hicrânda vişâl ümîdi var, niteki կarańılıkda⁶ aydın olur.

1 'Birav' Çağatayca 'birisi' anlamındadır. M: Günâhkâr oldur.

2 S: şila.

3 M: hicrândır. <^{T+} Şâm-ı firâkçıñ ähiri şübh-i vişâldır.>

4 S: anîñ.

5 S, M: կarańılığında.

6 S, M: կarańılıkda.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün**

شب قدرست و طی شد نامه هجر
سلام فيه حتى مطلع الفجر

Şeb-i kadr’ est u ṭay şud nâme-i hecr
Selâmun fihi ḥattâ maṭla‘îl-fecr

Tayy şud dürildi ve divşirildi dimekdir. **Nâme-i hecr** beyâniyye. **Selâm** mübtedâ, **fîhi** haberi, selâmun ‘aleykum ķabilindendir. **Ḥattâ** bunda ilâ ma‘nâsına nadır, Fârisîde tâ ile ta‘bir iderler, niteki mükerrer zîkr olunmuşdur. **Maṭla‘** bunda maşdar-ı mîmîdir, ṭulû‘ ma‘nâsına nadır. **Fecr** şabâh ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Bu gice Kâdir gicesidir ve hicrân mektûbî dürildi ve büküldi, ya‘nî hicrân gitdi. Pes, bu şeb-i Kâdir’de şabâh ṭulû‘ u ȝuhûr idince selâmet ü sa‘det vardır, ya‘nî vişâl-i cânân vardır. Hâce, Kâdir gicesi cânâna naşıl olmuş imiş ki bu ȝazeli nażma getürmiş.

دلا در عاشقى ثابت قدم باش
که در اين ره نباشد کار بي اجر

Dilâ der-‘âşikî şâbit-ķadem bâş
Ki der-în reh ne-bâşed kâr bî-ecr

Ki harf-i ta‘lîl.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, ‘âşıklıkda şâbit-ķadem ol, ya‘nî ȳarîk-i ‘îşkda dâ’im ü կâ’im ol, zîrâ bu ȳarîk-i ‘îşkda ücretsiz (315a) iş olmaz. Ya‘nî ‘îşk-ı cânânda şâbit olan vaşl-ı cânân ücret ve müzdin bulur.

من از رندى نخواهم كرد توبه
ولو آذيتى بالهجر و الحجر

Men ez-rindî ne-ḥâhem kerd tovbe
Ve lev ȝezyetenî bi'l-hecri ve'l-ḥâcr

Bi'l-hecri; bā ma'naşınadır. **Āzeyte**, elif-i memdûde ile, fi'l-i māzīdir, āzā-yu'zı'den ya'nī if'al bābindan, (^{M,T+} eżā ve cefā ma'naşına,) **nūn** harf-i vikāye ve **yā** žamīr-i manşüb muttaşıl. **Hacr**, hā-yı mühmeleniñ fethi (^{S+} ve cīm'iñ süküniyla) men' ma'naşınadır.

Mahşūl-i Beyt: Ben rindlikden tevbe eylemem, gerek beni hecr ile ve hacr ile¹ incidirseñ de. Ya'nī beni men' idüp hicrān u firāka düşürseñ de rindligi terk idüp tevbe eylemem.

دلم رفت و نديدم روی دلدار
فغان ازین تطاول آه ازین زجر

Dilem reft u ne-didem rūy-ı dil-dār
Figān ezīn teṭāvul āh ezīn zecr

Teṭāvul zulüm ve **zecr** men'dir.

Mahşūl-i Beyt: Gönlüm cānāna gitdi ve yüzini görmedim. Āh bu ȝulm ü te'addidēn ve āh bu zecr u men'den. (^{S+} Ya'nī göñül virelden yüzini görmedim, āh bu nihāyetsiz cevr u cefālardan ve bu ȝulümlerden āh dimekdir.)

برآ اي صبح روشن دل خدا را
كه بس تاريك مى بىنم شب هجر

Ber-ā ey şubh-ı rūşen-dil ḥudā-ra
Ki bes tārik mi-bīnem şeb-i hecr

Ber-ā lügatde yukarı çıķ dimekdir, ammā ȳulū' ma'naşına istī'māl iderler. **Şubh-ı rūşen-dil** beyāniyye ve vaşf-ı terkibidir. **Ḥudā-rā; rā** edāt-ı taḥṣīṣ. **Ki** harf-i ta'lil. **Tārik** (^{M,T+} կարանlıkdır.) **Şeb-i hecr** lāmiyyedir mecāzen.

Mahşūl-i Beyt: Allāh için ey şubh-ı rūşen-dil, ȳulū' eyle, zīrā katı կարանlık görürüm hicrān gicesini. 'Aşıkıñ hicrānı gicesi uzun ve կարանlık olduğuñın şubhdan ȳulū' temennī ider.

وفا خواهى جفاكش باش حافظ
فان الربح و الخسران فى التجـر

Vefā hāhī cefā-keş bāş ḥāfiẓ
Fe-inne'r-ribha ve'l-ḥusrāne fi't-tecr

1 S: hecrin ve hacrin.

Ribḥ fā’ide. **Husrān** ziyān. **Tecr** bunda maşdardır, ticāret gibi, ‘alime bā-bından.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, vefā isterseñ cefā-keş ol, zīrā taħkīk fā’ide de ziyān da ticāretdedir, ya’nī tācir ziyān iderse fā’ide de ider. Hāşılı, zahmetle rahmet biledir, pes, cefāya şabr vefāyi müstelzimdir.

294

**Ve lehu eyżan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefā‘ilün Fe‘ilâtün Mefā‘ilün Fe‘ilât**

نصيحتى كنمت بشنو و بهانه مكّير
هر آنچه ناصح مشق بگويدت بپذير

Naşihatî konemet bi-şnev u bahâne me-gîr
Her ân-çi nâşih-i müşfîk bi-gûyedet bi-pezîr

Naşihatî konemet; yā ḥarf-i vaḥdet ve **tā** žamîr-i hîṭâb, saña bir pend eylerim dimekdir. **Nasîhat** beyt-i sâniñiñ mažmûni olsa gerekdir. **Müşfîk** mihribân ma’nâsına nadır ya’nî muḥabbetli. **Nâşih-i müşfîk** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Saña bir naşihat eyleyeyim, diňle ve bahâne tutma, ya’nî naşihatimi diňlemege bahâne getürme. Her ol nesneyi ki mihibâñ nâşih saña söyle, kabûl eyle ve ihmâl eyleme. Pes, imdi benim pendimi kabûl eyle ki ben nâşih-i müşfîkim. Pend bu beytdir:

ز وصل روی جوانان تمتیعی برگیر
که در کمینگه عمرست مکر عالم پیر

Zi-vaşl-ı rûy-ı civânan temettu‘i ber-gîr
Ki der-kemingeh-i ‘omr’est mekr-i ‘âlem-i pîr

Vaşl-ı rûy-ı civânan iżafetleri lâmiyyelerdir. **Temettu‘** tefa‘ul bâbından maşdardır, fâ’idelenmek ma’nâsına ve **yā** vaḥdet veya tenkîr içündür. **Ber-gîr** kaldır ya’nî ahz eyle dimekdir. **Ki** ḥarf-i ta’lîl. **Kemîngeh** pusı yeri, ‘omr’e

iżāfet lāmiyyedir (^{M,T+} meçâzen.) **Mekr-i ‘âlem-i pîr** lāmiyye ve beyāniyyedir. (^{M,T+} **Mekr** bunda hîle ma‘nâsına nadır.)

Mahşûl-i Beyt: Mahbûblar rûyi vişâlinden bir fâ’ide ķaldır ya‘nî bir fâ’ide al, hâşılı, dilberler vişâliden mütelezziz ol, zîrâ ‘âlem-i pîriñ mekri ‘ömür (315b) pusîgâhındadır. Ya‘nî çarh-ı gâddâr u ‘âlem-i mekkâr ‘ömrüne¹ pusî kurup seni helâk eylemege ķasd ider, niteki her gün ve her sâ‘at niçesini helâk eyleyor². Pes, imdi ölmezden evvel civânlardan mütemetti‘ ol.

نعم هر دو جهان پیش عاشقان بجوى
که آن مداع قلیلست و این بهای کثیر

Na‘im-i her du cihân pîş-i ‘âşîkân be-cevî
Ki ân meta‘-ı ķalîl’ est u īn bahâ-yı kesîr

Be-cevî; bâ ҳarf-i muķâbele ve **yâ** ҳarf-i vaḥdet. **Ki** ҳarf-i ta‘lîl.

Mahşûl-i Beyt: İki cihânîn ni‘meti ‘âşîklar ķatında bir arpacadır, zîrâ ol ni‘met azacık metâ‘dır ve bir arpa çok bahâdır, ya‘nî ‘âşîklar cânâniñ arpaca muhabbetini iki ‘âlemiñ ni‘metine degişmezler.

معاشری خوش و رودی ساز می خواهم
که درد خویش بگویم بناله بم و زیر

Mu‘âşîrî hoş u rûdî be-sâz mî-hâhem
Ki derd-i hîş bi-gûyem be-nâle-i bam u zîr

Mu‘âşir bunda müşâhib ma‘nâsına nadır (^{M,T+} ve **yâ** ҳarf-i vaḥdet.) **Rûd** sâz kirişi ya‘nî çeng ve ķanûn ve ķopuz ķılı ve **yâ** ҳarf-i vaḥdet, ammâ bunda sâz kendi murâddır, zîkr-i cüz’ irâde-i küll tarîkiyle. **Be-sâz; bâ** ma‘a ma‘nâsına nadır, **sâz**dan murâd düzendir. **Ki** ҳarf-i ta‘lîl. **Be-nâle-i bam; bâ** ҳarf-i müşâhabet ve iżāfet lâmiyyedir. **Bam** sâzlarıñ iri ve yoğun āvâzlı kirişine dirler ve **zîr** ince āvâzlı ķila, ammâ aşlında yoğun kirişе **bam** ve ince kirişе **zîr** dirler.

Mahşûl-i Beyt: Bir eyü müşâhib ve bir düzenli sâz dilerim, ya‘nî düzeni yerinde bir sâz isterim ki kendi derdimi söyleyeyim bam u zîr nâlesiyle. Ya‘nî sâza uyup haseb-i hâl kendi şîrimden bir ǵazel naǵmeye getürem, hâşılı, cânâna hâlimi ‘arz ideyim.

1 T, F: ‘ömürîne.

2 S: eyleyori. M: eyleyor.

بر آن سرم که ننوشم می و گنه نکنم
اگر موافق تدبیر من شود تقدیر

Ber-ân serem ki ne-nûşem mey u guneh ne-konem
Eger muvâfiğ-i tedbir-i men şeved taķdîr

Ser bunda sevdâ ve ārzû ma'�nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Ol hevâ ve sevdâ üzereyim ki bâde içmeyem ve günâh ey-lemeyem¹ eger benim tedbîrime taķdîr-i Hûdâ² muvâfiğ olursa, ya'nî bu hâller każâ defterinde müşbet olmadıysa bunlardan geçerim.

بعزم توبه نهادم قدح ز کف صد بار
ولی گرشمه ساقی نمی کند تقصیر

Be-'azm-i toybe nihâdem ķadeh zi-kef şed bâr
Veli girişme-i sâkî ne-mî-koned taķşîr

Be-'azm-i toybe; bâ harf-i sebeb ve iżâfet maşdarîn mef'ülinedir. **Girişme-i sâkî** lâmiyyedir, [girişme] nâz ve şîve ma'�nâsinadır. **Ne-mî-koned taķşîr** ya'nî tevbeye mânî olur.

Mahşûl-i Beyt: Tevbe ķaşdıyla yüz kerre ķadehi elimden ķodum, ya'nî tevbeye eylemekiün bâde ķadehini elimden niçe kerre ķodum, ammâ sâkîniñ nâz u şîvesi gine içürmekde taķşîr eylemez, ya'nî yine baňa ķadehi aldırup içürür, ya'nî girişmesine taħammül idemeyüp gine bâde-nûş olurum.

می دو ساله و محبوب چارده ساله
همین بست مرأ صحبت صغیر و کبیر

Mey-i du săle vu maḥbūb-ı çâr-deh săle
Hemîn bes'est merâ şohbet-i şâğir u kebîr

Mey-i du săle iki yıllık şarâb. **Çâr-deh săle** ondört yaşar³. **Şohbet-i şâğir** iżâfeti lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: İki yıllık şarâb ve on dört yaşar⁴ maḥbûb, bu baňa yeter küçük ve büyük müşâħabeti. Ya'nî ekâbir yerine maḥbûb-ı çâr-deh săleyi ittiħâz

1 M: işlemeyem.

2 S: taķdîr.

3 M, S: ondört yaşında.

4 M, S: ondört yaşında. (F nüshasında da iki yerde "yaşar" olarak geçmektedir.)

eyledim ve eşagir yerine mey-i du sâleyi. Hâşılı, bunlar baña yâr-ı müşâhib¹ yeter, hâtırımı bunlarla eglerim.

چو قسمت ازلى بى حضور ما كردى
گر اندىكى نه بوقق رضاست خرده مكىر

Çu kıismet-i ezeli bî-ḥuzûr-ı mā kerden
Ger endeki ne be-vefl̄-i rîzâst ḥurde me-ğîr

Kıismet-i ezelî beyâniyye. **Bî-ḥuzûr-ı mā** lâmiyyedir. **Hurde me-ğîr** hurde tutma ya'nî ṭâ'n eyleme. (316a)

Mahşûl-i Beyt: Çünkü kıismet-i ezeliyi bizim huzûrumuzsuz eylediler, ya'nî evvel kıismet eyledikleri vakıt çünkü biz hazır değil idik, eger bir miğdâr rizâya muvâfiğ değil ise ṭâ'n eyleme. Ke'enne ki hazır olsaç muktezâmîzca kıismet iderlerdi, ammâ hazır olmamağla bir miğdâr muktezâya muvâfiğ kıismet eylemedilerse dâhl ü ṭâ'n eyleme, hâşılı, kâzâya rizâ vir dimekdir.

چو لاله در قدح ريز ساقيا مى مشك
كه نقش خال نگارم نميرود ز ضمير

Çu lâle der-ķadehem rîz sâkiyâ mey-i müşk
Ki naķş-ı ḥâl-i nigârem ne-mî-reved zi-żamîr

Mey-i müşk şarâb-ı misketdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Nakş-ı hâl-i nigârem** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Ne-mî-reved** gitmesünveyâ gitmeye. **Żamîr**'den murâd hâtırdır.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, lâle gibi ķadehîme şarâb-ı misket dök tâ ki nigârimîn hâli naķşî hâtırımdan gitmeye. **Müşk** zikri lâleniñ dâğı için ve naķş-ı ḥâl-i cânâñ içündür. **Çu lâle** teşbihî iki yere şarf olmak kâbildir, ķadehe ve mey-i müşke, *te'emmel tedri*². Mışrâ-ı evveliñ ma'nâsını; ey sâkî, lâle gibi benim ķadehîme müşk-bû şarâb dök diyen müşkden murâdı bilmemişdir³.

نگفتمت كه حذر كن ز زلف او اي دل
كه مى كشند درين حلقة باد در زنجير

Ne-goftemet ki hâzer kon zi-zulf-i ū ey dil
Ki mî-keşend derîn ḥalqa bâd der-zencîr

1 S: yâr ve müşâhib.

2 M: tedebber.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Ne-goftemet fi'l-i nefy-i māzī, istifhām-ı inkārī ma'nāsına, dimedim mi ben saña, ya'nī didim dimekdir. **Ki** harf-i ta'lil. **Der-zencir;** **der** harf-i şila, **be-zencir** dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey gönlü, ben saña dimedim mi ki anıñ zülfinden hâzer eyle, zırâ bu ḥalķa-ı zülf-i cānânda bâdı zincire çekerler, ya'nı bunda bâd-ı çâ-pük-süvâri zincire çekerler, sen hod bir ağır ayaaklı dîvânesin. Bu ḥalķada bâdı zincire çekerler dimekden murâd budur ki zülf-i müca[“]ad zincir şeklinde olur. Bâd ise zülfe uğramağdan hâlî degil. Pes, ke'enne ki ḥalķa-ı zülfe bend olur.

بیار ساغر یاقوت فیض و در خوشاب
حسود گو کرم آصفی بین و بمیر

Bi-y-är sâğar-ı yâkût-feyz u durr-i hoş-âb
Hasûd gû kerem-i Âşafî bi-bîn u bi-mîr

Sâğar-ı yâkût-feyz iżâfeti beyâniyyedir, yâkût feyzli ya'nî fâ'ideli. **Vâv** harf-i 'atf. **Durr-i hoş-âb** yâkût'a ma'ṭûfdur, taķdîri **sâğar-ı durr-i hoş-âb-feyz**dir, ya'nî dürr-i hoş-âb fâ'ideli sâğar getür dimekdir. **Kerem-i Âşafî** iżâfeti beyâniyyedir, **Âşafâ** ya'nî vezîr-i a'zama mensûb kerem dimekdir. **Kerem**, **bîn**'iñ muķaddem mefûlidir ve **bi-mîr** bi-bîn'e ma'ṭûfdur.

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Yâkût feyzli ve dürr-i hoş-âb feyzli sâğarı getür ve hâsûde di, vezîr-i a'zamîn keremini gör ve öl, ya'nî baňa eylediği rî'âyeti gör ve helâk ol hâsediñden.

دل رمیده ما را که پیش می گیرد
خبر دهید ز مجنون جسته از زنجیر

Dil-i remîde-i mā ki pîş mî-gîred
Haber dehid zi-mecnûn-i ceste ez-zencir

Dil-i remîde-i mā iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir, **remîde** ürkmuş, **râ** edât-ı taħṣîş. **Ki** ismdir kim ma'nâsına. **Pîş** öñ ma'nâsına nadır. **Ceste**, cîm-i 'Arabîniñ fetîhiyle, sıçramış ma'nâsına, ammâ bunda ķaçmış ve sıçratmış¹ ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Bizim ürkmuş ve ķaçmış gönlümüzün öñünü² kim tutar ya'nî kim žabî idebilür? İmdi haber viriñ zincirden boşanup ürkmiş

1 S: sıçramış.

2 M: öñini.

mecnündan, ki bizim remîde gönlümüz zincirden boşanmış bir mecnundur, pes, haber virün ki tutup zincir ursunlar. Zi-mecnûn'ı **be-mecnûn** (316b) ve ceste'yi **haste** yazanlar, hâ ile, ve ma'nâsını; hasta mecnuna haber viriñüz zincirden diyenler lafiżda ve ma'nâda haṭā idüp 'aceb dîvânelikler eylemişler¹.

چه جای گفتة خاجو و شعر سلمانست
که شعر حافظ ما به ز نظم خوب ظهیر

Çi cây-i gofte-i Hâcû vu şî'r-i Selmân'est
Ki şî'r-i Hâfîz-i mâ bih zi-nazm-i hûb-i Zahîr

Cây bunuñ gibi yerlerde mukhammdir. **Gofte-i Hâcû** ve **şî'r-i Selmân** iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Şî'r-i Hâfîz** da böyledir. **Nâzm-ı hûb-ı Zahîr** beyâniyye ve lâmiyyedir².

Mahşûl-i Beyt: Hâcû kelâmınıñ ve Selmân şî'riniñ ne mahallidir, ya'nî anlarıñ nazmâna ne i'tibâr? Ki bizim Hâfîz'imiziñ şî'ri anlarıñ şî'rinden degil Zahîr'iñ hûb şî'rinden de yegdir. Hâce, Zahîr'iñ şî'rini Selmân'iñ ve Hâcû'nuñ şî'rîne tercîh ider. Bâhuşş ki Selmân'a şâ'ir-i sâhir ve Hâcû'ya nahâl-bend-i şu'arâ-yı 'Acem dimişler. Fi'l-vâki' Zahîr'iñ kelâmında olan halâvet ü şafâ bir şâ'iriñ kelâmında yokdur, meger Hażret-i Mevlânâ Câmi'niñ ki evna'-ı şî'rde ķasab-ı sebağ iletmışdır, *kaddese'llâhu sirrehu'l-'azîz*. Hâşılı, Hâfîz'iñ şî'ri Zahîr şî'rinden yegdir, zîrâ şîrf 'irfândır ve Zahîr'iñ şîrf mecazdır.

حديث توبه درين بزمگه مگو حافظ
که ساقیان کمان ابرویت زند بتیر

Hadîş-i tovbe derîn bezmgeh me-gû Hâfîz
Ki sâlikyân-i kemân-ebrûyet zenend be-tîr

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfîz, bu meclisde tevbe sözünü söyleme ya'nî tevbe adını ańma, zîrâ kemân-ebrû sâkîler seni ǵamze ve müjgân okıyla ururlar. Hâşılı, sâkîler seniñ tevbeñi istemezler, zîrâ meclisiñ revnakı ve nûr-ı ǵiyâ-bahşisin.

1 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'î>

2 Bu son iki cümle S'de Mahşûl-i Beyt'ten sonra yazılmış.

Ve lehu eyzan

**Ez-Bâhr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün**

دلا چندم بريزى خون ز دиде شرم دار آخرا
تو نيز اى دиде خوابى كن مراد دل بر آر آخرا

Dilâ çendem bi-rizî hûn zi-dîde şerm dâr âhir
Tu nîz ey dide hâbî kon murâd-ı dil ber-âr âhir

Çendem; mîm ma‘nâ cihetinden **hûn**’a muğayyeddir. **Nîz** dahî dimekdir.
Hâbî; yâ harf-i tenkîr. **Murâd-ı dil** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, niçe bir ķanımı dökersin, gözümden elbette utan, sen de ey dîde, hâb eyle, göñül murâdını hâşıl eyle. Göñüle ‘itâb ider gözü ķan ağlatduğicün ve göze ‘itâb ider uyumayup göñli bî-dâr tutduğicün. Hâşılı, göñül ile gözüñ hâlleri biri birine mevkûfdur. Her bâr ki dil râhatdadır, göz ferâgatdadır ve göz ferâgatda olunca göñül râhatda olur.

منم يا رب كه جنان را ز ساعد بوسه مى چينم
دعای صبحدم دیدی كه چون آمد بکار آخرا

Menem yâ Rab ki cânân-râ zi-sâ‘id bûse mî-çinem
Du‘â-yı şübh-dem dîdî ki çûn âmed be-kâr âhir

Yâ Rab bunda iki ma‘nâya mütehammildir, ya‘nî yâ Allâh ve ‘acabâ ma‘nâsına. **Ki** harf-i beyân. **Cânân-râ;** râ edât-ı taħış. **Bûse,** **mî-çinem**’iñ mefûl-i şarîhi ve **ez-sâ‘id** ġayr-i şarîhidir. **Mî-çinem** fi'l-i mužâri‘ mütekellim vaħdedir. **Dîdî** fi'l-i mâzî müfred muħâṭab, istifħâmi mutażammun, gördün mi dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Çûn** bunda keyfe ma‘nâsinadır. **Āmed be-kâr** işe geldi ya‘nî yaradı.

Mahşûl-i Beyt: Ben miyim yâ Rab ki cânâniñ bileğinden bûse dirüp divşirürem, istiğrâb ider cânâniñ sâ‘idini bûs eyledüğini, ya‘nî bu bir ‘azîm işdir ki olmaz. Şabâħ vakħtiniñ du‘asını gördün mi ki niçe işe gelüp yaradı ya‘nî fâ’ide virdi, zîrâ şübh-dem du‘â eylemiş imiş ki cânâniñ sâ‘idini bûs eyleye.

مراد دني و عقبي بمن بخشيد روزى بخش
بگوشم قول چنگ اول بدستم زلف يار آخر

Murâd-ı dunyî vu 'ukbî be-men bahşid rûzî-bahş (317a)
Be-gûsem ķavl-i ceng evvel be-destem zulf-i yâr âhir

Rûzî-bahş vaşf-ı terkîbîdir, rızk bağışlayıcı ya'nî Rezzak ma'nâsına. Bu beytde **âhir** mukâbil-i evveldir.

Mahşûl-i Beyt: Dünyâ ve âhiret murâdını baña Allâhu Te'âlâ bağışladı. Evvel ķulağıma ceng âvâzını bağışladı ve âhir elime zûlf-i yâri virdi, hâşılı, baña kâm-rânlık virdi.

چو باد از خرمن دونان روبدن خوشة تا چند
ز همت توشه بر دار و خود تخمى بکار آخر

Cu bâd ez-hirmen-i dünân rubûden hûşê'i tâ çend
Zi-himmet tûşê'i ber-dâr u hûd tohûmî bi-kâr âhir

Hûşê bunda başak ma'nâsınaadır ve **yâ** harf-i vahdet ve yâ tenkîr. **Tûşê** azık ve **yâ** harf-i vahdet. **Ber-dâr** ķaldır ya'nî taħṣîl eyle. **Vâv** harf-i 'atf. **Hod** bunda kendi ma'nâsınaadır. **Tohûmî;** **yâ** harf-i vahdet. **Bi-kâr** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, kârifden'den, ekin ek dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Yel gibi, alçaklar hârmanından bir başak ve yâ müşlaķâ başak ķapmaķ niçeye dek, hâşılı, iliñ cüz'iyâtına şarkmak niçeye dek? Himmetden bir tûşê ķaldır ve kendiñ bir tohûm ek, ya'nî himmet idüp bir hâlet peydâ eyle ki ҳalq saña muhtâc ola ve sen kimseye muhtâc olmayasın

نگارستان چين دانم نخواهد شد سرايت ليك
بنوك كلک مشك آميز نقشى مى نگار آخر

Nigâristân-ı Çîn dânen ne-ḥâhêd şud serâyet lîk
Be-nûk-i kîlk-i muşk-āmîz naķşî mî-nigâr âhir

Nigâristân-ı Çîn ve **Nigâr-hâne-i Çîn** bir evdir ki gelen üstâd naķkâşlar kendiler istîhrâc eyledikleri nuķûş-ı ġarîbeyi anda naķş eylemişler. **Be-nûk;** **bâ** harf-i müşâħabet, **nûk** her nesneniñ sıvri ucına dirler. **Muşk-āmîz** vaşf-ı

terkîbîdir, müşk karışdırıcı¹. (M,T+ **Nâksî; yā** harf-i vaḥdet. **Mî-nigâr; mî** harf-i te'kîd, **nigâr** fi'l-i emr müfred muhâṭab, nigârîden'den, naḳş eyle dimekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Bilürem ki Çin Nigâr-hâne'si sarâyîn olısar degildir, lâkin müşk-âmîz kâlemîn ucıyla bir naḳş naḳışla², ya'nî Nigâr-hâne nuķuşına kâdir degil iseñ kâlem ucıyla bir nesne yaz, hâlı turma. Hâşılı, 'Mâ lâ-yudreku kulluhu lâ-yutreku kulluhu³ hâsebince efâl-i enîkaya ve a'mâl-i dakîkaya kâdir degil iseñ bi'l-külliye terk eylemek olmaz, kâdir olduğuñ deñlü 'amele sa'y idüp tek turma.

دلا در ملك شبخيزى گر از اندوه نگريزى
دم صحبت بشارتها بيارد زان ديار آخر

Dilâ der-mulk-i şeb-hîzî ger ez-endûh ne-grîzî
Dem-i şohbet bişârehâ bi-y-âred zân diyâr âhir

Mulk-i şeb-hîzî iżâfeti beyâniyyedir. **Şeb-hîz** vaṣf-i terkîbîdir, hîzîden'den, gice kâlkıcı dimekdir. **Endûh** ǵam u ǵusşa. **Ne-grîzî** fi'l-i nefy-i istîkbâl müfred muhâṭab, kaçmazsañ dimekdir. **Dem-i şohbet** beyâniyye ve mübtedâ ve **bi-y-âred** haberî.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, eger şeb-hîzlik mülkinde ǵamdan ve zâhmetden kaçmazsañ ya'nî şeb-hîz olmayı iňtiyâr iderseñ şabâh nefesi saña diyâr-ı cânândan muştuluklar getürür elbette. Hâşılı, giceler kâlkup cânâna hulûş-ı tâviyyetle teveccûh iderseñ şabâh vaqtinde saña kûy-ı cânândan hayırli haberler gelür elbette.

بىچون ماھ زانو زد مىي چون لعل پىش آورد
تو گويى تائىم حافظ ز ساقى شرم دار آخر

Butî çun mâh zânû zed meyi çun la'l pîş āverd
Tu gûyi tâ'ibem Hâfiż zi-sâkî şerm dâr âhir

(M,T+ **Butî; yā** harf-i vaḥdet. **Zânû zed** diz çökdi. **Meyî; yā** harf-i vaḥdet. **Tâ'ib** ism-i fa'ildir, tevbekâr ma'nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Mâh gibi bir mahbûb diz çökdi ve la'l gibi bir bâde öñine getürdi, Ey Hâfiż, sen tâ'ibim dirsins ya'nî şarâbdan tevbekârim, şimdien girü içmem dirsins, sâkîden hicâb eyle, (317b) bu sözü söyleme. Hâşılı, mâh gibi bir dilberle içmeyince nice şabr idersin.

1 S, F: müşk karışdırıcı dimekdir, ya'nî mürekkeb karışdırıcı.

2 S, M: bir naḳş naḳş eyle.

3 Bir şey bütünüyle elde edilmezse bütünüyle terk edilmez.

296

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel¹
Fâ‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât²**

ساقیا مایه شباب بیار
یک دو ساغر شراب ناب بیار

Sâkiyâ mâye-i şebâb bi-y-âr
Yek du sâğar şerâb-ı nâb bi-y-âr

Mâye asl'a dirler, **şebâb**'a iżāfet lâmiyyedir, **şebâb** yigitlik dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, yigitlik sermâyesin getür, ya‘nî bir iki sâğar şarâb-ı şâfi getür, zîrâ sermâye-i civânıdır, ya‘nî pîr nûş iderse civân olur.

داروی درد عشق یعنی می
کوست درمان شیخ و شاب بیار

Dârû-yı derd-i ‘ışk ya‘nî mey
K’ûst dermân-ı şeyh u şâb bi-y-âr

Şâbb, bâ’nîn teşdidiyle, yigitdir, żarûret-i vezn için taħħif kılındı.

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk derdiniñ dermâni ya‘nî şarâb ki ol şarâb pîriñ ve yigi-diñ dermânidır getür, hâşılı, şarâb getür.

آفتابت و ماہ باده و جام
در میان مه آفتاب بیار

Āftâb’est u mâh bâde vu câm
Der-miyân-ı meh āftâb bi-y-âr

Bâde'yi āftâb'a ve câm'ı mâh'a teşbîh eyler.

Mahşûl-i Beyt: Āfitâb u mâhdır bâde ve câm, mâh gibi câm içinde āfitâb gibi bâde getür.

1 M: ez-bahr-i hâfif.

2 S: Mefâ‘ilün Fâ‘ilâtün Fe‘ilât.

می کند عقل سرکشی تمام
گردنش را ز می طناب بیار

Mî-koned 'aklı ser-keşî-i tamâm
Gerdeneş-râ zi-mey tınâb bi-y-är

(^{S,T+} **Tınâb** çâdîr ipi, bunda murâd muâtlak ipdir.)

Mahşûl-i Beyt: 'Akıl tamâm serkeşlik ider. Boynın bağlamağa bâdeden tınâb getür.

بزن این آتش مرا آبی
يعنى آن آتش چو آب بیار

Bi-zen in âtes-i merâ âbî
Ya'nî ân âtes-i çu âb bi-y-är

Mahşûl-i Beyt: Sâkîye hîtiâb idüp buyurur: Benim bu âteşime şu sep, ya'nî ol şu gibi ergiyen¹ âteşi getür.

گل اگر رفت گو بشادی رو
باده ناب چون گلاب بیار

Gul eger reft gû be-şâdî rev
Bâde-i nâb-i çun gul-âb bi-y-är

Mahşûl-i Beyt: Gül eger gitdiyse ey sâkî, sen di, var şenlikle git, ya'nî şâd u hândân var git di ve bize gül-âb gibi bâde-i nâb getür, ya'nî sâfi şarâb getür.

غلغل ببلبل ار ماند چه غم
قلقل شیشه شراب بیار

Ğulgul-ı bulbul er ne-mând ci ǵam
Kullkul-ı şîše-i şerâb bi-y-är

Mahşûl-i Beyt: Eger bülbülüñ ǵulgûlu ǵalmadıysa ne ǵam, şarâb şîsesiniñ kulkulunu getür, ya'nî şavt-ı bülbül yoğise kulkul-ı şûrâhîyi bize getür.

غم دوران مخور که رفت بباد
نمۀ بربط و رباب بیار

Ğam-ı devrân me-ḥor ki reft be-bâd
Naǵme-i barbaṭ u rubâb bi-y-är²

1 M: erigen. F nüshasında râ harfinin üzeri cezimli.

2 S'de barbuṭ ve rebâb olarak harekelenmiş.

Barbat, (^{M,T+} iki bâ'nîñ fethalarıyla,) çopuz ve **rubâb** iklîkdir¹.

Mahşûl-i Beyt: Devrân ǵamın yeme ki bâda vardı diyü, ya'nî fenâ oldu. Çopuzla rübâb² naǵmesini getür, ǵayrısı efşânedir.

وصل او جز بخواب نتوان دید
دارویی کوست اصل خواب بیار

Vaşl-ı ū cuz be-hâb ne-tvân did
Dârûyî k'ü'st aşl-ı hâb bi-y-âr

Mahşûl-i Beyt: Vaşl-ı cânâni düşen ǵayrıda görmek olmaz, imdi bir dârû ki uyķunuñ aşlıdır, getür, ya'nî şarâb uyudur կismıdır, zîrâ şarâbiñ bir şifati³ murkîddir, (^{M,T+} rukûddan,) uyudıcı ma'nâsına. Pes, baña şarâb getür ki içüp mest olup uyķuya varayım, bâshed ki cânâni düşümde görem.

گرچه مستم سه چار جام دگر
تا بکلى شوم خراب بیار

Gerçi mestem se çâr câm-ı diger
Tâ be-kullî şevem harâb bi-y-âr

Mahşûl-i Beyt: Gerçi mestim üç dört կadeh dahî vir, tâ külliyyen hârâb olayım.

یك دو رطل گران بحافظ ده
گر گناهست و گر ثواب بیار

Yek du riṭl-ı girân be-Hâfiż dih
Ger gunâh'est u ger şevâb bi-y-âr

Mahşûl-i Beyt: Bir iki ağır riṭl Hâfiż'a vir, ya'nî yarım baṭmân şarâb alur կadehi Hâfiż'a vir, eger günâh u eger şevab (**318a**) hemân getür ey sâkî, ya'nî her ne ise getür biri⁴. Hâşılı, cemī ebyâtıñ âhirinde **bi-y-âr** ile muhâtab olan ǵazeliñ evvelinde mezkûr olan sâkîdir.

¹ S: iklîkdir.

² S: iklîg.

³ S: şarâbiñ bir adı, şifati.

⁴ M, T: eger günâh u eger şevab hemân getür biri.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hâfîf
Fâ‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât¹**

سر و بالا بلند خوش رفتار
دلبر نازنین گل رخسار

Serv-i bâlâ-bulend-i hoş-reftâr
Dil-ber-i nâzenîn-i gul-ruhsâr

Taşkınlı **ey serv** ve **ey dil-ber**’dir, hârf-i nidâ hâzef olundı.

Mahşûl-i Beyt: Ey reftârı güzel, kâmeti bülend serv, ey gül-ruhsâr² nâzlı dilber.

دل ما برده بعیاری
از برای خدا نگاهش دار

Dil-i mā burde’i be-‘ayyârî
Ez-berây-ı Hûdâ nigâheş dâr

Mahşûl-i Beyt: Bizim gönlümüzi ‘ayyârlıkla almış ve iletmışsin, Allâh için anı hifz u şiyânet eyle.

تا بدیدم دو چشم جادویت
در دل من نماند صیر و قرار

Tâ bi-didem du çeşm-i câdûyet
Der-dil-i men ne-mând şâbr u ķarâr

Tâ ibtidâ-yı gâyet içündür.

Mahşûl-i Beyt: O vakıtden beri ki iki câdû gözünü gördüm, benim gönlümde şâbr u ķarâr kalmadı.

سنبل زلف اگر بر افسانی
بود مشک را دگر مقدار

Sunbul-i zulf eger ber-efşânî
Ne-buvev müşk-râ diger miğdâr

1 <S: Fâ‘ilün Fâ‘ilâtü Fâ‘ilâtü>

2 M: gül ruhsârlı.

Mahşûl-i Beyt: Sünbül-i zülfî eger silkerseñ daḥî müşke miḳdâr ḳalmaz, ya'nî müşkûn miḳdârı olmaz.

بى وفابى مكىن دىگر پىشە
بوفا كوش اى بت عيار

Bî-vefâyî me-kon diger pîše
Be-vefâ kûş ey but-i 'ayyâr

Mahşûl-i Beyt: Vefâsızlığı daḥî şan'at eyleme, vefâya sa'y eyle ey büt-i 'ayyâr.

گاه گاهم ببوسە بنواز
تا كە كردى ز عمر برخوردار

Gâh gâhem be-bûse'i bi-nevâz
Tâ ki kerdî zi-'omr ber-hordar

Mahşûl-i Beyt: Gâh gâh beni bir bûse ile ri'âyet eyle, tâ ki 'ömürden ber-hordâr olasın.

حافظ مستمند كە حىرانت
بنده تىست بى زر و دينار

Hâfiż-ı mustmend ki hayrân'est
Bende-i tu'st bî-zer u dînâr

Mustmend igli ma'nâsına nadır, ya'nî marâzdan veya ḳahrdan iglemiş.

Mahşûl-i Beyt: Müstmend Hâfiż ki hayrândır, seniñ ḳuluñdur akçesiz ve altunsuz, ya'nî ṭav'an ve rağbeten saña ḳul olmuşdur.

Bu iki ȝazel yanımızda olan devâvînde bulunmadı, ammâ şârihler biri birine taklıidle yazmışlar, biz de anlara taklıidle yazdık.

[ZĀ HARFİ]

Ve lehu eyżan fî ḥarfî'z-zā'i¹

298

**Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

منم که دیده بدیدار دوست کردم باز
چه شکر گویمت ای کارساز بنده نواز

Menem ki dide be-didâr-ı dôst kerdem bâz
Çi şukr gûyemet ey kâr-sâz-ı bende-nevâz

Dîdâr bunda yüzdür. **Kerdem bâz** açdım dimekdir. **Kâr-sâz** ve **bende-nevâz** vaşf-ı terkibidir, sâziden'den ve nevâziden'den, iş düzici ve bende oħsayıcı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim ki gözümi dostuñ rûyına açdım ya'nî dostuñ rûyını gördüm, saña ne şükür söyleyeyim ey ķulını oħsayıcı, işin düzici Allâh, ya'nî ķulunu tedâruk idüp maşlahatını düzici².

نیازمند بلا گو رخ از غبار مشوی
که کیمیای مرادست خاک کوی نیاز

Niyâzmend-i belâ gû ruh ez-ġubâr me-şûy
Ki kîmyâ-yı murâd est hâk-i kûy-ı niyâz

Niyâz iħtiyâc ve **mend** edât-ı nisbetdir, iħtiyâchi dimekdir, **belâ**'ya iż-afet lâmiyyedir ve **gû**'nuñ mef'ûli. Ve **ruh**, **me-şûy**'uñ mef'ûl-i şarîhi ve **ez-ġubâr** ġayr-i şarîhi ve mecmû'ı makûl-i ķavldir, taķdîri **ez-ġubâr-ı kûy-ı niyâz**'dır. **Ki** ḥarf-i ta'lil. **Kîmyâ-yı murâd** beyâniyye. **Hâk-i kûy-ı niyâz** lâmiyye ve beyâniyyedir meċâzen.

Mahşûl-i Beyt: Belâ faķir u muħtaċina söyle, yüzünü kûy-ı niyâz ġubârin-dan yuma, ya'nî her belâya şabr eyle ve şikâyet eyleme, zîrâ kîmyâ-yı murâddır

1 S: Fî ḥarfî'z-zâ'i.

2 S: maşlahatını düzici Allâh.

niyâz mahallesiniň hâki. Hâşılı, niyâzı ya'nî 'arz-ı hâceti elden koma, zîrâ niyâzmendi her kimse ri'âyet ider, ya'nî tevâzu' murâd kîmyâsıdır ki mütevâzi' murâdin bulur. Hâşılı, tevâzu' u tažarru' murâda vuşûle (318b) sebebdır.

بیک دو قطره که ایشار کردی ای دیده
بسا که بر رخ دولت کنی گرشمە و ناز

Be-yek du կառե ki işär kerdî ey dîde
Besâ ki ber-ruh-ı devlet konî girişme vu nâz

Be-yek; bâ һarf-i sebeb. **Ber** bâ-yı şila ma'nâsinadır, **ruh-ı devlet** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Ey dîde, bir iki կառե sebebiyle ki işär eylediň, devlet yüzine çok girişme ve nâz eylersin, (^{S,F+} ya'nî bir miğdâr gözsa döküp ağlamač sebebiyle devlet-i vişâl-i cânân yüzine çok girişme ve nâz eylersin,) ya'nî rûy-ı vişâl-i cânânı görüp şâd (^{M,T+} u һandân) olursun. Hâşılı, tažarru' ve niyâzla ağlamač vuşûl-i devlet ü sa'âdet sebebdır.

طهارت ار نه بخون جگر کند عاشق
بقول مفتیع عشقش درست نیست نماز

Tâhâret er ne be-һün-ı ciger koned 'âşık
Be-կavl-i muftî-i 'ışkeş durust nîst nemâz

Be-կavl-i muftî-i 'ışkeş iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir ve **şîn-i žamîr 'âşık'a** râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Eger (^{S,F+} 'âşık) һün-ı cigerle tâhâret eylemezse ya'nî կan ağlayup һûna ғark olmazsa 'ışık müftisi կavliyle anıñ namâz u niyâzı şâhîh degildir. Hâşılı, 'âşikîñ gözü giryân ve cigeri biryân olmazsa ehl-i 'ışkîñ katında makbûl ü maṭbû' degildir.

ز مشکلات طریقت عنان متاب ای دل
که مرد راه نیندیشد از نشیب و فراز

Zi-muşkilât-ı tarîkat 'inân me-tâb ey dil
Ki merd-i râh ne-y-endişed ez-nîşb u firâz

'Inân, me-tâb' iñ mef'ûl-i şarîhi ve **zi-muşkilât** ғayr-i şarîhi. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Merd-i râh** lâmiyye. **Ne-y-endişed** fi'l-i nefy-i istikbâl, fîkr eylemez ya'nî կayırmaz dimekdir. **Nişib** iniş ve **fîrâz** yoķuş, evvellerinde fetîh u kesr câ'izdir.

Mahşûl-i Beyt: ‘İşk tarîkatı müşkilâtından ‘inâniñ döndürme ey göñül, ya’ñi i’râz eyleme, zîrâ ‘ışk yolunuñ eri inişden ve yoķuşdan kayırmaz, ya’ñi ‘âşik tarîk-i ‘ışkda zaħmet ü meşâk̄atden endîse eylemez.

من از نسیم سخن چین چه طرف بر بندم
چو سرو راست درین باغ نیست محرم راز

Men ez-nesîm-i suhan-çîn cî ṭarf ber-bendem
Çu serv-i râst derin bâg nîst mahrem-i râz

(^{M,T+} **Nesîm-i suhan-çîn** beyâniyye.) **Suhân-çîn** (^{M,T+} vaſf-1 terkîbîdir,) ǵammâz ma’nâsına. **Ṭarf** fâ’ide. **Serv-i râst** beyâniyye. **Derîn bâg**; taķdîri bâg-1 ‘ışk u mahabbet’dir.

Mahşûl-i Beyt: Ben nesîm-i ǵammâzdan ne fâ’ide bağlarım çünkü serv-i müstakîm bâg-1 ‘ışk u muhabbetde mahrem-i râz degildir. Ya’ñi serv bunca istikâmetle ‘âşılıka bâg-1 ‘ışkda mahrem-i râz degil, yâ nesîm-i ǵammâzdan ‘âşik ne fâ’ide hâşîl ider. Nesîme ǵammâz didikleri anîñündür ki büy-1 zülf-i cânâni ‘âleme münteşîr ider. Mîşrâ’-1 şâñîniñ ma’nâsını; tögrî serv gibi bu bâgda mahrem-i râz degildir diyenler ma’nâyi tögrî söylememişler¹.

درین مقام مجازی بجز پیاله مگیر
درین سرâچه بازیچه غیر عشق مباز

Derîn maķâm-1 meczâi be-cuz piyâle me-gîr
Derîn serâçe-i bâzîce ǵayr-i ‘ışk me-bâz

Makâm-1 meczâî beyâniyye, murâd dünyâdır ki fâni-i mahzîdir. **Serâçe-i bâzîce** de beyâniyyedir, **bâzîce** oyuncak, ya’ñi oyuncaķ sarâyı ki dünyâ murâddır.

Mahşûl-i Beyt: Bu makâm-1 meczâîde piyâleden ǵayri tutma, ya’ñi eliñe piyâle ve câmdan ǵayri nesne alma. Bu oyuncaķ sarâyında da ‘ışkdan ǵayri oynatma², ya’ñi ‘ışkdan ǵayri nesneye meşgûl olma, ya’ñi ‘âşik ol.

اگرچه حسن تو از عشق غیر مستغنیست
من آن نیم که ازین عشقازاری آیم باز

Egerçi hûsn-i tu ez-‘ışk-1 ǵayr mustaġnîst
Men ân niyem ki ezin ‘ışk-bâzî âyem bâz

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem’î>

2 S, M: oynamaya.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi seniň hüsnüň (319a) ağıyarıň ‘ışķından müstağnīdir ya‘nī kimseniň ‘ışķına muhtac degildir, ammā ben ol kimse degilim ki bu ‘ışķ-bâzılıkdan girü gelem, ya‘nī rücū’ idüp ferâgat idem, ya‘nī mahbûb-dostlığı terk eylemem¹.

چه گويمت كه ز سوز درون چه مى بینم
ز اشك پرس حکایت كه من نیم غماز

Çi gûyemet ki zi-süz-ı derün ci mî-binem
Zi-esk purs hikâyet ki men niyem ġammâz

Mahşûl-i Beyt: Saňa ne diyem ki süz-ı deründan ne görürüm, ya‘nī ben beyân idemezem âteş-i dilden gördüğüm, eşkden şor hikâyeti ki ben ġammâz degilim, ya‘nī eşk ġammâzdır ki muhabbet ü ‘ışkı iżħâr ider.

غرض گرشمە حسنت ور نه حاجت نىست
جمال دولت محمود را بزلف اياز

Garaż girişme-i hüsne'st v'er ne hâcet nîst
Cemâl-i devlet-i Maḥmûd-râ be-zulf-i Ayâz

Mahşûl-i Beyt: Sultân Maḥmûd'uñ Ayâz'ı sevmeden murâdı Ayâz'ıñ güzelligi ve hüsniniň nâz u şivesidir, ya‘nî ‘ışk u muhabbetiň һarekât u sekenâtıdır, yoksa ihtiyyacı yokdur Sultân Maḥmûd'uñ devleti cemâliniň Ayâz'ıñ zülfine. Ya‘nî anıň devleti salṭanat devletidir ki hüsne ü bahâda zînet ü pîrâyeye ihtiyyacı yokdur. Pes, Ayâz'ı sevmeden garaż tecelli-i cemâl ü girişme-i hüsndür, ya‘nî aralarında nâz u şivedir.

غزل سرايى ناهيد صرفه نبرد
در آن مقام كه حافظ بر آورد آواز

Gazel-serâyi-i Nâhîd şarfe'i ne-bered
Der-ân makâm ki Hâfiż ber-âvered âvâz

Sarfe ziyâde, bunda terâkkî murâddır. **Nâhîd** Zühre yıldızıdır ki sâzenderler aña mensûbdur. **Gazel-serâ** vaşf-ı terkibidir, serayiden'den, gazel irlayıcı dimekdir, sîn'de fetha ve kesre câ'izdir, yâ-yı evvel aşlı ve yâ-yı şanı iżâfet için gelmişdir, (^{M,F+} iżâfet lâmiyyedir.) **Ber-âvered** қaldırıa dimekdir, **âvâz** mefûli.

1 S: ya‘nî rücū’ ve ferâgat idüp mahbûb-dostlığı terk idem, eylemem.

Mahşûl-i Beyt: Zühre’niñ ǵazel ırlayıcılığı¹ şarfe iletmez ya‘nî terakķî ey-lemez şol makāmda ki Hâfiż âvâz կaldıra ya‘nî ǵazel-serâylîk eyleye. Hâşılı, (M,T+) Hâfiż ‘ışķ dâstânını okuduğu yerde Zühre’niñ âvâzı pest olur.

299

**Ve lehu eyzân
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

هزار شکر که دیدم بکام خویشت باز
ز روی صدق و صفا گشته با دلم دمساز

Hezâr şukr ki dîdem be-kâm-ı hîşet bâz
Zi-rûy-ı şîdîk u şefâ geşte bâ-dilem dem-sâz

Hîşet tâsı ma‘nâ cihetinde **bâz**’a muķayyeddir. **Dem-sâz** vaşf-ı terkibidir, sâziden’den, **dem** nefes, **dem-sâz**’iñ ma‘nâsı hem-nefesdir ya‘nî müşâhib.

Mahşûl-i Beyt: Biñ şükür ki gine seni kendi murâdîmcâ gördüm. Mîşrâ‘-ı şâni dîdem’i beyân ider, ya‘nî şîdîk u şafâ cihetinden göfnümle müşâhib olmuş, ya‘nî seni göfnümle hülûş-i tâviyyetle müşâhib olmuş gördüm. Hâce vişâl-i cânâna hezâr şükür ider.

رونداگان طریقت ره بلا سپرند
حریف راه نیندیشد از نشیب و فراز

Revendegân-ı tarîkat reh-i belâ siperend
Harîf-i râh ne-y-endîşed ez-nîşîb u firâz

Revendegân elif ve nûn’la cem’ oldı zevî'l-'ükûle şîfat olduğuçün, **revende** seyyâh ma‘nâsına nadır, **tarîkat**’a iżâfet lâmiyyedir (M,T+ meçâzen.) **Siperend**, sîn’iñ şammî ve kesriyle, lafz-ı müşterekdir, işmarlamağ ve çignemek beyninde, bunda çignemekden yürümek murâddır. **Harîf** bunda muṭlaq şâhiş ma‘nâsına nadır, **râh**’a iżâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Tarîkat sâlikleri ve seyyâhları belâ yolına giderler ya‘nî belâdan kaçmazlar, zîrâ yol eri yoluñ inişinden ve yoķusından kayırmaz, ya‘nî iniş ve yoķuş (**319b**) hâtiırına gelmez.

1 T: ırlayıcılığı.

غم حبیب نهان به ز جست و جوی رقیب
که نیست سینه ارباب کینه محرم راز

Ğam-ı hâbîb nihânbih zi-custucûy-i rakîb
Ki nîst sîne-i erbâb-ı kîne mahrem-i râz

Sîne-i erbâb-ı kîne lâmiyyelerdir. **Mahrem-i râz** maşdarîn mefûline iżâfeti ķabilindendir.

Mahşûl-i Beyt: Habibiñ ǵamı cust u cûy-ı rakîbden nihân olmak yegidir, ya'nî rakîb arayup bulmasından ve bilmesinden, hâşılı, iṭṭilâ'ından. Zîrâ erbâb-ı kîneniñ sînesi mahrem-i râz degildir, ya'nî sîrr-ı cânâna läyik degildir.

بدین سپاس که مجلس منورست بدoust
گرت چو شمع جفایی رسد بسوز و بساز

Bedîn sipâs ki meclis munevver'est be-dôst
Geret çu şem' cefâyî resed bi-sûz u bi-sâz

Bedîn; bâ һarf-i sebeb. **Ki** һarf-i beyân. **Be-dôst; bâ** һarf-i muşâhabet. **Cefâyî; yâ** һarf-i vahdetveyâ tenkîr. **Bi-sâz** қâni' ol dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bu şükür sebebiyle ki meclis dostla münevver ü rûşendir, eger saña şem' gibi bir cefâ ırışürse yan ve қâni' ol. Hâşılı, dostiçün yanmaçdan қaçmamağ gerek, belki anıñcun yanmağa râzî olmağ gerek.

بنیم بوسه دعایی بخر ز اهل دلی
که کید دشمنت از جان و جسم دارد باز

Be-nîm bûse du'âyi bi-hîr zi-ehl-i dîlî
Ki keyd-i duşmenet ez-cân u cism dâred bâz

(^{M,T+} **Du'âyî; yâ** һarf-i vahdet. **Bi-hîr; bâ** һarf-i te'kid ve **hîr** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, şatun al ma'nâsına.) **Ehl-i dîlî;** iżâfet lâmiyyedir (^{M,T+} ve **yâ** һarf-i vahdet.) **Ki** һarf-i ta'lîl. **Keyd-i duşmenet** maşdarîn mefûline iżâfetidir ve lâmiyye. **Dâred bâz** girü tutar ya'nî men' ider dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Yarım bûse ile bir ehl-i dilden bir du'â al, ya'nî bir 'âşîk-ı şâdîkî ri'âyet idüp bir һayır du'âsin al, tâ ki ol du'â (^{S,T+} ve yâ 'âşîk,) düşmeniñ (^{M,T+} keydini) cân u cismiñden men' eyleye, hâşılı, seni 'azâb u belâdan hîfz u şiyânet eyleye.

ملالتى كه بروى من آمد از غم تو
توان كه شرح دهم آصفا بسال دراز

Melâleti ki be-rûy-ı men āmed ez-ğam-ı tu
Tuvân ki şerh dehem Âşafâ be-sâl-i dirâz

Mahşûl-i Beyt: Bir melâmet ki benim yüzüme geldi seniñ ǵamıñdan, ya'nî seniñ ǵam u ǵuşşañdan baña gelen belâlar ve melâlleri ey Âşaf ya'nî ey vezîr-i a'żam, uzun yılda anı şerh eylemek olur ancak. Bir iki günde şerh u beyân eylemek olmaz.

فکند زمزمه عشق در عراق و حجاز
نوای بانگ غزلهای حافظ شیراز

Fikend zemzeme-i 'ışk der-'Irâk u Hicâz
Nevâ-yı bâng-ı ǵazelhâ-yı Hâfiż-ı Şîrâz

Zemzeme ávâze ya'nî çav, 'ışk'a iżâfet beyâniyyedir. **'Irâk u Hicâz** iħām tarîkiyle mezkûrlardır, ya'nî **'Irâk**'dan murâd 'Irâk-ı 'Acemdir ki İşfahân ve nevâhîsidir ve **Hicâz**'dan Mekke ve nevâhîsidir. Ve makâmâtda **'Irâk** usûl-ı erba'anıñ ikincisidir ve **Hicâz** mâye¹ ve bûselik ávâzıdır. **Nevâ** da iħām tarîkiyle vak'i olmuşdur, şiyt u şadâ ma'nâsına ve naǵme-i İşfahân'ıñ fer'i olan **Nevâ** ki Hüseyinîyle fer'iyyetde müştereklerdir. **Nevâ-yı bâng-ı ǵazelhâ** iżâfetleri lä-miyyelerdir mecâzen.

Mahşûl-i Beyt: 'Işk ávâzını 'Irâk u Hicâza şaldi Hâfiż-ı Şîrâz'ıñ ǵazelleriniñ bângı nevâsı ya'nî ávâzınıñ şiyt u şadâsı. Hâşılı, 'âlemde ǵazelleri şöhret buldu.

1 T, F: mâyâh.

300

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

خوش آن شبی که در آینی بصد گرشمہ و ناز
کنی تو ناز بشوختی و من کشم بنیاز

Höş ân şebî ki der-âyî be-şed girişme vu nâz
Konî tu nâz be-şühî vu men keşem be-niyâz

(^{M,T+} **Şebî; yâ** harf-i vahdet.) **Ki** harf-i râbi‘-ı sıfatdır. **Der** edât-ı te’kîd.

Mahşûl-i Beyt: Hoş ol gice ki yüz nâz u şive ile gelesin, şühlukla ve haşarılığla nâz u şive eyleyesin¹ ve ben nâz u şive ni çekem. Pes, ol² gice ziyâde hoş gicedir.

چو غنچه سر درونش كجا نهان ماند
دل مرا كه نسيم صبابست محرم ناز

Çu şonne sirr-ı derûneş kucâ nihân mâned (320a)
Dil-i merâ ki nesîm-i şabâst maḥrem-i râz

Sîrr-ı derûneş lâmiyyelerdir, **şîn**-i žamîr **dil**’e râci‘dir iżmâr ķable’z-zikr tarîkiyle.

Mahşûl-i Beyt: Gonçe gibi sırr-ı derûni ķanda gizlü ķalur benim gönlümün ki nesîm-i şabâ maḥrem-i râzıdır? Bunda iki i’tibâr var, birisi oldur ki şonne sırr-ı derûni maḥfi ķalduğu gibi benim dilimin sırrı maḥfi ķalmaz, zîrâ şonne sırr-ı derûnu maḥfi ķalmadığı gibi benim dilimin dahi ķalmaz, zîrâ ikisine bile nesîm-i şabâ maḥrem-i râzdır, pes, ikisini de râzını keşf ider. Zîrâ şabâniñ şanındandır şonneyi feth eylemek, pes, sırr-ı derûni mekşûf olur.

اميد قد تو مى داشتم ز بخت بلند
نسيم زلف تو مى خواستم ز عمر دراز

¹ S: şiveyle gelesin, sen haşarılık ve hoşluğ ile nâz ve şive eyleyesin.

² T, F: bu.

Umîd-i kadd-i tu mî-dâstem zi-bahît-i bulend
Nesîm-i zulf-i tu mî-hâstem zi-‘omr-i dirâz

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ķaddiñ ümîdini ŧutardım bahît-i bülendden, ya‘nî tâli‘-i bülendden seniñ ķametiñe vuşûl umardım. Seniñ zülfün nesîmini dilerdim ‘omr-i dirâzdan, ya‘nî çok yaşamakdan murâdım seniñ (^{M,T+} zülfün) nesîmine mälîk olmaç idi. ‘Ömre dirâzlîk mülâyim olduğu gibi zülfe de münâsibdir.

چه فتنه بود که مشاطه قضا انگیخت
که کرد نرگس شوخش سیه بسرمه ناز

Çi fitne bûd ki meşşâta-i ķazâ engîht
Ki kerd nergis-i şuhes siyeh be-surme-i nâz

Meşşâta-i ķazâ beyâniyye. **Nergis-i şûh** da böyledir. **Surme-i nâz** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ne fitne idi ki ķazâ bezekçisi peydâ eyledi ya‘nî vücûda getürdi ki ol cânâniñ çeşm-i şûhini ya‘nî maṭbû‘ gözini nâz sürmesiyle siyah eyledi, ya‘nî kara gözü yaratdı.

چه حلّها که زدم بر در دل از سر سوز
ببوی روز وصال تو در شبان دراز

Çi ħalħahâ ki zedem ber-der-i dil ez-ser-i sūz
Be-bûy-¹ rûz-ı vişâl-i tu der-şebân-ı dirâz

Çi bunda mübâlaǵa ma‘nâsını ifâde ider, niteki sâbiķan beyân olundı. **Ki** harf-i beyânveyâ râbi‘-1 şîfat. **Der-i dil** lâmiyyedir meçâzen. **Ser** cihet ma‘nâsi-nadır. **Sûz** ismdir, yanğın ve hârâret ma‘nâsına, iżâfet beyâniyyedir. **Be-bûy-²** rûz-ı vişâl-i tu; **bâ** harf-i müşâhabet ve iżâfetler lâmiyyelerdir³. **Şebân** elif ve nûn’la cem-i hilâf-ı kıyasdır, **dirâz**’a iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ne ħalķalar ki göñüller ķapusuna urдум şîdk u sûz cihetinden, ya‘nî cân u göñülden niçe erbâb-ı ķalbe mülâzemet ü müdâvemet eyledim uzun gicelerde, seniñ vişâlin (^{M,T+} günü) ümîdiyle. Hâşılı, uzun gicelerde niçe himmet şâhibi ehl-i⁴ dile teveccûh eyledim saña vuşlat bulmak ümîdiyle, ya‘nî şîdk-ı teveccûhle uyumadım seniñ vişâlin ümîdiyle.

1 S, M: be-rûy-ı. F: be-bûy-ı şem[‘]-i vişâl-i tu.

2 S, M: be-rûy-ı.

3 S: bâ harf-i müşâhabet, şem[‘] bunda ziyâ cihetinden rûza işaretdir ve iżâfetler lâmiyyelerdir.

4 S: aşħâb-ı.

مرا چه فکر ز جور تو و جفای رقیب
اسیر عشق ندارد غم از بلای دراز

Merâ çi fikr zi-cevr-i tu vu cefâ-yi rakîb
Esîr-i 'ışk ne-dâred ǵam ez-belâ-yi dirâz

Mahşûl-i Beyt: Baña ne endişe ve ne kayğu seniñ cevriñden ve rakîbiñ cefasından. Zîrâ 'ışk esîri uzun belâlardan ǵam yemez, ya'nî 'âşık cânân câni-binden ne կadar ki¹ belâ gelse ǵam çekmez.

صبا بمقدم گل روح روح می بخشد
هزار رحمت حق باد بر چنین غماز

Şabâ be-mâkdem-i gul revh-i rûh mî-bahşed
Hezâr rahmet-i Hâk bâd ber-çunîn ǵammâz

Be-mâkdem-i gul; bâ һarf-i sebeb ve iżâfet maşdariñ fâ'ilinedir ve **revh-i rûh maşdariñ mef'ûline. **Revh**, (^{M+} râ'nîñ fethiyle,) râhat ma'nâsına nadır.**

Mahşûl-i Beyt: Şabâ gülün gelmesi sebebiyle rûha râhat bağışlar. Allâh'ıñ yüzbiñ raḥmeti olsun buncılayın ǵammâza ya'nî şabâya ki cânân (**320b**) câni-binden yüzbiñ râyiha-i gül² getürür.

غبار خاطر ما چشم خصم کور کند
تو رخ بخاک نه ای حافظ و بسوز و بساز

Ógubâr-ı hâṭır-ı mâ çeşm-i haşm kûr koned
Tu ruh be-hâk nih ey Hâfiẓ u bi-sûz u bi-sâz

Ógubâr-ı hâṭır-ı mâ iżâfetleri lâmiyyelerdir. Bunuñ gibi yerlerde **ǵubâr**'dan murâd bî-hužûrluk ve kederdir. **Ruh**, **nih**'ıñ mef'ûl-i şarîhi ve **be-hâk** ǵayr-i şarîhi.

Mahşûl-i Beyt: Bizim hâṭırımız ǵubârı haşmîñ gözini kör ider. Ey Hâfiẓ, sen yüzün yere ko ve yan ve şabr eyle ve şabr-ile kâni ol.

1 S: ne deñlü.

2 S: râyiha-i ṭayyibe.

301

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

براه میکده عشاق راست در تک و تاز
همان نیاز که حجاج را براه حجاز

Be râh-ı meykede ‘uşşâk-râst der-tek u tâz
Hemân niyâz ki hüccâc-râ be-râh-ı Hicâz

Mahşûl-i Beyt: Meyhâne yolunda ‘uşşâk’ındır yilmede ve yopurmada¹ ol niyâz ki hüccâcındır Hicâz yolunda. Ya‘nî hüccâc hac yolunda nice ki tażarru‘ ve zârîligâ giderlerse meyhâne yolunda ‘uşşâk ancılayın niyâz u tażarru‘la yiler ve yopurur. Mîşrâ‘-ı evvelde **râst** lafzını müstakîl kelime ȝann idüp ma‘nâsını, ‘uşşâk meyhâne yolunda ȝogrusı tek u tâzdâdir, ya‘nî sa‘y ü ihtimâm ider diyen beytiñ ma‘nâsında ihtimâm eylememiş².

تنم ز هجر تو چشم از جهان فرو می دوخت
امید دولت وصل تو داد جانم باز

Tenem zi-hecr-i tu çeşm ez-cihân furû mî-dûhît
Umîd-i devlet-i vaşl-ı tu dâd câñem bâz

Çeşm, furû mî-dûhît’uñ mef’ül-i şârihi ve ez-cihân ȝâyr-i şârihi. **Furû** edât-ı te’kîdidir. **Mî-dûhît** fîl-i mâzî müfred ȝâ’ibdir, dikdi ya‘nî yumdı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ firâkîndan tenim cihândan gözü³ yumdiydi. Seniñ vaşlıñ ümîdi gine baña cân virdi, ya‘nî ümîd-i vaşlıñ tâze ȝayât virdi, ya‘nî beni ihyâ eyledi.

بھیج در نروم بعد ازین ز حضرت دوست
چو کعبه یافتم آیم ز بتپرستی باز

Be-hîç der ne-revem ba‘d ezîn zi-ḥâżret-i dôst
Çu Ka‘be yâftem âyem zi-but-perestî bâz

¹ M: yilmede ve yilüp yopurmada.

² <T* Redd-i Şem’î>

³ S: gözimi.

Mahşûl-i Beyt: Hîç bir kapuya gitmem bundan şoñra dostuñ hûzûrından. Belî, çünkü Ka'be'yi buldum, büt-perestlikden rûcû' iderim. Girü gelürüm dimekden murâdı rûcû' iderim dimekdir.

شىنىن بسحرگە ز بخت مى خواهم
كە با تو شرح سر انجام خود كنم آغاز

Şebî çunîn be-sehergeh zi-baht mî-hâhem
Ki bâ-tu şerh-i ser-encâm-ı hod konem âgâz

Şebî; ya harf-i vahdet. **Ki** harf-i beyân. **Şerh-i ser-encâm-ı hod** iżâfetleri maşdarıñ mef'ûline ve lâmiyyedir. **Âgâz** ibtidâ ve evvel ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Seher vakıtinde tâli'iinden buncılayın bir gice isterim ki saña kendi başımdan geçeniñ şerhini idem, ya'nî bir gice isterim ki ser-encâmım şerhine başlayam anda. Hâşılı, aḥvâlimi mufaşşal beyân eyleyem.

ز شوق مجلس آن ماه خرگهی حافظ
گرت چو شمع بسوزند پای دار و بساز

Zi-şevk-i meclis-i än mâh-i hîrgehî Hâfiż
Geret cu şem' bi-sûzend pây dâr u bi-sâz

Hirgeh, hâ'nıñ kesri ve fethiyle, kara ev ki 'Arab-ı şâhrâ-nışın ve ba'zi Terekeme¹ içinde oturur, **ya** harf-inisbet. **Hâfiż** münâdâ. **Pây dâr** şâbit-ķadem ol dimekdir. **Bi-sâz** ķâni' u şâbir ol dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ol mâh-i hîrgehîniñ meclisi şevkînden eger seni şem' gibi yakarlarsa şâbit-ķadem olup ķâni' u şâbir ol, ya'nî hîç şikâyet eyleme.

¹ S: Terâkime. M: Türkmen.

302

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

عروس گل دگر آمد بیزم گاشن باز
کجاست بلبل خوش گو بر آورد آواز

‘Arûs-ı gul diger âmed be-bezm-i gulşen bâz
Kucâşt bulbul-i hoş-gû ber-âvered âvâz

Bâz diger’i te’kîd ider. **Ber-âvered** fi'l-i emr-i gâ'ib, ķaldırsın dimekdir, ya'nî âvâz ķaldırsın. (321a)

Mahşûl-i Beyt: Güл ‘arûsî gine bezm-i gülşene geldi. Қandadır bülbül-i hoş-gû, ya'nî güzel irlayıcı bülbül қandadır? Âvâz ķaldırsın, ya'nî şevkle nağamât eylesün.

دلا ز هجر مکن ناله زان که در عالم
غمست و شادی و خار و گل و نشیب و فراز

Dilâ zi-hecr me-kon nâle zân ki der-‘âlem
Çam'est u şâdî vu hâr u gul u nişîb u firâz

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, hicrândan nâle ve feryâd eyleme, zîrâ ‘âlemde ǵam şâdîyle ve gül dikenle ve iniş yoķuşadır, ya'nî eşyâ eżdâdiyla mütebeyyin-dir. Pes, hicrân u vişâl mütelâzimândır sâ'ir eżdâd mütelâzimân olduğu gibi.

دو تا شدم چو کمان از غم و نمی گویم
هنوز ترک کمان ابروان تیر انداز

Du tâ şudem çu kemân ez-ǵam u ne-mî-gûyem
Henüz terk-i kemân-ebruvân-ı tîr-endâz

Mahşûl-i Beyt: Yay gibi iki қat oldum ǵamdan, hâlbuki henüz tîr-endâz kemân-ebrûlarıñ¹ terkini söylemem, ya'nî bunları terk eyledim dimem. Hâşılı, ne deñlü zahmet çeksem civânlar muhabbet u ‘ışkını terk eylemem.

¹ S: kemânlarının.

ز طرء تو پريشانئ دلم شد فاش
غريب نيست ز مشك آرى ار بود غماز

Zi-ṭurra-i tu perişānī-i dilem şud fāş
Ğarîb nîst zi-mûşk ārî er buved ǵammâz

Perişanı; yā harf-i masdar, **dil'**e iżafet lāmiyyedir. **Fāş** aşikâre.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ṭurrañ (^{S,M+} perişânlığından gönlümün) perişânlığı aşikâre oldu. Beli, müşkden ḡarîb degildir eger ǵammâz olursa, ya'ñi müşk elbette kendini belürdür. Pes, seniñ ṭurrañ perişânlığı da¹ buncılayın benim gönlüm perişânlığını fâş eyler.

نه اين زمان من سورىده دل نهادم روی
بر آستان تو كاندر ازل بسوز و نياز

Ne īn zamān men-i şūrîde-dil nihâdem rûy
Ber-āsitān-i tu k'ender-ezel be-sûz u niyâz

Mahşûl-i Beyt: Ben şūrîde-dil hemān bu zamânda yüzümi seniñ āsitâneñe ķomadım, belki² ezelde sûz u niyâzla seniñ āsitâneñe yüz ķoya gelmişim, ya'ñi saña muhabbet u 'ışkım ezelidir.

يكيست صعب و سهل در طريق حافظ را
كه مرغ را چه تفاوت بود نشيب و فراز

Yekîst şâ'b u sehl der-ṭarîk Hâfiż-râ
Ki murğ-râ ci tefâvut buved nişib u firâz

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'a tarîk-i 'ışk u muhabbetde güç ve kolay birdir, ya'ñi ne zahmetden maǵmûm u ne raḥmetden mesrûr olur, zîrâ murğâ iniş ve yoķuş tefâvüt eylemez.³

1 S: perişânlığından.

2 T: ki.

3 M: zîrâ murğâ iniş ve yoķuşda tefâvüt olmaz. S: zîrâ murğâ iniş ve yoķuş tefâvüt eylemez, ya'ñi pervâz [idene] iniş ve yoķuş tefâvüt eylemez.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilat**

در آ که در دل خسته توان در آید باز
بیا که در تن مرده روان در آید باز

Der-ā ki der-dil-i hâste tuvân der-âyed bâz
Bi-y-â ki der ten-i murde revân der-âyed bâz

Der-ā; der harf-i te’kîd, **ā** elif-i memdûde ile fi'l-i emr müfred muhâtâb, gel dimekdir, âyîden’den, aşlı **āy** idi, **yâ** žarüret-i vezniçün hâzf olunmuşdur. **Ki** harf-i beyân veyâ ta’lîl. **Der** harf-i şila. **Dil-i hâste** iżâfeti beyâniyyedir. **Tuvân** կuvvet. **Der-âyed; der** harf-i te’kîd. **Bâz** girü. **Bi-y-ā; bâ** harf-i te’kîd. **Ki** harf-i beyân veyâ ta’lîl. **Der-ten-i murde; der** harf-i şila ve iżâfet lâmiyye veyâ beyâniyyedir. **Revân** rûh-ı insânî.

Mahşûl-i Beyt: Gel ki gine dil-i hastaya կuvvet gele, ya’ni seniñ gelmeñ sebebiyle hasta göñüle կudret u կuvvet gelür, gel ki ten-i mürdeye gine rûh gele. İki müşrâ‘in mažmûnları mütekâribdir. Kiyâs, evvel müşrâ‘da **bi-y-ā** diyüp ikinci müşrâ‘da **der-ā** dîmek idi, zîrâ **der-ā** ‘ibâretini içeri gir makâmında istî‘mâl iderler, imdi gelmekden şoñra içeri gir denür. Hâşılı, iki müşrâ‘ beyninde taķdîm u te’hîr vâki‘ olmadığı taķdîrce¹ **der-ā** ile (321b) **bi-y-ā** beyninde olmak münâsib idi, *fe-te’emmel*.

بیا که فرقت تو چشم من چنان در بست
که فتح باب وصالت مگر گشاید باز

Bi-y-â ki firķat-i tu çeşm-i men çunân der-best
Ki feth-i bâb-ı vişâlet meger guşâyed bâz

Fırķat-i tu iżâfeti maşdarıñ fâ‘ilinedir. **Çeşm-i men** lâmiyye. **Der-best; der** harf-i te’kîd. **Ki** harf-i beyan. **Feth-i bâb-ı vişâlet** iżâfetleri lâmiyyelerdir mecâzen.

Mahşûl-i Beyt: Gel ki seniñ firķatiñ benim gözümi ancılayın bağladı ki meger seniñ vişâliñ feth-i bâbı girü aça. Ya’ni seniñ firâkîñ te’sîri gözümi şöyle

¹ T: taķdîrce bârî.

muhkem bağladı ki meger vişaliń müyesser olup anı girü aça, hâşılı, meger vişaliń sebeb ola gözüm açılmasına.

غمى كه چون سپه زنگ دل بخون بگرفت
ز خيل شادئ روم رخت زداید باز

Ğamî ki çun sipeh-i zeng dil be-ḥün bi-girift
Zi-ḥayl-i şâdi-i rûm-i ruḥet zidayed bâz

(^{M,T+} **Ğamî ki; yā** harf-i vahdet ve) **ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Sipeh-i zeng** lâmiyye. **Zeng**, zâ-yı ‘Arabîyle, ƙaralar memleketine dirler, ana nisbet idüp **zengî** dirler. **Jeng**, zâ-yı zâ-yı ‘Arabîyle ve ‘Acemîyle¹, pasa da dirler. **Be-ḥün bi-girift** ƙanda ṭutdî ya‘nî ƙana baturdu. **Hayl** bunda ‘asker ma‘nâsinadır. **Şâdi; yâ** harf-i maşdar. **Hayl-i şâdi-i rûm-i ruḥet** iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Zidayed**, zâ’nîn fethi ve kesriyle, fîl-i mužâri‘ müfred ġâ’ibdir, zidâyîden’den, pasdan açmaķ ve açılmaķ ma‘nâsına, lâzımla müte‘addi beyinde müşterekdir, bunda lâzımdır, açlur ma‘nâsına ya‘nî şaykallanur.

Mahşûl-i Beyt: Bir ǵam ki zeng ‘askeri gibi yüregi hūna ǵark eyledi, seniñ rûm-ı ruḥuń şâdlığı ‘askerinden girü şaykallunur, ya‘nî dilim firâkiń zenginden karardıysa ve paslandıysa gine rûm-ı ruḥuń vişaliyle açılır. Rûm bunda zeng münasebetiyle ȝikr olmuşdur ve murâd ruḥ-ı cânâniń beyâzlığıdır ve Rûm memleket adıdır aña nisbet Rûmî gelür. Hâşılı, rûmî beyâzlık makâmında ȝikr iderler. Niteki Hüsrev *Deryâ-yı Ebrâr*da īrad eylemiş.

Beyt:	هر نشانی از هنر ملکی ست در ذات عروس روی روم و زلف شام و هر دو پستان بربر است
	Her nişânî ez-huner mulkî’st der-ȝât-ı ‘arûs Rûy rûm u zulf şâm u her du pistân berber’est ²

<^{T,F+} Berber’de īhâm-ı laṭîf var, *fe-te’emmel³*.>

بېيىش آينە دل هر آن چە مى دارم
بجز خيال جمالت نمى نمايد باز

Be-pîş-i ȝayne-i dil her ȝan ci mi-dârem
Be-cuz ȝayâl-i cemâlet ne-mî-numâyed bâz

1 S: jeng zâ-yı ‘Acemîyle.

2 Gelinin hünerlerinden/güzelliklerinden her biri bir mûlk/ülkedir. Yüz Rûm (beyaz), saç Şâm (siyah) ve göğüsler de Berberiler ülkesi.

3 T derkenarda başka birinin hattıyla şu açıklamalar bulunmaktadır: “Zîrâ ‘pistân ber-ber’est’ mütedâ ȝaber i’tibâr olunsa pistân sinesi üzeredir dîmek olur, ma‘nâ-yı ba’idi budur. Ma‘nâ-yı ƙarîbi murâddır ki pistânı berberdir dîmekdir.”

Pış-i âyine-i dil (^{M,T+} lâmiyye ve beyâniyyedir. **Hayâl-i cemâlet**) lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Göñül âyînesi ƙarşusuna her ne ki ƙutarsam ya'nî her ne ki ƙarşusuna getürürsem seniñ cemâliñ ƙayâlinden ƙayırsını göstermez. Hâşılı, her ne ki ƙarşuma gelürse anda seniñ cemâliñ ƙayâlini görürüm.

بدان مثل که شب آبستنست دور از تو
ستاره می شمرم تا که شب چه زاید باز

Bedân meşel ki şeb abisten' est dûr ez-tu
Sitâre mî-şumurem tâ ki şeb ci zâyed bâz

Şeb ăbisten 'Arabîde bir ڏarb-ı meşelete işaretdir ki 'El-leylu ɬubblâ' dirler. Nitekim Türkîde bu beyt meşhûrdur.

Beyt:	Dünyâ ki hâdişât ile her gice yüklidir Gün togroupan ² neler togroup kim bile nâ-gehân
--------------	--

Dûr ez-tu müşrä'-ı şâniye merhûndur, seniñ firâkînda dimekdir. **Sitâre mî-şumurem** 'ibâreti iki ma'nâyi mutâzammındır. Birisi uyumayup gökde yıldız şaymaç, birisi de göz yaşı dökmekdir, zîrâ göz yaşını yıldız'a teşbih eylemişler, 'alâ külli hâl terk-i nevmden kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol meşel sebebiyle ki gice yüklidir (322a) diyü senden ıraq ya'nî seniñ firâkından yıldız şayârim tâ gice gine ne togroupur diyü. Ya'nî şabâha dek terk-i nevm idüp saña teveccûh iderim, tâ gice uyumamaç (^{M,T+} irte) ne fâ'ide ve netîce virür diyü.

بیا که ببلبل مطبوع خاطر حافظ
ببوی گلشن وصل تو می سراید باز

Bi-y-â ki bulbul-i maṭbū'-ı hâfiż-ı Hâfiż
Be-bûy-ı gulşen-i vaşl-ı tu mî-serâyed bâz

Bulbul-i maṭbū'-ı hâfiż-ı Hâfiż iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Maṭbū'** tabî'at ƙabûl eylediği nesne. **Be-bûy-ı gulşen-i vaşl-ı tu** lâmiyye ve beyâniyyedir. **Mî-serâyed**, serâyîden'den, sîn'iñ fethi ve kesriyle, fi'l-i mužâri' müfred ǵâ'ib, irlar dimekdir. **Bâz** bunuñ gibi yerlerde te'kîd ifâde ider ancak.

1 S, M: El-leyletu ɬubblâ. Anlamı: Gece hamiledir/yüklidür.

2 S, T: togroupan.

Mahşûl-i Beyt: Gel ki Hâfiż'ıñ maṭbū‘ u maḳbûl ṭab‘ı bülbülü seniñ vaşlıñ gülşeni ümîdiyle irlar ya‘nî nağme ider, ya‘nî saña vâşıl olmak ümîdiyle Hâfiż'ıñ bülbül-i ṭab‘ı nağme-serâyıdır, ya‘nî vişâliñe müteşevvikdir. Mezkûr makṭa‘ dîvânلarda ve Sürûrî şerhinde ketb olan gibidir. Pes, bunda ‘arûs-ı gül ǵazeliniñ makṭa‘ını yanan nûşhalara muhâlif yazduğundan ǵayri kâfiyede hâṭâ eylemiş, zîrâ bu ǵazel muķaffâ ve müreddefdir ve beyt hemân muķaffâdır ancaç. (^{M,T+} ‘Af’lla-hu ‘anhu,) ‘aceb kör-ṭab‘mîş ki bu կadar nokşânı teşhîş eylemez imîş¹.

304

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Muzâri‘
Mef’ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

اى سرو ناز حسن كه خوش مى روی بناز
عشاق را بناز تو هر لحظه صد نیاز

Ey serv-i nâz-ı hûsn ki hoş mî-revî be-nâz
‘Uşşâk-râ be-nâz-ı tu her lahzâ şed niyâz

Serv-i nâz-ı hûsn beyâniyyelerdir. **Kî** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Be-nâz, mî-revî** ye müte‘allîkdir. **‘Uşşâk-râ; râ** edât-ı taḥṣîş.

Mahşûl-i Beyt: Ey güzellik serv-i nâzı ki nâz ile güzel yürürsün, ‘uşşâkîñ seniñ nâzîniña her lahzâ yüz ihtiyyâcı var, ya‘nî ‘âşıklar dâ’imâ seniñ nâzîniña ihtiyyâc üzredir.

فرخنده باد طلعت حست که در از ل
بیریده‌اند بر قد سروت قبای ناز

Ferhânde bâd hil‘at-i hûsnet ki der-ezel
Bi-brîdeend ber-ķad-i servet kâbâ-yı nâz

Ferhunde, hâ’nîñ fethiyle, mübarekdir, kutlu ma’nâsına. **Hil‘at-i hûsn** beyâniyye. **Kî** harf-i ta‘lîl. **Der-ezel** müşrâ‘-ı şâniye merhündur. **Kad-i servet** ve **kabây-ı nâz** beyâniyyelerdir.

¹ <^{T+} Redd-i Şem‘i>

Mahşûl-i Beyt: Mübârek olsun saña hüsn hîl'ati, zîrâ ezelde seniñ serv ķaddiñe nâz hîl'atini biçmişler. Pes, seniñ nâzıñ ve hüsnüñ ezelidir, imdi sen bî-nażırsin.

آنرا كه بوی عنبر زلف تو آرزوست
چون عود گو بر آتش سودا بسوز و ساز

Ān-râ ki bûy-ı ‘anber-i zulf-i tu ārzûst
Çun ‘ûd gû ber-āteş-i suzân bi-sûz u sâz

Ān-râ aña ve anıñ dimekdir. **Bûy-ı ‘anber-i zulf-i tu** lâmiyye ve beyâniyye (^{M,T+} ve lâmiyyedir.) **Çun** edât-ı teşbih. **‘Üd**dan murâd yakâdları ‘üddur ki a'lâsi Kîmârîdir. <^{T,S,F+} Kîmâr, kâf’ıñ kesriyle Hindûstân’dâ bir yeriñ ismidir ki ‘ûduñ maķbûli andan gelür¹.> **Gû** hîjâb-ı ‘ammdir. **Ber** harf-i şila. **Āteş-i suzân** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Ol kimseyeveyâ ol kimseniñ ki seniñ ‘anber gibi zülfün ârzüsü var, ya‘nî seniñ zülfün ârzû ider, sen aña di, ‘ûd gibi āteş-i suzâna yan ve şâbir u kâni‘ ol, ya‘nî cânâna vuşûl ârzû eyleyen cefâya müteħammil olmak gerek.

از طعنة رقیب نگردد عیار من
چون زر اگر برند مرا در دهان کاز

Ez-ṭâ‘ne-i rakîb ne-gerded ‘iyâr-ı men
Çun zer eger berend merâ der-dehân-ı kâz

‘Iyâr’dan bunda murâd hâldir. **Kâz** şındı ya‘nî maķaş².

Mahşûl-i Beyt: Rakîbiñ ṭâ‘nesinden benim ‘ayârim dönmez (^{M,T+} ya‘nî müteğayyir olmaz eger altun gibi şındı ağızına iledürlerse de,) ya‘nî baña her ne kadar ki cefâ ve belâ irişürse andan müteğayyir olup bî-huzûr olmam. Hâşılı, beni pâre pâre ve rîze rîze iderlerse de yâriñ muħabbetinden³ dönmezem.

پروانه را ز شمع بود سوز دل ولی
بی شمع عارض تو دلم را بود گداز

Pervâne-râ zi-şem‘ buved (322b) sûz-ı dil velî
Bî-şem‘-i ‘ârež-ı tu dilem-râ buved gudâz

1 S: a'lâsi Kîmârîdir ki Hindûstân’dâ bir yeriñ ismidir ki ‘ûduñ maķbûli andan gelür.

2 S: miłkrâz. T, F: mıķaş. (harekeli metin)

3 S: miłnetinden.

Mahşûl-i Beyt: Pervâneniñ sūz-ı dili şem'den olur, ammā seniñ ‘ârıžiñ şem'insiz olur yüregimiñ gûdâzi. Ya'nî pervâne şem'iñ vişalinden yanarsa benim yüregim seniñ şem'i cemâliñ firâkından yanar ve erir.

دل کز طواف کعبه کويت وقوف يافت
از شوق آن حريم ندارد سر حجاز

Dil k'ez-ṭavâf-ı Ka'be-i kûyet vuğûf yâft
Ez-ṣevk-ı ān ḥârim ne-dâred ser-i Ḥicâz

Mahşûl-i Beyt: Göñül ki Ka'be-i kûyuñ ṭavâfindan vuğûf buldu ya'nî Ka'be-i kûyuñ ṭavâf eyledi, ol ḥârimiñ şevkînden Ḥicâz ârzüsünü tutmaz. Ya'nî seniñ Ka'be-i kûyuñ ṭavâf eyleyen Ḥicâz ârzüsünü eylemez. Vuğûf bunda īhâm tarîkiyle mezkûrdur.

هر دم بخون دиде چه حاصل وضو چو نیست
بى طاق ابروى تو نماز مرا جواز

Her dem be-ḥün-ı dîde ci ḥâşîl vužû ḷu nîst
Bî-ṭâk-ı ebrû-yı tu nemâz-ı merâ cevâz

Tâk-ı ebrû-yı tu beyâniyye ve lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Her dem ve her sâ'at göz kaniyla vužû ne ḥâşîl ya'nî ne fâ'i-de, çünkü seniñ ebrûñ kemerinsiz benim namâzîma cevâz yokdur. Ya'nî benim namâzımıñ maķbûl olması seniñ mihrâb-ı ebrûña olmağladır, aña olmayan 'ibâdet maķbûl degil.

صوفى كه بى تو توبه ز مى كرده بود دوش
بشڪست عهد چون در ميخانه ديد باز

Şûfi ki bî-tu tovbe zi-mey kerde bûd dûş
Bi-ṣkeṣt 'ahd ḷun der-i mey-ḥâne diğ bâz

Dûş müşrâ'-ı şâniye merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Şûfi ki sensiz ya'nî seniñ firâkînda meyden tevbe eylemiş idi. Dün gice 'ahd-i tevbeyi şidi çünkü meyhâne kâpusunu açık görüdü. Ya'nî der-i meyhâneyi küşâde göricek ihtiyâri kâlmayıp bâde-nûş oldu.

چون باده مست بر سر خم رفت کف زنان
حافظ که دوش از لب ساغر شنید راز

Çun bâde mest ber-ser-i hum refk kef-zenân
Hâfiż ki dûş ez-leb-i sâğar şenid râz

Mest bâdeye kayd olunca kattâl ma'nâsına nadır. **Ber-ser-i hum** da bâdeye kayd olunca kaynayup taşmasından 'ibaretdir. **Hâfiż**'a kayd olunca bâdeye mülâzemetden kinâyet olur. **Kef-zenân** da bâdeye kayd olunca köpük atmasından kinâyet olur ki tâze bâdenî şanındandır. Hâfiż'a kayd olunca el karşımaçdan¹ kinâyet olur, ya'nî ayayı ayaya urmaçdan 'ibâret olur. Mışrâ'-ı evvel müşrâ'-ı şanîye merhündür. **Ki** harf-i beyân veya râbi'î şifatdır.

Mahşûl-i Beyt: Bâde gibi mest küp başına vardı kef urarak Hâfiż ki gün gice leb-i sâğardan râz iştidi.

305

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fa'ilât**

بر نیامد از تمنای لبت کامم هنوز
بر امید جام لعلت دردی آشامم هنوز

Ber-ne-y-âmed ez-temennâ-yı lebet kâmem henüz
Ber-umîd-i câm-ı la'let durdî-âşâmem henüz

Ber-ne-y-âmed hâşıl olmadı dimekdir. **Temennâ-yı lebet** maşdarının mef'ûline iżâfetidir. **Kâmem**, **ber-ne-y-âmed**'ının fâ'ili ve **ez-temennâ-yı lebet** mef'ûl-i gayr-i şârihi. **Henüz** şimdî dahî dimekdir. (^{M+} **Umîd-i câm-ı la'let;**) **umîd**'ının **câm**'a iżâfeti maşdarının mef'ûlinedir ve **câm**'ının **la'**e beyâniyyedir. **Durdî;** aşlında **yâ** müşeddeddir, zarüret-i vezniçün taħrif kılılmışdır, Fârisisi **durd'dur**, yâ'sız.

¹ S: çırpmakdan.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ lebiñ istemekden dañı murâdım hâşıl olmadı, ya'ñı lebiñ müyesser olmadı. Seniñ câm-ı la'liñ (323a) ümîdiyle dañı dürd-âşamım, ya'ñı la'liñ emmek ümîdiyle bâde-nûşum.

روز اول رفت دينم در سر زلفين تو
تا چه خواهد شد درين سودا سرانجام هنوز

Rûz-ı evvel reft dînem der-ser-i zulfeyn-i tu
Tâ çi hâhed şud derîn sevdâ ser-encâmem henüz

Rûz-ı evvel'den murâd rûz-ı elest'dir. **Tâ** bunuñ gibi yerlerde 'acabâ ma'na-sınadır. **Ser-encâm** âhir ve 'âkîbet ma'na-sınadır.

Mahşûl-i Beyt: Rûz-ı ezelde¹ dil ü dînim seniñ iki zülfüñ sevdâsında gitdi, 'acabâ ne olisardır bu sevdâda benim âhirim ve 'âkîbetim? Ya'ñı muhabbet-i ser-i zulfeyn-i cânânda 'acabâ 'âkîbet-i hâlim nice olisardır?

ساقيا يك جرعه ده زان آب آتشگون كه من
در ميان پختگان عشق او خامم هنوز

Sâkiyâ yet cur'a dih zân âb-ı âteş-gûn ki men
Der-miyân-ı puhtegân-ı 'îşk-ı û hâmem henüz

Ab-ı âteş-gûn şarâbdır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Men** müşrâ'ı şâniye merhûndur. (^{S,T+} **Miyân-ı**) **puhtegân-ı 'îşk-ı** û izâfetleri lämiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, ol âb-ı âteş-gündan bir cûr'a vir, zîrâ ben ol cânâniñ 'îşki puhteleriniñ arasında dañı hâmîm, ya'ñı bâde-i âteş-gûn vir ki hâmligimiz² giderüp bizi puhte eyleye. (^{S,T+} Şarâbîn henüz ķaynaması tamâm olmayana hâm dirler ve ķaynaması tamâm olana puhte dirler.)

از خط گفتم شبى موى ترا مشك ختن
مى زند هر لحظه تيغى مو بر اندامم هنوز

Ez-ḥaṭâ goftem şebî mûy-ı tu-ra muşk-i ḥoten
Mi-zened her laḥṣâ tîgî mû ber-endâmem henüz

Tîgî; yâ harf-i tenkîr. **Mî-zened**'iñ fâ'ili **mûy** ve mefûli **tîg'**dir.

1 S, M: rûz-ı evvelde.

2 S, T, F: hâmımız.

Mahşûl-i Beyt: Bir gice hâfâdan seniñ müyuña müşk-i Hoten didim. Şimdi dahî (^{S,F+} her lahzâ) endâmımda olan kıl baña ķılıç urur, ya'nî cānâniñ münyini sen taħkîr eylediñ diyü a'zâmda olan müy baña ta'zîb tarîkiyle tiğ urur.

نام من رفست روزى بر لب جانان بسهو
اھل دل را بوى جان مى آيد از نامم هنوز

Nâm-ı men refte'st rûzî ber-leb-i cânâñ be-sehv
Ehl-i dil-râ bûy-ı cân mî-âyed ez-nâmem henüz

Mahşûl-i Beyt: Benim adım bir gün cânâñ lebinden sehv ü hâfâyla şâdir olmuşdur, şimdî dahî ehl-i dile benim nâmımdan cân ķokusu gelür, ya'nî ol vakıtden beri nâmımdan cân ķokusu gelür. Hâşılı, leb-i cânândan şâdir olduğu için bûy-ı cân gelür nâmımdan. (^{S,T+} Leb ve cân ẑikrinde luṭf-ı hâfi var.)

پرتو روی ترا در خلوتم دید آفتاب
میرود چون سایه هر دم بر در و بامم هنوز

Pertev-i rûy-ı tu-râ der-ħalvetem dîd āftâb
Mî-reved çun sâye her dem ber-der u bâmem henüz

Mahşûl-i Beyt: Āfitâb seniñ rûyuñ pertevini benim ħalvetimde gördü, sâye gibi her dem kapımda ve tamımda yürüür henüz, ya'nî kapımdan ve tamımdan gitmez. Hâşılı, rûyuñ pertevine mülâzemet ider.

در ازل دادست ما را ساقع لعل لبت
جرعه جامى كه من مدھوش آن جامم هنوز

Der-ezel dâde'st mâ-râ sâkî-i la'l-i lebet
Cur'a-i câmî ki men medhûş-i ân câmem henüz

Sâkî-i la'l-i lebet iżafetleri beyâniyyedir. **Cur'a-i câmî** lâmiyye ve **yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Medhûş** lâ-ya'kil, **ân câm'**a iżafet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ezelde sâkî-i la'l-i lebiñ bize bir cûr'a-i câm¹ virmiṣdir ki ol câmiñ dahî medhûşıyım. Hâşılı, keyfiyyeti ezelden ebede dek sürer.

اي كه گفتى جان بده تا باشدت آرام دل
جان بغمهايش سپردم نىست آرامم هنوز

Ey ki goftî cân bi-dih tâ bâşedet ârâm-i dil
Cân be-ġamħâyeş supurdem nîst ârâmem henüz

¹ S: bir cûr'a ve bir câm.

Mahşûl-i Beyt: Ey ol kimse ki didiñ (323b) cān vir, tā saña cānān ārām-ı dil ola ya'nī göñül eglencesi ola, cānimı ǵamlarına teslîm eyledim, daхи ārāmım yokdur, ya'nī cānimı anıñ yolına nişār eyledim, ammā gine ārām u ƙarârım yokdur.

در قلم آورد حافظ قصه لعل لبت
آب حیوان میرود هر دم ز اقلام هنوز

Der-ķalem āverd Hâfiż kışşa-i la'l-i lebet
Āb-ı hayvân mî-reved her dem zi-aklâmem henûz

Der ḥarf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż seniñ kışşa-i la'l-i lebiñ ķaleme getürdi, ya'nī la'l-i lebiñ kışşasını yazdı, daхи şimdi ķalemlerimden āb-ı hayvân gider, ya'nī lebiñ kışşasını yazalı ķalemlerimden āb-ı hayvân acket. Hâşılı, bu āb-ı hayvân gibi eş'arı seniñ lebiñ kışşasını yazmañdan oldu, ya'nī eş'arıyla hayatı virdi lebiñ kışşasını yazan ķalemler¹.

306

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hafif
Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

حال خونین دلان که گوید باز
وز فلك خون خم که جوید باز

Hâl-i hünîn-dilân ki gûyed bâz
V'ez-felek hün-i hüm ki cûyed bâz

Bu beyt ol ma'nayı iş'är ider ki ҳamra yasağ olup yerlere dökülmüş ola.

Mahşûl-i Beyt: Yüregi қanlılarıñ hâlini kim söyler ve felekden küpüñ қanını kim ister? Bâz bunuñ yerlerde te'kîd ifâde ider ancak.

¹ S: ya'nī eş'arına hayatı virdi lebiñ kışşasını yazan ķalemler.

شرمش از چشم می پرستان باد
نرگس مست اگر بروید باز

Şermeş ez-çeşm-i mey-perestān bād
Nergis-i mest eger bi-rûyed-bâz

Şermeş; şin zamiri nergis'e rā'cidir iżmār ḫable'z-zikr tarīkiyle.

Mahşûl-i Beyt: Mey-perestler gözinden utansın nergis-i mest eger daхи biterse. Ya'nî hūn-ı hūm müşibetinden kendini nā-peydā idüp ketm-i 'ademde kalmayup gine bitüp¹ 'āleme nażar şalarsa mey-nūşlardan utansın.

جز فلاطون خم نشین شراب
سر حکمت بما که گوید باز

Cuz Felâṭūn-ı hūm-nişin-i şerâb
Sîr-ı hîkmet be-mâ ki gûyed bâz

Felâṭûn Eflâṭûn'dan muhaffefdir, zîrâ kânûnlarıdır bir kelimeniñ evvelinde hemze olsa taħrifen hemzesini ḥazf eylemek. İskender ve Sikender ve efgâr ve figâr gibi. **Felâṭûn-ı hūm-nişin-i şerâb** izâfetleri beyâniyyelerdir. **Hūm-nişin** vaşf-ı terkîbîdir, nişinîden'den, kûpde oturıcı dîmekdir, zîrâ **Eflâṭûn** riyâzeti çekmekiçün kendüye kûp şeklinde bir hücre peydâ eylemiş imiş ki dâ'imâ anda oturur ve tururmuş. Pes, Hâce şarâbı hūm-nişinlikde Eflâṭûn'a teşbih eylemiş.

Mahşûl-i Beyt: Eflâṭûn gibi hūm-nişin şarâbdan ġayri sîrr-ı hîkmeti bize kim söyler? Ya'nî şarâb bir hâkimdir ki bize sîrr-ı hîkmet söyler.

هر که چون لاله کاسه گردان بود
زین چفا رخ بخون بشوید باز

Her ki cun lâle kâse-gerdân bûd
Zîn cefâ ruh be-hûn bi-şûyed-bâz

Bu beyt maṭla'ın 'akabince yazılmak gerek idi, lâkin şârihler tertibine tabi' olup bunda yazdık. **Kâse-gerdân** vaşf-ı terkîbîdir, gerdânîden'den, kâdeh döndürici ya'nî bâde-nûş dîmekdir. **Zîn cefâ** buyurduğu müşibet-i hūn-ı hūm cefâsıdır. **Bi-şûyed** bunda fi'l-i emr müfred ga'ibdir, yusûn dîmekdir.

¹ M: bütün.

Mahşûl-i Beyt: Her kimse ki lâle gibi kâse-gerdân idi ya'nî bâde-nûş idi, hûn-ı hüm müşîbeti cefasından yüzini ƙanal yusın, ya'nî aciyup mâtem çeksün.

بس که در پرده چنگ گفت سخن
ببرش موی تا نموید باز

Bes ki der-perde çeng goft suhan
Bi-bureş müy tâ ne-mûyed-bâz

Bes çok dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Perde** iħām tarîkiyle mezkûrdur, perde-i sâz ve perde-i râz ma'nâsına. (324a) **Bi-bureş; şin-i žamîr çeng'e râci'** dir. **Mûy** bunda târ ma'nâsınınadır. 'Adetdir ki ba'zı kimseler müşîbetde saçların keserler. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Ne-mûyed** fi'l-i nefy-i müstaķbel, mûyîden'den, ağlamağa ma'nâsına. **Bâz** bunda dahî ma'nâsınınadır.

Mahşûl-i Beyt: Çeng perdede çok söz söylediğinden¹, ya'nî çok ki söz söyledi, saçını ya'nî kılını kes, tâ dahî ağlayup iňlemeye, zîrâ çengiñ kılı olmayacağı iňlemez.

بگشايد دلم چو غنچه اگر
ساغر لاله گون ببويid باز

Bi-guşayed dilem cu ġonçe eger
Sâgar-ı lâle-gûn bi-bûyed bâz

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlüm ġonça gibi açılır eger sâğar-ı lâle-gûn ƙokılarsa ya'nî bâde içерse dimekdir.

گرد بيت الحرام خم حافظ
گر تواند بسر ببويid باز

Gird-i beytu'l-ħarâm-ı hüm Hâfiż
Ger tuvâned be-ser bi-pûyed bâz

Gird-i beytu'l-ħarâm-ı hüm iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Hâfiż** müşrâ'-ı şâniye merhûn mübtedâdîr ve cümle-i şartîyye haberî. **Hüm**'a nisbet **beytu'l-ħarâm** hüb vâki'dir.

Mahşûl-i Beyt: Küp beytu'l-ħarâmî eṭrâfında Hâfiż eger ƙâdir olursa başıyla yiler ve yöpürür, ya'nî cân u göñülden ṭavâf u ziŷaret eyler.

¹ S: çok söylediğinden.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

خیز و در کاسه زر آب طربنک انداز
پیشتر زان که شود کاسه سر خاک انداز

Hız u der-kâse-i zer âb-ı tarabnâk endâz
Pişter zân ki şeved kâse-i ser hâk-endâz

Ba‘zı Şirâzîlerden mesmû‘dur ki bu beyt Hâce’niñ türbesinde ketb olan ebyâtındandır. **Āb-ı tarabnâk**’dan murâd bâdedir. **Hâk-endâz** çoprak dökilen¹ äletdir, ya‘nî ol ķab ki anînla çoprak dökerler², (^{S,T+} **hâk-endâz** vaşf-ı terkibidir, hâk atıcı ma‘nâsına,) **kâse-i ser**³ i aña teşbih eylemiş.

Mahşûl-i Beyt: Kalk ve kâse-i zere âb-ı tarab-nâk at ya‘nî bâde toldur andan evvelrek ki⁴ kâse-i ser hâk-endâz ola, ya‘nî kâse-i ser hâkla tolup hâki⁴ dökülmезden evvel.

عاقت منزل ما وادئ خاموشانست
حاليا غلغله در گند افلاك انداز

‘Akîbet menzil-i mā vâdî-i hâmûşân’ est
Hâliyâ ǵulgûle der-günbed-i eflâk endâz

Vâdî-i hâmûşân⁵ dan murâd mekâbirdir. **Gulgûle** lügatda şuyuñ çokrama-sından⁵ ta bîdir. Şoñra muṭlaq şiyt u şadâ mā nâsında istîmâl eylediler. **Gun-bed-i eflâk** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Akîbet bizim menzilimiz⁶ hâmûşlar deresidir ya‘nî makberelerdir, hâşılı, bir gün ölsek gerekdir. Pes, simdi günbed-i eflâka şiyt u şadâ şal, ya‘nî hayâtda iken ‘âleme ‘ayş u ‘isretle velvele ve ǵulgûle şal.

1 M: döken.

2 S: dökülür.

3 S: andan evvel.

4 S, M: hâke.

5 S: kaynamasından.

6 S: menzilimiz ve meskenimiz.

چشم آلوه نظر از رخ جانان دورست
بر رخ او نظر از آینه پاک انداز

Ceşm-i alûde-nażar ez-ruh-i cānān dūr' est
Ber-ruh-i ū nażar ez-āyine-i pâk endâz

Çeşm-i alûde-nażar beyâniyyedir, nazarı bulâşık çeşm dimekdir, ya'nî çeşm-i nâ-pâk-nażar.

Mahşûl-i Beyt: Nâ-pâk nażarlı çeşm cānān ruhından ba'iddir, ya'nî cānān yüzine bakımağa läyik degildir. İmdi anıñ ruhına pâk âyineden nażar şal, ya'nî anıñ yüzine âyîne gibi pâk nażarla bak. Câ'izdir ki âyineden murâd ķalb ola, ya'nî cānān yüzine ķalb-i şâfi'den nażar eyle, hâşılı, ārzû-yı nefse bakma dimek ola.

بسر سبز تو ای سرو که چون خاک شوم
ناز از سر بنه و سایه برین خاک انداز

Be-ser-i sebz-i tu ey serv ki çun hâk şevem
Nâz ez-ser bi-nih u sâye berîn hâk endâz

Be-ser-i sebz-i tu; bâ ḥarf-i taḥṣîṣ ve iżâfetler beyâniyye ve lâmiyyedir. Ser-i sebz tâzelikden ve nâziklikden kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey serv, seniñ laṭîf (324b) ü 'azîz başınıçün ki çün hâk olam ya'nî ölüp¹ toprağ olam, nâz u ġurûr u tekebbüri başdan ḫo ve bu ḫâke sâye şal ya'nî ķabrim'e uğra. Bu beyt de türbesinde mektûb olan ebyâtındandır didiler.

دل ما را که ز مار سر زلف تو بخست
از لب خود بشفاخانه تریاک انداز

Dil-i mā-râ ki zi-mâr-i ser-i zulf-i tu bi-hest
Ez-leb-i ḥod be-şifâ-ḥâne-i tiryâk endâz

Dil-i mā lâmiyyedir, râ edât-ı mef'ûl. (^{M,T+} **Dil-i mā** redîf vâki' olan **endâz**'ıñ muķaddem mef'ûlidir. **Ki** ḥarf-i râbît-ı şifat.) **Zi-mâr-i ser-i zulf-i tu, bi-hest**'e müte'allikdir, mef'ûlunbih ġayr-i şarihidir² ve iżâfetler beyâniyye ve lâmiyyelerdir. **Hest** fi'l-i mâzî müfred ġâ'ibdir, hesten'den, lâzımla müte'addî

1 S: hâk olup.

2 S: mef'ûlunbih şarihidir.

beyninde müsterekdir, şokmuş ve şokulmuş, ya'nî zehirli hayvân şokmak, yılan ve 'akreb ve çiyan ve arı şokmaç gibi, hâşılı, cârih u mecrûh ma'nâsında müsta'meldir. **Leb-i hod** lâmiyye. **Şifâ-hâne-i tiryâk** beyâniyye. **Ez-leb-i hod** ve **be-şifâhâne-i tiryâk**, **endâz**'ıñ mef'ül-i gayr-i şârihleridir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim gönlümüzi ki seniñ ser-i zülfün mârindan mecrûh oldu, kendi lebiñ (^{S.T+} tiryâk) şifâ-hânesine bırak, ya'nî çünkü ser-i zülfün mârına şokdurduñ, lebiñ dâru's-şifâ tiryâk-hânesinde tîmâr itdir. Hâce nezâketle cânandan lebini temennî ider.

ملک این مزرعه دانی که ثباتی نکند
آتشی از جگر جام در املاک انداز

Mulk-i ìn mezra'a dâñî ki şebâtî ne-koned
Āteşî ez-ciger-i câm der-emlâk endaz

Mulk-i ìn mezra'a maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir. **Şebâtî; yâ** harf-i tenkîr. **Āteşî; yâ** harf-i vaħdet veyā tenkîr. **Ātes**, **endâz**'ıñ mef'ül-i şârihi ve bâkisi ġayr-i şârihleridir.

Mahşûl-i Beyt: Bu dünyâ mezra'ası, mülki, bilürsin şebât eylemez, ya'nî kimseye şâbit ü bâkî ve pâyende degil. Pes, emlâk-ı cihâna ciger-i câmdan bir āteş şal, ya'nî bâde-nûş olup kuyûd-ı dünyâdan fâriġ ol. Ciger-i câmdan murâd bâdedir, Hâşılı, mey nûş idüp ve mest olup cânân muħabbetinden ġayrisini hâṭırıñdan iħrâc eyle.

غسل در اشک زدم کاھل طریقت گویند
پاک شو اول و پس دیده بر آن پاک انداز

Ġusl der-eşk zedem k'ehl-i ṭarîķat gûyend
Pâk şev evvel u pes dîde ber-ān pâk endâz

Zedem urdum ya'nî eyledim. **K'ehl; ki** harf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Kendi gözüm yaşından ġusl eyledim, ya'nî ol կadar ağladım ki kendi gözüm yaşında ġavta¹ idüp ġusl eyledim, zîrâ ehl-i ṭarîķat ya'nî 'âşıklar dirler ya'nî naşihat ṭarîķiyle söyleşerler: Evvel pâk ol, andan şoñra gözüñi ol pâke şal, ya'nî tab' vesvesesinden gönlüñi pâk eyle, andan şoñra rûy-ı pâk-i cânâna nażar şal.

1 S: ġavṭalar.

يا رب آن زاهد خود بین که بجز عیب ندید
دود آهیش در آینه ادرالک انداز

Yā Rab ān zāhid-i ḥod-bīn ki be-cuz ‘ayb ne-did
Dūd-ı āhīsh der-āyine-i idrāk endāz

Zāhid-i ḥod-bīn beyāniyyedir. **Hod-bīn** vaşf-ı terkibidir, bīnīden'den, kendüyi gorici ma'nasınadır. **Ki** ḥarf-i rābiṭ-ı şifat. **Be-cuz;** **bā** ḥarf-i zā'ıd. **Dūd-ı āh** beyāniyyedir, **yā** ḥarf-i vahdet veyā tenkīr, **şīn**-i žamīr **zāhid**'e rācīdir, ma'nā cihetinden **şīn** idrāk'e muğayyeddir, **āyine-i idrakes** takdirinde, iżāfet beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Yā Allāh, ol ḥod-bīn zāhid ki ‘aybdan ġayri görmedi, ya'nī hemān ‘ayba nażar ider ve hünere hīç nażar eylemez, ya'nī ‘ayb-bīndir hüner-bīn degildir, imdi bu zāhidiñ āyine-i idrākine bir dūd-ı āh (**325a**) bırak, ya'nī ‘uşşākiñ muḥabbet u ‘ışk̄ āteşinden çıkışan dūd-ı āhiyla āyine-i idrākini paslandır ki hüner-bīn olmadığı gibi ‘ayb-bīn de olmaya.

چون گل از نکهت او جامه قبا کن حافظ
وان قبا در ره آن قامت چالاک انداز

Çun gul ez-nekhet-i ū cāme ķabā kon Hâfiż
V'an ķabā der-reh-i ān ķāmet-i çäläk endaz

Çäläk çapük ü çevik ma'nasınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ol cānāniñ ṭatlu ķokusından gül gibi cāme ni çāk eyle ey Hâfiż, ol ķabā olan cāmeyi de ol ķāmet-i çäläkiñ yoluna at. Ya'nī cāme-i cān u cismini çāk idüp ħāk-i reh-i cānāna at, ola ki üstinden ćigneyüp geće ki andan şeref kesb eyleyesin. İki ķabā tecnīs-i tām vāķi olmuş. **Çäläk** yerine **mevzūn** yazup ma'nasını, ol ķabayı ol ķāmeti mevzūnuñ yoluna at diyen ‘ilm-i ķāfiyeyi ħüb anlar-imış¹.

1 ^{T+} Redd-i Şem'i

308

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

دلم ربوده لوليوشیست شورانگیز
دروغ و عده و قتال وضع و رنگ آمیز

Dilem rubûde-i lülîveşîst şûr-engîz
Durûğ-va‘de vu ķattâl-važ‘ u reng-āmîz

Dilem mübtedâ, mâ‘badi haberî. **Rubûde;** $\langle^{T,F+}$ râda fethâ ve žamme câ’izdir,> bunda üslüb-1 ‘Acem üzere ism-i mef’üldür, kapılmış dimekdir, **lülîves**’e iżâfeti mef’ülin fâ‘iline iżâfetidir, **veşî**’niň **yâ**’sı vaħdet içündür. **Şûr-engîz** vaşf-1 terkibidir, engîziden’den, koparmağ ma‘nâsına, **şûr** bunda ġavgâ ma‘nâsinadır. **Durûğ-va‘de** vaşf-1 terkibî aksâmındandır, yalan va‘deli ma‘nâsına. **Kattâl-važ‘** da böyledir, ķattâl ķılınlıshı ya‘nî ķattâl-şifat. **Reng-āmîz** vaşf-1 terkibidir, āmîziden’den, karışdırmaç ma‘nâsına. **Reng** bunda hîle ma‘nâsinadır, **reng-āmîz** hîle karışdırıcı ya‘nî hîle peydâ idici, ($^{M+}$ hâşlı, ġavgâ ķaşaġısı.)

Mahşûl-i Beyt: Benim gönlüm bir ġavgâ ķoparıcı lûlî gibiniň ķapılmışıdır, ya‘nî lûlî tâ’ifesiniň bir dilberine aşüfte ve firiftedir ki yalan va‘deli, ķattâl ķılınlıshı, hîle ve mekr peydâ idici, ya‘nî hîle-bâz u mekkâr lûlî-veşe gönlüm gîrifträdirdir.

فداي پيرهن چاك ماھرويان باد
هزار جامه تقوا و خرقه پرهيز

Fedâ-yı pîrehen-i çâk-i mâh-rûyân bâd
Hezâr câme-i taķvâ vu hîrķa-i perhîz

Fedâ’niň **pîrehen**’e iżâfeti maşdarıň mef’üline iżâfetidir ve **pîrehen**’iň **çâk**’e beyâniyye ve **çâk**’iň **mâh-rûyân**’a lâmiyyedir. **Mâh-rû** vaşf-1 terkibî aksâmındandır, ay yüzli dimekdir. **Câme-i taķvâ** ve **hîrķa-i perhîz** iżâfetleri beyâniyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ay yüzli dilberleriň çâk pîrâhenlerine fedâ olsun biň taķvâ câmesi ve biň perhîz hîrķası. Ya‘nî civânlarıň mestâne iken çâk eyledikleri

gömlleklerine biñ zâhid ü ‘âbidiñ geydikleri cübbe ve destâr u hîrka fedâ olsun.
Hâşılı, mâh-rûlara biñ zâhid ü ‘âbid fedâ olsun.

بشكىر آن كە بحسن از ملک بىرىدى گوى
بخواه جام و گلابى بخاڭ آدم رىز

Be şukr-i ân ki be-ħusn ez-melek bi-burdı gûy
Bi-ħâħ câm u gul-âbî be-ħâk-i Ādem rîz

Be-şukr'de bâ ḥarf-i sebeb. **Ki** ḥarf-i beyân. **Be-ħusn;** bâ ḥarf-i muşâhabet. **Gûy,** **bi-burdı**'niñ mef'ûl-i şarîhi ve sâ'irleri ġayr-i şarîhi, **gûy** iletmekden murâd ġalebedir. **Bi-ħâħ câm** қadeħ iste ya'ñi bâde iste. **Gul-âbi;** yâ ḥarf-i vaħdet, **gul-âb**'dan murâd bâdedir isti'are tarîkiyle, ikisi de şikîlmaķdan hâşil (325b) olduğuçün. **Be-ħâk-i Ādem;** bâ ḥarf-i şila ve iżafet lâmiyyedir. **Rîz** fi'l-i emr müfred muħāṭab, (^{S+} rîziden'den.)

Mahşûl-i Beyt: Ol şükrâne sebebiyle ki güzellikle melek'e ġalebe eylediñ, câm-ı bâde iste ve Ādemîn ṭoprağına dök ki zürriyetinden seniñ gibi güzel oğul hâşil olduğuçün.

فقير و خسته بدرگاهت آمدم رحمى
كە جز ولای توام نیست هیچ دست آویز

Fakîr u ḥaste be-dergâhet āmedem raħmî
Ki cuz velâ-yı tuem nîst hîc dest-āvîz

Rahmî'de yâ ḥarf-i vaħdet veyâ tenkîr, taķdîri **rahmî kon**'dur. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Velâ,** vâv'în fethiyle, muħabbete dirler. **Dest-āvîz** tehî-dest varmamağlıçün iledilen armağana dirler.

Mahşûl-i Beyt: Dergâhiña fakîr u ḥasta geldim, baña raħm eyle, zîrâ seniñ muħabbetiñden ġayri armağanım yokđur, ya'ñi muħabbetimden ġayri saña lâyiķ armağanım yokđur¹, pes, benim faķrima raħm eyle.

غلام آن كلماتم كە آتش افروزد
نه آب سرد زند در سخن بر آتش تىز

Ĝulām-i ân kelimâtem ki āteş efrûzed
Ne āb-i serd zened der-suħan ber-āteş-i tîz

1 S: muħabbetimden saña armağanım yokđur.

Mahşûl-i Beyt: Ol kelimatiñ կուլիամ ki աթեշ յալինլանդիր, ne ki շուսկ շուրա (^{M,T+} sözde keskin աթեշ). Ya‘nî müşâhabetde şevk u zevk arturan kelimatiñ կուլիամ, ammâ ol kelimatiñ կուլ դեղիլ ki շевк u zevk viren söze շուսկ շուրա,) ya‘nî müşâhabete bürüdet vire.

بیا که هاتف میخانه دوش با من گفت
که در مقام رضا باش و از قضا مگریز

Bi-yâ ki hâtif-i mey-hâne dûş bâ-men goft
Ki der-makâm-ı rizâ bâş u ez-kažâ me-gurîz

Mahşûl-i Beyt: Gel ki hâtif-i meyhâne dün gice baña didi ki makâm-ı rizâda ol ve kažâdan kaçma. Ya‘nî saña her ne ki gelürse Hâk’dan bilüp rizâ getürmek gerek, şikâyet câ’iz degildir, zîrâ mukadder olan gelür nâ-çâr.

مباش غره بیازوی خود که در خبرست
هزار تعییه در حکم پادشاه انگیز

Me-bâş gîrre be-bâzû-yı hod ki der-hâber’est
Hezâr ta’biye der-hukm-i pâdişâh-engîz

Me-bâş fi'l-i nehy müfred muhaṭâb. **Ĝırre**, ġayn’iñ kesriyle, (^{M,T+} mağrûr ma’nâsına nadır.) **Be-bâzû-yı hod**; taķdîri **be-kuvvet-i bâzû-yı hod**dur. Ki harf-i ta’lîl. **Ta’biye** tef’il bâbından maşdardır, mef’ûl ma’nâsına, lügatde kaşışdırmağa (^{S,M+} ve gizlemege) dirler, ammâ bunda maḥfî ma’nâsına nadır, ya‘nî gizli, sir ma’nâsına nadır. **Hukm-i pâdişâh-engîz**; taķdîri **der-hukm-i Hudâ-yı pâdişâh-engîz**dir. **Pâdişâh-engîz** vasf-ı terkibidir, pâdişâh կոparıcı ya‘nî pâdişâhdan saltanat alıcı ma’nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Kendü bâzûñ կուվvetine mağrûr olma, zîrâ հaber-i enbiyâ vü evliyâda mervîdir; biñ gizli maşlahat pâdişâhlardan saltanat կոparıcı Hudâ-nîn emrinde ve hüküminde. Ya‘nî կուvet-i bâzûna tayanma ki Hudâ-yı Te’âlâ-nîn hezâr gizli işi vardır ki tuvânâları nâ-tuvân ve nâ-tuvânları tuvânâ ider. (^{M+} Hâşılı, կուvet u կudret şâhibini zelîl ü haķır ve zelîli կavî ider.)

پیاله بر کفنم بند تا سحرگه حشر
بمی ز دل بیرم هول روز رستاخیز

Piyâle ber-kefenem bend tâ sehergeh-i haşr
Be-mey zi-dil bi-berem hevl-i rûz-ı rustâhîz

Mahşûl-i Beyt: Kefenime piyâle bağla, tâ kim haşir sehergehinde şarâb sebebiyle göñlümden kıyâmet güniniñ ķorķusunu giderem, ya'ñi anda mestâne bulunam, tâ ki göñlüme ķorķı gelmeye, (^{M,T+} zîrâ mest olanda hâvf olmaz.)

میان عاشق و معشوق هیچ حائل نیست
تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز

Miyan-ı 'âşık u ma'şük hîç hâ'il nîst
Tu hod hicâb-ı hodî Hâfiż ez-miyân ber-hîz

Mahşûl-i Beyt: 'Âşık u ma'şük arasında hîç hâ'il yokdur. Sen ey Hâfiż, kendüne hicâbsın, aradan қalăk. Ya'ñi ey Hâfiż, seniñ varlığıñ saña hicâb u perde olmuşdur. Pes, varlığıñ ref^c eyle ki cânâni¹ bî-hicâb seyr eyleyesin.

309

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

بیا و کشتیع ما در شط شراب انداز
غريبو و ولوه در جان شیخ و شاب انداز

Bi-y-ā vu keşti-i mā der-şaṭ-i şerâb endâz
Girîv (326a) u velvele der-cân-i şeyh u şâb endâz

Keşti'den murâd қadehdir. **Şat-ı şerâb** iżâfeti beyâniyyedir. **Girîv** bunda feryâd u fiğân ma'nâsinadır. **Velvele** fitne ve aşûb. (^{M,T+} **Şeyh** koca ve **sâb** yigit.)

Mahşûl-i Beyt: Gel ve bizim keşti gibi қadehimizi şarâb ırmağına at. Fer-yâd u fiğân ve fitne vü aşûb pîriñ ve civâniñ cânına şal, ya'ñi pîr ü civâن görüp cânına āteş-i һasret düşüp feryâd u fiğân eylesün.

مرا بکشتیع باده درافکن ای ساقی
که گفته‌اند نکویی کن و در آب انداز

Merâ be-keşti-i bâde der-efken ey sâkî
Ki gofteend nikûyî kon u der-âb endâz

¹ T: cânı.

Mahşûl-i Beyt: Beni bâde keştisine bırak ey sâkî, zîrâ dimişlerdir ki eylik eyle ve şuya at. Anlarda bu meşeldir, Türkide de müsta'meldir. Eyligiñ şuya at, balık bilmezse Hâlik bilür dirler.

ز کوی میکده برگشتهام ز راه خط
مرا دگر ز کرم با ره صواب انداز

Zi-küy-ı meykede ber-geşteem zi-râh-ı haṭā
Merâ diger zi-kerem bâ-reh-i şavâb endaz

Ber-geşteem dönmüşüm dimekdir. **Zi-râh-ı haṭā** haṭā cihetinden. **Bâ** bunda harf-i şıladır, **reh-i şavâb** beyâniyyedir, **şavâb** ٹogrı, **haṭā** egri.

Mahşûl-i Beyt: Küy-ı meyhâneden haṭā cihetinden dönmüşüm, ya'nî haṭâyla andan dönüp gitdim, hâşılı, haṭâyla meyhâneyi terk eyledim. İmdi keremiñden beni şavâb yoluna at, ya'nî beni yine meyhâne yoluna կulavuzla¹.

بیار زان می گلرنگ مشک بو جامی
شرار رشك و حسد در دل گلاب انداز

Bi-y-är zân mey-i gul-reng-i müşk-bū câmî
Şerâr-ı reşk u ḥased der-dil-i gul-âb endâz

Bu beytlerde hîṭâb sâkîyedir. **Mey-i gul-reng-i müşk-bū** iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Müşk-bū** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır. **Câmî;** ya harf-i vâhdet. **Şerâr-ı reşk** beyâniyyedir. **Der** harf-i şila, **dil-i gul-âb** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, ol müşk kökülu gül renkli meyden bir câm getür. Pes, gül-âbın yüregine reşk ü ḥased āteşini bırak, ya'nî gül-âbda bâde hâleti ve keyfiyyeti olmadığından reşk āteşine yansun.

اگرچه مست و خرابم تو نیز لطفی کن
نظر برین دل سرگشته خراب انداز

Egerçi mest u ḥarâbem tu nîz luṭfi kon
Naṣar berîn dil-i ser-geşte-i ḥarâb endâz

Lutfi; ya harf-i vâhdet veya tenkîrdir. **Dil-i ser-geşte-i harâb** beyâniyye (M+ veya **harâb**'a iżâfeti lâmiyyedir.)

¹ S, M: կulağuzla.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi mest ü ḥarâbım, sen de luṭf eyle bu dil-i ser-geşte-i ḥarâba naṣar şal, ya‘nî benim bu ḥäl-i ebterime naṣar idüp baña bir dermân eyle.

بنیم شب اگرت آفتاب می باید
ز روی دختر گلچهره رز نقاب انداز

Be-nîm-şeb egeret āftâb mî-bâyed
Zi-rûy-i duhter-i gul-çihre-rez niķâb-endâz

Rûy-ı duhter-i gul-çihre-rez lâmiyye ve beyâniyye (^{TF+} ve lâmiyyedir.)

Mahşûl-i Beyt: Eger saña dün yarısında güneş gerek ise reziîn gül-çehreli kızınıñ yüzinden niķâbı ref^c eyle. Duhter-i rez şarâbdır. Ya‘nî kıızıl¹ şarâbı ķadehe töldür, (^{M,T+} güneş gibi yaldırasın. Hâşılı, kıızıl şarâbla ȳoli) ķadehi āfitaba teşbîh eylemiş.

مهل که روز وفاتم بخاک بسپارند
مرا بمیکده بر در خم شراب انداز

Me-hil ki rûz-ı vefâtem be-ḥâk bi-spârend
Merâ be-meykede ber der-ḥum-ı şerâb endâz

Me-hil fi'l-i nehy müfred muhâṭab, hilîden'den, ȳoma ya‘nî mânî^c ol dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Rûz-ı vefâtem** lâmiyyelerdir. **Be-ḥâk; bâ** ḥarf-i şila. **Bi-sipârend** fi'l-i mužâri‘ cem^c-i ȳâib, işmarlayalar ya‘nî teslîm ideler. **Ber** fi'l-i emr müfred muhâṭab, ilet dimekdir. **Der** ḥarf-i şila, **ḥum-ı şerâb** lâmiyye.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, ȳoma ki beni vefâtım gününde hâke ya‘nî maķbereye defn ideler, belki beni meyhâneye ilet ve şarâb küpine bırak. Hâşılı, benim ķabrim şarâb (**326b**) küpidir, beni anda defn eyle.

ز جور چرخ چو حافظ بجان رسید دلت
بسوی دیو محن ناوک شهاب انداز

Zi-cevr-i çarh ȳu Hâfiż be-cân resîd dilet
Be-sûy-i dîv-i miḥân nâvek-i şîhâb endâz

Çu Hâfiż iki veche muhtemeldir. Birisi Hâfiż'a teşbîh murâd ola, biri de **çu edât-ı ta'lîl**, **Hâfiż** münâdâ ola. **Be-cân; bâ** ḥarf-i şila, **resîd dilet** gönlün

¹ S: kırmızı.

cānā irisdi, ya‘nī göñlǖn mužtarib oldu, rüz-merrelerindendir. **Dîv-i miḥan** beyāniyye, **dîv** şeyṭān, **miḥan**, mīm’iñ kesriyle ve hā’nıñ fethiyle, miḥnetiñ cem’idir. (^{S,T+} **Nâvek** koğuş okı ve **ṣihāb** şeyṭāna inen yıldızdır,) **nâvek-i ṣihāb** beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, cevr-i çarhdan çünki diliñ cāna irisdi ya‘nī cāndan usandı, hāşılı, kemâl-i iżtirâba düşdi, miḥnet dîvleri cānibile¹ nâvek-i ṣihāb at, ya‘nī āh-ı āteş-bâr çek ve nâle-i hâzin eyle, zîrâ āh u nâle ile dilde olan ālâm u miḥan zâ’il olur.

¹ S: cānına.

[SİN HARFI]

Ve lehu eyzan fi ḥarfî's-sîn¹

310

Ez-Bâhr-i Remel Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

ای صبا گر بگذری بر ساحل رود ارس
بوسه زن بر خاک آن وادی و مشکین کن نفس

Ey şabâ ger bi-gzerî ber-sâhil-i rûd-ı Eres
Bûse zen ber-hâk-i ân vâdî vu muşkîn kon nefes

Sâhil şu kenâri. **Rûd** dere². **Eres** İsfahân ırmağı. **Vâdî** dere.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, eger Eres ırmağı kenârına uğrarsaň ya'ñı Eres ırmağı yanından geçerseň ol dereniň ;toprağını öp ve nefesiň müşkîn eyle. (Ş.T+ Ba'zılar didiler ki Eres³, Gûr şuyıdır ki Şîrâz cânibine Gürcistân'dan gelür.) Minhusinde Eres arz-ı Rûm'a ƙarîb bir şehriň ismidir diyen Eres'i bilmez imiş⁴, 'alâ külli һâl bir şuyuň ismidir.

منزل سلمى كه بادش هر دم از ما صد سلام
پر صدای ساربانان بینی و بانگ جرس

Menzil-i Selmâ ki bâdeş her-dem ez-mâ şed selâm
Pur şadâ-yı sârbânân bînî vu bâng-ı ceres

Menzil-i Selmâ mübtedâ ve müşrâ'-ı şânî һaberi, mübtedâya râci' bir žamîr taķdîriyle. **Ki** һarf-i râbiť-ı du'â. **Sârbân** deveci, elif ve nûn'la cem' oldu, zevi'l-'ukûlden⁵ olduğuçün, taķdîri **sârbânâneş bînî**. **Selmâ** Leylâ gibi bir ma'sûkanıň ismidir.

1 S: Fi ḥarfî's-sîn.

2 (Ş.T+ Rûd ırmağıdır, bunda yehtemil müşannif sehv-i қalem itdi ola. Li-kâtibihî).

3 Günümüzde Aras şeklinde telaffuz edilen nehir.

4 <Ş.T+ Redd-i Şem'i>

5 S: zevi'l-'ukûle şifat.

Mahşûl-i Beyt: Menzil-i Selmâ ki bizden aña yüz selâm olsun, sârbânlar şadâsından ve ceres âvâzından ;topтоли görürsun. Hâşılı, şabâya makâm-ı Selmâ'yı ta'yîn ider, ya'nî menzilini bu nişânla bulursun.

محمول جانان بیوس آنگه بزاری عرضه دار
کز فرات سوختم ای مهربان فریاد رس

Mahmil-i cânân bi-bûs ân-geh be-zârî 'arza dâr
K'ez-firâket sühtem ey mihrbân feryâd res

Bu beytte de hîṭâb şabâyadır. **Mahmil** deve üzerine kürsî şeklinde bir nesneyi bağlarlar ve sefere gitdiklerinde 'Arabiñ 'avratlari ve kızları içinde otururlar. Hâşılı, hac eyleyen kimse Mekke ḥalķı 'Arafât'a çıktıklarında bunı seyr ider, rü'yete mahşûs bir kişiştir. Egerci aşında **mahmil** yüke dirler, ammâ bunda murâd hevdecdir ki zîkr olındı. (^{M,T+} 'Arza dâr 'arz eyle dimekdir.) **K'ez; ki** harf-i beyân-ı 'arza dâr'dır. (^{M,T+} Mihrbân muhabbetli. **Feryâd** res, fi'l-i emr muhaṭâb, medede işe dimekdir, taķdîri **be-feryâd res**'dir, **bâ** žarûret-i vezniyün **hâzf** olundı.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, zîkr olunan nişânlarla menzil-i cânâni bulunca mahmil-i cânâni bûs eyle. Andan şoñra tažarru' ve zârlığla hûzûrına (327a) 'arz eyle Hâfiż cânibinden ki firâkîndan yandım ey şefkatlı cânân, medede işe ya'nî yetiş, derde dermân eyle.

من که قول ناصحان را خواندمی قول رباب
گوشمالی دیدم از هجران که اینم پند بس

Men ki ḥâvîl-i nâṣîḥân-râ ḥândemî ḥâvîl-i rubâb
Gûş-mâlî didem ez-hîcrân ki īnem pend bes

Hândemî okurdum dimekdir, hîkâyet-i ḥâl-i mâzîdir. **Gûş-mâl** lügatde ķulak ovmaķdır¹, ammâ istimâ'lde burmak ma'nâsında müsta'meldir, meşelâ kopuzuñ ve rübâbîñ burğısın² burmak (^{S+} ve çevirmek gibi,) ammâ bunuñ gibi mahalde pend ü naşihat murâddır, **yâ** harf-i vaḥdet. **Ki** harf-i beyan. **İnem** bu baña dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben ki vâ'izleriñ ve nâşihleriñ ḥâvîlini ḥâvîl-i rübâb okurdum ya'nî i'tibâr eylemezdim, hîcrândan bir gûş-mâl gördüm ki baña bu pend yeter, ya'nî usłandım, şimdien girü ulular naşihatini kabûl iderim.

1 S: oğmağa dirler.

2 S: burkusın.

عشرت شبگیر کن بی ترس کاندر شهر عشق
شب روان را آشنايیهاست با میر عسس

‘İşret-i şeb-gir kon bî-ters k’ender-şehr-i ‘ışk
Şeb-revân-râ aşınâyîhâst bâ-mîr-i ‘ases

Şeb-gir gice işlenen işde müsta‘meldir. **İşret-i şeb-gir** gice ‘işreti. **K’ender; ki** harf-i ta‘lîl. **Şehr-i ‘ışk** beyâniyyedir. **Şeb-rev** gice gezen kimseye dirler, elif ve nûn’la cem‘ oldu ȝevîl-‘ukûle şifat olduğuçün. **Āşinayî; yâ** harf-i maşdar ve **hâ** edât-i cem‘dir. **Mîr-i ‘ases** izâfet-i lâmiyyedir, ‘ases başı dimekdir¹.

Mahşûl-i Beyt: Gice ‘işretin eyle dâruğa ve şahne ȝorkuşınsız, zîrâ ‘ışk şehrinde gice yolcularının aşinâlikleri var ‘aseslarıyla. ‘Aseslerden murâd sükkân-ı kûy-ı cânândır ve mîr-i ‘asesden cânâniñ âsitânesini bâlîn, hâkini² pister idinen mahşûş segdir. Hâşılı, cânâniñ gicelerle âsitânesini ziyâret eyleyen ‘uşşâkiñ seg-i mahşûşla aşinâlikleri olmağıın gice gelüp gitmege mânî olmaz. ‘İşret-i şeb-girden murâd gicelerle âsitânını ziyâret idüp bûs eylemekdir. Mîşrâ‘-ı evveliñ ma‘nâsını; gice uyanıklığı ‘işretin ȝıl diyen ve şabâha dek hâvfsız ‘işret eyle diyen şeb-girden murâdi bilmez-imis³.

عشقبازی کار بازی نیست ای دل سر بیاز
ور نه گوی عشق نتوان زد بچوگان هوس

‘Işk-bâzî kâr-ı bâzî nîst ey dil ser bi-bâz
V’er ne gûy-ı ‘ışk ne-tvân zed be-çevgân-ı heves

Ba‘zı nûshada ‘ışk-bâzî yerine pâdişâhî vâkî‘ olmuş, murâd gine birdir. **Kâr-ı bâzî** lâmiyyedir, **bâzî** oyun ma‘nâsınadır. **Gûy-ı ‘ışk** beyâniyyedir. **Çevgân-ı heves** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âşiklik oyun işi degildir, (^{M,T+} ya‘nî cüz‘î maşlahat degildir.) Ey göñül, baş oynat, ya‘nî meydân-ı ‘ışkda başdan geç, yohsa ‘ışk ȝopını heves çevgânıyla çelmanek⁴ olmaz, ya‘nî ‘âşiklik ârzû-ysi tab‘ila ve hevâ-yı nefisle olmaz, belki ‘âşikin tab‘ı şâfi ve göñli pâk gerek.

1 S: Mîr-i ‘ases izâfeti ‘ases başından ta‘bîrdir. T: izâfet-i lâmiyyedir, ‘ases başından ta‘bîrdir.

2 M: hâk-i râhini.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

4 S: çalmaç.

دل برغبت می سپارد جان بچشم مست یار
گرچه هشیاران ندادند اختیار خود بکس

Dil be-rağbet mî-sipâred cân be-çeşm-i mest-i yâr
Gerci huşyârân ne-dâdend ihtiyyâr-i hod be-kes

Mahşûl-i Beyt: Göñül rağbetle ve ihtiyyâr-ı külli ile cânını çeşm-i mest-i yâre teslîm ider, ya'nî göñül çeşm-i mest-i yâre ihtiyyârile 'âşık olur, egerci hüşyârlar ya'nî 'âkiller kendi ihtiyyârlarını kimseye virmediler, ammâ göñül 'âşık olmak sebebiyle tâv'an ve rağbeten virdi.

طوطیان در شکرستان کامرانی می‌کنند
وز تحسیر دست بر سر میزند مسکین مگس

Tütiyân der şekkeristân kâm-rânî mî-konend
V'ez-tâhassur dest ber-ser mî-zened miskin meges

Siñek (327b) bir yere konulukda iki eliyle başın oľşayağandır, **dest ber-ser mî-zened** buyurduğu anıniçindür. **Miskîn meges**'de īhâm var, zîrâ **meges** misk rengindedir.

Mahşûl-i Beyt: Tütîler şekeristânda kâm-rânlık iderler ve miskîn meges taħassürden iki elini başına urur, ya'nî 'âlemîn hâli böyledir kim, aġniyâ zevk u şafâda ve fuķarâ elem ü belâda olur.

نام حافظ گر برآید بر زبان کلک دوست
از جناب حضرت شاهم بست این ملتمس

Nâm-ı Hâfız ger ber-âyed ber-zeban-ı kilk-i dôst
Ez-cenâb-ı hâzret-i şâhem bes' est ī multemes

Bunda **multemes** murâd ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâfız'ıñ ismi eger dostuñ kalemi ucına gelürse, ya'nî dost adını kaleme getürüp yazarsa¹ hâzret-i şâhîn cenâbından baña bu ārzû ve murâd yeter, ya'nî pâdişâh Hâfız'ıñ nâmını kaleme getürürse tamâm murâdım müyesser olur².

1 S: kaleme getürürse.

2 S: kaleme getürdüğü tamâm murâddır. T, F: kaleme getürdüğü tamâm murâdımdır.

311

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Muzâri‘
Mef’ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

جانا ترا كه گفت كه احوال ما مپرس
بيگانه گرد و قصه هيچ آشنا مپرس

Cânâ tu-râ ki goft ki ahvâl-i mā me-purs
Bîgâne gerd u kıssa-i hîç aşinâ me-purs

Ki ismdir kim ma‘nâsına, ikinci **ki** harf-i râbi‘-ı maķûl ü ķavldır. **Gerd**, kâf-i ‘Acemîniñ fethiyle, fîl-i emr müfred muhâtabdır, ol dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey cân, sâna kim didi ki bizim ahvâlimizi şorma, ya‘nî seni kim kandırıcı ‘acabâ¹, bu ma‘nâya bîgâne ol ve hîç bir aşinânıñ kışasını şorma, ya‘nî saña kim didi ki böyle eyle.

زانجا كه لطف شامل و خلق کريم تست
جرمى نكرده عفو كن و ماجرا مپرس
Zân-câ ki luṭf-ı şâmil u ḥulk-ı kerîm-i tuşt
Curmî ne-kerde ‘afv kon u mâcerâ me-purs

Curmî; yâ harf-i vâhdet veyâ harf-i tenkîr. **Ne-kerde** eylememiş ve eylenmemiş ma‘nâsına nadir.

Mahşûl-i Beyt: Ol maķâmdan ki seniñ luṭf-ı şâmiliñ ve ḥulk-ı kerîmiñdir, ya‘nî luṭf-ı şâmil ve ḥulk-ı kerîmiñden cûrm ü günâh eylememiş iken ya‘nî bidden şâdir olmayan cûrm ü günâhı ‘afv idüp mâcerâyi şorma, ya‘nî bize iftirâ eyledügüñ cûrmi ‘afv eyle, teftîş u tefâhîş eyleme dimekdir. Mîşrâ²-ı şânîniñ ma‘nâsını; geçmiş günâhı ‘afv kıl ve mâcerâyi şorma diyen manțûk-ı beyte muvâfiķ ma‘nâ virmedi².

خواهى كه روشنست شود احوال سوز عشق
از شمع پرس قصه ز باد صبا مپرس
Hâhî ki rûşenet şeved ahvâl-i süz-ı ‘îşk
Ez-şem^c purs kıssa zi-bâd-ı şabâ me-purs

1 S: kandırıcı ki. T: kim kandırıcı.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Diler misin ki saña vâzih¹ ola ‘ışk yanğını² ahvâli, ya‘nî ‘ışkıñ derd ü elemi, şem³den şor kıssa-i sûzi, bâd-ı şabâdan şorma. Ya‘nî şem³ ki tutuşup yanar, ahvâl-i sûzi ol bilür, bâd-ı şabâ ki eṭrâf-ı ‘âlemde esüp şavurur, ol ne bilür, zîrâ derdi çeken bilür, çekmeyen ne bilür.

هیچ آگھی ز عالم درویشیش نبود
آن کس که با تو گفت که درویش را مپرس

Hîc âgehî zi-‘âlem-i dervîsiyeş ne-bûd
Ân kes ki bâ-tu goft ki dervîş-râ me-purs

Āgehî’de yâ ḥarf-i maşdar, haberdârlıq dimekdir. **Dervîsiyeş** yâsı da böyledir, şîn žamîri **ān kes**’e râci’dir iżmâr қâble’z-zikr tarîkiyle.

Mahşûl-i Beyt: Dervîşlik ‘âleminden hîc ḥaberdârlığı yok olmuş ol kimse ki saña dervîş ahvâlini şorma didi. Hâşılı, saña fuķâra ahvâline muķayyed olma ve anlarıñ sırrından āgâh olma diyen dervîşlik ne ma’nâdır diyü bilmezmiş.

از دلق پوش صومعه نقد طلب مجوی
يعنى ز مفلسان سخن کيميا مپرس

Ez-delk-pûş-ı şavma‘a naķd-i taleb me-cûy
Ya‘nî zi-muflisân-ı suħan kîmyâ me-purs

Mahşûl-i Beyt: (328a) Şavma‘a delk-pûşından naķd-i taleb isteme, ya‘nî ‘ışk-ı cânâr tâlibi degildir, ya‘nî müflislerden kîmyâ sözini (^{S,M+}dileme. Hâşılı, şavma‘a delk-pûşından ‘ışk-ı cânâr istemek müflisden kîmyâ sözini) istemek gibidir, ya‘nî anlar ehl-i riyâdîr anlardan ‘ışk u muħabbet-i cânâr gelmez, (^{T,S+} netîce-i kelâm kîmyâger müflis olmaz.)

ما قصه سکندر و دارا نخوانده ايم
از ما بجز حکایت مهر و وفا مپرس

Mâ kıssa-i Sikender u Dârâ ne-hândeim
Ez-mâ be-cuz hîkâyet-i mihr u vefâ me-purs

Mahşûl-i Beyt: Biz İskender ü Dârâ kıssasını okumamışız³, bizden mihr u vefâ hîkâyesinden gayri şorma. Mihr u Vefâ īhâm tarîkiyle mezkûrdur, birisi

1 S: vâķî‘.

2 M: yanığı.

3 M: bilmeziz, okumamışız.

muhabbet ü vefâdır, birisi de Mihr u Vefâ dâstânıdır ki meşhûr dâstândır. Hâşılı, bizden ‘ışk u muhabbet dâstânından ǵayıyı şorma ki biz anıñla¹ muķayyed degilüz.

در دفتر طبیب خرد باب عشق نیست
ای دل بد رد خو کن و نام دوا مپرس

Der-defter-i ṭabib-i ḥired bāb-i ‘ışk nīst
Ey dil be-derd hū kon u nām-ı devā me-purs

Mahşûl-i Beyt: ‘Akıl ṭabibi defterinde ‘ışk bâbı yokdur, ya‘nî ‘akilla derd-i ‘ışka dermân olmaz. Pes, ey göñül, derdle hūy eyle ya‘nî imtizâc eyle ve devâ adını şorma. Hâşılı, derd-i cānânlâ me’nûs ol ve kimseden dermân isteme, zîrâ ‘ışka çâre şâbir veyâ seferdir².

حافظ رسید موسم گل معرفت مگوی
دریاب نقد وقت و ز چون چرا مپرس

Hâfiż resîd mevsim-i gul ma’rifet me-gûy
Der-yâb naķd-i vakt u zi-çûn u cirâ me-purs

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, gül zamânı irişdi, ma’rifet söyleme ya‘nî ma’rifet-den dem urma. Naķd-i vaqtı ya‘nî hâzır vaqtı bilüp tedârük eyle, çûn u cirâdan şorma, ya‘nî gül mevsiminde ‘ayş u ‘işrete mübâşir ol ve niçeve ve niçünden dem urma.

1 S: ǵayıyla.

2 M: zîrâ ‘ışka dermân olmaz, anıñ çâresi şâbir veyâ seferdir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât**

دارم از زلف سیاهش گله چندان که مپرس
که چنان زو شدهام بی سر و سامان که مپرس

Dârem ez-zulf-i siyâhes gile çendân ki me-purs
Ki çunân z’û şudeem bî-ser u sâmân ki me-purs

Gile, (^{M,T+} kâf-1 ‘Âceminiň kesriyle,) şikâyetdir. **Sâmân** huzûr u şalâh u
ârâm dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniň zülf-i siyâhından ol kadar şikâyetim vardır ki şor-
ma, zîrâ andan ancılayın bî-ser ü sâmân olmuşum ki şorma, ya‘nî andan şikâ-
yetim kemâl mertebe bî-ser ü sâmân olduğumdur.

کس بامید وفا ترک دل و جان مکناد
که چنانم من ازین کرده پشیمان که مپرس

Kes be-ummîd-i vefâ terk-i dil u cân me-konâd
Ki çunâinem men ezîn kerde peşîmân ki me-purs

<^{T,F+} **Be-ummîd**; mîm’de teşdîd ve taħrif câ’izdir, ammâ bunda müşedded-
dir.> **Me-konâd** fi'l-i nehy müfred muhaṭâb. **Ki** ḥarf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Hîç kimse vefâ ümidiyle dil ü cânı terk eylemesün, zîrâ ben
bu işden ancılayın peşîmânım ki şorma, ya‘nî vefâ (^{M+} ve mihr) ümidiyle dil ü
cânı terk eyledügümeye ziyâde peşîmânım.

بیکى جرعه که آزار کسش در پی نیست
زحمتی می کشم از مردم نادان که مپرس

Be-yekî cur'a ki âzâr-ı keseq der-pey nîst
Zâhmetî mî-keşem ez-merdum-i nâdân ki me-purs

Be-yekî; bâ ḥarf-i sebeb. **Keseş**; žamîr **cur'a**’ya râci‘dir ve ma‘nâ cihetinden
pey'e muķayyeddir, **der-peyeş** taķdîrinde. **Zâhmetî; yâ** ḥarf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Bir cür'a sebebiyle ki ardınca kimseyi incitmek olmaya, ya'nî anı içmekle hîç kimse incinmeye, (^{M+} bu ecilden) zahmet çekerim mer-düm-i nâ-dândan ki şorma.

زاهد از ما سلامت بگذر کین می لعل
دل و دین می برد از دست بدانسان که مپرس

Zâhid ez-mâ be-selâmet bi-guzer k'în mey-i la'l
Dil u dîn mî-bered ez-dest bedânsân ki me-purs

Bedânsân ancılayın dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey zâhid, bizden selâmetle geç, zîrâ bu mey-i la'l ya'nî kırmızı şarâb dil ü dîni elden (328b) ancılayın iledür ki şorma, ya'nî şarâb âdemde dil ü dîn կomaz, zîrâ mest-i lä-ya'kil olan ne dil bilür ne dîn.

گوشه گیری و سلامت هوسم بود ولی
شیوه می کند آن نرگس فتان که مپرس

Güse-gîrî vu selâmet hevesem bûd veli
Şîve'i mî-koned ân nergis-i fettân ki me-purs

Güse-gîrî'de ya harf-i maşdar, güse-gîrlik ya'nî bir bucağda oturup münzevî olmak¹.

Mahşûl-i Beyt: Güse-gîrlik ve selâmet hevesim idi, ya'nî bir bucağda oturup 'es-Selâmetu fi'l-vâhdeti² կavıyla 'âmil olma³ ârzû iderdim, ammâ cânâ-nîn ol nergis-i fettânı bir şîve ider ki hîç şorma, ya'nî âdemî kendi կâline կomaz, elbette kendüye meyl itdürüür.

گفت و گوهاست درین راه که جان بگدازد
هر کسی عربده آین که مبین آن که مپرس

Guft u gûhâst derîn râh ki cân bi-gdâzed
Herkesi 'arbede'i ïn ki me-bin ân ki me-purs

Derîn râh ya'nî râh-ı 'îşkda. 'Arbede lügatda serhoş savaşına dirler, ammâ bunda mutlak گavgâ murâddır. **În ki me-bîn ân ki me-purs**

1 S: güse-gîrlik münzevî olmakdır, ya'nî bir bucağda oturmağdır. T: güse-gîrlik ya'nî bir bucağda oturup münzevî olmak. <T.F+ Münzevî ism-i fâ'ildir infî'âl bâbindan, ya'nî inzvâ-yenzevî-inzivâ'en, bir zâviyede ya'nî bucağda oturmağ.›

2 Selamet yalnızlıktadır.

3 M: 'âmil olup oturmağ.

rüz-merrelerindendir, görme ve şorma diyecek yerde isti'mâl iderler. **İn** ve **ān** bunda elfâz-ı kinâyedendir.

Mahşûl-i Beyt: Bu tarîk-i 'îşkâda kîl ü kâller vardır ki cân eridür ve herkes bir gavgâdadır ki bunı görme ve anı şorma, ya'nî ne Zeyd'iñ eylediği 'arbedeyi gör ve ne 'Amr'iñ eylediği 'arbedeyi şor. Hâşılı, Türkide ne gör ve ne işit diyecek yerde isti'mâl iderler. Mîşrâ'ı şânîniñ mâ'nâsını; her kimse bir cengde, bunı görme anı şorma diyen ve her bir kimse buña bakma anı şorma (^{S,T+} gavgâsında) diyen bu iştîlâhlarından âgâh degiller imiş¹.

گفتم از گوی فلك صورت حالى پرسم
گفت آن مى كشم اندر خم چوگان که مپرس

Goftem ez-güy-i felek şüret-i hâli purse
Goft ân mî-keşem ender-hâm-ı çevgân ki me-purs

Mahşûl-i Beyt: Didim ki felek töpündan şüret-i hâli şoram, ya'nî kąşâ eyledim ki güy-i felekden hâlini² şoram. Didi ki anı çekerim hâm-ı çevgândan ki hîç şorma, ya'nî çevgân-ı kûdretde bir hâlim vardır ki şorma. Hâşılı, ķâzâ ve kâder emrinde zebûn u mağlûbum.

گفتمش زلف بکین که شکستى گفتا
حافظ اين قصه درازست بقرآن که مپرس

Goftemeş zulf be-kîn-i ki şikestî goftâ
Hâfiż in kışşa dirâz'est be-Kur'ân ki me-purs

Goftemes; **şîn**-i žamîr cânâna râci'dir, ya'nî andan kinâyetdir. **Zulf,** **şikestî**'niñ mef'ûl-i şarihi ve **be-kîn** gâyr-i şarihi ve **bâ** harf-i sebeb, **ki**'ye iżâfeti lâmiyyedir. **Be-Kur'ân;** **bâ** harf-i kâsem. **Kî** harf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna didim ki zülfüñi kimiñ kîni içün şidiñ ya'nî pür-hâm u şiken eylediñ. Didi ki ey Hâfiż, bu kışşa dirâzdir, Kur'ân hâkîçün ki şorma. Ya'nî makşûd sensin, nihâyeti, kîşşayı taťvîl eylemem.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

2 S: şüret-i hâli.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hafif
Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

درد عشقى کشیده‌ام که مپرس
زهر هجرى چشیده‌ام که مپرس

Derd-i 'ışkî keşideem ki me-purs
Zehr-i hecrî çeşideem ki me-purs

'Işkî ve hecrî ya'ları vaḥdet içündür.

Mahşûl-i Beyt: Bir 'ışkî derdini çekmişim ki şorma ve bir hicrân zehrini tatmışım ki şorma.

گشته‌ام در جهان و آخر کار
دلبری برگزیده‌ام که مپرس

Geşteem der-cihân u âhîr-i kâr
Dil-berî ber-guzideem ki me-purs

Mahşûl-i Beyt: Cihânda ṭolanup gezmişim ve âhîrül-emr bir dilber ihtiyâr eylemişim ki şorma, ya'nî ḳatı zîba ve bî-nażîr dil-berdir¹.

آنچنان در هوای خاک درش
میرود آب دیده‌ام که مپرس

Ānçunân der hevâ-yı hâk-i dereş (329a)
Mi-reved âb-i dideem ki me-purs

Mahşûl-i Beyt: Қапусı ṭoprağınıñ hevâsında ancılayın gider âb-ı dîdem ki şorma, ya'nî hâk-i deri ârzüsünde gözüm yaşı şöyle akar ki aňma².

من بگوش خود از دهانش دوش
سخنانى شنیده‌ام که مپرس

Men be-gûş-ı hod ez-dehâneş dûş
Suhânânî şenideem ki me-purs

1 T, F: ya'nî zîbâ dilber.

2 M: şorma.

Mahşûl-i Beyt: Ben kendi kulağımla ağızından dün gice sözler işitmişim ki şorma, ya'nî 'acâyib müşâhabetler işitmişim ki ańma¹.

سوی من لب چه می‌گزی که مگوی
لب لعلی گزیده‌ام که مپرس

Süy-i men leb ci mî-gezî ki me-gûy
Leb-i la'lî gezideem ki me-purs

(^{M+} La'lî; yâ harf-i vaḥdet.)

Mahşûl-i Beyt: Benim cânibime dudağını ne ısrırsın² ki söyleme diyü, ya'nî tıtnma ve fâş eyleme. Ben nesne dimem³, ammâ bir leb-i la'l ısrımışim ki şorma, ya'nî bundan ǵayı nesne dimem.

بی تو در کلبه گدایع خویش
رنجهایی کشیده‌ام که مپرس

Bî-tu der kulbe-i gedâyi-i hîş
Renchâyî keşideem ki me-purs

Gedâyî yâsı maşdar. Renchâyî yâsı vaḥdet-i nev'iyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Sensiz kendi gedâlığım⁴ hücrende bir dürli zaḥmetler çekmişim ki şorma, ya'nî muhkem zaḥmetler çekmişim.

همچو حافظ غریب در ره عشق
بمقامی رسیده‌ام که مپرس

Hemçü Hâfiż ǵarîb der-reh-i 'ışk
Be-mâkâmî resîdeem ki me-purs

Mahşûl-i Beyt: 'Işk yolunda Hâfiż-ı ǵarîb gibi bir maķâma irişmişim ki şorma, ya'nî sâ'ir 'uşşâkdan ileri gitmişim.

1 S: ya'nî 'acâyib ve ǵarâyib sözler işitmişim ki ötesin ańma. M: ya'nî 'acâyib müşâhabetler işitmişim ki şorma.

2 S: ısrırsın.

3 S: ben saña nesne dimem diyü.

4 T: gedâlığım.

314

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

دلا رفیق سفر بخت نیکخواهت بس
نسیم روضه شیراز پیک راهت بس

Dilâ refîk-i sefer baht-i nîk-hâhet bes
Nesîm-i ravza-i Şîrâz peyk-i râhet bes

Refîk-i sefer ism-i fâ'iliñ mefûline iżâfetidir. **Baht-i nîk-hâh** beyâniyyedir.
Nesîm-i ravza-i Şîrâz lâmiyyelerdir. **Peyk-i râh** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, saña sefer yoldaşı ṭâli'-i nik-hâhîn ya'nî dost¹ ṭâli'iñ yeter. Peyk-i râh da nesîm-i ravza-i Şîrâz yeter. Hâşılı, sefere gitme, evde otur dimekdir.

دگر ز منزل جانان سفر مکن درویش
که سیر معنوی و کنج خانقاہت بس

Diger zi-menzil-i cânân sefer me-kon dervîş
Ki seyr-i ma'nevî vu kunc-i hânekâhet bes

Seyr-i ma'nevî'den murâd seyr-i cânândır.

Mahşûl-i Beyt: Dahî cânân menzilinden sefer eyleme ey dervîş, zîrâ saña seyr-i ma'nevî ve hânekâh bucağı yeter, ya'nî hânekâh bucağını ihtiyâr idüp cânân seyri saña yeter, sefere gitmeñ lâzım degil.

هوای مسکن مألف و عهد یار قدیم
ز ره روان سفر کرده عذرخواهت بس

Hevâ-yı mesken-i me'lûf u 'ahd-i yâr-ı ķadîm
Zi-reh-revân-ı sefer-kerde 'ozr-hâhet bes

Hevâ-yı mesken-i me'lûf lâmiyye ve beyâniyyedir. **'Ahd-i yâr-ı ķadîm** de böyledir. **Reh-revân-ı sefer-kerde** beyâniyye. **Reh-revân** elif ve nûn'la cem'

1 M: dürüst.

oldı zevi'l-'üküle şifat olduğuçün, taķdīri **merdān-ı reh-revān**'dır, seyyâhlar di-mekdir. 'Ozr-hâh vaşf-ı terkîbîdir.

Mahşûl-i Beyt: Me'nûs¹ meskeniñ muhabbeti ve yâr-ı ķadîmiñ 'ahdi sefer eylemiş seyyâhlardan saña 'özür dileyici yeter, ya'nî seyyâhlar tarafından bu iki mânî' saña 'özür dileyici yeter, ya'nî terk-i seferîne bunlar 'özür olabilir.

بصدر مصطلبه بنشين و ساغر مى نوش
که اين قدر ز جهان كسب مال و جاهت بس

Be-sadr-ı maştaba bi-nşin u sâğar-ı mey nûş
Ki in ķadar zi-cihân kesb-i mäl u câhet bes

Mahşûl-i Beyt: Meyhâne suffası şadrında otur ve bâde ķadehi iç, zîrâ cihândan bu miķdâr saña mäl ü manşîb kesbi yeter. Ya'nî bâde içmek² kesb-i mâldir ve şadr-ı maştabada oturmaķ kesb-i câh yeter.

وگر کمین بگشاید غمی ز گوشة دل
حریم درگه پیر معان پناهت بس

Vu ger kemîn bi-guşâyed ǵamî zi-gûše-i dil
Harîm-i dergeh-i pîr-i muğân penâhet bes

Kemîn pusı. **Ğamî; yâ** harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Ve eger bir (329b) ǵam göñül kösesinden pusı açarsa ya'nî ķurarsa pîr-i muğânıñ dergehî hâvlisi saña şığınacak yer yeter, ya'nî göñlüne ǵam târî olursa var meyhâneye, bâde iç.

زيادتى مطلب كار بر خود آسان كن
که شيشە مى لعل و بتى چو ماھت بس

Ziyâdetî me-ṭaleb kâr ber-ḥod āsân kon
Ki şîše'i mey-i la'l u butî çu mâher bes

Ziyâdetî; yâ harf-i vahdet veýâ tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Ziyâde ṭaleb eyleme, işi kendiñe āsân eyle, ya'nî kendiñe üç gösterme, zîrâ bir şîşe kırmızı şarâb ve mâh gibi büt saña yeter.

1 S: me'lûf.

2 S: iç.

فلك بمردم نادان دهد زمام مراد
تو اهل فضلی و دانش همین گناهت بس

Felek be-merdum-i nā-dān dehed zimām-i murād
Tu ehl-i fażlī vu dāniş hemīn gunāhet bes

Mahşûl-i Beyt: Felek murād dizginini nā-dān merdüme virür, ya'nī kanda bir cāhil var ise felek aña müsā' id ü mu'āvindir¹. Ammā sen ehl-i fażl u ehl-i 'ilimsin, saña bu günāh yeter, zīrā 'El-cāhili merzūkun²dur.

Beyt: Nice kec-rev dimeyem ben bu rüsüm-i felege
Ni'meti kelbe³ virür devleti dā'im eşege

بهیچ ورد دگر نیست حاجت حافظ
دعای نیم شب و درس صحّگاهت بس

Be-hiç vird-i diger nīst hācetet Hâfiẓ
Du'ā-yı nīm-şeb u ders-i şubhgāhet bes

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiẓ, daхи hīç virde seniñ ihtiyyāciñ yokdur, belki dün yarısı du'āsı ve şabâh vaqtiniñ dersi saña yeter. Ya'nī ġayrı havâşşa meşgûl olmak lâzım degil, bu iki nesneye meşgûl olmaň saña yeter.

بمنت دگران خو مکن که در دو جهان
رضای ایزد و انعام پادشاهت بس

Be-minnet-i digerân hū me-kon ki der-du cihān
Rizâ-yı İzed u in'ām-i pâdişâhet bes

Be-minnet-i digerân maşdarıñ mef'ûline iżāfetidir, **me-kon'**uñ mef'ûl-i ġayr-i şârihidir ve **hū** şârihi. **Ki** harf-i ta'lil. **Der-du cihān** mîşrâ'-i şâniye merhündür. **Rizâ-yı İzed** maşdarıñ mef'ûline veya fâ'iline iżāfetidir ve **in'ām-i pâdişâh** maşdarıñ fâ'iline.

Mahşûl-i Beyt: Ğayrilar⁴ minnetiyle me'nûs olma, zîrâ iki cihânda Allâh'ıñ rîzâsı ve pâdişâhiñ in'âmi saña yeter, ya'nî Allâh'ıñ emrine itâ'at idüp rizâ getürmek ve pâdişâhiñ in'âm u ihsâniyla kâni' olmaň saña yeter, hûtâm-ı dünyâ için ġayrilara minnet eyleme dimekdir.

1 S: mu'āvin ve müzâhirdir.

2 Cahil riziklandırılmıştır. (Cahilin riziktan nasibi çok olur).

3 S: ite.

4 S: ġayriñ.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

گلزاری ز گلستان جهان ما را بس
زین چمن سایه آن سرو روان ما را بس

Gul-‘izârî zi-gulistân-ı cihân mâ-râ bes
Zin çemen sâye-i ân serv-i revân mâ-râ-bes

Zin çemen ya‘nî çemen-i dünyâdan.

Mahşûl-i Beyt: Cihân-ı gülistanından bir gül-‘izâr bize yeter, bu çemen-i dünyâdan ol serv-i revâniñ sâyesi bize yeter, ya‘nî cânâniñ sâye-i luftî bize yeter. Gül-‘izâr ve serv-i revândan cânân murâddır.

من و هم صحبتی اهل ریا دورم باد
از گرانان جهان رطل گران ما را بس

Men u hem-şoħbetî-i ehl-i riyâ dûrem bâd
Ez-girânâñ-ı cihân rîtl-i girân mâ-râ bes

Mahşûl-i Beyt: Ben ehl-i riyâ ile hem-şoħbet olmak, benden ıraç olsun, cihân şâkillерinden rîtl-i girân bize yeter, ya‘nî hîç bir girândan hazz eylemeziz, illâ rîtl-i girândan.

قصر فردوس بپاداش عمل می بخشدند
ما که رندیم و گدا دیر معان ما را بس

Kaşr-ı firdevs be-pâdâş-ı ‘amel mî-bâhşend
Mâ ki rindim u gedâ deyr-i muğân mâ-râ bes

Mahşûl-i Beyt: Cennet kâşrini ‘amel cezâsına virürler ya‘nî ‘amele muķâbil virürler. Biz ki rind ü gedâyiz, deyr-i muğân bize yeter. Ya‘nî bizim cennete istihkâkımız yokdur, zîrâ aña lâyîk ‘amelimiz yokdur, pes, bizim hâlimize lâyîk ve ‘amelimize muvâfiķ deyr-i muğândır.

بنشين بر لب جوي و گذر عمر ببين
كين اشارت ز جهان گذران ما را بس

Bi-nişin ber-leb-i cûy u guzer-i 'omr bi-bîn

K'ın işaret (330a) zi-cihân-ı guzerân mâ-râ bes

Mahşûl-i Beyt: Irmağ kenarında otur ve 'ömrün geçmesini gör, ya'nî şuyuñ akmasınañdan 'ömrüñ geçmesini kıyâs eyle, zîrâ bu işaret, geçici cihândan bize yeter¹, ya'nî şuyuñ geçüp gitmesinden cihâniñ geçüp gitmesi işaretî bize pend yeter².

نقد بازار جهان بنگر و آزار جهان
گ شما را نه بس این سود و زیان ما را بس

Naķd-i bâzâr-ı cihân bi-nger u āzâr-ı cihân
Ger şumâ-râ ne bes in sûd u ziyân mâ-râ bes

Mahşûl-i Beyt: Cihân bâzârınıñ naķdini ya'nî hâlini ve hâzırını gör ve cihâniñ âzârını ya'nî belâsını ve meşâkkatını seyr eyle. Eger size bu sûd u ziyân yetmezse bize yeter. Ya'nî cihân bâzârınıñ naķdi fâidesi ve âzâr u meşâkkati ziyâni eger size yetmezse bize yeter, ya'nî bu iki ķažiyye ile siz mütenâssîh olmazsañiz biz oluruz.

يار با ماست چه حاجت كه زيادت طلبيم
دولت صحبت آن مونس جان ما را بس

Yâr bâ-mâst çi hâcet ki ziyâdet talebîm
Devlet-i şohbet-i ân mûnis-i cân mâ-râ bes

Mahşûl-i Beyt: Yâr bizimledir, ne hâcet ki ziyâde şafâya tâlib olavuz³, zîrâ ol mûnis-i cânîñ şohbeti devleti bize yeter.

از در خویش خدا را بیهشتم مفرست
كه سر کوي تو از کون و مکان ما را بس

Ez-der-i hîş Hûdâ-râ be-behiştem me-first
Ki ser-i kûy-i tu ez-kevn u mekân mâ-râ bes

1 S: zîrâ bu işaret geçisi geçici cihândan bize yeter.

2 S: şuyuñ geçüp gitmesinden şuyuñ geçüp gitmesi bize işaret yeter.

3 S: olivuz.

Hudā-rā; rā edât-ı taḥṣīṣ. **Ki** ḥarf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Cânânına hîṭâb idüp buyurur: Allâh için kendi kapuñdan beni cennete gönderme, zîrâ seniñ ser-i kûyuñ kevn ü mekândan bize yeter, ya'nî kevn ü mekândan seniñ ser-i kûyuña iktifâ ideriz, hâşılı, ser-i kûyuñ bize cennetdir. Mîşrâ'-ı evvelde Hudâ-râda **râ** yerine **yâ** yazup **Hudâyâ** diyenler ekser nûshaya muhâlif yazdıklarından gayri virdikleri ma'nâ da medhûldür¹, *te'emmel tedri*².

حافظ از مشرب قسمت گله بی انصافیست
طبع چون آب و غزلهای روان ما را بس

Hâfiż ez-meşreb-i kısmet gile bî-inşâfi'st

Tab'-ı çun âb u gâzelhâ-yi revâن mâ-râ bes

Hâfiż münâdâ. **Meşreb** bunda şîrb ma'nâsına nadır, şîn'iñ kesriyle, hâzz u naşîb ma'nâsına, egerçi aşlında şuda istî'mâl eylemişler, meşelâ 'seribe minne'l-mâ'i³ dirler, ammâ Hâce'niñ murâdi muştakâ hâzz u naşîbdir. **Meşreb-i kısmet** hâzz-ı kısmet-i ezelî dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, hâzz u naşîb-i kısmet-i ezelîden şikâyet inşâf-sızlığdır, ya'nî ķažâ ve ķader defterinde müşbet olan naşîbden şikâyet inşâf degil, zîrâ şu gibi pâk ü laṭîf ṭab' ve mevzûn u selîs ġazeller bize yeter. Ya'nî dünyâ ħuṭâmâna mâlik degil isek nola, lâkin laṭîf ü pâk ṭab'a ve şîrîn ü makbûl ġazellere mâlikiz. Hâşılı, bu iki ni'met ki bize virildi, şükrini ķılmayup şikâyet eylemek ma'kûl degildir.

1 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'iî>

2 M: tedebber.

3 Sudan içti.

[ŞİN HARFI]

Ve lehu eyzan fi ḥarfî's-şîn¹

316

**Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

اگر رفیق شفیقی درست پیمان باش
حریف حجره و گرمابه و گلستان باش

Eger refîk-i şefîkî durust-peymân bâş
Harîf-i hucre vu germ-âbe vu gulistân bâş

Refîk-i şefîkî beyâniyye ve **yâ** žamîr-i hîjâb. **Durust-peymân** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır. **Harîf-i hucre** ism-i fâ'iliîn mefûline iżâfetidir. **Germ-âbe** hamâma ve ilicaya dirler.

Mahşûl-i Beyt: Eger şefkatlı ve muhabbetli yâr iseñ dürüst-peymân ol, ya'nî 'ahdi dürüst olanlardan ol, hâşılı, kâlv ü ķarârîn dürüst olsun. Hücre ve hamâm ve gülstân müşâhibi ol, ya'nî her yerde bize yâr ol dimekdir.

شکنج زلف پریشان بدست باد مده
مگو که خاطر عشاقد گو پریشان باش
Şikenc-i zulf-i perişân be-dest-i bâd me-dih
Me-gû ki hâṭîr-i 'uṣṣâk gû perişân bâş

Şikenc ve **siken** büklümdür.

Mahşûl-i Beyt: (330b) Zülf-i perişân büklümmini bâd eline virme, ya'nî zülfüni yele virme, dime ki 'uṣṣâkîn hâṭîri perişân olsun². Ya'nî şikenc-i zülfî bâd eline virmek 'uṣṣâkîn hâṭîrlarına perişân ol dimekdir.

گرت هواست که با خضر همنشین باشی
نهان ز چشم سکندر چو آب حیوان باش
Geret hevâşt ki bâ-Hîzr hem-nişîn bâşî
Nihân zi-çeşm-i Sikender çu āb-ı hayvân bâş

1 S: Fi ḥarfî's-şîn 22.

2 T: 'uṣṣâkîn hâṭîri di perişân olsun.

Mahşûl-i Beyt: Eger muhabbetin var ise ki Hâzret-i Hîzir Nebîyle müşâhib ü hem-nişin olasın, âb-ı hayvân gibi Sikenderiñ gözinden¹ nihân ol. Ya'nî ehl-i dünyâdan tecennüb eyle ve hemân 'âşiklar ile iňtilât eyle. Hâşılı, selâtîn ü ümerâ ve sâ'ir aagniyâdan istigâñâ üzere olmak gerek ki mülâzemetiñ cânân hîdmetine maķşûr u maḥşûs ola.

زبور عشق نوازى نه کار هر مرغىست
بیا و نوگل این بلبل غزل خوان باش

Zebûr-ı 'îşk-nevâzî ne kâr-ı her murğî'st
Bi-y-â vu nev gul-i īn bulbul-i ǵazel-hân bâş

Zebûr-ı 'îşk-nevâzî beyâniyyedir, nevâzîden'den, olşamalıdır, bu 'ibâreti sâz çalmada istî'mâl iderler, **barbat-nevâz** ve **çeng-nevâz** gibi, bunda okumak ma'nâsına tažmîn olunmuşdur, **yâ** harf-i maşdardır. **Nev gul-i īn** lâmiyyedir. **Bulbul-i ǵazel-hân** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: 'îşk-nevâzlîk zebûrı her murguñ işi degildir, ya'nî her murguñ işi 'âşiklik degildir, ya'nî her insân 'âşik olmaz ve 'îşka läyîk degil, pes, imdi gel ve bu ǵazel-hân bûlbûlüñ tâze gûli ol. Ya'nî 'îşk zebûrin okumak ben bûlbûlüñ şanıdır, hâşılı, 'âşiklik baña läyîkdir, gel baña cânân ol dimekdir.

طريق خدمت و آئين بندگى كردن
خدای را تو رها کن بما و سلطان باش

Târik-ı hîdmet u âyîn-i bendegî kerden
Hûdây-râ tu rehâ kon be-mâ vu sultân bâş

Mahşûl-i Beyt: Hîdmet târikîni ve կulluk eylemek târikîni Allâh içün sen baña şalîvir² ya'nî baña һavâle eyle ve sen pâdişâh ol. Ya'nî ben hîdmet ideyin, sen pâdişâhlik eyle, hâşılı, ȝevk u şafâya meşgûl ol.

دگر بصید حرم تیغ بر مکش زنهار
وز آنچه با دل ما کرده پشیمان باش

Diger be-şayd-ı Harem tîğ ber-me-keş zinhâr
V'ez-ān-çı bâ-dil-i mâ kerde'i peşimân bâş

1 M: kendinden.

2 S: baña vir.

Mekke-i Müktereme'niñ¹ eträfında (^{M,T+} mu‘ayyen) yerler var ki anda av avlamaç ve ağaç kesmek ve ot olatmak hârâmdır, ol yere **Harem** dirler.

Mahşûl-i Beyt: Şimdien girü Harem şaydi içün kılıç çekme zinhâr ve bizim gönlümüze eyledüğüñden peşimân ol. Ya‘nî bizim dilimiz murğ-ı Harem'dir, anı şayd idüp çok cefâ eylemişsin. İmdi bir dahî eyleme ve eyledüğüñden peşimân ol.

تو شمع انجمنى يك زبان و يك دل شو
خیال کوشش پروانه بین و خندان باش

Tu şem^c-i encumenî yek-zebân u yek-dil şev
Hayâl-i kûşış-i pervâne bîn u ḥandân bâş

Encumen dernekdir ve **yâ žamîr-i hijâb**.

Mahşûl-i Beyt: Sen meclis şem^cisin, yek-zebân u yek-dil ol. Pervâneniñ sa‘y u kûşisi hayâlini gör ve ḥandân ol, ya‘nî pervâne kendini şem^ce urup yanmağa kûşış eyledüğini görüp bizi aña kîyâs idüp ḥandân u şâdân ol. Şem^ce nisbet zebândan murâd fetilede yanın ateşdir ve dilden murâd fetiledir, ammâ cânâna nisbet ma‘lûm.

کمال دلبری و حسن در نظر بازیست
بشيوه نظر از نادران دوران باش

Kemâl-i dil-berî vu ḥusn der-nażar-bâzî'st
Be-şîve-i nażar ez-nâdirân-i devrân bâş

Dil-berî; yâ ḥarf-i maşdardır, nażar-bâzîde de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Hüsn ü dilberlik kemâli nażar-bâzılıkdadır, ya‘nî mahbûb-dostluğdadır, hâşılı, bir dilberiñ ‘uşşâkı çok olmağdadır. (331a) Pes, imdi şan^cat-ı nażarda devrân nâdirlerinden ol, ya‘nî manzûr-ı ‘uşşâk olmağda bî-nażîr-i ‘âlem ol.

خموش حافظ و از جور يار ناله مكن
ترا كه گفت كه در روی خوب حیران باش

Ḩamûş Hâfiż u ez-cevr-i yâr nâle me-kon
Tu-râ ki goft ki der-rûy-ı ḥüb ḥayrân bâş

¹ M, T: Hažret-i Mekke’niñ.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, epsem ol ve cevr-i yârdan nâle eyleme, saña kim didi ki rûy-ı hûba hayrân ol. Ya'nî saña kim didi ki güzel sev, pes, günâh seniñdir, kimseniñ degildir.

317

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

اى همه شکل تو مطبوع و همه جاي تو خوش
دلم از عشوه ياقوت شکرخاي تو خوش

Ey heme şekl-i tu maṭbū' u heme cāy-ı tu hoş
Dilem ez-‘işve-i yâlküt-i şeker-hây-ı tu hoş

Ey ḥarf-i nidâ, münadâ mahzûf, ey cānân dimekdir. **İşve** göñül aldamaç. **Yâlküt-ı şeker-hây-ı tu** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Yâlküt-ı şeker-hâ**'dan murâd lebleridirveyâ dehâni. **Şeker-hâ** vaşf-ı terkibidir, hâyiden'den, şeker çiyneyici, egerçi çiy nemek dehâniñ şânindandır, ammâ ķurb-ı civâr i'tibâriyla lebe isnâd iderler mecânen.

Mahşûl-i Beyt: Ey cānân, seniñ cemî' şekliñ maṭbû' ve her yeriñ güzeldir. Göñlüm seniñ şeker çiyneyici¹ işveger lebiñden hoşdur.

همچو گلبرگ ترى هست وجود تو لطيف
همچو سرو چمن خلد سر اپاي تو خوش
Hemçü gul-berg-i teri hest vucûd-i tu laṭif
Hemçü serv-i çemen-i ḥuld ser-ā-pây-ı tu hoş

Mahşûl-i Beyt: Tâze gül yaprağı gibi seniñ vücuduñ laṭifdir. Cennet çemeñi servi gibi başdan ayağa dek her yeriñ hoşdur. Hâşılı, her yeriñ hüb u laṭifdir.

شيوه و ناز تو شيرين خط و خال تو مليح
چشم و ابروي تو زيبا قد و بالاي تو خوش
Şîve vu nâz-ı tu şîrin haṭ u ḥâl-i tu melîḥ
Çeşm u ebrû-yı tu zîba ḫad u bâlâ-yı tu hoş

¹ Beytin şerhinde üç kere geçen ‘çyne-’ fiili S ve M’de ‘çigne-’ olarak yazılmıştır.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ şive yü nâzîn şîrîn ve ھاٽ u ھالىن maKBûl, çeşm ü ebrûn zîba, қadd ü қâmetiñ hoş.

ھم گلستان خيالىم ز تو پر نقش و نگار
ھم مشام دلم از زلف سمن ساي تو خوش

Hem gulistân-ı hayâlem zi-tu pur nağş u nigâr
Hem meşâm-ı dilem ez-zulf-i semen-sây-ı tu hoş

Gulistân-ı hayâlem izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Hayâl'e gulistân** ve **dil'e meşâm** isti'âre eyledi. **Zulf-i semen-sây-ı tu** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Semen-sâ** vaşf-ı terkibidir, sâyîden'den, ezmek ve sürtmek ve sürtünmek. Rûy-ı cânâni **semen**'e ya'nî ak güle teşbih iderler ve zülfüñ aña sürtünmesini **semen-sây**'la ta'bîr iderler.

Mahşûl-i Beyt: Hem hayâlim gûlistânı senden pür-nağş u nigârdır, ya'nî hayâlim seniñ esbâb-ı hüsnüñden müzeyyen olup Nigâr-hâne-i Çin gibi pür-nağş u nigâr olmuşdur. Gönlüm damağı da zülf-i semen-sânila mu'atşar u mümessek olmuşdur, ya'nî ھüb u ھوش olmuşdur. Mışra'-ı sâñiniñ ma'nâsını; hem benim gönlüm meşâmmi seniñ semen mahv idici zülfüñden hoş diyen ve hem meşâmm-ı dilim seniñ semen râyiḥalu zülfüñden hoş diyen semen-sâ'nıñ ma'nâsını bilmezler imiş¹.

پيش چشم تو بميرم كه بدان بيماري
مى كند درد مرا از رخ زيباي تو خوش

Pîş-i çeşm-i tu bi-mîrem ki bedân bîmârî
Mî-koned derd-i merâ ez-ruhî-ı zîbâ-yı tu hoş

Mahşûl-i Beyt: Seniñ gözüñ öñünde öleyim ki ol bîmârligla benim derdi-mi seniñ ruh-ı zîbâñdan hoş eyler, (^{S,T+} ya'nî çeşm-i cânâñ bîmâr iken benim derdime tîmâr ider,) (^{M,T+} ya'nî derdime dermân ider,) ya'nî çeşmiñe kurbân olayım ki ruhuñ seyr eylemege mânî olmayup derdime dermân ider.

در ره عشق كه از سيل بلا نيسن گذار
مى کنم خاطر خود را بتماشاي تو خوش

Der-reh-i 'îşk ki ez-seyl-i belâ nîst guzâr
Mî-konem hâtır-ı hod-râ be-temâşâ-yı tu hoş

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

Mahşûl-i Beyt: 'İşk yolında ki belâ seylinden¹ geçid yokdur, ya'nî belâdan geçirilmez, hâşılı, belâ ve meşâkkatden hâli degil, kendi (**331b**) hâtırımı seniñ temâşâñla hoş iderim. Ya'nî gerçî 'ışkıñda belâ çekerim, ammâ seni seyr eylemekle hâtırım müteselli olur.

در بیابان طلب گرچه ز هر سو خطریست
میرود حافظ بی دل بتولای تو خوش

Der beyâbân-ı taleb gerçî zi-her sū haṭarı'st
Mî-reved Hâfiż-ı bî-dil be-tevellâ-yı tu hoş

Mahşûl-i Beyt: Taleb-i vişâl-i cânân beyâbânında gerçî her cânibden bir 'azîm havf u haṭâr vardır, ammâ Hâfiż-ı bî-dil seniñ muhabbetiñle güzel gider, ya'nî seniñ muhabbetiñi yâr idinüp bî-pervâ güzel gider, söyle ki havf u haṭâr hâtırına hüütür eylemez.

318

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**

فکر ببل همه آنست که گل شد یارش
گل در اندیشه که چون عشوه کند در کارش

Fikr-i bulbul heme ân'est ki gul şud yâreş
Gul der-endîše ki çun 'işve koned der-kâreş

Der-kâreş kerd ve der-kâreş mî-koned işine sürdi ve işine şarf eyledi diyecek yerde istî'mâl iderler.

Mahşûl-i Beyt: Bülbülün fikri dâ'imâ oldur ki gül aña yâr oldu diyü, ammâ gül endîşe ve fikirdedir ki anıñ işine niçe 'işve ve nâz süre, ya'nî aña ne vecihle cevr u cefâ eyleye.

دلربایی همه آن نیست که عاشق بکشد
خواجه آنست که باشد غم خدمتگارش

Dil-rubâyî heme ân nîst ki 'âşık bi-kuşed
Hâce ân'est ki başed ǵam-ı hîdmetgâreş

¹ S: selinden.

Dil-rubâyî; yâ һarf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Dil-rübâlik hemân ol degildir ki ‘âşik öldüre, ya‘nî dilberlerde dil-rübâlik ol degildir ki ‘âşik helâk eyleye, belki efendi oldur ki anda hîdmetkâr ǵamı ola, ya‘nî hîdmetkâr ǵamını çeka.

جای آنست که خون موج زند در دل لعل
زین تغابن که خزف می‌شکند بازارش

Cây ân'est ki hûn mevc zened der dil-i la'l
Zîn teğâbun ki hâzef mî-şikened bâzârêş

Tegâbun bâzârda ziyân eylemege dirler. **Hazef** şâksî cinsine¹ dirler.

Mahşûl-i Beyt: Mahallidir ki la‘liñ yüreginde կan mevc ura, ya‘nî yüregi hûn ola ġayretden, bu tegâbünden ki şâksî, bâzârına kesâd virür ya‘nî bâzârına şikest virür. Beytden murâd temşîldir. Ya‘nî mahallidir ki ehl-i fažlin cigeri կan deryâsı olup mevc ura bu tegâbünden ki cûhelâ raġbet ü i‘tibâr bulup ehl-i câh u haşmet u ‘azamet olalar ve kendilere raġbet ü i‘tibâr olmayup zilletde կalalar.

بلبل از فیض گل آموخت سخن ور نه نبود
این همه قول و غزل تعییه در منقارش

Bulbul ez-feyż-i gul âmûhî suhan v'er ne ne-bûd
În heme կavl u ǵazel ta‘biye der-minkâres

Sâbîkan zîkr olmış idi ki **ta‘biye** maşdardır, mef’ûl ma‘nâsına ya‘nî mu‘abbâ, **ta‘biye şude** taķdırında ya‘nî mahfî ve mahlût ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Bülbül feyz-i gûlden ögrendi sözi ve naġmeyi, yoħsa bu կadar կavl ü ǵazel anîn minkârînda mu‘abbâ ve mahfî ve mahlût degil idi. Ya‘nî gûlüñ müşâhedesi sebeb oldu anîn bu deňli naġamât u maķâmâtına, ve-illâ gûl nâ-peydâ olıcaķ² sâ’ir naġmesiz tuyûr gibi kün̄g ü lâl կalur. Hâşılı, ‘ışķ-ı güldür sebeb bu կadar (^{S+} naġamâtına ve) terennümâtına.

آن سفرکرده که صد قافله دل همراه اوست
هر کجا هست خدایا بسلامت دارش

An sefer kerde ki şed կâfile-dil hem-reh-i ūst
Her kucâ hest Ҳudâyâ be-selâmet dâreş

1 S: cinisine.

2 T: olicek.

Kâfile-dil žarüret-i vezniçün iżāfetden makṭū‘dur, ve-illâ kiyâs **kâfile-i dil** idi iżāfetle.

Mahşûl-i Beyt: Ol sefer eylemiş cānān ki yüz göñül kâfilesi anıñ yoldaşıdır, ya‘nî yüz ‘âşılıñ himmeti cān u göñülden anıñ yâr u yâveridir. Her ne yerde ki olursa, yâ Rab, selâmetde tut anı, ya‘nî sağ ve sâlim olsun.

ای که در کوچه معاشوقة ما می گذری
بر حذر باش که سر می شکند دیوارش

Ey ki der-kuce-i ma‘şuka-i mā mī-guzerī
Ber-ḥazer baş ki ser mī-ṣikened dīvāreş

Küçe mahallecik, **küyçe**’den muhaffefdir, mahallecik dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şol kimse ki bizim ma‘şükumuz mahallesine uğrarsın (332a) ve andan geçersin, (^{M,T+} ḥazer üzere ol ki) dīvârı baş şîr¹, ya‘nî andan uslıca geç ki dīvârına ṭokınmayasın ki başıñ selâmet ķalsun. Hâşılı, dīvâne ve mest gibi andan geçme ki dīvârı başıñ yarmasın.

صحبت عافيت گرچه خوش افتاد ای دل
جانب عشق عزیزست فرو مگذارش

Şohbet-i ‘afiyetet gerçi hoş uftâd ey dil
Cānib-i ‘ışk ‘azîz’est furū me-gzâreş

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, gerçi saña ‘âfiyet şohbeti güzel oldu, ya‘nî zühd ü taķvâ ve perhîzkârlıq saña hoş düşdi, ammâ ‘ışk cānibi ‘azîzdir, anı terk ü ihmâl eyleme, ya‘nî ne կadar ‘âbid ü zâhid olursaň ‘ışkı unutma ki maşlaḥatıñ ‘ışkla biter.

اگر از وسوسه نفس و هوا دور شوی
بی شکی راه بری در حرم دیدارش

Eger ez-vesvese-i nefş u hevâ dûr şevî
Bî-şekî râh berî der-ḥarem-i dîdâreş

Mahşûl-i Beyt: Eger nefş ü hevâ vesvesesinden dûr olursaň şeksiz cānâniñ dîdâri ve vişâli cānibine yol iledürsün, ya‘nî ārzû-yı nefş ü muktezâ-yı ṭab‘dan dûr olursaň vuşlat-ı cānâن müyesser olur.

1 S: yarar. (‘şîr’ ‘şî-/kir-’ filinin geniş zamanıdır.)

صوفی سرخوش ازین دست که کج کرد کلاه
بدو جام دگر آشفته شود دستارش

Şûfi-i ser-hoş ezîn dest ki kec kerd kulâh
Be-du câm-ı diger aşufte şeved destâreş

Mahşûl-i Beyt: Şûfi-i serhoş bu cihetden ve bunuñ gibi ki külâhını başına egri ködî, iki ķadehle daňı destârı perişân (^{M.T+} olur, ya'nî bir miğdâr bâde görmekle külâhını ve tâcını egince bir iki ķadeh daňı görince destârı perişân) olup boğazına geçer.

دل حافظ که بدیدار تو خوگر شده بود
ناز پرورد وصالست معجو آزارش

Dil-i Hâfiż ki be-dîdâr-ı tu hûger şude bûd
Nâz-perved-i vişâl'est me-cû āzâreş

Hûger me'nûs ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'în göñli ki seniñ dîdârıñla me'nûs idi, vişâl nâz-perveridir, anı incitme. Hâşılı, vişâliñ nâziyla perverde olmuşdur, anı firâkla āzâr eyleme.

319

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Mefâ'il

باز آی و دل تنگ مرا مونس جان باش
وين سوخته را محروم اسرار نهان باش

Bâz ây u dil-i teng-i merâ mûnis-i cân bâş
V'in sühte-râ mahrem-i esrâr-ı nihân bâş

Mahşûl-i Beyt: Ey cânân, girü gel ve benim dil-i tengime mûnis-i cân ol ve bu sühneniñ gizli esrârına mahrem ol.

زان باده که در میکده عشق فروشند
ما را دو سه ساغر بده و گو رمضان باش

Zân bâde ki der meykede-i ‘îşk furûşend
Mâ-râ du se sâgar bi-dih u gû Ramażân bâş

Mahşûl-i Beyt: Ol bâdeden ki anı ‘îşk meyhânesinde şatarlar, bize iki üç
ķadeh vir, dahî Ramażân olsun di, ya‘nî Ramażân da olursa vir, żarar eylemez.

در خرقه چو آتش زدی ای عارف سالك
جهدی کن و سر حلقة رندان جهان باش

Der-hırka çu âteş zedî ey ‘ârif-i sâlik
Cehdi kon u ser-ḥalqa-i rindân-ı cihân baş

Der harf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Ey ‘ârif-i sâlik, çünkü hırkaya âteş urduñ ya‘nî hırkañı yak-
dını, cehd eyle ki cihân rindleriniñ ser-ḥalkası olasın ya‘nî başı ve re’isi olasın,
hâşılı, müte’ayyin rindlerden olasın.

آن يار كه گفتا بتوا م دل نگرانست
گو ميرسم اينك بسلامت نگران باش

Ân yâr ki goftâ be-tuem dil nigerân’est
Gü mî-resem īnek be-selâmet nigerân baş

Mahşûl-i Beyt: Ol yâr ki didi, gönlüm saña nâzır u müte’allikdir, sen aña
di, işte şimdi irişürüm, selâmetle nâzır u montazır ol ya‘nî gözet, şimdi gelürüm.

خون شد دلم از حسرت آن لعل روان بخش
ای درج محبت بهمان مهر و نشان باش

Hün şud dilem ez-ħasret-i ān la'l-i revâñ-bahş
Ey durc-i maħabbet be-hemân muhr u nişān bâş

<^{T,F+} **Durc-i mahabbet** izâfeti beyâniyyedir.>

Mahşûl-i Beyt: Yüregim ḥan oldu ol cān bağışlayıcı la'lîn ḥasretinden, ya‘nî
ol la'l-i leb-i cān-bahş-ı (^{M,T+} cānān) ḥasretinden. Pes, ey muħabbet dürci,

hemān ol mühr ü nişānla ol, ya'nī cefā içün mühr-i cānānī¹ terk eyleme. Hâce gaybetden hîṭāba iltifāt buyurdi.

تا بر دلش از غصه غباری ننشيند
ای سیل سرشک از عقب نامه روان باش

Tâ ber-dileş (332b) ez-ǵuṣṣâ ḡubârî ne-nişîned
Ey seyl-i sırışk ez-‘aḳab-i nâme revân bâş

Dileş; žamīri ma'hûd cānāna râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Tâ cānānîn göñline ġam u ǵuşşadan bir toz oturmaya ya'nî hâṭırına ḡubâr konmaya, ey göz yaşı seyli, nâmeniñ ardınca revân ol, ya'nî cānāna teselli vir ki işde² Hâce de şimdi gelür diyü.

حافظ که هوس می‌کندش جام جهان بین
گو در نظر آصف جمشید مکان باش

Hâfiż ki heves mî-konedeş câm-ı cihân-bîn
Gû der-nażar-ı Āṣaf-ı Cemşîd-mekân bâş

(^{S.T+} **Cemşîd-mekân** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır.)

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż ki câm-ı cihân-bîn heves eyler, ya'nî murâdî câm-ı cihân-nûmâdîr, sen di Hâfiż'a, câm-ı cihân-bîn isterseñ Cemşîd-mekân pâdişâhîn vezîr-i a'żamı naazarında ol, ya'nî câm-ı cihân-bîn anîn elindedir, aña mülâzîm ol ki saña müyesser ola. **Mî-konedeş; şîn-i žamîr** tekmîl-i vezn ü taḥsîn-i lafż u te'kîd-i ma'nâ içün gelmişdir.

¹ T: mühr-i cānânmî. (Mühr kelimesi mihr olarak da okunabilir.)

² M, F: işte.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

بدور لاله قدح گیر و بی ریا می باش
ببوی گل نفسی همدم صبا می باش

Be-devr-i lâle kâdeh gîr u bî-riyâ mî-bâş
Be-bûy-i gul nefesi hem-dem-i şabâ mî-bâş

Mahşûl-i Beyt: Lâle devrinde kâdeh tut ya‘nî bâde-nûş ol ve riyâyi terk idüp bî-riyâ ol. Güл ümidiyle bir sâ‘at şabâya hem-dem ol, zîrâ güle şafâ ve tarâvet viren şabâdır, imdi aña yâr ve hem-dem ol ki güle vâşîl olasın. Bunda **bû** îhâm tarîkiyle zîkr olmuş, ümîd ve koku beyinde.

گرت هواست که چون جم بسر غیب رسی
بیا و همدم جام جهان نما می باش

Geret hevâst ki çun Cem be-sûr-i ǵayb resî
Bi-y-â vu hem-dem-i câm-ı cihân-numa mî-bâş

Mahşûl-i Beyt: Eger seniñ ārzûñ var ise ki¹ Cem gibi sırr-ı ǵabya irişesin, gel ve câm-ı cihân-nümâya müşâhib ol. Câm-ı cihân-nüma կalb-i ‘âşîkdir. Ya‘nî կalb-i ‘âşîka muşâarin u müşâhib ol, hâşılı, կalb-i ‘âşîka mâlik ol ya‘nî ‘âşîk ol.

نگوییمت که همه سال می پرستی کن
سه ماہ می خور و نه ماہ پارسا می باش

Ne-gûyemet ki heme sâl mey-perestî kon
Se mâh mey hör u nuh mâh pârsâ mî-bâş

Mahşûl-i Beyt: Ben saña dimezem ki tamâm yıl bâde-nûşluk ve mey-perestlik eyle. Ben direm ki üç ay bâde iç ve ٹokuz ay ‘âbid u zâhid ol, ki ol üç ay buyurduğu bahâr aylarıdır.

¹ T: Eger seniñ ārzûñsa ki.

چو پیر سالك عشقت بمى حواله كند
بنوش و منظر رحمت خدا مى باش

Çu pîr-i sâlik-i 'ışket be-mey havâle koned
Bi-nûş u muttażır-ı râhmet-i Hûdâ mî-bâş

Pîr-i sâlik-i 'ışket iżāfetleri beyâniyyeler ve lâmiyyedir¹. **Be-mey; bâ** harf-i şîla. **Muttażır-ı râhmet-i Hûdâ** iżāfetleri ism-i fâ'ilîn maşdarına ve maşdarının fâ'iline iżāfetidir. **Mî-bâş** fi'l-i emr müfred muhaṭâbdır.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü pîr-i sâlik-i 'ışk seni bâdeye havâle eyleye ya'nî saña iç diye, iç ve Allâhu Te'âlâ'nîn râhmetine muttażır ol. Ya'nî mûrsid-i 'ışk her ne emr iderse sözini tutmak gerek.

چو غنچه گرچه فروبستگىست كار جهان
تو همچو باد بهاري گشا مى باش

Çu ġonçe gerçi furû-bestegî'st kâr-ı cihân
Tu hemçü bâd-ı bahârî girih-guşâ mî-bâş

Mahşûl-i Beyt: Gonça gibi gerçi cihânîn işi bağlılıktır, (^{M,T+} ya'nî dürük-lük ve yumukluğudur,) ya'nî in'iķâd u inkîbâzdır, ammâ sen bâd-ı bahârî gibi girih-guşâ ol, ya'nî bâd-ı bahârî düğümleri ki ġonçalardan 'ibâretdir, açlığı gibi sen de ġam u ġuşşa düğümlerini göñlünde komayup aç.

وفا مجوى ز كس ور سخن نمى شنوی
بهرزه طالب سيمرغ و كيميا مى باش

Vefâ me-cûy zi-kes v'er suḥân ne-mî-şinevî
Be-herze ṭâlib-i sîmurğ u kîmîyâ mî-bâş

Mahşûl-i Beyt: Kimseden vefâ isteme ya'nî kimseden vefâ umma. Ve eger sözümi difilemezseñ (333a) zâyid yere 'Anķâ'ya ve kîmîyâya ṭâlib ol. Ya'nî vefâ bunlar maķâmındadır, pes, vefâya ṭâlib olmaķ hemân bunlara ṭâlib olmakdır.

مرید طاعت بىگانگان مشو حافظ
ولى معاشر رندان پارسا مى باش

Murîd-i ṭâ'at-i bîgânegân me-şev Hâfiż
Veli mu'âşir-i rîndân-ı pârsâ mî-bâş

1 S, M: beyâniyyelerdir.

Murîd-i tâ'at-i bîganegan ism-i fâ‘iliñ maşdara ve maşdariñ fâ‘iline veyâ mef’ûline iżāfetidir. **Mu‘âşir’iñ rindân-ı pârsâ**’ya iżāfeti ism-i fâ‘iliñ mef’ûline iżāfetidir. **Rindân-ı pârsâ** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bîgâneler tâ‘atına tâlib olma ey Hâfiż, ammâ rindân-ı pârsâ mu‘âşiri ve müşâhibi ol, ya‘nî aşinâ ile hem-şohbet u mu‘âşir ol, ammâ bîgâne-lerle müşâhib u mu‘âşir olma.

321

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün**

باغبان گر پنج روزی صحبت گل بایدش
بر جفای خار هجران صبر بلبل بایدش

Bâgbân ger penc rûzî şohbet-i gul bâyedes
Ber-cefâ-yi hâr-ı hicrân şabr-ı bulbul bâyedes

Şohbet-i gul maşdariñ mef’ûline iżāfetidir. **Ber** hârf-i şila, **cefâ-yı hâr-ı hicrân** lâmiyye ve beyâniyyedir. **Şabr-ı bulbul** maşdariñ fâ‘iline iżāfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Bâgbâna eger beş gün miğdârı gül şohbeti gerek ise ya‘nî güle müşâhib olmak murâdi ise hâr-ı hicrân cefâsına aña bülbülün şabrı gerek, ya‘nî bülbül gibi bir yıla ƙarîb gülün ayrıliguna şabr u taħammül gerek. Murâd temsîldir, ya‘nî her ‘aşık ki vişâl-i cânânlâ müsherref olmak ister, niçe zamân firâkî cefâsına şâbir olmak gerek.

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی منال
مرغ زیرک چون بدام افتند تحمل بایدش

Ey dil ender-bend-i zulfeş ez-perişânî me-nâl
Murğ-i zîrek çun be-dâm ufted taħammul bâyedes

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, cânâniñ zülfî bendinde perîşânlıkdan iñleme, zîrâ murğ-i zîrek çünkü duzağa düşe, aña taħammül gerek. İmdi sen de murğ-i zîrek iseñ taħammül eyle, (^{M+} çabalayup feryâd u nâle eyleme.)

با چنین زلف و رخش بادا نظر بازی حرام
هر که روی یاسمین و جعد سنبل بایدش

Bâ-çunîn zulf u ruheş bâdâ nażar-bâzî harâm
Her ki rûy-ı yasemîn u ca'd-ı sunbul bâyedeş

Mahşûl-i Beyt: Buncılayın zülf ü ruhla aña nażar-bâzlık harâm olsun her kim ki aña rûy-ı yâsemene ve ca'd-ı sünbül gerek ise. Ya'nî cânâniñ rûyi var iken yâsemene ve zülfî var iken ca'd-i sünbüle tâlib olana nażar-bâzlık ve mahbûb-dostluğ harâm olsun dimekdir.

رند عالم سوز را با مصلحت بینی چه کار
کار ملکست آن که تدبیر و تأمل بایدش

Rind-i 'âlem-sûz-râ bâ-maşlahat-bînî çi kâr
Kâr-ı mulk'est ân ki tedbîr u te'emmûl bâyedeş

Rind-i 'âlem-sûz beyâniyyedir, '**'âlem-sûz** vaşf-ı terkîbîdir, terk-i mâsivâdan kinâyetdir. (^{S,T+} **Mulk**, mîm'iñ şammiyla maşdardır, pâdişâhîk ma'nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Târik-i 'âlem olan rindiñ maşlahat-bînlikle ne işi var, ya'nî rind-i 'âlem-suzuñ meşâlih-i dünyâyla ne işi var? Saltanat işidir ol ki tedbîr ü te'emmûl ister, ya'nî tedbîr ü te'emmûle¹ muhtâc olan pâdişâhîk işidir, gedâlık işi degildir.

تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافریست
راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدش

Tekye ber-tâkvâ vu dâniş der-şârifât kâfirîst
Râh-rev ger şed huner dâred tevekkul bâyedeş

Mahşûl-i Beyt: Tarîk-i 'îşkda 'ilm u takvâya i'timâd kâfirlikdir. 'Îşk yolunuñ yolcusunuñ şad hüneri var ise de aña tevekkül gerek. Ya'nî vişâl-i cânânda 'ilm ü takvâya i'timâd câ'iz degildir, belki tevekkül ü tażarru' u tezellül (^{M,T+} gerekdir.) 'Ilm u takvâya i'timâd hicâbdır.

نازها زان نرگس مستانه اش باید کشید
این دل شوریده تا آن جعد کاکل بایدش

Nâzhâ zân nergis-i mestânees bâyed keşid
În dil-i şûrîde tâ ãn ca'd-i kâkul bâyedeş

¹ S: tedbîr-i tâmmîe.

Mestâneş; şîn-i žamîr müşrâ‘-ı şânîde **dil’**e râci‘dir iżmâr ķable’z-zikr tarîkiyle. **Tâ** edât-ı tevkît, mâdâm gibi. **Ca‘d-ı kâkul** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ol nergis-i mestâne-i cânândan (333b) nâzlar çekmek gerek bu dil-i şûrîde, mâdâm ki aña kâkül-i cânâñ gerek. Ya‘nî mâdâm ki dil-i şûrîdeye ca‘d-i kâkül-i cânâñ gerek ve aña ṭâlibdir, çeşm-i mestâne-i cânândan nâz u cevr u cefâ çekmek (M,T⁺ gerek.)

ساقیا در گرداش ساغر تعلل تا بکی
دور چون با عاشقان افتاد تسلسل بایدش

Sâkiyâ der-gerdiş-i sâğar ta‘allul tâ-be-key
Devr çun bâ-‘âşikân ufted teselsul bâyedes

Devr u teselsul hükemâ iştilâhlârlândandır, ta‘rifleri kütüb-i hikemiyede ve kelâmiyyede¹ maştûr u mezâkûrdur.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, sâğar devrinde bahâne niçeye dek? Ya‘nî ķadehi eg-lendirmekde bahâne eylersin. Devr-i ķadeh çünkü ‘uşşâka düşe, teselsül gerek, ya‘nî ‘uşşâka nevbet gelince ķadehi ṭolî gibi yağdırmaç gerek.

کیست حافظ تا نوشد باده بی آواز رود
عاشق مسکین چرا چندین تجمل بایدش

Kîst Hâfiż tâ ne-nûshed bâde bî-āvâz-ı rûd
‘Âşîk-ı miskîn ci-râ çendîn tecemmûl bâyedes

Rûd bunda kıldır, ammâ bunda murâd kıllı sâzdır. **Tecemmûl** tefâ“ul bâ-bîndan maşdardır, âdemî güzellendiren nesneye dirler.

Mahşûl-i Beyt: Kimdir Hâfiż ki bâdeyi kıllı āvâzınsız içmeye, ya‘nî sâzsız bâde içmeye. ‘Âşîk-ı miskîne niçün bu ķadar tecemmûl gerek? Ya‘nî bâde içdigî yetmez mi ki sâz da ister. Ya‘nî Hâfiż gibi müflis ‘âşîka bu deňli tekellüfat lâzım degil bâde içmede.

¹ M, T: kütüb-i hikemiyede.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ'ılün Mefâ'ılün Fe'ülün**

خوشا شیراز و وضع بی‌مثالش
خداؤندا نگه دار از زوالش

Hoşā Ŝirāz u važ'-ı bī-mişāleş
Hudāvendā nigeh dār ez-zevāleş

Mahşûl-i Beyt: Ne hoşdur Şirâz şehri ve anının bî-misâl¹ važ'-ı. Yâ Rab, anı zevâlden hifz eyle.

ز رکن آباد ما صد لوحش الله
که عمر خضر می‌بخشد ز لالش

Zi-Ruknâbâd-ı mā şed l'evhaše'llâh
Ki 'omr-i Hîzir mî-bahşed zulâleş

Ruknâbâd'ıñ ma'nâsını kitâbiñ evvelinde taħkîk eylemişiz, tekrâra ihtiyyâc yokdur. **L'evhaše'llâh** aslında **lâ evhaše'llâh** idi, makâm-ı du'âda istî'mâl iderler, Allâh vahşet virmesün dimekdir. 'Arablar bir yer şen olsun diyecek yerde böyle du'â iderler, ya'nî ḥarâb olup sükkânî içinden gitmesün ki vahşet vire². Şoñra iki hemzeyi taħrif idüp l'evhaše'llâh didiler, ya'nî Allâhu Te'âlâ ḥarâb idüp vahşet virmesün. Bunda **şed l'evhaše'llâh**'dan murâd yüz ķat şen olsun dimekdir, 'alâ külli ḥâl şenlikle du'âdır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Zulâl** tatlı şu.

Mahşûl-i Beyt: Bizim Rüknâbâdımız yüz ķat şen³ ve ma'mûr olsun, zîrâ Hîzir 'ömrini virür âb-ı zülâli, ya'nî anının tatlı şuyunu içen hayat-ı ebedî bulur.

میان جعفر آباد و مصلا
عبير آمیز می آید شمالش

Miyân-ı Ca'ferâbâd u Muşallâ
'Abîr-âmîz mî-âyed şemâleş

1 M: bî-misâl.

2 S: virmesün.

3 S: şin.

Ca'ferâbâd; sabıkан bunuñ ma'nası da ȝikr olinmışdır, tekrâra ihtiyâc yokdur, Şîrâz'da bir seyrangâh bâğcedir ki¹ şehr ȝalkı aña teferruce varırlar. **Muşallâ** bir namâzgâhdır ki Hâce hażretleriniñ türbe-i şerîfleri andadır. 'Abîr-âmîz vaşf-ı terkîbîdir, âmîziden'den, 'abîr karışdırıcı dîmekdir. Ma'lûmdur ki bir nesneyi karışdırılsalar ȝokusu ziyâde² çîkar. **Şemâl**, şîn'iñ fethîyle, ȝutb-ı şîmâlî nâhiyesinden esen yele dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ca'ferâbâd'la Muşallâ beyninde şîmâl yeli 'abîr-âmîz eser, ya'nî güzel ȝokular getürür.

بَشِيرَازْ آى وَ فِيضُ رُوحٍ قَدْسِيٍّ
بَخُواهْ ازْ مَرْدَمْ صَاحِبْ كَمَالَشْ

Be-Şîrâz ây u feyz-ı Rûh-ı Kudsî
Bi-ȝâh ez-merdum-i şâhib-kemâles

Be-Şîrâz; bâ harf-i şîla. **Ây**, elif-i memdüde ile, fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, gel dîmekdir. **Vâv** harf-i 'atf. **Feyz-i Rûh-ı Kudsî** lâmiyye ve beyâniyyedir, müşrâ'-ı (334a) şâniye merhündur.

Mahşûl-i Beyt: Şîrâz'a gel ve Hâzret-i Cibrîl-i Emîn'iñ feyzini dile şâhib-i kemâl merdüminden. Ya'nî ȝalkınıñ her birisi birer melekdir, her vecihle istifâzaya ve istifâdeye kâbîldir. Hâce hażretleri (^{M,T+} şehrini ve) ȝalkını medhînde iṭrâ buyurur. (^{S,T+} İṭrâ mediħde mübâlağaya dirler.)

كَهْ نَامْ قَنْدْ مَصْرِيْ بَرْدْ اِينْجَا¹
كَهْ شِيرِينَانْ نَدَادَنْدْ اِنْفَعَالَشْ

Ki nâm-ı ȝand-i Mîşrî burd ȝin-câ
Ki şîrinân ne-dâdend infî'aleş

Ki ismidir kim ma'nâsına. **Kand-i Mîşrî** beyâniyye. **Ki** harf-i beyân. **Şîrinân** ya'nî **şîrîn puserân** dîmekdir. **İnfî'âl** bunda ȝayâ ve şermendelik ma'nâsına nadır, **şîn**-i žamîr beyt evvelinde **ki**'ye râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Mîşr şekeriniñ nâmını bunda kim andı ki şîrîn puserân aña infî'âl virmediler. Ya'nî her kim ki şehr-i Şîrâz'da sükker-i Mîşrî'yi andı, şîrîn püserler anı şermende eylediler.

¹ M, T: seyrangâhdır.

² S: artuk.

صبا زان لولئ شنگول سرمست
چه داری آگهی چونست حالش

Şabâ zân-lûlî-i şengül-i ser-mest
Çi dârî âgehî çûn' est hâles

Şengül ve **şeng** gâyetde güzel ve maṭbû‘ ve şîrînkâr maḥbûba dirler¹.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, ol lûlî-i şengül-i ser-mestden ne hâberiñ var, hâli nicedir? (M,T+ Ya'nî andan hâber-dârlığını var mı, hâli nicedir,) bize beyân eyle.

مکن بیدار ازین خوابم خدا را
که دارم خلوتی خوش با خیالش

Me-kon bîdâr ezîn hâbem Hûdâ-ra
Ki dârem hâlvetî hoş bâ-hayâleş

Me-kon bîdâr hîṭâb^c-ı ‘âmmmdir. **Hâlvetî;** yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr. **Hayâleş;** žamîri cânâna râci‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Bu hâbdan beni bîdâr eyleme Allâh içün, zîrâ bir hoş hâlvetim var hâyâliyle, ya'nî hâyâl-i cânânlâ hâbda tenhâyım, beni (M,T+ bu hâbdan) uyarma.

گر آن شیرین پسر خونم بریزد
دلا چون شیر مادر کن حلالش

Ger ân şîrîn-puser hûnem bi-rîzed
Dilâ çun şîr-i mâder kon hâlaleş

Mahşûl-i Beyt: Eger ol şîrîn puser ķanımı dökerse ey göñül, anañ süti² gibi aña ķanıñı hâläl eyle.

چرا حافظ چو مى ترسىدى از هجر
نكردى شكر ايام وصالش

Çi-râ Hâfiż çu mî-tersîdî ez-hecr
Ne-kerdî şukr-i eyyâm-ı vişâleş

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, çünki hicrândan ķorķardıñ, niçün eyyâm-ı vişâliñ şükrini eylemezdiñ veya eylemediñ, ya'nî vişâl-i cânâna niçün şükr eylemediñ?

1 S: Şengül ve şeng gâyetde şîrîn maḥbûba dirler.

2 S, M: südi.

323

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün**

بِرَدْ ازْ مِنْ قَرَارْ وْ طَاقَتْ وْ هُوشْ
بَتْ سِنْگِينْ دَلْ سِيمِينْ بَنَاكُوشْ

Bi-burd ez-men ḫarār u ṭākat u hūş
But-i sengin-dil-i sīmīn-bināgūş

Sengin ve **sīmīn** ya’ları nisbet ve **nūn** te’kīd içindür. **Bināgūş** kulak tozi.

Mahşûl-i Beyt: Benden ḫarār u ṭākat u hūş iletti ṭaş yürekli gümüş bināgūşlu büt, ya’nī bu şıfatlı bir dilber benden ḫarār u şabrı aldı.

نَگارِي چاپکى شنگى پريوش
ظريفى مهوشى تركى قباپوش

Nigārī čāpukī şengī perīvēş
Zarīfī mehveşī Türkī ḫabā-pūş

Mahşûl-i Beyt: Perî gibi bir şirîn ü maṭbū‘ ve bir çapük nigār, bir meh gibi bir ẓarîf bir Türk-i ḫabā-pūş aldı benden ṭākat u hūş. Hāşılı, bu evşâfla muttaşif bir cānān beni benden aldı¹.

ز تاب آتش سودای عشقش
بسان دیگ دائم می زنم جوش

Zi-tāb-ı āteş-i sevdā-yı ‘ışķeş
Besān-ı dīg dā’im mī-zenem cūş

Mışrā‘-ı evveliñ iżāfetleri lāmiyyelerdir mecāzen. **Besān-ı dīg** de böyledir. **Besān** edāt-ı teşbîhdır. **Dīg**, kāf-ı ‘Acemîyle, çömlék dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Cānānîn ‘ışķı sevdāsı āteşi ḥarāretinden çömlék gibi cūş ururum dā’im, ya’nī dā’imā āteş-i sevdā-yı ‘ışķında yanup yakılmadayım.

¹ S: beni benden aldı. Cümle ya’lar vaḥdet içindür. F: beni benden aldı, ya’lar vaḥdet içindür.

چو پیراهن شوم آسوده خاطر
گوش همچون قبا گیرم در آغوش

Çu pîrâhen şevem âsûde-hâtır
Gereş hemçun kabâ gîrem der-âgûş

Mahşûl-i Beyt: Pîrâhen gibi âsûde-hâtır olurum eger cânâni ķaftân gibi
ķucağıma alursam ya'nî ķucarsam.

نمی رنجم ز جور او که بی خار
نیابد گل کسی بی نیش هم نوش

Ne-mî-rencem (334b) zi-cevr-i ū ki bî-hâr
Ne-yâbed gul kesî bî-nîş hem nûş

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ cevrinden incinmem, zîrâ hîc bir kimse güli dikensiz ve nûşı ya'nî 'aseli nîş-i zenbûrsuz bulmaz. Hâşılı, eşyâ eżdâd ile mütebeyyindir.

Mışrä: گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند
Genc u mâr u gul u hâr u ǵam u şâdî behem'end¹

گر پوسیده گردد استخوانم
نگردد مهرش از جانم فراموش

Eger pûsîde gerded ustuhânem
Ne-gerded mihreş ez-câinem ferâmûş

Pûsîde çürümüş.

Mahşûl-i Beyt: Eger ustuhânım çürürse de cânâniñ mihri cânımdan ferâmûş olmaz, ya'nî cânımdan çıkmaz.

دل و دینم دل و دینم ببردست
بر و دوشش بر و دوشش بر و دوش

Dil u dînem dil u dînem bi-burde'st
Ber u dûşes ber u dûşes ber u dûş

¹ Bu dünyada hazine ile yılan, gülle diken, üzüntü ile sevinç beraber bulunur.

Mahşûl-i Beyt: Benim dil ü dînimi, dil ü dînimi iletmişdir cānâniñ sîne-siyle omuzu, sînesiyle omuzu¹. Hâce bu beytde şan[‘]at-ı tekrâr² rî‘âyet eylemişdir.

دوای تو دوای تست حافظ
لب نوشش لب نوشش لب نوش

Devâ-yı tu devâ-yı tu’st Hâfiż
Leb-i nûşes leb-i nûşes leb-i nûş

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, seniñ dermâniñ, seniñ dermâniñdir cānâniñ leb-i nûşı, leb-i nûşı, leb-i nûşı. Bu beytde de (^{S+} şan[‘]at-ı) tekrâr³ rî‘âyet eylemişdir.

324

Ve Lehu Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât

دلم رمیده شد و غافلمن من درویش
که آن شکارئ سرگشته را چه آمد پیش

Dilem remîde şud u gâfilem men-i dervîş
Ki ân şikâri-i ser-geşte-râ çi âmed pîş

Men-i dervîş iżâfeti beyâniyyedir yâ-yı baṭnîyle. **Vâv** harf-i hâl. **Şikârî** avlanan һayvânât, bunda kendi dili murâddır, (^{S,T+} şayyâd һayvânâtâ **şikârî** didikleri gibi maşid olan һayvânâtâ da dirler⁴,) (^{M,T+} yâ harf-i nisbet,) şikâre mensûb dimekdir, avlanan⁵ ٹuyûra da **şikârî** dirler, **ser-geşte** ye iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Gönlüm ürkdi, hâlbuki ben dervîş gâfilim ki ol ser-geşte şikârîniñ öñine ne geldi, (^{T+} ya‘nî aña ne vâki‘ oldu ve başına ne hâl geldi.) Mîşrâ‘-ı şânîniñ mâ‘nâsını; ki ol avcî һayrâna ne geldi diyen şikârîniñ mâ‘nâsını bilmez imiş⁶.

1 S: sînesiyle omuzu, sînesiyle omuzu, sînesiyle omuzu.

2 M: tekrâra.

3 M: tekrâra.

4 S: şikârî didikleri gibi maşid de dirler

5 M: şayd olunan. S, T: avlayan. F nûşası tercih olundu.

6 <^{F+} Redd-i Sürûrî>

چو بید بر سر ایمان خویش می لرزم
که دل بدست کمان ابروییست کافر کیش

Çu bîd ber-ser-i īmân-i hîş mî-lerzem
Ki dil be-dest-i kemân-ebrûyîst kâfir-kîş

Mahşûl-i Beyt: Sögüt gibi kendi īmânım üzerine ditrerdim, zîrâ göñlüm bir kemân-ebrû kâfir-kîşîn elindedir, ya'nî bir ȝâlim-i bed-kîşîn elindedir.

خيال حوصلة بحر می پزم هيئات
چهاست در سر این قطرة محال اندیش

Hayâl-i havşala-i bahr mî-pezem heyhât
Çîhâst der ser-i in կâtre-i muhâl-endîş

Hayal-i havşala-i bahr lâmiyyelerdir. **Havşala** kuş կursağıdır. **Mî-pezem** fi'l-i mužâri' mütekellim vahde, pezîden'den, bişürürüm dimekdir, eylemekden ta'bîrdir. **Kâtre-i muhâl-endîş** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Deryâ havşaları hayâlini bişürürüm, ya'nî hîç nesneden bulanup¹ müteğayyir olmayam direm. Heyhât esmâ-i efâlden edât-ı istib'âddır, ya'nî benim gibi teng-havşala bahr hayâlini bişürmek ba'iddir. Neler vardır² bu muhâl fikirli կâtreniñ başında, ya'nî 'aceb sevdâlar var başında ki kendini deryâya öykündürür havşalada.

بنازم آن مژه شوخ عافیت کش را
که موج می زندش آب نوش بر سر نیش

Bi-nâzem ân muje-i şûh-i 'âfiyet-kuş-râ
Ki mevc mî-zenedeş âb-i nûş ber-ser-i niş

Bi-nâzem կurbân olayım dimekdir. **Muje-i şûh-i 'âfiyet-kuş** iżâfeti beyâniyyelerdir. **Şûh** bunuñ gibi yerlerde haşarı ma'nâsinadır. 'Âfiyet-kuş vaşf-ı terkîbîdir, kuşîden'den, kâf-ı 'Arabîniñ žammıyla, depelemek ma'nâsinadır, 'âfiyet depeleyici ya'nî 'âfiyeti (335a) izâle idici, hâşılı, zühd ü taķvâ ve perhîzkârlığı fesh idici. **Ki** harf-i râbiť-ı şifat. **Mevc, mî-zened'**îñ mukaddem mefûlidir, şîn-i žamîr ma'nâ cihetinden **nîş**'e muķayyeddir, taķdîri **ber-ser-i nîşes'**dir. <^{T,F+}Nûş bal ve her tatlı nesne ve **nîş** neşter ve arınıñ ve ġayrınıñ şoķduğu âlete dirler.>

1 S: dolanup.

2 S: neler vardır, neler vardır.

Mahşûl-i Beyt: Ol ‘âfiyet-küs müje-i şûha kurbân olayım ki anıñ nîşı ucında âb-ı hayatı mevc urur, ya‘nî nîşinden âb-ı hayatı akar, kime ki dokuna veya dege, hayatı ebedî bulur dimekdir.

ز آستین طبیان هزار خون بچکد
گرم بتجریبه دستی نهند بر دل ریش

Zi-âstîn-i tâbîbân hezâr hûn bi-çeked
Gerem be-tecrube destî nihend ber-dil-i rîş

Gerem; mîm-i žamîr ma‘nâ cihetinden rîş’ e muâkayyeddir, takdîri ber-dil-i rîşem dimekdir. **Destî**de **yâ** harf-i tenkîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Tabîbler yeñinden biñ kan tamar ya‘nî biñ kâtre kan tamar eger tecrübe tarîkiyle dil-i rîşime el köyalar, ya‘nî benim dil-i rîşimiñ nabzına el ursalar. Diliñ kemâl-i cerâhatinden ta‘bîrdir, ya‘nî derd-i ‘îşkdan hûnîn-dil olduğın beyândir¹.

بکوی میکده گریان و سرفکنده روم
چرا که شرم همی آیدم ز حاصل خویش

Be-küy-i meykede giryân u ser-fikende revem
Çi-râ ki şerm hemî-âyedem zi-hâşıl-ı hîş

Ser-fikende kinâyetdir hâya ve şermden, zîrâ utanan kimse başın öñine düşürür, ya‘nî ayağı arkasına bakar, müşrâ‘-ı şanî bu ma‘nayı beyan ider.

Mahşûl-i Beyt: Kûy-i meyhâneye giryân u ser-fikende giderim, zîrâ ki baña hicâb gelür kendi hâşılımdan ya‘nî ‘amelimden. Ya‘nî pîr-i muğân hûzûrına utanı utanı giderim, zîrâ aña lâyîk bir hîdmetim yokdur.

نه عمر خضر بماند نه ملک اسکندر
نزاع بر سر دنیی دون مکن درویش

Ne ‘omr-i Hîzır bi-mâned ne mulk-i İskender
Nizâ‘ ber-ser-i dunyâ-yı dün me-kon dervîş

Dervîş münâdâdır, (^{S,F+} ey dervîş dimekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Ne ‘ömr-i Hîzır ikalur ne mülk ü salşanat-ı İskender. Pes, dünyâ-yı dün üzerine nizâ‘ eyleme ey dervîş. Dervîş zikri kâfiye žarûreti

¹ M: derd-i ‘îşkdan Hâce hûnîn-dil olduğın beyan ider.

içündür, ve-illâ murâd muşlağâ ṭâlib-i dünyâdır. Ya'nî 'ömr ü mäl ü mülk bâkî ķalmadıkdan¹ şoñra dünyâ-yı dûn üzerine bu ķadar hîrş u tehâlük ziyâde ǵaf-letden nâşîdir.

تو بندۀ گله از دوستان مکن یارا
که شرط عشق نباشد شکایت از کم و بیش

Tu bende'i gile ez-dôstân me-kon yârâ
Ki şart-ı 'ışk ne-bâshed şikâyet ez-kem u bîş

Mahşûl-i Beyt: Sen ķulsun, dostlardan şikâyet eyleme ey yâr, zîrâ şart-ı 'ışk degildir eksikden ve artukdan şikâyet eylemek, ya'nî 'âkil olan kimseye umûr-ı dünyâ içün bî-hužûr olmayup şabr eylemek gerek, zîrâ şikâyet alımaqlar işidir ki zararı var, fâ'idesi yokdur.

بدان کمر نرسد دست هر گدا حافظ
خزینه بکف آور ز گنج قارون بیش

Bedân kemer ne-resed dest-i her gedâ Hâfiż
Hazine'i be-kef âver zi-genc-i Kârûn bîş

Kemer ķuşaǵa ve bele² dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, cânâniñ beline her gedâniñ eli irişmez. İmdi bir ħazîne eliñe getür Kârûn mälinden ziyâde. Ya'nî cânâñ belini ķucmaǵa mäl-ı Kârûn gerek, zîrâ cânâñ 'âlî-cenâbdır, degme nesneye tenezzül eylemez.

¹ S: kalmadığından.

² S: bile.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilât**

دوش با من گفت پنهان کارданی تیزهوش
و از شما پوشیده نتوان داشت راز می فروش

Düş bâ-men goft pinhân kâr-dâñî' tîz-hûş
K'ez-şumâ pûşide ne-tvan dâşt râz-ı mey-furûş

Kâr-dân vaşf-ı terkibidir, dâñiden'den, iş bilici dimekdir. **Tîz-hûş** da vaşf-ı terkibidir, keskin 'akıllı dimekdir. **K'ez; ki** harf-i râbiṭ-ı makûl ü կavldır.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice baña bir keskin 'akıllı, iş bilici didi ki sizden gizli tutmak olmaz pîr-i mey-furûşuñ râzını, ya'nî (335b) meyhânciniñ sırrını sizden gizlemek câ'iz degildir.

گفت آسان گیر بر خود کارها کز روی طبع
سخت می گیرد جهان بر مردمان سختکوش

Goft âsân gîr ber-ḥod kârhâ k'ez-rûy-ı ṭab'
Saḥt mî-gîred cihân ber-merdumân-ı saḥt-kûş

Saḥt-kûş vaşf-ı terkibidir, kûşiden'den, ziyâde kûşisden ta'bîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâce bu beytde, kâr-dân, tîz-hûş buyurduğu râz-ı mey-furûşı beyan idüp buyurur: Didi, işleri kendiñ üzerine kolay tut, ya'nî her işde kendine güç gösterme, zîrâ ṭab' cihetinden ya'nî bi't-ṭab', cihân şiddetle yapışur ziyâde kûşış eyleyen merdüme. Ya'nî ziyâde dünyâya hâriş olana ziyâde zâhmet ü meşakkat virür ve murâdını virmez.

وانگهم درداد جامى کز فروغش بر فلك
زهره در رقص آمد و بربط زنان مى گفت نوش

Vâñ-gehem der-dâd câmî k'ez-furûğeş ber-felek
Zuhre der-raḳş āmed u barbaṭ-zenân mî-goft nûş

Mahşûl-i Beyt: Andan şoñra kâr-dân baña bir câm virdi ki fürûğünden felekde Zühre rakşa geldi ve köpuz çalarak iç didi.

گوش کن پند ای پسر وز بھر دنیا غم مخور
گفتمن چون در حدیثی گر توانی دار گوش

Gûş kon pend ey puser v'ez-behr-i dunyâ ǵam me-hor
Goftemet çun dur hâdişî ger tuvâni dâr gûş

Gûş kon diňle dimekdir. **Dâr gûş** hifz eyle dimekdir, zîrâ **gûş** lafzı kerden ve konîden'le müsta'mel olsa işitmek ve diňilemek ma'nâsinadır, ammâ dâşten ve dârîden'le müsta'mel olsa hifz u şiyânet ma'nâsinadır, *fâʃhem*.

Mahşûl-i Beyt: Naşihat diňle ey oğul ve dünyâ için ǵam yeme. Ben saña inci gibi bir söz söyledim, eger kâdir iseñ ezberleyüp unutma.

با دل خونین لب خندان بیاور همچو جام
نى گرت زخمی رسد آبى چو چنگ اندر خروش

Bâ-dil-i hûnîn leb-i handân ber-āver hemçü câm
Ni geret zaḥmî resed āyi çu çeng ender-hurûş

Mahşûl-i Beyt: Kanlı yürekle ya'nî dil-i pür-hûnla güler leb getür câm gibi, ya'nî kâdehiñ içi pür-hûndur, ammâ lebi handandır, ya'nî handeden lebleri yumulmaz. Hâşılı, ne kadar ki derunuñ zaḥmet ü meşâkkat çekerse bîrûnuñ handân u şâdân gerek ki hîc bir kimse hâliñi aňlamaya, zîrâ tarîk-i 'âşîk-ı şâdîk¹ budur, tâ ki ruķabâ mesrûr olmayalar. Öyle gerekmez ki saña bir zaḥm irişürse çeng gibi hûrûşa gelesin, ya'nî şâbir olup² olur olmaz nâle ve efgân eylememek gerek, (^(M,T) çeng gibi.) Hâşılı, cevr ü cefâya taħammül idüp şâkî olmamañ merğûbdur.

تا نگردی آشنا زین پرده رمزی نشنوی
گوش نامحرم نباشد جای پیغام سروش

Tâ ne-gerdî âşinâ zîn perde remzî ne-şnevî
Gûş-i nâ-mâhrem ne-bâshed cây-i peygâm-ı surûş

Mahşûl-i Beyt: Mâdâm ki âşinâ olmayasın, bu perdeden ya'nî perde-i 'ışķdan bir remz işidemezsün, ya'nî 'uşşâk saña sîrr-ı 'ışķı keşf eylemez. Zîrâ

1 S: tarîk-i 'âşîk u şâdîk.

2 S: olmayup.

nā-mahremiñ կulağı feriște հaberine mahall¹ olmaz, ya'nī 'aşıklar râz-ı 'ışķı mahrem-i 'ışķa söylerler, nā-mahreme söylemezler.

در حريم عشق نتوان زد دم از گفت و شنید
زان که آنجا جمله اعضا چشم باید بود و گوش

Der-harîm-i 'ışķ ne-tvân zed dem ez-goft u şenid
Zân ki ān-câ cümle a'zâ çeşm bâyed bûd u gûş

Mahşûl-i Beyt: 'Işķ harîmində kîl ü kâlden dem urmak olmaz, ya'nî dîmeden ve iştmeden söz söylemek olmaz, ya'nî anda ben gördüm ve iştdim denilmez. Zîrâ harîm-i 'ışķda cemî' a'zâ gözle կulağ olmak gerek, ya'nî hemân nâzır u sâmi' gerek, muhbîr u müsmî' gerekmez. Hâşılı, da'vâ-yı goft u şenidi terk eylemek gerek.

بر بساط نکته دانان خودفروشی شرط نیست
یا سخن دانسته گو ای مرد عاقل یا خموش

Ber-bisât-ı nukte-dânâñ hod-furûşî şart (336a) nîst
Yâ suhan dâniste gû ey merd-i 'âkil yâ hamûş

Bisât lügatde dösege dirler, ammâ bunda meclis murâddır, zîkr-i mahall ve irâde-i hâll tarîkiyle. (^{M,T+} **Nukte-dân** vaşf-ı terkîbidir, nükte bilici mâ'nâsına.) **Şart** bunuñ gibi maķâmâtda cevâz mâ'nâsına nadır. **Suhan**, **dâniste gû**'nuñ² mukaddem mef'ûlidir. **Dâniste**'niñ hâ'sı harf-i terettübdür.

Mahşûl-i Beyt: Nükte-dânlar ve zekîler meclisinde kendini ögüp şatmak câ'iz degildir. Pes, ey merd-i 'âkil, yâ sözü bilüp söyleveyâ epsem ol tînma, ya'nî bir sözü hâkîkatiyle bilürseñ söyle, ve-illâ sâkit ol³.

ساقیا می ده که رندیه‌های حافظ فهم کرد
آصف صاحب قران جرم بخش عیب پوش

Sâkiyâ mey dih ki rîndihâ-yı Hâfiż fehm kerd
Âşaf-ı şâhib-kîrân-ı curm-bâhş-ı 'ayb-pûş

Âşaf-ı şâhib-kîrân iżâfeti lâmiyyedir, bâkîsi beyâniyyedir.

1 S: mahall-i mahrem.

2 S: dâniste'niñ.

3 S: bilürseñ söyleveyâ epsem ol.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, bâde vir ki Hâfız’ıñ rindliklerini ve bâde-nûşluğunu fehm eyledi ya’ñı añladı ‘ayb örtici, cûrm bağışlayıcı şâhib-kırân olan pâdişâhın veziri. Ya’ñı bâde-nûşluğum fâş olduðdan şoñra bâdeyi aşikâre ve bî-pervâ getür. Şâhib-kırândan bunda murâd Şâh Sucâ’dır ve Âşaf’dan murâd Kîvâ-muddîn’dir ki Hâce’niñ mürebبisidir.

326

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Mużâri‘
Mef’ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

در عهد پادشاه خطابخشن جرم پوش
حافظ قرابه کش شد و مفتی پیاله نوش

Der-‘ahd-i pâdişâh-ı haþâ-bahş-ı curm-pûş
Hâfız kîrâbe-keş şud u muftî piyâle-nûş

(^{M,T+} **Haþâ-bahş** ve **curm-pûş** vaþf-ı terkibilerdir, bahşîden’den ve pûşîden’den. **Kîrâbe-keş** vasf-ı terkibidir, keşîden’den.) **Kîrâbe** şûrahî ve yatuþ bardak ve şarâb kabağı, haþılı, zurûf-ı hamre **kîrâbe** dirler. **Hâfız** mübtedâ, **kîrâbe-keş** haberî ve **muftî** mübtedâ ve **piyâle-nûş** haberî. **Pâdişâh**’dan murâd Şâh Sucâ’dır ki bir ‘ayyâş ve bâde-nûş pâdişâh idi, niteki sâbiþan tafşili geçmişdir.

Mahşûl-i Beyt: Günâh örtüci, haþâ bağışlayıcı pâdişâhîn zamânında Hâfız kîrâbe-keş ü sebû-keş oldı ve müftî piyâle-nûş. Murâd pâdişâhîn şûrb-i hamre icâzet virüp zamânında bâde-nûslara kimse dahl ü ta’arruz eylemeyüp her kişi kendi zevkînde olduğun beyândir. Haþılı, Hâce’niñ kelâmi iddi‘â’ıdir hâkîkî degil.

صوفى ز کنج صومعه با پاي خم نشت
تا ديد محتسب که سبو مى کشد بدوش

Şûfi zi-kunc-i şavma’â bâ-pây-ı hûm nişest
Tâ dîd muhtesib ki sebû mî-keşed be-dûş

Bâ-pây-ı hûm; ekser nûshâda **bâ vâki‘** olmuþ ve ba’zında **der-pây-ı hûm** düşmüþ, ‘alâ külli þâl murâd þarfîyyetdir¹. **Tâ** ibtidâ-yı gâyet içündür, zamân-

¹ M: mûradif-i þarfîyyetdir.

da münzü gibi ‘Arabîde. **Muhtesib**, **dîd**’în mef’ûlidir, bir lafz-ı **râ** takdiriyle. **Ki** harf-i beyan. **Sebû**, **mî-keşed**’în muğaddem mef’ûlidir. **Be-dûş**; **bâ** harf-i muşâhabet ve yâzâfiyyet.

Mahşûl-i Beyt: Şüfi şavma‘a bucağında küp dibinde oturdu, ya‘nî şavma‘a bucağından kalkup meyhâne-nişin oldu, zîrâ müftiler ve hâfiżlar ve müderrisler bâde-nûş olaçak şûfi be-şârik-i evlâ olur, zîrâ şûfiler evvelden nihânîce iderlerdi, şimdi ki pâdişâh ve a‘yân-ı nâs âşikâre¹ ider oldılar, anlara ne kusķun ve ne gömüldürük gerek, zîrâ hüm-hâneye varmağa hasret çekerlerdi, şimdi ki bu kadar furşat buldular, zevklerinden râş iderek giderler. Pes, şûfi meyhâneye vardığı muhtesib omuzında şarâb destisini götürdügünü² göreliden beridir, zîrâ evvelden muhtesib durrresinden³ ve kamçısından hâvf idüp nihânî iderlerdi. Pes, muhtesibi böyle görelî bî-pervâ âşikâre ider oldı.

احوال شیخ و قاضی و شرب الیهودشان
کردم سؤال صبحدم از پیر می فروش

Ahvâl-ı şeyh u ķâdî vu şurbu'l-yehûdeşân
Kerdem su'âl şubh-dem ez-pîr-i mey-furûş

Şurbu'l-Yehûd cehûdlar içisi dimekdir, anlarıñ içisi oldur ki (336b) çok içüp mest olmazlar ve mehmâ-emken içkilerini setr iderler.⁴ Mest olınca içmedikleri anıñcundur ki bizim dînimizde hamriñ azi ve çoğu harâm olduğu gibi anlarıñ ve sâ'ir edyâniñ ve mileliñ [hükmine göre] sekri harâmdır, (^{M,T+} kendi degil. Ammâ bizde yalñız hamriñ degil belki her nesneniñ sekri harâmdır,) anlarıñ da öyledir.

Mahşûl-i Beyt⁵: İmdi şeyhiñ ve ķâdîniñ ahvâlini ve anlarıñ şurbu'l-Yehûdunu şabâh vakıtinde (^{S,F+} pîr-i) mey-furûşdan su'âl eyledim. Beyt-i atîye merhûndur.

گفتا نه گفتنيست سخن گرچه محرمی
درکش زبان و پرده نگه دار و می بنوش

Goftâ ne-gofteñi'st suhan gerçî mahremî
Der-keş zebân u perde nigeh dâr u mey bi-nûş

1 M: inkâr.

2 S: gördüğünü.

3 ‘kamçı’ anlamında. Bu kelime sözlüklerde ‘derre’ şeklinde de yazılmaktadır.

4 S: içler, setr iderler.

5 S, T, F nûshasında ‘Mahşûl-i Beyt’ yazılmamıştır.

Goftenī söyleyecek ve söylenecek dimekdir, **suhan** mef'ülidir. **Perde, nigeħ dār'** iñi muqaddem mef'ülidir.

Mahşūl-i Beyt: Pîr-i mey-furūş didi, gerçi maḥremsin, ammā şeyhiñ ve kādīnīñ şürbü'l-Yehūdunu saña söyleyecek söz degildir¹. Pes, diliñi çek, tıńma ve sı̄ şakla ve bāde iç anlar gibi ki yek-reng olasın anlarla. Şurbu'l-Yehūdı həsīsāne şurb ile² tefsīr idenler bu hūşuşda həsāset eylemişler³.

ساقی بهار می رسد و وجه می نماند
فکری بکن که خون دل آمد ز غم بجوش

Sâkî bahâr mî-resed u vech-i mey ne-mând
Fikrî bi-kon ki hûn-ı dil âmed zi-ğam be-cûş

Vech-i mey'den murâd bahâ-yı meydir.

Mahşūl-i Beyt: Ey sâkî, bahâr irişıyor⁴, hâlbuki bâde bahâsı қalmadı, ya'nî şarâb alacak nesne yok⁵. Fikr eyle veýä bir fikir eyle ki hûn-ı dil ǵamdan cûşa geldi, ya'nî iflâsdan helâk olduk, bir tedârük ile bâde peydâ eyle, fasl-ı bahâr žâyi' yere gitmesün.

عشقست و مفلسى و جوانى و نوبهار
عذرم پذير و جرم بذيل كرم بپوش

'Işk' est u muflisî vu civânî vu nev-bahâr
'Ozrem pezîr u curm be-ȝezîl-i kerem bi-pûş

Zeyl-i kerem beyâniyye.

Mahşūl-i Beyt: Hâce sâkîye i'tizâr idüp buyurur: 'Işkdır ya'nî 'âşikim ve müflislikdir ya'nî müflis ü fâkîrim ve civânlıkdır ya'nî yigidim ve yeñi bahârdır. Pes, bu hâlleri görüp 'özrüm kabûl eyle ve cûrm ü günâhımı kerem etegiyle setr eyle. Ya'nî bu կadar aħvâl içinde benden iltimâs-ı bâde vâki' olursa beyt-i sâbıkda vâki' olduğu gibi dilenciligimi ve cerrârlığımı ma'zûr tutup 'afv eyle dimekdir.

1 S: saña söyleyecek degildir, ya'nî söyleyecek söz degildir.

2 S: hasâsetle.

3 <T+> Redd-i Sürûrî ve Şem'iş

4 S: irişıyor. M: irişıyor.

5 S: şarâb alacak nesne қalmadı ya'nî yok.

تا چند همچو شمع زبان آوری کنى
پروانه مراد رسید ای محب خموش

Tā çend hemçü şem' zebān-āverī konī
Pervâne-i murâd resîd ey muhib hamûş

Zebān-āver vaşf-ı terkîbîdir, lûğatde dil getürici dimekdir, ammâ iştilâh-da füsehâ ve büleğâ ve şu'arâda müsta'meldir, **yâ** harf-i maşdar. **Şem'**e nisbet zebān-āverlik ziyâde yerindedir, zîrâ teşbih tarîkiyle şem'de yanın âteşe zebâna dırler, pes, şem' **zebān-āver** olur. **Pervâne-i murâd** beyâniyyedir. Sâbiğan tahtîk olındı ki **pervâne** bunuñ gibi yerlerde haftî-ı hümâyûn ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Hâce tecrîd tarîkiyle kendiye hîjâb idüp buyurur: Niçeye dek şem' gibi dillilik idersin, ya'nî iflâs u fâkrdan şikâyet idersin, murâd pervânesi irişdi ey muhibb, epsem ol, daхи iflâsdan şikâyet eyleme. Beytden murâd hüsn-i talebdir.

ای پادشاه صورت و معنی که مثل تو
نادیده هیچ دیده و نشنیده هیچ گوش

Ey pâdişâh-ı şüret u ma'nâ ki misl-i tu
Nâ-dîde hîç dîde vu ne-şnîde hîç gûş

Pâdişâh'dan murâd maṭla'da mezkûr olan Şâh Şucâ'dır ki zâhiri ve bâtinî 'ilm ü ma'rifetle ârâste ve pîrâste bir pâdişâh imiş¹. **Kî** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Misl-i tu** lâmîyyedir ve müşra'-ı sâniye (337a) merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Ey şüret u ma'nâ pâdişâhı ki seniñ gibi bir vücûd-ı şerîfi hîç bir dîde görmemiş ve hîç bir kûlak iştîmemiş, hâşılı, seniñ müşliniñ beşer ne görmüş ne iştîmiş². Hâce medh-i Şâh Şucâ'da iṭrâ³ buyurur.

چندان بمان که خرقه از رق کند قبول
بخت جوانت از فلك پیر ژنده پوش

Çendan bi-mân ki hîrķa-i ezrâk koned ķabûl
Baht-ı civânet ez-felek-i pîr-i jende-pûş

1 S: ârâste ve pîrâstedir.

2 T: iştîdilmiş.

3 S: iṭrâ idüp.

Hırka-i ezrak beyâniyye, **koned kabûl'uñ** muğaddem mef'ûli, **bahît-i ci-vân** fâ'ili. **Felek-i pîr-i jende-pûş** beyâniyyelerdir, **jende-pûş** vaşf-ı terkibidir, pûşiden'den, eski giyici ma'nâsına, zîrâ **jende**, zâ-yî 'Acemîniñ fethî ve kesriyle, yamalı eski libâsda istî'mâl iderler.

Mahşûl-i Beyt: Ol kadar dünyâda bâkî կal ki seniñ tâli'-i civâniñ pîr-i jende-pûş-ı felekden gök hîrkasını կabûl eyleye, ya'nî felek fânî ola ve anîn gök-reng hîrkası bâkî կala ve seniñ bahît-i civâniñ anî giye, hâşılı, kiyâmete dek bâkî կal dimekdir. Hâce Şâh Şucâ^oa گuluvv tarîkiyle du'â ider.

327

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

سحر ز هاتف غیبم رسید مژده بگوش
که دور شاه شجاعست می دلیر بنوش

Seher zi-hâtif-i¹ گaybem resîd mujde be-gûş
Ki devr-i Şâh Şucâ^oest mey dilir bi-nûş

Şucâ^c lügatda bahâdira dirler, **dilir** zikri anîncündür, ya'nî bâdeyi bî-pervâ iç.

Mahşûl-i Beyt: Seher vakтинde hâtif-i گaybdan kulağıma müştuluğ irişdi ki Şâh Şucâ^c devridir, bâdeyi bahâdir ya'nî bî-pervâ iç², zîrâ kendi 'ayyâş u bâde-nûş olmağla mey-hârlara nesne dimezdi³, hâşılı, halqa şarâb içmege izin virüp kimseyi⁴ incitmezdi.

شد آن که اهل نظر در کناره میرفتند
هزار گونه سخن در دهان و لب خاموش

Şud ân ki ehl-i nażar der-kenâre mî-reftend
Hezâr gûne suhan der-dehân u leb hâmûş

1 <^{F+} 'Acâyib-i Mahlükkâ'da yazmış ki cinden bir nev^c vardır ki ana hâtif dirler. Minhu, 'ufiye 'anhu>

2 S: bî-pervâ ve korkusuz iç.

3 M: dimezlerdi.

4 S: izin virüp kimseyi.

Mahşûl-i Beyt: Ol hâl gitdi ki ehl-i nazar ‘âşıklar kenâra gidüp sîrr-ı ‘îşk-ı cânâni söyleşirlerdi, ağızlarında biñ dûrli söz ve lebleri hâmûş idi. Ya‘nî kenâra varup esrâr-ı ‘îşkî korkâ korkâ söyleşirlerdi.

بيانگ چنگ بگويم آن حکایتها
که از نهفت آن دیگ سینه میزد جوش

Be-bâng-ı çeng bi-gûyîm ân hîkâyethâ
Ki ez-nuhuften-i ân dîg-i sîne mî-zed cûş

Ki harf-i râbiṭ-ı şifat. **Dîg-i sîne** beyâniyyedir, **dîg** çomlek. **Mî-zed** hîkâ-yet-i hâl-i mâzîdir, **mî-zed cûş** ķaynardı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Çeng âvâziyla söyleşelim ol hîkâyetleri ki anı gizlemekden sîne çomlegi ķaynardı, ya‘nî ol hîkâyeleri şaklayup gizlemekden zaħmet çeker-dik. Hâşılı, ‘îşk kıssalarını şimdi aşikâre söyleşelim ki ‘âdil pâdişâh zamânıdır ki kimse ‘uṣṣâka cevr eylemez meger çeşm-i cânâن. **Ki** harfini edât-ı ta’lîl tutan ma‘lûl-ṭab‘-imiş¹.

شراب خانگئ ترس محتسب خورده
بروی یار بنوشیم و بانگ نوشانوش

Şerâb-ı hânegî-i ters-i muhtesib hordes
Be-rûy-ı yâr bi-nûşîm u bâng-ı nûşânûş

Şerâb-ı hânegî beyâniyye, **yâ** harf-inisbet, hâneye mensûb şarâb dimekdir, ya‘nî hânedede sıkılıp hâşıl olmuş şarâb, **yâ**-yi sâñî harf-i tenkîr. **Ters-i muhtesib** lâmiyyedir ve **horde**’niñ mef’ûlidir ve mecmû‘ı **şerâb-ı hânegî**’niñ şifatı ve **şerâb-ı hânegî**, **bi-nûşîm**’iñ mef’ûl-i şarihi ve **be-rûy-ı yâr** ǵayr-i şarihi ve **bâng-ı nûşânûş** ma‘tûfdur **rûy**’a.

Mahşûl-i Beyt: Muhtesib korkusun yemiş şarâb-ı hânegîyi rûy-ı yâr-ile içelim ve bâng-ı nûşanûşla, ya‘nî yâriñ rûyünü seyr idüp (337b) içelim. İçelim dimekle bî-pervâ şarâb-ı hânegîyi nûş idelim. Mîşrâ‘-ı evveli ‘**Şarâb-ı hânegî ez-ters-i muhtesib horde**’ yazup ma‘nâsını; eve mensûb şarâbı muhtesib korkusundan içmişidik diyen ve bu zamâna degin muhtesib hâvfindan hânedede hâşıl olmuş şarâb içmişiz diyen hem terkîbde haṭâ eylemişler ve hem ma‘nâda²,

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

te’emmel tedri¹. Mışrā‘-ı şānīniñ ma‘nāsını; yār yüzine içelim muttaşıl içmek āvāziyla diyen işabet eylememiş².

ز کوی میکده دوشش بدوش میبردن
امام خواجه که سجاده میکشید بدوش

Zi-küy-i meykede düşüş be-düş mī-burdend
İmām-ı hāce ki seccāde mī-keşid be-düş

Düş dün gice ve **şin-i žamîr imâm-ı hâce**’ye râci‘dir iżmâr ķable’z-zikr tarîkiyle. **Be-düş; bâ** harf-i muşâhabet veya harf-i zarf. **Ki** harf-i râbiṭ-ı sıfat. **Mî-keşid** hikâyey-i hâl-i mâzî, çekerdi dimekdir. **Be-düş** evvelki **be-düş** gibidir bilâ-tefâvüt.

Mahşûl-i Beyt: Meyhâne mahallesinden dün gice omuzda iledürlerdi veya omuzla iledürlerdi imâm-ı hâce hâzretlerini ki seccâdeyi omuzında taşırdı veya seccadeyi omuzıyla çekerdi. Ya‘nî zühhâd u ‘ubbâd sîmâsında seccâdeyi omuzına alup gezen imâm efendi bâde-nûş olmuş. Ve că’izdir ki evvelki düş omuz ma‘nâsına ola, pes, ma‘nâ, omuzdan omuza iledürlerdi dimek olur.

دلا دلالت خیرت کنم براه نجات
مکن بفسق مباهات و زهد هم مفروش

Dilâ delâlet-i hayret konem be-râh-ı necât
Me-kon be-fisâk mubâhât u zuhd hem me-furûş

Delâlet-i hayret maşdarıñ mefûline iżâfetidir, **tâ žamîr-i hijâb**. **Mubâhât** mufâharet ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, necât yoluna seni³ hayırlı delâlet ideyim yâhud tarîk-i necâtda seni hayra delâlet ideyim. Delâlet-i hayr buyurduğu müşrâ‘-ı şānîniñ mažmûnidir. Ya‘nî fiskla fâhr eyleme, zûhd de şatma, ya‘nî ne fisikîni iżhâr eyle ve ne zühdünü.

محل نور تجلیست رأى انور شاه
چو قرب او طلبي در صفاتي نيت كوش

Mahall-i nûr-i tecelli’sť re’y-i enver-i şâh
Çu ķurb-ı ū ṭalebî der-şefâ-yı niyyet kûş

1 M: tedebber.

2 <T+ Redd-i Sürûrî>

3 M: saña.

Mahall-i nûr-ı tecellî iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Re'y-i enver-i şâh** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Kurb-ı ü** maşdariñ mef'üline iżāfetidir. **Şafâ-yı niyyet** maşdariñ fâ'iline iżāfetidir. **Kûş** fi'l-i emr müfred muhâṭâb, sa'y eyle dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Tecellî nûriniñ mahallidir re'y-i enveri şâhiñ, ya'nî şâh ehl-i keşf ve nefes-i ķudsî şâhibidir. Pes, çünkü anıñ ķurbını¹ istersin, şafâ-yı niyyete sa'y eyle, ya'nî çünkü yanına varmaç murâd idersin, şafâ-yı bâtinla var, zîrâ müşrif 'ale'l-ķulûbdur. Pes, her ne ki žamîriñden geçerse anı bilür.

بجز ثنای جلالش مساز ورد ضمير
که هست گوش دلش محرم پیام سروش

Be-cuz şenâ-yı celâleş me-sâz vird-i žamîr
Ki hest gûş-ı dileş maḥrem-i peyâm-ı surûş

Şenâ-yı celâl maşdariñ mef'üline iżāfetidir ve **şîn**'e iżāfet lâmiyyedir. **Vird-i žamîr** de lâmiyyedir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Gûş-ı dileş** lâmiyyedir mecâzen. **Mahrem-i peyâm** maşdariñ mef'üline iżāfetidir ve **surûş**'a iżāfet lâmiyye. **Surûş** feriște, bunda murâd feriște-i vaŷyidir.

Mahşûl-i Beyt: Şâh-ı mezkûruñ celâline ve 'azametine şenâdan ġayri vird-i žamîr eyleme, ya'nî ħâṭırıñ anıñ şenâsiyla muķayyed olsun ancak, zîrâ göñliniñ ķulağı feriște ħaberine maḥremdir², ya'nî göñlüñden her ne geçerse³ aña ilhâm olur.

رموز مصلحت ملك خسروان دانند
گدائی گوشە نشینى تو حافظا مخروش

Rumûz-ı maşlahat-ı mulk ħusrevân dânen (338a)
Gedâ-yı gûş-e-nişinî tu Ҳâfiżâ me-ħurûş

Rumûz-ı maşlahat-ı mulk iżāfetleri lâmiyyelerdir. **Husrevân**'dan murâd pâdişâhlardır. **Gedâ-yı gûş-e-nişin** beyâniyye, **gûş-e-nişin** vaşf-ı terkibidir ve yâ žamîr-i hîṭâb. **Me-ħurûş** fi'l-i nehy müfred muhâṭâb, ħurûşiden'den, çokrama dimekdir.

¹ S, M: ķurbiyyetini.

² S: mukterindir.

³ M: her ne ki geçe. T: her nice ki geçe.

Mahşûl-i Beyt: Memleket maşlahatınıñ rumûzını ve esrârını pâdişâhlar bilürler, zîrâ anıñ bilmesi lâzım u vâcibdir anlarıñ üzerine ki ھalkıñ ve mülküñ üzerine anlar müvellâdır¹. Ammâ ey Hâfiż, sen gedâ-yı gûşe-nişânsin, çokrama, ya'ñı memleketiçün bî-ḥużûr olup söz şav eyleme, zîrâ seniñ gibi-niñ vażîfesi degil.

328

Ve lehu eyzan
Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

شراب تلخ مى خواهم كه مرد افکن بود زورش
 مگر يك دم بياسايم ز دنيا و شر و شورش

Şerâb-ı telh mî-hâhem ki merd-efken buved zûreş
 Meger yek dem ber-âsâyem zi-dunyâ vu şer u şüreş

Şerâb-ı telh beyâniyye. **Ki** ھarf-i beyân. **Merd-efken** vaşf-ı terkîbîdir, er yıkıcı dîmekdir, bahâdîrdan kinâyetdir. **Zûr**'dan murâd կuvvet-i keyfiyyetdir. **Meger** edât-ı temennî, ola ki ma'ñâsına.

Mahşûl-i Beyt: Açı şarâb isterim ki sevret keyfiyyeti er yıkıcı ola, ya'ñı içeni yıka, ola ki bir dem âsâyiş idüp râhat olam dünyâ ve şer ve ǵavğâsından, ya'ñı kendimden geçüp dünyâ կuyûdîndan ھaberdâr olmayam.

بياور مى كه نتوان شد ز مكر آسمان ايمان
 بلعب زهره چنگى و مريخ سلحشورش

Bi-y-âver mey ki ne-tvân şud zi-mekr-i âsmân īmin
 Be-la'b-i Zuhre-i çengî vu Mirrih-i silâhşûreş

Zuhre yıldızına sâzende-i felek dirler ve sâzendeler aña mensûbdur, anı taşîrlerde bir çengî kız şeklinde yazarlar. **Mirrih**, (^{M,T+} mîm'iñ kesriyle ve râ-yı müşeddedenîñ kesriyle,) erbâb-ı ھarb aña mensûbdur (^{M,T+} ya'ñı ehl-i silâh) taşîrlerde kılıcı elinde bir silâhsör şeklinde yazarlar.

1 ‘mevlâ’ şeklinde okunabilen bu kelime T ve F'de ‘müvellâ’ olarak harekelenmiş.

Mahşûl-i Beyt: Bâde getür ki âsumânıñ mekrinden emîn olmak olmaz Zühre-i çengî ve Mirrîh-i silâhsör oyunı sebebiyle. Ya'nî Zühre'niñ rakâşlılığıyla ve Mirrîh'iñ silâhsörlüğüyla mekr-i felekden gâfîl olmak ca'iz degildir. İmdi bâde getür ki anîñla eglenüp bunlardan külliyyen gâfîl olup oyunlarından âgâh olmayalım, zîrâ oyuna bakmak âdemi mağrûr ider.

سماط دهر دون پرور ندارد شهد آسایش
مذاق حرص و آز ای دل بشوی از تلخ و از سورش

Sîmât-ı dehr-i dûn-perver ne-dâred şehd-i âsâyış
Mezâk-ı hîrş u âz ey dil bi-şûy ez-telh u ez-şûreş

Sîmât-ı dehr-i dûn-perver iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir mecâzen. **Şehd-i âsâyış** de beyâniyyedir, **âsâyış** ism-i maşdardır, âsâyiden'den, diñleniş¹ ma'nâsına nadır. **Mezâk-ı hîrş** beyâniyye. **Âz** hîrş'iñ 'atf-ı tefsîridir. **Telh** acı. **Şûr** tuzlu, **şîn**-i žamîr **dehr**'e râci'dir.

Mahşûl-i Beyt: Dehr-i dûn-perveriñ sîmâti şehd-i âsâyış tutmaz ya'nî şehd-i âsâyışı yokdur, ya'nî dünyânıñ hûzûrı yokdur. İmdi hîrş u âz mezâkını ey göñül, acisından ve tuzlısından yu, ya'nî acisından ve tatlısına geç.

كمند صيد بهرامى بيفكن جام جم بردار
که من پيمودم اين صحراء بهرامست و نه گورش

Kemend-i şayd-ı Behrâmî bi-y-efken câm-ı Cem berdâr
Ki men peymûdem in şâhîne Behrâm'est u ne gûreş

Kemend-i şayd-ı Behramî iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Behrâmî** yâsı harf-i nisbetdir, bunda murâd Behrâm-ı Gûrdur ki yaban himârına gûr dirler. Bu bir pâdişâh idi ki gûr şayd eylemekle² muķayyed idi. 'Akîbet bir gün bir gûr öñince kaçıdı ve bu ardına düştü. Gûr bir mağaraya girdi bu da ardına girdi, andan şonra nâm u nişâni nâ-peydâ oldı, kimse bilemedi nice (338b) oldı. Hâşılı, ne mağârayı buldular ve ne kendini. Hattâ silâh-dâr ile çuha-dârını³ anası işkencede helâk eyledi ki oğlunu nice eylediñiz diyü. Bunuñ tafşılı tevârihde ve şâh-nâmelerde mezkûr u maşûrdur. Pes, bunda **gûr**'dan murâd ol mağâradır ki aña maķbere oldı. Nihâyeti, ķolańı ihâm ider, (^{S,T+} ķolań yaban himârına dirler.) Hâşılı, dâ'imâ gûr avladığıçün aña iżâfet idüp Behrâm-ı Gûr dirler.

¹ T: digneniş.

² M: gûr şaydi ile.

³ S: çuha-dâr silâh-dârını. M: çuha-dârını.

Mahşûl-i Beyt: Behrâm-ı Gür'a mensüb olan şayd kemendini bırak, ya'nî şayd-ı dünyayı ve kesb-i emvâl ü eskâlini¹ terk eyle ve câm-ı Cem ķaldır ya'nî bâde iç. Zîrâ ben bu şâhrâ-yı dünyayı tâyy eyledim, ne Behrâm var ne gûri, ya'nî kendi de gûri da nâ-peydâdir. Hâşılıh, 'âlemde hulûd u bekâ yokdur, pes, naâkd-i vaktîni² zevk u şafâ ile geçür.

نظر کردن بدر ویشان منافع بزرگی نیست
سلیمان با چنان حشمت نظرها بود با مورش

Nażar kerden be-dervîşân munâfî-i buzurgî nîst
Süleymân bâ-çunân haşmet nażarhâ bûd bâ-mûreş

Munâfî (^{M,T+} ism-i fâ'ilidir mufâ'ale bâbından, mânî' ma'nâsına,) **buzur-**
gî'ye iżâfeti ism-i fâ'ilîn mef'ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Dervîslere ve fuķarâya nażar eylemek ululuğu ve ekâbirliği münâfî degil, ya'nî devlet ü sa'âdete mânî' degil. Zîrâ Hazret-i Süleymân peygamber³ ancılayın haşmet u 'azametle karınca gibi bir hâkîr mahlûka nażar iderdi, ya'nî karıncaya nażarı var idi.

بیا تا در می صافیت راز دهر بنمایم
بشرط آن که ننمایی بکج طبعان دل کورش

Bi-y-â tâ der-mey-i şâfit râz-ı dehr bi-nmâyem
Be-şart-ı ân ki ne-nmâyi be-kec-ṭab'ân-ı dil-kûreş

Kec-ṭab' ve **dil-kûr** vaşf-ı terkîbîdir.

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Gel, tâ saña şâfi bâdede râz-ı dehri göstereyim, ammâ ol şartla ki göñli kör tabî'atsızlara göstermeyeşin, ya'nî saña didigim esrârı nâ-ehle ve kec-ṭab'lara dimeyeshin.

شراب لعل می نوشم من از جام زمرد گون
که زاهد افعی و قتست می سازم بدین کورش

Şerâb-ı la'l mî-nûşem men ez-câm-ı zumurrud-gûn
Ki zâhid ef'i-i vaqt'est mî-sâzem bedîn kûreş

¹ S: kesb-i emvâl ü erzâkını ve eskâlini.

² S: naâkd u vaktîni.

³ S: Hazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm.

Câm-ı zumurrud-gündan yeşil şırça murāddır, **gün** levn ma'nâsına nadır. **Ki** harf-i ta'lil. **Efî** engerek yılanması, **vakt**'e iżāfet lâmiyyedir. Sâbiḳan beyân eyledik idi yılan zümürrüdü¹ görünce kör olur. Pes, Hâce'niñ kelâmî aña mübteneidir².

Mahşûl-i Beyt: Ben zümürrûd-gün câmdan kırmızı şarâb içерim, zîrâ zâhid-i vakıt engerek yılanması gibidir ki bulduğumu şokup gezer. Pes, zümürrûd-reng câmdan bâde içüp anı kör iderim, niteki efî zümürrüdden kör olur.

کمان ابروی جانان نمی‌پیچد سر از حافظ
ولیکن خنده می‌آید بدین بازوی بی زورش

Kemân-ı ebrû-yı cânân ne-mî-pîced ser ez-Hâfiż
Velîkin hânde mî-âyed bedîn bâzû-yı bî-zûreş

Kemân-ı ebrû-yı cânân beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ kemân-ı ebrûsı Hâfiż'dan başın döndürmez ya'nî Hâfiż'dan i'raż eylemez, ammâ güleceği gelür Hâfiż'iñ zûrsuz bâzûsına³. Hâşılı, kemân-ı ebrû-yı cânân Hâfiż'a müsellemadir, ammâ Hâfiż'da anı çeker (^{S,T+} ķuvvet-i) bâzû yokdur, ol cihetden aña güler.

329

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Muzâri'
Mefûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

صوفی گلی بچین و مرقع بخار بخش
وین زهد تلخ را بمی خوشگوار بخش

Şûfi gulî bi-çin u muraķka^c be-hâr bahş
Vîn zuhd-i telh-râ be-mey-i hoş-guvâr bahş

Şûfi münâdâ. **Gulî;** yâ harf-i vaḥdet veyâ tenkîr. **Bi-çin** fi'l-i emr müfred muhâṭab, divşîr dimekdir. **Be-mey;** bâ harf-i muķâbele. **Hoş-guvâr** (339a) eyi siñici. **Mey-i hoş-guvâr** beyâniyyedir.

¹ Bu beytin şerhinde geçen bütün zümürrûd kelimeleri T'de şeddelli yani 'zümürrûd' olarak yazılmıştır.

² T: mübteneadır.

³ S: zûr-i bâzûsına.

Mahşûl-i Beyt: Ey şûfi, gül divşir ya'nî bâde-nûş olup gül zevkini eyle ve giydiğin riyâ hırkasını dikene bağışla, ya'nî riyâyi terk idüp rind-i cihân ol ve bu acı zühdi eyi siñici şarâba degiş, ya'nî zühd-i huşki bâde-i şafâ-bahşşa degiş.

طامات و سطح در ره آهنگ چنگ نه
تسبيح و طيلسان بمى و ميگسار بخش

Tâmât u şâthi der-reh-i âheng-i çeng nih
Tesbih u taylasân be-mey u mey-gusâr bahş

Tâmât u şâthi rüsüm u 'âdât-ı şûfiyeye dirler. **Taylasân**, evvel zamânda¹ eşrâf-ı 'Arab dülbend üzerine mîkrame şeklinde bir büyük bezi bürülerdi, ol beze **taylasân** dirler, ammâ bu zamânda 'Arabının evâsiت u edânisi bile **taylasân** ider. **Mey-gusâr** bâde-nûş ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Tâmât u şâthi-ı şûfiyeyi âheng-i çeng yoluna ko ya'nî aña şarf eyle, tesbih u taylasân-ı zühhâdi bâde ile bâde-nûşa bağışla, ya'nî bunlara tebdîl eyle, hâşılı, bunlarıñ yoluna bezl eyle.

زهد گران که شاهد و ساقی نمی خرند
در حلقة چمن بنسیم بهار بخش

Zuhd-i girân ki şâhid u sâkî ne-mî-harend
Der halqa-i çemen be-nesim-i bahâr bahş

Zuhd-i girân ağır zühd ki aña degme zâhid ķâdir olmaya.

Mahşûl-i Beyt: Ağır zühd ki şâhid u sâkî anı almazlar ya'nî ķabûl eylemezler, hâşılı, yanlarında mu'teber degil, çemen ҳalqasında ya'nî meclisinde bahâr nesîmine bağışla. Hâşılı, şâhid u sâkî ķabûl eylemediği nesneyi bâd-ı bahâra vir, ya'nî andan geç ve anı terk eyle.

راهم شراب لعل زد اى مير عاشقان
خون مرا بچاه زنخدان يار بخش

Râhem şerâb-ı la'l zed ey mîr-i 'âşîkân
Hün-ı merâ be-çâh-ı zenehâdân-ı yâr bahş

¹ S: zamân-ı evvelde.

Mahşûl-i Beyt: Benim yolumı kırmızı şarâb urdu. Ey ‘âşıklar begi, benim kanımı yarıñ çâh-ı zenehdânına bağısla, ya‘nî anıñ hürmetiçün şarâb-ı la‘lden kanımı taleb eyleme.

يا رب بوقت گله بنده عفو كن
وين ماجرا بسر و لب جويبار بخش

Yâ Rab be-vakıt-i gul guneh-i bende ‘afv kon
V’în mâcerâ be-serv-i leb-i cüybâr bahş

Mahşûl-i Beyt: Yâ Allâh, gül zamânında bendeniñ günâhini ‘afv eyle, ya‘nî gül vakıtinde içdüğüm bâdeniñ günâhını ‘afv eyle ve bu mâcerâyi ırmaç kenârında serve bağısla, ya‘nî anıñ hürmetiçün mu‘âheze eyleme.

اي آن كه ره بمشرب مقصود برده
زين بحر قطره بمن خاكسار بخش

Ey ân ki reh be-meşreb-i makşûd burde‘i
Zîn bâhîr ķâtre‘i be-men-i hâksâr bahş

Mahşûl-i Beyt: Ey şol kimse ki meşreb-i makşûda yol iletmışsin, ya‘nî makşûda vâşıl olmuşsun, bu bâhrden ya‘nî makşûd bâhrinden ben hâksâra bir ķâtre bağısla, hâşılı, makşûda vuşûle sebeb ol.

شكرانه را كه چشم تو روی بتان ندید
ما را بعفو و لطف خداوندگار بخش

Şukrâne-râ ki çeşm-i tu rûy-ı butân ne-did
Mâ-râ be-‘afv u luťf-ı Hudâvendgâr bahş

Mahşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: Ol şukrâne için ki seniñ gözünô güzeller yüzini görmedi, ya‘nî ‘âşık olmaduguñ şukrânesiçün bizi Allâh’îñ ‘afv u luťfina bağısla, ya‘nî bizim ‘âşıklığımızı Allâh’îñ ‘afv u luťfina havâle eyle.

ساقى چو خواجه نوش كند باده صبور
گو جام زر بحافظ شب زنده دار بخش

Sâkî çu hâce nûş koned bâde-i şabûh
Gû câm-ı zer be-Hâfiż-ı şeb-zinde-dâr bahş

Hâce'den murâd vezîr-i ‘âzamdır. **Bâde-i şabûh** iżâfeti beyâniyyedir. **Şeb-zinde-dâr** ihyâ-yı leyл idene dirler, giceyi diri tutucı (339b) ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, çünkü hâce bâde-i şabûhı nûş eyleye, hâceye di ki¹ altın kâdehi Hâfız-ı şeb-zinde-dâra bağışla, ya‘nî şabâha dek ihyâ-yı leyл idüp seniñ du‘â ve şenâña meşgûl olan Hâfız'a ihsân eyle. Bunda hâceyi pâdişâhla ta‘bîr iden hâceyi bilmez imiş.²

1 S: hâce didi ki.

2 <T+ Redd-i Şem‘î>

Ve lehu eyzan
Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ’lün Mefâ’lün Mefâ’lün Mefâ’lün

کنار آب و پای بید و طبع شعر و یاری خوش
 معاشر دلبری شیرین و ساقی گلعاداری خوش

Kenâr-ı âb u pây-ı bîd u ṭab'-ı şî'r u yârî hoş
 Mu'âşir dil-berî şîrîn u sâkî gul-'izârî hoş

Bu beyt beyt-i şâniye merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Şu kenâri (^{M,T+} ve sögüt dibi,) ṭab'-ı şî'r ve bir güzel yâr, mu'âşir ya'nî müşâhib bir şîrîn dil-ber ve sâkî bir gül-'izâr mahbûb.

الا اي دولتى طالع كه قدر وقت مى دانى
 گوارا بادت اين عشرت كه داري روزگاري خوش

Elâ ey devlet-i ṭâli' ki ķadr-i vaqt mî-dânî
 Guvârâ bâdet ìn 'îşret ki dârî rûzgârî hoş

Elâ harf-i tenbîh. **Devlet-i ṭâli'** beyâniyyedir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat. **Ķadr-i vaqt** maşdarını mefûline iżâfeti ķabilindendir.

Mahşûl-i Beyt: Âgâh ol ey devlet-i ṭâli' ki vaqtîn ķadrini bilürsin, ya'nî bu altı ni'metiñ bir vaqt içinde ictimâ'ınıñ ķadrini bilürsin. Saña siñici olsun ya'nî hazm olsun bu 'îşret ki hoş ve güzel rûzgârin var, ya'nî bu altı şey'in cem'iyetiy-le hoş ve güzel şafâñ vardır¹.

هر آن کس را که در خاطر ز عشق دلبری باریست
 سپندی گو بر آتش نه که دارد کار و باری خوش

Her ân kes-râ ki ber-hâtır zi-'îşk-ı dil-berî bârî'st
 Sipendî gû ber-âteş nih ki dârî kâr u bârî hoş

Dil-berî; yâ harf-i vahdet. **Bârî;** yâ harf-i tenkîr. **Sipendî** yûzerlik, yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr. Yûzerlik didikleri otda Allâhu Te'âlâ bir hâşşa şomışdır ki her

1 S: ya'nî bu altı cem'iyetle hoş şafâñ vardır.

kimseye ki anıñ dütüniyle tütsi¹ virseler aña yaramaz göz degmez. **Gû** hîtâb-ı ‘amm. **Kî** harf-i ta’lil. **Kâr u bâr** iş güç dimekdir, **bâr** ittibâ‘ ķabilindendir ve **yâ** harf-i vahdetveyâ tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Her ol kimseniñ ki göñlinde bir dilber ‘ışkından yük var, ya’ñi her kimse ki bir cânâna mübtelâdır, aña di ki seniñ hâliñ hased ü reşk idecek hâldir. İmdi, yaramaz göz degmemek için kendiñi sipend ile dütüzdür ki eyi kâr u bâriñ var. Sipendi äteş üzerine ķomaķdan murâd kendini anıñla dütüzdürmekdir.

عروس طبع را زیور ز فکر بکر می بندم
بود کز نقش ایامم بدست افند نگاری خوش

‘Arûs-ı ṭab’-râ zîver zi-fîkr-i bikr mî-bendem
Bûved k’ez-naķş-i eyyâmem be-dest ufted nigârî hoş

‘Arûs-ı ṭab’ beyâniyye. **Fîkr-i bikr** de böyledir. **Nakş-ı eyyâm** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: ṭab ‘arûsına fîkr-i bikrden zînet bağlarım, ya’ñi ṭab’ımdan bikr ma’ñalar peydâ iderim, ola ki şüret-i eyyâm u zamândan elime bir hoş nigâr düşe. Hâşılı, hâtırımdan bikr ma’ñan iżhâr iderim, ola ki bir nigâr görüp baña meyl eyleye.

شب صحبت غنیمت دان و داد خوشدلی بستان
که مهتابی دل افروزست و طرف جویباری خوش

Şeb-i şohbet ǵanîmet dân u dâd-ı hoş-dilî bi-stân
Ki meh-tâbî dil-efrûz’est u ṭarf-ı cûybârî hoş

Şeb-i şohbet lâmiyye. **Dâd-ı hoş-dilî** beyâniyye. **Hoş-dil** vaşf-ı terkîbîdir ve **yâ** harf-i maşdar. **Bi-stân** fi'l-i emr müfred muhâtab, sitânîden’den, al dimekdir. **Kî** harf-i ta’lil. **Meh-tâb** ay aydınlığı, **yâ** harf-i vahdetveyâ tenkîr. **Dil-efrûz** vaşf-ı terkîbidir, efrûzîden’den, göñül yalıñlandırıcı ma’ñasınadır, ya’ñi göñle şevk virici dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Şohbet gicesini (340a) ǵanîmet bil ve hoş dillik ‘adâletini al, ya’ñi göñül hoşluğunını murâdiñca sür, zîrâ göñüle şevk virici mehtâb ve hoş ırmaç kenarı hâşildir, ya’ñi murâd sürecek mahaldır ki dil-fürûz mehtâb u ṭarf-ı cûybârî hoşdur.

¹ M: tütüniyle tütsi. S: dütüniyle dütsi.

می در کاسه چشمست ساقی را بنامیزد
که مستی می دهد با عقل و می آرد خماری خوش

Meyî der-kâse-i çeşm' est sâkî-râ benâmîzed
Ki mestî mî-dehed bâ-'âkl u mî-âred һumârî hoş

Meyî; ya ḥarf-i tenkîr. **Kâse-i çeşm** beyâniyye. **Sâkî-râ; râ** edât-ı taħsîs. **Benâmîzed** kelime-i taħsîndir, bâreke'llâh maķâmında müsta'meldir, du'a maķâmında da isti'mâl olunur, **çeşm-i bed me-resâd** ma'nâsına ki yavuz göz degmesün dimekdir. **Kî** ḥarf-i ta'lîl veyâ râbiṭ-ı şifat. **Bâ-'âkl; bâ** ḥarf-i şila.

Mahşûl-i Beyt: Sâkîniñ çeşminde bir mey vardır, Allâh yavuz gözden şakla sun ki 'âkla mestlik eyler ya'nî 'âkli mest eyler ve gökçek һumâr getürür. Hâşılı, 'âkla mestlik virdikden şoñra һumâr da bağışlar. Minhusinde **benâmîzed** be-nâm-ı İzed'den muhaffefdir ve ma'nâsını Allâh adı һakkıçın diyen bu lafzin isti'mâlâtından külliyyen gâfil imiş¹.

بغفلت عمر شد حافظ بیا با ما بمیخانه
که شنگولان خوش باشت بیاموزند کار خوش

Be-ǵaflet 'omr şud Hâfiż bi-y-â bâ-mâ be-mey-ḥâne
Ki şengûlân-ı hoş-bâşet bi-y-āmûzend kâr-ı hoş

Kî ḥarf-i ta'lîl. **Şengûl** ve **şeng** maṭbû' u şîrîn-ḥareket ma'nâsına nadır. **Hoş-bâş** ǵam u ǵuşşa bilmeyüp dâ'imâ sürür üzere olan kimseye dirler, **tâ** zamîr-i hîṭâbdır, ma'nâ cihetinden **bi-y-āmûzend**'e muķayyeddir, zamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına, taküdîri **bi-y-āmûzendet**.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, 'ömür ǵafletle gitdi, bizimle meyhâneye gel ki hoş-ṭab' u şîrîn-ḥareket güzeller saña güzel iş ögredeler, ya'nî 'ömrüni ǵafletle geçirermeyüp bâde-nûşluğla ve hûzûr u şafâyla geçirermegi ögredeler. Mîşrâ'-ı şâniñiñ ma'nâsını; ki seniñ hoş olıcı şengüllerini ögreneler bir iş diyen 'aceb güllük eylemiş.²

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

2 S: güzeller imiş. <^{T+} Redd-i Sürûrî>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

مجمع خوبی و لطفست عذار چو مهش
لیکنیش مهر و وفا نیست خدایا بدھش

Mecma‘-ı hübî vu luṭ’ est ‘izâr-ı cu meħes
Likineş mihr u vefâ nîst Hudâyâ bi-diheş

Mahşûl-i Beyt: Cânâniň meh gibi ‘izârı luṭ’ u güzellilik mecmâ‘ıdır, ammâ mihr ü vefâsı yoķdur. Yâ Allâh aña mihr ü vefâ vir, ya‘nî anı vefâ-dâr eyle.

دلبرم شاهد طفلست و بیازی روزی
بکشد زارم و در شرع نباشد گنهش

Dil-berem şâhid-i ṭıfl’est u be-bâzî rûzî
Bi-kuşed zârem u der-şer’ ne-bâşed gunheş

Mahşûl-i Beyt: Dilberim ṭıfl-ı mahbûbdur, hâlbuki oyunla bir gün beni zâr u zelîl öldürür ve şer’de günâhı olmaz, zîrâ ṭıflidir mertebe-i teklîfde degil.

من همان به که از او نیک نگه دارم دل
که بد و نیک ندیدست و ندارد نگهش

Men hemân bih ki ezû nîk nigeh dârem dil
Ki bed u nîk ne-dîde’st u ne-dâred nigheş

Mahşûl-i Beyt: Ben ol yegdir ki gönlümi andan muhkem şaklı tutam, ya‘nî gönlümi aña teslîm eylemeye, zîrâ eyü ve yaramaz görmemişdir ve gönlümi ri‘âyet idüp şaklamaz, hâşılı, ṭıflidir, hîç nesneniň կadrini bilmek. Mîşrâ‘-ı evvelde nîk muhkem ma‘nâsına nadır.

چارده ساله بتی چابك شیرین دارم
که بجان حلقه بگوشست مه چاردهش

Çâr-deh sâle butî çâpuk-i şîrîn dârem
Ki be-cân halka be-gûş’est meh-i çâr-deheş

(^{M,T+} **Butū**; yā ḥarf-i vahdet.) **Çāpuk-i şīrīn** iżāfeti beyāniyyedir. **Halka be-gūş** kulağı halkalı, ḳuldan kināyetdir, zīrā anlarıñ bendeleri hep **halka be-gūş** olur. **Meh-i cār-deh** beyāniyye, **śin-i žamīr but'**e rāci'dir.

Mahşûl-i Beyt: (340b) Ondört yaşında çapük-i şīrīn bir bütüm ya'ñı bir maḥbūbum vardır ki cānla meh-i bedr ḥalqa be-gūşidır, (^{M,T+} ya'ñı 'abd-i zer-ḥarīdesidir.)

بوی شیر از لب همچون شکرش می آید
گرچه خون می چکد از شیوه چشم سیهش

Büy-i şir ez-leb-i hemçun şekereş mī-āyed
Gerçi hūn mī-çeked ez-ṣīve-i çeşm-i siyeheş

Mahşûl-i Beyt: Mezkür şāhid-i ṭifflīn şeker gibi lebinden süt ḳokusu gelür, gerçi ṣīve-i çeşm-i siyāhından ḫan tamar, ya'ñı gerçi küçükdür¹, ammā evlā cüccükdür². Bu beyt şāhid-i ṭifflan şoñra yazılmak gerek idi, ammā surrahā tābi' olup bunda yazdık.

در پی آن گل نو رسته دل ما یا رب
خود کجا شد که ندیدیم درین چند گهش

Der-pey-i ān gul-i nev-ruste dil-i mā ya Rab
Hod kuċā şud ki ne-didim derin çend geheş

Çend geh niçe vakıt dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol yeñi bitmiş³ gülün ardınca bizim gönlümüz 'acabā ḫanda gitdi ki niçe vakıtdır ki anı görmedik. Hāşılı, gönlümüz nā-peydādır, bilmeziz ki ḫanda vardı.

یار دلدار من ار قلب بدینسان شکند
برد زود بجاندارئ خود پادشهش

Yār-i dil-dār-i men er ḫalb bedīnsān şikened
Bi-bered zūd be-cān-dār-i hod pādišeheş

Kalb'den bunda murād ḫalb-i 'askerdir ki ortasıdır. Hāşılı, makşûd alaydır. **Cān-dār** (^{S+} cellād u) silāh-dār, ya'ñı begleriñ ve pādişāhlarıñ silāh-dārı.

1 S: küçükdür.

2 اوله جقدر: S:

3 S: yetişmiş.

Mahşûl-i Beyt: Benim yâr-ı dil-dârım ya'nî göñül alıcı yârim eger ķalb-i 'askeri bunuñ gibi şırsa, ya'nî bu hiddet ü şiddet üzerine ķalursa tîzcecik pâ-disâh anı cellâdlığına ve silâh-dârlığına iledür.

جان بشکرانه کنم صرف گر آن دانه در
صدف دیده حافظ بود آرامگهش

Cân be-şukrâne konem şarf ger ân dâne-i durr
Şadef-i dide-i Hâfiż buved ârâmgeheş

Mahşûl-i Beyt: Cânımı şükrâne ile şarf iderim eger ol incü dânesiniñ Hâfiż'iñ şadef-i dîdesi ârâmgehi ola, ya'nî Hâfiż'iñ dîdesinde ârâm u ķarâr iderse cânımı şükrâne ile bezl iderim. Dîdede ķarâr u ârâm eylemekden murâd gözden gitmemekdir.

332

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Muzâri‘
Mef’ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât**

ما آزموده ایم درین شهر بخت خویش
بیرون کشید باید ازین ورطه رخت خویش

Mâ âzmûdeim derîn şehr baht-i hîş
Bîrûn keşid bâyed ezîn varتا râht-i hîş

Keşid bâyed; keşid bunda keşiden ma'nâsinadır, zîrâ muzâri‘e mulkârindir, niteki mükerrer beyân olunmuşdur. **Vartâ** lügatda helâk ma'nâsinadır, ammâ ekşer mehlikde istî'mâl iderler, niteki bunda böyledir. **Râht** esbâb ma'nâsına-dır. Kendi şehrini ya'nî Şîrâz'ı **vartâ**'ya teşbih eyledi, emânisi¹ ve murâdâtı anda hâşıl olmadığı cihetden. Gûyâ ki mehlik-i murâdâtırdır.

Mahşûl-i Beyt: Biz bu şehirde kendi tâli'mizi şınamışız ve murâdâtımızı bunda hâşıl olmayacağın² bilmışız. Pes, imdi bu varştan esbâbımızı taşra çekmek gerekliz. Hâşılı, bu şehri terk idüp gitmek gerekliz.

1 <_{T, F*} Emânî umniyye'niñ cem'idir, ârzû ma'nâsına.>

2 S: olmayıncı gayre.

از بس که دست می‌گزم و آه می‌کشم
آتش زدم چو گل بتن لخت لخت خویش

Ez-bes ki dest mī-gezem u āh mī-keşem
Āteş zedem çu gul be-ten-i laht-i laht-i hīş

Laht pāre. Tekrarı te'kīd-i lafzī kabılindendir. (^{S,T+} Gülde hem pāre pārelik hem āteş-renglik var.) **Ten-i laht** iżāfeti beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Elim çok ısırmağdan ve āh çok çekmekden gül gibi kendi pāre pāre tenime āteş urdum. Hāşılı, ziyāde iżtirāb u elemden kināyetdir.

دوشم ز بلبلی چه خوش آمد که می‌سرود
گل پهن کرده گوش ز شاخ درخت خویش

Düşem zi-bulbuli çi hoş āmed ki mī-surūd
Gul pehn kerde güs zi-şâh-i diraht-ı (341a) hīş

Düşem; mîm ma'nā cihetinden **āmed**'e muğayyeddir, žamîr-i manşüb muttaşıl ma'nâsına nadır, baña hoş geldi dimekdir. **Bulbuli; yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i beyân. **Mî-surûd** hikâyeyet-i hâl-i mâzî, ırları dimekdir. Irladığı beyt-i şânîdir. **Gul pehn kerde ilâ âbirîhi** cümle-i hâliyyedir muğadder gûlden, tak-dîri **gul-râ mî-surûd**'dur. **Gul pehn kerde** muğkem diñlemekden kinâyetdir. Güli kulağa teşbih eylemişlerdir ve **pehn kerde** 'ibâreti gûle ziyâde münâsibdir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice bir bülbülden baña hoş geldi ki ırları, gül kendi dirâhtından kulağına yaşıladup muğkem diñlediği hâlde.

کای دل تو شاد باش که آن یار تند خو
بسیار تند خوی نشیند ز بخت خویش

K'ey dil tu şâd bâş ki ân yâr-ı tund-hû
Bisyâr tund-hûy nişîned zi-baht-i hîş

K'ey; ki harf-i beyân. **Dil** münâdâ. **Bâş** fî'l-i emr müfred muhâṭab, ol dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Yâr-ı tund-hû** beyâniyyedir. **Tund-hû** vaşf-ı terkîbî, yavuz hûylî dimekdir. **Ān yâr-ı tund-hû** müşrâ'-ı şânîye merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Bülbül dir ki, ey göñül, sen şâd ol ki ol tund-hû yâr çok tund-hû ya'nî bî-hużûr u mužtarib oturur kendi bahtından. Ya'nî tund-hûy

kimesne cemî' zamânda elemden hâlî degildir, zîrâ yavuzluğundan her nesnenin müte'essir olsa gerek.

خواهی که سخت و سست جهان بر تو بگذرد
بگذر ز عهد سست و سخنهای سخت خویش

Hâhî ki saht u sust-i cihân ber-tu bi-gzered
Bi-gzer zi-'ahd-i sust u suhanhâ-yı saht-ı hîş

Hâhî fi'l-i muzâri' müfred muhâtab, istifhâmi mutâzammîn, diler misin dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Saht** katı. **Sust** geñşek¹, **cihân**'a iżâfet lâmiyye. **Ber-tu bi-gzered** senîn üzeriñden gece, ya'nî üstüñden mûrûr idüp aşa ve saña żarar eylemeye. **Bi-guzer** fi'l-i emr müfred muhâtab, geç dimekdir. 'Ahd-i sust beyâniyye. **Suhanhâ-yı saht** da böyledir. 'Ahd-i sust oldur ki 'ahdi boza ya'nî 'ahdi üzerine olmaya ve 'ahdini şıya².

Mahşûl-i Beyt: İster misin ki cihânîn eyisi ve yaramazı senîn üstüñden aşup saña żarar eylemeye, kendi süst 'ahdiñden ve katı sözleriñden geç, ya'nî kimseye żarar u ziyân degirme³ ki cihândan saña żarar u ziyân degmeye. Zîrâ⁴ dünyâ intikâmla muķayyeddir. Pes⁵, 'Kema tedînu tudânu ve kemâ tekiliü tukâlü⁶dür. Hâşılı, her ne kile ile virürseñ ol kile ile alursın. Egerçi bâdî-i nažarda ȝihne **bi-gzered** yerine **ne-gzered** mülâyim gelür, ammâ nûşhalar muvâfiķ degil, pes, te'vîl eylemek läzîm geldi. Hâşılı, nûşhalara tâbi' olup **bi-gzered'i** ihtiyâr eyledik, *te'emmel*.

گر موج خیز حادثه سر بر فلك زند
عارف باَب تر نکند رخت و بخت خویش

Ger mevc-hîz-i hâdiše ser ber-felek zened
'Ârif be-âb ter ne-koned raḥt u baḥt-ı hîş

Mevc-hîz talazlık, **hâdiše**'ye iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Eger hâdiše talazlığı başını felege urursa ya'nî felege çıkışsara 'ârif kendi raḥt u baḥtını āb ile ter eylemez, ya'nî tamâm 'âlemi havâdis-i rûzgâr

1 M: gevşek.

2 S, M: olmayup 'ahdini şıya.

3 S, M: degürme. (T'de kelime harekeli)

4 S: pes.

5 S: zîrâ.

6 Başkalarına nasıl davranışsın sana da öyle davranışırlar, onlara hangi ölçekle verirsen sana da aynı ölçekle verirler.

ihâta iderse ‘ârif andan müte’essir olmaz, zîrâ ‘ârif bir mertebededir¹ ki aña nesne te’şîr eylemez.

ای حافظ ار وصال میسر شدی مدام
جمشید نیز دور نماندی ز تخت خویش

Ey Hâfiż er vişâl müyesser şudî mudâm
Cemşid nîz dûr ne-mândî zi-taht-ı hîş

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, eger vişâl dâ’imâ müyesser olaydı ya’nî hîç firâk olmasa Cemşid kendi tahtından dûr kalmazdı, zîrâ taht-ı (**341b**) saltanat mergûbdur, hîç andan dûr olmağı kimse istemez. İmdi dâ’imâ vişâl (^{S,M+} müyesser) olmaz, belki gâh vişâl ü gâh firâk olur.

333

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Serîc
Müfte‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilât

هاتفی از گوشہ میخانہ دوش
گفت بیخشند گنہ می بنوش

Hâtiſi ez-gûſe-i mey-hâne dûş
Goft bi-bâhſend guneh mey bi-nûş

Hâtiſi; yâ harf-i vahdet. **Gûſe-i mey-hâne** lâmiyye.

Mahşûl-i Beyt: Bir hâtif meyhâne köşesinden dün gice didi. Günâhı bağışlarlar, bâde iç, ya’nî Allâhu Te’âlâ ‘Afuvv-ı Ğafür’dur, hâkîk-ı ‘abd olmayınca mercûdûr ki mü’miniñ bunuñ gibi günâhlarını tevbe sebebiyle ‘afv eyler, niteki beyt-i âtî bu ma’nâyi beyân ider.

عفو الھی بکند کار خویش
مژده رحمت بر ساند سروش

‘Afv-ı İlâhî bi-koned kâr-ı hîş
Mujde-i râhmet bi-resâned surûş

¹ T, F: ‘îrfân bir mertebededir.

(^{M,T+} **İlâhî; ya** harf-i nisbet. **Surûş**'dan bunda murâd Hâzret-i Cibrîl-i Emîndir.)

Mahşûl-i Beyt: Allâh'ıñ 'afvi kendi işini eyler, ya'ñî (^{M,T+} Allâhu Te'âlâ) 'Afuvv u Ȣafûrdur, hâlbuki bu şîgalar mübâlağa ifâde ider, pes, 'afv u Ȣufrân emr-i žarûridir. Pes, işin işler dimekden murâd bu mevşûfdan bu şîfatlar ȝuhûr ider dimekdir. Mîşrâ'-i sâñî tekerrür-i haber ȝabîlinendir¹, ya'ñî ferîste râhmet ve 'afv muştuluğın irîşdürü. Ve câ'izdir ki şart-ı maȝzûfa cevâb ola, pes taâdîriyle. **Pes mujde-i râhmet bi-resâned surûş** dimek ola.

لطف خدا بیشتر از جرم ماست
نکته سربسته چه گویی خموش

Lutf-i Ȣudâ bîster ez-curm-i mâst
Nukte-i ser-bestे çi gûyî ȝamûş

Bu üç beyt makûl-i hâtifdir, (^{S,T+} ya'ñî hâtif dir) ki, Allâh'ıñ luþ u 'afvi bizim günâhimizdan ziyâdedir. Hâce hâtif için bir muhaþâb tecrîd idüp burur: **Nukte-i ser-bestе çi gûyî ȝamûş**. Ke'enne ki hâtife mu'teriz i'tirâz ider ki sen menâhiye iğrâ ve ilkâ idersin ve 'afv u Ȣufrâna ittikâ² idersin. Pes, bu, kaþd ile ma'siyete irtikâbdır 'afv u Ȣufran ümîdiyle. İmdi bunda cûrm ü günâh muzâ'af olur. Hâtif dir ki eþ'af-ı muzâ'af olursa da luþ-ı Ȣudâ ziyâdedir. Pes,

Mahşûl-i Beyt: Ȣudâ'nıñ luþî bizim günâhimizdan ziyâdedir. Maȝfi nükteyi ne söylersin, epsem ol, tînma, ya'ñî eyledügüñ i'tirâz bir maȝfi emirdir, zîrâ meşîyyetu'llâha menûtdur ve bi'l-cümle bizim günâhimizdan aniñ luþ u 'afv u şafhî bîster ber-bîsterdir.

این خرد خام بمیخانه بر
تا می لعل آوردش خون بجوش

In ȝired-i ȝâm be-mey-ȝâhêne ber
Tâ mey-i la'l äveredeş ȝün be-cûş

Mahşûl-i Beyt: Bu ȝâm 'aklî meyhâneye ilet, tâ kırmızı şarâb ȝanını cûşa getüre, ya'ñî bu 'akl-ı ȝâmi 'îşk meyhânesine ilet, tâ kim bâde-i 'îşk ȝûnunu cûşa getürüp vücûdunu İslâh eyleye. Hâşılı, 'akl-ı ma'âş iken 'akl-ı ma'âd eyleye.

1 <^{T,F+} ȝaberden murâd kelâm-ı iħbâridir, mübtedâ ȝaberi değil.>

2 S: inkâr.

گرچه وصالش نه بکوشش دهند
آن قدر ای دل که توانی بکوش

Gerçi vişaleş ne be-küiş dehend
Ân ışadar ey dil ki tuvânî bi-kuş

Mahşûl-i Beyt: Gerçi cānānîn vişâlini sa'y ü kûşisle virmezler, ya'nî kûşisle vişâl-i cānān ele girmez, lâkin ey göñül, ol ışadar ki kâdirsin, sa'y eyle, hâşılı, mümkün olduğu deñli vişâline tâlib ol.

گوش من و حلقة گیسوی یار
روی من و خاک در می فروش

Gûş-ı men u ھالقا-i gîsû-yı yâr
Rûy-ı men u ھâk-i der-i mey-furûş

Mahşûl-i Beyt: Benim կulağım ve yâriñ ھalqa-i gîsûsı, ya'nî ھalqa-i gîsûsı կulağıma olsun ki bende-i ھalqa-be-gûşı olayım. Benim rûyum ve mey-furûşuñ ھâk-i deri, (^{M,T+} ya'nî benim rûyum mey-furûşuñ ھâk-i deri) olsunveyâ ھâk-i (342a) derinde olsun dimekdir.

رندی حافظ نه گناهیست صعب
با کرم پادشه عیب پوش

Rindî-i Hâfiż ne gunâhî'st şâ'b
Bâ-kerem-i pâdişeh-i 'ayb-pûş

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'în rindligi müşkil günâh degildir 'ayb-pûş pâdişâhîn keremine nisbet, ya'nî 'ayb-pûş pâdişâhîn luft u keremi (^{M+} rind) Hâfiż'în günâhından ziyâdedir.

داور دین شاه شجاع آن که کرد
روح قدس حلقة امرش بگوش

Dâver-i dîn Şâh Şucâ' ân ki kerd
Rûh-i Kudus ھalqa-i emreş be-gûş

Dâver hâkim ma'nâsınañdır. **Rûh-i Kuds** Cebre'îl¹. **Halqa-i emreş** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir.

1 M, S: Cibrîl-i Emîn 'aleybi's-selâm.

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâhdan murâd diniñ hâkimi ol Şâh Şucâ'dır ki Rûh-ı Kuds emri hâlkasını kulağına eyledi, ya'nî ol Şâh Şucâ'dır ki Hażret-i Cibrîl¹ anîn şerî'ata inkîyâdını pesend idüp kulluğun kabûl eyledi, hâşılı, emr-i şerî'ine² itâ'at eyledi.

اى ملک العرش مرادش بده
وز خطر چشم بدش دار گوش

Ey meliku'l-'arş murâdeş bi-dih
V'ez-ḥaṭar-ı çeşm-i bedeş dâr gûş

Haṭar lügatda iṣrâf 'ale'l-helâkdir, ya'nî helâka ƙarîb olmak, ammâ A'câm ekser havf makâmında istî'mâl iderler. **Haṭar-ı çeşm-i bedeş** izâfetleri lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyyedir. **Dâr gûş** hifz eyle dimekdir, zîrâ **gûş dâşten** hifz u şiyânet eylemekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey 'arşîn pâdişâhi, murâdını vir, dahî yaramaz göz korkusından anı şakla, ya'nî aña yavuz göz degmesün dimekdir. Mîṣrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; yaramaz göz zararından kulağ tut aña diyen **dâr gûş'uñ** ma'nâsına üstâddan kulağ tutmamış³. Gûş bunda hifz ma'nâsinadır diyen dahî bu 'ibâretiñ ma'nâsını üstâddan hifz eylememiş.⁴

1 M, S: Hażret-i Cibrîl-i Emin.

2 M: hâşîl-i kelâm emr-i şerî'ata.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün**

يا رب آن نوگل خندان که سپردی بمنش
می سپارم بتواز چشم حسود چمنش

Yā Rab ān nev gul-i ḥandān ki supurdī be-meneş
Mi-sipārem be-tu ez-çeşm-i ḥasūd-i çemeneş

Supurdī fi'l-i māzī müfred muḥāṭab, işmarladıñ ve teslîm eylediñ dîmekdir. **Be-meneş; şin** nev gul'e rācî'dir. **Mi-sipārem** fi'l-i ḥāl nefsi mütekellim vahde, işmarlarım ve teslîm iderim dîmekdir. Evvelkisi supurden ve şānisi sipāriñden maşdarından müştakdır. **Çeşm-i ḥasūd-ı çemen** iżāfetleri beyāniyye ve lāmiyyeveyā 'aksindedir.

Mahşûl-i Beyt: Yā Rab, ol tâze ḥandān gül ki anı baña teslîm eylediñ, anı saña işmarlarım çemeniñ ḥasūd çeşminden veyā ḥasūd çemeniñ çeşminden. Çemen ḥasūdından murâd gül olmak rûşendir diyen rûşen söylememiştir¹.

گرچه از کوی وفا گشت بصد مرحله دور
دور باد آفت دور قمر از جان و تنش

Gerçi ez-küy-i vefâ geşt be-şed merhale dûr
Dûr bâd ăfet-i devr-i ḫamer ez-cân u teneş

<^{T,F+} **Be-şed** bâsı ḥarf-i zā'iddir.>

Mahşûl-i Beyt: Gerçi nev gul-i ḥandān kûy-i vefâdan yüz ḫonaq uzak oldu, ya'nî bizden külliyyen müfârik oldu, ırak olsun devr-i ḫamer ăfeti anıñ cân u teninden.

گر بسرمنزل سلمى رسى اى باد صبا
چشم دارم که سلامى برسانى ز منش

Ger be-ser-menziel-i Selmâ resî ey bâd-ı şabâ
Çeşm dârem ki selâmî bi-resânî zi-meneş

¹ <^{T+} Redd-i Şem'i>

Çeşm bunda ümîd ma'nasınadır. **Ki** harf-i beyân. **Selâmî**; **yā** harf-i vahdet. **Bi-resâni** fi'l-i muzâri' müfred muhâtab, resânîden'den, irisâdiresin dimekdir, elif ve nûn edât-ı ta'diyedir.

Mahşûl-i Beyt: Eger Selmâ'nın konuğu başına irisürseñ ey bâd-ı şabâ, ümîdim var ki benden aña bir selâm irisdüresin.

بادب نافه گشایی کن از آن زلف سیاه
جای دلهای عزیزست بهم بر مزنش

Be-edeb nâfe-güsâyî kon ez-ân zulf-i siyâh
Cây-ı dilhâ-yı 'azîz'est behem ber-me-zeneş

Mahşûl-i Beyt: Şabâya hîtâb (**342b**) idüp buyurur: Ol cânâniñ zülf-i siyâhinden nâfe-güsâlığı edeble eyle, ya'nî zülfini açduğunu hînde¹ te'ennî ve edeble aç, zîrâ 'azîz diller makâmıdır. Pes, biri birine urup karış muriş eyleme. **Me-ze-neş**; zamîri **zulf'e** ve **dilhâ**'ya râci' olmaç mümkündür.

گو دلم حق وفا با خط و خالت دارد
محترم دار در آن طرہ عنبر شکنیش

Gû dilem hâkk-ı vefâ ber hâf u hâlet dâred
Muhterem dâr der-ân turra-i 'anber-şikeneş

Mahşûl-i Beyt: Şabâya buyurur: Ey şabâ, cânâna di, seniñ hâf u hâliñ üzerrinde gönlümün hâkk-ı vefâsi vardır, ya'nî gönlüm dâ'imâ anlarıñ ed'iyesine ve nîk-hâhlığına² muâkayyeddir. İmdi göflümi muhterem tut ol 'anber şiyici³ turrada, ya'nî 'anberiñ revnak u şafâsını gideren turrada dilimi 'azîz u hürmetli tut.

در مقامی که بیاد لب او می نوشند
سفله آن مست که باشد خبر از خویشتنش

Der-makâmî ki be-yâd-ı leb-i û mey nûşend
Sifle ân mest ki bâşed haber ez-hîştenes

Mahşûl-i Beyt: Bir makâmda ki anıñ lebi yâdına⁴ bâde içlerler, ol mest alçakdir ki kendiden haber-dâr ola. Ya'nî bir bâde-nûş ki anıñ lebi 'ışkına

1 S: vaqtin.

2 S: nîk-hâylüğüne.

3 M, T: 'anber şâçıcı. S: 'abîr şâçlu. F nûşası esas alındı.

4 S: yâdiyla.

bâde nûş eyleye, alçak kimsedir eger kendiden haber-dâr olursa, ya'nî lâ-ya'kil olmak gerek.

عرض و مال از در میخانه نشاید اندوخت
هر که این آب خورد رخت بدريا فکنش

'Irz u mäl ez-der-i mey-hâne ne-şâyed endüht
Her ki ïn âb hored raht be-deryâ fikeneş

Mahşûl-i Beyt: 'Irz u mâlı meyhâne kapısından kazanmak olmaz, ya'nî meyhâneneden 'irz u mâlı kesb olmaz, zîrâ her kimse ki bu şuyi içter, rahtını der-yâya şal¹, ya'nî bu şuyi içen 'irz u mâldan geçer. **Fiken** fi'l-i emr-i muhâtabdır, bunda hîtiâb maķâm-ı gaybetde vâkı'dir. Rahtını deryâya şalsın diyecek yerde şal dimiş, bu irtikâb kâfiye žarüretindendir. Muķtezâ-yı kelâm böyle olmağ idi. **Her ki ïn âb hored raht be-deryâ fikened**, zîrâ fikened müsterekdir fi'l-i mužâri'le emr-i gâ'ib beyinde.

هر که ترسد ز ملال انه عشقش نه حلال
سر ما و قدمش يا لب ما و دهنش

Her ki tersed zi-melâl enduh-i işkêş ne hêlâl
Ser-i mā vu ķademeş yâ leb-i mā vu deheneş

Mahşûl-i Beyt: Her kimse ki melâlden korkar, 'ışk ǵusşası aña hêlâl olmasun ya'nî hârâm olsun dimekdir. İmdi bizim başımız ve anıñ ķademi veyâ bizim lebimiz ve anıñ dehâni. Ya'nî gerekse bizi ķademi altına alup pâ-mâl eylesün ve gerekse başına berâber idüp ri'ayet ü ta'zîm eylesün², biz bî-huzûr olup melûl olmazız. Hâşılı, 'izzet ü zillet yanımızda berâberdir.

شعر حافظ همه بيت الغزل معرفتست
آفرین بر نفس دلکش و لطف سخنمش

Şî'r-i Hâfiż heme beytu'l-ǵazel-i ma'rîfet'est
Aferîn ber nefes-i dil-keş u luṭf-i suhaneş

Beytu'l-ǵazel ve beytu'l-ķâşide şol beytdir ki ǵazelden ve ķâşideden makşûddur, **ma'rîfet**'e iżâfet beyâniyyedir. **Dil-keş** vaşf-ı terkîbîdir, göñül çecici dimekdir. **Lutf-i suhan** iżâfeti maşdarıñ fâ'iline iżâfetidir, şîn žamîri **Hâfiż**'a râci'dir.

1 S, M: şalar.

2 S: gerekse başına berâber ri'ayet ve ta'zîm.

Mahşûl-i Beyt: Hâfız'ıñ şî'ri hep beytü'l-ğazel-i ma'rifetdir, ya'nî her bir beyti beytü'l-ğazel olmağa läyikdir, zîrâ cemî'an eş'âr u ebyâtu laŷîfdır, äferin göñül alıcı nefesine ve luťf-ı kelâmina. Hâce tecrîd tarîkiyle kendine tahsîn ider. Beytü'l-ğazeliñ ma'nâsını bilmeyenler¹ ziyâde 'indiyyât söylemişler, i'tibâr olunmasun.²

335

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

چو برشکست صبا زلف عنبر افشارش
بهر شکسته که پیوست تازه شد جاش

Çu ber-şikest şabâ zulf-i 'anber-efşâneş
Be-her şikeste ki peyvest tâze şud câneş

Şikest fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, sıdı ya'nî egdi ve bükdi dîmekdir. **Şikeste** bunda hasta ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü şabâ cânâniñ 'anber nişâr idici ya'nî saçıcı zülfini egdi ve bükdi, her hastaşa ki vâşîl oldu (343a) ya'nî şabâ, cânı tâze oldu ol hastanın. Ya'nî cânâniñ zülfine vâşîl olup andan müstefîz olduğundan her bîmâra³ ki ittişâl buldu, andan tâze cân kesb eyledi. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını; çünkü şabâ anıñ 'anber-efşân zülfini perîşân eyledi diyen perîşân söylemiş⁴.

کجاست همنفسی تا که شرح غصه دهم
که دل چه می کشد از روزگار هجرانش

Kucâst hem-nefesî tâ ki şerh-i ġuşşa dehem
Ki dil ci mî-keşed ez-rûzgâr-ı hicrâneş

1 S, M: bilmeyen 'azîzler.

2 <T+> Redd-i Sürûrî ve Şem'iş>

3 S: bî-çâre.

4 <T+> Redd-i Şem'iş>

Kucâ’st makâm-ı istifhâmda vâkı‘ olmuş, kandadır dimekdir, muğaddem haber, **hem-nefesi** mu’âħħar mübtedâ. **Tâ** harf-i ta’lil. **Ki** harf-i beyân-ı **şerh-i ǵuṣṣa**, ya’nî beyân-ı aḥvâl-i ǵuṣṣa. **Dehem** fi'l-i muzâri' nefsi mütekellim vahde, virem dimekdir. **Ki** harf-i beyân-ı **şerh-i ǵuṣṣa**’dır. **Rûzgâr** bunuñ gibi yerlerde eyyâm ma’nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Kandadır bir hem-nefes, tâ ki aña çekdigim ǵuṣṣayı şerh idem ki göñül cânâniñ firâkı eyyâmında ne çeker? Ya’nî կanı bir yâr-ı muvâfiķ ki cânâniñ firâkı zamânında çekdigim âlâm u miñeni beyân ideyim?

بريد صبح وفانمة كه برد بدوسٰت
ز خون ديدة ما بود مهر عنوانش

Berid-i şubh vefâ-nâme'i ki burd be-döst
Zi-hün-ı dide-i mā bûd muhr-i ‘unvâneş

Berîd-i şubh beyâniyye. **Vefâ-nâme** terkîb-i mezci ve **yâ** harf-i vahdet ve **hemze** harf-i tevessül. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **‘Unvân** nâme zâhrînda¹ rahmet aña kim bu mektûbı filâna īşâl ide diyü yazarlar, aña **‘unvan** dirler.

Mahşûl-i Beyt: Bir vefâ mektûbını berîd-i şubh ki dosta iletmedi, anıñ mühr-i ‘unvâni bizim hün-ı dîdemizden idi.

زمانه از ورق گل مثال روی تو ساخت
ولی ز شرم تو در غنچه کرد پنهانش

Zemâne ez-varaķ-ı gul müşâl-ı rûy-ı tu sâhît
Velî zi-şerm-i tu der-ǵonçe kerd pinhâneş

Mahşûl-i Beyt: Zamâne gül yaprağından seniñ rûyuñ müşâlini yaptı, ammâ senden utandığından ǵonça içinde anı pinhân eyledi, zîrâ ol pinhân eyledigi müşâle sende olan tâb u tarâveti viremedi.

تو خفتة و نشد عشق را كرانه پدید
تبارك الله ازين ره كه نيست پایانش

Tu һufte’i vu ne-şud ‘ışk-rah kerâne pedid
Tebâreke’llâh ezîn reh ki nîst pâyaneş

Ba’zı nüshada **hufte** yerine **haste** düşmüştür.

¹ M: nâme zâhrînda yazılındır ki.

Mahşûl-i Beyt: Hiçâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur: (^{M,T+} Sen huftesin) ya‘nî şâfiî ü fâriğ-i bâlsin, hâlbuki ‘îşkiîn gâyeti âşikâre degil, hâşılı, tarîk-i ‘îşkiîn pâyânı yokdur. Allâh münezzehdir bu yoldan ki pâyânı ve nihâyeti yoğdur, ya‘nî pâyânı olmamak Allâhu Te‘âlâ’ya lâyıkdir muâlaķâ, ammâ tarîk-i ‘îşkiîn pâyânı olmamak emr-i izâfidir. Pes, bunuñ pâyânı olmamañdan Allâh münezzehdir. Minhusinde hufte'de olan hemze vâhdet içündür diyen meydân-ı Fürs’ün fârisleriniñ seyislerinden bile degildir¹.

جمال كعبه مگر عذر ره روان خواهد
که جان زنده دلان سوخت در بیابانش

Cemâl-i Ka‘be meger ‘ozr-i reh-revân hâhed
Ki cân-i zinde-dilân sühît der-beyâbâneş

Ka‘be’den murâd kûy-ı cânândır ve **reh-revân** ‘uşşâkdir. **Ki** hârf-i ta‘lîl. **Zinde-dilân**’dan murâd şâdîk ‘âşîklardır.

Mahşûl-i Beyt: Cemâl-i kûy-ı cânân meger ‘âşîklarınıñ ‘özrini dileye, zîrâ şâdîk ‘âşîklarınıñ cânı anıñ beyâbânda yandı. Ya‘nî kûy-ı cânâna ziyâde mülâzemet ü müdâvemet eylediler, ammâ vişâl müyesser olmadı, pes, bu zâhmetlerinden meger cemâl-i kûy-ı cânân i‘tizâr eyleye ki cânân vişâli müyesser olmuşduñ ma‘zûr buyuruñ ki cânân, hâreminde zevk u şafâya meşgûldür, siziñ gelüp gitdigiñüzden âgâh degildir.

بدین شکسته بیت الحزن که می آرد
نشان یوسف دل از چه زنخدانش

Bedin şikeste-i beytu'l-hazen ki mî-âred
Nişân-ı Yûsuf-ı dil ez-çeh-i zenehdâneş

Şikeste-i beytu'l-hazen lâmiyye. **Beytu'l-hazen** gâm ve gûşşa çekilen yere dirler. **Ki** bunda ismdir kim ma‘nâsına. **Mî-âred** müşrâ‘-ı şâniye merhûndur. **Nişân-ı Yûsuf-ı dil** lâmiyye ve beyâniyyedir. **Çeh-i zenehdâneş** lâmiyyedir, şîn-i şamîr cânâna râci‘dir.

Mahşûl-i Beyt: Bu beytu'l-hazen şikestesine cânâniñ çeh-i zenehdânidan Yûsuf-ı dil nişânını kim getürür, ya‘nî baña çeh-i zenehdânidan (**343b**) gönlüm haberin kim getürür?

¹ M: diyen Fürsden haber-dâr degilmiş. S: minhu’sinde *ilâ âbiribi*. <^{T+} Redd-i Şem‘î>

بگیرم آن سر زلف و بدست خواجه دهم
که داد من بستاند ز مکر و دستانش

Bi-gîrem ân ser-i zulf u be-dest-i hâce dehem
Ki dâd-i men bi-sitâned zi-mekr u destâneş

Hâce'den murâd vezîr-i a'zamdır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Destân** hîle.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ ser-i zülfini tutarım ve hâcenîñ eline virürem, tâ ki benim dâdîm ala mekr u destânından, ya'nî baña eylediği mekr u hîle için intişâf eyleye.

سحر بطرف چمن می شنیدم از بلبل
نوای حافظ خوش لهجه خوش الحاش

Seher be-şarf-ı çemen mî-şenidem ez-bulbul
Nevâ-yi Hâfiż-i hoş-lehce-i hoş-elhâneş

Lehce lafz-ı 'Arabi'dir, lisân ma'nâsına. **Elhâan** bunda nağamât ma'nâsına-dır, **sîn**-i zamîr Hâce'ye râci'dir¹.

Mahşûl-i Beyt: Seher çemen cânibinde bülbülden işidirdim hoş-lehce ve hoş-elhâan Hâfiż'iñ nevâ ve nağmesini, ya'nî ebyât u eşârını. Ya'nî Hâfiż'iñ eş-ârı ziyâde latif olduğu için bülbül anıyla terennüm ider.

1 S, F: Hâce'ye râci' olmak ensebdir.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fā'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

من خرابم ز غم يار خراباتئ خويش
می زند غمزه او ناوك غم بر دل ريش

Men ḥarābem zi-ǵam-ı yār-ı ḥarābātī-i hīş
Mī-zened ǵamze-i ū nāvek-i ǵam ber-dil-i-rīş

Ğam-ı yār-ı hārābātī lāmiyye ve beyāniyyedir. **Ḩarābat** meyhāne, **yā** ḥarf-i nisbet, **hīş**'e iżāfet lāmiyyedir. **Ğamze-i ū** lāmiyye. **Nāvek-i ǵam** beyāniyye. **Dil-i rīş** de böyledir.

Mahşūl-i Beyt: ḥarābata mensüb kendi yārimiń ǵamından ḥarābım, zīrā anıń ǵamzesi dil-i mecrūhuma nāvek-i ǵam urur, ya'nī beni dā'imā ǵam-nāk tutduğun ḥarābım.

گر چلپای سر زلف ز هم بگشايد
بس مسلمان که شود فتنه آن کافر کيش

Ger çelipā-yı ser-i zulf zi-hem bi-gşayed
Bes muselmān ki şeved fitne-i ān kāfer-kīş

Çelipā kāfirleriň götürdügi ve ṭapduğu¹ haşa dırler, **ser-i zulf**e iżāfet beyāniyyedir. **Kāfer-kīş** vaşf-ı terkibidir, kāfir mezhebli dimekdir.

Mahşūl-i Beyt: Eger ser-i zülfün çelipásını biri birinden cānān açarsa çok müslümān ol kāfir-kīşin fitnesi ya'nī meftunu olur, ya'nī çelipā-yı ser-i zülfini gören bī-iḥtiyār aña mā'il olur.

با تو پيوستم و از غير تو ببريدم دل
آشنای تو ندارد سر بیگانه و خويش

Bā-tu peyvestem u ez-ǵayr-i tu bi-brīdem dil
Āşinā-yı tu ne-dāred ser-i bīgāne vu hīş

Bā-tu; bā ḥarf-i şila. **Hīş** bunda hışım ma'nāsınadır.

1 S, M: ṭapduğu.

Mahşûl-i Beyt: Saña vâşıl oldum ve seniñ ǵayrıñdan gönlümi kesdim, ya'nî saña vâşıl olalı ǵayrıdan¹ 'alâkayı կať eyledim, zîrâ seniñ ăşinâñ hîşim ve bîgâne bilmez, ya'nî seniñle ăşinâ olan ǵayriyla ăşinâlık hevesini tutmaz, ăşinâlığı hemâñ saña maḥşûrdur ancaç.

بعنایت نظری کن که من دلشده را
نرود بی مدد لطف تو کاری از پیش

Be-‘inâyet nažarî kon ki men-i dil-şude-râ
Ne-reved bî-meded-i luťf-ı tu kâři ez-pîş

Dil-şude ‘âşıkdan kinâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: İnayetle baňa nažar eyle, zîrâ ben ‘âşikîñ hîç bir işi seniñ luťfuñ mededinsiz öñinden gitmez, ya'nî seniñ luťfuñ meded eylemeyince bir işi ileri gelmez dimekdir. Hâşılı, hûşûl-ı murâd seniñ ‘inâyetle² nažarıñdadır.

آخر ای پادشه ملک ملاحت چه شود
گر لب لعل تو ریزد نمکی بر دل ریش

Âhir ey pâdişeh-i mulk-i melâhat ci şeved
Ger leb-i la'l-i tu rîzed nemekî ber-dil-i rîş

Âhir bunda tezyîn-i lafz u tekmil-i vezniçün gelmişdir, egerçi nev'an tenbîh u te'kîd ifâdesinden de һâlî degildir.

Mahşûl-i Beyt: Ey melâhat memleketiniñ pâdişâhi, ne olur ya'nî ne lâzım gelür (**344a**) eger seniñ leb-i la'lîñ ya'nî kırmızı tûdağıñ mecrûh yürege tuz dökerse, ya'nî mecrûh yüregiñ yarasını tâzelendirirse. Zîrâ yaraya tuz sepseler açılır, kîzıl et olur.

خرمن صبر من سوخته دل داد بباد
چشم مست تو که بگشاد کمین از پس و پیش

Hirmen-i şabır-ı men-i sühte-dil dâd be-bâd
Çeşm-i mest-i tu ki bi-gsâd kemîn ez-pes u pîş

Hirmen-i şabır-ı men beyâniyye ve lâmiyyedir. **Çeşm-i mest-i tu** da böyledir. **Ki** һarf-i râbît-ı şifat.

1 S: senden ǵayrıdan.

2 S: ‘inâyetiñle.

Mahşûl-i Beyt: Ben yüregi yanmışlığını şabrı һarmanın yile virdi, ya'nî beni bî-şabr u bî-ķarâr eyledi seniñ mestâne çeşmiñ ki ardımdan ve öñümden pusı açdı ya'nî pusı կurdı dimekdir. Hâşılı, her ne cânibe ki teveccûh eylesem seniñ çeşm-i mestiñ yolum alur.

مرهمى بر دل حافظ نه از آن حقه نوش
که جگر خون شد از آن غمزه چون نشتر و نیش

Merhemî ber-dil-i Hâfiż nih ez-ân hokka-i nûş
Ki ciger-hûn şud ez-ân ǵamze-i çun neşter u niş

Hokka-i nûş'dan murâd ağızdır, zîrâ **nûş** bala ya'nî 'asele ve her tatlıya dirler. **Neşter** faşşâdlarıñ կan alacaqları älet ve **nîş** 'akrebiñ ve arınıñ ve ǵayrı hayvânıñ şoķduğu 'uzva dirler.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż'iñ yüregine merhem ko ol bal hokkasından, ya'nî bir şîrîn kelâm eyle ki dil-i mecrûhına merhem olsun, zîrâ ol neşter ü niş gibi ǵamzeden կan yürekli olmuşdur, hâşılı, yüregi կan olmuşdur, ya'nî derdi sendendir, dermâni da senden olsun dimekdir.

337

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

چو جام لعل تو نوشم کجا بماند هوش
چو چشم مست تو بینم مرا که دارد گوش

Çu câm-ı la'l-i tu nûşem kucâ bi-mâned hûş
Çu çeşm-i mest-i tu bînem merâ ki dâred gûş

Mahşûl-i Beyt: Çünkü seniñ la'lîn câmını nûş 'idem, 'akl ü idrâk կanda կalur? Çünkü seniñ çeşm-i mestini görem, beni kim şaklar ya'nî beni kim zabt ider? Zîrâ çeşm-i mestâneñi görünce baña esrûklük sirâyet ider, pes, beni kim görüp gözedir? Gûş lafzi dâşten ve dâriden'le terkîb olsa hîfz u şiyânet ma'nâsına nadır, ammâ kerden ve konïdenle terkîb olsa diñlemekdir, istimâ' ma'nâsına.

Pes, gūş bunda hîfz ma'nâsınadır diyen gūş'uñ isti'mâlini bilmez imiş¹.

منم غلام تو ور زانکه از من آزادی
مرا بکوزه فروش شرابخانه فروش

Menem ǵulām-ı tu v'er zān-ki ez-men ǵazādī
Merā be-küze-furūş-ı şerâb-ǵâne furûş

V'er-zān ki ve eger şöyle ki dimekdir. **Ázâdî** bunda müstaǵnî ma'nâsınadır, ya'nî söyle ki benden müstaǵnî ve bîzârsın. **Kûze** bardak, 'Arabisi kûz'dur, hâsiz. **Kûze-furûş-ı şerâb-ǵâne** lâmiyyedir. **Kûze-furûş** vaşf-ı terkîbîdir, furûşîden'den, kûze şatıcı dimekdir. **Furûş** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, şat dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben seniń ǵuluńum ve eger söyle ki benden müstaǵnî ve bîzâr iseń beni meyhânelere desti ve bardak şatıcılara şat ki ol vâsiتا ile meyhâneye mülâzîm olayım. **V'er zān-ki**'niń ma'nâsını 've eger andan ki' diyen isti'mâli bilmez imiş².

ببوی آن که بمیخانه کوزه یابم
روم سبوی خراباتیان کشم بر دوش

Be-bûy-ı ân ki be-mey-ǵâne kûze'i yâbem
Revem sebû-yı ǵarâbâtîyân keşem ber-dûş

Bûy bunda ümîd ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ol ümîdle ki meyhânedede bir kûze bulam, ya'nî bir kûze bâde bulmak ümîdiyle varup ǵarâbâtîleriń destisini omuzumda ǵaşırıım, hâşılı, bâde-nûşlara bir bardak bâde ümîdiyle hîdmetkâr olurum. Mîşrâ'-ı evveliń ma'nâsını; ol ǵokku ile ki meyhânedede bir bardak bulam diyen ma'nâdan (**344b**) ǵokku bulmamış³.

ز شوق لعل تو سقای کوی میخواران
بدیده آب زند آستان باده فروش

Zi şevk-ı la'l-i tu sakka-yı kûy-ı mey-ǵârân
Be-dîde âb zened ǵâsitân-i bâde-furûş

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 <^{F+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Seniñ la'lîñ şevkînden mey-hârlar mahallesiniñ sakkâsi göziyle şu seper bâde-furûşuñ âsitânına, ya'nî seniñ la'l-i lebiñ şevkînden ol ķadar giryे ider ki âsitân-ı meyhâneyi şular.

مرا مگوی که خاموش باش و دم در کش
که در چمن نتوان گفت مرغ را خاموش

Merâ me-gûy ki hâmûş baş u dem der-keş
Ki der-çemen ne-tuvân goft murğ-râ hâmûş

Hâmûş baş fî'l-i emr müfred muhâṭabdır. **Dem der-keş** de fî'l-i emr müfred muhâṭabdır. **Ki** ҳarf-i ta'lîl. **Murğ'**den murâd bülbüldür. **Hâmûş** fî'l-i emr muhâṭab, epsem ol dimekdir, hâşılı, terkîble istî'mâli ziyâdedir müfred istî'mâlinden, **hâmûş baş** ve **hâmûş şev** dirler.

Mahşûl-i Beyt: Baña dime ki epsem ol ve nefesiñ çek ya'nî söz söyleme, zîrâ çemende bülbüle epsem ol dimek olmaz. Hâşılı, ben seniñ muhabbetiñ çemenindeyim, tek turmağa ķâdir degilim, elbette nağamât u terennümât iderim.

اگر نشان تو جویم کجاست صبر و قرار
و گر حدیث تو گویم کراست طاقت و هوش

Eger nişân-ı tu cûyem kucâst şabr u ķarâr
Vu ger ҳadîş-i tu gûyem ki-râst tâkat u hûş

Mahşûl-i Beyt: Eger seniñ nişânıñ istersem şabr u ķarâr қandadır? Ya'nî nişânıñ aramağa şabr u ķarâr gerek. Ve eger seniñ sözüñ söylesem kimiñ tâkat u hûş var? Ya'nî seniñ sözüñ söylemege 'âkl ü tâkat gerek.

شراب پخته بجانهای دل فسرده دهند
که باده آتش تیزست و پختگان در جوش

Şerâb-ı puhte be-cânhâ-yı dil-fusurde dehend
Ki bâde âteş-i tîz'est u puhtegân der-cûş

Mahşûl-i Beyt: Puhte şarâbı göňli donmuş kimselere virsünler, zîrâ bâde âteş-i tîzdir, puhteler ise cûşdadır. Ya'nî puhteler şarâbla zewk u şevk eylemege muhtâc degiller, zîrâ anlar şarâb-ı 'ışkla cûş u ħurûşdadır, ammâ dil-füsürdeler bunlarıñ 'aksinedir.

مرا چو خلعت سلطان عشق مى دادند
ندا زدند که حافظ بپوش و باش خموش

Merā ču hil'at-ı sultān-ı 'ışk mī-dādend
Nidā zedend ki Hâfiż bi-pūş u bāş ḥamūş

Mahşûl-i Beyt: Baña ki 'ışk pâdişâhınıñ hil'atını virürlerdi¹, nidā urdilar ya'nî nidā eylediler ki Hâfiż giy ve epsem ol, kimseye sırrını açma, ya'nî saña virilen 'aṭāyāyı kimseye ifşâ eyleme.

¹ M: virdiler.

[ŞAD HARFİ]

Ve lehu eyzan fî ḥarfî's-ṣād¹

338

Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

نيست کس را ز کمند سر زلف تو خلاص
 می کشی عاشق مسکین و نترسی ز قصاص

Nîst kes-râ zi-kemend-i ser-i zulf-i tu ḥalâş
 Mî-kuşî 'âşîk-ı miskîn u ne-tersî zi-ķışâş

Mahşûl-i Beyt: Kimseniñ seniñ ser-i zülfüñden ḥalâşı yokdur, ya'nî seniñ ser-i zülfüñden kimse kurtulmaz. 'Âşîk-ı miskîni helâk idersin, hâlbuki kışâş-dan ķorķmazsın, ya'nî 'uşşâkî râyegân öldürürsün.

عاشق سوخته دل تا بیابان فنا
 نرود در حرم جان نشود خاص الخاص

'Âşîk-ı sühte-dil tâ be-beyâbân-ı fenâ
 Ne-reved der-harem-i cân ne-şeved hâşşu'l-hâş

Mışrâ'-ı evvel müşrâ'-ı şâniye merhündur.

Mahşûl-i Beyt: Sühte-dil 'âşîk mâdâm ki fenâ beyâbânına varmaya, ya'nî 'îşk-ı cânânlâ fânî-i muṭlaq olmaya, cân hâreminde hâşşu'l-hâş olmaz. Cândân murâd cânândır, ya'nî cânâن hâreminde maķbûl olmaz dimekdir.

ناوک غمزه تو دست ببرد از رستم
 حاجب ابروی تو برده گرو از وقاصل

Nâvek-i ǵamze-i tu dest bi-burd ez-Rustem
 Hâcib-i ebrû-yı tu burde girev ez-Vâkkâş

1 S: Fî ḥarfî's-ṣād.

Ba'zı nüshada **hâcîb** yerine Çâçî düşmüştür. Çâç bir şehirdir, diyâr-ı 'Acemde ki anıñ yaylorı eylikle meşhûrdur, Rûm'da Edirne yayı gibi, âhirinde yâ harf-i (345a) nisbetdir. **Dest bi-burd** ǵalebe eyledi dimekdir, bunuñ ma'nâsı sâbiķan mufaşşal beyân olunmuşdur. **Hâcîb** lügatda ebrû ya'nî kaş ve mâni' ma'nâsına nadır. Kapıcılara da **hâcîb** didikleri icâzetsiz kimseye sarâya duhûl eylemege mâni' olduklarındandır. **Burde girev; [girev]**, (^{M,T+} kâf-ı 'Acemîniñ kesri ve râñın fethiyle, rehin) ya'nî tutu ve öñdül dimekdir, ya'nî koşı atlarına ta'yîn olunan nesne. Pes, **burde girev** dimek andan öñdül iletmiş, ya'nî ol fende anı geçmişdir dimekdir. **Ez-Vakķâş**; takdîri **ez-Sâ'd-i Vakķâş**'dır, ya'nî Vaķķâş'ıñ oğlu Sa'd dimekdir¹, bu iżâfet aralarında şayî'dir. Pes, bunda murâd Vaķķâş'ıñ oğlu Sa'd'dır ki aşhâbdan bir tîr-endaz pehlevân imiş ki aña Hażret-i Resûlüllâh² *salla'llâhu 'aleyhi ve sellem* bir cengde *İrmi ya Sa'du fedâke ebî ve ummî*³ buyurmuş.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ nâvek-i ǵamzeñ Rüstem'den el iletdi ya'nî tîr-endâzlık fenninde aña ǵalebe eyledi. Hâcîb-i ebrûñ da tîr-endâzlık fenninde Sa'd bin Vaķķâş'dan öñdül iletmiş, ya'nî bu fende anı geçmiş ve üzerine sâbiķ olmuşdur.

جان نهادم بیان شمع صفت از سر صدق
کردم ایشار تن خویش ز روی اخلاص

Cân nihâdem be-miyân şem'-sifat ez-ser-i şîdk
Kerdem işâr-ı ten-i hîş zi-rûy-ı iħlâş

Ba'zı nüshada **ten** yerinde **but** vâki' olmuş, bu takdîrce **ışâr**'ıñ **but**'e iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir ve **hîş**'e iżâfet lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Cânımı ortaya կodum şem' gibi şîdk cihetinden, ya'nî şîdkıla tenimi ışâr eyledim iħlâş⁴ cihetinden. Bu beyt nüshâlarda böyle bulundı, ammâ muktezâ-yı 'akl bu idi ki⁵ **cân nihâde** hâ-yı terettûble olaydı ve ten yerine but olup mahşûl-ı ma'nâ böyle olaydı: Şem' gibi cânımı ortaya կoyup şîdkıla kendi bütüme ışâr eyledim iħlâş yüzinden, *vel-ilmu 'indellâh*⁶.

1 S: ez-Sâ'd-i Vakķâş'dır, ya'nî Vaķķâş'ıñ oğlu Sa'd, niteki *Gûlistân*da ez-Sâ'd-i Ebibekr dimiştir, Ebûbekir'ıñ oğlu Sa'd dimekdir.

2 M, T: Hażret-i Peygamberimiz.

3 At ya Sa'd, anam babam sana feda olsun.

4 S: iħlâş, şîdk.

5 S: muktezâ-yı 'akla göre böyle idi ki.

6 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

بھوا داري و اخلاص چو پروانه ز شوق
تا نسوزى تو نيا比 ز غم عشق خلاص

Be-hevâ-dârî vu ihlâş cu pervâne zi-şevk
Tâ ne-sûzî tu ne-yâbî zi-ğam-ı 'îşk hâlâş

Hevâ-dâr vaşf-ı terkibidir (^{M+} ve **yâ** harf-i maşdar) ve **bâ** harf-i muşâhabet, muhabbetle dimekdir. **Tâ** harf-i tevkît, mâdâm ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Muhabbet ü ihlâşla pervâne gibi şevk cihetinden mâdâm ki yanmayasın, ğam-ı 'îşkdan hâlâş bulmazsin.

آتشی در دل پروانه ما افکندي
گرچه بوديم هميشه بهوایت رقص

Âteşî der-dil-i pervâne-i mâ eskendi
Gerci bûdîm hemîse be-hevâyet rakâkâş

Âteşî; **yâ** harf-i vaહdet. **Dil-i pervâne-i mâ** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bizim pervâne gibi gönlümüze bir âtes bırakğıñ egerçi dâ'îmâ seniñ muhabbetiňle rakâkâş idik, ya'nî egerçi hîdmetiňde pervâne gibi çüst ü çâpük idik, ammâ bizi esirgemeyüp¹ yüregimize âtes bırakğıñ.

كيميای غم عشق تو تن خاکئ ما
زر خالص كند ار چند بود همچور رصاص

Kîmyâ-yı ğam-ı 'îşk-ı tu ten-i hâkî-i mâ
Zer-i hâliş koned er cend buved hemçu raşâş

Kîmyâ-yı ğam-ı 'îşk-ı tu iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Ten-i hâkî-i mâ** beyâniyye ve lâmiyyedir ve müşrâ'-ı şânîye merhûndur, **koned'iñ** mukad-dem mef'ûl-i evveli ve **zer-i hâliş** mef'ûl-i şânîsi. **Raşâş**, râ'nîñ fethiyle, kâlî ki Türkçe қalay dirler.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ 'îşkiñ ğamı kîmyâsı bizim hâke mensüb tenimizi hâliş altun ider her ne kadar raşâş ise de, ya'nî hîc bir i'tibârda degil iken iksîr gibi mu'teber u maķbûl ider. (345b)

1 T: esirgeyüp.

قیمت در گرانمایه چه دانند عوام
حافظا گوهر یکدانه مده جز بخواص

Kıymet-i durr-i girân-mâye ci dânen 'avâm
Hâfiżâ gevher-i yekdâne me-dih cuz be-havâş

Girân-mâye ağır bahâlı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ağır bahâlı dürrün kıymetini ne bilür 'avâm? Ey Hâfız, gevher-i yekdâneyi ya'nî dürr-i yetîmi virme ḥavâşdan ǵayra, ya'nî cevher-i mârifet ü kemâliň var ise anı nâ-ehle şarf eyleme, ehle şarf eyle. (M+ 'Alâ külli ḥâl nâ-ehilden pinhân eyle, ehlinden degil.)

339

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hâfif
Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

از رقیت دلم نیافت خلاص
مثل القاص لا یحب القاص

Ez-rakîbet dilem ne-yâft ḥalâş
Meşel el-ḳâşş lâ yuhibbu'l-ḳâş

Kâşş, şâd'în teşdidiyle, ism-i fâ'ildir, kâşse-yekeuşsu'dan ya'nî naşara bâbîniň mužâ'afindan, kışşa-ḥâan ma'nâsına. **El-kâşş** mübtedâ, lâ yuhibbu'l-kâşş ḥaberi ve bu cümle-i ismiyye mahallen mecrûr mužâfun ileyhidir **meşel'iñ**, (M,T+ mîm'iñ ve şâ'nîn fethalarıyla.) Taķdîri **Meşel'est el-kâşş lâ yuhibbu'l-kâşş**'dır, żarüret-i vezniçün şâd taħfîf kılınmışdır.

Mahşûl-i Beyt: Seniň rakîbiňden gönlüm ḥalâş bulmadı. Meşeldir ki kışşa-ḥâan kışşa-ḥâanı sevmez, ya'nî 'Arabda ḍarb-ı meşeldir. Hâşılı, rakîb be-nim gözdeşim olduğuçün anıň belâsından ḥalâş bulmadım, zîrâ ḳadîmden 'âşıklâ rakîb ziddândır.

محتسب خم شکست و بندہ سرشن
سن بالسن و الجروح قصاص

Muhtesib hüm şikest u bende sereş
Sinne bi's-sinni ve'l-curûha kışas

¹ Bu ayet-i kerîmeniñ aşlı «السَّيْنُ بِالسَّيْنِ وَالجُرُوحَ قَصَاصٌ» žarûret-i vezniçün elif ve lâm hâzf olunmuşdur, **sinn**, nûn'uñ teşdidiyle, dışdır, dendân ma'nâsına. **Curûh** curh'uñ cem'idir, cîm'iñ žammıyla, yara dîmekdir.

Mahşûl-i Beyt: Muhtesib şarâb küpini şidi, ben de başını şidim, zîrâ ayet-i kerîme buyurur: Diş dişedir, ya'nî sen bir kimseňiñ dişin çıkışarsaň şer'ile seniň çıkışlığıñ diş gibi dişini çıkarırlar ve bir kimseyi yaralasaň seni de ancılayın yaralamakdadır². Hâşılı, sen gayriya niçe iderseñ saña da ancılayın eylemekdir şer'isi. İmdi muhtesib küpi şidi, ben de cezâ içün başını şidim bu ayet-i kerîme mułtezâsiyla.

همچو عیسیست جام می که مدام
مرده را زنده می کند بخواص

Hemçü 'Isî'st câm-ı mey ki mudâm
Murde-râ zinde mî-koned be-ḥavâṣ

Mahşûl-i Beyt: Câm-ı mey 'Isâ gibidir ki dâ'imâ havâşla mürdeyi zinde³ ider, ya'nî bâdede bir hâşşa vardır ki 'Isâ mürdeleri zinde eylediği gibi ol hâşşa ile ol da ider⁴.

مطرب من رهی بزن که بچرخ
مشتری زهره وش شود راقاص

Muṭrib-i men rehî bi-zen ki be-çaṛḥ
Muşteri Zuhreveş şeved rakķâş

Muṭrib münâdâ, **men**'e iżafeti lâmiyyedir. **Rehî; yâ** harf-i vahdet, **reh**'den murâd perdedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Be-çaṛḥ** müşrâ'-ı şâniye merhündur.

¹ "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralamalar karşılığında da kisas." Mâide 5/45.

² T, F: yarelemekdir.

³ S: ihyâ.

⁴ S, M: ol dahı mürdeleri zinde ider.

Mahşûl-i Beyt: Ey benim muştibim, bir perde çal ki felekde Müşterî, Zühre gibi rakķâş ola, ya'nî ol perdeniñ şevkînden Müşterî de Zühre gibi rakş eyleye¹.

حافظ از دل ز مصحف رخ دوست
خواند الحمد و سوره اخلاص

Hâfiż ez-dil zi-muşhaf-ı ruh-ı dōst
Hând El-ḥamdu lillāh vu sūre-i İhlâş²

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż göñülden dostuñ yüzü müşhafından Fâtîha ile Sûre-i İhlâş okudu. Hâşılı, dostuñ rûyını müşhafa teşbîh eylemişdir. Dilden okumakdan murâdı şîdkîla okumakdır.

1 S: rakşa gele.

2 S: Hând El-ḥamdu lillāh vu sūre-i İhlâş.

[DĀD HARFI]

Ve lehu eyzan fî ḥarfî-dâd¹

340

Ez-Bâhr-i Recez Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün

حسن و جمال تو جهان جمله گرفت طول و عرض
شمس فلك خجل شده از رخ خوب ماه ارض

Husn u cemâl-tu cihân cumle girift tûl u 'arz
Şems-i felek hacil şude (346a) ez-ruh-i hüb-i mâh-i arz

(^{M,T+} **Tûl** uzunluk, 'arz enlilik ya'nî yaşlılık². **Hacil**, hâ'nîn fethî ve cîm'in kesriyle, şifat-ı müsebbbedir, utanağan³ ma'nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Seniñ hüsn ü cemâliñ cihâni cümle tutdu enine ve uzu-nîna, hâşılı, tamâm 'âlemi taşarrufına aldı. Şems-i felek hacil olmuş yeryüzi ayınıñ hüb ruhûndan, ya'nî cânân ki yeryüziniñ mâhidir, hûrşîd-i felek anıñ hüb ruhûndan utanmış.

دیدن حسن خوبیت بر همه خلق واجبست
رؤیت روت بلکه بر جمله ملائکست فرض

Dîden-i hüsn u hübiyet ber-heme hâlk vâcib'est
Ru'yet-i rüt belki ber-cumle melâ'ike'st farz

Mahşûl-i Beyt: Seniñ hüsn ü hübâluğunuñ görmek cemî' hâlkıñ üzerine vâ-cibdir, belki rûyuñı görmek cümle melâ'ike üzerine farzdır. Bu kelâm ol ma'nâ-ya delâlet ider ki ba'zilar didiler. Bir pâdişâh yeñi taht-ı salânata cülüs eyle-se cemî' ķalem-revinde ve memleketinde olan hâlk anı görmek gerek, ammâ melâ'ike⁴ mübâlağa tarîkiyle mezkûrdur. (^{S,T+} Ve ekser 'ulemâ didiler ki bunda tekellüf-i 'azîm var, belki hemân ismini işidüp žabî eyledikleri kâfidir.)

1 S: Fî ḥarfî-dâd.

2 T: Tûl uzunluk, 'arz inlilik ya'nî yaşlılık.

3 M: utanıcı.

4 S, M: melâ'ike rü'yeti.

از رخ تست مقتبس خور ز چهارم آسمان
همچو زمین هفتمن مانده بزیر بار قرض

Ez-ruh-ı tušt muğtebis hür zi-çehârum âsmân
Hemçü zemîn-i heftümîn mânde be-zîr-i bâr-ı karz

Muğtebis ism-i fâ'ildir, ifti'âl bâbından, isteyici dimekdir ya'nî tâlib. <^{T,F*} İktibâs lügatde egsüyle¹ âtes almağa dirler.> **Hür** güneş. **Çehârum** dör-düncü. **Heftümîn** yedinci. **Karz** ödünç.

Mahşûl-i Beyt: Güneş dördüncü felekden seniñ ruhuñdan nûr alıcıdır ay güneşden nûr aldığı gibi. Bu cihetdendir ki yedinci կat yer gibi borç yük altında kalmışdır, ya'nî güneş seniñ ruhuñdan nûr iktibâs eylediğiñ yedinci կat yer gibi deyn yük altında kalmışdır. Muğtebes ism-i mef'ûl olunca ma'nâ böyle olur ki, güneş dördüncü felekde seniñ rûyuñdan me'hûzdur.

جان که فدای او نشد مردۀ جاودان بماند
تن که اسیر او نشد لایق اوست قطع و برض

Cân ki fedâ-yı ū ne-şud murde-i cavidân bi-mând
Ten ki esir-i ū ne-şud lâyık-ı tušt կat' u barz

Barz lügatda kişi málından bir milâdâr bir kimseye virmeye dirler, ammâ bunda կat'la mürâdif vâki'dir.

Mahşûl-i Beyt: Bir cân ki cânâna fedâ olmadı, mürde-i ebedî կaldı. Bir ten ki aña² esir olmadı, ol kimseniñ lâyıkıdır կat' u կat'³.

بوسە بخاك پاي او دست كجا دهد ترا
قصة شوق حافظا باد رساندت بعرض

Bûse be-ḥâk-i pây-ı ū dest kucâ dehed tu-râ
Kîşşa-i şevk Hâfiżâ bâd resânedet be-‘arz

Resânedet tâ'sı ma'nâ cihetinden şevk'e muğayyeddir, **kîşşa-i şevket** takâdirinde.

¹ F: ögsüle. (eliften sonra vâv konulmuş.)

² M: ki ol cânâna.

³ T: lâyıkıdır կadd u կat'. M: lâyıkdır կat' u կal'i.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ hâk-i pâyini öpmek saña kaçan el virür ey Hâfiż? Kışşa-i şevkiñi cânâna bâd ‘arz eylerveyä ‘arz eylesün. Hâşılı, cânâna hâliñi sen i'lâm idemezsin, bâd ‘arz eylesün, ‘arza irişdûrsün dimekden garaž ‘arz eylesün dimekdir.

341

**Ve lehu eyżan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ılâtün Mefâ'ilün Fe'ılün**

بِيَا كَهْ مَى شُتُوم بُوي جان از آن عارض
كَهْ يافتم بل خوى را نشان از آن عارض

Bi-y-â ki mî-şinevem bûy-i cân ez-ân ‘ârež
Ki yâftem dil-i hod-râ nişân ez-ân ‘ârež

Mahşûl-i Beyt: Gel ki cân köküşünü işidirim ol ‘arızman. Zîrâ kendi dilimiñ nişânını buldum ol ‘arızman.

مَعَانِي كَهْ زَ حُورِي بِشْرَحِ مَى گُويند
زَ حَسْنَ وَ لَطْفَ بِپَرْسِي بِيان از آن عارض

Ma‘âni’i ki zi-hûrî be-şerh mî-guyend
Zi-husn u luft bi-pursî beyân ez-ân ‘ârež

Ma‘âni cem‘-i ma‘âna ve **yâ** harf-i vaḥdetveyä tenkîrdir. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifat. **Bi-pursî** fi'l-i mużâri‘ muḥâṭab, şorasın dimekdir. **Beyân**, **bi-pursî** niñ mefûl-i şarîhi ve **ez-ân** ḡayr-i şarîhi.

Mahşûl-i Beyt: Şol ma‘âni ki cennet hûrisinden (346b) şerhle söylelerler, hüsün ü lutfla beyânını ol ‘arızman şorasın. Hâşılı, ‘arız-ı cânânan anıñ mâhiyetini beyân ider, pes, andan şor.

بَكْلَ بِمانَدَهْ فَدْ سَرَوْ نَازْ ازْ آنْ قَامَتْ
خَجَلْ بِمانَدَهْ گَلْ گَلْسَتَانْ ازْ آنْ عَارَضْ

Be-gil bi-mânde ḫad-i serv-i nâz ez-ân kâmet
Hacil bi-mânde gul-i gulsitân ez-ân ‘ârež

Mahşûl-i Beyt: Serv-i nâzîn ķaddi cānân kâmetinden balçıkda ķalmış, ya'nî zebûni ve mağlûbi olmuş. Gûl-i gûlistân da cānânîn 'âriżindan ħacil ü şermende ķalmış, ya'nî utandığından ķızarmış. **Gulsitân** lâm'înî sükûnî ve sîn'iñ kesriyle okunmak gerek ki mevzûn ola.

بِشَرْمٍ مَانِدَهْ تَنْ يَا سَمِنْ اَزْ آنْ اَندَامْ
بِخُونْ تَشْنَهْ دَلْ اَرْغُوْنَ اَزْ آنْ عَارِضْ

Be-şerm mânde ten-i yâsemen ez-ân endâm
Be-hûn teşne dil-i erğuvân ez-ân 'ârez

Mahşûl-i Beyt: Ten-i yâsemîn endâm-ı cānândan şermle ķalmış, hâşılı, şermende ķalmış. Erğuvân yüregi de ķana teşnedir ol 'âriżdan, ya'nî hûna müstağrakdır ol 'âriż ǵayretinden.

گَرْفَتَهْ نَافَّهْ چِينْ بُويْ مِسْكَ اَزْ آنْ گِيسُو
گَلَابْ يَافَتَهْ بُويْ جَنَانْ اَزْ آنْ عَارِضْ

Girifte nâfe-i Çin bûy-i misk ez-ân gîsû
Gul-âb yâfte bûy-i cinân ez-ân 'ârez

Mahşûl-i Beyt: Nâfe-i Çin misk ķoķusunu gîsû-yı cānândan tutmuş ya'nî andan iktisâb eylemiş. Gûl suyu da cennetler ķoķusunu ol 'âriżdan bulmuş ya'nî almış. Cinân cem'-i cennet olduğu takdirce ma'nâ böyledir, ammâ çunân olunca (M.T+ cîm-i 'Acemîniñ žammıyla,) ki edât-ı teşbihdir¹, ma'nâ, dîmek olur ki gûl suyu ancılayın ķoķuyı ol 'âriżdan buldu.

زِ مَهْرِ روْيِ توْ خُورْشِيدِ گَشْتَهْ غَرْقِ عَرْقِ
نِزَارِ مَانِدَهْ مَهْ آسَمَانِ اَزْ آنْ عَارِضْ

Zi-mihr-i rûy-i tu ħurşid geşte ġark-ı 'araқ
Nizâr mânde meh-i âsmân ez-ân 'ârez

<T,F+ Meh'den murâd hilâldir, ya'nî mâh-ı nev.>

Mahşûl-i Beyt: Seniñ rûyuñ muħabbetinden güneş 'araқa ġark olmuş, ya'nî 'ışk u muħabbet ħarâretinden hayli derlemiş. Hilâl-i âsumân da ol 'âriżin 'ışk u şevkinden ziyâde arıklamış, şöyle ki ıraқdan barmaqla gösterirler.

¹ T: ammâ çunân, cîm-i 'Acemîniñ žammıyla, edât-ı teşbih olunca.

ز نظم دلکش حافظ چکیده آب حیات
 چنان که خوی شده جانها چکان از آن عارض

Zi-nazm-i dil-keş-i Hâfiż çekide āb-ı hayatı
 Çunân ki hey şude cānhā çekān ez-ān ‘arez

Hey şude ma‘nā cihetinden ‘arez’e şifatdır, ‘arez-i hey-şude’ dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż’iñ göñül çekici nazminden āb-ı hayatı tammiş¹ ya‘nî tereşşuh eylemiş, ancılayın ki derlemiş ‘arız-ı cānândan cānlar tamar², ya‘nî ervâh tereşşuh idüp sizar. **Cānha çekān** aşlında **cānhā çekān’est** idi, žarūret-i vezniçün sîn ve tâ terk olundı. (^{S,T+} Taķdîr-i kelâm **Çunânki ez-ān ‘arez-i hey şude cānhā çekānest** ya‘nî **ez-‘arez-i cānān**.) Cānhā mübtedâ ve çekān hâberi. Cümle-i ismiyye şifatla mevşûf beynine i‘tirâz eylemiş.³

1 M: tamlamış.

2 M: tamlar.

3 S: şifatla mevşûf beynine i‘tirâz eylemiş, *fe-te’emmel*.

[TĀ HARFİ]

Ve lehu eyzan fi ḥarfī’ṭ-ṭā’i¹

342

Ez-Bâhr-i Recez
Müfte’ilün Mefâ’ilün Müfte’ilün Mefâ’ilün

گرد عذار يار ما تا بنوشت دور خط
 ماه فلك ز روی او راست فتاد در غلط

Gird-i ‘izâr-ı yâr-ı mâ tâ bi-nuviş devr-i ḥaṭ
 Mâh-ı felek zi-rûy-ı ū râst futâd der-ḡalaṭ

Bunda ‘izâr’dan murâd ruhîdur ve **gird** eṭrâf ma’nâsına nâdir. **Gird-i ‘izâr-ı yâr-ı mâ** iżâfetleri lâmiyyelerdir. **Tâ** edât-ı ibtidâ, zamânda münzü gibi ‘Arabiye. **Bi-nuviş; bâ** ḥarf-i te’kîd. **Nuviş** fi’l-i mâzî müfred ġâ’ib, müşterekdir lâzimla (2/380) müte’addî beyinde, bunda lâzımdır, yazıldı dimekdir. **Devr-i ḥaṭ**dan murâd ḥaṭ-ı müdevver dimekdir. **Râst** bunda gerçek dimekdir. **Futâd der ḡalaṭ**; mâh-ı felek ḡalaṭa düşdürü budur ki cânâniñ rûyını² hâleli bir mâh ȝann eyledi veyâ kendini ȝann eyledi, zîrâ mâhiñ (347a) rûyında bir leke var. Pes, müdevver ḥaṭlı rûy-ı cânâni göricek kendini³ ȝann eyledi ol rûyında olan siyâhîlik vâsiṭasıyla.

Mahşûl-i Beyt: Yâriñ ‘izârî eṭrâfinâ müdevver ḥaṭ yazılılı mâh-ı felek rûy-ı cânândan gerçekden ḡalaṭa düşdi ki bu müdevver ḥaṭlı rûy-ı cânâniñ mâh-ı hâle-dâr midir⁴, yoksa ol siyâhîlik vâsiṭasıyla kendi midir? Hâşılı, bu şekille rûy-ı cânâni göricek mâh mütereddid oldı. Mîşrâ’-ı evveliñ ma’nâsını; ‘izâr eṭrâfinâ benim yârim tâ yazdı ḥaṭ devrini diyen ve benim yârimiñ ‘izârî eṭrâfinâ tâ ki devr-i ḥaṭ yazdı diyen muhaşşal-ı ma’nâyi yazamamışlar⁵.

1 S: Fi ḥarfī’ṭ-ṭâ’i.

2 S: ruhîni.

3 S: kendisi.

4 S: mâh-dâr midir. T: hâle-dâr midir diyü.

5 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem’îs>

از هوس لبىش كه آن ز آب حیات خوشترست
گشته روان ز دیده ام چشمءآب همچو شط

Ez-heves-i lebes ki ān z'āb-ı hayatı hoşter' est
Geşte revān zi-dideem çeşme-i āb hemçü Şaṭ

Heves-i leb maşdariń mef'üline iżāfetidir ve **śin'**e iżāfet lämiyyedir. **Ki** harf-i rābiṭ-ı şıfat. **Şaṭ** Bağdād ırmağı ve muṭlaqā ırmaқ ve ırmaқ kenarı.

Mahşūl-i Beyt: Ol cānāniń lebi hevesinden ki āb-ı hayatıdan hoşrakdir, gözümden Şaṭ ırmağı gibi şu çeşmesi revān oldu, ya'nī gözüm yaşı çeşme olup revān oldu. Hāşılı, leb-i cānān həsretinden çok giryeyelim.

گه بهواش مى دهم گرد مثال جان و دل
گاه بآب مى کشم آتش عشق او چو بط

Geh be-hevās mī-dehem gerd-mişāl cān u dil
Gāh be-āb mī-kuşem āteş-i 'ışk-ı ū cu baṭ

(^{M,T+} **Geh** gāh'dan muḥaffefdir.) **Be-hevās; bā** harf-i şila veya ḥarf-i muṣāḥabat. **Hevā** muḥabbet ve ārzū. **Gerd** toz. (^{M,T+} **Mī-kuşem** fi'l-i mužāri' mütekellim vahde, soyündürürüm¹ dimekdir. **Batt**, tā'niń teşdidiyle, kaz ma'nasına nadır, bunda żarüret-i vezničün taħrif kılınmışdır.)

Mahşūl-i Beyt: Gāh cānān (^{S,F+} muḥabbetine veya) muḥabbetiyle cān u dilimi toz gibi virürem, ya'nī hebā-yı mensür iderim. Gāh gözüm yaşıyla anıń 'ışkı ātesini soyündürürüm² kaz gibi, ya'nī gözüm yaşına ḡark olup āteş-i 'ışkını itfā iderim. Mışrā'-ı şānīniń ma'nasını; gāh suya çekerin seniń 'ışkıń odını kaz gibi diyenler ma'nayı pākça çekmemişler.³

گر بغلامئ خودم شاه قبول مى کند
تا بمبارکى دهم بندہ بیندگیش خط

Ger be-ğulāmī-i hodem şāh kabul mī-koned
Tā be-mubārekī dehem bende be-bendegiş haṭ

Ba'zı nüşhada **ger** yerine **gū** düşmüş, fi'l-i emr, gūyīden'den ve ba'zında **key** düşmüş, kaçan ma'nasına, iki 'ibāret bile bunda **ger**'den eşbehdir. **Tā** harf-i

¹ T: soyündürürüm.

² T: soyündürürüm.

³ <^{T+} Redd-i Sürürī ve Şem'i>

ta'lîl. **Be-mubârekî; bâ** harf-i şila ve **yâ** harf-i maşdar, **gûlâm'**a nisbet **mubârek** ziyâde münâsibdir. **Bendegî; yâ** harf-i maşdar, **şîn** zamîri **şâh'**a râci'dir. Bunda **hât**'dan murâd temessükdür, hüccet ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Söyle, pâdişâh beni kendiye կul idüp կulluğa կabûl eylesün, tâ kim mübâreklikle veya mübâreklike ben de bendelige hüccet vireyim, ya'nî ihtiyârımla aña կul olduğuma¹ aña temessük vireyin.

آب حیات حافظا گشته خجل ز نظم تو
کس بهوای عشق او شعری نگفت ازین نمط

Āb-ı hayatı Hâfiżâ geşte hâcil zi-nażm-ı tu
Kes be-hevâ-yı 'ışk-ı ū şî'r ne-goft ezîn nemâť

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, āb-ı hayatı seniñ nażmîndan hâcil olmuş, ya'nî selâset ü leşâfetinden şermende olmuş. Kimse cânâniñ 'ışkı hevâsiyla bu üslüb gibi şî'r söylemedi. **Ezîn** bunuñ gibi dimekdir, niteki mükerrer beyânı geçdi. **Nemâť** lafz-ı 'Arabîdir, üslüb dimekdir, ya'nî seniñ didigiñ üslûbla kimse şî'r söylemedi. Ve câ'izdir ki bunda **ez** min ve 'an ma'nâsına ola ve **în** ism-i işaret ola karîbe, ya'nî bu üslüb u bu gûneden dimek ola.

¹ T: oldüğüme.

[ZĀ HARFI]

Ve lehu eyzan fî ḥarfî'z-zā'i¹

343

Ez-Bahr-i Müctes Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

ز چشم بد رخ خوب ترا خدا حافظ
که کرد جمله نکویی بجای ما حافظ

Zi-çeşm-i bed ruh-i hüb-i tu-râ Hudâ hâfiż
Ki kerd cümle nikûyi be-cây-i mâ Hâfiż

Hudâ hâfiż; takdîri **Hudâ hâfiż bâd'**dır. (347b) **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Be-cây;** bunuñ gibi yerlerde **cây** muğhamdır. **Hâfiż** münâdâ, takdîri **ey Hâfiż**'dır.

Mahşûl-i Beyt: Allâhu Te'âlâ seniñ güzel ruhuñı (^{M+} dâ'imâ) yaramaz gözden şaklayıcı olsun, zîrâ cemî' eyligi bize eyledi ey Hâfiż. Hîtâbdan ġaybete iltifât eyledi.

بیا که نوبت صلحست و دوستی و وفا
که با تو نیست مرا جنگ و ماجرا حافظ

Bi-y-â ki novbet-i şulh'est u dôstî vu vefâ
Ki bâ-tu nîst merâ ceng u mâcerâ Hâfiż

Mahşûl-i Beyt: Tecrîd tarîkiyle buyurur: Gel ki şulh ve dostluğ ve vefâ nevbetidir, zîrâ seniñle benim ceng u mâcerâm yokdur ey Hâfiż. Pes, imdi gel şulh idüp hoş-hâl olalım.

اگرچه خون دلت خورد لعل من بستان
بجای او ز لمب بوسه خون بها حافظ

Egerçi hün-i dilet hord la'l-i men bi-sitân
Be-cây-i ū zi-lebem büse hün-bahâ Hâfiż

¹ Fî ḥarfî'z-zâ'i.

Bi-sitān müşrā‘-ı şāniye merhūndur.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi benim la'l gibi dudağım seniñ yüregiñ ķanını içdi. İmdi anıñ yerine ya'nî andan bedel lebimden bûse al ķan bahâsı ey Hâfiż, ya'nî lebimden diyet al bir bûse¹.

تو از کجا و اميد وصال او ز کجا
بدامنش نرسد دست هر گدا حافظ

Tu ez-kuca vu umîd-i vişâl-i ū zi-kucâ
Be-dâmenes ne-resed dest-i her gedâ Hâfiż

Mahşûl-i Beyt: Sen ķandansın ve cānâniñ vişâli ümîdin eylemek ķandan, ya'nî vişâl-i cānân ümîdiyle seniñ ne münâsebetiñ var. Ey Hâfiż, her gedâniñ eli anıñ dâmânına irişmez. Ya'nî dilber 'âlî-cenâbdır ki anıñ dâmânına dest-res bulmaç ziyâde şâ'bdır, her gedâya müyesser olmaz.

بزلف و خال بتان دل مبند دیگر بار
اگر بجستی ازین بند و این بلا حافظ

Be-zulf u hâl-i butân dil me-bend diger bâr
Eger bi-cestî ezîn bend u ìn belâ Hâfiż

Mahşûl-i Beyt: Bir dahi bütler ya'nî dilberler zülf ü hâline göñül bağlama, ya'nî dilberler sevme eger bu bend ü belâdan şıçradırsañ² ya'nî kurtulursañ ey Hâfiż. Ya'nî eger bu ibtilâdan ħalâş bulursañ bir dahi dilberlere göñül virme ey Hâfiż.

بیا بخوان غزلی خوب و تازه و تر و نو
که شعر تست فرح بخش و غم زدا حافظ

Bi-y-â bi-hâñ³ ġazelî hüb u tâze vu ter u nev
Ki şî'r-i tu'st feraḥ-bâḥş u ġam-zidâ Hâfiż

Mahşûl-i Beyt: Gel, güzel, tâze ve ter bir yeñi ġazel okı, zîrâ seniñ şî'riñ feraḥ bağışlayıcı ve ġam açıcıdır ey Hâfiż. Ya'nî seniñ kelâmiñ laťif ü şafâ-bâḥş-dır, işidüp diñleyende ġam u ġuşşa komaz ey Hâfiż.

¹ S: lebimden diyet al bir bûseye. M: lebimden diyet bir bûse al.

² M: şıçrarsañ.

³ T: bi-hôñ.

تو دلق شعبده پوشیده برو زاهد
تو درد درد بنوشیده بیا حافظ

Tu delk-i şâ'bede pûşîde'i bi-rev zâhid
Tu durd-i derd bi-nûşide'i bi-y-â Hâfiż

Mahşûl-i Beyt: Ey zâhid, sen hîle-bâzlık (^{S.M+} ve hokka-bâzlık) hırkasını giymişsin, var git, bize gerekmezsin. Ey Hâfiż, sen dürd-i derd nûş eylemişsin gel berü. Ya'nî zâhid hâm ve sen puhtesin, seni isteriz anı istemeziz dimekdir.

بوقت صبح چو رندان بنال از دل و جان
بکار من بکن آن دم یکی دعا حافظ

Be-vakt-i şübhî çu rindân bi-nâl ez-dil u cân
Be-kâr-i men bi-kon ân dem yekî du'â Hâfiż

Mahşûl-i Beyt: Şubh vakıtinde rindler gibi cân u göñülden iñle, benim işüme ya'nî baña ol demde bir du'â eyle ey Hâfiż. Ya'nî şabâh vakıtinde cân u göñülden nâle idüp benümçün bir hayatı du'â eyle ey Hâfiż.¹

¹ (^{S*} Temmetî'l-cildu'l-evvelu bi-'avni'llâhi'l-Vehhâb. Ve şalla'llâhu 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ âlihi ve şâhibihi ve sellem. 1160.) (Birinci cilt bağışi sonsuz Allah'ın yardımıyla tamamlandı. Salat ve selam efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun âl ve ashabına olsun.)

[‘AYN HARFI]

Ve lehu eyzan fi ḥarfî'l-'ayn (349a)¹

344

**Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

قسم بحشمت و جاه و جلال شاه شجاع
که نیست با کسم از بهر مال و جاه نزاع

Kasem be-hâşmet-i câh u celâl-i Şâh Şucâ‘
Ki nîst bâ-kesem ez-behr-i mäl u câh nizâ‘

Kasem anddır, yemîn ma‘nâsına². **Ki** ḥarf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: Yemîn Şâh Şucâ‘în câh u celâlî ‘azametinedir ki kimse ile mäl ü manşîb için nizâ‘im yokdur. Ya‘nî Şâh Şucâ‘în ‘azamet ü celâline yemîn iderim ki kimse ile mäl ü câh için nizâ‘im yokdur.

بعاشقان نظرى كن بشكر اين نعمت
كه من غلام مطیع تو پادشاه مطاع
Be-āşıkân nazarî kon be-şukr-i īn ni‘met
Ki men ġulâm-ı muṭî‘em tu pâdişâh-ı muṭâ‘

Muṭâ‘ ism-i mef’üldür, etâ‘e-yuṭî‘u’dan ya‘nî if‘âl bâbından.

Mahşûl-i Beyt: ‘Âşıklara nażar eyle bu ni‘metîn şükranesi sebebiyle ki ben saña iṭâ‘at idici ķulum ve sen benim iṭâ‘at olunmuş pâdişâhımsın, ya‘nî ben seniñ muṭî‘ ķulunum ve sen benim muṭâ‘ efendimsin.

بفیض جرعة جام تو تشنہ ایم ولی
نمی کنیم دلیری نمی دھیم صداع
Be-feyz-i cur‘a-i câm-i tu teşneim velî
Ne-mî-konîm dîlîri ne-mî-dehîm şudâ‘

1 (Ş+ Bismî'llâhi'r-Râhmâni'r-Râhîm. El-ḥamdu li'llâhi Rabbi'l-ālemin ve's-ṣalâtu ve's-selâmu 'alâ seyyidînâ Muhammedîn ve 'alâ ălihi ve şâhbîhi ve sellem. El-cildu's-sâni mine's-Sûdi 'alâ Dîvâni'l-Hâfiż ķuddise sîrruhu'l-'azîz ve nef an  bi-berekatî 'ulûmihi ve feyzîhi ămîn.) (S’de 1. ciltten sonra üzerine sayfa numarası 348 olarak konulmuş boş bir varak bulunmakta, 2. cilt 349âdan devam etmektedir.)

2 S: Kasem yemîn.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ cür'a-i câmîñ feyzine teşneyiz, ammâ bahâdîrlîk eylemeziz ve şudâ' da virmeziz, ya'nî küstâhlîk idüp cerrârlîk eylemeziz. Eger sen kendi luťfuñdan ihsân iderseñ *fe-bihâ ve ni'met*¹. Hâşılı, cür'et idüp baş ağırtmazız dimekdir.

شراب خانگیم بس می مغانه میار
حریف باده رسید ای رفیق توبه و داع

Şerâb-i hânegiyem bes mey-i muğâne me-y-âr
Harîf-i bâde resîd ey refîk-i tovbe vedâ'

Serâb-i hânegî evde şıklan şarâba dırler. **Bes** bunda yeter ma'nâsinadır. **Mey-i muğâne**'den murâd meyhâneçi şarâbıdır. **Me-y-âr** fi'l-i nehy müfred muhaṭâbdır, getürme dimekdir. Ekşer nûşhada **bi-y-âr** ve ba'zında **bi-dih** vâki' olmuş, ammâ ba'zında **me-y-âr** ve ba'zında **me-dih** düşmüştür fi'l-i nehy şeklinde. Pes, fi'l-i nehyi tercîh eyledik. **Harîf-i bâde**'den cânân murâddır. **Refîk-i tovbe** izâfeti beyâniyyeveyâ lämiyyedir. **Veda'** ismidir, tevdî' ma'nâsına, selâm teslîm ve kelâm teklim ma'nâsına olduğu gibi².

Mahşûl-i Beyt: Şarâb-i hânegî baña yeter, meyhâne şarâbını baña getürme. Bâde muşâhibi irişdi ey tevbe yoldaşı, bizi şimden girü tevdî' eyle, ya'nî bundan şoñra bizden ayrıl, zîrâ tevbe ile bâde-nûşluç mânî'atü'l- cem'dir.

خدای را بمیم شست و شوی خرقه کنید
که من نمی‌شنوم بوی خیر ازین اوضاع
 Hudây-râ be-meyem şust u şüy-i hîrķa konîd
 Ki men ne-mî-şinevem bûy-i ḥayr ezîn (349b) evzâ'

Hudây-râ; râ edât-ı taḥṣîş. **Be-meyem; mîm** ma'nâ cihetinden hîrķaya muķayyeddir. **Ki** harf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Allâh için benim hîrķamı bâde ile yuyup aridîñ³, zîrâ ben bu evzâ'-ı zûhd ü perhîzden ḥayr ķokusunu işidmem, ya'nî zûhd ü taķvâda ḥayr aňlamam.

بیین که رقص کنان میرود بناله چنگ
کسی که رخصه نفرمودی استماع سماع
 Bi-bîn ki rakş-konân mî-reved be-nâle-i çeng
 Kesî ki ruhşa ne-fermûdî istimâ'-ı semâ'

1 Ne güzel, ne âlâ.

2 <^{s*} Vedâ', vâv'în fetîhiyle, ismidir, esenleşmek ma'nâsına, tevdî'den. Vâni>

3 S: yuyuñ ve aridîñ.

Semâ’ının tahtıkîki elif kâfiyesinde geçmiştir.

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur, niteki de’bi ekser böyledir. Nazar eyle ki çeng nâlesiyle rakş iderek gider şol kimse ki semâ‘ istimâ‘ eyle-mege ruhşat buyurmazdı, ya‘nî sâz u nağme diñlemege icâzet virmeyen kendi çeng ü çegâne âvâziyla rakş iderek gider.

جیبن و چهره حافظ خدا جدا مکناد
ز خاک بارگه کبریای شاه شجاع

Cebîn u çihre-i Hâfiż Hûda cudâ me-konâd
Zi-ḥâk-i bârgeh-i kibriyâ-yi Şâh Şucâ‘

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż’ının cebîn ü çehresini Hudâ cüdâ eylemesün Şâh Şucâ‘’ının ‘âzameti bârgâhının töprağınından. Ya‘nî pâdişâhînîn dergâhından Hudâ, Hâfiż’ı dûr eylemesün dimekdir. Hâce redd-i maṭla‘ buyurdu.

345

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât

بفر دولت گىتى فروز شاه شجاع
كە با كىسم نبود بھر مال و جاھ نزاع

Be-ferr-i devlet-i gitî-furûz-ı Şâh Şucâ‘
Ki bâ-kesem ne-buveğ behr-i mäl u câh nizâ‘

Bu ǵazeliň maṭla‘ı ǵazel-i sâbıkîniň maṭla‘ı mažmûnidır. **Fer** žiyâ ve revnakdır. **Devlet**’ının **gitî-furûz**’a iżafeti beyâniyyedir ve **Şâh Şucâ‘**’a iżafet lämiyyedir. **Gitî-furûz** vaşf-ı terkîbîdir, furûziden’den, cihân yalıñlandırıcı ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Şâh Şucâ‘’ının cihân yalıñlandırıcı devletiniň ferr ü žiyâsı hakkıkçun ki kimse ile mäl ü câh içün nizâ‘ım yokdur.

بیار می که چو خورشید مشعل افروزد
رسد بکلبه درویش نیز فیض شعاع

Bi-y-är mey ki çu hürşid¹ meş'äl efrüzəd
Resed be-kulbe-i derviş nız feyz-i şu'ā'

Mahşûl-i Beyt: Bâde getür ki çün hürşid meş'alini yalınlandırıra ya'nî 'âleme ṭulū' idüp ziyā vire, dervişiñ hücresına de nûri feyzi irisür. Ya'nî Hudâ ki Şems-i ḥâkîkatdır, tamâm 'âleme nûr-ı 'afv u ḡufrânını şalınca dervîş-i bâde-nûsuñ kulübesine de şalar, ya'nî anıñ bâde-nûşluk günâhını da 'afv eyler.

صراحتی و حریفی خوشم ز دنیا بس
که غیر ازین همه اسباب تفرقه ست و صداع

Şurâhî vu ḥârifî-i ḥoşem zi-dunyā bes
Ki ġayr ezin heme esbâb-ı tefriķâst u şudâ'

Şurâhî vu ḥârifî; ya'lар ḥarf-i vahdet. Hoş, ḥârif'e şifatdır. Bes bunda yeter ma'nâsınadır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Tefrika** maşdardır tef'il bâbından, perişânlık ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Bir şûrâhî bâde ve bir hoş müşâhib dünyâdan baña yeter, zîrâ bundan ġayrısı hep perişânlık ve baş ağrısı sebebeleridir². Hâşılı, bunlardan ġayrınıñ ziyâni var, fâ'idesi yokdur.

برو ادیب بجامی بدل کن این شفقت
که من غلام مطیع نه پادشاه مطاع

Bi-rev edib be-câmî bedel kon īn şefekât
Ki men ġulâm-ı muṭ'êm ne Pâdişâh-ı muṭâ'

Edîb; fa'il fa'il ma'nâsınadır³, edebleyici dimekdir. **Şefekât** şîn'iñ ve fâ'nîn ve kâf'iñ fethalarıyla maşdardır, esirgemek ma'nâsına. **Ki** ḥarf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Var ey edîb, bu şefekât ü re'feti bir câma tebdîl eyle, ya'nî baña muhabbetiñ bir kadeh bâde ihsâni olsun, zîrâ ben ġulâm-ı muṭî'im, pâdişâh-ı muṭâ'^(M.T+ degilim.) Hâşılı, ben saña tâbi' ve pey-revim, her nice ki

1 S: Bi-y-är bâde ki hürşid.

2 S: baş ağrısıdır.

3 S: fa'il bi-mâ'nâ fa'il ma'nâsınadır.

mümkin ise beni te'dîb eyle, (350a) şefkatle olsun, bâdeyle olsun, ammâ bâ-deyle edeb baña enfa'-ı şefkatdir.

ز مسجدم بخرابات می فرستد عشق
حریف باده رسید ای رفیق توبه وداع

Zi-mescidem be-ḥarābāt mī-firisted ‘ışk
Harif-i bâde resîd ey refîk-i toybe veda‘

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk beni mescidden meyhâneye gönderir. Bâde müşâhibi irişdi, ey tevbe refîki, beni tevdî‘ eyle. Ya‘nî ‘ışk tevbe kabûl eylemez, pes, tevbe bizi tevdî‘ eylemek gerek, çünkü ‘ışk geldi. Bu beytiñ mazmûnu ve kâfiyesi beyt-i sâbıkûnî mazmûnu ve kâfiyesi gibidir.

هنر نمی خرد ایام غیر ازینم نیست
کجا روم بتجارت بدین کساد متاع

Huner ne-mî-hared eyyâm ġayr ezînem nîst
Kucâ revem be-ticâret bedîn kesâd-metâ‘

Mahşûl-i Beyt: Eyyâm hüner şatun almaz, benim ise bundan ġayıri nesnem yokdur, ya‘nî ehl-i hünerim, hünersiz degilim. Pes, ticârete ƙanda gideyim bu kâsid metâ‘la? Ya‘nî hîç bir yerde hünere kıymet yokdur ki anda varup hüner-furûş olam.

ز زهد حافظ و طامات او ملول شدم
بساز رود و غزل خوان که میروم بسماع

Zi-zuhd-i Hâfiż u ṭâmât-ı ū melûl şudem
Bi-sâz rûd u ġazel hân ki mî-revem be-semâ‘

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż’iñ zühdinden ve anıñ ṭâmât u şatâhâtından¹ melûl olup usandım. İmdi ey muṭrib, sâz kırışine düzen vir ve ġazel-hânlîk eyle, tâ ki nağme ve semâ‘la gideyim. Hâşlı, Hâfiż’iñ bu važ‘ından hazz idemedim. İmdi şevk u ȝevkle varup gideyim.

¹ S, T: şatâhâtından.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât**

بامدادان که ز خلوتگه کاخ ابداع
شمع خاور فکند بر همه اطراف شعاع

Bāmdādān ki zi-ḥalvetgeh-i kāh-i ibdā‘
Şem‘-i ḥāver fikened ber-heme eṭrāf şu‘ā‘

Bāmdādān ve bāmdād irte dimekdir ya‘nī seher vaktı. **Ki** harf-i rābiṭ-i sıfat. **Ḥalvetgeh-i kāh-i ibdā‘** iżāfetleri beyāniyyedir, **kāh** köşk ve sarāy ma‘nā-sınadır, **ibdā‘** if‘āl bābindan maşdardır, īcād u ihdāş ma‘nāsına, bunda felek murāddır. **Şem‘-i ḥāver** lāmiyyedir. **Ḥāver** maşrık. **Şem‘-i ḥāver**’den murād güneşdir. **Şu‘ā‘** güneşin pertevi.

Mahşûl-i Beyt: Seher vaktı ki īcād köşki ḥalvetgāhından ya‘nī sıpihr ḥalvet-gāhından, ḥāşılı, felekden maşrık şem‘i cemī‘ ‘ālem eṭrāfinā şu‘ā‘ u ziyā şala, ya‘nī ăfitāb ‘āleme pertev şala ve ‘ālemi rūşen eyleye. Bu maṭla‘ beyt-i ătiye merhündur, ḡaflet olummaya.

برکشد آینه از جیب افق چرخ و در آن
روی گیتی بنماید بهزاران انواع

Ber-keşed āyine ez-ceyb-i ufuḳ çarḥ u der-ān
Rūy-ı git̄i bi-numâyed be-hezārān envā‘

Āyine’den murād güneşdir. **Ceyb-i ufuḳ** beyāniyyedir. **Çarḥ, ber-keşed**’iñ fā‘ili. **U der-ān** müşrā‘-i şāniye merhündur. **Rūy-ı git̄i** lāmiyye ve **bi-numā-yed**’iñ mef‘üli. **Be-hezārān, bi-numâyed**’e müte‘allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Şem‘-i ḥāver böyle idince felek ufuḳ yakasından āyineyi çeker ve ol āyinede rūy-ı git̄iyi biñ dürli gösterir. Bu beytiñ mažmūnū beyt-i sâbilkiñ mažmūnına muvâfikdir, azacık terakkî ile.

در زوایای طربخانه جمشید فلک
ارغون ساز کند زهره باهنگ سماع

Der-zevâyâ-yi tarab-hâne-i Cemşid-i felek
Erğanûn sâz koned Zuhre be-âheng-i semâ‘

Bu beyt mā-ķablinde iki beyte müterettibdir. **Zevâyâ** zâviyeniñ cem‘idir, bucaqlar dimekdir. **Tarab-hâne-i Cemşid-i felek** iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Tarab-hâne** şenlik evi. **Cemşid** ve **Cem** Hâce’niñ revisi üzre Hażret-i (350b) Süleymân peygamberdir¹, ammâ bunda **felek**’e iżâfet eyledi, ya‘nî felek Cemşid‘i. **Erğanûn** bir büyük sâzdır, (^{S,M+} mu‘ayyen bir hânedede ķurılıp² turur, sâ‘ir sâzlar gibi) (^{M+} meclis be-meclis) (^{S,M+} gezdirmezler,) belki ķurıldıgı yerde³ çalınur, zîrâ cülahlar⁴ tezgâhı gibi bir büyük äletdir, ne yerde ķurılırsa anda çalınur. Hâşılı, görülmege⁵ mevkûfdur⁶. Ekâbire maḥşûş⁷ sâz olduğuçün **Cemşid**’e isnâd eyledi. **Sâz** bunda düzen ma‘nâsinadır. **Erğanûn**, **koned**’iñ mef‘ûl-i evveli ve **sâz** mef‘ûl-i şânisi ve **Zuhre** fâ‘ili, **be-âheng**, **koned**’e müte‘allik mef‘ûl-i ġayr-i şârihidir. Bunda **âheng** sâz yanınca āvâz eylemekdir her ne vecihle olursa⁸. **Âheng-i semâ‘** iżâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Felek Cemşid‘iniñ tarab-hânesi bucaqlarında Zühre yıldızı erğanûna düzel⁹ virür semâ‘ âhengiyle ya‘nî şavt u nağme ile. Bu sâza başka bir oda lâzım olduğuçün zevâyâ-yi tarab-hâne didi. Mışrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsını; erğanûn sâz ide Zühre semâ‘ âhengiyle diyen ve Zühre semâ‘ ķasdına erğanûn düzeye diyen beytiñ ma‘nâsına düzel virememişler¹⁰. (^{S,T+} Cemşid-i felekden murâd āfitâb olmak rûşendir diyen vâzîh söylememiş¹¹.)

1 S: Hażret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâmdır

2 S: ķurılır.

3 M: belki hemân ķurıldıgı yerde.

4 M: çulhâlar.

5 S: rû'yete.

6 (^{S+} Nâmîku'l-ħurûf faķir Leh'de Ķamenice ķal'asında bir erğanûn olup bir müşkil işleri vakitinde ruhbânlar Încil kîra'at iderken ma'hûd sâzi dahi büyük köرük ile üfledüp 'azîm şâdâ virüp her makâmda perdeleri olup taħrif ider ädemleri olduğin müşâhede iden ecânbiden naķl ider.)

7 S: ekâbire ve ķıllallara maḥşûş.

8 M: her vecihle olursa olsun.

9 M: erğanûn çalup düzel.

10 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

11 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

چنگ در غلغله آید که کجا شد منکر
جام در قهقهه آید که کجا شد مناع

Çeng der-ğulgule āyed ki kucā şud munkir
Câm der ķahķaha āyed ki kucā şud mennā‘

Mahşûl-i Beyt: Bu beyt ebyât-ı sâbiķaya müterettibdir, ya'nî mezkûr alhvâl zûhûr bulunca çeng ǵulguleye gelür ki münkir-i 'ışķ-ı cânân ķanda gitdi, câm da ķahķahaya gelür ki ķanda gitdi mennâ‘-ı 'ışķ-ı cânân. Ya'nî 'ışķa münkir olanlar gelsün, bu hâletleri görsün, tâ bile ki 'âlem-i 'isret u zevk ne 'âlemdir.

وضع دوران بنگر ساغر عشرت برگیر
که بهر حالتی اینست بھین او ضاع

Važ'-ı devrân bi-niger sâgar-ı 'isret ber-gîr
Ki be-her hâletî īn'est bihîn-i evzâ‘

Važ'-ı devrân maşdarının mef'ûline iżâfetidir. **Sâgar-ı 'isret** beyâniyyedir. **Ber-gîr** lugatda қaldır dimekdir, ammâ bunuñ gibi yerlerde almaç ve tutmaç ma'nâsına nadır. **Ki** һarf-i ta'lîl. **Hâletî;** <^{T,F+}nûşħalar yâ ile vâķî'dir, ammâ yâ'sız olup sektle okunuda olur,> yâ һarf-i tenkîr. **Bihîn-i evzâ‘** iżâfeti beyâniyyedir yâ-yı baṭnîyle.

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı 'amm tarîkiyle buyurur: Devrânîni važ'ını görüp sâgar-ı 'isreti eliñe al, zîrâ her hâletde yegrek evzâ‘ bûdur. Ya'nî rindlik ve bâ-de-nûşlûk evzâ‘ı cemî‘ evzâ‘ıñ eyiregi ve yegregidir.

طڑ شاهد دني همه بندست و فريپ
عارفان بر سر اين رشته نجويند نزاع

Ṭurra-i şâhid-i dunyî heme bend'est u firîb
'Arifân ber-ser-i īn rişte ne-cûyend nizâ‘

Turra-i şâhid-i dunyî lâmiyye ve beyâniyyedir. **Turra**'yı dünyâ bendlerinden bir bend i'tibâr eylediğiçün bunda **turra**'dan **rişte** ile ta'bîr eyledi. **Ne-cû-yend** bunda **ne-konend** ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Dünyâ (351a) mahbûbininî turrası ve kâküli hep қayd u mekr u һîledir. Pes, 'ârifler bu rişte ve қayd üzerine ve bu bend u һîle üzerinde nizâ‘ u cedel eylemezler. Ya'nî dünyâniñ mekr u һîlesin ve (M,T+) fânî ve serî'ü'z-zevâl olduğunu bilen 'ârifler dünyâya tâlib olup üstinde nizâ‘ u cedel eylemezler.

عمر خسرو طلب ار نفع جهان می طلبي
که وجوديست عطابخش و كريمي نفاع

‘Omr-i hüsrev taleb er nef-i cihān mī-talebī
Ki vucūdī’st ‘atā-bahş u kerīmī neffā’

Husrev’den murâd pâdişâhıdır. **Nef-i cihān** maşdarının mefûline iżâfetidir.
Ki ḥarf-i ta’lîl. **Vucûdî** ve **kerîmî** yâ’ları vaḥdet içündür.

Mahşûl-i Beyt: Eger dünyâ nef’ u fâ’idesin isterseñ pâdişâhîn ‘ömür’i uzunluğunu iste, zîrâ pâdişâh bir ‘aṭâ bağışlayıcı vücûddur ve bir fâ’ide iirişdirici kerîmdir, hâşılı, bir ‘âdil pâdişâhıdır. Pes, herkeşin üzerine ḥayr du’ası lazımdır.

مظہر لطف ازل روشنی چشم امل
جامع علم و عمل جان جهان شاه شجاع

Mazhar-ı luṭf-ı ezel rüṣenî-i çeşm-i emel
Câmi’-i ‘ilm u ‘amel cân-ı cihān Şâh Şucâ’

Mazhar-ı luṭf-ı ezel; takdîri **mazhar-ı luṭf-ı ezel-i Hudâ**’dır, iżâfetler lâmiyye ve beyâniyyedir. **Rüṣenî-i çeşm-i emel** lâmiyye ve beyâniyyedir. **Emel** ümîd ma’nasınadır. **Şâh Şucâ’** mâ-ķablinde olan elķâbîn ‘aṭf-ı beyânıdır.

Mahşûl-i Beyt: Hüsrev buyurduğu¹ luṭf-ı ezel-i Hudâ mazharıdır ve ümîd göziniñ aydınlığındır², ya’ñî aña her ne ümîd ki bağlansa hûşûl bulur ve ümîd şâhîbinîñ gözü rûşen olur. ‘Ilm u ‘amel cem’ idicidir, cihâniñ cânıdır, ya’ñî ‘âlem ḥâlkınıñ rûhîdir ki vücûdları anîfla kâ’imdir. Bu elķâbla mülâkkab ve bu evsâfla mevşûf Şâh Şucâ’dır ki Hâce’niñ mürebbîlerindendir.

حافظاً بمنه صفت بر در او باش مقيم
که جهاندار مطیعت و شهنشاه مطاع

Hâfiẓâ bende-şifat ber-der-i ū baş muķîm
Ki cihān-dâr-ı muṭî’ est u şehensâh-ı muṭâ’

Ki ḥarf-i ta’lîl. **Cihân-dâr** vaşf-ı terkîbîdir, cihân tutıcı ma’nasına, **muṭî’**a iżâfeti beyâniyyedir, ya’ñî Hudâ’niñ emrine muṭî’dir dimekdir.

¹ T: buyurdüğü.

² T: aydınligidir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, bende gibi Şâh Şucâ'ıñ kapısında muķîm ol, ya'ñî der-i devletine mülâzîm ol, zîrâ Hudâ'nîñ emr u nehyine muťî' cihân-dâr dır ve bu sebeble ھالك-ı 'âlemîn muťâ'ı bir pâdişâhdır. Hâşılı, ol Allâh'ıñ emri-ne muťî' ve ھالك-ı 'âlem anîñ emrine muťî'dir.

347

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât**

در وفاي عشق تو مشهور خوبانم چو شمع
شب نشين كوي سربازان و رندانم چو شمع

Der-vefâ-yı 'îşk-ı tu meşhûr-ı hübânem çu şem'
Şeb-nişîn-i kûy-i ser-bâzân u rindânem çu şem'

Mahşûl-i Beyt: Seniñ 'îşkîñ vefâsında şem' gibi, mahbûbların meşhûruyum, ya'ñî seniñ ھالكında vefâ eylemekde meşhûr-ı hübânım. Şem' gibi ser-bâzlâr ve rindler mahallesiniñ şeb-nişîniyim, ya'ñî şem'de iki şifat var, şeb-nişîn u ser-bâz olmak, zîrâ başı birden ikiden mikrâzla kesilmekdedir. Pes, ben de hem şeb-nişîn u hem ser-bâzım ki râh-ı 'îşk-ı cânânda baş viririm.

روز و شب خوابم نمی آید بچشم غم پرست
بس که در بیمارئ هجر تو گریانم چو شمع

Rûz u şeb hâbem ne-mî-âyed be-çeşm-i ǵam-perest
Bes ki der-bîmârî-i hecr-i tu giryânem çu şem'

Çeşm-i ǵam-perest beyâniyye, **ǵam-perest** vaşf-ı terkîbîdir, perestîden'den, ǵama tapıcı ya'ñî ǵama mülâzîm u müdâvîm. **Bîmârî-i hecr-i tu** lâmiyyelerdir. **Giryân** şifat-ı müşebbehedir, (351b) giryâden'den, ağlağan¹ dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Gice ve gündüz çesm-i ǵam-perestime uyku gelmez, seniñ hicrânîñ ھastalığında şem' gibi çok giryân olduğumdan². Hâşılı, dâ'imâ giryân olduğumdan³ gözüme uyku gelmez.

¹ M: ağlayıcı.

² T: hasteligidenden şem' gibi çok giryân olduğumden.

³ T: oldüğümden.

رشته صبرم بمقراض غمت ببریده شد
همچنان در آتش عشق تو خندانم چو شمع

Rişte-i şabrem be-mikrâz-ı ġamet bi-bride şud
Hemçünān der-āteş-i 'ışk-ı tu ḥandānem cu şem'

Rişte-i şabrem beyâniyyedir. **Be-mikrâz-ı ġamet; bā** harf-i isti'ānet ve iżā-fet beyâniyye ve lâmiyyedir. **Bi-bride şud** ism-i mef'üldür, burîden'den, kesildi dîmekdir, zîrâ ism-i mef'ûl Fârisîde efâ'l-i 'ämmeñin biriyle müsta'meldir. Gâh olur ki fi'lî hâzf idüp yalñız isti'mâl iderler, te'emmûl yeridir¹.

Mahşûl-i Beyt: Şâbrîm riştesi ġam mikrâziyla kesildi, yine evvelki gibi seniñ 'ışkîñ âteşinde ḥandânım şem' gîbi.

در شب هجران مرا پروانه وصلی فرست
ور نه از دردت جهانی را بسوزانم چو شمع

Der-şeb-i hicrân merâ pervâne-i vaşlı firist
V'er ne ez-derdet cihânî-râ bi-sûzânem cu şem'

Tâ kâfiyesinde **pervâne**'niñ taħkîki geçmişdir, tekrâra iħtiyâc yokdur. **Vaşlı; ya** harf-i vahdet veýâ tenkîrdir. **Firist** fi'l-i emr muhâṭab, gönder dîmekdir, firistîden'den. **Cihânî; ya** harf-i tenkîr. **Bi-sûzânem;** elîf ve nûn kâfiye žarûreti için gelmişdir, zîrâ elîf ve nûn'suz da müte'addî müsta'meldir. Niteki (M,T*) Âşafî buyurur:

Beyt: نمودی چهره در آینه تا سوزی دل زاهد
به دلسوزی چرا در آب میرانی مسلمان را

Numûdî çihere der-āyîne tâ sûzî dil-i zâhid
Be-dil-sûzî ci-râ der-âb mî-rânî muselmân-râ²

Ve Şehidi³ buyurur:

Beyt: ز عشق آن بهشتی خواهد آخر دوزخم جا شد
کز این آتش که من دارم بهشت و حور می سوزم

Zi-'ışk-ı ān behîstî hâħîr dûzahem câ şud
K'ezîn âteş ki men dârem behîst u hûr mî-sûzem⁴)

1 S: te'emmel tedri.

2 Aynada yüzünü gösteriyorsun ve zahidin gönlünü yandırıyorsun. Gönül yakmakla Müslüman/zahidi gönül âtesini teskin için niye suya/şaraba sevk ediyorsun?

3 M, S: Şâhîdi.

4 O cennet hurisi gibi güzel sevgilinin aşkından sonunda yerim cehennem olacak. Bendeki bu ateşten

Mahşûl-i Beyt: Hicrân gicesinde baña vaşl temessükini ve pervânesini irsâl eyle, yoksa seniñ derdiñden cihâni şem^c gibi yandırırim.

گر کمیت اشک گلگونم نبودی گرم رو
کی شدی روشن بگیتی راز پنهانم چو شمع

Ger kumeyt-i eşk-i gulgûnem ne-bûdî germ-rev
Key şûdî rûşen be-gîtî râz-i piñhânem çu şem^c

Kumeyt ism-i taşgîr şüretinde kıızıl doru¹ ata dirler, yelesi² ve kuyruğu siyâh ola. Bâdeye de **kumeyt** dirler, ammâ bunda at murâddır. **Kumeyt-i eşk-i gulgûn** iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Germ-rev** tîz yüriyici, vaşf-ı terkîbîdir, revîden'den.

Mahşûl-i Beyt: Eşk-i gulgûnum kümeyti tîz-rev ya'nî muhkem yüriyici olmasa, hâşılı, gözümden ƙanlı yaş muhkem akmayaydı, cihânda kaçan rûşen u vâzîh olurdu gizli râzîm şem^c gibi? Ya'nî şem^c gibi sırr-ı 'ışkım aşikâre olmazdı dimekdir.

در میان آب و آتش همچنان سرگرم تست
این دل زار و نزار اشک بارانم چو شمع

Der-miyân-ı āb u āteş hemçünân ser-germ-i tu'st
În dil-i zâr u nizâr-ı eşk-bârânem çu şem^c

Ser-germ kellesi kızğıñ³, 'âşık ma'nâsınañdır. **Zâr** ȝelîl, **nizâr** arîkdir. **Eşk-bârân**; elif ve nûn ƙâfiye žarüretiçün gelmişdir, ve-illâ **eşk-bâr** müte'addidir, eşk yağdırıcı ma'nâsına vaşf-ı terkîbîdir.

Mahşûl-i Beyt: Bu şem^c gibi eşk yağdırıcı zâr u nizâr göñlüm seniñ kızğıñ⁴ 'âşikîndir āb u āteş içinde iken. Ya'nî egerçi göñlüm göz yaşıyla 'ışk âtesi içindedir, ammâ gine seniñ kellesi kızğıñ⁵ 'âşikîndir. Hâşılı, āb u āteş muhabbet u ȝarâretine mânî^c olmadı.

cennet de huriler de yanar (cenneti de hurileri de yandırırim.).

1 S, T: şorî.

2 T, F: yalısı.

3 S: kellesi kızğıñ. M: başı kızğıñ.

4 S: kızğıñ.

5 S: kızğıñ.

کوه صبرم نرم شد چون موم در دست غمت
تا در آب و آتش عشقت گدازانم چو شمع

Kûh-ı şabrem nerm şud çun mûm der-dest-i gamet
Tâ der-âb u âtes-i 'ışket gudâzânem çu şem'

Gudâzân; elif ve nûn bunda vaşfiyyet ma'nâsını ifâde ider, ya'nî **gudâzân** şîfat-ı müşebbehedir.

Mahşûl-i Beyt: Benim şabrimı>tagı bal mumı gibi nerm oldu ya'nî yumuşa-
dı seniñ ǵamıñ elinde ol vakıtden beri ki âb u âteş arasında şem' gibi erigenem¹.

بی جمال عالم آرای تو روز من شبست
با کمال عشق تو در عین نقصانم چو شمع

Bî-cemâl-i 'âlem-ârây-ı tu rûz-ı (352a) men şeb'est
Bâ-kemâl-i 'ışk-ı tu der-'ayn-ı noğşânem çu şem'

Cemâl-i 'âlem-ârâ beyâniyyedir, **'âlem-ârâ** vaşf-ı terkîbîdir, ârâyîden'den,
'âlem bezeyici dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ 'âlem bezeyici cemâliñsiz benim günüm gicedir,
ya'nî seniñ firâkînda benim günüm gicedir. Seniñ 'ışkıñ kemâliyle şem' gibi
'ayn-ı noğşândayım, ya'nî bende 'ışkıñ kâmil iken şem' gibi 'ayn-ı noğşândan-
yım erimekden.

سرفرازم کن شبی از وصل خود گردن کشا
تا منور گردد از دیدارت ایوانم چو شمع

Ser-fîrâzem kon şebî ez-vaşlı-ı hod gerden-keşâ
Tâ munevver gerded ez-didâret eyvânem çu şem'

Ser-fîrâz vaşf-ı terkîbîdir, başı yükselici ma'nâsına, 'âlî-cenâbdan kinâyetdir.
Gerden-keş vaşf-ı terkîbîdir, keşîden'den, boyun çekici dimekdir, mütekebbir
ve mu'anidden kinâyetdir, âhirinde elif harf-i nidâdır. **Tâ** harf-i ta'lil.

Mahşûl-i Beyt: Ey gerden-keş civân, beni bir gice vaşlıñdan ser-fîrâz eyle,
ya'nî mübeccel ü mu'azzam eyle, tâ ki seniñ didâriñdan eyvânım şem' gibi
münevver ola, hâşılı, kûdûmuñla hânemi rûşen eyle.

1 M: eriyem.

همچو صبحم يك نفس باقيست بى ديدار تو
چهره بنما دلبرا تا جان برا فشانم چو شمع

Hemçü şübhəm yek-nefes bākīst bī-didār-tu
Çihre bi-nmā dil-berā tā cān ber-efşānem çu şem^c

Ba'zı nüshada **bī-didār** yerine **bā-didār** düşmüştür, **bā** ile, bu taqdırce **ma'nā** **bā-umid-i didār-i tu** olur. **Şubhem; mīm** **ma'nā** cihetinden **yek-nefes**'e muğayyeddir, **yek-nefesem** taqdırinde.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ dīdārnıñsız şübhə gibi bir nefesim bākīdir. İmdi ey dilber, çehreñi göster, tā şem^c gibi cān¹ nişār ideyim.

آتش مهر ترا حافظ عجب در سر گرفت
آتش دل کی بآب دیده بنشانم چو شمع

Āteş-i mihr-i tu-rā Hâfiż 'aceb der-ser girift
Āteş-i dil key be-āb-i dīde bi-nşānem çu şem^c

Mahşûl-i Beyt: Seniñ muhabbetiñ āteşini Hâfiż 'aceb başında tutdu, ya'nı muhabbetiñe başında mekān eyledi, həşili, sevdāñı başına aldı. Yürek āteşini ķaçan āb-i dīdemle söyündürürüm şem^c gibi? Ya'nı āteş-i dilim bir mertebededir ki anı deryālar şuları söyündürmege² kādir degil, ķanda қaldı ki gözüm yaşı? Həşili, keşret-i āteş-i 'ışķdan şikāyetdir. (^{S,M+} Hâce gāyibden muhāṭaba³ iltifat buyurdu.)

1 M: cānimı.

2 T: söyündürmege.

3 S: muğāyebeden muhāṭabaya.

[ĞAYN HARFI]

Ve lehu eyzan fî ḥarfî'l-ğayn¹

348

**Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

سحر ببوی گلستان همی شدم در باع
که تا چو بلبل بی دل کنم علاج دماغ

Seher be-bûy-i gulistân hemî-şudem der-bâg
Ki tâ çu bulbul-i bî-dil konem 'ilâc-ı dimâg

Bûy bunda ümîd ma'nâsına nadır ve ķokuyı īhâm ider. **Şudem** bunda reftem ma'nâsına nadır. **Der-bâg; der** ҳarf-i şila. **Ki** ҳarf-i beyân. **Tâ** ҳarf-i ta'lîl. **Bulbul-i bî-dil** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seher vakıtinde gülistan ümîdiyle bâga vardım ki bülbül-i bî-dil gibi dimâgîma 'ilâc eyleyem.

بچهره گل سوری نگاه می کردم
که بود در شب تاری بروشنى چو چراغ

Be-çihre-i gul-i sûrî nigâh mî-kerdem
Ki bûd der-şeb-i târî be-rûşenî çu çerâg

Be-çihre; bâ ҳarf-i şila, **çihre** yüz. **Gul-i sûrî** beyâniyyedir, Edirne gülîne dirler ki andan gül-âb çıkar, **gul-i sûrî** dirler, 'Arabça cûrî dirler. **Şeb-i târî** beyâniyyedir, **yâ** ҳarf-i tenkîr. **Be-rûşeni; bâ** ҳarf-i ʐarf ve **yâ** ҳarf-i maşdar. **Çerâg** mumuñ fetîlesinde yanana áteşe dirler, 'Arabça sirâc dirler.

Mahşûl-i Beyt: Bâga varıacak² gül-i sûrî cehresine nażar eyledim ki қarańılık gice içinde aydınlıkda çerâg gibi idi, ya'nî çerâg gibi ziyâ virürdi³.

1 T: Ve lehu eyzan. S: Ḥarfî'l-ğayn.

2 T: varicek.

3 S: virdi.

چنان بحسن و جوانئ خویشتن مغور
که داشت از دل بلبل هزار گونه فراغ

Cûnân be-hüsün u civâñ-i hîşten mağrûr
Ki dâst ez-dil-i bulbul hezâr gûne ferâg

Mahşûl-i Beyt: Gül-i sûrî kendi hüsn ü civânlığına şöyle mağrûr idi ki bülbül-i bî-dilden biñ durée ferâğı var idi, ya'nî bülbül-i bî-diline hîç i'tibârı yoğidi. Hâşılı, dil-i bülbülü tefâkîkud u ta'ahhûd eylemezdi.

گشاده نرگس رعنا ز حسرت آب از چشم
نهاده لاله ز سودا بجان و دل صد داغ

Guşâde (352b) nergis-i râ'nâ zi-hasret âb ez-çeşm
Nihâde lâle zi-sevdâ be-cân u dil şed dâg

Mahşûl-i Beyt: Nergis-i râ'nâ hasretden çeşm-i çeşminden çeşme açmış¹, ya'nî giryân olup yaşlar akitmiş, lâle de sevdâsından cân u diline yüz dâg կomış.

زبان کشیده چو تیغى بسرزنش سوسن
دهان گشاده شقايق چو مردم ایفاغ

Zebân keşide çu tîğî be-ser-zenîş sûsen
Dehân guşâde şakâyîk çu merdum-i eyfâg

Eyfâg, feth-i hemze ve fâ ile, (^{M+} yefâg'ıñ cem'idir,) ǵammâz² dimekdir ve kesr-i hemze ile (^{M+} ifâl bâbından maşdardır,) çok söylemek. Bunda feth-i hemze iledir, zîrâ kesr ile olnca **merdum**'e hamli müşkildir.

Mahşûl-i Beyt: Sûsen serzeniş için kılıç gibi dil çekmiş ya'nî dilin uzatmış, şakâyîk da (^{M+} anı görüp) ağızın açmış ǵammâz 'âdem gibi.

گھى چو باده پرستان صراحى اندر دست
گھى چو ساقئ مستان بکف گرفته ایاغ

Gehî çu bâde-perestân şurâlhî ender-dest
Gehî çu sâki-i mestân be-kef girifte ayâg

1 M: nergis-i râ'nâ âb hasretinden çeşminden çeşme açmış.

2 M: ǵammâzlar.

Mahşûl-i Beyt: Bu beyt de şakâyîkîn hâlin beyân ider. Gâh bâde-nûşlar gibi şûrâhî elinde ve gâh mestler sâkîsi gibi eline ķadeh almış. Hâşılı, lâleniñ gonçasını şûrâhîye ve açılmışını¹ ķadehe teşbih eylemiş.

نشاط و عیش و جوانی چو گل غنیمت دان
که حافظا نبود بر رسول غیر بلاغ

Neşât u 'ayş u civânī çu gul ǵanîmet dân
Ki Hâfiżâ ne-buveđ ber-resûl ǵayr-i belâğ

Neşât, feth-i nûn'la, şenlik ma'nâsinadır, ammâ nûn'uñ kesriyle nâşîtiñ cem'idir². **Ki** ҳarf-i ta'lil. **Resûl** peygambere ve elçiye ve ķâdî mułâzîrinâ diriler, bunda murâd ҳaber viricidir, her kim olursa (^{M+} olsun.) **Belâğ**, bâ'nîñ fethiyle, ismdir, tebliğ ma'nâsına, selâm teslîm ve kelâm tekîlîm ma'nâsına ism olduğu gibi.

Mahşûl-i Beyt: Şenligi ve yigitliği ve 'ayş u 'işreti gül gibi ǵanîmet bil. Zîrâ ey Hâfiż, resûl üzerine ҳaber virmekden ǵayri nesne lâzım degil, ya'nî virdüğü ҳaberi tutdurmak, üzerine lâzım degil. Niteki Hâdiş-i Şerif'de buyurur: 'Bellîg mā 'aleyke fe-in lem yakbelü felâ 'aleyke'. (^{M,T+} Ma'nâsi; seniñ üzerine lâzım olanı irişdir, eger қabûl eylemezlerse seniñ üzerine nesne lâzım gelmez.) İmdi ben saña pend eyledim, tutmazsañ sen bilürsin.

1 S: açılmasını.

2 M, T: Neşât şâdîlik ya'nî şenlik, nûn'uñ fethiyle, ammâ nûn'uñ kesriyle cem'-i nâşîtdir.

[FĀ HARFI]

Ve lehu eyzan fi ḥarfī'l-fā'i¹

349

Ez-Bahr-i Recez
<Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün

طالع اگر مدد دهد دامنش آورم بکف
 گر بکشم زهی طرب ور بکشد زهی شرف

Țâli' eger meded dehed dâmenes āverem be-kef
 Ger bi-keşem zihî tarab v'er bi-kuşed zihî şeref

Mahşûl-i Beyt: Țâli' eger meded virürse cânâniñ dâmânını ele getürürum, eger çekersem dâmânını güzel tarab ve eger cânân beni կatl iderse eyi şeref. Ya'nî dâmân-ı vişali elime girerse zihî zewk u şevk, ve-illâ vişâl müyesser olma-yup beni կatl iderse zihî 'izz u şeref.

طرف کرم ز کس نسبت این دل پرامید من
 گرچه سخن همی برد قصه من بهر طرف

Tarf-ı kerem zi-kes ne-best ìn dil-i pur umîd-i men
 Gerçi suhan hemi-bered kıssa-i men be-her taraf

Tarf-ı kerem (^{M,T+} beyâniyye,) fâ'ide-i kerem dimekdir. **Suhan** mübtedâ, bered hâberi, **kıssa**, **bered**'iñ mefûl-i şârihi ve **be-her taraf** gâyri-şârihi.

Mahşûl-i Beyt: Benim pür-ümîd gönlüm, ya'nî çok ümîdli gönlüm kim-seden kerem fâ'idesini bağlamadı, egerci sözüm ya'nî şîrim kışsamı her cânibe iledür. Ya'nî kelâmım ahyâlimi her cânibe inhâ ve i'lâm ider, ammâ hîç kimse-den baña bir nef hâsil olmaz.

چند بناز پرورم مهر بتان سنگ دل
 یاد پدر نمی کنند این پسران ناخلف

Çend be-nâz perverem mihr-i butân-ı seng-dil
 Yâd-ı peder ne-mî-konend ìn puserân-ı nâ-halef

1 S: Fi ḥarfī'l-fâ'i.

(^{M,T+} **Seng-dil** taş yürekli dimekdir, vaşf-ı terkîbî aksâmındandır.) **Halef**, hâniñ ve lâm’ıñ fethalarıyla, eyi oğula dirler, ammâ lâm’ıñ sükünüyla¹ yaramaz oğula dirler. (^{M,T+} Pes, **nâ-halef**, edât-ı selble, yaramaz oğul ma’nâsına nadır.)

Mahşûl-i Beyt: Taş yürekli mahbûbların muhabbetini niçeye dek nâz u ni’metle besleyeyim? Babalarını hiç añmazlar bu nâ-halef oğullar, ya’nî biz bunlarıñ muhabbetini nâzla perveriş eylediğümüzün ķadrini bilmediklerinden bizi añmadıkları.

از خم ابروی توام هیچ گشايشى نشد
وه كه درين خيال كج عمر عزيز شد تلف

Ez-ħam-ı ebrū-yı tuem hiç guşayışī ne-şud
Veh ki derin ḥayāl-i kec ‘omr-i ‘azīz şud telef

Ez-ħam-ı ebrū-yı tuem iżāfetleri lāmiyyelerdir, **mīm** ma’nâ (**353a**) cihetinden **guşayış**’e muķayyeddir, **guşayışıyem** taķdîrinde, **yā** harf-i vahdet veya harf-i tenkîrdir. **Veh**, vâv’ıñ fethiyle, esmâ-i efâlden edât-ı teğâbündür. **Ki** harf-i beyân

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ebrûñ büklüminden baña hiç bir feth-i bâb olmadı, ya’nî benim cānibime² meyl eylemedi. Ḥayf ki bu egri ḥayâlde ‘omr-i ‘azîzim telef oldu. Ya’nî ḥayf ki baña meyl eyemek ümîdinde ‘omr-i ‘azîzim telef oldu, ḥâlbuki baña hiç bir fâ’idesi olmadı.

ابروی دوست کى شود دست کش من ضعيف
کس نزدست ازین کمان تیر مراد بر هدف

Ebrū-yı dôst key şeved dest-keş-i men-i ża‘if
Kes ne-zede’st ezîn kemân tîr-i murâd ber-hedef

Dest-keş vaşf-ı terkîbidir, keşiden’den, el çekici ma’nâsına ya’nî yidekçi³, niteki a’mâlarını elinden yiderler. Cenîbe-keş dirler ekâbiriñ yidegini yiden kimseye. **Ne-zede’st**’iñ aslı **ne-zede-est**’dir, **hâ-yı** resmî žarüret-i vezniçün ħazf olunmuşdur. **Kemân**’dan murâd ebrû-yı cānândır. **Tîr-i murâd** beyâniyyedir. **Hedef** ok nişâni.

1 S: sükün-ı lâmla.

2 S: cānîm.

3 S: yedici. T’de ‘y’ harfine kesre verilerek (yidekçi, yidegini, yiden) şeklinde yazılmıştır.

Mahşûl-i Beyt: Dostuñ ebrûsi ben že'ifiñ kaçan dest-keşi olur ya'nî baña kaçan meyl ider, istifhâm-ı inkârî tarîkiyle, hâşılı, baña mâ'il olmaz, zîrâ kimse bu kemândan tîr-i murâdını hedefe urmamışdır, ya'nî kimse ebrû-yı cânâñ kemâñından murâd alup behremend olmamışdır.

من بخيال زاهدى گوشە نشين و طرفه آنك
مغبچه ز هر طرف مى زندم بچنگ و دف

Men be-ḥayāl-i zāhidī gūše-niṣīn u ṭurfa ān-k'
Muğ-beçe'i zi-her taraf mī-zenedem be-çeng u def

Turfa ān k' müşrâ'-ı şâniye merhündur. **Turfa** 'aceb dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben zâhidlik hayâliyle gûše-niṣînim ve 'aceb ol ki her tarafdan bir muğ-beçe beni çeng ü defle urur, ya'nî ben zâhidlik kąşdiyla gûše-niṣîn olup 'uzlet eyledikçe muğ-beçeler beni kendi hâlime կomazlar, zîrâ bâde-nûş olduğumu¹ bilürler. Pes, gerçekden zâhid olmayacağım bilürler, anîñçün beni temesetur idüp çeng ü defle ururlar.

بى خېرند زاھدان نقش بخوان و لا تقل
مست ریاست محتسب باده بده و لا تخف

Bi-ḥaber'end zâhidân naḳş bi-ḥān u lā-tekul
Mest-i riyâst muhtesib bâde bi-dih u lā-teḥaf

Bunda **nakş**'dan murâd muğannîler beyinde meşhûr olan **nakş**'dır ki sâbıkân beyân olunmuşdur. **Lâ-tekul** fi'l-nehy müfred muhâtâb, ma'nâ-yı lûgavisi söyleme dimekdir, ammâ burada murâd կavldır ki muğannîler beyinde ma'mûlun bihdir, ya'nî naḳş oku, կavl okuma dimekdir, zîrâ naḳş şerî'ate nisbet efhaşdır կavlden, zîrâ կavlde 'ten teneten'² ve terennümât olmaz. İmdi zâhid bî-ḥaber câhil olduğucun naḳşı ve կavli fark eylemez. İmdi naḳş oku ki կavlden lezîzdir³ dimekdir. (^{M.T+} **Lâ-teḥaf** fi'l-i nehy müfred muhâtabdır, korkma dimekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Muğannîye hîṭâb idüp buyurur: Zâhidler bî-ḥaber câhil-lerdir. Pes, ey muğannî, naḳş oku, կavl okuma. Muhtesib de mest-i riyâdîr, ey sâkî, bâde vir ve korkma Hâşılı, muhtesib mest olunca bâde içmeden korkma, zîrâ seniñle bir hâlli olur ve içdügüñe nesne dimez.

1 T: oldugimi.

2 M: tını tını tan tana. S: tene tene tene.

3 S: կavlden 'azîzdir ve lezîzdir.

صوفی شهر بین که چون لقمه شبهه می خورد
پاردمش دراز باد آن حیوان خوش علف

Şüft-i sehr bîn ki çun lokma-i şubhe mî-hored
Pârdemeş dirâz bâd ìn hayevân-ı hoş-‘alef

Pârdem kusķun. **Hayevân** aslı üzerine ya'nîn fethiyle okunur, tâ ki mevzûn ola. (^{M,T+} ‘Alef hayvânlaraya yedirdikleri nesnelere dirler.) **Hoş-‘alef** hayvân'a şifatdır, ya'nî iżāfet-i beyāniyyedir. Zâhidi **hayvân**'a teşbih idüp şübheli lokma-sını ‘alef'e teşbih eylemiş. **Pârdem** işbâti taħkîr içündür, ya'nî eyer¹ ve semer urdukarı hayvândır.

Mahşûl-i Beyt: Şehriñ şûfisini gör ki şübheli lokma yir, kusķunu (353b) dırâz olsun bu hoş-‘alef hayvânın, ya'nî hayvânlığı² ziyâde olsun, hâşılı, şübheli lokma yimekden hâlî olmasun.

حافظ اگر قدم زنی در ره خاندان عشق
بدرقة رهت شود همت شحنة نجف

Hâfiż eger ķadem zenî der-reh-i hânedân-ı ‘ışk
Bedraķa-i rehet şeved himmet-i şâhne-i Necef

(^{M,T+} **Kadem zenî** ķadem urursaň ya'nî ķadem ķorsaň.) **Hânedân** ehl-i beyt ve ev issi dimekdir, ‘ışk'a iżāfet beyāniyyedir. (^{M,T+} **Bedraķa** bunda kulağuz ma'nâsına nadır. **Şeved** bunda fi'l-i mužâri'le emr-i ga'ib ma'nâsına olmak mümkündür.) **Himmet-i şâhne-i Necef** lämiyyelerdir. (^{M,T+} **Şâhne** şubaşıya dirler.) **Necef** Kûfe şehriniñ yanında ve Hażret-i İmâm-ı ‘Alî'niñ türbesi olduğu yeriñ ismidir, ‘kerremellâhu vechehu’. **Şâhne-i Necef**den murâd Hażret-i İmâm kendidir. Mevlânâ Câmî hażretleri İmâm-ıñ menkabetinde **şâhne-i Necef** buyurdığıñ Revâfiż aña bugž iderler, hâlbuki Hâce anlardan evvel buyurmuşdur, ammâ aña nesne dimezler, garîb kışsadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ‘ışk hânedânı yolına eger ķadem ķorsaň ya'nî ‘âşık olursaň saňa yol kulağızi olur veya olsun Hażret-i İmâm-ı ‘Alî'niñ himmeti, zîrâ silsile-i ‘uşşâk aña müntehî olur. Hâşılı, pîr ü pîş-i ķadem-i ‘âşikândır. Pes, ‘âşık-ı şâdîk olana himmeti irişür, (^{M+} zilletde ķomaz dimekdir.)

1 T: eger.

2 T: hayvânlığı.

[KĀF HARFI]

Ve lehu eyzan fi ḥarfî'l-ḳāf'

350

Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

مقام امن و می بی غش و رفیق شفیق
گرت مدام میسر شود زهی توفیق

Maḳām-ı emn u mey-i bī-ġaş u refîk-i şefîk
Geret mudām tuyesser şeved zihî tevfîk

Emn bunda maşdardır, emin ma'nasına. **Ğaş** bunda çirk ma'nasınadır, (M,T+ şâfi muķabili, aşlında şin müseddededir.) **Refik-i şefik**; (M,T+ refîk yoldaş, şefîk râḥîm, esirgeyici ma'nasına, iżâfetler) beyâniyyelerdir. **Tevfîk** Allâhu Te'âlâ ķuluñ murâdını kendi murâdına uydurmağa dirler ve ba'zılar didiler, itâ'ate ķuvvet u ķudret virmeye dirler.

Mahşûl-i Beyt: Emîn makâm u şâfi bâde (M+ ki dürdi olmaya) ve müşfîk yoldaş eger saña dâ'im müyesser olursa zihî tevfîk-i Hudâ².

جهان و کار جهان جمله هیچ در هیچست
هزار بار من این نکته کرده ام تحقیق

Cihân u kâr-ı cihân cümle hîç der-hîç'est
Hezâr bâr men īn nukte kerdeem taħkîk

Ba'zi nûshâda **hîç ber-hîç** vâki'dir, **ber** 'ibaretiyle, ma'na birdir.

Mahşûl-i Beyt: Cihân ve cihânının işi ya'nî dünyâya müte'allik maşlaḥat hîçle hîçdir (M,T+veyâ hîçden hîçdir), hâşılı, i'tibârı yok dimekdir. Biñ kerre ben bu nükteyi taħkîk eylemişim, ya'nî cihân ve kâr-ı cihân emr-i bî-i'tibâr olduğunu biñ kere³ tecrübe ve imtiħân eylemişim⁴.

1 T: Ve lehu eyzan. S: Fi ḥarfî'l-ḳāf'

2 S: zihî tevfîk-i Hudâ saña.

3 S: olduğunu ben taħkîk eylemişim, ya'nî biñ kere.

4 M: eylemişim, hîçdir.

بِمَأْمَنِي رو و فرَصَت شَمَرْ غَنِيمَتْ وَقْتْ
كَه در كَمِينَگَه عمرَنْد قاطِعَانْ طَرِيقْ

Be-mē'menī rev u furşat şumur ğanîmet-i vaqt
Ki der-kemîngh-i 'omr'end kâtî'an-ı tarîk

(^{M+} **Be-me'menī;**) (^{S,T+} **me'men**) ism-i mekândır, emîn olacak yer, **bā** harf-i şila ve **yā** harf-i vaştet. **Rev**, (^{M,T+} râ'nîn fethîyle,) fi'l-i emr-i muhâtab, (^{M,T+} revîden'den, var dimekdir.) **Ki** harf-i ta'lîl. **Kemîngh** ism-i mekândır, pusı yeri ma'nâsına. (^{M,T+} **Kâtî'an-ı tarîk** yol kesicilerdir.)

Mahşûl-i Beyt: Bir emîn olacak yere var ve vaktiñ ğanîmetini furşat bil, zîrâ yol kesicileri 'ömür pusigâhındadır, ya'nî 'ömür ma'riż-i fenâda (^{S,M+} ve mahall-i zevâldedir,) dergâh-i cânâن ise me'men-i hâşdîr, pes, aña ilticâ eyle ki hayatıñ cavidân bulasın, (^{M+} ya'nî ebedî hayatıñ bulasın.)

دریغ و درد که تا این زمان ندانستم
که کیمیای سعادت رفیق بود رفیق

Dirîğ u derd ki tâ īn zamân ne-dânistem
Ki kîmyâ-yî sa'âdet refîk bûd refîk

Mahşûl-i Beyt: Dirîğ u derd u hayatıñ imiş yoldaş. Hâşılı, (^{S,M+} yoldaş) yokluğuna taħassür çeker.

بِيَا كَه تُوبَهْ زَلْعَلْ نِغَارْ وَ خَنْدَهْ جَامْ
حَكَائِيْسَتْ كَه عَقْلَشْ نَمِيْ كَنْدْ تَصْدِيقْ

Bi-yâ ki tovbe zi-la'l-i nigâr u ḥande-i câm
Taşavvuri'st ki 'akleş (354a) ne-mî-koned taşdîk

Ekşer nûşhada **taşavvur** yerine **hikâyet** düşmüştür, ammâ **taşdîk**'e nisbet **taşavvur** münâsibdir. **Hande-i câm**'dan murâd bâde ile pür olmasıdır.

Mahşûl-i Beyt: Gel ki la'l-i nigâr ve ḥande-i câmdan tevbe eylemek bir taşavvurdur ki 'akıl anı taşdîk eylemez, ya'nî bu iki nesneden tevbe eylemeli 'akıl kabûl eylemez, zîrâ ziyâde şâ'b u müşkildir¹.

1 S, T, F: ziyâde şâ'bdir.

ملاحتى كه ترا در چه زنخدانست
بكنه آن نرسد صد هزار فکر عميق

Melâhatî ki tu-râ der çeh-i zenehdân' est
Be-kunh-i ân ne-resed şed hezâr fîkr-i 'amîk

(^{M,T+} **Melâhatî; yâ** harf-i vahdet.) **Ki** harf-i râbît-1 şifat. **Çeh-i zenehdân** beyâniyye. **Kunh** bir nesneniñ nihâyeti. **'Amîk** deriñ, ekşer şuda müsta'meldir.

Mahşûl-i Beyt: Bir melâhat u leşâfet ki seniñ eñegiñ çukurundañdır¹, anıñ ǵäyetine (^{S,M+} ve nihâyetine) yüz biñ deriñ fikir² irismez, ya'nî melâhati hadden bîründür dîmekdir.

كجاست اهل دلى تا كند دلالت خير
كه ما بدوست نبرديم ره بهيچ طريق

Kucâst ehl-i dilî tâ koned delâlet-i hayr
Ki mā be-dôst ne-burdım reh be-hîç tarîk

Mahşûl-i Beyt: Kandadır bir ehl-i dil, tâ ki bizi hâyra kulağuzlaya? Zîrâ biz hîç bir tarîkile dosta yol iletmedik, ya'nî bize hîç bir vecihle vişâl müyesser olmadı. (^{M+} El-hâşîl, dosta vüshûl bulmağa ehl-i dilden himmet isterim dîmekdir.)

اگر چه موی میانت بچون منى نرسد
خوشت خاطرم از فکر این خیال دقیق

Egerci müy-i miyânet be-çun menî ne-resed
Hoş'est hâtirem ez-fîkr-i in hayâl-i dağık

Mahşûl-i Beyt: Egerci seniñ kııl gibi ince beliñ benim gibiye irismez ya'nî lâylîk degildir, bunuñ biriyle hâtırim hoşdur bu ince hâyâl fikriyle. Ya'nî egerci elim miyâniña irismez, ammâ anıñ ince fikriyle hâtırim hoşdur.

اگر برنگ عقیقت اشک من چه عجب
keh مهر خاتم چشم منست همچو عقیق

Eger be-reng-i 'akîk' est eşk-i men ci 'aceb
Ki muhr-i hâtem-i çeşm-i men'est hemçü 'akîk

1 S, M: seniñ çukuruñdadır.

2 S, M: deriñ deriñ fikir.

Mahşûl-i Beyt: Eger ‘akîk renginde ise benim gözüm yaşı ‘aceb degil, ya‘nî gözüm yaşı kıızıl kan ise ‘aceb degildir¹, zîrâ benim gözüm hâteminiñ mühri ‘akîk gibidir. Ya‘nî gözüm kîpkîzil kandır, andan kanlı yaş gelse ‘aceb degil.

بَخْنَدِهْ گَفْتَ كَهْ حَافِظَ غَلَامَ طَبَعَ تَوَامَ

بَيْنَ كَهْ تَأْبِقَهُ حَدَمَ هَمَىْ كَنْدَ تَحْمِيقَ

Be-hande goft ki Hâfiż gulâm-ı ṭab¹-ı tuem
Bi-bîn ki tâ be-çî haddem hemî-koned taḥmîk

Tâḥmîk bir kimseyi hamâkate nisbet eylemege dirler.

Mahşûl-i Beyt: Cânân gülüp didi, ey Hâfiż, seniñ ṭab¹în kâliyam. Hâce buyurur ki gör ki beni ne ķadar² tâḥmîk ider, ya‘nî böyle dimesi istihzâ tarîkiyedir, gerçekden degil.

351

Ve lehu eyzan

Ez-Bahr-i Müctes

Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilat

زبان خامه ندارد سر بیان فراق
و گرنه شرح دهم با تو داستان فراق

Zebân-ı hâme ne-dâred ser-i beyân-ı firâk
Vu ger ne şerh dehem bâ-tu dâstân-ı firâk

Zebân-ı hâme beyâniyyedir. **Ser-i beyân-ı firâk** lâmiyyelerdir. **Ser** bunda sevdâ ve ārzü ma‘nâsına nadir. **Beyân-ı firâk** maşdarîn mefûline iżâfetidir. **Vu ger ne** ve-illâ ma‘nâsına nadir. **Şerh dehem** şerh virürdüm dimekdir. **Bâ-tu; bâ** hârf-i şîla, saña dimekdir. **Dâstân** hikâyet.

Mahşûl-i Beyt: Kalem diliniñ firâk beyâni sevdâsi yok, ya‘nî firâkı beyân eylemek istemez, ve-illâ saña firâk dâstânını şerh virürdüm, ya‘nî firâkı şerh eylerdim. Ya‘nî kalem câmid iken firâkı diline almağa râzî degil, pes, ‘âşıklarîn ne yüregi var ki dile getüreler veya kitâbet³ eyleyeler, zîrâ firâk bir şenî emirdir, Allâhu Te‘âlâ ‘âşıkları andan şâklaşun.

1 T: ya‘nî kıızıl kan ise.

2 T, F: ne hadde.

3 S: kinâyet.

رفیق خیالیم و همرکیب شکیب
قرین آتش هجران و هم قران فراق

Refîk-i hayl-i hayâlim u hem-rekîb-i şekîb
Karîn-i âtes-i hicrân u hem-kîrân-i firâk (354b)

Refîk-i hayl-i hayâlim lâmiyye ve beyâniyyedir. **Hayl** bunda bölük mā'nâ-sınadır. **Rekîb** rikâb'ıñ imâlesidir, ya'nî elifiñ mā-ķablîni meksûr idüp elifi yâ'ya ķalb iderler, 'ilm-i ķâfiyede bu kâ'ideye imâle dirler. Niteki Enverî buyurur:

Beyt: تا ماھرویم از من رخ در نقاب دارد
نی دیده خواب یابد نی دل شکیب دارد

Tâ mâh-rûyem ez-men ruh der-naķib dâred
Nî dîde hâb yâbed nî dil şekîb dâred¹

Şekîb'e muvâfiq olmak için niğâb'ı naķîb eylemiş. **Şekîb** şabır mā'nâsı-nadır.

Mahşûl-i Beyt: Cânâniñ hayâli 'askerine refîk ve şekîbe hem-rikâbız, ya'nî şâbre üzengideşiz², hâşılı, şâbiriz. Hicrân âtesine yoldaş ve firâka hem-kîrânınız (M+ ya'nî mukârânız.) Hâşılı, firâka қoşulmuş ve andan ayrılmazız, ya'nî dâ'imâ firâk u hicrândayuz.

دریغ مدت عمرم که بر امید وصال
بسر رسید و نیامد بسر زمان فراق

Dirîg muddet-i 'omrem ki ber-umîd-i vişâl
Be-ser resîd u ne-y-âmed be-ser zamân-ı firâk

Be-ser resîd uca ve ǵâyete irişdi, ya'nî dükendi dimekdir³.

Mahşûl-i Beyt: Hayf ki 'ömrüm zamâni vişâl ümîdiyle ǵâyete irişdi ve dükendi, ammâ firâk zamâni nihâyete ve ǵâyete gelmedi, ya'nî zamân-ı 'ömür dükendi, ammâ zamân-ı firâk dükenmedi.

¹ Ay yüzlü sevgilim benden yüzünü örttügü sürece ne gözde uyku, ne de gönülde sabır/tahammül bulunur.

² S: üzengideyüz.

³ S: Be-ser resîd; ser uca ve ǵâyete dirler, ya'nî ǵâyete irişdi ve dükendi dimekdir.

سری که بر سر گردون بفخر می‌سودم
براستان که نهادم بر آستان فراق

Serî ki ber-ser-i gerdûn be-fâhr mî-sûdem
Be-râstân ki nihâdem ber-âsitân-ı firâk

Serî; yâ harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbît-ı şifat. **Be-fâhr; bâ** harf-i muşâhabet. **Mî-sûdem** hikâyey-i hâl-i mâzî mütekellim vahde, sürterdim dimekdir. **Be-râstân; bâ** harf-i ķasem, **râstân** râst'în cem'idir, toğrilar dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Ber-âsitân; ber** harf-i istî'lâ, **âsitân** kapı eşigi.

Mahşûl-i Beyt: Bir baş ki fâhr ile felege sürterdim, râstlar hakkıçün ya'nî şâdiķ 'âşıklar hakkıçün ki ol başı âsitân-ı firâka ķodum, ya'nî firâk hîdmetine ta'yîn eyledim. (^{S,F+} İki berâstân tecnîs-i mürekkebdır.)

چه گونه باز کنم بال در هوای وصال
که ریخت مرغ دلم پر در آشیان فراق

Çi güne bâz konem bâl der-hevâ-yı vişâl
Ki rîħt murğ-ı dilem per der-âşıyân-ı firâk

Mahşûl-i Beyt: Vişâl hevâsında ne vechile ķanat açayım ki gönlüm murğı âşıyân-ı firâkda ķanadın dökdi. Ya'nî murğ-ı dilimde firâk tuy tus¹ ķomadı, pes, hevâ-yı vişâlde ne dürli pervâz eyleye. Hâşılı, firâk murğ-ı dilimi şöyle zebün eyledi ki ҳarekete mecâl ķomadı².

چه گونه دعوئ وصلت کنم بجان که شدست
دلم وکیل قضا و تنم ضمان فراق

Çi güne da'vî-i vaslet konem be-cân ki şude'st
Dilem vekil-i ķažâ vu tenem ɬamân-ı firâk

Ki harf-i ta'lîl. **Şude'st** müşrâ'-ı sâñîye merhûndur, aşlı **şudeest**'dir, **hâ-yı** resmî zârûret-i vezniçün ħazf olunmuşdur. **Vekîl;** bunda fa'il mef'ûl ma'nâsına nadır, **ķažâ**'ya iżâfet lâmiyyedir, (^{S,F+} **vekîl-i ķažâ** mevkûl-i ķažâ ma'nâsına nadır,) **ķažâ** bunda hûkm-i ezelîden 'ibâretdir, ķader gibi. **Damân-ı firâk** lâmiyyedir, **damân** bunda mutâzammîn ma'nâsına nadır, yâħud **damân** žâmin ma'nâsına nadır³.

1 S: tüyini.

2 S, M: mecâlim ķalmadı.

3 S'de cümle sırası farklı.

Mahşûl-i Beyt: Ne gûne seniñ vaşlıñ da'vâsin ideyim cânla ki gönlüm kažâniñ vekili ya'nî ķazâ üzerine ҳavâle olmuşdur ve tenim (^{T,F+} firâkî mutâzammîn olmuşdur. Hâşılı, gönlüm) ķazâ ve ķader emrindedir, benim elimde ve iħtiyârimda degil. Pes, da'vâ-yi viśâl benim haddim degil.

ز سوز شوق دلم شد کباب دور از یار
مدام خون جگر می خورم ز خوان فراق

Zi-süz-i şevk dilem şud kebâb (355a) u dûr ez-yâr
Mudâm ħûn-i ciger mî-ħorem zi-hân-i firâk

Mahşûl-i Beyt: Şevk sûzîndan yüregim kebâb oldu, hâlbuki yârdan ıraq ya'nî yâriñ firâkında dâ'imâ ciger ķanını içерim firâk sofrasından. (^{M+} Hâşîl-i kelâm, firâk sofrasında) nevâlem ħûn-i cigerdir.

کنون چه چاره که در بحر غم بگردابی
فتاد زورق صبرم ز بادبان فراق

Kunûn ci çâre ki der-bâhr-i ġam be-girdâbî
Futâd zevrâk-i şabrem zi-bâdbân-i firâk

Be-girdâbî müşrä'-i şâniye merhündur, **yâ** harf-i vahdet. **Zevrâk** keşti cinsiñ bir nevîdir, **şabr**'a iżâfet beyâniyyedir. (^{M,T+} **Bâdbân** gemi yelkeni, **firâk**'a iżâfet beyâniyyedir.)

Mahşûl-i Beyt: Şimdi ne çâre ki ġam deñizinde bir girdâba düşdi şabrim zevrâkî firâk bâdbânından. Ya'nî firâk u iħtiyâk sebebiyle ġama düdüm dimekdir, hâşılı, ġam u ġušşa ile şabır bir yerde cem' olmaz.

بسی نماند که کشتی عمر غرقه شود
ز موج شوق تو در بحر بی کران فراق

Besî ne-mând ki keşti-i 'omr ġarķa şeved
Zi-mevc-i şevk-i tu der-bâhr-i bî-kerân-i firâk

Kerân kenâr ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Çok zamân kâlmadı ki 'ömür keştisi ġarķ olisardır seniñ şevkiñ mevcinden firâkîn bâhr-i bî-kenârında. Ya'nî çok zamân kâlmadı ki 'ömrüm fenâ bulisardır seniñ şevkiñden bâhr-i firâkda.

فلك چو ديد سرم را اسير چنبر عشق
ببست گردن صبرم بريسمان فراق

Felek çu did serem-rā esir-i çenber-i 'ışk
Bi-best gerden-i şabrem be-rismān-ı firāk

Esîr-i çenber-i 'ışk lämiyye ve beyâniyyedir. **Gerden-i şabr** beyâniyye. **Ris-mân-ı firâk** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Felek çünkü benim başımı firâk çenberine esir gördü, şabrim gerdenini rîsmân-ı firâkla bağladı. Ya'nî beni ki esîr-i 'ışk ya'nî 'âşık gördü, şabrimi firâkla muşayyed eyledi, ya'nî firâka şâbir eyledi.

فراق و هجر که آورد در جهان یا رب
که روز هجر سیه باد و خانمان فراق

Firâk u hecr ki āverd der-cihān yā Rab
Ki rûz-ı hecr siyeh bâd u hânumân-ı firâk

Ki bunda ismdir, kim ma'nâsına. **Der-cihân; der** harf-i şila. **Yā Rab** 'acabâ ma'nâsınıdır. **Ki** harf-i beyân. **Rûz-ı hecr siyeh bâd** ya'nî mâtem-zede ve müşîbetli olsun. **Hânumân** (^{M,T+} mâl ü) mülk ü esbâb-ı dünyâ ma'nâsınıdır.

Mahşûl-i Beyt: Firâkla hicrâni dünyâya kim getürdi 'acabâ? Ki hecrin günü ve firâkîn hânumânı siyâh olsun, ya'nî ikisi de mâtemde ve müşîbetde olsunlar.

پای شوق گر این ره بسر شدی حافظ
بدست هجر ندادی کسی عنان فراق

Be-pây-i şevk ger īn reh be-ser şudî Hâfiż
Be-dest-i hecr ne-dâdî kesî 'inân-ı firâk

(^{M,T+} **Pây-i şevk** beyâniyye. **Be-ser şudî;**) **be-ser şuden** nihâyete varmağdır, ya'nî dükenmek ma'nâsına. Niteki Gülistân'da buyurur:

Beyt: درین اميد بسر شد دريغ عمر عزيز
که آنچه در دلم است از درم فراز آيد

Derîn umîd be-ser şud dirîg 'omr-i 'azîz
Ki ân-çi der-dilem'est ez-derem firâz âyed¹

¹ Değerli ömrüm ne yazık ki gönlümde olanın gerçekleşmesi yani kavuşma ümidiyle tükendi.

Şudî hikâyet-i hâl-i mâzî olaydı dîmekdir, (^{M,T+} **be-ser** olaydı ya'nî nihâyet bulaydı.) **Dest-i hecr** ve **'inân-i firâk** beyâniyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, eger bu yol şevk ayağıyla nihâyet bulsa ve bunuñ nihâyetine şevk ayağıyla varılsa hîc kimse hicrân eline firâk 'inânını virmezdi. Ya'nî râh-ı 'îşk eger şevk u şîdk-ı muhabbetle ve hûlûş-ı tâviyyetle kâf' olaydı hîc bir 'âşîk firâkla mehcûr olmazdı, zîrâ bu eşyânıñ muktežâsı vüşûldur, firâk degildir. Hâşılı, vişâle müstehâk olmağa şevk-i dil ü şîdk-ı bâtin u hûlûş-ı derûn gerek, [ama bunlar yeterli değil.]

352

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

کسی مباد چو من خسته مبتلای فراق
 که عمر من همه بگذشت در بلای فراق

Kesi me-bâd çu men-i hâste mubtelâ-yı firâk
 Ki 'omr-i men heme bi-gzeşt der-belâ-yı firâk

Mahşûl-i Beyt: Ben hâsta gibi bir kimse mübtelâ-yı firâk olmasun, (355b) zîrâ benim 'ömrüm cemî'an belâ-yı firâkda geçdi.

غريب و عاشق و بي دل فقير و سرگردان
 کشیده محنت ایام و داغهای فراق
 Garîb u 'âşîk u bî-dil fâkir u ser-gerdân
 Keşide mihnet-i eyyâm u dâghâ-yı firâk

Mahşûl-i Beyt: Garîb u 'âşîk u bî-dil fâkir u ser-gerdânım, eyyâm mihneti ni çekmiş ve firâk dâğlarını. Hâşılı, bu şifatlar benim hâlimdir.

اگر بدست من افتد فراق را بکشم
 بآب دیده دهم باز خونهای فراق

Eger be-dest-i men ufted firâk-râ bi-kuşem
 Be-âb-ı dîde dehem bâz hûn-bahâ-yı firâk

Mahşûl-i Beyt: Eger benim elüme düşerse firâkı öldürürüm ve gözüm yaşıyla gine ƙan bahâsını virürem.

كجا روم چه كنم حال دل كرا گوييم
كه داد من بستاند دهد سزاي فراق

Kucâ revem çi konem hâl-i dil ki-râ gûyem
Ki dâd-ı men bi-sitâned dehed sezâ-yi firâk

Mahşûl-i Beyt: Ƙanda varayım, nice ideyim, göñül hâlini kime diyeyim ki benim dâdımı ala ve firâkıñ sezâsını ya'nî lâyıkını vire¹.

فراق را بفارق تو مبتلا سازم
چنان که خون بچکانم ز دیدهای فراق

Firâk-râ be-firâk-ı tu mubtelâ sâzem
Çunân ki һûn bi-çekânem zi-dîdehâ-yi firâk

Bi-çekânem; bâ һarf-i te'kîd, (M+ çekânem fi'l-i mužâri' mütekellim vâh-dedir, çekânîden'den,) elif ve nûn edât-ı ta'diyelerdir, tamzırırim ya'nî tamla-dırıım dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Firâkı seniñ firâkıñna mübtelâ ideyim, şöyle ki ƙan akıda-yım (S.M+ yaş yerine) firâkıñ gözlerinden, ya'nî firâka ƙan ağladayım.

من از کجا و فراق از کجا و غم ز کجا
مگر بزاد مرا مادر از برای فراق

Men ez-kucâ vu firâk ez-kucâ vu ǵam zi-kucâ
Meger bi-zâd merâ mâder ez-berây-ı firâk

Bi-zâd; bâ һarf-i te'kîd, (M,T+ zâd fi'l-i mâzî müfred ǵâ'ib, bunda müte'ad-diddir, toEqualı dimekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Ben ƙandan ve firâk ƙandan ve ǵam ƙandan? Meger anam beni firâk içün toEqualı. Ya'nî firâk u ǵamla benim ne münâsebetim var, meger anamdan bunları çekmekiçün toEqualı ola.

1 M: benim dâdımı ve feryâdımı ala ve benim çekdigim firâkıñ sezâsını ya'nî lâyıkını vire.

2 M: çekmek içün dünyaya geldim.

بداغ عشق چو حافظ ازین جهت شب و روز
ببللان سحر می زنم هوا فراق

Be-dâg-i 'ışık cu Hâfiż ezîn cihet şeb u rûz
Be-bulbulân-i şehir mî-zenem hevâ-yı firâk

Mahşûl-i Beyt: Anam beni firâk u ǵamîcün (^{M,T+} ya'nî firâk) u ǵam çekme-kiçün ṭogurdiği cihetden gice ve gündüz seniñ 'ışkıñ dâğıyla Hâfiż gibi şehir bülbülliyele firâk nevâsını ururum, ya'nî firâk ǵamından nâlış ü zârî iderim.

[KĀF HARFI]

Ve lehu eyzan fi ḥarfî'l-kâf'

353

Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

ای دل ریش مرا با لب تو حق نمک
 حق نگه دار که من میروم الله معک

Ey dil-i rîş-i merâ ber-leb-i tu ھاڭكى-نى نەمەك
 ھاڭ نىچە دار كى مەن مېرۇم اللە مۇك

Ey ḥarf-i nidâ, münâdâ mahzûf, ey cānān dimekdir. **Dil-i rîş-i merâ** iżâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. **Haڭkى-نى نەمەك** lâmiyye. (^{M,T+} Nigeħ dâr hifz eyle.) **Haڭ** (^{M,T+} muķaddem) mefūlidir **nigeħ dâr**'iñ. **Allâhu ma'ak** du'âdir, Allâh seniñle olsun dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey cānān, benim mecrûh yüregimiñ seniñ lebiñ üzerinde tuz haڭkى var, ya'nî lebiñ dil-i mecrûhuma niçe kerre tuz sepmiš. Pes, haڭkى-نى نەمەك hifz eyle ki ben giderim, Allâh'a işmarladım seni.

توبى آن گوهر پاکىزە كە در عالم قدس
 ذكر خير تو بود حاصل تسبیح ملک

Tuyî ān gevher-i pâkize ki der-'âlem-i կuds
 Zîkr-i ھاڭر-ى tu buved ھاشىل-ى tesbîh-i melek

Zîkr'iñ ھاڭر'a iżâfeti maşdarıñ mefūline iżâfetidir ve **tu**'ya iżâfet lâmiyyedir. **ھاشىل-ى tesbîh-i melek** lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Sensin ol pâk cevher ki կuds 'âleminde seniñ zîkr-i ھاڭrıñdir melek tesbîhiniñ ھاشىل, ya'nî tesbîhleri dâ'imâ ھاڭr du'âdir², ھاشىل, ھاڭr du'âna meşgüllerdir.

1 S: Fi ḥarfî'l-kâf

2 S: tesbîhleri dâ'imâ saňa ھاڭr eylemekdir.

در خلوص منت ار هست شکی تجربه کن
کس عیار زر خالص نشناشد چو محاک

Der-hulûş-ı menet er hest şekî tecrube kon
Kes ‘iyâr-ı zer-i hâlis ne-şinâsed çu mihek

Hulûş-ı men iżāfeti maşdarını fâ‘iline iżāfetidir ve tâ’ya iżāfet lâmiyyedir. (M,^{T+} **Şekî; yâ** harf-i vahdet veya harf-i tenkîr, şekke-yeşukku’dan ya‘ni naşara bâbınıñ muzâ‘afinden, hîlâf-ı yakındır.) **‘Iyâr**, ‘ayn’în kesriyle, bunda şîhât ma‘nâsına tażmîn olunmuşdur. **‘Iyâr-ı zer-i hâlis** lâmiyye ve beyâniyyedir. **Mihekk**, mîm’în kesriyle ve hâ’nîn fethi ve kâf’în teşdîdiyle, ism-i ‘âletdir, hakke-yeşukku’dan, (M⁺ şekke-yeşukku gibi,) naşara bâbından muzâ‘afdir, altunla gümüşü tecrübe idecek bir karaca taşdır¹.

Mahşûl-i Beyt: Eger benim hulûşumda ya‘nî saña hâlis (356a) dost olduğumda² şekkiñ var ise tecrübe eyle, zîrâ hâlis altunuñ şîhâtini mihekk gibi kimse bilmez. İmdi beni mihekk-i tecrübeeye ur, gör ki muhibb-i hâlis miyim (M⁺ degil miyim.) Hâşılı, şîhât-i muhabbet u ‘îşkîm tecrübeeye mevkûfdur.

گفته بودی که شوم مست و دو بوست بدhem
وعده از حد بشد و ما نه دو دیدیم و نه یك

Gofte bûdî ki şevem mest u du bûset bi-dehem
Va‘de ez-ḥad bi-ṣud u mā ne du didîm u ne yek

Mahşûl-i Beyt: Cânâna hîṭâb idüp buyurur: Sen dimişiđidiñ ki mest olayım ve saña iki öpüş vireyim. Hâce buyurur ki va‘de hadden aşdı, biz ne iki gördük ne bir. Hâşılı, hûlf-ı va‘d eylediñ, imdi didigiñi edâ eyle, zîrâ ‘El-kerîmu izâ va‘ade vefâ ve izâ hâlefe cefâ³.

بگشا پسته خندان و شکر ریزی کن
خلق را از دهن خویش مینداز بشک

Bi-guşâ peste-i ḥandân u şeker-rîzi kon
Halk-ṛâ ez-dehen-i hîş me-y-endâz be-şek

1 S: Mihekk kesr-i mîmle ism-i ‘âletdir, hakke -yeşukku’dan.

2 T: olduğumde.

3 Kerîm olan söz verdiği zaman sözünü yerine getirir. Şayet sözünde durmazsa cefa etmiş olur.

Peste-i ḥandān beyâniyyedir. **Şeker-rîz** vaşf-ı terkîbîdir, (^{M+} şeker dökici dimekdir) ve **yâ** harf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Peste-i ḥandânińı aç ve şeker dök, ya‘nî peste-i ḥandâن gibi dehânińdan şeker gibi tatlı söz söyle. Halkı kendi dehânińdan şekke düşürme, ya‘nî ḥalkıń kimisi var ve kimisi yok didi, imdi tekellüm eyle, varlığı vücûd bulsun. Ma'lûm ola ki dehâniń ḥurdesi ziyâde merğûb u maķbûl olduğuçün şu‘arâ ḥurdeligini ‘ademe iletdiler. Pes, Hâce’niń şekk buyurduğu bu i‘tibâriledir.

چرخ برهم زنم از غیر مرادم گردد
من نه آنم که زبونی کشم از چرخ و فلك

Çarḥ berhem zenem er ġayr-i murâdem gerded
Men ne ānem ki zebünī keşem ez-çarḥ u felek

Çarḥ niçe ma‘nâ beyininde müşterekdir, ammâ bunda gök murâddır, felek ma‘nâsına. **Berhem zenem** karış muriş eylerim dimekdir, ya‘nî yıkarım ma‘nâsına. **Gerded** bunda īhâm târikiyle vâki‘ olmuş, ya‘nî olmak, şayrûret ma‘nâsına ve dönmek, semâ‘ ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Çarḥı karış muriş iderim eger murâdım ‘aksince dönerseveyâ murâdımıń ‘aksince olursa, ben ol degilim ki zebûnluk çekem çarḥ u felekden. Çarḥ u felek haşv-i kabîh târikiyle vârid¹ olmuş. Hâce beytde şan‘at-ı mübâlağadan kîsm-ı guluvvı rî‘âyet² eyledi.

چون بر حافظ خویشش نگذاری باری
ای رقیب از بر او یک دو قدم دورترک

Çun ber-i Hâfiż-ı hîşes ne-guzârî bârî
Ey rakîb ez-ber-i ü yet du ķadem dûrterek

Ber-i Hâfiż-ı hîşes iżâfetleri lâmiyyelerdir, **şîn-i** žamîr cânâna râci‘dir, ma‘nâ cihetinden **Hâfiż**’a muķayyeddir. **Ne-guzârî** fîl-i nefy-i müstaķbel, ko-mazsın, ya‘nî yanına varmağa mânî‘ olursun. **Dûrterek; dûr** ıraķ ma‘nâsında dir ve **ter** edât-ı tafđîl (^{S,T+} ve **kâf** edât-ı taşgîrdir, ıraķracık³ dimekdir.)

¹ S: vâki‘.

² S: i‘tibâr.

³ S: ıraķraq ya‘nî ıraķracık.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü cânâni kendi Hâfiż'ı yanına varmağa komazsun, ya'nî vişâline mânî olursun, bârî ey rakîb, anîn yanından bir iki ķadem irâkra-cik ol, ya'nî ķatına varma, çünkü baña yok, saña da olmasun.

354

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

اگر شراب خوری جرعة فشان بر خاک
 در آن گناه که نفعی رسد بغیر چه باک

Eger şerâb ḥorî cur'a'i feşân ber-ḥâk
 Der-ān gunâh ki nefî resed be-ḡayr ci bâk

Ba'zi nûşhada **der-ān** yerine **ez-ān** vâkıf olmuş. (^(M,T) **Cur'a'i; yâ** harf-i vahdet. **Nefî**de **yâ** da böyledir.)

Mahşûl-i Beyt: Eger şarâb içersen töprağa bir cür'a saç, zîrâ ol günâhda ki ḡayre bir fâ'ide iriše, ķorķı yokdur, ya'nî bir günâhda ki müstehâklara eylik iriše, ümîd var ki Allâh anı 'afv eyleye.

برو بھر چه تو داري بخور دريغ مخور
 که بى دريغ زند روزگار تيغ هلاك

Bi-rev be-her ci tu dârî bi-ḥor dirîğ me-ḥor
 Ki bî-dirîğ zened rûzgâr tîğ-i helâk

Be-her ci; bâ harf-i şıladır.

Mahşûl-i Beyt: Var, her nesneyi ki tutarsın, yi, (356b) dirîğ yime, ya'nî her neye mâlik iseñ yi ve ḥayf u peşîmânlık yime, zîrâ rûzgâr bî-dirîğ u bî-pervâ¹ saña helâk ķılıçını urur, ya'nî mâmelekiñi şâgliğında yi, düşmene ķalmasun.

بخاک پای تو ای سرو ناز پرور من
 که روز واقعه پا وا مگیرم از سر خاک

¹ S: bî-dirîğ ve bî-muḥâbâ ve bî-pervâ.

Be-ḥāk-i pāy-i tu ey serv-i nāz-perver-i men
Ki rūz-i vāki'a pā vā-me-girem ez-ser-i ḥāk

Be-ḥāk; bā ḥarf-i ḥasem Nāz-perver nāzla beslenmiş. **Rūz-ı vāki'a** mevt günü. **Vā** bunda **bāz** ma'nāsınadır ya'nī girü. (^{M,T+} **Me-gir** fi'l-i nehy müfred muhātab, **vā-me-gir** girü tutma dimekdir,) **mīm** ma'nā cihetinden **ḥāk**'e muğayyeddir, **ez-ser-i ḥākem** taqdırinde.

Mahşûl-i Beyt: Ey cānān, ayağıñ ṭoprağı ḥakkıçün ki vāki'a günü maḳberimden ayağıñ girü tutma, ya'nī ey benim nāzla¹ beslenmiş cānānim, öldüğüm günü ḫabrim ucına gel. Bunuñ gibi yerlerde ḥākden murād türbedir. Mışrā'-ı şānīniñ ma'nāsını; ki ecel gününde ayañ çekmezem ṭoprañ başından diyen ma'nā-yı beyti hilāfina çekmiş².

چه دوزخی چه بهشتی چه آدمی چه ملک
بمذهب همه کفر طریقتست امساک

Çi dūzahī ci behiştī ci ādemī ci melek
Be-meżheb-i heme kufr-i tarîkat' est imsâk

(^{S+} **Çi** edāt-ı tesviye.) Mışrā'-ı evvelde **yā**'lar nisbet içündür. **Be-meżheb; bā** ḥarf-i ẓarf. **İmsâk** (^{M,T+} if'āl bābından maṣdar), ḥisset ma'nāsına.

Mahşûl-i Beyt: Cehennem ehli ne ve cennet ehli ne ve ādem oğlanı ne ve firişte ne? Kamusunuñ mezhebinde ehl-i tarîkate nisbet imsâk küfürdür, ya'nī ḥisset ü imsâk cemî' ṭavā'if katında mezmûm u merdüddur.

مهندس فلكى راه دير شش جهتى
چنان بىست كه ره نىست زير دام معاك

Muhendis-i felekî rāh-i deyr-i şeş ciheti
Çunân bi-best ki reh nîst zîr-i dâm-i meğâk

Muhendis ism-i fā'ildir, (^{M,T+} hendese-yuhendisu'dan ya'nī) dahrece bābından, 'ilm-i hendese ehli dimekdir. 'Ilm-i hendese bir 'ilimdir ki mekâdir-i eş-yayı ta'yin ider. **Felekî; yā** ḥarf-i nisbet. **Muhendis-i felekî**'den murād Şānî'-i Ezelidir. **Deyr**'den bunda dünyā murâddır. (^{M,T+} **Şeş ciheti; yā** ḥarf-i nisbet, altı cihete mensüb **deyr** dimekdir. **Dâm** duzakdir.) **Meğâk** mīm'iñ fethi ve žammıyla lügatdır, çukur dimekdir, **dâm-ı meğâk**'dan bunda murād felekdir.

1 M: nāz ve ni'am ile.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

Mahşûl-i Beyt: Felege mensüb mühendis ya'nî Şâni-i Ezelî altı cihete mensüb deyriñ yolunu ancılayın bağladı ki çukur duzağı altında yol yokdur, ya'nî felekden taşra çıkışmağa yol yokdur. Ya'nî herkes felek duzağına tütülp helâk olmak muğarrerdir, zîrâ Sâni' çukur duzağını ya'nî felegi şöyle vaż' eylemışdır ki hiç kimse andan ḥalâş olmak mümkün degildir¹. Ma'nâ-yı beytiň hakîkatine väşîl olmayanlarıň terzîkâtına iltifât olunmasun ki virdikleri ma'nâ meğâk-ı cehlden nâşidir².

فَرِيبُ دَخْتَرٍ رَزْ طَرْفَهُ مِيزَنْدَ رَهُ عَقْلٌ
مَبَادٌ تَأْبِيَامَتْ خَرَابٍ طَارِمَ تَكَ

Firîb-i duħter-i rez ṭurfe mî-zened reh-i 'âkl
Me-bâd tâ be-kîyâmet ḥarâb ṭârum-i tâk

Turfe 'aceb dîmekdir. **Târum** aslı tâ iledir, zîrâ lügât-i Fursde tâ olmaz, ammâ tâ ile tâ'nî egerçi şîfâtları mütebâ'iddir, (^{S,T+} şîfâtları mütebâ'id olduğu oldur ki tâ һurûf-ı müsta'lîyedendir ve tâ һurûf-ı münhafîdadandır,) ammâ mahrecleri mütekârib olduğuçün tâ'yı tâ şeklinde yazarlar, ammâ gine tâ okunur, tâ okunmaz. **Târum** derim evine dirler ki göcer evli Türkmenler³ evidir, felege iṭlâkî teşbih tarîkiyeder. **Tâk** asma çubuğuña dirler, **tâk'**e **târum** buyurduğu⁴ meczâzidir.

Mahşûl-i Beyt: Sarâbiň firîbi ṭurfe urur 'âkil yolunu, ya'nî şarâb 'aceb idlâl ider 'âklı. İmdi kîyâmete dek ḥarâb olmasun aşma ṭârumu ya'nî çardağı ki 'âkla böyle reng virür. Bu du'â 'âkil ehl-i 'îşk yanında mezmûm ve 'îşk makbûl olduğuna göredir, ve-illâ 'âkil bir şerif (357a) cevherdir ki medhe läyikdir.

بِرَاهِ مِيكَدَهُ حَافِظُ خَوْشَ اَزْ جَهَانَ رَفْتَى
دَعَى اَهَلَ دَلَتْ بَادَ مُونَسَ دَلَ پَاكَ

Be-râh-i meykede Hâfiż hoş ez-cihân refî
Du'â-yı ehl-i dilet bâd münis-i dil-i pâk

Mahşûl-i Beyt: Meyhâne yolında ey Hâfiż, cihândan güzel gitdiñ, ehl-i diliñ du'âsı dil-i pâkiñe münis olsun. **Dilet'iň** tâsı ma'nâ cihetinden pâke muğayyeddir, **dil-i pâket** takdîrinde.

1 S: hiç kimse andan ḥalâş olmaz. T, F: kimse andan ḥalâş olmazdır.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'iş

3 S, M: Türkmenleriň.

4 S, M: buyurduğu.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

هزار دشمنم ار مى كىند قىصد هلاك
گرم تو دوستى از دشمنان ندارم باك

Hezâr duşmenem er mî-konend kâşd-i helâk
Gerem tu dôstî ez-duşmenân ne-dârem bâk

Duşmenem; mîm ma‘nâ cihetinden **helâk**’e muğayyeddir, **helâkem** taķdîrinde. **Dôstî; yâ** žamîr-i hîṭâb.

Mahşûl-i Beyt: Biñ düşmen eger benim helâkime kâşd iderse ya‘nî beni helâk eylemege niyyet iderse, eger sen dostum iseñ düşmânlardan bâk tutmam, ya‘nî kıayırmam ve eymenmem.

Beyt: Eger yârim benimle yâr olursa
Ne ġam ‘âlem kamu ağıyar olursa

مرا اميد وصال تو زنده مى دارد
و گر نه هر دمم از هجرتست بيم هلاك

Merâ umîd-i vişâl-i tu zinde mî-dâred
Vu ger ne şed rehem ez-hecret’est bîm-i helâk

Ümîd- vişâl-i tu lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Beni seniñ vişâliñ ümîdi diri tutar, ve-illâ yüz kerre seniñ hecriñden helâkim korkusı vardır, ya‘nî helâk olmak korkusı var.

نفس نفس اگر از باد نشنوم بويت
زمان زمان کنم از غم چو گل گریبان چاک

Nefes nefes eger ez-bâd ne-şnevem bûyet
Zemân zemân konem ez-ġam çu gul girîbân çâk

Nefes nefes ve **zemân zemân;** buña ‘ilm-i Bedî’de şan‘at-ı tekrâr dirler.
Bunda **nefes**’den murâd sâ‘atdir.

Mahşûl-i Beyt: Sā‘at-be-sā‘at bāddan eger seniñ būyuñ işitmesem zamān-be-zamān ya‘nī her zamān gül gibi yakamı çāk iderdim.

رود بخواب دو چشم از خیال تو هیهات
بود صبور دل اندر فراق تو حاشاڭ

Reved be-ḥāb du-çeşm ez-ḥayāl-i tu heyhāt
Buved şabûr dil ender-firāk-i tu hāṣāk

Reved be-ḥāb ve buved şabûr istifhām-ı inkārîlerdir. **Hāṣāk** ve **hāṣā lek** ikisi bir ma‘nāyadır, edāt-ı istiṣnālardır, tenzîh ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ḥayālinde iki gözüm uyķuya varır mı heyhāt, ya‘nī varmaz. Seniñ firākında göñül şabûr olur mu, hāṣāk, ya‘nī olmaz.

اگر تو زخم زنى به كە دىيگرى مەرمۇن
و گر تو زهر دھى به كە دىيگرى تىرياك

Eger tu zahm zenī bih ki digerī merhem
Vu ger tu zehr dehī bih ki digerī tiryāk

Mahşûl-i Beyt: Ey cānān eger sen baňa zaĥm urursaň yegdir ki ġayrisi merhem vire ve eger zehir virürseň yegdir ki ġayrisi tiryāk. Hāşılı, seniñ cefān ġayriniň vefâsından yegdir.

بضرب سيفك قتلى حياتنا ابدا
لأن روحى قد طاب ان يكون فداك

Bi-darbi seyfike ḫatlā ḥayâtuna ebedā
Li-enne rūhī ḫad ṭābe en yekûne fedāk

Bi-đarb; bā harf-i isti‘ānet, **katl**’e müte‘allik, **darb**’ıñ **seyf** e iżāfeti maşdarıñ fa‘iline iżāfetidir ve **kaf** a iżāfet lāmiyyedir. **Katlā** taķdiren merfū‘ mübtedā, **ḥayātunā** lafzen merfū‘ ḥaberi. Lākin mübtedā ile ḥaber beyninde muṭābaḳat şart iken bunda fevt olmuş, zīrā Ḳiyās **hayātun** veya **hayātī** idi. Pes, bu beyti Hāce’ye isnâdda vehn var. **Ebedā** zamān-ı istikbāl için ẓarfıdır, ammā isti‘mali nefye mahşûsdur, pes, išbātda isti‘mali ḥilāf-ı vaz‘dır. Hāşılı, bu beyti devāvīn-i Hāce’de bulmadık, ammā şârihler zikr eylediklericün biz de īrad eyledik ‘aczi-mize ḥaml olunmasun diyü, velâkin terki evlā idi, Hāce’ye sū‘-i ȝann gelme-sün içün. **Li-enne; lām** harf-i ta'lîl, ḥayāt-ı ebede ‘illetdir. (^{M,T+} **İnne** harfdır ḥurûf-i müşebbehun bi'l-fi'lden.) **Rūhī** taķdiren manşüb ismidir, mużāf olmuşdur yā-yı mütekellime. (^{M,T+} **Kad** bunda harf-i taħkîkdir. **Tābe** fi'l-i māzî.

En harf-i maşdar-i **yekūne**, te'vîl-i maşdarda **en**-i maşdariyye ile.) **Tâbe'**niñ fâ'ili ve ismi tahtında müstetir **rûh'a râci'** (357b) zamîrdir. **Fedâke** takdiren manşûb haberidir, **kâf**a iżâfeti maşdarının mef'ûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Kılıcını dârbîyle beni öldürmek ebedî dirliğimizdir, yâhud dârb-ı şimşiriňle beni katlini ebedî hayatımdır, zîrâ rûhum saña fedâ olmak gökçekdir yâhud gökçek oldu. Bu beyt makûl-i Hâce ise 'afâllâhu 'anhu, ammâ zannım budur ki iftirâdır.

عنان مېچ كە گر مى زنى بشمشيرم
سپر كنم سر و دست ندارم از فتراڭ

Înân me-pîç ki ger mî-zenî be-şemşirem
Siper konem ser-i destet ne-dârem ez-fitrâk

Destet tâsı ma'nâ cihetinden **fitrâk**'e muķayyeddir, **ez-fitrâket** takdîrinde.

Mahşûl-i Beyt: Dizginiňi benden çevirme ya'nî benden i'râz eyleme ki, eger beni kılıçla da urursaň başımı kâllkan idüp elimi fitrâkiňden tutmam (^{M,T+} ya'nî çekmem. Hâşılı, beni kılıçla da çalarsaň elimi fitrâkinden girü tutmam.)

ترا چنان كە توبي هر نظر كجا بىند
بقدار دانش خود هر كسى كند ادراك

Tu-râ çunân ki tuyî her nažar kucâ bîned
Be-ķadr-i bînîş-i hod her kesî koned idrâk

Bînîş ism-i maşdardır, görüş ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Seni şöyle ki sensin, her nažar kânda görür? Ya'nî seni kemâhiye her bir nažar göremez¹. (^{S,M+} Herkes) kendi bînîşî miķdârınca seni idrâk eyler.

بچشم خلق عزيز آن زمان شود حافظ
كە بر در تو نهد روی مسکنت بر خاڭ

Be-çeşm-i hâlk 'azîz ân zamân şeved Hâfiż
Ki ber-der-i tu nihed rûy-i meskenet ber-hâk

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż halkın gözine ol zamân 'azîz olur ki seniň kapıñda meskenet yüzini hâke koya, ya'nî seniň kapıñ ṭoprağında iżhâr-ı meskenet eyledikde² 'azîz-i cihân olur.

1 M: görmege kådır degildir.

2 M: iżhâr-ı meskenet idüp yüz kodukda.

[LĀM HARFI]

Ve lehu eyzan fî ḥarfî'l-lām¹

356

**Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

اگر بکوی تو باشد مرا مجال وصول
رسد بدولت وصل تو کار من باصول

Eger be-kûy-i tu bâşed merâ meçâl-i vuşûl
Resed be-devlet-i vaşl-i tu kâr-i men be-uşûl

Mahşûl-i Beyt: Eger seniñ mahalleñe baña vuşûle meçâl olursa seniñ vaşlin devletinde benim işim usûle ve kânûna irişür, ya'nî işim muğannen olur.

قرار برده ز من آن دو سنبل رعنا
فراغ برده ز من آن دو نرگس مکحول

Çarâr burde zi-men ân du sunbul-i ra'nâ
Ferâg burde zi-men ân du nergis-i mekhûl

Mahşûl-i Beyt: Benden ol iki sünbül-i ra'nâ ƙarârı iletmış, ferâğı da benden iletmış ol iki mükâhhâl nergis, ya'nî sùrmelenmiş² iki göz.

چو دل ز جوهر مهر تو صيقلى دارد
بود ز ڙنگ حوارث هر آينه مصقول

Çu dil zi-cevher-i mihr-i tu şaykalî dâred
Buved zi-jeng-i havâdîş her âyine maşkûl

Mihr muhabbet. **Şaykâlı;** yâ ḥarf-i tenkîr. **Jeng** pâs. **Havâdis** hâdişeniñ cem'i, beliyye ve müşbetden kinâyetdir. (^{M,T+} **Maşkûl** ism-i mefûldür, şaykalanmış dimekdir.)

1 S: Fî ḥarfî'l-lâm.

2 M, T: kuhlenmiş.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü gönlüm seniñ muhabbetiñ cevherinden şaykal ıtutar, elbette hâvâdiş pasından maşkûl olur, ya'nî seniñ muhabbetiñden şafâ kesb eyleyen gönül jeng u keder-i hâvâdiş-i rûzgârdan pâk ü şâfi olur. Hâşılı, cefâ-yı rûzgârdan münfâ'il olmaz¹.

من شکسته بدهال زندگی یابم
در آن نفس که بتیغ غمت شوم مقتول

Men-i şikeste-i bed-hâl zindegî yâbem
Der-ân nefes ki be-tîg-i gamet şevem maktûl

Men-i şikeste-i bed-hâl beyâniyyelerdir. **Zindegî;** yâ harf-i maşdar, dirlik dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben bed-hâl-i şikeste hayatı bulurum ya'nî tâze dirlik kesb iderim ol nefesde ya'nî ol zamânda ve ol sâ'atde ki seniñ ǵamîn ķılıcıyla maktûl olam. Hâşılı, seniñ ǵamîndan ölmek hayatı-i ebedî kesb eylemekdir.

چه جرم كردهام اى جان و دل بحضرت تو
كه طاعت من بى دل نمى شود مقبول
Çi curm kerdeem ey cân u dil be-hâzret-i tu
Ki ṭâ'at-i men-i bî-dil ne-mî-şevev makbûl (358a)

Mahşûl-i Beyt: Ne günâh eylemişim ey cân u dil seniñ ḥužûruña ve yâ ḥužûrunda ki ben bî-diliñ ṭâ'ati seniñ ķatînda makbûl olmaz.

چو بر در تو من بى نواي بى زر و زور
بهیچ باب ندارم ره خروج و دخول
Çu ber-der-i tu men-i bî-nevâ-yı bî-zer u zûr
Be-hîc bâb ne-dârem reh-i ḥurûc u duhûl

Nevâ, nûn'uñ fethi ve žammiyla, baylık (^{S,M+} ve azık) ve ni'met ma'nâsına gelür. **Ḥurûc** çıkmak ve **duhûl** girmek, şan'at-ı tezâd ķabilindendir². **Bâb** īhâm tarîkiyle mezkûrdur; biri vech, birisi ķapı ma'nâsındadır.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü seniñ ķapıında ben zer u zûrsuz bî-nevâyım ya'nî faķîr u ҳâkîrim, hîç bir vecihle duhûl ü ḥurûca yol tutmam, ya'nî yolum yokdur. (^{S,T+} Bu beyt beyt-i ătîye merhûndur.)

1 M: cefâ-yı rûzgârdan kırtulup pâk olur, girü münfâ'il-ħâtır olmaz.

2 S: Ḥurûc ve duhûl şan'at-ı tezâd ķabilindendir.

كجا روم چه كنم چون شوم چه چاره كنم
كه گشتهام ز غم جور روزگار ملول

Kucā revem ci konem cūn şevem ci çāre konem
Ki geşteem zi-ğam-ı cevr-i rûzgâr melül

Mahşûl-i Beyt: Kanda gideyim, nice ideyim, ne eyleyeyim, ne çāre ķilayım
ki rûzgârıñ çevri ġamından melül olmuşum.

خرابتر ز دل من غم تو جای نیافت
که ساخت در دل تنگ قرارگاه نزول

Harâbter zi-dil-i men ġam-ı tu cāy ne-yâft
Ki saht der-dil-i tengem ḫarârgâh-ı nuzûl

Karârgâh-ı nuzûl lâmiyye, konmak ḫarârgâhı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ġamıñ benim gönlümden ḫarâbrağ yer bulmadı ki
dil-i tengimde konmak ḫarârgâhını peydâ eyledi, ya'nî konup ḫarâr idecek yer
eyledi gönlümi¹.

بدرد عشق بساز و خموش شو حافظ
رموز عشق مکن فاش پیش اهل عقول

Be-derd-i 'ışk bi-sâz u ḥamûş şev Hâfiż
Rumûz-ı 'ışk me-kon fâş pîş-i ehl-i 'ulkûl

Bi-sâz kâni' ol dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: 'Işk derdiyle kâni' ol ve epsem ol Ey Hâfiż, 'ışk rumûzını²
fâş eyleme ehl-i 'ulkûl katında, ya'nî ehl-i zâhir katında esrâr-ı 'ışkı keşf eyleme
ki rüsvâ olmayasın.

1 M: yer eyledi cânân benim gönlümi.

2 M: rumûzunu ve sırrını.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

بعهد گل شدم از توبه شراب خجل
که کس مباد ز کردار ناصواب خجل

Be-'ahd-i gul şudem ez-tovbe-i şerâb hacil
Ki kes me-bâd zi-kerdâr-i nâ-şavâb hacil

Kerdâr, kâf-ı 'Arabîniñ fethiyle, vaşf-ı terkîbîdir, ârîden'den, **kerd** işdir¹, fi'il ma'nâsına, kerden'den me'hûz, ma'nâsı fî'li vücûda getürigidir, şoñra 'amel ma'nâsına istî'mâl eylediler, *te'emmel*.

Mahşûl-i Beyt: Gül devrinde şarâba tevbeden hacil oldum ki kimse nâ-şavâb 'amelden hacil olmasun. **Hacil** şîfat-ı müşebbehedir, utanağan ma'nâsına, ammâ ekşer ism-i fâ'il ma'nâsına istî'mâl iderler.

صلاح ما همه دام رهست و من زین بحث
نیم ز شاهد و ساقی بهیچ باب خجل
Şalâh-ı men heme dâm-ı reh'est u men zîn bahş
Niyem zi-şâhid-i sâkî be-hîç bâb hacil

Bahş sâ-yı müselleşe iledir, (^{M,T+} tâ ile) tâli' ma'nâsına baht degildir, ǵaflet olunmaya², (^{M+} **bahş**'den bunda murâd da'vâdir)³.

Mahşûl-i Beyt: Benim şalâhîm ve taķvâm tarîk-ı 'îşkîda yol tuzagîdır, hâlbuki ben bu bahşeden ya'nî bahş-i râh-ı 'îşkîdan, şâhid u sâkîden hîç bir vechile hacil ü şermende degilim.

ز خون که رفت شب دوش از سراچه چشم
شدیم در نظر شبروان خواب خجل
Zi-hûn ki reft şeb-i dûş ez-serâçe-i çeşm
Şudim der-nażar-ı şeb-revân-ı hâb hacil

1 S: Kerd, kâf-ı 'Arabîniñ fethiyle, isimdir.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 <^{S+} Kelâm-ı Fârisîde sâ olmamağa bahtı sâ ile şerh itmişler, ancak aslı lafz-ı Fârisidir ki, tâ ile ve hâ-i mu'ceme ile, baht tâli' u devlet ü gînâ ma'nâsına olduğunu Şîhâh-ı Cevherî ve Burhân-ı Kâtî' gibi mu'teber lügatler de yazmışdır, sâ ile yazanlar bulamadık. Nâmişû'l-ḥurûf Es-seyyid İbrâhîm Hamdî.>

Serâçe serâ’ının taşıgırıdır ki serây’dan muhaffefdir. **Nazar-ı şeb-revân-ı hâb** lâmiyye ve beyâniyyedir. **Şeb-revân** vaşf-1 terkibidir, gice gidici dimekdir, **elif** ve **nûn** edât-1 cem’dir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice gözüm sarayıcığından aksan kandan uyku şeb-revleriniň nažarında (^{S,M+} şermende ve) hacil olduk, ya’ní çok kân ağlamakdan gözüme uyku (358b) gelmediği cihetden uyķudan utanurum. Uyķuya şeb-revlik işbâti ekşer uyku gice olduğuçundur.

تو خوبروتى از آفتاب و شکر خدای
كە نىستم ز تو در روی آفتاب خجل

Tu ḥüb-rüteri ez-āftâb u şukr-i ḥudây
Ki nistem zi-tu der-rûy-ı āftâb hacil

Hüb-rû (^{M,T+} vaşf-1 terkibidir, güzel yüzli ma’nasına ve **ter** edât-1 tafđil ve) **yâ** zamîr-i hijâb.

Mahşûl-i Beyt: Sen âfitâbdan güzel yüzlüreksin¹. ḥudâ’ya şükür ki senden âfitâb yüzinde hacil ü şermende degilim, ya’ní güneše sen berâber olsań andan güzel görünürsün. Pes, seniň cihetiňden (^{M,T+} âfitab yüzinde) utanmazam.

بود كە يار نپرسد گنه ز خلق كريم
كە از سؤال ملوليم و از جواب خجل

Buveğ ki yâr ne-pursed guneh zi-hulk-ı kerîm
Ki ez-su’al melûlim u ez-cevâb hacil

(^{M,T+} **Hulk**, hâ’nın žammıyla, hûy ma’nasınadır. **Ki** harf-i ta’lîl.)

Mahşûl-i Beyt: Ola ki yâr hulk-ı kerîminden günâhımızı teftîş idüp şor-maya, zîrâ su’âlinden melûl ve cevâbindan haciliz. Hâşılı, su’âli de cânımıza ‘azâb, cevâbı da.

رخ از جناب تو عمرىست تا نتافته ام
نېم بيارئ توفيق ازىن جناب خجل

Ruh ez-cenâb-ı tu ‘omri’st tâ ne-tâfsteem
Niyem be-yârî-i tevfîk ezîn cenâb hacil

Mahşûl-i Beyt: Yüzümi seniň âsitâniňdan bir ‘ömürdür ya’ní bir zamândır ki ġayri cânibe döndürmemişim. Allâhu Te’âlâ’nın tevfîki yoldaşlığıyla bu cenâbdan hacil degilim (^{M,T+} ya’ní şermende degilim), zîrâ vefâsızlık eylemedim.

1 S: Hüb-rûtersin, âfitâbdan güzelsin veya güzel yüzlüreksin.

چرا بزیر لب جام زهر خنده زند
اگر نه از لب لعل تو شد شراب خجل

Cî-râ be-zîr-i leb-i câm zehr-hande zened
Eger ne ez-leb-i la'l-i tu şud şerâb hacil

Zehr-hande beyâniyyedir, ǵaǵabdan¹ gülmege dirler, ya'nî ba'zî kimse ǵaǵab vaqtinde güler, ol gülmege (^{M,T+} **zehr-hand** ve) **zehr-hande** dirler ve ǵaǵabla baǵmaǵa zehr-çeşm dirler.

Mahşûl-i Beyt: Mışrâc'-ı evvel müşrâc'-ı şâniye merhûndur. Buyurur ki niçün կadeh dudaǵı altında zehr-i hânde urur², ya'nî niçün ǵaǵab gülişü güler³ eger seniń leb-i la'linden şarâb hacil ü şermende olmadıysa? Bâde ile ǵolu կadehiń kenârı⁴ կadehe tâze doldukda bir miǵdâr köpürüp һurde һurde һabâblar peydâ ider, o hâlete zehr-hânde⁵ dirler.

رواست نرگس مست ار فکند سر در پیش
که شد ز شیوه آن چشم پر عتاب خجل

Revâst nergis-i mest er fikend ser der-pîş
Ki şud zi-şîve-i ân çesm-i pur-‘itâb hacil

Revâ (^{M,T+} cevâz ma'nâsına nadır ve) muğaddem һaber. **Nergis-i mest** mu'ahħar mübtedâ ve iżafet beyâniyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Pur-‘itâb** ‘itâbı çok⁶ dimekdir, hîşm u ǵaǵabla baǵmaǵa ‘itâb dimiş⁷.

Mahşûl-i Beyt: Revâdir eger nergis-i mest başın öñine düşürürse, niteki mestleriń de'biddir. Zîrâ ol cânâniń pür-‘itâb çeşminiń şîvesinden hacil ü şermendedir, һacâletinden başını öñine biraǵur hacil olan kimse.

نقاب ظلمت ازان بست آب خضر که گشت
ز طبع حافظ و این شعر همچو آب خجل

Nikâb-ı ȝulmet ezân best âb-ı Hîzr ki geş
Zi-ȝâb'-ı Hâfiż u in şî'r-i hemçü âb hacil

1 M: ǵaǵab mahallinde.

2 M, S: urursin.

3 M, S: gülersin.

4 M: kenârında.

5 S: hânde.

6 M: ‘itâbı ve ‘ikâbı çok.

7 S, M: dirler.

Nikâb-ı zulmet beyâniyyedir. **Ezân** edât-ı ta'lîl. **Ki** harf-i beyân. **Geş** müşrâ'-ı şanîye merhûndur. **Nikâb**, **best'**iñ mef'ûlüñ bihi ve **âb-ı Hîzîr** fâ'ili.

Mahşûl-i Beyt: Âb-ı hayatı karańılık nikâbını anıñçün bâgladı, ya'nî anıñçün ȝulümât içine girdi ki hacil oldı Hâfiż'ıñ ȝab'ından ve şu gibi pâk şî'rinden. Hâşılı, âb-ı hayatı bu ma'nâlardan ȝulmete pinhân oldı ki hâcaletini kimse görmesün.

ازان نهفت رخ خویش در نقاب صدف
که شد ز لؤلؤ نظمم در خوشاب خجل

Ezân nuhuft ruh-ı hîş der-nikâb-ı şadef
Ki şud zi-lu'lu'-i nazmanem dur-i hoş-âb hacil

Ezân edât-ı ta'lîl. **Nuhuft**, (^{M,T+} nûn'uñ ve hâ'nîñ žammeleriyle) fi'l-i mâzî müfred ȝâ'ib, gizledi dîmekdir, (359a) **ruh-ı hîş** mef'ûl-i şarîhi ve iżâfet lâmiyye. **Der-nikâb-ı şadef** zarf-ı **nuhuft** ve iżâfet beyâniyyedir. **Ki** harf-i beyân. **Lu'lû'-i nazmem** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Dur-i hoş-âb** da beyâniyye ve **nu-huft'uñ** fâ'ilidir.

Mahşûl-i Beyt: Anıñçün kendi rûyını şadef nikâbında (^{M,T+}veyâ nikâbına) gizledi ki benim nazmîm incüsinden dürr-i hoş-âb hacil oldı. Hâşılı¹, inci benim lü'lû' gibi nazmîmdan hacil olduğundan şadef nikâbına gizlendi.

¹ M: Hâşıl-ı kelâm ve mefhûm-ı merâm.

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fā‘ilâtün Fā‘ilâtün Fā‘ilât**

ای رخت چون خلد و لعلت سلسیل
سلسیلت کرده جان و دل سبیل

Ey ruhet çun ḥuld u la'l et selsebil
Selsebilet kerde cān u dil sebil

Cennet bînarlarından birisiniñ adı **selsebil**'dir.

Mahşûl-i Beyt: Ey cānān, ruḥuñ cennet ve la'l-i lebiñ selsebildir. Selsebil saña cān u dilini (^{M,T+} sebil ü) fedā eylemiş.

سبز پوشان خطت بر گرد لب
همچو مورانند گرد سلسیل
Sebz-pūşan-ı ḥaṭet ber-gird-i leb
Hemçü mūrān'end gird-i selsebil

Sebz-pūş vaşf-ı terkibidir, (^{M,T+} pūşiden'den, yeşil giyici,) elif ve nūn edāt-ı cem'dir, **hatt**'a iżāfet beyāniyye ve **hatt**'ıñ **tā**'ya lāmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey cānān, lebiñ etrâfinda ḥaṭṭıñ sebz-pūşları selsebil etrâfinda ḫarîncalar gibidir. Sebz-pūşları cem' eylediği mūrān i'tibâriyledir, ve-illâ ḥaṭṭ-ı leb bir māhiyetdir, cem'iyyet iktîzâ eylemez. Pes, imdi ḥaṭṭıñ her bir kılıını¹ bir müra teşbih idüp cem' eylemiş, (^{M+} fe-te'emmel.)

يا رب اين آتش كه در جان منست
سرد کن زانسان كه کردي بر خليل

Yā Rab īn āteş ki der-cān-ı men'est
Serd kon zānsān ki kerdi ber-Ḥalil

Mahşûl-i Beyt: Yā Allāh, bu āteş ki benim cānimdadır, bunı serd eyle, söyle ki Ḥalil peyğambere² serd idüp gülstān eylediñ.

1 S: her birini.

2 S: Ḥalil 'aleyhi's-selâma.

من نمی‌یابم مجال ای دوستان
زان که او دارد جمالی بس جمیل

Men ne-mî-yâbem meçâl ey dôstân
Zân ki ū dâred cemâli bes cemîl

Mahşûl-i Beyt: Ben meçâl bulmam ey dostlar, ya'ñî bende meçâl ķalmadı, zîrâ cânâniñ cemâli ziyâde cemîldir, ya'ñî yüzü ķatı güzeldir¹.

پای ما لنگست و منزل چون بهشت
دست ما کوتاه و خرما بر نخیل

Pây-i mā leng'est u menzil çun behîst
Dest-i mā kütâh u һurmâ ber-naхîl

Cun behîst didüğü iraklıktan kinâyetdir. **Nahîl** ve **line** һurmâ ağacınıñ özdecidir².

Mahşûl-i Beyt: Bizim ayağımız aksak³ ve varacał menzil cennet gibi iraklıdır. Ve elimiz kışa ve һurma yemişi ağacı (^{M+} uzun,) üzerindeki (^{M+} yemiş) elimiz irişmez. Hâşılı, menzil-i cânânañ ba'îd ve kendi 'alî-cenâb, ne ayağımız menziline irişebilür ve ne elimiz (^{F+} leb-i) һurmâsına.

ناوک چشم تو در هر گوشة
همچو من افتاده دارد صد قتيل

Nâvek-i çeşm-i tu der her gûše'i
Hemçü men uftâde dâred şed қatîl

Mahşûl-i Beyt: Seniñ çeşmiñ nâveki her kösede benim gibi yüz maktûl tutar, ya'ñî yüz benim gibi maktûli vardır dimekdir. **Uftâde, men** lafzına muķayyed olmaç câ'iz ve **dâred**'e muķayyed olmaç dahi câ'izdir, ya'ñî ben üftâde gibi veyâ benim gibi üftâde tutar, ya'ñî üftâdesi var.

حافظ از سر پنجه عشق نگار
همچو مور افتاده شد در پای پیل

Hâfiż ez-ser pence-i 'îşk-i nigâr
Hemçü mûr uftâde şud der-pây-i pîl

1 M: ya'ñî yüzü, hâşılı, rûy-i zîbâsi ķatı güzeldir.

2 M: uzunıdır.

3 M: aksak.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż nigârını ya'nî cânâniñ 'ışkı ser-pençesinden fil ayağına düşmüş karınca gibi oldu, ya'nî ziyâde zebûn u mağlûb oldu.

شاه عالم را بقا و عز و ناز
باد و هر چیزی که خواهد زین قبیل

Şâh-ı 'âlem-râ bekâ vu 'izz u nâz
Bâd u her çîzî ki hâhed zîn ķabil

Mahşûl-i Beyt: Şâh-ı 'âlemiñ bekâsı ve 'izz ü nâzı olsun ve her nesneyi ki bu cümleden diler, ya'nî 'âlemde her nesneyi ki ister, Allâhu Te'âlâ aña müyes-ser eylesün dimekdir.

359

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât

رهوان را عشق بس باشد دلیل
آب چشم اندر رهش کردم سبیل

Reh-revân-râ 'ışık bes bâshed delil
Āb-ı çeşm ender-reheş kerdem sebil

Reh-rev vaşf-ı terkîbîdir, (^{M,T+} revîden'den, yola gidici,) **elif** ve **nûn** edât-ı cem'dir ve **râ** edât-ı mefûl. **'Işk** mâ-bâ'dıyla muâkaddem (359b) haber ve **delil** mu'âjhar mübtedâ. (^{M+} **Āb-ı çeşm** mübtedâ, **kerdem sebîl** haber.)

Mahşûl-i Beyt: Sâlik 'âşıklara 'ışık delîl yeter, ya'nî ser-menzi-l-i vişâle varmağa 'ışık ķulavuz¹ yeter. Gözüm yaşını anîn yolında sebîl eyledim.

موج اشک ما کی آرد در حساب
آن که کشتی راند بر خون قتیل

Mevc-i eşk-i mâ key âred der-hisâb
Ān ki keşti rând ber-ħün-ı katîl

¹ S, M: ķulaǵuz.

(^{M,T+} **Katıl** makâtûl ma'�nâsınadır, ya'�nî fa'il fâ'il ma'�nâsınadır.)

Mahşûl-i Beyt: Bizim gözümüz mevcini kaçan naâzara getürür, ya'�nî bizim eşk-i çeşmimize կanda iltifât ider ol kimse ki makâtûlün kanı üzere gemi sürdürdi, ya'�nî ol կadar kanlar akitdi ki üstinde gemi yüremege mümkün oldu. Bunda կâfiye շarüreti için katîl irâd eylemiş, ve-illâ **katlâ** mahalli idi ki cem'-i katildir, meger cins-i katîl murâd ola.

اختیاری نیست بد نامه من
ضلنی فی العشق من یهدی السبیل

İhtiyârî nîst bed-nâmî-i men
Dâllenî fi'l-'îşki men yehdi's-sebil

İhtiyârî; yâ harf-i nisbet. **Dâllenî;** aslı **dâllenî** 'anîr-reşâd'dır, 'an harfiyle ta'diye iden efâ'ldendir, դârabe bâbından muzâ'afdır. **Fi'l-'îşki** ya'�nî **fi tarîki'l-'îşk** dîmekdir, mužâf mahzûfdur, **dâlle**'ye müte'allikdir. **Men** mahallen merfû' ve **dâlle** niñ fâ'ili ve **yâ** zamîr-i manşûb muttaşıl mef'ûli ve **nûn** harf-i vilkâye. **Yehdî** fi'l-i mužâri', fâ'il-i zamîri tahtında müstetir, **men**'e râci'dir. **Es-sebil** lafzen manşûb mef'ûl. **Yehdî** շarüret-i vezn ü կâfiye için sâkin okunur.

Mahşûl-i Beyt: Benim bed-nâmlığım ihtiyârî degildir, belki tarîk-i 'îşkda beni ٹogru yoldan azdırın baña ٹogru yol gösterendir, ya'�nî beni firķate düşürdü vuşlata işâle կâdir olan.

آتش روی بتان بر خود مزن
یا بر آتش خوش گذر همچون خلیل

Âteş-i rûy-i butân ber-hod me-zen
Yâ ber-âteş hoş guzer hemçun Halil

(^{M+} **Âteş-i rûy-i butân** iżâfeleri beyâniyye ve lâmiyyedir.)

Mahşûl-i Beyt: Maħbûblar rûyi âteşini kendiñe urma, ya'�nî maħbûblara 'âşik olup 'îşk âteşini kendiñe urma, yâħud âteş-i 'îşk üzerinden hoş geç Hażret-i Halil peygamber¹ gibi. Hâşılı, yâ 'âşik olma veyâ âteş-i 'îşka şâbir ol.

یا بنه بر خود که مقصد گم کنى
یا منه پا اندرین ره بى دليل

Yâ bi-nih ber-hod ki maħṣid gum konî
Yâ me-nih pâ enderîn reh bî-delîl

1 S: Hażret-i Halil 'aleybi's-selâm.

(^{M,T+} **Yā bi-nih ber-hod; bi-nih; bā** ḥarf-i te’kîd, **nih**, nūn’uñ kesriyle ve hā-yı aslıyye ile, fi'l-i emr müfred muḥāṭabdır, nihiden'den, ḳomaḳ ma'ṅasına. Pes, ma'ṅası yā kendiñ üzeriñe ḳo, ya'nī üstüne ta'yin eyle, hāşılı, muḳarrer bil. **Makṣid**, şad'ıñ kesriyle, ism-i mekândır, dàrabe bābindan. **Gum konı** fi'l-i mužāri‘ müfred muḥāṭab, güm idersin. **Me-nih** fi'l-i nehy müfred muḥāṭab, ḳoma dimekdir, muḳābil-i **bi-nih**'dır.) **Enderin** bunda edât-ı şıladır.

Mahşûl-i Beyt: Yā üzeriñe makşidi yitirmegi muḳarrer (^{M,T+} u mu'ayyen) bil, ya'nī vāsiṭasız vişal-i cānāna ḳaṣd iderseñ makşidiñi güm idersin, ya'nī vuşûl müyesser olmaz elbette, (^{M+} böyle) bil, yā ayağıñı bu yola delilsiz ḳoma, ya'nī rāh-ı vişal-i cānāna vāsiṭasız ve delilsiz ayaş ḳoma ki müyesser olmaz.

سالها در فکر آن بیتم که گفت
پیلبانی بر لب دریای نیل

Sâlhâ der-fîkr-i ān beytem ki goft
Pîlbânî ber-leb-i deryâ-yı Nil

Ki ḥarf-i beyân. **Goft** müşrâ'-ı sâñîye merhûndur ve makûl-i ḳâvl bundan şoñra gelen beytdir. **Pîlbân;** **pîl** Fârisice fil ma'ṅasınadır, belki fil **pîl**'den mu'arrebdır ve **bân** edât-ı fâ'ıldır, filci ma'ṅasına.

Mahşûl-i Beyt: Yillardır ki ol beytiñ fikrindeyim ki bir filci Nil deñiziniñ kenârında didi.

يا رسوم پیلبانی یاد گیر
يا مرو هندوستان یاد پیل

Yā rusûm-ı pîlbânî yâd gîr
Yâ me-rev Hindûstân bâ-yâd-ı pîl

(^{M,T+} **Rusûm**, râ'nıñ ve sîn'iñ žammeleriyle, resmiñ cem'idir, 'ādet ma'ṅasına.) **Pîlbânı;** yâ ḥarf-i maşdar. (^{M,T+} **Yâd gîr** ezber eyle ya'nî hâṭırıña al.) **Hindûstân;** aslı be-Hindûstân idi, žarüret-i vezn için (^{M,T+} bâ-yı şila) hâzf olundi.

Mahşûl-i Beyt: Yâ filcileriñ 'ādetlerini ve ḳâñunlarını hîfz eyleveyâ fil ȝikriyle Hindûstan'a gitme, ya'nî her şeyiñ şera'ıt ü levâzımını muḳaddem tedârük eyle, andan şoñra ol şey'e mübâşir ol dimekdir. Beyt-i evvel Gülistân'dan tażmîn (**360a**) olunmuşdur.

يا مكش بر چهره نيل عاشقى
يا فرو بر جامه تقوى بنيل

Yā me-keş ber-çihre nil-i ‘âşikî
Yā furū-ber câme-i takvâ be-nil

Nîl çivit ma‘nâsına nadır, iki müşrâ‘dâ bile.

Mahşûl-i Beyt: Yā ‘âşiklik nîlini ya‘nî ‘alâmetini cehreñe çekme, hâşılı, ‘âşik olma, yâhud taķvâ libâsını nile yatur, ya‘nî ‘âşık olma ve yâ (M+ olursañ) melâmeti ve rüsvâyligi kabûl eyle. Hâşılı, yâ ‘âşık olma ve yâ şî‘är u dişâr-ı taķvâyı rüsvâylîk rengiyle boyan, ya‘nî muğtezâsi¹ üzere ol.

بى مى و مطروب بفردوسم مخوان
راحتى فى الراح لا فى السلسibil

Bî-mey u muṭrib be-Firdevsem me-ḥân
Râhatî fi'r-râhi lâ fi's-selsebil

Râh süci. **Fi'r-râhi** aşlında fî şurbi'r-râhi idi, żarüret-i vezniçün mužâf terk olundı, **selsebil**'den de mužâf mahzûfdur.

Mahşûl-i Beyt: Mey ü muṭribsiz beni Firdevs-i a'lâya da'vet eyleme, zîrâ benim râhat u hužûrum şurb-i bâdededir, şurb-i selsebilde degildir, ya‘nî nakd bâdeyi dilerim, nesye selsebil istemem dimekdir.

حافظا گر معنی داری بیار
ور نه دعوی نیست غیر از قال و قیل

Hâfiżâ ger ma‘nî'i dârî bi-y-âr
V'er ne da'vâ nîst ġayr ez-ķâl u ķîl

Ma‘nî'i; yâ harf-i vaħdet.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, eger bir ma‘nâñ vâr ise getür, ve-illâ da‘vâñ ķâl ü kilden ġayri degildir, ya‘nî² ma‘nâsız da‘vâ hemâñ ķîl ü kâldir, ya‘nî kûrı avurd u şavurddur.

1 S: ya‘nî ‘îşk muğtezâsi.

2 M: ġayri degildir, ya‘nî ma‘nâsız da‘vâñ ķâluķîlden ġayri degildir, ya‘nî.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hâfîf
Fâ‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât²**

خوش خبر بادی ای نسیم شمال
که بما می رسد زمان وصال

Hoş-haber bâdî ey nesîm-i şemâl
Ki be-mâ mî-resed zemân-ı vişâl

Hoş-haber vaşf-ı terkîbîdir, eyi haberli ma‘nâsına. **Bâdî;** (^{S+} **bâd**) bunda iħām ṭarîkiyle vâkı‘dir, ya‘nî fi‘l-i emr-i muħâṭabdîr, olasın ma‘nâsına ve yel ma‘nâsına, yâ-yı hîṭâbla. **Nesîm-i şemâl** (^{M+} beyâniyyedir,) **şemâl** śîn’în fethiyle meşhûrdur, lodos³ didikleri yeliñ ismidir, *Şîħâħ* fetħ ile żabt eylemiş, ammâ *Lügat-ı Sâmi*’de fetħ u kesr ile mażbûtdur. Pes, kesr-i śîn’le ġalaṭdır dimek ġalaṭdır⁴. **Ki, bâd** fi‘il olduğu takdîrce ḥarf-i ta‘lîl olur, ammâ ism olduğu takdîrce ḥarf-i beyândır, *te’emmel tediş*⁵. **Zemân-ı vişâl** lâmiyyedir⁶. <^{T,F+} Zemân-ı vişâli nesîm ta‘yîn eylediğün aña du‘â ider.>

Mahşûl-i Beyt: Hoş haberli olasınveyâ hoş haberli yelsin ey şîmâl nesîmi, zîrâ bize zamân-ı vişâl irişürveyâ ki bize zamân-ı vişâl ki irişür, ya‘nî yâriñ⁷ haberî, bu müşrä‘în mažmûnidir.

يا برید الحمى حماك الله
مرحباً مرحباً تعالى تعال

Yâ berîde'l-ħimâ ħamâke'llâh
Merħaben merħaben te‘al te‘al

Berîd peyk ma‘nâsinadır. **Himâ** hâ-nîn kesri ve mîm’în fethiyle ḫorî ma‘nâsinadır, ya‘nî ḫorînup ḥifz olan⁸ nesne, cānâniñ mekân u menzili aġyârdan

1 <T: Ez-Bâhr-i Müctes>

2 <S: Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilât> <T: Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün>

3 T, F: lodos.

4 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

5 M: tedebber.

6 <^{S+} Bâd-i şîmâle lodos dimişler, sehv-i kalem vardır. Bir ädem tamâm mağribe teveccûh eylese şâğından gelen rûzgâra yıldız ve karayel dirler, lodos degildir. Nâmiķuhu>

7 M, T: bâdîñ. F: yâriñ.

8 S: żabt olunan.

maḥfûz u maşūn olduğuçün ‘Arablar andan **himā** ile ta’bîr iderler. Pes, ‘Arabiñ ‘ādetidir ki maḥbûbesiniñ¹ ḥarmanını² ķoruya teşbîh iderler diyüp Gülistân’ıñ bu beytini eyledigi da’vâya şâhid getüren,

Beyt: ما مَرْ من ذَكْرِ الْحَمَّا بِمِسْمَائِي
لو سمعيت ورقو الحما صاحت مائى

Mā merre min zîkri'l-ḥimā bi-misma'i
Lev semi'at vurku'l-ḥimā şâhet ma'i³

iki beytde bile vâki‘ olan **himā**yi añałamamış⁴. **Hamâke; hamā** fi'l-i mâzî, darebe bâbından ve **kâf** zamîr-i manşûb muttaşıl ve lafżatu'llâh fâ‘ili, Allâh seni hîfz eylesün dimekdir. **Merhaben** kelimesiniñ taħkîki naħiv kitâblarında mezkûrdur. **Te’al** fi'l-i emr müfred muħāṭabdır, tefâ‘ul bâbından, aşlı tete’alâ idi, tâ-yî evveli ictimâ‘-i tâeyn⁵ olduğuçün ħâzf oldu veýä ‘alâmet-i cezm içün, gel dimekdir, tekrâr te’kîd-i lafżî қâbilindendir.

Mahşûl-i Beyt: Ey himâniñ peyki, Allâh seni hîfz eylesün, merhabâ merħâba, gel gel.

ما لسلمي و من بذى سلم
اين جيراننا و كيف الحال

Mā li-Selmâ ve men bi-Zî-selemin
Eyne cîrânunâ ve keyfe'l-ħâl

Mâ ism-i (360b) istifhâm. **Li-Selmâ:** **lâm** harf-i şila. **Selmâ** bir hâtunuñ ismidir Leylâ gibi. **Vâv** harf-i ‘atf, **men** ma‘ṭûfdur **Selmâ**’ya. **Bi-Zî-selem; bâ** harf-i ʐarf, **Zî-selem** bir mekân-i mu‘ayyenî ismidir, niteki *Kasîde-i Bürdeñiñ* evvelinde vâki‘dir. **Selem**, sîn'iñ ve lâm'iñ fethalarıyla, beriyyede bir dikenli ağacîñ ismidir. **Eyne** ʐarfıdır zûrûf-i mekânîyyeden, ķandadır dimekdir, muķaddem ħaber, **cîran** mu’ahħar mübtedâ. **Cîrân** câr'iñ cem’idir, koñışilar dimekdir, aşlı civrân idi, vâv ya’ya ķalb olındı, mîzân gibi. **Nâ** zamîr-i mecrûr muttaşıl, mütekellim-i ma‘a gayrдан kinâyetdir. **Ve keyfe; vâv** harf-i ‘atf, **keyfe** ism-i mübhêm-i ġayr-i mütemekkindir, ekser aħvâlden su’alde vâki‘ olur bundaki gibi, muķaddem ħaberdir ve **el-hâl** mu’ahħar mübtedâ.

1 S: maḥbûbesiniñ.

2 S, M: hâremini.

3 Sevgilinin menzili ile ilgili benim kulağıma gelen haberleri şayet sevgilinin bulunduğu yerde yaşayan dağ güvercini iştseydi benimle birlikte feryad ü figan ederdi.

4 <T+ Redd-i Şem'i>

5 T: ictimâ‘-i sâkineyn.

Mahşûl-i Beyt: Berîde su’âl idüp buyurur: Selmâ’nın hâli nedir ve Zî-sellem’de olanıñ hâli nedir ve ķoñşılarımız ķandadır ve nedir ve nice dir hâlleri¹?

عرصه بزمگاه خالی ماند
از حریفان و رطل ملامال

‘Arşa-i bezmgâh hâlî mând
Ez-ħarifān u rīṭl-i mālāmâl

‘**Arşa-i bezmgâh** beyâniyyedir. ‘**Arşa** lügatde sarây ortasına dirler, ammâ bunda meclis yeri murâddır. **Rīṭl**, râ’nıñ fethi ve kesriyle, yarım baṭmân, ammâ bunda murâd büyük ķadehdir, belki nişf-i baṭmân bâde alur ķadehdir. **Mâlāmâl** ṭopṭolu dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Meclis ‘arşası ya’ñı meydâni hâlî ķaldı bâde-nûşlardan² ve ṭopṭolu ķadehden³.

عفت الدار بعد عافية
فالسلوا حالها عن الاطلال

‘Afeti’d-dâru ba’de ‘âfiyetin
Fe’s-elü hâlehâ ‘ani’l-eṭlâl

‘**Afet** fi’l-i mâžî müfred müennes gâ’ibedir, ‘afâ-ya’fû’dan ya’ñı naşara bâbinîñ nâkiş-i vâvîsinden, maşdarı ‘afâ’un gelür, bir nesne mahv olmaç, **dâr** te’ñîş-i ma’nevî olduğuçün mü’ennes şîgasını ırâd eylemiş. ‘**Âfiyet** bir kimseden Allâhu Te’âlâ belâyi def eylemege dirler, ammâ bunda ma’mûrluk murâddır. **Hâlehâ;** žamîri **dâr**’a râci’dir. **Eṭlâl** ṭalel’iñ cem-i ķilletidir, yurt yerine dirler.

Mahşûl-i Beyt: Dâr ya’ñı ev, ma’mûrlugünden şoñra mahv u münderis oldu. Pes, hâlini yurt yerinden su’âl eyleñ, (^{M,T+} ya’ñı mahv olması yurt yerinden) ma’lûmdur, imdi hâlini yurt yerinden şoruñ.

سایه افکند حالیا شب هجر
تا چه بازند شب روان خیال

Sâye efkend hâliyâ şeb-i hecr
Tâ ci bâzend şeb-revân-i hâyâl

1 S: ķoñşılarıñ nedir ve niçedir hâlleri? M: ķoñşılarımız ķandadır ve hâlleri nice dir.

2 M: bâde-nûş yârândan.

3 M: ve mâlāmâl ķadehlerden ya’ñı ṭopṭolu ķadehlerden.

Şeb-i hecr beyâniyyedir. **Tâ** ‘acabâ ma’nâsinadır. **Bâzend** fî'l-i mužâri‘ cem‘-i ġâ’ibdir, bâzîden’den, oynarlar dimekdir. **Şeb-revân-ı hayâl** beyâniyyedir. **Şeb-rev** vaşf-ı terkîbîdir, (^{M,T+} revîden’den, gice gidici ma’nâsına,) elif ve nûn edât-ı cem‘dir. **Şeb-rev‘i** ve **şeb-revân‘ı** ekseri uğrı ma’nâlarında isti‘mâl iderler. Niteki Kemâl-i Hocendî buyurur:

Beyt: نشان شب روان دارد سر زلف پریشانش
دلیل روشن است اینک چراغی زیر دامانش

Nişân-ı şeb-revân dâred ser-i zulf-i perişâneş
Delil-i rûşen’est İnek çerâğî zîr-i dâmâneş¹

Ammâ bunda muṭlaqâ gice yüriyenler murâddır, (^{M+} *te’emmel.*)

Mahşûl-i Beyt: Hâliyâ hicrân gicesi sâye sâldı ya‘nî zâhir oldu, ‘acabâ bu hicrân gicesinde hayâl-i cânân şeb-revleri ne oyın oynarlar? Ya‘nî bu hicrân zuhûrunda hayâl-i cânân ‘acabâ ne oyın oynar, ya‘nî hicrândan ne netîce zâhir olur²?

قصة العشق لا انفصام لها
فصلت ه هنا لسان مقال

Kışsatu'l-'ışkı le'nfişâme lehâ
Fuşimet hâhunâ lisânu maķâl

Kışsatu'l-'ışkı lâmiyyedir (361a) mecâzen, **lâ** ḥarf-i nefy-i hükm-i cinsdir. **İnfisâme** fetih üzere mebnî, ismidir **lâ**'niñ. Bunda **infisâm**’dan murâd inkîṭâ‘-dir, ammâ aşlında fanmakdir³, bir vecihle ki biri birinden ayrılmaya. Meşelâ (^{M,T+} ba‘zı kâse pâre pâre olur, ammâ pâreleri biri birinden münfekk olmaz,) ammâ ķasm, ķâf’la, fanmaķdır⁴ pâreler biri birinden ayrılmak tarîkiyle. **Lehâ**, **infisâm**’a müte'allikdir. **Fuşimet**, fî'l-i mâzî mebnîyyün lî'l-mef'ûl şîgâ-i mü'ennes ġâ’ibe, kesildi dimekdir. **Hâhûna** ism-i işaretdir mekân-ı karîb içün. **Lisân**, lâm’iñ kesriyle, teżkîr ü te'nîş beyninde müşterekdir, teżkîr i'tibâr eyleyen cem‘ini **elsine** tutar, (^{M,T+} sîn’iñ kesriyle) ve te'nîş i'tibâr eyleyen cem‘ini **elsun** tutar, sîn’iñ žammıyla, ammâ bir ķavmiñ lügatinden (^{M,T+} kinâyet olsa) elbette mü'ennes müsta'meldir, bunda fuşimet fî'line ķâ'im-maķâm fâ'il vâki‘ olmuş, pes, mü'ennes i'tibâr olunması lazımdır, **maķâl**’e iżâfeti beyâniyyedir.

1 Senin perişan zülfün hırsızların alametini taşıyor. Buna delil eteğinin altında ışık bulunması, yani zülfün altında yüzün bulunmasıdır.

2 M: zâhir ve bâhir olur.

3 S: ufanmaķdır.

4 S: ufanmaķdır.

Mahşûl-i Beyt: ‘İşk kışasına inkîtâ‘ yokdur, ya‘nî bî-nihâyet ü bî-pâyân kışşadır ki dükenmek bilmez. Pes, bunda lisân-ı makâl kesildi, ya‘nî dille beyân olunur kışşa degildir, zîrâ kışşa-i ‘işk hâlidir, kâlî degildir.

ترک ما سوی کس نمی نگرد
آه ازین کبیریا و جاه و جلال

Türk-i mā sūy-ı kes ne-mī-nigered
Āh ezin kibriyā vu cāh u celâl

Kibriyâ ve kebir bir ma‘nâyadır. **Câh** manşîb ve **celâl** ‘azamet ma‘nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Bizim cânânimiz kimse cânibile¹ naâzâr eylemez. Āh bu kibriyâ ve câh u celâlden.

فی جمال الکمال نلت منی
صرف الله عنك عین کمال

Fî cemâli'l-kemâli nilte munâ
Şarefe'llâhu 'anke 'ayne Kemâl

Cemâl bunda hüsündür ya‘nî güzellik ve **kemâl** tamâm ma‘nâsına-dır. **Cemâl-i kemâl** iżâfeti beyâniyyedir. **Nilte** fi'l-i mâzî müfred müzekker muhâṭab, mebnîyyun li'l-fâ'il, nâle-yenâlu'dan ya‘nî ‘alime bâbından, maşdârı neyl gelür, (^{M,T+} nûn'uñ fethiyle, irişmek ma‘nâsına.) **Munâ**, (^{M,T+} mîm'iñ žam-mî ve nûn'uñ fethiyle,) munye'niñ cem‘idir, ârzû ma‘nâsına ya‘nî göñül dile-gi². (^{M,T+} **Şarefe** fi'l-i mâzî, **Allâh** lafzen merfû‘ fâ‘ili, bunuñ gibi yerlerde) **şarf** döndürmege dirler, meselâ ‘şarefe ‘inânehu’ dirler, dizginini döndürdi diyecek yerde³, ammâ bunda **şarefe** defâ'a ma‘nâsinadır. ‘**Anke**; cârr ma‘âl-mecrûr **şa-refe** niñ mef’ûlüñ bih ǵayr-i şarîhidir, ‘**ayne Kemâl** mef’ûl-i şarîhidir ve iżâfet lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna hîjâb idüp buyurur: Ey cânâ, kemâl-i güzellikde ârzularını irişdiñ, ya‘nî hüsn-i kemâlde murâdâtına vâşîl olduñ, Allâhu Te‘âlâ senden Kemâl'iñ gözünü def^c eylesün, ya‘nî saña yavuz göz degirmesün. Göz degmekde ‘ayn-i Kemâl isti‘mâlleriniñ aşlı budur ki Huzeyl կâbilesinde Kemâl adlı bir ‘Arab var imiş, her nesneye ki imrenmekle veyâ ârzû-yı nefşâniyle naâzâr

1 S: bizim cânânimiz cânibile kimse.

2 M: dilegi nesne.

3 S: döndürse gidecek yere.

eylese elbette ol naşar ittiği şeye gözü degüp helâk olur imiş¹, şoñra teşbîh ü isti‘are tarîkiyle her yavuz göze ‘ayn-i Kemâl didiler, bi-ħasebi’l-lügât Kemâl’iñ gözü dîmekdir, *fâħfaż*. Pes, müşrâ‘-ı şânî du‘â-i leh’dîr. Müşrâ‘-ı evvelde **nîlte** fi‘lini mütekellime isnâd idüp ma‘nâsını kemâl-i cemâlînde irişdim ārzûlara diyen cemâl-i kemâle² vâşîl olmamış³. İki müşrâ‘da bile vâki‘ olan kemâller tecnîs-i tâm tarîkiyelerdir.

حافظاً عشق و صابری تا چند
ناله عاشقان خوشست بنال

Hâfiżâ ‘îşk u şâbirî tâ çend
Nâle-i ‘âşîkân hoş’ est bi-nâl

Sâbirî; yâ ḥarf-i maşdardır. **Tâ** bunda ilâ ma‘nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, ‘îşk u şâbirlik⁴ niceye dek, ‘âşîklarîn inildisi hoşdur, iñile⁵. Ya‘nî ‘âşîkâne feryâd u zârîlik maķbûldür. Pes, imdi feryâd eyle ey Hâfiż.

361

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Hezec
Mefûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ülün

ای بردہ دلم را تو بدین شکل و شمائیں
پروای کست نیست جہانی بتو مائل

Ey burde dilem-râ tu bedîn şekl u şemâ‘il
Pervâ-yi keset nîst cihânî be-tu mâ‘il

Ey ḥarf-i nidâ, münâdâ mahzûfdur, (361b) takdîri, ey gönlümi iletmış cânân, (^{M+} ya‘nî ey benim gönlümi alup gitmiş cânân dîmekdir.) **Tu** bunda mukhamdır, olmasa da ma‘nâya ḥalel virmez. Hâşılı, bu ġazel ve bundan şoñra gelen ġazel Hâce’niñ olduğunda naşar var. **Bedîn;** **bâ** ḥârf-i muşâhabet ve

1 S, T: naşar eylese elbette ol manzûrına gözü degermiş.

2 M: kemâl-i cemâle.

3 <^{T+} Redd-i Sûrûrî>

4 T: şâbirlik.

5 M: imdi iñle.

dâl hemzeden mübeddeldir, aslında **in** idi. **Şekl** şüret ma'nâsına nadır. **Şemâ'il** şîmâ'l-iñ cem'îdir, ahlâk dimekdir. **Cihânî** mübtedâ ve **yâ** harf-i tenkîr. **Be-tu; bâ** harf-i şîla, **mâ'il**'e müte'allîk ve **mâ'il** haber-i mübtedâdır. **Cihânî be-tu mâ'il** cümlesi cümle-i hâliyyedir, **vâv** bunda žarûret-i vezniçün hâzf olunmuşdur.

Mahşûl-i Beyt: Ey bu şekl ü şemâ'il ile gönlümi iletmış cânâن, seniñ kim-seden pervâñ yokdur¹, ya'nî kimse için pervâ çekmezin, hâlbuki cihân saña mâ'ildir.

گه آه کشم از دل و گه تیر تو ای جان
پیش تو چه گویم که چها می کشم از دل

Geh âh keşem ez-dil u geh tîr-i tu ey cân
Piş-i tu ci gûyem ki cihâ mî-keşem ez-dil

Mahşûl-i Beyt: (^{M,T+} Dilimden) geh âh çekerim ve gâh seniñ tîriñi. Ey cân, seniñ ķatûnda ne diyeyim ki neler çekerim (^{M,T+} dilden.) Neler çekerim dilden didüginde iki i'tibâr var. Birisi diliñ ucandan neler çekerim, birisi de diliñ içinden neler çekerim, *te'emmel tedri*². Bu beyt tarz-ı Âşafî'ce vâkı' olmuş.

وصف لب لعل تو چه گویم برقیان
نیکو نبود معنئ رنگین بر جاھل

Vaşf-ı leb-i la'l-i tu ci gûyem be-raķibân
Nikû ne-buveğ ma'nî-i rengîn ber-i câhil

Vaşf-ı leb-i la'l-i tu; vaşf-iñ leb' e iżâfeti maşdarîn mef'ûline iżâfetidir ve **leb'iñ la'l-e** beyâniyye ve **tu'ya** lâmiyyedir. **Ma'nî-i rengîn** beyâniyye. **Ber-i câhil** lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ la'l-i lebiñ vaşfinı rakîblere ne diyeyim, ya'nî rakîblere söylemek câ'iz degil, zîrâ câhil ķatında ma'nî-i rengîn söylemek eyi³ degil. Hâşılı, seniñ lebiñ zîkr eylemek rakîbler ķatında, ma'ķûl degildir.

¹ T, F: seniñ kimse pervâsı yok.

² M: tedebber.

³ S: câ'iz.

هر روز چو حسنت ز دگر روز فزونست
مه را نتوان کرد بروی تو مقابل

Her rûz çu ḥusnet zi-diger rûz fuzûn' est
Meh-râ ne-tuvân kerd be-rûy-i tu muḳâbil

Mahşûl-i Beyt: Çünkü seniñ hüsnüñ günden güne ziyâdedir, mâhi seniñ rûyuña muḳâbil eylemek olmaz.

دل بردى و جان مى دهمت غم چه فرستى
چون نيك غمینيم چه حاجت بمحصل

Dil burdî vu cân mî-dehemet ġam ci firisti
Çun nik ġaminim ci hâcet be-muḥâssil

Mahşûl-i Beyt: Gönlümi iletdiñ ve saña cân virürem, pes, baña ġamı niye gönderirsin, çünkü muhkem ġamliyiz, ne hâcet muḥâssila. Ğama mecâzen muḥâssil iṭlâk eyledi, muḥâssil ism-i fâ'ildir, tef'il bâbindan, bir nesneyi taḥṣîl idici mā'nâsına. Muḥâṣıl diyüp müfâ'ale bâbindan utanlar ehl-i taḥṣîl degiller imis¹.

حافظ چو تو پا در حرم عشق نهادى
در دامن او دست زن و از همه بگسل

Hâfiẓ çu tu pâ der-harem-i 'ışk nihâdî
Der-dâmen-i ū dest zen u ez-heme bi-gsil

Der-harem-i 'ışk; der harf-i şila ve izâfet beyâniyyedir. Ü zamîri cânâna râci'dir. **Bi-gsil** fi'l-i emr müfred muhâṭab, üzil dimekdir, ammâ bunda murâd kesil dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiẓ, çünkü sen ayağını 'ışk haremîne ḳoduń, imdi cânâniñ etegine el ur ve andan ġayrı cemî'inden kesil, hâṣılı², 'ışkıñı cânâna taḥṣîş eyle.

1 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

2 S: ve'l-hâṣıl.

362

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

بَسْحَرْ چَشْمْ تُو اَيْ لَعْبَتْ حَجْسَتَهْ خَصَالْ
بَرْمَنْ خَطْ تُو اَيْ آيَتْ هَمَايُونْ فَالْ

Be-sihr-i çeşm-i tu ey lu‘bet-i huceste-hışâl
Be-remz-i haṭṭ-i tu ey āyet-i humâyûn-fâl

Bu şazeliń ebyāti ve müşrâ’ları evvellerinde vâki‘ olan **bâ’lar** ķasem içündür ve beytler¹ hep biri birine merhûndur. **Lu‘bet** lügatde կukladır, ammâ bunda maḥbûb murâddır. **Huceste** mübârek ma’nâsına nadır. **Hışâl** ҳasletiń cem‘idir, hüylar² dimekdir. **Humâyûn** da mübârek dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Senińçeşmiń sīhri ҳakkıçün ey hüyları mübârek cânâń, seniń haṭṭiń remzi ҳakkıçün (362a) ey mübârek fâlli âyet.

بَنْوَشْ لَعْلْ تُو اَيْ آَبْ زَنْدَگَانَىْ مِنْ
بَرْنَگْ وَ بَوْىْ تُو اَيْ نُوبَهَارْ حَسَنْ وَ جَمَالْ

Be-nûş-i la'l-i tu ey āb-ı zindegânî-i men
Be-reng u bûy-ı tu ey nev-bahâr-ı hüsne cemâl

Mahşûl-i Beyt: Seniń տatlı lebiń ҳakkıçün ey benim āb-ı hayatım, seniń reng u bûyuń ҳakkıçün ey hüsne ü cemâl nev-bahârı.

بَكَرْدْ رَاهْ تُو يَعْنِيْ كَهْ سَايَبَانْ اَمِيدْ
بَخَاكْ پَايْ تُو يَعْنِيْ كَهْ رَشكْ آَبْ زَلَالْ

Be-gerd-i râh-ı tu ya'nî ki sâybân-ı umîd
Be-hâk-i pây-ı tu ya'nî ki reşk-i āb-ı zulâl

Mahşûl-i Beyt: Seniń yoluń tozı ҳakkıçün ki ol ümîd sâybânıdır, seniń ayağıń տoprağı ҳakkıçün ki āb-ı şâfîniń reşkidir, ya'nî āb-ı zülâl aña reşk ider.

1 S: bâ’lar.

2 M: eyü hüylar.

بِجَلُوهَى تُو چُون شِيهْهَايِ رِفْتَنْ كِبَكْ
بِغَمْزَهَايِ تُو چُون عِشْوهَايِ چَشْم غَرَّالْ

Be-cilvehā-yı tu çun şivehā-yı reften-i kebk
Be-ğamzehā-yı tu çun ‘işvehā-yı çeşm-i ǵazāl

Mahşûl-i Beyt: Keklik yürüyişi şiveleriň gibi cilveleriň һakkıçün, āhū gözü işveleri gibi ǵamzeleriň һakkıçün.

بِطِيب خَلْق تُو و نَفْحَة شَمَامَة صَبَحْ
بِبَوْي زَلْف تُو و نَكْهَت نَسِيم شَمَالْ

Be-ṭib-i ḥulk-i tu vu nefħa-i şemāme-i şübh
Be-būy-i zulf-i tu vu nekhet-i nesim-i şemāl

Mahşûl-i Beyt: Seniň ḥulkunuň maķbūl қoκusı һakkıçün ve şabāh şemāme-si nefħası (^{S,M+} һakkıçün ve seniň zülfününüň қoκusı) ve nesim-i şimāl nekheti һakkıçün.

بَآن عَقِيقَت كَه مَارَاسِت مَهْر خَاتَم چَشْم
بَآن گَهْر كَه شَمَارَاسِت در درَج مَقَالْ

Be-ān ‘akīk ki mā-rāst muhr-i hâtem-i çeşm
Be-ān guher ki şumā-rāst durr-i durc-i maķāl

‘Akīk’den murād қanlı yaşıdır veyā leb-i cānandır ve **guher**’den murād den-dānlarıdır (^{M+} ya ‘nī dişleri.)

Mahşûl-i Beyt: Ol ‘akīk һakkıçün ki bizim çeşmimiz hâteminiň mühridir, ol güher һakkıçün ki siziň dürr-i dürc-i maķaliniňizdir.

بَآن صَحِيفَة عَارِض كَه گَشْت گَلْشَن عَقْل
بَآن حَدِيقَة بَينَش كَه شَد مَقَام خَيَالْ

Be-ān şâhîfe-i ‘areż ki geşt gulşen-i ‘akīl
Be-ān ḥadîka-i bīniş ki şud maķām-i hayāl

Şâhîfe-i ‘areż beyāniyyedir, **hadîka-i bīniş** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ol şâhîfe-i ‘arız һakkıçün ki ‘akīl gülşeni oldu, ol bīniş bâğ-cesi һakkıçün ki hayāl maķamı oldu, ya ‘nī çeşm.

که در رضای تو حافظ گر التفات کنی
بعمر باز نماند چه جای مال و منال

Ki der-riżā-yı tu Hâfız ger iltifât konı
Be-‘omr bâz ne-mâned çi cây-ı mâl u menâl

Ki kasem ile muğsemun bih'i rabt içündür. **Rıżā-yı tu** lâmiyyedir. **Be-‘omr bâz ne-mâned** iştilâhlarında câna başa kalmaz diyecek yerde dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ki seniñ riżânda Hâfız eger iltifât iderseñ ‘omre kalmaz, degil ki mâl ü menâle. Ya'nî cân u başa kalmaz, kanda kaldı ki mâl ü menâle. Ma'lûm ola ki yanımızda onbir¹ 'aded dîvân var ve bu iki ǵazel² hîç birisinde bulunmadı.

1 S: on.

2 S: bu ǵazel.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün**

دارای جهان نصرت دین خسرو کامل
یحیی بن مظفر ملک عالم عادل

Dârâ-yı cihân nûşret-i dîn hüsrev-i kâmil
Yaḥyâ bin Muẓaffer melik-i ‘âlim-i¹ ‘âdil

Dârâ hâkim, **cihân**²’a iżâfet lâmiyyedir. **Nuşret-i dîn** maşdarıñ mef'üline iżâfetidir, maşdar bunda mübâlağa târikiyle mezkürdur, ‘reçulun ‘adlun’ gibi. **Naşruddîn** Melik Yahyâ’ñıñ lağabidır³. **Hüsrev-i kâmil** beyâniyyedir. **Yahyâ** ‘âf-i beyândür mâ-ķabline. **İbn** lafżının hemzesi beyne'l-'alemeyn olduğuñun terk olındı. **Melik-i ‘âlim-i³ ‘âdil** Yahyâ’ñıñ şifatlarıdır. **Dârâ** mâ-bâ'diyle muğaddem haber, **Yahyâ** mu'aħħar mübtedâ olmak da cā'izdir.

Mahşûl-i Beyt: Cihâniñ hâkim-i ‘âdilidir ve dîniñ nâşırı ve pâdişâh-ı kâmildir Mużaffer oğlu Yahyâ ki melik-i ‘âlim-i ‘âdildir

ای درگه اسلام پناه تو گشاده
بر روی جهان روزنَه جان و در دل

Ey dergeh-i İslâm-penâh-ı tu guşâde
Ber-rûy-ı cihân revzene-i cân u der-i dil

Ey harf-i nidâ ve münâdâ mahzûf, taķdîri **ey pâdişâh** dimekdir. **Dergeh-i İslâm-penâh**; vaşf-i terkibidir, penâhîden'den, **tu**⁴’ya iżâfet lâmiyye, müşrâ¹-ı evvel müşrâ¹ şanîye merhündur. **Revzene-i cân** beyâniyyedir ve **der-i (362b) dil** de böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Ey pâdişâh⁴, seniñ ehl-i İslâm şîgindiracaķ veýâ şîgindirici dergâhiñ ehl-i cihâniñ yüzine ya'ñı üstine cân bacasını (^{M+} ya'ñı penceresini) ve göñül kapısını feth eylemiş, ya'ñı cânlarına cân katup ve göñüllerine şafâ

1 M: ‘âmil-i.

2 S: Nusretuddîn bin Yahyâ’ñıñ lağabidır.

3 M: ‘âmil-i.

4 S, M: pâdişâh-ı ‘âlem-penâh.

virmiştir. Hâşılı, pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ḥalk-ı cihâna ‘adâlet ü re’fet gösterdiğini beyân ider.

تعظيم تو بر حان و خرد و احباب و لازم
و انعام تو بر کون و مکان فائض و شامل

Ta‘zîm-i tu ber-cân u ḥired vâcib u lâzim
V'in‘âm-ı tu ber-kevn u mekân fâ'iż u şâmil

Ta‘zîm-i tu maşdarının mefûline iżâfetidir ve **in‘âm-i tu** maşdarının fâ‘iline. **Fâ'iż** feyz virici, (^{S,M+} ism-i fâ‘ildir,) **şâmil** bunda muhît ma‘nâsına nadır¹.

Mahşûl-i Beyt: Saña ta‘zîm eylemek cân u ‘aklıñ üzerine lâzım u vâcibdir, ya‘nî ‘âdil pâdişâh² olduğuñ içün her zî-rûh u şâhib-i ‘akla saña ta‘zîm u tebcîl eylemek lâzımdır³ ve ‘ale'l-huşûş ki seniñ in‘âm u ihsâniñ cemî‘ ‘âlemi şâmil ü muhîtdir.

روز ازل از کلک تو یك قطره سیاهی
بر روی مه افتاد که شد حل مسائل

Rûz-ı ezel ez-kilk-i tu yek կառե siyâhî
Ber-rûy-ı meh uftâd ki şud ҳall-i mesâ'il

Rûz-ı ezel beyâniyye. **Kilk;** ‘Acem kâf’ıñ ikisini de kâf-ı ‘Arabî okur, lâkin evvelkisini meksûr tütarlar, ammâ Rûmîler evvelkisini kâf-ı ‘Acemî ile okurlar, **tu**’ya iżâfet (^{M,T+} lâmiyyedir.) **Siyâhî**’den bunda kara mürekkeb murâddır, **yâ** harf-i nisbet. **Hall** bunda mübâlağa ma‘nâsına nadır, ‘raculun ‘adlun’ gibi, yâhud fâ‘il ma‘nâsına ola mecâzen, veyâ bir sebeb lafzını taķdır idevüz, **sebeb-i hall** taķdırında. **Mesâ'il**’e iżâfet maşdarının mefûline iżâfeti kabîlindendir.

Mahşûl-i Beyt: Mışrâ‘-ı evvel müşrâ‘-ı şanîye merhûndur. Hâce buyurur ki; rûz-ı ezelde seniñ կaleminden bir կatre siyâh mürekkeb mâhiñ rûyîna düşdi ki (^{M+} ol ecilden) ҳall-i mesâ'il oldu, ya‘nî ҳall-i mesâ'ille sebeb oldu veyâ ol կatre mesâ‘ili ҳall idici oldu, isnâd-ı mecâzî tarîkiyle. Bu kelâm anı gösterir ki memdûhi olan pâdişâh kâtib ola. Hâşılı, makşûdu mâhiñ rûyînda olan lekedir.

1 S, M: ism-i fâ‘ildir, ammâ bunda muhît ma‘nâsına nadır.

2 M: pâdişâh-ı ‘âlem.

3 M: ehemm ve lâzımdır.

خورشید چو آن خال سیه دید بدل گفت
ای کاج که من بودمی آن هندوی مقبل

Ḩurşîd çu ān ḥāl-i siyeh dîd be-dil goft
Ey kâc ki men bûdemî ān hindû-yi mūkabil

Hâl-i siyâh buyurduğu¹ կatreye göredir, mâhîn yüzinde (^{S,M+} yayılan) lekeye degildir. **Be-dil; bâ** harf-i şila veyâ harf-i zarf. **Ey** harf-i nidâ, münâdâ (^{M+} maḥzūf,) yâ mâh ola, bâ-yı **be-dil** harf-i zarf olunca, ve yâ dil ola, harf-i şila olunca, *ve li-kullin vichetun*. **Kâc**, kâf-ı ‘Arabiyle, kâşki ma’nasınadır, kâş de dirler, sîn’le, (^{M+} ba’zı mahalde.) **Bûdemî** hikâyey-i ḥâl-i mâzîdir. **Ān hindû-yı mūkobil**’den murâd mezkûr կatre ola veyâ կatre sebebiyle mâh ola, iżâfet beyâniyedir ve **mūkobil** makbûl ma’nalarda müsta’meldir.

Mahşûl-i Beyt: Ḥurşîd çünkü ol ḥâl-i siyâhı gördü, göñline didi ve yâ göñlinde didi, ya’nî kendi kendile söyleşüp didi ki², ne olaydı³ ben olaydım ol makbûl hindû. Hâşılı, mâhîn yüzine ol կatre şâhîn կaleminden indigiçün Ḥurşîd mâha reşk idüp didi ki, ne olaydı ol կatre benim yüzüme düşeydi ki mâh yerine sa’ādetli bende ben olaydım. Hâşılı, pâdişâhîn kemâl-i ‘azamet u rif’atinden güneş bendesi olmağa taħassür çeker.

شاها فلك از بزم تو در رقص و سماعست
دست طرب از دامن اين زمزمه مگسل

Şâhâ felek ez-bezm-i tu der-râḳş u semâ‘ est
Dest-i tarab ez-dâmen-i ìn zemzeme me-gsil

Dest-i tarab beyâniyye. **Zemzeme** āvâze. **Me-gsil** fi'l-i nehy müfred muhâṭabdır, gusilîden’den, kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle ve žammıyla, kırmak ma’nasınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey pâdişâh, felek seniñ bezmiñ (**363a**) şevkînden râḳş u semâ‘dadır, şenlik elini bu zemzemeniñ eteginden kesme⁴. Murâd du’âdır. Ya’nî bu resm u âyîniñ hergiz munķaṭî olmasun, ya’nî (^{M+} ‘ayş u ‘îşretiñ ve) bezmiñ siyt u şadâsı mümtedd olsun, zîrâ (^{M,T+} devr-i) felek saña müsâ‘id u muvâfikdir.

1 T: buyurdığı.

2 S, T: söyleşdi.

3 S: nolaydı.

4 M: eteginden dâ’imâ kesme.

می نوش و جهان بخش که از زلف کمندت
شد گردن بدخواه گرفتار سلاسل

Mey nûş u cihân bahş ki ez-zulf-i kemendet
Şud gerden-i bed-hâh giriftâr-ı selâsil

Mey nûş ve cihân bahş, emr-i muhâtab sîgasiyla, şarâb iç ve cihân bağışla ya'nî pâdişâhîlik bağışla, hâşılı, müsteħâklara cihân saltanatların bezl¹ eyle. **Ki** harf-i ta'lîl. **Zulf-i kemendet** beyâniyye ve lâmiyyedir. **Selâsil** silsileniñ cem'i-dir, zincirler dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâha hîjâb idüp buyurur: Bâde iç ve pâdişâhîliklar bağışla, zîrâ kemendiñ zülfinden² bed-hâhiñ ya'nî düşmeniñ boynı selâsile gitiftâr oldu, ya'nî mübtelâ-yı habs u ķayd oldu³.

دور فلکی يك سره بر منهج عدلست
خوش باش كه ظالم نبرد راه بمنزل

Devr-i felekî yeksere ber-menhec-i 'adl'est
Hoş baş ki zâlim ne-bered râh be-menzil

Devr-i felekî iżâfet-i beyâniyyedir, (^{M,T+} yâ harf-i nisbet.) **Yeksere** def'aten ya'nî bir uğurdan ve bir kezden. **Menhec** ŧoğrı yol, 'adl'e iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Felegiñ devri bir kezden ve külliyyen 'adâlet tarîki üzerine- dir ya'nî 'adâletde, felek saña mu'âvindir külliyyen. İmdi hoş ol ve hûzûr eyle ki zâlim ȝulmi sebebiyle yolunu menziline iletmez, ya'nî ȝulümden murâdına irişmez. Bu iki beyt ol ma'nâyi gösterir ki pâdişâh-ı zamâniñ saltanat⁴ 'adûları mahbûs ola, zîrâ ezmine-i hâliyede vûrrâş-ı saltanat biri birini կatl eylemezdi, belki habs iderdi veya gözine mîl çekerdi.

حافظ چو در شاه جهان مقسّم رزقست
از بهر معیشت مکن اندیشه باطل

Hâfiż çu der-i şâh-ı cihân muksim-i rizk'est
Ez-behr-i ma'ışet me-kon endîše-i bâṭıl

1 S: bahş.

2 M: kemend-i zülfüñden.

3 M: mübtelâ-yı habs-i beden u ķayd-i ten oldu.

4 M: saltanatında.

Ba‘zi nûshada **çu der** yerine **kalem** vâkı‘dir, ammâ bendeye bu evlâ geldi,
ve *li-kullin vichetun*.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfız, çünkü pâdişâh-ı ‘âlemiñ kapısı muksim-i riziklidir, imdi ma‘ışet için endîşe-i bâtil eyleme Ya‘nî ben ne yerim ne içерim ve ne ile geçinirim dime ki pâdişâh seni kayırır¹. Hâce hüsni-ı taleb şan‘atını ri‘âyet eyledi.

364

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

شمت روح و داد و شمت برق و صالح
بیا که بوی ترا میرم ای نسیم شمال

Şemimtu revha vedâdin ve şimtu berka vişâl
Bi-y-â ki bûy-ı tu-râ mîrem ey nesîm-i şemâl

Şemimtu fi‘l-i mâzî mütekellim vağdedir ‘alime bâbından ve naşara bâbından da lügatdır, kökladım dimekdir. **Revha vedâdin** beyâniyyedir ve **şemimtu**’nuñ mef’ûl-i şarihi. **Revh**, râ’nîñ fethiyle, râhat ve hûzûr ma‘nâsına ve yıl getürdigi güzel ķokuya da **revh** dirler, bunda makşûd budur. **Vedâd**, vâv’în fethiyle, dostluk ma‘nâsına, ‘alime bâbından. **Şimtu** fi‘l-i mâzî mütekellim vağdedir, darabe bâbından, yâ’dan fa‘aleyi, (^(M,T+) ya‘nî meftûhu'l-‘ayn,) fa‘ileye nakl eylediler, (^(M+) meksûru'l-‘ayn,) andan şoñra i'lâl eylediler kâ‘ide-i ‘Arabiyyet üzerine, vezni hiltû'dur². **Berka vişâl** beyâniyyedir ve **şimtu**’nuñ mef’ûl-i şarihi. ‘Şimtu'l-berk’ dirler, ķaçan ki şimşek atılan bulut cânibine nażar eyleseñ ki yağmur neresinden dökilür, zîrâ **şeym**, şîn’îñ fethiyle, nażar eylemege dirler. **Bûy-ı tu-râ mîrem** seniñ ķokuña ķurbân olayım dimekdir. **Nesîm-i şemâl**’den kûy-ı cânân ķibelinden esen yıl murâddır ve iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Dostluk ķokusunu ķökladım ve vişâl şimsegini seyr eyledim³, ya‘nî vişâl nişânını gördüm. Gel ki ķokuña (363b) ķurbân olayın ey

1 M: geçinirim diyü endîşe-i bâtil eyleme, zîrâ pâdişâh seni dâ'imâ görüp kayırmakdadır.

2 S, M:filtu'dur.

3 M: şimsegini cümle seyr eyledim.

şimâl yeli. Ya'nî ey kûy-ı cânândan hubûb iden nesîm-i şimâl gel ki seniñ bûy-ı rûh-efzâna ķurbân olayın.

ا حادیا بجمال الحبیب قف و انزل
که نیست صبر جمیل ز اشتیاق جمال

E-hâdiyen bi-cimâli'l-hâbibi kîf ve'nzil
Ki nîst şabr-ı cemîlem zi-iştiyâk-ı cemâl

E-hâdiyen; hemze-i meftûha ҳarf-i nidâdır. **Hâdî** ism-i fâ'ildir, ҳadâ-yah-dûdan ya'nî masara bâbından, deve surerken yanınca ırlamağa dirler, münâ-dâ-yı ǵayr-ı makşûdedir, anıñçün mu'rab olmuşdur. **Bi-cimâli'l-hâbîb; bâ** ҳarf-i şila, **cimâl**, cîm'iñ kesriyle, cemeliñ cem'îdir, cîm'iñ ve lâm'iñ fethalarıyla, deveye dirler, **habîb**'e iżâfeti lämiyyedir. **Habîb** dost ma'nâsına nadır. **Kîf** fi'l-i emr-i muhâṭabdır, vekâfe-yeķifu'dan ya'nî ǵarabe bâbınıñ misâlinden, 'il vezni üzere, tevakķuf eyle dimekdir. **Ve'nzil; vâv** ҳarf-i 'atf, **inzil**, hemzeniñ kesriyle, fi'l-i emr-i muhâṭab, nezele-yenzilü'dan ya'nî ǵarebe bâbından, in dimekdir, hemze vaşlide sâkiñ olur. **Kî** ҳarf-i ta'lîl. **Şabr'**i **cemîl**'e mužâf ķılsak, beyâniyye olur. Mužâf olmamañ da câ'iz, böyle olunca **nîst** leyse ma'nâsına olur ve **şabr** ismi ve **cemîl** ҳaberi, ve *li-kullin vichetun*. **İştiyâk-ı cemâl** iżâfeti maşdarıñ mefûline iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Ey cânânuñ develerini tegannî^(S,M+) ve terennüm ile süren deveci, tevakķuf eyle ve kon ya'nî ileri gitme, zîrâ baña şabr eyi degildir cemâl-i cânâñ iştîyâkından, ya'nî yürümege tâkât қalmadı, imdi kon ki bir pâre istirâhat idelim. Minhusinde müşrä'-ı evvelde cimâl ve müşrä'-ı şânide cemâl tecnîs-i ҳaṭṭıdır diyen 'ilm-i Bedî'i 'aceb bedî' bilürmiş¹. Tecnîs-i ҳaṭṭ noķtada iħtilâfa dirler, ҳareketde iħtilâfa tecnîs-i nâkış dirler. Bu şerhde şanâyi'-i bedâ-yî'i yerli yerinde tamâm icrâ eylemek mümkün idi, lâkin şerh ziyâde muṭâvel olup nâzîrlara se'āmet ü melâlet virür, pes, terkini evlâ gördük ʐikrinden². Ve-illâ ɻavâ'ið-i 'arûziyyeyi ve ɻavâfiyyi bile mahalli mahallinde ʐikr eylemek (S,T+ ednâ) işârete mevşûl idi, ɻattâ bu ɻavfden ebyât-ı istiħâdî ʐikr eylediked.

شکایت شب هجران فرو گذار ای دل
بشكر آن که برافکند پرده روز وصال

Şikâyet-i şeb-i hicrân furû guzâr ey dil
Be-şukr-i ân ki ber-efkend perde rûz-ı vişâl

1 <T+ Redd-i Sürûrî>

2 M: pes, terki evlâ ve aħrâ olmaġin terk olunup muħtaşar ķilindi.

Furū guzār bunda terk eyle dimekdir. **Be-şukr; bā** harf-i sebeb.

Mahşûl-i Beyt: Hicrân gicesiniň şikäyetini terk eyle ey göñül, ya'ñı hicrândan şikäyet eyleme ol şükür sebebiyle ki rüz-ı vişal perdesini bırakdı¹, ya'ñı perde-i firâk ardından zühür eyledi.

چو يار بر سر صلحست و عذر مى خواهد
توان گذشت ز جور رقیب در همه حال

Çu yâr ber-ser-i şulh'est u 'ozr mî-hâhed
Tuvân guzeşti zi-cevr-i rakîb der-heme hâl

Mahşûl-i Beyt: Çünkü yâr şulh hevâsında ve sevdâsındadır ve 'özür diler, her hâlde rakîbiň cevrinden geçmek mümkündür. Ya'ñı yâr bize mâ'il olduğandan şoñra rakîbiň cevrine ne i'tibâr?

بیا که پرده گلریز هفتگانه چشم
کشیده ایم بتحریر کارگاه خیال

Bi-y-â ki perde-i gul-rîz-i heftgâne-i çeşm
Keşideim be-tâhrîr-i kârgâh-ı hayâl

Ba'žı nûshada **heft-hâne** düşmüş ve ba'zında **heft-kârî** düşmüş, lâkin me'âl birdir. **Perde-i gul-rîz-i heftgâne** iżâfetleri beyâniyyedir. **Gul-rîz** vaşf-ı terkibidir, rîziden'den, gül dökici dimekdir, (^{S,M+} **heftgâne** yedi կat dimekdir, yegâne-i 'aşr dirler, müteferrid ma'ñâsına. **Gul-rîz** (364a) bir dürlü münaâkkaş կumâşdır, ammâ bunda) կan ağlamağdan kinâyetdir, **çeşm**'e iżâfet lâmiyye veya beyâniyyedir. Mışrâ'-ı evvel müşrâ'-ı şâniye merhündur. **Be-tâhrîr; bâ** harf-i şila, **keşîde**'ye müte'allikdir. **Tâhrîr** lügatde ıslâh u taķvîm ma'ñâsinadır. (^{S+} Niteki Қâmûs'da) 'taħrīru'l-kitâbi ıslâhu ve taķvîmuhu' ma'ñâsinadır, ammâ bunda tezyîn murâddır. **Kârgâh** ve **kâr-hâne** bir ma'ñâyadır, sâbıkân beyân olunmuşdur. **Kârgâh-ı hayâl** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna hîṭâb idüp buyurur: Gel ki gözimün yedi կat gül-rîz perdesini hayâl kâr-hânesiniň tezyînine çekmişiz, ya'ñı kârgâh-ı hayâli müzeyyen kılmağıçın çekmişiz. Kârgâh-ı hayâl çeşm ü dildir, bunda çeşm murâddır. Hâşılı, gel ki çeşm kâr-hânesini yedi կat perde-i gul-rîzle müzeyyen eyledik. Niteki selâṭîn ü a'yân-ı nâs cûlûs idecek hâneleri envâ'-ı alımıše ile tezyîn ü tâhrîr iderler. Perde-i heft-gâne-i çeşm buyurduğu işaretdir

¹ S: rûzgâr vişal perdesini bırakdı.

gözde maḥlük olan yedi perdeye, niteki tā kāfiyesinde (^{M+} muḳaddemā) tafsili geçmişdir bu beytiñ şerhinde.

Beyt: جمال دختر رز نور چشم ماست مگر

که در نقاب زجاجی و پردهه عنیست

Cemäl-ı duhter-i rez nûr-ı çeşm-i maşt meger

Ki der-nikâb-ı zucâcî vu perde-i ‘inebi’st¹

Mecmū‘-ı beytiñ ma‘nâsını; gel ki gözüñ heftkârı (^{M,T+} gül-riz) perdesinde çekmişizdir taḥrîrlle ḥayâl kârgâhın diyen (^{M,T+} ve müşrâ‘-ı evveliñ ma‘nâsını; gel ki gözüñ heftkârı gül-riz perdesinde çekmişizdir taḥrîrlle ḥayâl kârgâhın diyen) ve müşrâ‘ı evveliñ ma‘nâsını; gel ki çeşm heftgânesiniñ gül-riz perdesini diyen garîb taḥrîrlер buyurmuşlar².

بجز خیال دهان تو نیست در دل تنگ

که کس مباد چو من در پی خیال محال

Be-cuz ḥayâl-i dehân-ı tu nîst der-dil-i teng

Ki kes me-bâd çu men der-pey-i ḥayâl-i muhâl

Hayâl-i dehân-ı tu lâmiyyelerdir

Mahşûl-i Beyt: Seniñ dehâniñ ḥayâlinden ġayri benim dil-i tengimde hîç nesne yokdur. Ki kimse benim gibi ḥayâl-i muhâl ardînca olmasun, (^{S,T+} ya‘nî muhâl sevdâya düşmesün.)

ملال مصلحتی می نمایم از جانان
که کس بجد ننماید ز جان خویش ملال

Melâl-i maslahatî mî-numâyem ez-cânâن

Ki kes be-cid ne-numâyed zi-cân-ı hîş melâl

Melâl-i maslahatî lâmiyyedir ve yâ harf-i vahdet. **Ki** harf-i ta‘lîl

Mahşûl-i Beyt: Bir maşlahat için cânândan melâl gösteririm, zîrâ kimse kendi cânından ķasdile melâl göstermez. Bu taķdîrce müşrâ‘-ı şânî cevâb-ı su‘âl-i muḳadderdir. Ya‘nî bir maşlahat için melâl gösteririm cânândan, zîrâ kimse cândan ķasd ile melâl göstermez. Cândan murâd gine cânândır ve cânândan melâl göstermekden murâd tevriyedir ki rukâbabâ ‘ışķına muṭṭali‘ olmasun diyü.

1 54. gazel 6. beyit.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem‘î>

Mışrā‘-ı evveliñ ma‘nâsını; cânândan maşlahata mensüb melâl gösteririm diyen yâ-yı nisbî īrâd eylemekle ھaylî melâl virmiş¹.

قتيل عشق تو شد حافظ غريب ولی
بخاک ما گذری کن که خون مات حلال

Katil-i İşk-i tu şud Hâfiż-i garîb velî
Be-hâk-i mâ guzerî kon ki hûn-i mât hâlâl

Katıl-i İşk iżâfeti ism-i mef’ülun nâ’ib-i ‘ani’l-fâ‘ ile iżâfetidir ve **tu**’ya iżâfet lâmiyyedir. **Hâk**dan murâd қabirdir. **Guzerî**; **yâ** harf-i vahdet veyâ tenkîr. **Ki** harf-i ta’lîl veyâ ھarf-i beyân. Mışrâ‘-ı şâni iħbâra ve inşâya müteħammildir, ya‘nî nişf-i aħjîri.

Mahsûl-i Beyt: Seniñ işkiñ makṭûli oldi garîb Hâfiż, lâkin bizim қabrimi-ze güzer eyle ki hûnumuz saña hâlâldir veyâ hâlâl olsun. Ğayibden muħâṭaba iltifât buyurdi.

365

Ve lehu eyżan
Ez-Bahr-i Mużāri‘
Mef’ülü Fâ'ilâtün Mef’ülü Fâ'ilâtün

هر نکته که گفتم در وصف آن شمائل
هر کو شنید گفت الله در قائل

Her nukte'i ki goftem der-vaşf-i ān şemâ'i
Her k'u şenid goft li'llâhi derru kâ'il

(^{M,F+} **Nukte'i**; **yâ** harf-i vahdet ve **hemze** ھarf-i tevessül.) **Ki** ھarf-i râbiṭ-ı sıfat. **Şemâ'il** şimâl’iñ, kesr-i şinle, cem’idir, aħlâk ma‘nâsınınadır. **K'ū;** aslı **ki ӯ** idi, (^{M,F+} niteki kerrâṭla beyân eyledik.) **Lillâhi derru (364b) kâ'il**; **derr**, dâl’iñ fethî ve râ-yı müseddede ile, leben ya‘nî sütdür², ammâ bunuñ gibi yerlerde ‘amel murâddır, ھayır du‘âda ‘Li’llâhi derruhu³ dirler, ‘Li’llâhi ‘ameluhu’ ma‘nâsına, ya‘nî ‘ameli ھayrdır, Allâhu Te‘âlâ ھayır cezâlar⁴ virsün dimek olur, ammâ

1 <^{F+} Redd-i Şemâ'i>

2 S: Ed-derru bi-ma‘ne'l-lebeni.

3 M: li'llâhi derru kâ'il.

4 S: ھayırlar.

zemm makâmında ‘*Lā derre derruhu*’ dirler, ‘*Lā keşure hayruhu*’ ma’nâsına, zîrâ ‘Arabîn sütden hayatı nesnesi yokdur, ki cemî‘ ma’âşları andandır, be-haseb-i lügat ma’nâsı süti akmasun dimekdir, zîrâ **durûr**, (^{M+} dâl’în ve râ’niñ zammele-riyle,) akmağdır. Pes, süti akmasun dimenîn lâzımı süti olmasundur.

Mahşûl-i Beyt: Her bir nükte ki ol cânâniñ ahlâkı vaşfında söyledimse her ol kimse ki işitti, didi. ‘*Li’llâhi derru kâ’il, ya’nî buni söyleyenin* ‘ameli hayatı, Allâh hayatı cezâlar¹ virsün. Hâşılı, bu ‘ibareti ‘Arab şol yerde isti‘mâl ider ki meselâ Türkide anası süti hâlât olsun (^{S,T+} ve anasından emdigi süt hâlât olsun) dirler. ‘Alâ külli hâl makâm-ı medh u tahsînde isti‘mâl iderler. Ya’nî cânâniñ ahlâkı evşâfında her bir nükte ki söyledimse işiden medh u tahsîn eyledi, ya’nî bu şemâ’ile lâyık u münâsib vaşîfdir (^{M+} diyü tahsîn idüp) didiler ki bundan eyü medh olmaz, *ve'l-’ilmu ‘inde'llâh²*.

گفتم که کی بیخشی بر جان ناتوانم
گفت آن زمان که نبود جان در میانه حائل

Goftem ki key bi-bâşî ber-cân-ı nâ-tuvânem
Goft ân zamân ki ne-bved cân der-miyâne hâ'il

Mahşûl-i Beyt: Cânâna didim ki ķaçan terâhüm idersin nâ-tuvân cânîma? Cânâna didi ki ol zamân iderim ki aramızda cân hâ'il ü mânî‘ olmaya, ya’nî âhiretde ki cân bedenden müfârâkat eyleye. Hâşılı³, cândan murâd hayatı, niteki bu beytde böyledir.

Beyt: ای دل حجاب جانان جان است در میانه
خود از میان چو رفتی دیگر نماند حايل

Ey dil hicâb-i cânâna cân’est der-miyâne
Hod ez-miyân çu refü dîger ne-mând hâ'il⁴

تحصیل عشق و رندی آسان نمود اول
جانم بسوخت آخر در کسب این فضائل

Tahşîl-i ‘îşk u rîndî âsân numûd evvel
Cânem bi-süht âhir der-kesb-i ìn fezâ'il

1 M: hayatı cezâlar. S: hayatılar.

2 T, F: lâyık u münâsib vaşîfdır, didi ki bundan eyi olmaz, ‘*ve'l-’ilmu ‘inde'llâh*’. **Anlamı:** İlîm Allah katundadır/Doğrusunu Allah bilir.

3 M: hâşîl-i kelâm.

4 Ey gönül, canana kavuşmak için arada engel olan candır. Sen yani can aradan gidince artık engel kalmaz.

Rindî; yâ harf-i maşdar. İşk ve rindlige **fezâ’il** didi, ‘âşıklar katında bu iki şîfat bile mu’teber olduğunu.

Mahşûl-i Beyt: İşk u rindlik taşılı evvel âsân göründü, ammâ âhîr bu fezâ’iliñ kesbinde cânım yandı, ya’nî taşılı güç imiş, âsân göründüğine i’tibâr yoğımış.

حلاج بر سر دار این نکته خوش سراید
از شافعی مپرسید امثال این مسائل

Hallâc ber-ser-i dâr ìn nukte hoş serâyed
Ez-Şâfi’î me-pursîd emşâl-i ìn mesâ’il

İn mesâ’il buyurduğu câ’izdir ki mesbük ebyâtîn mažmûnına işaret ola ve câ’izdir ki kendi dilinde merkûz olan rumûza işaret ola ve câ’izdir ki müşrâ’-ı sâniye işaret ola.

Mahşûl-i Beyt: Manşûr-ı Hallâc dâriñ üzerinde bu nükte-i ‘îşki güzel ırılar ya’nî hüb edâ ider, zîrâ ‘îşk kendi hâlidir, pes, bunuñ gibi mesâ’ili Şâfi’îden şor-maňuz ki anıñ hâli degildir. Ya’nî ‘îşkîñ ahvâl ü evşâfini ‘âşıklar bilür, zâhidler bilmez.

دل داده ام بیاری شوختی کشی نگاری
مرضية السجايا محمودة الخصائص

Dil dâdeem be-yârî şûhî keşî nigârî
Marziyyetu’s-secâyâ mahmûdetu'l-hausenâ’il

Be-yârî ve **şûhî** ve **keşî** ve **nigârî** ya’ları vaહdet içündür. **Şûh** bunda ısicak ƙanalı ve maṭbû’ ma’naşınadır ve **keş** nâzik¹ ma’naşınadır, kâf’ı kimi ‘Acemî okudu ve kimi ‘Arabî. **Nigâr** lügatde naķışdır, şońra mübâlağa târikiyle gü-zellere ıtlâk eylediler. **Marziyye** ism-i mef’ûl müfred mü’ennes, aşlı marzû-yetun’dur, i’lâl sebebiyle marziyye oldu, mübtedâ-yı maḥzûfa һaberdir, takdîri ‘hiye marziyyetun’dur, **es-secâyâ**’ya iżâfet ism-i mef’ûlun ƙâ’im-i maķâm fâ’iline iżâfetidir. **Secâyâ** seciyyenîñ cem’idir, (365a) taboolaata ve hulkâ dirler. **Haşa’il** haşletîn cem’idir, ahlâk ma’naşına ve i’râbı mā-ķabli gibidir.

Mahşûl-i Beyt: Gönlümi bir yâre, bir şûha, bir nâzike, bir nigâra virmişim ki ahlâkı ve eṭvârı maķbûl ve һüyları ve haşletleri maḥmûd² u memdûhdur.

1 S: güzel.

2 S: maķbûl.

Hâşılı, zâhiri ve bâṭını maḳbûl ü maṭbû' bir nigâra virdim gönlümi, ya'nî (^{S,M+} bu evşâfla muttaşif bir nigâra) 'âşik oldum.

در عین گوشه گیری بودم چو چشم مستت
و اکنون شدم بمستان چون ابروی تو مائل

Der-'ayn-i gûşe-gîrî bûdem çu çeşm-i mestet
V'eknûn şudem be-mestân çun ebrû-yı tu mâ'il

Der-'ayn-i gûşe-gîrî ya'nî gûşe-gîrligiñ 'ayne'l-fî'linde idim, ya'nî hâliş gûşe-gîr idim. **Be-mestân**'da **bâ** harf-i şila. **Çun** edât-ı teşbîh.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ çeşm-i mestiñ gibi 'ayn-i gûşe-gîrlikde idim, şimdî se-niñ ebrûlarıñ gibi mestlere mâ'il oldum. Ya'nî seniñ ebrûlarıñ mestâne çeşmiñe nice mâ'il ise ben de mest 'âşıklara ancılayın mâ'il oldum. Hâşılı, münzevî ve gûşe-nişin iken (^{S,M+} şimdiki hâlde) mestlere mâ'il oldum seniñ ebrûlarıñ gibi.

از آب دیده صد ره طوفان نوح دیدم
وز لوح سینه نقشت هرگز نگشت زائل

Ez-âb-ı dide şed reh tûfân-ı Nûh didem
V'ez- levh-i sîne naķset hergiz ne-geşt zâ'il

V'ez-levh-i sîne; vâv harf-i hâl ve iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Gözüm yaşından yüz kerre Tûfân-ı Nûh gördüm, ya'nî gözüm yaşı tûfânına yüz kerre gârk oldum, hâlbuki levh-i sîneden seniñ naķşîn hergiz zâ'il olmadı, ya'nî levh-i sînede naķşîn şöyle müstaḥkem olmuşdur ki deryâlarla zâ'il olmaz.

دردا که در بر خود بارم نداد دلبر
چندان که از جوانب انگیختم وسائل

Derdâ ki der-ber-i hod bârem ne-dâd dil-ber
Çendân ki ez-cevânib engîhtem vesâ'il

Bâr bunda icâzet ve yol ma'nâsına nadır. **Cevâniç** cânibiñ cem'idir, eṭrâf ma'nâsına nadır. **Engîhtem** kopardım, fi'l-i mâzî mütekellim vaḥdedir, ma'nâ-yı lâzımısi peydâ eyledim dimekdir. **Vesâ'il** vesîleniñ cem'idir, vâsiṭa ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Derdâ ki dilber baña kendi ķatına icāzet virmedi, ol կadar ki eṭrâfdan vesile peydâ eyledim. Ya'nî ol կadar ki dilekçiler devşirdim (M+ bizden տarafa iltifât itsün diyü, aşlâ) müfid olmadı.¹

ای دوست دست حافظه تعویذ چشم ز خمست

یا رب بینم آن را در گردنـت حـمـائـل

Ey dōst dest-i Hâfiż ta'vîz-i çeşm-i zahm'est

Yā Rab bi-bînem ān-râ der-gerdenet hamā'il

Ta'vîz lügatde şığındırmakdir, ammâ hamâyil ma'nâlarında müsta'meldir. **Çeşm-i zahm** 'ayn-i Kemâl ma'nâsına nadır ya'nî göz degmek. **Ta'vîz**'ının çeşme iżâfeti maşdarıñ mef'ülleme iżâfetidir ve **zahm**'a iżâfet beyâniyyedir. **Yā Rab** ya Allâh ve 'acabâ ma'nâsına nadır, **bînem** eger fî'l-i temennî ise yâ Allâh ma'nâsına nadır, ammâ eger istifhâm ma'nâsını mutažammın ise 'acabâ ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey dost, Hâfiż'ının eli ta'vîz-i çeşm-i zahmdır, ya'nî yavuz göz degmemeye hamâyildir. Yâ Allâh, anı boynuñda hamâyil göreyim,veyâ 'acabâ anı boynuñda hamâyil görem mi? Hâşılı, kolını cânân gerdeninde hamâyil görmege temennî ider.

1 S: mümkün, müfid olmadı.

[MİM HARFI]

Ve lehu eyzan fī ḥarfī'l-mīm¹

366

**Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ'ılün Mefâ'ılün Mefâ'ılün Mefâ'ılün**

اگر برخیزد از دستم که با دلدار بنشینم
ز جام بخت می نوشم ز باغ وصل گل چینم

Eger ber-hîzed ez-destem ki bâ-dil-dâr bi-nşînem
Zi-câm-ı baht mey nûşem zi-bâğ-ı vaşl gul çînem

Câm-ı baht beyâniyyedir. **Bâğ-ı vaşl** da böyledir.

Mahşûl-i Beyt: Eger elimden gelürse ki dil-dâr ile oturam, câm-ı tâli'den
mey içерim, bâğ-ı vaşldan gül divşiririm, ya'nî baña devlet el virüp murâda
irürüm².

شراب تلخ صوفی سوز بنیادم بخواهد برد
لبم بر لب نه ای ساقی و بستان جان شیرینم

Şerâb-ı telh-i şûfi-sûz bunyâdem bi-hâhed burd
Lebem ber-leb nih ey sâkî vu bi-stân cân-ı şîrinem

Serâb-ı (365b) telh-i şûfi-sûz iżâfetleri beyâniyyelerdir. **Şûfi-sûz** (^{M,T+} vaşf-1
terkîbîdir, sûziden'den,) şûfi yandırıcı³ acı şarâb. **Lebem ber-leb; mîm-i zamîr**
ma'nâ cihetinden **leb-i şâniye** mükâyyeddir. **Nih**, (^{M+} nûn'uñ kesri ve hâ-yı
aşliyye ile,) fi'l-i emr müfred muhâtab, ko dimekdir. **Cân-ı şîrinem** beyâniyye
ve lâmiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Şûfi yandırıcı şarâb-ı telh ya'nî acı şarâb bünyâdım iledi-
serdir, ya'nî vücûdum ḥarâb idiserdir. İmdi ey sâkî, lebiñi lebim üzerine ko ve

1 S: Fi ḥarfī'l-mīm 77.

2 S, T, F: baña devlet el virür.

3 S: şûfi yakıcı ve yandırıcı.

cān-ı şirinimi al ya'nī kabz eyle, ya'nī şarabıñ hârâbı olmakdan seniñ hârâbıñ olmak evlâdir. Mışrä'-ı şanınıñ ma'nâsını; tuşaǵım tuşaǵa ko diyen (^{M+} hemân) tuşaǵdan söylemiş¹, (^{S,F+} žamîrden söylememiş.)

مَگر دِیوَانِه خواهُم شد که از عُشُقْ تُو شب تا روز
سخن با ماه می‌گوییم پری در خواب می‌بینم

Meger dîvâne hâhem şud ki ez-'ışk-ı tu şeb tâ rûz
Suhan bâ-mâh mî-gûyem perî der-hâb mî-bînem

Mahşûl-i Beyt: Meger dîvâne olisaram ki seniñ 'ışkıñdan gice şabâha dek mâhla söyleşürüm ve perileri düşümde görürüm, zîrâ bu iki hâl dîvâneleriñ şanıdır, ya'nî benden ǵayr-i ma'hûd işler şâdir olur ki mecnûn olacaǵıma delâlet ider.

لَبْتُ شَكْرَ بِمَسْتَانَ دَادَ وَ چَسْمَتَ مَى بِمِيَخْوارَانَ
مَنْ كَزَ غَایِتَ حَرْمَانَ نَهَ بَا آنَمَ نَهَ بَا اِينَمَ

Lebet şekker be-mestân dâd u çeşmet mey be-mey-hârân
Menem k'ez-ǵäyet-i hîrmân ne bâ-ānem ne bâ-īnem

Hîrmân, (^{M,T+} hâ'nîñ kesri ve râ'nîñ sükünıyla,) maşdardır, maḥrûm olmaç ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Lebiñ mestlere şeker virdi ve çeşmiñ bâde-nûşlara bâde. Benim ki² ǵäyet maḥrûmlugumdan ne mestlerleyim ve ne mey-hârlarla, yâhûd ne şekerleyim ve ne meyle, ya'nî baña senden (^{M+} aşlâ ve ķat'â) bir fâ'ide hâşıl olmaz.

شَبَ رَحْلَتْ هَمَ ازْ پَسْتَرَ رُومَ تَأْ قَصْرَ حَورَ الْعَيْنَ
اَكْرَ درَ وَقْتَ جَانَ دَادَنَ تَوْ بَاشَى شَمْعَ بَالِيْنَ

Şeb-i riħlet hem ez-pister revem tâ ķaṣr-ı hûri'l-īn
Eger der-vâkt-i cān dâden tu bâşı şem'-i bâlinem

Kaṣr-ı hûri'l-īn'den murâd cennetdir.

Mahşûl-i Beyt: Dünyâdan riħlet eyledügüm gice döşekden cennete dek giderim eger cān vîmek vakıtinde şem'-i bâlinim sen olursañ³, ya'nî yasdiğım ucında bulunursañ.

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

2 S: Menem ki.

3 S: olasın.

چو هر خاکى که باد آورد فيضى بود از انعامت
ز حال بnde ياد آور که خدمتگار ديرينم

Çu her hâkî ki bâd âverd feyzî bûd ez-in'âmet
Zi-hâl-i bende yâd âver ki hîdmetgâr-ı dîrinem

Mahşûl-i Beyt: Çünkü her bir toprak ki yel getürdi, seniñ luft u in'âmından bir feyz idi, ben bende hâlinde yâdına getür ki eski hîdmetkârînim, ya'nî ben hâke de bir feyz in'âm eyle ki eskiden hâk-i dergâhînim.

نه هر کو نقش نظمی زد کلامش دلپذیر آمد
تذرو طرفه من گیرم که چالاکست شاهینم

Ne her k'ü naşş-ı naşmî zed kelâmeş dil-pezîr âmed
Tezerv-i turfe men gîrem ki çâlak'est şâhînem

Nâş-ı nazm beyâniyyedir ve **yâ** harf-i vahdetveyâ tenkîrdir. **Dil-pezîr** vaşf-ı terkîbîdir, pezîrîden'den, göñül kabûl idecek nesne dimekdir. **Tezerv-i turfe** beyâniyye. **Çâlak** (^{M+} çüst ü çapük ya'nî) çevik dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Öyle degildir her ol kimse ki naşm naşını urdu, kelâmi dil-pezîr geldi, ya'nî her nâzîmîn kelâmi dil-pezîr degil, garîb sünlünü ben tutarım ki şâhînim çapük ü çâlakdır. Hâşılı, her sâ'iriñ şî'ri maķbûl olmaz, maķbûl şî'r benim şî'rimdir ki tabî'atım şâhîn gibi yügrükdür.

اگر باور نمی داری رو از صورتگر چین پرس
که مانی نسخه می خواهد ز نوک کلک مشکینم

Eger bâver ne-mî-dârî rev ez-şüretger-i Çin purs
Ki Mânî nuşha mî-hâhed zi-nûk-i kilk-i muşkînem

Bâver dâşten inanmakdır. **Ki** harf-i beyân. **Mânî** bir (^{M,F+} meşhûr) naķkâşîn ismidir. **Nûk**, (366a) nûn'uñ fethi ve žammıyla, her nesneniñ sivri uci¹. **Kilk-i müşkîn** beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Eger inanmaz iseñ var Çin'in naķkâşından su'âl eyle ki Mâni-i naķkâş nuşha ister benim müşk-renk çaleminden, ya'nî çalem ucindan şâdîr olan nefayis-i kelâmîmdan. Ya'nî benim eş'ârim nüşhasını ister ki Erjenk adlı kitâbında sâ'ir istîhrâc eyledigi nuķûşla ketb eyleye.

1 S: žammıyla sivri uçlu dimekdir.

صباح الخير زد ببلل كجايى ساقيا بر خيز
كه غوغامى كند در سر خروش چنگ دوشينم

Şabâhu'l-hayr zed bulbul kucâyâ sâkiyâ ber-hîz
Ki ǵavgâ mî-koned der-ser ǵurûş-ı çeng-i düşinem

Mahşûl-i Beyt: Bülbül şabâhu'l-hayr urdi, ya'nî seher nağmesini eyledi, կandasın ey sâkî, կalç, zîrâ dün giceki çengiň ǵurûş u nâlesi başımda ǵavgâ eyler, ya'nî henüz âvâzı beynimde öter.

رموز عشق و سر مستى ز من بشنو نه از حافظ
كه با جام و قدح هر شب نديم ماه و پروينم

Rumûz-ı 'ışk u ser-mesti zi-men bi-şnev ne ez-Hâfız
Ki bâ-câm u կadeh her şeb nedîm-i mâh u Pervînem

Ki һarf-i tâ'lîl. **Nedîm** müşâhib. **Pervîn** Ülker yıldızı¹.

Mahşûl-i Beyt: Tecrîd tarîkiyle buyurur: 'ışk u sermestlik rumûzunu ben-den işit, Hâfız'dan işitme, zîrâ câm u կadehle her gice mâh u Pervîn müşâhi-biyim, ya'nî şabâha dek uykuysi terk idüp rumûz-ı 'ışk u sermestligi ezberleyen benim, Hâfız degil. Pes, benim ma'lûmumdur, anıñ degil.

وفداری و حق گوئی نه کار هر کسی باشد
غلام آصف دوران جلال الحق و الدين

Vefâ-dârî vu һak-gûyî ne kâr-ı herkesî bâşed
Gûlâm-ı Âşaf-ı devrân celâlu'l-һakkı ve'd-dinem

Vefâ-dâr vaşf-ı terkîbidir, dârîden'den, vefâ tutıcı dimekdir ya'nî ehl-i vefâ ve yâ һarf-i maşdar. **Haқ-gûy** de vaşf-ı terkîbidir, haқ söyleyici.

Mahşûl-i Beyt: Vefâ-dârlık ve haқ söz söylemek herkeşin işi degildir, bu huşusda Celâleddîn-nâm Âşaf-ı devrânını կuliyam, ya'nî vefâ-dârlıkdâ ve haқ-gûylukda vezîr-i a'zamîn bendesiyim, zîrâ vefâ-dâr u haқ-gûydür.

1 T: یلدیز.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilāt¹**

بَكْذَارْ تَازْ شَارِعْ مِيَخَانَهْ بَكْذَرِيمْ
كَزْ بَهْرْ جَرْعَهْ هَمَهْ مَحْتَاجْ اِينْ دَرِيمْ

Bi-gzâr tâ be-şâri‘-i mey-hâne bi-gzerim
K’ez-behr-i cur'a-i heme muhtâc-ı ìn derim

Bi-gzâr; bâ ḥarf-i te’kîd, guzâr fi'l-i emr müfred muḥâṭab, ḳo dimekdir ya‘nî terk eyle, ‘Arabca **da'** dirler. **Tâ** ḥarf-i ta'lîl. **Be-şâri‘; bâ** ḥarf-i şila, şâri‘ ṭârik̄-i ‘azîm, **mey-hâne**’ye iżâfet lämiyyedir. **K’ez; ki** ḥarf-i ta'lîl. **Cur'a'i; yâ** ḥarf-i vâḥdet ve **hemze** ḥarf-i tevessûl.

Mahşûl-i Beyt: Hîṭâb-ı ‘âmm ṭârik̄iyle buyurur: Ḳo, tâ meyhâne ṭârik̄ine uğrayalım, **be-şâri‘** bâsı hârf-i şila olunca ma’nâ böyle olur, ammâ ez ma’nâsına olunca ma’nâ; ḳo ki meyhâne yolından giçelim, zîrâ cûr'a içün hepimiz bu kapınını muhtâcızızz. Zâhiren kapı zikri geçmedi ki bu kapınınıñ diye, ammâ meyhâne zikri ƙarînesiyle bu kapı dimiş, zîrâ meyhâneye kapı lâzımdır.

رُوزْ نَخْسَتْ چُونْ دَمْ رَنْدَى زَدِيمْ وَ عَشْقَ
شَرْطْ آنْ بُودْ كَهْ جَزْ رَهْ اِينْ شَيْوَهْ نَسْپَرِيمْ

Rûz-ı nuḥust çun dem-i rindî zedîm u ‘ışk
Şart ān buved ki cuz reh-i ìn şîve ne-sperîm

Ne-sperîm fi'l-i nefy-i istikbâl mütekellim ma‘al-ğayrîdîr.

Mahşûl-i Beyt: Rûz-ı ezelde çünki rindlik ve ‘âşîklîk nefesini urduķ, ya‘nî rindligi ve ‘âşîklîğî ƙabûl eyledik, bu ƙabûlün şartı oldur ki bu fenniñ yolından gayrı yola gitmeyelüm, ya‘nî ṭârik̄-i ‘ışk u rindîye sülük idevüz.

جَابِيَ كَهْ تَحْتَ وَ مَسْنَدْ جَمْ مِيرُودْ بِيَادِ
گَرْ غَمْ خَورِيمْ خَوْشْ نَبُودْ بَهْ كَهْ مَىْ خَورِيمْ

Câyî ki taht u mesned-i Cem mî-reved be-bâd
Ger ȡam һorim hoş ne-buved bih ki mey һorim

1 S: Mefūlü Fā‘ilātū Mefūlü Fā‘ilātū.

Câyi; câydan murâd ‘âlem-i fânîdir, **yâ** harf-i vaહdet. **Ki** harf-i beyân. **Tâht u mesned** ‘atf-i tefsîrîlerdir. **Cem** Süleymân peygamber¹. (366b) **Be-bâd; bâ** harf-i şila olunca bâda varmaҡdan murâd fenâdır, ammâ harf-i muşâhabet olunca murâd hamldır ya‘nî götürmek, ammâ bunda murâd evvelkidir.

Mahşûl-i Beyt: Bir yerde ki Süleymân peygamberiň² tahtı yele vara ya‘nî fenâya vara, ol yerde eger ǵam yerseň hoş degil, ol yegdir ki bâde içevüz. Hâşılı, ǵam yimekden bâde içmek yegdir.

تا بو كه دست در کمر او توان زدن
در خون دل نشسته چو یاقوت احمریم

Tâ bû ki dest der-kemer-i ū tuvân zeden
Der-ḥün-ı dil nişeste çu yâkût-ı ahmerîm

Tâ harf-i ta'lîl. **Bû** buved'den muhaffefdir. **Ki** harf-i beyân. **Kemer** ķuşak. **Yâkût'**ı ahmerlikle tavşif eyledi, zîrâ ķanda ve cigerde terbiye olan kırmızı **yâkût'**dur, ǵayı renk ǵayı ǵarıkkile terbiye olur.

Mahşûl-i Beyt: Tâ ola ki cânâniň ķuşağına el urmak ola, ya‘nî (^{S,T+} el urmak) mümkün ola, ķan içinde oturmışız yâkût-ı ahmer gibi, ya‘nî vuşlat ümîdiyle miňnet u meşakkat ihtiyâr eylemişiz.

واعظ مکن نصیحت شوریدگان که ما
با خاڭ كوي دوست بفردوس ننگریم

Vâ‘iz me-kon naşîhat-i şûrîdeğân ki mā
Bâ-ḥâk-i kûy-ı dôst be-firdevs ne-ngerîm

Vâ‘iz münâdâ. **Nâşîhat** ismdir, naşâha-yenşâhu'dan ya‘nî feteħa bâbin-dan, ögüt ma‘nâsinâ, Fârisice pend dirler, ammâ bunda maşdar ma‘nâsinadır **me-kon** vâsıtasıyla, pes, **şûrîdeğân**'a iżâfeti maşdarîn mefûline iżâfeti ķabilindendir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Mâ** müşrâ‘-ı şâniye merhündür. **Bâ** bunda ma‘a ma‘nâsinadır, takdirî **bâ-vucûd-ı hâk-i kûy-ı dôst**. **Be-firdevs; bâ** harf-i şila, **ne-ngerîm**'e müte'allik ve **bâ** da aña müte'allikdir, iki mefûl-i ǵayr-i şârihi alur. **Ne-ngerîm** fi'l-i nefy-i istikbâl mütekellim ma‘a ǵayrih.

1 S: Süleymân 'aleyhi's-selâm

2 S: Süleymân 'aleyhi's-selâmıñ.

Mahşûl-i Beyt: Ey vâ‘iz, şûrîdelere naşîhat eyleme, zîrâ biz şûrîdeler dos-tuñ hâk-i kûyiyle cennete baķmazız, ya‘nî bunuñ¹ bi‘l-fî‘il (^{M,T+} vücûdiyla) aña nesye ṭarîkiyle baķmazız.

چون صوفیان بحال و رقصند مقندا
ما نیز هم بشعبده دستی برآوریم

Çun şûfiyân be-hâlet-i rakş’end muķtedâ
Mâ nîz hem be-şa‘bede destî ber-âverîm

Hâlet-i rakş beyâniyye ve **nûn** ve **dâl** est kelimesiniñ edât-ı cem‘idir. **Hem** bunda **nîz** lafżını te’kîd ider, ya‘nî birisiyle iktifâ câ‘izdir, pes, žarûret-i vez-niçün gelmişdir. **Be-şa‘bede;** **bâ** harf-i şilaveyâ **ḥarf-i ta‘lîl,** **şa‘bede** maşdar-dır, dağrece bâbından, ḥoķķa-bâzlıga ve ḥile-bâzlıga dirler. **Destî**de **yâ** **ḥarf-i** tenkîrdir, hemân dest dimekdir. **Ber** edât-ı istî'lâ. **Āverîm** fi‘l-i mužâri‘ müte-kellim ma‘a ġayrih’dır, yâħud fi‘l-i emr mütekellim ma‘a ġayrih, ķaldırırız veya ķaldırıralım dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü şüfîler hâlet-i rakşda muķtedâlardır, ya‘nî rakķâşlar-dan ileridir ve rakķâşlar anlara pey-revlik iderler, biz de şâ‘bedeye veya şâ‘bede ile el ķaldırırız veya el ķaldırıralım, ya‘nî biz de tek turmayup elimizi bir ḥîle ile meşgûl idelim. El ķaldırmaķdan murâd bir kâra mübâşeretdir. Hâşlı, anlar ziyy-i ‘ubbâd u zühhâdda iken menâhiye mübâşir olıçak, biz ki kisvet-i rindânda olavuz, be-ṭarîk-i evlâ mübâşir oluruz. Ba‘zi nûşhâda **be-hâlet u rakş’end** vâki‘ olmuş, vâv-ı ‘atîfa ile, pes, bu nûşhayı ķabûl eylemek garîb hâletdir². Mîşrâ‘-ı şânîniñ ma‘nâsını; biz dahi ḥoķķa-bâzlıyla rakşâ mübâşeret idelim diyen ‘acib ma‘nâ virmege mübâşeret eylemiş³. (367a)

از جرعة تو خاڭ زمين قدر لعل يافت
بيچاره ما كە پىش تو از خاڭ كەمترىم

Ez-cur‘a-i tu hâk-i zemîn ķadr-i la‘l yâft
Bî-çâre mâ ki pîş-i tu ez-hâk kemterîm

Mahşûl-i Beyt: Seniñ cür‘añdan yerîñ ṭoprağı⁴ la‘l ķadrini buldı, ya‘nî sen hâke cür‘a-i câmîni sepmekle cevher mertebesini buldı, ammâ bî-çâre biziz ki

1 M: bunuñ gibi.

2 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

3 S: ‘acib ma‘nâ virmeğ. <^{T+} Redd-i Şem‘î>

4 S: hâki.

seniñ қatıñda hâkden kemteriz, ya'nî bize cür'a-i câmîn müyesser olmaz ki biz de cevher mertebesine lâhîk olavuz. Hâşılı, қatıñda tóprakça қadrimiz yokdur.

زان پىشتر كە عمر گر انمايە بىڭىزد
بىڭىزد تا مقابل روى تو بىڭىزيم

Zân pîşter ki 'omr-i girân-mâye bi-gzered
Bi-gzâr tâ muķâbil-i rûy-ı tu bi-gzerim

Girân-mâye ağır bahâlı.

Mahşûl-i Beyt: Andan evvel ki ağır bahâlı 'ömür geçer, ya'nî ağır bahâlı 'ömür geçmezden evvel ya'nî ölmezden evvel mânî olma, қo, tâ seniñ rûyuñ կarşısında geçelüm, ya'nî yüzüñi seyr iderek կarşısıñdan geçelüm.

حافظ چو ره بىكىنگرە كاخ وصل نىست
با خاك آستانە اين در بسر برىم

Hâfiż çu reh be-kungure-i kâh-ı vaşl nîst
Bâ-hâk-i âsitâne-i ïn der be-ser berîm

Kungure қorķuluğ, meşelâ hîşâriñ ve köpriniñ (^{S,M+} ve minâreniñ) қorķuluğu gibi ki 'Arabca aña şurfe dirler, (^{M,T+} şîn'iñ žammı ve râ'nıñ sükünüyla.) **Kâh** köşk ve sarâydır. **Kungure-i kâh-ı vaşl** iżâfetleri beyâniyyedir. **Hâk-i âsitâne-i ïn der** lâmiyyelerdir. **Be-ser berîm** geçinelüm dîmekdir, rûz-merrelerindendir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, çünki vaşl կaşrınıñ künguresine yol yokdur, ya'nî çünki vaşl-ı cânâna meçâl yokdur, bu կapınıñ işigi tóprağıyla geçinelüm, ya'nî vaşl-ı cânâna mümkün degil ise mülâzemet-i hâk-i der-i cânâna mümkünür. Mışrä'-ı şânının ma'nâsını; bu âsitâneniñ hâki ile 'omri başa iledelim diyen ma'nâyi başa iledememiş¹ ve ol կapı âsitânesi tóprağına baş iletelim diyen terzîk ma'nâ virmede lâhîka sâbık u muķtedâ olmus².

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Tavîl
Fe'ülün Mefâ'ilün Fe'ülü Mefâ'ilün¹**

ا لم يأن للاحباب ان يترجموا
و للناقضين العهد ان يتندموا

E-lem ye'ni li'l-aḥbābi en yeteraḥḥemū
Ve li'n-nākīzīne'l-ahde en yeteneddemū

Hemze harf-i istifhâm-ı inkârî. **Lem ye'ni** fi'l-i caḥd-i muṭlaq, **yā** lem-i cāzime ile sâkiṭ olmuşdur, aşlı enā-ye'nî idi, mehmûzu'l-fâ mu'tellü'l-lâm, maşdarı inâ gelür, kesr-i hemze ile, ḥaynûnet ma'nâsına, ya'nî vakıt olmadı mı dimekdir. **Li'l-aḥbâbi; lâm** harf-i şila, mā-ḳablindeki fi'ile müte'allikdir. **Aḥbâb** ḥabîbiñ cem'idir, ya'nî dostlar dimekdir. **En** harf-i maşdar, **yeteraḥḥemū** manşûbdur **en** harfiyle, 'alâmet-i naşb suķût-ı nûn-ı cem'dir, te'vîl-i müfredde **en** ile mahallen merfû' fâ'il-i fi'l-i caḥd-i muṭlakdir. **Vâv** harf-i 'atf, **li'n-nâkīzîne** ma'ṭûfdur **li'l-aḥbâb'a**. **El-'ahde** lafzen manşûb mef'ûl-i şârihidir **nâkīzîne**'niñ, 'ahdi bozıcılar dimekdir. **En yeteneddemū**; i'râbı **en yeteraḥḥemū** gibidir, **teneddum** peşimânlık ma'nâsınıadır.

Mahşûl-i Beyt: Dostlar bize terâḥhum eylemek vakıti olmadı mı, ya'nî vakıtı oldı. Dahi 'ahdi naķız idenlere peşimân olmak vakıti olmadı mı, ya'nî oldı. Bu beytiñ i'râbında **ye'ni** fi'l-i mužâri'dir didikden şoñra **en yetereḥḥamû** cümlesi mahallen merfû' fâ'ilidir fi'l-i mezkûruñ diyen müfredle cümleyi hüb teşhiş ider imis².

ا لم يأتهم انباء من بات بعدهم
و في صدره نار الا سا تتضرم

E-lem ye'tihim enbâ'u men bâte ba'dehum
Ve fi şadrihi nâru'l-esâ teteḍarramu

E-lem ye'ti, e-lem ye'ni gibidir i'râbda ve **hum** žamîr-i manşûb muttaşıl, aḥbâb'a ve nâkîzin'e râci'dir, mahallen manşûb, mef'ûlidir **e-lem ye'ti**'niñ.

1 S: Mefâ'ilü Mef'ûlâtü Müfte'ilâtün.

2 <T+ Redd-i Sürûrî>

Enbā'u ef'äl vezni üzere cem'-i nebe'dir, (367b) fa'al vezni üzerine, lafzan merfū' fā'ilidir fī'l-i cahdıñ. **Men** (^{S,T+} ism-i mevsüldür, ellezī ma'näsına ve **bāte** cümlesi şılasıdır,) mahallen mecrûr, mużāfun ileyhidir **enbā'u**'nuñ, iżafet-i ma'nevyye ile. **Bāte** fī'ildir ef'äl-i nākışadan, ismi žamīri, tahtında müstetir **men**'e rāci'dir ve **ba'dehum** haberî, giceledi dimekdir. **Ba'dehum** mutebā'i-dehum ve mufterikahum¹ ma'näsına. **Ve fī şadrihi** cümle-i zarfiyye, (^{M+} hāldir, **bāte**'niñ fā'ilinden ya'nī isminden,) müte'allikdir **tetedarramu**'ya. **Şadr** sīne, mużāfdır **men**'e rāci' žamīre. **Nār** mübtedā, mużāfdır **esā**'ya. **Esā** takdiren mecrûr, mużāfun ileyhidir **nār**'iñ. **Tetedarrumu** haber-i (^{S,T+} mübtedādır ve cümle-i ismiyye hāldir **bāte** fā'ilinden². **El-esā** ǵuşşa ve ǵam, iki iżafet bile ma'nevyyedir. **Tetedarremu**) fī'l-i mužāri' müfred mü'ennes ǵa'ibedir, tahtında müstetir hiye žamīri **nār**'a rāci'dir, te'nīş-i ma'nevī olduğuçün. **Tedarrum** yalınlanmakdır, zīrā **dırām** yalına dirler.

Mahşūl-i Beyt: Ahbāba gelmedi mi kendilerden mütebā'id ve müfterik³ ya'nī mehcûr giceleyen kimseniñ ahbārı, ya'nī ben firḳat u hicrān-zedeniñ ahbārı dostāna vāṣıl olmadı mı, hālbuki sīnesinde ǵam u ǵuşşa āteşi yalınlanur. Ya'nī ǵam u ǵuşşa āteşile maḥrūk⁴ olduğu hālde firāk gicesinde beytütet iden kimseniñ ahbārı dostlara gelmedi mi⁵? Hāce, ahbābin 'adem-i terahhümünden ve kendiniñ mensī ve mehcûrluğından şikâyet ider. **Nār**'ı mübtedā **ve fī şadrihi** haberî tutan ǵarîb müṭāla'a ya mālik imiş⁶, (^{S,T+} 'ufiye 'anhu.)

فِيَا لَيْتَ قَوْمٍ يَعْلَمُونَ بِمَا جَرِى
عَلَى مُرْتَجٍ مِنْهُمْ فَيَحْفَوْا وَيَرْحَمُوا

Feyā leyte ķavmī ya'lemüne bi-mā cerā
'Alā murtecin minhum fe-yehfū ve yerhamū

Fā cezā-yı şart-ı maḥzūfdur, (^{S+} ya'nī rābiṭ-ı cezādır,) takdiri **fe-izā sebete mā zukire**. **Yā** harf-i nidā, münādā maḥzūf, takdiri **yā refiku ev yā şahi-bu** dimekdir. **Leyte** harf-i temennī, **kavmī** takdiren manşūb ismi, mużāfdır **yā**-yi mütekellime. **Ya'lemüne** cümle-i fī'liyye, haberidir **leyte**'niñ. **Bimā; bā** harf-i şila, **mā** ism-i mevsül, cārr ma'äl-mecrûr **ya'lemüne**'ye müte'allikdir.

1 M: mütefariķahum.

2 ^{F+} Takdır-i kelâm **ve nāru'l-esā tetedarremu fī şadrihi**. Minhu, 'ufiye 'anhu. >

3 M: mütefariķ S: müfariķ.

4 S: muhraq.

5 M: gelmedi mi bu maḥalde?

6 ^{T+} Redd-i Sürürī

Cerā fi'l-i māzī, tahtında **mā**'ya rāci' žamır fā'ili. Cümle-i fi'liyye **mā**'nın şilası ve müşrā'-ı şāniye merhündur. 'Alā murtecin; 'alā ḥarf-i cerr, **murtecin** ism-i fā'ildir ifti'āl bābından, aşlı mürteci'un idi, i'lāl sebebiyle murtecin olmuşdur, vezni müfte'in'dir, takdīren mecrūrdur 'alā ile. Cār mecrūriyla **cerā**'ya müte'allikdir. **Cerā** müte'allikyle cümle-i fi'liyye, ism-i mevsûle şıladır. **Minhum**; cār mecrūriyla **murtecin** kelimesine müte'allikdir. **Fe-yahfū** en-i muğaddere ile manşüb cevāb-ı **leyte**, takdīri **fe-en yaḥhfū**, aşlı yehfune idi, ḥafā-yaḥfū'dan. *Esmā-i Cāru'llāh'*da ḥafavet mihibānī dimiš ve *Niṣāb-ı Ṣibyān'*da ḥafī mihibān dimiš, fā'il fā'il ma'nasınadır, lākin *Ṣibyān'*da bu ma'naya vārid olmamış, ammā ḫurūb-ı emsälde 'Me'rubaṭun lā ḥafavetun'¹ vāki'dir, mihibānlık ma'nasına. Ve **yerhamū** yehfū'ya ma'tūfdur, **en yerhamū** takdīrinde. Bu iki fi'ilde vāki' **vāv**-ı žamır ķavme rāci'dir.

Mahşūl-i Beyt: Ey yār, nolaydı tā'ifem² bilelerdi³ anlardan rācī olanıñ üzerrine cārī olanı ya'nī ser-güzeştini, tā ki rācīye muḥabbet idüp esirgeyelerdi. Ya'nī ķavim kendilerinden rācī ve kendilere muhtac olaniñ üzerinden ne geç-dügın bilelerdi, muḥabbet idüp esirgerelerdi. Murteciden murād Ḥāce kendi-dir. (368a) **Bi-mā cerā**'nın **mā**'sını gāh mevsūl ü gāh istifhām u gāh ḥarf-i maşdar tutup **yehfū**'yı fi'l-i mužāri' müfreddir, ḥafādan, aşınmak ve incelmek ma'nasına diyen 'aceb ince müṭāla'aya mālik imiş⁴.

اتى موسم النيروز و اخضرت الربا فما للغوانى الغيد لا تترنمن

Etā mevsimu'n-nirüzi ve'ḥḍarreti'r-rubā
Femā li'l-ḡavāni'l-ḡīdi lā teterennemu

Etā fi'l-i māzī müfred müzekker ġā'ib, etā-ye'ti'den ya'nī ḫarabe bābından nākış-ı yāyī, mehmuzu'l-fā, geldi dimekdir, **mevsim** lafzen merfū' fā'ilidir **etā**'nın. **Niruz** lafzen mecrūr, mužāfun ileyhidir **mevsim**'iñ, mua'rreb-i nevrüzdür. **Vāv** ḥarf-i 'atf. **İhdarret** fi'l-i māzī müfred mü'ennes ġā'ibe, if'ilāl bābından, iħmerret gibi, yeşerdi⁵ dimekdir, (M.T+ zīrā **ahdar** yeşile dirler.) **Rubā**, rā'nıñ žammi ve bā'nıñ fethiyle, **rebve**'nıñ cem'idiir ve rebve'de ḥarekāt-i ʂelāse cā'izdir, depe ma'nasına ki Fāriside tūde dirler, takdīren merfū' **ihdarret**'iñ

1 İnsanlara sevdigi için değil de bir maslahat için ikram edenler hakkında kullanılan bir atasözü.

2 S: tā'lī'im.

3 S: tā'ifem bileydi ya'nī bilelerdi.

4 M'de beyitlerin sıralaması farklı. <T+ Redd-i Sürürü>

5 T, F: yaşardı.

fâ‘ilidir. **Femâ;** fâ’ cevâb-ı şart-ı mahzûfdur ve mā ism-i istifhâmdir, takdirî ‘*İzâ etâ mevsimu’n-nîrûzi ve’ħdarreti’r-rubâ femâ li’l-ġavâni*’. **Lâm** harf-i cerr, **hasale**’ye müte’allik, takdirî ‘*femâ hasale li’l-ġavâni*’. **Ġavâni** gâniyenîn cem’i- dir, gâniye şol (368b) hâtuna dirler ki zevciyle müstaġniye ola, ağıyârdan ya‘nî erinden ġayriya bakmaya ve şol hâtuna da dirler ki kemâl-i hüsn ü cemâlden esbâb-ı hüsne iħtiyâci olmaya. **El-ġid**, ġayn’iñ kesriyle, ġaydâ’nîn cem’idir, bîż beyzâniñ cem’i olduğu gibi, yumuşak gövdeli hâtunlar dimekdir. **Lâ teteranne-mu** fi'l-i nefy-i istikbal müfred mü’ennes ġâ’ibe, žamîr-i fâ‘ili ġavâni’ye râci‘- dir, cevâb-ı istifhâm vâki‘ olmuş. Şimden girü gelen ebyâtîn āħirinde harf-i revî vâki‘ olan **mîm**’iñ mā-ķablindeki žamme tamâm išbâ‘ olmak gerek ki bir vâv mütevvellid ola ki aña ‘ilm-i kâfiyede harf-i iṭlâk dirler, niteki *Kaṣide-i Burde*’de mîm’iñ mā-ķablindeki kesreniñ išbâ‘ından bir yâ mütevvellid olur.

Mahsûl-i Beyt: Mevsim-i nevrûz ya‘nî bahâr geldi ve tağlar ve depeler çayır ve çimen olup yeşerdi. Pes, böyle olunca nâzik-endâm güzel kızlara ve gelinlere ne oldi ki terennüm ü teğannîl eylemezler, ya‘nî evvel bahâr cûş u ħurûş, teğannî ve terennüm mevsimidir. Pes, tâze kızlar ve gelinler niçün teğannî ve terennüm eylemezler dimekdir. Lafz-ı ġid aşlında fethateyn iledir, bunda sükûn-ı yâ ile okunur žarûret-i vezniçün diyen ve ġavâni cem’-i gâniyedir ki irlayıcı ‘avret ma‘nâsına nadir ve minhusinde iħḍarret if’al bâbından² müfred mü’ennes ġâ’ibedir diyen kelâm-ı ‘Arabi ‘aceb mütetebbi‘ imişler³.

حَكَى الدِّمْعُ عَنِ الْجَوَانِحِ اضْمَرْتُ فِيلْ عَجَباً مِنْ صَامِتٍ يَتَكَلَّمُ

Hake’d-dem’u ‘annî mē’l-cevâniħu eżmerat
Feyâ ‘aceben min šâmitin yetekellemu

Hakâ fi'l-i mâzî müfred müşekker ġâ’ib, lafz-ı müsterekdir ħikâyetle müşâbehet beyninde, darebe bâbından. **Dem’** göz yaşı, lafzen merfû‘, fâ‘ilidir **hakâ**’niñ. **‘Annî;** cârr ma‘al-mecrûr **hakâ**’ya müte’allikdir. **Mâ** ism-i mevşûl, mahallen manşûb mef’ülünbihidir **hakâ**’nın, ya‘nî şılısiyla. **El-cevâniħ** cem’-i cânihadır, sîne cânibinden eyegi kemügidir, (^{M,T+} niteki ɖulū‘ cem’-i ɖil‘dîr ki ofnûrgâ kemügi cânibinden eyegi kemügidir.) **Cevâniħ** lafzen merfû‘ mülbtedâ. **Eżmeret** fi'l-i mâzî müfred mü’ennes ġâ’ibedir, if’al bâbından, fâ‘il-i žamîri

¹ S: teğannüm ve terennî.

² Fiil sehven ‘ahħdaret’ şeklinde okunmuş demektir.

³ <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem’i>

tahtında müstetir hiye, **cevânih'** a râcî' dir. Cümle-i fi'liyye i'râbdan mahallen merfû' haber-i mübtedâ¹. **İzmâr** bir nesneyi gizlemege dirler, aslında **eżme-rethu** idi, ism-i mevsûle râcî' olan žamîr-i manşûb hâzf olunmuş, mübtedâ ile haber cümle-i ismiyye, i'râbdan maḥalli yok, şılasıdır ism-i mevsûlüñ ve ism-i mevsûl şılısiyle beyân olundı. **Feyâ; fâ** fasîha ve **yâ** harf-i nidâ. 'Acebén; nekre-i ġayr-i makşûde *'Yâ reculen bûz bi-yedi'* gibi, mübâlâğa tarîkiyle 'acebe nidâ ider, ya'nî ey 'aceb, gel gör bu ġârib kışsayı. **Mîn** harf-i tebyîn. **Şâmit** altunla gümîse dirler, **nâtîk** deve ile koyuna didikleri gibi, bunda teşbih tarîkiyle göz yaşından kinâyetdir, egerçi **şâmit**'in bir ma'nâsı sakitdir. **Yetekellemu** tefa"ul bâbından fi'l-i mužâri" müfred müzekker gâ'ib, cümle-i fi'liyye mübtedâ-yi mahfûza haberdir, taķdîri **huve yetekellemu**'dur ve bu cümle-i ismiyye i'râbdan mahallen mecrûr şifatıdır **şâmit**'in.

Mahşûl-i Beyt: Gözüm yaşı hikâyeyt eyledi ya'nî iżħâr uibrâz eyledi ol nesneyi ki pehlülarım iżmâr u iħfâ eyledi, ya'nî derûnum iħfâ eyledüğini eşkim iżħâr eyledi, ya'nî 'ışk u muħabbeti gözüm yaşı iżħâr eyledi, hâşılı, girye muħabbet-i derûnum iibrâz eyledi. Pes, ey 'aceb, gel şâmit-i mütekellimi seyr eyle, ya'nî şâmit tekellüme geldüğini gör ki ol şâmit göz yaşıdır. Tekellüm zikri kâfiye žaruretiçündür, ve-illâ şâmite muķâbil nâtîkdir. Cevânih cânihiñ cem'idir diyenler işabet eylememişler³. Mîşrâc'-ı şânihiñ ma'nâsını; ey ne 'acebdir ki cânsız söyler diyen rûh-ı kelâma vâşil olmamış⁴.

شهرور بها الاول طار تقضى من الصبا و فى شأننا عيش الربيع محرم

Şuhûrun bihe'l-evṭâru tuķdâ mine's-ṣibâ
Ve fi şe'ninâ 'ayşu'r-rebî'i muħarremu

Bu beyt beyt-i sâbiķiñ mā-ķablinde olmak münâsib idi, lâkin ba'zi ebter şârihleriñ⁵ nûşhasına tâbi' olup ḡaflet eyledik ki te'hîr eyledik. Pes, **ṣuhûr** mübtedâ-yi mahzûfa haberdir, taķdîri *'hâzîhi şuhûrun'*, ya'nî 'mevsimu nîrûzin şuhûrun' dimekdir. **Bi-hâ; bâ** câ'izdir ki harf-i żarf ola ve câ'izdir ki harf-i muşâhabet

1 S: merfû' mübtedâ.

2 Ey adam! Elimden tut.

3 <^{T+} Redd-i Sûrûrî ve Şem'i>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>. Beyit sıralamalarında nûshalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Herhâlde Süd'ün 'Bu beyt beyt-i sâbiķiñ mā-ķablinde olmak münâsib idi.' sözüne uyarak bazı müstensihler sıralamayı değiştirmiştirlerdir.

5 T: eser-i şârihleriñ. <^{T+} Redd-i Şem'i>

ola ve că'izdir ki ḥarf-i sebeb ola žamīre bir mužāf taķdīriyle, ya'nī **bi-me-**
cī'iħā ve žamīr **ṣuhūr**'a rāci'dir. Ve **ṣuhūr** cem'-i şehrdir, şehr ay ma'nāsına. (M,T+ **Bihā**, **tukḍā**'ya müte'allikdir. **Evtār** lafzen merfū' mübtedā, cem'-i vaṭar-
 dir, hācet ma'nāsına.) **Tukḍā** fi'l-i mužāri' müfred mü'ennes ġa'ibe, mebniyun
 li'l-mef'ül, ḫarabe bābindan, ḫüküm olunur ma'nāsınınadır, bunda edā olunur
 dimekdir. **Mine's-sibā;** cārr ma'al-mecrūr **tukḍā**'ya müte'allikdir. **Ṣibā**, şadıñ
 kesri ve elif-i makşüre ile, meyl ve yigitlik ma'nāsınınadır. **Vāv** ḥarf-i rābiṭ-i ḥāl.
Fī **še'ninā;** cümle-i ẓarfiyye **muḥarrem**'e müte'allik. **Şe'n** ḥāl ma'nāsınınadır,
 hemzeyi elife ḳalb eylemek de că'izdir, **nā** žamīri mahallen mecrūr mužāfun
 ileyhidir. 'Ays, 'ayn' iñ fethiyle, mübtedādir, dirlık dimekdir, mužāf olmuş **re-**
bī'a. **Rebī'**den murād rebī'-i ezminedir ki faṣl-ı bahārdır. **Muḥarrem** lafzen
 merfū' ḥaber-i mübtedā, ḫarāmdandır, ṭahrim olunmuş ma'nāsına, mübtedā
 ḥaberiyle cümle-i ismiyye mahallen manṣūb cümle-i ḥāliyyedir **evṭār**'a rāci'
tukḍā'nın tahtında kā'im-maḳām-ı fā'il olan žamīrinden.

Mahṣūl-i Beyt: Mezkür mevsim-i Nevrûz bir nice aydır ki anlardaveyā
 anlar gelmek sebebiyle hācetler ḳażā ve edā olunur 'āşıklıkdandan ve civānlıkdandan.
 Ya'nī faṣl-ı bahārda her şey cūş u ḥurūşa gelüp civānlar ve 'āşıklar 'ayş u 'isret ü
 zevk u şafā idüp (369a) murād sürecek demlerdir, ammā ḥālbuki bizim ḥakkı-
 mızda bahār faṣliniñ zevk u şafası ḫarām olmuş, ya'nī faṣl-ı bahārda bize 'ayş
 u 'isret müyesser degil, zīrā biz firāk u hicrān şāhrālarına düşmüş üftādeleriz.
 Şuhūr ve rebī' ve muḥarrem cem'i mürā'at-i nazīr kabılindendir.

بَنِي عَمْنَا جَوَدُوا عَلَيْنَا بِجَرْعَةٍ
 وَ لِلْفَضْلِ اسْبَابٌ بِهَا يَتَوَسَّمُ

Beni 'amminā cūdū 'aleynā bi-cur'atin
 Ve li'l-fażli esbābun bi-hā yutevessemu

Beni 'amminā; beni münādā, ḥarf-i nidā muķadderdir, aslında benīne idi,
 ibn'iñ cem'idir, iżāfetle nūn sākiṭ olmuş, '**amm**'e iżāfeti ve '**amm**'iñ **nā** žamī-
 rine lāmiyyedir, ey 'ammimiz oğulları dimekdir, 'Arab dilinde ekşer bu 'ibāret
 cāridir. **Cūdū** fi'l-i emr cem'-i müzekker muḥāṭab, cāde-yecūdu'dan ya'nī naşa-
 ra bābinin ecvef-i vāvīsinden, seħā ve kerem eyleň dimekdir, zīrā **cūd** cīm'iñ
 žammiyla cōmerdlige dirler, müfredi **cud** gelür, **kul** gibi. '**Aleynā;** cārr mecrū-
 riyle **cūdū**'ya müte'allikdir. **Bi-cur'atin;** bu da **cūdū**'ya müte'allikdir. **Vāv**
 rābiṭ-i ḥāl. **Li'l-fażli;** cārr mecrūriyle ḥaṣale'ye müte'allik muķaddem ḥaber.
Fażl naķiż-i naķşdır, artuķluķ dimekdir. **Esbāb** mu'ahħar mübtedā, sebebiñ

cem‘idir, sebeb şol nesnedir ki anıñla bir şeye ulaşıla. **Bihā;** cârr mecrûriyle **yutevessemu**‘ye müte‘allik. **Yutevessemu** tefa“ul bâbından fi‘l-i mužâri‘ müfred müzekker gâ‘ib, mebniyün li‘l-mef’ül, veseme‘den müştaķdır, nişânlanur dîmekdir. Cümle-i fi‘liyye i‘râbdan mahallen merfû‘, şîfatıdır **esbâb**‘înî.

Mahşûl-i Beyt: Ey ‘ammimiz oğulları, bir cür‘a ile bize cömerdlik eyleñ, ya‘nî bize bir cür‘a ihsân eyleñ, hâlbuki fażl u keremiñ esbâbı vardır ki sâhibi anıñla nişânlanur. Ya‘nî aşhâb-ı fażl u keremiñ ‘alâmeti cûd u bahşışdır. Pes, bize bir cür‘a ihsân eyleñ ki fażl u keremle¹ nişânlanmış olasız.

اٰيٰ مَنْ عَلَىٰ كُلِّ الْسَّلَاطِينَ سُطُوهَةٌ
تَرَحِمْ جَزَاكَ اللَّهُ فَالْخَيْرُ مَغْنِمٌ

Eyâ men ‘alâ külle’s-selâtiñi saþveten
Teraħħam cezâke’llâhu fe’l-hayru mağnemu

Eyâ harf-i nidâ, **men** ism-i mevşûl, münâdâ. ‘Alâ fi‘l-i mâzî müfred müzekker gâ‘ib, nâkış-ı vâvî, bunda ġalebe eyledi dîmekdir. **Külle** mef’ül-i şarîhi, müzâfdır **selâtiñ**‘e ki cem‘i sultândır. **Satveten** ķahr u ġażab ma‘nâsına temyîzdir ‘alâ’yi, ya‘nî naşbi temyîzliğladır². **Teraħħam** fi‘l-i emr müfred müzekker muhâṭab, esirge dîmekdir. **Cezâke’llâh**; cümle-i du‘â’iyye haşv-i melihdir. **Fe’l-hayru; fâ** harf-i ta’lîl, **el-hayru** lafzen merfû‘ mübtedâ. **Mağnemu** ġanîmet ma‘nâsına maşdar-ı mîmî, lafzen merfû‘ ħaberi.

Mahşûl-i Beyt: Ey şol kimse ki cemî‘ selâtiñe ġalebe eyledi ķahr u batş cihetinden, bizi esirge, Allâhu Te‘âlâ saña hayr-ı cezâlar vire, zîrâ hayr ġanîmetdir. Ya‘nî bizi esirgemek hayırdır, hayra furşatı ġanîmet bilmek gerek, hâşili, hayrı ġanîmet bilmek gerek.

لَكُلِّ الْخَلَانِ ذَخْرٌ وَّ مِنْيَةٌ
وَ لِلْحَافِظِ الْمُسْكِنِ فَقْرٌ وَّ مَغْرِمٌ

Li-kullin mine’l-hullâni zuħrun ve munyetun
Ve li'l-Hâfiżi'l-miskini faķrun ve mağremu

Mine’l-hullân haſele’ye müte‘a’llîk muķaddem ħaber. **Hullân** hâliliñ cem‘idir, dostlar ma‘nâsinadır. **Zuhr**, (^{M,T+} zâl-i mu‘cemeniñ žammı ve hâ-i mu‘cemeniñ süküniyle,) mu‘ahħar mübtedâ, azık ma‘nâsinadır. **Vâv** harf-i

1 S: keremiñizle.

2 S: temyîziyyet üzeredir.

‘atf. **Munye**, mîm’în žammı ve nûn’uñ sükünüyla, ārzû ve murâd ma’nasına-
dır¹. Ve li'l-**Hâfızı** 'râbı **mine'l-hullâni** gibidir. **El-miskîn** şfat-ı Hâfız. **Fakr**
mu’ahhar mübtedâ. **Vâv** harf-i ‘atf. **Mağrem**, (^{M,T+} mîm’în ve râ'nîn fethî ve
ğayr’în sükünüyla,) edası lâzım olan nesneye dirler, deyn ü diyet gibi, bunda
deyn murâddır. (369b)

Mahşûl-i Beyt: Dostlardan her biriniñ azığı ve geçinecegi var, (^{S,M+} ammâ
Hâfız-ı miskîniñ fâkrile deyni var, ya'nî hep dostlar kâmgâr u kâm-rândır,) ammâ
miskîn Hâfız nâ-kâm u nâ-murâddır. Hâce’niñ bu beyti hüsn-i taleb
ma’nasını mutâzammındır.

369

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

بعزم توبه سحر گفتم استخاره کنم
بهار توبه شکن می رسد چه چاره کنم

Be-'azm-i tovbe seher goftem istihâre konem
Bahâr-ı tovbe-şiken mî-resed ci çare konem

Be-'azm; bâ harf-i şilaveyâ harf-i muşâhabet. **Azm** kąşd u niyyet ma’nasına-
nadır, **tovbe**’ye iżâfet maşdarıñ mef'üline iżâfetidir, **tovbe** rücû' ma’nasına-
dir. **Seher**’den mužâf mahzûfdur, takâdîri **vakt-i seher** dimekdir. **İstihâre** istifâl bâ-
bindan maşdardır, ecvef-i yayî, hayr'dan, lügatde hâyır taleb eylemekdir, ammâ
ıştilâhda düşe yatmakdır, **konem**’în muķaddem mef'ûlidir. **Bahâr-ı tovbe-şiken**
beyâniyye. **Tovbe-şiken** vaşf-ı terkibidir. **Mî-resed** fi'l-i hâl, irişiyor dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Tevbé kąşdına veýâ tevbé kąşdıryla seher vakte didim
ki istihâre ideyim. Lâkin tevbeyi şiyıcı bahâr geliyor², ne çare ideyim. Hâşili,
seher tevbé eylemek için alşâmdan istihâreye kąşd eyledim. Ya'nî 'azm tevbé
ve istihâreye ķayd olmuş, nihâyeti istihâreye 'azm alşâmdan ve tevbeye 'azm
seherden maķbûldür³.

1 S: Munye ārzû.

2 S: gelsün.

3 S, T, F: istihâreye 'azm alşâmdan ve tevbeye seherden.

سخن درست بگویم نمی‌توانم دید
که می خورند حریفان و من نظاره کنم

Sûhan durust bi-gûyem ne-mî-tuvânem dîd
Ki mey ȝorend hârifân u men nezâre konem

Ne-mî-tuvânem dîd müşrâ‘-ı şâniye merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Sözi gerçek söylerim ki görmege kâdir degilim ki hârifler bâde içerler ve ben ırakdan seyrâncı olam. Hâşılı, bâde-nûşlara karışmamağa kâdir degilim.

بدور لاله دماغ مرا علاج کنید
گر از میانه بزم طرب کناره کنم

Be devr-i lâle dimâğ-i merâ ‘ilâc konîd
Ger ez-miyâne-i bezm-i tarab kenâre konem

Mahşûl-i Beyt: Lâle devrinde ya‘nî faşl-ı bahârda eger bezm-i tarab ortasından kenâre idersem, ya‘nî bâde-nûşlara karışmazsam dimâğıma ‘ilâc eyleñ ki muhtell olmuş olur, ya‘nî cünûnuma hükm idüp dimâğıma ‘ilâc eyleñ, zîrâ rindler katında bu faşilda içmeyen dîvânedir. Niteki Hâce buyurur:

Beyt: به صوط بلبل و قمری اگر نوشی می
علاج کی کنم کاخر الدواء الکی

Be-şavt-ı bulbul u ȝumrî eger ne-nûşî mey
‘Ilâc-ı key konemet kâhiru’d-devâ’i;l-key¹

بتخت گل بنشانم بتی چو سلطانی
ز سنبل و سمنش ساز طوق و یاره کنم

Be-taht-ı gul bi-nişânem butî çu sultânî
Zi-sunbul u semeneş sâz-ı ȝâvk u yâre konem

Taht-ı gul’den murâd gûlistândır. **Butî; yâ** hârf-i vaþdet. **Sultânî; yâ** hârf-i tenkîr. Bunda **sâz**’dan murâd esbâb-ı zînetdir. **Yâre** bilezik ma‘nâsına nadır.

¹ 514. gazel 1. beyit.

Mahşûl-i Beyt: Taht-ı gülistânda pâdişâh gibi bir maḥbûb iclâs u iğ‘âd idüp ya‘nî diküp sünbülden ṭavk ve semenden bilezik sâz u peydâ iderim¹, ya‘nî envâ‘-ı şükûfe ile anı müzeyyen iderim.

ز روی دوست مرا چون گل مراد شکفت
حواله سر دشمن بسنگ خاره کنم

Zi-rûy-ı döst merâ çun gul-i murâd şukuft
Havâle-i ser-i duşmen be-seng-i hâre konem

Rûy-ı dost izâfeti lämiyyedir. **Gul-i murâd** beyâniyyedir. **Havâle-i ser-i duşmen**; **havâle-i ser** maşdarıñ mef’ûline izâfetidir, **duşmen**’e izâfet lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü benim murâdım güli dostuñ rûyından açıldı, ya‘nî cânândan murâdım el virdi, düşmeniñ başını taşa havâle iderim, ya‘nî ƙanķı taş berk ise başını ana ursun dirim², ya‘nî cânân benden yana olicaጀ³ düşmen her ne idebilürse eylesün.

گدای میکدهام لیک وقت مستى بین
که ناز بر فلك و حکم بر ستاره کنم

Gedâ-yı meykedeem lik vaqt-i mestî bin
Ki nâz ber-felek u hukm ber-sitâre konem (370a)

Mahşûl-i Beyt: Meyhâne gedâsiyım, lâkin mestlik vaqtinde gör ki felege nâz ve sitâreye hükm iderim. Ya‘nî mertebem ednâ, ammâ benden a’lâ işler şâdîr olur. Hâşılı, felege nâz ve sitâreye hüküm istiğnâdan kinâyetdir.

مرا که نیست ره و رسم لقمه پرهیزی
چرا مذمت رند شرابخواره کنم

Merâ ki nîst reh u resm-i loğma-perhîzi
Çi-râ mezemmet-i rind-i şerâb-hâre konem

Merâ benim dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Lokma-perhîz** vaşf-ı terkîbîdir, ya‘nî hâram loğmadan perhîzcilik, yâ harf-i maşdar. **Mezemmet-i rind** maşdarıñ mef’ûline izâfetidir ve **rind’iñ şerâb-hâre**’ye beyâniyyedir, **şerâb-hâre** vaşf-ı terkîbîdir.

1 S: idelim.

2 S: başını ana ur, ya‘nî başını ana ursun direm.

3 T: olicek.

Mahşûl-i Beyt: Benim ki lokmâ-perhîzlik râh u resmi olmaya, ya'nî hârâm-dan ictinâb olmaya, niçün rind-i bâde-nûşî mezemmet iderim. Ya'nî bende ki hüsni 'amel olmaya, niçün feseğayı zemm u ķadh iderim dimekdir.

چو غنچه با لب خندان بیاد مجلس شاه
پیاله گیرم و از شوق جامه پاره کنم

Çu gönçe bâ-leb-i hândân be-yâd-ı meclis-i şâh
Piyâle girem u ez-şevk câme pâre konem

Be-yâd; bâ harf-i şila veyâ harf-i müşâhabet. **Yâd-ı meclis-i şâh** iżâfetleri lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Gonça gibi leb-i hândânla şâhîn meclisi yâdına veyâ yâdiyle piyâle tutarım ya'nî bâde içерim ve şevkden câmeyi pâre pâre iderim. Hâşılı, gonçada iki şîfat var, hândânlık ve câme pâre pârelîk¹. Pes, ben de şâhîn meclisi yâdiyla böyle olmak isterim.

اگر ز لعل لب یار بو سه رسدم
جوان شوم ز سر و زندگی دو باره کنم

Eger zi-la'l-i leb-i yâr bûse'i resedem
Civân şevem zi-ser u zindegî du bâre konem

Mahşûl-i Beyt: Eger yâriñ la'l gibi kırmızı tûtağından baña bir bûse irişürse başdan civân olup dirligi iki kerre eylemiş olurum, hâşılı, bûsesinden tâze hayatı bulurum.

ز باده خوردن پنهان ملول شد حافظ
بیانگ بربط و نی رازش آشکاره کنم

Zi-bâde horden-i pinhân melûl şud Hâfiż
Be-bâng-ı barbaṭ u ney râzeş âşkâre konem

(^{M+} **Barbaṭ**, iki bâ'nîn fethasiyla, kopoza dirler.)

Mahşûl-i Beyt: Gizli bâde içmekden Hâfiż melûl oldu, kopoza ve ney âvâziyle râzını âşikâre iderim, ya'nî anı sâz meclisine getürüp râzını ifşâ iderim veyâ meclisine sâz getürüp şurb-i bâdesini âşikâre iderim.²

1 S, T: pârelîk

2 T: veyâ meclisine sâz getürüp râzını ifşâ iderim veyâ meclisine şurb-i bâdesini âşikâre iderim.

Ve lehu eyzan
Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم
 فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم

Bi-y-ā tā gul ber-esfānīm u mey der-sāğār endāzīm
 Felek rā saķf bi-şkāfīm u ṭarḥ-ı nev der-endāzīm

Sakf tavan, (^{M,T+} Türkçe arastaq dirler.) **Tarh** bunda temel ma'nası nadır.

Mahşûl-i Beyt: Gel tā gül saçalım ve կadehе şarâb birağalım, ya'nî կadehе bâde կoyalım. Felegiñ tavanını yaralı̄m, ya'nî felegi şakk idelim ve yefidēn felege temel birağalı̄m, tâ herkes felekden murâdın almağa կabil ola. Bu kelimât nihâyet-i mestânelikden haber virür.

اگر غم لشکر انگیزد که خون عاشقان ریزد
 من و ساقی بهم تازیم و بنیادش براندازیم

Eger ǵam leşker engized ki hūn-ı ńashıkkān rīzed
 Men u sâkī behem tâzīm bunyâdeş ber-endāzīm

Engized fi'l-i mužāri müfred ǵā'ibdir, koparır dimekdir. **Tâzīm** fi'l-i mužāri mütekellim ma'a ǵayrih, çaparız ya'nî segirdiriz, tâzidən'den (^{M,T+} müştak ki segirtmekdir.)

Mahşûl-i Beyt: Eger ǵam leşker կoparırsa ki ńashıkkalar կanıñ döke, ya'nî ńashıkkalar կanın dökmek üçün eger ǵam akın şalarsa ben sâkī ile segirdiriz ve bunyâdın yıldızı, ya'nî sâkī ki bâde-peymâdır, bir iki կadeh bâdesiyle ǵam leşkerini temelden һarâb ideriz.

شراب ارغوانی را گلاب اندر قدح ریزیم
 نسیم عطرگردان را شکر در مجمر اندازیم

Şerâb-ı erğuvânî-râ gul-âb ender-կadeh rîzîm
 Nesîm-i ńitr-gerdân-râ şeker der-micmer endâzîm

Şerâb-ı erguvânî beyâniyye, **yā** harf-i nisbet, **râ** harf-i taşşîş. **İtr-gerdân** vaşf-ı terkibîdir, gerdânîden'den, güzel ķokı gezdirici (370b) dîmekdir, ‘itr’ taşşîşî şarüret-i vezniçündür, ve-illâ **micmere** makâmı idi.

Mahşûl-i Beyt: Şârâb-ı erguvânîniñ ķadehîne gül-âb dökeriz, ya‘nî şarâbı mu‘atṭar u hoş-bûy ideriz. Nesîm-i ‘itr-gerdânîniñ micmerine şeker dökeriz, ya‘nî ‘udunu şeker-âlûde ideriz hoş-bûyter olsun, hâşılı, ‘udunu mülebbes ideriz, hep bu işleri sâkiyle eyleriz.

چو در دستست رودى خوش بگو مطرپ سرودى خوش
که دست افسان غزل خوانيم و پا كوبان سر اندازيم

Çu der-dest’est rûdî hoş bi-gû muṭrib surûdî hoş
Ki dest-efşân ǵazel hânîm u pâ-kûbân ser endâzîm

Rûd bunda sâz kılıdır, **rûd’ı** zîkr idüp sâzı murâd ider, zîkr-i cûz’ ve irâde-i küll ma‘nâsına. **Surûd** irdir ve **yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i ta’lîl. **Dest-efşân** vaşf-ı terkibîdir, el karşılıcı ma‘nâsına. **Ģazel**, **hânîm**’iñ muğaddem mef’ûlidir. **Vâv** harf-i ‘atf. **Pâ-kûb** vaşf-ı terkibîdir, elif ve nûn vaşfiyyet ifâde ider, rakkkâşa **pây-kûb** dirler. **Ser**, **endâzîm**’iñ muğaddem mef’ûlidir, başımız şalalîm, ya‘nî başımız oynadalım rakkkâşlar gibi.

Mahşûl-i Beyt: Muṭribe hîṭâb idüp buyurur: Çünkü elinde hoş sâz vardır, ey muṭrib, bir hoş ır ırla, tâ ki el կarşayup¹ ǵazel okuyalım ve rakş idüp rakkkâşlar gibi başlarımız şalalîm. Hâşılı, ey muṭrib sen sâz çal, biz el կarşiyup² ǵazel-hânlık idüp rakş idelüm.

صبا خاك وجود ما بدان عالي جناب انداز
بود كان شاه خوبان را نظر بر منظر اندازيم

Şabâ hâk-i vucûd-ı mâ bedân ‘âlî-cenâb endâz
Buved k’ân şâh-i hübân-râ nażar ber-manżar endâzîm

Şabâ münâdâ. **Hâk-i vucûd-ı mâ** lâmiyyelerdir. Bunda **manzar** câ’izdir ki çehre-i cânâna ola veyâ seyrangâhi, şâh-nişin gibi meşelâ³.

Mahşûl-i Beyt: Ey şabâ, bizim vücûdımız toprağını ol ‘âlî-cenâb cânâna şal ya‘nî ol cânibe at, ola ki ol mahbûblar pâdişâhınıñ manzarına nażar şalavuz, ya‘nî manzarını görevüz.

1 S: eli şalup. M: karşiyup.

2 S: karşup.

3 S: şâh-nişin ve gayrısı gibi ola.

يکى از عقل مى لافد يكى طامات مى بافدى
بىا كين داوريهما را بېش داور اندازىم

Yeki ez-‘akl mī-lafed yeki ṭāmāt mī-bāfed
Bi-y-ā k’īn dāverihā-rā be-pīş-i dāver endāzim

Tāmāt iştılâhât-ı şūfiyyedendir. **Mī-lafed** ve **mī-bāfed** fi'l-i mužāri‘ müfred ġā’iblerdir, lāfiden’den ve bāfiden’den, ögünmek ve bir nesne ṭokumak. **Tāmāt**, **mī-bāfed**’iñ muğaddem mef’ūlidir. **Dāver** hākim. **Dāverī**, ya‘yi maşdariyye ile, hükümet ma’násınadır, **hā** edāt-ı cem’ ve **rā** edāt-ı mef’ūl. **Dāverihā**, **endāzim**’iñ muğaddem mef’ūli, **be-pīş** de **endāzim**’e müteallikdir.

Mahşûl-i Beyt: Birisi ‘akıldan lāf urur ya‘nī ‘uikaladan geçirinür ve birisi iştılâhât-ı şūfiyye toкур ya‘nī şūfiyim diyü da‘vā ider. Gel imdi bu iki fırkanın huşumet u hükümetini hākim-i ‘adl öñine birağalum, ya‘nī ikisiniñ de māhiyetine vâşıl olan hākime ‘arz idelim, görelim ne dir.

بېھشت عدن اگر خواھى بىا با ما بمیخانە
كە از پاي خمت روزى بحوض كوثر اندازىم

Behişt-i ‘adn eger hāhī bi-y-ā bā-mā be-mey-hāne
Ki ez-pāy-ı hūmet rūzī be-havz-ı Kevser endāzim

‘**Adn**, ‘ayn’iñ fethi ve dāl’iñ süküniyle, iķāmet ma’násınadır. **Cennāt-ı adn** cennāt-ı iķāmet dimeskdir. **Havz-ı Kevser** beyāniyye. **Kevser** uçmak ırmağı.

Mahşûl-i Beyt: Eger behişt-i ‘adn isterseñ bizimle meyhāneye gel, tā ki küp dibinden seni bir gün Kevser havzına atalım, ya‘nī cennete işāl idelim. Hāşılı, meyhāne behişt-i dünyadır, ‘ed-Dunyā cennetu'l-kāfir¹ hasebince.

سخندانى و خوشخوانى نمىور زند در شيراز
بىا حافظ كە تا خود را بىملكى دىگر اندازىم

Suhān-dānī vu ḥoş-ḥānī ne-mī-verzend der-Şirāz (371a)
Bi-y-ā Hāfiż ki tā ḥod-rā be-mulkī diger endāzim

Suhān-dān ve **ḥoş-hān** vaşf-ı terkibîlerdir ve **yā** harf-i maşdar, söz bilicilik² ve ḥoş-ḥānlık dimeskdir, zīrā Hāce gāyetle ḥoş-hān imiş. **Ne-mī-verzend** fi'l-i nefy-i müstaķbel cem’-i ḡā’ibdir, Ḳazanmazlar ya‘nī bu iki nesneye sa‘y eylemezler. Zīrā, Şirāz bâğı ve bâğcesi çok şehirdir. Pes, ādemisi zevk-i nefsânîye

1 Dünya kâfirin cennetidir.

2 S: söz söyleyicilik.

düşüp rûhânî cânibine iltifât eylemezler¹. **Ki** harf-i beyân ve **tâ** harf-i ta'lîl.
Hod-râ, endâzîm'iñ muâkadem mef'ûlidir.

Mahşûl-i Beyt: Sûhan-dânlığı ve hoş-hânlığı Şîrâz'da sa'y (^{M,T+} u kûşış) eylemezler. Gel imdi ey Hâfiż ki tâ kendimizi bir ğayri memlekete atalım, ya'nî kendi vilâyetimizde ķumâşımız kâsid oldu, terk-i diyâr idelim, ola ki bir müsterîye düşevüz.

371

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**

بَارِهَا گَفْتَهَام و بَار دَگْر مَىْ گُويم
كَهْ مَنْ دَلْشَدَهْ اَيْنَ رَهْ نَهْ بَخُودْ مَىْ پُويَم

Bârhâ gofteam u bâr-ı diger mî-gûyem
Ki men-i dil-şude ïn reh ne be-hod mî-pûyem

Bâr bunda kerre ma'nâsına nadır, **hâ** edât-ı cem'dir. **Bâr-ı diger** bir kerre dahî dimekdir. **Ki** râbi'î makûl ü ķavldır. **Dil-şude** vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, 'âşîkdan kinâyetdir. **Ne** ma'nâ cihetinden **mî-pûyem**'e muâkayeddir, **ne-mî-pûyem** takdîrinde, pes, fi'l-i nefy-i müstaķbel olur, pûyîden'den, yilmek ve yopürmek ma'nâsına, murâd yürümekdir.

Mahşûl-i Beyt: Kerrâtla söylemişim, bir kerre daha söylerim ki ben 'âşîk-ı dil-dâde bu ŧarîk-i 'ışk u muhabbeti kendi irâdetimle yûrimem, ya'nî bu 'âşîklik ŧarîkini kendi iħtiyârımla² ķabûl eylemezem, belki hükm-i ezelidir ki üzerime cârîdir.

در پس آينه طوطى صفتمن داشته‌اند
آنچه استاد از ل گفت بگو مى‌گويم

Der-pes-i âyine tûti-şifatem dâsteend
Ân-çi ustâd-ı ezel goft bi-gû mî-gûyem

1 S: meyl eylemezler ve iltifât itmezler.

2 S: irâdetimle.

Der-pes-i āyine, goft fi'liniň ʐarfidır.

Mahşûl-i Beyt: Bu beyt ta'ķid ṭarîkiyle vâki‘ olmuş. Taķdîri, beni ȳūtî gibi tütümşlardır āyîne arđında, ol nesneyi ki Üstâd-ı Ezel söyle didi, söylerim, ya‘nî her nesne ki söylemişim ve şimdi söylerim ve söylesem gerekdir, cemî‘an Üstâd-ı Ezeliň emri ve hükümiyledir, bu hûşûşda benim aşla iħtiyârım yokdur. Ma'lûm ola ki tekellüm bilmeyen tütîye tekellüm ta'lim eylemek murâd eyleseler bir perdeniň yüzine bir āyîneyi vaz‘ iderler ve tütîyi āyîneniň ɺâşâşâsına getürürler ve mu'allim perdeniň arđında tekellüm ider ve tütî bu hâlde āyîneye baķup āyînede kendi müşlin görür ve zann ider ki (^(M,T+) tekellüm eyleyen) āyînede gördüğü kendi müşli olan tütîdir. Pes, bu vechile tekellüm ta'allüm¹ ider. (^(S,M,F+) Niteki Hâkânî *Mir'âtus-Şafâ-nâm* ɻâşâşâsında buyurur ki maṭla‘ı budur²:

Beyt:³ مرا دل پير تعليم است و من طفل زبان دانش
دم تسلیم سر عشر و سر زانو دبستانش

Merâ dil pîr-i ta'lim'est u men ȳıflı zebân-dâneş
Dem-i teslim-i ser 'aşr u ser-i zânû debistâneş⁴)

(^(M,F+) Bu ma'nâyi bir beytte īrâd eylemiş.)

(S,M,F+ Beyt: چو طوطى كه آينه بىند شناسد خود يېفتىد بى
چو خود در خود شود حیران كند حیرت سخن دانش

Çu ȳūtî kâyîne bîned şinâsed⁵ hod bi-y-ufted pey
Çu hod der-hod şeved hayrân koned hayret suhan-dâneş⁶)

Pes, Hâce buyurur ki ben ȳūtî-mışâlim, cemî‘ akyâl ü efâlim Üstâd-ı ezel ik-tizâsiyeder, benim kendi iħtiyârîmla degildir.

من اگر خارم و گر گل چمن آرایى هست
که از آن دست كه او مىپروردم مى رويم

Men eger hârem u ger gul çemen-ārâyî hest
Ki ez-ān dest ki mî-perveredem mî-rûyem

1 T: ta'lim.

2 S: ɻâşâşâsında ki maṭla‘ı budur.

3 M: Maṭla‘:

4 S: dilsitâneş. **Anlam:** Gönül bana ders veren bir pîr/hoca, ben ise dili yeni öğrenmeye başlayan bir çocuğum. Başın hocaya teslim edilmesi bir aşır (öğrenilen ders), önünde diz çökmek ise bir okul.

5 S: şinâs. M, T: şinâsi (metin ganjoor.net'e göre düzenlenmiştir)

6 Papağan aynada aksini görünce kendisi zanneder de sevinçten kendinden geber. O kendine hayran olunca bu hayret onu söz sahibi yapar, ona konuşmayı öğretir.

Çemen-ārā vaşf-ı terkîbîdir, ārâyîden'den, çemen bezeyici ma'nâsına nadır ve **yā** harf-i vahdet. **Ki** harf-i beyân veyâ râbiş-ı şifat veyâ harf-i ta'lîl. **Ez-ān dest** ol cihetden ki ve ol vecihden ki ve anîñ gibi ki dimekdir. **Mî-perveredem** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ibdir ve **mîm** žamîr-i manşûb muttaşîl, mef'ûli, beni besler ve terbiye ider dimekdir. **Mî-rûyem** fi'l-i mužâri' mütekellim vahde, biterim (371b) dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben eger dikenim ve eger gülüm, ya'nî eger merdûd u eger maķbûlüm, çemen bezeyici vardır, çemenden murâd dünyâdır, ya'nî dünyayı þâhlîk idüp terbiye idici vardır ki ol cihetden ki beni besler ve terbiye ider, biterim, ya'nî her nice ki beni bitürürse biterim, ya'nî bende hiç kudret u կuvvet yokdur, hep yaradانىندır.

دوستان عیب من بی دل حیران مکنید
گوهري دارم و صاحب نظرى می جويم

Dôstân 'ayb-ı men-i bî-dil-i hayrân me-konîd
Gevherî dârem u şâhib-nazarî mî-cûyem

Dôstân münâdâ. 'Ayb-ı men iżâfeti maşdarıñ mef'ûline iżâfetidir ve **bî-dil**'e iżâfet beyâniyyedir, (^{M,T+} **hayrân**'a iżâfet de beyâniyyedir.) **Gevherî**; **yā** harf-i vahdet. **Vâv** harf-i 'atf. **Nazârî**; **yā** harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Ey dostlar, ben bî-dil hayrânı 'ayb eylemeñ, bir gevherim vardır ki aña 'ışk u muħabbet dirler, bir şâhib-nazar müşteri cânân ararım ki dil-i bî-çâreyi ol cevherle aña teslîm eyleyem. Hâşılı, zîr u bâlâ yilüp yopür-düğüm¹ bu kim 'ışk cevheri կadrin bilür bir şâhib-nazar civân isterim ki dil-i dîvânemi aña tâşuram.

گر چه با دلق ملمع می گلگون عیست
مکنم عیب کزو رنگ ریا می شویم

Gerçi bâ-delk-i mulemma' mey-i gulgûn 'ayb'est
Me-konem 'ayb k'ezû reng-i riyâ mî-şûyem

Delk-i mulemma' beyâniyyedir, pârelerden dikilmiş fuþkarâ hîrkası, Hindîler hîrkası gibi meşelâ, ammâ envâ'-ı elvândan olmak şartıyla.

1 S, M: yopurduğum.

Mahşûl-i Beyt: Egerçi mülemma‘ hırka ile bâde-i gülgün ‘ayıbdır, lâkin baña ‘ayb eyleme bu ma‘nâ içün ki andan riyâ rengini yuyup arıdırám, ya‘nî ziyy-i fuğarâda olup mürâyî olmağ münâfîklîkdır. Pes, nifâkdan kurtulmağı-çün bâde-nûşluk iderim ki zâhir u bâtinim berâber olsun.

خنده و گریه عشاق ز جای دگرست
می سرایم بشب و وقت سحر می مویم

Hânde vu giryey-i ‘uşşâk zi-cây-i diger’ est
Mi-serâyem be-şeb u vakıt-i seher mi-müyem

Mûyîden ağlamağdır, **mûyem** fi'l-i mužâri‘ mütekellim vağdedir.

Mahşûl-i Beyt: Uşşâkîn hânde ve giryesi özge yerdendir, ya‘nî ‘ışk u muhabbetden giryey ve hândedir, dünyâ müşâhabetiçün¹ degildir. Pes, gice ırılarım irte vişâl ümîdiyle ve gündüz ağlarım firâk u hicrân derdinden. Ya‘nî ‘uşşâkîn ağlaması fevt-i merâm-i dünyâ ve gülmesi hûşûl-i hûrâm u meşâlib-i ‘ulyâ içün degildir, belki ‘ışk u şevk-i cânâñ içündür².

حافظم گفت که خاک در میخانه مبوی
گو مکن عیب که من مشک ختن می بویم

Hâfiżem goft ki hâk-i der-i mey-hâne me-bûy
Gû me-kon ‘ayb ki men müşk-i Hoten mi-bûyem

Ki harf-i râbiṭ-ı makûl ü ķavldır. **Hâk-i der-i mey-hâne** lâmiyyelerdir. **Me-bûy** fi'l-i nehy müffred muhâṭabdır, bûyîden, bâ-yı ‘Arabiyle, köklama dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż baña didi, meyhâne ķapusunuń ;toprağını köklama. Sen aña di, ‘ayb eyleme ki ben Hoten miskini³ ķoķularım. Yanı rindler katında meyhâne ķapusunuń ,toprağı ķoķusı hemân misk-i⁴ Hoten ķoķusıdur.

1 M, T: müşâbetiçün.

2 T: şevk-i cânîçündür.

3 M: müşkini.

4 M: müşk-i.

Ve lehu eyzan
Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

بمژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم
 بیا کز چشم بیمارت هزاران درد بر چینم

Be-mujgân-ı siyeh kerdi hezârân rahne der-dinem
 Bi-yâ k'ez-çeşm-i bîmâret hezârân derd ber-çinem

Rahne, (^{M,T+} râ'nîn fethiyle, gedikdir,) 'Arabca sülme dirler.

Mahşûl-i Beyt: Müjgân-ı siyâhla dînimde biñ gedik peydâ eylediñ, ya'nî kirpir oklarıyla dînimî¹ delik deşik² eylediñ, imdi gel ki bîmâr çeşminden biñ derd divşireyim, ya'nî her rahne ki dînimde eylediñ, aña muğâbil çeşmiñden bir marâz def³ ideyin, yâhûd cânîma andan biñ derd alayım.

الا اي همنشين دل كه يارانت برفت از ياد
 مرا روزى مباد آن دم كه بى ياد تو بنشينم

Elâ ey (372a) hem-nişin-i dil ki yârânet bi-reft ez-yâd
 Merâ rûzî me-bâd ân dem ki bî-yâd-ı tu bi-nşînem

Elâ harf-i istiftâh. **Hem-nişin-i dil** ism-i fâ'ilîn mefûline iżâfetidir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. **Yârânet** tâsı ma'nâ cihetinden yâd'a muğayyeddir. **Rûzî** naşîb ma'nâsına nadır. (^{M,T+} **Yâd** ańmakdir, zîkir ma'nâsına.) **Yâd-ı tu** iżâfeti³ masdarîn fâ'ilîne veya mefûline iżâfetidir, ya'nî sen bizi ańmaksız veya biz seni ańmaksız.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül hem-nişini ya'nî müşâhibi ve eglencesi ki yârâniñ yâdîndan gitdi, ya'nî yârâniñ unutduñ, baňa ol gün naşîb olmasun ki seniñ yâdînsiz oturam, ya'nî ol gün olmasun ki sen beni ańmayasın veya ben seni ańmayam.

1 S: göñlümi.

2 S, M: delik delik.

3 T, F: pes, tu'ya iżâfeti.

جهان پیرست و بی بینیاد ازین فرهاد کش فریاد
که کرد افسون و نیرنگش ملول از جان شیرینم

Cihān pīr est u bī-bunyād ezīn Ferhād-kuş feryād
Ki kerd efsūn u nīrengeş melūl ez-cān-ı şīrinem

Mahşûl-i Beyt: Cihān pīr ü bī-bunyāddır, bu Ferhād öldürenden¹ feryād ki anīn efsūn u hīlesi beni cān-ı şīrinimden melūl eyledi, ya'nī hīle ve mekriyle beni cāndan uşandırdı.

جهان فانی و باقی فدای شاهد و ساقی
که سلطانی عالم را طفیل عشق می بینم

Cihān-ı fānī vu bākī fedā-yı şāhid u sākī
Ki sultānī-i ‘ālem-rā ṭufeyl-i ‘ışk mī-bīnem

Cihān-ı fānī beyāniyye. **Fedā-yı şāhid** maşdarıñ mef'üline iżāfetidir. **Ki** harf-i ta'lil. **Sultānī-i ‘ālem** lāmiyye. **Ṭufeyl-i ‘ışk** ma'hūd. **Ṭufeyl** tābi‘ ma'nā-sınadır.

Mahşûl-i Beyt: Fānī ve bākī dūnyā şāhid ü sākiye fedā olsun, zīrā ‘ālem pādişāhlığını ‘ışk yolına ṭufeyl görürüm, ya'nī dūnyā salṭanatı ‘ışka fedādır. Bunda fānīden murād serfūz-zevāl olan eşyādır ve bākīden, bir miķdār pāyi-dār olandır.

اگر بر جای من غیری گزیند دوست حاکم اوست
حرامم باد اگر من جان بجای دوست بگزینم

Eger ber-cāy-i men ġayrī guzīned dōst ḥākim ū'st
Harāmem bād eger men cān be-cāy-ı dōst bi-gzīnem

Guzīden ve guzīnīden üründilemekdir, ya'nī iħtiyār eylemek. Pes, **guzīned** fi'l-i mužāri‘ ġa'ibdir ve **guzīnem** mütekellim vaħdedir.

Mahşûl-i Beyt: Eger benim yerime bir ġayrisini dost iħtiyār iderse² ḥākim odur ya'nī hukum anīndir, ammā baña ḥarām olsun eger ben dostuñ yerine cānimī iħtiyār idersem, ya'nī baña cānān cāndan muķaddemdir.

1 S: öldiriciden.

2 S: benim yerime dost, bir ġayrisini iħtiyār iderse.

ز تاب آتش دوری شدم غرق عرق چون گل
بیار ای باد شبگیری نسیمی زان عرق چینم

Zi-tâb-ı âtes-i devrî şudem ğark-ı ‘arak çun gul
Bi-y-âr ey bâd-ı şeb-gîrî nesimi zân ‘arak-çinem

Tâb-ı âtes-i devrî lâmiyye ve beyâniyyedir. (^{M,T+} **Devrî; yâ** harf-i maşdar.) **Ğark-ı ‘arak** maşdariñ mef’ûline iżâfetidir. **Bâd-ı şeb-gîrî** beyâniyyedir (^{M,T+} ve **yâ** harf-i nisbet, gice esen yel. **Nesîmî; yâ** harf-i vaḥdet.) **‘Arak-çin** vaşf-ı terkibidir, çînîden’den, ‘arak diysîrici dimekdir, zîkr-i mahall ve irâde-i hâlldir, murâd zülf ü kâkül ü gîsûdûr¹.

Mahşûl-i Beyt: Hicrân u firâk âteşi harâretinden ‘arağa ğark oldum gül gibi. Ey gice esen yel, ol ‘arak-çin cânândan baña bir hoş ķoku getür, ya’ñî kâkül ü gîsû ve zülf-i cânândan baña bir bûy-ı hoş getür ki anîyla mütesellî olup egleneyim.

حدیث آرزومندی که در این نامه ثبت افتاد
همانا بی غلط باشد که حافظ داد تلقیننم

Hâdiṣ-i ārzûmendî ki der-în nâme şebt uftâd
Hemânâ bî-ġalaṭ bâşed ki Hâfiż dâd telkînem

Ārzûmendî; yâ harf-i maşdar ve iżâfet lâmiyyedir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şifat. (372b) **Uftâd vâki‘** oldı ma’nâsına. **Hemânâ** ke’enne ma’nâsinadır, makâm-ı zannda müsta’meldir. **Telkînem** iżâfeti maşdariñ mef’ûline iżâfetidir. **Telkîn** tefhîm ma’nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Ārzûmendlik kıssası ki bu nâmede ya’ñî bu dîvânda şâbit ü vâki‘ oldı, ke’enne ġalaṭ degildir ki baña Hâfiż telkîn u tefhîm eyledi. Ya’ñî bu dîvânda iştiyâklar ve ārzûmendlikler ki mezkûrdur, bilâ-şekk baña bunı Hâfiż ta’lim u tefhîm (^{M+} eyledi), yoksa ben bu dekâyîk u hâkâyîka mâlik ü vâşîl degilim.

1 S: irâde-i hâll murâddır, ya’ñî kâkül ve gîsû murâddır.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

بعیر از آن که بشد دین و دانش از دستم
بیا بگو که ز عشقت چه طرف بربستم

Be-ğayr ez-ān ki bi-şud din u dāniş ez-destem
Bi-y-ā bi-gū ki zi-'ışket ci ṭarf ber-bestem

Mahşûl-i Beyt: Dîn ü dâniş elimden gitmeden gayri gel söyle ki 'ışkından ne fâ'ide bağladım, ya'nî 'ışkından baña bir fâ'ide olmadı ziyândan gayrı.

اگرچه خرم عمرم غم تو داد بیاد
بخاک پای عزیزت که عهد نشکستم

Egerçi hirmen-i 'omrem ǵam-ı tu dâd be-bâd
Be-hâk-i pây-i 'azîzet ki 'ahd ne-şkestem

Mahşûl-i Beyt: Egerçi 'ömürüm һarmanın seniń ǵamîn yele virdi, ya'nî ǵamîndan fânî oldum, seniń 'azîz ayağıñ ṭoprağı hâkkîcün ki 'ahdi şımadım, ya'nî incinüp muhabbetiń terk eylemedim.

چو ذره گرچه حقیرم بیین بدولت عشق
که در هوای رخت چون بمهر پیوستم

Çu ȝerre gerçi һâkîrem bi-bîn be-devlet-i 'ışk
Ki der-hevâ-yı ruh et çün be-mihr peyvestem

Mahşûl-i Beyt: Gerçi ȝerre gibi һâkîrim, ammâ 'ışkıń devletinde veýâ devletiyle (^{M,T+} gör) ki seniń ruhuń muhabbetinde nice güneše vâşil oldum. Ya'nî muhabbetiń beni 'azîz u muhterem eyledi, ya'nî güneş zerreyi havâya ref eyleðügi gibi seniń muhabbetiń beni ref eyledi.

بیار باده که عمریست تا من از سر امن
بکنج عافیت از بهر عیش ننشستم

Bi-y-ār bâde ki 'omri'st tâ men ez-ser-i emn
Be-kunc-i 'âfiyet ez-behr-i 'ayş¹ ne-nşestem

1 M: 'ışk.

'Omrı bunuń gibi yerlerde zamāndan kināyetdir ve **yā** harf-i vahdet, bir zamān dimekdir. **Tā** ibtidā-yı gāyet içündür zamānda. **Ser-i emn** iżāfeti lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bâde getür ki bir zamāndır tā ki ben emn cihetinden ‘āfiyet buçağında ‘ayş içün oturmadım, ya‘nī huzûr u şafâyla bir ‘āfiyet buçağında ķarâr eylemek müyesser olmadı.

اگر ز مردم هشیاری ای نصیحتگوی
سعن بخاک میفکن چرا که من مستم

Eger zi-merdum-i huşyârî ey naşîhat-gûy
Suhan be-ħâk me-y-efken ci-râ ki men mestem

Mahşûl-i Beyt: Ey naşîhat söyleyici, eger uslı merdümden iseń sözüńi ṭoprağa bırákma, zîrâ ki ben mestim. Ya‘nî (^{S,F+} meste) söz söylemek sözi zâyi¹ eylemekdir, pes, ben mestâneye söz söyleme ki sözün zâyi¹ olmasun, hâşılı, ‘uṣṣâk-ı meste söz te’sîr eylemez.

چه گونه سر ز خجالت بر آورم بر دوست
که خدمتی بسزا بر نیامد از دستم

Çi güne ser zi-ħacâlet ber-āverem ber-i dôst
Ki hîdmetî be-sezâ ber-ne-y-āmed ez-destem

Ber-i dôst iżāfeti lämiyyedir. **Ki** harf-i ta'lil. (^{M,T+} **Hidmetî**; **yā** harf-i vahdet.) **Be-sezâ; bâ** harf-i zâ'id. **Ber-ne-y-āmed** hâşıl olmadı ve çıkmadı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Dostuń ķatında hâcâletden başımı niceşine ķaldırayım¹ ki aña lâiyik bir hîdmet elimden çıkmadı, ya‘nî cânâna lâiyik hîdmet elimden gelmediğün başımı ķaldırıp yüzine toğrı baķamazam hicâbdan.

بسوخت حافظ و آن یار دلناواز نگفت
که مرهمی بفرستم که خاطرش خستم

Bi-sûħħt Hâfiż u ān yâr-ı dil-nevâz ne-goft
Ki merhemî bi-fîristem çu hâṭireş hestem

¹ S: ķaldırırim.

Firistem fi'l-i mužāri' mütekellim vahde, göndereyim¹ dimekdir. **Hestem** (373a) fi'l-i māzī mütekellim vahde, mecrūh eyledim dimekdir, hesten'den müştakdir, zehirli hayvān şoķmaçda müsta'meldir, yılan ve çiyan ve arı gibi meşelā.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż yandı, hâlbuki ol yār-ı dil-nevâz dimedi ki bir merhem göndereyim çünkü hâtiirini mecrûh eyledim. Ya'nî çünkü anı derde düşürdüm, dermânını ideyim dimedi.

374

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mužāri'
Mefûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün**

باز آی ساقیا که هوا خواه خدمتم
مشتاق بندگی و دعا گوی دولتم

Bâz ây sâkiyâ ki hevâ-hâh-ı hîdmetem
Muştâk-ı bendeğî vu du'a-gûy-ı devletem

Bâz bunda te'kîd ifâde ider ancak. **Ki** harf-i beyân. **Hevâ-hâh** vaşf-ı terkîbîdir, muhibb ma'nâsına, **hidmet**'e iżâfet ism-i fâ'ilîn mefûline iżâfetidir. **Muştâk-ı bendeğî** de böyledir, **yâ** harf-i maşdar. **Du'a-gûy** vaşf-ı terkîbîdir, **devlet**'e iżâfeti sâbık iżâfetler gibidir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, gel ki hîdmetiñe tâlibim ve bendeliğine müştâk ve devletiñe du'a-gûyum.

زانجا که فيض جام سعادت فروغ تست
بیرون شدن نمای ز ظلمات حیرتم

Zâñ-câ ki feyz-i câm-ı sa'âdet-furûğ-ı tu'st
Bîrûn şuden numây zi-żulmât-ı hayretem

Mışrâ'-ı evvelde olan iżâfetler lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyyedir². **Sa'âdet-furûğ** vaşf-ı terkîbîdir, sa'âdet ziyâlı dimekdir. **Şuden** reften ma'nâsinadır.

1 S: gönderirim.

2 S: iżâfetler lâmiyye ve beyâniyyelerdir.

Numây fi'l-i emr müfred muhâṭab, göster dimekdir. **Zulmât**'da lâm sâkin okunmak gerek (^{M+} żarüret-i vezniçün,) **hayret**'e iżāfet beyāniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ol maḳāmdan ki seniñ sa'ādet ziyyâlı ḳadehiñ feyzidir, ya'nî sa'ādet-bâḥṣ cāmiñ feyzinden ṭâṣra gitmegi göster baña ḥayret ẓulümâtından. Ya'nî baña bir 'ışık cāmını nûş itdür ki beni bî-derdler ẓulümâtından ḥalâş eyleye.

هر چند غرق بحر گناهم ز صد جهت
تا آشنای عشق شدم ز اهل رحمتم

Her çend ḡark-ı bahṛ-i gunâhem zi-ṣed cihet
Tâ ̄aşinâ-yi 'ışık şudem z'ehl-i raḥmetem

Mahşûl-i Beyt: Her ne ḳadar ki yüz cihetden günâh deñizine ḡark isem seniñ 'ışkıñña ki ̄aşinâ oldum, ehl-i raḥmetim. Hâşılı, seniñ muḥabbetiñ beni erbâb-ı raḥmetden eyledi. ḡark ve bahṛ ve ̄aşinâ elfâz¹ mûrâ'at-ı nażîr ḳabîlindendir.

عیم مکن برندی و بدنامی ای فقیه
کین بود سرنوشت ز دیوان قسمتم

'Aybem me-kon be-rindi vu bed-nâmî ey faḳîh
K'in bûd ser-nuvişt zi-dîvân-ı ḳîsmetem

K'ın; ki harf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Ey faḳîh, baña bed-nâmlîkla ve rindlikle 'ayb eyleme, zîrâ dîvân-ı ḳîsmetden ser-nüviştim budur, ya'nî bu aḥvâl bende ḥükûm-i ezeliyle sâbitdir, kesbî degildir.

می خور که عاشقی نه بکسبست و اختیار
این موهبت رسید ز میراث فطرتم

Mey ḥor ki 'aşîkî ne be-kesb'est u iḥtiyâr
İn mehibet resîd zi-mîrâş-ı fiṭratem

Mevhibet ve **mevhîb**, (^{M,T+} mîm'iñ fethî ve hâ'nîñ kesriyle,) hibeniñ ismidir, bahşîş ma'nâsına. **Fiṭrat** hîlkât ma'nâsına nadır. **Mîrâş-ı fiṭrat** beyāniyyedir.

1 S: elfâzları.

Mahşûl-i Beyt: Mey iç ki, ‘âşıklık¹ kesb u ihtiyyârla degildir, belki bu bahşış ü ihşân baña mîrâş-ı fîtratdandır, ya'nî 'atiyye-i ezelidir. Hâşılı, bu luğt baña kažâdan irişdi.

من کز وطن سفر نگزیدم بعمر خویش
در عشق دیدن تو هواخواه غربتم

Men k'ez-vaṭan sefer ne-guzîdem be-'omr-i hîş
Der-'îşk-ı diden-i tu hevâ-hâh-ı gurbetem

Mahşûl-i Beyt: Ben ki kendü 'ömrümde vâtanımdan sefer ihtiyyâr eylemedim ya'nî sefere hergiz varmadım, ammâ seni görmek 'îşkînda gurbet dostiyim, ya'nî seni görmek için gurbet ârzüsün iderim.

دورم بصورت از در دولتپناه تو
لیکن بجان و دل ز مقیمان حضرتم

Dûrem be-şûret ez-der-i (373b) devlet-penâh-ı tu
Lîkin be-cân u dil zi-mukîmân-ı hażretem

Be-şûret; bâ ḥarf-i ẓarf. Der-i devlet-penâh beyâniyedir ve **tu**'ya iżâfet lâmiyyedir². **Hażret** bunda yakınlık ma'nâsına nadır ve iżâfet ism-i fâ'ilîn ẓarf-ı mekâna iżâfetidir.

Mahşûl-i Beyt: Şûretâ seniñ devlet şîğinici կapıñdan ıraqım, ammâ cân u göñülle hužûruñ muķîmlerindenim. Ya'nî şûreten ba'ídım, ammâ ma'nen karîbim.

دريا و کوه در ره و من خسته و ضعيف
ای حضر پی خجسته مدد کن بهمتم

Deryâ vu kûh der-reh u men ḥaste vu žâ'if
Ey Hîzîr-pey-ḥuceste meded dih be-himmetem

Pey bunda yol ve iz ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Deryâ ve ṭâğ yolumdadır, ben isem ḥasta ve žâ'ifim, ey mübârek izli Hîzîr, meded vir himmetle, ya'nî bu müşkil 'îşk yollarını geçmeye baña meded vir himmetiňle.

1 S: 'âşıklar.

2 S: beyâniyedir.

گر دم زنی ز طرہ مشکین آن نگار
فکری کن ای صبا ز مكافات غیرتم

Ger dem zenî zi-turra-i müşkîn-i ân nigâr
Fikrî kon ey şabâ zi-mukâfât-ı ġayretem

Fikrî; yâ ḥarf-i tenkîr.

Mâhsûl-i Beyt: Mışrâ‘-ı evvel müşrâ‘-ı şânîye merhûndur. Ey şabâ, eger ol nigâriñ müşkîn tûrrasından nefes urup tekellüm iderseñ ġayretim cezâsından fikr eyle ya‘nî şakîn, ġayret idüp āh eylemeyem ki seni havâya virüp tozuñ göge şavururum.

در ابروی تو تیر نظر تا بگوش هوش
آورده و کشیده و موقوف فرصنم

Der-ebrû-yı tu tîr-i nażar tâ be-gûş-ı hûş
Āverde vu keşide vu mevkûf-ı furşatem

Der edât-ı şila, **ebrû-yı tu** lâmiyyedir. **Tîr-i nażar** beyâniyye. **Tâ** intihâ-yı ġâyet içündür. **Be-gûş-ı hûş; bâ** ḥarf-i şila ve iżâfet beyâniyyedir. **Āverde; hâ** ḥarf-i terettüb. **Mevkûf-ı furşat** lâmiyyedir.

Mâhsûl-i Beyt: Mışrâ‘-ı evvel müşrâ‘-ı şânîye merhûndur. Seniñ ebrûña nażar okını ‘akıl kulağına dek¹ getürüp çekmişim ve furşata mevkûfum, ya‘nî ebrûña tamâm-ı ‘akıl u fikrile nażar şaldım.

حافظ بپیش چشم تو خواهد سپرد جان
در این خیالام ار بدده عمر مهلتمن

Hâfiż be-pîş-i çeşm-i tu hâhed supurd cân
Der-in hayâlem er bi-dehed ‘omr muhletem

Be-pîş-i çeşm-i tu; bâ ḥarf-i zârf, iżâfetler lâmiyyelerdir.

Mâhsûl-i Beyt: İltifât tarîkiyle buyurur: Hâfiż seniñ çeşmiñ öñinde cânın teslim idiserdir, bu hayâl ü fikirdeyim eger ‘ömrüm mühlet virürse. Hâşılı, şag olursam saña cân virmek fikrindeyim. Beytde (^{S,F+} şan‘at-ı) iltifât rî‘âyet eylemişdir.

1 S: dak.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā'ilatü Mefā'ilü Fā'ilün**

بُشْرَى أَذْسَلَامَةَ حَلَتْ بِنِي سَلَمٍ
لَهُ حَمْدٌ مُعْتَرِفٌ غَایَةُ النَّعْمَ

Buşrā izi's-selâmetu ḥallet bi-Zī-selem
Li'llâhi ḥamdu mu'terisin ḡâyete'n-ni'am

Buşrā, (^{M,T+} bā'nīn žammı u şīn'iñ sükünü ve rā'nīn fetħı ve elif-i maķṣure ile maşdardır, beşere-yebşuru'dan ya'nī) naşara bābindan¹, (^{M,T+} muştuluk ma'nasına,) ta'rifde ve tenkirdə ǵayr-i munşarifdir, te'nīş ü lüzüm-i elif-i te'nīş içün², vezni fu'lādır, taķdīren merfū' mübtedā, ḥaberi maḥzūf, taķdīri 'buşrā lekum³ di-mekdir, muştuluk size ma'nاسına. **İz** bunda edāt-i ta'lildir, nitekim āyet-i kerīme-de vâkı‘dir: **﴿وَلَنْ يَنْفَعُكُمُ الْيَوْمُ إِذْ ظَلَمْتُمْ﴾**⁴, *li-ecli zulmikum*⁵ ma'nasına. **es-Selâmetu** lafzen merfū' mübtedā. **Hallet** fi'l-i māzī müfred mü'ennes gā'ibe, nāzil oldu ve kondı dimekdir. **Bi-Zī-selem; bā** ḥarf-i ʐarf, **hallet**'e müte'allikdir ve **Zī** esmā-i sitteden, şâhib ma'nası nadır, **selem** lafzına iżafeti lämiyyedir. Cümle-i fi'liyye i'rābdan maḥallen merfū' (^{M,T+} ḥaber-i) mübtedādır. **Zī-selem** lām kāfiyesinde taħkik olmuşdur, tekrāra iħtiyāc yokdur. **Li'llâhi;** cārr ma'al-mecrūr muķad-dem ḥaber, **hamd** mu'ahħar mübtedā, **mu'terif** e iżafeti (374a) maşdarının fā'iline iżafetidir. **Mu'terif**den mevşūf maḥzūfdur, taķdīri 'hamdu reculin mu'terifin' di-mekdir. **Ġayete** lafzen manşüb mefū'ludir **mu'terif**iñ, **ni'am**'a iżafeti lämiyyedir. **Ni'am**, (^{M,T+} nūn'uñ kesri ve 'ayn'iñ fetħiyle,) ni'metiñ cem'i idir. Bu ġazeliñ aşlı budur ki Şāh Şucā' Terekeme⁶ ile muħārebe ve muķateleye varmış idi. Pes, anları kesr eyledikden şoñra yine Şirāz'a gelicek Hâce bu ġazeli nazm eylemiş. İmdi anıñ şehr-i Şirāz'a gelmesi hemān selāmet gelmesidir.

Mahşūl-i Beyt: Hâce hīṭāb-ı 'āmm tarīkiyle buyurur: Muştuluk size ki Zī-selem'e ya'nī şehr-i Şirāz'a selāmet nāzil oldu, ya'nī Allāh'ıñ luṭ u ihsānı

1 S: evvel bābdan.

2 S: te'nīş ve lüzüm içün.

3 Size müjdeler olsun.

4 "Bugün hiçbir şey işinize yaramayacaktır. Çünkü zulme sapmışsınız." Zuhurf 43/39.

5 Zulmettiğiniz için.

6 M, S: Terākime.

ḥulūl ü nüzül eyledi, hâşılı, Şâh Şucâ' makarr-ı salṭanata geldi. Ȇāyet-i ni'mete mu'terif olanıñ ḥamdi Allâh'ındır. Ya'nî böyle 'ādil pâdişâh selâmetle gelüp taht-ı salṭanata cûlûs eylemek bir ulu ni'metdir ve bu ulu ni'mete mu'terif olup Allâh'a ḥamđ ideriz, ya'nî selâmetle geldigi ni'metiçün Allâh'a ḥamđ ideriz.

آن خوش خبر كجاست كه اين فتح مژده داد
تا جان فشانمش چو زر و سيم در قدم

Ān hoş-ḥaber kucâst ki īn feth-i mujde dâd
Tâ cân feşâneṁeş çu zer u sîm der-ḳadem

Hoş-ḥaber vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, eyü ḥaberli¹ dimekdir. **Ki** harf-i râbiṭ-ı şîfat. (^{S,M+} **İn feth**; taķdırı) **in feth-râ**'dır, žeरüret-i vezniçün **râ** terk olunmuşdur. **Mujde, dâd**'ıñ muķaddem mef'ûlidir. **Tâ** harf-i tâ'lîl. **Cân, feşâ-nem**'ıñ muķaddem mef'ûlidir. **Feşâneṁ** fi'l-i mužâri' müfred mütekellim, şâcam ya'nî nişâr idem ma'nâsına ve **śin**-i žamîr ma'nâ cihetinden **kadem**'e muķayyeddir, taķdırı **der-kademeş** dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ol eyi ḥaberli ḥandadır ki bu fethîñ muştuluğın virdi, tâ altun ve alçé gibi ayağına cânım nişâr ideyim, ya'nî yoluna cânımı fedâ ve nişâr ideyin. Mîşrâ'-ı evveliñ ma'nâsını, ol hoş-ḥaber ḥandadır ki bu müjde fethîn virdi diyen beytiñ ma'nâsını feth idememiş².

پیمان شکن هر آینه گردد شکسته حال
ان العهود عند مليك النهی ذمم

Peymân-şiken her âyne gerded şikeste-ḥâl
Inne'l-'uhûde 'inde meliki'n-nuhâ ȝimem

Peymân-şiken vaşf-ı terkîbidir, 'ahd şiyıcı ma'nâsına. **Her âyne** elbette dimekdir. **Uhûd** 'ahdiñ cem'idir, peymân ma'nâsına. **Melîk** mâlik ma'nâsınınadır, pâdişâha da **melîk** dirler. **Nuhâ**, (^{M,T+} nûn'uñ žammı ve hâ'nıñ fethi ve elif-i maķşûre ile,) nuhye'niñ cem'idir, (^{M,T+} nûn'uñ žammıyla,) 'akıl ma'nâsına. **Zimem** ȝimmetiñ cem'idir, (^{M,T+} zâl'ıñ kesri ve mîm'iñ fethiyle,) **zimmet**³ emân u emânet ma'nâsınınadır, i'râbdan taķdırınen merfû' ḥaber-i **inne**'dir, taķdırınen merfû' didik, zîrâ ḥarf-i revî žeरüret-i vezniçün sâkin okunur.

1 S: eyü ḥaber.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

3 M: ikisi de. T: ikisinde.

Mahşûl-i Beyt: Türkmân Şâh Şucâ‘ ile eyledikleri ‘ahdi nağż idüp münhezim ü şikeste-hâl oldukçaına ta‘rîz idüp buyurur: ‘Ahd şiyıcı elbette şikeste-hâl ü pây-mâl olur, zîrâ ‘ahdler ve peymânlar erbâb-ı ‘ukûl katında nağżdan emîndir, ya‘nî ehl-i ‘akl nağż-i ‘ahd eylemez. Pes, ‘uhûd anlarıñ katında maşûn u me’mûndur, zîrâ nağż-ı ‘ahdiñ mûkâfâtını bilürler ki elbette nâkîz-ı ‘ahd bed-hâl ü şikeste-bâl olur. Mîşrâ‘-ı şânîniñ ma’nâsını; taħkîk, ‘ahdler ‘âkıllar pâdişâhi ya‘nî Hâlik-ı ‘ukûl katında emânetlerdir diyen melîk-i nuhâyî bilmez imiş¹.

از بازگشت شاه درین طرفه نقش بست
آهنگ خصم او بسرا پرده عدم

Ez-bâz-geşt-i şâh çi hoş turfa nağş best
Āheng-i haşm-i ū be-serâ-perde-i ‘adem

Bâz-geşt rûcû‘ ma’nâsınadır, **şâh**’a iżâfet (374b) lâmiyyedir. **Nâğş**’dan bunda murâd şûredir. **Āheng** iħâm tarîkiyle mezkûrdur, belki **bâzgeşt** ve **nâğş** da. **Āheng-i haşm** iżâfeti maşdarîn fâ‘iline iżâfetidir ve ū’ya iżâfet lâmiyyedir. **Serâ-perde-i ‘adem** iżâfeti beyâniyyedir. **Bâz-geşt** ve **nâğş** ve **āheng** ve **perde** mûrâ‘at-i nažîr tarîkiyle mezkûrdur ki ‘ilm-i enġâmiñ iştîlâħlalarındandır.

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâhiñ rûcû‘ından ya‘nî hûcûmından ne hoş şûret bağladı haşmınıñ ķâṣdî ‘adem serâ-perdesine. Ya‘nî pâdişâh üzerine varmaġla hâlik olup fâni oldı. Sâbiķan żikr oldıydı ki pâdişâh-ı Şîrâz’ı ba‘zi müteġallibe Şîrâz’dan iħrâc eylemişleridi. Tekrâr pâdişâh ‘asker cem’ idüp üzerlerine varup mehzûm u mahżûl oldılar. Pes, bâz-geşt buyurduğu bu kürûra² iżâretdir. Niteki ‘Arabide ‘kerre ‘alâ ‘aduvvibi’ dirler, ķaçan kim bir kimse münhezim oldukdandan şoñra döñse düşmeni üzerine ve düşmenini ħâklasa.

می جست از سحاب امل رحمتی ولی
جز دیده اش معاینه بیرون نداد نم

Mi-cust ez-seħâb-ı emel rahmeti veli
Cuz didees mu‘ayene bîrūn ne-dâd nem

Seħâb-ı emel beyâniyyedir, **emel** ümîddir. **Rahmet**, **mî-cust**’uñ mefûli ve ya‘ harf-i vaħdet veyâ tenkîr. **Veli** edât-ı istidrâk. **Mu‘ayene** āşikâre. **Nem** yaş ma’nâsınadır.

1 ^F Redd-i Şem‘i

2 S, M: gürûha. (Kürûr ‘kerre’ filinden masdar olup tekrar dönüp savaşma anlamındadır.)

Mahşûl-i Beyt: Hâsim ümîd sehâbîndan bir merhamet isterdi, ammâ dîdesi sehâbîndan âşırı âşikâre taşra bir nesne nem vîrmedi, ya'nî sehâb-ı emelden aña nesne tereşşuh eylemedi, illâ gözü sehâbîndan âşikâre eşk tereşşuh eyledi, hâşılı, gîrye ve bükâ eyledi. Ya'nî Allâh'dan bârân-ı râhmet umardı, ammâ eşk-i çeşminden âşırı bârân zûhûr eylemedi.

در نیل غم فتاد سپهرش بطرز گفت
الآن قد ندمت و ما ینفع الندم

Der-Nîl-i ǵam futâd u sipihreş be-ṭanz goft
El-āne ḥad nedimte ve mā yenfe'u'n-nedem

Nîl-i ǵam beyâniyye. Şâhiñ һâşmînî Fir'avun'a teşbîh eyleyüp **Nîl** zîkr eyledi. **Tanz** ṭâ'n ma'nâsınadır. **El-ān** zamân-ı hâzırını ismidir, һarf-i ta'rîf ma'nâsını mutâzammîn olduğuçün mebnî kîlindi. **Kad** bunda taħkîk ma'nâsını ifâde ider. **Nedimte** fi'l-i mâzî müfred müzeķker muħâṭab, 'alîme bâbîndan, peşîmân olduñ dimekdir. **Vâv** һarf-i râbiṭ-ı cümle-i hâliyyedir. **Yenfa'u** fi'l-i mužâri', mâ'-i nâfiye ile müşaddar olduğuçün **mâ yenfa'u** fi'l-i nefy-i hâl müfred müzeķker ǵâ'ibdir, **en-nedem** taķdîren merfû^c (M,T+ fâ'ili), maşdardır, peşîmânlıq ma'nâsına, nûn'uñ ve dâl'iñ fetħalarıyla.

Mahşûl-i Beyt: Şâhiñ һâşmî Fir'avun gibi ǵam Nil'ine düşdi ve felek ṭâ'n tarîkiyle aña didi: Simdi 'isŷâniña nâdim olduñ Firâvun gibi ki Nil deryâsına ǵark olmağı taħkîk eyledi, ammâ hâlbuki peşîmânlıq nâfi' olmadı. Ya'nî 'isŷândan tevbe eylediñ Fir'avun gibi, ammâ tevbe-i ye's nâfi' degil, zîrâ evvel gerek idi şâhiñ tîgi üzeriñe һavâle olmazdan. Hâşılı, şoñ peşîmânlıq aşşı eylemez.

ساقى بيا كه دور گلست و زمان عيش
پيش آر جام و هيچ مخور غم ز بيش و كم

Sâkî bi-y-ā ki devr-i gul'est u zamân-ı 'ayş
Piş ār câm u hîc me-hor ǵam zi-bîş u kem

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, gel ki gûl devri ve 'ayş zamânıdır, öñümüze câm-ı bâde getür ve rûzgâriñ artugîndan ve eksiginden hîc ǵam u ǵuşşa yime¹, ya'nî (375a) bâdeye meşgûl ol ve dünyâniñ varlığından ve yokluğından maġmûm u mehmûm olma.

¹ S: ǵam yeme ve ǵuşşa yeme.

بشنو ز جام باده که این زال نو عروس
بسیار گشت شوهر چون کیقباد و جم

Bi-şnev zi-câm-ı bâde ki in zâl-ı nev-‘arûs
Bisyâr geşt şevher-i çun Keykubâd u Cem

Zâl-ı nev-‘arûs yeñi gelin olmuş կարı, ya‘nî ehl-i dünyânıñ her zamân birine gelin olur, ammâ ‘âkîbet anı telef ider. **Keykubâd** ve **Cem** birer pâdişâhıñ ismidir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, câm-ı bâdeden ișit ki bu yeñi ere varan կարı çok Keykubâd ve Cem gibi güyegileri helâk eyledi. Ya‘nî dünyâ el virdügine i“timâd eyleme ki seni büyütmekden murâdi semirtmekdir¹. Niteki Şeyh ‘Aṭṭâr² buyurur:

Beyt: چرخ مردم خوار اگر روزی دو مردم پرورست
نیست از شفقت مگر پرواری او لاغرست

Çarh-ı merдум-hâr eger rûzî du merдум-perver’est
Nîst ez-şefkât meger pervař-i ū läger’est³

Hâşılı, dünyâya ta‘alluk ziyâde olunca ہasreti ziyâde olur. Pes, saña ‘arûs olmakdan makşûdü seni helâk idüp ہasretle göndermekdir. Şevher-i dünyâdan ژâhiren⁴ selâtîn ü ehl-i hükm murâddır.

ای دل تو ملک جم مطلب جام می بخواه
کین بود قول بلبل بستانسرای جم

Ey dil tu mulk-i Cem me-ṭaleb câm-ı mey bi-hâh
K’în bûd կavl-i bulbul-i bostân-serây-i Cem

K’în; ki ہarf-i ta‘lîl. **Bostân-serây** terkîb-i mezci, besâtiñde vâki‘ olan hânelerde müsta‘meldir, aşlı **serây-ı bostân** idi.

Mahşûl-i Beyt: Ey göñül, sen mülk-i Cem’i ṭaleb eyleme, (^{S.M+} câm-ı mey ṭaleb eyle,) zîrâ Cem bostân-sarâyınıñ bûlbûliniñ կavli bu idi, ya‘nî bu şavtla terennüm iderdi.

1 T: büyümekden muradı sümürdmekdir. (sümürmek kelimesi harekeyle yazılmış)

2 S: Niteki Şeyh ‘Aṭṭâr *kuddîse sirruhu'l-aziz* hażretleri.

3 İnsan yiyen/oldüren gaddar felek şayet iki günlük hayat müddetince insana nimet veriyor ve onu besliyorsa bu onun şefkatinden değildir. Onun hâli boğazlayacağı hayvanı semiz yapmak için besleyen kimse gibidir.

4 S: ژâhir.

حافظ بكنج ميكده دارد قرارگاه
کالطير في الحديقة والليث في الاجم

Hâfiż be-kunc-i meykede dâred ƙarārgâh
Ke't-ṭayri fî'l-hadîqati ve'l-leyşı fî'l-ecem

Hadîka bâğcyeye¹ dirler. **Ecem**, (^{M,T+} hemzenîn ve cîm'iñ ve mîm'iñ fethâlariyla,) eceme'niñ cem'idir, hemze ve cîm ve mîm'iñ fethâlariyla, dört beş cem'i dahî gelür, ammâ bunda istifâsi lâzım degil, hâşılı, ƙori dimekdir, mîşe² ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż meyhâne bucağında ƙarârgâh tatar, ya'nî mekân u menzili meykededir, bâğcde bülbül gibi ve ƙorîda³ arslan gibi. Ya'nî nice ki⁴ tuyûr hadâyîkda ve lüyûş âcâmda şabit u müsteğardır, Hâfiż gûşe-i meyhânede şabit olup ƙarâr tatar.

376

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Remel
Fa'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün⁵**

بى تو اى سرو روان با گل و گلشن چه كنم
زلف سنبل چه كشم عارض سوسن چه كنم

Bî-tu ey serv-i revân bâ-gul u gulşen çi konem
Zulf-i sunbul çi keşem 'ârež-i sûsen çi konem

Zulf-i sunbul ve **'ârež-i sûsen** beyâniyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey serv-i revân, sensiz gûlile ve gûlşenle neyleyeyin, ya'nî gûl ü gûlşeni neyleyeyin? Zulf-i sünbüli ne çékeyim ve 'âriž-i sûseni neyleyeyin? Ya'nî sen olmayınca bunlar gerekmez.

1 S: bâğcye.

2 M: meşê.

3 S: mîşede.

4 S, M: niteki.

5 S: Fa'ilâtün Fa'ilâtün Fa'ilâtün Fa'ilün.

آه کز طعنة بدخواه ندیدم رویت
نیست چون آینه‌ام روی ز آهن چه کنم

Âh k'ez-ṭā'ne-i bed-ḥāh ne-didem rûyet
Nîst çun âyineem rûy zi-āhen ci konem

Ta'ne-i bed-ḥāh lâmiyyedir, **bed-ḥāh** vaşf-ı terkîbîdir, kişiniñ yaramazlığı-nı isteyici dimekdir ya'nî düşmen. **Āyine** ki eş'är-ı 'Acemde zîkr olsa murâd Dîmişkî âyînedir, **āhen** կaydi aniñcündür.

Mahşûl-i Beyt: Âh kim düşmeniñ ṭā'ından yüzüni göremedim, ya'nî hicâbımdan yüzüne ağıyar hâzır oldukça bakamazam. Neyleyeyin, yüzüm âyine gibi demirden¹ degildir, ya'nî yüz berkidüp düşmen hûzûrunda hicâbımdan ve ṭā'n-ı düşmenden yüzüne bakamazam.

برو ای ناصح و بر درد کشان خرد مگیر
کار فرمای قدر می‌کند این من چه کنم

Bi-rev ey nâşih² u ber-durd-keşân hûerde me-gîr
Kâr-fermây-ı կader mî-koned in men (375b) ci konem

Kâr-fermây-ı կader beyâniyye. **Kâr-fermây** vaşf-ı terkîbîdir, iş buyurıcı dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey vâ'iz, var git ve dürd-keşler üzerine hûerde tutma, ya'nî bâde-nûşlara dahîl ü ṭâ'n eyleme, zîrâ bu işi կader buyrukçısı işler, ben neyleyeyin? Ya'nî benim dürd-keşligim ezelidir ki defter-i կaderde şâbitdir, pes, mahall-i ṭâ'n degil.

برق غیرت چو چنین می‌جهد از مکمن غیب
تو بفرما که من سوخته خرم من چه کنم

Berk-i ȝayret cu çunîn mî-cehed ez-mekmen-i ȝayb
Tu bi-fermâ ki men-i sühte-hîrmen ci konem

Berk-i ȝayret beyâniyye. **Mî-cehed** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, cehîden'den, be-ḥaseb-i lûğat şîçrar dimekdir, ammâ şîmşek atılmağda da istî'mâl iderler. Niteki *Gûlistân'*ıñ bu beytinde vâki'dir:

1 S: timürden.

2 S: zâhid.

Beyt: بگفت احوال ما بر ق جهان است

دمی پیدا و دیگر دم نهان است

Bi-goft aḥyāl-i mā berk-i cehān' est
Demī peydā vu diger dem nihān' est¹

Cehān, (^{M,T+} cīm'iñ fethiyle,) şifat-ı müşebbehedir, cehîden'den, sıçrağan di-mekdir, atılğan ma'násına, (^{M,T+} bunda **mī-cehed** atılır ma'násınadır.) **Mek-men** ism-i mekândır, kemene yekmunu'dan ya'nī naşara bâbindan, pusı kura-cağ yer dimekdir, pusuya kemîn dirler, **gayb**'a iżāfet beyāniyyedir. (^{M,F+} **Men-i suhte-hirmen** iżāfeti beyāniyyedir.)

Mahşûl-i Beyt: Çünkü şimşegi gayb kemîngâhından buncılayın atı-lur, ya'nī gayret-i işk gaybdan çünkü böyle զuhûr ider, sen buyur ki ben ḥar-manı yanmış neleyeyin, ya'nī ātes-i işka nice taḥammül ideyin? Gâh olur ki şimşek ḥarmana alışup yaküp yandırır. Bunda ḥarmandan murâd vücididir, ya'nī ben vücidü yanmış 'aşık berk-i işka niçe bir taḥammül ideyin.

شاه ترکان چو پسندید و بچاهم انداخت
دستگیر ار نشود لطف تهمتن چه کنم

Şâh-ı Türkân çu pesendîd u be-çâhem endâh
Dest-gîr er ne-şeved luṭf-i Tehemten çi konem

Şâh-ı Türkân'dan bunda murâd Efrâsiyâb'dır ki zamânında Mâverâ'ū'n-nehr pâdişâhi idi. **Pesendîd** bunda lâyiğ gördü ma'násınadır. **Be-çâhem; bâ** ḥarf-i şila, mîm-i mütekellim ma'nâ cihetinden **endâh**'e muկayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşil ma'násına. **Dest-gîr** vaşf-ı terkibidir, (^{M,T+} be-ħaseb-i lügat) el tutıcı dimekdir, ammâ murâd mu'în u զahîr olmakdır. **Tehemten** Rüstêm-i Zâl'iñ lağabidir ve ba'zılar didiler ki İsfendiyâr'iñ lağabidir, ammâ bunda Rüs-têm murâddır. Hâce'niñ beyti Şâh-nâme kışşalarından birine telmîhdir. Kışsa-nîn aslı budur ki Rüstêm-i Zâl'iñ bir kız kardeþası oðlu var idi, bir pehlivân ki adı Bijen idi, (^{M,T+} bâ-yi 'Arabîniñ kesri ve jây-i 'Acemîniñ fethiyle.) Bu Bijen mezkûr Efrâsiyâb'iñ kıyzını sevdi. 'Akîbet Efrâsiyâb bu hâlden âgâh olup ve Bijen'i tutup bir kuyuya habs idüp kuyunuñ ağızna bir ağır taş kodı, ammâ Bijen'iñ bir yarar yoldaþı var idi, varup Bijen'iñ aḥyâlini tecessüs eyledi, görüdi ki mezkûr tarîkile mahbûsdur. Pes,vardı, Rüstêm'i bu kıssadan âgâh eyledi.

1 Dedi ki bizim hâlimiz bir anda parlayıp etrafi aydınlatan şimşek gibidir, bazen her şey bize görünür, bazen de gizlenir.

Rüstem dağı bir iki yarar yoldaş alupvardı. Kuyunuñ ağızında taşı kaldırup kemendini ķuyuya şarkıtdı. Bïjen dağı gördü şarşan kemend Rüstem'iñdir. Pes, kendin anıñla şarup yukarıya çekdirdi. Hâkânî *Mirâtu's-Şafâ-nâm* ķaşidesinde ki (376a) maṭla'ı budur;

Maṭla': مرا دل پير تعليم است و من طفل زبان دانش
دم تسلیم سر عشر و سر زانو دبستانش

Merâ dil pîr-i ta'lim'est u men tîfl-i zebân-dâneş
Dem-i teslim-i ser 'aşr u ser-i zânû debistâneş¹

Bir beytde bu kıssaya telmîh buyurmuşdur.

Beyt: چو بیژن داری اندر چه مخسب افراسیاب آسا
که رستم در کمین است و نهنگی زیر خفتانش

Çu Bijen dârî ender-çeh me-ḥusb Efrâsyâb-āsâ
Ki Rustem der-kemîn'est u nehengî zîr-i ḥaftâneş²

Neheng'den murâd kemenddir ve ḥaftân'dan şavaş geyimi³. Pes,

Mahşûl-i Beyt: Şâh-i Türkân çünki lâyîk gördü ve beni ķuyuya atdı ya'nî habs eyledi, eger Rüstem-i Zâl'iñ luftî mu'în u żâhir olmazsa neleyeyin. Ya'nî rakîb ki beni cefâ ve eżâ zindânına habs eylemege lâyîk gördü, eger cânân baña mu'în u żâhir olup tahâliş eylemezse⁴ nice idüp neleyeyin dimekdir.

مددی گر بچراغى نكند آتش طور
چارە تىرە شب وادئ ايمن چە كنم

Mededî ger be-çerâgî ne-koned āteş-i Tûr
Çâre-i tîre-şeb-i vâdî-i Eymen ci konem

Mededî; yâ harf-i tenkîr. (^{M,T+} **Be-çerâgî**; **yâ** harf-i vaḥdet. **Āteş-i Tûr**'dan murâd Hażret-i Mûsâ'ya gorinen āteşdir Tûr dağından. Çâre'niñ **tîre-şeb'** e izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfeti) ķabîlindendir, **vâdî**'ye izâfet lâmiyye ve **Eymen**'e beyâniyyedir.

1 Gönül bana ders veren bir pîr/hoca, ben ise dili yeni öğrenmeye başlayan bir çocuğum. Başın hocaya teslim edilmesi bir aşır (öğrenilen ders), önünde diz çökmek ise bir okul.

2 Bijen kuyuda hapsedilmişken Efrâsyâb gibi uyuma. Çünkü Rüstem pusuda bekliyor ve haftanının/zirhinin altında kemendi var.

3 S: kemî[si]. (Kemî Farsça zîrî anlamındadır.)

4 S: eylemezlerse.

Mahşûl-i Beyt: Âteş-i Tûr eger bir çerâyla meded eylemezse vâdî-i Ey-men'in ķarañlık gicesine çâre ne eyleyeyin? Bu beyt Kur'ân-ı şerîfde Hażret-i Mûsâ¹ kışasına telmîhdir, tafşîliyle görmek isteyen tefsîrlere nażar eylesin.

حافظا خلد برین خانه موروث منست
اندرین منزل ویرانه نشیمن چه کنم

Hâfiżâ huld-ı berîn hâne-i mevrûş-ı men'est
Enderîn menzil-i vîrâne-nîşîmen ci konem

(^{M,T+} **Huld** bunda cennet ma'nâsına nadır. **Berîn; ber** harf-i istî'lâ ve **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** harf-i te'kîd, cennet-i a'lâ dimekdir. **Hâne-i mevrûş** işle intikâl eyleyen hâne. **Nîşîmen** oturacak yer, ya'nî mîşede arslan ve sâ'ir hayvânâtının yatağı ve gice ile kuş oturacak yer, nûn'da fetha da kesre de câ'izdir. **Menzil'iñ vîrâne-nîşîmen'e** iżâfeti beyâniyyedir, vîrâne oturacak yer dimekdir.)

Mahşûli-i Beyt: Ey Hâfiż, firdevs-i a'lâ benim babamdan kalmış hâne-i mevrûşumdur, ya'nî Âdem atadan işle intikâl eylemiş evimdir, pes, bu vîrâne-nîşîmen menzilde neleyeyin. Ya'nî dünyâ ki vîrâne-nîşîmendir, ne eyleyeyin bunda. Hâşılı, huld-ı na'im var iken bu ḥarâb-âbâddâ neleyeyin? Mîşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; bu vîrâne evde oturup neleyeyin diyen ve bu vîrâne menzilde mekân neleyeyin diyen beytiñ ma'nâsını vîrân eylemişler².

1 S: Hażret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm.

2 S: vîrân eylemiş, evi ḥarâb olsun. <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ'ılün Mefâ'ılün Fe'ülün**

بَتِيْغُمْ گَرْ كَشْد دَسْتَشْ نَكْيَرْم
وَگَرْ تَيْرَمْ زَنْد مَنْتْ پَذِيرَمْ

Be-tīgem ger kuşed destes ne-gīrem
Vu ger tīrem zened minnet pežīrem

Pezīrem fi'l-i mužāri' mütekellim vağde, kabul iderim dimekdir ve cā'izdir ki **minnet-pezīr** vaşf-ı terkibî ola, pezīriden'den, minnet kabul idiciyim dimek ola.

Mahşûl-i Beyt: Eger cānān beni kılıcلا depelemeli olursa elini tutmayam ya'nī māni' olmayam katlime ve eger baña ok urursa minnet kabul idem, ya'nī cānimə minnet bilem. Ya'nī cānāndan her ne ki gelürse cān u dilden kabul iderim, eger zehr ü eger şeker.

كَمَانْ اَبْرُوْيِ ما رَا گُو بَزْنِ تِيرْ
كَهْ پِيشْ دَسْتْ وْ بازْويشْ بَمِيرْم

Kemān-ebrū-yı mā-rā gū bi-zen tīr
Ki pīş-i dest u bāzūyeş bi-mīrem

Kemān-ebrū vaşf-ı terkibidir, yay kąşlı dimekdir, **mā**'ya iżāfet lämiyyedir. **Ki** һarf-ı ta'lil. **Bi-mīrem** fi'l-i mužāri' nefş-i mütekellim vağde, öleyim dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Hiṭāb-ı 'āmm tarîkiyle buyurur: Bizim yay kąşlı cānānimiza¹ di, bize ok ur, ya'nī bizi tīriñe nişān eyle, tā ki eli ve bāzūsi öñinde öleyim, ya'nī (M,T+ öñinde) կurbān olayım.

غَمْ گَيْتِي گَرْ اَزْ پَايِمْ درَآرد
بَجزْ سَاغِرْ كَهْ باشَدْ دَسْتَگِيرْم

Ğam-ı gīti ger ez-pāyem der-āred
Be-cuz sāğar ki bāshed dest-gīrem

¹ T: cānāmiza.

Ğam-ı git̄ı lâmiyye. Pâyem; mîm-i mütekellim ma‘nâ cihetinde **der-āred**’e muğayyeddir, žamîr-i manşûb muttaşıl ma‘nâsına, (376b) **der-āred merâ** takdirinde. **Ki** bunda ismdir kim ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Eger cihâniñ ǵamı beni ayağdan getürürse, ya‘nî beni ylküp pây-mâl iderse sâgardan ǵayri kim olur dest-gîrim, ya‘nî elime yapışup beni ayağdan kim ǵaldırır¹, ya‘nî baňa mu‘in (^{S,F+} u ǵahîr) kim olur sâgardan ǵayri?

بر آی ای آفتاب صبح اميد
که در دست شب هجران اسیرم

Ber-āy ey äftâb-i şubh-ı ummîd
Ki der-dest-i şeb-i hicrân esîrem

Āftâb-ı şubh-ı ummîd iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir².

Mahşûl-i Beyt: Ey ümîd şabâhınıñ ǵâtibî, ǵulü‘ eyle, zîrâ hicrân gicesiniñ elinde esîrim.

بفریادم رس ای پیر خرابات
بیک جرعه جوانم کن که پیرم

Be-feryâdem res ey pîr-i ǵarâbat
Be-yek cur'a civâ nem kon ki pîrem

Be-feryâdem; bâ harf-i şila. **Res** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, resîden'den, (^{M,T+} iris dîmekdir.) **Be-yek cur'a; bâ** harf-i müşâhabet. **Ki** harf-i ta'lîl

Mahşûl-i Beyt: Benim mededime iris ey meyhâne pîri, beni bir cûr'a ile (^{S,M+} civân eyle) ki pîrim, ya‘nî beni bir ǵadeh bâde ile ihyâ eyle.

بگیسوی تو خوردم دوش سوگند
که من از پای تو سر بر نگیرم

Be-ǵisû-yı tu ǵordem dûş sevgend
Ki men ez-pây-i tu ser ber-ne-gîrem

Mahşûl-i Beyt: Seniñ gîsûna yemîn eyledim dün gice ki ben seniñ ayağıñ-dan başımı ǵaldırmayam, ya‘nî ser-efkendiñ olam.

1 T: sâgardan ǵayri dest-gîrim ya‘nî elime yapışup beni ayağdan kim ǵaldırır.

2 M: beyâniyye ve lâmiyyedir.

بسوز این خرقه تقوا تو حافظ
که گر آتش شوم در وی نگیرم

Bi-sûz ìn hîrķa-i taķvâ tu Hâfiż
Ki ger āteş şevem der-vey ne-gîrem

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfiż, bu taķvâ hîrķasını yak ki eger āteş olursam aña (^{M,T+} alışmayam,) ya'nî āteş olursam aña te'sîr eylemeyem ki içinde sen bile yanarsın. Pes, imdi sen yak ki saña zararı degmesün. Mışrâ^c-ı sâñiniñ ma'nâsını; ki eger od¹ olursam aña tutmazam diyen ve ki faražâ eger āteş olam aña te'sîr etmezem diyen 'aceb mü'essir söylemişler.²

378

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

تو همچو صبحى و من شمع خلوت سحرم
تبسمى كن و جان بىن كه چون همى سپرم

Tu hemçü şübhî vu men şem^c-i halvet-i seherem
Tebessumî kon u cân bîn ki cûn hemî-siperem

Şubhî; yâ žamîr-i hitâb. **Şem**^cîn **halvet**^e iżâfeti lâmiyyedir ve **halvet**^{iñ} **seher**^e beyâniyye, taķdîri **şem**^c-i **seherem**. **Tebessumî; yâ** ḥarf-i vaḥdet. **Vâv** ḥarf-i 'atf. **Cân, siperem**^{iñ} muķaddem mefûlidir. (^{M,T+} **Siperem** fi'l-i mużâri^c mütekellim vaḥde, siperîden'den, teslim eylemek ve işmarlamak.)

Mahşûl-i Beyt: Sen şübh gibisin ve ben seher şem^c gibiym. Bir tebessüm eyle gör ki 'ışkıña nice cân teslim iderem, ya'nî sen şabâh gibi gül ve açılı ki ben şabâha (^{M+} dek) կalan şem^c gibi saña cân fedâ idüp söyünem³ dîmekdir. Zîrâ şem^c şabâha կalınca yâ kendi söyünür veyâ söyündürürler⁴.

1 S: ot.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem'i>

3 S: söyüneyin. T: soyünem.

4 T: soyünür veyâ soyündürürler.

چنین که در دل من داغ زلف سرکش تست
بنفسه زار شود تربتم چو درگذرم

Çunîn ki der-dil-i men dâğ-ı zulf ser-keş-i tu'st
Benefsezâr şeved turbetem çu der-guzerem

Dâğ-ı zulf-i ser-keş-i tu'st iżāfetleri lämiyye ve beyāniyye (^{M,T+} ve lämiyyedir.) Turbe'den murâd kabirdir. **Der** ḥarf-i te'kîd, **guzerem** (^{M+} fi'l-i mužâri' mütekellim vahde,) geçem dimekdir, ya'nî fevt olam.

Mahşûl-i Beyt: Bunculayın ki benim gönlümde seniñ ser-keş zülfünüñ dâğı vardır, ya'nî gönlümde dâğ-ı sevdâsı var, ölice^k maķberim ṭoprağı benefşelik olur, ya'nî zülfün sevdâsıyla fevt olıca^k kabrimde anıñ eşeri sünbüller ve be-neşeler zuhûr eyleye, hâşılı, kabrim üsti sünbülzâr u benefsezâr olur.

بر آستان اميدت گشادهام در چشم
که يك نظر فکني خود فکندی از نظرم

Ber-āsitân-ı umîdet guşâdeem der-i çeşm
Ki yek nażar fikenî hod fikendî ez-nażarem

Āsitân-ı umîdet iżāfetleri beyāniyye ve lämiyyedir. **Der-i çeşm** beyāniyye. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Yek nażar, fikenî**'niñ (377a) muķaddem mef'ûlidir. **Fikenî** fi'l-i mužâri' müfred muḥâṭab, şalasın (^{S,T+} ve bîrâgasın dimekdir.) **Hod** bunda taħsîn ü tezyîn-i lafz içündür. **Fikendî** fi'l-i mâzî müfred muḥâṭab, şaldîn ve bîrâkdîn dimekdir. **Ez-nażarem; mîm** ma'nâ cihetinden **fikendî**'niñ žamîr-i manşûb muttaşılıdır, nażardan beni şaldîn dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ümîdiñ āsitânına gözüm kapısını açmışım, ya'nî saña ümîdim gözini açmışım, ta ki baña bir nażar şalasın. Sen hod beni nażarıñdan şaldîn ve bîrâkdîn. Ya'nî senden 'ayn-ı 'inâyet ümîd eyledim idi, sen hod beni iltifâtdan düşürdüñ.

چه شکر گويمت اي خيل غم عفاك الله
كه روز بى كسى آخر نميروى ز برم

Çi şukr gûyemet ey ḥayl-i ḡam 'afâke'llâh
Ki rûz-ı bî-kesî âhîr ne-mî-revî zi-berem

1 S: olıca^k.

2 T: olicek.

Hayl-i ǵam beyāniyye, **hayl** bólük ve alay ma'ńasınadır. 'Afâke'llâh cümle-i du'ā'iyyedir, haşv-i melih vâkı' olmuşdır. **Kı** һarf-i ta'lil. **Rûz-ı bî-kesi** beyāniyye. **Āhîr** edât-ı te'kîd u takrîr. **Ber** bunda ismdir, (^{M,T+} կat ma'ńasına,) 'inde dimekdir, **zi-berem** կatımdan dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey ǵam alayı, saña ne şürk diyeyim? Allâhu Te'álâ senden belâyi def^e eyleye ki bî-keslik gününde elbette yanımdan gitmezin. ǵam kendiye mülâzîm olup gitmedigin beyândir.

غلام مردم چشمم که با سیاه دلی
هزار قطره بیارد چو درد دل شمرم

Gulâm-ı merdum-i çeşmem ki bâ-siyâh-dilî
Hezâr կatre bi-bâred çu derd-i dil şumerem

Siyâh-dil bî-rahm¹, zâlim ma'ńasınadır, **yâ** һarf-i maşdar. **Bi-bâred** bunda müte'addîdir, yağdırır dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Kendi gözüm merdümîniń կuliyam ki bu կadar merhametsizlikle biń կatre yaş yağıdırır çünkü göñül derdini şumâr u hisâb idem. Ya'ńı göñül derdini 'add idince beni acıduğından² biń կatre yaş³ döker, hâşılı, benim һâlime ağlar. Merdüm-i çeşme siyâh-dil buyurduğu⁴ ziyâde һüb vâkı'⁵ olmuş.

بهر نظر بت ما جلوه می کند لیکن
کس این گرشه نبیند که من همی نگرم

Be-her nażar but-i mā cilve mī-koned līkin
Kes īn girişme ne-bîned ki men hemī-nigerem

Mahşûl-i Beyt: Bizim bütümüz her nażara cilve idüp 'arz-ı cemâl ider, ya'ńı herkese kendini seyr itdürüür, ammâ ben gördüğüm nâz u şiveyi andan⁵ kimse görmez, ya'ńı baña göründüğü gibi kimseye görünmez dimekdir. Hâce kendiniń mubaşşîrlığın⁶ beyân ider.

1 S: bî-terâhhum.

2 T: acıdüğinden.

3 M, T: eşk.

4 T: buyurdığı.

5 T: ben gördüğüm andan nâz ve şiveyi.

6 T: mubaşşîrlığın.

بخار حافظ اگر یار بگزند چون باد
ز شوق در دل آن تنگنا کفن بدرم

Be-ḥāk-i Ḥāfiẓ eger yār bi-gzereḍ çun bād
Zi-şevk der-dil-i ān tengnā kefen bi-derem

Mahşûl-i Beyt: Hâce iltifât tarîkiyle buyurur: Eger yâr Hâfiẓ’în kabrine bâd gibi güzer idüp uğrarsa şevkden ol tar ḳabriñ içinde kefenimi yırtarım. Hâşılı, yâriñ ḳabrome uğraması şevkinden bî-ihtiyâr olup tar ḳabriñ içinde kefenimi üstümde gönça gibi çâk iderim.

379

Ve lehu eyżan
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mef̄ūlü Fā‘ilātū Mefā‘ilü Fā‘ilün¹

تا سایه مبارکت افتاد بر سرم
دولت غلام من شد و اقبال چاکرم

Tâ sâye-i mubâreket uftâd ber-serem
Devlet ǵulâm-ı men şud u iķbâl çâkerem

Tâ ibtidâ-i gâyet içündür, münzü gibi. **Sâye-i mubâreket** iżâfeti beyâniyye ve lâmiyyedir, tâ žamîr-i hîṭâb. **İkbal** lafżını ‘Acem devlet ü sa‘âdet ma’nâsında isti‘mâl ider. **Çâker** ķullukçıdır².

Mahşûl-i Beyt: Ol vaktden beri ki seniñ mübârek gölgeñ benim başım üzerine düşdi³, devlet ķulum oldu ve sa‘âdet çâkerim. Ya’nî saña intisâb ideli baña dünyâ devleti ve sa‘âdeti el virdi.

شد سالها که از سر من رفته بود بخت
در دولت وصال تو باز آمد از درم

Şud sâlhâ ki ez-ser-i men refte bûd bah̄t
Der-devlet-i vişâl-i tu bâz āmed ez-derem

1 S: Mef̄ūlü Mefā‘ilün Fe‘ilün Fā‘ilün.

2 M: ķuldur.

3 M: düşeli.

Şud bunda şayrüret içün¹ ve **reft** ma‘näsına olmaç da mümkündür.

Mahşûl-i Beyt: (377b) Yıllar oldu veýâ gitdi ki başımdan devlet ü sa‘ādet gitmiş idi, ammâ seniñ vişâliñ devletinde yine կapımdan geldi.

بیدار در زمانه ندیدی کسی مرا
در خواب اگر خیال تو گشتی مصوّرم

Bîdâr der-zemâne ne-didî kesî merâ
Der-ħâb eger ḥayâl-i tu geştî muşavverem

Ne-didî; yâ һarf-i hikâyet. **Kesî;** yâ һarf-i vahdet. **Geştî;** yâ һarf-i hikâyet. **Muşavver** lügatde münaķķas ma‘näsinañdır, ammâ bunda bir nesneniñ² şekli ve şüreti görünmek ma‘näsinañdır.

Mahşûl-i Beyt: Zamânede beni bir kimse uyanık görmezdi eger düşümde seniñ ḥayâliñ baña müteşekkil olaydı. Ya‘nî düşümde seniñ ḥayâliñ görmek müyesser olaydı, uyķudan başım կaldırmazdım.

من عمر در غم تو پایان برم ولی
باور مکن که بى تو زمانى بسر برم

Men ‘omr der-ǵam-ı tu be-pâyân berem velî
Bâver me-kon ki bi-tu zamânî be-ser berem

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ǵamıñda ben ‘ömürümü һadde ve ǵâyete iledirim, ammâ inanma ki sensiz bir zamânı һadde ve ǵâyete iledem. Ya‘nî ǵamda ‘ömür geçürmek mümkün ve կâbıldır, ammâ seniñ firâkıñda bir zamân geçirmek mümkün degildir. Hâşılı, ‘ömürsüz olunur, ammâ sensiz olunmaz dimekdir.

درد مرا طبیب نداند دوا که من
بى دوست خسته خاطر و با دوست خوشتزم

Derd-i merâ ṭâbîb ne-dâned devâ ki men
Bî-dôst ḥâste-ḥâtür u bâ-dôst ḥoşterem

1 S: şarūret-i vezn içündür.

2 S: kimsenin.

Mahşûl-i Beyt: Benim derdime şabib devâ ve ‘ilâc idebilmez, ya‘nî ‘ilâc ey-lemege ķâdir degildir, zîrâ ben dostsuz hasta-hâtırım ve dostla hoşrağım¹, ya‘nî benim ‘ilâcım dostuñ vişâlidir.

گفتی میار رخت اقامت بکوی من
من خود بجان تو که ازین کوی نگذرم

Goftî me-y-är raht-i iķâmet be-kûy-i men
Men hod be-cân-i tu ki ezîn kûy ne-gzerem

Mahşûl-i Beyt: Cânâna hîṭâb idüp buyurur: Ey cânâن, sen didiñ ki iķâmet esbâbını benim mahalleme getürme, ya‘nî mahalleme gelüp ķarâr eyleme. Cevâbında buyurur: Ben hod seniñ ‘aziz cânîniçün bu mahalleden geçmem, ya‘nî bu mahalleyi terk eylemem ve bunda iķâmet iderim dîmekdir.

هرکس غلام شاهی و مملوک آصفیست
حافظ کمینه بندۀ سلطان کشورم

Herkes gûlâm-ı şâhî vu memlük-i Âşafî’st
Hâfiż kemîne bende-i sultân-ı kişverem

Şâhî ve **Âşafî** yâ’ları vaḥdet içündür. **Sultân-ı kişver**’den murâd kendiniñ pâdişâhıdir. **Hâfiż** münâdâ, edât-ı nidâ mahzûfdur, taķdîri **ey Hâfiż men kemîne bende-i**.

Mahşûl-i Beyt: Her kimse bir pâdişâhiñ kûli ve bir vezîriñ memluki ya‘nî ‘abdi, ammâ ey Hâfiż, ben iķlim sultânınıñ eksikli bendesiylim, ya‘nî Şîrâz pâdişâhiñ kemter bendesiylim².

1 M: hoşrakım.

2 S: kuliylim.

380. GAZEL/KASÎDE¹

Ve lehu eyzan²
Ez-Bâhr-i Mużāri‘
Mefūlü Fā'ilātū Mefā'ilü Fā'ilün

جوزا سحر نهاد حمایل برابرم
 يعني غلام شاهم و سوگند می خورم

Cevzā seher nihād ḥamāyil berāberem
 Ya'nī ḡulām-i şāhem u sevgend mī-horem

Cevzā burūc-ı felegiň biriniň ismidir ki burūc on ikidir. Niteki *Nisāb-ı Sibyān*da yazar.

Kıṭ‘a:	برجها دیدم که از مشرق برآوردن سر جمله در تسلیل حتی لايموت چون حمل چون ثور چون جوزا و سرطان و اسد سنبله میزان و عقرب قوس و جدی و دلو و حوت
---------------	--

Burchā dīdem ki ez-maşrık ber-āverdend ser
 Cumle der-tesbîh u der-tehlîl-i Hayy-i lä-yemût

Çun Hamel çun Şevr u çun Cevzā vu Serṭān u Esed
 Sunbule Mîzân u ‘Akreb Қavs u Cedy u Delv u Hût³

Pes, **Cevzā** lügatde ecveziň mü’enneşidir, ecvez ortası ak қoça dirler, (^{M,T+} eger қoyunuň ortası ak olursa cevzā dirler) ve **Cevzā** burçı gûyā ki belden yukarısı iki gövdeli bir insändir, anıñcun ‘Arab aña zü'l-cesedeyn ve ‘Acem du-peyker dir. Ma'lûm ola ki burc didikleri bir niçe kevkebiň ictimâ‘ından ‘ibâretdir, meşelâ bir niçe kevkebiň ictimâ‘ını қuziya teşbih idüp burc-ı Hamel didiler ve bir niçesini öküze teşbih idüp burc-ı Şevr didiler⁴, ve kis el-bâkiyete ‘aleyhimâ⁵. Ve **Cevzâ**nın iki gövdeli olduğunu (378a) üstine **ḥamāyil** almış insâna beñzedirler, anıñcun

1 Südî 6. beytin şerhinde bu şiirin kaside olduğunu belirtmektedir.

2 F: Ve lehu eyzan. Kaside.

3 Doğu tarafından başlarını kaldırın burçlar gördüm. Hepsi ölümsüz diri olan Allah'ı tesbih ve tehlil etmektedirler. Bunlar Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık burcudur.

4 S: dirler.

5 Kalanını/diğerlerini bu ikisine kıyas eyle.

Hâce **hamâyıl nihâd berâberem** dir, ya'nî karşıma. Karşısına **hamâyıl** komak-dan mağşûdu müşrâ'-ı şânî beyân ider. **Sevgend** yemîn ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Burc-ı Cevzâ seherde hamâyilini karşıma կodı, ya'nî şâhiñ kulyiyam, yemîn iderim, hâşılı, şâha bende olduğuna yemîn ider. Şâhdan murâdî Sultân Manşûr'dur ki dâl kâfiyesinde icmâlen zîkri geçmiştir.

ساقی بیا که از مدد بخت کارساز
کامی که خواستم ز خدا شد میسرم

Sâkî bi-yâ ki ez-meded-i baht-ı kâr-sâz
Kâmî ki hâstem zi-Ḥudâ şud tuyesserem

Meded-i baht-ı kâr-sâz iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Kâr-sâz** vaşf-1 terkîbidir, sâziden'den, iş oñarıcı ma'nâsına. **Kâmî; yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbi'it-1 şîfat. **Zi-Ḥudâ, hâstem**'e müte'allikdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, gel ki kâr-sâz tâli'iñ mededinden, (^{M,T+} ya'nî mu'ñ u zâhir bahtîñ mededinden) bir murâdî ki Allâh'dan isterim, müyesser oldu.

جامی بده که باز بشادئ روی شاه
پیرانه سر هوای جوانیست در سرم

Câmî bi-dih ki bâz be-şâdî-i rûy-ı şâh
Pîrâne-ser hevâ-yî civâni'st der-serem

Câmî, bi-dih'iñ muğaddem mef'ûlidir ve **yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i ta'lîl. **Bâz** edât-1 te'kîd. **Be-şâdî; bâ** harf-i sebeb. **Be-şâdî-i rûy-ı şâh** iżâfetleri lâmiyyelerdir ve müşrâ'-ı şâniye merhûndur. **Pîrâne-ser** pîrlik vakıtinde dimekdir. **Hevâ-yî civâni'st** maşdarîñ mef'ûline iżâfetidir ve **yâ** harf-i maşdar veyâ harf-i vahdet.

Mahşûl-i Beyt: Sâkîye hîṭâb idüp buyurur: Ey sâkî, bir կadeh bâde vir ki şâhiñ yüziniñ şâdîlîgi sebebiyle pîrlik vakıtinde başımda civânlîk hevâsı var, ya'nî pîrlikde yigitlik ârzûsin iderim veyâ bir civâن hevâsının iderim, ya'nî 'âşık olmak ârzûsin iderim.

راهم مزن بوصف زلال خضر که من
از جام شاه جرعه کش حوض کوثرم

Râhem me-zen be-vaşf-ı zulâl-i Hîzîr ki men
Ez-câm-ı şâh cur'a-keş-i havz-ı Kevserem

Be-vaşf; bā harf-i müşâhabet, **zulâl'**e iżāfet maşdarıñ mefûline iżāfetidir ve **Hîzr'**a iżāfet lâmiyye. **Ki** harf-i ta'lil. **Men** müşrâ'-ı şâniye merhündur. **Cur'a-keş** vaşf-ı terkibidir, cür'a içici ma'nâsına, **havz'**a iżāfet ism-i fâ'iliñ mefûline iżāfetidir ve **Kevser'**e beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, zülâl-i Hîzr vaşfıyla ya'nî ab-ı hayatı ta'rîfiyle benim yolum urma, ya'nî baña firîb virme. Zîrâ ben şâhiñ câmından havz-ı Kevser cür'a-keşiyim, ya'nî ķadehinden cennet şarâbın içерim.

شاه من ار بعرش رسانم سریر فضل
مملوک این جنابم و مسکین این درم

Şâhâ men er be-'arş resânen serîr-i fażl
Memlûk-ı īn cenâbem u miskîn-ı īn derem

Serîr-i fażl beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Ey şâh, eger ben fażl tahtını 'arşa irîşdürüsem bu cenâbiñ kuluñ ve bu kapınıñ miskîni ve derdmendiyim. Hâşılı, seniñ kuluñ ve du'â-gû-yuñum, her ne ķadar fażlim ziyâde olursa da.

من جرعه نوش بزم تو بودم هزار سال
کی ترک آبخورد کند طبع خوگرم

Men cur'a-nûş-i bezm-i tu bûdem hezâr sâl
Key terk-i ab-hord koned ṭab'-ı hûgerem

Hûger mu'tâd ma'nâsinadır. **Āb-hord** lügâtde şuvad ma'nâsinadır, ya'nî şulanacak yer¹, ammâ bunuñ gibi yerlerde hîşse ve naşîb ma'nâsinadır.

Mahşûl-i Beyt: Şâha hîṭâb idüp buyurur: Biñ yıl ben seniñ bezmiñ cür'a-nûşı oldum, ya'nî biñ yıldan beri seniñ luṭ u ihsânîñ göregelmişim. Pes, kaçan mahall-i luṭ u ihsânı (378b) terk eyleye benim luṭ u keremiñe müte'avvid² olan ṭab'ım? Ya'nî bunca yıl ihsânîñ gördükden şoñra seni terk eylemek ihtiâmî yok. Bu kışşanıñ aşlı budur ki Şâh Manşûr'uñ oğlu Hâce'yi yanına alup şancağına iletmek istedi ve Hâce imtinâ' idüp bu ķaşideyi nażm eylemiş.

ور باورت نمی‌کند از بنده این حدیث
از گفتهٔ کمال دلیلی بیاورم

¹ S: ya'nî hayvân şavaracağ bend ve göl.

² M, S: mu'tâd. F: müte'avvid.

V'er bâveret ne-mî-şeyed ez-bende ìn hâdîs
Ez-gofte-i Kemâl delilî bi-y-âverem

Mahşûl-i Beyt: Ve eger saña bu söz bendeden bâver olmazsa, ya'nî sözümi¹ inanmazsañ Kemâl-i İsfahânî² kelimâtından delîl getüreyim, ya'nî anıñ söziyle hâlimi istîshâd ideyim ki ol dimişdir:

گر برکنم دل از تو و بردارم از تو مهر
این مهر بر که افکنمن آن دل کجا برم

Ger ber-kenem dil ez-tu vu ber-dârem ez-tu mihr
În mihr ber-ki efkenem ân dil kucâ berem

Mahşûl-i Beyt: Eger gönlümi senden ķaldıram ve muhabbetimi senden ķoparam, bu muhabbeti kimiñ üzerine şalayı̄m, ya'nî muhabbetimi kime birâgayım ve bu saña muhabbet eyleyen göñli nereye iledeyim? Ya'nî senden eş-beh kim var ki aña muhabbet ideyim ve anıñ hîğmetine varayım. Hâce bu beyti Kemâl'în bir ķaşidesinden tażmîn eylemişdir, ki maṭla'ı budur:

Matla': روزی و طای کھلی شب در سر آورم
بگریزم از جهان که جهان در خورم

Rûzî viṭâ-i³ kuhlî-i şeb der-ser âverem
Bi-grîzem ez-cihân ki cihân nîst derhorem⁴

(^{T,F+} Derhor lâyîk ma'nâsınadır, vâv-ı resmîyle.)

عهد الست من همه با مهر شاه بود
وز شاهراء عمر بدین عهد بگذرم

'Ahd-i elest-i men heme bâ-mihr-i şâh bûd
V'ez-şâh-râh-ı 'omr bedîn 'ahd bi-gzerem

Mahşûl-i Beyt: Benim 'ahd-i elestim cemî'an şâhiñ muhabbetiyle olmuşdur, ya'nî şâha muhabbetim ezelīdir. Dağı 'ömrü şâh-râhîndan bu 'ahdle geçisерем, ya'nî muhabbet-i şâhla dünyâdan gidiserem. Hâşılı, bende muhabbet ezeli ve ebedidir ki nokşân-pezîr degildir.

1 M: sözüme.

2 S, M: Kemâl-i İsmâ'il-i İsfahânî.

3 <^{S*} Viṭâ' libâs>

4 Bir gün gecenin siyah örtüsünü başıma çekeyim de dünyadan uzaklaşayım. Çünkü dünya bana layık bir yer değildir.

منصور بن محمد غازیست حرز من
وز این خجسته نام بر اعدا مظفرم

Manṣûr bin Muḥammed-i ḡāzī'st ḥırzı men
V'ez-in ḥuceste-nâm ber a'dâ mużafferem

Mahşûl-i Beyt: Manṣûr bin Muḥammed ḡāzîdir benim ḥamāyilim, ya'nî bu ismi ḥamāyil yerine ṭutarım ve bu mübârek ismden a'dâ üzerine ḡâlibim, ya'nî ism-i Manṣûr sebebiyle a'dâya ḡâlibim. Hâşılı, bu ismi ḥamāyil eylediğimden düşmenler üzere nuşret şâhibiyim, ya'nî memdûhüm Manṣûr'dur ki a'dâ üzerine anıñ sebebiyle mużafferim. Manṣûr ve mużaffer ȝikri tenâsüb târikîyledir.

گردون چو کرد نظم ثریا بنام شاه
من نظم در چرا نکنم از که کمترم

Gerdûn çu kerd naẓm-i Şureyyâ be-nâm-ı şâh
Men naẓm-i dur çi-râ ne-konem ez-ki kemterem

Mahşûl-i Beyt: Felek çünkü Şüreyyâ 'ıkđini şâhîn nâmına eyledi, ben dürr gibi naẓmı niçün eylemem, kimden eksigim? Hâşılı, felek ki şâhîn meddâhı ola, ben niçün olmam, benim felekden nem eksikdir?

شاهین صفت چو طعمه چشیدم ز دست شاه
کی باشد التفات بصید کبوترم

Şâhîn-şifat çu tu'me çeşidem zi-dest-i şâh
Key bâshed iltifât be-şayd-ı kebûterem

Mahşûl-i Beyt: Şâhîn gibi çünkü şâhîn elinden lokma tatdîm¹, ya'nî şâhîn ki ni'metin yımış olam, կaçan iltifâtım olur gügercin² şikârına? Ya'nî şâhîn degme ufaқ tefek³ şayda tenezzül eylemez. Ya'nî ben ki pâdişâhîn ri'âyetine i'tiyâd eylemiş olam, bir sancağ beginiñ ri'âyetine կâni' olur miyim? Pâdişâhîn mülâzemetini oğlunuñ hîdmetine tercîh buyurur⁴.

1 T: tadtım.

2 S: gevher-çin.

3 S: ufaқ defek. T, F: uvaқ devek.

4 S: tercîh idüp buyurur.

ای شاه شیرگیر چه کم گردد ار شود
در سایه تو ملک فراغت میسرم

Ey şâh-ı şîr-gîr ci kem gerded er şeved
Der-sâye-i tu mulk-i ferâğat tuyesserem

Er şeved müşrâ‘-ı şânjye merhûndur.

Mahşûl-i Beyt: Ey arslan tutıcı ya‘nî arslana gâlebe idici pâdişâh, neñ eksik (379a) olur ya‘nî kudretiñe ne noxşân virür sâye-i devlet ü sa‘âdetiñde baña mülk-i ferâğat müyesser olsa? Ya‘nî baña kifayet miķdârı rî‘âyet eyleseñ ki dünyâ ķaydın çekmeyüp hemâñ şâ‘îrlîk eylesem ve saña ķaşâyid ü medâyiñ söylesem ki kiyâmete dek adıñ aňila dimekdir.

بال و پری ندارم و این طرفه تر که نیست
غیر از هوای منزل سیمرغ در سرم

Bâl u perî ne-dârem u in tûfeter ki nîst
Çayr ez-hevâ-yı menzil-i sîmurğ der-serem

Bâl ķanat ya‘nî ķuş ķanadı. **Per**, bây-ı ‘Acemîyle, ķanat ve yelek ma‘nâsi-nadır¹.

Mahşûl-i Beyt: Bâl ü perim yokdur ve bu ‘acebrekdir² ki ‘Ankâ menzilinden ǵayıri başımda bir ārzû ve heves yokdur. Ya‘nî benim zâtımda hîç istihkâk yok, ammâ şâhîn ķurbını isterim, hâşılı, şâhîn taķarrubını temennî iderim bende aña liyâkat yoğ iken.

شعرم بیمن مدح تو صد ملک دل گشاد
گویی که تیغ تست زبان سخنورم

Şî‘rem be-yumn-i medh-i tu şed mulk-i dil guşâd
Gûyi ki tîg-i tu’st zebân-ı suhanverem

Be-yumn; bâ harf-i sebeb, **yumn-i medh-i tu** iżâfetleri lämiyyelerdir. **Medh-i tu** maşdarıñ mef’ûline iżâfetidir. **Mulk-i dil** beyâniyye. **Zebân-ı suhanver** de böyledir, **ver** Fâriside nisbet ma‘nâsını ifâde ider, **suhanver** sözli dimekdir, ya‘nî söze mälîk ü ķâdir ma‘nâsına.

1 S: Bâl ķanat. Per ķanat ve yelek.

2 S: ‘acebdir.

Mahşûl-i Beyt: Şî'rim seni medh eylemek bereketiyle yüz göñül mülkini feth eyledi, ya'nî ķulüb-ı ҳalķda te'sîr eyledi, hâşılı, her işiden ķabûl eyledi. Gûyâ ki zebân-ı sühânverim seniñ ķılıcısındır ki feth-i memâlikde bî-mîşâl ü bî-nażîrdir. Ya'nî seniñ tîgîñ feth-i memâlik eylediği gibi benim şî'rim feth-i ķulüb eyler seniñ yümn-i medhînle. Hâşılı, saña meddâh olalı şî'rim makbûl-i ķulüb oldu.

بر گلشنی اگر بگذشتم چو باد صبح
نه عشق سرو بود و نه شوق صنوبرم

Ber-gulşenî eger bi-guzeştem çu bâd-ı şübh
Ne 'ışk-ı serv bûd u ne şevk-ı şanavberem

Mahşûl-i Beyt: Eger bâd-ı şübh gibi bir gülşene uğrayup geçdim ise ne serv 'ışkı başımda var idi ve ne şevk-ı şanevber, ya'nî bunların ārzûsı ve hevâsiyla gülşene varmadım. (^{S,T+} Belki,

بوي تو مىشينيدم و بر ياد روى تو
دادند ساقيان طرب يك دو ساغرم

Bûy-ı tu mî-şenidem u ber-yâd-ı rûy-ı tu
Dâdend sâkiyân-ı țarab yek du sâgerem

Sâkiyân-ı țarab beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Gülşende seniñ ķokuñ işidirdim ve seniñ rûyuñ şevkine țarab u sürür sâkiyeleri baňa bir iki ķadeh virdiler. Ya'nî gülşene varmama sebeb seniñ rûyuñ yâdîdir ki anda varmağıla baňa sürür u hubûr hâşıldır.

مستى بآب يك دو عنب وضع بندە نىست
من سالخورده پير خرابات پرورم

Mestî be-âb-ı yek du 'ineb važ'-ı bende nîst
Men sâl-horde pîr-i ھarâbat-perverem

Sâl-horde yaşamış ma'nâsına nadır. **Pîr-i ھarâbat-perver** beyâniyyedir. **ھarâbat-perver** vaşf-ı terkibidir, meyhâneniñ beslenmişî dîmekdir, ya'nî meyhâne-de terbiye olmuşum, degme (^{M,T+} nesne) ile mest olmam.

Mahşûl-i Beyt: Bir iki dâne üzüm şuyıyla mestlik benim işim ve važ'ım degildir, ya'nî bir (^{M,T+} pâre) bâde ile ben mest olmam, zîrâ ben yaşamış,

meyhânedede neşv u nemâ bulmuş pîrim, ya'nî meyhâneleler terbiyesine muğârin pîrim. Pes, bir iki կatre üzüm şuyıyla mest olmak benim važ'ım ve şanım degil.

بَا سِير اخْتَرْ فَلَكْمَ دَاوَرِي بُسِيْسِتْ
اَنْصَاف شَاه بَادْ دَرِينْ قَصَهْ دَاوَرِمْ

Bâ-seyr-i aḥter u felekem dâverî besîst
Înṣâf-ı şâh bâd derîn kışşa dâverem

Dâverî; yâ harf-i maşdar, hukûmet ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Felek ve yıldız seyriyle hükümetim çokdur, ya'nî bunlarla da'vâm vardır. Pâdişâhînî inşâfi bu kıssada hâkimim olsun, ya'nî bu կâzîyyede 'adl ü (379b) inşâf ile hükm eylesün.

شَكْرَ خَدَا كَهْ باز درِينْ اوْج بارگاه
طَاوُوس عَرْش مَى شَنُودْ صَيْت شَهْپَرْم

Şukr-i Hudâ ki bâz derin evc-i bârgâh
Tâvûs-ı 'arş mî-şineved sıyt-ı şeh-perem

Şukr-i Hudâ maşdarîn mefûline iżâfetidir. **Ki** harfi beyân. **Bâz** edât-ı te'kid. **Evc-i bârgâh** iżâfeti lâmiyyedir, bârgâh üstü dîmekdir. **Tâvus-ı 'arş** lâmiyyedir, murâd Hażret-i Cibrîl-i Emîn'dir¹. **Sıyt-ı şehper** lâmiyye, sıyt çav ma'nâsına nadır. **Şeh-per** կanat çelegi², ammâ bunda կanat murâddır, zîkr-i cüz' ve irâde-i küll tarîkiyle.

Mahşûl-i Beyt: Hudâ'ya şükür ki bu bârgâhîn üstinde Hażret-i Cibrîl³ benim կanadımlımıñ âvâzını işidir, ya'nî bu 'âli bârgâha intisâb ideli nâmîm ehl-i dünyâya müntesîr olduğundan gayri felekde melekler dahî nâmîm işidir, ya'nî eflâk ü 'anâşırda adım şöhret buldu.

شَبِيل الْأَسْد بِصَيْد دَلْم حَمْلَهْ كَرْد وَ مَنْ
گَر لَاغْرَم وَ گَرْنَه شَكَار غَضِنْفَرْم

Şiblu'l-esed be-şayd-i dilem hamle kerd u men
Ger lâgerem u ger ne şikâr-ı gažanferem

1 S: Hażret-i Cibrîl-i Emîn 'aleyhi's-selâmdır.

2 M: yelegi.

3 S: Hażret-i Cibrîl-i Emîn.

Şibl, şîn'iñ kesriyle, arslan yavrısı, pes, **esed** zikri tecrîd tarikiyledir. **Be-şayd-ı dilem; bā** harf-i şila ve iżâfet maşdarıñ mef'ülinedir. **Vâv** harf-i hâl. **Men** müşrâ'-ı şânîye merhûndur. **Şikâr-ı ǵažanferem** iżâfeti maşdarıñ fâ'ilinedir, **ǵažanfer** arslana dirler.

Mahşûl-i Beyt: Hâce şeh-zâdeyi şibl-i esede ve pâdişâhı ǵažanfere teşbih idüp buyurur: Şiblü'l-esed gönlüm şayd eylemekiçün baňa hamle ve hücüm eyledi, ammâ hâlbuki ben eger lâgarım ve eger lâgar degilim, arslanıñ şikâriyım. Ya'ñı şâh-zâde gönlümi almağıçün çok kerem ü luť eyledi, ammâ ben pâdişâhıñ ni'metini terk idüp aña uyup gitmem. Müşrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; uyuz lâgarım, yoksa ǵažanferiñ şikâriyım diyen 'aceb (^{M,T+} cereb-dâr) ma'nâ virmiš.¹

نامم ز کارخانه عشاق محو باد
گر جز محبت تو بود شغل دیگرم

Nâmem zi-kâr-hâne-i 'uşşâk maḥv bâd
Ger cuz maḥabbet-i tu buved şuğl-i dîgerem

Mahşûl-i Beyt: Adım 'âşıklar kâr-hânesinden maḥv olup hergiz añılmasun ya'ñı adım yok olsun eger seniñ muhabbetiñden ǵayıru şuğlum var ise. Ya'ñı seniñ muhabbetiñi terk idüp şâh-zâdeye meyl eylemem, her ne կadar ki baňa ri'āyet eylerse de².

ای عاشقان روی تو از ذره بیشتر
من کی رسم بوصل تو کز ذره کمترم

Ey 'âşıkân-ı rûy-i tu ez-zerre bîşter
Men key resem be-vaşlı-ı tu k'ez-zerre kemterem

Ey harf-i nidâ, münâdâ mahzûf, taķdırı, **ey şâh**'dır. **Âşıkân-ı rûy** iżâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline iżâfetidir ve **tu**'ya iżâfet lämiyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Ey şâh, seniñ rûyuñ 'âşıkları ʐerreden ziyâdedir. Ben seniñ vaşlına կaçan irişbilürem ki ʐerreden eksikregim? Ya'ñı seniñ muhabbetiñe ben lâylîk degilim, zîrâ ʐerre miķdârınca degilim.

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 S: meyl iderse de.

بنما بمن که منکر حسن رخ تو کیست
تا دیده اش بگزلك غیرت برآورم

Bi-nmā be-men ki munkir-i ḥusn-i ruḥ-i tu kīst
Tā dīdeş be-gezlik-i ḡayret ber-āverem

Munkir’iñ husn’e iżāfeti ism-i fā‘iliñ mef‘ūline iżāfetidir (^{M,T+} ve **husn’**üñ ruḥ’ a maşdarıñ fā‘ilinedir ve **tu’**ya lāmiyye. **Tā** ḥarf- ta'lil. **Gezlik** bıçak ve ķalem-tırāş.) **Ber-āverem** çıkışaram dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Baña göster ki seniñ yüzüñ güzelligine münkir kimdir, tā gözini ḡayret bıçağıyla çıkışarayın. Ya‘nī seniñ rüyuñ hüsnine münkir olan göz remed görmüş ma'lül gözdür. Pes, çıkışmağa läyik gözdür¹.

بر من فتاد سایه خورشید سلطنت
اکنون فراغتست ز خورشید خاورم

Ber-men futād sāye-i ḥurşid-i salṭanat
Eknūn ferāğat’ est (380a) zi-ḥurşid-i ḥāverem

Saye-i ḥurşid-i salṭanat iżāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedir mecāzen. **Ḥurşid-i ḥāver** lāmiyyedir. **Ḥāver** maşrık.

Mahşûl-i Beyt: Benim üzerime salṭanat güneşiniñ gölgesi düşdi, ya‘nī şāh ki żillu'llâhdir, anıñ luṭ u ihsāni sāyesi üstüme düşdi, pes, şimdi şems-i ḥāverden ferāğatım var. Ya‘nī pādişahıñ eyyām-ı sa‘ādetinde hīç kimseye iħtiyācım yokdur, ya‘nī şeh-zâde ri‘āyetinden ferāğatım vardır.

مقصود ازین معامله بازار تیز نیست
نه جلوه می فروشم و نه عشوه می خرم

Maḳṣûd ezin mu‘āmele bāzār-ı tīz nīst
Ne cilve mī-furūṣem u ne ‘iṣve mī-ḥarem

Mahşûl-i Beyt: Bu mu‘āmeleden maḳṣûd ve bu güft u gūdan murād bāzār kızdırmaç degildir, ya‘nī baña şāh ziyāde iltifāt eylesün diyü söylemem bu sözleri. Cilve şatmam ve ‘iṣve şatun almam, ya‘nī kendimi şatup ḥod-furūşluğ eylemem ve kimseniñ ḡurūrını ve ḥod-furūşluğunu almam. Hāşılı, ne kimse nāzına ve fahrine iltifāt iderim ve ne kimseye nāz u fahr şatarım.

1 S: çıkışmağa läyikdir.

حافظ ز جان محب رسولست و آل او
حقا برين گواست خداوند داورم

Hâfiż zi-cân muhibb-i resûl'est u âl-i ü
Haqqâ berîn guvâst hûdâvend-i dâverem

Mahşûl-i Beyt: Hâfiż cândan muhibb-i Resûl'dür ve Âl-i Resûl. Haqqâ ki bu da'vâ üzerine şâhiddir hâkim efendim, ya'nî pâdişâh bilür ki ben muhibb-i Resûl ü Âl-i Resûl'üm.

381

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

چرا نه در پی عزم دیار خود باشم
چرا نه خاک سر کوی یار خود باشم

Çi-râ ne der-pey-i 'azm-i diyâr-i hod bâşem
Çi-râ ne hâk-i ser-i kûy-i yâr-i hod bâşem

Pey bunda ard ma'nâsına nadır, 'azm'e iżâfet lâmiyyedir ve 'azm'iñ diyâr'a masdarîñ mefûline iżâfetidir ve hod'a lâmiyye. **Hâk-i ser-i kûy-i yâr-i hod** lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Niçün kendi diyârim 'azmi ve niyyeti ardınca olmayam, ya'nî niçün kendi memleketime niyyet idüp gitmeyem? Niçün kendi yârim mahallesi ucınıñ hâki olmayam, hâşılı, kendi memleketimiñ dilberlerine niçün varup mülâzim¹ olmayam?

غم غریبی و محنت چو بر نمی تابم
بشهر خود روم و شهریار خود باشم

Ğam-ı garîbî vu miḥnet çu ber-ne-mî-tâbem
Be-şehir-i hod revem u şehryâr-i hod bâşem

1 M: niçün mülâzim.

Ğam-ı ǵaribî iżāfeti lâmiyyedir, ya harf-i maşdar. **Çu** harf-i ta'lîl. **Ber** harf-i te'kid. **Ne-mî-tâbem** fîl-i mužâri' nefy-i müstaķbel mütekellim vâhde, tâkât getüremem ma'nâsına nadır. **Şehryâr**, râ'nîn sükûniyla, pâdişâhdan kinâyetdir, şehr yoldaşı dimekdir, ya'nî mu'ini ve zâhiri ma'nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Mihnet ü gurbet ǵamına çünkü tâkât getüremem, ya'nî çünkü gurbet zâhmetine taḥammül idemem, kendi şehrime varup¹ kendime pâdişâh olayım, ya'nî memleketime varup kâm-rânlık ideyim. (M,T+ Hâce'niñ) bu ǵazeli şehr-i Yezd'de söyledigi ǵazellerindendir.

ز محرمان سرا پرده وصال شوم
ز بندگان خداوندگار خود باشم

Zi-mahremân-ı serâ-perde-i vişâl şevem
Zi-bendegân-ı һudâvendgâr-ı hod bâsem

Mahremân-ı serâ-perde-i vişâl lâmiyye ve beyâniyyedir. Sâbiḳan **serâ-perde**'niñ ma'nâsı taḥkîk olunmuşdur, tekrâra ihtiyyâc yokdur.

Mahşûl-i Beyt: Vişâl serâ-perdesiniñ mahremlerinden olayım, ya'nî şehrime varup vişâl-i cânân mahremlerinden olayım ve kendi efendim կullarından olayım. Hâşılı, her ne olursam kendi şehrime olayım.

چو کار عمر نه پیداست بارى آن اولى
که روز واقعه پیش نگار خود باشم

Çu kâr-ı 'omr ne peydâst bârî ân evlâ
Ki rûz-ı vâlkî'a piş-i nigâr-ı hod bâsem

Rûz-ı vâlkî'a mevt günü dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Çünkü 'ömür işi² peydâ degil, ya'nî kişiniñ 'ömri az mı olur, çok mı olur ma'lûm degil. Pes, ol evlâdır ki mevt ü fevt gününde kendi nigârim katında olayım. Hâşılı, yabanda bulunmakdan³ (380b) kendi cânânım katında bulunmak evlâdır.

همیشه پیشء من عاشقی و رندی بود
دگر بکوشم و مشغول کار خود باشم

Hemîše pîše-i men 'âşîkî vu rîndî bûd
Diger bi-kûşem u meşgûl-i kâr-ı hod bâsem

¹ S: varayın.

² S: mevt günü.

³ S: evlenmekden.

‘Âşîkî ve rîndî yâ’ları maşdarîlerdir.

Mahşûl-i Beyt: Dâ’imâ benim pîsem ‘âşîklîk ve rîndlîk¹ idi, gine sa’y idüp kendi işümé meşgûl olayım, ya’ñî yine ‘îşka ve rîndlîge² meşgûl olayım.

ز دست بخت گران خواب و کار بى سامان
گرم بود گله رازدار خود باشم

Zi-dest-i baht-i girân-hâb u kâr-i bî-sâmân
Gerem buved gile’i râz-dâr-i hod bâsem

(M,T+ **Dest-i baht-i girân-hâb** iżâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir.) **Baht-i girân-hâb** ağır uykulî baht dimekdir. Sâbiikan baht-i hâb-âlûd ma’nâsını beyân eylemişidik. **Sâmân** bunda ârâm-ı şûrî ve şalâh-ı kâr ma’nâsına nadır. **Gile** şikâyetdir.

Mahşûl-i Beyt: Ağır uykulî bahtıñ elinden ve kâr-i bî-sâmân elinden eger şikâyetim olursa kendümüñ râz-dârı olayım, ya’ñî sırrımı kimseye faş eylemeyeüp râzımı kendüme söyleyüp kimseyi hâlime muştalî eylemeyeyim.

مگر كه لطف ازل رهنمون شود حافظ
و گر نه تا بابد شرمسار خود باشم

Meger ki luþf-i ezel reh-numûn şeved Hâfîz
Vu ger ne tâ be-ebed şermsâr-i hod bâsem

Mahşûl-i Beyt: Meger ki Hudâniñ luþf-i ezelisi kulaðuz ola ey Hâfîz, ve-il-lâ ebede dek kendümüñ şermsârı olurum, ya’ñî tarîk-i ‘îşk-ı cânânedede luþf-ı Hudâ hidâyet idüp baña reh-nümûn olursa serâ-perde-i vişâle dest-res muþkarer, ve-illâ kendi sa’yimle ‘amelden şermendelikden ğayri nesne hâşil olmaz dimekdir.

1 T: rîndlîk.

2 S: yine kendi rîndlîgime.

Ve lehu eyzan
Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim
Mefâ’lün Mefâ’lün Mefâ’lün Mefâ’lün

صلاح از ما چه می‌جویی که مستان را صلا گفتیم
 بدور نرگس مستت سلامت را دعا گفتیم

Şalâh ez-mâ ci mî-cûyî ki mestân-râ şalâ goftim
 Be-devr-i nergis-i mestet selâmet-râ du’â goftim

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı ‘âmm târikiyle buyurur: Bizden ne şalâh istersin ki mestlere şalâ didik, ya‘nî ben ki bâde-nûşlara şalâ diyüp mey meclisine da‘vet eyledim, benden şalâh gelür mi, ya‘nî gelmez. Seniñ nergis-i mestiñ devrinde ve zamânında selâmete du’â ve şenâ didik, ya‘nî selâmeti tevdi‘ eyledik. Hâşılı, var ey selâmet, Allâh'a işmarladık¹ seni didik.

در میخانه ام بگشا که هیچ از خانقه نگشود
 گرت باور بود ورنی سخن این بود و ما گفتیم

Der-i mey-hâneem bi-gşâ ki hîç ez-hânekah ne-gşûd
 Geret bâver buved v’er nî suhan ïn bûd u mâ goftim

Mahşûl-i Beyt: Baña meyhâne kapısını aç ki hânekâhdan hîç nesne fetih olmadı, ya‘nî hânekâha mülâzemetden baña hîç fâ’ide olmadı. Eger saña inan² ola ve eger olmaya söz bu idi ve biz söyledik, (^{M,T+} ya‘nî sözüñ çoğrusunu biz söyledik,) sen gerekse inan, gerekse inanma.

من از چشم تو ای ساقی خراب افتاده ام لیکن
 بلایی کز حبیب آید هزارش مرحا گفتیم

Men ez-çeşm-i tu ey sâkî ħarâb uftâdeem likin
 Belâyi k’ez-ħabib āyed hezâreş merħabā goftim

Mahşûl-i Beyt: Ey sâkî, ben seniñ çeşmiñden ħarâb olup düşmüşüm, ammâ bir belâ ki ḥabibden gele, aña biz biñ kez merhabâ didik, ya‘nî cânân-dan gelen belâya niçe biñ kerre merħabâ diyüp hüsn-i ɭabûlle ɭabûlle eyledik.

1 T: işmarladık.

2 S, M: inanmak.

قدت گفتیم شمشادست و بس خجلت بار آورد
که این نسبت چرا کردیم و این بهتان چرا گفتیم

Kadet goftim şımşâd' est u bes hâplet be-bâr âverd
Ki ìn nisbet çi-râ kerdîm u ìn buhtân çi-râ goftim

Bes bunda bisyâr ma'nâsına nadır. **Bâr** bunda yemiş ve hâşıl ma'nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ķaddiñ şımşâddır didik, hâlbuki çok hicâb hâşila getürdi, ya'nî böyle didigimiz çok hâcâlet netice virdi (381a) ki bu teşbihî niçün eyledik ve bu bühtâni niçün söyledik. Hâşılı, bu teşbih nâ-müvecceh olduğuñun ziyâde şermende olduk.

اگر بر من نبخشای پشیمانی خوری آخر
بخارط دار این معنی که در خدمت کجا گفتیم

Eger ber-men ne-bahşâyi peşîmânî hörî âhir
Be-hâtür dâr ìn ma'nî ki der-hidmet kucâ goftim

Ne-bahşâyi fi'l-i mužâri' nefy-i müstaķbel müfred muhâjâbdır. **Peşîmânî;**
yâ harf-i maşdar.

Mahşûl-i Beyt: Eger baña terâhüm eylemezseñ peşîmânlık yersin elbette. Hâtırında tut bu ma'nayı ki hîdmetinde ne yerde didik. Ya'nî baña rahm eylemezseñ peşîmânlık yersin didigim sözü nişanla ki hâşîn geldikde ma'nâsını aňlarsın.

جگر چون نافه ام خون گشت و کم زینم نمی بایست
جزای آن که با زلفش سخن از چین خطأ گفتیم

Ciger çun nâfeem hûn geşt u kem zînem ne-mî-bâyist
Cezâ-yı ân ki bâ-zulfeş suhan ez-Çin hâşâ goftim

Mahşûl-i Beyt: Cigerim nâfe gibi ƙan¹ oldu, hâlbuki baña bundan eksik gerekmezdi ol cezâ içün ki cânâniñ zülfine Çîn'den hâşâ söz söyledik. Ya'nî zülfine Çîn isnâd u işbât eyledigimden hâşâ eyledim, pes, bu hâşâ içün cigerim nâfe gibi ƙan olmağa läyikdir.

1 S: hûn.

تو آش گشتی ای حافظ ولی با یار در نگرفت
ز بد عهدئ گل گویی حکایت با صبا گفتیم

Tu âtes geşti ey Hâfız veli bâ-yâr der-ne-grift
Zi-bed-‘ahdî-i gul gûyî hikâyet bâ-şabâ goftim

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfız, sen âtes olduñ, ammâ yâre te’şîr eylemedi, gûyâ ki gülüñ bed-‘ahdliginden şabâya (^{M,T+} hikâyet) söylediñ. Ya‘nî gülüñ bed-‘ahdliginden şabâya hikâye söylemek güle te’şîr eylemediği gibi benim ‘ışkdan âtes olduğum¹ yâre te’şîr eylemez. Hâşılı, ‘ışk-ı cânâr beni yandırdığından² yâr müte’essir olmaz dimekdir.

383

Ve lehu eyżan
Ez-Bâhr-i Muzâri‘
Mefûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün

چل سال رفت و بیش که من لاف می‌زنم
کز چاکران پیر مغان کمترین منم

Çil sâl reft u bîş ki ïn lâf mî-zenem
K’ez-çäkerân-ı pîr-i muğân kemterîn menem

Cil, (^{M,T+} cîm-i ‘Acemîniñ kesriyle,) kırk dimekdir, aşlı **çîhl**’dir, **hâ** taħħifen hazf olmuş. **Ki** harf-i beyândir iki müşrä‘da bile. **Çäker** kullukçı³, elif ve nûn’la cem’ oldı zevîl-‘üküle sıfat olduğuçün, **pîr-i muğân**’a iżafeti ismi fâ‘iliñ mefûline iżafetidir. **Kemter**; (^{S,T+} **ter**) edât-ı tafđildir, eksikrek dimekdir ve **yâ** nisbet ve **nûn** te’kîd içündür.

Mahşûl-i Beyt: Kırk yıl dahî ziyâde gitdi ki bu lâfi ururum ve bu çeñeyi çalarım⁴ ki pîr-i muğânıñ ednâ sâkinlerinden benim, ya‘nî meyhâne mülâzimlerinin ve bâde-nûşlarıñ қadîmlerinden benim.

1 T: olduğum.

2 T: yandırdığinden.

3 M: kul.

4 S: çäkerim.

هرگز بیمن عاطفت پیر می فروش
ساغر تهی نشد ز می صاف روشنم

Hergiz be-yumn-i ‘âtifet-i pîr-i mey-furûş
Sâgar tehî ne-şud zi-mey-i şâf-i rûşenem

Yumn bereket ma‘nâsına nadır. **Âtifet** meyl ü muhabbet ma‘nâsına nadır. **Mey-i şâf-i rûşen** iżâfetleri beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Pîr-i mey-furûşuň meyl ü muhabbeti sebebiyle hergiz ka-dehim bâde-i şâf-i rûşenden һälî olmadı, ya‘nî pîr-i muğân devletinde hîç şarâ-bım eksik olmadı.

در جاه عشق و دولت رندان پاکباز
پیوسته صدر میکدها بود مسکنم

Der-câh-i ‘ışk u devlet-i rindân-i pâk-bâz
Peyveste şadr-i meykedehâ bûd meskenem

Bâ‘zı nûşhâda **meykedeħâ** yerinde **maştâbahâ** vâki‘dir.

Mahşûl-i Beyt: ‘Işk manşibında ve devletinde ve pâk-bâz rindler iķbâl ü sa‘âdetinde dâ’imâ maştâbalar şadrı oldı meskenim. Ya‘nî bunlarıň eyyâm-ı sa‘âdetinde a‘yân-ı meyhâneler ve eşraf-i meykedeler oturduğu yerde oturı gelmişim.

در شان من بدردکشی ظن بد مبر
کآلوده گشت خرقه ولی پاک دامنم

Der-şân-ı men be-durd-keşî ȝann-ı bed me-ber
K’âlûde geşt hîrka velî pâk-dâmenem (381b)

Be-durd-keşî; bâ ḥarf-i sebeb, yâ ḥarf-i maşdar. K’âlûde; ki ḥarf-i ta‘lîl.

Mahşûl-i Beyt: Benim hakkımda dürd-keş olduğum sebebiyle yaramaz ȝann iletme, ya‘nî beni yaramaz aňlama, zîrâ hîrķam egerçi âlûde-i şarâb oldı, ammâ ben pâk-dâmenim, ya‘nî ȝâhirimiň rüsvâyligîna baķma ki bâtinim pâkdir.

شهباز دست پادشهم يا رب از چه روی
از یاد برده‌اند هواي نشیمنم

Şeh-bâz-ı dest-i pâdişhem yâ Rab ez-çı rûy
Ez-yâd burdeend hevây-ı nişîmenem

Mahşûl-i Beyt: Pâdişâh eliniň şâhiniyim. ‘Aceb ne yüzden ve ne cihet-den hâtırımdan maķām u mekânım muḥabbet ü re’fetini iletmışler, ya’nî ben mu’azzez ü mükerrem iken ‘aceb, hevân u ȝilletime ne bâ’ış oldu? Hâşılı, maķām-ı aşlıyi ve mekân-ı ȝadîmi baña unutdurup bu maķarr-ı denîyi² ȝarâr-gâh eyleyen ‘aceb nedir?

حِفْسَتْ بِلْبَلِي چوْ مِنْ اندَرْ چَنِينْ چَمْنْ
بَا اِينْ لِسانْ عَذْبَ كَهْ خَامِشْ چوْ سُوْسَنْمْ

Hayf'est bulbuli çu men ender çunin çemen
Bâ-in lisân-ı ‘azb ki hâmuş çu sûsenem

Lisân-ı ‘azb beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Buncılayın çemende benim gibi bir bülbül hayfdır, ya’nî bu fâkr u fenâ çemeninde veyâ şehr-i Şîrâz çemendir benim gibi bir bülbül yazılıkdir bu ȝatlı dil ile ki sûsen gibi hâmûşum. Ya’nî benim gibi fasîh u belîg, dili ȝatlı şâ’ir sûsen gibi hâmûş olmak hayfdır. Mîşrâ-ı şânî **hayf** lafzına müte’allikdir.

آب و هواي فارس عجب سفله پرورست
کو همرهی که خيمه ازین خاک برکنم

Āb u hevâ-yı Fâris ‘aceb sifle-perverest
Kū hem-rehî ki hâyme ezîn hâk ber-kenem

Mahşûl-i Beyt: Hâce beyt-i sâbiķda diyârınıñ kendiye ‘adem-i muvâfaḳatından zîmenen şikâyet buyurdiydi³ ve bu ,de taşrıh idüp buyurur: (M,T⁺ Fârisiñ) ya’nî Şîrâz memleketiniñ âb u hevâsi ‘aceb sifle-perverdir, ya’nî edânî ve esâfil-i nâsa mâ’ildir, ehl-i hüner ȝadrini bilmez. Қanı bir yoldaş ki vücûdum hâymesini anıñ mu’âvenetiyle bu hâkden ve bu diyârdan ȝoparayım, ya’nî bu yerden kalkup mekâdîr-i nâs bilinen yerlere varam⁴. Hâşılı, bir mürebbî peydâ idüp sâye-i devletinde huzûr idüp aña meddâhlik⁵ idüp nâm-ı şerîfine ebyât u eş‘är söyleyem.

1 S: mekân-ı.

2 S: maķarr-ı dünyâyi.

3 S: buyurup didi.

4 M, T, F: varavuz.

5 S, T: meddâhlik.

حافظ بزیر خرقه قدح تا بکی کشی
در بزم خواجه پرده ز کارت برافکنم

Hâfız be-zir-i hırka kadeh tā be-key keşī
Der-bezm-i hâce perde zi-kâret ber-efkenem

Hâce'den murâd vezîrdir.

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfız, hırka altında nîçeye dek bâde kadehin çekersin, ya'nî niçeye dek bâde-nûş olursun? Hâceniñ bezminde seniñ işinden perdeyi bırağayım, ya'nî gizli işiñ fâş idüp seni hâce yanında rüsvâ idüp utandırayım.

توران شه خجسته كه در من يزيد فضل
شد منت مواهب او طوق گردنم

Tûrân şeh-i huceste ki der-men yezid-i fażl
Şud minnet-i mevâhib-i ū ṭavk-ı gerdenem

Tûrân şeh mezkûr hâceniñ 'atf-ı beyânıdır. Bu Tûrân Şâh Hasan-ı İlhânî'niñ ve anıñ oğlu Şeyh Üveys'iñ vezîr-i a'żamı olmuşdur, bu da İlhânîlerdendir, yine pâdişâhîn akrabâsındandır, niteki beytiñ şerhinde mufâşsal mezkûrdur, pes, bunda tafşile ihtiyyâc yokdur. **Huceste** mübârek ma'nâsına nadır. **Men-yezid-i fażl** fażl-i mezâdî dimekdir. **Minnet-i mevâhib-i ū** lâmiyyelerdir. (382a) Mevâhib mevhibenîñ cem'îdir ki ismdir, bahış ma'nâsına. **Ṭavk** boyuna geçen hâlka ki Türkçe halta dirler¹.

Mahşûl-i Beyt: Hâce didigimiz mübârek Tûrân Şâh'dır ki fażl-ı mezâdînda anıñ bahşışleri minneti boynumuñ hâltası² oldu, ya'nî ihsânât u 'atiyyâtı beni boynı hâlkâlı bir bende eylemişdir. (^{S,M+} Hâşılı, fażl u ihsânı gerdenimi girân-bâr eyledi.)

1 S: Türkçe hâlka. M: Türkçe halta dirler.

2 S: hâlkası. M: hâltası.

384¹

**Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Muzâri^c
Mefûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün**

حاشا که من بموسم گل ترک می کنم
من لاف عقل می زنم این کار کی کنم

Hâşâ ki men be-mevsim-i gul terk-i mey konem
Men lâf-i ‘âkl mî-zenem ìn kâr key konem

Mahşûl-i Beyt: Hâşâ ki ben gül mevsiminde şarâbı terk idem. Ben ‘âkil lâfinı ururum, bu işi kaçan iderim? Ya‘nî ben ‘âkil geçinürken gül zamânında bâde-nûşluğu terk ider miyim?

مطرب کجاست تا همه محصول زهد و علم
در کار چنگ و بربط و آواز نی کنم

Muştib kucâst tâ heme mahşûl-i zuhd u ‘ilm
Der-kâr-i çeng u barbaş u âvâz-i ney konem

Bunuñ gibi yerlerde bir **şarf** lafzi takdîr olunur, **şarf konem** ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Muştib kandadır, tâ hep ‘ilm ü zühd mahşûlini çeng ü kopuz u ney âvâzına şarf ideyim, ya‘nî bunlarıñ yolında bezl ideyim, hâşılı, sâzendelere fedâ ideyim².

از قال و قیل مدرسه حالی دلم گرفت
یک چند نیز خدمت معشوق و می کنم

Ez-ķâl u ķıl-i medrese hâli dilem girift
Yek çend nîz hîdmet-i maşük u mey konem

Girift igrendi dimekdir, nitekim Hüsrev’iñ bu beytinde öyledir:

Beyt:	ز دنیا می رود خسرو به زیر لب همی گوید دلم بگرفت در غربت تمّنای وطن دارم
	Zi-dunyâ mî-reved Hüsrev be-zîr-i leb hemî-güyed Dilem bi-grift der-ğurbet temennâ-yi vaşan dârem ³

1 M: Cüz’-i şâlis min şerhi Hâfiż. Bismîllâhi’r-Râhmâni’r-Râhîm. Matbu 3. cilt buradan başlamaktadır.

2 S, M’de ‘ideyim’ fiili ‘iderin’ şeklinde bulunmaktadır.

3 Hüsrev dünyadan gidiyor, dudağından şunu fisildiyor ki artık gönlüm dünya gurbetinden biktı, asıl vatanına kavuşmak istiyor.

İgrendi¹ ve ditsindi dimekdir. Bu lafız bu ma'nâya çok gelür.

Mahşûl-i Beyt: Medrese kıl ü ḫalinden hâliyâ gönlüm igrendi. Bir niçe zamân dahî ma'şûk u meye hîdmet² ideyin, ya'nî ma'şûk u meyle taķayyûd ideyin.

کی بود در زمانه وفا جام می بیار
تا من حکایت جم و کاووس کی کنم

Key bûd der-zemâne vefâ câm-ı mey bi-y-ār
Tâ men hikâyeyet-i Cem u Kâvûs u Key konem

Mahşûl-i Beyt: Hîṭâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Zamânede (^{M,T+} ķaçan vefâ olmuşdur, câm-ı mey getür,) ya'nî zamâne ķadîmden bî-vefâdır, câm-ı bâde getür, tâ ki ben saña Cem ve Kâvûs ve Key'in hikâyesin ideyim. Ya'nî zamânede vefâ olaydı bunlar salṭanatda bâlkî ķalırıldı³ ki her birisi zamânede bir ulu pâdişâh idi. Hûşûşen Cem ki Hâzret-i Süleymân peygamberdir ki vuḥûş u ṭuyûra ħükûm iderdi.

از نامه سیاه نترسم که روز حشر
با فیض لطف او صد ازین نامه طی کنم

Ez-nâme-i siyâh ne-tersem ki rûz-ı haşr
Bâ-feyz-i luṭf-ı ū şed ezîn nâme ṭâ konem

Nâme-i siyâh'dan murâd defter-i seyyî'âtıdır, ya'nî günâhlar yazılan defterdir. Ezîn bunda edât-ı teşbîhdir.

Mahşûl-i Beyt: Nâme-i a'mâlim siyâh olmasından ħavf eylemem, zîrâ cezâ ve haşr gününde Allâh'ıñ luṭfi feyzîyle yüz bunuñ gibi nâmeyi dûrûp bükerim, ya'nî dûrûp divşiririm, hâşılı, Allâhu Te'âlâ 'afv ider.

کو پیک صبح تا گلهای شب فراق
با آن خجسته طالع فرخنده پی کنم

Gû peyk-i şubh tâ gilehâ-yı şeb-i firâk
Bâ-ān ḥuceste-ṭâli' u ferhunde-pey konem

1 S, M: igrendi.

2 S: mülâzemet.

3 T, F: ķalaydı.

Peyk-i şubḥ beyāniyye. **Gilehā** gile’niñ cem‘idir, kâf-ı ‘Acemīniñ kesriyle, şikāyet ma‘nāsına. **Huceste** mübârek, **ferhunde** ‘atf-ı tefsîridir. **Pey** bunda yol ve iz ma‘nâsına nadır.

Mahşûl-i Beyt: Kanı şabâh peyki, tâ firâk giceleriniň şikâyetlerini ol huces-te-ṭâli‘ ve ferhunde izli cānâna ideyin, ya‘nî şabâh olnıca cānâna mülâkî olup firâk gicesiniň ser-güzeştiň şerh u beyân ideyin.

خاڭ مرا چو در ازىز مى سرۋىتە اند
با مەدىعى بگۇ كە چرا ترک مى كنم

Hâk-i merâ çu der-ezel ez-mey sîrîsteend
Bâ-mudde‘î bi-gû ki çi-râ terk-i mey konem

Mahşûl-i Beyt: Benim ṭoprağımı çünkü ezelde meyden¹ yoğurmuşlardır, müdde‘îye söyle ki niçün meyi terk ideyin. Ya‘nî bir nesne ki taķdîr-i Yezdânîde şâbit ola, andan niçün tecennüb idüp perhîz ideyin². (382b)

اين جان عاريٰت كە بحافظ سپرد دوست
روزى رخش بىيىم و تسلیم وي كنم

În cân-ı ‘âriyet ki be-Hâfiż supurd dôst
Rûzi ruheş bi-bînem u teslim-i vey konem

‘Âriyet; žarûret-i vezniçün yâ taħrif kılınmışdır. **Ki** һarf-i râbiṭ-ı şifat. **Bi-bînem** iħbâr u inşâya taħammüli var, ya‘nî görürüm ve görürsem dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bu ‘âriyeti cânı ki dost, Hâfiż'a teslim eyledi, bir gün ruhi-nı görürsem aña bu cân-ı ‘âriyetiyi teslim iderim, ya‘nî cânân yüzini görürsem anâ cânımı fedâ iderim.

1 M: hâkden.

2 S: perhiz idüp tecennüb ideyin.

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün**

حِجَابٌ چَهْرَةُ جَانٍ مَّى شَوْدَ غَبَارٌ تَنَمْ
خُوشَا دَمِى كَهْ ازِينْ چَهْرَهْ پَرْدَهْ بَرْفَكَنْمَ

Hicâb-ı çihere-i cân mî-şived gûbâr-ı tenem
Hoşa demî ki ezîn çihere perde ber-fikenem

Hicâb-ı çihere-i cân iżâfetleri lâmiyyelerdir (^{M,T+} veya lâmiyye ve beyâniyye-dir.) **Gûbar-ı tenem** beyâniyye. **Hoşa**; elif ta'accüb ifâde ider, ne 'aceb hoşdur dimek olur. **Demî**; yâ harf-i vahdet. **Ki** harf-i râbiṭ-i şifat.

Mahşûl-i Beyt: Gûbar-ı tenim cân çehresine hicâb olur, ya'nî vişâl-i cânâ-na tenim rûhuma perde olur. Ne 'aceb hoşdur bir dem ki bu çehre-i cândan perdeyi birağam, ya'nî perde-i tenden geçüp şâfi cân olam ki vuşûl-i cânâne kâbil ola¹.

چَنِينْ قَفْسَ نَهْ سَزَايْ چَوْ مَنْ خَوْشَ الْحَانِيَسْتَ
رَوْمَ بَگَلْشَنْ رَضْوَانَ كَهْ مَرْغَ آنْ چَمْنَمَ

Çunîn ķafes ne sezay-ı çu men ḥoş-ellâhâni'st
Revem be-gulşen-i Rûdvân ki murğ-i ân çemenem

Kafes'den dünyâ murâddır. **Ellâhâ** lahnîñ cem'îdir, bunda âvâz murâddır. **Gulşen-i Rûdvân** lâmiyye, cennet murâddır. Cennetiñ bevvâbına **Rûdvân** diller. **Ki** harf-i ta'lîl.

Mahşûl-i Beyt: Buncılayın ķafes benim gibi hoş-âvâz bülbülüñ lâyıkî degil, gülşen-i cennete gideyim ki ol cemeniñ bülbülyüm. Ya'nî benim gibi hoş-âvâz Hâfiż'îñ makâm-ı münâsibi dûzâh-ı dünyâ degil², gülşen-i cennet lâyıkîdir. Hâce kendiniñ hoş-ellâhâ olduğunu beyân ider. Fi'l-hâkîka *Menâkîb-i Hâce*'de buyurur ki kendi 'aşrasında kendi gibi hoş-âvâz ehl-i nağme yogidi. Bu cihetden idi³ selâtîn-i İlhâniyenîñ meçâlis u mehâfilinden bir dem hâlî degil imiş.

1 M: vuşûl-i cânâna kâbil olam. S: vuşûl-i cânâñ kâbil ola.

2 S: makâmî dûzâh münâsibi degil. T: makâmî dûzâh-ı dünyâ münâsibi degil.

3 M, T: yedi. F: idi.

عيان نشد که چرا آمدم کجا بودم
دریغ و درد که غافل ز کار خویشتنم

İyān ne-şud ki ci-rā āmedem kucā bûdem
Dirîğ u derd ki gâfil zi-kâr-ı hîştenem

‘İyān, ‘ayn’iñ kesriyle, müfâ’ale bâbından maşdardır.

Mahşûl-i Beyt: ‘Ayân u aşikâre olmadı niçün bu dünyâya geldim ve şimdîye dek şanda idim, hâşılı, mebde’ ve me’âdim ma’lûm olmadı. Dirîğ u derd ki kendi işimden gâfilim. Ya’nî mebde’ ve me’âdini bilmediğinden tegâbün çeker. Hâce tecâhül-i ‘ârif şan’atına sülük buyurmuşdur, ve-illâ evliyâdan¹ bir şâhib-i sa’âdet imiş.

چه گونه طوف کنم در فضای عالم قدس
که در سرآچه ترکیب تخته بند تنم

Çi güne ṭavf konem der-fezâ-yi ‘âlem-i ķuds
Çu der-serâče-i terkib-i tahta-bend-i tenem

(^{M,T+} **Tavf** maşdardır, şâfe-yeşüfu’dan ya’nî naşara bâbından, bir nesneyi şolanmak, meselâ Mekke’yi şolanmak gibi. **Fezâ** meydân ve geniş yer, ‘âlem-i Ķuds’e iżâfet beyâniyyedir.) **Serâçe** serâyîn tasgîridir, evcegiz dimekdir, **terkib**’e iżâfet beyâniyyedir, murâd vücûddur ya’nî ‘anâşır-ı erbâ’a. **Tâhta-bend;** ķaftânları ve ķumâşları iki tahtanîn arasına važ’ idüp iki cânibden birer iple muhkem bağlarlar, (^{M,T+} tâ ki) örselenmesün diyü, ol ķaftânlara ve ol ķumâşlara **tahta-bend** dirler. Hâce vücûd-ı cismânîsini ol tahtalara ve rûhânîsini ol ķaftânlara ve ķumâşlara teşbîh ider ki ol tahta-bendlər ile² muķayyeddir, **ten**’e iżâfet beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Bu beyti ‘âlem-i me’âda müte’allîk buyurmuşdur. Ya’nî ne vecihle ‘âlem-i ķuds meydânında şolanup seyr iderin, ya’nî ‘âlem-i ķудsi nice temâşalanurum çünkü terkib sarâycığında ya’nî vücûd evinde ten tahta-bendiyim ya’nî tenle muķayyedim. Hâşılı, mâdâmki beşeriyyet rûha cenderedir, rûh ‘âlem-i ķuds fezâsında tayerân idemez, (383a) ya’nî vücûd ‘âleminden geçmeyeince ‘âlem-i ervâḥa vâşıl olmaz.

1 S: evliyâ’u’llâhдан.

2 T, F: tahtalarile.

مرا که منظر حورست مسکن و مأوى
چرا بکوی خراباتیان بود وطنم

Merā ki manzar-ı hūr'est mesken u me'vā
Çi-rā be-kūy-ı ḥarābātiyān buved vaṭanem

Manzar-ı hūrdan murād cennetdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim ki mesken ü me'vām ḳaṣr u manzar-ı hūrdur ya'nī cennetdir, pes, niçün vaṭan u meskenim ḥarābātiler maḥallesi ola¹? Ya'nī makām-ı a'lāyi vaṭan idinmek mümkün iken makām-ı ednāyi niçün mesken idinem, ya'nī mü'mine cennet taḥṣili mümkün iken dūzaḥa niçün meyl eyleye.

اگر ز خون دلم بوی مشک می آید
عجب مدار که همدرد نافه ختنم

Eger zi-hūn-ı dilem būy-ı muşk mī-āyed
'Aceb me-dār ki hem-derd-i nāfe-i Ḥotenem

Mahşûl-i Beyt: Eger yüregim ḳanından müşk ḳokusu gelürse 'aceb ṭutma ki nāfe-i Ḥoten'iñ hem-derdiyim. Ya'nī ehl-i 'ışķıñ hūnı misk ve nefesi mümese sek olur, ya'nī nefesi misk gibi ḳoḳar.

طراز پیرهن زركشم مبين چون شمع
که سوزهاست نهانى درون پيرهنم

Ṭirāz-ı pīrehen-i zer-keşem me-bīn cun şem^c
Ki sūzhaşt nihānī derūn-ı pīrehenem

Tırāz 'aleme dirler, ya'nī evvel zamānda ḥaftānlarıñ omuzına ḥarīr ile ba'zı şükufe ve ba'zı ḥayvānāt naḳş iderlerdi, el-ān sa'ādetli pādişāh sarāylarında iç oğlanı² gine iderler. Pes, ol menkūslara **tırāz** dirler, eyyām-ı ḥāliyede ve ezmīne-i māziyede bu nişānsız ḥaftān olmazmış, **pīrehen**'e iżāfet lāmiyye ve **zer-keş**'e beyāniyyedir. **Pīrehen-i zer-keş** sırmā ile işlenmiş gömlek dimekdir. **Şem**^dden murād bal mumidir ve mumuñ eriyüp aşağı inen yollarına **tırāz** buyurmuşdur. **Ki** ḥarf-i ta'lil.

Mahşûl-i Beyt: Şem^c gibi zer-keş pīrehenim tırāzını görme, ya'nī zāhirimiñ zib ü zīnetine iltifat eyleme, zīrā pīrehenim içinde gizli āteşlerim var. Ya'nī ehl-i 'ışķıñ ve āteş-i 'ışķıñ nihānidir, kimseye iżhār eylemem, zīrā ketm-i 'ışķ şān-ı şühedādır.

1 S: ḥarābātiler meskeni ola ve maḥallesi ola.

2 M: sarāyında iç oğlanları.

بیا و هستئ حافظ ز پیش او بردار
که با وجود تو کس نشنود ز من که منم

Bi-y-ā vu hestī-i Hâfiż zi-piş-i ū ber-dār
Ki bā-vucūd-i tu kes ne-şneved zi-men ki menem

Mahşûl-i Beyt: Hîtâb-ı ‘âmm tarîkiyle buyurur, yâhud cânâna hîtâb ider. Gel ve Hâfiż’în varlığını öñinden kâldır ya’nî enâniyyetini ref eyle, tâ seniñ vücûduñla kimse işitmeye benden ki benim. Ya’nî benim varlığım kalksun¹, varlık hemân seniñ olsun, hâşılı, cânân adı añilsun, Hâfiż’în adı añılmasun. Gâ’ibden hîtâba iltifât buyurdu.

386

Ve lehu eyżan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefûlü Mefâ’lü Mefâ’lü Fe’ülün²

گر دست دهد خاڭ كف پاي نگارم
بر لوح بصر خط غبارى بنگارم

Ger dest dehed hâk-i kef-i pây-ı nigârem
Ber levh-i başarı ḥaṭṭ-i ġubârî bi-nigârem

Hâk-i kef-i pây-ı nigârem izâfetleri lâmiyyelerdir. **Levh-i başar** beyâniyye. **Ḥaṭṭ-i ġubârî** lâmiyyedir, yâ harf-i vahdet. **Bi-nigârem; bâ** harf-i te’kid, **nigârem** fi'l-i mužâri‘ mütekellim vahdedir, naş iderim dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Eger el virürse baňa hâk-i kef-i pây-ı nigâr, levh-i başar üzere bir ḥaṭṭ-i ġubârî naş iderim.

پروانه او گر رسدم در طلب جان
چون شمع همان دم بدمنی جان بسپارم

Pervâne-i ū ger resedem der-ṭaleb-i cân
Çun şem^c hemân-dem be-demî cân bi-sipârem

1 T: kalsun.

2 T: Mefâ’il.

Pervâne-i ü iżāfeti lämiyyedir, **pervâne**'den murâd tezkire ve hâṭṭ-ı hümâyûn maķüləsidir. **Resedem**; **mîm** ma'na cihetinden **cān**'a muķayyeddir, **cānem** dimekdir. **Hemân-dem** mürekkebdır **hem**'den ve **ān**'dan ve **dem**'den, hem ol sâ'at ma'nasınadır. **Be-demî**; **bâ** ḥarf-i ẓarf, **dem** nefes, **yâ** ḥarf-i vahdet, bir nefesde dimekdir. **Bi-sipârem** fi'l-i mużâri' mütekellim vahde, teslîm iderim dimekdir, **cān**, **bi-sipârem**'iñ muķaddem mef'ūlidir.

Mahşûl-i Beyt: Eger ol cānâne (383b) pervânesi cānim talebinde irişürse ya'nî benden cān taleb iderse şem' gibi hem ol dem bir sâ'atde cān teslîm iderim, hâşılı, cān talebiçün cānândan baña bir hâṭ gelürse şem' gibi hâṭ geldüğü gibi bir sâ'atde cānim teslîm iderim, ya'nî bir dem tevakķuf eylemeyüp naḳd-i câni emrine fedâ eylerim.

گر قلب دلم را ننهد دوست عیاری
من نقد روان در رهش از دیده شمارم

Ger kalb-i dilem-râ ne-nihed dôst 'iyârî
Men naḳd-i revân der-reheş ez-dide şumârem

Kalb-i dil iżāfeti beyâniyyedir, **râ** edât-ı mef'ûl. Murâd **kalb-i dil**'den, şâfi ve hâliş olmamakdir, ya'nî mağşûş göñül. **Kalb**'iñ **dil**'e iżāfeti leṭāfetden hâlî degildir. **İyâr**, (^{M,T+} 'ayn'iñ kesriyle, mi'yâr) ma'nasınadır ki bunda miķârdan ta'bîdir. **Naḳd-i revân** beyâniyyedir, **revân** râyic ma'nasınadır. **Şumârem** fi'l-i mużâri' mütekellim vahde, şumârîden'den, şayarım dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Benim կalp göñlüme ya'nî mağşûş u değal göñlüme dost bir mi'yâr ve bir miķâr ta'yîn eylemezse ya'nî bir kıymet կomazsa, hâşılı, i'tibâr eylemezse ben gözümden aniń yoluna naḳd-i râyic şayarım. Ya'nî göñlüm կalpdır diyü begenmezse gözümden a'lâ geçer aķce ayağı toprağına şayarım, hâşılı, giryе ve bükâ ile yoluna gözüm yaşını saçarım. Կalb ve naḳd ve revân ve şumâr 'ibâretleri mûrâ'ât-ı nażîr şan'atıdır. Կalb ve naḳd ve 'iyâr da böyledir.

دامن مفسان از من خاکى كه پس از مرگ
زین در نتواند كه برد باد غبارم

Dâmen me-feşân ez-men-i hâkî ki pes ez-merg
Zîn der ne-tuvâned ki bered bâd ǵubârem

Me-feşān fi'l-i nehy müfred muhāṭabdır, silkme dimekdir. **Dâmen**, **me-feşān'**ıñ muğaddem mef'ül şarîhidir ve **ez-men** ġayr-i şarîhi. **Men-i hâkî** beyâniyye. **Ki** harf-i ta'lîl. **Pes ez-merg** müşrâ'-ı şâniye merhündur. **Ne-tuvâned** kâdir degil dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Bered** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ib, berîden'den, iledür dimekdir, **bâd** fâ'ili, **ġubâr** mef'ül-i şarîhi ve **zîn der** muğaddem ġayr-i şarîhi.

Mahşûl-i Beyt: Ben hâkîden etegin silkme ya'nî benden i'râz eyleme ki mevtden şoñra bu kapıdan yel beni iletmege kâdir olmaz. Ya'nî sen benden etegin silküp i'râz eylemekle âsitâniñ terk eylemek ihtiâmlî yokdur, zîrâ mergimden şoñra bu kapıdan yel bile tozumu iletmege kâdir degildir, şöyle muh-kem teşebbüs eylemişim bu kapıya.

بر بوی کنار تو شدم غرق و امیدست
از موج سرشکم که رساند بکنارم

Ber-bûy-i kenâr-i tu şudem ġarķ u umîd'est
Ez-mevc-i sîrişkem ki resâned be-kenârem

Bûy bunda ümîd ma'nâsına nadır. **Kenâr** yan ve pehlû ma'nâsına nadır. **Vâv** harf-i hâl. **Umîd** müşrâ'-ı şâniye merhündur. **Mevc-i sîrişk** beyâniyyeveyâ lâmiyyedir mecâzen. **Ki** harf-i beyân. **Resâned** fi'l-i mužâri' müfred gâ'ibdir, resânen'den, elif ve nûn edât-ı ta'diyedir, bunda irişdire dimekdir. **Be-kenârem; bâ** harf-i şila. **Kenâr** bunda leb ma'nâsına nadır, leb-i deryâ gibi, **mîm** ma'nâ cihetinden **resâned**'e muğayyeddir, taķdîri **resânedem be-kenâr**'dır.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ kenârñi ümîdiyle, iki ma'nâya bile, eşk-i çesmîme ġarķ oldum, hâlbuki ümîd vardır mevc-i sîrişkimden ki beni kenâre irişdire. Ya'nî gerçi bi'l-fî'il eşkim deryâsına ġarķım, ammâ ümîd vardır ki eşk-i çesmîm deryâsının mevcî beni kenâra irişdire, hâşılı, mercûdur ki kesret-i bükâ beni sâhil-i vişâle išâl eyleye.

زلفین سیاه تو بدلدارئ عشاق
دادند قراری و بيردند قرارم

Zulfeyn-i siyâh-i tu be-dil-dârî-i 'uşşâk (384a)
Dâdend ƙarârî vu bi-burdend ƙarârem

Be-dil-dârî-i 'uşşâk; bâ harf-i şila ve **yâ** harf-i maşdar ve iżâfet lâmiyyedir. **Karârî; yâ** harf-i tenkîr.

Mahşûl-i Beyt: Seniñ iki siyâh zülfüñ ‘uşşâkîñ dil-dârlığına ya‘nî ‘uşşâkîñ göñlini ele getürmege va‘de ve ƙarâr virdiler ve benim ƙarârim ilettiler, ya‘nî ‘uşşâkîñ hâtırını rî‘âyet eylemege ‘ahd eylediler, ammâ beni bî-ƙarâr eylediler.

امروز مکش سر ز وفاى من و اندیش
زان شب که من از غم بداعا دست برآرم

Îmrûz me-keş ser zi-vefâ-yı men u endiş
Zân şeb ki men ez-ğam be-du‘â dest ber-ârem

Vefâ-yı men iżâfeti maşdarıñ mef’ûline veyâ fâ‘ilinedir. **Vâv** һarf-i ‘atf. **Endiş** fi'l-i emr müfred muhâṭabdır, fîkr eyle dimekdir, müşrâ‘-ı şânîye merhûndur. **Ki** һarf-i râbi‘-ı şîfat

Mahşûl-i Beyt: Bugün benim vefâmdan baş çekme, ya‘nî baña vefâ-dârlık eylemekden i‘râz eyleme ve ol giceyi fîkr eyle ki ben seniñ ǵamîñdan du‘aya el կaldıram¹, ya‘nî benim bed-du‘âmdam iħtirâz eyle.

ای باد از آن باده نسیمی بمن آور
کان بوی شفا می دهد از رنج خمارم

Ey bâd ez-ân bâde nesîmî be-men âver
Kâń bûy şifâ mî-dehed ez-renc-i һumârem

Mahşûl-i Beyt: Ey bâd, ol bâdeden baña bir rayîha getür, zîrâ ol қokı baña renc-i һumârdan şifâ virür. Ya‘nî renc-i һumârı def‘ eylemege bâdeniñ қokusı kâfiğir.

با وصف سر زلف تو می شد سخن من
پیوسته ازان هم نفس مشک تاتارم

Bâ-vaşf-i ser-i zulf-i tu mî-şud suḥân-i men
Peyveste ezân hem-nefes-i muşk-i Tatârem

Mahşûl-i Beyt: Seniñ ser-i zülfüñ vaşfıyla väki‘ oldu benim kelâmım, ya‘nî benim sözüm seniñ ser-i zülfüñ vaşfıyla muttaşif olduğuçün dâ‘imâ anûñçün müşk-i Tatar'a hem-nefesim, ya‘nî muttaşıl müşk-i Tatar'a mukârin u muşâhi-bim, hâşılı, ser-i zülfüñ vaşfi sebebiyle dâ‘imâ mümessek ü mu‘atşarım.

1 S: ben seniñ du‘âñdan el կaldıram. M: seniñ ǵamîñdan du‘aya el կaldırırmı.

حافظ لب لعلش چو مرا جان عزیزست
عمری بود آن لحظه که جان را بلب آرم

Hâfiż leb-i la'leş çu merâ cān-ı 'azîz' est
'Omrî buved ân lahza ki cān-râ be-leb ârem

Mahşûl-i Beyt: Ey Hâfız, cānâniñ leb-i la'li çünkü benim cān-ı 'azîzimdir, pes, bir 'ömür olur ol lahza ki cānı tütağıma getürem. Ya'nî cānâniñ lebi ki 'ömr-i 'azîzdir, anı lebe getürmek 'ömürdür ya'nî 'ömür artukluğıdır, hâşılı, tâze cān kesb eylemekdir.

387

Ve lehu eyzan
Ez-Bâhr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

حاليا مصلحت وقت در آن می بینم
که کشم رخت بمیخانه و خوش بنشینم

Hâliyâ maşlahat-ı vakıt der-ân mî-bînem
Ki keşem raht be-mey-hâne vu hoş bi-nşînem

Hâliyâ ve **hâlâ** ikisi bir ma'nâyadır. **Maşlahat-ı vakıt** lâmiyye. **Ki** harf-i beyân.

Mahşûl-i Beyt: El-ân vaştıñ maşlahatını ol ma'nâda görürüm ki esbâbımı meyhâneye çekem ve güzel karâr idüp oturam, ya'nî meyhânedede mücâvir olam.

جز صراحى و كتابم نبود يار و نديم
تا حريفان دغا راز جهان كم بينم

Cuz şurâhî vu kitâbem ne-buveğ yâr u nedîm
Tâ harîfân-ı degâ-râ¹ zi-cihân kem bînem

Degâ² hile ve mekr.

¹ M, S: degal-râ.

² M, S: degâl.

Mahşûl-i Beyt: Meyhânedede mücâvir olup şürâhî ve kitâbdan ġayri yâr u müşâhibim olmaya veyâ olmasun, tâ kim hîle ve mekr ḥarîflerini cihândan görmeyem. Ya'nî maşlaħat-ı vakıt budur ki meyhânedede mücâvir olup yâr u nedîmim bunlar ola, tâ kim dünyânîn hîle-bâz u mekkâr u ġaddârlarını gözüm görmeye. Hâşılı, ehl-i dünyâdan ḥalâş bulmağıçün meyhâne köşesini iħtiyâr idüp bunlarla egleneyin direm. (384b)

جام می گیرم و از اهل ریا دور شوم
یعنی از خلق جهان پاک دلی بگزینم

Câm-ı mey gîrem u ez-ehl-i riyâ dûr şevem
Ya'nî ez-ħallk-ı cihân pâk-dili bi-gzînem

Mahşûl-i Beyt: Meyhânedede oturup câm-ı mey tutam ve ehl-i riyâdan ırâk olam, ya'nî ḥalâk-ı cihândan bir pâk-dil iħtiyâr idem, ki câm-ı mey murâddir. Mîṣrâ'-ı ṣânî mîṣrâ'-ı evveli beyân ider. Pâk-dilî ya'sını ḥarf-i maşdar tutanlar mažmûn-ı beyte vâşıl olmamışlar¹.

بس که در خرقه آلوده زدم لاف صلاح
شرمسار رخ ساقی و می رنگینم

Bes ki der-ħîrķa-i ālûde zedem lâf-ı şalâħ
Şermsâr-ı ruh-ı sâkî vu mey-i rengînem

Şermsâr-ı ruh-ı sâkî izâfetleri lämiyyelerdir ve **mey-i rengîn** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Çok ki bâde ile ālûde hîrķa içinde şalâħ lâfini urdum, ya'nî ḥalâka mürâyîlik şatdîm, sâkî ruhînîn ve mey-i rengînîn şermsârı ve mahcûbiyim, ya'nî bunlar benim bâde-nûş olup mürâyî olduğumu bildiklerinden şermendeyim.

سر بازادگی از خلق برآرم چون سرو
گر دهد دست که دامن ز جهان در چینم

Ser be-āzâdegî ez-ħallk ber-arem çun serv
Ger dehed dest ki dâmen zi-cihân der-ċinem

Ser, ber-ārem'iñ muğaddem mef'ûl-i şârihi, **be-āzâdegî** ve **ez-ħallk** ġayr-i şârihidir. **Der-ċinem; der** ḥarf-i te'kîd, **ċinem** fi'l-i mužâri' mütekellim vahde,

1 ^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'îs>

direm ve divşirem dimekdir, dâmen divşirmekden murâd ھالىدان inkîṭā' u inzivâdır.

Mahşûl-i Beyt: Serv gibi ھالىдан başımı ăzâdelikle қaldırırm, ya'nî ferâğat u ăsüdelikle zuhûr iderim, eger el virürse ki etegimi ehl-i cihândan divşirem. Ya'nî ھالىdan kesilüp (^{M,T+} ferâğat u) 'uzlet bucağını ihtiyâr idersem serv gibi ăzâde olurum. Serve ăzâde didikleri aniñcündür ki aña meyve için kimse hergiz taş ve ağaç atmaz ve sâ'ir ağaçlar gibi yaprağıın döküp 'üryân қalmaz.

بر دلم گرد ستمهاست خدایا مپسند
که مکدر شود آینه مهر آینم

Ber-dilem gerd-i sitemhâ'st Hudâyâ me-pesend
Ki mukedder şeved âyîne-i mihr-âyînem

Gerd-i sitem beyâniyye¹. **Me-pesend** lâyîk görme dimekdir. **Ki** ھarf-i beyân. **Âyîne-i mihr-âyîn** (^{S,T+} beyâniyye, **mihr-âyîn**) vaşf-ı terkîbîdir, **âyîn** üslüb u ڭانۇن ma'nâsinadır, **mihr** bunda muhabbet ve ăfitâb ma'nâsına mütehammildir.

Mahşûl-i Beyt: Gönlümde ژulumler tozı var. Yâ Rab, lâyîk u câ'iz görme ki mükedder ve bulanık ola âyîne-i mihr-âyînim, ya'nî güneş gibi şafî ve pâk gönlümveyâ muhabbet 'ădetli gönlüm. Hâşılı, muhabbetli, güneş gibi şafî ve pâk gönlümi ژulum ęubâriyla ălüde eyleme yâ Rab.

سینه تنگ من و بار غم او هیهات
مرد این بار گران نیست دل غمگینم

Sîne-i teng-i men u bâr-i ǵam-ı ū heyhât
Merd-i ın bâr-i girân nîst dil-i ǵamgînem

Sîne-i teng-i men beyâniyye ve lâmiyyedir. **Bâr-ı ǵam-ı ū** da böyledir. **Merd-i ın bâr-i girân** lâmiyye ve beyâniyyedir. **Dil-i ǵamgîn** beyâniyye.

Mahşûl-i Beyt: Benim sîne-i tengim anîn ǵamı yükiyle münâsebeti yokdur, ya'nî cânâniň ٹağlarca ǵamı benim teng sîneme şigmaz, aralarında bu'd var, heyhât buyurduğu anîncündür. Benim ǵamlı gönlüm bu ağır yükün eri degildir, ya'nî dil-i miskinim cânâniň ǵamı yükine mütehammil degildir.

1 S: lâmiyyedir.

من اگر رند خراباتم و گر حافظ شهر
این متابعه که همی بینی و کمتر زینم

Men eger rind-i ḥarābatem u ger ḥāfiẓ-ı şehr
İn metā’em ki hemī-bīnī vu kemter zīnem

Rind-i ḥarābat ve **ḥāfiẓ-ı şehr** lâmiyyelerdir.

Mahşûl-i Beyt: Ben eger rind-i meyhâneyim ve eger ḥāfiẓ-ı şehrim, ya‘nī eger ṭāliḥ u eger ṣāliḥ (**385a**) ve eger fâsiḥ u eger ‘ābidim, bu ķumâşım ki görürsün ve bundan kemterim, ya‘nī gördüğün gibiyim ve gördüğünden eksik. Mîşrā‘-ı şânının ma‘nâsını; metā’im budur ki görürsün diyen ma‘ānī-i iżâfet-den āgâh degil imiş¹.

بندۀ آصف عهدم دلم آزردہ مدار
که اگر دم زنم از چرخ بخواهد کینم

Bende-i Ḵâṣaf-ı ‘ahdem dilem āzurde me-dâr
Ki eger dem zenem ez-çarḥ bi-ḥâhed kînem

Bende-i Ḫâṣaf-ı ‘ahdem iżâfetleri lâmiyyelerdir, ‘ahd bunda zamān ma‘nâ-sındadır. **Ki** ḥarf-i ta‘lîl. **Dem zenem** şikâyet idem dimekdir. **Bi-ḥâhed kînem** kinimi diler, ya‘nī intîkâmım alur dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Zamâne vezîriniñ bendesiym, gönlümi āzurde ṭutma, ya‘nī gönlümi incitme ki eger felekden şikâyet idersem intîkâmım alur. Ya‘nī felek ki bu ķadar ‘azamet u қudret şâhibidir, emrine muṭî‘ ve taşarrufına munkâddır, *fe-keyfe* gâyrısı. Hâşılı, vezîriñ ‘azamet u қudretini beyândır.

1 <^{T+} Redd-i Sürürî>, <^{F+} Redd-i Şem‘î>

